

Soproni Szemle

2006. Első szám

Hatvanadik évfolyam

A Soproni Városhépművelő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szaboles, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért.
Előfizetési díj 2005-re egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.
A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.
HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2006. első szám

| hatvanadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

SORSFORDÍTÓ ESZTENDŐ.

ADATOK ÉS FORRÁSOK 1944/45 SOPRONI ESEMÉNYEIHEZ

SZABÓ CSABA: Mindszenty József veszprémi püspök letartóztatása és fogsága Sopronban 1944/45-ben	3
MÓZESSY GERGELY: Noteszlapok Shvoy Lajos püspök fogságából	24
CSEKÓ ERNŐ: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944-ben II. (Elbirtokolt házak, zár alá vett üzletek).....	35
VARGA IMRÉNÉ: "...az oltárt, a híveket még életem veszélyeztetése során sem hagytam el..." Adatok a soproni és Sopron környéki evangélikus lelkészek 1944/45. évi leveleiből	54

MŰHELY

HALÁSZ ALADÁR: A felvidéki szabadcsapatok és a soproni harcéták története. Soproni egyetemisták az önkéntes szabadcsapatokban 1938-ban	62
SCHULLER BALÁZS: Egy „szegényes magyar csodafegyver” soproni vonatkozásai	84

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Tirnitz József 80 éves.....	91
MOLNÁR LÁSZLÓ: Macher Frigyes emlékezete (1923–2005).....	99

SOPRONI KÖNYVESPOLC

HÁRS JÓZSEF: Fertőrákos (Száz magyar falu könyvesháza). Budapest, 2000. (ism. Németh Ildikó).....	101
"Lámpás az oltár számolyán" Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Szerk. MIRÁK KATALIN. Sopron, 2004. (ism. Keveházi László).....	102
A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Összeállította: CZIBULKA ZOLTÁN, DR. HEINZ ERVIN, DR. LAKATOS MIKLÓS. Budapest, 2004 (ism. Krisch András).....	106
LENTNER CSABA: Rendszerváltás és pénzügypolitika. Budapest, 2005. (ism. Fonda Ferenc)	110

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal és Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív
terjedelemben

TANULMÁNYOK

ANDRÁSSY-KUYLENSTIERNA STELLA: Ég a pusztá (részletek), bev. Tóth Sándor, ford. Turbuly Lilla.....	55
CSATKAI ENDRE: Kópházán szabadultam fel.....	46
CSEKŐ ERNŐ: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről.....	27
DOMONKOS OTTÓ: A Soproni Szemle ötven éve. A folyóirat újraindítása 1955-ben.....	3
DOMONKOS OTTÓ: A Soproni Szemle ötven éve II.: Várostörténet, műemlékvédelem, múzeumügy.....	116
DOMONKOS OTTÓ: A Soproni Szemle ötven éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig.....	235
GÖMÖRI JÁNOS – KARL KAUS: Panem et circenses. A scarbantiai amfiteátrum és közönsége	138
JEREM ERZSÉBET – VASÁROS ZSOLT: A soproni Bécsi-dombra tervezett turisztikai látogató- központ és kilátó.....	125
KELEMEN ISTVÁN: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében.....	285
KISS ANDREA – PITI FERENC: A fertői fok.....	164
KISS MELINDA: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban.....	185
KISS MELINDA: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társada- lomtörténeti tanulságok.....	265
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához 1631–1674).....	251
STÁNITZ ANTAL: Egy preparandista viszontagságai (részletek).....	66
VINKLER BÁLINT: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról.....	242

MŰHELY

ANDRÁSSY PÉTER: A Kitaibel Pál nevét őrző középiskolai tanulmányi verseny jubileuma ..	220
DÁVID FERENC: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásai.....	207
DOMINKOVITS PÉTER: Mankóbüki Horváth Bálint követjelentései.....	213
KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2004. évi tevékenységéről	84
TUZA CSILLA: A koraiújkorai magyarországi céhtörténet kutatásának problémái és lehetőségei.....	306

SOPRONI ARCOK

MOLNÁR LÁSZLÓ: Buda Ernő (1921–2005).....	223
MOLNÁR LÁSZLÓ: Lobenwein Tamás emlékezete.....	314

EMLEKÜLÉS A SOPRONI SZEMLE ÚJRAINDÍTÁSÁNAK
50. ÉVFORDULÓJÁRA (1955–2005)

ASKERCZ ÉVA: Művészet- és kultúrtörténeti írások a Soproni Szemlében	404
DOMINKOVITS PÉTER: Sopron vármegye történeti kutatása Szemlében	374
DOMONKOS OTTÓ: Csatkai Endre és a Soproni Szemle	349
GÖMÖRI JÁNOS: Régészeti témájú tanulmányok a Soproni Szemlében	359
HORVÁTH JÓZSEF: A Soproni Szemle és más helytörténeti folyóiratok jelentősége az országos történetírás számára	337
JANKÓ FERENC: A Soproni Szemle tudományometriai vizsgálata	411
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: A Soproni Szemle jelentősége az irodalomtörténet számára	386
KUBINSZKY MIHÁLY: Az emlékülés zárszava	430
KUBINSZKY MIHÁLY: Építés és építészet a Soproni Szemlében	408
KÜCSÁN JÓZSEF: Néprajz a Soproni Szemlében	399
NÉMETH ILDIKÓ: Oktatástörténeti cikkek a Soproni Szemlében	393
SZENDE KATALIN: Középkor-tudományi írások a Soproni Szemlében	366
TÓTH IMRE: Modernkor-történet a Soproni Szemlében	380
TURBULY ÉVA: Mollay Károly és a Soproni Szemle	352
VARGA IMRÉNÉ: Heimler Károly szerepe a Soproni Szemle életre hívásában	345
WALTER DEZSŐ: A Soproni Szemle jubileumára	336

SOPRONI KÖNYVESPOLC

BEDÉCS GYULA (SZERK.): Gyöngyszemek. Kultúrtörténeti értékek Nyugat-Pannóniában. – Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005. (ism. Hárs József)	326
ÉGETŐ MELINDA (SZERK.): Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843). Budapest, 2004. (ism. Kücsán József)	85
HANZMANN KÁROLY: Helyzetrajz és adalékok a soproni Ágostai hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez I–II. Sopron, 2000. és 2003. (ism. Dominkovits Péter)	89
IFJ. SARKADY SÁNDOR: Légicsaták és légiesenemények 1944–1945-ben Sopron vármegyéjében. Sopron, 2004. (ism. Hárs József)	94
KATONA CSABA: "Kacérkodni fogok veled..." Zadjeli Schlachta Etelka naplója. I-II. kötet (ism. Turbuly Éva)	225
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Lackner Kristóf és kora, 2. kiadás. Sopron, 2004. (ism. Ötvös Péter)	323
LOVAS GYULA: „Légmentes vigyázz! Sopron...” Sopron, 2003. (ism. Kubinszky Mihály)....	93
MAYER LÁSZLÓ – TILCSIK GYÖRGY (SZERK.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003. (ism. Molnár Antal)	318
A SZERKESZTŐSÉG: Beköszöntő	331
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Sarkady Sándor 70 éves	332
KUBINSZKY MIHÁLY: Hárs József köszöntése	334
KUBINSZKY MIHÁLY: Megjegyzés az égő pusztához	230

MITTEILUNGEN

STELLA ANDRÁSSY-KUYLENSTIERNA: Die Pußta brennt (Auswahl). Vorwort: Sándor Tóth Übersetzung: Lilla Turbuly	55
ENDRE CSATKAI: Ich wurde in Kópháza (Kobersdorf) befreit	46
ERNŐ CSEKŐ: Angaben und Quellen über die wirtschaftliche Vernichtung des Ödenburger Judentums	27
OTTÓ DOMONKOS: 50 Jahre Ödenburger Rundschau. Wiederbeginn von 1955	3
OTTÓ DOMONKOS: 50 Jahre Ödenburger Rundschau II.: Stadtgeschichte, Denkmalschutz, Museumsangelegenheit	116
OTTÓ DOMONKOS: 50 Jahre Ödenburger Rundschau III: Von den Naturwissenschaften zur Bibliographie	235
JÁNOS GÖMÖRI – KARL KAUS: „Panem et circenses“. Das Amphitheater in Scarbantia und sein Publikum	138
ERZSÉBET JEREM – ZSOLT VASÁROS: Das geplante turistische Besucherzentrum und Aussichtsturm am Bécsi-domb in Ödenburg	125
ISTVÁN KELEMEN: Die Schulverhältnisse der Ortschaften des Széplaker Dekanats in der zweiten Hälfte der 1840-er Jahre	285
ANDREA KISS – FERENC PITI: Das „Fok“ des Neusiedler-See	164
MELINDA KISS: Spätrenaissance und frühbarocke Grabdenkmäler in Ödenburg.....	185
MELINDA KISS: Grabdenkmäler der Spätrenaissance und des Frühbarock in Ödenburg, 2. Teil: Grabinschriften und Sozialgeschichte	265
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: „Ihr seid das Licht der Stadt...“ (Angaben zur Geschichte des „Foedus Studiosorum“ zwischen 1631 und 1674)	251
ANTAL STÁNITZ: Die Umbilden eines Präparanden	66
BÁLINT VINKLER: Das Verhältnis zwischen Gábor Bethlen und Ödenburg.....	242

KLEINE MITTEILUNGEN

PÉTER ANDRÁSSY: Das Jubiläum des „Pál Kitaibel“ Studienwettbewerbs für Mittelschüler	220
FERENC DÁVID: Die Ödenburg betreffenden Schriften von János Sedlmayr	207
PÉTER DOMINKOVITS: Die Berichte des Gesandten Bálint Horváth von Mankóbük.....	213
MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2004.....	84
CSILLA TUZA: Probleme und Möglichkeiten der Erforschung der frühneuzeitlichen ungarischen Zunftgeschichte	306

ÖDENBURGER GESICHTE

LÁSZLÓ MOLNÁR: Ernő Buda (1921–2005)	223
LÁSZLÓ MOLNÁR: Gedenken an Tamás Lobenwein	314

GEDENKTAGUNG ZUM 50. JUBILÄUM DES NEUBEGINNS
DER ÖDENBURGER RUNDSCHAU (1955–2005)

ÉVA ASKERCZ: Kunst- und kulturgeschichtliche Studien in der Ödenburger Rundschau ..	404
PÉTER DOMINKOVITS: Die historische Forschung des Ödenburger Komitats in der Ödenburger Rundschau	374
OTTÓ DOMONKOS: Endre Csatkai und die Ödenburger Rundschau	349
JÁNOS GÖMÖRI: Archäologische Studien in der Ödenburger Rundschau	359
JÓZSEF HORVÁTH: Die Bedeutung der Ödenburger Rundschau und anderer lokalhistorischer Zeitschriften in der ungarischen Geschichtsschreibung	337
FERENC JANKÓ: Die wissenschaftsmetrische Untersuchung der Ödenburger Rundschau ..	411
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Die Bedeutung der Ödenburger Rundschau für die Literaturgeschichte	386
MIHÁLY KUBINSZKY: Bau und Architektur in der Ödenburger Rundschau	408
MIHÁLY KUBINSZKY: Schlußwort	430
JÓZSEF KÜCSÁN: Ethnographie in der Ödenburger Rundschau	399
ILDIKÓ NÉMETH: Unterrichts- und Schulgeschichte in der Ödenburger Rundschau	393
KATALIN SZENDE: Mediävistische Studien in der Ödenburger Rundschau	366
IMRE TÓTH: Zeitgeschichte in der Ödenburger Rundschau	380
ÉVA TURBULY: Karl Mollay und die Ödenburger Rundschau	352
GYÖNGYI VARGA: Die Rolle von Károly Heimler bei der Gründung der Ödenburger Rundschau	345
DEZSŐ WALTER: Zum Jubiläum der Ödenburger Rundschau	336

BÜCHERSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS: Károly Hanzmann: Situationsbericht und Angaben zur Geschichte der Ödenburger evangelischen Gemeinde 1900–1950. I–II. Sopron, 2000 und 2003.	89
JÓZSEF HÁRS: Gyula Bedécs (Red.): Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005.	326
JÓZSEF HÁRS: Sándor Sarkady jun.: Luftschlachten, Luftereignisse in 1944–1945 im Komitat Sopron	94
MIHÁLY KUBINSZKY: Gyula Lovas: „Luftschutz, Achtung! Sopron...“ Sopron, 2003.	93
JÓZSEF KÜCSÁN: Melinda Égető (Red.): Weinberggesetze und Weinbaupflanzenbriefe aus den Komitaten Győr und Sopron (1551–1843). Budapest, 2004.	85
MIHÁLY KUBINSZKY: Anmerkung zur in Flammen stehenden Pušta	230
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Die Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 2003	96
ANTAL MOLNÁR: László Mayer – György Tilcsik (Red.): Ein Leben im Archiv der königlichen Freistadt Kőszeg. Studien zum 60. Geburtstag von István Bariska. Szombathely, 2003.	318
PÉTER ÖTVÖS: József László Kovács: Kristóf Lackner und sein Zeitalter, 2. Auflage. Sopron, 2004.	323
ÉVA TURBULY: Csaba Katona: „Ich werde mit ihm flirten...“ Tagebuch des Fräulein Etelka Zadjeli Schlachta Bd. I-II.	225
Grußwort der Redaktion	331
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Zum 70. Geburtstag von Sándor Sarkady	332
MIHÁLY KUBINSZKY: Zum 80. Geburtstag von József Hárs	334
Preisausschreibung	115

SORSFORDÍTÓ ESZTENDŐ.

ADATOK ÉS FORRÁSOK 1944/45 SOPRONI ESEMÉNYEIHEZ

SZABÓ CSABA

Mindszenty József veszprémi püspök
letartóztatása és fogsága Sopronban
1944/45-ben

Mindszenty József a 20. század magyar történelmének egyik meghatározó személyisége. A vele foglalkozó sajtóanyag, történelmi szakirodalom, illetve a számos visszaemlékezés alapján a legszélsőségesebb kép rajzolódik ki a főpapról. Sokáig a 20. század legkártékonyabb szereplői között tartották számon. A korabeli újságok egy része Mindszenty Józsefet komikus, sötét, visszamaradott személyiségként igyekezett ábrázolni. Ez az irányzat érhető tetten a kommunista-szocialista diktatúra során keletkezett történelmi szakirodalomban és a hazai visszaemlékezések egy részében is.¹ Ugyanakkor van egy másik Mindszenty-kép is, amely ugyancsak a kortársak véleményén alapulva hat egészen máig. A szentként tisztelt karizmatikus főpap jelenik meg ezekben az írásokban.²

De ismerjük-e az igazi Mindszentyt? Az első hiteles biográfia, amelyik bőséges levéltári forrásbázison, a szakirodalom és a nyomtatott visszaemlékezések csaknem teljes körű felhasználásán alapul, csak néhány éve jelent meg.³ Természetesen minden történelmi feldolgozás, minden életrajz csak közelíti a valóságot. Mindig lehet árnyalni még egy kicsit a képet. Jelen írás nem kínál új történelmi eredményeket, csupán összegzi, némiképp kiegészíti Mindszenty József veszprémi püspök 1944. évi letartóztatásának és fogva tartásának eseményeit úgy, hogy a főpap személyiségén keresztül igyekszik láttatni a vizsgált néhány hónapot. A tanulmányhoz kapcsolódik öt dokumentum, amelyek kritikai kiadásban első alkalommal jelennek meg.

Ahhoz, hogy megismerjük Mindszenty József személyiségét, röviden össze kell foglalni életének súlypontjait, meg kell nézni, hogyan viselkedett némely szituációban, emberpróbáló helyzetben. Csaknem 30 éve pap már, 27 éve Zalaegerszegen, 25 éve plébánosa a városnak, amikor XII. Pius pápa 1944. március 3-án veszprémi püspökké nevezte ki. Mivel vívta ki a Szentszék figyelmét Mindszenty? Nagy szerepe volt abban, hogy Zalaegerszegről, a 10–15 ezer lakosú poros kisvárosból, ha nem is igazi

¹ Mészáros István részletes tanulmányban ismertette a marxista történetírás által Mindszenty Józsefről írt munkák eredményét. Mészáros István: A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe. Esztergom, 1992.

² A diktatúra idején Magyarországon ilyen szellemben természetesen nem lehetett írni Mindszenty Józsefről. Nyugat-Európában és Amerikában azonban már a bíboros letartóztatásával egyidőben megjelentek az első, Mindszenty személyét, tevékenységét pozitívan értékelő munkák. Csak néhány példa: Barankovics István: Die große Warnung. Zürich, 1949; Csáky Zoltán: Ich schwöre, daß Kardinal Mindszenty unschuldig ist. Zürich, 1949; Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímásának pere. Róma, 1949; Mindszenty Okmánytár. I–III. Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek. Sajtó alá rendezte Vecsey József. München, 1956–1957; Közi-Horváth József: Kardinal Mindszenty. Königstein, 1976.

³ Balogh Margit: Mindszenty József. Budapest, 2002.

megyeszékhelyt, de legalábbis püspöki székhely színvonalú várost és közösséget kovácsolt. A negyedszázad alatt hatalmas energiával vett részt a város közéletében. Aktív szerepet vállalt a város, de a tágabb régió, az egész megye társadalmi, gazdasági és kulturális életében egyaránt. Az a zárda, amit Mindszenty építtetett, egyedülálló az országban, hiszen a kisdedővótól egészen a líceumig, tehát a teljes képzési szintet kínálta a leányhallgatóinak. A IV. Károly fogadalmi templom a világválság idején épült, amikor a városban és környékén alig akadtak munkahelyek. Mindszenty munkahelyeket teremtett építkezéseivel, de tevékenysége a helyi közösség csaknem valamennyi szintjéig elért. Megalapította a Zala vármegyei Bank és Hitelszövetkezetet, kiadta a Zala megyei Újságot, szervezte, támogatta a megyei keresztényszocialista pártot. Mindemellett iskolákat, plébániákat alapított.⁴ Ez a hatalmas tenni akarás, szervezőerő, óriási teherbírás és vasakarát, egyfajta „vibrálás” egész életének meghatározója maradt, akárcsak a legendás aszketizmusa. Mindezek a tulajdonságok már zalaegerszegi éveiben legalább annyi tisztelőt szereztek neki, mint amennyi haragost. Egy ilyen emberrel nehéz tartani a lépést, hiszen az igazságossága mellé szigor és elvhűség társult, másoktól is megkövetelte azt a teljesítményt, amit magának megállapított. Mindszenty József olyan ember lehetett, akit a csíki székelyek a hargitai fenyőhöz hasonlítanak. Az erős szélben, a szélsőséges időjárások közepette inkább török, mint hajlik.

Jellemző rá, ahogyan a sváb hangzású nevét (Pehm) 1941-ben, tiltakozásul a magyarországi németek körében terjedő nevek visszanevetesítő hullámával szemben, szülőfaluja után Mindszentyre változtatja. Jelképes, hogy püspöki szentelése Hamvas Endre csanádi és Kovács Sándor szombathelyi püspökökkel együtt 1944. március 25-én Esztergomban, a német megszállás árnyékában, mentes volt minden ünnepi külsőségtől. Egyházmegyei székhelyét is csendben, pompa nélkül foglalta el. Veszprémi püspöki kinevezéséhez kapcsolódott egy érdekes momentum, amely adalékot szolgáltat Mindszenty József személyiségének jobb megismeréséhez is. Elődje, az Egerbe kinevezett Czapik Gyula egri érsek, mielőtt távozott a veszprémi püspökségből, „padlássöpörést” csinált. Felértékelte a püspökség vagyonát egy pozitív leltárral, majd amikor Mindszenty József, az új püspök elfoglalta székhelyét, új leltár készült, már reális értékekkel. Mindszenty azzal kezdte püspöki ténykedését, hogy közölték vele, egy millió pengős tartozása van a püspökségnek. Nem véletlen, hogy amikor az új püspök megérkezett Veszprémbe, igyekezett eltávolítani Czapik Gyula régi embereit. Meggyesi Schwartz Róbert⁵ kancellár a püspök bizalmatlansága láttán bejelentette a teljes aula lemondását. Mindszentyt azonban ez nem hozta zavarba, felajánlotta a nyitott ajtókat a távozni szándékozókknak. Úgy foglalta el a székhelyét, hogy mellőzött minden udvariaságot, a valós problémákra koncentrált. Tiszta lappal igyekezett kezdeni. Veszprémben is „építkezni”, alkotni akart, a problémák megoldására törekedett, ehhez odaadó, hű emberekre volt szüksége. Nem Mindszenty Józsefnek köszönhető, hogy mégsem távo-

⁴ Hóbor József: Adalékok egy pályaképhez. Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi működése a 30-as évekig. (Kézirat, 1994) 41 p. Uő: A keresztényszocializmus, mint eszme és ideológia Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi évei alatt. <http://www.pszfz.bgf.hu/konyvtar/polvax/p-97-1/6hobor.pdf>

⁵ Meggyesi Schwartz Róbert (Salzburg, 1897. február 24. – Sopron, 1985. július 26.) veszprémi püspöki irodaigazgató. Mindszenty Józseffel együtt tartóztatták le 1944. november 27-én, 1945. február 22-én szabadult Sopronban, addig együtt raboskodott főpástorával.

zott senki az aulából. A régi emberek belátták, hogy az új püspök nem leszámolni akart velük, hanem a korábbi hibákat akarta megoldani.⁶

Veszprémben is ugyanazt a szívós munkát folytatta, amit Zalaegerszegen. Mintha tudomást sem vett volna arról, hogy világméretű háború zajlik, amelynek hullámai már Magyarországot, sőt Veszprémet is elérték. Ugyan még nem állandósultak a bombázások, és a hadi események még csak az ország keleti részét érték el, de már Veszprémben is átélték a lesötétítéseket és az alkalmi bombázásokat. Egyre több menekültet lehetett látni a püspöki székhely utcáin. Mindszenty József azonban feladatot kapott, amikor kinevezték az egyházmegye vezetőjévé, és ő igyekezett püspökként dolgozni. Szisztematikusan végigjárta a plébániákat, iskolákat, sőt új egyházközségeket és tanintézeteket is alapított. Fel akarta osztani a földjei egy részét a rászorulóknak. Nyolc hónap az egész veszprémi püspöki ideje, ebből három hónapot ráadásul börtönben töltött, de az öt hónap alatt megpróbálta új életre kelteni, átalakítani egyházmegyéjét.⁷ Időközben megváltozott a politikai helyzet is, hiszen Horthy Miklós kormányzó szerencsétlen kiugrási kísérlete után Szálasi Ferenc és a nyilasok kerültek Magyarországon hatalomra.

Fontos kérdés, hogy milyen is volt Mindszenty Józsefnek valójában a viszonya a nyilasokkal szemben? Abban az apokaliptikus időszakban, amikor lózungok a végsőkig való kitartásról, a teljes mozgósításról szóltak, és valóban készek voltak arra, hogy az egész országot feláldozzák az értelmetlen háborúban, nem kímélve sem embereket, sem az ország javait, értékeit. Mindszenty József fokozott aggodalommal tekintett az eseményekre, mert az ország szétesését látta. A hazaszeretet nagyon fontos eleme a püspök személyiségének. Nyilvánvaló, hogy az egyházát és hazáját is rendkívül féltette a főpap.

Mégis a helyi hatalommal konfrontálódott először. Miután 1944 nyarán kitelepítették Veszprémből a zsidókat, a helyi nyilas párt vezetője, Schieberna Ferenc egy ünnepi szentmisét kívánt tartatni. Mindszenty határozottan elzárkózott a Te Deum tartásától. A szertartás végül is a veszprémi ferences templomban került megrendezésre 1944. június 25-én. A püspök azon nem vett részt, sőt elutazott a városból, hazaérkezése után pedig igazoló jelentést kért a ferencesektől a templomukban lezajlott Te Deummal kapcsolatban.⁸ 1944 nyarán több halálos áldozattal járó bombatámadás érte a veszprémi repteret. Mindszenty József püspököt kérték fel, hogy a temetési szertartást végezze el. Mindszenty el is ment, elvégezte a temetést, ahol több katonatiszt is jelen volt. A püspök a szertartás után anélkül távozott, hogy egyetlen katonatiszttel, a helyi hatalom egyetlen képviselőjével is kezet szorított volna. Ezzel alaposan megsértette a veszprémi nyilasokat és a Veszprémben állomásozó magyar és német katonatiszteket.⁹

Harmadik alkalommal már nemcsak a helybeli hatalmat, hanem az ország vezetőit is irritálta. Mindszenty Józsefet aggodalma az ország jövője iránt nem hagyta nyu-

⁶ Mészáros Tibor: Akit övéi be nem fogadtak. Mindszenty József titkárnak visszaemlékezései. Pécs, 1997. 75–76.

⁷ Mindszenty József veszprémi kormányzati éveinek összefoglalását adják Varga István: Mindszenty József veszprémi püspök egyházlátogatásai és a háborús károk felmérése. In Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945. Szerk.: T. Horváth Lajos. Veszprém, 1996. 34–47.; valamint Párkányi József: Mindszenty József veszprémi püspök, az ember (visszaemlékezések). Uo., 90–102.

⁸ Holtzer Loránt: Mindszenty vitatott hónapjai Veszprémben, Beszélő, 2004. 7–8. szám, <http://beszelo.c3.hu/04/0708/11holtzer.htm>

⁹ Mészáros Tibor: i. m. 79–80.

godni, ezért megfogalmazott egy kiáltványt, amelynek minden sora a hazaszeretetről tanúskodik. Az október 31-én keltezett memorandumot rajta kívül aláírta Shvoy Lajos székesfehérvári, Apor Vilmos győri püspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát. Serédi Jusztinián hercegprímás aláírása ugyanúgy hiányzik a memorandumról, mint Kovács Sándor szombathelyi és Virág Ferenc pécsi püspöké, holott ők még esetleg elérhetőek lettek volna. A kérdést nem lehet megnyugtatóan megválaszolni. A háborús időszakban a teljes Dunántúl körbeutazása ekkor már mindenképpen kockázatos volt. Mindszenty József is ellentmondásba keveredik a visszaemlékezésében, amikor azt írja, hogy a memorandumot saját maga vitte el püspöktársaihoz.¹⁰ Valójában Mindszenty József uradalmi számvevője, Kögl Lénárt¹¹ vitte el püspöke megbízásából a memorandumot azokhoz a dunántúli főpapokhoz, akiket egyáltalán képes volt elérni.¹² Azonban nem is az a lényeg, hogy kiket értek el a frontvonalak mozgása mellett a menekültek áradatában, és talán az sem igazán érdekes, hogy kik is írták végül alá. A memorandum szövegének ismeretében¹³ elmondhatjuk, hogy azt minden hazáját szerető magyar ember nyugodt szívvel aláírhatta volna.

Szálasi Ferenc 1944. november 4-én esküt tett a Szent Koronára, majd az esküt megkövetelték az állami hivatalnokoktól is. Mindszenty Józsefnek nem kellett az esküt letennie, ennek ellenére élesen reagált a nemzetvezető szándékára. A „Juramentum non.”¹⁴ A forradalmat és az egyházat egyszerre szolgálni nem lehet” című tanulmányában utasította el az együttműködést a nyilasokkal: „Ami március 19-én és október 15-én történt azért ők a felelősek. Idegen katonákkal ostromolják meg a budai várat. Hazudnak, hazudnak. A határok védtelenek, hömpölyög be az orosz, a népünk hontalan. Szálasi minden lesz, a haza pedig kisbíróssággá olvad össze, de mint börtön mégis jókora. És esküt kíván a vezér...” továbbá „a nyilas mozgalom, a nemzeti szocialista ideológia szemben áll a katolikus hittel, szétdúlja a keresztény erkölcsi elveket, semmibe veszi az egyház jogait.”¹⁵

Mindszenty József egész élete és gyakori megnyilatkozásai egyértelműen bizonyítják, hogy számára mindig a legfontosabb a katolikus egyház érdeke, annak sérthetlensége volt, továbbá a hazája, népe iránti aggodalom játszott döntő szerepet cselekedeteiben. Személyes sorsa csak mindezen értékek után következett, az előbbi kettőnek teljesen alárendelve. Egyet biztosan állíthatunk Mindszenty Józseffel kapcsolatban, amit egyháza és hazája érdekében helyesnek ítélt, azt vasakarattal, tántoríthatatlan következetességgel igyekezett érvényre juttatni. Egy ilyen ember természetesen konfrontálódik a totalitárius (állam)hatalommal.

Mi váltja ki végül is Mindszenty József és papjai letartóztatását? Tény, hogy rövid veszprémi püspöksége idején a helyi hatalmat, a nyilasokat is többször megsértette. Közös memorandumukkal a katolikus főpapok a nemzetvezető, a nyilasok szándékait

¹⁰ Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, 1989. 39–40.

¹¹ Kögl Lénárt (Mosonszentpéter, 1916. április 16. –) veszprémi püspöki uradalmi számvevő. 1944. november 28-án tartóztatták le Veszprémben. Mindszenty József püspökkel 1945. február 22-ig együtt raboskodott.

¹² Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I. Szerk.: Fejérdy András, Fejérdy Gergely, Soós Viktor Attila. Budapest, 2004. 592.

¹³ Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, 1989. 40–42.

¹⁴ Nincs eskü.

¹⁵ Esztergomi Prímási Levéltár. Mindszenty magánlevéltár. 17. doboz.

kérdőjelezi meg. Tény az is, hogy Mindszentyt, aki személyesen adta át a memorandumot a budai várban a miniszterelnök-helyettesnek, nem tartóztatták le azonnal. A levéltári dokumentumok között semmi nyoma nincs annak, hogy közvetlenül Szálasi Ferentől indult volna el a letartóztatási parancs. Ugyanakkor Mindszenty József beszámolt arról, hogy veszprémi letartóztatásukkor a rendőrfogalmazó utalt a nemzetvezető közvetlen parancsára.¹⁶ Annak a legnagyobb a valószínűsége, hogy telefonon utasította Szálasi vagy közvetlen környezete a főispánt a veszprémi püspök letartóztatására. Ennek a háttérében éppen úgy lehetett a memorandum, mint a veszprémi várban a püspöki épület megszerzése, de természetesen a helyi túlkapas lehetőségét sem lehet teljesen kizárni. A Szálasi Ferenc ellen folytatott népbírói per során Szálasi és belügyminisztere, Vajna Gábor¹⁷ is azt vallotta, hogy Mindszenty József letartóztatását a főispán rendelte el. Vajna csak utólag értesült a történetről, azonnal nyomozót küldött Veszprémbe, majd jelentette az esetet a nemzetvezetőnek, aki úgy intézkedett, hogy a letartóztatást fenn kell tartani és a saját hatáskörébe vonta a további intézkedést.¹⁸

Mindszenty József mellett udvari papjait és a püspökségen helyt kapó szeminaristákat is letartóztatták, sőt olyan személyeket is, mint például Mészáros Tibor,¹⁹ aki a palota átvizsgálásakor lázas betegen feküdt, fel sem kelt. Ugyancsak letartóztatták néhány nap múlva Kőgl Lénárt püspöki jószágigazgatót, aki nem is a veszprémi palotában lakott. November 27-től december 5-ig a veszprémi rendőrségen voltak őrizetben a letartóztatottak, ahol Mindszenty Józsefet teljes letartóztatása idején egyetlen alkalommal, november 29-én kihallgatták. December 5-től december 22-ig átkerültek a foglyok a veszprémi ügyészségre, a fogházba. December 22-től december 28-ig Sopronkőhidán raboskodtak a fegyházban, majd december 28-tól a szovjet csapatok megérkezéséig, április 1-ig az Isteni Megváltó Leányai zárdájában. Február 22-ig a püspökükkel együtt voltak a veszprémi papok, akkor őket elengedték. Ugyanakkor új társakat is kapott Mindszenty József fogsága idején. 1945. február 8-án Székesfehérváron csendőrök tartóztatták le Shvoy Lajos püspököt és testvérét Shvoy Kálmán nyugalmazott tábornokot. Március 9-én őket is Sopronba szállítják és az Isteni Megváltó Leányai zárdájába kerülnek, Mindszenty József mellé.²⁰

¹⁶ Lásd a jelen közlésben a 3. számú dokumentumot.

¹⁷ Vajna Gábor (Kézdivásárhely, 1891. november 4. – Budapest, 1946. márc. 12.) nyilas belügyminiszter. Az I. világháború után a bécsi követségen, majd a honvédelmi minisztériumban teljesít szolgálatot. 1924-ben, mint katonatisztet (őrnagy) nyugdíjazták, a fűzfői löpőgyár igazgatója. 1939-ben nyilas párti programmal országgyűlési képviselő. A Nyilaskeresztes Párt egyik vezetője, Szálasi Ferenc bizalmas híve. 1944. október 16-tól belügyminiszter a Szálasi-kormányban. A népbíró, mint háborús bűnöst halálra ítélt és kivégezik.

¹⁸ A Szálasi Ferenc elleni per anyaga: Karsai Elek – Karsai László: A Szálasi per. Budapest, 1988. 410. p.

¹⁹ Mészáros Tibor (Felsőpaty, 1919. augusztus 12. – Bázél, 2003. szeptember 6.) veszprémi püspöki levéltáros és szertartó. 1944. november 27-én tartóztatták le Veszprémbe, 1945. február 22-én Sopronban szabadon bocsátották, de ő önként vállalta a további fogságot Mindszenty József veszprémi püspökkel. Életében második alkalommal 1948. április 27-én tartóztatták le Veszprémbe, háromhavi fogság után a magyar hatóságok átadták az oroszoknak. 25 év kényszermunkára ítélték, de 1955-ben hazatérhetett. 1956. november végén Svájcba emigrált. 1972 és 1975 között Mindszenty József bíboros személyi titkára volt Bécsben. 1991-ben megakart akadályozni, hogy a bíboros hamvait hazahozzák Esztergomba, odalátcolta magát Mariaszéchenyi utcában a magyar mártír főpap sírházhoz. Adományából Veszprémbe Mindszenty-ermléktemplom épült.

²⁰ Shvoy Lajos székesfehérvári püspök letartóztatására és fogságára lásd Mózes Gergely forrásközlését a Soproni Szemle jelen számában.

Mindszenty József fogságának négy hónapja jó lehetőséget kínál arra, hogy a veszprémi püspök személyiségét jobban megismerjük. A háború végéhez közeledve, a Vörös Hadsereg és a német ellentámadások nyomán a frontvonal állandóan ingadozott, Magyarország a hadicselekmények egyik fő színterévé vált, a bombázások állandósultak. Sopront is szőnyegbombázás érte, amikor Mindszenty József ott raboskodott. Nyilvánvaló, hogy az emberi félelem, a személyes sors kilátástalansága éppen úgy a mindennapok részévé vált, mint a katolikus egyház, a haza sorsa feletti aggodalom.

Amennyiben részletesen akarnánk vizsgálni Mindszenty József viselkedését a börtönben, azt is meg kell nézni, hogy milyen források állnak mindehhez rendelkezésre. Gyéren, de akadnak első kézből származó primer források is. A veszprémi püspök beadványai a felsőház fegyelmi bíróságához, és az ezzel kapcsolatban fennmaradt dokumentumok,²¹ továbbá a nyilas háborús bűnösök népbíróság előtt zajló perai.²² Ugyanakkor például Serédi Jusztinián hercegprímás is írt Mindszenty József és Shvoy Lajos érdekében a nyilas minisztereknek, hogy közbenjárást kérjen a kiszabadulásukhoz.²³ A primer források mellett fennmaradtak másodlagosnak számító források, korabeli és később papírra vetett naplók, visszaemlékezések.²⁴ Ezekből a forrásokból lehet feldolgozni, árnyalni a fogságban töltött időt.

Mindenképp szükség van arra, hogy emberként lássuk, ismerjük meg Mindszenty Józsefet, hiszen csak így tudjuk a politikai döntéseit és politikai pályáját is megérteni.

* * *

Az alábbiakban öt, eddig még nem közölt dokumentumot teszünk közzé kritikai kiadásban, amelyek Mindszenty József 1944. november 27-én a veszprémi püspöki palotában történt elfogatásával, és az abból következő, négy hónapos, 1945. április 1-ig tartó fogságához kapcsolódnak. A közölt források közül ki kell emelni Mindszenty József veszprémi püspök két levelét a Felsőház Elnökségének és a Felsőház Mentelmi Bizottsága elnökének (2. és 3. dokumentum). Mindszenty József a maga és paptársai, kispapjai letartóztatását nem személyes sérelemként élte meg, hanem a katolikus egyház elleni otromba támadásként. Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy miért írt mégis ilyen, a nyilasokkal némi együttműködést is feltételező leveleket. A püspök korábbi cselekedetei, írásai egyértelműen bizonyították, hogy nem értett egyet a Szálasi-féle országlással, de a kormányzó kinevezése és a németek támogatása miatt kétségtelenül a nyilasok voltak az ország Veszprémet is magába foglaló területén a hatalom birtokosai. Mindszenty József leveleit különben sem a nyilas hatóságoknak írta, hanem a magyar jogrendnek megfelelően, mint felsőházi tag, a felsőház elnökének és a mentelmi bizottság elnökének.

²¹ Lásd a jelen közlésben a 2–5. számú dokumentumokat, valamint Mindszenty – antifaszizmus, 1944. Sipos Péter dokumentumkiadása. *História*, 1993/5-6. szám, 57–59.

²² Budapest Főváros Levéltára XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság büntetőperes iratok. 293/1946. Szálasi Ferenc és társai; 1131/1946. Orendy Norbert és társai.

²³ Vö. Mészáros István: Mindszenty a Sándor palotában. In *Uő: Mindszenty a Sándor palotában. Hat tanulmány*. Budapest, 2005. 82–83.

²⁴ Lásd a már említett visszaemlékezést Mészáros Tibortól és Párkányi Józseftől, továbbá: Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Budapest, 1983.; Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. Szerkesztette, a bevezetőt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat összeállította Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2002.

Schiberna Ferenc veszprémi főispán határozata Mindszenty József veszprémi püspök letartóztatásáról
Veszprém, 1944. november 30.

Veszprém-vármegye főispánjától.
1622/1944.

Tárgy: Mindszenty József megyéspüspök veszprémi (Püspöki palota) lakos rendőrhatalósági őrizet alá helyezése.

V é g h a t á r o z a t:

Az 1500/1944. M[iniszter]E[lnöki] sz[ámú] rendelet 7. §-ában²⁵ biztosított jogomnál fogva figyelemmel a 760/1939. B[elügy]M[iniszteri] sz[ámú] rendelet 1. §-ának (2) bekezdésére²⁶ az 1939. évi 2. t[örvény] 150. §-a²⁷ alapján Mindszenty József 1892. évfolyambeli cseh-mindszenti szül[etésű] rom[ai] kat[olikus] nőtlen megyéspüspök veszprémi (Püspökvári) lakost azért, mert 1944. november 27. napján a katonai beszállásolás érdekében folytatott helyszíni megállapítás alkalmával a hatósági rendelkezéssel szembehelyezkedett, hatósági közeg elleni erőszakot követett el, továbbá társaival együtt tüntető felvonulás rendezésével a lakosság fellázítását kísérelte meg, mely cselekményével a közrendet, közbiztonságot és ezáltal a hadművelési érdekeket nagy mértékben veszélyeztette, rendőrhatalósági őrizet alá helyezem, és megkeresem a veszprémi m[agyar] kir[ályi] rendőrkapitányságot, hogy további intézkedésig nevezettet figyelemmel a 760/1939. B[elügy]M[iniszteri] sz[ámú] rendelet 11. és 17. §-ra²⁸ őrizetben tartani szíveskedjék.

Ezen véghatározatom ellen fellebbezésnek helye nincs.

Erről a m[agyar] kir[ályi] belügyminiszter urat külön felterjesztés útján, továbbá a veszprémi m[agyar] kir[ályi] rendőrkapitányságot, és Mindszenty József rendőrhatalósági őrizet alá helyezettét értesítem.

Veszprém, 1944. november hó 30.

**hadművelési kormánybiztosi jogkörrel
felruházott főispán²⁹**

²⁵ Az 1500/1944. M.E. számú rendelet a hadművelési területekre vonatkozó különleges közigazgatási szabályokról szól. A 7. § a kormánybiztosok számára biztosít néhány különleges jogosítványt, többek között a rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezést.

²⁶ A 760/1939. B.M. számú rendelet a kitiltást, valamint a rendőrhatalósági felügyelet és az őrizet alá helyezést szabályozza. Az 1. § (2) bekezdés kimondja, hogy a belügyminiszternek minden esetben jogában áll intézkedni.

²⁷ Az 1939. évi II. törvény a honvédelemről szól. A 150. § a kitiltásról és rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezésről rendelkezik.

²⁸ A 760/1939. B.M. számú rendelet 11. §-a a rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezett személyek továbbításáról rendelkezik (csoportosan, katonai, rendőri felügyelet mellett). A rendelet 17. §-a az internált, rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezett személy ellátásáról rendelkezik (saját költségen).

²⁹ Schiberna Ferenc veszprémi ügyvéd, a nyilas párt helyi vezetője. Szálasi Ferenc hatalomra kerülése után, 1944. október 27-től Veszprém vármegye nyilas főispánja, egyben hadművelési kormánybiztosa.

Mindszenty József irathagyatéka a budapesti szalézi Majthényi-házban 011. fond. Gépelt, pecséttel és aláírással hitelesített tisztázat. Az irat „Veszprém Vármegye Főispánja” körpecsétjével és aláírással hitelesítve. Az irat hátoldalán a veszprémi magyar királyi rendőrkapitányság érkezett pecsétje 1944. december 2-ai dátummal és 2180-as iktatószámmal, valamint a következő feljegyzéssel: „Kir[ályi] Ügyészségnek Veszprém. Dr. Schiberna Ferenc főispán rendeletére nevezetteket további őrzésre, illetve a rendőrhatósági őrizet további foganatosítása végett átadom. Veszprém, 1944. december 5. A kapitányság vezetője: Szerdahelyi m[agyar] kir[ályi] rendőrtanácsos”

2.

Mindszenty József veszprémi püspök bejelenti a felsőház elnökségének mentelmi joga megsértését

Sopronkőhida, 1944. december 27.

A Felsőház Elnöksége
Sopron

Alulírott tisztelettel bejelentem mentelmi jogom súlyos megsértését.³⁰ Kérem az ügy sürgős kivizsgálását és a sérelem orvoslását azonnali szabadlábra helyezéssel.

November 27-én veszprémi házamban Dr. Schiberna Ferenc főispán, hadműveleti kormánybiztos 10 rendőrrel jelent meg, őrizetbe vette 2 udvari papomat. Ez ellen tiltakoztam. Erre engem is őrizetbe vett és a rendőrségre vitetett.

November 27-től dec[ember] 5-ig a veszprémi rendőrségen, dec[ember] 5-től 22-ig a veszprémi ügyészségen, dec[ember] 22-től 24-ig a sopronkőhidai iskolában, 24-től mostanáig a fegyintézet raktárhelyiségében őriznek, mint internáltat 2 kanonokkal, akik közül az egyik udvari papom, 3 további udvari papommal, 3 hittudományi főiskolai tanárommal, 1 középiskolai hittanárral, 1 uradalmi számvevővel és 16 teológussal.

Panaszomat a rendőrségen ismételt sürgetésem ellenére nem jegyzőkönyvezték. A rendőrségen november 29-én megjelent a Nemzeti Számonkérő Szervezettől³¹,

³⁰ Az 1926. évi 22. törvény alapján a korábbi főrendiházat újjászervezték. Neve is ekkor változott felsőházzá. A tagsága már nem kizárólag az arisztokrácia köréből került ki, hanem a modern polgári állam vezető tisztviselői, egyes érdekvédelmi szervek, kamarák (például az iparkamara, ügyvédi kamara) tagjai, tudományos intézmények (MTA, egyetemek stb.) képviselői köréből is. A törvény értelmében a felsőházi tagság a viselt méltóság vagy hivatal alapján, választás vagy kinevezés alapján illette meg a képviselőket. Méltóságuk alapján lettek a felsőház tagjai a történelmi egyházak, vallásfelekezetek képviselői is, így értelemszerűen a latin és görög szertartású római katolikus egyháznagok, köztük a mindenkori veszprémi püspök.

³¹ A nyilas hatalomátvétel után gyorsan újjászervezett Belügyminisztérium keretein belül, Vajna Gábor belügyminiszter utasítására hozta létre Ládai István csendőr ezredes, belügyi államtitkár és Orendy Norbert csendőr alezredes a Nemzeti Számonkérő Szervezetet. Formailag ugyan a Belügyminisztérium VII. közbiztonsági osztályának „d” osztályához, valójában azonban Ládai és Vajna keresztül közvetlenül Szálasi Ferenchez tartozott. A szervezet hatáskörébe tartozott mindennemű politikai ügy, tekintet nélkül a vádlott személyére. Az 1944. november 1-jén létrejött szervezet több alosztályból állt. A nyomozók száma megközelítőleg 300 fő

Budapestről Balassa Bálint³² csendőr főhadnagy. Kihallgatott „bűnösségemre” nézve. Ugyanakkor felvette mentelmi jogom megsértéséről a jegyzőkönyvet. És tanuk előtt kijelentette a főhadnagy, hogy Budapesten azonnal átnyújtja panaszomat a Felsőház Elnökségének.

Panaszomra választ nem kaptam, a gyűlésekre azóta meghívót sem.

Kérem ügyem elintézését, a sérelem sürgős orvoslását, hogy a Felsőház ülésain akadálytalanul jelenhessek meg.

Sopronkőhida, 1944. december 27-én

Hazafias tisztelettel:
Mindszenty József
veszprémi püspök, felsőházi tag

*Mindszenty József irathagyatéka a budapesti szalézi Majthényi-házban 011. fond.
Mindszenty József kéziratos tisztázatainak XEROX-másolata.*

3.

Mindszenty József levele a Felsőház Mentelmi Bizottsága elnökéhez letartóztatása és fogva tartása ügyében

Sopron, 1945, március 19.

Nagyméltóságú Elnök Úr!

1944. december 27-én bejelentettem mentelmi jogom megsértését. Értesültem róla, hogy mentelmi ügyemet a Mentelmi Bizottság [olyó] hó 22-én délelőtt 10 órakor fogja tárgyalni.

A Mentelmi Bizottságnak ezen a gyűlésén személyesen is óhajtok megjelenni. Jelenleg azonban még mindig az Isteni Megváltó Leányai soproni anyaházában³³ kell tartózkodnom, azzal a kikötéssel, hogy a Belügyminiszter Úr³⁴ külön engedélye nélkül, ezt a helyet el nem hagyhatom. A miniszter úrtól erre engedélyt kértem. Ha azonban

volt, többségében kipróbált, erősen jobboldali beállítottságú csendőrtisztek. A szervezet székhelye rövid ideig Budapesten, a Naphegy téri laktanyában volt, de hamarosan lefoglalták a Margit körüti katonai börtön egy részét is.

³² Balassa Bálint (1917–1946?) csendőr főhadnagy a Nemzeti Számonkérő Szervezet politikai nyomozó alosztályának parancsnoka. A Népbíró, mint háborús bűnöst halálra ítélte. A köztársasági elnök az ítéletet életfogytiglanra változtatta, de vélhetően mégis kivégezték. BFL XXV. 1. a. 1131/1946.

³³ Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek – Congregatio Sororum a Divino Redemptore (S.D.R.) társulatot 1849-ben Elzászban alapították. Magyarországra Simor János győri püspök hívta őket. 1863-ban telepedtek le Sopronban. Itt építették fel első magyarországi rendházukat, későbbi anyaházukat. A magyar társulat 1867-ben önálló kongregációvá alakult. Az 1950-es feloszlatakor 78 helységben 1200 taggal működött a társulat.

³⁴ Vajna Gábor.

az engedély kellő időben meg nem érkezik, a Mentelmi Bizottság előtt nem lesz módomban megjelenni.

Erre az eshetőségre számítva december 27-én kelt bejelentésemet a következőkkel kívánom kiegészíteni, előadván az azóta történeteket és a közben tudomásomra jutottakat is.

I. Őrizetbe vételek körülményei.

November utolsó vasárnapja előtt Beszélgetés jelent meg a Veszprém vármegye című hetilapban, amelyben Zarka Elemér főmérnök támadást intézett személyem, valamint a zirci apát ellen. A vád ellenem az volt, hogy a palotában nem voltam hajlandó sem menekülni, sem katonának szállást adni, úgyhogy a „palota kong az ürességtől”. Ez természetesen nem felelt meg a valóságnak, hiszen akkor már 58 állandó lakója volt palotámnak. (Püspökök, 5 udvari pap, egy tanfelügyelő, 5 teológiai tanár, 2 hitoktató, 17 teológus, 17 menekült apáca, 2 menekült diák, 1 inas, 1 magyar vezérezredes, 2 beutalt banktisztviselő, 3 német katonatiszt, 1 német altiszt.) Tehát 28 szobában 58-an voltak elszállásolva. Magam egyetlen egy szobában laktam, mely dolgozó, fogadó és hálószoba volt. Utasítást adtam ügyvédemnek, hogy a sajtótörvény alapján helyreigazító nyilatkozatot tegyen közzé. Erre azonban a bekövetkezett események miatt sor nem került.

November 27-én ebéd közben megjelent a palotában Zarka Elemér főmérnök, Zágón népművelési titkárral, vele volt a püspökségem előtti időből elbocsátott portás (Tar Károly) és Bánky rendőrfogalmazó vezetésével 10 rendőr. A főmérnök főispáni rendeletet mutatott fel Szabadhegy Szabolcs³⁵ házgondnokomnak, mely szerint palotámban szemlét kell tartani. Én házgondnokomnak azt az utasítást adtam, hogy minden helyiséget meg kell mutatni.

A szemle simán folyt le. A főmérnököt házgondnokom és a közben vidékről hazaérkezett irodaigazgatóm, Dr. Megyesi Schwartz Róbert kanonok kísérték. Udvariatság sem történt papjaim részéről. Amikor Zarka főmérnök szóvá tette, hogy „haza kell küldeni a szeminárium növendékeit”, papjaim figyelmeztették, hogy az állam részéről nincs lehetőség, mert megegyezés jött létre a bíboros hercegprímás és a kormány között, miszerint a szemináriumok nem tartoznak a bezárandó főiskolák közé. A főmérnök azt felelte, hogy Pesten illetékes helyen erről nem tudnak semmit. Erre irodaigazgatóm azt válaszolta, hogy akkor a bíboros hercegprímás nem mondott igazat, mert azt saját szájából hallotta Esztergomban. – Én körülbelül november 17-én a szemináriumom ügyében levélben fordultam Szöllősi Jenő³⁶ miniszterelnök-helyettes

³⁵ Szabadhegy Szabolcs (Biharillye, 1914. november 18. – Pápa, 1992. április 10.) veszprémi püspöki házgondnok. 1944. november 27-én tartóztatták le Veszprémben, 1945. február 22-én Sopronban szabadon bocsátották, de ő önként vállalta a további fogságot Mindszenty József veszprémi püspökkel.

³⁶ Szöllősi [Naszluhász] Jenő (Antalfalva, 1893. január 28. – Budapest, 1946. márc. 19.) nyilas politikus, miniszterelnök-helyettes. Karlsruhe-ban vegyészmérnöki, a budapesti tudományegyetemen gyógyszerészi oklevelet és jogi végbizonyítványt szerez. Gyógyszertártulajdonos Makón. 1939-ben a makói választókerület országgyűlési képviselője párton kívüli programmal. 1941-től a Nyilaskeresztes Párt képviselőcsoportjának vezetője. Az Összetartás című nyilas napilap szerkesztője. A nyilas puccs után tárca nélküli miniszter, miniszterelnök-helyettesi minőségben (1944. október 16.– 1945. március 27.). Amerikai fogságból hozzák haza. A népbíróság a háborús főbűnösök perében (1946. február–március) kötél általi halálra ítéli, és főlakasztják.

úrhoz, aki már november hó 23-án felelt nekem, a levelet azonban csak őrizetbe vétel után kaptam kézhez. E levél értelmében csakugyan a szemináriumok nem tartoznak a szünetelendő főiskolák közé.

Később felvette a főmérnök azt a gondolatot is, hogy az udvari papok kettesével költözzenek össze egy-egy szobába. Erre udvari papjaim azt mondták, hogy ez nem lehetséges, mert sok bizalmas, hivatalos és lelki ügyben jönnek ide. Az iroda annyira összeköltözött, hogy minden helyiségben többen dolgoznak, s így csak a magánszoba marad meg ilyen tárgyalásokra. A főmérnök azt felelt, míg benn tárgyalnak, menjen ki a másik főtisztelendő úr a szobából. Erre papjaim megjegyezték, hogy ez igen nagy idővesztést jelenten. A főmérnök az egyik szobánál, ahol négy menekült apáca volt elhelyezve, azon véleményének adott kifejezést, hogy 30 bakát is el tudna helyezni. Papjaim felhívták a főmérnök figyelmét arra, hogy elhelyezés tekintetében az apácákat nem lehet összehasonlítani a bakákkal.

A szemle befejezte után mindenki a portához ment. Ott hirtelen megjelent dr. Schiberna Ferenc főispán és érdeklődött, hogy a palotában elhelyezett német tábornok a rendes interurbán telefont használja-e. Igenlő válasza utasítást adott a postának, hogy a telefonzárlatot feloldja. Tehát a telefon is ki volt kapcsolva. Sőt civil irodatisztek sem jöhettek be a délután folyamán, mert a rendőrök a palotát megszállva tartották és nem engedtek be senkit.

Közben irodaigazgatóm feljött hozzám és jelentette, hogy a szemle megtörtént. Ekkor lépett be hozzám Szabadhegy Szabolcs püspöki szertartó, házgondnokom és jelentette, hogy őt a főispán személyesen vette őrizetbe. Elbúcsúzott tőlem és áldásmat kért. Távozása után irodaigazgatóm is lement, és amikor érzékeny búcsút vett társától, a főispán őt is őrizetbe vette. Meg kell jegyeznem, hogy mindkét papom egyetlen egy szót sem váltott a főispánnal. Szabadhegy Szabolcs házgondnokom csak annyit kért, hogy tőlem elbúcsúzhasson.

Tehát a házszemlével kapcsolatban semmiféle ellenállás nem volt, de udvariatlanság sem történt. Az őrizetbe vételt a főispán személyesen mondta ki, minden megokolás nélkül.

Két papom őrizetbe vétele rám nézve nem lehetett közömbös. Tehát lementem és Szabadhegy Szabolcstól azt kérdeztem: „Mutasd meg fiam azt az urat, aki téged őrizetbe vett.” A főispánt ugyanis még nem ismertem. Ez volt első látogatása palotámban. Majd feléje fordulva azt mondtam: „Tiltakozom két papom őrizetbe vétele ellen.” Többet nem mondtam. Erre elhangzott: „Püspök urat is őrizetbe veszem”. Nem feleltem semmit. Felmentem szobámba, ahol öltözködtem. Rendes püspöki reverendámra felvettem a piros köpenyemet (pallium) és piros birétumot.³⁷ Tehát úgy voltam felöltözve, ahogy püspök előkelő helyre megy látogatóba. Természetesen nem püspöksüveget és pástortbotot vettem, mert hiszen ehhez istentiszteleti díszbe kellett volna felöltöznom. Közben általános püspöki helynököm és több kanonok is megjelent nálam.

Amikor a rendőrfogalmazó udvariasan felszólított, hogy induljak, írásbeli letartóztatási végzést kértem. Ez nem volt. Elsietett tehát a főispánhoz, majd körülbelül 10-

³⁷ Birétum a katolikus papok három vagy négyágú fővege.

15 perc múlva visszajött azzal, hogy a Nemzetvezető³⁸ egyenes parancsára történt a letartóztatásom. Őszintén szólva csodálkoztam, hogy ilyen rövid idő alatt sikerült összekötöttestet találni az államfővel...

Szobámat elhagyva a főlépcsőn lementem a bejárathoz, ahol minden intézkedésem nélkül, egybegyűlt az egész háznépem, apácák, teol[ógiai] tanárok, kispapok. Áldást osztottam, majd elbúcsúzza egyedül két letartóztatott udvari papommal kiléptem a palotából. Ott állt a főispán által elszállításomra küldött magánautója. Nekem azt az utasítást adta a rendőrfogalmazó, hogy szálljak be, míg két udvari papom menjen a rendőrökkel gyalog. Én határozottan kijelentettem, hogy gyalog megyek. Tettem ezt két okból. Nem vehettem igénybe olyasvalakinek előzékenységét, aki első látogatását 11 rendőrrel tette meg nálam, két papomat és engem is őrizetbe vett. Jogos és szükséges önérzetem tiltotta, hogy igénybe vegyem a történetek után a felajánlott főispáni autót. Más lett volna, ha saját kocsimat, illetve autómat küldik értem. A másik ok az volt, hogy gyalog akartam menni akkor, mikor két udvari papomat is gyalog viszik.

Kijelentésemre a rendőrök hozzám nyúltak, és mint valami gonosztevőt karhatalommal be akartak tuszkolni az autóba. Erre a csúnya jelenetre kispapjaim pillanatok alatt a rendőrök és közém furakodtak és annyira körülvettek, hogy a rendőrök többé hozzám nem nyúlhattak. Így indultunk meg. A rendőrfogalmazó látván, hogy a rendőrök így nem jutnak közelembe, utasítást adott embereinek, hogy szakaszban kísérenek az egyik oldalon. Így rendben vonultam át a városon a rendes úton. Megjegyzem, hogy már sötét volt és az utcai sötétített világítás égett. Körülbelül háromnegyed 6 órára érkeztünk a rendőrségre. A rendőrség előtt áldást osztottam és intettem papjaimat és kispapjaimat, hogy csendben térjenek haza. Útközben semmiféle beszédet nem tartottam. Amikor a rendőrök egyszer az útközben hozzánk csatlakozott diákokat akarták elküldeni, szelíden csak azt mondtam: „Engedjék, hiszen atyjukat kísérik.”

Tehát tüntető felvonulást nem rendeztem. Ha akartam volna, lett volna alkalmam ezt megtenni. Hiszen a rendőrök csak az egyik oldalon meneteltek és így a másik oldalon könnyűszerrel állíthattam volna sok-sok hívót a mentbe. Ezt nem tettem. Izgatás részemről nem történt.

A rendőrségen hamarosan kértem mentelmi jogom megsértésének jegyzőkönyvbe vételét. Hiszen felsőházi tag vagyok. Minden sürgetésem ellenére a jegyzőkönyv felvétele nem történt meg. Este házkutatást tartottak szobámban, majd másnap irodaigazgatóm hivatali helyiségében.

II. Többi papjaim és kispapjaim őrizetbe vétele.

Ez november 29-én délelőtt történt. A palota összes lakóit az ügynevezett kisebédlőbe rendelte Zarka Elemér főmérnök és egy rendőrtiszt. Megkérdezte a főmérnök, hogy álljanak elő azok, akik nem kísérték el a püspököt a rendőrségre. Ezeket igazoltatás után elengedték. A többit Zarka Elemér főmérnök a főispán nevében őrizetbe vette. Este fél kilenckor a fogházba kísérték őket. Mészáros Tibor püspöki levéltáros őrizetbe vételem alkalmával még ágyban fekvő beteg volt. Őt délelőtt még nem vették

³⁸ Szálasi Ferenc.

őrizetbe a többivel együtt. Délután azonban Zarka Elemér főmérnök a szobájába géppisztolyos katonát küldött azzal, hogy őt is letartóztatja. Majd később hívatta a főmérnök papomat és csak intett, hogy menjen a többi letartóztatotthoz. Többszöri kérdésre, hogy miért tartóztatja le őt a főmérnök, választ nem adott.

Kögl Lénárd dr. püspöki számvevőm szintén nem volt ott őrizetbe vétele alkalomával. Ő a püspöki jószágkormányzáságon dolgozott és ott is lakott. Csak másodkézből értesül a történetekről. Mindezek ellenére őt már 27-én éjjel vették szintén őrizetbe.

Langmár Lipót³⁹ dr. kanonok, valamint Solymár István dr.⁴⁰ lelki igazgató csak útközben, véletlenül találkoztak velem, amikor a rendőrségre mentem. Őket is őrizetbe vették.

III. Főispáni internáló véghatározat.

November 30-án, tehát letartóztatásom után 3 nappal kaptam meg az ide másolatban mellékelt főispáni Véghatározatot.

Ez a főispáni Véghatározat ellenkezik a törvény rendelkezéseivel, mert 1939. II. t.c.150. §-a értelmében engem csupán az összminisztérium⁴¹ internálhatott volna. Ettől az alaki jogsérelemtől eltekintve is, a) Véghatározatban felhozott indokok egyáltalán nem helytállóak. Mert:

1.) „Katonai beszállásolás érdekében folytatott helyszíni megállapítás alkalmával a hatósági rendelkezéssel szembehelyezkedtek”. Ez a vád teljesen téves és hamis, mert semmi néven nevezendő ellenszegülés nem történt. Itt jegyzem meg, hogy a katonasággal mindig igen jó viszonyban voltam, és mint megyéspüspök számtalanszor hívtam meg katonatisztekét minden külső kényszer nélkül.

2.) „Hatósági közeg elleni erőszakot követtem el”.

Az I. alatt előadottakból nyilvánvaló, hogy hatósági közeg ellen semmiféle erőszakot nem követtem el. Nem hatóság elleni erőszak az, hogy a főispán autóját nem fogadtam el a rendőrségre való beszállításom céljából, mikor két velem letartóztatott udvari papomat ugyanoda gyalogmentelre kötelezték. Ugyanilyen gyalogmentben, de eleget tettem a rendelkezésnek.

Nem fogadhattam el annak a főispánnak az autóját, aki első látogatását nálam 11 rendőrrel és egy elcsapott volt püspöki portással, mint lakásszakértővel tette meg; aki mindjárt házamba léptekor kikapcsolta házam telefonját, mintha a házban vagy a közelben azt a telefont bélyeges egyének rosszra használták volna; aki, két kötelességteljesítő udvari papomat őrizetbe vette; aki mindezt megelőzően hírlapilag méltatlan támadást intézett a zirci apát ellen és ellenem.

3.) „ Társaival együtt tüntető felvonulás rendezésével a lakosság fellázítását kísérte meg, mely cselekményével a közrendet, közbiztonságot s ezáltal a hadműveleti érdekeket nagymértékben veszélyeztette.”

³⁹ Langmár Lipót (Győr, 1885. november 2. – Siófok, 1979. december 26.) veszprémi kanonok, káptalani jószágigazgató. 1944. november 29-én tartóztatták le Veszprémben. Együtt raboskodott Mindszenty József püspökkel Sopronban 1945. február 22-ig.

⁴⁰ Solymár István (Szentjakabfa, 1905. szeptember 20. – Székesfehérvár, 1970. december 20.) veszprémi szemináriumi lelki igazgató. 1944. november 27-én tartóztatták le Veszprémben. Együtt raboskodott Sopronban Mindszenty József püspökkel 1945. február 22-ig.

⁴¹ Az 1939. évi II. törvény 150. §-a szerint a belügyminiszter és a belügyminisztérium jogosult az internálásra.

Sem én, sem papjaim és kispapjaim semmiféle tüntető felvonulást nem rendeztünk, a lakosság fellázítását nem kíséreltük meg. Papjaim és kispapjaim irántam való szeretetükből indítva és értem való érthető aggodásból kísérték el engem és két, szintén letartóztatott udvari papomat.

A rendőrség velünk jött sorfalban: ha bármiféle tüntetésnek vagy éppen lázításnak csak kísérlete is látszott volna, a rendőrség feltétlenül közbe kellett volna, hogy lépjen. Ez pedig nem következett be, mert nem is volt rá ok. Jogismerő rendőrfogalmazó vezette a csapatot, amely minden zavaró incidens nélkül, békés menetben ért a rendőrség elé. Itt búcsút vettem papjaimtól, akik békésen hazatértek.

Jellemző egyébként az egész eljárásra, hogy az engem a rendőrségre tényleg elkísérő papok és kispapok közül egyeseket nem internáltak, ellenben utólag internáltak olyanokat, akik a menetben részt sem vettek, sőt a palotában sem tartózkodtak. Ilyenek voltak: Mészáros Tibor püspöki levéltáros, aki akkor ágyban fekvő beteg volt. Kőgl Lénárd dr. püspöki számvevő, aki a püspöki palotától egy kilométerre fekvő jószágkormányzósági épületben tartózkodott. Langmár Lipót dr. kanonok és Solymár István dr. lelkiigazgató szintén nem voltak a kérdéses alkalommal a püspöki palotában. Véletlenül találkoztak a rendőri kíséretben békésen haladó csoporttal, azt sem tudták, miről van szó, inkább érthető érdeklődésből sodródtak a csoportba. Semmiféle tüntetés a lakosság részéről nem volt, nem is lehetett. Öt óra felé indultunk, a rendőrségre már teljes sötétségben érkeztünk. A menet a kocsiúton haladt, a járókelők a sötétség miatt azt sem tudhatták, mi történik. Egészen természetes dolog, hogy akik a mentben részt vettek, a legnagyobb csendben voltak. Hogyan lehet ily körülmények közt tüntető felvonulás rendezéséről és a lakosság fellázításáról még csak beszélni is?! Ha valaminek tüntető jellege volt, akkor az csak abban jelentkezhetett, hogy a veszprémi püspököt és két udvari papját 11 rendőr kíséri a rendőrségre.

Szóról-szóra ugyanazzal az indoklással, mint amelyek az ellenem szóló Véghatározatban olvashatók, rendőrhatalom alá helyezte az akkori főispán nemcsak Megyesi Schwartz Róbert dr. kancellárt és Szabadhegy Szabolcs püspöki szertartót, hanem még további 24 papomat és kispapomat is. Ezeknek őrizetbe vételét a belügyminiszter úr február 22-én szóbeli utasítással megszüntette és azonnali szabadlábra helyezésüket rendelte el.

Ehhez a következőket kell hozzáfűzőm.

Nyilvánvaló dolog a szabadlábra helyezésből és az internálás megszüntetéséből, hogy az internálási Véghatározatban foglalt ténymegállapítás megdőlt, a 26 pappal és kispappal szemben. Ha azonban velük szemben megdőlt, akkor ugyanaz az állítólagos tényállás velem szemben sem foroghat fenn.

IV. Kihallgatásom.

November 29-én Balassa Bálint csendőr főhadnagy a Nemzeti Számonkérő Szervezettől járt nálam. Kihallgatott és végtelenül csodálkozott. Tőle hallottam, hogy a Nemzetvezető számára szállást készítenek palotámban. Eddig semmiféle hatóság ezt nem közölte velem.

A főhadnagy átvette tőlem mentelmi jogom megsértése elleni felszólalásomat. Ez a jegyzőkönyv máig sem érkezett a felsőház elnökségéhez.

A főhadnagy kihallgatásom után azonnal Budapestre ment és ígérte, hogy még aznap este visszajön. Sőt azonnali szabadlábra helyezésemet is kilátásba helyezte, mert meggyőződött, hogy az ügy másként áll, mint ahogyan azt illetékes helyen tudják. Azóta a nevezettet nem láttam. Intézkedés nincs. Ebben az ügyben több kihallgatás nem is volt.

Azóta engem senki ki nem hallgatott és a vádak sem közölték velem.

Őrizetbe vételeim alatt november 27-től december 5-ig a veszprémi rendőrségen, december 5-től 22-ig a veszprémi fogházban, december 22-től-28-ig a sopronkőhidai fegyházban, december 28-tól kezdve az Isteni Megváltó Leányai soproni anyaházban voltam papjaimmal és kispapjaimmal együtt február 22-ig. Azóta egyedül vagyok internálva még mindig uyanott.

December 8-án Szemes József⁴² dr. titkárom felkereste az akkor Veszprémben tartózkodó Nemzetvezető urat és szabadlábra helyezésemet kérte. Utána arról értesültem, hogy a Nemzetvezető úr azt mondta dr. Szemes Józsefnek: ha a következő szerdáig (=dec[ember] 13.) nem merül fel újabb terhelő adat, szabadlábra kerülök. Nem merült fel újabb terhelő adat.

A belügyminiszter úr – erről szintén hallomásból értesültem – a február 16-i minisztertanácson kijelentette, hogy papjaimmal hamarosan szabadlábra kerülök. Február 22-én csak papjaim kerültek szabadlábra.

V. Textilügy

Vádat akartak ellenünk kovácsolni azzal, hogy 1800 inget és 1800 alsónadrágot vettem saját pénzemen, törvényes úton (akkor, amikor a textil már nem, és újból még nem volt zárva), szenvedő sebesült katonáink részére és híveim részére. A szétosztásra vonatkozó intézkedésem jórésztben már kiment őrizetbe vételeim előtt. Sebesült katonák, Zircen tartózkodó menekült teológusok és tanárok, valamint szegény kispapjaim teljesen ingyen, a többiek önköltségi áron kaptak volna belőle. Az összes szállítási költségek azonban az utóbbi esetben is engem terheltek (4000 pengő). Ezt az ügyet a veszprémi kir[ályi] ügyészség zárta és a vád képviselőt nem vállalta.

VI. Varga Béla képviselő levele.

Varga Béla⁴³ képviselő a veszprémi egyházmegyéhez tartozó Balatonboglár község plébánosa.

⁴² Szemes [Scheuling] József (Budapest, 1914. január 13. – Kaposvár, 1997. október 14.) veszprémi püspöki titkár, a Veszprémi Egyházmegye ifjúsági lelkesze. 1948. december 4-én letartóztatták, négy hónapra ítélték „fegyverrejtegetés” miatt.

⁴³ Varga Béla (Börcs, 1903. február 18. – Budapest, 1995. október 13.) katolikus pap, 1929-től 1947-ig balatonboglári plébános, pápai prelátus, apostoli protonotárius. Nemzetgyűlési képviselő 1939 és 1944 között. A Független Kisgazdapárt egyik alapítója, 1937-től alelnöke. A II. világháború kitörését követően közreműködik a lengyel emigránsok befogadásában, illetve a balatonboglári lengyel ifjúsági tábor és a kontinens egyetlen lengyel gimnáziumának létrehozásában. A német megszállás után vidéken bujkál. A háború után az FKgP ügyvezető alelnöke. 1945 áprilisától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd országgyűlési képviselő, a nemzetgyűlés elnöke. 1947. június 2-án Svájcba, majd az Egyesült Államokba emigrált. Varga Béla közreműködött a Magyar Nemzeti Bizottmány 1949-es megalakításában. A Bizottmányt az Egyesült Államok kormánya és az ENSZ legkülönbözőbb szervezetei is elismerték a magyar nép képviselőjének. Ugyancsak Varga volt a kezdeményezője a Szabad Európa mozgalomnak, szerepe volt a Szabad Európa Rádió megszervezésében. Az ENSZ kényszermunkát vizsgáló bizottsága előtt 1952 júliusában bizonyították a magyarországi és a kelet-európai kényszermunkatáborok létezését. Az 1956-os forradalom és szabadságharc eltiprása után, 1957 januárjában Strassburgban alakult meg a Magyar Forradalmi Tanács az Európa Parlament támogatásával. A Magyar Nemzeti Bizottmány és a

Találtak nálam egy összegyűrt, elfelejtett levelet, melyet Varga Béla képviselő írt nekem még Zalaegerszegrre, mint ottani plébánoshoz. Olyan régi levél, hogy a tartalmára alig emlékszem, arra nem is helyeztem soha különösebb súlyt. Emlékezetem szerint a levélben Varga Béla azt írta, hogy Eckhardt Tibor⁴⁴ egy lengyel menekülttel valami levelet küldött Bethlen Istvánnak,⁴⁵ amely levél tartalmáról Varga Béla sem tud semmit. Említés történik a levélben valami mellékletéről is, a mellékletéről még kevesebbet tudok, mert az a levél mellett nincs is.

Miért írta Varga Béla hozzám ezt a levelet? Eckhardt Tiborral soha életemben nem találkoztam, egyénisége nem felelt meg nekem. A húszas években levélben megfenyegetett engem, hogy lecsukat. Vele is, Bethlen Istvánnal is politikailag szöges ellentétben voltam.⁴⁶

Varga Béla levelére, mint már említettem semmiféle súlyt nem helyeztem. Ha annak bármiféle jelentőséget tulajdoníthattam volna, feltétlenül megsemmisítettem volna. Mint jelentéktelen levelet félredobtam, s miután akkor püspöki kinevezésem alkalmából naponta százával kaptam üdvözlő táviratot és levelet, ez a Varga Béla-féle levél azok közé keveredett és Veszprémbe költözésem alkalmával véletlenül egyéb felesleges iratokkal ez is megmaradt. Azt sem tudom, hol találták meg.

Varga Béla 1939-ben nálam járt a kisgazda-párt érdekében. Kerek elutasításban részesült, mert sehogy se tudtam egyetérteni a párt politikájával. Sokszor felhívtam figyelmét, nem örülök, hogy ő ehhez a párthoz tartozik. Egyszer Győrben találkoztam vele, amikor az ottani püspök vendége voltam. Akkor Közi-Horváth József⁴⁷ igen élesen támadta Varga Bélát, mert pártja paktál a szociáldemokratákkal.

Miért írta Varga Béla a levelet? Talán azért is, mert közeli püspöki kinevezésemről értesült. Március 6-án kelt ugyanis a levél, március 7-én publikálták kinevezésemet s

Magyar Forradalmi Tanács utóbb Magyar Bizottság néven egyesült. Elnöknek Varga Bélát választották. Az új szervezetet tömörítette az előző emigrációs hullámok demokratikus politikusait és az övenhatosok képviselőit. Varga Béla örömmel fogadta az 1990 áprilisi választás eredményét, élete nagy pillanatának tartotta, amikor a szabadon választott országgyűlésnek visszaadhatta tisztségét. Befejeződtek az emigráció évei és megszűnt a Magyar Bizottság is, amelynek – jogelődjével együtt – negyvennégy évig állt az élén. 1991-ben végleg hazatelepült, Balatonbogláron, a plébánián telepedett le, majd betegsége miatt felköltözött Budapestre.

⁴⁴ Eckhardt Tibor (Makó, 1888. október 26. – New York, 1972. szeptember 3.) politikus, ügyvéd, országgyűlési képviselő. Az államtudományi doktorátust megszerzése (1908) után vármegyei tisztviselő, 1918-ban Torda–Aranyos vármegyéjében főszolgabíró. 1919–1920-ban az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnökségének sajtóügyeit irányítja. 1923-ban az Ébredő Magyarok Egyesülete egyik alapítója és elnöke, a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt egyik vezetője, 1928-tól a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke. 1930-tól a Független Kisgazdapárt tagja, 1932 és 1940 között a párt elnöke. 1935 után ellenezte a német orientációt, az angolszász irányzat híve. 1940-ban az USA-ba emigrál, előadó a georgetowni egyetemen. 1945 után a szovjetellenes és antikommunista emigráció egyik vezéralakja, a Magyar Nemzeti Tanács egyik megszervezője.

⁴⁵ Bethlen István (Gernyeszeg, 1874. október 3. – Moszkva, 1946 október 5.) Magyarország miniszterelnöke 1921 és 1931 közt. Lemondása után is jelentős szerepet játszik a magyar politikai életben, mint a kormányzó egyik tanácsadója. Az 1939-i választások után Horthy a felsőház örökös tagjává nevezi ki. Szerepet játszott a különböző különböző kísérletekben. 1944 őszétől szovjet háziőrizetben volt, majd Moszkvába vitték. Ott halt meg a Butirszkaja börtönkórházban.

⁴⁶ Mindszenty József királyságtársa miatt. A zalaegerszegi plébános, későbbi veszprémi püspök hitte, hogy Magyarország felemelkedéséhez szükség van a Habsburgok autoritására.

⁴⁷ Közi-Horváth József (Agyagos, 1903. szeptember 25. – Oberhaching, NSZK, 1988. május 26.) újságíró, író, római katolikus pap. 1927-ben szentelik pappá. 1929-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerez teológiai doktorátust. 1930-tól a Katolikus Akció titkára. Mint országgyűlési képviselő küzd a náci ideológia térhódítása ellen. 1944 márciusában az országgyűlésben tiltakozik az ország német megszállása miatt. 1948-ban Ausztriába, 1949-ben az USA-ba, 1956-ban Franciaországba, majd az NSZK-ba költözik. 1948-ban egyik fő szervezője a Magyar Keresztény Népmozgalomnak. 1957–1965 között a müncheni Paulinum diákokonthon igazgatója, az Európai Magyar Szabad Parlament elnöke, 1965-től az Oberhachingban működő egyházmegyei karitás otthon lelkésze.

így érintkezést keresett leendő főpásztorával. Nem lehetetlen, hogy figyelmemet akarta felhívni politikai jól értesültségére és politikai súlyára.

Március végén nálam járt Veszprémben, már mint főpásztoránál. Olyan rossz egészségi állapotban volt, hogy a kért szabadságot megadtam neki. Azóta nálam egyáltalán nem járt.

Semmiféle külföldi kapcsolataim nincsenek, nem is törekedtem ilyenekre. A velem együtt őrizetbe vett papjaim és kispapjaim sohasem vettek részt politikában.

VII. Dr. Schiberna Ferenc főispán szerepe.

Az egész eljárás Schiberna Ferenc volt veszprémi főispántól indult ki, akinek testvéröccse, Schiberna Károly, a veszprémi püspökségnél intéző volt. Schiberna intézőt különböző szabálytalanságok miatt még dr. Rott Nándor⁴⁸ püspök idejében fegyelmi-leg lefokozásra ítélték. A javadalom átvétele után papi számvévőt neveztem ki az uradalomhoz Kőgl Lénárd dr. személyében. Schiberna Károlynak volt oka tartani attól, hogy az új számvévő működésének ránézve kedvezőtlen következményei lehetnek. Csak ebből magyarázható, hogy bátyja, Schiberna Ferenc főispán, engem és a számvévőt minden körülmények közt, bármi módon el akart távolítani Veszprémből. Bizonyosága ennek még az is, hogy nyomban őrizetbe vétele után Schiberna Károly intéző, december 4-én családjával együtt, tudtom, hozzájárulásom és minden pénztári elszámolás nélkül, ellenben az én fogataimmal, családostul sietett Veszprémből elmenekülni. A rendőrség ablakából láttam elvonulásukat, jól megrakodtak. Zirc táján a túlterhelt járművek megsüllyedtek. Schiberna Károly az én traktoromért küldött, annak kiadását gazdaságom megtagadta. Erre a főispán írásban, hivatalból igénybe vette a traktort és azt kirendelte öccse számára. Így sikerült a Schiberna Károlyra való esetleges eljárást az én, és számvévőm lefogatásával és Schiberna Károly menekülésének hatósági elősegítésével lehetetlenné tenni.

A helyzetképhez tartozik az is, hogy azóta Schiberna Ferenc főispánt állásától felmentették, értesülésem szerint súlyos gyanúokok alapján letartóztatásba is helyezték.

Letartóztatásom jogtalanságára jellemző érdekesség az, hogy értesülésem szerint Hódossy rendőr-vezérőrnagy⁴⁹ leiratot intézett a veszprémi kapitányság vezetőségéhez, hogy miért nem értesítették őt arról, hogy a veszprémi püspök és 26 papjának meg kispapjának lefogásánál az ottani rendőrség is közreműködött. Ez nem volt olyan jelentéktelen ténykedés, ami fölött könnyen napirendre lehetett volna térni, olyannyira, hogy a vezérőrnagyot a történekről a kapitányság azonnal nem értesítette. Ezzel a kapitányság hivatali mulasztást követett el. Most utólag kéri annak a bejelentését, hogy mikor történt a letartóztatás, hová hurcolták őket, mikor szabadultak és most szabadulásuk után hol tartózkodnak?

⁴⁸ Rott Nándor (Bodenstadt, 1869. december 23. – Veszprém, 1939. március 3.) római katolikus püspök, egyházi író. 1896-ban szenteliki pappá, 1897-ben kinevezik az esztergomi papnevelde teológiai tanárává. 1902-ben a bécsi Augustineum igazgatója, 1908-ban esztergomi preláus kanonok, 1911-ben a budapesti központi papnevelde kormányzója. 1917-ben veszprémi püspök.

⁴⁹ Helyesen: Hódossy Pál csendőr-vezérőrnagy. 1944. június 1-vel nyugállományba helyezték, a nyilas hatalomátvétel után újra aktívják. 1944. november 27-től a rendőrség országos felügyelője, 1945-ben nyugatra menekül.

Internálásom káros következményei:

A püspöki javak szempontjából távollétem káros és mai nehéz gazdasági viszonyok mellett személyes jelenlétem nélkülözhetetlen. Jóságkormányzóm őrizetbe vételekor súlyos beteg volt, a tavaszi munkálatoknak utána kellene nézmem.

Nem szeretnék abba a helyzetbe jutni, és nem is szabad abba a helyzetbe jutnom, hogy földjeim vetetlenek és beültetlenek maradjanak.

Letartóztatásom folytán az egyházmegye kormányzata megakadt. 82 éves elaggott helyettesem⁵⁰ a reám váró feladatok tekintetében engem mindenben helyettesíteni nem képes. Viszont ezt az érdeemes, öreg papomat nem sérthetem meg más helyettes kinevezésével. Őt magát mint püspöki általános helyettest még elődömtől vettem át.

Veszprém és Somogy vármegyékben felszabadult 15–20 plébániám pusztulóban van. A papság többhelyütt idegzetileg összeroppant, a hívek letörtek. Lelki megerősítésük céljából feltétlenül szükséges őket személyesen sürgősen felkeresnem.

Az előadottakból világos, hogy őrizetbe vételem az alaki jogszabályok megsértésével és minden tárgyi ok nélkül történt. A hívek körében egyre fokozódik a nyugtalanság főpásztori működésem megakadályozása miatt, annál inkább, mert a letartóztató főispán menesztése és ellene a bűnvádi eljárás megindítása, úgy nemkülönben papjaim időközben történt szabadon bocsátása nyilvánvalóvá tették az egész eljárás alaptalanságát.

Ami általában a múltamat illeti: csak egészen szerényen, de önérzettel utalnom kell arra, milyen irodalmi és hitszónoki működést fejtettem ki évtizedeken keresztül éppen a bolsevizmus istentelen és nemzetgyilkos működésével szemben,⁵¹ milyen nagy részem volt Muraköznek a Szentkoronához való visszacsatolásában.⁵² A jövőre nézve pedig főpapi méltóságom és múltam teljes biztosíték arra, hogy az ország törvényeit, közigazgatási rendszabályait megtartom és megtartatom úgy, amint arra felsőházi tagságom is kötelez.

Kérem mentelmi ügyem tárgyalásának alkalmával ezeket bölcs megfontolás tárgyává tenni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságú Elnök Úr kiváló tiszteletem őszinte megnyilvánítását.
Sopron, 1945. március 19-én.

Mindszenty József
veszprémi püspök

⁵⁰ Simon György nagyprépost, Mindszenty József helynöke.

⁵¹ Mindszenty József fő műve, a négy magyar, és közel húsz idegen nyelvű kiadást megért „Az édesanya a vallás, társadalmi kérdés és költészet tükrében” (legutóbb magyarul, Budapest, 1990.) részletesen foglalkozik a kommunizmussal.

⁵² A német balkáni tervek következtében a Trianonban létrehozott államalakulat, Jugoszlávia, 1941 márciusában részeire hullott. Magyarország délvédelmi területei igényeit érvényesíteni kívánta, ezért 1941. április 10-én a magyar csapatok átlépték a korábbi Jugoszláv határt. A Bánát visszaszerzését a németek nem engedték meg, de Bácskát és a Muravidéket (Muráninnen és Muraköz) a magyar hadsereg foglalta el. Az önállóvá vált németbarát Horvátország irányában kívánt Bárdossy László miniszterelnök gesztust tenni, amikor a Muraköz státuszát „katonai megszállásnak” minősítette és meghagyta a korábbi közigazgatást, a Murán inneni részen életbe lépett a magyar katonai közigazgatás. Mivel a Muraköz korábban Zala vármegye szerves része volt, ezért a megyegyűlésben és a megyei lapokban erős kampány indult a visszacsatolás érdekében. Mindszenty (Pehm) József pápai prelátus is több alkalommal felszólalt a megyegyűlésen, valamint az általa kiadott lapban cikkeket írt a Muraköz visszacsatolása érdekében. 1941. június végén Mindszenty József apátplébános küldöttséget vezetett Bárdossy miniszterelnökhöz, aki a kérdésben hajthatatlan maradt. Végül 1941. július 9-én kapott magyar katonai közigazgatást a Muraköz.

Mindszenty József irathagyatéka a budapesti szalézi Majthényi-házban 011. fond. Gépelt. Mindszenty József aláírásával hitelesített levelének másodlata.

4.

**A Felsőház Mentelmi Bizottságának levele Vajna Gábor belügyminiszter részére
Sopron, 1945. március 22.**

A felsőház mentelmi bizottságától.

M i n i s z t e r Ú r !

Mindszenty József veszprémi püspök a felsőház tagja a felsőház elnökéhez intézett beadványában bejelentette mentelmi jogának megsértését. A mentelmi jogsérelem azáltal állott elő, hogy Veszprém vármegye főispánja, mint hadműveleti kormánybiztos 1944. november 30-án kelt 1605/1944. számú véghatározatával Mindszenty József püspököt rendőrhatalósági felügyelet alá helyezte.

Hasonló beadvány érkezett Shvoy Lajos székesfehérvári püspök felsőházi tagtól, akit [olyó] hó 6-án kelt 219/1945. számú véghatározatával Székesfehérvár és Fehér vármegye főispánja helyezett ugyancsak rendőrhatalósági felügyelet alá.⁵³

Mint a mentelmi bizottság értesült, mindkét felsőházi tag internálása jelenleg is folyamatban van.

Az elnök úr a két mentelmi jogsérelem tárgyaló beadvány kiadta a felsőház mentelmi bizottságának, mely elnökletem alatt a mai napon tartott ülésében tárgyalás alá vette azokat.

Bár a két beadványból a bizottság előtt valószínűnek látszik, hogy az eljáró hatóságok e két esetben a felsőház mentelmi jogát megsértették, mert a rendőrhatalósági őrizetbe vétel és az internálás folyamatban tartása mindkét alkalommal a felsőház engedélyének előzetes kikérése nélkül történt, a bizottság mégis szükségesnek tartja, hogy a mentelmi jogsérelem megállapításának kérdéseiben döntést csak M i n i s z t e r Ú r és az érdekelt két felsőházi tag meghallgatása után hozzon.

Ezért kérem M i n i s z t e r U r a t, méltóztassék engem értesíteni, hogy két héten belül melyik nap felelne meg a mentelmi bizottság ülésén való megjelenésére. Kérem továbbá, hogy ezen az ülésen megjelenni méltóztassék és egyúttal az internálás alatt álló két felsőházi tag megjelenését is lehetővé tenni szíveskedjék.

⁵³ Shvoy Lajos székesfehérvári püspök is aláírta a Mindszenty József által a dunántúli katolikus főpapak nevében Szálasi Ferencnek megszóvegezett memorandumot 1944. október végén. Nem volt hajlandó ünnepi misét mondani Pintér József nyilas főispán beiktatásakor, és ugyancsak megtagadta a hálaadó istentisztelet bemutatását, amikor 1945 februárjában az oroszok átmenetileg visszavonultak Székesfehérvár térségéből.

Végül kérem a tényállás felderítése céljából a két ügyre vonatkozó iratok sürgős megküldését.

Fogadja M i n i s z t e r Ú r kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.
Sopron, 1945. március 22.

[olvashatatlan aláírás]
a mentelmi bizottság elnöke

V a j n a G á b o r ú r n a k
m[agyar] kir[ályi] belügyminiszter
S z o m b a t h e l y.

Mindszenty József irathagyatéka a budapesti szalézi Majthényi-házban 011. fond. A Felsőház mentelmi bizottsága elnökének szignójával hitelesített másodlat.

5.

A Felsőház Mentelmi Bizottsága által készített elintézés-tervezet Mindszenty József veszprémi püspök letartóztatása ügyében

1945. március

II.

Mindszenty József felsőházi tag mentelmi jog-sérelmének bejelentése.⁵⁴

Mindszenty József felsőházi tag veszprémi püspök 1944. december 27-én beadványt intézett a felsőház elnökéhez, melyben bejelenti mentelmi jogának megsértését. A beadványt az elnök úr 31/1945 eln[öki] sz[ám] alatt kiadta a mentelmi bizottságnak.

Beadványában Mindszenty József előadja, hogy veszprémi házában 1944. november 27-én megjelent Schiberna Ferenc Veszprém vármegye főispánja, hadműveleti kormánybiztos, s őrizetbe vette két papját, majd e feletti tiltakozásra magát a püspököt is letartóztatták, s mint internáltak több papjával együtt további őrizet alatt tartották. Egyéb úton nyert értesüléseim szerint a püspök többi letartóztatásba vett papját időközben szabadlábra helyezték, maga Mindszenty József azonban továbbra is internálás alatt áll az Isteni Megváltó Leányainak soproni Tanintézetében.

A beadvány szerint Mindszenty József panaszát a rendőrségen többszöri sürgetése ellenére sem jegyzőkönyvezték. A jegyzőkönyv felvételére csak a budapesti nemzeti számonkérő szék delegáltja részéről került sor november 29-én, aki kilátásba helyezte a jegyzőkönyvbe vett panasznak eljuttatását Budapestre, a felsőház elnökségéhez. Ennek megtörténtéről azonban itt Sopronban nincs tudomásunk, jóllehet több tisztviselő útján még majdnem további egy hónapig összekötetésben állottunk [a] Budapes-

⁵⁴ Feltehetően az elintézés-tervezet a 4. számú dokumentumhoz tartozik.

ten működő elnöki hivatalunkkal. Ekként Mindszenty József jelenleg is letartóztatás alatt állván, több mint három hónap óta folyamatosan akadályozva van törvényhozói tisztjének teljesítésében, s így a beadványban foglaltak alapján kétségtelen, hogy a mentelmi jog megsértése fennforog, mert az őrizetbe vétel, az internálás és annak folyamatos fenntartása a mentelmi jognak a Ház részéről történt előzetes felfüggetése nélkül rendeltetett el, illetve áll fenn.

Ezért tisztelettel indítványozom, mondja ki a bizottság Mindszenty József felsőházi tag mentelmi jogának megsértését, ily értelmű javaslatot terjesszünk jelentésünkben a felsőház plénuma elé. Ebben a jelentésben javasolja a bizottság a felsőháznak Mindszenty József mentelmi jogsérelemének kimondását, melynek következményeképp keresse meg a felsőház elnöke a belügyminisztert Mindszenty József azonnali szabadlábra helyezése céljából haladéktalan intézkedés megtételére.

Alternatíva a határozatra.

Mint hogy azonban ennek megállapítása egyedül a sérelmet szenvedő felsőház tag beadványában foglaltak alapján nem történhetik meg, szükségesnek látszik az ügy tüzetes kivizsgálása, nevezetesen a letartóztatást foganatosító főispán legfőbb felügyeleti hatóságának, a belügyminiszternek megkeresése, az ügy iratainak sürgős megküldése céljából, annak felderítése végett, vajon nem forog-e fenn valamely bűncselekményen való tettenérés esete, mert ez a mentelmi jogsérelem megállapítását kizárná.

Tettenérés esetén is fennforog ugyan a mentelmi jog megsértése, mert ez esetben is a letartóztató hatóság köteles lett volna a felsőházat arról az iratok megküldése kapcsán azonnal értesíteni, hogy a felsőház a mentelmi jog felfüggesztése tárgyában intézkedhessék. Miután ez meg nem történt és az előíratok ismerete után a felsőháznak alkalma nyílik a mentelmi jognak nemcsak alaki, de esetleg anyagi sérelme tárgyában is határozni, tisztelettel indítványozom mondja ki a bizottság, hogy a mentelmi jogsérelem kérdésében hozandó határozat hozatalát felfüggeszti a tényállás tüzetes felderítéséig. Ez utóbbi érdekében pedig kérjük fel a felsőház elnökét, keresse meg a belügyminisztert az ügyre vonatkozó iratoknak a felsőház mentelmi bizottsága részére történendő sürgős megküldése céljából. Javasolom egyben, hogy az érdemi döntést, illetőleg a felsőház plénumának való javaslatlételt halasszuk el a szóban forgó iratok megérkeztéig.

Mindszenty József irathagyatéka a budapesti szalézi Majthényi-házban 011. fond. Gépelt másodlat.

Az 1879-ben született, kispolgári származású Shvoy Lajos a Regnum Marianum templomépítő plébánosaként vált ismertté. A Prohászka Ottokár halálával 1927-ben megüresedő székesfehérvári püspöki székbe XI. Piusz pápa emelte. Az egyházmegyét több mint négy évtizeden át, 1968-ban bekövetkezett haláláig kormányozta.

A püspök a nyilas kormányzattal egyáltalán nem szimpatizált. Tüntetőleg távolmaradt Pintér József főispán beiktatási ünnepségétől, miközben a város nyilasok által hivatalából elmozdított polgármestere, Kerekes Lajos családjával a püspöki palotában védelmezte át a város bombázásainak, majd ostromának nehéz napjait. Később papjai védelmében került összetűzésbe a hatalommal: 1944 októberében ugyanis – a városi elit más tagjaival együtt – Bilkei Ferenc plébánost és Neményi Lajos pap-szerkesztőt letartóztatták, és Komáromba hurcolták. A kiszabadításukra irányuló püspöki erőfeszítések azonban csak a Serédi Jusztinián hercegprímás intervenciója után hoztak sikert.

Székesfehérvár városa 1944. december 23-án került orosz megszállás alá, azonban 1945. január 21-én sikeres ellentámadással a magyar csapatok visszafoglalták. A katonák nyomában február 2-án a nyilas vezetők is visszatértek. Hamarosan, február 8-án a Nemzeti Számonkérőszék 14 csendőre egy alhadnagy vezetésével letartóztatta a püspököt. Vele együtt került fogságba testvére, Shvoy Kálmán altábornagy, Büttner Ferenc kanonok és egy amerikai állampolgárságú fehérvári kispap, Fülöp Ferenc.

A fogoly püspököt előbb Pétre, majd február 14-én Veszprémbe szállították; március elején pedig tovább, Sopronba. Kihallgatásai során számon kérték rajta, hogy nem volt hajlandó a nyilas főispán beiktatásakor püspöki misét mondani (mivel ekkor több papja letartóztatásban volt); hogy nem adott ki központi rendelkezést papjai számára a bolsevizmus elleni prédikációk tartásáról; hogy nem támogatta a város kiürítését; valamint hogy a püspökségen bújtatta – a szabadulása után a városból továbbra is kitiltott – Neményi Lajost. Többek véleménye azonban az, hogy a letartóztatás valódi oka a politikai bosszú. Shvoy Lajos ugyanis aláírta azt a tiltakozást, amelyet több dunántúli főpap juttatott el Szálasi Ferenchez azt kérve, hogy harc nélkül adja fel a Dunántúlt, ne tegye azt hadszínterré. A beadványt kezdeményező Mindszenty József veszprémi püspök is fogságba került 1944. november 24-én. Más, egykorú feltételezés szerint a püspököket voltaképpen túszként tartották fogva; „ütőkártyák” lehettek volna egy esetleges tárgyalás során.

Shvoy Lajos rabságával kapcsolatban számos dokumentumot publikáltak korábban. Két fogolytársának emlékiratai évtizedek óta ismertek: Mindszenty József veszprémi püspöké – majd esztergomi érseke – 1974-ben,¹ a püspök testvéréé, Shvoy Kálmán nyugalmazott altábornagyé – naplójával együtt – 1983-ban² került kiadásra. A közelmúltban sajtó alá rendezték Shvoy Lajos 1964-ben keletkezett önéletírását is:³

¹ Mindszenty József: Emlékirataim. Toronto, 1974.

² Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. szerk. Pernekli Mihály, Budapest 1983.

³ Shvoy Lajos: Önéletrajz. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I. szerk. Mózes György. Székesfehérvár, 2002.

valamint a püspököt gyakran követő, vele rendszeresen kapcsolatot kereső, érdekében közbenjárni igyekvő titkáranak, Bejczy Gyulának naplóját.⁴

Most kerül azonban először kiadásra Shvoy Lajos noteszének tartalma. A székesfehérvári püspök előjegyzési naptárként általában egy kis méretű zsebnaptárt használt. 1945-ben a budapesti Riegler-cég 9 x 12.5 cm-es barna vászonkötésű notesze kísérte mindennapjait. E notesz fogsága idején is társa volt, naptári részébe egy ceruzacsonkkal apró jegyzeteket rögzített mindennapjairól. Alább ezeket közöljük. A notesz végén, a „Jegyzetek” számára fenntartott helyen – némiképp belefolyva a névregiszter részbe is – fogsága egyéb emlékei olvashatóak: szabadon bocsátása érdekében a felsőház elnökéhez, illetve a pápai nunciushoz írt leveleinek fogalmazványai; kihallgatásának kérdései és válaszai, valamint a Pintér főispán exkommunikálására vonatkozó iratok vázlatai. A kötetet fekete műbőr tokba helyezte a kiadó cég, amely lehetővé tette, hogy mellette néhány fényképet és más iratokat is tartsanak. Shvoy Lajos ezzel a lehetőséggel is élt: az írásunkhoz mellékelte két fényképre itt találtunk rá.

A noteszt a Székesfehérvári Püspöki és Székeskápalani Levéltár őrizte meg, Shvoy Lajos kézírathagyatékának részeként (SzfvPL No.1688. csomó). Készült róla biztonsági fotómásolat is –valószínűleg az 1970-es években –, amelyet a püspök személyes iratai mellé helyeztek (SzfvPL No.5866. csomó).

A szöveg közlése során elsődlegesen a betűhívségre törekedtünk. A helyneveket eredeti formájukban közöljük, a meglehetősen gyakori rövidítéseket csak lábjegyzetben oldottuk fel első előfordulásukkor. A hibásan írt, vagy csonkán jelzett személynevek pontosítása is így történt. Ennek során a fent említett szakirodalmi hivatkozásokban felbukkanó névváltozatokat követtük, ezek hiányában egyházi névtárakban és világi címtárakban megtalálható alakokat tekintettük mérvadónak.

Épp a nagyszámú személynév teszi nyilvánvalóvá, hogy a fogság csak időszakosan jelentett a külvilágtól való hermetikus elzártságot, hisz a püspököt sokan látogatták. Péten és Veszprémben ugyan megélt szigorúbb napokat, de Sopronban már merőben más volt a helyzet. Itt ugyanis a sopronkőhidai börtön helyett az Isteni Megváltó Leányai apácarend zárdájába internálták a főpapot. Hivatalos indoklás szerint nem volt elegendő a férőhely és jogalap a kőhidai elhelyezésre (az intézmény ugyanis csak belügyminiszteri rendeletre fogadhatott volna valakit), a fehérvári emlékezet azonban a börtönparancsnok emberséges hozzáállásával magyarázza a történeteket.⁵ A fogolyélet adottságaihoz képest így a püspök viszonylag jól is érezte magát: székesfehérvári tapasztalatai révén segített az apácáknak átvészelni a légítámadásokat és az ostromot, s csak a viszonyok rendeződésekor, szabadulása után három héttel indult haza székvárosába, ahol a késedelem miatt néhányan már halálhírét költötték... Ezzel együtt le kell szögeznünk, hogy a személyi szabadság elvesztése önmagában is kényelmetlenség, háborús időszakban pedig rémisztően hat. Főpapok letartóztatása pedig szinte csak diktatúrák szokása...

⁴ Inter Arma 1944-45. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből II. szerk. Mózes Gyergely. Székesfehérvár, 2004. 25-77.

⁵ Németh László szíves közlése.

[...]°

1945. február

Csütörtök 8.

Délután 1/2 4-kor csendőrök letartóztatnak Kálmánnal,⁷ Büttnerrel,⁸ Jusával.⁹ Este felé visznek egy háborús autóbusszon 11 csendőrrel Pétygártelep őrszobájába. Botond százados¹⁰ ismerteti a vádakat.

Péntek 9.

Nem miséztünk. Egész nap várjuk a kihallgatást. Ebéd előtt engem hallgat ki a százados és Török főtörzsőrmester. Kihallgatás igen szívélyes és fesztelen – de fantasztikus.

Szombat 10.

Szt. mise¹¹ a telepi új templomban. 1/2 10-kor. Délután 1/4 3-tól 3/4 4-ig Kálmán kihallgatása

Vasárnap 11.

Sztmise 9 és 1/2 10 órakor. Délután 1/4 3-tól 3/4 4-ig Jusa előzetes kihallgatása. Biciklin kijön Emil¹² meglátogatni.

Hétfő 12.

Ebéd után meglátogat Emil, meghozza a kommissziokat, és Bejczy Gyuszi¹³ is hoz elemőzsiát. Emilt áthelyezték Füredre. Sztmise 1/2 9. Török főtörzsőrmester csapatával távozott.

Kedd 13.

Sztmise 8. Délelőtt a várpalotai esperes¹⁴ keres föl. Délután mind a négyünket jegyzőkönyvileg kihallgatnak.

Szerda 14.

8 órás vonattal Veszprémbe kísér 2 csendőr. Jelentkezünk a városházán. Az angolkiasszonyoknál helyeznek el. Piarista igazgató¹⁵ és Hoos Józsi¹⁶ meglátogat.

Csütörtök 15.

⁶ A notesz korábbi, tárgyunkhoz nem tartozó részleteinek közlését mellőzzük.

⁷ Shvoy Kálmán, a püspök testvére. Egyszerre tartották angolbarátnak és baloldali szimpatizánsnak...

⁸ Büttner Ferenc székesfehérvári kanonokot tévedésből tartóztattak le. A nyilasok azt hitték, hogy ő a püspöki irodaigazgató. Valójában Bergendy János volt célpontjuk, aki a tévedés folytán szabadlábban maradhatott – s 1945. március 21-én az oroszok lötték le...

⁹ Fülöp Ferenc küspapot kémgyanús egyénnek tartották, mert amerikai állampolgár volt. Ezért becézték teológustársai USA-nak. Shvoy Lajos püspök is használta a becenevet, s többnyire fonetikusán írta le.

¹⁰ Botond László.

¹¹ Értsd: Szentmise.

¹² Manger Emil tanár, tartalékos százados.

¹³ Bejczy Gyula, a püspök titkára.

¹⁴ Steixner Antal.

¹⁵ Szűts Ferenc.

¹⁶ Helyesen: Hoss József, veszprémi nagyprépost.

Szigorított, szuronyos kettős őrséget kapunk. A szobát nem szabad elhagyni és egymással nem szabad beszélgetni. Vacsora után meglátogat Kosztolányi Karcsi¹⁷ és Bejczy Gyuszi.

Péntek 16.

Bejczy Gyuszi engedélyt kap és referál, s hoz mindenfélét. Botond százados sztmise után egész délelőtt kihallgat és jegyzőkönyvet vesz fel.

Szombat 17.

Gyuszi még itt van. Vasárnap reggel megy haza. Elküldöm Hooshoz és Simon vikáriushoz.¹⁸ P. Márton¹⁹ itt volt és meggyóntatott mindnyájunkat.

Vasárnap 18.

Megadták az engedélyt, hogy szabad az oratóriumban csendes misét mondani. Mily kegyesség. Minden napra jut 2-3 nagy riadó.

Hétfő 19.

Estefelé megjelenik Gyuszi újabb szállítmánnyal. 3-szor volt nagy riadó.

Kedd 20.

Betoppant Ángyán Fülöp tábori atya²⁰ Farkasgyepűről. Itt járt Csúcs kanonok,²¹ de nem engedték be. Estefelé az óvóhelyen feltűnt Skorka,²² szintén letartóztatva. 4-szer volt riadó.

Szerda 21.

Már egy hete vagyunk itt. Rossz éjjel volt, összetört. Skorkát is letartóztatták. Szabadon járhat, de Veszprémet nem hagyhatja el. 4-szer volt riadó.

Csütörtök 22.

Délben meglátogat Vendel apát.²³ Jelenti, hogy H D + R SCH + K akciójáról.²⁴ Skorkával találkoztam. Megtörte édesanyja halála. Nappal négyszer, éjjel kétszer volt riadó. 1/2 2-kor feküdtünk.

Péntek 23.

Egész nap riadómentes volt. Este 1/2 10-kor volt rövid riadó. Gyuszi ismét megjött. Meghozott mindent, ami internáláshoz szükséges.

Szombat 24.

Sok riadó. 3 nagy riadó! Csendőr engedélyével a folyosón brevizek.²⁵ A sok üléstől fáj a gyomrom. Feri²⁶ bátyja hozott mindenfélét. Küldök üzenetet haza. P. Márton

¹⁷ Kosztolányi Károly ezredes.

¹⁸ Simon György veszprémi püspöki helynök.

¹⁹ P. Csontos Ferenc Márton, mariánus provinciához tartozó ferences szerzetes. Korábban szolgált Fehérvárott.

²⁰ Szervita szerzetes.

²¹ Csúcs István székesfehérvári kanonok.

²² Skorka Károly, az „Új Fehérvár” című egyházmegyei lap szerkesztője.

²³ Endrédy [Hadarits] Vendel O. Cist. zirci főapát.

²⁴ *Sic!* Az óvatosságból túlzottan rövidített szövegrész feloldása ezidáig nem sikerült.

²⁵ Értsd: végzem a breviáriumat, a kötelező papi imádságot.

²⁶ Büttner Ferenc.

meggyóntatott. Röpcédulán állítólag azt üzenték, hogy 25-ig elintézik Veszprémet. Mindenki, még a lego²⁷ is ideges. Össze-vissza riaszt.

Vasárnap 25.

Feri miséje alatt volt 1. riadó. Egész nap sok kis riadó. Dél előtt séta a napra. Mindszenty ppk titkára²⁸ volt itt és du. Babits kanonok plébános.²⁹ Csendes, nyugodt nap.

Hétfő 26.

Schultz Józsi, Hankó jószágigazgató³⁰ érdeklődik, mivel segíthetne. Szemes Józsi, Krisztián³¹ megjelenik.

Kedd 27.

Vörös Kálmán törzsőrmester közli a szigorítást: nem szabad beszélni, levelet írni, kapni, vendéget fogadni, csomagot kapni vagy küldeni. 1 tál étel, este-reggel kávé. Rádió tilos.

Szerda 28.

Nyilasok veszik át az őrizetet. Tilos misézni menni és sétálni. Silentium.³² Főispánnal közlöm az excommunicációt. [...] ³³

1945. március

Csütörtök 1.

Silentium. Párszor lemegyünk az óvóhelyre. Ez a séta. Gyuszi este megérkezik Szhelyről.³⁴

Péntek 2.

Nagyon sok a riadó éjjel-nappal. Egy nagy riadó. 11-től 3-ig tartott. Kétszer is voltunk az óvóhelyen. Nyilas őr küld sétálni a folyosóra.

Szombat 3.

A jó Páter meggyóntatott. Egymást érik a riadók. Éjjel-nappal. Legtöbb kis riadó!

Vasárnap 4.

Szinte egész nap riadó. 2 nagy riadó. Éjjel-nappal vonulnak a nagy autók, tankok a zárda előtt.

Hétfő 5.

Még mindig vonulnak a tankok. 11. Vörös törzsőrmester Büttnerrel elviszi. Állítólag ha-zaengedték. Du. S. Gy.³⁵ volt egy percre itt.

²⁷ Légoltami Parancsnokság.

²⁸ Ppk = püspök. Szemes József és Lékai László szolgált 1945 elején titkári minőségben (Vö.: Mózessy 2004, 59. ill. Perneké 1983, 317.) – vélhetően az előbbi a látogató.

²⁹ Babits Endre veszprémi egyházmegyei pap.

³⁰ Hankó Ernő.

³¹ Krisztián Lajos, fehérvári püspöki intéző. (A püspökség több birtoka – Ősi, Tés – Veszprém közelében feküdt.)

³² Csend – latin. Itt kényszerű hallgatás.

³³ Kiközösítés – latin. A püspök hivatali működésének akadályozásával vonta magára a főispán. A kihagyott nehezen olvasható rész valószínűsíthetően a következő: „statue sententiae specialis reservata”.

³⁴ Szombathelyről. Bejczy Gyula szüleinél járt Gyöngyösfalván, valamint Kőszegen és Szombathelyen igyekezett közbenjárni püspöke szabadulása érdekében.. Vö.: Mózessy 2004, 56-58.

³⁵ Valószínűleg Simon György veszprémi helynök.

Kedd 6.

Állítólag It³⁶ megtalálták. Volt kis riadó, de elég csendes nap. Este 7-kor jött a parancs: menekültek 3 óra alatt hagyják el a zárdát, katonaság jön – és nem jött.

Szerda 7.

1/2 10-kor felszólít a nyilas őr, hogy csomagoljunk, mert délután, ha megjön az autó, elszállítanak. Csomagolás, várás egész nap. Este újabb rendelet. Vasúton megyünk Sopronba, indulás reggel 1/2 7-kor.

Csütörtök 8.

Indulás 1/2 8 után. Átadják a f.³⁷ internálási végzését Sopron-Kőhidára. Gyalog megyünk Jutasra. Vonat 11 felé érkezik. Indulás alatt nagy riadó. Borzasztó lassú utazás. Rengeteg álldogálás. Szombathelyre érkezés este 8 óra. Ajkán nagy riadó 1 1/2 óra.

Péntek 9.

Éjjel az információs irodában széken töltjük [az időt]. Sopronba indulás 3.30-kor. Megérkezés 1/2 10-re. Gyalog indulunk el a városházára, hogy kocsit szerezzünk Kőhidára. Bencéseknél misézem. Fagyos nyilas főőr őrizete alatt. Hóman.³⁸ Reggeli a rendházban. Újabb fordulat. Kőhida csak belügyminiszteri rendeletre hajlandó befogadni. Addig az Isteni Megváltó Leányaihoz megyünk. Találkozás a veszprémi ppk úrral³⁹ az óvóhelyen. 2 nagy riadó. Ebéd alatt és ebéd után.

Szombat 10.

Du. Oswald Tibor.

Vasárnap 11.

Du. Papp Kálmán kanonok plébános.

Hétfő 12.

12 nagy riadó 1/2 3-ig. Du fodrász, hajvágás. Burkler Krüger Aladár, soproni nagyprepost⁴⁰ és Mike⁴¹ alperjel Pannonhalmáról.

Kedd 13.

2 kis riadó. Elkészültem írásaimmal miniszterek és a Mentelmi⁴² részére. Vacsorára betoppan Gyuszi útban Kőhida felé. Velünk vacsorázik és alszik.

Szerda 14.

de 1/2 11-től nagy riadó 1/2 4-ig. Ebéd 1/2 4. Gyuszi itt volt és autóról lemaradt, így itt is aludt.

Csütörtök 15.

³⁶ Valószínűleg: levellet. Bejczy Gyula titkár és Shvoy Lajos püspök több ízben is levélben számoltak be egymásnak a fejleményekről, ezeket a foglyoknak ételmet vivő nővér csermészte ki és be.

³⁷ Főispán (Pintér József).

³⁸ Hóman Bálint, volt kultuszminiszter, Székesfehérvár képviselője. Az országgyűlés Sopronba menekült.

³⁹ Mindszenty József.

⁴⁰ Krüger Aladár képviselő. Neve előtt valószínűleg Büchner László soproni nagyprepost nevét próbálta rögzíteni Shvoy Lajos.

⁴¹ Kihagyott hely a vezetéknev későbbi pótlására. Vélhetően Jámbor Mike OSB a látogató.

⁴² Értsd: Mentelmi Bizottság.

11 kis riadó, 1/2 12-2 nagyriadó. Pinezichhel⁴³ megismerkedem. Szabó Szádok atya⁴⁴ gyóntat.

Péntek 16.

1/2 12 kis riadó, 12 nagy riadó 3-ig. Pinezics.⁴⁵ Főnöknőnek gratulálunk. Mária Terézia és Stefánia nővér az árvaházból. Kelényi Ottó és Mersey István.⁴⁶ Nagy Elekné. Este 7 kis, 1/4 8 - 8 nagy riadó.

Szombat 17.

Czermann Antal. 3 kis riadó, 1/4 4-ig. Meghívtak 22-ére felsőházi gyűlésre. Vajna bü. min⁴⁷ 28[-ra] a Nemzetvezetőhöz egyházi megbeszélésre.

Vasárnap 18.

8 Katonaság sztmiséje. 12 kis riadó, 1/2 1-ig, 1/2 2 - 1/2 3 nagy riadó. Jávor Egon O.S.B., Oswald Tibor és neje. 1/2 7 Mindszenty ppk úr tiszteletére⁴⁸ vacsora. Utána a nővérek szerenádja. 7-8 kisriadó.

Hétfő 19.

8 ünnepélyes Szt. József mise. Kató. 1/4 12 kis riadó 1/2 1-ig. 20.55. kis riadó 22.50-ig.

Kedd 20.

13.45 kis riadó 13.55-ig, 13.55 nagy riadó 15.20-ig, 15.45 nagy riadó 16.10-ig. Az a hír járja, hogy Szfhv.⁴⁹ újra az oroszoké. Fiat voluntas tua.⁵⁰

Szerda 21.

1/2 1 kis riadó, 1 nagy riadó 1/2 3-ig, 1/2 4 kis riadó. 3/4 4-ig. Kelényi Ottó hozott híreket Fhvárról: Szfhvár⁵¹ szombat délben elesett, az oroszok Várpalotát lőtték. Hétfőn délben így nem tudott bemenni.

Csütörtök 22.

3/4 10 nagy riadó 10-ig, 11 kis riadó, 1/2 1 nagy riadó 1/4 3-ig, 5 kis riadó 1/2 6-ig. Szabó Szádok atya. Maróthy képviselő.⁵²

Péntek 23.

Orbán László. 11 kis riadó, 3/ 12 nagy riadó 1/4 3-ig, 3/4 3 kis riadó.

Szombat 24.

Nincs riadó. Dél előtt 10-12 kerti munka. Veszprém, Zirc elesett.

⁴³ Pinezich István soproni ügyvéd. Bajcsy-Zsilinszki Endre védője volt.

⁴⁴ Dornokos szerzetes.

⁴⁵ Ld. a 42. jegyzetet.

⁴⁶ 1940-ben ill. 1942-ben szentelt fiatal fehérvári egyházmegyes papok. Utóbbi keresztneve helyesen Antal.

⁴⁷ Vajna Gábor nyilas belügyminiszter.

⁴⁸ Névnapi köszöntés.

⁴⁹ Székesfehérvár.

⁵⁰ Legyen meg a Te akaratod! – latin, részlet a Miatyánkból.

⁵¹ Fhvár, Szfhv. egyaránt Székesfehérvár rövidítése. Valójában a megjelölt szombati napon, 1945. március 17-én még nem volt orosz kézen a város, a bevonulás csak a naplójegyzet születésének napján, este történt meg. Ezt a várost elhagyó Kelényi Ottó nem tudhatta.

⁵² Maróthy [Meisler] Károly képviselő.

Vasárnap 25. Gyüm. B. A.⁵³

1/4 12 kis riadó 1/4 2-ig, 10 perc múlva újra kis riadó 1/4 3-ig. Hóman Bálint. Gyönyörű nap van. [...]⁵⁴

Hétfő 26.

1/2 10 kis riadó. 1/2 11 nagy riadó 3/4 4-ig. Kind szatmármegyei áldozópap⁵⁵. Délelőtt szél, borul. Szombathely felől nagy világító rakéta tűz és Sztalin gyertya.⁵⁶

Kedd 27.

1 nagy riadó 3-ig, 1/4 10-től kis riadó. 10-től nagy riadó 1/2 11-ig. Schlammadinger József.

Szerda 28.

Ebéd után 2 detektív szabadnak nyilvánít. 3/4 8-tól kis riadó, 1/2 9-1/2 10 nagy riadó. Bombázás az óvoda előtt. Éjjel 1-2-ig nagy riadó.

Csütörtök 29.

Egész nap riadó, kisebb-nagyobb bombázás a város egész területén. Éjjel ugyancsak. Éjjel [a] lovarda leég.

Péntek 30.

Reggel 6-kor Györe rendőrőrmester⁵⁷ jelenti, hogy a vezetők elmenekültek, s ő szabad lábra helyez minden foglyot. Így Kálmán is szabad. Riadó. Bombázás egyre tart éjjel-nappal. Éjjel raták zümmögnek és bombáznak. Távoli ágyúzás erősen hallatszik.

Szombat 31.

Távoli ágyúzás egyre közeledik. Riadó sokszor van, de bombázás egyre gyéribb. Este 7-kor orosz katonák géppuskázzák az utcát. Éjjel 1-kor jön ez első orosz járőr. Rapaics városparancsnok⁵⁸ elmenekült. Dávidházy ezr.⁵⁹ veszi át. A ném. par-al⁶⁰ sikertelen tárgyalás után magyar csapatokkal leteteti a fegyvert. Orosz Balfról támad, este 9 órára már a bécsi hegynél üldözi az oroszokat. Német védelem = 0.

1945. április

Vasárnap 1. Húsvétvasárnap

Sztmise a nővérek óvóhelyén. Nagy izgalom. Ebéd után Mindszentyvel várospar.hoz megyünk, értünk küldött. Fölajánlja, hogy haza vitet. Bombázás szünetel. Megszervezzük a ház védelmét.

Hétfő 2.

⁵³ Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe. Egyben Virágvasárnap is 1945-ben.

⁵⁴ Kiolvashatatlan Sch. kezdetű vezetéknev kihagyva közlésnél.

⁵⁵ Kind Ferenc.

⁵⁶ Értsd: bevetették az ún. sztálinorgonát.

⁵⁷ A fegyveres testületek rangjainak dolgában járatosabbnk számító Shvoy Kálmán naplójában: őrsparancsnok.

⁵⁸ Rapaich Richárd vezérőrnagy.

⁵⁹ Dávidházy István ezredes.

⁶⁰ Értsd: német parancsnokkal.

Sztmise a katonák kórtermében. Orosz katona beront, de kidobják. Szervezés mind jobban kialakul. Kórház nehézkes, nincs vezetője. Egész nap meglepetések. Szt. József-be orosz kórház telepszik. Harc a zárda érdekében.

Kedd 3.

Kálmánnal a várospar.nál keresünk oltalmat a háznak – sikermentesen. Ebéd közben Vörös Jánosné és Vörös Tibor eljönnek Zsuzsannáért. Séta a Lővéreknél. Látogatás a Szt. Imre Kollégiumban.

Szerda 4.

Látogatás a bencéseknel és Papp Kálmánnál. Bencéseknel a G.P.U.⁶¹ karmaiba szaladunk. Délután a várospar.nál a hazautazás ügyében.

Csütörtök 5.

Burkler nagyprépostnál, az Orsolyáknál és Szabó Szádok atyánál látogatás. Délután USA-val a várospar.nál. Részeg orosz katona az utcán lefog.

Péntek 6.

Az oroszok az anyaházi katonakórházat lefoglalták. Kertben tisztogatás. Délután a várospar.-nál a zárda megvédése ügyében a kórház par.nokság részéről.

Szombat 7.

Kertben tisztogatás, trágyadomb készítés. Veszprémi ppk. úr a hazautazás ügyében. Óriási szél 2 napja. Az idő hidegre fordult.

Vasárnap 8.

Látogatás a kórházpar.nál az autó szerzése ügyében. A komandantnál⁶² certificat⁶³ ügyében. Igen hideg van. Elkél a bekecs.

Hétfő 9.

Délelőtt kerti munka 4-ig. Kálmán volt a várospar.nál - sikermentesen. Igen hideg szél fúj.

Kedd 10.

Délelőtt kerti munka 5-ig. Kálmán volt a vasúton. Egyelőre semmi. Fölmelegedik. Szép tavaszi nap.

Szerda 11.

Kerti munka 10-12-ig és 3-5-ig. Délelőtt M ppk⁶⁴ is segít. A jóra való kórházi par. alezredes Bécsbe megy. Pompás kerítést építettünk a szétlőtt fal – helyett.

Csütörtök 12.

Kerti munka 10-től 5-ig Mindszenty ppkkel. Az a hír jött, hogy a primás Nagycsütörtökön⁶⁵ meghalt. Bencések megerősítették. Rengeteg az ordító részeg a kórházakban.

Péntek 13.

⁶¹ Goszudarsztvennoje Policejszkoje Upravlenyje = Állami Rendőri Főhatóság, azaz titkosrendőrség – orosz.

⁶² Parancsnoknál – orosz.

⁶³ Certificatio = igazolás – latin.

⁶⁴ Mindszenty (József) püspök.

⁶⁵ Serédi Jusztinián esztergomi érsek valóban nagycsütörtökön, azaz 1945. március 29-én hunyt el.

Esős nap. Délelőtt M. ppk látogat. Codexet⁶⁶ tanulmányoztam. Délután olvasás. Wien elesett.

Szombat 14.

Le akarják foglalni a zárdát. Nagy deputáció. Archangela és Engelberta nővérek. M. ppk. Lányi pl.⁶⁷ Kálmán és én a Commandantéhoz, a rendőrkapitányságra és a polg.mesterhez.⁶⁸ Az angolok Berlin védőövezetébe értek. Állítólag amerikai illetve szövetséges bizottság jött Sopronba. Szállítják haza a Németországban talált szövetséges foglyokat.

Vasárnap 15.

Délelőtt olvasás. Délután Mindszenty + a Sion zárda hittanára.⁶⁹ Meghalt a győri pp,⁷⁰ Mihály rozsnyói pp.⁷¹ Horváth Győző. Nuncius⁷² Rómába ment.

Hétfő 16.

Horváth Kálmán és Visy Rafael⁷³ értem jöttek. Tőlük tudom, hogy Bergendyt⁷⁴ lelőtték, a palotát kifosztották. Délelőtt az állomáson vagont szerzünk. Látogatás Kuthy⁷⁵ ezredesnél. Schlamadinger Józsinál. Csomagolás, búcsúzás az egész háztól.

Kedd 17.

6 sztmise, búcsúzás. 8 állomásra vonulás. Várakozás du. 4-ig. Vagont kapunk. 5-kor indulás 7 1/2-kor Eszterháza. Mozdony bedöglök. Eszterházán⁷⁶ éjjelezünk.

Szerda 18.

Reggel átkapcsolást kérünk egy olajtartályos vonathoz. 8 indulás az új szerelvényvel Bajom⁷⁷ első állomásnál délig állunk. Délben indulás. 1/2 3-ra érünk Celldömölkre. Itt állunk közvetlen – hajnalig.

Csütörtök 19.

Hajnalban indulás, beérkezünk Pápára. Pár óra állás után Pápa Teszér, pár óras állás után Veszprém Varsány. Éjjél után Kisbér, pár óra után indulás Fehérvárra. 1/2 5-re érkezünk a Balatoni útig. 1/2 7-re beengednek.

Péntek 20.

Te Deum laudamus...⁷⁸

[...]⁷⁹

⁶⁶ Codex Iuris Canonici = Egyházi Törvénykönyv – latin.

⁶⁷ Lányi János plébános.

⁶⁸ Értsd: polgármester.

⁶⁹ Szalay László.

⁷⁰ Apor Vilmos püspököt orosz katonák lőtték le, sérüléseibe 1945. április 2-án halt bele.

⁷¹ Bubnics Mihály rozsnyói püspök, Shvoy Lajos gimnáziumi osztálytársa.

⁷² Angelo Rotta.

⁷³ Fiala fehérvári egyházmegyes papok. Előbbit 1941-ben, utóbbit 1940-ben szentelte Shvoy püspök pappá.

⁷⁴ Bergendy János székesfehérvári irodaigazgató.

⁷⁵ Kúthy László vezérkari ezredes.

⁷⁶ Ma: Fertőd.

⁷⁷ Valószínűleg helyesen: Babót.

⁷⁸ Téged Isten Dicsérünk – latin. Ősi hálaadó imádság kezdősora. Shvoy Lajos hálaadó szentmisét mondott hazatértekor.

⁷⁹ A bejegyzések természetesen folytatódnak, de már nem kötődnek a fogsághoz, így ezek közlésétől eltekintünk.

„Internálásunkból. Kálmán, Héjj Károly, és Gyulay Fodor közellátási tanácsos fogolytársakkal az Isteni Megváltó Leányai zárdájának kertjében. 1945. március.” (Shvoy Lajos felirata a fénykép hátoldalán)

„Internáltak sétája. 1945. március. A soproni Isteni Megváltó Leányai kertjében Kálmán, a Zárdavédelem parancsnoka, Héjj úr, a munka és helyreállítás vezetője.” (Shvoy Lajos felirata a fénykép hátoldalán)

A náci Németország és a csatlós államok (báb)kormányainak embertelen tevékenysége eredményeként a II. világháború éve az európai zsidóság számára a történelemben szinte példa nélkül álló néptirtás időszakát jelentették. Ekképp érthető, hogy a haláltáborok, az óriási embervesztés, és az azt megelőző teljes körű jogfosztás tényei mellett a Holocaust-kutatásnak csak másodlagos-harmadlagos fontosságú kérdéseit képezik a zsidóság megsemmisítésének gazdasági vonatkozásai, ami az tárgyú publikációk jóval gyérebb számában is megmutatkozik. Mindamellett a gettósítás, deportálás vidéki, egy-egy területre, helyre (megyére, városhoz) kötődő eseményeinek elmúlt két évtizedben, de inkább az utóbbi 15 évben megélnéül kutatása mellett fokozódó figyelem kíséri a zsidóság anyagi kifosztásának körülményeit, módozatait is. Az országos folyamatokat vizsgáló kutatók, Kádár Gábor és Vági Zoltán munkássága² mellett ezt igazolják azok a feldolgozások, tanulmányok is, amelyek a helyi történéseket igyekeznek feltárni (pl. Zala megye, Somogy, Kaposvár).³ E sorba illeszthető e közlemény előzménye is, amelyben a soproni zsidóság anyagi kisémmisítésének, javaitól való megfosztásának története kapcsán szoltunk az azt lehetővé tevő rendeletekről, az azt szolgáló intézkedésekről, a hatóságoknak a zsidók vagyonának megszerzéséért tett erőfeszítéseiről. Az ott közölt források tájékoztatnak a zsidó vagyon leltározásáról – ehhez kapcsolódóan a muzeális értékek sorsának kérdéséről –, valamint a „nacionalizált” zsidó vagyon sorsáról, a tárgyalt időpontig történt felhasználásának mikéntjéről.

Az alábbi közlemény jelentős részét két forrás szerkesztett közlése tölti ki.⁴ A nacionalizált zsidó házakról, illetve üzletekről készült listák több tekintetben is nélkülözhetetlen forrásul szolgálnak. Egyrészt fontosak a politikatörténet, a zsidók üldöztetésének, vagyonuk elvételének eseménytörténete szempontjából, másrészt nagyon komoly forrásértékkel bírnak témánk társadalomtörténeti szempontú megköze-

¹ E közlemény előzménye Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről (1944. március 19. – 1944. október 16.) címmel jelent meg a Soproni Szemle 2005/1. számában (27-45.).

² Munkásságukat összegző kötetek: Kádár Gábor – Vági Zoltán: Aranyonot. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből. Bp., 2001.; Uő: Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Bp. 2005.

³ Németh László: A Zala megyei zsidóság gazdasági megsemmisítése. In: Az antiszemitizmus alakváltozásai. Szerk.: Paksy Zoltán, Zalaegerszeg, 2005. 199-217.; Kovács Tamás: A zsidóság szerepe Kaposvár társadalmában a két világháború között. In: A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században. Szerk.: Egy Gábor, Feitl István, Bp., 2005. 117-136. (különösen: 128-132.); Uő: A II. világháború éveiben (1940-1944). In: Újrakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig. Szerk.: Bószé Sándor, Kaposvár, 2005. 147-170. (különösen: 154-158.)

⁴ A soproni zsidóság gazdasági megsemmisítése tárgyában publikált első tanulmányt szintén két forrás közzététele egészítette ki, amelyek közül az egyik polgármesteri összegzés a helyi zsidóság ellen 1944 június elejéig hozott intézkedésekről, a másik pedig deportálás utáni látélet, a hátramaradt zsidó vagyon leltározásának anomáliáiról.

lítése számára. Ugyanis a soproni zsidóság háztulajdonlására, valamint a város kereskedelmi életében játszott szerepére vonatkozó adatok mellett e forrásokból a helyi zsidóság rétegződéséről, térbeli eloszlásáról is szerezhetünk ismereteket.

A forrásokról és közlésük módjáról

A német megszállás, a Sztójay-kormány hivatalba lépését követően, 1944 áprilisában egymás után jelentek meg a hazai zsidóság gazdasági tevékenységet felszámoló, vagyont lefoglaló rendeletek. Míg április 16-án jelent meg a zsidók vagyont – az értékpapírjaik, ingóvagyonuk mellett az ingatlanaikat is érintő – zár alá helyező 1600/1944. ME. sz. miniszterelnöki rendelet, addig néhány nappal később a zsidó üzletek és azok árukészletei kerültek zár alá (50500/1944. sz. K.K.M. rendelet).⁵ Az egyik itt közlésre kerülő lista a bezárt, illetve zár alá vett üzletekről készült 1944. május 1-jei keltezésel, a polgármesteri hivatalban.⁶ Elmondható, hogy a zsidó üzletek bezárása tárgyában más településeken, városokban készült számos listához, névjegyzékekhez képest jóval adatgazdagabb, hiszen nemcsak a tulajdonos nevét, üzletének nemét (típusát), hanem pontos elhelyezkedését is megadta.⁷ Különösképp igaz az adatgazdagság a zsidó tulajdonban lévő házakról 1944 augusztus végén, szeptember első felében készült listára, amelyet a *zsidók anyagi és vagyoni megoldására kirendelt kormánybiztosság* rendeletére szintén a polgármesteri hivatal állított össze.⁸ A 185 zsidó házat tartalmazó jegyzék a következő adatokat tartalmazza:

- a, a ház tulajdonosának a neve,
- b, a ház fekvésének pontos megjelölése,
- c, a házban lévő lakások és üzlethelyiségek száma,
- d, az évi lak- és üzletbérek összege,
- e, a gondnok neve és lakása.

A közléssel kapcsolatban feltétlenül le kell szögeznünk, hogy nem a listák eredeti formának megfelelő publikálására törekedtünk, hanem kihasználva a szerencsés forrásadottságot, egyrészt a két lista adatait egymással is megfeleltettük, másrészt további, rendelkezésre álló források adatait is beépítettük. A két lista megfeleltetésének eredményeképp a zár alá vett üzleteket tartalmazó névjegyzék (ld. V. táblázat) adatSORÁT további adatsorral bővítettük: ez az üzletnek helyt adó épület tulajdonosának neve, ha az illető zsidó volt, vagyis szerepelt a zsidó házakról készült listán.⁹ Ennél jelentősebb kiegészítésre volt mód a zsidó házakra vonatkozó jegyzék kapcsán, egyrészt a zsidó házakhoz kirendelt gondnokok által 1944 szeptember-októbertől folyomán

⁵ Soproni Hírlap 1944. április 16. 1. p., április 21. 1. p.

⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: SL), IV/B/1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai (PH), IX. 100/1944. 139-142. pag.

⁷ Például a zár alá vett keszthelyi zsidó üzletekről készült lista nem tartalmazza az üzletek telephelyét, elhelyezkedését. Közli: Németh László – Paksy Zoltán: Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919-1945. Zalaegerszeg, 2004. 356-359.

⁸ SL, PH, IX. 100/1944. 649-656. pag.; Az üzletek zárolásáról, egy-két esetben az alól történő feloldásokról, keresztény vállalatvezetővel történő továbbműködésükről, illetve a lefoglalt házak sorsáról, gondnokok kinevezéséről ld. Csekő Ernő: Adatok és források... 29-30, 38.

⁹ Az átláthatóság, a két táblázat együttes hasznosításának elősegítése céljából a bezárt üzletekről készült jegyzék eredeti – a tulajdonosok neveinek abc szerinti – sorrendjét a házjegyzéknek a házak fekvése szerinti sorrendjéhez igazítottam.

kitöltött bejelentőlapoknak,¹⁰ másrészt az 1943. évi együttes állami adókiivetési lajstromoknak köszönhetően.¹¹ Míg a bejelentőlapok az épületek – szintekben megadott – magasságára vonatkozó adataival, illetve a lakások, szobák száma szerinti részletezésével inkább az épület- és lakásstatistika terén szolgáltak információval (ezen adatokat dőlt betűvel tüntettük fel a IV. táblázatban), addig az adókiivetési lajstromok a háztulajdonosok foglalkozásnak megadásához nyújtottak segítséget, illetve vagyoni, jövedelmi rétegződés vizsgálatára adtak lehetőséget, de ezen adatok már egy másik táblázatban (ld. III.) kerülnek ismertetésre. Az előbbi adatok feltüntetése mellett ugyanakkor a gondnokokra vonatkozó adatok kimaradtak a IV. táblázatból.

A zsidó házakra vonatkozó bejelentőlapok (152 db.) nem fedik le teljes számban a listán szereplő házakat (185 db.) Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a hiányzó lapok az idő során egyszerűen elkeveredtek. Viszont a bejelentőlapok 14 olyan házról is szolgáltatnak adatot, melyek a mintegy egy hónappal korábban összeállított jegyzéken nem szerepelnek. A listán szereplő 185 ház mellett, a csak bejelentőlapokon szereplő 14 ház adatai (végig dőlt betűvel szedve) is felkerültek a IV. táblázatba, így ott kerekén 199 ház szerepel.¹² A házjegyzék és a bejelentőlapok adatai közti további eltérések – így elsősorban bérösszegek nagysága és az üzletek száma terén, de a lakások számát illetően is – részben magyarázhatók azzal, hogy kb. hónapnyi eltérés volt a készítésük időpontja közt, másrészt a viszontagságos, egyúttal gyorsan változó állapotokkal. Azonban a házjegyzék és a bejelentőlapok legfontosabb adataiban (tulajdonos, a ház fekvése /címe/), egy-két névelírástól eltekintve (ld. a IV. táblázatnál) nem volt jelentősebb eltérés.

A források adatain alapuló megállapítások

Hasonlóan hazánk más városaihoz, Sopronra is igaz volt, hogy a zsidóság üzletei és házai jellemzően a város centrális területein voltak találhatóak, amiképpen az önálló lakóingatlanokkal nem rendelkező zsidók többsége is e területeken lakott.¹³ Ezt támasztották alá az 1930. évi népszámlálás adatai is, miszerint az izraelita felekezetűek (1885 fő) közel fele (47,37 %, 893 fő) a belvárosban élt. Érdekes módon a második legtöbben a Lővérekben¹⁴ (izraeliták 25,19 %-a, 475 fő) laktak, amelyet a győri (fertői) városrész (13,31 %, 251 fő), illetve a bécsi városrész (11,61 %, 219 fő) követett.¹⁵ Az izraelita felekezetűek városközpontba való sűrűsödését jelzi egy másik adatsor, miszerint a Belvárosban a számarányuk (16,57 %) többszörösen felülmúlta a város egészére vonat-

¹⁰ SL, VI/101. Soproni Pénzügyigazgatóság i., zsidó háztulajdonok bejelentőlapjai 1944, 2-153. pag.

¹¹ SL, IV/1409. Sopron Város Adópénztárának i., 228-231. Kivetést részletező főkönyvek.

¹² Az igazsághoz tartozik, hogy a bejelentőlapok további két zsidó tulajdonban lévő épületről tesznek említést, azonban több hasonló vagy egyező paraméter miatt az özv. Fodor Benőné neve alatt felvett Winkler u. 14. alatti házat, illetve a Reisinger Benőnének tulajdonított Zárányi u. 1. alatti épületet – lehet, hogy tévesen – Winkler u. 6-os illetve a Zárányi u. 12-es épületekkel azonosnak tartottam, ezért közlésüktől eltekintettem. Szintén egybeesnek az adatok a Varga testvérek esetében a Várkerület 55. és a Dobner u. 5., Fodor Benőné esetében a Manning u. 3. és a Winkler u. 3., illetve a dr. Tivadar Ignác kapcsán a Székeles u. 2 és Borsmonostori u. 4. alatti épületeknél, de ezeket a IV. táblázatban feltüntettem.

¹³ Erre példaként ld. Kaposvár zsidó tulajdonú házigatlanainak, illetve Balatonboglár zsidó üzleteinek fekvését. Csóti Csaba: A somogyi zsidóság 1914-1939 közötti történetéből. In: Újrakezdések... i. m. 129-130.

¹⁴ A Lővéreket az egykorú helyesírási gyakorlat szerint írom.

¹⁵ A külterületeken (Brennbergbánya, Kőhida telep) további 47 izraelita felekezetű lakott (2,49 %) 1930-ban. 1930. évi népszámlálás. Demográfiai adatok. Magyar Statisztikai Közlemények 83. Bp., 1932. 110-111.

koztatott jelenlétüket (5,25 %). E koncentráció eredményeképp az izraeliták részaránya a város többi részén a városi átlag alatt maradt.¹⁶ Hasonló területi koncentrációt konstatált – szintén az 1930-as adatok alapján – a zsidóság háztulajdonlása tekintetében a neves statisztikus, Thirring Gusztáv is. Az akkor izraelita felekezetűek tulajdonában lévő házak száma (169) kapcsán Thirring megjegyezte, „köztudomású tény, hogy 1930 óta sok ház ment át zsidó tulajdonba.”¹⁷ Az alábbiakban közölt házjegyzék (ld. IV. táblázat) a nagyobb végszám ellenére sem támasztja alá egyértelműen Thirring megállapítását, hiszen a faji rendeletek alapján 1944-ben összeírt lista nyilván számtalan olyan személy házáat tartalmazza, akik a népszámlások során valamelyik keresztény felekezet tagjaként kerültek felvételre. Mindenesetre a zsidó háztulajdonlás terén felülreprezentált Óváros területén, és az azt körülölelő Várkerület övezetében 1930-hez képest nem volt lényegi eltérés 1941-ben (ld. I. táblázat). Ekképp az is valószínűsíthető, hogy 1930–1944 közt a város egészét véve sem nőtt a zsidóság tulajdonában lévő házak száma.

I. táblázat: Az 1930-ban izraelita felekezetűek tulajdonában, 1944-ben zsidó tulajdonban lévő házak száma és részaránya az Óvárosban és a Várkerület övezetében¹⁸

Városrész neve	1930		1944		1930
	izraelita tulajdonban lévő házak		zsidó tulajdonban lévő házak		házak össz. száma*
	száma	%-a	száma	%	össz.
Óváros	14	18,18	17	22,07	77
Várkerület öve	45	28,66	44	28,02	157

* Adat hiányában az 1944. évi %-os arányt is az 1930. évi összes házszámhoz viszonyítva számoltam. Mivel a város e részein nem valószínű, hogy időközben építkezés történt volna, remélhetően nem kaptam torzított adatokat.

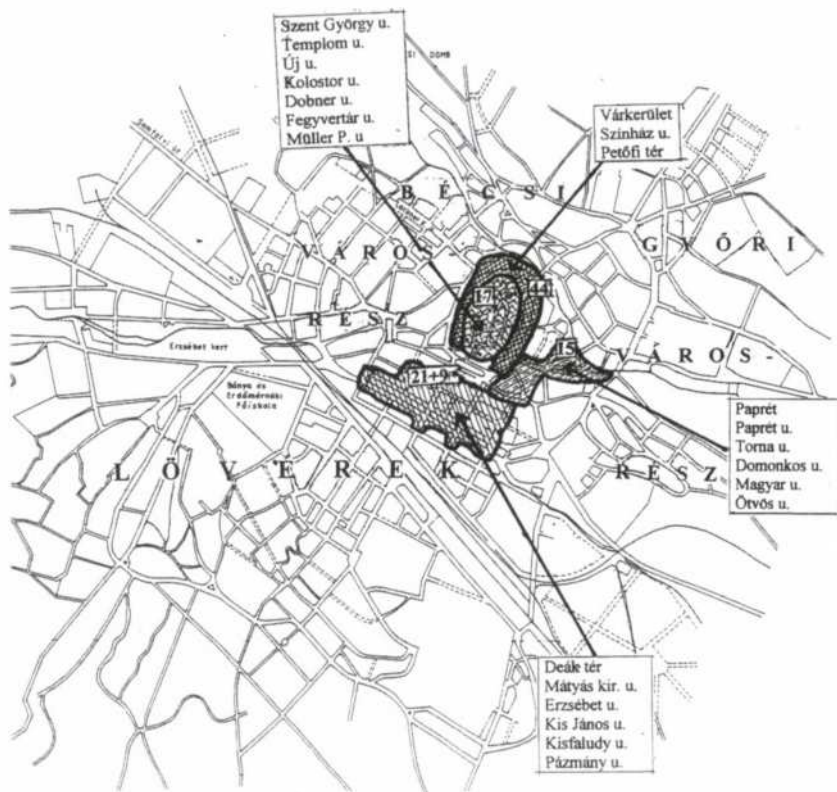
Az Óvároson és Várkerület övezetén kívüli városrészek kapcsán feltétlenül szembetűnő, hogy a vasútvonalaktól délre eső területeken – gyakorlatilag a Lővérekben (az Alsólővér, Borsmonostor, Felsőbüki Nagy Pál, Gesztenyés, Honvéd, Hunyadi, Székeles, Tünde, Wallner Ignác és Winkler utcákban, valamint a Nándor fasoron) – 1944-ben csak 19 ház volt zsidók tulajdonában, ami a városi értéknek csak közel 10 %-át tette ki.¹⁹

¹⁶ Lővérek: 4,65 %, győri (fertői) városrész: 2,91 %, bécsi városrész: 2,62 %, külterület: 1,63 %.

¹⁷ Az 1930. évi népszámlás adatai szerint egyébként a soproni házak 7,6 %-a volt a lakosság számarányából 5,3 %-kal részesedő izraeliták tulajdonában, amihez képest az evangélikusok jelentősebb felülreprezentáltsággal rendelkeztek (népesség 27,8 %-a; házak 41,7 %-a). Thirring Gusztáv: Soproni házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. XI-XIV. p.

¹⁸ A Thirring Gusztáv munkájában a Belvárosként szereplő városrészt azért tüntetem fel itt Óvárosként, hogy megkülönböztessem az 1930. évi statisztikában szélesebben értelmezett Belvárostól.

¹⁹ A Lővéreknek az izraelita felekezetű lakosokból való nagyobb részesedése (1930.: 25,19 %) vélhetően annak köszönhető, hogy az 1930. évi népszámlálás során minden valószínűség szerint tágabban értelmezték a Lővérek határait, gyakorlatilag a Deák teret és tágabb környékét is hozzáértve. Egyébként az 1930. évi népszámlálás alkalmával használt területi beosztás, illetve a korabeli I-IV. kerület szerinti tagolás közt, a népességszámra vonatkozó adatok szerint van némi elcsúszás. vö. Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 90-93, 234-237.

17

házak száma

21+9*

házak + lakások száma

1. térkép. A zsidó házingatlanok térbeli koncentrációja
(Seres Ilona által rajzolt alaptérkép felhasználásával készítette a szerző)

Ehhez kapcsolódva elmondható, hogy a régi külváros (a belső városfal és az egykorvolt külső városfal közti terület), jellemzően poncichterek illetve gazdapolgárok által lakott negyedeiben alig – így a Gazda, István bíró, Jégverem, Kis, Szeder utcákban egyáltalán nem – található zsidók tulajdonában épület.²⁰ A Sopron épületállományában sajátos szint képviselő, mezőgazdasági tevékenységhez idomuló,

²⁰ A gazdapolgárokról újabban ld. Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben. In: SSz. 58. (2004) 142-157.

inkább falusias, mint városias, részházas városrészekhez képest a zsidóság házingatlanait a Várkerületen és az Óvároson kívül nagyobb számban a Deák téren és a Mátyás király utcában találhatjuk (ld. 1. térkép).²¹ Így a Deák tér esetében 12, a Mátyás király utca kapcsán 13 tulajdonos nevét tartalmazza a bejelentőlapok adataival kiegészített 1944-es lista. (Azonban meg kell jegyeznünk, hogy Mátyás király utca esetében legalább 7 esetben /Mátyás kir. u. 5. 9./ nem ház, hanem csak öröklakás került felvételre /ld. IV. táblázat 79-85. sor/).²² A Mátyás király utca újonnan, és a Deák tér nem sokkal régebben épült, emeletes házai mellett a Várkerület, a Szent György és Színház utca épületeiben voltak találhatóak azok a többlakásos, nagy(obb) bérházak, amelyek a Szent György és a Színház utcák, de főleg a Várkerület esetében üzlethelyiségekkel társulva jelentős bevételekhez juttatták tulajdonosaikat. Az 1944 augusztusában-szeptemberében összeállított lista adatai alapján az üzletek és lakások kiadásából befolyt legnagyobb bérösszegekkel rendelkezőket a II. táblázat mutatja be.

II. táblázat: A legnagyobb háztulajdonosok a lakások és üzletek összesített bére alapján (1944)

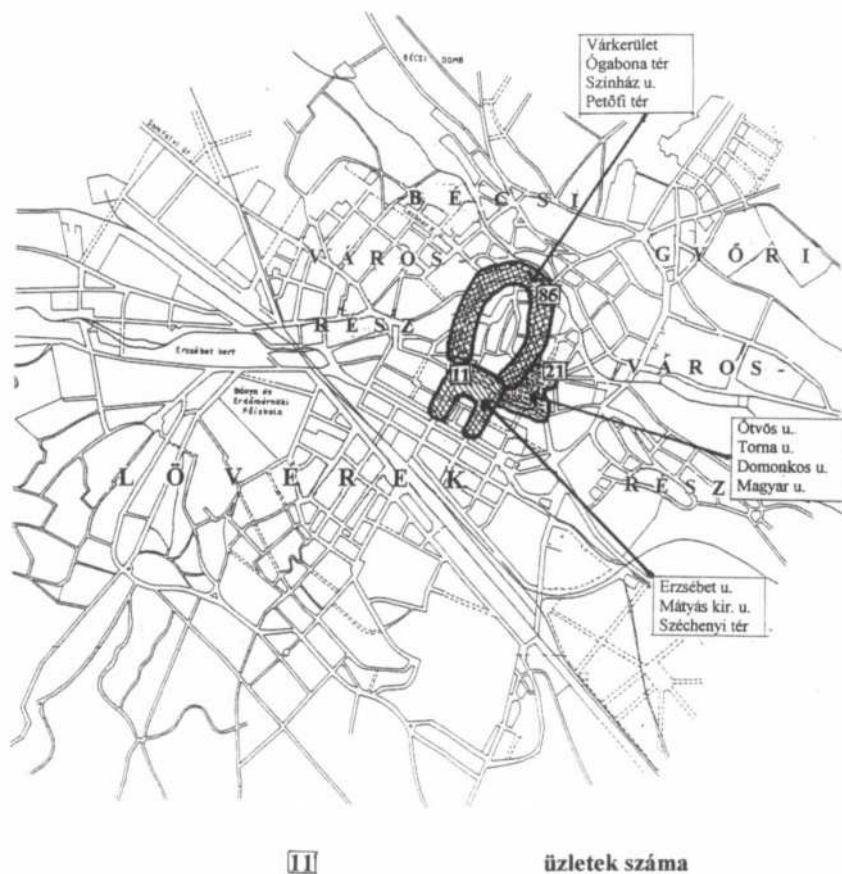
név	tulajdonukban lévő			lakások, üzletek béreinek összege (P)	
	ház száma	lakás	üzlet		
Steiner Emil	2	19	4	Ógabona tér 12, Pázmány u. 1.	17759
Lederer Manó dr.	3	11	9	Várkerület 88, Wallner I. u. 24, Zarányi u. 8.	16756
Spiegl Mór	1	22	8	Színház u. 27.	15741
Lengyel Árminné özv.	1	9	7	Várkerület 121.	15323
Meller Béla dr.	2	29	6	Balfi u. 4., Rákóczi u. 53.	15305
Varga Jenő és Rózsi (Varga testvérek)	3	15	2	Dobner u. 5, Flandorffer u. 13, Várkerület 55.	12783
Gestetner Jenő	2	14	2	Deák tér 45, Hátulsó u. 7.	11487
Grosz Miklós	1	11	-	Mátyás kir. 17.	11446
Weiler Béla dr.	3	23	2	Magyar u. 3, Nándor fasor 35, Színház u. 16.	10513
Füredi Sándorné özv.	1	12	2	Várkerület 74.	9812
Ungár Sándor Szigeti	1	9	-	Deák tér 49.	9400
Schwarz Sándor	1	6	3	Rákóczi u. 1.	8753
Weiler Zsigmond és Zsigmondné	3	6	2	Csengery u. 23, Deák tér 26, László kir. u. 21.	8712
Fodor Benőné özv.	4	14	-	Alsólövérv. u. 46, Manninger u. 3, Winkler u. 3, Winkler u. 6.	8404
Mitzger László	1	15	4	Petőfi tér 6.	7956

Mint látható, a II. táblázatba bekerültek jelentős részének volt a fentebb említett, nagyobb épületekkel rendelkező utcákban (Várkerület, Mátyás kir., Színház u., Szent György u.) és a Deák téren háza, sőt némelyiküknél, így Spiegl Mór, özv. Lengyel Árminné, Grosz Miklós, özv. Füredi Sándorné és Ungár Sándor esetében egy, igaz nagy épület is elég volt.

²¹ E jellegzetes városrészeiről, a részházakról ld. Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltján. In: SSz. 58. (2004) 158-178.

²² További öröklakás volt a Kisfaludy u. 2. sz. alatt dr. Rátz Tiboré és Dezsőé, Kis János u. 3. sz. alatt Szekeres Aladáré.

hogy jövedelmezőség tekintetében a több házzal rendelkezők előtt járjanak. Sőt, a lakásokból és üzletekből befolyó bérösszeg tekintetében további, a táblázatba fel sem kerülő, több házzal rendelkező háztulajdonosokat is megelőztek. Így Gellis Emil és Emilné, aki 5 háznak, Hacker Jenő és Hacker Leó John dr. 3-3 háznak, Eisenstädter Elza, Schwarz József, Mangold Sarolta, dr. Tivadar Ignác, Krausz Lajos, Eisenstädter Róza, Reisinger Benőné, Braun Olga, Müller Fülöp, dr. Cohn Gyula, Schwarz Ignácné illetve Klier Márkus 2-2 háznak, míg Bartos Gézané, Szekeres Aladár 1 háznak és 1 öröklakásnak voltak a tulajdonosai.²³ Érdekes adalék, miszerint a legkiterjedtebb háztulajdonos família a Hacker volt, melynek 8 tagja (Leó John dr., Lipót ifj., Samu, Jenő, Samuné özv., Mórné özv., Franciska, Manó) összesen 13 házzal került fel a listára.

2. térkép: A zsidó üzletek térbeli koncentrációja.

²³ Müller Fülöp esetében a listán – s így a IV. táblázatban is – 3 házingatlan van feltüntetve, de ebből kettő egyaránt a Paprét 5. az. alá esik, ezért ezt itt egynek tekintetem.

A II. táblázat adatai is jelzik, hogy nem kevés épület rendelkezett több, némely esetben fél tucatnál is több üzlettel. Ha az 1. és 2. térképre tekintünk, azonnal láthatóvá válik a zsidó üzleteknek a zsidó tulajdonú házakhoz viszonyított erőteljesebb térbeli koncentrációja, egyúttal azt is konstatálhatjuk, hogy ez a koncentráció nagyrészen egybeesett a nagyobb épületekkel rendelkező utcákkal. Így elmondható, hogy az Óvárost körülölelő gyűrű (Várkerület, Ógabona tér, Színház u., Petőfi tér) és az abból kiágazó utcák (Ötvös, Torna, Újteleki, Erzsébet és Mátyás), szinte üzleti negyedet képezve, 119 üzlettel (74,84%-kal) részesedtek a városban található 159 zsidó üzletből. (Egyedül a Várkerületen 77 zsidók által működtetett üzlet volt található, ld. 2. térkép) Ami a zsidó üzletek elhelyezkedését más szempontból illeti – amint az 1944. évi jegyzék és a bejelentőlapok, illetve a zár alá vett üzletekről készített listák összevetéséből kiderül –, meglepően kicsi a házak és üzletek fekvése közötti átfedés. Így a 159 üzletből minden kétséget kizáróan csak 24-et minősíthetünk olyannak, ahol az üzlet működtetője, illetve az annak helyet adó épület tulajdonosa egy és ugyanaz. (Természetesen további valószínűsíthető esetek valamelyest növelhetik ezt az értéket.²⁴) Azonban már jelentősebb számot (74 üzlet) kapunk, ha arról van szó, hogy az üzleteknek helyet adó házak zsidó tulajdonban voltak-e. Viszont ebből az is következik, hogy a zsidók üzleteik jelentős részét a keresztényektől bérelték, illetve a tulajdonukban lévő üzlethelyiségek nem kevés részét azoknak adták ki. Az a tény pedig, hogy viszonylag kevés azon háztulajdonos, akinek kereskedése saját házában volt, igen érdekes, hiszen akár a IV. táblázatra, akár a III. táblázatra tekintve megállapítható, hogy ennél jóval nagyobb számban voltak a kereskedelmi tevékenységet is folytató háztulajdonosok.

Mint a III. táblázatból kiderül, a háztulajdonnal rendelkező soproni zsidók közül a 32 legnagyobb adófizető jelentős része, szám szerint tizenketten kereskedelemmel foglalkoztak. Őket követik a gyárosok 6, a háztulajdonosok, magánzók és az értelmiség képviselői (2 ügyvéd, 1-1 orvos és GYSEV-tisztviselő) 4-4, valamint az iparosok 2 fővel. Természetesen a fizetett egyenes állami adóösszeg nagysága, a különböző adónemek eltérő adókulcsa miatt, nem feleltethető meg egy az egyben a vagyoni, jövedelmi viszonyoknak.²⁵ Mivel nem sikerült minden egyes háztulajdonnal rendelkező személy adóösszegét az adókvetési lajstromban megtalálnunk, a fenti táblázatban szereplők köre nem tekinthető teljesnek. (A hiányzókat a IV. táblázat *foglalkozás*-ra vonatkozó oszlopának egyes személyek esetében történt üresen maradása jelzi.²⁶)

²⁴ Így pl. a Rosenberger Testvérek (Újteleki u. 3.), a Lederer Testvérek (Várkerület 88.), illetve a Fürst és Rosenberger (Várkerület 111.) üzleteknek helyet adó házak tulajdonosai (Rosenberger Gyula, dr. Lederer Manó, Rosenberger József) nagy valószínűséggel résztulajdonosai voltak e kereskedő cégeknek.

²⁵ Így a következő főbb adónemekből tevődött ki a korszakban az egyenes állami adó összege: házadó, vagyonadó, általános kereseti adó, jövedelemadó, és az ezek után járó rendkívüli pótlékok. E körbe tartozott még a földadó, de a zsidók földtulajdonlásának korlátozása, majd eltörlése okán 1943-1944-ben, tárgyunk szempontjából már nem játszott szerepet.

²⁶ A feltárás ezen hiányossága annak tudható be, hogy a kvetési lajstromok nem abc-sorban, hanem lakhely sorrendjében tüntetik fel az adózókat. Így azok esetében, akik nem az általuk tulajdonolt házak valamelyikében laktak, eléggé megehezült az adóösszegre, illetve foglalkozásra vonatkozóan pontos adatokat kapni. Így pl. nem saját tulajdonú házában lakott Polgár József (lakhely: Deák tér 58.), dr. Hacker Leó John (Orsolya tér 4.), ifj. Hacker Lipót. (Erzsébet u. 16.), Kopstein Árpád (Várkerület 51-53.), Braun Olga és Cohn Gyula (egyaránt Színház u. 14.), Eisenstädter Róza (Deák tér 58.), Kern Adolf (Újteleki u. 30.), Winkler Dénes (Deák tér 49.) és dr. Hacker Béla (Deák tér 6.). Például Eisenstädter Róza Eisenstädter Elza, Kopstein Árpád Kopstein Samu, míg dr. Hacker Béla ifj. Hacker Lipót tulajdonában lévő házban lakott.

Bizonyára a háztulajdonnal nem rendelkező zsidók közül is többen bekerülnének a legnagyobb adófizetők közé, amiképp a háztulajdonosok közt is árulkodó jelek vannak más gazdasági tevékenység kényszerű abbamaradására. Így pl. Kóth Lipót (ld. IV. táblázat 183. sor) az 1943. évi adókivetési lajstromban úgy van megadva borkereskedőnek, hogy ezzel kapcsolatba hozható adót egyáltalán nem, csak házadót fizetett.

III. táblázat: A legnagyobb egyenes állami adót fizetők a háztulajdonnal rendelkezők közt (1943)

Név	Foglalkozás	Fizetett összes adó (P)
Hacker Lipót ifj.	téglagyáros	10936,18
Bartos Gézáné	ruhakereskedő	8437,01
Steiner Józsefné özv.	téglagyáros	8215,88
Lengyel Ármin özv.	magánzó	7722,68
Steiner Emil	téglagyáros	6796,82
Gellis Emil és Emilné	papírkereskedő	6698,93
Kopstein Samu	divatáru-kereskedő	6149,70*
Spiegl Mór	háztulajdonos	5347,46
Spitzer József	borkereskedő	4699,57
Weiler Béla dr.	ügyvéd	4628,91
Rosenberger Gyula és Jenő	papírkereskedő	4377
Müller Fülöp	fakereskedő	4334,18
Holczer Zsigmond	szabómester	4052,86
Kohn Árminé özv.	magánzó	3896,96
Mayer Dávidné özv.	épület-nagykereskedő	3513,04
Tycho Dávid	rőfőskereskedő	3360,93
Füredi Sándorné özv.	magánzó	3192,35
Rosenberger József és Józsefné	cégtárs, kereskedelem	3091,76**
Gross László dr.	nőorvos	3073,56
Weiler Zsigmond és Zsigmondné	kereskedelmi ügynök	2993,70
Hess Zsigmond	magánzó	2755,80
Mitzger László	háztulajdonos	2654
Hacker Béla dr.	téglagyáros	2496,20
Jacobi Sándor	szívakagyáros	2423,52
Weisz Adolf/Adolfné	rőfőskereskedő	2374
Weisz Jakabné	háztulajdonos	2295,47
Steiner Gyula és társa	téglagyáros	2135,90
Stadler Mórné özv.	mészárosiparos	2115,18
Deutsch Dávid	ügyvéd	2084,77
Goldschmied Mátyás	háztulajdonos	2027,17
Bilicz Dániel	GYSEV-intéző	2027,12
Winkler Dénes	drogista	2019,56

* Ehhez vehető még a Kopstein Samu cég 7346,26 P adója

** Ehhez számítható még a Fürst és Rosenberger cég 4387,50 P megfelelő rész

(Varga Testvérek /divat-és rövidáru-kereskedés/ illetve a Lederer Testvérek /textilkereskedés/ is bekerülnek az általuk fizetett adók összegével: Varga Testvérek részéről: Varga Testvérek /3960 P/, Varga Jenő /2596,85 P/, Varga Ferenc és Varga Testv. /1434,11 P/, Varga Ferenc és neje /206,64 P/ összege: 8197,6 P; Lederer Testvérek részéről: Lederer Testvérek /1056 P/, Lederer Manó dr. /1096 P/, Lederer Leó, József, Manó /5038,60 P/ összege: 7190,60 P)

Mivel 700 körül volt a soproni zsidók részéről a pénzügyigazgatóságnak tett vagyonebejelentések száma,²⁷ a helyi zsidóságtól 1944 drámai napjaiban lefoglalt 199 ház, bezárt 159 üzlet, illetve bevont 114 iparengedély²⁸ fényében megállapítható, hogy a soproni zsidóságra anyagi, gazdasági kifosztásuk előtt az önálló egzisztenciák túlsúlya volt jellemző. Ez még inkább így van, ha figyelembe vesszük, hogy az 1938-tól egymás után életbelépő zsidótörvények eredményeképp, országos összesítésben a zsidó üzletek és iparosok számában már 1943-ig jelentős csökkenés történt.²⁹ Az önálló egzisztenciák más zsidó közösségekhez viszonyított gazdagabb hálózatára utalnak azok a számértékek, amelyeket az izraeliták 1930. évi száma/1944-ben zár alá vett üzletek számának hányadosából kapunk.³⁰ Mindezt, valamint a zsidóság Sopron város gazdasági életében játszott szerepét, súlyát, annak szem előtt tartásával érdemes vizsgálni, hogy a helyi zsidóság összlétszámában és főképp részarányában, se a két világháború közti években, se a dualizmus időszakában nem érte el a Dunántúl hasonló léptékű (Győr, Szombathely, Nagykanizsa, Kaposvár) városaiban megfigyelhető mértéket. Jelen közlemény adataival, szinte csak pillanatfelvétel-szerűen, a jogfosztás állapotából volt módunk információkkal szolgálni a helyi zsidóság egykorvult gazdasági potenciáljáról. Ez alapján is megállapítható, hogy a zsidóság két világháború közti társadalomtörténete elmélyültebb kutatást igényel, amelynek során megválaszolásra vár, hogy az 1938-tól életbelépő zsidótörvények hatása miképpen és milyen mértékben érintette a soproni zsidóság gazdasági pozícióit.

* * *

A következőkben a IV. és V. táblázatban az elkobzott, elbirtokolt zsidó házak, illetve a zár alá vett zsidó üzletek listáját és adatait közöljük. A forrásról, a forrásközlés mikéntjéről a bevezetőben olvasottakon, és a táblázatokba foglalt adatokkal kapcsolatos eddig szóba került megjegyzéseken túl a további tudnivalókat ld. a táblázatoknál. A táblázatokba szerkesztett források közlését megelőzően, a könnyebb eligazodás kedvéért, az alábbiakban közlöm az időközben megváltozott nevű utcák egykori és mai elnevezését.

²⁷ Soproni Hírlap 1944. május 4. 4. p.; Részletesebben ld. Csekő Ernő: Adatok és források... 31-32.

²⁸ Soproni Hírlap 1944. május 5. 3. p. Csekő Ernő: Adatok és források... 29. p.-n 157 üzlet szerepel, mert csak most, az adatok táblázatba vitele során derült ki, hogy 2 helyütt is hibás a lista sorszámozása.

²⁹ Ld. Ságvári Ágnes: Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből. Bp., 2002. 23.

³⁰ Sopron: 11,85 (1885 fő, 159 üzlet); Kaposvár: 21,76 (3025 fő, 139 üzlet); Zalaegerszeg: 20,82 (1041 fő, 50 üzlet); Keszthely: 11,03 (872 fő, 79 üzlet). Az adatok forrása: Kovács Tamás: A II. világháború... 154., Németh László-Paksy Zoltán: Együttélés... 356-359, 386-388.; 1930. évi népszámlálás... 106-107, 110-111, 136-137, 146-147.; Sopron és Keszthely közel azonos, a másik két város zsidó közösségeihez képest jóval sűrűbb üzlettelajdonlása nyilván összefüggött a piaci lehetőségekkel. A nagyobb fogyasztóképes keresletet Sopron esetében a városiasabb létforma, míg Keszthely esetében vélhetően az idegenforgalom indukálta.

utca		utca	
régi neve	jelenlegi neve	régi neve	jelenlegi neve
Csendőr u.	Huszár u.	Manninger u.	Bánfalvi u., az Ágfalvi torkollattól a belváros felé eső szakasz
Domonkos u.	Móricz Zs. u.	Müller Paulin u.	Hátsó-kapu
Flandorffer u.	Táncsics M. u.	Nándorfasor	Ady Endre u.
Gesztenyés u.	Szent Margit u.	Póda Endre u.	Híd u., a Balfi u. és Pozsonyi u. közti szakasz
Képezde u.	Csatkai E. u.	Prohászka O. u.	Bartók Béla u.
László kir. u.	Állomás u.	Wallner Ignác u.	Villa sor
Károly körút	Lövérek körút, a Károly-magaslati u-i keresztveződéstől a József Attila u-ig tartó szakasz*		

*A Károly körút részben a mai Vas Gereben u. vonalán futott.

IV. táblázat: Elvett zsidó házak Sopronban

(A: az emeletek száma, fsz.: földszint, 1: egy emelet, 2: két emelet; na.: nincs adat)

sors szám	ház fekvése	tulajdonos neve	foglalkozás	A	lakások		üzletek		lakások megoszlása szobaszám szerint								
					szá ma	össz bére	szá ma	össz bére	1	2	3	4	5	6	7	8	
1	Alsólövérek u. 19.	Gergely István	kereskedő	na.	3	1500	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-
2	Alsólövérek u. 37.	Deutsch Dávid dr.	ügyvéd	1	5	4800	-	-	2	2	-	2	-	-	-	-	-
3	Alsólövérek u. 46.	Fodor Benőné özv.	titelőanyagker	na.	1	1320	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
4	Arany János u. 4.	Somlai Rezső	magántisztv.	fsz.	2	1400	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
5	Balfi u. 4.	Meller Béla dr.		1	14	3806	4	1657	7	4	2	-	-	-	-	-	-
6	Balfi u. 74.	Breuer testvérek		na.	-	-	2	1160	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Balfi u. 104.	Polgár József	vegyeskeresk.	fsz.	2	550	-	-	9	3	-	-	-	-	-	-	-
8	Baross u. 8.	Politzer Sándor	háztulajdonos	2	11	4800	-	-	5	4	1	1	-	-	-	-	-
9	Baross u. 16/18.	Mayer Leoné özv.	háztulajdonos	1	4	1628	-	-	3	-	-	-	-	1	-	-	-
10	Bercsényi u. 12.	Hacker Leó John dr.	ügyvéd	fsz.	2	520	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
11	Bezerédj u. 9.	Stern Fulöp	háztulajdonos	1	2	500	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Bécsi u. 45.	Gellis Emil	papírkereskedő		4	871	-	-									
13	Bécsi u. 8/I.*	Gellis Emilné	háztulajdonos		11	2593	-	-									
14	Bécsi u. 8/III.*	Hacker Leó John dr.	ld. 10.	fsz.	1	432	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Bécsi u. 8/IV.*	Gellis Emil	ld. 12.		2	240	-	-									
16	Bécsi u. 14.	Schwarz Zsigmond			9	1812			8	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Borsmonostor u. 4.	Tivadar Ignác dr.	nyug. tanár	na.	2	1700	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
18	Borsmonostor u. 18.	Deutsch Zsigmond	nyug. váll.ig. özvegye		2	700											
19	Csendőr u. 18.+	Kolb Jenőné	háztulajdonos	1	5	4000	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	1
20	Csengery u. 23.	Weiler Zsigmond	keresk. ügynök		-	-	2	2136									
21	Csengery u. 59.	Koritschner Vilmosné özv.	téglagyáros	na.	1	1200	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
22	Csengery u. 2.	Spitzer Lajos	m. tisztviselő	fsz.	1	600	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
23	Csengery u. 36.	Spiegel Henrik	vaskereskedő	fsz.	2	1240	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
24	Deák tér 6.	Hacker Lipót ifj.	téglagyáros	1	3	3250	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-
25	Deák tér 8.	Schiller Vilmosné özv.	háztulajdonos	1	4	2697	-	-	1	1	1	-	1	-	-	-	-

26	Deák tér 12.	Steiner Józsefné ö.zv. ++	téglagyáros	1-2	4	2900	-	-	1	1	-	-	1	1	-	-
27	Deák tér 22.	Kerpel Ignácné ö.zv.	háztulajdonos	1	4	3269	-	-	1	1	-	1	1	-	1	-
28	Deák tér 24.	Hacker Samu	háztulajdonos		2	1860	-	-								
29	Deák tér 45.	Gestetner Jenő	háztulajdonos	na.	7	7144	-	-	1	6	-	-	-	-	-	-
30	Deák tér 26.	Weiler Zsigmondné	háztulajdonos		1	1000	-	-								
31	Deák tér 28.	Schiller Gábor	háztulajdonos	na.	3	1350	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
32	Deák tér 44.	Fürst Zsigmondné ö.zv.	járadék	1	5	2615	-	-	1	-	1	1	2	-	-	-
33	Deák tér 49.	Ungár Sándor Szigeti	háztulajdonos	2	9	9400	-	-	3	-	4	2	-	-	-	-
34	Deák tér 58.	Eisenstädter Elza	háztulajdonos	1	7	4778	-	-	2	1	2	2	-	-	-	-
35	Deák tér 60.	Schönberger Sándomé ö.zv.	magánzó	1	4	2780	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-
36	Dobner u. 5.	Varga Testvérek	divatárúkeresk.	2	5	2390	1	1900	-	1	4	-	-	-	-	-
37	Domonkos u. 15.	Goldschmied Mátyás	háztulajdonos	1	14	6271	-	-	5	6	-	4	-	-	-	-
38	Erzsébet u. 6.	Hollós Rezsó, Lukács Lászlóné		1	2	1215	1	556	-	1	1	-	-	-	-	-
39	Erzsébet u. 7.	Kopstein Árpád	háztulajdonos	na.	5	3255	-	-	1	1	-	2	1	-	-	-
40	Felsőbüki Nagy Pál u. 12.	Szigeti Alfréd	MÁV-tisztviselő	fsz.	1	600	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
41	Fegyvertár u. 3.	Frankl Gyuláné ö.zv.	háztulajdonos	na.	6	1361	1	320	6	-	1	-	-	-	-	-
42	Flandorffer u. 13.	Varga Testvérek	ld. 36.	2	5	4203	-	-	1	1	-	3	-	-	-	-
43	Frankenburg u. 13.	Kováts Jenőné ö.zv. dr.	háztulajdonos	fsz.	1	525	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
44	Gesztenyés u. 14.	Nank Fülöpné ö.zv.		na.	1	840	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
45	Gesztenyés u. 16.	Schwarz József	divatárúkeresk.	na.	1	200	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
46	Győri u. 3.	Waltner Vilmosné	magánzó	na.	1	1710	3	500	-	-	1	-	-	-	-	-
47	Győri u. 6.	Feigelstock Albertné	háztulajdonos	na.	8	3232	1	480	4	1	2	-	-	-	-	-
48	Halász u. 11.	Eisenstädter Róza	háztulajdonos	fsz.	2	770	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-
49	Halász u. 20.*	Braun Olga	háztulajdonos	fsz.	1	280	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
50	Halász u. 20.*	Cohn Gyula dr.	ügyvéd		1	280										
51	Halász u. 22.	Braun Olga	ld. 51.	fsz.	4	1363	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-
52	Hátulsó u. 7.	Gestetner Jenő	ld. 29.	fsz.	7	3840	2	503	-	4	2	1	-	-	-	-
53	Hegy u. 3.	Eisenstädter Elza	ld. 34.	1	11	2490	-	-	11	-	-	-	-	-	-	-
54	Hegy u. 5.	Eisenstädter Róza	ld. 48.	fsz.	5	1300	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-
55	Híd u. 15.	Paschkuss Salamonné	borkereskedő	1	3	2245	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-
56	Honvéd u. 12.	Kohn Henrikné ö.zv.		na.	1	180	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
57	Höflányi u. 31.	Bognár Mór	gépkocsivezető	fsz.	1	350	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
58	Hunyadi u. 32.	Bettelheim Lipótné ö.zv.	ny. MÁV- felügy. ö.zv.-e	na.	1	800	3	200	-	-	1	-	-	-	-	-
59	Képezde u. 6.***	Izraelita hitközség			18	-	-	-								
60	Kis János u. 3.	Szekeres Aladár	GYSEV-főtiszt	na.	1	1050	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
61	Kisfaludy u. 2.	Rátz Tibor dr. és Dezső	orvos, lakástul.	2	1	1050	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
62	Kismartoni sor 22.	Hacker Jenő	háztulajdonos	na.	2	1180	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
63	Kolstor u. 13.	Lipschitz Ferencné ö.zv.	háztulajdonos	2	5	1360	2		2	3	-	-	-	-	-	-
64	Kossuth u. 23.	Krausz Lajos	vegyeskeresk.		1	969	-	-								
65	Kossuth u. 27.	Kugel testvérek	ny. orvos ö.zv.-e	na.	2	1927	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
66	Kossuth u. 24.	Klaber Hugó dr.	háztulajdonos	1	2	1576	4	360	1	3	1	1	-	-	-	-
67	Kőfaragó tér 3.	Stadler Mórné ö.zv.	mészárosiparos	1	13	3564	2	494	6	4	-	1	-	-	-	-
68	Kőszegi u.	Klein Márkus			1	300	-	-								
69	Kőszegi u. 19.	Oláh László fatelepe	fakereskedő	fsz.	2	na.	2	na.	1	1	-	-	-	-	-	-
70	Kurucdomb sor 3.	Mayer Dávidné ö.zv.	épületnagyker.	na.	6	1337	6	700	3	2	-	-	1	-	-	-
71	Kuruckörút 79.	Hacker Leó John	ld. 10.	1	3	768	1	640	3	-	1	-	-	-	-	-
72	Lackner K. u. 4.	Neumann Irén	háztulajdonos	1	4	2698	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-

122	Rozália u. 28.	Krausz Lajos	ld. 64.	1	6	1425	1	479	6	1	-	-	-	-	-	-	-
123	Szt. György u. 19.	Bischitz Bernát+	háztulajdonos	1	3	1903	-	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-
124	Szt. György u. 21.	Löwinger Ferenc			4	2025	1	1020									
125	Szt. György u. 2.	Berczeller Miksáné özv.		2	13	5054	2	528	3	7	2	1	-	-	-	-	-
126	Szt. György u. 4.	Weisz Miksa	háztulajdonos	2	9	2339	-	-	2	1	1	2	-	-	-	-	-
127	Szt. György u. 6.	Reiner Ignácné özv.	magánzó	2	16	4458	1	480	5	7	1	-	-	-	-	-	-
128	Szt. György u. 18.	Weisz Jakabné dr.	háztulajdonos	1	6	2480	2	900	2	3	-	-	1	-	-	-	-
129	Szt. György u. 24.	Lederer Mórné		2	5	2200	1	200	2	4	1	-	-	-	-	-	-
130	Szt. Lélek u. 5.	Kóth Márkus	háztulajdonos	1	6	2084	-	-	1	3	2	-	-	-	-	-	-
131	Szt. Lélek u. 13/I.	Heim Jakab	zsbáros	1	7	1438	-	-	4	2	-	-	-	-	-	-	-
132	Szt. Mihály u. 7/III.*	Hacker Jenő	ld. 62.	na.	4	890	-	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-
133	Szt. Mihály u. 9/I.*	Leitner Jónás	vegyeskeresk.	fsz.	1	400	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
134	Szt. Mihály u. 6.	Kern Adolf	vegyeskeresk.	na.	2	440	1	480	2	1	-	-	-	-	-	-	-
135	Székeles u. 4.	Tivadar Ignác	ld. 17.		2	1700	-	-									
136	Színház u. 17.	Hacker Samuné özv.	magánzó	fsz.	4	780	-	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-
137	Színház u. 27.	Spiegl Mór+	háztulajdonos	2	22	12433	8	3308	2	11	8	1	-	-	-	-	-
138	Színház u. 31.	Holczer Zsigmond	szabómester	1	10	4520	1		4	5	-	1	-	-	-	-	-
139	Színház u. 14.	Rosenberger Jakabné	háztulajdonos		4	1150	-	-									
140	Színház u. 16.	Weiler Béla dr.	ld. 76.	1	8	5157	-	-	-	2	2	2	-	-	-	-	-
141	Templom u. 11.	Engel Alfréd dr.	háztulajdonos	1	7	3219	1	183	2	2	1	-	-	-	-	-	-
142	Templom u. 13.	Hacker Mórné özv.		1	6	1934	-	-	3	2	-	-	1	-	-	-	-
143	Templom u. 24.	Pollák Arnoldné	háztulajdonos	2	10	4358	1	99	4	2	1	1	-	1	-	-	-
144	Hacker-téglagyár	Hacker Lipót	ld. 24.		16	900	-	-									
145	Toma u. 1.	Bischitz Mórné	háztulajdonos	1	2	1081	7	4202	-	1	1	-	-	-	-	-	-
146	Toma u. 18.	Klier Márkus			-	-	1	300									
147	Toma u. 22.	Bruckner Ignác	háztulajdonos	1	4	3096	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	-
148	Templom u. 20.	Orth. izr. hitközség			5	1642	-	-									
149	Tünde u. 12.	Weisz István		1	2	250	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
150	Új u. 4.	Hacker Franciska	magánzó	1	4	664	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
151	Új u. 18.	Kohn Lipót	könyvelő	na.	7	1301	-	-	1	3	1	-	-	-	-	-	-
152	Újteleki u. 3.	Rosenberger Gyula	papírkereskedő		9	2745	1	500									
153	Vadász u. 3.	Cohn Gyula dr.			3	1481	-	-									
154	Várkerület 11/13.	Singer Jenőné ++	háztulajdonos	1-2	1	1800	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-
155	Várkerület 15.	Tycho Dávid	rőfőskereskedő		4	3158	3	3080									
156	Várkerület 21.	Orth. izr. hitközség		na.	1	525	2	2486	-	-	1	-	-	-	-	-	-
157	Várkerület 23.	Somogyi Aladár		1	1	600	1	700	-	-	1	-	-	-	-	-	-
158	Várkerület 29.	Fischer Emil	háztulajdonos	na.	1	600	3	1900	-	-	1	-	-	-	-	-	-
159	Várkerület 31	Gestetner Miksáné	terménykeresk.		-	-	1	600									
160	Várkerület 35.	Klier Márkus			-	-	1	500									
161	Várkerület 37.	Schwarz Ignácné	Ld. 116.	na.	-	-	1	800	-	-	-	-	-	-	-	-	-
162	Várkerület 45.	Fischer Árpád			3	1287	1	1800									
163	Várkerület 51/53.	Kopstein Samu	divatárkeresk.	2	2	1600	1	2000	-	1	1	-	-	-	-	-	-
164	Várkerület 55.	Varga Jenő és Rózsi	ld. 36.		5	2390	1	1900									
165	Várkerület 57.	Weisz Lipót			-	-	1	230									
166	Várkerület 59.	Schwarz Márton			-	-	1	2100									
167	Várkerület 61.	Schwarz József	Ld. 45.	2	4	2740	1	2200	1	1	-	1	1	-	-	-	-
168	Várkerület 63.	Breuer Dávidné	illatszerkeresk.		-	-	1	800									
169	Várkerület 65.	Glaser Béla		fsz.	-	-	1	1000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
170	Várkerület 71.	Hess Zsigmond	magánzó	2	3	1900	2	4950	-	1	3	-	-	-	-	-	-
171	Várkerület 83.	Winkler Dénes	drogista	1	-	-	1	2626	-	1	-	-	-	-	-	-	-
172	Várkerület 89.	Schlesinger Aladámé	háztulajdonos	na.	4	1668	2	3170	1	2	1	-	-	-	-	-	-

173	Várkerület 95.	Mangold Sarolta	ld. 89.	I	1	500	1	700	-	-	I	-	-	-	-	-	-
174	Várkerület 105.	Schiller Samuné özü. + +		na.	-	-	1	2040	-	-	-	-	-	-	-	-	-
175	Várkerület 107.	Kohn Árminné özü.	magánzó	na.	4	2352	2	4000	2	-	I	-	-	-	-	-	-
176	Várkerület 107/a.	Bartos Gézáné	ld. 80.	I	-	-	1	1920	-	-	-	-	-	-	-	-	-
177	Várkerület 111.	Schwarz Alfréd	cukorkaker.	I	1	800	1	1000	-	I	-	-	-	-	-	-	-
178	Várkerület 111.	Rosenberger József	cégtárs	I	2	400	1	1200	2	-	-	-	-	-	-	-	-
179	Várkerület 113/115.	Schwarz Árminné özü.	kötödetalajd.	I	5	1613	2	3244	I	4	-	-	-	-	-	-	-
180	Várkerület 121.	Lengyel Árminné özü.	magánzó	2	9	5926	7	9397	2	-	I	6	-	-	-	-	-
181	Várkerület 6.	Bischitz Béla	háztulajdonos		6	2576	1	750									
182	Várkerület 34.	Gellis Emil	papírkereskedő		6	1789	5	1740									
183	Várkerület 50.	Koth Lipót	börkereskedő	I	9	2989	2	1399	I	5	I	2	-	-	-	-	-
184	Várkerület 58/I. *	Reisinger Benőné	gépkereskedő		3	593	1	800									
185	Várkerület 58/II.*	Glatz Lászlóné	magánzó		2	1248	2	1811									
186	Várkerület 62.	Kopstein Lipótné	magánzó		1	1500	2	1500									
187	Várkerület 68.	Frischmann Bernátné	háztulajdonos	I	3	2592	2		I	I	I	-	-	-	-	-	-
188	Várkerület 74.	Füredi Sándorné özü.	magánzó		12	5181	2	4631									
189	Várkerület 84.	Breuer Mómé özü.			6	4690	1	2700									
190	Várkerület 88.	Lederer Manó dr.	ügyvéd	2	8	5766	9	9222	I	3	2	2	-	-	-	-	-
191	Várkerület 92.	Braun Zsigmond	kalapos														
192	Vörösmarty u.6.	Gross István	műsz. tisztv.	na.	2	1998	-	-	-	I	I	-	-	-	-	-	-
193	Wallner I. u. 8/a.	Hacker Manó	háztulajdonos	I	3	880	-	-	-	2	-	I	-	-	-	-	-
194	Wallner Ignác u. 24.	Lederer Manó dr.	ld. 190.	fsz.	2	1274	-	-	-	I	-	I	-	-	-	-	-
195	Wallner Ignác u. 9.	Drock Jenő			4	1367	-	-									
196	Winkler u. 3.	Fodor Benőné özü.	ld. 3.	na.	6	3112	-	-	-	4	I	-	I	-	-	-	-
197	Winkler u. 6.	Fodor Benőné	ld. 3.	na.	1	850	-	-	-	I	-	-	-	-	-	-	-
198	Zarányi u. 8.	Lederer Manó dr.	ld. 190.	fsz.	1	494	-	-	-	I	-	-	-	-	-	-	-
199	Zarányi u. 12.	Reisinger Benőné	Ld. 184.	fsz.	1	370	-	-	-	I	-	-	-	-	-	-	-

+ A házjegyzéken Csendőr u. 14., illetve Rákóczi u. 35. szerepelt.

* részházak

** gyáráépület 30 helyiséggel

*** 18 szoba

++ A listán tévesen szerepelt Singer Jenő (Benőként), Steiner Józsefné özü. (Jenőné-ként), Schwarz Ignácné özü. (Imréné-ként), Schiller Samuné özü. (Sándorné-ként), a bejelentőlapokon Bilicz Dániel dr. (Milicz-ként) Spiegl Mór (Salamon-ként). Bischitz Bernát helyett Bischitz Sámuel szerepel a bejelentőlapon, de lehet, hogy őt takarja az 1943. évi kivétési lajtromban a Bischitz Bernát és Tsa. megnevezés.

A listához képest a bejelentőlapokon több tulajdonos szerepel a következő esetekben (a férjeket, feleségeket nem részletezzük, zárójelben a sorszám): Kolb Jenőné és Mellér Pál (19), Gestetner Jenő és Aladár (29. és 52), Fürst Zsigmondné özü. és Tsa. (32), Eisenstädter Elza és Tsa. (34), Neumann Irén és Miksa (72), Steiner Emil és Gyula (113), Mitzger László és Tsa. (114), Bischitz Bernát és Tsa. (123), Bruckner Ignác és Kalisch Simon (147), Schwarz Ignác és Lajos (161), Schlesinger Aladárné és Szigeti Lajos (172), Kóth Lipót, Mózes, Adolf (183). A Gestetner Jenő és Aladár (29 és 52) illetve Steiner Emil és Gyula (113) a II. táblázatban is szerepel.

Az 1943. évi adókivetési lajtromból Sopronon kívül tüntette fel a következők tartózkodási helyét (zárójelben a sorszám): dr. Deutsch Dávid (2) – Kapuvár: Politzer Sándor (8) – Bécs: Hacker Samu (28) – Körmend: Hacker Jenő (62, 100, 132) – Bécs: Neumann Irén (72) – Budapest: Singer Jenőné (154) – Dunaszerdahely: Bischitz Béla (181) – Dél-Amerika: Gatz Lászlóné (185) – Somorja

V. táblázat: Zár alá vett zsidó üzletek Sopronban

sor- szá m	üzlet			üzletnek helyt adó épület zsidó tulajdonosa
	helye	tulajdonosa	típusa	
1	Balfi u. 104.	Polgár József	vegyeskereskedés	saját maga
2	Berzsenyi D. u. 1.	Mandl Izidor	vegyesáru-kereskedés	
3	Csengery u. 1.	Friedmann Árpád	fakereskedés	
4	Csengery u. 88.	Lőwinger Ferenc	ásványolaj-kereskedés	
5	Deák tér 50.	Polgár Ernő	vegyeskereskedés	
6	Domonkos u. 17	Knöpfler Imre	úri és női divatáru	
7	Erzsébet u. 6.	Blum Jakabné özv.	csemege-kereskedés	Hollós Rezső és Lukács Lászlóné
8	Erzsébet u. 7.	Krausz Imre	rövid-, kötött-, textilkereskedés	Kopstein Árpád
9	Erzsébet u. 7.	Krausz Imréné	női divatáru	Kopstein Árpád
10	Erzsébet u. 9.	Ráberger Miklósné	kézimunka-, rövidárkeresk.	
11	Erzsébet u. 17.	Révész Samu	vegyeskereskedés	
12	Ezüst u. 2.	Gestetner Andor	rövidáru-kereskedés	
13	Fapiac 1.	Beim Zsigmond	vegyesáru-kereskedés	
14	Fegyvertár u. 3.	Friedmann Miklósné	antikvárkereskedés	Frankl Gyuláné özv.
15	Halász u. 11.	Polgár Imre	vegyeskereskedés	Eisenstädter Róza
16	Halász u. 22.	Windholz Zsigmondné	vegyeskereskedés	Braun Olga
17	Höflányi u. 34.	Bognár Margit	vegyeskereskedés	
18	Hunyadi J. u. 32.	Bakonyi Andor	fűszer- és csemegekereskedés	Bettelheim Lipótné özv.
19	Ikvahíd 1.	Schiff Imre	festék-, illatszerekkereskedés	
20	Ikvahíd 2.	Kóth Mór	bőrkereskedés	
21	Káposztás u. 2.	Schwarz Zoltán	fakereskedés	
22	Károlykörút	Goldschmied Szerafin	illatszer-kereskedés	
23	Kismartoni sor 2.	Klein Márkus	papír-nagykereskedés	
24	Kismartoni sor 2.	Klein Rezső	papír-nagykereskedés	
25	Kőszegi u. 19.	Oláh László	fakereskedés	saját maga
26	Kurucdombsor 3.	Mayer Dávid	építkezési anyagkereskedés	saját maga ill. neje
27	Magyar u. 8.	Gergely István	ásványolaj és termékei keresk.	
28	Manninger u. 1.	Hoffmann Gyuláné özv.	vegyeskereskedés	saját maga
29	Mátyás kir. u. 3.	Goldhamer Jolán	szövött-, rövidáru-kereskedés	
30	Mátyás kir. u. 5.	Rónai Alfrédné özv.	játékkereskedés	Bartos Gézáné
31	Mátyás kir. u. 7.	Kosztolitz Mihály	rövidáru-kereskedés	
32	Mátyás kir. u. 15.	Blum Alfrédné özv.	papírkereskedés	Alt Józsuáné özv.
33	Mátyás kir. u. 15.	Heim Emil	vegyeskereskedés	Alt Józsuáné özv.
34	Müller P. u. 2.	Rosenberger Zsigmond	vegyeskereskedés	
35	Ógabona tér 1.	Breuer Ármin	halkereskedés	
36	Ógabona tér 8.	Lőwy Imre	rövidáru-kereskedés	
37	Ógabona tér 8.	Schwarz Samu	rövidáru-kereskedés	
38	Ógabona tér 12.	Kremsir Béla	rövidáru-kereskedés	Steiner Emil
39	Ógabona tér 12.	Kremsir Dávid	rövidáru-kereskedés	Steiner Emil
40	Ógabona tér 42.	Mandl Vilmosné	vegyeskereskedés	
41	Ötvös u. 1.	Zollschan Károly	ecetkereskedés	
42	Ötvös u. 2.	Goldschmied Jenő	gépkereskedés	Mitzger Salamon
43	Ötvös u. 9.	Fischer Lajos	vegyesáru-kereskedés	
44	Ötvös u. 11.	Glaser Jenőné	rövidáru-kereskedés	
45	Ötvös u. 11.	Spitzer Ignácné	ékszer- és órakereskedés	

46	Ötvös u. 14.	Luhria Náthánné	szénsavkereskedés	
47	Ötvös u. 14.	Wemdorfer József	óra- és ékszerész	
48	Ötvös u. 15.	Davidovits Dávid	vegyeskereskedés	Davidovits Jakab
49	Ötvös u. 15.	Davidovits Jakab	üvegkereskedés	saját maga
50	Ötvös u. 15.	Davidovits Simon	vegyeskereskedés	Davidovits Jakab
51	Ötvös u. 15.	Rubinstein Ármin	textilhulladék-kereskedés	Davidovits Jakab
52	Petőfi tér 5.	Schwarz Ferenc	vas- és háztartási cikk-keresk.	
53	Póda Endre u. 2.	Schwarz Ignácné özv.	vegyeskereskedés	saját maga
54	Rákóczi u. 18.	Friedmann Ernő	épületfa- és építkezési anyagkeresk.	
55	Rákóczi u. 39.	Wetzler Jenő	táskakereskedés	
56	Szt. György u. 2.	Knöpfler Rudolf	őszeres	Berczeller Miksáné özv.
57	Szt. György u. 18.	Neufeld László	vegyeskereskedés	Weisz Jakabné
58	Szt. György u. 18.	Neufeld Gyula	óra-nagykereskedés	Weisz Jakabné
59	Szt. György u. 21.	Weiler Gyula	zsbárus	Lőwinger Ferenc
60	Szt. Lélek u. 5.	Kóth Márkus	óra- és ékszerkereskedés	saját maga
61	Szt. Lélek u. 13.	Heim Jakab	bútor- rőfőskereskedés	saját maga
62	Szt. Mihály u. 6.	Kern Manó	vegyeskereskedés	Kern Adolf
63	Szt. Mihály u. 9	Leitner Jónás	vegyeskereskedés	saját maga
64	Széchenyi tér 17.	Spitzer Ernő	fűszer- és csemegekereskedés	
65	Színház u. 4.	Schwarz Dezső	rőfös, divatáru-kereskedés	
66	Színház u. 5.	Várad Vilmos	könyv- és papírkereskedés	
67	Tallián u.	Müller Fülöp	fakereskedés	
68	Templom u. 21.	Fux Jenő	rövidáru-kereskedés	
69	Templom u. 24.	Raab Jenő	vegyeskereskedés	Pollák Arnoldné
70	Torna u. 1.	Baum Elemér	könyv- és papírkereskedés	Bischitz Mórné
71	Torna u. 2.	Braun Zsigmond	villanyszerelési cikkek.	
72	Torna u. 2.	Braun Zsigmondné	n.a.	
73	Torna u. 2.	Rosenstingl József	régiségkereskedés	
74	Torna u. 10.	Somló Jenőné	kézimunka-kereskedés	
75	Torna u. 18.	Hesz Emilné	őszeres	Klier Márkus
76	Torna u. 22.	Breuer Ede	épületfa-kereskedés	Bruckner Ignác
77	Új utca 6.	Schiller Sándomé	vegyeskereskedés	
78	Újteleki u. 3.	Rosenberger Testvérek	papírkereskedés	Rosenberger Gyula
79	Újteleki u. 15.	Rosenberger Ödön	rőfös-, rövidáru-kereskedés	
80	Újteleki u. 23.	Pscherhofer Adolfné	vegyeskereskedés	
81	Újteleki u. 30.	Kern Adolf	vegyeskereskedés	
82	Várkerület 6.	Waltner Imréné özv.	fűszer- és vegyeskereskedés	Bischitz Béla
83	Várkerület 7.	Zimmermann Józsefné	gyümölcskereskedés	
84	Várkerület 9.	Breuer Lipót	vegyeskereskedés	
85	Várkerület 9.	Fux Albert	rövidáru-kereskedés	
86	Várkerület 9.	Spilmann Hermin	rövidáru-kereskedés	
87	Várkerület 9.	Weisz Henrik	rőfőskereskedés	
88	Várkerület 15.	Tychó Janka és fia	rőfös	(saját maga) Tycho Dávid
89	Várkerület 19.	Spitzer Samuné	divatáru-kereskedés	
90	Várkerület 21.	Koppel Ferenc	festék-, illatszer- és háztartáskeresk.	Orthodox izr. hitközség
91	Várkerület 21.	Schiller Lajosné	divatáru-kereskedés	Orthodox izr. hitközség
92	Várkerület 23.	Deutsch Irén	bőrkereskedés	Somogyi Aladár
93	Várkerület 23.	Somogyi Aladár	textiláru-kereskedés	saját maga
94	Várkerület 24.	Fonyó Jenő	bizományi, gázkereskedés	
95	Várkerület 24.	Pscherhofer Jenő	rőfös, rövidáru-kereskedés	
96	Várkerület 24.	Weisz Artur	hordókereskedés	

97	Várkerület 28.	Eisenstadter Manó	zsibárus	
98	Várkerület 29.	Fischer Emil	rövidáru-kereskedés	saját maga
99	Várkerület 29.	Latzter Mórné özv.	edénykereskedés	Fischer Emil
100	Várkerület 31.	Goldner Benő	rőfőskereskedés	Gestetner Miksáné
101	Várkerület 32.	Müller Béláné	rőfős, rövidáru és játékkereskedés	
102	Várkerület 34.	Boros László	kosárkereskedés	Gellis Emil
103	Várkerület 34.	Gellis testvérek	papír-nagykereskedés	saját maga (Gellis Emil)
104	Várkerület 35.	Klier Márkus	óra- és ékszerkereskedés	saját maga
105	Várkerület 37.	Schwarz Ignác és Lajos	cipőkereskedés	saját maga (Schwarz Ignác)
106	Várkerület 43.	Lederer Hermann	férfikonfekció	
107	Várkerület 49.	Kóth Izidor	óra- és ékszerkereskedés	
108	Várkerület 50.	Kóth Lipót cég	bőr- és cipésszkekk-keresk.	saját maguk
109	Várkerület 51.	Kopstein Samu bej. cég.	textilkereskedés	saját maguk
110	Várkerület 55.	Varga Testvérek	textil-, divatáru-kereskedés	saját maguk
111	Várkerület 56.	Fischer Mihály	divatáru-kereskedés	
112	Várkerület 56.	Knöpfler Ignác	rövidáru-kereskedés	
113	Várkerület 57.	Weisz Lipótné özv.	házcipő-kereskedés	saját maga és férje
114	Várkerület 58.	Koppel Konrád	edény- és porcelánkereskedés	Reisinger Béláné, Glatz Lászlóné
115	Várkerület 58.	Schreiber Samu	gépkereskedés	Reisinger Béláné, Glatz Lászlóné
116	Várkerület 61.	Schwarz József	divatáru-kereskedés	saját maga
117	Várkerület 62.	Kopstein Lipót bej. cég	bútorkereskedés	saját maga és neje
118	Várkerület 63.	Breuer Dávid	illatszer-kereskedés	saját maga és neje
119	Várkerület 68.	Grósz Sámuelné	vegyeskereskedés	Frischmann Bernátné
120	Várkerület 69.	Stössel Emil	óra- és ékszerkereskedés	
121	Várkerület 71.	Kluger Pál	posztókereskedés	Hess Zsigmond
122	Várkerület 72.	Ábrahám László	rövidáru-kereskedés	
123	Várkerület 72.	Gewürtz Márkus	acéláru-kereskedés	
124	Várkerület 72.	Glaser Béla	mű- és régiségkereskedés	
125	Várkerület 72.	Koppel Márton	bőrkereskedés	
126	Várkerület 74.	Breuer Jakab	nyomda- és papírkkereskedés	Füredi Sándorné özv.
127	Várkerület 74.	Drach Nándorné	őszeres	Füredi Sándorné özv.
128	Várkerület 78.	Breuer Mihály	fűszer- és tejtermékkkeresk.	
129	Várkerület 78.	Hoffmann Sándor	textil- és rövidáru-kereskedés	
130	Várkerület 80.	Spitzer Józsefné özv.	zsibárus	
131	Várkerület 81.	Sperlinger Vilmosné	kötött szövöttáru-kereskedés	
132	Várkerület 84.	Breuer Arnold	piperecikkk-kereskedés	Breuer Mórné
133	Várkerület 84.	Breuer Testvérek	vegyeskereskedés	Breuer Mórné
134	Várkerület 84.	Steinhof Sándor	kalapkereskedés	Breuer Mórné
135	Várkerület 87.	Winckler Samu	divatáru-kereskedés	
136	Várkerület 88.	Lederer Testvérek	textiláru-kereskedés	Lederer Manó dr.
137	Várkerület 89.	Heitler Tivadar dr.	cipőkereskedő	Schlesinger Aladárné
138	Várkerület 90/a.	Raab Jakabné özv.	halkereskedés	
139	Várkerület 94.	Raab Márton	gyümölcs- és élelmiszerkeresk.	
140	Várkerület 95.	Mangold Sarolta	esemnyőkereskedés	saját maga
141	Várkerület 97.	Kopstein Ernő	óra- és ékszerkereskedés	
142	Várkerület 105.	Fux Miksa és tsa.	női konfekciókereskedés	Schiller Samuné
143	Várkerület 107.	Hirschl Jenő	ruha- és kalapkereskedés	Kohn Áminné özv.
144	Várkerület 109.	Ádler Mór	óra-és ékszerkereskedés	

145	Várkerület 111.	Fürst és Rosenberger	rőföskereskedés	Rosenberger József
146	Várkerület 111.	Schwarz Alfréd	cukorkakereskedés	Rosenberger József
147	Várkerület 113.	Schwarz Jenőné özv.	cipőkereskedés	Schwarz Árminné özv.
148	Várkerület 117.	Braun Miksa	óra-, óraalkatrész-, ékszerker.	
149	Várkerület 119.	Bresnitz Vilmos	textilkereskedő	
150	Várkerület 119.	Drach Jenő	bútor, villanyszerelési cikkek	
151	Várkerület 119.	Krausz Izidorné özv.	divatáru-kereskedés	
152	Várkerület 119.	Neufeld József	óra- és ékszerkereskedés	
153	Várkerület 119.	Rosenheim Zsigmond	ruhakereskedés	
154	Várkerület 121.	Beer Nővérek és. Tsa.	női és férfi divatáru	Lengyel Árminné özv.
155	Várkerület 121.	Lengyel Ármín	rövidáru-kereskedés	saját maga és neje
156	Várkerület 131.	Huszár Sándor	szőlőkaró- és építőanyag-kereskedés	
157	Várkerület 133.	Winckler Dénes	drogéria	
158.	Ötvös u. 6.	Schiff Gusztáv	vas- és műszacikkek-keres.	
159.	Várkerület 94.	Lőwinger Ferencné	benzinkereskedés	

J E G Y Z É K.

Az 50.500/1944.K.K.M.sz.rendelet értelmében az üzletek bezárásáról tett bejelentésekről.

Aulami Levéltár

Folyó
szám:

N É V :

T E L E P H E L Y :

AZ ÜZLET NEMEK:

1.	Ábrahám Árssló	Várkerület-72 sz.	rövidárukereskedő
2.	Ádler Mór	Várkerület-109 sz.	óra és ékszerkereskedő
3.	Bakonyi Andor	Hunyadi J.-utca 32.sz.	fűszer és csomagkereskedő
4.	Baum Elemér	Torna-utca 1 sz.	könyv és papírkeres.
5.	Beer Nővérek és Tsa.	Várkerület-121.	női és férfi divatáru
6.	Beim Zsigmond	Papiac-1 sz.	vegyeskereskedő
7.	Ösv.Blum Alfrédné	Mátyás kir.-u.15 sz.	papírkereskedés
8.	Ösv.Blum Jakabné	Ergséb-utca 6 sz.	csomagkereskedés
9.	Boros Árssló	Várkerület-34 sz.	kosárkereskedés
10.	Bognár Margit	Héflányi-utca 34 sz.	vegyeskereskedés
11.	Bresnitz Vilmos	Várkerület-119 sz.	textilkereskedő
12.	Braun Miksa	Várkerület-117 sz.	óra, óraalkatrész, ékszerk.
13.	Braun Zsigmond	Torna-utca 2 sz.	villanyszerelési cikk ker.
14.	Braun Zsigmondné	Torna-utca 2 sz.	
14.	Breuer Arnold	Várkerület-84 sz.	piperecikkek kereskedés
15.	Breuer Dávid	Várkerület-63 sz.	illatszerkereskedés
16.	Breuer Lipót	Várkerület-9 sz.	vegyeskereskedés
17.	Breuer Árain	Ógabona-tér 1 sz.	halkereskedő
18.	Breuer Mihály	Várkerület-78 sz.	fűszer és tejtejsz. ker.
19.	Breuer Testvérek	Várkerület-84 sz.	vegyeskereskedő

Részlet a zár alá vett üzletekről készült listából

Az alábbi dokumentumok bepillantást adnak a soproni, a sopronbánfalvi, az ágfalvi, a balfi és a harkai evangélikus egyházközségek háborús időszakának nehézségeibe. Egyben adatokat közölnek lelkészekre, egyházi szolgálatukra, iskolákra, károokra és hasonló ügyekre. 1945-ben első fontos lépés volt az iskolák beindítása, majd azt követte az épületekben esett károk helyrehozatala, amelyek komoly feladat elé állították az egyházközségeket.

Sopron

Kapi Béla evangélikus püspök feljegyzéséből

„Sok légitámadást éltem át, néhánynak nehéz emléke maradt lelkemben. A legmegrázóbb Sopron első (1944. december 6-i) bombázása volt. Reggel az 5 órai vonattal indultam Győrből. Mikor vonatunk a soproni állomásra befutott, éppen légiriadót sikoltottak a szirénák... Világosan láttuk a láncos bombák hullását, hallottuk a robbanások fülsiketítő zaját... A régi Palatinus épületre alig ismertem rá. Üvegtábla nélküli ablakai úgy meredtek rám megbillent fedele alól, mint egy fogatlan öregember vigyorra húzott szája... A (teológiai) fakultás épületéhez hátulról kerülök, de a romok miatt nehezen jutok előre. Benn az épületben vaksötétség. ... Ajtó és ablak nélküli folyosókon sítólva száguld a téli szél... Mintha kinn lennénk a Deák téren, a decemberi hidegben... Másnap 7 óra előtt elindultam. ... A Deák tér feldúlt temető képét mutatta. Romokba döntött házak, ablaktalan emeletek, erkélyekről rongyos zászlóként csüngő vaskorlátok. ... Az üvegtelen folyosóajtón beláttam a tárt ajtajú szobába, mindenütt bútorforgácsok, törmelékek... Továbbmentem a pályaudvarra, hogy hazautazásom lehetőségeiről érdeklődjem. Romok között jártam erre is. A pályaudvar épületéből alig maradt valami... A forgalmi irodának nevezett szobasarokban közölték, hogy vonatindulásról legfeljebb néhány nap múlva lehet szó... Kimentem a diákotthon utcájába... Eljutottam az utca torkolatáig. Attól kezdve minden ház romokban feküdt. Nagy nehezen átmásztam a kőhalmokon, de a diákotthon épületének a sarkánál végleg elakadtam. Az ablaktalan, hatalmas épület fenyegetőleg nézett az utcára... Mintha látkozott házak közt, halott városban járnék...¹

„Az 1944. december 6-i első 49 percig tartó bombázás hét hullámban söpört végig a városban. Ez a légitámadás a polgári lakosságot sújtotta. 1945. február végéig még nyolc

¹ Lámpás az oltár számolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Szerk. és jegyz.: Mirák Katalin. Sopron, 2004. 527-530.

kisebb után a március 4-i volt a legsúlyosabb angol-amerikai bombatámadás. Ekkor a belvárost ért támadáskor az evangélikus egyház épületei is kárt szenvedtek.”²

Kapi Béla püspök levele Ziermann Lajoshoz

Kelt: 1944. július 5-én

„Sajnálattal értesülök arról, hogy gyülekezetében Ziermann Márta tanítónőnek a gettóban lévő zsidó nők megmotoszásával kapcsolatosan olyan szolgálatot kívántak, melyet kénytelen volt megtagadni. ...Tudomásul veszem, hogy a városi hatóság ez ügyben a szükséges tiltakozó lépéseket megtette.”³

Kapi Béla levele Ziermann Lajos espereshez

Kelt: 1944. szeptember 23-án

„Tudomásul veszem, hogy soproni népiskolánkba az 1944/45. tanévre csak 550 gyermek, a Volksbund elemi iskolájába pedig 211 evangélikus tanuló, fiú- és leánypolgári iskolája I-II. osztályába 61 gyermek iratkozott be.”⁴

Evangélikus népiskolai adatok 1944/45. tanévre

	betratkozottak közül						
	fiú	leány	ev.	ref.	kat.	magyar	német
Sopron	405	354	698	43	18	160	599
Ágfalva	142	134	274	-	2	-	276
Balf	72	60	128	4	-	4	128
Harka	41	58	95	-	4	-	99

Ziermann Lajos esperes jelentése az 1944/1945. évről

„...A nyilaskeresztesek s a Gestapo itt Sopronban azzal kezdték meg működésüket, hogy köztisztületben álló polgárokat, vezető állásban lévő férfiakat, köztük a mi tisztelt felügyelőnket letartóztatták s a központi népiskolánknak erre kijelölt termében elzárták, internálták. Mostantól fogva Sopronon keresztül éjjel-nappal vitték az ország vagyonát nyugat felé, sőt leszerelték, elcipelték a gyárak gépeit...Amit nem tudtak elvinni, elpusztították. Ami megmaradt, azt az oroszok ... vitték és viszik el kelet felé. Úgy mondták, hogy három napi fosztogatást engedtek meg az orosz hadseregnek. Ez a három nap eddig már három, sőt négy hónapon túlterjedt. ...”

„...Az utolsó esztendőben a nemzetiségi kérdés nálunk is igen kiéleződött, éket vert a kétnyelvű gyülekezet hívei közé. ... Nekünk nem szabad megszakítanunk a német nép józan, becsületes és hívő tömegével való viszonyt. Nekünk itt Sopronban legkevésbé szabad ezt tennünk. ... Mi itt a németiség és magyarság mezsgyéjén hídépítők vagyunk. Nekünk a német és magyar népet szívben és lélekben egymáshoz közelebb kell vinnünk...”

² Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni evangélikus egyházközség 1900-1950. évi történetéhez. I. kötet. Sopron, 2000. 191. Horváth Zoltán: Sopron és a megye egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964. 190-191.

³ Soproni Evangélikus Levéltár (továbbiakban SEL) Egyházközségi iratok 164/1944.ikt.sz.

⁴ SEL. Egyházközségi iratok 229/1944.ikt.sz.

...Az istentisztelet helye is többször változott. Főleg a vasúti síneken túl lakó hívek a légi veszély idején, hogy előbb hazaérjenek, 1944. július 11-től szeptember 24-ig a Károlymagaslati úton, dr. Scheffer Oszkár villájában volt. ... Az Erzsébet kózkórház, a Polgárotthon, a fogház, az árvaház, a kurucdombi imatermeink kórházi célokra foglaltattak le. ... Legújabbban a 48-as kaszárnyában az internáló táborban egy ... terem áll rendelkezésünkre. A teológiai fakultáson a Teológus-Otthonban, egyes óvóhelyeken s magánházaknál voltak még istentiszteletek. ... 1944-ben még megtarthattuk a konfirmációt rendes időben. Azonban az iskolaév időnek előtte hirtelen bezárattott... Úrvacsorát 1944-ben 3311 léleknek szolgáltattunk ki. 1945-ben ez a szám erősen csökkent... Az esketések száma 1944-ben emelkedett, 1945-ben erősen csökkenően van..."⁵

Ziermann Lajos esperes levele Kapi Béla püspökhöz

Kelt: 1945. május 25-én

.... Március 28-án nagyhét szerda este 8 óra tájt az orosz géppuskázást iszonyatos bombázás váltotta fel. Lajos fiammal, aki néhány hete már itthon tartózkodott, ... már nem tudtunk lefutni az óvóhelyre és a lakásban éltük át az iszonyatos órát. Éjjel egy órakor a bombázás megismétlődött. Ezen az éjjel kigyulladt a Templom u. elején az ún. Hernfeld ház. A zsidó iskola sarka végig leomlott (aknatalálat). Igen nagy kárt szenvedett a reáliskola is. Nagycsütörtök délben egész váratlanul ismét találat érte a várost. Akkor esett a paplak elé akna. Lajos fiam és Márta leányom megsebesültek... A halottak között van néhai Horváth Dezső tisztii főorvos egyik leánya, és az egyik iskolaszolga leánya. Összesen hét halott volt. D.u. az istentisztelet elmaradt ismételt bombázás miatt. Akkor a paplak teteje is kapott egy aknát. A tetőszerkezet egy része alaposan megsérült. A templom teteje is aknatalálatot kapott, a tetőszerkezet megromlódott. ...Egy másik akna a központi iskolaépület tövébe esett...

A gyülekezeti épületek kisebb nagyobb mértékben megsérültek a bombázásoktól. ...A Deák-téri iskola orosz kórház. A központi iskola előbb magyar majd orosz kórház lett."⁶

Ziermann Lajos esperes jelentése a Soproni felső ev. esperesi hivatalhoz

....Súlyos kár érte egyházunkat (Teol. fakultás és Otthon), egyházkerületünket (Líceumi Diákotthon, Tanítóképző Intézet és internátus) s egyházközségünket. Templomunk s a Templom u. 12. sz. paplak, valamint az Eggenberg ház tetőzetét légi aknáknak csonkították meg. Mindkét iskolaépületünk, gyülekezetünk valamennyi háza többé-kevésbé megsérült. A temetőben sírokat nyitott meg a bombarobbanás és sírköveket tört szét. A temetőkápolnát s a sírásó lakását a légi támadások s az ellenség, különösen az átvonuló ukránok garázdálkodásai jó időre használhatatlanná tették."⁷

⁵ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 273/1945.ikt.sz.

⁶ SEL Egyházközségi iratok 40/1945. ikt.sz.

⁷ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 273/1945.ikt.sz.

Ziermann Lajos levele Kapi Béla püspöknek

„...A gyülekezet lelkészei, segédlelkészei mind helyükön maradtak. Átmenetileg nálam lakott Hanzmann kolléga, akinek lakását kifosztották, Budaker [Oszkár] és Maller Kálmán ref. lelkész is két éjjelt itt töltött. ... A soproni gyülekezetbe osztottam be Bárdosi Jenő fegyintézeti lelkészt, aki jelenleg a fegyintézet megszűnésével ... állás nélkül maradt.”

Az egyházi kincseknek nem történt bajuk. A gyülekezet nagy értékű anyakönyvei is sértetlenül megvannak. ... Nagyszombaton esett el a város. Húsvét vasárnap már senki sem mert templomba jönni....Nagy gond volt az úrvacsorai bor. A gyülekezet bora (280 hl) ugyanis elveszett. A főispán és az orosz katonai parancsnokság révén sikerült 25 litert szereznünk.

Halottunk meglehetősen sok van. ... Nagyhéten és még utána is kb. 3-4 héten át mindenki maga temette a hozzátartozóját ott és úgy ahogy tudta. A légo szerint virágvasárnaptól májusig kb. 80-90 evangélikus halotról van tudomásunk. Többek közt özv. Töppler Kálmánné, Graf Samu ny. igazgató, özv. Pokorny Jánosné, Darnai Ferenc ev. lelkész, Csík Ferenc olimpiai úszóbajnok stb. A gyülekezet tagjai közül többen el-távoztak, az itt maradtak legnagyobb része leszegényedett, ill. súlyos kárt szenvedett...”⁸

Ziermann Lajos jelentése a Soproni felső ev. esperesi hivatalhoz.

„...1945. május 7-én kezdtük újra a tanítást 8 osztállyal és tanítóval 260 beirt tanulóval 4 tanteremben. ... Sok látnivalója volt a gyermekeknek. A megszálló orosz katonaságnak például felette érdekes kerékpározása, kocsikázása, hangos beszéde és sokszor feltűnő viselkedése...”⁹

1945. május 31-én Beyer Pál lelkész nyilatkozatot tesz püspöki rendeletre

Alulírott ...kinyilatkoztatom, hogy

1. 1939. szeptember 1 óta pártpolitikával nem foglalkoztam, pártpolitikai mozgalmakban részt nem vettem.
2. Anyanyelvem magyar, mindig az annak vallottam magam, nevemet nem magyarosítottam, a Volksbundnak tagja nem voltam, zsidóktól rádiót nem szereztem, egyesületnek, vállaltam igazgatósági ill. felügyelőbizottsági tagja nem voltam.
3. 1943. október 1. óta betegszabadságon voltam. 1944. december hó 29-én kezelő orvosom marasztalása ellenére visszatértem Sopronba, hogy a legnehezebb időkben gyülekezetemben legyek és együtt szenvedjek velük.¹⁰

⁸ SEL Egyházközségi iratok 40/1945.ikt.sz.

⁹ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 273/1945.ikt.sz.

¹⁰ SEL Beyer Pál ev. lelkész működése során keletkezett iratok 1945.évi iktatlan

Sopronbánfalva

Prőhle Károly lelkész helyzetjelentése az orosz megszállásról

Kelt: 1945.máj. 28.

„Harka és Nagymarton [ma: Mattersburg, Ausztria] között bekerített német erők március 29-én és 30-án (nagycsütörtök és nagypéntek) pánikszerűen menekültek községünkön át észak felé.

Március 31-én hátvédharcok a község határában. Árpilis 1-jén, húsvétvasárnap reggel 6 órakor bevonultak az oroszok. Aznap tőlünk 3 km-re folytak a harcok. Másnap a front 20-30 km-re távolodott. Nagycsütörtök d.e. 10 órára a Volksbund helyi vezetősége elrendelte a kiűritést. Erre rendezetlenül kb. 200-an menekültek el Németországba, ezeknek fele később lassanként visszazálingózott. A válságos napokban sokan a közeli hegyekben húzódtak meg. A perselyt közvetlenül az oroszok bevonulása előtt ismeretlen tettesek feltörték a 800 P-t elvitték. ... Az iskolában 20%-os a kár. ... A légi harcok és légitámadások szüneteiben úrvacsorát osztottam, eskettem és temettem. 3 alkalommal a temetőben szabad ég alatt tartottunk istentiszteletet...¹¹

Ágfalva

Prőhle Károly sopronbánfalvi lelkész, ágfalvi helyettes levele Ziermann Lajos esperesnek.

Kelt: 1945. június 12.

„A lelkészi hivatalt első látogatásom alkalmával teljesen felforgatva találtam. ... A lelkészlak az oroszok bevonulása után kb. egy hétig lakatlan volt. ... Az átvonuló menekültek megszállták a paplakot ... és a gyülekezet vaspántos ládája a kezükbe került. Roncsait az udvaron találtuk meg, tartalmából csak néhány foszlány van meg. Ezzel elpusztult az irattár kb. 1783-1890. évekből való – tehát a legértékesebb- része. ... az anyakönyvek teljesen nyíltan hevertek ... A menekültek a paplak udvarán a gazdasági épületeiben is éktelen szemetet hagytak hátra. ... A szemét alól felforgatott szekrényekből előkerült az iskolai és a községi könyvtár egy része. ... 1945. május 18. óta a lelkészlakon működik az evangélikus és a katolikus elemi iskola.”¹²

Prőhle Károly lelkész, mint ágfalvi helyettes levele az Egyházmegyei Elnökségnek

Kelt: 1945. május 30.

„Hammel János ágfalvi lelkész a presbitérium megállapítása szerint 1945. március hó 30-án, nagypénteken feleségével gépkocsin eltávozott a községből, Savanyúkúton [ma: Bad Sauerbrunn, Ausztria] át Németországba ismeretlen helyre ment, azóta nem tért vissza... Az oroszok bevonulása előtt egy német SS alakulat megszállta a templomot és bemocskolta. Az oroszok bevonulása után pedig az átvonuló ukrán menekültek be-

¹¹ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 137/1945.i.k.t.sz.

¹² SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 150/1945.i.k.t.sz.

hatoltak a sekrestyébe és a paplakba. Ennek következtében a levéltár nagyobb és értékeesebb része, a gyülekezeti könyvtár egy része elpusztult.¹³

Pröhle Károly sopronbánfalvi lelkész helyzetjelentése az orosz megszállásról Ágfalva községben

Kelt: 1945. május 28.

„A német erők nagypénteken eltávoztak, miután a vasútvonalat felrobbantották s a raktárukat használt épületeket felgyújtották. Húsvét vasárnap április 1-jén reggel vonultak be az oroszok. A front azután hamar eltávolódott. Az elmenekült gyülekezeti tagok száma kb. 600, Németországba, különböző helyekre, egyesek visszazárlingóztak. A gyülekezet épületeit kisebb ablakkárok érték. ... Az irattár nagyobb része elpusztult, a gyülekezeti és iskolai anyakönyvek épek. ... A tanítónőket kisebb anyagi károsodáson kívül baj nem érte. Grósz Aranka édesanyja Sopronban a bombázás következtében meghalt. ... Nagycsütörtökön egy német SS-alakulat behatolt a templomba, bepiszkították, két csillárt megrongáltak, a szószéken puszkagolyó nyoma. Az oroszok bevonulása után a sekrestyét s a paplakot kb. száz ukrán menekült megszállta s több napi otlétük alatt mindent felforgattak, az irattárt s a könyvtár egy részét elpusztították. Utolsó istentisztelet nagyhét szerdáján. Április közepétől május 5-ig Schrauf Endre keszöhidegkuti lelkész végezte a funkciókat... Áldozócsütörtök óta Pröhle Károly a gyülekezet kérésére minden vasárnap német és a helybeli honvédkórház részére magyar istentiszteletet tart. Az esperes 1945. május 28-án Pröhle Károlyt bízta meg a helyettesítéssel. ... Az iskola minden épületét a honvédkórház tüdőbetegosztálya foglalja el. Az iskola az üresen álló lelkészlakon rendezkedett be s ott 1945. május 18-án kezdte meg a munkát. ... Az egyháztagok tehervállalása minden attól függ, hogy a Volksbund-tagok vagyonának elkobzását és a németek beígért kitelepítését végrehajjták-e. A németység teljes kitelepítése esetén 1800 tagból kb. 180 maradna meg.”¹⁴

Harka

Danielisz Róbert lelkész levele Ziermann Lajos esperesnek

Kelt: 1945. május 2.

...hálával eltelve tisztelettel jelentem, hogy életben vagyok s családommal együtt Harkán tartózkodunk. Gyülekezetem területén meglehetősen nagy harcok voltak s így gyülekezetem egy töredékével a közeli erdőben találtunk jó menedéket, ahol a reánk szabott megpróbáltatásokat eléggé könnyen vésztük át. – Híveim nagy száma 136 család elmenekült, jelenleg ismeretlen helyen tartózkodnak. Jelenleg 863 család van a faluban. Teljesen ki vagyok rabolva s a puszta életünkön kívül nincsen semmink. A lelkészi iroda is teljesen széjjel van szedve, minden hivatalos irat megsemmisült. Az anyakönyveket az oltár mögé rejtettem el s ezek most is ott fekszenek sértetlenül. Egyházi épületeink nagyobb kárt nem szenvedtek. A parochia gránát találatot kapott s

¹³ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 139/1945.ikt.sz.

¹⁴ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai. 138/1945.ikt.sz.

mivel majdnem minden ablakszem betört, lakásomat egyelőre nem tudom használni. ... Istentiszteletet vasárnap már tartottam, Azonban az egyházi élet a lakosság megcsappanása és a robotmunkák miatt nehezen indul meg. Az iskolát most akarjuk megnyitni, azonban először helyre kell hozni az egyik iskolatermet. Schwahofer R. tanító részben szintén elmenekült, azonban állomáshelyére hamarosan visszajött. Pantzer G[ertrud] Sopronban tartózkodik, lakásában orosz katonaság lakik. Mindössze 25 gyermeket irtunk össze, a többi a szüleivel együtt eltávozott. Jelentem továbbá, hogy az összes funkciókat elvégeztem, temettem többek között egy orosz katonának hozzátartozóját is.

Anyagi kár érte a tornyot és a templomot is, ahol több belövésnyom látható. Az átvonulók a templomba többször betörték, zúztak és felkutattak mindent. Az oltárterítőket széjjeltépték, perselyt feltörték, sőt az orgonát is kikutatták. A templom padlózata tele volt vérrrel, láthatólag itt harcolt, illetve itt halt meg egy katona. ...

Mint lelkipásztor igen súlyosan érint engem híveim többségének elhamarkodott lépése, akik nem a lelkipásztor mögé állottak, s így megmenekültek volna, hanem ismert és kevésbé ismert tényezők ... s a beharangozott nagy harcok miatti félelem folytán indultak indokolatlanul a biztos veszedelembe. ..Kötelességemet mindenkor megtettem, az oltárt, a híveket még életem veszélyeztetése során sem hagytam el."¹⁵

Danielisz Róbert lelkész levele Ziermann Lajos esperesnek

Kelt: Harka, 1945. június 2.

„Hivatalos tisztelettel jelentem, hogy az idei konfirmációt ... megtartottam. A konfirmáción részt vett 6 fiú és 4 leány, összesen 10 gyermek. ... Óriási nehézségek leküzdése után, gépek zúgása, menekülésre való készülés és légi harcok közepette még ezt a szolgálatot is el tudtam végezni az utolsó pillanatban, hogy gyermekeinket megkonfirmáltam. Az oltártól úgyszólván az országútra kerültek. A jó Isten óvja, tartsa őket, hogy hazájukba vissza tudjanak jönni..."¹⁶

Balf

Scherman Sándor lelkész levele Ziermann Lajos esperesnek

Kelt: Balf, 1944. május 24.

„A harangot (232 kg) átvevő főszerelő 1944. május 5-én 21 órakor érkezett községünkbe. – május 6-án hajnalban ¾ 7-kor szólalt meg utoljára a kis harangunk, amelynek felírása: Lasset die Kindlein zu mir kommen. 7 órakor istentisztelet volt, amelyen a templom és torony alatti rész is zsúfoltan megtelt ... szem nem maradt szárazon. Más felekezeti hívek is sokan voltak jelen. Megilletődve búcsúztam a harangtól, ezt szereztük be először itteni működésem alatt. A toronyban összetört harangot újból összeállítottuk, feldíszítettük és úgy tettük szekerre..."¹⁷

¹⁵ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 120/1945.i.k.t.sz.

¹⁶ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 143/1945.i.k.t.sz.

¹⁷ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 228/1944.i.k.t.sz.

Balf, 32/1945.

„...vázlatosan jelentem...a közelmúltban történeteket.

...jelenleg sem irodám, sem íróasztalom, sem a mellette lévő hálószobám nem áll rendelkezésemre. Azt az orosz katonai hatóság foglalta le. ... Teljesen ki lettem fosztva, fehérnemű és ruházatom alig maradt. Élelmezés tekintetében csak jelzem, hogy a múlt héten az itteni plébános is megajándékozott egy karéj kenyérral.

Virágvasárnapján konfirmációi vizsgát tartottam, nagycsütörtökön a temetési menettel már csak a gyalogjárón tudtunk haladni, mivel az úttestet a katonaság (magyar és német) teljesen elfoglalta. Nagypénteken d.e. még tartottam istentiszteletet, nagypéntekről nagyszombatra virradó éjjel holmimnak csekély részét a bombázás elől pincémben helyeztem el. Magam pedig majdnem mindig egyedül jártam a községet gránát- és puskagolyózápor között. Sikertől két pincében, ahol kb. százan voltak együtt, egy nagyobb pánikot megakadályoznom. Az első orosz élharcosnak én választam – egyedül állva a pince előtt: Mne nemetzki. ...Húsvét.

Vasárnap reggelén motorkerékpárt kellett tolnom egy orosz katonának. ... Szemtanúja voltam annak, hogy egy 60 éves anya feláldozta magát unokáiért és 3 orosz katonának áldozatul esett. ... A parochia udvarára 3 gránát esett. Szemtanúja voltam német és oroszok páncélos harcának. Veszély és golyózápor között is minden halottat egyházi temetésben részesítettem, köztük 10 öngyilkost is. Az oroszok által lelőtt híveimet akkor is elkísértem utolsó útjára, amikor többször figyelmeztettek, hogy ez az út életembe kerülhet.“¹⁸

Sopronkőhida

Bárdosi Jenő fegyintézeti lelkész helyzetjelentése

„Az orosz hadsereg bevonult 1945. március 31-én d.u. 4 óra 20 perckor egész rövid ellenállás után. Kimondottan nagy atrocitások nem voltak. Az elmenekült gyülekezeti tagok hozzávetőleges száma: 18. ... A fegyintézet gyönyörű templomát teljesen feldúlták. Templomi kegszereket, oltárterítőket, stb. a lelkész megmentette. Az istentiszteleti és egyházi élet újrakezdésének időpontja 1945. április 18. ... Egy fegyőri család szobájában tartottuk az istentiszteleteket. ... Jelenleg a létszám 107.“¹⁹

¹⁸ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 142/1945.ikt.sz.

¹⁹ SEL Soproni felső ev. esperesi hivatal iratai 145/1945.ikt.sz.

HALÁSZ ALADÁR

A felvidéki szabadcsapatok és a soproni harcéták története. Soproni egyetemisták az önkéntes szabadcsapatokban 1938-ban

Özvegy Muck Andrásné, Szabó Károly,
a soproni harcéták és honvéd lövészek emlékére

A felvidéki területek és főként Kárpátalja visszacsatolásának jelentős kísérő eleme volt 1938-ban az önkéntes szabadcsapatok szervezése és azok tevékenysége. Ezek történetét 50 éven át sűrű homály fedte. A Horthy korszakban létüket diplomáciai okból nem lehetett elismerni, ezért akkor a hivatalos álláspont szerint ilyen szervezetek nem léteztek. A pártállam idején pedig azért nem lehetett velük foglalkozni, mert összetévesztették őket az 1918-1919. évi „ellenforradalom” idején hírhedtté vált „Rongyos Gárdá”-val, amelyről annak idején a kommunisták ellen elkövetett rémtettek miatt hallani sem akartak. Ma már minden e témával kapcsolatos zárlat feloldódott. Ezért 67 évvel az események után a felvidéki szabadcsapatok történetét a valós helyzet feltárása érdekében, és soproni helytörténeti vonatkozásai miatt is, indokolt összefoglalni.

A felvidéki szabadcsapatok története

A szabadcsapatok szervezését 1938-ban – feltehetően a négyhatalmi paktum létrehozása során tapasztalt problémák miatt, attól tartva, hogy a nagyhatalmak a mi határmódosítási igényeinket nem fogják támogatni, és azok megvalósítása a csehek ellenállása miatt is meghiúsulhat – azzal a céllal határozták el, hogy önkéntes csapatok bevetésével a Felvidéken olyan zavaros helyzetet alakítsanak ki, amely lehetővé teszi, hogy a magyar hadsereg bevonuljon a Felvidékre, és a magyarlakta területeket megszállja.

Az önkéntesek országos méretű toborzását vitéz Homlok Sándor vezérkari ezredes (1938 november 1-ig alezredes) irányításával, a Honvédelmi Minisztérium vezérkari főnökségének 5. osztálya szervezte.¹ A toborzás végrehajtását különböző társadalmi, többnyire félkatonai szervezetek, főként a lövészegyletek és a MOVE (Magyar Országos Véderőegylet) szigorú titoktartás mellett végezték, mert azt a látszatot kellett kelteni, hogy spontán hazafias megmozdulásról van szó. A toborzás feltehetően már

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL) K429 Kozma Miklós iratai. Naplófeljegyzések 42., 45. o. 281.d., Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945). Összeállította: Dr. Csima János őrnagy. Budapest, HM: Központi Irattár, 1961.

1938 júniusában megkezdődött. Ezrével jelentkeztek az önkéntesek. Augusztus közepén az országos toborzás eredményeként a fővárosban és a vidéki városokban már összesen több mint 9000 ember gyűlt össze. Legtöbb önkéntes, mintegy 1500-1700 fő, Budapesten jelentkezett. Ezeket a Tattersallban² gyűjtötték össze és ott be is öltöztették őket. Egységesen barna overallt és barna svájci sapkát kaptak. Ez lett akkor az egységes lövész egyenruha. Feltehetően a pesti csoporttal egyidőben a vidéki városokban összegyűlt önkénteseket is beöltöztették a lövészegyenruhába, majd ezt követően az így létrejött 57 lövészalakulatot kiképzés céljából 19 zászlóaljba osztották be. Ezeket végig a csehszlovák határ mentén helyezték el, különböző kvartályokon, készenlétben a csehszlovák területre zavarkeltés céljából történő bevetésre.

83.260.szám.
eln.5.vkf.-1938.

Lövészalakulatok átalakulása
henvéd csapatokká.

.....
1. vkf. ost
.....

J. P. ost
.....

Budapest, 1938. évi szeptember hó 27-én.

Folyó évi szeptember hó 28-ával a lövészalakulatok henvéd csapatokká alakulnak át.

A lövészcsoporthoz tartozó parancsnokságok felvessik a M.kir.henvéd 1-4. lövészcsoporthoz tartozó parancsnokság neveit /: szám arab számokkal/, az I-XII. elj. pedig a M.kir.I-XII. henvéd lövész elj. elnevezést /: szám, római számokkal/. A számok azonosak az eddig használtakkal. A századok neve: M.kir. X henv.lövészszázad, az eddigi számozás szerint, szám, arab számokkal, a rehasztagok neve: M.kir.X lövészrehasztag, római számokkal.

Fej és korbélyegzők ennek megfelelően készítenők el.

A M.kir.henvédcsapat rendfokozati jelvényei az overall gallérféjére azonnal felvarrandók. A hajtóka színe gyalogsággal egyezik.

A hajtókák és rendfokozati jelvények közül azt, amit a helyszínen beszerezhet, szerezze be, hiányt azonnal jelentse. Sapkarózsák, melyek a kiadott sapkára lesznek felvarrandók, központilag lesznek kiszállítva.

Csak az 1. csoport VI., VII., VIII., IX., 3. csoport és a XIX. elj. távmondatára:

Szemrevételezését szüntesse be. Vasúti berakási adatait azonnal express ajánlattal terjessze fel. Kiképzést folytassa.

A miniszter rendeletére:

Witt
osztályvezető.

Vezérkari főnöki rendelkezés a lövészalakulatok átalakulásáról

² A Tattersall a Kerepesi út 7. sz. telken 1931-ben lovárdának épült óriási csarnok volt. Nevét építetőjéről a Richard Tattersall híres angol lókereskedőről elnevezett, 1875-ben alapított, hasonló profilú magyar Tattersall Egyesületről, majd Rt-ről kapta. 1954-ben élevesélyessé vált, ezért lebontták.

Szeptember végén Homlok Sándor, a szabadcsapatok szervezője és egyben a lövész-zászlóalj parancsnoka, a honvédelmi miniszter, illetve a honvéd vezérkar főnökének rendeletére 1938. szeptember 27-én kelt 3280/1938. számú távmondattal közölte a lövész-csoportparancsnokságokkal, hogy „F. év szeptember 28-ával a lövészaljakat honvéd csapatokká alakulnak át. A lövész-csoportparancsnokságok felveszik a M. kir. 1-4. lövész-csoportparancsnokság nevet, az I-XIX. honvéd lövész zlj. pedig a m. kir. I-XIX. honvéd lövész zlj. elnevezést.”³ A távmondattal az idézett szövegen kívül sok formai intézkedést is előírt, de a lövészaljakok átalakulásának rendjét és lebonyolításának határidejét nem határozta meg. E rendelkezés végrehajtásaként a lövész zászlóalj parancsnokai azokat a hadköteles lövészeket, akik hajlandók voltak a honvédesküt letenni és vállalni a katonai fegyelmet, október első napjaiban feleskették és az utasításnak megfelelően besorolták a megalakuló honvéd lövész zászlóaljba. Akik pedig az eskü letételét nem vállalták, elbocsátották. Így akkor, a lövészaljakok önkéntesei kettéváltak: A többség besorolt a megalakult m. kir. I-XIX. sz. honvéd lövész zászlóaljba, az esküt nem tett többiek pedig más megoldást keresve eltávoztak.

A müncheni egyezmény⁴ aláírása után nyilvánvalóvá vált, hogy az etnikai határon túlnyúló területi követeléseinket tárgyalások útján nem lehet érvényesíteni. Ennél fogva Kárpátalja visszaszerzése is csak katonai beavatkozással lesz megoldható. Ezért akkor a lövész zászlóaljból kivált, katonai esküt nem tett önkénteseknek szánták azt a feladatot, hogy Kárpátalján hidak, vasutak, stb. felrobbantásával és a lakosság körében zavarkeltéssel a katonai beavatkozást előkészítsék. Ennek érdekében a zászlóaljból kivált önkénteseket a kárpátaljai határ közelében, Vásárosnaményban és annak környékén vonták össze.

Október elején, a lövészaljakok honvéd lövész zászlóaljjá történt átalakulása után, már a komáromi magyar–csehszlovák egyeztető tárgyalások megkezdése előtt, mintegy 940 önkéntes gyűlt össze Vásárosnamény környékén. Ezeket többségében Naményban, illetve a környékbeli Gergelyugornya és Tarpa községekben helyezték el. Ezekből alakult meg a Kárpátalján bevetésre szánt, rendkívül vegyes összetételű szabadcsapat, az „S” csoport, és a Héjjas Iván alparancsnoksága alatt Gergelyiben elhelyezett, mintegy 160 főnyi, egykori „Rongyos Gárda” tagokból és azok lezármazottaiból összetevődött „H” csoport.

A kárpátaljai akciói katonai és szervezési ügyeinek vezetője, a lövészrezred, vagyis a 19 honvéd lövész zászlóalj parancsnoka, vitéz Homlok Sándor vezérkari ezredes, politikai vezetője pedig Kárpátalja visszaszerzésének megszállott szervezője, vitéz leveldi Kozma Miklós⁵ volt. A Vásárosnaményban és környékén összegyűlt vegyes összetételű csapatot Kozma Miklós naplójegyzeteiben a következőképpen jellemezte: „A tattersali toborzás teljesen nyilas jegyben ment. A nyilasok politikai okokból ambicionáltak,

³Hadtörténelmi Intézet Levéltára: VKF. B/225 mikrofilmdoboz, 1111. lemez.

⁴Az 1938. szeptember 29-én megkötött többoldalú nemzetközi megállapodás vezetett később Csehszlovákia feldarabolásához (melynek eredményeképp létrejött az önálló Szlovák állam, valamint Dél-Felvidéket Magyarországhoz csatolták) és Csehország német megszállásához.

⁵Kozma Miklós 1935. március 4-től 1937. február 3-ig belügyminiszter, 1938-1939-ben a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Rádió elnöke, 1940. szeptemberétől Kárpátalja kormányzói biztosa. Elharcosa volt Kárpátalja visszaszerzésének és a közös lengyel-magyar határ létrehozásának. (Kész volt az akció irányítását átvenni, hogy ne német ajándékként, hanem *fait accompli* teremtve, önállóan vegyék birtokba a területet.)

hogy minél több embert küldjenek. Küldték is személyválogatás nélkül azokat, akik Pesten a legjobban kiabáltak. Bár a legnyugtalanabb részét már kiselejtezték, de maradt még éppen elég. Ők élni és érvényesülni akarnak Pesten és a politikában, nem pedig meghalni Beregszász alatt.⁶

Az összesen mintegy 940 önkéntesből alakított 9 járőr és 4 század bevetésével három fázisban, zavarkeltő, romboló és rohamozó akciókkal tervezték Kárpátalja megszállását fokozatosan előkészíteni. Az akciók beindítása előtt felderítették a terepet, és megállapították, hogy a határ túlsó oldalán zárt megfigyelő és erődvonal van, amelyen csak egy helyen, Tarpa községgel szemben levő 1,5 km széles résen lehet átjutni. Ezen a résen küldtek át először október 6-án, 7-én és 8-án két-két járőrt zavarkeltés céljából. Ezek sikerrel jártak. Ezt követően a Bátyu–Beregszász–Huszt vonalszakaszon folyó csehszlovák csapatszállítások megakadályozása, illetve fékezése céljából a komáromi tárgyalások megkezdésével egyidőben, október 9-én éjjel, már romboló járőröket küldtek át. Az egyik robbantó járőr a Beregszász és Huszt közötti szakaszon felrobbantotta a Borzsa folyónak Bene község vasútállomása közelében levő hídját, másik két járőr pedig – Szathmáry Király Ádám 28 éves erdőmérnökhallgató vezetésével – a Bátyu és Beregszász közötti vonalszakaszon a vasút felépítményét robbantotta fel 3-3 helyen, egymástól 4 km távolságban. A robbantások eredményeként a forgalom mindkét szakaszon két héten, illetve több napon át szünetelt.

A kezdeti sikerek után a parancsnok 2-2 századot küldött át a határon azzal az utasítással, hogy Beregszászt és Munkácsot rohamozzák meg és foglalják el. Ebbe az akcióba október 10-én vitéz Haynal Alajos vezérkari alezredes vezetésével három felesküdtött honvéd lövész zászlóaljat is be akartak vetni. Ezt azonban 10-én este 20 órakor vitéz Homlok Sándor, a lövészezred és a vásárosnaményi alakulatok előljáró parancsnoka – felsőbb utasításra – leállította. Az útnak indított négy század azonban csúfos vereséget szenvedett, nagy veszteséggel: mintegy 150 főnyi csehszlovák erő 301 főt ejtett fogságba. Kozma Miklós szerint ez a szégyenletes esemény három alapvető hibára vezethető vissza: „Az első hiba az, hogy teljesíthetetlen feladattal alkalmatlan embereket zárt kötelékben alkalmaztak. A második, hogy sablonosan, a személyek ismerete nélkül, csupán a tartalékos tisztí rangot nézve választották ki a parancsnokokat. A harmadik, és ez a legnagyobb hiba az, hogy ilyen nehéz feladatra nem való fickókat ahelyett, hogy hazaküldték volna őket kártyázni, egyáltalán eleresztettek.”⁷

Október 13-án a csehek a tarpai rést, ahol addig át tudtak menni, géppuskás tábori őrökkel lezárták. Ekkor kénytelenek voltak Vásárosnamény környékéről északabbra települni. Ott próbálkoztak kisebb akciókkal, kevés sikerrel, és újabb veszteségekkel.

November 2-át, az első bécsi döntést⁸ megünnepezték. Aztán amikor a kormány november 18-án döntést hozott Kárpátalja megtámadására, a vásárosnaményi alakulatok maradéka azt az utasítást kapta, hogy 19-éről 20-ára virradó éjszaka legyenek készenlétben, majd csatlakozzanak a honvédség támadásához. A támadást azonban 19-

⁶ MOL K 429. 29. l. d. 57. o.

⁷ MOL K 429. 28. l. d. 96. o.

⁸ A müncheni egyezmény értelmében nagyhatalmi konferencia elé utalt, ám Nagy Britannia és Franciaország érdektelensége miatt olasz-német döntőbíráskodással, 1938. november 2-án meghozott döntés (1. bécsi döntés) kompromisszumként Szlovákiánál hagyta Pozsonyt, Nyitrát és e két város környékét. Kassát, Ungvárt, Munkácsot és környéküket viszont Magyarországnak adta. Ezzel 11 927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 60 ezer főnyi lakossal.

én este leállították. A tervezett támadásról azonban a sajtó 20-án reggel hírt adott. Ebből nagy nemzetközi botrány kerekedett, ezért minden további akciót le kellett állítani. Egy kisebb „térképhelyesbítő” csapat a visszacsatolt területen maradt, de a többieket december 10-én leszerelték. A visszamaradt „térképhelyesbítő” hősie ellenálásának volt köszönhető, hogy Munkácsot az 1939. január 6-án végrehajtott csehszlovák orvtámadás ellen sikerült megvédeni.

Ezzel a Kárpátalja elleni akciókban részt vett felvidéki szabadcsapatok rövid története véget ért. Tevékenységüknek Kárpátalja visszaszerzésében érzékelhető eredménye – 1938. december 10-én történt leszerelésük és a Kárpátalja 1939. március 15-i megszállása között eltelt hosszú idő miatt – nem igen lehetett. Veszteségük azonban nagy volt. A Vásárosnaményban és környékén összevont 940 önkéntesből 37 fő hősi halált halt. 343 fő fogságba esett és két hónapon át az illavai fegyházban sínylődött, 5 fő a fogságban meghalt, 338 fő a fogságból hazaérkezett. 19 főt a hazaérkezettek közül azonnal kórházba kellett szállítani, be nem gyógyult lőtt seb, orbánc, idegösszeomlás és egyéb betegség miatt. Közülük 5 fő a kórházban meghalt, 57 fő a hazaérkezettek közül 25-100 %-os rokkant volt⁹. Részletes történetüket a Hadtörténelmi Levéltár archív anyagai, és az utóbbi időben megjelent számos kiadvány őrzi. Az ő történetük azonban a Felvidék és Kárpátalja visszaszerzéséért indult hazafias mozgalomban részt vettek csak kis hányadának a története. A mozgalom 85-90 %-át képviselő I–XIX. honvéd lövész zászlóaljjal – félkatonai jellegük és kevésbé mozgalmas történetük miatt – sem a katonai történetírás, sem más nem foglalkozott.

Sopronban az 1940-es években feltehetően közismert volt, hogy „Pozsonyi Gárda” vagy „harcéták” néven a soproni egyetemisták is bekapcsolódtak az 1938. évi szabadcsapat-mozgalomba. Ennél többet azonban róluk sem tudtak, még azt sem tudták, hogy az ő csapatuk volt a m. kir. VI. honvéd lövész zászlóalj. Arról pedig, hogy rajtuk kívül más szabadcsapatoknak is volt soproni kötődése, senkinek sejtelve sem volt. Merő véletlen, hogy e témáról folytatott baráti beszélgetés, illetve levelezés kapcsán kiderült, hogy dr. Márkus László soproni erdőmérnök 19 éves korában a m. kir. XVIII. honvéd lövész zászlóalj tagja, Bély Miklós miskolci erdőmérnök édesapja, Bély Sándor¹⁰ erdőmérnök pedig a m. kir. XVII. honvéd lövész zászlóalj egyik századparancsnoka volt.

E cikk korlátozott terjedelme nem teszi lehetővé, hogy itt mindhárom zászlóalj történetét részletesen ismertessük. Legszélesebb helytörténeti vonatkozásai, és főként a soproni harcéták történetének feldolgozása során felszínre került, a honvéd lövész zászlóaljak sorsát meghatározó összefüggés miatt, részletesen csak a soproni harcéták történetét tárgyaljuk. Az előzőekben már említett Haynal-akcióval összefüggő helyzet kapcsán azonban Márkus Lászlóék és Bély Sándorék történetéről is megemlékezünk.

A soproni harcéták története

Az események után 67 év elteltével már meglehetősen nehéz volt az 1938-as szabadcsapat-mozgalomba bekapcsolódott soproni harcéták történetét összeállítani, mivel az egykori mintegy 160 résztvevő közül már alig él valaki, aki erre vállalkozhatna. A még

⁹ Mester Kálmán: A felvidéki szabadságharc története, 327-335. o. Budapest, Centrum, 1940.,

¹⁰ Bély Sándor erdőmérnöki oklevelének kiállításakor - Miklós fiának közlése szerint - a grafikus a nevet "Beély" helyett tévedésből "Bély"-nek írta, emiatt édesapja névváltoztatásra kényszerült, mert oklevelének hitelét nem kockáztathatta.

élők többsége is az eseményekre már csak homályosan vagy egyáltalán nem emlékszik. Korábban pedig a vállalkozás szigorúan titkos jellege miatt a történet megörökítésére egyetlen érdekelt sem vállalkozhatott, erre nem is mert volna vállalkozni, mert akiről a pártállam idején véletlenül kitudódott, hogy szabadcsapatnak tagja volt, keserves meghurcoltatásnak volt kitéve.

Ma azonban már ez a korlát is feloldódott. Én akkor még csak nyolcadikos gimnazista, soproni licista (a soproni Evangélikus Líceum tanulója) voltam, szó sem lehetett arról, hogy a szabadcsapatba jelentkezzem, így arról emlékeim sem lehetnek. Szerencsére Madas András, aki 1938/39-ben IV. éves erdőmérnök-hallgató volt és a felvidéki akcióban részt vett, a gyermekei számára írott családi krónikájában ezzel kapcsolatos emlékeit is megörökítette. Szabó Károly¹¹ pedig, aki akkor II. éves erdőmérnök-hallgató volt és ugyancsak részt vett az akcióban, szintén vállalkozott arra, hogy felelevenítse és átadja erre vonatkozó emlékeit.

A következőkben elsősorban az ő személyes élményeik és visszaemlékezésük alapján kíséreljük meg a „soproni harcéták” történetét megörökíteni:¹²

„1938 szeptembere a szokásos beiratkozással kezdődött, de akkor már nálunk is felforrósodott a levegő a németek Szudétaföldre vonatkozó követelése miatt. Szeptember közepe táján pedig a mi követeléseinkkel kapcsolatos huzavona és a csehek elutasító magatartása következtében már nyilvánvalóvá vált, hogy tenni kell valamit, különben a Felvidék visszacsatolásából nem lesz semmi.

Ez idő tájt nagygyűlést szerveztek a Kaszinóban. Ott voltunk valamennyien, de a szónokokra nem igen figyeltünk, mert szavalókórusban oly hangerővel kiabáltuk a „Mindent vissza! Felvidéket vissza!” jelszavakat, hogy olyat az öreg Kaszinó falai még nem hallottak. Néhány nappal a nagygyűlés után az egész egyetemi ifjúságot összehívták az Ifjúsági Körbe, s ott a Köri elnök, Juhász László bányamérnök-hallgató, nem külső indíttatás, hanem – minden bizonnyal – az ifjúság hangulatát és tenni akarását látva, belső hazafias helyzet-felismerés alapján feltette a kérdést, akarunk-e, hajlandók vagyunk-e a Felvidékért harcba menni? Egy emberként felzúgott az egész ifjúság, hogy „Igen!” Aztán valamit alá kellett írunk. Nem is néztük meg, hogy mit írunk alá, csak aláírtuk. Később tudtuk meg, hogy a szabadcsapatba való önkéntes belépési nyilatkozatunkat írtuk alá.

Röviddel ez után megint az Ifjúsági Körbe kellett gyülekeznünk. Onnan kimentünk a lőtérre. Mindenki leadott néhány lövést, s ez volt a katonai kiképzésünk. Néhány nap múlva ismét behívtak bennünket a Körbe. Ott elmondták, hogy valószínűleg be is fognak vetni bennünket, ezért nem mehetnek el a most beiratkozott elsőévesek, és egy családból csak egy fiú mehet el. Emiatt például Madas András öccse, László nem jöhetett velünk. Az elsőévesekre vonatkozó szabály alól azonban voltak kivételek. Bánó István, Fessler József és még néhányan, akik a többi elsőéveshez képest túlkorosak voltak, betöltötték 20. életévüket, velünk jöhettek. Ezen az összejövetelen az-

¹¹ Szabó Károly 2005. április 23-án meghalt. Ez a cikk az ő emléket őrzi.

¹² Madas András „Feljegyzések, levelek és visszaemlékezés” című családi krónikájából „A szabadcsapat” című fejezet (207-213. oldal), és Szabó Károly 2004-ben gépelt 4 oldalas visszaemlékezése. Mindkettő kézirat, a szerző birtokában.

tán azt is kihirdették, hogy akik elmehetnek, szeptember 22-én este 10 órakor gyülekezzenek az egyetemen, a Questura¹³ utcai oldalán a hősi emlékműnél.

22-én este kimentünk az egyetemre. Ott a gyülekezés után az elnök rövid beszédet mondott, aztán fogadalmat tettünk. Majd valami kísérteties világítás mellett felolvasták a jelentkezés alapján készült névsort. Úgy tűnt, hogy a II.-IV. évfolyam minden hallgatója, a bányászok, kohászok és az erdészek, s a listázó öreg fiúk is mind ott voltak. Később derült csak ki, hogy Éles Lacit az édesapja otthon bezárta az egyik szobába, azért nem tudott eljönni. Riedl Gyula és Kőrös Gyula nem volt Sopronban, nem tudtak semmit az egész ügyről, ezért ők sem jöttek velünk.

Parancsnokunk, vitéz Dávidházy István őrnagy úr

¹³ Questura: A mai Gazdasági Főigazgatóság, a „B” épület.

A névsorolvasás után menetoszlopba soroltunk és a családtagok kíséretében elindultunk a GySEV pályaudvarra. Madas András édesanyján, a húgán és az öccsén kívül a menyasszonya is elkíserte. Juhász László, Köri elnökünk tüzér hadnagyi egyenruhában vezette a csapatot. Az állomáson már benn állt egy üres, személykocsiból álló szerelvény. Ott derült ki, hogy egy kisebb csoport „idegen” is csatlakozott hozzánk, akik nem voltak valami bizalomgerjesztők! Csapatparancsnokunk vitéz Dávidházy István őrnagy volt. Ő is velünk utazott. Az ő erre vonatkozó megbízatása – István fiának közlése szerint – a VKF.¹⁴ 5. osztályától, vitéz Homlok Sándor vezérkari ezredestől származott. Beszálltunk a kocsikba. Fülkés és termes kocsik voltak. Mi fülkés kocsiba kerültünk. Velünk ott volt még – rajtunk kívül – Hibbey Albert, Szovják Hugó, Oroszlány Endre és lovag Thuronyi is. Éjfélkor felharsant a sípszó és mi a Himnuszt kezdtük énekelni. Ennek hangjára indultunk ki Sopronból. Aztán néhány perc múlva beleéltük magunkat az új helyzetbe. Madas András felmászott a csomagtartóba, ott próbált elhelyezkedni. Hamarosan el is szenderedett.

Magyaróvár

Hajnalba korán ébredtünk. Nézegettük, vajon merre járunk. Amikor kiszállásra szólítottak, csodálkozva láttuk, hogy Magyaróvárra érkeztünk. Valami reggelit kaptunk, aztán egy katonai raktárhoz vonultunk. Ott kiosztották az „egyenruhákat”. Mindannyian barna overallt, barna svájci sapkát és derékszíjat kaptunk. Az overallt felhúztuk a saját ruhánkra, s ezzel készen állt az egyenruhás csapat. Ekkor tudtuk meg, hogy valójában önkéntes „szabadcsapat”, vagyis valamilyen félig-meddig illegális alakulat vagyunk.

Aztán rajokba osztottak bennünket. A rajparancsnokokat magunk választottuk. A miénk Madas András lett. A rajban úgy emlékszem, tizenketten voltunk. A mi rajunkban volt Csutkai Jenő, Szovják Hugó, Sümegi Ervin stb. Ezt követően kiosztották a fegyvereket. Néhány raj géppuskát, a többi pedig puskát kapott. Két páncéltörőt is kaptunk. Mi a géppuskás rajba jelentkeztünk. Ez persze azt jelentette, hogy a menetszolgálaton cipelnünk kellett a géppuska egységeit. A másik géppuskás raj parancsnoka az idegenek közül került ki, az első világháborút megjárt szakaszvezető volt. Tőle megtudtuk, hogy őket a nyilasok toborozták. Így gyanúnk beigazolódott. Pékek, kéményseprők, lakatosok stb. voltak közöttük. Nem értettük, hogyan kerültek közéink nyilaskeresztes párttagok. Ők erről nem beszéltek. Bennünket pedig különösebben nem érdekelt, mert soproni egyetemisták lévén, a volksbundisták és a nyilasok ellen be voltunk oltva.

A beosztás és felszerelés után orvosi vizsgálat következett. Az orvos nem vizsgált, csak végigment a sorokon és mindenkitől megkérdezte, van-e valami szerzett, vagy régebbi betegsége, ami harc esetén problémát okozhat. Aztán elhelyeztek bennünket az SS-gyárépületben, aminek semmi köze nem volt a német SS Waffen-hez. Ez hadianyaggyárnak épült az első világháború alatt, de nem fejezték be az építését. Néhány nap múlva a magyaróvári akadémisták (kb. 30 fő) is alakítottak egy csapatot. Még Sop-

¹⁴ VKF = Vezérkari Főnökség.

ronból is jött egy nyilas párttagokból álló csoport is. Így összesen kb. 160-an voltunk az „idegenek”-kel együtt.

A kiképzést Szentkatolnai János hadnagy vezette, de a nyilasok között voltak kiképzett tisztsek és altisztek is, megfelelő válogatás után ők is részt vettek a kiképzésben. Ezek kiválasztását az őrnagy úr végezte. Volt alaki kiképzés, éjszakába nyúló menetgyakorlat és néha összegyűltünk a géppuska körül és nézegettük, mit is kell vele csinálni. Ez volt a fegyveres kiképzés. Éles lövészet nem volt. Dávidházy őrnagy urat ritkán láttuk. Rajta kívül még két tiszt volt közöttünk: Juhász László tartalékos tüzérhadnagy, a Köri elnökünk, ő volt a századparancsnok, és Karácsony erdőmérnök-hallgató, a keresztnevére már nem emlékszünk. Ők mindketten a szervezési ügyekkel voltak elfoglalva.

Közben hallottuk, hogy szeptember 29-én a négy nagyhatalom, Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország miniszterelnökei Münchenben megegyeztek, hogy Csehszlovákiának át kell adnia Németországnak a Szudétaföldet. Nem tudtuk azonban, hogy mi lesz a Felvidékkel. Ekkor került felszínre a „szabadcsapatok” szerepe. A minta adott volt: azt kell tenni, amit a szudétanémetek tettek, nyugtalanítani kell a Felvidéket, főleg a magyarlakta területeket, aztán majd csak történik valami. Ezzel kapcsolatban elterjedt az a hír, hogy rohamcsónakokban fogunk átkelni a Dunán, meg kell rohamoznunk a túlparti cseh erődöket, majd észak felé előretörni, és Szlovákiát elvágni Csehországtól. Ha erre sor került volna, nem sokan maradtunk volna életben!”

Itt meg kell szakítanunk a történetet, hogy idecsatolhassunk egy kis mellék-epizódot, mely jól szemlélteti az akkori közhangulatot és a szabadcsapatok példájának a középiskolás ifjúságra is gyakorolt mozgósító hatását. Erre az epizódra Benedek Attila, gyémántokleveles kohómérnök, egykori „licista” osztálytársam, majd az egyetemen is évfolyamtársam emlékeztetett, s ennek történetét is ő mondta el. A következőkben őt idézzük:¹⁵

„Mi akkor nyolcadikos gimnazisták voltunk. A Kaszinóban tartott nagygyűlés után úgy éreztük, hogy mi sem maradhatunk ki a történelem sodrásából, nekünk is tennünk kell valamit a Felvidék visszacsatolásáért. A főiskolásokból alakult szabadcsapat, vagyis a „Pozsonyi Gárda”¹⁶ ehhez jó példát és lehetőséget is kínált. Szeptember 22-i elutazásuk aztán a Felvidék visszacsatolásában való részvételi vágyunkat elhatározássá érlelte.

Mendemondák alapján biztosra vettük, hogy a főiskolások Pozsonyba készülnek, és ha hozzájuk csatlakozunk, mi is részt vehetünk a koronázó város visszafoglalását célzó nagyszerű vállalkozásban. Arra nem is gondoltunk, hogy ebben mi lesz a mi szerepünk, de számoltunk a fegyveres harc lehetőségével is. Forrófejűek voltunk, nem törődünk a veszélyekkel. Amikor aztán az őrnagy úr István fiától megtudtuk, hogy a

¹⁵ Benedek Attila kohómérnök 2004-ben gépelt 4 oldalas visszaemlékezése. Kézirat, a szerző birtokában.

¹⁶ A „Pozsonyi Gárda” elnevezést valószínűleg licisták találták ki. Ehhez - feltehetően - az a történet szolgáltatott alapot, amit Dávidházy őrnagy úr István fia mesélt el licista barátainak. Eszerint a főiskolás szabadcsapat megalakulása után Albrecht királyi herceg, aki ugyanannak a soproni gyalogezrednek, melyben Dávidházy őrnagy úr is szolgált, egy másik zászlóalj parancsnoka volt, rá akarta beszélni az őrnagy urat, hogy a rábízott főiskolás zászlóaljjal csatlakozzék az ő zászlóaljához, és ketten együtt rajtaütésszerű támadással foglalják el Pozsonyt. Albrecht herceget, amikor ez az ötlete kitudódott, átvezényelték a dandártörzshez, így terve kútba esett. (v.ö.: SSz. 48 (1994) 64-68.)

Pozsonyi Gárda Magyaróváron állomásozik, összedugtuk a fejünket, és titokban elhatároztuk, hogy a következő hét végén biciklivel elmegyünk Magyaróvárra, megkeresük a soproni csapatot és megkérjük az őrnagy urat, hogy csatlakozhassunk hozzájuk.

Az elhatározást aztán tett követte. Október 1-jén, szombaton korán reggel kilencen (Benedek Attila, Bíró Böngér, Csulak Ervin, Frühwirth Endre, Kiss László, Molitórisz Miklós, Molnár Gyula, Pum Gyula és Szabó Andor) összegyülekeztünk a város szélén a Csorna felé vezető út elején. Molnár Béláról tudtuk, hogy ő Csornán fog hozzánk csatlakozni, mert a biciklijéért haza kellett mennie a szüleihez, ketten azonban még hiányoztak. Az egyik Halász Ali volt, mert péntek délután ő is hazament a biciklijéért Répceszemerébe, de édesapja nem engedte visszamenni Sopronba. Erről értesíteni akart bennünket, de nem sikerült. A másik hiányzóról, aki egyik tanárunk fia volt, szintén nem tudtunk semmit.

Így aztán nélkülük elindult a csapat. Csornán Molnár Béla csatlakozott hozzánk. Aztán még néhány megállót közbeiktatva, estefelé megérkeztünk Magyaróvárra. Megkerestük a Pozsonyi Gárda szálláshelyét, ahol nagy örömmel fogadtak bennünket. Vacsorát és szálláshelyet is kaptunk. Megvacsoráztunk, jót aludtunk, aztán vasárnap reggel még valami egyenruhafélével is elláttak bennünket. Már az udvaron fel is sorakoztunk, amikor észrevettük, hogy két ismerősnek tűnő férfi közeledik felénk.

Két kedves tanárunk, Oravecz Lajos és Pröhle Jenő voltak. Átadták igazgatónk, Németh Sámuel józanul megfogalmazott, atyai szeretetet sugárzó, hazahívó üzenetét. Feltehetően az a társunk, aki Halász Alin kívül nem jött el a gyülekezésre, elmondta tervünket édesapjának, ő bizonyára sietve értesítette igazgatónkat a történetekről, ő pedig két tanárunkat küldte utánunk és értünk.

Nem tehetünk mást, összecsomagoltunk, tanárainkkal együtt vonatra szálltunk és visszatértünk Sopronba. Hétfőn reggel aztán az igazgatói irodában kemény fejmosásban volt részünk. Igazgatónk megrovó szavait azonban így fejezte be: „Jól van fiúk, derék gyerekek voltatok!” Kezet fogott valamennyiünkkel, s ezzel az ügy lezárult, a kaland véget ért, de emléke megmaradt!”

Vitka

Madas András és Szabó Károly visszaemlékezésében a licisták látogatásáról nem esik szó. Nem is találkoztak velük. Az ő történetük azzal folytatódik, hogy: „Október első napjaiban letettük a honvédeszküt. Ezzel megalakult a m. kir. VI. honvéd lövész zászlóalj, és mi annak tagjai lettünk. Ekkor kihirdették, hogy az eskü letétele most már szigorú titoktartásra kötelez, senkinek semmi velünk történt eseményről nem szabad, sőt tilos beszélnünk.

Ezután rövidesen ismét bevagoníroztak bennünket, megint ismeretlen úticéllal. Itt már nem személykocsikba, hanem vagonokba kellett beszállnunk. Egyszer csak Budapestre érkeztünk. Kiszállási engedélyt nem kaptunk, pedig a szerelvény több órán át egy mellékvágányon állt. Pestről kelet felé utaztunk, aztán Vásárosnaménybe érkeztünk. Ott kiszálltunk a vagonokból és gyalogosan a mintegy 3–5 km-re levő Vitka községbe mentünk.

Ott rajonként elszállásoltak bennünket, általában elhagyott, üres lakó- és gazdasági épületekbe. A menetgyakorlatok mellett itt éles lögyakorlat is volt. Ez abból állt, hogy a géppuskát a körletünktől nem messze levő Kraszna folyó magas partján állítottuk fel, s a közeli földről gyűjtött sütőtököket dobáltuk és géppuskával szétlőttük.

Teltek-múltak a napok. Aztán jöttek a hírek. Megtudtuk, hogy Vásárosnaményben egy másik, nagyobb létszámú önkéntes csapat is van. A híreket általában onnan hozták. Többek között az a hír járta, hogy át kell törnünk Lengyelországba, és létre kell hoznunk a közös lengyel-magyar határt.

Lögyakorlatra felkészülve.

Álló sorban balról a harmadik Sitkey János, térdelő sorban áll: Bánó István, a jobb szélén Kassay László

Október közepe táján, és azt követően sok olyan hír látott napvilágot, hogy Ruzsinszkóban nagy a nyugtalanság, a községeket és városokat ismeretlen forrásból származó, magyar és ruszin nyelven írt röpcédulákkal árasztják el, ezekben felkelésre és szabotázsra lázítják a lakosságot. Jött olyan hír is, hogy a röpcédulákat terjesztő és lázító magyar szabadcsapatok garázdálkodását a csehek megszüntették, a határon átment fegyveres önkénteseket elfogták és a hírhedt illavai börtönbe szállították. Egy ilyen fogolynak a beszédét hallottuk is a rádióban. Elmondta saját történetét és igyekezett mindenkit lebeszélni arról, hogy fegyveres akcióban részt vegyen. Annak is hírért vettük, hogy egyeseket közülünk is át fognak vezényelni a határon, hogy ott robbantásokat, bizonyos akciókat hajtsunk végre. Ezt azonban szigorúan titokban kell tartani, beszélni az ilyen akciókról semmiképpen nem szabad.

A mi zászlóaljunktól akcióra soha senkit nem vezényeltek. Közülünk akcióban csak azok vettek részt, akik azt önként vállalták és elmúltak 24 évesek. Egyik nap megjelent nálunk Szathmáry Király Ádám, akiről tudtuk, hogy listázó erdőmérnök-hallgató. Az ő csapatuk Vásárosnaményben volt elszállásolva. Ő nagy titokban beszélgetett idősebb társainkkal. De ők a beszélgetésről semmit sem árultak el. Egyik éjjel aztán arra ébredtünk, hogy egyeseket keltegetnek közülünk. Ők készülődtek és elmentek. Reggelre se hírük, se hamvuk nem volt. Köztük volt valamennyi idősebb bányász, Binder Béla, Rosta Ferenc, Dunkel Kornél, Apostol Tamás és Burghardt Zoltán. De erdészek is mentek velük néhányan, így például Páris János és Iby (Pankotai) Gábor, talán Csutkai Jenő is. Ahogy elmentek, el is váltak tőlünk, valószínűleg csatlakoztak Szathmáryékhoz. Azután már nem is igen találkoztunk velük. Akcióikról soha nem beszéltek, így azokról semmit sem tudtunk. Azt is csak véletlenül ejtették el, hogy egyik alkalommal az akcióról visszafelé jövet felmászta egy betonerdő tetejére, s az ezzel okozott zajra az erdőben fények gyúltak ki, de aztán minden elcsendesedett és gond nélkül vissza tudtak jönni a határon át. Páris János is csak itthon, Sopronban mesélte el, hogy az egyik robbantásos akció során légnyomást kapott és bizonyára ez okozta a rossz hallását."

Indulás Vitkára, álló sorban középen: Hibbey Albert, mellette balról: Kassay László

A valóság csak e beszámolóval kapcsolatos kutatás során az „Összefoglalás a Ruzsinszko ellen végrehajtott cselekményekről” című VKF jelentés mellékleteiből¹⁷ derült ki, hogy t.i. Binder Béla, Rosta Ferenc, Dunkel Kornél bányamérnök-hallgatók és Páris János erdőmérnök-hallgató alkották azt a csapatot, amely Szathmáry Király Ádám vezetésével több sikeres akciót hajtott végre. Már a vásárosnaményi 8. és 9. járőrök által október 9-én éjjélkor végrehajtott vasútrobantásokban is részt vett Binder Béla, Dunkel Kornél és Rosta Ferenc. Október 11-én a beregszászi vasútállomás felrobantására indult vállalkozásban Binder Béla, Dunkel Kornél és Rosta Ferenc. November 15-16-án a turjavölgyi vasútvonal megszakítását célzó robbantási akcióban Dunkel Kornél és Rosta Ferenc, majd november 19-20-án a cigányosi, propagandacélú vállalkozásban Binder Béla és Páris János. Végül november 20-21-én a Szvoboda község feletti vasúti át-eresz felrobantását célzó akcióban Dunkel Kornél és Rosta Ferenc vett részt.

„Október vége felé, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a Felvidék egy részét békés úton vissza fogjuk kapni, azt az értesítést kaptuk, hogy egy magas rangú katonai személyiség fogja csapatunkat megszemlélni. Meg is jött, csizmában, lóháton. Igen tekintélyes külsejű, harciasnak tűnő alezredes volt. Mi a Krasznához vezető út mellett a füves réten sorakoztunk fel a szemlére. Akkor láttuk csak, hogy milyen sokan vagyunk. Az alezredes – emlékezetünk szerint – a következő beszédet intézte hozzánk:

„A nevem Takács alezredes. A lövészezred parancsnoka vagyok. Az első világháborúból mint főhadnagy jöttem haza egy géppuskás századdal, beolajozott 10 géppuskával, fegyelmezett legénységgel. Ha a vörösök szét nem züllesztik a hadsereget, meg tudtuk volna védeni Magyarország régi határait. De tanultunk belőle, most visszakapjuk egy részét a Felvidéknek, mert sajnos békés úton kerül vissza ez a kisebb rész, nem fegyverrel, de addig nem nyugszunk, míg az elveszett területeket vissza nem szerezzük maradéktalanul. A közeljövőben Önök is bevetésre kerülnek, és akkor látszik majd meg, hogy milyen hű hazafiak, mennyire képesek harcolni, szenvedni, és ha kell meghalni is a szabad magyar hazáért. Most be fogunk vonulni Kassára, de nem tesszük le a fegyvert, hanem Kassáról levonulunk Szegedre és a börtönből kiszabadítjuk vezérünket, Szálasi Ferencet!”

Elhült bennünk a vér. Hiszen ez nyílt lázítás a Kományzó Úr ellen, akire esküt tettünk! Fagyos csend fogadta a beszédet. Nyilvánvaló volt, hogy Takács alezredes nem erre várt. Utána Dávidházy őrnagy úr mondott pár szót, amelyből kiérződött, hogy az eskünkhöz tartjuk magunkat.

Lassan kezdett kirajzolódni bennünk a kép. A Felvidék visszaszerzésével kapcsolatos, a kormány által is elfogadott akciót fel akarták használni a hadseregben már jelenlévő nyilas tisztek és a nyilaskeresztes párt arra, hogy fegyveres alakulatokat szervezzenek és egy esetleges puccsal megszerezzék a hatalmat. Nyilvánvalóan ezért adta ki a nyilaskeresztes párt tagjainak, hogy jelentkezzenek a szabadcsapatokba, készen további akciókra. Takács alezredes biztosan nem is gondolt arra, hogy itt van egy

¹⁷ Hadtörténelmi Intézet Levéltára: 227. doboz 1939. 5. oszt. eln. 80710-81419. Rövid vállalkozásokban részt vettek névsora. (Melléklet).

olyan alakulat, amely hű a kormányzóhoz és szemben áll a nyilaskeresztes mozgalommal. Ezért mert az egész zászlóalj előtt Horthy ellen lázítani.

Az ügy azért közöttünk nem keltett különösebb figyelmet, annál is inkább, mert már egyre nagyobb izgalommal vártuk, hogy mikor lesz végre, és mi lesz a döntés a Felvidék ügyében. Néhány nap múlva aztán megtudtuk, hogy véget ért a bécsi külügyminiszteri konferencia és megszületett a döntés, mely szerint az új határ Pozsony alatt kezdődik, majd északra Nyitra alatt húzódik, innen tovább keletre, majd Kassától észak felé halad és magába foglalja Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt is. Nagy volt az öröm, de azért többre számítottunk. Csak a magyarlakta területeket csatolták vissza.

Menetgyakorlat Vitkán: Milyen sokan vagyunk...

Ez idő tájt hallottuk azt a hírt, hogy a kormány tárgyalta a lövész zászlóaljok helyzetéről, és elhatározták, hogy ilyen nagy létszámú, egyetemistákból álló alakulatot nem szabad harcba küldeni. Bizonyára ennek volt köszönhető, hogy Takács alezredes közlésével ellentétben nem vetettek be bennünket. Közben zászlóaljunk egy részét, elsősorban az idősebbeket, így például Iby (Pankotai) Gábort és Híbbey Albertet is a kézsérülése miatt, már korábban, október végén leszerelték. A bécsi döntés után bennünket még nem szereltek le, de parancsot kaptunk, hogy készülődjünk, mert hamarosan indulunk. November 5-én be is vagoníroztunk, és elindultunk vissza, nyugat felé.

Irány Somorja

Budapesten áthaladtunk, és 6-án délelőtt Horthy ünnepélyes bevonulása alkalmával, Komáromba érkeztünk. Láttuk a túloldalon, a nagytemplom tornyán a nemzetiszínű zászlót. Azt hittük, hogy mi is a bevonulók között leszünk, de nem így történt. Néhány órai várakozás után továbbindultunk Győrbe, majd tovább Magyaróvárra. Ott kiszálltunk a vagonokból, és rövid pihenő után gyalogmenetben elindultunk Halásziba. Ott besoroltunk a Csallóközbe bevonuló soproni 7. gyalogdandár kötelékébe, lövészegyenruhánk kiegészítéseként kaptunk egy nemzetiszínű karszalagot, majd továbbindultunk.

Doborgaz-szigetnél az e célra épített pontonhídon átmentünk a Dunán és november 6-án délután a gyalogdandár kötelékében részt vettünk a somorjai bevonulásban. Ott nagy örömmel és lelkesedéssel fogadtak bennünket. A főtéren nagy díszlépést vágtunk ki Dávidházy őrnagy úr előtt. Aztán elszállásoltunk. Középületekben helyeztek el bennünket, az eddigiekhez hasonlóan padlón és szalmán. Száláshelyünk és élelmezésünk itt még jobb volt, mint az előző helyeken.

Néha itt is voltak menetgyakorlatok, de itt már szabadabban mozoghattunk. Egyszer csak elterjedt a hír, hogy a katonaság bált fog rendezni a bevonulás megünneplésére. Volt is egy bál az előkelőségek számára, amelyre hat fiút közülünk is meghívtak, és lett egy multság a helybeliek, a lövész zászlóalj tagjai és a katonaság részére.

Vissza Sopronba

A bál és a multság után még egy ideig Somorján voltunk. Aztán november 22-én – a lakosság sűrű búcsúünnepeltése és a lányok kíséretében – útnak indultunk, vissza azon az úton, amelyiken jöttünk. Magyaróváron leszereltünk, és november 23-án késő este megérkeztünk Sopronba. Nagy tömeg várt az állomáson. Tapssal és sok virággal fogadtak bennünket. Örömteli visszaérkezés volt.

Azok, akik már korábban, még Vitkán leszereltek, itthon már mindent elmeséltek, így nekünk nem sok mesélnivalónk maradt. Inkább ők fogadtak minket új történetekkel, mert például Iby Gábor már az esküvőjét is megtartotta. Binder Béla és Rosta Ferenc novemberi utolsó vállalkozásuk után valószínűleg szintén leszereltek és már korábban hazaérkeztek, mint mi, így ők voltak Iby Gábor esküvői tanúi.

Kissé lehangoló mellézköngéje volt hazaérkezésünknek, hogy a ránk várakozó családtagoktól megtudtuk, hogy az Egyetem 1938/39. évi tanévnyitó ünnepélyét már hazaérkezésünk előtt 10 nappal, november 13-án megtartották, tulajdonképpen a már korábban hazaérkezettek fogadására. Így mi Wälder József, az akkori rektor ünnepi beszédének lényegi mondanivalóját, mely valamennyi harcétának szólt, nem hallhattuk, csak a Soproni Hírlap november 15-i számának 2. oldalán olvashattuk: *"Megnyitó beszédében Wälder József ezévi rektor hangsúlyozta azt az örömdetes tényt, hogy az ifjúság nagy számban tett eleget hazafias kötelességének. Ennek az évszázados Alma Maternek a diákjai mindig ott sorakoztak a zászlók alatt, ha a haza*

hívta őket. Ehhez a hazafias tradícióhoz a mostani hallgatók is hűek maradtak. Ennek a lángoló hazaszeretetnek különös jelentősége van itt a magyarság határánál”.

Sopron közönségének rólunk szóló megemlékezését azonban a Soproni Hírlap november 25-i számának 5. oldalán már örömmel olvashattuk: *„A hazatért soproni lövészeket meleg szeretettel fogadta a város hazafias közönsége. A soproni lövész század, mint ismeretes, részt kért abból a munkából, mely az elmúlt hetekben az életerős, megalkuvást nem ismerő magyar ifjúság számára adódott. Feladatuk elvégzése után a soproni lövészek szerdán este különvonaton tértek vissza az ősi városba. Az állomás előtti téren összegyűlt közönség szünni nem akaró éljenzéssel, és virágosóval fogadta azokat a soproni fiúkat, akik nagyidőben tanúsítottak készséget arra, hogy a nemzetért készek életüket is feláldozni.”*

Hazaérkezésünk öröme a híres HISZ cukrászda kihirdette, hogy a hős harcétákat megvendégelik, csak ne egyszerre jöjjenek. A szíves vendéglátást néhányan igénybe is vették.

Amikor aztán az egyetemen visszaültünk a padokba, még a „harcéták” dicsfényét éreztük a fejünk körül. Csakhamar rádöbentünk azonban arra, hogy a félévi előadások rövidesen befejeződnek és elkezdődik a vizsgahónap. Mivel azonban mi az előadásokon nem vettünk részt, nagyon nehéz lesz a vizsgákat letennünk. Néhány nap múlva azonban a hirdetőtablán megjelent a közlemény, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter (gróf Teleki Pál) 28.982/1938.IV. számú rendelete értelmében:

„Mindazoknak az egyetemi hallgatóknak, akik igazolt katonai szolgálatuk (vagyis a lövész zászlóaljakban való részvételük) miatt ... nem tudtak az I. félévi tanulmányi kötelezettségüknek eleget tenni, az 1938/39. tanév I. féléve szabályszerű félévként beszámítandó, ha az 1939. január hó 2-től február hó 11-ig az egyetemek karain szervezett pót-félévi tanfolyamon részt vesznek. Az évfolyamonként szervezett pót-félévi tanfolyamon a tanárok összevontan előadják az I. félév tananyagát és megtartják a szükséges mértékben a kapcsolatos gyakorlatokat. ... A félévi tandíj és a mellékdíjak csak egyszer fizetendők. Ezért azok a hallgatók, akik jelen tanév I. félévére szóló díjakat befizetik, a pót-félévéért díjakat nem fizetnek, azok a hallgatók pedig, akik csak a pót-félévre iratkoznak be, a félévi díjakat tartoznak befizetni. A pót-félévi tanfolyamokra a beiratkozások határideje: 1939.évi január hó 2-7., az előadások kezdete pedig: január hó 9-e. ... A kötelező vizsgahatáridőnek a katonai szolgálat okából való kényszerű elmulasztása miatt a vizsgázót hátrány nem érheti.”¹⁸

Ez a közlemény nagy megkönnyebbülést jelentett mindannyiunk számára. Az engedélyezett pót-félév alatt a vizsgákra nyugodtan felkészülhettünk, és az I. félévet eredményesen, jól tudtuk lezárni.”

A pót-félévre az egyetemi főkönyvek tanúsága szerint összesen 71 hallgató, 39 erdőmérnök-, 17 bányamérnök- és 15 kohómérnök-hallgató iratkozott be, közülük

¹⁸ Nyugat-Magyarországi Egyetem Levéltára, Mastalir Ernőné dr. könyvtári és levéltári főigazgató 15/41/2004. sz. közlése a szerző részére.

összesen 15 elsőéves volt¹⁹. Ez adatok alapján egyértelmű, hogy a „harcéták” legalább 71-en, de ennél feltétlenül többen voltak, mert például az idősebb listázó hallgatók a pótfélévre biztosan nem iratkoztak be. Az is nyilvánvaló, hogy az akcióban való részvétel kizáró feltétele nem az volt, hogy a jelentkező ne elsőéves, hanem legalább 20 éves legyen, különben a csapatnak nem lehetett volna 15 elsőéves tagja.

A történet záró akkordjaként a csapat, vagyis a m. kir. VI. honvéd lövész zászlóalj minden tagja 1939-ben megkapta a „Felvidéki Emlékérmet” és a „Nemzetvédelmi Keresztet”. Ezenkívül a Vitka-Vásárosnaményből kiinduló vállalkozásokban való részvételükért és bátor helyállásukért, illetve a magyar Felvidék visszacsatolásával kapcsolatos különleges helyzetben tanúsított önfeláldozó és vitéz magatartásáért Szatmár-Király Ádám hadnagy „Magyar Érdemrend Lovagkeresztje a hadiszalagon a kardokkal” kitüntetését kapott. Az ellenséggel szemben tanúsított vitéz magatartásáért Binder Béla, Dunkel Kornél és Páris János önkéntesek „Magyar kis ezüst vitézségi érem”-ben részesültek. A Felvidék visszacsatolása alkalmával különleges beosztásban teljesített kitűnő és értékes szolgálatáért Rosta Ferenc önkéntes „Magyar bronz érdemérem a hadiszalagon” elismerést kapott. A m. kir. XVII. honvéd lövész zászlóaljban a Felvidék visszacsatolásával kapcsolatos különleges helyzetben kifejtett eredményes működéséért Bély Sándor mérnök főhadnagy a m. kir. honvéd vezérkar főnökének „Dícsérő Elismerés”-e, csapatparancsnokuk, vitéz Dávidházy István őrnagy pedig Kárpátalja visszafoglalása alkalmával a hadműveletek végrehajtásánál teljesített eredményes közreműködéséért „Dícsérő Elismerés a hadiszalagon, a kardok egyidejű adományozása mellett” kitüntetésben részesült.²⁰

Ezzel tulajdonképpen be lehetne fejezni a m. kir. VI. lövész zászlóalj, vagyis a „soproni harcéták” történetét. Van azonban a történetnek még egy fontos, meghatározó kísérő eleme, amiről Madas András édesanyja csak a csapat hazaérkezése után tudott beszámolni. Elbeszélése szerint a csapat szeptember 22-i elutazása után Sopronban zavaros kósza hírek terjedtek el: Az egyetemistákat illegális szabadcsapatokba vitték, melyek nem tartoznak a honvédség kötelékébe, ezért a fiúk nagyon veszélyes helyzetbe kerülhetnek! Ezek a hírek Madas András édesanyját növekvő aggodalommal töltötték el. Ezért már a csapat elutazását követő napon levelet írt gróf Teleki Pál, akkori vallás-és közoktatásügyi miniszternek, s abban felvilágosítást és segítséget kért fia és a többi soproni egyetemista sorsának, helyzetének tisztázására vonatkozóan. Leveleiről nem szokott másolatot készíteni, de a Telekinek írott levélre – édesanyja elmondása alapján – Madas András jól emlékezett. Eszerint:²¹

¹⁹ Lásd 16. sz. jegyzet.

²⁰ Honvédségi Közlöny 1939. július 1-jétől december 31-ig. Személyes ügyek (Névsoros mutatóval). Hadtörténelmi Intézet Könyvtára.

²¹ Madas András gépelt visszaemlékezése. Kézirat a szerző birtokában.

Főméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram!

Segítségét kérem abban az ügyben, ami a soproni Egyetem hallgatóival az elmúlt napokban történt. Az Ifjúsági Körben összehívták a diákságot és felszólították őket, hogy jelentkezzen mindenki, aki a Felvidéket vissza akarja foglalni. Mindenki jelentkezett és mindenkivel aláírtak valami papírt, majd közölték, hogy éjféltkor mindenki legyen a GYSEV pályaudvaron, jó bakancsban és meleg ruhában. A pályaudvaron egy üres vonat várt rájuk, abba beszálltak és egy őrnagy vezetése alatt elindultak.

Azóta tele vagyunk aggodalommal. A kósza hírek szerint valamilyen illegális alakulatba, „szabadcsapat”-ba vitték őket, nem is tartoznak a honvédséghez, ismeretlen céllal, civil ruhában akarják felhasználni őket.

Kegyelmes Uram!

Hazáját szerető magyar anya vagyok, özvegyen nevelem két fiamat, mindkettő a soproni Egyetem hallgatója. Ha a haza hívja őket, megértem, imádkozom értük. De a haza védelme a honvédség feladata! Öltöztessék őket honvéd egyenruhába, tartozzanak a honvédség szervezetébe, tegyenek honvédesküti, képezzék ki, és ne civil ruhában, ismeretlen szervezetben, ismeretlen célra használják fel őket.

Bízom Miniszter Úrban, mint az ifjúság nagy barátjában.

*Őszinte tisztelettel:
özv. Muck Andrásné*

A szabadcsapatoknak a Honvédelmi Minisztérium vezérkari főnöksége által vezényelt szervezéséről Imrédy, az akkori miniszterelnök, aki 1938. május 14-én alakított kormányt, bizonyára tudott, a kormányt azonban erről – feltehetően – nem tájékoztatta. Ennél fogva Teleki az ügyről és főleg arról, hogy a szabadcsapatokba egyetemi hallgatókat is tömegesen bevontak, semmit sem tudott. Ezért özv. Muck Andrásné levele nagyon meglephette. A levélre ő gyakorlatilag azonnal válaszolt és – minden bizonnyal – megtette a szükséges intézkedéseket is. A honvédelmi miniszternél valószínűleg tiltakozott az egyetemistáknak ilyen illegális alakulatokba történő bekapcsolása ellen és intézkedést kért azok alakulatainak honvédségi szervezetté történő átalakítására.

Minden bizonnyal ennek tulajdonítható a honvéd vezérkar főnökének 83.260/1938. számú, a honvédelmi miniszter rendeletére kiadott leirata is, melynek alapján az önkéntes lövészalakulatok honvéd csapatokká alakultak át.

Teleki válasza, melynek eredetijét Madas András megőrizte, a következő volt:²²

²² Teleki levelének eredeti példánya Madas András birtokában.

BUDAPEST, 1938. szept. 29.

Nagyságos Asszony!

Hozzám intézett levelére válaszolva értesitem, hogy megértem anyai aggodását és ilyen értelemben igyekszem eljárni. - A magam részéről ebben az irányban megnyugtatót is nyertem.

Őszinte tisztelettel:

Nagyságos

özv. Muck Andrásné urasszonynak,

Sopron.

Teleki intervenciója alapján Homlok Sándor vezérkari ezredes, akinek a felügyelete alatt folyt a szabadcsapatok szervezése, Muck Andrásnénak Teleki által átküldött levelére szintén azonnal válaszolt. Madas András ennek eredetijét is megőrizte:²³

²³ Homlok Sándor levelének eredeti példánya Madas András birtokában.

M.kir.honvéd lövészezred.

.....18.....szám.

Lep.1938.

Nagyságos

ösv. M u c k A n d r á s n é
urnőnek,

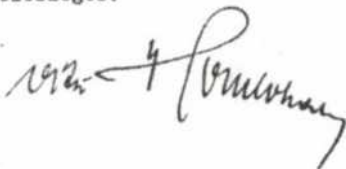
Budatétény,1938.szept.29.

S o p r o n .

Hunyadi János u 35.

Levelére értesítem,hogy a tudakolt személyek a m.
kir.VI.honvédlövészsászlóalj állományába önkéntes jelentkezés alapján fel-
vétettek.Nevezettek a honvédesküt letették és így jelenleg a m.kir.honvéd-
ség teljesjoga és teljes kötelességgel bíró tagjai.

Értesítem,hogy a m.kir.honvédség szabadcsapatokat
nem alakított és így aggodalma teljesen felesleges.

Homlok Sándor levelének az az állítása, hogy a lövész zászlóaljakra felvettek a le-
vél keltezésének dátuma, vagyis 1938. szeptember 29-e előtt letették a honvédesküt,
nem felelhet meg a valóságnak. Az önkéntes zászlóaljakra honvéd csapatokká
történő átalakulására vonatkozó rendelkezést ugyanis Homlok Sándor ugyan szeptem-
ber 27-én írta alá, de abban az átalakulás végrehajtására vonatkozólag határidőt
nem, csak annak szeptember 28-ával történő megkezdését írta elő. Az átalakulás fo-
lyamata, az eskütétel előkészítése időt vett igénybe, ezért az eskütételre – Madas
András és Szabó Károly visszaemlékezésének megfelelően – csak október első napjai-
ban kerülhetett sor. A lövész alakulatoknak honvéd csapatokká történő átalakítására
vonatkozó rendelkezés szeptember 27-i keltezése alapján ugyancsak nagyon valószí-

nűnek tűnik, hogy e rendelkezés kiadását is Madas András édesanyjának Telekihez írott levele és Teleki intervenciója váltotta ki. Homlok Sándor levelének záró mondata sem felel meg a valóságnak, hiszen a szabadcsapatok toborzása Homlok Sándor vezénylete alatt folyt, de ezt nyíltan nem ismerhették el.

Feltehetően Madas András édesanyja levelével elindított folyamatnak volt a következménye az is, hogy október 10-én Homlok Sándor leállította három lövész zászlóaljnak a 381.009/8. hadm. V. vkf. 38. sz. parancs alapján vitéz Haynal Alajos vezérkari alezredes vezetésével Beregszász megtámadásába tervezett bevetését²⁴.

Márkus László visszaemlékezése alapján nagy a valószínűsége annak, hogy ez a döntés közvetlenül Márkus Lászlóék XVIII., Bély Sándorék XVII. és a soproni harcáták VI. zászlóalját érintette. Márkus Lászlóék zászlóalját ugyanis október 3-án Kisvárdára vezényelték, hogy ott meghallgassák Haynal alezredes ünnepi beszédét, melyben „bátor, kitartó harcra” buzdította őket. Az ünnepség után néhány nappal meglepetésszerűen Tarpára irányították őket, s oda október 9-én, azon a napon kellett megérkezniük, amikor a Haynal-akció időzítve volt. Tarpán az ottaniak beszédéből értesültek arról, hogy bevetés következik, és ők is bevetésre kerülnek. Bély Sándorék ugyanebben az időben szintén Tarpán voltak. Nagyon valószínű, hogy őket is azért vezényelték oda, mert a Haynal-akció keretében be akarták vetni őket. A soproni harcáták ez időtájt ugyan Vitkán táboroztak, de a szemlét tartó Takács alezredes beszéde alapján szintén valószínűsíthető, hogy őket is számításba vették az akcióban. Így az akciónak Madas András édesanyja levelével elindított folyamat eredményeként történt leállításuk mindhárom zászlóalj számára sorsdöntő volt.

Ezzel függhet össze az a hír is, amit a csapat Vitkán tartózkodásának utolsó napjaiban hallottak, hogy a kormány határozata értelmében nagyszámú egyetemistákból álló alakulatokat nem szabad harcba küldeni. Utólag az is valószínűsíthető, hogy a pótfélév engedélyezésére vonatkozó rendeletet Teleki azért adta ki, mert emlékezett özv. Muck Andrásné levelére és a soproni egyetemisták vállalkozására, s azokat – a levél hatása alatt – hazafias vállalkozásuk hátrányos következményeitől is meg akarta óvni.

E folyamat valószínűségét a szabadcsapatok történetének eseményei egyértelműen igazolják. A soproni „harcáták” történetének legfontosabb eleme mindenestre az a két levél, melyet Madas András megőrzött, mert ezek e folyamat biztos háttérét adják.

Zárszó

Befejezésül hasonlítsuk össze a m. kir. VI., valamint a XVII. és a XVIII. honvéd lövész zászlóalj történetét a Vásárosnamény körzetében összevont és ott működtetett, valóban illegális szabadcsapatok történetével.

A Honvéd Lövész zászlóaljak „harcátái” történelmi időkben három hónapos, önként vállalt, szigorúan titkos minősítésű, veszélyesnek indult küldetésből és veszé-

²⁴ Forrás: VKF. jelentés: „Összefoglalás a Ruszinszko ellen végrehajtott cselekményekről” 8. oldal. Hadtörténelmi Intézet Levéltára: VKF. 227. doboz 1939. 5. oszt. eln. 80710-81419.

lyes környezetből épen, egészségesen, egy országjáró kirándulás és a visszacsatolt Felvidékre való bevonulás örömteli élményével térhettek haza, és 1939-ben elismerésként megkapták a Felvidéki Emlékérmét és a Nemzetvédelmi Keresztet.

Ezzel szemben a Vásárosnaményben összevont, vegyes összetételű önkéntes csapatokat rendkívül veszélyes akciókba vezényelték, amelyeket teljesíteniük kellett. Ennek végeredménye sok halott, számos sebesült és rokkant, több száz, két hónapig az illavai fegyházban kínlódott szerencsétlen ember volt.

Ennek alapján nyilvánvaló, hogy a „harcéták” és a honvéd lövész zászlóalj tagjai sorsának kedvező alakulása – minden valószínűség szerint – Madas András édesanyja által kétségtelenül isteni sugallatra írott levélnek tulajdonítható.

Jelentős szerepe volt ebben Dávidházy őrnagy úrnak is, aki a VI. lövész zászlóaljat elvitte Vitkára, hogy ott a „harcéták” megismerhessék a másik önkéntes csapatok helyzetét és az ottani körülményeket, de vigyázott arra, hogy veszélyes akciókban csak a csapat 24 évesnél idősebb, megfontolt tagjai vehessenek részt. Az ő nagyszerű hadműveleti tervező és szervező készségének köszönhető az is, hogy Vitkáról úgy indította el visszafelé a csapatot, hogy Halászában besorolhassanak a 7. gyalogdandár kötelékébe, s így részt vehessenek Somorján az ünnepélyes bevonulásban.

Ezért Madas András édesanyjának és Dávidházy őrnagy úrnak az emlékét hálával és szeretettel őrzik a „harcéták” és mi, az utódaik is. Hálás köszönet dr. Madas András és Szabó Károly gyémántokleveles erdőmérnököknek, hogy visszaemlékezéseikkel, valamint Teleki Pál és Homlok Sándor Madas András által 67 év óta féltve őrzött levele hiteles másolatának rendelkezésre bocsátásával lehetővé tették ennek az egyedi történetnek a megörökítését. Köszönet továbbá Beély Miklós és dr. Márkus László aranyokleveles erdőmérnököknek, hogy a XVII. és XVIII. honvéd lövész zászlóaljakra vonatkozó emlékeik közlésével kiegészítették és így teljessé tették a felvidéki szabadcsapatok történetét. Köszönet végül dr. Mastalir Ernőnének, a Nyugat-Magyarországi Egyetem könyvtári és levéltári főigazgatójának, valamint Dávidházy Istvánnak, az őrnagy úr kedves fiának a szerkesztés során felmerült problémák tisztázásához nyújtott segítségükért.

„A rettenetes hatású új magyar fegyverek el fogják dönteni a háborút” – adta hírül a Soproni Hírlap 1944. december 13-i száma. Ilyen és ehhez hasonló – goebbelsi retorikát magyar környezetbe átültető – cikkek és beszédek jellemezték a Szálasi uralta Magyarország mindennapjait.² Az egyre borzalmasabbá váló háborúból 3évet megélt lakosság szkeptikusan fogadta az efféle híreket, csökkenőben volt azok száma, akik elhitték, hogy a háború negatív kimenetele megváltoztatható.³

Egészen az 1980-as évekig a hadtörténettel foglalkozók is úgy tudták, hogy a magyar csodafegyverek csupán a propaganda agyszüleményei voltak. Ekkoriban viszont olyan dokumentumok kerültek elő, amik cáfolták a mítosz jellegét, ugyanakkor arra is rávilágítottak, hogy korántsem csoda-, hanem egy modern elgondolású rakétafegyverről, a 44M Buzogányvetőről volt szó. Ezt a páncélelhárításra kifejlesztett szerkezetet használta fel propaganda célokra a nyilas rendszer, s a nemzetvezető iránti tiszteletből „Szálasi-röppentyűnek” keresztelte el. Az elmúlt két évtizedben Sárhidai Gyula hadtörténész és mások jóvoltából jó néhány cikk, rajz és fotó jelent meg a témában.⁴ Ennek ellenére elmondható, hogy még mindig sok a tisztázatlan részlet, a megjelent publikációk több ponton is ellentmondanak egymásnak. Jelen tanulmány sem kíván, s nem is tud rendet tenni a kérdés egészét illetően. Céлом a Szálasi-röppentyű soproni vonatkozásainak, az elmúlt 3 évben fellelt források alapján történő bemutatása.

1942-re a magyar hadvezetés előtt is nyilvánvalóvá vált a szovjet harcokcsik (T-34, KV-1, KV-2) fölénye. Gyalogságunk nem rendelkezett hatékony kézi, illetve könnyen szállítható páncélelhárító fegyverekkel. Mivel a nemetek ekkor még elzárkóztak saját rakétafegyverek licenszének átadásától, ezért a budapesti Magyar Királyi Honvédtudományi Intézet (HTI) titkos rakétaszakosztálya saját erőből kezdte meg egy kisebb (60 mm) és egy nagyobb (250 mm) átmérőjű rakéta fejlesztését. Utóbbi – cikkünk té-

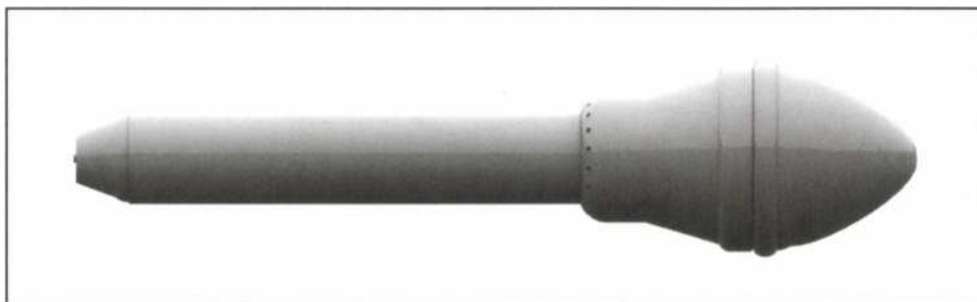
¹ A „szegényes csodafegyverek” jelzőt Sárhidai Gyulától kölcsönöztem, aki az elsők között írt a kérdésről és az elmúlt években is több alkalommal publikált újabb információkat. Lásd: Sárhidai Gyula: Szegényes csodafegyverek. In: Az 1944. év története. História évkönyv. 1984. Szerk. Budapest, 1984. Glatz Ferenc. 70-72.

² Soproni viszonylatban lásd: Hiller István: Sopron és környékének munkásmozgalma a Hitler- és Volksbundellenes küzdelmek időszakában. Sopron, 1983. 146-147.

³ Ez a defetizmus Sopronon is érződött már ekkor, hiszen városunkat 1944. december 6-án pusztító légitámadás érte, mely a helyiek a háborús borzalmak elkerülhetőségéről alkotott illúzióit is végleg lerombolta. Erről lásd részletesen: Ifj. Sarkady Sándor: Légiharcok és légi események 1944–1945-ben Sopron vármegyéjében. Sopron, 2004. 90-99.

⁴ A teljesség igénye nélkül máig az alábbi publikációk jelentek meg a témában: Sárhidai Gyula 1984. i.m., Horváth János: A magyarországi harcokban alkalmazott kumulatív páncéltörő fegyverek. In: Haditechnika, 1986/2. sz.; Schmidt László: Magyar fegyvermódosítási kísérletek 1944-ben. In: Haditechnika, 1987/2. sz.; Muszka M. József: A 44. M Buzogányvető és alkalmazása. In: Haditechnika, 1988/2.sz.; Bonhardt Attila: Újabb adatok a Szálasi-röppentyűről. In: Haditechnika, 1990/1.sz.; Sárhidai Gyula: A M. Kir. Honvédség különleges fegyverei. In: Háború és 49 év béke, 1994/5.sz. 26.; Józsa Béla: A Szálasi-röppentyű. In: Militaria, 1999/14.sz. 488-493.; Józsa Béla: További információk a Szálasi-röppentyűről. In: Militaria, 1999/15.sz. 532-533.; Sasvári Endre: Páncéltörő fegyverek Budapest ostroma idején. In: Militaria, 1999/16.sz. 552-555.; Sárhidai Gyula: A 44.M Lidérc és a 44.M Buzogányvető rakéta haditechnikai elsősegei. In: Haditechnika, 2001/4. 83-86.; Haris Lajos – Haris Ottó: Buzogányvetők a budapesti harcokban. 60 éve történt. In: Haditechnika. 2005/4. 75-77.; Hatala András: Új információk a magyar 44M buzogányvetőkről. In: Haditechnika. 2005/6. 80-83.

máját képző – rakéta 1944 elején készült el, s formája után a 44M Buzogánylövedék nevet kapta. A buzogánylövedék kumulatív (= üreges töltetű), 250 mm átmérőjű robbanófejét, Misnay József hadiműszaki törzskari őrnagy és csapata fejlesztette ki, míg a hajtótöltetet a fűzfői Nitrokémia Rt. állította elő a német *Nebelwerfer* típusú rakétavető 152 mm-es rakétájának licenciája nyomán.⁵

1. ábra: A 44M Buzogánylövedék (Szabó Zoltán rajza)

A világ első nehéz páncéltörő rakétájának számító 1100 mm hosszú, 50 kg⁶ össztömegű szerkezet két fő részre tagolódott. A kb. 800 mm hosszú, 100 mm átmérőjű rakétatest (a „buzogány” szára) végén az indítóhüvely helyezkedett el, míg előtte a szilárd hajtóanyag egészen az emelt peremű nyakgyűrűig. Utóbbi segítségével csatlakozott a karcsú törzshöz a robusztus fej, melyből két fajtát gyártottak.⁷ A harckocsik leküzdésére szolgáló páncélromboló fejbe 4,2 kg tömegű ekrazitot és trotilt töltöttek. A kísérletek alapján a páncélzatra ráégett fejrész és a töltet 3000°C fölötti szúrólánggal átégette a kor legvastagabb páncélzatát is (300 mm). A másik, a „Zápor” fantázianevű változat, egy repeszromboló fej volt, mely az ellenséges gyalogság leküzdését célozta. A becsapódáskor szétrepülő 20 kg-nyi repesz (présgép hulladék és a rakétatest darabjai) óriási pusztítást vitt véghez mind élőerőben, mind épületben.⁸

A HTI egy egyszerű kivitelű és olcsó vetőszerkezetet tervezett a rakéták kilövéséhez, melynek alapját két 700 mm hosszú, 100 mm átmérőjű és 5 mm falvastagságú, egymástól 350-400 mm távolságra elhelyezett, párhuzamosított vetőcső képezte. A csövek egy keresztalpra szerelt forgótányéron nyugodtak. A forgótányér lehetővé tette, hogy a vetőt – az egész szerkezet elmozdítása nélkül – oldalirányban legalább 45-45°-os szögben mozgatni lehessen. A függőleges irányzást a géppuskához hasonló emelőbilincs segítségével oldották meg.⁹ A szerkezet bal oldalán foglalt helyet a ke-

⁵ Sárhidai Gyula: A 44.M Lidérc és a 44.M Buzogányvető rakéta haditechnikai elsőségei. In: Haditechnika, 2001/4. (továbbiakban: Sárhidai, 2001) 86.

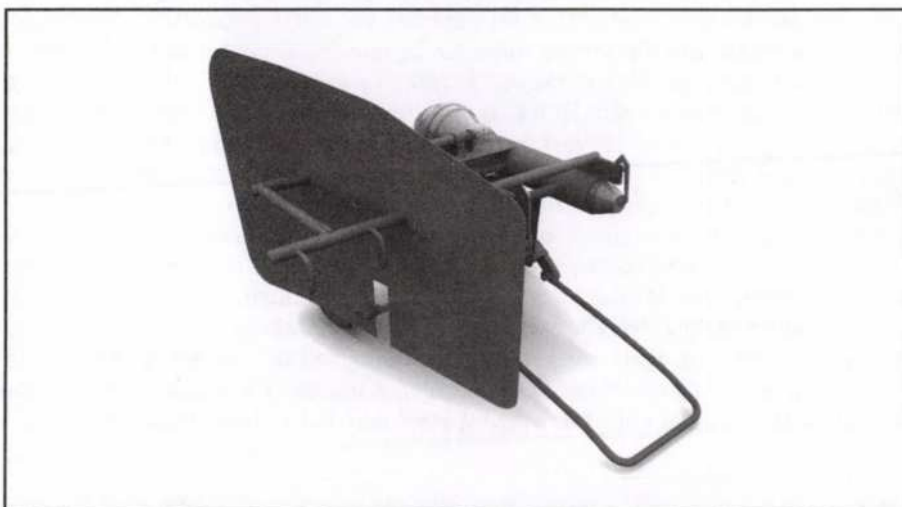
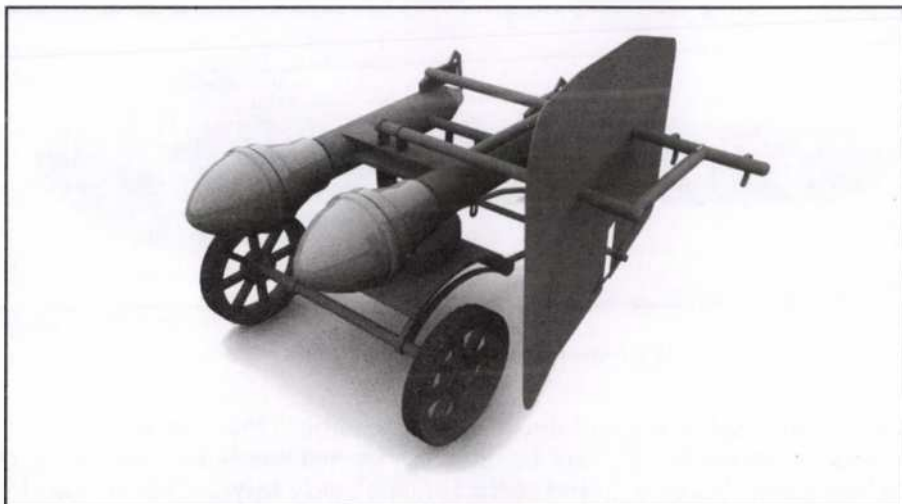
⁶ Haris Lajos – Haris Ottó: Buzogányvetők a budapesti harcokban. 60 éve történt. In: Haditechnika, 2005/4. (továbbiakban: Haris) 75.

⁷ Bonhardt Attila: Újabb adatok a Szálasi-röppentyűről. In: Haditechnika, 1990/1.sz. (továbbiakban Bonhardt, 1990)

⁸ Józsa Béla: További információk a Szálasi-röppentyűről. In: Militaria, 1999/15.sz. 533.

⁹ Bonhardt, 1990.

zelő, akit a kilövéskor keletkező lángoktól egy 2 mm vastag terelőlemez védett.¹⁰ Az elsütő billentyűk egy a versenykerékpárhoz hasonló „szarvkormányon” helyezkedtek el. A rakéták betöltését és a kibiztosítást három-négy fő végezte nagy óvatossággal, a csappantyús elsütési mód ugyanis töltéskor nem volt veszélytelen, a kibiztosítást követően viszont teljesen megbízható volt.

2. ábra: A 44M Buzogányvető nézeti rajzai (Szabó Zoltán munkája)

¹⁰ Józsa Béla: A Szálasi-röppentyű. In: Militaria, 1999/14.sz. 488.

A fegyver kipróbálására 1944 tavaszán előbb a várpalotai, majd pedig az esztergomtábori lőtérre került sor. A próbákról több fénykép is fennmaradt, melyek szerint a próbaindítások egy háromlábú állványról történtek.¹¹ Ezt később felváltották az 1941-es zsákmányból, több száz példányban rendelkezésre álló Szokolov-féle szovjet géppuska taligájával, mely jócskán megkönnyítette a fegyver emberi erővel történő mozgatását.¹²

A sorozatgyártás 1944 nyarán indult a csepeli Weiss Manfréd Rt. (WM Rt.) acélcsovéjében, Magasházi főmérnök irányításával. A konstrukció húzott acélcsovékből készült, elég sok forgácsolási munkával, de – az anyaghiány miatt – más anyag akkor már nem állt rendelkezésre.¹³

1944 őszéig elsősorban a szövetséges bombatámadások hátráltatták a kisipari módszereket alkalmazó sorozatgyártást,¹⁴ szeptembertől viszont már a szárazföldi harcok is elérték hazánkat, s Budapest veszélyeztetettsége egyre inkább fokozódott. Október közepén Debrecen körzetében komoly összecsapásokra került sor, ezzel egy időben a végsőig való kitartást megcélzó Szálasi-kormány került hatalomra Budapesten.¹⁵ A Honvédelmi Minisztérium 1944. október elejétől – a kiugrási előkészületektől függetlenül – számos elvi intézkedést hozott a legjelentősebb budapesti gyárak Dunántúlra telepítésének előkészítésére. Gyakorlati lépésekre viszont már csak a nyilas hatalomátvételt követően került sor.¹⁶ Az 1944 nyara óta német felügyelet alatt álló WM Rt.-nél is mérlegelték a hadiüzemi részlegek áttelepítésének lehetőségét.¹⁷ Ennek során a rakétagyártás Dunántúlra telepítése is felmerült és mérnökcsoport indult a lehetséges helyszínek felkutatására.

A soproni fémipari gyárai október 23-án kaptak táviratot a Lőszergyárak Országos Központja (Lőszer GyOK) és a Honvédelmi Minisztérium képviselőivel érkező küldött-ségről.¹⁸ Ezek az erősen szakosodott, legjobb esetben is csak középüzemnek nevezhető, erősen szakosodott gyárak nem voltak felkészülve nagy mennyiségű forgácsoló munkára. A mai Csengery utcában és az Ágvalvi úton működő Vasárugyár préselő, hőkezelő, gépi kovácsoló technológiákkal elsősorban vasalatokat, a Seltenhofer a mai Móricz Zsigmond utcai üzemében tűzoltószerkeket és csatorna kiegészítőket (csatorna-

¹¹ Ezeket lásd u.o. 488-492.

¹² Sárhidai, 2001. 86.

¹³ u.o.

¹⁴ A két világháború közötti magyar ipart a strukturális megmerevedés jellemezte, nem alakultak ki a tömegtermelés modern formái és ennek megfelelő üzemi szervezetei. Igaz volt ez a Weiss Manfréd művekre is, mely az első világháború után úgyszólván kisüzemek halmazává alakult át és megszámlálhatatlan fajta tömegcikket gyártott. Ugyan a Győri-program (1938) által elindított és 1943-ig tartó dinamikus fejlődési periódusban komoly központosításon és modernizáción esett át a WM – és a hadiüzemek többsége –, a kisipari termelési módszerek több üzemegységben is fennmaradtak. Lásd: Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság Magyarországon 1848-1944. Budapest, 1975. 287-295.

¹⁵ Az általános helyzetről lásd: Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2005. 321-350.

¹⁶ Gáspár Ferenc – Jenei Károly – Szilágyi Gábor: A munkásság az üzemekért, a termelésért 1944-1945. Budapest, 1970. 18.

¹⁷ A magyar nehézipar jelentős részét kitevő Weiss-Chorin konzern, 1944 nyarán, furfangos módon Kurt Becher Obersturmbannführer szerezte meg az SS-nek. A fontosabb üzemegységek őrségét őstől az 22. SS „Mária Terézia” lovashadosztály katonái vették át, nyomatékostíva, hogy a WM Rt.-nél semmi sem történhet Becher, illetve hivatalnokai tudta nélkül. Lásd: Karla Müller-Tupath: Reichsführers gehorsamster Becher. Eine deutsche Karriere. H.n., 1999. 140-142. és Kádár Gábor – Vági Zoltán: Aranyvonat. Budapest, 2001. 206-211.

¹⁸ Soproni Levéltár (SL) XI. 3. A Weiss Manfred Acél- és Féművek Rt. soproni telepének iratai. (WM) II. 4. A soproni üzemvezetőség levele Várnai Vilmos cégvezetőnek. Sopron, 1944. október 24.

fedeleikkel ma is lépten-nyomon találkozhatunk a belvárosban), míg a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt. Soproni Telepe – vagyis a „tűgyár” – tűt gyártott. Nem csoda hát, hogy az 1944. október 24-én, a WM Rt. Műszaki irodája főmérnökének, Balogh főmérnöknek vezénylete mellett megérkező csoport nem sok sikerrel járt városunkban. A tűgyár vezetője közölte Baloghhallal: „*Mivel leginkább esztergályos munkáról van szó azt mondtam, hogy egy esztergapadunk van, ez a pad az üzemkarbantartáshoz, és szerszámkészítéshez állandóan foglalt. Helyem van 2 esztergapad és 1 vertikális marógép elhelyezésére, ha ezt megkapom, akkor mi is bekapcsolódhatunk a rakétalövedék gyártásába.*”¹⁹ Mindez rávilágít a mérnökcsoporthoz komolytalan küldetésére. Lehetetlennek tartom, hogy a WM Rt. budapesti központjában ne tudták volna pontosan, milyen gépekkel és lehetőségekkel rendelkezik a soproni leányvállalatuk. Ezt erősíti a tűgyár budapesti cégvezetésének október 25-ei válasza is: „*Soproni gyárunknak rakéta-löveg gyártásához szükséges esztergapadokkal és vertikális géppel való in-neni ellátása, illetve ezen gépeknek Budapestről való leszállítása mai viszonyok mellett teljesen lehetetlen.*”²⁰ Valószínűsíthető, hogy a Balogh féle csoport nem törekedett az értelmetlenné tűnő feladat megoldására, s így tehetek október 25-ei győri, illetve 27-ei veszprémi szemléjükön is.²¹

Hasonlóan furcsa küldetést teljesített az 1944. október 22-én Sopronba érkezett, Surányi építésmérnök vezette csapat, mely szintén bejelentkezett a tűgyár vezetőségénél.

Harci alkalmazás

A gyártást 1944. december 20-án(!) állították le Csepelen. A leggyártott rakéták száma 600-700 lehetett. Ilyen nagy mennyiség mellett azt gondolhatnánk több harctéri beszámoló is említi a fegyvert, ennek ellenére csak két visszaemlékezésben tűnik fel. Az egyikben az 1944 novemberében, Budapest előterében bevett Szent László hadosztály tisztje, számol be arról, hogy közelükben kipróbáltak egy új magyar fegyvert, a Szálasi röppentyűt.²² A másik szerint Budapest ostroma során két Opel Blitz teherautóra szerelt buzogányvető védte a Soroksári út mellett lévő teherpályaudvart.²³

A Budapest körüli harcokban egy soproni illetőségű ejtőernyős-katona, Füzi Béla tizedes²⁴ is kapcsolatba került a röppentyűvel. Világháborús veteránokkal készített interjúim során jutottam el a szerény öregúrhoz, aki egész életében a vendéglátásban dolgozott, s háborús éveket leszámítva sohasem került kapcsolatba fegyverekkel.²⁵

¹⁹ SL XI. 3. WM II. 4. A soproni üzemvezetőség levele Várnai Vilmos cégvezetőnek. Sopron, 1944. október 25.

²⁰ SL XI. 3. WM II. 4. Várnai Vilmos cégvezető válaszelevele a soproni üzemvezetőségnek. Budapest, 1944. november 7.

²¹ SL XI. 3. WM II. 4. A soproni üzemvezetőség levele Várnai Vilmos cégvezetőnek. Sopron, 1944. október 25.

²² Marostújvári Géza zászlós visszaemlékezése. Huszár János: Honvéd ejtőernyősök Pápán. A Magyar Királyi „vitész Bertalan Árpád” Honvéd Ejtőernyős Ezred története. Pápa, 1993. 127.

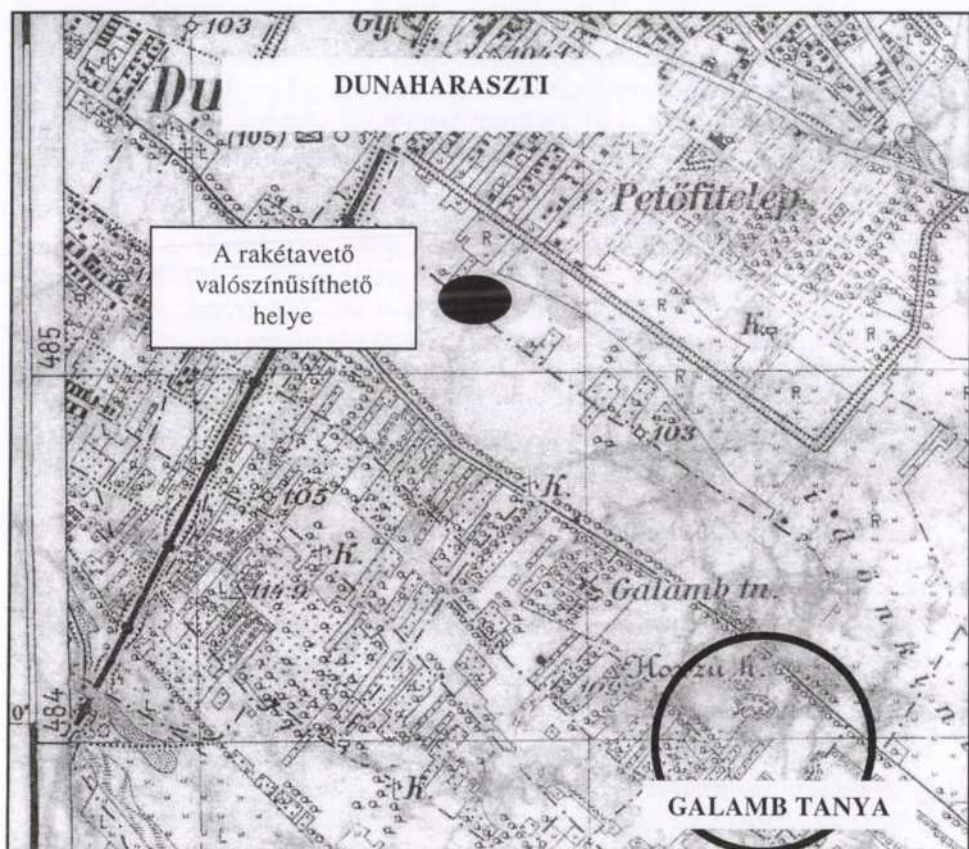
²³ Haris. 77.

²⁴ Füzi Béla (1918. július 14. Eszterháza – 2002. május 7. Sopron) 1940. januárjában vonult be Losoncra a 23. Gyalogezredhez, innen jelentkezett a Pápán alakuló ejtőernyős zászlóaljhoz (1940. június). A kemény kiképzés után a zászlóaljtorzshoz került mint a tisztí étkezde vezetője. Katona ideje letelte után (1942. szeptember), 1944 júliusában ismét behívták Pápára az ejtőernyős ezredhez. Továbbra is az ezred, 1944 októberétől pedig, a „Szent László” néven hadosztállyá átszervezett alakulat törzs-étkezdéjét vezette. – Visszaemlékezés a szerző birtokában.

²⁵ Füzi Béla beszélgetésünk idején már 84. évében járt (sajnos egy hónappal beszélgetésünket követően, 2002. május 7-én elhunyt), de szellemileg rendkívül frissnek mutatkozott.

1944. Október 26-án a Budapest védelmére „kiépített”, Attila-vonalba vezényelték a kiugrási kísérlet óta Budapesten állomásozó Szent László hadosztály immáron felállításra került részeit. Az ejtőernyősök sikeresen tartották a Dunaharaszti-Soroksár védővonalat a főváros felé törő 2. Ukrán Front csapataival szemben. Ezen az arcvonalon történt a Szálasi röppentyű első(?) harci alkalmazása, melyre így emlékezett Füzi Béla:

„Soroksáron rendezkedett be a hadosztályparancsnokság. [...] Ebben az időszakban már gyakran előfordult, hogy bizonyos napszakokban semmi dolgom sem volt. Egyszerűen csak sétálgattam a parancsnokság közelében, figyeltem a front felől érkező menekülteket. Akkor is ott lődörögtünk, amikor beállított egy német tiszt (rendes katona volt nem SS) és megparancsolta nekem és egy bajtársamnak, hogy menjünk vele a terepjáróján. Dunaharaszti mellé egy kukoricatáblához vittek minket. Ott állt már egy teherautó és néhány katona sürgölődött a kukoricásban. A kukorica még állt, így valamennyi fedezéket nyújtott. Bekísértek minket egy köralakban megtisztított kis tisztásra, ennek közepén állt a rakétavető. Egyszerű kis szerkezet volt. Olyan kerekei voltak, mint a vasekének. A németek állítottak be mindent, egyszerre két rakétát lehetett betölteni. A német katona mutatta, mennyire egyszerű az irányzás, a vízszintestől 3 ujjnyi felfelé 3 km-es lőtávot jelentett [sic!]. Az indítás egy bovdenes karral történt, mint a fék a biciklin. Az indító rész oldalán ásattak velünk egy 0,5-1 méter mély, gödröt. Ebbe kellett bekuporodnunk. De előbb még elmagyarázta a német tiszt mi a feladat. A célpontot, amire a rakétát kilőjük, Galambtanyának hívták, ott voltak az oroszok. Délután három órakor kellett kilőni mindkét rakétát, ez jelezte a magyar ellentámadás kezdetét. Ezen kívül semmilyen parancsot nem adott, nyolc-tíz rakétát otthagytak még körülöttünk az állásban, de hogy minek azt nem tudtuk. Mi nem tudtuk volna betölteni őket, sőt később amikor az oroszok lőttek ránk, akár a vesztünket is okozhatták volna. A németek elmentek, mi pedig vártunk. A megbeszélte időpontban kilőttük az egyik rakétát. Alig csapódhatott be, az oroszok azonnal lőni kezdték a környékünket. Annyira laposan és gyorsan szállt a rakéta, hogy nem tudták megállapítani hol vagyunk. Mindenesetre mi rettenetesen féltünk, összehúztuk magunkat a gödörben amennyire csak lehetett. Rettegtünk tőle, hogy a mellettünk heverő rakéták felrobbannak. Kb. fél ótig lőttek, akkor elcsendesedett, úgy döntöttünk kilőjük a maradék rakétát is. Az oroszok erre megint ágyúval válaszoltak, de most már nem lőttek olyan sokáig. Besötétedett, nem tudtuk mitévők legyünk, a németek más parancsot nem adtak, mi meg alaposan be voltunk rezelve, így aztán otthagytunk mindent és eljöttünk. [...]

3. ábra: A helyszín könnyedén beazonosítható az 1:25 000-es léptékű katonai térképen.
(A négyzetháló 1x1 km-es)

Nyilván felmerülhet, mennyire hiteles a forrás? Füzi Béla a háború utolsó napjáig alakulatával maradt. A polgári életbe visszatérve nem került kapcsolatba a régi bajtársakkal, nem szerezhette információkat a „csodafegyverről”, amit nagy pontossággal leírt nekem. Véleményem szerint a forrás hiteles, bár bizonyos részletek gyermeketnek tűnhetnek, ezeket biztosan az eltelt 60 év tette olyanná.²⁶

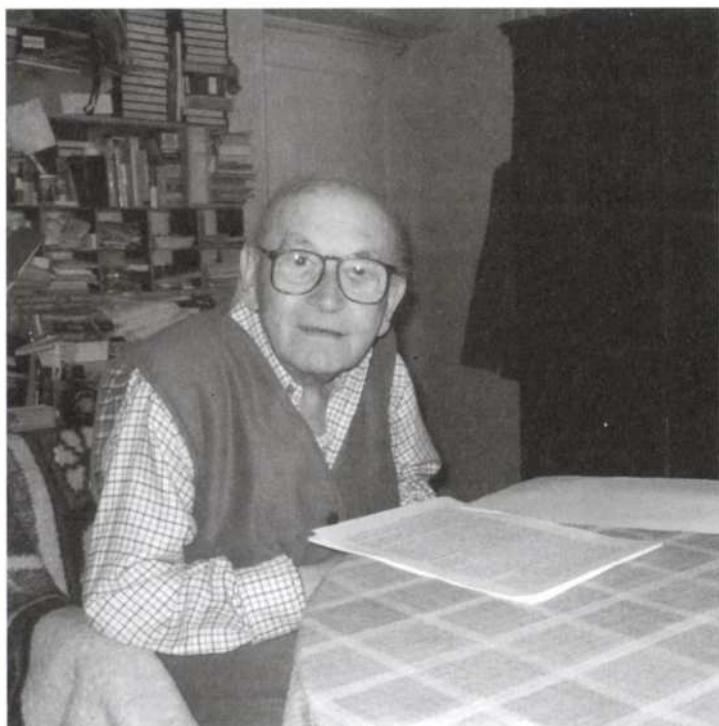
²⁶ A cikk elkészítésében nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Szabó Zoltánnak (számítógépes grafika) és Szádeczky-Kardos Gyulának (térkép).

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA | Tirnitz József 80 éves

Hihetetlen, de igaz: Tirnitz József levéltáros 2006. március 11-én betölti 80. évét. A jeles alkalom szolgáltatott indokot arra, hogy otthonában két alkalommal is felkeressem, és jóízűen elbeszélgetve kifaggassam életéről, családjáról, a levéltárban töltött évekről, a nevezetes soproniakról, akikkel életpályája során találkozott.

Jóska bácsi 1947 tavaszán került Házi Jenő beosztottjaként Sopron thj. város levéltárába. A többször is nevet és jogállást változtató intézményből 1986-ban vonult nyugdíjba. A búcsú azonban nem volt végleges. Napjait a legutóbbi időkig – amíg egészsége megengedte – levéltári asztalánál kezdte. Az itt eltöltött csaknem hatvan év alatt – begyűjtésük, rendezésük során – személyes kapcsolatba került a Soproni Levéltár fondjainak többségével. Tapasztalatai, segítőkészsége révén sokszor jutottunk közelebb egy-egy reménytelennek tűnő probléma megoldásához.

Tirnitz József

Elsőként a tágabb családról, az elődökről faggatom: Levéltárosként biztosan gyűjtött adatokat felmenőiről. Kik voltak, honnan jöttek a Tirnitz család ősei?

Az evangélikus familia tagjai földműveléssel foglalkoztak, az egyik ág polgárosodott. A polgárkönyvekben 2-3 családtag polgáresküjére található írásos bizonyítékok. Az első ismert családtag Tirnitz György volt, aki városi rendőrként teljesített szolgálatot az 1720-as években. György nevű utódja az 18/19. század fordulójára elszegényedett, elvesztette a családi hagyományt.

Apai nagyapám a Hasenörl téglagyárban volt téglamester. Édesapám, idősebb József 1900-ban született. Rövid ideig szolgált az olasz fronton, ahol maláriát kapott. A súlyos beteget már halottnak hitték, ennek ellenére, vagy éppen ezért hosszú élet adatott meg neki, 1980-ban halt meg. Fialat lakatossegédként 19 évesen került a Soproni Vasárugyárba, amely első és utolsó munkahelye volt. A számlélétrát végigjárva mester, műszakvezető, majd 1956-tól a gyár igazgatója lett. Édesanyám, Buranits Katalin 1903-ban született, kópházi horvát ősöktől. (Anyai nagyapám Borisfalváról érkezett 1901-ben Sopron környékére. A családi hagyomány szerint otthon kitagadták, mivel szegény lányt vett feleségül.)

1926-ban születtem. Testvérem – talán édesanyám hosszas betegeskedése miatt – nem született.

Mit tud mondani a gyermekevekről, iskolai tanulmányairól?

1928-tól 1958-ig a Híd utcában laktunk. Otthon németül beszéltünk, magyarul Mollay Károlyhoz hasonlóan az óvodában tanultam meg. Négy elemibe a kurucdombi iskolába jártam, később, a bencés gimnáziumban papok tanítottak. Kedves tanárim voltak Hein Tádé doktor, aki a magyart és a latint, Kovács Adolf, aki a matematikát és Tóth Pelbárt, aki a franciát tanította. Szigorú, de emberséges tanárok voltak. 1944-ben érettségiztem.

Érettségi után rögtön a levéltárba került Jóska bácsi?

Először egy Meyer nevű ember műhelyében segédkeztem. Ezt követően édesapám révén a vasárugyárba kerültem. Rövidesen azonban munkaszolgálatra hívtak be a szombathelyi repülőtérre. Október elejéig voltam ott, aztán visszakerültem a gyárba, amit hadiüzemmé nyilvánítottak. Októbertől májusig maradtam ott, 1945 májusában kerültem a városházára, a közmunkahivatalba.

Milyen emlékeket őriz a háború utolsó évéről, a bombázásokról?

A többi korombélivel részt vettünk a légo figyelésekben, romeltakarításban. Már az oroszok bevonulása után Ágfalvára vittek ki bennünket a romok eltakarítására. Rendőrök és katonák vigyáztak ránk. Itt kaptam „életem legjobb ebédjét” is. Bármilyen finom volt, este hazaszöktünk. A bombázások alatt a téglagyár pincéjébe menekültünk. A 60 emberre szabott helyen 300-an húztuk meg magunkat nagycsütröttöktől egy héten keresztül. Közben a lakást kifosztották. A nagy nehezen, Szombathelyről három napig hozott szalonna is eltűnt. Három orosz katonát szállásoltak be hozzánk, majd egy ideig egy kibombázott család, Trogmayerék laktak nálunk: a mama két felnőtt lánnyal és a cselédlánnyal. Az egyik lány segített abban, hogy munkát kapjak a városi közmunkahivatalban. 1945 és 1947 májusa között dolgoztam ott. Amikor a le-

véltárban megürült Maár Károly állása, főnököm, Ringhoffer Mihály ajánlásával kerülhettem a helyére. 39 év múlva innen mentem nyugdíjba.

Milyen körülmények, milyen jellegű munka várta a levéltárban?

Hárman voltunk Házi Jenővel és egy hivatalsegéddel. Fokozatosan tanultam bele a levéltárosi munkába. Megtanultam, mi az őrjegy, hogyan kell egy iratot a sorkönyvek alapján kikeresni, mit takar a szerelés. A legtöbb megkeresés a műszaki hivataltól érkezett. Tudományos kutatást csak nagyon kevesen végeztek: Verbényi László, Mollay Károly, Csatkai Endre neve jut eszembe. Érdekességként említem meg, hogy a Kosuth Lajos utca elején, az úgynevezett német ház kertjében iratokat ástak ki. Belépési nyilatkozatok voltak, illetve azok névsora, akik pénzzel is támogatták a Volksbundot. Az iratokról jegyzék készült. Ez volt az úgynevezett Volksbund-lista. Gyakran kellett igazolást adnunk arról, az adott személy szerepel-e a listán vagy sem. Az iratokat 1951-ben elvitte a Munkásmozgalmi Intézet.

Házi Jenő akkoriban tudományos kutatásai mellett jelentős közéleti szerepet is vállalt a Kisgazdapárt egyik helyi vezetőjeként, konventelnökként. A megváltozott politikai helyzetben egyre nehezebb helyzetbe került, 1950 derekán, 58 évesen kényszernyugdíjazták. Közben az új törvény az egész közigazgatást átalakította. Megszűnt az önálló Sopron megye, létrejöttek a tanácsok, a megyei és a városi levéltárakat összevonták, és állami intézményként a Levéltárak Országos Központja (LOK) irányítása alá kerültünk.

Milyen változásokat hoztak ezek a nagy horderejű események a mindennapi munkában?

Új igazgatónk, Dr. Takács Endrét, 1951. január 1-vel nevezte ki a LOK. Bajáról került hozzánk. Szerette a munkáját, sokat lehetett tőle tanulni. Rendkívül jó szervező-képességgel rendelkező, szigorú és sokat követelő ember volt. Erre szükség is volt. Új feladatok vártak ránk: gyűjtőterületi munka, iratbegyűjtés, rendezések.. Sok munkát adtak az üzemek. Nem szívesen adták át az anyagukat, sok mindent visszatartottak. Már nem csak a városi önkormányzat, hanem a város és a megye egész területén található történeti értékű iratok gazdái lettünk. Vonaton, biciklin és gyalog jártuk a falvakat. Az iratokat legtöbb helyen a padláson őrizték. A beszállítás 3 és fél tonnás teherkocsikon történt. Reggel ötkor indultunk, a kocsit lerakott egy-egy embert, aki előkészítette, összegurtnizta az anyagot. Visszafelé aztán sorban felszedtek bennünket az iratokkal együtt. Ezt követően került sor az iratok rendezésére, jegyzékelésére. Érdekességként említem, hogy a helyben már nem használt törvénytárakat, rendeletgyűjteményeket is összeszedtük. A duplumokból juttattunk más levéltáraknak is.

Új raktárakra volt szükség. A város különböző pontjain kaptunk helyiségeket, például a Magyar utcai Payrits vendéglőben, az Orsolyitáknál. Többnyire se fűtés, se villany, se polc nem volt. Nagyon mostoha körülmények között dolgoztunk. Takács Endre a teológia épületét szerette volna levéltárnak megszerezni, ami nem sikerült. A Lackner Kristóf utcai volt városi mozi 1952-53 táján került hozzánk, az 1990-es évek elejéig volt ott raktárunk. Ott is csak később került sor a belső szintmegosztásra, polcozásra.

A beszállított anyagot rendezni, jegyzékelni kellett. Első lépésként elválasztottuk egymástól a beszállítás során gyakran összekeveredett különböző eredetű iratokat.

Utána kerülhetett sor a fondon belüli rendezésekre. Ekkor ismerkedtünk a fond, az állag fogalmával. A LOK szigorú szakmai felügyeletet gyakorolt. Borsa Iván, Szedő Antal, Balázs Péter, Vörös Károly irányítottak és segítettek bennünket.

Kevesen voltunk. Radó József 1952-ben került a levéltárba érettségivel és 3 éves teológiával. Ivancsics Kálmán az ötvenes évek derekán, Horváth Zoltán először gyakornokként 1956-ban, Vargáné Gyöngyi 1958-ban. A szállításoknál, pakolásoknál alkalmi munkások is segítettek. A könyvtáros nyugdíjasként dr. Schneller Edit lett. Ő készítette az első felvételt a két levéltár összevont könyvállományáról. Előtte én próbáltam a könyvtárat a mai kutatásban valamilyen visszakерeshető és logikus rendbe rakni. Tudományos munkára nem nagyon volt idő. Takács Endre nem is engedte. Míg Házi Jenő elsősorban tudós volt, ő a szigorúan vett levéltári munkákat követelte meg.

Tudna néhány szót mondani Takács Endre 1956-os szerepéről, tevékenységéről?

Tudták róla a városban, hogy határozott fellépésű, jó szervezőképességű ember, aki nehéz helyzetekben is megállja a helyét. Már az események előtt többször keresték újságírók, zárt ajtók mögött tárgyaltak. Nem sokat tudok mondani arról, hogy pontosan mit csinált azokban a napokban. Egy-egy elejtett megjegyzésből lehetett csak következtetni dolgokra. A főiskolásokat csendesítette, el akarta kerülni a fegyveres konfliktusokat. A forradalom leverése után egy ideig tanácselnök-helyettesként tevékenykedett. Február táján tért vissza a levéltárba. Májusban már bevitték néhány napra, aztán kiengedték. Augusztusban becsukták. Néhány hónapot vizsgálati fogságban töltött, aztán „bizonyítékok hiányában” felmentették. Amikor elvitték, a családja közvetítésével arra kért, utazzak el Csornára, és keressék meg egy bizonyos őrnagyot, tanúskodjon mellette. Én elutaztam, de a „küldetésem” végül is nem járt sikerrel. Azért szerencsére felmentették. Amikor hazaérkezett, az állomáson vártuk a családjával együtt. A LOK a felmentés ellenére fegyelmi eljárást indított ellene. Szegedre, majd Szombathelyre helyezték. Rövid időre visszakерült Sopronba, végül Veszprém következett. Rövidesen ott is igazgatói kinevezést kapott. 1974-ben vonult nyugdíjba.

Tudomásom szerint Takács Endre távollétében Jóska bácsi lett a levéltár megbízott vezetője.

Igen, 1957 augusztusától 1961 augusztusáig. Vargáné. Gyöngyit annak idején én vettem fel. Ekkor került sor a levéltáron belül a földszinti könyvtár és a 2. emeleti raktár felé az áttörésre. Addig csak kívülről, a folyosó felől lehetett ezt a raktárat megközelíteni.

Hiányzott azonban az egyetemi végzettség. Szívesen vállaltam volna a tanulást, jelentkeztem is, de nem vettek fel. Előre mondták az ismerősök: Te klerikális vagy, téged nem fognak felvenni. Így aztán Horváth Zoltánt neveztek ki, akinek megvolt az egyetemi végzettsége. Később mégis levéltárosi kinevezést kaptam. Az addigi munkám, teljesítményem alapján adták meg a felmentést a diploma-kötelezettség alól.

Tudományos munkával mikor kezdett foglalkozni?

Az 50-es évek végétől. Korábban nem nagyon jutott idő ilyesmire. Lengyel Alfréd, a Győri Levéltár igazgatója keresett meg, hogy vegyek részt Az élet megindulása a felszabadulás után.... című kiadvány forrásainak összegyűjtésében és feldolgozásában.

Így kerültem ebbe az egész dologba. Takáts Endre nem nagyon engedte a tudományos munkát: A levéltáros nem tudós, szokta mondani. Zolinak, aki maga is kutató ember, más volt erről a véleménye. A Soproni Szemlében is publikáltam kisebb közleményeket. Elkezdtem a 16-17. századi német szövegek olvasását. Először bizony nem ment könnyen. Segítségért, tanácsért sem igen tudtam kihez fordulni. A külső tanács működését vizsgáltam. Vörös Károly, Degré Alajos, Baraczka István biztatott, hogy írjak róla egy tanulmányt. 1971-ben jelent meg írásom a Bónis György és Degré Alajos által szerkesztett Tanulmányok a magyar önkormányzatok múltjából kötetben. Komoly munka volt a fondjegyzék összeállítása is Vörös Károllyal.

A levéltárban töltött évtizedek alatt az iratok egy nagyon jelentős részét rendezte is...

Hát igen. Ahogy említettem, ekkor ismerkedtünk a fond, állag fogalmával, a rendezés elméleti oldalával. Engem nagyon érdekelt a gyakorlat, hogyan érvényesülnek ott ezek az alapelvek. A begyűjtött községi iratokkal volt a legtöbb dolgunk. Nem akarok dicsekedni, de Balázs Péterék az én magyarkeresztúri rendezésem alapján készítették el a háború előtti községi iratanyag rendezésének a sémáját. Ezt csak utólag tudtam meg.

A levéltári munka során láttam, hogy a megyei feudális anyag rendezésének nagy részét is Jóska bácsi csinálta.

Hát igen. Szerettem csinálni. Nagy munkát jelentett a közgyűlési mellékletek kiszedegetése a miscellaniából. A perceptoráliát is végigrágtam.

Emlékeim szerint jó viszonyt ápolt az osztrák kutatókkal. Mikor jelentek meg a levéltárban?

1955, az államszerződés után. Ismerem Sinowatzot, a volt kancellárt is. Ő még könyvtárosként járt nálunk. Néhány éve találkoztunk Nagymartonban. Azt mondta, emlékszik egy fiatalemberre, akinek az volt a legnagyobb kifogása a politikai rendszer ellen, hogy nem engedi utazni az embereket. Mondtam, hogy én voltam az a fiatalember. A kismartoni levéltár, múzeum munkatársai és néhány helytörténész rendszeresen kutatták nálunk az átcsatolt területek történetét. 56 után volt egy kis szünet, aztán újra jöttek. Mivel a német az anyanyelvem, nem okozott gondot a kommunikáció. Valószínűleg az ismeretségnek és a nyelvtudásomnak köszönhettem azt is, hogy a 70-es évek elején meghívtak az első, még Mogersdorfban tartott konferenciákra.

Jól emlékszem rá, mert nagyon érdekes volt számomra annak idején, hogy az irodalmi németről „egymás közt” hogyan váltottak át pillanatok alatt a számomra érthetetlen dialektusra. Mit kutattak akkoriban a magyar kutatók?

A helytörténészek, diákok mellett éppen a soproni anyag hallatlan gazdagsága és értéke miatt sok „hivatásos” kutatónk volt. A már említetteken kívül Radó Polikárp, Bárdos Kornél, Szendrei Janka, Kovács József László nevét említhetném. Dolgozott soproni anyagból Zimányi Vera, Dányi Dezső is.

Mennyire becsülték, értékelték a levéltárban végzett munkáját? Kapott kitüntetések?

Igen, 1975-ben Szocialista Kultúráért érmet, oklevelet kaptam, ami miniszteri

dícséret volt tulajdonképpen. Nyugdíjba vonulásomkor a Munka Érdemrend ezüst fokozatát, 2001-ben, 75 évesen pedig Pauler Gyula díjat, ami a levéltárosok elismerésére szolgál. Évente, ha jól tudom, négy osztható ki belőle. Meglepett, de nagyon jól is esett, hogy a szakma még nem felejtett el egészen.

Tudom, hogy Jóska bácsi a legutóbbi időig énekelt különböző kórusokban. A zene szeretetét fiába, Tamásba is beoltotta, aki közgazdászként orgonál, koncerteket ad.

1942-től énekeltem a templomi kórusban. Itt tanultam meg blattolni, kottáról énekelni. 1948 és 1951 között a városházán dolgozóknak is volt egy énekkara, Vidor Jóska bácsi vezette. Az ő ajánlására elvégeztem egy egyhónapos karvezetői tanfolyamot Alsógödön. Ezt követően 1950 augusztusában vettem át a kar vezetését, amíg az meg nem szűnt.

Tudomásom szerint a domonkos templomban énekelt a legtöbbet...

Igen, 1948-tól, 1950-től 42 éven keresztül vezettem a kórust. 40 tagú vegyeskarunk volt. 1992 után is sokáig énekeltem még. Most sajnos már nem tudok... Annak idején heti 2x2 órát gyakoroltunk. Nagyszerű segítőkim voltak, például Soproni (Schwarz) József, a zeneszerző. Schubert, Mozart, Liszt műveket adtunk elő, igaz, csak miséken. De máshol is láttam el karvezetői teendőket. Diákkórusokat tanítottam be, a Szövetkezeti Énekkarban másodkarnagy voltam Radó Ferenc mellett. Az ötvenes évek elején a zeneiskola tanári karával is foglalkoztam.

Nem gondolt arra, hogy főhivatásul válassza a zenét?

Igen, persze, hogy gondoltam rá. Annak idején, 22-23 évesen felmerült az zeneakadémiai továbbtanulás, a Bartók Szövetség titkára, Soproni György nagyon biztatott. De édesanyám nem szívesen engedett volna el Budapestre. Szerettem a szüleimet, nem akartam őket elhagyni. A zene mindenesetre sok örömet szerzett nekem... ahogy a levéltár, a levéltári munka is.

Ha jól tudom, feleségét is a zenének köszönheti...

Igen, a kórusaink együtt szerepeltek, és valahogy felfigyeltünk egymásra. Viszonylag későn, 1971-ben nősültem, azonban nem hiába vártam ilyen sokáig. A feleségemmel maig remekül megértjük egymást, rengeteget beszélgetünk. A gyerekek 1972-ben, 1973-ban és 77-ben születtek.

Visszatérve a levéltári dolgokra, itt is volt Jóska bácsinak egy „másodvirágzása”. 1992-től részmunkaidősként naponta bejárt, a levéltárban töltötte a délelőttöket.

Igen. Az a délelőtti 2-3 óra célt és ritmust adott a napnak. Szerettem bejárni. Ráadásul termékenyek voltak ezek az évek. Ekkor készült el a tanácsi jegyzőkönyvek regesztakötete, az úrbéri kilenc kérdőpont átírása, egy-két tanulmány is. Jól estek a ráadás évek. Hiába, a levéltár sok évtizeden keresztül a második otthonom volt.

Köszönöm a beszélgetést. Erőt, egészséget kívánok a következő 20 évre, egészen a 100-ig. A következő kerek évfordulót akkor ünnepeljük meg.

Tirnitz József publikációi 1959-2003¹

1959.

Adatok Sopron város munkásmozgalmának történetéből. In: Soproni Szemle 13 (1959) 110-120. 2. sz. 137-143.

1961.

Adatok Sopron város munkásmozgalmának történetéből.(folytatás) In: Soproni Szemle 15 (1961) 221-232.

A Soproni Fésűsfonógyár munkásainak sztrájkja 1935-ben. In: Soproni Szemle 15 (1961) 141-148. (adatközlés)

1962.

Sopron vármegye parasztságának és agrárproletariátusának szociális helyzete a Horthy-korszakban – egykorú jelentések tükrében. In: Soproni Szemle 16 (1962) 106-113.

1970.

Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében. II. rész Sopron megye In: Lengyel Alfréd, Sály István, Tirnitz József: Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében. Győr, 1970. 257-487. (dokumentumkötet)

1971.

Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526-1711. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk.: Bónis György, Degré Alajos Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (1971) 53-79.

1972.

Michel János soproni krónikaíró. (Adalék a soproni katolikus alsó fokú oktatás történetéhez) In: Soproni Szemle 26 (1972) 271-276.

1973.

Az alsófokú iparigazgatási szervek és ügykörük alakulása 1945-1950 között. In: Levéltári Szemle (1973) 473-502.

1974.

XVIII. századi feljegyzések Sopron éghajlati viszonyairól és a várost ért elemi csapásokról. (1725-1800) In: Soproni Szemle 28 (1974) 165-178.

Az abszolutizmuskori bírósági iratanyag selejtezhetségéről. In: Levéltári Szemle (1974) 24-45.

1976.

Sopron város úrbéres falvainak lakossága a 18. sz. első felében. In: (MTA Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője). A Dunántúl településtörténete I. 1686-1768. Veszprém (1976) 158-165.

¹ Itt mondok köszönetet Polán Miklósnénak a bibliográfia összegyűjtésében és begyűjtésében nyújtott segítségért.

1977.

Sopron város kulturális fejlődése a 18-19. sz. fordulóján In: (Magyar Tud. Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője). A Dunántúl településtörténete II/2. 1767-1848. Pécs (1977) 93-108.

1982.

Sopron és vidékének munkásmozgalma 1925-1928. Győr, 1982. 143.

1987.

Buda expugnata 1686 – Europa et Hungaria 1683-1718. In: A török kiűzésének hazai, levéltári forrásai. Sopron vármegyei és Sopron város levéltári anyag. Budapest, 1987. 193-200.

1990.

Das Komitat Oedenburg und sein Archiv In: Burgenländische Heimatblätter. Jg.52. (1990) Heft 3. 101-123.

1992.

Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Grenzziehung 1921 auf die Stadt Sopron/Ödenburg. – In: Traude Horváth und Eva Müllner: Hart an der Grenze: Burgenland und West Ungarn. Wien. Verl. Für Gesellschaftskritik. (1992) 45-54.

1993.

Soproni polgárjogot nyert művészek és képzőművészeti kultúrával kapcsolatba hozható mesteremberek. In: Házi Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa

Születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Dominkovits Péter, Turbuly Éva. Sopron, 1993. 287-301.

1996.

Tirnitz József – Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533-1554. Sopron, 1996. 118.

1998.

Askercz Éva – Tirnitz József: Id. Storno Ferenc jegyzetei az 1848-49. évi szabadságharc soproni és Sopron vidéki eseményeiről. In: Soproni Szemle 52 (1998) 365-374.

1999.

Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg II. Deutsche Bekenntnisse (1767) A Mária Terézia-kor úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében II. Német nyelvű vallomások (1767) Sopron – Eisentadt, 1999. 217.

2003.

A soproni „Wirtschaftsbürger” – „gazdapolgár”. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely (2003) 301-305.

Macher Figyes Sopronban született 1923. október 20-án, és egész életében hűséges polgára maradt a városnak. Az evangélikus elemi iskola után a Széchenyi István reál-gimnázium tanulója volt, ahol kitűnő érettségi vizsgát tett 1942-ben. A József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen 1946. október 2-án szerzett kohómérnöki oklevelet. Oktatói tevékenységét Sopronban az elemző kémiai tanszéken kezdte a Kossuth-díjas akadémikus, Romwalter Alfréd tanársegédeként. Az egyetemi átszervezés után, 1950-ben Miskolcra, a Nehézipari Műszaki Egyetemre helyezték, ahol elsősorban a vasalapú anyagok nedves elemzésével foglalkozott. Mika József – ugyan-csak Sopronból áthelyezett – Kossuth díjas egyetemi tanár mellett adjunktusként a színképelemzés tantárgyat adta elő a kohómérnök-hallgatóknak. Szülővárosának szeretete azonban visszahúzta Sopronba, pedig Miskolcon – a körülmények ismerői szerint – az egyetemi tanári rang hamar elérhető lett volna számára.

A bányamérnök-oktatás helyszíne nyolc éven át megosztott volt a két város között. A bányászok az ötödik szemesztertől kezdve a diploma megszerzéséig Sopronban végezték tanulmányaikat. Macher Frigyes 1952-ben visszatérve – Vendel Miklós professzor adjunktusaként a földtan-teleptan tanszéken a bányamérnök-hallgatókat oktatta.

A bányamérnök képzés végleges távozásakor a városban maradt és 1958-tól az 1500 fős Soproni Vasöntöde főmetallurgusa lett. Az üzemben a temperöntvények felé fordult érdeklődése. Üzembe helyezte hazánk első szekunder levegős kupolóját, hálózati frekvenciás tégelykemencéjét és bevezette a termoelektromos szilícium meghatározását, a spektrométeres elemzést. A temperöntészet témában nemzetközi bizottságokban vett részt. Moszkvában és Madridban előadásokkal képviselte a magyar kohászatot. 1966-ban műszaki doktori fokozatot szerzett.

A bányászati és kohászati tudományok közös művelőjeként munkálkodott, a legmagasabb szellemi színvonalon. Nyugdíjba vonulva, 1984 januárjától 16 éven át a Központi Bányászati Múzeum tudományos főmunkatársa volt. Az 1910-ben létesített Vasöntöde történetét feldolgozta, és a gyáralapítás 75. évfordulóján kiállításon is bemutatta.

A bányászat fejlődéstörténetét elsősorban német nyelvű könyvekben, cikkekben találjuk. A szakirodalomból sok száz oldalt fordított, többek között a Freibergi Akadémia, a Bochumi Múzeum kiadványaiból és más forrásokból. A Bányászati Múzeumban készült tanulmányokat is ő fordította németre.

Sopron város történetét családja révén és olvasmányai alapján is kiválóan ismerte. Idegenvezetői képesítést is szerzett az 1980-as években. Szerencsés volt az a magyar vagy külföldi látogató, aki az ő vezetésével ismerte meg a városunk történetét, nevezetességeit. Közöttük magyar és osztrák államfők, miniszterek is voltak.

Szakirodalmi tevékenysége több mint 170 művet számlál. Főleg az *Öntöde* c. szaklapban írt, de a *Soproni Szemle*ben is megjelent 18 írásműve. Napilapokban is érdekes cikkei láttak napvilágot.

Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület soproni csoportjának titkára volt 1955–1970 között, ekkoriban több nemzetközi rendezvény tevékeny szervezője is volt. Mindezekért 1993-ban az akkor 6700 fős országos egyesület tiszteleti tagjává választotta. A Magyar Kémikusok Egyesülete helyi csoportjának elnöke volt 1990-től 1998-ig. Évtizedeken át tagja és gyakori előadója volt a Helytörténész Baráti Körnek és a Kitaibel Asztaltársaságnak.

Macher Frigyes két hónapos betegségét megadóan viselve 2005. november 5-én hunyt el. A halál megráz mindenkit, és könnyen ragadja túlzó fogalmazásra azt, akit 72 évi barátság és másfél évtized közös munka fűzött a távozóhoz. Mégis elmondom, hogy ha volt valaki ebben a városban az elmúlt fél évszázadban, aki a város történelmében, a szakmájában, a tudományban egyformán magas színvonalon tudott gondolkodni, alkotni, az Frigyes barátunk volt! Ennek a nagyon hasznos munkásságnak egyik titka, békés háttere bensőséges családi élete volt. Bár maga nem beszélt róla, tudtuk, hogy milyen sok munkával, takarékossgal járult hozzá felesége hivatásának megkönnyítéséhez, gyermekei felneveléséhez.

Olyan ember volt, aki soha senkire nem haragudott meg, senkire nem neheztelt, senkiről rosszat nem mondott. Ha kérdeznék, hogy milyen gondolatot hagyott ránk, kollégáira, barátaira, csak azt mondhatjuk: ebben az időt, ideget felaprózó modern életben csak a szenvedéllyel és szorgalommal végzett munkának van maradandó értéke.

November 11-én több száz barátja, volt munkatársa és tisztelője vett búcsút Macher Frigyestől a soproni evangélikus temetőben. A rideg őszi időjárás a temetés órájára kellemes, ragyogó napsütéssé változott. A családi sírboltnál a szertartás befejezésekor – kívánságának megfelelően – a kohászhimnusz hangzott el.

Személyiségét feledtetni nem lesz ereje az időnek.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ

Hárs József: Fertőrákos. Száz magyar falu könyvesháza. Szerk.: Jászberényi Ferencné, Néma Sándor.
Budapest, 2000.

A magyar állam millenniumára jelent meg a „Száz magyar falu könyvesháza” címet viselő sorozat. Kosáry Domokos ajánlásából kitűnik, hogy a szerkesztők az 1896-ban megjelent „Magyarország vármegyéi és városai” sorozat mintájára száz kiválasztott falu egyéni történetét kívánták közzétenni, olyan falvakét, amelyek valamilyen módon fontos eseményekkel vagy neves szülötteikkel kapcsolatban jelentőséggel bírnak a magyar történelemben, és ezáltal a magyar történelem kontinuitását is jelképezik. Minden kötet hátsó borítóján megtalálható a kiválasztott falvak listája, a hátsó belső borítón pedig térkép is segíti az eligazodást. A kötetek egységes elvek szerint, azonos szerkezeti felépítésben íródtak.

E sorozat részét képezi Hárs József műve az egykori püspöki mezőváros és nyári rezidencia, Fertőrákos múltjáról. Szerencsés helyzetben van a falu, hisz nagyjából azonos időszakban három kötet is megjelent történetéről. Hárs József könyve mellett szintén 2000-ben adta ki községi önkormányzat a német kisebbségi önkormányzattal karöltve, a Fertőrákosi Füzetek első köteteként Bán János „Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története” című művét. Nem sokkal később az ICOMOS (International Council on Monuments and Sites): „Fertőrákos. Műemlék-védelmi megfontolások egy magyar falu megújításához.” című kötete is megjelent. (A három kiadványról a [http:// www.fertorakos.hu/tortenelem.asp](http://www.fertorakos.hu/tortenelem.asp) honlapon található információ az érdeklődők.)

Hárs József Fertőrákos-kötete az érdeklődő nagyközönség számára íródott: a sorozatszerkesztők által megállapított időrendi és tematikai felépítésben, számtalan illusztrációval követi nyomon a falu történetét a kezdetektől napjainkig.

A rövid, egymásra épülő, ám önálló, böngészésre, lapozgatásra is alkalmas fejezetek sorában első a földrajzi tájleírás: a falu és a Fertő földrajzi helyzete, a Fertő-Hanság Nemzeti Park leírása. Ezt követi több fejezeten keresztül a falu történetének feldolgozása, a legrégebbi régészeti leletektől az 1989-es páneurópai piknikig. Szó esik a szomszédos középkori rablóvár, Macskakő várának történetéről, az állandó harcokról, amelyet a közeli szabad királyi város, Sopron folytatott a győri püspök falujának megszerzéséért, csakúgy, mint a mezővárosi rang elnyeréséről, a 18. század eleji nagy tűzvészről, az 1921. évi népszavazásról és a második világháborút követő kitelepí-

tésekről – hogy csak néhányat említsünk a falu történetének fontos dátumai közül. A Fertőrákost bemutató kötet második része megadott témákat jár körül. A mezőgazdaság és ipar történetét taglaló fejezetben olvashatunk a fertőrákosi kőfejtő történetéről, a következő részben a Fertő-vidék jellemző művelési ágainak, a szőlőtermelésnek, nádaratásnak, halászatnak leírása kerül sorra. Külön néhány oldalt szentelt a szerző a kereskedelem bemutatásának. Az iskolatörténeti fejezetet a Fertőrákoshoz köthető egyesületek bemutatása követi: itt kapott helyet a Fertő-tó híres cölöp-településéhez kötődő vitorlázó egyesület is. A helyi hagyományokat veszi számba az egyházi év rendjét követő kulturális élet leírása az advent időszakától az aratás, cséplés idejéig. Ugyancsak néprajzi ihletésű a falu építészetét – többek között a püspöki rezidenciát, és a híres pellengett is – bemutató fejezet. Külön fejezetet kapott a Mithras-barlang és a fertőrákosi barlangszínház, a zárófejezet pedig a katolikus kötődésű építészeti emlékeket: a Szent Miklós templomot, a Halász-kápolnát, a Szentháromság-szobrot, a Szent Sebestyén, és Nepomuki Szent János szobrokat, valamint a két háború, a kitelepítés, és a páneurópai piknik emlékműveit tárgyalja.

A sorozat ismeretterjesztő és népszerűsítő jellegének megfelelően a szöveget nem egészítik ki lábjegyzetek. A felhasznált források és irodalom jegyzékét a kötet végén, külön fejezetben találjuk. Itt az annotált forrásjegyzékben használt rövidítések feloldása után fejezetenként közli a szerző a vonatkozó levéltári anyag és szakirodalom jegyzékét.

Az irodalom- és forrásismertetést követő függelékben rövid kronológiai áttekintést, a telkes jobbágyok 1571-es összeírását, és az 1848-ban választásra jogosultak névsorát találjuk.

A kötetet magyar, angol és német nyelvű összefoglaló zárja.

Külön erőssége a kötetnek a szöveget illusztráló számtalan rajz, térkép, fénykép, képeslap. A modern kori fényképek mellett zárójelben megtalálható a kép készítőjének neve, sajnálatos azonban, hogy illusztrációs jegyzék hiányában számos régi kép származási helye (múzeum, levéltár, magántulajdon, stb.) ismeretlen marad előttünk.

KEVEHÁZI LÁSZLÓ

Mirák Katalin : „Lámpás az oltár
zsámolyán” Kapi Béla püspök fel-
jegyzései életéről és szolgálatáról.
Sopron, 2004.

„Írásom nem életrajz, nem is a rendes szóhasználat szerinti emlékirat. Amire vállalkozom, egészen egyszerű dolog. Egy 76 éves öregember sírhalmának előrevetített árnyékában megáll, visszatekintget letűnt életének eseményeire, elvégzett munkáira, álmaira, küzdelmeire, és úgy igyekszik visszaidézni múltjának emlékeit, hogy hozzá tartozó családja, legfőképpen pedig önmaga számára meg tudja állapítani Isten kezének elrejtett nyomait. Az ilyenfajta érdek nélküli visszaemlékezés az egyén, a közvet-

len hozzátartozók számára áldásos. A visszaemlékezés, a hálaadás, a tanulság levonás és önmagunk megismerésének lehetőségeit megtanít önmagunk orcápirulással való szemléletére.”

„...nem életrajz, nem a rendes szóhasználat szerinti emlékirat” írja maga Kapi püspök saját írásáról. S a recenzióban felmerül a kérdés, akkor minek lehetne nevezni igazán? Mi az, amit mégis a könyvről el lehet mondani? S ahogy ezen elgondolkozom, szemembe ötlök a könyv címéből a kezdőszó: „*Lámpás...*” Engedtessek meg, hogy ez legyen a könyv összefoglalásának kulcsszava. Mert ez a könyv valóban lámpás – méghozzá ahogyan a kezdő idézet mutatja: „*árnyékban*”. S itt nemcsak a sírhalom előre vetített árnyékára gondolhatunk, amiről az idézet szól. Árnyékba került a napló írója sokáig, árnyékban van még mindig maga a kor is, amelyben élt, bizony sok tekintetben még csak árnyékról beszélhetünk. S a könyv „lámpásként” minderre az árnyékokra sok tekintetben, a mai nemzedéknek világosságot derít. fényt vetít.

Fényt vetít a könyv az íróra, Kapi Béla püspökre. Nem gondolom, hogy egy rövid recenzióban szükség lenne életrajzát vagy életútját megírni. Az azonban bizonyos, hogy Kapi Béla születésétől haláláig nagy pályát futott be. Hogyan lett a soproni igazgató fiából Isten szolgája, püspöki titkár, körmendi, majd szombathelyi lelkész, hogyan választotta a Dunántúli Kerület püspökévé, hogyan végezte munkáját, járta gyülekezeteit, majd hogyan került az Országházba, és végül hogyan mondott le, hogy csendes visszavonultságban éljen és leírja visszaemlékezéseit.

Inkább arról érdemes írni, hogy az 1945-ös történelemírás, olykor még az egyház-történet írás is úgy állította be őt, mint aki a „felsőbb osztályhoz tartozó”, a „régii rendet képviselő” „méltóságos úr” volt. Bizony annakidején, még teológus korunkban is hallottunk és olvastunk ilyen véleményt! – Ez a könyv ebben a tekintetben is lámpás a szó igazi értelmében. Rávilágít nemcsak küzdelmes, sokszor nélkülöző életútjára, hanem a krisztusi szeretetből élő emberre, aki élete során méltósággal – Istentől kapott mandátummal, erővel tudott mindvégig alázatos lenni, mint Krisztus szolgája. A könyv lapjai igen őszinte szavakkal hozzák közel családját, amelyből származott, és azt a családot, amelyet övének mondhatott.

Rávetül a fény a lelkészre, akinek mindig az volt törekvése, hogy gyülekezete tagjaihoz közel kerüljön, s mindent megtegyen értük. Nem tudom, hány lelkész levelezett a háborúba került katonákkal gyülekezete tagjai közül, s hányan küldtek, sőt írtak igemagyarázatot és imádságokat a lövészárkokban küzdő katonáknak? Lehet, hogy mások is voltak, de engem megragadott ez a lelkipásztori magatartás. S élete végén, valóban a sír árnyékában így tud írni – rengeteg prédikációja után: „Mikor lelkészi hivatásomról beszéltem, csak a szent vágyat vettem szívemből, a vonalakat és színeket a Krisztus örökké égő pásztori szívéből merítettem. Míg beszéltem, hangomnak mindig kettős csengését éreztem: prédikációként szállt felétek, pedig Isten lábaihoz hulló, remegő imádság volt.” Fény derül püspöki munkájának alapvető céljára is, hogy az egyház szervezete Krisztus lelki testévé legyen.

Sőt azt is nyíltan megvallja, hogy szíve szerint irodalmi pályára készült volna. Fény derül hatalmas irodalmi munkájára is. Nincs idő és keret, hogy könyveit, cikkeit fel-

soroljuk. Ha könyveit vesszük, egyik nagy témája az egyház és társadalom kérdése volt. A társadalomban egyaránt szívén hordozta a műveltek és a munkások helyzetét. Könyvei erről tanúskodnak. Cikkeinek sokasága pedig felsorolhatatlan. Hogy csak a fontosabbakat emeljük ki: a *Harangszó* indítása, amely dunántúliból országos lap lett. De szólni kell a *A Protestáns Család és Iskola, az Evangélikus Egyházi Élet* lapjainak indításáról és szerkesztéséről, és akkor még nem beszéltünk arról a többi egyházi és világi újságról, amelyekben szinte állandó cikkíró volt. Nem véletlenül lett 1919-ben a Vas megyei Kultúregyesület elnöke. Mégis talán élete legnagyobb alkotása a „*Belmissziói Munkaprogramm*” elindítása és szerkesztése volt, amelyről maga írja, hogy a belmissziót ezzel az egyházi munka közepébe állította! Követendő példa lenne ma is... Kapi Béla élete és szolgálata „lámpás” ma is!

De fényt derít a könyv arra korra is, amelyben élt és szolgált. Ha meggondoljuk élete két nagy dátumát: 1879–1957, ez a 78 esztendő, s főképpen a 20. századi események bizony „árnyékos” idők voltak! A rostocki, majd hallei ösztöndíjas évek után – mely utóbbiról püspök elődje hazarendelte, mert itthon volt szükség szolgálatára, úgy tűnt, nyugalmasabb évek következnek. Szolgálata nyomán felvirágozott a körmendi gyülekezet élete, s szomorúan vették tudomásul, hogy lelkészüknak tovább kell mennie Szombathelyre. De ha ezen túl arra gondolunk, hogy püspöki szolgálatát 1916-ban kezdte el, ez az év nemcsak életében volt jelentős és nagy dátum, hanem az első világháború közepén vagyunk, annak minden szenvedésével, borzalmával együtt.

Püspöki szolgálatát pedig újra meg újra „beárnyékolta” az éppen hatalmon lévőkkel való szembesülés. Ez a tény is azok közé tartozik, ami „homályba” került. A háború utáni kommün idején a szombathelyi direktóriummal kellett ütköznie, mert a püspök egy lelkészárását védte a hatalommal szemben, méghozzá igazsággal és joggal. „Szabad kérdezni, miért nem terjesztették be hozzám?” [a prédikációt] – kérdezte a püspöktől a szombathelyi direktórium elnöke. – „Mert én nem engedtem – feleltem egészen nyugodtan.” S a beszélgetés vége: „Azt kell ugyanis közölnöm – kezdte fölényes bírói hangon – hogy a kormány a legnagyobb mértékben elégedetlen püspök úrral szemben.” Az ilyen mondat ebben az időben felért egy nyílt fenyegetéssel, s várta is a család a „következményeket”. Közben azonban a püspök élete első „memorandumát” fogalmazta a kommunista hatalommal szemben. Megtudta, hogy elfogatását már elhatározták. De ez az idő azért hamar elmúlt. Következhetett egy új építkezés két évtizede.

Aztán jött a másik, a németekkel ránk törő fasiszta hatalom. Németországban Müller püspök vezetésével megalakult a Deutsche Christen nevű „egyház”. S elkezdődött a zsidók felkutatása, elhurcolása itthon is. Sokáig úgy tanították, hogy az egyház ez ellen nem tett lépéseket, vagy nem eleget. Ez a könyv itt is fényt derít. Megszületett egy közös protestáns – sajnos nem teljesen ökumenikus – memorandum. S amikor ezt beadták, Kapi püspök hozzátette: „Az evangélikus egyház 1944. május 26-án kelt felterjesztésében külön is felhívta a kormány figyelmét a zsidótörvény végrehajtásának örve alatt elkövetett rettenetes igazságtalanságokra és embertelenségre. „Most bizonyos értesülést szereztünk arról, hogy a zsidókat összeterelik, va-

gyonukat elveszik, őket durva bántalmazásban részesítik, azután vagonokban hurcolva az ország határain átviszik őket, és úgy a deportáltak, mint hozzátartozóik arról vannak meggyőződve, hogy útjuk a végső megsemmisüléshez vezet." S a memorandum így fejeződik be: „Ha szavunknak foganatja nem lesz, kénytelenek leszünk egyházunk közvéleménye és a protestantizmus színe előtt bizonyosságot tenni arról, hogy Isten üzenetét nem hallgathatjuk el.”

Az utolsó megpróbáltatás 1945 után következett be. Ennyi harc után egyetlen megoldásnak azt látta, hogy visszavonuljon a vele ellenségesen viselkedő hatalommal szemben, s 1948-ban lemondott püspöki hivataláról. S már csak annyit, hogy szomorú szívvel kellett megérnie kedves Kerületének megszüntetését is, amikor egyházunkat két kerületre osztották. Reflektálása zárszavait elég itt idéznem: „Az egyházkerület kivégzésekor nem adtak ki gyászjelentést. Pár soros zsinati határozat az egész, de a mondat végére Isten keze rájegyezte hívő emberek bizodalját: a feltámadás reményében!”

A könyv „lámpást” ad a kutatók kezébe a jövőre nézve is. S itt elsősorban a Jegyzetekre gondolok. A 116 oldalt kitevő 761 (!) jegyzet nemcsak háttéranyagot nyújt bőségesen, amire a pontosság szempontjából bátran építeni lehet. Tudom, hogy nem mindenki szereti a lábjegyzeteket. A könyv szerkesztői ezt úgy oldották meg, hogy nem a lap aljára, hanem a könyv végére tették azokat. Ez persze kis többletmunkát, lapozást jelent, de megéri a fáradságot. Ezek a jegyzetek nemcsak a pontosítás miatt jelentek meg, hanem azért is, hogy ha valaki tovább akar kutatni, annak anyagot és segítséget adjanak. S ezért sem lehetünk eléggé hálásak!

Mert igaz, hogy ebből az időből egyre több könyv jelenik meg, egyházunk életében is. Olvashattuk az Ordass köteteket, a Túróczy köteteket, megjelent Szabó József püspök egy kötete is. Nemcsak püspökeinkről jelentek meg könyvek, hanem például legutóbb az „Isten követségében” című, Zászkaliczky Pál esperesről szóló kötet is. S most kezünkbe kerülhetett ez a vaskos Kapi-kötet is. (Lehet, hogy két kötetben könnyebben tartható és olvasható lett volna?) Mindez, sok más írással együtt a közelmúlt „árnyékainak” felderítését szolgálja „lámpásként”, s ez ennek a kötetnek is végső szolgálata.

Ez az írás „hívogató”, „ízeltő” szeretne lenni. Átgondolásra a mi – idősebb – nemzedékünknek, tanulásra a fiataloknak. Köszönjük a soproni Berzsényi Gimnáziumnak, hogy vállalkozott a kiadásra! Szívvel kívánom, hogy a könyv „árnyékokat” oszlató „lámpássá” legyen, amely az „oltár zsámolyáról” fényt adhat a mindennapi és az örök élet felé.

2006-ban emlékezünk a magyarországi németek kitelepítésének 60. évfordulójára. Ez a tragikus, a mai napig hatását éreztető eseménysorozat kisebb-nagyobb megszakításokkal 1948-ig tartott és közvetlen összefüggésben van az 1941-ben megtartott népszámlálással. Az 1941. évi népszámlálásnak a megnagyobbodott országterületen a háborús körülmények miatt lényegesen nagyobb tétje volt és azt a megváltozott etnikai összetétel felmérése is szükségessé tette.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) megalapítása óta ragaszkodott a személyes adatok bizalmas kezeléséhez. A kitelepítések során ez az elv súlyosan sérült, amelynek következményeként a későbbiekben a hivatalnak az adatszolgáltatók bizalmatlanságával kellett szembesülnie.¹ Az 1941-es népszámlálás tragikumát az adja, hogy annak alapján a magyar politika kollektívan sújtotta a hazai németiséget, még azokat is, akik német anyanyelvük mellett magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ez a népszavazás a félelem és a tájékozatlanság árnyékában a hazai németiség számára különösen nagy jelentőséggel bírt. Félelem egy esetleges kitelepítéstől, hisz a német nemzetiséghez tartozás képezte az alapját egy esetleges kitelepítésnek és a tájékozatlanság, mivel erről a németeket nem tájékoztatták. Maga a miniszterelnök Teleki Pál is előbb-utóbb elkerülhetetlennek tartotta a kitelepítést. Ebben szerepet játszott Hitler azon szándéka is, hogy a németeket Közép-Európából a birodalomba telepítse. Mindenesetre a gyakorlat azt mutatta, hogy a hazai németiség itt jól érezte magát, itt akart maradni.²

Házi Jenő főlevéltáros 1946 januárjában, egy a „Soproni Újság” című napilap számára írt, de soha meg nem jelent cikkében a népszámlálásról és a kitelepítésről a következőket írta: „Amikor 1941 január végén a népszámlálást megtartották Sopronban is, az akkori miniszterelnök, gróf Teleki Pál, azt a hivatalos utasítást adta ki, hogy anyanyelvét és nemzetiségét mindenki szabadon és minden befolyástól mentesen vallja be. Ez utasítás birtokában Sopronban a világi és egyházi hatóságok a tanácsért hozzájuk forduló magyarhű német polgárságnak egyértelműleg azt a felvilágosítást adták, hogy vallják be nyugodtan az igazságnak megfelelően magukat német anyanyelvűnek, de ezzel szemben magyar nemzetiséget írjanak.

¹ A KSH kitelepítésben játszott szerepéről ld. még: Bank Barbara – Őze Sándor: A „német ügy” 1945-1953. A Volksbundtól Tiszalökiig. Budapest-München-Backnang, 2005.

² Spannenger Norbert: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938-1944. Budapest, Lucidus Kiadó, 2005. 244-246.

Mivel Sopron egész magyarsága hitelt érdemlően igazolni tudja, hogy Sopron megmaradását 1921-ben ezeknek a nemzethű német anyanyelvű polgároknak köszönheti, mivel Sopron egész magyarsága azt is hitelt érdemlően igazolni tudja, hogy ezek a magyar nemzetiségű német anyanyelvű polgárok a német propaganda és volksbundisták részéről nemzethű magatartásukért micsoda kíméletlen üldöztetést szenvedtek: ennek a sok testi és lelki szenvedésnek jutalmát e derék polgártársaink most nyerik el abban, hogy a Magyar Haza állhatatos hűségüket hasonló hűséggel viszonzza. Így kívánja ezt a magyar becsület és így kívánja ezt az az igazságszolgáltatás, amely a potsdami határozatok alapján a német kérdésben Magyarországon is érvényesülni fog."³

A kötet összeállítóinak fontos törekvése volt, hogy a népszámlálás során keletkezett dokumentumokat közöljenek, amelyeket a KSH Levéltárában és Könyvtárában fellelhető anyagok alapján hét csoportba gyűjtöttek össze. I. Az 1941-es népszámlálás előkészítése. II. A névjegyzékek összeállítása. III. Az egyéni igazolások kiadása. IV. A kitelepítés lezárulása. V. Bibó István véleménye a kitelepítésről és a KSH szerepéről. VI. A kitelepítéssel kapcsolatos KSH nyomtatványok. VII. Főbb jogszabályok. A könyv másik nagy egységét a kitelepítési névjegyzékek adatai, illetve ezek elemzése képezi.

Magyarországon a népszámlálásokat mindig alapos előkészítő munka előzte meg, és nem volt ez másképp 1941-ben sem. A könyv I. számú dokumentum-csoportjában a szakmai előkészítő munka kerül bemutatásra. Az itt közölt szövegek azt a problémát érzékeltetik, hogy miként, milyen kérdésekkel írják össze a Magyarországon élő nemzetiségeket. Az 1930-as népszámláláson, akár csak a korábbiak esetében, mindez az anyanyelv alapján történt. A megváltozott körülmények viszont a rendszer pontosítását, megreformálását kívánták. Itt elsősorban Elekes Dezső 1940-ben megtartott előadását érdemes kiemelni, amelyben olyan, pontosan máig sem definiált fogalmakat próbál tisztázni, mint nemzet, nemzetiség, (anya)nyelv. Kitekintésében 37 ország népszámlálási módszerét is vizsgálat alá veszi. Négy csoportot állított fel: 1. A nemzetiséget sem közvetlenül, sem a nyelv alapján nem tudakoló államok. 2. A nemzetiséget közvetlenül (nemzetiséget kérdezik) tudakoló államok. 3. A nemzetiséget nyelv alapján tudakoló államok. 4. A nemzetiséget közvetlenül és nyelvi alapon is tudakoló államok. A többi közölt hozzászólás nagy része, a kor neves statisztikusainak előadásában a Magyar Statisztikai Társaság szakértekezletén hangzott el, alapvetően ugyanennek a témának a tisztázását kísérelték meg.

A kötet második fejezetében a névjegyzékek összeállításáról van szó. Az 1929: XIX. tc. ugyanis már 1945-46-ban sem tette lehetővé személyes adatoknak az adatszolgáltatón kívül, hatóságok, hivatalok részére való kiszolgáltatását. Minderre 1945 szeptemberében Thirring Lajos jelentés tervezetében már Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök figyelmét is felhívta, mivel a KSH egy a kormánytól érkezett üggyirat alapján a bizalmasság hangsúlyozásával köteles volt személyes adatokat hatóságoknak is kiadni. Bibó István miniszteri tanácsos elismerte, hogy az országos statisztikai érdekek sérülhettek, de ennek felelőse egy bizonyos Zöld Sándor államtitkár volt, aki már nincs pozíciójában. Bibó a hivatalt megnyugtatta a kitelepítéssel kapcsolatos adatszolgáltatá-

³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. XXIV.1. A Soproni Kitelepítési és Telepítési Bizottság iratai. 28.d.

tás tárgyában, ez ugyanis szerinte nem az 1941-es népszámlálási ívek alapján fog megtörténni. A II/3. (1945. október 25-i emlékeztető a miniszterelnökségen az anyanyelvi és nemzetiségi adatok kiszolgáltatásával kapcsolatban tartott értekezletről) dokumentumban olvasható az a mondat, ami alapján mégis csak kiadásra kerülhettek a személyes adatok. „A törvény rendelkezéseitől eltérően a volksbundisták (német nemzetiségűek)⁴ névjegyzéke kiadható, de csak olyan hatóságnak, melynél nem forog fenn a visszaélés vagy rosszhiszemű felhasználás (...) veszélye.” Ezzel az ügy sorsa megpecsételődni látszott és ez egyben óriási munkát is adott a hivatalnak, melynek a béke-előkészítő munkálatokra is koncentrálnia kellett. Ezek után nem meglepő, hogy kitelepítési rendelet (12.330/1945) már hivatkozik is, illetve a kitelepítés indokául nevezi meg az 1941. évi népszámlálás alkalmával bevallott német anyanyelvet, illetve nemzetiséget. Thirring Lajos feljegyzésében (II.9) felhívja a figyelmet a következőkre: 1. a népszámlálás statisztikai célból készült tehát nem tekinthető okmányyszerű egyéni adatfeljegyzésnek. 2. Az egyéni adatokat nem lehet rendeltetés-ellenesen felhasználni. 3. Az adatok kiadása hosszú időre veszélyezteti az adatfelvételt. 4. Az anyag egy meg nem becsülhető része keveredés és hiány miatt nem használható. 5. Nem szabad az adatokat olyan nemzethű, német anyanyelvű állampolgárok ellen felhasználni, akiktől az akkori kormányzat őszinte adatvallomást várt el és erről őket a KSH biztosítani igyekezett. Mindezek, mint tudjuk, süket fülekre találtak és 1946 elején megindult az adatok kigyűjtése, ami kb. 1.800.000 adatlap kétszeri átpörgetését tette szükségessé.

Az egyéni igazolások kiadása (III. fejezet) is a KSH feladatai közé tartozott, míg 1946. január 11-én a megszorodott teendők miatt ezt egy időre fel nem kellett függeszteni. Ez azért volt fontos, mert az 1941-es nemzetiségi bevallással kapcsolatban sokan kértek egyéni igazolást. Ezt a hivatal ki is állította, de sokan, nem véletlenül, csak a nemzetiséget kérték feltüntetni, amitől persze még az anyanyelve lehetett német, ezért a Népgondozó Hivatal csak a saját névjegyzékeit vette figyelembe. Egy másik, ebben a fejezetben felvetett probléma szerint a szlovákiai magyarok is nagy számban fordultak a KSH-hoz az I. bécsi döntés által visszacsatolt területről egyéni igazolásokért. Az ő igényléseik elől szerencsésebbnek tartották kitérni, mivel hamis igazolásokat, mely szerint sok magyar szlováknak vallotta magát, a hivatal nem adhatott ki.

A következő fejezet a kitelepítés befejeztét és ennek következményeit mutatja be a dokumentumokon keresztül. Egy a BM által kiadott összefoglaló jelentés (IV/1) adatai szerint a kitelepítési rendelet alá eső 536000 személyből 1948. június 15-ig 166000 fő került kitelepítésre. A többnyire külföldön tartózkodó, tehát még 1944/45 során elmenekült németeket is beleszámítva a magyarországi németek száma 230000-re csökkent, így nem csoda, hogy 1949-ben közülük csak 2600-an vallották magukat német nemzetiségűnek. Kb. 60000 azok száma, akiket nem telepítettek ki, viszont teljes vagyonek Kobzással büntettek. Az egyik melléklet (IV/6) tárgyalja törvényható-

⁴ Magyarországon elfogadott volt, hogy aki 1941-ben német nemzetiségűnek vallotta magát, az egyben Volksbundista is volt. A Csehszlovák kormány szintén kijátszotta a nemzetiségi kártyát: Szlovákiában minden magyar Horthysta volt. Természetesen egyik általánosítás sem állja meg a helyét.

ságonként a kitelepített németek számát. A KSH adatai alapján Sopron vármegye területéről 14884 főt űztek el.

A szerzők külön fejezetet szenteltek Bibó István véleményének a kitelepítésről és a KSH szerepéről. Bibó jogtudós, politikus, 1945 márciusától 1946 júliusáig belügyminisztériumi osztályfőnök volt. Bár a vele készült interjú-részlet és memorandum a német kitelepítésről másodközlés, mégis egy olyan ritka politikus véleményét tükrözik, aki helyesen ismerte fel a kitelepítés kollektív és igazságtalan voltát. A sok értékes és meg nem szívtelt gondolata közül most csak kettőt emelek ki. A németek esetleges kitelepítésével (1945-ben vagyunk) a szomszédos országok, Csehszlovákia és Jugoszlávia a területén élő magyarokat fogja hasonló módon elüldözni. Magyarország minden erkölcsi alapot el fog veszteni a védelmükre. Bár Jugoszláviában szervezett tömeges kitelepítés nem következett be, északi szomszédunknál, mint tudjuk igen. Bibó a Volksbund-tagokkal kapcsolatban is legfeljebb a kényszerű földbirtok-cserét tartotta elképzelhetőnek, de már ezzel is megnövekedne véleménye szerint az igazságtalanságok száma. Mint írja, számos magyar is jobboldalivá vált, sokszor csak rosszszul értelmezett hazafiságból, de anélkül, hogy fasiszta lett volna, így a német azért lépett be a Volksbundba, mert nem akart beolvadni a magyarságba.

A VI. fejezetben négy a kitelepítés során használt KSH nyomtatvány kerül bemutatásra. Az ezt követő fejezetben a fontosabb jogszabályok egybegyűjtése segíti a kutatókat vagy a téma iránt érdeklődőket. A dokumentumok között található a május 10-én keltezett kitelepítési rendelet végrehajtásának újabb szabályozása (70010/1946.B.M. rendelet), ami Sopronba csak több heti késéssel, június elején érkezett meg, pedig e szerint bizonyos feltételek érvényesülése mellett a német anyanyelvű és magyar nemzetiségűeket a kitelepítés alól mentesíteni kellett volna.

A kötet utolsó némileg különálló fejezetében Czibulka Zoltán a kitelepítési névjegyzékek adatait statisztikai módszerekkel elemzi. Az 1990-es évek második felében a Belügyminisztériumtól kapott kitelepítési névjegyzékek tették lehetővé a német kitelepítés összesített és településenkénti adatainak feldolgozását. Összesen 1614 településről állt névjegyzék rendelkezésre, tényleges kitelepítés viszont „csak” 604 településen történt. Ennek során bemutatásra kerül többek között a kitelepítés hatása az ország népességszámára, ugyanis az 1949-es népszámlálás volt az első, amely az előzőhöz képest lakosságfogyásról számolt be. Különösen érdekes és sokrétű a névjegyzékbe vétel indokainak elemzése. A ténylegesen kitelepítettek 33%-a esetén csak a népszámlálási adatok játszottak szerepet, 53%-nál pedig más indokok is. A rendelkezésre álló adatok táblázatokban kerültek összesítésre.

Czibulka ismeretei szerint ezek jelenleg a legteljesebb, országosan egységes dokumentumok. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy egy-egy település kitelepítettjeinek megállapításakor ezen adatok sem minden esetben teljesen elfogadhatóak. Sopron esetében ez a helyzet jól szemléltethető. A kötet adatai szerint a városból 2005 személy került kitelepítésre. Az eltérő adatok oka a kitelepítés pontatlan, kapkodó végrehajtásában keresendő. Sopron esetén már a névjegyzékek összeállítása során is nagy volt a hibaszázalék. Az 1941 és 1946 között eltelt öt év változásait ugyanis a hely-

ismerettel nem rendelkező tisztviselők nem vették figyelembe. Ez alatt a megkötött vegyes házasságokat, lakcím-változásokat, utcanév-változásokat, halálozásokat, be-, illetve elköltözéseket kell érteni. Egy-egy családnevet gyakran hibásan írtak le, emiatt ezek a személyek beazonosíthatatlanok. A végleges listák is tele vannak javításokkal, áthúzásokkal, pontatlan adatokkal. Jellemző, hogy maga a városvezetés sem tudta 1946 nyarán, pontosan hány embert telepítettek ki. A dolgot leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, ahány lista, ahány névjegyzék, annyi eredmény. A Soproni Levéltárban fellelhető listák is eltérő eredményeket adnak. A belügyminisztériumhoz küldött polgármesteri jelentés és a főispáni iratanyag a kb. 7000-8000 ember kitelepítését erősítik meg és ezt a számot támasztják alá az 1949-es népszámlálás adatai is, melyek szerint a város lakossága még mindig majd 10000-rel alacsonyabb az 1941-es állapothoz képest.

Ez a kötet az eddig még csak részben publikált források, dokumentumok segítségével betekintést ad a Statisztikai Hivatalnak a német lakosság kitelepítésében játszott szerepébe. Egy olyan időszakba, amikor a KSH adataival a figyelmeztetések ellenére, a magyar kormány súlyos visszaélést követett el. A kötet második tanulmánya a névjegyzékbe kerültek és kitelepítettek főbb demográfiai jellemzőit és a névjegyzékbe kerülés indokait tartalmazza. Így nagyon hasznosan tudják a téma kutatói a könyvet forgatni. A könyv legnagyobb erényei közé tartozik, hogy segítségével a magyarországi németek kitelepítésének újabb részleteit ismerheti meg az olvasó.

FONDA FERENC

Lentner Csaba: Rendszerváltás és
pénzügypolitika.
Budapest, 2005.

Immár másfél évtizede élünk a rendszerváltás korszakában, útban a valóban „emberbarát” piacgazdaság felé. Ideje hát a komolyabb számvetésnek, amelyet nem hagyhatunk a napi publicisztikára, alaposabb tanulmányokra van igényünk.

A könyv, amit most a reménybeli olvasók figyelmébe ajánlok, tudós szerző műve, aki a Nyugat-Magyarországi Egyetem, Közgazdasági Karának dékán-helyettese, professzora, pénzügyi- és adószakértő, gazdaságpolitikus. Gyakorló közgazdászként kezdte életpályáját, folyamatosan átgondolva a gazdaságelméleti ismeretei fényében napi munkában szerzett tapasztalatait. Amikor katedrához jutott és csatlakozott a soproni „közgazdasági műhely” szervezéséhez, parlamenti képviselő lett belőle. Részt vehetett a gazdaságpolitika parlamenti befolyásolásában, egy teljes parlamenti ciklusban.

A tanulmányfüzér a fiatal tudós gondolatmeneteit fogja össze, nemcsak olyan elvi kérdésekről, mint a világproblémává lett monetáris aranytartalék és a dollár problematikus kulcsvaluta szerepe, hanem az uniós csatlakozás máig nyitott kérdései, a privatizáció, a mezőgazdaság ezredfordulós finanszírozási kérdései, a magyar bankrendszer, a magyar adórendszer, adópolitika állapota, gyengeségei, ellentmondásai, kilátásai. A domináns téma a finanszírozás – legyen az az agráriumé, a vállalkozásoké vagy az állami feladatoké. Lentner Csaba kritikai elemzést ad a Bokros-csomagról, de a

„magyar modell” vállalkozás-segítő programjairól is, tekintettel a lehetséges módszerbeli megújíthatóságra a gazdaságpolitikában.

Lentner nem tiszteli szakmánk szentté avatott kliséit, azokat használhatóságuk mértéke szerint illeszti be saját gondolatrendszerébe, amelyeknek egyik pillére a „közjó”, amit ő nemzeti jólétként értelmez. Egyetlen elv teljesüléséért sem szabadna egész ágazatokat, jól működő gazdálkodási kultúrákat feláldozni, ami pedig valljuk be, gyakran megtörténik. Lentner hasonlóképpen fogja fel „a tudomány emberének kötelességét”, mint egykor a német Fichte, vagy napjainkban az amerikai Noam Chomsky. A működőtőke-befektetés, a lízingpiac, a közraktározás, a kereskedelmi bankok köztelherviselő képessége, az állami költségvetés bevételi forrásainak körültekintő (és állampolgári megértéssel találkozó) növelése mind-mind alaposan „kivesézett” témái ennek a tanulmánykötetnek, egytől-egyig közügyek, zsebbe és húsba vágnak.

Egy francia filozófus írja valahol: „akinek ötletei vannak, az még nem okos ember”. A szerzőnek nem pusztá ötletei vannak, amiket börzére szán, hanem kipróbálható, vagy más tájakon bevált (pl. agrárfinanszírozási, bankügyi, adóügyi) javaslati. Adná Isten, hogy akadjon megszívlelőjük, legalább több hívük, olvasójuk, netán a közpolitikai döntéshozók körében – alkalmazójuk.

Az egyetemi oktatásban a kötet egyes tanulmányai már hasznosultak, már ami az államháztartástant, a pénzügytant és az Unió gazdaságtanát illeti. Jó szívvel ajánlható a tanulmánykötet minden olvasónak, aki nem sajnálja a szellemi erőfeszítést „közös dolgaink” megértésére, még akkor is, ha nem szakmabeli, vagy ha „csak” fárasztó napi munkában eltörődött gyakorló közgazdász.

MUNKATÁRSAINK

- Csekő Ernő** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Fonda Ferenc ny. egy. tanár, 2890 Tata, Gesztenye fasor 35.
Halász Aladár ny. erdőmérnök, 1126 Budapest, Ugocsa u. 5.
Kevházai László ny. lelkész, 9730 Kőszeg, Malomárok u. 23.
Krisch András levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Kubinszky Mihály ny. egy. tanár, 9400. Sopron, Kökényes köz 3.
Molnár László ny. múzeumigazgató, 9400. Sopron, Fő tér 7.
Mózessy Gergely gyűjteményi igazgató, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 8000 Székesfehérvár, Városház tér 5.
Németh Ildikó főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Schuller Balázs muzeológus, Központi Bányászati Múzeum, 9400 Sopron, Templom u. 2.
Szabó Csaba főigazgató-helyettes, Magyar Országos Levéltár, 1250 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.
Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Varga Imréné ny. levéltáros, 9400 Sopron, Teleki P. u. 11.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

EIN SCHICKSALSVOLLES JAHR. NOTIZEN UND QUELLEN ZUR ÖDENBURGER GESCHICHTE DES JAHRES 1944/45

CSABA SZABÓ: Die Verhaftung des Veszprémer Bischofs József Mindszenty und seine Gefangenschaft in Sopron, 1944/45	3
GERGELY MÓZESSY: Notizblätter aus der Gefangenschaft des Bischofs Lajos Shvoy	24
ERNÓ CSEKÓ: Quellen und Notizen über die wirtschaftliche Vernichtung des Ödenburger Judentums im Jahr 1944, Teil II	35
GYÖNGYI VARGA: ich habe den Altar und die Gläubigen nicht einmal in Lebensgefahr verlassen..." Notizen aus Briefen der Pastoren in Ödenburg und Umgebung, 1944/45	54

KLEINE MITTEILUNGEN

ALADÁR HALÁSZ: Ödenburger Studenten in den freiwilligen Freischaren von 1938.....	62
BALÁZS SCHULLER: Die Ödenburger Bezüge einer „ärmlichen ungarischen Wunderwaffe“	84

ÖDENBURGER GESICHTE

ÉVA TURBULY: József Tirnitz wurde 80 Jahre alt	91
LÁSZLÓ MOLNÁR: Gedenken an Frigyes Macher	99

BÜCHERSCHAU

ILDIKÓ NÉMETH: József Hárs: Fertőrákos. Budapest, 2000.	101
LÁSZLÓ KEVEHÁZI: Katalin Mirák Red.: „Lampe auf der Kniebank des Altars“ Aufzeichnungen des Bischofs Béla Kapi über sein Leben und seinen Dienst. Sopron, 2004.	102
ANDRÁS KRISCH: Die Aussiedlung der Ungarndeutschen und die Volkszählung im Jahre 1941. Zusammengestellt von Zoltán Cibulka, Ervin Heinz, Miklós Lakatos. Budapest, 2004.	106
FERENC FONDA: Csaba Lentner: Politische Wende und Finanzpolitik. Budapest, 2005.	110

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellekeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k); Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői); A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője;
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői); A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

„November 27-én veszprémi házamban Dr. Schiberna Ferenc főispán, hadműveleti kormánybiztos 10 rendőrrel jelent meg, őrizetbe vette 2 udvari papomat. Ez ellen tiltakoztam. Erre engem is őrizetbe vett és a rendőrségre vitetett.

November 27-től december 5-ig a veszprémi rendőrségen, december 5-től 22-ig a veszprémi ügyészségen, december 22-től 24-ig a sopronkőhidai iskolában, 24-től mostanáig a fegyintézet raktárhelyiségében őriznek, mint internáltak 2 kanonokommal, akik közül az egyik udvari papom, 3 további udvari papommal, 3 hittudományi főiskolai tanárommal, 1 középiskolai hittanárral, 1 uradalmi számvevővel és 16 teológussal.

Panaszomat a rendőrségen ismételt sürgetésem ellenére nem jegyzőkönyvezték. A rendőrségen november 29-én megjelent a Nemzeti Számonkérő Szervezettől, Budapestről Balassa Bálint csendőr főhadnagy. Kihallgatott „bűnösségemre” nézve. Ugyanakkor felvette mentelmi jogom megsértéséről a jegyzőkönyvet. És tanuk előtt kijelentette a főhadnagy, hogy Budapesten azonnal átnyújtja panaszomat a Felsőház Elnökségének.

Panaszomra választ nem kaptam, a gyűlésekre azóta meghívót sem.”

(Mindszenty József levele a Felsőház elnökségéhez, Sopronkőhida, 1944. december 27.)

Szabó Csaba: Mindszenty József veszprémi püspök letartóztatása és fogsága Sopronban 1944/45-ben

Ára: 400.-Ft

Soproni Szemle

2006. Második szám

Hatvanadik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helyorténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2006-ra egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók. A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csak kérhető az alapítvány kuratóriumáinak postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2006. második szám

| hatvanadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

MEGEMLÉKEZÉS A SOPRONI NÉMETEK KITELEPÍTÉSÉNEK 60. ÉVFORDULÓJÁRÓL

SZERKESZTŐSÉGI MEGEMLÉKEZÉS: Az elűzetés emlékezete	115
KRISCH ANDRÁS: A soproni németek kitelepítése. Az elűzetés négy hete	116

VÁROSI ÉS MEGYEI KÖZÉLET A 16-17. SZÁZADBAN

SZENDE KATALIN: Habsburg Mária királyné és a nyugat-magyarországi városok.....	133
KENYERES ISTVÁN: Pacsa János plébános osztrák fogsága (Adalékok Habsburg Mária királyné helytartóságához)	146
NÉMETH ILDIKÓ: Boszorkányperek a 16. századi Sopronban.....	166
NYAKAS MIKLÓS: Bocskai kiáltványa Sopron vármegye rendjeihez	175

MŰHELY

WALLNER ÁKOS: Burgenland = Várvidék?	194
KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2005. évben végzett munkájáról	197

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Városszeretet és patriotizmus. Horváth Zoltán 75 éves	198
KUBINSZKY MIHÁLY: Rosenstingl Antal építésmérnök (1906–1971)	209
CS. PLANK IBOLYA: Diebold Károly (1896–1969) kiállítás a HAP Galériában	211

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. Sopron, 2005. (ism. Szála Erzsébet).....	217
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2004. évre.....	220

MEGEMLÉKEZÉS A SOPRONI NÉMETEK KITELEPÍTÉSÉNEK 60.

ÉVFORDULÓJÁRÓL

SZERKESZTŐSÉGI MEGEMLÉKEZÉS | Az elűzetés emlékezete

Bár idestova hat éve, hogy új évszázadba, sőt évezredbe léptünk, a 20. század története máig lezáratlan. Nem elsősorban azért, mert az elmúlt évtizedek historikus aktáinak tartalmát nem tudtuk megnyugtató mennyiségben napvilágra hozni, sőt egyikét-másikat még felnyitni sem sikerült (nincsenek ezzel másként a régebbi korokkal foglalkozó történészek sem), hanem azért, mert a közelmúlt történelmének sokszerű eseményei lelki és szellemi értelemben maradtak feldolgozatlanok. Bár nincs az a súlyos lakat, amellyel a hajdan volt események örökre lezárhatók – ilyet keresni sem érdemes –, ám a múltból való zavartalan továbblépéshez elengedhetetlen, hogy a tisztázatlan kérdéseket vitázva, érvekkel igazolva megbeszéljük, a kimondott és leírt szó erejében bízva a nyugvópont felé közelítsük. Ilyen tisztázásra vár az ötven év előtti magyar történelem egyik legsúlyosabb, legfájóbb epizódjának, a magyarországi – köztük a soproni, Sopron megyei – németek deportálásának, otthonaikból való elűzésének története is. A 20. század – mint több azt megelőző korszak is – a legkülönbözőbb etnikai, vallási és kulturális csoportokhoz tartozó egyének tömegét sújtotta kényszer-intézkedésekkel. Emberscsoportok elűdözése, illetve – enyhébb esetben – gazdasági, szellemi karanténba zárása, vagy – súlyosabb esetben – megsemmisítése nem egyedi és nem új keletű esemény a történelemben. Két dolgot azonban mindegyik ilyen történésről elmondhatunk: egyrészt hatalmas traumát, lelki és testi gyötörődést jelentett az áldozatok számára, másrészt – ha erről az adott helyzetben nem is vettek tudomást – óriási veszteséget jelentett a helyben maradtoknak. A távozni kényszerülők – miközben maguk generációk múlva jó eséllyel integrálódtak új környezetükbe – pótolhatatlan űrt hagytak maguk után. A települések, vidékek és országok melyeket elhagytak, tán soha nem heverték ki a hiányuk okozta veszteséget. A történelmi diskurzusnak minimálisan e két kör metszetében – az elmenők sorsát és a nyomukban maradt vákuum hatásait nyomon követve – kell zajlania. Tudnunk kell, hogy a városban sokáig többségben élő németek meghatározó gazdasági erőt képviseltek, anyagi és szellemi potenciáljukkal nagyban hozzájárultak a térség évszázadokon átívelő kiegyensúlyozott fejlődéséhez. Ennek tudatában fel kell tárnunk azokat a problémákat, bajokat, melyeket a magyar államhatalom által történt, különbség nélküli expatriálásuk okozott. Elsőként mégis az előbbi kör, azaz a deportált, megfélemlített, megalázott emberek történetére kötelességünk koncentrálni. Az objektívnak mondott összefüggések feltárása mellett a kérdés emberi, erkölcsi vonatkozásait, a felelősség, kiszolgáltatottság, tisztesség, szabadság mozzanatait is meg kell vizsgálnunk. A múlt megidézése tehát összetett feladat. A németek elűzésének előzményei, okai, lefolyása és következményei is bonyolult, sokszor ellentmondó, egymásnak feszülő forrásokból, emlékezésekből bontakoznak ki. Amit ezekből a kusza szálakból nagy ügyel-bajjal kibogozhatunk, arról is kiderülhet, hogy még mindig kétségeket vet fel, nem csekély mértékben érzékenységet is sért. A Soproni Szemle jelen száma e szerkesztőségi írással és egy tanulmánnyal emlékezik az évfordulóra, a kérdés összefüggéseinek elemzése azonban a folyóirat 2006. évi 4. számában folytatódik, nem lehetetlen, hogy indulatokat keltve, de az indulat nélküli feltárás szándékával.

A Soproni Szemle szerkesztősége nevében
Tóth Imre

Az alábbi tanulmány a 60 évvel ezelőtti kitelepítést igyekszik bemutatni, ezen belül is különösen azt a mintegy négy hetet, ami az első névjegyzék megjelenése (április 20.) és az utolsó kitelepítő szerelvény elindulása (május 16.) között telt el. Mivel ezen írás keretei között nincs lehetőség a kitelepítési rendelet megszületéséig vezető lépések bemutatására, itt csak hangsúlyozni szeretném, hogy a rendelet megjelenéséhez vezető út semmiképpen nem nevezhető egyenesnek és egyszerűnek. Ezt az utat befolyásolták a magyarországi pártharcok és a magyar és a csehszlovák kormány közötti viszony alakulása is. Nagy a felelőssége a szovjetek vezette Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak (SzEB), amely elősegítője és támogatója volt a népcsere-folyamatok elindításának. Ugyanakkor felelősség terheli a nyugati nagyhatalmakat, elsősorban az USA-t, mivel tétlenül nézte a Kelet-Európában kialakuló kollektív büntetést elindító folyamatokat. Egy-egy politikai oldal állásfoglalása, különösen a Kisgazdapártnak és a párt által vezetett koalíciós kormánynak időben változó és változatos véleménye „a németek egy batyuval jöttek, anynyival is menjenek” jelszavától egészen a kollektív büntetés teljes elutasításáig terjedt.

A soproni németek kitelepítése beleillik abba a hatalmas népmozgásba, amelynek során Kelet-Európából 14-15 millió németet űztek el, telepítettek ki vagy ők választották a menekülést. Az eredmény minden esetben az, hogy létfeltételeiktől fosztották meg őket. Ehhez az elűzéshez több tényező is vezetett, amelyek közül a Magyarországra leginkább jellemzőeket említem meg.² Az 1930-as években megjelent „etnikai szétválasztás” elve szerint az áttelepítésekkel az európai békerend egy releváns konfliktusforrását szándékozták kiiktatni. A modell gyakorlati végrehajtását Hitler is zászlajára tűzte. Bár Magyarországon csak elvi síkon jelent meg,³ néhány országban megvalósította. A nemzetállam definíciója homogenitást követelt, vagyis a kisebbségek általában zavaró tényezőként jelentek meg. Különösen igaz ez a németek esetében, akiket úgy tüntettek fel, mint „állam az államban” vagy „Hitler szállásadói”. Általános vélekedés szerint Magyarország emiatt lett 1944. március 19-én a német agresszió áldozata. 1945-ben már Magyarországon is tetten érhető volt az elképzelés, mely szerint minden németet el kell űzni Kelet-Európából, ami egyben bosszúként is értékelhető. A németek elűzése szociális kérdésként is megjelent, hiszen a német tulajdonból igyekezett a magyar állam a földnélküli magyar parasztságnak földet, ingatlant és termelőeszközt jutatni. Ebben az esetben az egyén tényleges politikai nézetei semmiféle szerepet nem játszottak. A kisajátítással legtöbbször együtt járt a politikai jogok és az állampolgárság elvesztése, innen pedig egyenes út vezetett a kitelepítéshez. A kitelepítés Magyarországon is széles társadalmi támogatottságot kapott, más-más okból, de a jobboldali és baloldali pártoknak is érdeke fűződött hozzá, ellene csak keve-

¹ A tanulmány nem tárgyalja a kitelepítés soproni előzményeit és hatásait. A Soproni Szemle az idei 4. tematikus számban emlékezik meg a hatvan évvel ezelőtti tragikus eseményekről.

² A német kitelepítések és elűzések okait bővebben ld. Seewann, Gerhard: A németek Kelet-Európából elűzésének tipológiai sajátosságai. In: Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Pécs, Pannónia Könyvek 2003. 343-354.

³ Ezzel kapcsolatban ld. Spannenberger Norbert: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. Lucidus Kiadó, Bp. 2005. 332-342.

sen tiltakoztak. A németiség szerencsétlensége, hogy kitelepítésük a nagyhatalmak érdekeivel sem ütközött. A keleti és nyugati hatalmak között véleménykülönbség Potsdamban is csak annyi volt, hogy az angolok és amerikaiak ragaszkodtak a szervezett és humánus végrehajtáshoz. Magyarországra a Potsdam előtti „anarchikus-kaotikus”, sokszor népirtással tarkított szakasz nem volt jellemző, „csupán” az ún. második és harmadik szakasz, vagyis az internálások, kényszermunkák, illetve a központilag irányított elűzés vasúti transzportokkal. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés minden pártja, a szociáldemokratákat nem számítva, támogatta a németek elűzését. Ezért kérte a magyar kormány a szövetségesek hozzájárulását a kb. 200-250.000 „fasiszta” német⁴ elűzéséhez, amit a nagyhatalmak Potsdamban hagytak jóvá. A 12.330/1945. számú rendelet (1945. december 22-én került elfogadásra, 29-én jelent meg a közlönyben) gyakorlatilag az összes magyarországi németre (kb. 478.000 személy) kimondta a bűnösséget. Olyan bűnökért vontak felelősségre embereket, amik az elkövetéskor nem számítottak annak. A kitelepítési rendelet megszületésével a kollektíven sújtott németekkel szemben a fordított eljárást alkalmazták, vagyis az ártatlanságot kellett bizonyítani. A rendelet értelmében kitelepítendőek lettek azok, akik az 1941-es népszámlálás alkalmával német nemzetiséget vagy német anyanyelvet vallottak be, akik tagjai voltak valamely német fegyveres alakulatnak, a Volksbundnak, vagy magyarosított nevüket visszánémetesítették. A rendelet a listán szereplők 10%-ának mentesítését tette lehetővé.

A kitelepítés lehetősége már hosszú ideje foglalkoztatta a soproni közvéleményt, de 1945 utolsó hónapjaiban még úgy tűnt, a „német ügy lekerül a napirendről”, mivel mind az igazoló bizottságok, mind a népbíróság és a politikai rendőrség is inkább a reakciókkal, illetve a Volksbund-tagokkal volt elfoglalva. A kitelepítési rendelet eredeti szellemben való végrehajtása sokak számára teljesen elképzelhetetlen volt. Még 1946 elején is hihetetlennek tartották, hogy a háborúban sokat szenvedett és emberéletben is komoly veszteséget elszenvedő Magyarország lemond ennyi polgáráról. Sokaknak felfoghatatlan volt, hogy a zsidó deportálások után ismét erőszakkal fognak embereket lakóhelyükről kiszakítani és annak elhagyására kényszeríteni.

Az 1945 decembere és 1946 májusa közötti időszak Sopron németiségének egyik legbizonytalanabb szakasza volt. Az emberekben kavargó érzések a bizakodástól a végső elkeseredésig terjedtek. A kitelepítési rendelet megjelenése és a kitelepítési kormánybiztosság megérkezése között több hónap is eltelt. Ezalatt különféle információk keringtek városszerte. A kitelepítési rendelet végrehajtási utasításának megjelenése még érzékelhetőbbé tette a gyakorlati megvalósítást. A városban erre a hírre sok minden megmozdult. A színpalak mögött meginduló kísérletek a németek egy nagyobb csoportjának megmentéséért jól tükrözték a város politikai pártjainak és egyházainak álláspontját. A két meghatározó felekezet, az evangélikus és katolikus is egyértelműen a kitelepítés igazságtalan végrehajtása ellen foglalt állást. A pártok esetén azonban már nem volt ennyire egyértelmű a helyzet. A soproni illetve az 1921-es

⁴ A magyar politika és a közvélemény is gyakran használta, használja a magyarországi németiségre a „sváb” szót. A Nyugat-magyarországi németek viszont soha nem voltak svábok, mivel ez a vidék a zárt német nyelvterület részét képezi és nincs összefüggésben a török kiűzése utáni német betelepítésekkel, amely során a Magyarországra telepített németeknek is csupán 1-2%-a volt valóban sváb származású. Sopronba és vidékére a 13-14. századtól kezdve több hullámban érkeztek németek, elsősorban a szomszédos osztrák és dél-német területekről.

népszavazási területen élő magyar nemzetiségű, de német anyanyelvűek megmentéséért a Független Kisgazdapárt soproni szervezete,⁵ illetve időben csak később csatlakozva a szociáldemokraták indítottak harcot.⁶ Ennek a két pártnak már 1945 előtt jelentős bázisa volt a magyarországi németek körében, mindez nem mondható el az ellenük egy „frontba” tömörült Kommunista és Nemzeti Parasztpárttól.⁷ Ez persze nem befolyásolta őket abban, hogy a koalíciós küzdelmek kiéleződése során a kitelepítésben érintett tagjaikat mentesíteni próbálják. A meghatározó döntések nem helyben születtek, hanem a fővárosban, ahol a koalíciós pártok között ekkor már kiélezett harc folyt. A városvezetést is a Kisgazdapárt mögé sorolhatjuk, nekik ellenfelül elsősorban a Nemzeti Bizottság jutott, ahol főhangadónak a kommunista és parasztpárti politikusok bizonyultak. Fontos befolyásoló tényező lett a kitelepítések során a helyi politikai rendőrség is.

A kitelepítés végrehajtása előtt a városi tanács a kormányhoz írt felirataiban felhívta a figyelmet Sopron 1921-es népszavazás miatti speciális helyzetére, hiszen a német szavazatok nélkül nem maradhatott volna a terület Magyarországnál. Jelezték, hogy a kitelepítés esetén az újjáépítés is késedelmet szenvedne, és a város gazdasága ezt súlyosan megsínylené.⁸ Hiába érkeztek pozitív ígéretek Nagy Ferenc miniszterelnöktől és a Kisgazdapárt országos vezetőségétől, ezek betartását nem sikerült elérni, aminek okát elsősorban Rajk László belügyminiszterben és a mögötte álló Szovjetunióban kell keresni. A soproni németek elűzését a rendelet eredeti szelleme szerint hajtották végre.

A kitelepítési kormánybiztosság a kitelepítés megkezdése előtt a város önkormányzatát nem függesztette fel, viszont Sopronnak előkészületként több feladatot is végre kellett hajtani. Egyrészt a városnak fel kellett készülnie a megérkező kormánybiztosság fogadására, elszállásolására és a szükséges infrastruktúra biztosítására. A lakosság felmérése miatt összeírást rendeltek el, amit 1946. április 14 és 18 között hajtottak végre, végül a kitelepítendőök vagyonaát kellett leltár, illetve zár alá venni, ami nagyon sok visszaélése fog okot adni. A kitelepítendőök névjegyzékének közzététele után a leltározást azonnal meg kellett volna kezdeni, ez azonban sok esetben nem így történt.

Április 20-án reggelre a kitelepítés gyakorlati végrehajtásához látszólag minden előkészület megtörtént. A város zár alatt állt, életbe lépett a kijárási és szesztilalom, összeálltak a végrehajtáshoz szükséges bizottságok.⁹ A mélyben azonban a legnagyobb káosz és fejtelenség uralkodott, a városra történetének egyik letragikusabb időszaka várt. Bár az emberek még nem tudhatták, hogy a kitelepítés gyakorlati végrehajtása

⁵ Itt különösen Házi Jenő vezetőségi tag, Vas Károly pártelnök, valamint Parragi György és Komlós Géza képviselők nevét kell megemlíteni.

⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL.) XXIV.1. A Soproni Kitelepítési és Telepítési Bizottság iratai (SKTB). 28.d.

⁷ Magyarországon általános tendencia lett, hogy a németek nagy számban léptek be a demokratikus és munkáspártokba, ettől remélve a későbbi mentesítést. A pártok az egymás közti versengés miatt szívesen vették az új tagokat és sok mindent el is követtek a mentesítésükért. Sokan azonban amellet, hogy a Kisgazda vagy Szociáldemokrata Pártnak tagjai lettek, korábban a Volksbundba is beléptek, amivel a pártoknak sok kellemetlenséget okoztak. A pártigazolvány nagyban veszített értékéből, ha a gyanú fennállt, hogy bármikor előkerülhet a Volksbund-tagságot igazoló papír is. Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése. 1945-1950. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 93-94.

⁸ SL. XIV.98. Házi Jenő levéltárnok iratai. 59.d.; XXIV.1 SKTB. 28.d. A 998/1946 számú feliratot közli: Dokumentumok a népi demokratikus fejlődés történetéhez Győr-Sopron megyében 1945-1948. Szerk.: Gecsenyi Lajos. Győr, 1986. 252. Téves a kötet azon megjegyzése, amely szerint Sopronból a német anyanyelvű, magyar nemzetiségűek kitelepítésére nem került sor.

⁹ SL. Sopron Város Levéltára. (SVL.) XXI.504. Polgármesteri Hivatal iratai (Polgm. Hív. i.) 1946. 41.d. XV.9/946.

visszaélések és igazságtalanságok sorozatát fogja hozni, óriási nyugtalanság vett erőt rajtuk. „Ez idő szerint napjaink nem csendesek és nem békeségek. Szívünk, lel-
künk, telve van sok aggodalommal és kétségbeeséssel. A kitelepítés réme, pusztulás
fenyegeti egyházmegyénket, és ebben a mi gyülekezetünket is.” – olvashatjuk a sop-
roni evangélikus egyházközség egyháztanácsának április 11-i üléséről készült jegyző-
könyvi bejegyzésben.¹⁰ „A kitelepítés bűnös tragikum a legvégzetesebb esemény ha-
zánk e nyugati végvárának egész történetében.”¹¹

Április 20-án reggel 9-kor, a tervezetthez képest egy napos késéssel, ami tovább
fokozta a bizonytalanságot, kifüggesztették az első kitelepítési listát, majd a követ-
kező napokon a továbbiakat. Az elkészült névjegyzéket eredetileg a Városházán szán-
dókoztak elhelyezni, de a technikai lebonyolítás szempontjából könnyebbnek találták
a Festőteremben kirakni.¹² A kitelepítésre ítélt minden ingó és ingatlan vagyonát zár
alá vették, abból semmit nem adhatott el. A további elképzelések szerint 2-2 naponta
jelentek volna meg a 2000 nevet tartalmazó jegyzékek, az utolsó pedig május 6-án.¹³

Az április 24-i állás szerint már négy lista elkészült, ebből hármat ki is függesztet-
tek, összesen 4678 fővel, és folyamatosan lehetett számítani az újabb és újabb lis-
tákra. Az első napok gyakorlata azt mutatta, hogy akit mentesítettek, azt egyszerűen
levették a listáról, külön értesítést nem kapott. Aki viszont hiányosan adta be kérel-
met, annak ügyével nem is foglalkoztak. Aki tévedésből került a listára, annak nem
mentesítő, hanem helyesbítő kérvényt kellett benyújtania. Az ilyen újságban megje-
lent információkra azért volt szükség, mert az érintettek többsége egyszerűen nem
tudta, mi a teendője.¹⁴

Az MKP megyei bizottsága április közepén közleményt adott ki a kitelepítéssel
kapcsolatban. Ebben követelték a minél gyorsabb végrehajtást, elítélték a reakciós kö-
rök mesterkedéseit a törvény módosítására, amely alapján különösen a gazdag néme-
teket akarják mentesíteni. Azt hangsúlyozták, hogy elsősorban az ország újjáépítése
szempontjából fontos személyeket kell mentesíteni, ha hűek voltak a magyarsághoz.
A kitelepítést a törvény szellemében és emberségesen kell végrehajtani. Az új telepe-
seket politikai és erkölcsi alapon is felül kell vizsgálni.¹⁵

Április 21-én a Nemzeti Bizottság ülésének főtémája szintén a kitelepítések, illetve
mentesítések voltak. Dr. Takáts Kálmán elnök előadta, hogy a mentesítési kérelmeket
első ízben a Nemzeti Bizottság szűkebb bizottsága szűri meg.¹⁶ Ennek során két
névjegyzéket készítenek. Az első a mentesítésre javasoltakat, a második a nem java-
soltakat fogja tartalmazni. Ez utóbbiak sorsát a kormánybiztosság mentesítési bizott-
sága már nem fogja tárgyalni. Sopronban ebben a bizottságban a demokratikus pártok

¹⁰ Soproni Evangélikus Levéltár (SEL.). Egyháztanácsai jegyzőkönyv, 1946. április 11.

¹¹ Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni evangélikus ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. 1. rész, a korszak krónikája. Kiadta a Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára, 2000. 207.

¹² SL. SVLt. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 41.d. XV.9/946

¹³ SL. SVLt. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 42.d. XV.9/946.3

¹⁴ Soproni Újság, 1946. április 24. 3.

¹⁵ Új Sopron, 1946. április 18. 1.

¹⁶ Ez az ügyvezetett szűkebb bizottság április 22–27 között naponta, majd 29-én és 30-án, ezt követően pedig május 2-án tárgyalta a kérelmeket. (További ülésekről nincsenek adataink.) Ezt követően továbbították a miniszteri biztosság mentesítő bizottságához. Ennek során a 3994 tárgyalt személyből 600 főt javasoltak kivételzésre, 1094-et mentesítésre, 2300-at pedig kitelepítésre. SL. XVII.1. Sopron Városi és Sopron Megyei Nemzeti Bizottság iratai (SNB). 2.d.

és szakszervezetek tanácskozási joggal vehetnek részt, a végső döntésben azonban nem. Vas Károly (FKgP) már ekkor aggodalmát fejezte ki a pontatlan munka miatt, amiért a törvényekkel ellentétben nem a polgármester állította össze a listát, és kérte, hogy a Húsvét miatt az 5 napos határidőt 2 nappal hosszabbítsák meg. A Festőterem alkalmatlan a jegyzék kifüggesztésére, máshová is ki kellene rakni, összességében pedig elítélte ezt a pontatlan rohammunkát. Paudits Mihály szakszervezeti delegált szerint a már két napja kifüggesztett listán levők nem tudják, mi a teendőjük. Vas Károly a munka jelenlegi állása miatt nem tartotta elképzelhetőnek, hogy május 6-a előtt szelvények induljanak el. Kókai Zoltán (MKP) egyenesen azt mondta, hogy ne mentünk, hanem cselekedjünk, hogy Sopron magyarrá legyen. Molnár József (MKP) polgármester-helyettes igyekezett a politikai üldöztetést is megfogalmazni (mentesítési ok volt), ez olvasatában legalább iparendély bevonást, politikai internálást, deportálást vagy rendőri felügyeletet jelentett.¹⁷

Sopron új. város polgármesterétől.

HIRDETMÉNY

a kitelepítésre kötelezettek névjegyzékéről

Az áttelepülésre kötelezettek első csoportjának névjegyzékét közszemlére

a színházi festőterem, Petőfi-tér 9.

I. emeleti helyiségben függesztem ki.

A kifüggesztés időpontja 1946. április hó 25. nap 20 óra. *25. ápr. 1946.*

A mentesítésre irányuló kérelmeket és annak igazolására szolgáló bizonyítékokat legkésőbb a névjegyzék közzétételét követő 5. napon, vagyis 1946. április hó 25-én lehet a mentesítő bizottságnál előterjeszteni. *25-én*

Sopron, 1946. április hó 19-én.

Molnár József,
polgármester-helyettes

SL. XXIV.1 34.d.

¹⁷ SL. XXI.1.b. Sopron Megye és Sopron Város főispánjának iratai, közigazgatási iratok (Főispáni iratok). 7.d.; XVII.1. SNB. 2.d.

A kitelepítés lehetősége különösen súlyosan érintette az evangélikus egyházat. A rendelet végrehajtása bármikor bekövetkezhetett, ezért az evangélikus lelkészek a veszélyeztetett 86 német és 60 magyar konfirmandust április 25-én megkonfirmálták.¹⁸ A sietség teljesen indokolt volt, mivel már április 27-én délután elindult az első szerelvény, amely a korábban internált Volksbundistákat és családtagjaikat szállította, 28-án pedig a német anyanyelvűek bevagonírozása indult meg.¹⁹ Ezzel a kitelepítés gyakorlati végrehajtása megkezdődött.

Míndeközben a háttérben tovább folyt az immár hónapok óta tartó harc a németek mentesítéséért és az eddig elhangzott ígéreték megvalósításáért. Április 25-én megérkezett Sopronba Komlós Géza parlamenti képviselő, hozta a miniszterelnök, Nagy Ferenc ígéretét, amely szerint a német anyanyelvű, magyar nemzetiségűeket mentesítik; és ha mindez nem sikerülne, lemondását helyezte kilátásba. Még aznap délután jött az értesítés Kovács Béla kisgazdapárti főtítkártól, hogy a pártközi értekezlet elfogadta a magyarhű németek visszatartását.²⁰ Másnap délig ez látszott a kitelepítési bizottság munkáján is, mert a mentesítéseket a magyar nemzetiség szerint kezdték el rendezni. Délután azonban hirtelen változás állt be, minden maradt a régiiben, Fertőrákost elhagyta bizottság, és minden emberük Sopronba jött. Április 27-én a kitelepítendőök első csoportja megkapta az utasítást a csomagolásra. Kora délután személyesen kereste fel Komlós Házi Jenőt, és a miniszterelnök szemrehányását tolmácsolta, mivel a Soproni Újság (a kisgazdapárt helyi lapja)²¹ a hírt túl korán szellőztette meg. Kérte, hogy most már Sopronban mindenki maradjon csendben, ha meg is indul a magyar nemzetiségűek bevagonírozása, ő fog gondoskodni, hogy a vagonokból kiszedjék őket. Erről azonban nem tudhat senki. E napon kifüggesztették az első mentesítéseket is, ezen többnyire MKP tagok és szakmunkások szerepeltek, akár német nemzetiségű volt, akár Volksbundista. A háttérben a munkáspártok, főleg a MKP mentesítési akcióját lehet sejteni, amit a visszaemlékezések is megerősítenek.²² Egy szemtanú szerint egy már bevagonírozott család mentesítést kapott, mivel az utolsó pillanatban felvették a kommunista pártba.²³ Ez a módszer nem volt idegen a Kisgazdapárttól sem, országosan legalábbis több példát ismerünk, Sopronban azonban úgy látszik, hogy a kitelepítés során elsősorban a Kommunista Párt érdeke érvényesült. Ezt támasztja alá az április 28-i eset, amikor a Kisgazdapárt helyi vezetősége nem tudta a kormánybiztossággal és a politikai rendőrséggel saját mentesítő listáját elfogadtatni.

A kitelepítésre kerülő emberek hangulatáról és a két pályaudvaron uralkodó elkeseredettségéből a szemtanúk, Ziermann Lajos és Hanzmann Károly evangélikus lelkészek leírásaiból kaphatunk képet. A három lelkész (Beyer Pál volt a harmadik) hivata-

¹⁸ SEL. 96/1946

¹⁹ Hanzmann 2000. 209.

²⁰ SL. XXIV.1. SKTB. 28.d

²¹ A cikk szerint, amely a Kisgazdapárt központjából származott, csak a volt Volksbundisták, SS-ek, nevüket visszánemzetesítők és Magyarország ellen vétők kerülnek kitelepítésre. A soproni hatóságokat jelentéstételre szólította fel a belügyminiszter. A kitelepítés ügyében végleges döntést egy pártközi értekezlet fog hozni, ahol nemcsak Sopron ügye kerül szóba, hanem országos vonatkozású kérdések is. A Kisgazdapárt álláspontja változatlan, csak azok nyerjék el büntetésüket, akik vétettek a magyar állameszme ellen. Soproni Újság, 1946. április 25. 1.

²² SL. XXIV.1. SKTB. 28.d.; Hanzmann 2000. 209.; Dr. Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai. Sopron, 1993. 234.

²³ Lovas Gyula visszaemlékezése 2006. március 3-án.

losan nem kapott engedélyt arra, hogy az állomáson elbúcsúzhassanak a híveiktől, és tiszteletükre megszólaltathassák az evangélikus templom összes harangját. Április 27-én, szombaton a két lelkész a GySEV pályaudvaron a kijáratnál állva vegyültek el a kitelepítendőkhöz és búcsúztak el tőlük. Másnap a Déli pályaudvar egy mellékvágányán állítottak össze egy 48 vagonból álló szerelvényt. Itt a tiltás ellenére kocsiról kocsira járva búcsúztak el a hívektől. Április 30-án már a harmadik szerelvényt állították össze a győri pályaudvaron és ekkor is sikerült mindenkitől még a vagonokban elbúcsúzni. A következő alkalommal, május 1-jén az evangélikusokat búcsúztató mindhárom lelkészt kitiltotta „egy rendőr hadnagyocska” a pályaudvarról, pedig, amint az egyik lelkész szóvá tette, még a veszthelyre kísért gonosztevőknek is jár a pap. Ezt a megjegyzést rendőr hamar elintézte és visszaszólta: „ez nem veszthely.” A lelkészek azonban nem adták fel és másnap ismét végig akarták járni a kocsikat. Ekkor egy százados kérte a lelkészek engedélyét. Mivel ilyennel nem rendelkeztek, távozásra szólították fel őket. A 72 éves Ziermann csak lassan tudott menni, erre a rendőr a következőket vágta hozzá: „Ha én 72 éves leszek, odahaza fogok ülni és nem fogok svábokat vigasztalni!”²⁴ Eddig az időpontig kb. 4600 emberrel fogtak kezét, de ezt követően nem mertek az állomásra menni, hanem otthonaikban és útközben búcsúztak a hívektől, mely során mélyen beleláltak a kitelepülők szívébe és lelkébe. Az emberek vallásossága és hazaszeretete tükröződik vissza a kitelepülő vonatok vagonjaira felírt búcsú mondatokban. „Siehe, ich bin bei euch alle Tage, bis an das Weltende.” „Ist Gott mit uns, wer mag wider uns sein?” „Befiehl du deine Wege und was dein Herze kränkt.” „Ein feste Burg ist unser Gott.” „Mit Gott.” „Wenn Menschen auseinander gehen, so sagen sie auf Wiedersehen.” „Es ist bestimmt in Gottes Rat, dass man vom Liebsten, was man hat, muss scheiden.” „Aus dem Vaterland ins Mutterland.”²⁵ De nemcsak német idézeteket lehetett olvasni, hanem magyarokat is: „Isten, áldd meg a magyart.” „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar.”²⁶

Az egyik alkalommal, mikor még a lelkészek beléphettek a pályaudvarra, a kitelepítés előtt álló Göschl család férfi tagjai búcsúzóul egy német köszöntő dalt énekeltek a lelkészek tiszteletére. „A legtöbb sírt, volt olyan, aki kesergősen mosolygott. Volt, aki imádkozott s arra kért, hogy menjünk velük. Volt, aki minduntalan elénk került, egyik kocsiról a másikra kísért. Volt, aki arra kért, hogy igyekezzünk idehaza odahatni, hogy visszatérhessenek. Egyik-másik már a magával vitt borból sokat is ivott. Meghatóan kérdezte egyik-másik: hát igazából olyan nagy bűnösök vagyunk, hogy kizsáztottak hazánkból? Egyes férfiak kérges tenyerüket mutatták, mások a két világháborúban kapott sebhelyeiket, összeroncsolt karjukat s lábukat, melyeket a haza védelmében szenvedtek el. Mi lesz a mi szép templomunkból, melyet apáink építettek, kérdezték százan és százan. Gondoljanak ránk, imádkozzanak érettünk, ne felejtselek el bennünket.” A kitelepítés minél tovább tartott, annál néptelenebbek lettek az utcák, különösen a gazdapolgár negyed. „Egy-egy utcában egy-két család, vagy csak csa-

²⁴ SEL. 96/1946

²⁵ „Íme, én veletek vagyok, minden nap egészen a világ végezetéig.” „Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk?” „Hagyjad az Úr Istenre minden te utadat, ha bánt szíved keserve.” „Erős vár a mi Istenünk.” „Istennel.” „Ha emberek egymástól elválnak, azt mondják: a viszontlátásra.” „Biztosan Isten akarata, hogy ami a legkedvesebb, attól kell megválnunk.” „Hazából az anyaországba.”

²⁶ Hanzmann 2000. 209.; SEL. 96/1946.

ládtag maradt vissza. Sopronban minden rendben – jelentette a kitelepítési akció vezetője – úgy hallom – a belügyminiszternek. Azt is jelenthette volna: Sopronban minden csendes. (...) Sopron kihalt várossá lett. De nem, a gazdapolgár negyedekben viszik a bort, nagy hordókban, kis hordókban, mindenféle edényekben, a felkutatott lisztet, zsírt s egyéb élelmiszereket és holmikat, s az oroszok segítenek az új rendőrségnek s ezek is, azok is támolyognak a sok italtól.” Ziermann feljegyzéseiben szintén említést tett, hogyan lehetett némi aranyért vagy valutáért mentesítést kapni, ami tovább fokozta az igazságtalanságokat.²⁷

Németh Alajos középiskolai hittanár, helytörténész a kitelepítésről többek között a következőket írta: „1946. április 20-án megkezdődtek a kitelepítések. Budapestről érkezett tányérsapkás rendőrök bonyolították le nem mindig a legkíméletesebben. Nem csoda. Újonnan toborzott, szedett-vedett népség volt a háború utáni első rendőrség, melynek sem tapasztalata, sem erkölcsi érzéke nem volt ahhoz, hogy emberségesen bánják felebarátaival. Persze, tiszteletreméltó kivételek itt sem hiányoztak. A kitelepülők névsorát naponta nyilvánosan kifüggesztették a városházán és másutt. Nagy csoportokban és izgatottan olvasták főleg az érdekeltek. Több ezer embert telepítettek ki városunkból. Sok volt a listán a közismert név, régi, tekintélyes soproni családok: intellektuelek, kereskedők, iparosok, altisztek, munkások, de leginkább gazdapolgárok. (...) Nem kis mértékben érvényesült a személyes bosszú is a kitelepítéseknél, továbbá egyéb önző érdekek, mint pl. a kitelepítettek földjeinek és házáinak megkaparintása. A kitelepülők nem sokat vihettek magukkal. Itt kellett hagyniuk jóformán mindent, amihez szívük-lelkük egy életen át hozzánőtt: földet, házat, állatokat, szerzőségeket, templomot, temetőt. A megengedett holmit szekérre rakatták velük, és rendőri kísérettel megindultak a vasútállomás felé. (...) Sírástól elfúló hangon búcsúztak többen, amikor rám ismertek. Többen méltatlankodva közölték velem, mennyien lemaradtak a „kitelepülők listájáról”, akik pedig megérdemelték volna, de hát még időben beléptek a kommunista pártba.”²⁸

Emberek százai álltak teljes csendben, búskomoran a soproni pályaudvaron, és várták a bevagónírozást és az indulást az ismeretlenbe. A szerelvények nem mindig indultak egyszerre, voltak, akik órákat, napokat töltöttek a soproni pályaudvarokon. A kitelepítések idején, a soproni vasútállomásokon megerősítették a rendőri jelenlétet, azokat igyekeztek hermetikusan lezárni, így a szerelvényeket nem lehetett megközelíteni. Persze voltak olyan rendőrök, akik elfordultak, amikor rokonok, ismerősök próbáltak élelmiszert, meleg levest beadni az embereknek. De előfordult olyan is, hogy egy ismerős egy pohár vizet hozott az állomásról, de átadni nem tudta, mert a rendőr kiütötte a kezéből.²⁹ Sokakat valótlán adatok alapján telepítettek ki, elég volt, ha a vagyona jelentősnek bizonyult.³⁰

A magyar hatóságok igyekeztek a kitelepítést úgymond emberségesen végrehajtani, a kitelepítésre kötelezettek készpénzüket, a külföldi valuta kivételével, értéktárgyaikat, 20 kg élelmiszert, összesen fejenként 100 kg poggyászt vihettek magukkal. Sokan hirte-

²⁷ SEL 96/1946.

²⁸ Dr. Németh 1993. 233-234.

²⁹ Horváth Irén visszaemlékezése 2006. január 12-én.

³⁰ Dr. Németh 1993. 233.; Hanzmann 2000. 209.

len nem is tudták, mit csomagoljanak össze. Gyorsan, néhány óra alatt el kellett dönteni, mi lesz fontos és értékes, egy élet munkájából mit érdemes magukkal vinniük.

A kitelepítések megindulásával párhuzamosan külön figyelmet kellett fordítani a kitelepítésre kötelezettek vagyontárgyaira, hiszen ez nemzeti vagyonnak számított, azonkívül azokban a háború utáni, inflációs időkben különösen nagy értéke volt az állatoknak és gabonának. Április 24-én az áttelepítési kormánybiztos elrendelte a megjelölt vagyontárgyak összeírását. Erre az eddigieknél is nagyobb feladatra a városi és megyei tisztviselőkn kívül tanárokat is igyekeztek kijelölni, ami természetesen nem ment zökkenőmentesen. Az összeíróknak házról házra járva kellett az állatállományt, mezőgazdasági felszerelést, vetőmagot, bort, kerékpárt, rádiót és gépeket összeírniuk. Az elkészült jegyzék egy példányát naponta reggel 8-kor Sántha Ferenc aljegyzőnek kellett átadni, aki egyben átadta az újabb összeírandók jegyzékét. A másik példány a Községi Földigénylő Bizottságnak járt, hogy az állatokról és a vetőmagról gondoskodni tudjon. Az állatokon kívül a szekereket, kocsikat, talicskákat, kézikocsikat a Földigénylő Bizottság szedte össze és helyezte biztonságba. Ez a bizottság a pártok küldötteiből gyűjtő csoportokat hozott létre és átvételi elismervény ellenében vette át az állatokat és felszerelési tárgyakat. Naponta jelenteni kellett a biztosnak, hogy hol és mennyi állatot gyűjtöttek össze. Az állatok összegyűjtésére előre nem volt semmilyen terület kijelölve, ami elég komoly szervezatlenséget jelentett. Némileg szervezettebb volt a gabona begyűjtése, hiszen erre a Festetich-majort jelölték ki. Az erre a célra létrehozott gyűjtőcsoporttól a készletet a gazdasági hivatal vette át elismervény ellenében. A rendőrség a tárolás biztosítására őrszemeket adott, akik időnként strázsáltak az épületek előtt, de teljes biztosítására nem volt lehetőség. Gyakran előfordult, hogy a begyűjtő bizottságok nem tudták megmondani honnan származik a termés. A lopások valószínűleg itt is a tetőfokra hágtak. Egyéb tárgyakat, mint a járműveket,³¹ rádiókat, varró- és fényképezőgépeket, permetezőket a rendőrség gyűjtötte össze, szintén átvételi elismervény ellenében. A kisebb tárgyakat a városháza padlására kellett hordani, a nagyobbakat az Orsolyita rendház Lehár Ferenc utcai pincéjébe. A felügyeletet és ellenőrzést a gazdasági hivatal és dr. Mollay János aljegyző gyakorolta. A tárgyakról készült jegyzéket mind a miniszteri biztosnak, mind a polgármesteri hivatalnak meg kellett küldeni.³²

A kitelepítettek bora szintén nemzeti vagyont képezett. Május 18-ig kb. 499 hl-t gyűjtöttek össze a volt Pfandler-pincébe. A lefoglalt borkészletnek ennél lényegesen jelentősebbnek kellett lennie, hiszen városszerte beszéltek, hogy illetéktelenek (karhatalmi alakulatok, polgárőrség) is gyűjtöttek. De közismert volt, hogy pártok, hatóságok, hivatalok és intézmények is sok borhoz jutottak, a miniszteri biztosság vendéglők és más magáncégek felé többször borral fizetett. Sőt Náray biztos, már a kitelepítést megelőzően, nyílt rendelet alapján szállított el borokat. Ezek a visszaélések a városnak súlyos adóbevétel-kiesést jelentettek, amiről a belügyminisztérium felé jelen-

³¹ Az autókra és motorkerékpárokra bejelentési kötelezettséget rendeltek el. A gépköci és motorkerékpár tulajdonosoknak járműveiket három napon belül a rendőrségen be kellett jelenteniük. Amennyiben a jármű nem használható, a bejelentést akkor is meg kellett tenniük. Aki április 27-e után ilyen igazolás nélkül közlekedik, az ellen a miniszteri biztos megindítja az eljárást. SL. XXIV.1. SKTB. 34.d.

³² SL. SVL. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 41.d. XV.9/946.

tést is tett a város. A polgármester a javadalmi hivataltól a szükséges felmérés elvégzéséhez lépéseket is tett.³³

Gyakran előfordult, hogy a lezárt házakat ismeretlenek feltörték. A kitelepítettek a lakásaik, házaik kulcsait az őket a pályaudvarra kísérő rendőrnek adták át, aki azután ezt leadta a hatóságoknak. Maguk a leltározók is eltulajdonítottak sok mindent, vagy a gazda mentette ki a tulajdonát magyar falvakba, vagy éppen Ausztriába. Mivel már januárban sejteni lehetett, hogy kit fog a kitelepítés érinteni, ezért a termelési bizottság elnöke felhívta a polgármester figyelmét, hogy a gazdapolgárok állataikat a törvényes út megkerülésével értékesítik, ami ellen fel kell lépni.³⁴

A leltárt egyébként a tervek szerint a kitelepítés előtt fel kellett volna minden esetben venni, ez azonban sokszor nem történt meg. Náray szerint a késedelem oka, hogy a leltározó bizottság csak késve tudta Mosonszolnokot elhagyni. Ez azonban nem okozhat problémát, mert az üres lakások úgyszólván le vannak zárva, így a leltározást később is el lehet végezni, ha pedig az ingatlanokat mégis feltörték volna, akkor arról jegyzőkönyv készül.³⁵

Április 28-án, vasárnap megindult a német anyanyelvűek bevagyonírozása, annak ellenére, hogy Szenci tanácsos és Radics Gyula is tudott egy távirati intézkedésről, de ezt Barna Endre, a politikai rendőrség őrnagya lefoglalta és nem engedte kézbesíteni, így ennek tartalma nem derülhetett ki. Még ezen a napon Vas Károly is beszámolt pesti útjáról, nem sok eredménnyel. Egy emlékiratot jutatott el az angolszászokhoz, amelyben a soproni helyzetet tárta fel és kérte beavatkozásukat. Varga Béla pedig a következőket mondta neki: „Hagyjátok kimenni a németeket, mert ott kinn jobb dolguk lesz, mint ebben az országban, mely szemétdomb.”³⁶

Délután a főispán Kóczán István is megérkezett Hegykőről és elérte Náraynál, hogy a csupán német anyanyelvűeket kiengedi a vagonokból. Ismét nagy lett az öröm, de ezúttal is korai. Házi Jenő estére megkapta a szerelvény névsorát, és a Kisgazdapártban nekiláttak az 1080 név közül három oldalra kiírni a mentesítésre érdemesek neveit. Másnap az események tovább perogtak. Náray ezt a listát ellenőrzés céljából átadta a politikai rendőrségnek, ahol 29 név kivételével mindet lehúzták, vagy német nemzetiségűnek vagy Volksbundistának írták be. A Kisgazdapárt akarata ezúttal sem érvényesült.³⁷

Már a kitelepítések első napjaiban, az április 29-i tanácsülésen (eddig az időpontig két szerelvény hagyta el Sopront) Molnár József polgármester-helyettes a kialakult helyzetről, illetve a visszaélésekről volt kénytelen beszámolni. Ennek eredményeként a városvezetés egy „távmondatot” fogalmazott meg a belügyminiszter titkárának, illetve utasították a főügyészt, hogy írjon egy felterjesztést, amelyben a rendellenességeket részletesen felsorolják.³⁸ Ebben felhívták a figyelmet, hogy Sopron lakossága 1946 tavaszán kb. 32000 fő. Sérelmezték, hogy a rendelet ellenére nem a polgármester, hanem a III. számú összeíró csoport vezetője állította össze a kitelepülők névjegyzékét. Az idegen, kellő helyismerettel nem rendelkező hivatalnokok egy több mint 12379 főt tartal-

³³ SL. SVLl. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 41.d. XV.9/946.

³⁴ SL. SVLl. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 41.d. XV.9/946.

³⁵ Soproni Újság, 1946.május 1. 3.o.

³⁶ SL. XXIV.1. SKTB. 28.d.

³⁷ SL. XXIV.1. SKTB. 28.d.

³⁸ SL. XXIV.1. SKTB. 28.d.

mázó listát állítottak össze. (Sok tört szám, „a”, illetve „b” is tartozott egy-egy számhoz, ezért pontosan nem lehetett megállapítani, hányan vannak a listán.) A polgármesternek csak néhány perce maradt kihirdetési záradékkal ellátni. Mindez azt jelenti, hogy Sopron lakosságának mintegy 40%-át nyilvánították németnek, felesleges ürügyet szolgáltatva a német propagandának. A háborút követően a menekültek jelentős része német (volt Volksbundista) volt. Így 1941-hez képest kevesebb német volt a városban, ebből következik a lista hibás volta. Ezt a kormánybiztosság összeíró csoportjának vezetője is beismerte, de képtelen volt a tömegesen érkező panaszokat kivizsgálni.

A lista tartalmazta olyanok nevét is, akiket mentesíteni kellett volna, hiszen akiknek házastársa magyar nemzetiségű és anyanyelvű, ott a kiskorú gyermekeket és a közös háztatásban élő 65 év feletti felmenőket nem szabadott volna kitelepíteni. Az eltelt 5 évben sokan kötöttek vegyes házasságot, ezt pedig nem vették figyelembe. Szintén nem vették tekintetbe az 5 év alatt bekövetkezett lakcím-változásokat sem, pedig a bombázások és a tömeges orosz beszállásolások miatt sokan változtatták meg lakhelyüket. Bevagoníroztak olyanokat is, akiknek mentesítési kérelmét még el sem bírálták (erre 5 nap állt rendelkezésre), sőt voltak olyanok is, akik nem is szerepeltek a kitelepítési listán. Olyan esetek is előfordultak, hogy akkor kapott valaki mentesítést, ha vagyonáról, fizetéséről vagy nyugdíjáról lemondott. A 70.010/1946 B.M. rendelet szerint aki mentesítést kapott, annak vagyonát a zár alól fel kellett oldani, de ez nem mindig történt meg. A város kérései a következők voltak: a polgármester vagy helyettese közreműködésével töröljék mindazokat, akiket tévesen vettek fel. A névjegyzékből való törlés iránti kérelmeket 5 nap lejárta után is lehessen előterjeszteni, mivel az 5 nap csak a mentesítésre, nem pedig a hibajavításra vonatkozik. A hiba javítása címen töröltek ne a mentesítettek 10%-ába tartozzanak. Ne kötelezzék őket vagyonukról, fizetésükről való lemondásra. Akiknek mentesítés vagy törlés iránti kérelmüket még nem bírálták el, azokat ne vagonírozzák be. Ha ezeket a lépéseket teljesíteni nem tudják, akkor függeszték fel a város önkormányzatát, mert ez esetben a tanács felelőséget vállalni nem tud.

Ez az elkeseredett kísérlet a kitelepítés törvénytelenégeinek kijavításáért természetesen minden eredmény nélkül zárult. A feliratot nem is küldték el az eredeti terveknek megfelelően a minisztériumba, hanem Náraynak adták át, aki 30-án ígéretet tett a bajok orvoslására a polgármesterrel és helyettesével folytatott tárgyalás során. A levelet május 3-án csupán a főispán kapta meg, tudomásul vétel céljából.³⁹ A kifüggesztett jegyzékekért, illetve azok hibáiért a tanács nem tudta, és teljes joggal nem is akarta a felelőséget vállalni. A tanács ezért április 29-én kérte a „vagonba rakás” felfüggesztését, minden eredmény nélkül.⁴⁰

Május 1-jén a főispán ismét a fővárosba utazott, ha nem sikerül eredményt elérni, lemondását helyezte kilátásba. Házi a következőket írta le: „Egyébként reggel értesültem arról is, hogy a két vonatszerelvény elhagyta Ágfalvát, tehát a magyar miniszterelnök nem tudta a szavát megtartani, vagy ő is hazudott? Uramfia, hol vagyunk? Nem a legdurvább kommunista rémuralom ez a kiszagdák statisztálásával? Szégyellem, hogy magyar vagyok!”⁴¹

³⁹ SL. XXI.1.b. Főispáni iratok. 7.d.

⁴⁰ SL. SVL. XXI.504. Polgm. Hív. i. 1946. 41.d. XV.9/946

⁴¹ SL. XXIV.1. SKTB. 28.d.

TUDNIVALÓK

a magyarországi németek anyaországukba való hazatéréséről, illetve áttelepüléséről

A szövetséges nagyhatalmak berlini hármás értekezletének határozata értelmében a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon tartózkodó német lakosság anyaországába - Németországba - hazatér, illetve áttelepül.

Ez az intézkedés nem büntető szankció a német lakossággal szemben, mert a német lakosság hazájába, barátai körbe, tájfestvérei közé települ vissza, ahol elhelyezkedéséről és megélhetéséről messzemenő gondoskodás történik.

A Magyarországból hazatérők Németországnak amerikai megszállás alatti álló övezetébe települnek.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság a magyar kormánnyal együtt minden elkövet - a legnagyobb áldozatok árán is - hogy ez az áttelepülés demokratikus módszerekkel, emberséges módon, előre megállapított terv szerint, rendszeresen és zökkenőmentesen bonyolódjék le.

Az idevonatkozó rendelet értelmében áttelepülnek mindazok, akik a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával magukat német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallották, vagy magyarosított nevüket német hangzásúra változtatták vissza, továbbá azok, akik a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagjai voltak.

Ez a rendelkezés nem vonatkozik a nem német nemzetiségű és anyanyelvű személy vele együtt élő házastársára és kiskorú gyermekre, valamint a velük együtt élő és 65. életévüket betöltött felelőkre.

A 12330/1945. M. E. sz. rendelet 2. §-ának (2) és (3) bekezdésében megállapított mentességet a belügyminiszter által kiküldött és a helyszínen működő bizottságnál kell kérni.

Az áttelepülők fekvőhelyekkel ellátott, fűthető szerelvényekben utaznak. Egészségügyi szolgálatról megfelelően gondoskodás történik.

Értéktárgyaikat (ékszerek) készpénzüket, - idegen valuták kivételével - továbbá személyenként összesen 20 kg. élelmiszert vihetnek magukkal. Ebben személyenként 7 kg. liszt, tészta, vagy kenyér, 1 kg. zsír, 2 kg. húsnemű, 2 kg. hüvelyes és 8 kg. burgonya lehet. Ezenkívül magukkal vihetnek legegyszerűsebb ruha- és ágyneműjüket, kéziszerszámalkat és háztartási felszerelésüket. Az élelmiszer és egyéb podgyász együttesen nem lehet nehezebb személyenként 100 kg.-nál. Súlymegtakarítás és könnyebb kezelés céljából célszerű a holmikat zsákokba csomagolni.

BERAKODÓ ÁLLOMÁS:

Felkérjük az áttelepülőket, hogy őrizzék meg nyugalmukat és támogatassák az illetékes hatóságokat az áttelepülés megszervezésében és lebonyolításában.

Kelt a kifüggesztés napján.

MINISZTERI BIZTOS

Teljesítés nyoma, VI. Évfolyam - 23

SL. XXIV.28.d.

A városban többször razziákat tartottak, hogy az illegálisan itt maradókat, illetve visszaszivárgókat kiszűrjék, ilyenkor persze nagy számban fogtak el a kitelepítés elől bujkálókat, volt SS- és Volksbund-tagokat. A razziák során az embereket éjfél után ébresztették fel, kutatták át lakásukat és kerestek rejtőzködő „svábokat”. Különösen nagyszabású razziát tartottak a városban május 3-ról 4-re virradó éjszaka a kitelepítési bizottság karhatalmi alakulatai (700 fő), amelynek elsődleges célja volt a még Sopronban tartozódó és a kitelepítés hatálya alá eső németek felkutatása. Az eredmény 300 előállítás lett, nemcsak németek, hanem sikerült csempészeket is előállítani ebben a házról házra tartó akcióban. Ennek eredményeként több olyan személyt is elfogtak, akik kitelepítendőek, viszont a névjegyzéken nem szerepeltek, nekik új pótlistát állítottak össze.⁴²

Május 2-án Vas Károly és a főispán⁴³ is visszatértek a fővárosból, ahol tárgyaltak miniszterelnökkel és belügyminiszterrel is. Az összeülő minisztertanács ismét ígéretet tett arra, hogy a magyar nemzetiségűek, ha nincs ellenük más kifogás, maradhatnak. „Nincs sok bizodalom ennek respektálásához” – írta Házi, pedig ezúttal valós ígéretről volt szó. Az új információk szerint a miniszterelnök tényleg mindent elkövetett, de két tényező miatt nehéz volt bármit is elérnie. Az egyik a belügyminiszter, Rajk László hajthatatlansága, aki mögött az oroszok álltak, és akire még Rákosi Mátyáson keresztül hatni akartak, a másik pedig az a félelem, hogy Ausztria felveti Sopron elcsatolásának kérdését,⁴⁴ tehát a szomszédos országot befejezett tények elé kell állítani.⁴⁵

1946 tavaszára Nagy Ferenc miniszterelnök felismerte és látta a kitelepítési rendelet igazságtalan voltát. Szükségessé vált a végrehajtási rendeletet módosítani, mert csak így lehetett volna a németeket nagy számban mentesíteni. A módosítás felvetésében szerepet játszott a kollektív felelősségre vonás kérdése is, ami még komoly gondot is okozhatott a magyar demokráciának, illetve a felvidéki magyaroknak is. A módosításhoz Rajk László belügyminiszteren kívül elsősorban a Szovjetunió képviselőit kellett meggyőzni. Kapóra jött viszont Key altábornagynak, a SzEB amerikai képviselőjének a levele, amelyben felhívta a figyelmet, hogy a magyar kormány rosszul ér-

⁴² Új Sopron, 1946. május 3. 2.o.; SEL. 96/1946.

⁴³ A főispán április 30-ai miniszterelnökhöz írt levelében tette szövé a soproni kitelepítés visszaságait. Megjegyezte, hogy olyanok is a listán vannak, akik már évekkel ezelőtt meghaltak, viszont több Volksbundista is mentesítést kapott. Az észrevételek alátámasztására mellékelte a városi tanács határozatát és a Kiszgazdapárt által összeállított névjegyzéket. Feliratában megemlíttette a Húsvéthétfőn tartott Kiszgazdapárti gyűlést is, ami miatt most sokan joggal bíznak a mentesítésben. Kérte, hogy a Kitelepítési Bizottság eddigi munkáját vizsgálják felül. SL. XXI.1.b. Főispáni iratok. 7.d.

⁴⁴ Jäger Ernőt és Pfeiffer Jánost Sopron Ausztriához való csatolása érdekében kifejtett tevékenységük miatt a bíróság hazaárulás vádjával 6 év fogházra ítélte. Burgenlandi tartományi vezetőkkel is felvették a kapcsolatot, de akciójuk kitudódott. Sopron elcsatolásának a félelme végigkísérte a háború utáni éveket. Böhm Vilmos stockholmi követ szerint a „kübrudalt hazaárulók” a külföldi sajtóban próbálják világgá kürtölni, hogy Sopron nem magyar, hanem német város. Erre a hírre jelent meg 1947 januárjában a „Magyar Sopron” című munka, amelyben ennek ellenkezőjét igyekeztek bizonyítani. SL. XVII.1. SNB. 2.d. Az MTI jelentése szerint május végén az osztrák költségvetés parlamenti tárgyalásakor merült fel Sopron Ausztriához való csatolásának gondolata. A területi vitát kétoldalú tárgyaláson szerették volna megoldani. Mindenesetre az etnikai elvre ekkor már nem hivatkozhattak volna az osztrákok. Ellenben az Új Sopron egy május 29-i cikkben a burgenlandi magyarság „sanyarú sorsára” hívta fel a figyelmet, hiszen nincs sem magyar iskolájuk, sem magyar templom, újság és még a hivatalokban sem beszélhetnek magyarul. Ausztria tehát nem akarja a kisebbségi kérdést megoldani. Haladó gondolatok, bár az újság azt nem vette észre, hogy a magyarországi németek már a szülőföldön maradással is beérték volna.

⁴⁵ SL. XXIV.1. SKTB. 28.d.

telmezi a potsdami határozatokat, mert ezek nem kényszerítő jellegűek. Hosszas tárgyalások után sikerült rávenni a SzEB vezetőjének helyettesét Szviridov altábornagyot arra, hogy a német anyanyelvűeket, de magyar nemzetiségűeket kiveszik a rendelet hatálya alól, amennyiben nem vettek részt államellenes mozgalmakban. A tábornok azonban kikötötte, hogy a rendelet a belügyminiszternek csak titkos utasítása lehet a kitelepítést végrehajtó szervekhez és közigazgatási hatóságokhoz, publikálni nem lehet.⁴⁶ Ennek Sopronban súlyos következményei lettek.

Az április 25-i pártközi megállapodás eredményeként megszületett egy új végrehajtási utasítás, amelyet csak május 7-én foglaltak rendeletbe, ez 10-én jelent meg a közlönyben (ez a Soproni Világosság értesülése, a rendelet valójában nem szerepel a közlönyben), a városhoz viszont csak a kitelepítések befejezése után, június 7-én érkezett meg. Az új rendelet szerint a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségűek kitelepítését, ha nem voltak SS tagok, Volksbundisták vagy nevüket nem németesítették vissza, fel kellett volna függeszteni. Amiért Sopronban már hónapok óta folyt a harc, végre elérhette volna célját. Így olyan pusztán német anyanyelvűeket is kitelepítettek, akik soha nem vétettek a magyar állameszme ellen, és a fenti utasítás értelmében mentesítést kellett volna kapniuk.⁴⁷ A két kormánybiztosság (II. és III.) emberei végig tagadták, hogy tudomásuk lett volna az új végrehajtási rendeletről.

1946 júniusában felmerült Náray kormánybiztos felelőssége, viszont a két kitelepítési biztosság és a mentesítő bizottságok tagjai azt állították, hogy ők nem tudtak erről a rendeletről. Eszerint a május 10-e után a fenti kritériumoknak megfelelőket teljesen jogszerűtlenül telepítették ki. Tárczy-Hornoch Antal (FKGP) szerint Náray Józsefet, a soproni kitelepítésekért felelős kormánybiztost kell felelőségre vonni, mert a miniszteri rendeletet nem tartotta be, amúgy pedig a németek kollektív büntetésével rossz példával jár a magyar kormány a csehszlovák előtt. Felvettette a felelőség kérdését a polgármester és a főispán is a belügyminiszternek írt levelében. Náray József és Sógor Gyula, a mentesítési bizottság elnöke ellen meg is indult a belügyminisztériumi vizsgálat, amit különösen a Kisgazdapárt képviselői szorgalmaztak. Mók rendőrhadnagyot, a bizottság politikai beosztottját időközben elbocsátották. Ennek során kiderült, hogy a belügyminiszter a rendeletet május 13-án minden miniszteri biztosnak és mentesítő bizottságnak megküldte. A soproni késedelmes érkezésért nem állapítható meg, hogy kit terhel a felelőség, Nárayt pedig már nem lehetett felelőségre vonni, mert megbízatásából felmentésre került.⁴⁸

A vizsgálat tehát eredménytelenül fejeződött be. Felmerülhet azonban bennünk a kétely, mennyiben nevezhető a miniszteri biztos bűnösnek. Nem csak arról van szó, hogy bűnbaknak kiáltották ki? Hiszen ha a biztosság valójában megkapta az új rendeletet, akkor kérdés, hogy valóban Náray-e az események egy személyű felelőse? Ma már tudjuk, hogy 1946 tavaszára pártok között fokozódott az ellentét. Ehhez hozzájárult a mentesítések miatti konfliktus, illetve az USA azon szándéka március-áprilistól,

⁴⁶ Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Bp., Európa – História 1990. 266-267.

⁴⁷ SL. SVLT. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 27.d. I.1/1946.3

⁴⁸ SL. SVLT. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 41.d. XV.9/946; Soproni Világosság, 1946. május 17. 3.o.

hogy a kitelepítés ütemét csökkentse, illetve akár fel is függesse. Nagy Ferenc miniszterelnök már az április 1-i kormányülésen felismerte a kollektív kitelepítés igazságtalan voltát, amit elsősorban az USA képviselői tettek szavá. A kiszagda miniszterelnök az egyéni elbírálást és a magyar nemzetiségűek mentesítését igyekezett elérni. A fenti rendelet szabotálásában viszont a Kommunista Párt azon célját fedezhetjük fel, mely szerint a bányavidékek német lakosainak mentesítését szorgalmazta, elsősorban a nyugati határszél rovására.⁴⁹ Nem elképzelhetetlen tehát, hogy a Kommunista Párt vezette belügyminisztérium ezen szándékát kell a háttérben látni. A rendelet már említett titkossága sem könnyíti meg a tisztánlátást. A rendelet késedelmes érkezésének és helyi szabotálásának sok oka lehetett, ezek között a szándékosságot sem zárhatjuk ki, de ezt bizonyító adattal nem rendelkezünk. Mivel a rendeletnek nem volt visszamenőleges hatálya, ezért akik később erre hivatkozva próbáltak hazatérni, azokat a belügyminisztérium elutasította.

A kitelepítések a rendelet elhallgatása miatt a régi mederben zajlottak tovább, a kitelepítő vonatok folyamatosan hagyták el a várost. A május 3-i Soproni Újságban Náray az éjszakai kijárási tilalom okait részletezte, ami minden lakosnak jelentősen megnehezítette az életét. A biztos szerint ez mindaddig érvényben marad, amíg a lakosság nem fog fegyelmetebben viselkedni, ugyanis nemrégiben rendőrgyilkosság történt, leégett a Hacker-féle téglagyár, többen agresszíven viselkednek. Aki a kitelepítendő névsorán szerepel és nincs rajta a mentesítettek listáján, az köteles vagonszámért jelentkezni a Pannónia Szállodában, ellenkező esetben a rendőrség állítja elő őket és büntetésként a bevagonírozáskor nem vihetnek magukkal csomagot. Egyben felhívta a már bevagonírozottak figyelmét, hogy a vasúti kocsikat ne hagyják el, mivel a napokban előfordult, hogy valaki borért ment haza.⁵⁰ Lehetséges, hogy Náray a Frank család esetére céltzott. A családot ugyanis már bevagonírozták a Déli pályaudvaron, de a szerelvény nem indult. Ekkor a család Lajos nevű tagja hazaindult, hogy édesanyjának a pincéjükből egy üveg bort hozzon. A pincelejárát viszont már be volt deszkázva, így saját pincéjükbe nem jutott le. Mindezek láttán Frank Lajos „férfi lé-tére úgy sírt, mint egy taknyos gyerek”.⁵¹

A mentesítési kérvények felülvizsgálatát május 3-án fejezte be a Sógor Gyula vezette mentesítési bizottság. Aki ezen a listán nem szerepelt, hiába volt már korábban mentesítése, kitelepítésre került, ugyanis a korábban kiadott mentesítéseket is felülvizsgálták.⁵²

Május 7-én elhagyta Sopront a III. számú Kitelepítési Bizottság.⁵³ A hátramaradt feladatokat a második oszlop Balogh Andor vezetésével fejezte be. Náray rövidebb időre is, de szándékozott visszatérni Sopronba. Annyi véleménye volt a városról, hogy Sopron nehéz város, mert ennyi „svábmentési akciót, mint Sopronban, még sehol sem tapasztalt”.⁵⁴

⁴⁹ Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. Kecskemét 1993. 127.

⁵⁰ Soproni Újság, 1946. május 3. 3.o.

⁵¹ Fenyvesi Jánosné (szül. Hotz Terézia) visszaemlékezése 2005. november 25-én.

⁵² Új Sopron, 1946. május 4. 3.o.

⁵³ SL. SVLT. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 41.d. XV.9/946.

⁵⁴ Új Sopron, 1946. május 7. 2.o.

A mentesítések egyébként május 5-én vasárnap váltak véglegessé. Aki az ezen a napon kiadott összesített listán nem szerepelt, az kitelepítésre került.⁵⁵ Május 7-én még egy pótlista kihelyezése történt meg, természetesen itt is mindenkinek lehetősége volt mentesítést kérnie. Aki ezzel nem akar élni, annak azonnal jelentkeznie kellett a vagonszámért.⁵⁶

Május 9-én csütörtökön az illetékesek nyilatkozta szerint a mentesítések befejeződnek és a kitelepítendőket még a héten elszállítják. Vasárnapig a pótlisták is kifüggesztésre kerülnek. A listákon szereplőknek a mentesítési kérelmet azonnal be kell adniuk. A teljes kitelepítés előreláthatólag 15-ig lezáródik.⁵⁷ Az utolsó pótlista május 12-én került kifüggesztésre. Mentesítéseket 14-ig lehetett beadni, tehát a mentesítésre előírt 5 napot nem tartották be, az elbírálás pedig másnapig meg is történt. Ezt követően egy szűrő bizottság érkezését helyezte Balogh kilátásba, ennek feladata volt az itt maradt Volksbundisták és SS-ek felkutatása és kitelepítése. Aki ezt a tortúrát el akarja kerülni, az lehetőséget kapott a „hagyományos” úton való kitelepítésre, ehhez csupán az Elite kávéházban kellett vagonjegyért jelentkeznie.⁵⁸

Május 10-én a II. oszlop és vezetője, Balogh Andor is elhagyta Sopront, csupán néhány embert hagytak hátra, akik a kitelepítést hamarosan befejezik. A kitelepítésre kötelezettek utolsó csoportja a tervek szerint május 16-án hagyja el Sopront.⁵⁹

Amint a kitelepítési kormánybizottság egyes csoportjai távoztak a városból, úgy enyhült a helyzet is a felmentések tekintetében. Viszont a politikai rendőrség, ahol már országosan 1945 nyaratól kimutatható az MKP befolyás, lényegesen rontott a helyzeten, hiszen olyanokat is behívtak, akik nem szerepeltek a listákon, csak a családnevük volt német. A levéltár óriási forgalmat bonyolított le, aki veszélyben volt, rohant az igazolásért, hogy ő nem volt Volksbundista.

Az utolsó listát május 13-án függesztették ki, ez közel 1000 ember érintett. A kitelepítés befejezésével május 16-án déli 12-kor a II. számú oszlop kitelepítési biztosa, Balogh Andor Kópházán kelt levelében az elrendelt szesztilalmat, utazási- és szabad mozgási igazolványok kiadását, fegyver-beszolgáltatás és az éjszakai órákra vonatkozó mozgás-korlátozásokat hatályon kívül helyezte.⁶⁰ A kitelepítés gyakorlati végrehajtása Sopronban befejeződött. Sokaknak ez azonban akkor még nem jelentett megnyugvást, hiszen a németek félelme és bizonytalansága egy újabb kitelepítéstől 1948-ig tartott.

A soproni németek nem hitték el, hogy velük mindez megtörténhet, örökre el kell hagyniuk szülőföldjüket. Bízta a gyors hazatérésben. A kitelepítettek az indulás előtti pillanatokban még gyorsan megöntözték virágaikat, megetették az állatokat, majd megindultak a pályaudvarra. Útközben még visszaintegettek a szomszédoknak, ne aggódjatok, hamarosan hazatérünk – gondolták. Sokan értéktárgyaikat, értékebb

⁵⁵ Soproni Újság, 1946. május 5. 3.o.

⁵⁶ Soproni Újság, 1946. május 8. 2.o.

⁵⁷ Soproni Újság, 1946. május 9. 3.o.

⁵⁸ Soproni Újság, 1946. május 14. 3.o.

⁵⁹ Soproni Újság, 1946. május 11. 3.o.

⁶⁰ SL. SVLt. XXI.504. Polgm. Hiv. i. 1946. 41.d. XV.9/946.

gazdasági felszerelésüket elrejtették a gazdasági épületben, vagy elásták. A kitelepítés után még évekkel is mendemondák keringtek a városban elrejtett, elásott kincsekről.

A kitelepítés 1946. május 16-án gyakorlatilag befejeződött Sopronban, ahonnan mintegy 8000 ember került kitelepítésre. Bár nem ismerjük a mentesítő bizottság, illetve az egész kormánybiztosság politikai összetételét, ebben a Kommunista Párt akaratának érvényesülését fedezhetjük fel. A Kisgazdapárt akaratát nem érvényesülhetett, nem tudták még a német anyanyelvűeket sem mentesíteni, pedig Nagy Ferenc miniszterelnök 1946 tavaszán már legszívesebben leállította volna a kitelepítéseket. A soproni tények és a következtetések szerint is a MKP érdeke érvényesült. Az Országos Népgondozó Hivatalban (ez a szerv irányította a kitelepítéseket) a pártok anyagai alapján megállapítható, hogy mind az MKP, mind a NPP tudatosan törekedett a többségi részvételre. Az MKP időnként részletes beszámolókat kért és kapott a hivataltól. A kormánybiztosságok munkatársai kiválasztásában a politikai megbízhatóság fontos szerepet játszott.⁶¹

A kitelepítés során érintett települések önkormányzatai többször is tiltakoztak, illetve a kormány elé tárták a valóságot. A helyi közösség politikai és gazdasági érdekei mindig fontos szerepet játszottak a mentesítési törekvésekben. Ilyenkor olyan sajátosságokra hivatkoztak, amelyek szerintük egyértelmű bizonyítékai a helyi németek nemzethűségének. Míg a Tolna megyei pártok és önkormányzatok a „Hűségmozgalom” jelentőségét hangsúlyozták, addig Sopronban és a népszavazási területen a németiség Magyarországhoz való lojalitása alapján kértek engedményeket, illetve külön elbánást. A beadványok címzettjei legtöbb esetben a pártok vezetői, a miniszterelnök, a miniszterelnöki hivatal és a legritkább esetben a Kommunista Párt vezette belügyminisztérium. Mindez azt is bizonyítja, hogy a társadalom széles rétegei más megoldást szorgalmaztak, mint a központi államhatalom.

A II. világháború után Sopron történelmének új fejezete kezdődött. Itt nem is 1945 a határvonal, hanem 1946. Az ekkor már 600-700 éve német nyelvű és többségű város, amely egyben a zárt német nyelvterület keleti végét képezte, ekkor lényegében magyarrá lett. Állítólag már egy-két évvel később hallani lehetett olyan hangokat, hogy bezzeg amíg a német szőlőművesek itt voltak, menyivel más volt itt minden. 1946-ban Sopron több ezer lakosának: öregeknek, nőknek, gyerekeknek, férfiaknak, egyszóval teljes családoknak kellett néhány óra alatt összecsomagolniuk és elhagyniuk azt a várost, ahol őseik már több száz éve laktak. Sok esetben családokat szakítottak szét, a találkozás a később a vasfüggöny mögé zárt városban sokáig szinte lehetetlen volt.

⁶¹ Tóth 1993. 90.

VÁROSI ÉS MEGYEI KÖZÉLET A 16-17. SZÁZADBAN

SZENDE KATALIN

Habsburg Mária és a nyugat-magyarországi városok¹

A 15. század folyamán megszilárdult és szabályozottabbá vált a magyar uralkodók és a városok kapcsolata, ahogyan ezt az eddigi kutatás elsősorban Zsigmond és Mátyás királyok időszakájával kapcsolatban kimutatta. A királyok hűséget, adót, katonai támogatást, információszerezést és rezidenciájuk háttérének biztosítását várták el a városoktól, ugyanakkor azok cserében gazdasági kiváltságokra és bíraskodási autonómiára tartottak igényt. Pénzügyi tekintetben úgy is fogalmazhatunk, hogy mind az uralkodók, mind a városok úgy igyekeztek elérni céljaikat, hogy közben ne saját, hanem a másik fél erőforrásait használják fel.

Mindebben a királynéknak igen csekély szerepük volt, leszámítva a közvetlenül uralmuk alá tartozó településekről származó jövedelmeik kezelését. Ráadásul Habsburg Mária Magyarországra jövetele előtt egy emberöltőn keresztül – leszámítva II. Ulászló felesége, Candale-i Anna ittlétének szűk négy esztendejét – nem is élt királyné a magyar udvarban. Így mindaz, ami Mária és a magyar városok kapcsolatában 1521 és 1531 között lejátszódott, nem intézményesült gyakorlatra támaszkodott, hanem az ifjú királyné személyes politikai szerepvállalását tükrözte. Ennek a kapcsolatnak előadásomban csak egy részét, a nyugat-magyarországi városokhoz fűződő viszonyt szeretném megvizsgálni. A Felső-magyarországi városszövetség viszonyát az egymással versengő uralkodókhoz Németh István vizsgálta; míg a talán legizgalmasabb területet, a királynéi várospolitikát megnyilvánulását a tulajdonában lévő bányavárosokkal kapcsolatban Kenyeres István és Gyöngyössy Márton kutatásai helyezik új megvilágításba.² Mária és a városok kapcsolatáról csak ezek együttes ismeretében, valamint a bányavárosokra vonatkozó anyag további kutatása után alkothatunk teljes képet.

A nyugat-magyarországi városokhoz való viszony vizsgálatának azonban önállóan is van létjogosultsága: Mária életútjának kritikus szakaszai kötődnek a nyugat-magyarországi városokhoz, mindenekelőtt Pozsonyhoz. Itt lépett először magyar földre 1521 júniusában, és ide menekült a mohácsi csatavesztés hírére bő öt esztendővel később. Budát leszámítva talán itt töltötte a leghosszabb időt magyarországi tartózkodása során. Az alábbiakban is ezekhez a főbb dátumokhoz igazodva fogom a királyné nyugati határvidéket érintő várospolitikáját áttekinteni: elsőként a Mohács előtti éveket, utána a kettős királyválasztás és Mária kormányzóságának időszakát, végül utolsó magyarországi éveit.

¹ Előadás formájában elhangzott a „Habsburg Mária, egy európai személyiség a kora-újkor hajnalán” c. tudományos konferencián 2005 októberében; német nyelvű változata megjelenik a konferencia anyagát tartalmazó kötetben az Aschendorff kiadónál (Münster, 2007), Martina Fuchs és Réthelyi Orsolya szerkesztésében.

² H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon 1–2. kötet, Bp., 2004. 83–94.; Kenyeres István: A királyi és „királynéi” magánbirtokok a 16. században. In: Századok 138. (2004) 1103–1148, itt: 1110–1114, 1117–1121; ld. továbbá Gyöngyössy Márton 2007-ben megjelenő tanulmányát az I. jegyzetben idézett konferencia-kötetben.

I. Mohács előtt (1521. június – 1526. augusztus)

Mária pozsonyi érkezése³ volt tehát a királyné első találkozása az itt tárgyalt térséggel – ez azonban, mivel akkor csak átutazott a határvároson, valószínűleg nem ragadta meg különösebben figyelmét. Fontosabb a nyugati határvidékhez fűződő kapcsolata szempontjából, hogy magyarországi tartózkodása második évétől birtokosként is jelen volt a térségben. II. Lajos ugyanis neki adományozta az óvári uradalmat, amely Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf magtalan halála után 1517-ben a koronára szállt. Az adomány nem tartozott az eredetileg a házassági szerződésben felsorolt királynéi javakhoz, hanem később, valószínűleg 1522 folyamán jutott a királyné birtokába.⁴ Az uradalomhoz nemcsak Óvár vára, hanem a Moson megyei Óvár, Nezsider, Moson, Rajka és Zurány, valamint a Sopron megyei Ruszt mezővárosa is hozzá tartozott.⁵

A királyné birtoklása kezdetétől kitüntetett figyelemmel kezelte ezt az uradalmat, vezetésével kipróbált híveit bízta meg.⁶ Érdeklődése nagyrészt annak köszönhető, hogy az óvári uradalom kitűnő termőterületei révén a gyakran nélkülözni kényszerülő királyi udvar egyik biztos élelemforrását jelentette. Ez tükröződik egyebek mellett az Amadé István várnagynak 1524 novemberében küldött királynéi utasításban is, amelyben Mária arra kérte „kedvelt hívét”, hogy két részletben 500 *mut* (a bécsi mértékkel számolva mintegy 507 tonna!) zabot küldjön Budára a Dunán, valamint annyi búzát, káposztát, zsírt és bort, amennyit csak tud.⁷ Az uradalomhoz tartozó Féltorony (Halbtorn) adott helyet ezenfelül a híres királynéi ménesnek is. Mária azonban nemcsak kihasználni akarta birtokát, hanem lehetőség szerint fejleszteni is. Ezt a törekvését mutatja egyik legérdekesebb Mohács előtti várospolitikai intézkedése, amellyel a Fertő-part napsütötte dűlőin évszázadok óta messze földön híres bort termelő Rusztot tüntette ki. 1524 júliusában „különös királynéi kegyből” kelt kiváltságlevelében arra hatalmazta fel ugyanis a mezőváros lakóit, hogy a saját termésű boraikat tartalmazó hordókat – a település nevére utalva – beléjük égetett nagy 'R' betűvel jelöljék meg.⁸ A modern 'védjegy' fogalmának megfelelő jelzés alkalmazása nem volt szokatlan a középkorban sem, például posztóbálákon, kovács- és ötvöstárgyakon. A bor esetében azonban ritkaságnak számított, és nyilván a környező, gyakran gyengébb adottságú területek termésének konkurenciáját volt hivatva kiküszöbölni.⁹ Jelenlegi tudomásunk szerint Mária az uradalom más mezővárosai javára nem állított ki vagy erősített meg kiváltságlevelet.¹⁰

³ Ortvy Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje. Bp. 1914 (Magyar Történeti Életrajzok XXX/1-5), 92-94

⁴ Harald Prickler: Weinbau und Weinhandel einer Kleinstadt am Beispiel von Rust am See (16–18. Jahrhundert). In: Stadt und Wein. Szerk. Ferdinand Opll. Linz 1996 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas XIV), 51-65, itt: 54.

⁵ Kenyeres István: XVI. századi uradalmi utasítások. 1-2. kötet. Bp., 2002, 387-388. Kenyeres 1523/24-re teszi az adományozás időpontját, azonban a Magyar Országos Levéltár oklevélgyűjteményének (a továbbiakban: MOL DL) 47473 sz. oklevelében Mária már 1522. október 10-én az óvári uradalmat mint „ad nostram tantummodo vitam nobis donata sit” említi meg. Ld. továbbá: Dominkovits Péter: Moson vármegye birtokos társadalma a 16. század végén. In: Arrabona 39 (2001), 299-328, itt: 301.

⁶ Polyák Pál óvári várnagynak például Nezsiderben egy udvarházat is adományozott.; ld. MOL DL 103137 (1523.07.29).

⁷ MOL DL 56813, 1777-ből származó latin és német nyelvű másolata a csornai premontrei prépostság hiteleshelyi levéltárában, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: MOL DF) 286775, pp. 926-927.

⁸ Stadtarchiv Rust. Nr. 2., fényképe: Burgenländisches Landesarchiv, Urkundensammlung, Nr. 42. A fényképfelvétel másolatának megszerzéséért Dominkovits Péternek tartozom hálás köszönettel.

⁹ Prickler: Weinbau und Weinhandel i. m. 56-58.

¹⁰ V.ö. Hegedüs Zoltán: Válogatás Magyaróvár XIV–XVII. századi városi kiváltságleveliből. In: Arrabona 39 (2001), 415-434.

Arról, hogy a királyné milyen gyakran kereste fel óvári uradalmát és annak városait, nincsenek pontos adataink – hosszabb időt majd csak Mohács után tölt itt, egészen más politikai helyzetben. Azt viszont több forrásból is tudjuk, hogy az 1523 őszén rendezett diplomáciai tárgyalások alkalmából több hónapot töltött a nyugat-magyarországi térségben. Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár naplója szerint a találkozózt eredetileg Pozsonyba tervezték, Ferdinánd osztrák főherceg azonban jobbnak látta Bécsújhelyre tenni az érdemi tárgyalások színhelyét.¹¹ Mielőtt a küldöttek ide vonultak volna, október 12. és 15. között elő-konferenciát rendeztek a kiszemelt helyszínhez legközelebbi jelentős magyar városban, Sopronban.¹² Ezen férje oldalán Mária királyné is részt vett, mint ahogyan Ferdinánd is nejevel, Jagelló Annával érkezett. Ezt tanúsítja Ferdinánd főherceg,¹³ illetve Ferdinánd főkincstartójának, Salamancának a levele mellett¹⁴ a Sopron városi számadáskönyv azon tétele is, amikor a királynéi ajtónállónak is elszámoltak fizetséget – igaz, csak negyedannyit, mit a királynénak.¹⁵

A tárgyalások résztvevői azután egy bő hetet töltöttek Bécsújhelyen, mielőtt október 26-án Pozsonyban ismét összeültek. A megbeszélések december közepéig tartottak, a királyi pár azonban a karácsonyt és az újévet is Pozsonyban ünnepelte. Ezt támasztja alá az is, hogy Mária ebben az időszakban több levelet is küldött rokonának, Brandenburgi Albert hercegnek, közülük az utolsó 1524. január 9-i keltezéssel maradt fenn.¹⁶ A levelekből az is kiviláglik, hogy a királyné igencsak éber szemű megfigyelőként vett részt a tárgyalásokon, ahol egyébként a körmöci kamarai pénzverés kérdésével kapcsolatban közvetlen politikai szerepet is játszott.¹⁷ Témánk szempontjából fontosabb azonban, hogy személyes jelenléte során kapcsolatot teremtett a két fontos határváros vezetőivel, legbefolyásosabb embereivel, akik némelyike évtizedekig meghatározta a város politikai arculatát.¹⁸ Tudta, hogy kinek ír, amikor 1525 áprilisában, férje korábbi parancsleveleit megerősítve közbenjárt azügyben, hogy Paul Moritz soproni kalmár Fő téri házát csakis Boltos Mátyás királyi alharmincadosnak adják el.¹⁹ Míg azonban Lajos király keményen megtiltotta, hogy bárki parancsa ellenében cselekedjen, Mária asszony-

¹¹ Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. Szerk. Zombori István. Bp., 2003. Ford. B. Bellus Ibolya, 16.

¹² Zombori István: Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet 1523-ban. In: Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója, 231-234; Kovács Péter: Erzherzog Ferdinand und Ungarn (1521–1526). In: Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher. Szerk. Martina Fuchs, Oborni Teréz, Ujváry Gábor. Münster, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V. 5), 57-78, itt 69-70.

¹³ Ferdinánd V. Károlyhoz, 1523. december 18. In: Die Korrespondenz Ferdinands I. I. Bd.: Familienkorrespondenz [1514] bis 1526. Hg. Wilhelm Bauer. Wien, 1912 (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 11), Nr. 50, 89.o. („*jointement avec mme, ma bonne seur, la roine de Hongrie*”).

¹⁴ Zombori: Jagelló-Habsburg i. m., 231.

¹⁵ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1-7, II/1-6. Sopron, 1921–1943. (A továbbiakban: Házi) II/5. 346.

¹⁶ A Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz berlini levéltárban fennmaradt leveleket Csepregi Zoltán (Evangélikus Hittudományi Egyetem, Egyháztörténeti Tanszék, Budapest) dolgozta fel. Ezúton szeretném megköszönni, hogy a szövegekről készített átirásait kutatásomhoz felhasználhattam. Albrethez II. Lajos is intézett hivatalos levelet 1523. november 11-én: Szydłowiecki kancellár naplója i. m. 71-72.

¹⁷ Szydłowiecki kancellár naplója i. m. 81-82.

¹⁸ Sopronra: Goda Károly: A város élen. Sopron polgármesterei a 15-16. század fordulóján. SSz. 58 (2004), 308-328. Pozsonyra: Ortvay Tivadar: Pozsony város története. III. kötet. Pozsony, 1903. 351-445.

¹⁹ Mária levele: Házi I/7. 147-148. Lajos levelei: uo. 143–145. Az ügy szereplőiről: Mollay Károly: Moritz Pál kalmár üzleti könyve 1520-1529. Sopron, 1994 (Sopron Város Történeti Forrásai B sorozat 1. kötet) 8.; Mollay Károly: A soproniak harmincadvámja, in: Házi Jenő emlékkönyve, szerk. Dominkovits Péter – Turbuly Éva, Sopron, 1993. 129-153, itt: 149. Boltos (más néven Voit) Mátyás valóban meglepedett Sopronban és a polgárjogot is elnyerte.

ként azt helyezte kilátásba, hogy a kérése szerint cselekedőket „minden kegyességünkkel és jóindulatunkkal kárpótolni fogjuk”. Hasonló szellemben járt el, és a városok ügyében a királynál való közbenjárását is megígérte, amikor 1526 januárjában illetve márciusában egy pozsonyi illetve soproni javadalmas hely betöltésénél saját jelöltjét ajánlotta a kegyúr szerepét betöltő városi tanács jóindulatába.²⁰ Helyismeretének még nagyobb hasznát vette – amint majd látni fogjuk –, amikor Mohács után önálló diplomáciai lépéseket kellett tennie a két város irányában.

Volt azonban egy olyan, a nyugat-magyarországi térséget érintő ügy is ebben az időszakban, amelynek intézésében Mária személyesen részt vállalt, és amelynek hullámai messzire gyűrűztek, amint ez a viszonylag nagy számú fennmaradt forrásból megállapítható. Sopron borkiviteli szabadalmáról van szó. Amint a város panaszlevelei több ízben kifejtik,²¹ Sopron „régteől fogva” (*ab antiquis*) rendelkezett a kiváltsággal, hogy polgárai 200 dreiling (kb. 3500 hl;²² más források szerint 200 hordó) saját termésű bort szállíthattak Ausztria területén át Morvaország irányába. A nyugat-magyarországi borkereskedelmet az egész középkor folyamán meghatározta, hogy potenciális piacai (Cseh- és Morvaország, Szilézia, Lengyelország) a termőterületektől északra helyezkedtek el. Ezért minél délebbre feküdt egy település, annál inkább rászorult északabbi szomszédai, és legfőképpen az osztrák uralkodók jóindulatára, hogy sikerrel szembe tudjanak nézni az osztrák védővámokkal és tilalmakkal.²³ III. Frigyes és Miksa császár megerősítette az említett szabadalom-levelet, Ferdinánd főherceg azonban 1521 júliusában a szállítható mennyiséget negyedére, azaz 50 dreilingre csökkentette, 1522-ben pedig még ezt is megszüntette.²⁴ Mivel a borszállítás Sopronnak létérdeke volt, érthető, hogy minden követ igyekeztek megmozgatni előjogaik visszaszerzésére. 1522-ben, vagy legkésőbb 1523 tavaszán legalább két alkalommal intéztek leveleket mind II. Lajoshoz, mind Máriához, amelyek részben vagy egészben ezzel a kérdéssel foglalkoznak.²⁵ A királyt általánosságban, mint a város urát kérték segítségnyújtásra, Máriát viszont kifejezetten azért keresték meg, hogy fivére, Ferdinánd felé közvetítsen.

A királyi pár felkarolta Sopron követeinek kérését a borkivittelt illetően. Lajos egy sajnos dátum nélküli másolatban fennmaradt levelet intézett sógorához, amelyben lényegében megismétli a soproniak beadványában felhozott érveket, különösen a vá-

²⁰ 1526. január 27-én a pozsonyi Krisztus Teste kápolna javadalmába Hans Bayer stomfai plébánost ajánlotta: Archiv Mesta Bratislavy 4931 = MOL DF 241312; a javadalomról ld. Majorossy Judit: A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. Történelmi Szemle 46 (2004) 1-2, 69-111, különösen 110. 1526. márc. 9-én pedig a soproni tanács ígéretét kérte arra nézve, hogy a Szt. Mihály templomban legközelebb megüresedő oltárjavadalomba János lózi plébánost választják meg: Házi I/7. 182-183.

²¹ Házi II/6. 322–323.

²² Harald Prickler szerint 1 dreiling 1740, Zimányi Vera szerint 1827 literrel egyenlő. Ezekről és a további számításokról és aközfeleletéről ld. Mollay Károly: Egy évtized külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere. SSz. 44 (1990), 240.

²³ Szende Katalin: Pozsony és Sopron kapcsolatai a késő-középkorban. SSz. 46 (1992), 167-180, itt: 173-174; Martha Keil: Hitközségek a határ mentén: a bécsúj helyi és a soproni zsidóság kapcsolatai a késő-középkorban. SSz. 52 (1998) 15-29, itt: 19-20; Szende Katalin: Sopron kapcsolatai közeli és távoli városokkal a késő-középkorban. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk. Turbuly Éva. Sopron, 2002. 55-80, itt: 77-78.

²⁴ Házi I/7. 19-20.

²⁵ Házi II/6. 322-327; Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban a legrégebb időktől a mai napig. Budapest 1896. 277-282. (Ez utóbbi, az előzőekhez hasonlóan keltezetlen oklevélpár valamilyen okból nem került be Házi oklevéltárába, ahol a II/6. kötet szintén jórészt keltezetlen dokumentumokat tartalmaz.)

rost a borkereskedelem ellehetetlenítése miatt ért károkat.²⁶ Ugyanezt tartalmazza 1523. május 27-én kelt levele is.²⁷ Mária bátyjához egy héttel korábban írott levele enél sokoldalúbb érvrendszert vonultat fel. Bár nála is szerepelnek olyan elemek, főleg az előtörténet és az azt követő tényállás ismertetésénél, amelyek szinte szó szerint követik a hozzá intézett iratok megfogalmazását, levele második felében továbblép ezen. Utal arra, hogy Sopron mindig is hűséges volt az „osztrák uralkodóházhoz” („dem hauß Österreich”), majd megemlíti, hogy Ferdinánd alattvalóinak is nem csekély számú szőlőbirtoka fekszik a kérdéses területen, akikhez képest az ő (Mária) magyar alattvalói sokkal rosszabb feltételek mellett kereskedhetnek. Végül kiemeli, hogy a kiváltságok helyreállítása után újból fellendülhetne a kereskedelem, amely mindkét ország javát szolgálná.²⁸ Ezt a levelet azért tartottam fontosnak részletesebben bemutatni, mert ebben Mária önállóan gondolkodó, a helyzetet – feltehetően a városi kövek meghallgatása után – több oldalról is megvilágító érett politikusként lép elénk. A férje alattvalói és bátyja között felmerült ellentétben oly módon próbált közvetíteni, hogy a családi érdekeket nem feledve mégis saját országa ügyét helyezze előtérbe. Ezt a szándékát igyekezett a városok vezetése is a saját javára fordítani. A borszállítás ügyében egyébként még évekig folyt Sopron vitája Ferdinánddal,²⁹ aki többszöri elutasítás után végül is csak magyar királlyá választása után, 1527. január 4-én egyezett bele az eredeti mennyiség engedélyezésébe.³⁰ Nem tartom kizártnak, hogy mint annyi más magyarországi kérdésben, itt is Máriától kapott tanácsot.³¹

A borszállítás ügyének felkarolása mellett a Mohács előtti időszak bemutatásánál röviden ki kell emelni azt is a soproniak kérései közül, amit Mária 1522-23-ban nem támogatott: a zsidók kiűzését. Habár a város ismételt, bár nem feltétlenül megalapozott panaszokkal ostromolta a királyi párt a zsidók soproni jelenlétével és tevékenységével kapcsolatban,³² Lajos mindannyiszor elutasította a kiűzésre vonatkozó kérelmeket,³³ Mária pedig a fennmaradt forrásokból ítéltetően nem méltatta figyelemre azokat. Mohács után már nem volt lehetősége ennek a politikának a folytatására.

II A mohácsi csatavesztéstől Mária kormányzóságának végéig (1526. szeptember – 1527. augusztus)

A városok és Mária közötti kapcsolattartás legintenzívebb időszakát a mohácsi csatavesztés utáni esztendő jelentette, amikor az özvegy királyné néhány rövid diplomáciai találkozót leszámítva 1527 júliusának végéig Pozsonyban tartózkodott. A városi számadáskönyvek különösen a Mária Budáról történt menekülése utáni hónapokról tar-

²⁶ Házi II/6. 327-329.

²⁷ Bauer (Hg.): Korrespondenz i. m. (13. jz.), I. kötet Nr. 40, 68. o.

²⁸ Házi I/7. 65-67.

²⁹ Házi I/7. bevezetés, IV-V. o.

³⁰ Házi I/7. 236-239.

³¹ Sopron városa az 1526. decemberi pozsonyi országgyűlésre küldött követeinek utasításában elevenítette fel a borszállítás engedélyezésének igényét: Házi I/7. 230-231.

³² Pollák i. m. (23. jz.) 277 skk; újra közölve: Magyar-zsidó oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica (a továbbiakban: MZsO) I. kötet. Szerk. Friss Ármin. Bp., 1903. 313-317.

³³ Házi, I/7. 74., 79.

talmaznak számos adatot.³⁴ Ezek szerint Pozsony szeptember 1-jén (vagy 2-án) kiküldött a város felé tartó királyné elé egy kamaraszolgát (Kammerknecht), hogy őt üdvözölje és a város hűségéről biztosítsa.³⁵ Az özvegy feltehetően szeptember 3-án érkezett meg a Duna-parti határvárosba. Az első tétel, amely arról tanúskodik, hogy a város élelmiszert adományozott Mária és maradék udvartartása számára, szeptember 4-én kelt, és különböző halfajták, 200 zsemle és 1 dreiling bor juttatását örökíti meg, városi szinten jelentős összeg: 7 font 3 solidus 6 dénár értékben.³⁶ Ettől kezdve 1527 tavaszáig havonta egy vagy két alkalommal kapott az özvegy királyné konyhája halat a pozsonyiak jóvoltából.³⁷ Rajta kívül Pozsony szintén hallal, továbbá esetenként zsemelével és borral ajándékozta meg a királynéhez csatlakozó egyházi és világi főméltóságokat. A megvendégelt névsorából szinte egy teljes Habsburg-párti „válságkormány” összeállítható. (Ld. a mellékletben közölt táblázatot.)³⁸ Báróknál illetve főpapoknál alacsonyabb rangúakat viszont csak kivételesen vendégelt meg: 1526 végéig három alkalommal Sopron, egyszer pedig Fehérvár küldötteit érte ez a megtiszteltetés.³⁹ Figyelemre méltó, hogy az adomány mindig egyes, tételesen is felsorolt halfajtákból (főleg pontyból, csukából és márnából) állt, míg például saját követeinek vagy munkásainak élelmezésénél a kamarás szinte kizárólag sertés-, marha- és baromfihúsról számolt el. Ez a különbség az udvarnak és főuraknak tett adományok gyakorlati haszna mellett azok reprezentatív jellegét is kiemeli.

Pozsonyt egyébként még a hadba vonuló Lajos király ajánlotta Oláh Miklóssal küldött üzenetében Máriának mint menedékhelyet arra az esetre, ha elveszítenék a csatát.⁴⁰ Mária néhány napig még titkon reménykedhetett, hogy férje is ide próbál menekülni. A város mindenestre szinte magától értetődően fogadta az udvar megjelenését: évszázadok óta berendezkedett arra, hogy uralkodói mellék-rezidenciaként szolgáljon. Csúcstalálkozóknak, diplomáciai tárgyalásoknak is gyakori és minden fél által elfogadott színhelye volt, amint azt az 1523. év utolsó hónapjainál láttuk. Az egymást váltó városatyák tisztában voltak a vendégek élelmezésének kötelezettségével – a 15. század elejétől maradtak fenn ilyen tartalmú számadások⁴¹ – és azzal is, hogy ez a befektetés többnyire megtérült a magas rangú vendégek jelenléte révén felpezsdülő városi gazdaság számára.

A város topográfiája is a vár és a polgári település összetartozására épült. Mária azonban nem a várban szállt meg, mert azt, mint ismeretes, Bornemissza János várnagy a törvényes királyválasztás megtörténteig nem volt hajlandó senkinek átadni. Ehelyett a város a Fő tér egyik házában biztosított számára lakóhelyet. Az épület bizo-

³⁴ Jelentőségüket már Ortvay Tivadar is kiemelte Mária-életrajzában (ld. 3. jz.): 209-210. o. 76. és 1. jz.

³⁵ Pozsony város számadáskönyve (a továbbiakban: Pozsony szkv.) 1526/27: MOL DF 277133, p. 77. ; Ortvay: Mária i. m. (3. jz.) 208. A számadáskönyv „Sambstag nach Egidy” dátummegjelölése egyébként problematikus, mert 1526-ban Szt. Egyed ünnepe szombati napra esett, így akár Sambstag, Egidy (szept. 1.) vagy Sonntag nach Egidy (szept. 2.) is szóba jöhet.

³⁶ Pozsony szkv. 1526/27: MOL DF 277133, p. 66.

³⁷ A számadáskönyvben feljegyzett dátumok: 1526. szept. 15, szept. 28, okt. 26, nov. 5., dec. 7., 1527. jan. 7., febr. 8., ápr. 8. Pozsony város szkv. 1526/27. DF 277133, p. 67-72.

³⁸ Uo. pp. 66-72. passim.

³⁹ Uo. pp. 67-68. A városi küldöttek megvendégelése esetén feltehető, hogy a pozsonyiak viszonzásig alapon jártak el, és hasonló bánásmódot vártak el, amikor ők kerestek fel más királyi városokat.

⁴⁰ Ortvay: Mária i. m. (3. jz.) 195, 23. jz.

⁴¹ Fejérfpataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp., 1885, 41-75.

nyára hagyott kívánni valókat maga után, különösen a budai palotához szokott királyné számára. A városnak az imént idézett számadáskönyvek tanúsága szerint elsősorban a konyhát kellett több alkalommal is kijavíttatnia.⁴² Valószínűleg nem állt távol a valóságtól Ferdinánd főhercegnek bátyjához, V. Károlyhoz 1526. szeptember 22-én írott levele, amely szerint a királyné Pozsonyban tartózkodik, „igen elhagyatottnak és kényelmetlenül/vigasztalanul” (*bien desolée et desconfortée*).⁴³

Az özvegy királynénak azonban nem sok ideje maradt, hogy saját és környezete nyomorúságán keseregjen: a magyar királyságot kellett családjá számára megtartania. Ebben pedig a főurak megnyerésén kívül az ideiglenes székhelyéül szolgáló város és közvetlen környezete hűségének biztosítása volt a legfontosabb.⁴⁴ Ferdinánd több levelében is felajánlotta neki, ha Pozsonyban nem érzi magát biztonságban, válasszon más lakóhelyet bárhol az örökös tartományokban.⁴⁵ Mária azonban tisztában volt vele, ha elhagyja az országot, nemcsak személyes hitelét veszíti el, hanem a magyarországi politikával való gyakorlati kapcsolatát és mozgásterét is – így a nehézségek ellenére Pozsonyban maradt, sőt ebbe a városba mint legbiztosabb támaszpontjára hívta össze végül azt az országgyűlést is, amely 1526. december 17-án Ferdinándot királlyá választotta.⁴⁶

Itt rövidesen szembe kellett néznie a nagypolitika kihívásai mellett a városok követeléseivel is, köztük egy olyanal, amelyről három évvel korábban nem óhajtott tudomást venni: a zsidók kiűzésével. Ezt a kérdést, elsősorban Sopron vonatkozásában, ahonnan igen gazdag dokumentum-anyag maradt fenn, felekezeti- és helytörténeti nézőpontból a kutatás kitüntetett figyelme övezte.⁴⁷ Ez egyúttal felment minket az események időrendjének részletes ismertetése alól is. Ahhoz azonban, hogy túllépünk ezeken a szempontokon, Mária közismert döntését, a kiűzésbe való beleegyezést, amelyre Sopron esetében 1526. szeptember 10-én,⁴⁸ míg Pozsonyban csaknem egy hónappal később, október 9-én⁴⁹ került sor, tágabb összefüggésekbe kell helyezni. Ilyenként kínálkozik az összehasonlítás egy térben és időben is viszonylag közeli esemény-sorozattal: a zsidók 1496-97-es stájerországi és karintiai kiűzésével.⁵⁰ Milyen

⁴² Pozsony város szkv. 1526/27. DF 277133, pp. 106-119, passim (*Zimmerleut arbat*), Pozsony Szkv. 1527/8: Archiv Mesta Bratislavy, 78. kötet = MOL mikrofilm C 402. tekercs, p. 111. Egyes tételeket Ortvay is idéz: Mária i. m. 209, 76. jz. A város gondoskodott a királyné szállása környékén a kövezeten felgyült szemét és ürülék eltakarításáról is: DF 277133, p. 182.

⁴³ Bauer, Korrespondenz i. m. I. Nr. 239, p. 461.

⁴⁴ Sopront a hozzá küldött követeknek átadott levélben hűségre szólítja fel: 1526. szept. 7. Házi 1/7. 204-5.

⁴⁵ Bauer, Korrespondenz i. m. I. Nr. 236. pp. 449-450. (1526. szept. 17.); uo. II/1. Wien, 1937. Nr. 12. pp. 12-14. (1527. febr. 3.), uo. II/1. No. 22. pp. 23-26. (1527. márc. 5.).

⁴⁶ A választásról az elbeszélő források mellett Pozsony város számadáskönyve is megemlékezik, amely szerint a város komoly fizetést adott adott egy magyarnak, aki a király megválasztásának hírért a városház erkélyéről közhírré tette: „*Samstag vor Thome geben chamerer aynem hungarn der den landtag vom rathauß herab geschrien und verkund hatt zu der erwellung konig Ferdinandi 1 tal. 2 sol den.*” A nemzetiségi hovatartozás azért is érdekes, mert igazolja, hogy a városban jelentős számú, németül nem tudó küldött gyűlt össze. Pozsony Szkv. 1526/7, MOL DF 277133, p. 179.

⁴⁷ Pollák i. m. (25. jz.) 108-182.

⁴⁸ A pontos dátumot egy jelenleg Pozsonyban őrzött kézirat lapszéli bejegyzése őrizte meg: „*Item expulsio Judeorum de Sopronio feria 2a infra octavam Nativitatis Marie anno Domini 1526.*” Bratislava, Univezitná knižnica, Inc. 90. (Seneca, Epistulae ad Lucilium, Argentinae: Adolphus Rusch. c.1475). Szeptember 12-én már a zsidó javak elkobzását kérte számon a királyné a soproniakon. A forrást közli Pollák i. m. (25. jz.).

⁴⁹ Archiv Mesta Bratislavy Nr. 4958., közlése: MZsO I. 287. A zsidók Dévénybe kíséréséről október végéről maradt fenn számadáskönyvi bejegyzés („die wohn Omninim Sanctorum”), DF 277133, p. 179.

⁵⁰ Inge Wiesflecker-Friedhuber: Die Austreibung der Juden aus der Steiermark unter Maximilian I. In: *Juden im Grenzraum. Geschichte, Kultur und Lebenswelt. Schläinger Gespräche* 1990. Hg. Rudolf Kropf. Eisenstadt, 1993 (Wissenschaftliche Arbeiten

hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a helyi lakosságnak a zsidókhöz kapcsolódó követeléseiben, és a két érintett uralkodó: Mária, illetve nagyapja, I. Miksa császár ezekre tett válaszlépéseiben? A kérdésfelvetést indokolja egyebek mellett, hogy Mária a családi hagyományból hallhatott is ezekről az intézkedésekről, sőt a stájer események utójátékának számító, 1515-ben végrehajtott krajnai kiűzés idején már maga is a közép-európai térségben tartózkodott. Az érintett magyar városok, elsősorban Sopron számára szintén ismerős lehetett a stájer példa, mert ugyanakkor került sor az akkor közigazgatásilag ehhez a tartományhoz sorolt közeli Bécsújhely és Neunkirchen zsidó lakosságának eltávolítására is, sőt az előbbi helyről elüldözöttek egy része ideiglenesen éppen Sopronban telepedett meg.⁵¹

Feltétlenül hasonlóságként említendő a kiűzés előtt mindkét helyen eluralkodó általános zsidóellenes hangulat. A 15. század folyamán ez a Német-római Birodalom egészére jellemző volt, és csak a 16. század második-harmadik évtizedére hagyott némileg alább.⁵² Magyarország nyugati határszélén viszont éppen ekkor, az 1510-es és '20-as években növekedett meg a zsidókkal kapcsolatos panaszok száma.⁵³ Közös vonás az is, hogy ezek a panaszok – a korábbi és későbbi rituális természetű vádakkal (ostyagyalázás, gyermekgyilkosság és hasonlók) szemben – alapvetően gazdasági jellegűek voltak. Főleg a zsidók által szedett magas kamatokat, kereskedelmi konkurenciájukat és a városi terhek alóli kibújásukat hányták a szemükre.⁵⁴ (Ez utóbbi vád hangoztatói elfeledkeztek arról, hogy a zsidók mint kamaraszolgák eleve nem az adott városoknak, hanem közvetlenül az uralkodónak tartoztak adófizetéssel.)⁵⁵

A zsidó lakosság eltávolításának kérdése mindkét alkalommal pénzügyi és politikai szempontból kényes helyzetben, uralkodó-váltáshoz kapcsolódva merült fel. A III. Frigyes halála után frissen trónra lépett Miksa számára a válságot a stájer határok mentén egyre gyakrabban ismétlődő török támadások és a Mátyás halála után folytatott harcok évek óta kifizetetlen zsoldosainak követelései jelentették. Ezek rendezésére, és a katonaság további fenntartására szüksége volt a stájer és karintiai rendek rendkívüli pénzügyi támogatására, amit a legkisebb áldozat árán úgy tudott megszerezni, hogy beleegyezett a rendek régóta hangoztatott igényébe, a zsidók kiűzésébe. Még inkább válságos volt, mint tudjuk, Mária helyzete, akinek férje és országa fővárosa elvesztése után kellett a nyugati határszélén biztos háterszínűt kialakítania, elsősorban a szabad királyi városok hűségének biztosítása révén.

Szintén hasonló momentum volt, hogy amikor az uralkodók a körülmények hatására rákényszerültek a beleegyezésre, elsősorban gazdasági ügynek tekintették a zsi-

aus dem Burgenland 92), 47-64; Stephan Laux: Dem König eine „ergetzlichkeit“. Die Vertreibung der Juden aus der Steiermark (1496/1497). In: Jüdisches Leben in der Steiermark. Marginalisierung – Auslöschung – Annäherung. Hg. Gerald Lamprecht. Innsbruck, Wien, München, 2004 (Schriften des Centrums für Jüdische Studien 5), 33-57. Az alábbiakban az osztrák tartományokkal kapcsolatban idézett megállapítások, ha más irodalmat nem idézek, ezekre a cikkekre támaszkodnak.

⁵¹ Szapolyai István rendelete a soproniak számára a bécsújhelyi zsidók befogadásáról, 1497 március. Közl.: Pollák i. m. (25. jz.) 271.; V.ö. Keil i. m. (23. jz.)

⁵² Michael Toch: Die Juden im mittelalterlichen Reich. München, 1998 (Enzyklopädie deutscher Geschichte 44), 64-68, és a grafikont az 57. oldalon.

⁵³ Kubinyi András: A magyarországi zsidóság története a középkorban. Sz. 48 (1995), 2-27, itt: 22-24.

⁵⁴ Ld. a közreadó bevezetését, in: Monumenta Hungariae Judaica, kiad. Kováts Ferenc, IV. kötet (Pozsony). Bp., 1938, különösen p. CVI-CVII. A soproniak legrészletesebb panaszlistája is csak gazdasági jellegű sérelmeket sorol fel, ld. Házi I/7. 208-213.

⁵⁵ Kubinyi i. m. 11.

dók kiűzését. Hozzájárulásuk legfőbb feltételeként azt követelték meg, hogy a kiűzést kezdeményező rendek, illetve városok gondoskodjanak a zsidók eltávoztatása révén kieső bevételek, elsősorban az éves zsidóadó pótlásáról. Stájerország esetében ez több évig tartó alkudozás után a teljes lakosság megadóztatását jelentette, az egyházi vagyonokat is beleértve. Miksa három részletben összesen 38.000 rajnai forintot követelt a rendektől. Magyarországon az érintett városoknak kellett az elmaradt zsidóadót megfizetniük,⁵⁶ amelynek teljesítésére az uralkodónak még évek múltán is szigorú parancslevelekben kellett a városok vezetését figyelmeztetnie. Talán a pénzügyi kompenzáls igényét illetően hatott a leginkább a stájer példa, bár a magyar városokban jóval kisebb, évi néhány száz aranyforintos összegről volt szó.

A két szóban forgó uralkodó a gazdasági méltányosság szempontját a zsidókkal kapcsolatban is igyekezett érvényesíteni. Az osztrák tartományokban Miksa rendelete intézkedett részletekbe menően a zsidók kártalanításáról, a nekik szóló tartozások és bizonyos esetben a kamatok megfizetéséről. A városok előzetes várakozásával szemben a zsidó házak eladásából befolyó összegeket is hiánytalanul meg kellett kapniuk a korábbi tulajdonosoknak. Mária intézkedései – bár Sopron és Pozsony is a házak lefoglalásával és a zsidókönyvek visszatartásával kész helyzet elé igyekezett a királynét állítani és további intézkedéseitől legszívesebben eltekintettek volna – szintén ugyanezeket az elveket követték. Habár a válsághelyzet miatt bizonyos rendelkezései a zsidók visszatérésének esetleges engedélyezését vagy a kamatok visszafizetését illetően következtelenek voltak, a vagyoni kárpótlás alapelveihez mindvégig ragaszkodott.

A hasonlóságok mellett legalább ilyen tanulságosak a különbségek is. Az fő eltérés az volt, hogy az osztrák tartományokban a kiűzés nem egyes városok ügye volt, hanem a rendek egységes követelése, és mint ilyen, a rendszeresen ülésező rendi gyűlésen tárgyalták meg. Így több évig (1494-től 96-ig) eltarthatott a feltételek megtárgyalása, a rendelet előkészítése és végleges formába öntése, amelynek eredményeképp először előszerződés készült, majd egy ünnepélyes uralkodói oklevél kibocsátására került sor. Magyarországon mindez egészen másképp történt. A városok követői külön-külön jártak a királyné elé, és panaszait is egyénileg adták elő. Még a közeli és más ügyekben szoros kapcsolatot tartó Sopron és Pozsony sem lépett fel közösen, csak utólag hivatkoztak kölcsönösen a másik városban történt eseményekre. A térség harmadik szabad királyi városában, Nagyszombatban pedig ekkor még a lakosság panaszai ellenére⁵⁷ helyben maradtak a zsidók. Kiűzésükre csak 13 évvel később, 1539-ben került sor, igaz, hogy akkor jóval keményebb, egy bizonyíthatatlan rituális gyilkosságot is magukban foglaló vádak után.⁵⁸

Szintén nem volt idő és alkalom a soproni és pozsonyi kiűzés feltételeinek előzetes megtárgyalására és tervszerű végrehajtására. A királyné ezügyben kiadott iratait mindennek nevezhetjük, csak ünnepélyes rendeleteknek nem. Mindezen okokból

⁵⁶ Ez a szempont Sopronnal kapcsolatban először 1526. október 12-én merült fel. Házi I/7. 216., ill. Pollák i. m. (25. jz.) 287-288. A levelet Oláh Mikdós is aláírta.

⁵⁷ MOL C. 208 mikrofilm, p. 302.

⁵⁸ MZsO I. 434-437.

a magyarországi események egyfajta „szürke zónában” játszódtak,⁵⁹ amely még a szenvedő fél: a zsidóság számára is némi reményt adott, hogy előbb-utóbb visszatérhetnek korábbi otthonaikba. A városok számára pedig az a körülmény, hogy Mária *ad hoc* döntésére voltak utalva, sokkal erősebb kötöttséget, sőt elkötelezettséget jelentett a királyné és a környezetében levő befolyásos tanácsadók személye felé,⁶⁰ mint azt a városok vezetésének hangadó elemei az első kérelmek benyújtásakor feltételezték volna. Ez a függőség nagyban hozzájárult a szóban forgó városok Habsburg-párti elkötelezettségéhez, Máriával pedig azután is szükségessé tette a kapcsolatok fenntartását, hogy ő lemondott a helytartói megbízatásról.

Szapolyai János térnyerése és 1526 novemberi megkoronázása után Máriának a hátszél katonai biztosításában is részt kellett vállalnia. Először is meg kellett győznie Ferdinándot, hogy zsoldoscsapatok toborzására és Magyarországra küldésére van szükség, utána pedig a katonaság jelenlétét kellett a városokkal elfogadtatnia. A helyzet veszélyességét idejekorán átlátta: már 1526. szeptember 7-én az őt Pozsonyban felkereső soproni követeknek átadott levelében megírta, hogy hamarosan gyalogosokat fog küldeni a városba, és jelezte, hogy Ferdinándtól ágyúkat és puskaport is kért Sopron számára.⁶¹ A 300, majd további 500 gyalogos kiküldésére végül is Sopronban és Pozsonyban is november első felében, a Szapolyai által Fehérvárra összehívott országgyűléssel egyidőben került sor, amikor a Mária által természetesen csak „János vajdá”-nak titulált király küldöttet is menesztett a nyugati határszél városaiba.⁶² Itt kell megjegyezni, hogy Szapolyai a régió harmadik szabad királyi városa, Nagyszombat megszerzésére sokkal intenzívebb diplomáciai és katonai tevékenységet fejtett ki, míg ez a település úgy tűnik, hogy kívül esett Mária fő érdeklődési területén.⁶³

Szeptemberi és novemberi leveleiben és minden más katonai intézkedésben Mária természetesen a városok védelmének szempontját hangsúlyozta. Igyekezett úgy beállítani a helyzetet, mintha mindenekelőtt az érintett városok kérésének és jogos igényének tenne eleget azzal, hogy katonaságot helyez el a központjukban – holott például Sopron igencsak vonakodott azokat falain belülre eresztetni.⁶⁴ Az idegen fegyveresek jelenlétéből a városnak később is kára származott, mivel a soproni

⁵⁹ Mária egyik, Ferdinándnak írott levelében talányosan fogalmaz: „Dum anno superiore venissemus Ponium, non sine racionalibus ex causis (kiemelés tőlem Sz. K.) annueramus [...] ut iudei [...] ad eos non immitterentur, quibus autem rationibus ducte fuerimus, ut ex consilii nostri deliberatione id faceremus, maiestas vestra et ex litteris nostris et ex dominis consiliariis [...] intelligere poterit. Utalhat itt egyszerűen a város által felhozott sérelmekre és a zsidók kiköltözésére a városból, de Mária hosszabb távú politikai megfontolásaira is. Közölve: MZsO I. 372.

⁶⁰ 1527 februárjában például (die wochen lichtmes) Pozsony 20 font dénárt fizetett Oláh Miklósnak „von wegen des briefs uff die Juden”, Pozsony Szkv. 1526/27, MOL DF 277133, p. 185. Sopron 1527 szeptemberében vadkanhússal ajándékozta meg Oláhot, amikor a zsidókönyvek visszaadását kívánták elérni nála. Közölve: Pollák i. m. 309-310.

⁶¹ Házi I/7. 204-205. Ugyanerről az eseményről, a törökellenes óvintézkedések összefüggésében ld. Mollay Károly: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. SSz. 37 (1983) 193-236, itt: 202-203.

⁶² Házi I/7. 218-219 (nov. 2-3), 221-223. Báthori István nádor Pozsony példájára hivatkozik, amikor Sopront a katonaság beengedésére szólítja fel. Szapolyai követéről és a neki adandó válaszról: Házi I/7. 225-226.

⁶³ MOL mikrofilmek, C 208 tekercs (oklevelek), 294-296. Nagyszombat kézben tartására csak Ferdinánd kezdett el komolyabb figyelmet fordítani 1528 tavaszától.

⁶⁴ Házi I/7. 222: „nondum sunt per vos intromissi”. Ld. erről Házi Jenő: Sopron középkori egház története. Sopron, 1939. 66-67., továbbá Kenyeres István cikkét a SSz. jelen számában.

kereskedőket a környező vámhelyeken nem tekintették többet Magyarországhoz tartozóknak, sőt kétszeres vámot szedtek tőlük.⁶⁵

Mária a katonai jelenlét elfogadását is próbálta segíteni egyéb kedvezmények – például a zsidó házak áron aluli megvásárlásának lehetővé tétele – által is. Nem lehet véletlen, hogy például a Sopronból elűzött zsidók házainak becsértékét, amely lényegesen alatta maradt a forgalmi értéküknek, két nappal a katonaság küldéséről szóló levél kihirdetése után állapították meg.⁶⁶ A katonai jelenlét és a zsidókérdés összekapcsolását világosan mutatja, hogy Mária 1527 februárjában, már kinevezett helytartóként Ernst Fürst kismartoni és Matheus Teufel frankói kapitányok mellett Caspar Ritschanert, a Sopronban állomásozó gyalogság parancsnokát nevezte ki a Sopron és az elűzött zsidók közötti per ítélőbíráinak.⁶⁷

Ily módon Mária katonai szempontból is kulcsszerepet játszott abban, hogy a határszél fő erősségeinek számító Sopron és Pozsony mindvégig I. Ferdinánd hűségén maradt. Ezt fejezi ki szimbolikusan is az a levél, amelyben Ferdinánd arra utasította Pozsony vezetését, hogy még mielőtt ő személyesen seregei élén Magyarországra érkezik, Mária királyné és Báthory István nádor kezébe tegyék le hűségküjüket.⁶⁸

III. Mária utolsó magyarországi évei (1527. augusztus – 1531. január)

1527 közepe után a kapcsolatok intenzitása csökkent, a királyné egyre kevesebb időt töltött a határszéli városokban. Ha Magyarországon tartózkodott, többnyire óvári uradalmának székhelyén, ritkábban Nezsiderben⁶⁹ szállt meg. Pozsonyba csak vendégként érkezett néhány alkalommal, mint például 1527 októberében Anna királyné társaságában, amikor Ferdinánd koronázására utaztak.⁷⁰ Sopronban megbízottai, köztük titkára, Oláh Miklós és Wilhelm Reichenpach képviselték, akiket a pozsonyiak küldöttéi is többször felkerestek,⁷¹ mint ahogy Óvárra is többször ment a pozsonyi bíróból, egy tanácsosból és a jegyzőből álló városi küldöttség. Esetenként pozsonyi futárok továbbították ugyanoda Brandenburgi Kázmér ógróf leveleit is.⁷²

Ebből az időszakból adataink egy része a királynénak zálogba adott harmincad-hivatalkok irányítására vonatkozik. Mária zálogjoga végső soron az összes nyugat-magyarországi harmincad-helyet érintette, így a sopronit is, amely a pozsonyi főhar-

⁶⁵ Házi 1/7. 230-231. „sy gehörten nymer zumb Hungarlanndt, sunder waren kaiserisch”. V.ö. Mollay: Kőszeg i. m. 202. A katonaságról ld. még Házi 1/7. 232-234.

⁶⁶ Házi 1/7. 219-220. A zsidó házak megvásárlásával kapcsolatos adatokat ld. Mollay Károly: Első telekkönyv / Erstes Grundbuch. Sopron, 1993 (Sopron Város Történeti Forrásai A sorozat 1. kötet.). 65-90. passim. A pozsonyi zsidó házak áráról: MZsO IV. 343.

⁶⁷ R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549-1551. évi leveles könyve. Bp., 1908, 335. A magyar helytartótanács 335. A királyné a megbízást április 28-án, arra hivatkozva, hogy idegen származású bírák kinevezése ellentétes a magyar joggal, visszavonta. Uo. 336.

⁶⁸ Archív Mesta Bratislavy Nr. 4969.

⁶⁹ Nezsiderből a pozsonyiaknak címzett levél: AMB 5003.

⁷⁰ Pozsony szkv. 1527/28. 78. k. (OL mikrofilm C 402), pp. 63, 71, 152, 154.

⁷¹ Uo. p. 78.

⁷² Uo. 77 (bíró) 87-89 (futár). Az egyik küldöttség célja biztosan a zsidók kiűzésének megerősítése, további szavatolása volt, vö. MZsO I. p. 372., dátum nélküli másolat, Óvárról kelt. Mária is Óvárról intézett esetenként közbenjáró levelet a pozsonyi vezetéshez: AMB 4996.

mincad-helynek volt alárendelve.⁷³ Mária levelei tanúsítják, hogy a királyné kitüntetett figyelmet szentelt a jövedelmek beszédési módjának és a beszédést irányító hivatalnokainak, sőt azok özvegyeinek is.⁷⁴ Ezek közül talán a legjelentősebb személy a Pozsonyban lakó Martin Klee soproni és nezsideri harmincados volt, aki II. Lajos hírhedt pénzügyi tanácsadójának, Szerencsés Imrének az özvegyét, Held Annát vette feleségül.⁷⁵ A királyné ingatlanokat is adományozott a Fertő-parti mezővárosokban korábbi hivatalnokainak és bizalmasainak, pl. Jakob von Stampnak Nyulason két udvarházat adott, Wolfgang Hiller pozsonyi harmincados pedig Nezsideren kapott egy birtokot.⁷⁶

A másik fő közös témát a zsidók kiűzéséhez kapcsolódó további tárgyalások és vizsgálatok jelentették. Mint fentebb láttuk, a városok jogilag nem kellőképpen tisztázott körülmények között szereztek meg Mária hozzájárulását, ezért a kérdés végleges lezárulásáig őt tekintették viszonyítási pontnak. Így fordulhatott elő, hogy nemcsak Óvárrott és Linzben keresték meg alkalmanként, hogy járjon közbe Ferdinándnál a kiűzés további szavatolása ügyében,⁷⁷ hanem Pozsony 1533-ban még Brüsszelbe is elküldte követeit, hogy ajánlólevelet kérjenek a királyhoz a kiűzés megerősítésére.⁷⁸ Mária ugyan a tudomása szerint a városnál levő iratok és Thurzó Elek kancellár személyes ismereteinek fényében fölöslegesnek tartotta újabb okirat kiállítását, de azért mégis fogalmazott egy rövid ajánlást. Hogy a királyné tekintélyét távolról is milyen hathatósan tartották, megmutatkozik abban, hogy az ajánlást kérő levél és az ajánlás másolata Nagyszombat város levéltárában is fennmaradt.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy Máriának a városokkal kapcsolatos intézkedéseit szorongatott helyzetben, több oldali nyomás hatása alatt kellett megtennie. Az egyik nyomást gyakorló fél éppen a városok vezetése volt. Mindezek ellenére Mária önállóan gondolkodó politikusként járt el. Helytartóságának időszakában a gyors döntésektől sem riadt vissza, utána viszont inkább hívei és saját maga anyagi biztonságát tartotta szem előtt. Bár a Mohács utáni évek szerepvállalása kifejezetten terhes volt a királyné számára, a városokkal kapcsolatban ekkor megszerzett tapasztalatainak jó hasznát vehette később, a jóval urbanizáltabb Németalföld irányításával eltöltött évtizedek során. Ottani várospolitikájának elemzése és a magyarországi előzményekkel való összehasonlítása tovább finomíthatja a királyné politikusi portréját és a városok, mint pragmatikus autonóm szervezetek érdekérvényesítő törekvéseiről alkotott képünket is.

⁷³ Mollay: A soproniak harmincadvámja, i. m. (19. jz.) 148. Szerencséről: Kubinyi András: Szerencsés, Imre Fortunatus. In: Encyclopaedia Judaica. 15. kötet, Jerusalem 1971, p. 662-663.

⁷⁴ Archív Mesta Bratislavy Nr. 5313, 5314, 5331, 5441: Georg Stratman egykori pozsonyi harmincados özvegyének védelmében.

⁷⁵ Archív Mesta Bratislavy Nr. 5154.

⁷⁶ Dominkovits: Moson vármegye i. m. (5. jz.) 303.

⁷⁷ Archív Mesta Bratislavy Nr. 5188.

⁷⁸ Archív Mesta Bratislavy Nr. 5339 = MZsO I. 426-7.

dátum	datum feloldás	kedvezményezett	adomány/étel	érték (tal./sol./den.)	lapszám
sambstag nach Egidy	1526.09.01/02	Brandenburgi György őgróf	hal, zsemle, bor	3 t. 2 s. 12 d.	p. 66
erichtag nach Egidy	1526.09.04	Mária királyné	hal, zsemle, bor	7 t. 3 s. 6 d.	p. 66
mitwoch darnach	1526.09.05	Thurzó Elek	hal	1 t. 5 s. 6 d.	p. 66
phintztag nach Egidy	1526.09.06	Niklas Graf von Salm; regens von Wien	hal, bor	2 t. 5 s. 12 d.	p. 67
freitag nach Egidy	1526.09.07	veszprémi püspök [Szalaházy Tamás]	hal, zsemle, bor	2 t. 7 s. 18 d.	p. 67
freitag nach Egidy	1526.09.07	soproniak	bor, halétel	6 s. 6 d.	p. 67
sambstag nach exalt. crucis	1526.09.15	Mária királyné	hal	3 t. 20 d.	p. 67
montag vor Michaelis	1526.09.24	Gross graf [Báthory István]	hal, zsemle	3 s.	p. 68
freitag vor Michaelis	1526.09.28	Mária királyné; Kancellár [Brodarics István]; Oláh Miklós titkár	hal	város által felvásárolt mennyiség	p. 68
mitwoch nach Francisci	1526.10.10	Pock királynéi udvarmester	hal	1 t. 4 s.	p. 68
sambstag darnach	1526.10.13	soproniak	halétel, bor	1 t.	p. 68
freitag vor Simon und Jude	1526.10.26	Mária királyné	halétel	3t. 1 s. 12 d.	p. 69
sambstag vor Simon und Jude	1526.10.27	Batthyány Ferenc	halétel	1 t. 2 s. 15 d.	p. 69
sambstag nach omn. sanctorum	1526.11.03	graf Cristoff	hal	2 t. 7 s. 24 d.	p. 69
sontag darnach	1526.11.04	fehérváriak	hal, bor	1 t. 24 d.	p. 69
montag nach omn. sanctorum	1526.11.05	Mária királyné	hal	6 s. 12 d.	p. 69
freitag vor Katherine	1526.11.23	des konigs man	hal, bor	1 t.	p. 70
am tag Andree	1526.11.30	soproniak	hal, bor	1 t. 1 s. 20 d.	p. 70
abent concepc. Marie	1526.12.07	Mária királyné	hal	2 t. 6 s. 10 d.	p. 70
abent concepc. Marie	1526.12.07	Leonhart Hauser főkapitány	hal	1 t. 1 s. 10 d.	p. 70
mantag nach trium regum	1527.01.07	Mária királyné	hal, zsemle	4 t. 20 d.	p. 70
erichtag darnach	1527.01.08	Laibachi püspök [Christoph Rauber]	hal, zsemle	3 t. 3 s. 10 d.	p. 71
freitag nach Erhardi	1527.01.11	Gross grafín [Báthory Istvánné]	hal, zsemle	5 t. 1 s. 20 d.	p. 71
freitag nach Dorothee	1527.02.08	Mária királyné	hal	1 t. 7 s.	p. 71
montag darnach	1527.02.11	Daróczy Miklós	hal, bor	7 s. 10 d.	p. 71
erichtag nach Judica	1527.04.09	Pozsonyi prépost	hal, bor	2 t. 3 s. 16 d.	p. 71
erichtag nach Judica	1527.04.09	Mária királyné	hal	3 t. 3 s. 10 d.	p. 72
Antlas tag	1527.04.18	Gross graf [Báthory István]	hal	1 t. 4 s. 8 d.	p. 72
Antlas tag	1527.04.18	veszprémi püspök [Szalaházy Tamás]	hal	1 t. 4 s. 12 den	p. 72
Karfreitag	1527.04.19	laibachi püspök [Christoph Rauber]	hal	2 t. 4 s. 6 d.	p. 72

1. melléklet. Politikusok és városi küldöttségek megvendéglése Pozsony város költségén, 1526. szeptember – 1527. április. Forrás: Pozsony város számadáskönyvei, 1526/1527. Archiv Mesta Bratislavy, vol. 77. = MOL DF 277133

Habsburg Máriát, II. Lajos magyar király feleségét, majd özvegyét a történetírásunkban kialakult kép a Habsburg-ház érdekeit mindenkor feltétel nélkül szem előtt tartó képviselőjeként mutatja be.¹ Ez a kép az utóbbi időben némileg árnyaltabbá vált, amit részben Máriának a korai reformációhoz történő vonzódásával,² részben pedig magyarországi gazdasági érdekeinek tudatos, akár bátyja, I. Ferdinánd szándékaival is szembehelyezkedő képviselőletének feltáráásával magyarázhatunk.³ A témával foglalkozó kutatók többsége azonban többé-kevésbé egy véleményen van abban, miszerint Máriának elévülhetetlen érdemei voltak a Habsburg-ház Mohács utáni magyarországi trónra jutásában.⁴ A királyné határozott és hathatós fellépése nélkül bátyjának, Ferdinándnak nem volt valós esélye magyarországi trónigénye érvényesítésére. Máriának kiemelkedő szerepe volt abban, hogy Ferdinándot 1526 végén a rendek egy kis, ám meghatározó része királlyá választotta.

Mindezek fényében nem volt meglepő Ferdinánd részéről Mária királyné helytartói kinevezése, annak ellenére sem, hogy az az ország törvényei és szokásai ellenében történt, hiszen a király távollétében a nádor volt hivatva ezt a fontos pozíciót betölteni, márpedig Báthory István személyében a nádori tisztség ekkor be volt töltve.⁵ Ferdinánd már 1526 utolsó napjaiban felkérte Máriát a helytartóságra, aki némi hezitálás után azt el is fogadta. Az 1527. január 13-án Báthory István nádor vezetésével Bécsbe érkező magyar rendi küldöttséggel Ferdinánd megvitatta tervét, akik végül hozzájárulásukat adták, azzal a feltétellel, hogy Mária mellé nevezzen ki a Habsburg-uralkodó magyar tanácsosokat.⁶ Az özvegy királyné helytartói kinevezésére végül 1527. január 19-én került sor, a mellé kinevezett magyar tanácsosok pedig a Habsburg-párt legszűkebb elitjének tagjai: Báthory István nádor, Szalaházy Tamás veszprémi püspök, Brodarics István szerémi püspök, kancellár, Thurzó Elek tárnokmester és Vingárti Horvát Gáspár főtekefogó voltak.⁷ Ferdinánd ugyanakkor Mária mellé már

¹ Ortvas Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558). Budapest, 1914. (Magyar történeti életrajzok). Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. III. köt. Írta Szekfű Gyula. Budapest, 1935. 16–17. Gernot HeiB: Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521–1531. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 82 (1974) 119–180. különösen: 148–167. Alfred Kohler: Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser. München, 2003. 110, 168.

² Legújabbán ld. Csepregi Zoltán: Udvari papok Mária királyné környezetében. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Szerk.: Réthelyi Orsolya – F. Romhányi Beatrix – Spekner Enikő – Végh András. Budapest, 2005. 45–55., különösen 53–54.

³ HeiB: Politik und Ratgeber i. m. 167–173. Gernot HeiB: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen Besitzungen der Königin Maria (1505–1558) und ihre Verwaltung. Erster Teil: Überblick 1521–1548. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (= MÖStA) 27. (1974) 61–100. Zweiter Teil: Die Besitzungen. In: MÖStA 29 (1976) 52–121. Legújabbán: Kenyeres István: A királyi és „királynéi” magánbirtokok a 16. században. In: Századok 138. (2004) 1117–1121.

⁴ Ld. az 1. jegyz.-ben idézett műveket, ill. legújabbán: Pálffy Géza: Új dinasztia, új udvar, új politikai döntéshozatal. Korszakváltás Magyarországon a mohácsi csata után. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye i. m. 26–27.

⁵ Somlyai Báthory István 1519. május 28-tól 1523 májusáig, majd 1524. augusztus – 1525. július 6., majd 1526. április 24-től 1530. május 3-ig töltötte be a nádori méltóságot.

⁶ R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Budapest, 1908. XIV–XV.

⁷ A kinevezés dátumára és a tanácsosok személyére ld. HeiB: Politik und Ratgeber i. m. 151–152. Erdélyi Gabriella: Vita a helytartóságról. Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához. In: Századok 134. (2000) 2. sz.

1526 október végén kinevezett Pozsonyba „oszátrák” tanácsosokat is: Christoph Rauber laibachi püspök és a magyarországi viszonyokban járatos, jelentős karriert befutó (budai udvarbíró, majd kamarai elnök) Pemfflinger István személyében, akiket, hogy a magyar rendeket ne sértsék, hivatalosan biztosoknak (commissarius) neveztek.⁸ A tanácsosok Ferdinánd személyes képviselőjét látták el Pozsonyban, egyúttal közvetítették a Habsburg-uralkodó 1527 tavaszi, csehországi távolléte idejére az oszátrák tartományok tekintetében teljhatalommal felruházott, Bécsben székelő alsó-ausztriai kormányzótanács felé.

Mária a helytartóságot és tanácsosai a tisztségüket 1527. január 20-tól töltötték be, ugyanis Ferdinánd ettől a naptól rendelte el fizetségüket. Az ekkor kibocsátott fizetési listán⁹ a fenti tanácsosokon kívül szerepelnek még a Ferdinánd pártján álló fontosabb egyházi személyek, mint Gerendi Miklós fehérvári örkanonok (a későbbi erdélyi püspök, kincstartó és kamarai elnök); Macedóniai László pécsi prépost (később nagyváradai püspök); a legnagyobb karriert befutó, volt királyi titkár, a későbbi nádor Nádasdy Tamás; valamint a királynéi titkár Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek.¹⁰ Hogy Ferdinánd egyfajta közös kormányzatként tekintett a magyar tanácsosokra és a Mária mellé kinevezett biztosokra, utal, hogy fizetésüket Pemfflinger István révén folyósították és magán a bizzyéken Christoph Rauber laibachi püspök is szerepel.¹¹

Mária rendhagyó helytartói kinevezését azzal is magyarázhatjuk, hogy Ferdinánd a bizonytalan politikai helyzetben sokkal jobban megbízott hűgában. Mindezek ellenére, mint az alábbi közlemény is bizonyítani igyekszik, Mária nem volt Ferdinánd érdekeinek és kormányzatának feltétlen kiszolgálója, sőt, adott esetben éppen bátyja ellenében cselekedett, ami azért is érdekes, mert mindezt kifejezetten Magyarország törvényeinek és szokásainak védelme, azaz a magyar államiság megőrzése érdekében tette.

A fentieket bizonyítandó eset főszereplője, vagy inkább elszenvedője Pacsa János soproni plébános volt,¹² aki a mohácsi csata időszakában látta el többszörösen is meg-

342. (6. jegyz.); Erdélyi Gabriella: Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése. Források a Habsburg-magyar kapcsolatok történetéhez. I. 1526–1532. Budapest, 2005. (Lyubus Kötetek 1.) 29. A kinevezési iratot ld. Die Korrespondenz Ferdinands I. Bd. 2/1: Familienkorrespondenz 1527 und 1528. Bearb. Wilhelm Bauer, Robert Lacroix. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 30. Wien, 1937). 8–9. Ferdinánd csak 1527. február 3-án közli a rendekkel Mária kinevezését. Kiadva: R. Kiss: A magyar helytartótanács i. m. Függelék No. II. 334–335.

⁸ Kinevezésükre (1529. okt. 29.) ld. Heiß: Politik und Ratgeber i. m. 153. A szakirodalomban elterjedt, hogy volt egy harmadik kinevezett tanácsos is, Erasmus Dornberg személyében. R. Kiss: A magyar helytartó tanács i. m. XV. Ortvay: Mária i. m. 296. Pálffy: Új dinasztia i. m. 27. Ennek azonban ellentmond, hogy a tanácsosok szép számban fennmaradt leveleinek aláírói között csak Rauber és Pemfflinger neveit találjuk. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Ungarische Akten (= UA) Fasc. 4-5. 1527. jan.–máj. Dornberg valóban megjelent Pozsonyban Ferdinánd követeként 1526 december közepén, de feladata másokkal, köztük Rauberral és Pemfflingerrel együtt a pozsonyi vár átvétele és Ferdinándnak az országgyűlésen való képviselője volt. Heiß: Politik und Ratgeber i. m. 153. 79. j. Vö. még Ferdinánd utasításai, többek között Dornberg részére, 1527. dec. 13. és 15. és ÖStA HHStA Reichsregisterbücher Ferdinand I. fol. 80rv., 82r-83r.

⁹ „Stat was Steffan Pemphinger Kaiserliche Majestät rate furschneider un phleger zu Marcheckh auf unnderhaltung unser huedigisten frawen, der Künigin von Hungern, sambt etlichen hungarischen räten secretarien und andern vom XX tag Januarii Anno etc. im XXVII antzuraitten und furen monatlichen bis auf Künigliche Majestät wolgefallen betzallen soll.” ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (= HKA) Gedenkbücher Österreich (= GBÖ) Bd. 28. fol. 367rv.

¹⁰ A felsorolt egyházi személyekre és Oláhra ld.: Fazekas István: Oláh Miklós, Mária királynéi titkára (1526–1539). In: Habsburg Mária, Mohács özvegye i. m. 38.

¹¹ I. Ferdinánd az Alsó-ausztriai Kamarából rendelt számukra fizetséget, 1527. február 12. "Einnember-general-puech" ÖStA HKA GBÖ Bd. 24. fol. 106v. Márciusi fizetésükre uo. fol. 110r. stb.

¹² A Pacsa-ügy nem ismeretlen történetírásunk számára, arra többen is hivatkoztak más-más kontextusban, így R. Kiss: A magyar helytartó tanács i. m. XV. 3. jegyz., aki Mária helytartói teljhatalmának igazolását látja a történetekben, Gernot Heiß pedig Máriának

nehezedett hivatalát.¹³ Házi Jenő kutatásai alapján ismert Pacsa származásának és hivatali karrierjének vázlatos története:¹⁴ minden bizonnyal Csepregről, magyar ajkú családból származott. 1520-ban a Csepreg melletti Szentkirály plébánosa,¹⁵ innen került 1522-ben a szomszédos Bükre plébánosnak és egyúttal alesperesnek. Szintén ettől kezdve szerepel mint a győri káptalan dézsmaszedője (decimator). Ezen hivatalát megtartva, alesperesként kerülhetett 1525 tavaszán a Szent Mihályról elnevezett soproni városplébánia élére.¹⁶

A mohácsi csatát követő kettős királyválasztás nemcsak az ország, hanem Sopron életében is gyökeres fordulatot hozott. Sopron városa ugyanis 1526 késő őszen megnyitotta kapuit Mária, illetve Ferdinánd katonasága előtt. Előbb Mária küldött mintegy 300 főnyi katonaságot egyik legfontosabb familiárisa, Jacob von Stamp királynéi vadászmeister vezetése alatt.¹⁷ A város azonban a bizonytalan helyzetben vonakodott őket bebocsátani, így Mária kénytelen volt újabb parancsot adni a soproniaknak, akik végül Báthory István nádor hasonló tartalmú utasítására végül is beengedték a királyné által küldött katonaságot.¹⁸ A bizonytalanságot fokozhatta, hogy Szapolyai is megkísérelte a várost a maga pártjára állítani,¹⁹ ezért november végén Ferdinánd küldött 500 főnyi katonaságot Sopronba.²⁰ A város 1527 januárjában hűségesküt tett Ferdinánd követei előtt.²¹ A Habsburg-uralkodó 1527. február 1-jén nevezte ki egyik legfontosabb hívét, a tapasztalt kato-

Ditrich von Hartisch soproni kapitánnyal való konfliktusa kapcsán említi az ügyet: Heiß: Politick und Ratgeber i. m. 154–155. A Pacsa-ügy eddigi egyetlen részletes, ám alapjában véve hely- és egyháztörténeti megközelítésű ismertetése Házi Jenő nevéhez fűződik, ld.: Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (Győr egyházmegye múltjából IV./1.) 67–71. A Pacsa-ügy három fontos iratát Bunyitay Vince közölte: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk.: Bunyitay V. – Rapaics R. – Karácsonyi J. (A továbbiakban: ETE) Budapest, 1902. I. köt. 304–306. (No. 297./306. (No. 298.), 306–307. (No. 299.).

¹³ A korabeli soproni egyházi viszonyokra ld. Házi: Egyháztörténet i. m. 39–61.

¹⁴ Uo. 62.

¹⁵ Házi szerint a Csepreg melletti Szent István király plébániájának élén állt Pacsa. Minden bizonnyal a saját templommal rendelkező, régészeti feltárásokból ismert Csepreg határában található Szentkirályról van szó, amelynek temetőjét a X-től a XVI. századig használták. Nyilván az 1526-tal meginduló török támadások idején néptelenedhetett el a falu és valamikor ekkor olvadhatott be a kis település területe Csepregbe. Tóth Gábor: Csepreg-Szentkirály X-XVI. századi temetőjének embertani vizsgálata. In: Tanulmányok Csepreg történetéből. Szerk.: Dénes József. Csepreg, 1998. 66–81. Dénes József: Csepreg és a Répce-vidék az Árpád-korban. In: uo. 115.

¹⁶ Házi: Egyháztörténet i. m. 62. Házi Jenő: Sopron megye gabonadézmája a Jagellók korában. In: Soproni Szemle (= SSz) 18. (1964) 2. sz. 168.

¹⁷ Mária királyné Sopron városának, 1526. november 3. Pozsony. Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1–7. köt., II. 1–6. köt. Sopron, 1921–1943. (A továbbiakban: Házi) I/7. 219. A levélben Mária Stampot csak családi nevén, familiárisaként említi, egy másikban (Mária királyné Sopron városának, 1526. november 14. Pozsony, uo. 225.) pedig „egregium Stampcz. magistrum nostrum venatorium”-nak. Házi Jenő a névmutatóban tévesen Jánosként szerepelteti (uo. 462.), holott egy 1528. évi forrás alapján egyértelműen Jacob von Stampról van szó (uo. 284.), aki már 1522-től Mária szolgálatában állt, majd 1532–1535 között az özvegy királyné megbízásából előbb a magyaróvári kapitány (és mosoni ispán) tisztségét töltötte be, majd 1537–1540 között zolyomi ispán és kapitány, 1543–47 pedig újból magyaróvári kapitányként szerepelt. Kenyeres: A királyi és „királynéi” magánbirtokok i. m. 1119. (84. j.), 1128–1129., 1138. Sopron Habsburg-kézre kerülését Házi okmánytára alapján röviden összefoglalta: Mollay Károly: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. In: SSz. 37. (1983) 201–202.

¹⁸ Mária királyné Sopron városának, 1526. november 11. Köpcsény. Házi I/7. 221–222. Báthory István nádor Sopron városának, 1526. november 11. Köpcsény. Házi I/7. 222–223.

¹⁹ Mária királyné Sopronnak, 1526. november 23. A királyné említi Szapolyai Sopronban tartózkodó követét. Uo. 225–226.

²⁰ Mária királyné Sopronnak, 1526. nov. 24. Uo. 226–227.

²¹ I. Ferdinánd Sopronnak, 1527. január 16. Ezerint Niklas Graf zu Salmot, Ernst Fürst kismartoni kapitányt és Wilhelm Reichenbach tanácsost küldte Sopronba a hűségeskü letételére. Házi I/7. 240–241. Fogalmazványa: ÖSTA HHSIA UA Fasc. 3. 1527. Konv. A. 1527. Jan. fol. 46. Másolati példánya: Uo. Reichsregisterbücher Ferdinand I. fol. 91r.

nát, Dietrich von Hartisch-t a soproni kapitányi és a Sopron megyei ispáni tisztségre.²² Ferdinánd február 5-én értesítette Sopron városát és a megyét a kinevezésről,²³ az új kapitány február 6-án foglalta el állomáshelyét.²⁴ Hartisch-sal együtt jelentős létszámú katonaság került Sopronba, több száz gyalogos²⁵ és az Erasmus Scheyrer kapitánysága alá tartozó, történetünkben jelentős szerepet játszó 200 főnyi horvát nemzetiségű huszárság.²⁶ Így 1526 végétől 1527 nyaráig, I. Ferdinánd Szapolyai elleni hadjáratának megindításáig, Pozsony és Magyaróvár (Mária birtoka) mellett lényegében Sopron városa volt a Habsburg-párt legfontosabb magyarországi hídfője.

Sopron városa számára a tekintélyes létszámú katonaság jelenléte nagy gondot okozott. Ugyan I. Ferdinánd a csapatokat az Alsó-ausztriai Kamarából havi rendszerességgel fizettette, de a beszállásolás terhe a soproniakat érzékenyen érinthette.²⁷ Az egyik horvát katonát, akiről csak annyi tudható, hogy Veitnek (Vid/Vitus) hívták, éppen a soproni plébánoshoz szállásolták be. Úgy tűnik, kezdetben jól kijöhettek egymással a plébános és „albérlője”, hiszen Pacsa kölcsönadta a lovát a horvát katonának,

²² A kinevezésre ld. I. Ferdinánd privilégiumát Dietrich von Hartischnak, miszerint az általa eddig zálogban bírt alsó-ausztriai Retz uradalmát az uralkodó visszaváltja és többek között a soproni kapitányi és a Sopron megyei ispáni tisztséggel kárpótolja. 1527. február 1. Kutenberg. ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn (= HFU) RN I. Konv. 1530. fol. 14. A kinevezési dátumot említi Házi: Egyháztörténet i. m. 67. Hartisch 1526-ban Ferdinánd magyarországi mustramestere volt. Pálffy Géza – Perger, Richard: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben. (XVI–XVII. század). In: Fons 5. (1998) 2. sz. 223–224. Egyébként valószínűleg téves a (fő)ispáni archontológia azon adata, miszerint már 1521-től ő töltötte volna be a soproni várkapitányi és a Sopron megyei ispáni méltóságot. Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest, 1994. 96. Mollay szerint 1518-tól Hartisch volt Sopron megye ispánja. Mollay: Köszeg i. m. 203. Az adat forrása Nagy Imre (szerk.): Sopron vármegye története. Oklevéltár. 2. köt. 1412–1653. Sopron, 1891. 619. (No.383.), ám az ott közölt oklevél datálása valószínűleg korabeli elírás következtében hibás, 1518 helyett valójában 1528-ban íródott. Magyar Országos Levéltár Df. 25601. A soproni kapitányok 16. század elején készített, nevezetes összeállításában, amelyet 1610-ig kiegészítettek, 1530. évi dátummal szerepel Hartisch neve. Győr-Ménfőcsanak Sopron megye Soproni Levéltára, Sopron város levéltára, IV. 1003. c. Tanácsi iratok. (= SVL), Lad. V. et E. Fasc. I. No. 12. („Der gewesnen haubtleüt zu Odenburg namen unnd bey wellichen khunigen dieselben ire haubtmanschaften verwalten.”)

²³ I. Ferdinánd Sopron város tanácsának és a megyei hatóságoknak, harmincadosoknak stb. Hartisch soproni kapitányi kinevezéséről. 1527. február 5. Bécs. ÖStA HKA HFU RN Konv. 1530. fol. 19.

²⁴ Veit Zollnernek, az alsó-ausztriai kamara pénztárosának (Einnehmer bei der Niederösterreichischen Raitkammer) kiadási könyvében szerepel a Hartischnak, mint soproni kapitánynak 1527. február 6-tól elrendelt 100 fl-os fizetés, tehát Hartisch ekkortól foglalta el hivatalát. ÖStA HKA GBÖ Bd. 24. („Einnehmer-general-puech”) fol. 106v. Márciusi fizetésére szintén 100 Ft-ot kapott. Uo. fol. 108v. Téves az az adat, miszerint Hartisch 1531-ben meghalt volna. (Pálffy–Perger: Síremlékek i. m. 223–224.) 1534-ben még ő a kapitány ld. Házi II/2. 70. 1535-ben mint soproni kapitány és ispán kapja meg Ferdinándtól Komárom uradalmát zálogban (Hans Katzianerrel együtt). Bécs, 1535. júl. 1. ÖStA HKA Gedenkbücher Ungarn (= GBU) Bd. 383. fol. 34. Soproni kapitányságot és ispánságot 1537-ig töltötte be, mivel január 29-én Hans von Weispriach-ot nevezte ki Ferdinánd erre a tisztségre. A kinevező okiratot ld. ÖStA HKA HFU RN I Konv. 1537. fol. 2. (Weispriach neve, évmegjelölés nélkül, szerepel a már idézett jegyzéken SVL Lad. V. et E. Fasc. I. No. 12.) Hartisch 1545-ben már nem élt, vö. I. Ferdinánd Dietrich von Hartisch özvegyének Komárom inskripciója tb. 1545. dec. 24. ÖStA HKA GBU Bd. 384. fol. 242.

²⁵ Zollner alsó-ausztriai kamarai pénztáros 1527. február 4-én utalt ki 1000 rajnai Ft (= rFt) havi zsoldot Ulrich Miltenberger hadi fizetőmesternek a Sopronban állomásozó (gyalogos) katonaság fizetésére (ÖStA HKA GBÖ Bd. 24. fol. 106r.), majd március 18-án további 2000 rFt hópénzt (uo. fol. 108v. fol.), április 9-én további 2000 rFt-ot (uo. fol. 112r.). Amennyiben a gyalogosoknál szokásos 2 Ft-os hópénzzel számolunk, akkor január végéig 500 főnyi gyalogság állomásozhatott Sopronban, amelynek létszáma februártól megduplázódhatott.

²⁶ A Scheyrer parancsnoksága alatti 200 huszár fejenként 4 ft-os zsoldjának kifizetésére kapott Miltenberger hadi fizetőmester 1660 rFt-ot 1527. február 25-én. Uo. fol. 107r. és március 18-án további 533 rFt-ot (ÖStA HKA GBÖ Bd. 24. fol. 108v.), majd április 9-én ugyanennyit (uo. fol. 111v.). Scheyrerről annyi tudható még, hogy 1529-ben ő tartja kézben Szombathely várbírtokát. Vö.: Hans Krambner szombathelyi udvarbíró (Verwalter zu Stain am Annger) jelentése az Alsó-ausztriai Kamarának. ÖStA HKA HFU RN I. Konv. 1529. fol. 13. 1529. máj. 19. e.

²⁷ Természetesen aki tudta, igyekezett magát mentesíteni a beszállásolás terhe alól, de erre leginkább csak a befolyásos, Sopronban házat bíró nemesekek volt lehetőségük, mint pl. Ákosházi Sárkány Bernát királyneői familiáris, zászlótartó esetében. Vö.: Mária királyné parancsa Sopron városának, 1526. nov. 28. Házi I/7. 227–228.

hogy az azzal jelenjen meg mustrán, illetve Csepregen termett borának élvezetét sem tagadta meg tőle. Mégis, hogy-hogy nem megromlott közöttük a viszony, aminek az lett a következménye, hogy 1527. február 24-én, vasárnap a horvát feljelentette Pacsát Scheyrer kapitánynál a magyarokkal való összejárás vádjával, aki, miután kihallgatta őt, Máté nevű káplánjával együtt lefogatta és börtönbe vetette.

Az ügy nyilván nagy visszatetszést kelthetett Sopron város polgársága körében, ezért két nap múlva Franz Siebenbürger és Nagy Balázs soproni esküdtek levélben fordultak Szalaházy Tamás veszprémi püspökhöz plébánosuk ügyében.²⁸ Szerintük a horvát katona vádja egyáltalán nem bizonyítható, ők kezeskednek plébánosukért és biztosak abban, hogy Pacsa meg tud felelni az ellene felhozott vádakra. Arra kéri Szalaházyt, képviselje az ügyeket Mária királyné előtt, annak érdekében, hogy a királyné járjon el Ferdinánd kormányzótanácsánál, azaz az alsó-ausztriai kormányzatnál²⁹, hogy azok adjanak ki parancslevelet Pacsa kiszabadítására. Érdemes egy pillantást vetnünk az ügyet kirobbantó levél aláíróira: az első helyen Franz Siebenbürger vagyonos kereskedő neve szerepel, aki 1524-től az 1540-es évekig rendszeresen tanácsstag, később városi kamarás (1531) és polgármester (1532/33, 1533/34), övé volt a mai Stornó-ház telkén állt ház,³⁰ míg a második helyen Nagy Balázs szintén igen vagyonos polgárt találjuk, akit 1520-ban említenek először, 1525-től rendszeresen tanácsos 1533-ig, 1530-31-ben városi kamarás, 1530-tól élete végéig (1534 körül) ő birtokolta a Fabricius-házat.³¹ Mindkét levélíró tehát a soproni vezetőréteghez, annak is legszűkebb elitjéhez tartozott.³² De miért nem a város fordult közvetlenül Mária

²⁸ Ld. Függelék, No. 1.

²⁹ A levélben "Serenissimi Principis ac Regis Bohemiae et Hungariae Ferdinandi etc. regentes, aut Maiestatis Suae vicem gerentes"-ként jelölték meg a testületet. A nehézkes elnevezés azonban mint, a későbbiekből is kiderül, az alsó-ausztriai kormányzatot jelöli, amelyet latinul „regentes archiducatus Inferioris Austriae”-nak, németül pedig „Statthalter und Hofräte der Niederösterreichischen Landen”-nek neveztek. Ld. Források No. 4. és No. 5. címzéseit.

³⁰ Említése az 1523. évi adójegyzékben: Házi II/5. 358. 1526-ban és 1527-ben fertálymester. Házi II/6. 412., 417. Házi II/2. 203. Tanácsos: 1526–1531. 1534–1534, 1537–1540, Házi II/2. 200., 205., 211., 216., 220., 234., 236., 246–247., 254., 263. Házi II/6. 417. 1531. Kamarás: Házi II/2.223. Polgármester: Házi II/2. 71., 224., 231. Mollay szerint Siebenbürger azonos Cseh Ferencel (Franz Pehem/Bohemus), így már 1524-ben is tanácsosként említve. Mollay Károly: Az 1532. évi soproni adójegyzék. In: SSz. 47. (1993) 3. 264. ill. 1541-ben kihagyják a tanácsosok közül, mivel hanyagolja az üléseket. Mollay Károly: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. (Soproni kiegészítések és jegyzetek Ember Győző könyvéhez). In: SSz. 44. (1990) 3. sz. 234. 16. j. Stornó-házra uo. Ld. még: 1547. évi említése: Mollay Károly: Családtörténet és társadalomtörténet. (Az 1532. évi soproni mészárosok). In: SSz. 42. (1988) 4. sz. 301.

³¹ Tanácsos: 1525–1526., 1529–1533. Házi II/2. 51., 198–199., 211., 216., 220, 224., 231. Házi II/6. 417. Fertálymester 1526: Házi II/2. 203. 1529. szept. 5-én a soproni tanács őt és Andreas Paltramot jelöli ki Sopron város, a külvárosok és a 7 falu parancsnokának Házi II/6. 418. (Az 1526. év katonai lajstrom kiegészítése.) Kamarási tevékenységére és fennmaradt számadására ld.: Mollay Károly: Az 1530. évi soproni adójegyzék. In: SSz. 47. (1993) 1.sz. 31. A Fabricius-ház megszerzésére: Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig) (Folytatás). In: SSz. 18. (1964) 2. sz. 114. 1533. okt. 1-jén kelt végrendeletének kivonata közölve: Friedrich Károly: „Celeberrimae collectiones Sopronienses” (A soproni evangélikus gyülekezet gyűjteményei). In: SSz. 44. (1990) 2. sz. 98. (2. jegyz.) Elképzelhető, hogy azonos azzal a Nagy Balázssal, aki 1520–1522-ben csepregi polgárként a Kanizsaiak egyik fő udvari szállítmánya, és birtokkezelője. In: Nőgrády Árpád: Paraszti telekhasználat és földbirték a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain. (Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagycentki Jankó István vagyona) In: SSz. 55. (2001) 4. sz. 366. Erre utalnak azok az adatok, miszerint csak 1523-tól szerepel, mint soproni polgár, 1522 végén pedig maga a tanács jár el a Kanizsai Lászlónál Nagy Balázs – közelebbről nem részletezett – ügyében, 1525-ben pedig őt küldik Kanizsai Lászlóhoz a város ügyében tárgyalni. (Házi II/5. 318., 434.) Végrendeletéből tudható, hogy Csepregről származik, mivel rokonsága ott élt.

³² Nem valószínű, hogy a városplébános irányában fennálló szimpátia vezrelte volna Franz Siebenbürgert, akit 1524-ben a lutheránus tanok terjedésének ügyében is kihallgattak. Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv (1550–1631.) 22 (1968) 2. sz. 134. Pacsa ellenben, úgy tűnik, egész életében megmaradt a katolikus egyház kötelékében. Nagy Balázssal, amennyiben elfogadjuk csepregi származását (vö. előző jegyz.), a szintén csepregi Pacsának lehetett már soproni tevékenysége előtt

királynéhoz kegyúri joguk nyilvánvaló megsértése miatt? A választ csak sejthetjük: Sopron nyilván tisztában volt azzal, hogy a bizonytalan helyzetben a város lényegében katonai igazgatás alá került, és ügyükben a magyar törvényekkel és jogszokással ellentétben nem a helytartó Mária pozsonyi udvarának, hanem I. Ferdinánd Bécsben székelő alsó-ausztriai kormányzótanácsának van beleszólása. Ám ezt hivatalosan nem kívánták elismerni, így ezért választhatták ezt a hivatalos utat megkerülő, ám cseppet sem hatástalan módot ügyük képviselőjére. Az sem véletlen, hogy a veszprémi püspökhöz fordultak, hiszen az elvileg egyház-igazgatásilag illetékes győri püspökség a mohácsi csatában elesett Paksi Balázs halála óta betöltetlen volt, a Mária mellé tanácsosnak rendelt Szalaházy ugyanakkor nagy befolyással bírt a pozsonyi udvarban.

A soproniak nem is csatlakoztak várakozásaikban: a pozsonyi udvarban a jelenlévő magyar előkelőségek és tanácsosok körében óriási felzúdulást okozott Pacsa letartóztatása. A Mária mellé rendelt magyar tanácsosok, jogban jártas, tapasztalt egyházi és világi előkelők, nyilván nem a számukra bizonyára teljességgel ismeretlen, névtelen soproni városplébános sorsa felett aggódtak. Ők ugyanis rögtön felismerték a soproniak ügye mögött húzódó kérdés lényegét: a magyar királyság területén, magyar alattvaló által elkövetett bűncselekmény kivizsgálása kizárólag a magyar hatóságokra, azaz rájuk tartozik. Így tehát a soproniak azon kérése, hogy Mária járjon el Ferdinánd bécsi kormányzatánál egy Sopronban letartóztatott soproni plébános kiszabadításában, önmagában a magyar ügyekbe történő beavatkozás elismerése lett volna. Márpedig mindez egy politikailag igen kényes szituációban történt, amikor Ferdinánd, mint választott magyar király ugyan ígéretet tett a magyar törvények és szokások betartására, de koronázása még nem történt meg, és az ország nagy része Szapolyait ismerte el királynak. Mária és környezete pedig éppen Ferdinánd magyarországi hatalomátvétele érdekében előkészítésén, a rendek megnyerésén munkálkodott. Egy ilyen ügy jó muníciót adhatott volna tehát a Szapolyai-párt kezébe, arra hivatkozhattak volna, hogy Ferdinánd nem tartja be az országnak tett ígéretét. Ferdinánd pozsonyi megbízottja, Rauber laibachi püspök, akit Mária királyné maga elé rendeltetett az ügyben és akinek a magyar rendek is erőteljesen panaszkodtak, igyekezvén menteni a helyzetet, március 1-jén utasította Erasmus Scheyrer kapitányt, hogy engedje szabadon a soproni plébánost és káplánját.³³ Valószínűleg Mária királyné közvetlenül is parancsot adott Pacsáék szabadon bocsátására.³⁴ Az intézkedésnek azonban kevés fogantója volt. Hartisch kapitány ugyanis, aki Frangepán Kristóf, a Szapolyai által kinevezett horvát-szlavón bán csapatainak a megyét érintő támadása miatt mindaddig távol volt,³⁵ csak a plébános letartóztatása után érkezett vissza Sopronba. Miután kivizsgálta az ügyet, március 7-én Pacsát és káplánját láncba verve, Rauber levelével együtt Bécsbe küldette az alsó-ausztriai kormányzótanácshoz, hogy az járjon el ügyükben.³⁶ Sejthető, hogy miért

is kapcsolata. Sőt, mivel tudható, hogy Pacsa jó viszonyt ápolt a Kanizsaiakkal, majd a család birtokait megszerző Nádasdy Tamással (Házi, Egyháztörténet 147.; ETE III. köt. 16–17. (No. 16.)), így a korábban Kanizsai család szolgálatában álló Nagy Balázst mindenképpen ismerhette.

³³ Ld. Függelék, No. 2.

³⁴ Ez a levél nem maradt fenn, léte az No. 5. alatt közölt levél alapján következtethetünk.

³⁵ Frangepán támadására és Hartisch „ellentámadására” ld. Függelék, No. 3. Hartisch egyébként nem csak ezért volt ekkor távol, hanem azért is, mivel Niklas Graf zu Salm-mal együtt megbízást kapott Ferdinándtól arra, hogy Sopron megyétől is hűségesküt vegyen. Prága. 1527. febr. 23. ÖStA HHSIA UA Konv. B. 1527. Febr. fol. 85.

³⁶ Ld. Függelék No. 3.

nem volt foganatja Rauber parancslevelének: Hartisch kapitány azt azért nem tekintette magára nézve kötelezőnek, mivel – mint az alábbiakból kiderül, nem ok nélkül – az alsó-ausztriai kormányzótanácsot tekintette felettes szervének. Nem tagadta el ugyanakkor a Máriától Rauber révén érkezett parancs létét, ezért továbbította azt is Bécsbe.

Az alsó-ausztriai kormányzótanács következő nap, március 8-án meghozta első intézkedését: jobbnak látták, ha a két renitens magyar papot elkülönítik, egyiküket Melkbe, a másikat Kőszegre kívánták elküldeni és ott fogságban tartani.³⁷ Másnapra azonban lényeges fordulat állt be az ügyben, mindkettőjüket Bécsben tartották és arra kötelezték őket, hogy írásban (ún. Entschuldigungsbrief írásával) számoljanak be a történekről. Ugyanekkor szabadlábba helyezték Pacsáékat: külön engedély nélkül ugyan nem hagyhatták el Bécs városát, a városon belül szabadon járhattak-kelhetek.³⁸

A bécsi kormányzat részéről támadt hirtelen enyhülés okait Pozsonyban kell keresnünk. Hartisch intézkedése nyomán ugyanis még nagyobb felháborodás tört ki Mária udvarában. A helytartó- királyné újfent maga elé rendelte Raubert és Pemfflingert, hogy adjanak számot a történekről. A két tanácsos azonban hiába magyarázkodott, Mária és a magyar tanácsosok nem fogadták el válaszukat. A magyar tanácsosok hangsúlyozták, hogy az ügyet az ország törvényeinek és Ferdinánd választási ígéretének megsértéseként fogják fel, és indulatosan követelték a két egyházi személy azonnali szabadon bocsátását, valamint Pozsonyba küldését, hogy ott a királyné és a tanácsosok, mint Ferdinánd teljhatalmú képviselői ítélkezzenek felettük. Rauber és Pemfflinger ezért március 11-én írt levelükben azt tanácsolták az alsó-ausztriai kormányzótanácsnak, hogy engedjenek a magyarok követelésének, és ezzel előzzék meg a Ferdinánd számára káros további rágalmat. Magyarán: az ügy miatt nem érdemes a magyarokkal összeveszni és rontani Ferdinánd hírét a hezitáló Szapolyai-párti nemesség előtt.³⁹

Ugyanekkor kaphatták kézbe Bécsben Mária királyné valószínűleg március 11-én kelt határozott, ellentmondást nem tűrő hangvételű levelét.⁴⁰ Mária erősen nehezményezte, hogy a soproni kapitány az ő parancsa megérkezése előtt, láncba verve Bécsbe küldte Pacsáékat. Hangsúlyozta, hogy Ferdinánd megbízásából ő az ország helytartója és neki van joga ítélkezni az ügyben. Pacsáék Bécsbe rendelésével, azaz az ügy magukhoz vonásával az alsó-ausztriai kormányzótanács megsértette Ferdinándnak a magyar rendek részére írásban tett választási ígéretét,⁴¹ miszerint minden rendű és rangú személyt megőriz saját státuszában és minden Magyarországon felmerülő büntető vagy más ügyet a magyar jog alapján Magyarországon fognak letárgyalni, nem pedig Ausztriában vagy más helyeken. Ezt követően Mária nyomatékosan felszólította a bécsi kormányzatot, hogy haladéktalanul engedjék szabadon Pacsát és társát, és küldjék őket Pozsonyba.

³⁷ Ld. Függelék No. 3. külzetén szereplő első kancelláriai bejegyzést. Mindkét város ekkor Alsó-Ausztriához tartozott, Kőszeg ugyanis 1445-től de facto, 1491-től de jure is hivatalosan korona-zálogbirtokként az osztrák tartomány szerves részét képezte. Erre ld. Elisabeth Gmoser: *Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647)*. Eisenstadt, 2002. (Burgenländische Forschungen Bd. 86.)

³⁸ Uo. második kancelláriai bejegyzés.

³⁹ Ld. Függelék No. 4.

⁴⁰ Ld. Függelék No. 5.

⁴¹ Utalás azon oklevélre, amelyet Ferdinánd mint cseh király és osztrák főherceg 1526. november 30-án, magyar királlyá történő megválasztása előtt adott ki a rendek számára az ország szabadságának és törvényeinek betartásáról. Fazekas: Oláh Miklós i. m. 37. Az iratot ld.: Marczali Henrik: *A magyar történet kútforrások kézikönyve. Enchiridion fontis historiae Hungarorum*. Budapest, 1902. 391–392.

Pacsá János soproni plébános és káplánja Máté időközben megírták „magyarázkodó levelüket” (Entschuldigungsbrief).⁴² Pacsa leveléből tudjuk meg az ügy állítólagos kiváltó okát és az öellene felhozott vádakat. Eszerint a hozzá beszállásolt horvát katona meg akarta venni tőle azt a lovát, amelyet neki kölcsönzött a mustrához. Mivel azonban Pacsának szüksége volt a lóra a földjei, szőlője művelése miatt, ezért soha nem is ígérte meg a horvátnak, hogy eladja. Ugyanígy azt sem ígérte meg, hogy elad a borából, amiből amúgy se szívesen adott neki és vele együtt egy másik horvát katonának, mert attól tartott, hogy a csapra vert hordóban megromlik a bor. E két okból, kihasználva azt, hogy eljárt napközben csepregi szőlőjét művelni, a horvát bevádolta Pacsát, hogy éjszakánként kijár a magyarokhoz és titkos egyezséget kötött velük a horvát katonaság elveszejtésére, sőt magánál Szapolyai Jánosnál is járt Esztergomban. Ezeket a vádakat visszautasítja: soha nem szeretett a magyarok uralma alatt élni, ezért nagy szorgalommal elérte, hogy átkerülhessen a németek alá. Sopronba. Ami pedig Esztergomot illeti, ő soha nem járt ott, sőt, azt sem tudja merre van! Igaza tudtában szívesen áll egy vizsgálat elé, ugyanakkor kéri, hogy zár alá vett birtokait oldják fel. Máté káplán jóval rövidebb levelében igyekezett menteni magát, csatlakozva Pacsához.

Ami a felhozott vádakat illeti, nyilván csak mosolyoghatunk azon, hogy hogyan szökhett ki Pacsa ügy Sopronból, hogy Esztergomig eljusson, majd a többnapos út végeztével feltűnés nélkül visszajöjjen. Ugyanígy nem túl hihető, hogy egy szabad királyi város plébánosa, alesperes ne tudná, hogy hol van a magyar katolikus egyház-szervezet központja, az esztergomi érsek székvárosa. A színmagyar mezővárosból származó, valószínűleg magyar ajkú Pacsa azon kijelentését, miszerint, hogy ő elkívánkozott volna a magyar alól német „uralom” alá, pedig nyilván a fogva tartóknak való látens megfelelési kényszer, illetve esetleg egyfajta kulturális különbözőség szülhette, ami a németajkú, fejlettebb Sopron és az azt környező mezővárosias-falusias magyar ajkú vidékek között állt fenn.

Mindenesetre az a tény, hogy a bécsi kormányzóság még Mária és Rauberék levelének megérkezése előtt Pacsáékat szabadlábra helyezte és egy mentegetőző levél megíratásával lényegében lezárta ügyüket, jelzi, hogy az osztrák hivatalnokok sem nagyon hittek a felhozott vádoknak, amelyek sokkal inkább a katonailag elszigetelten álló, el-lenséges területek övezte Sopronban a polgárság és az idegen katonaság között kétségtelenül meglévő feszültségnek voltak betudhatóak.⁴³ Az ügyből úgy tűnik, hogy jelentős feszültség lehetett nem csak a német katonaság, hanem az idevezényelt horvátok és a soproniak között, hiszen az egyik fő vád az volt, hogy Pacsa, aki egyébként magyar, a horvátok „elveszejtésére” szervezkedik. Az ügyben ekkor már az alsó-ausztriai kormányzótanács számára sem Pacsa János és káplánja volt igazán fontos, hanem a tét sokkal nagyobb volt: a Sopron feletti fennhatóság.

A bécsi tanácsosok Máriának március 13-án írt, fogalmazványban fennmaradt vá-laszlevelükben ugyanis arra hivatkoztak, miszerint nem sértették meg a magyar tör-

⁴² Ld. Függelék No. 6. és 7.

⁴³ Ld. Sopron város panaszát Mária királynénak a város kiváltságait semmibe vevő Hartisch kapitányra, 1527. március 26. ÖSTA HHSA UA Fasc. 4. Konv. 1527. Mai. fol. 98. Ld. továbbá pl. a Pacsa-ügyben eljáró Nagy Balázs polgár esetét, akinek házába Ritzan (Ritschauer/Ritschan) soproni gyalogskapitány embere kívont karddal rontott be egy másik katonát kergetve, nem törődve a polgár és felesége testi épségével, nyugalmával. Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch. Bírószági könyv. 1423–1531. Sopron, 2005. (Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. Sopron Város Történeti Forrásai. A/2.) No. 497. 1527. március 31. 313–314.

vényeket, mivel ez szerintük hadbíróvási ügy: Ferdinánd kapitányai által kezdeményezett vizsgálatok ugyanis hadbíróvási ügynek számítanak és ő rájuk tartoznak. Másrészt azt hozták fel, hogy Ferdinánd király megparancsolta nekik, hogy őrködjenek Sopron felett, azaz igazgatási (hadügyi és törvénykezési) szempontból a város felett nekik van illetékességük. Mivel a soproni plébános olyan dolgokat mondott, illetve olyan cselekményekkel gyanúsították meg, amelyek veszélyeztették az uralkodó említett rendelkezését, ezért rendelték magukhoz további vizsgálatok lefolytatására. A levél végén ugyanakkor jelzik, hogy a mentegetőző levelek megírása után kiadják Pacsát és társát Máriának, hogy Pozsonyban folytassák le az ügy kivizsgálását.⁴⁴ A Pacsa-ügy ezen a ponton ért véget: Mária április 16-i. Hartisch-nak írt leveléből kiderül, hogy Pacsa (valószínűleg káplánjával együtt) kiszabadult a fogságból.⁴⁵

Elképzelhető azonban, hogy az ügynek volt egy másik szála is, amely Mária érdekeit közvetlenül is veszélyeztethette. Pacsa ugyanis az ügy kirobbanásakor, városplébánossága mellett egyúttal Mária királyné soproni tizedszedője volt.⁴⁶ A győri püspökséget illető tizedet Ferdinánd ugyanis Máriának engedte át, a szakirodalom szerint valamikor 1527/1528-ban.⁴⁷ Mint az ügy is bizonyítja, Mária már 1527 márciusától bírta a soproni tizedek jövedelmét. Pacsától nyilván nem volt idegen a dézsmafedő hivatala, hiszen már büki plébános korától ő szedte be a győri káptalant illető quartákat (tized-negyedeket) a soproni tizedkörzetből (Sopronkés). A soproni tizedekre azonban Hartisch kapitány is rá akarta tenni a kezét, mint ahogy az üresedésben lévő győri püspökség szinte valamennyi jövedelmére gyorsan akadt, többnyire katonai pozíciót betöltő jelentkező.⁴⁸ Hartisch szándékáról Mária fent említett leveléből nyerhetünk értesülést, amelyben éppen az özvegy királyné kapcsolja össze Pacsa kiszabadulását és Hartisch ellene, mint Mária tizedszedője elleni fellépését.⁴⁹

Nincs adatunk arra, hogy Pozsonyban lefolytatták-e az eljárást Pacsáékkal szemben, de úgy vélem, ennek már nem volt jelentősége. Ami Pacsa János további sorsát illeti, úgy tűnik, semmilyen hátrány nem érte az ügy miatt, sőt, Mária távozta után Ferdinánd is a kegyeibe fogadta. Erre utal, hogy amikor 1533-ban a város két betöltetlen oltárjavadalmat eladott és a bevételt a város védelmére fordította, a király az egyik javadalmat, a város kegyúri jogát figyelmen kívül hagyva, Pacsának adományozta. Az ügyből elhúzódó per keletkezett a város és Pacsa között, amelyet végül – többek között Nádasdy Tamás és Szalaházy Tamás, ekkor már egrí püspök közbenjárására – Fer-

⁴⁴ Ld. Függelék No. 8.

⁴⁵ Ld. Függelék No. 9.

⁴⁶ Így említik Franz Siebenbürger és Nagy Balázs, ld. Függelék No. 1., és Mária is ld. No. 9.

⁴⁷ Heiß: *Besitzungen der Königin Maria*. (Zweiter Teil) i. m. 106–107.

⁴⁸ Győr várára Ferdinánd szerb származású huszárkapitánya, Bakich Péter tette rá a kezét, Szombathelyt Erasmus Scheyrer szerezte meg (ÖStA HKA HFU RN I. Konv. 1529. fol. 13.), majd 1530-ban Hans von Weispriach (Uo. Konv. 1530. fol. 6–7. 1530. szeptember 17.) és Várkeszöt pedig Hartisch kapitány kapta meg (Erdélyi: *Thurzó Elek levelezése* i. m. No. 57.a. 212–213.) Rákos falut éppen Sopron városa szerezte meg. Házi 1/7. 234–235.

⁴⁹ Függelék, No. 9. Fennmaradt Hartischnak az ügyben az alsó-ausztriai kormányzótanácsához írt válaszevele, amelyben Mária a tizedek lefoglalását illető vádjaira azt válaszolta, hogy ő a soproni kapitányságot és ispánságot annak minden jövedelmével együtt kapta meg, így úgy véli, hogy a bortizedek is őt illetik, amelyet egyébként nem magának, hanem Ferdinándnak kívánt beszedni. Hartisch visszautasítja a soproniak és Boltos Mátás, Mária másik tizedszedője ellene felhozott vádjait is. ÖStA HHSIA UA Fasc. 4. Konv. 1527. Mai. fol. 106–107.

dinánd Pacsa javára döntött el 1535-ben.⁵⁰ A városi tanácsal megromlott viszonya miatt Pacsa 1534-ben kénytelen volt megválni a városplébánosságtól, de nem távozott Sopronból, ugyanis a johannita rendház perjele lett, amely pozíció megszerzésében is szerepe volt a királyi kegynek.⁵¹ Pacsa továbbra is feszült viszonyban maradt Sopron városával, de befolyásos kapcsolat-rendszerét és szilárd helyzetét jelzi, hogy 1537-ben Ferdinánd parancsot adott ki Hans von Weispriach soproni ispánnak és kapitánynak, hogy védje meg Pacsát javadalmaiban, ne hagyja, hogy Sopron városa bármiben is zaklassa őt.⁵² 1539-ben pedig győri kanonokká és soproni főesperessé választották.⁵³ A jelentős ingatlanvagyonot felhalmozó Pacsa Jánossal a forrásokban 1542-ig találkozunk.⁵⁴

A Pacsa-ügynek a helytartóságot 1527 nyaráig betöltő Mária és tanácsosai szempontjából szimbolikus jelentősége volt: el tudták érni, hogy ne sérüljenek az erre sokat adó magyar rendek és áttételesen a magyar államiság érdekei.⁵⁵ Ezt követően Ferdinánd egész magyarországi uralma alatt nincs tudomásunk arról, hogy a Habsburg uralkodó bármikor kísérletet tett volna az ország törvénykezési rendszerének megváltoztatására, a magyar királyság Mohács után valójában csak jelképes szuverenitásának a kortársak szemében fontos, egyik leglényegesebb elemének megsértésére. De hozzátehetjük, Sopron kapcsán sem merült fel többé ilyen kísérlet. Mária királyné és tanácsosai gyors és határozott fellépésének mindezekben meghatározó szerepe volt. Végző soron talán Pacsa János soproni plébános ügye is közrejátszott a Habsburg-birodalom és a magyar királyság sajátos kapcsolatrendszerének kialakulásában.

⁵⁰ Házi: Egyháztörténet. 78–80., 104–105. Az oltárjavadalom és per kapcsán keletkezett források kiadása: ETE II. köt. (No. 243.) 275–276. ETE III. köt. (No. 16.) 16–17.; (No. 35.) 33. Ld. továbbá: SVL Lad. XXXII. et GG f. VII. No. 37. (A soproni tanács az egyrésztől közölte, másrésztől Peregi Albert pécsi prépost és Pacsa János közti oltárjavadalom perben meghatalmazottat vall, 1534. Sopron, 1534. nov. 27. Az iratot csak regesztában közli ETE II. 373. (No. 348.)); SVL Lad. L. Fasc. VI. No. 364/34a. (Sopron városa Pacsa oltárjavadalma tb. s.d., tartalmát ismerteti: Házi: Egyháztörténet i. m. 79.) SVL Kammerrechnungen 1535. fol. 43r. (Pacsa-ügyben a csornai káptalannál kiállított oklevél-másolat díja.) SVL Lad. LI. Fasc. I. No. 9. (A csornai konvent hiteleshelyi relációja Ferdinánd perdöntését tartalmazó és Pacsa beiktatásáról kiadott parancslevelével.)

⁵¹ Házi: Egyháztörténet 80., 144–149.

⁵² Prága, 1537. jún. 17. SVL Lad. L. Fasc. 4. No. 320.

⁵³ Házi: Egyháztörténet 148–149. Említése 1539. márc. 13. SVL Kammerrechnungen 1539. 65. (A kamarási számdásokból származó adatokért köszönetet mondok Szende Katalinnak.)

⁵⁴ Pacsa soproni ingatlanjaira, ill. szőlőbirtokaira, hitelügyeire: Házi II/2. 121., 165. Mollay Károly: Első telekkönyv – Erstes Grundbuch (1480–1553). Sopron, 1993. (Sopron város történeti forrásai – Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg, A/1.) 103. (No. 621.) No. 636. 116. (No. 672.) 117. (No. 675.). Mollay Károly: A Rózsák utcája. (Részlet Sopron középkori helyrajzából). In: SSz. 46. (1992) 3. sz. 238.

⁵⁵ Érdekes, hogy Mária gyakorlatilag elkövette ugyanazt a hibát, amelyet ő és tanácsosai az alsó-ausztriai kormányzótanácsnak róttak fel: ugyanis a Sopron városa és soproni zsidók közötti perben idegen, osztrák bírakat (Ernst Fürst kismartoni, Matthias Teuffel fraknoi kapitányokat és Caspar Ritschauer/Ritzan/Ritschan a Sopronba rendelt gyalogosok kapitányát) rendelt ki 1527 februárjában. Április végén azonban, nyilván a Pacsa-ügy hatására és a magyar tanácsosok nyomására, kénytelen volt ezt a rendeletét visszavonni, arra hivatkozva, hogy magyar ügyekben csak magyar bírák dönthetnek. Az iratokat közölte (a soproni levéltárból): R. Kiss: A magyar helytartótanács i. m. Függelék No. III. 335. és No. IV. 336., az ügyre ld. még uo. XVII. 1. jegyz. Regeszták: Házi I/7. 242., 248. Az ügyet említi még: Heiß: Politik und Ratgeber i. m. 154. 86. jegyz.

Függelék

A Pacsa-ügyre vonatkozó iratok⁵⁶

1.

1527. február 26. Sopron

Franz Siebenbürger és Nagy Balázs soproni esküdtek Szalaházy Tamás veszprémi püspöknek

Reverendissime Domine praesul idemque domine gratiosissime nobis in Cristo venerande.

Significamus his literis Vestrae Reverendissimae Dominationi, quod dominus Johannes Patscha plebanus Soproniensis Reginalis Maiestatis studiosus decimator, ac Vestrae Reverendissimae Dominationis obedientissimus ac fidelis servitor, die Dominica praecedenti Sexuagesimae ob quandam lementam [sic!] causam, a quodam suo hospite milite Crabatorum, coram capitaneo suo accusatus, quam tamen, ut nos experti sumus, minime sufficienter ac legitime comprobare posset, attamen deductus eodem die, ac detentus in carceribus usque modo. Praecamur igitur, atque humillime supplicamus Vestram Reverendissimam Paternitatem loco atque persona praedicti plebani, tanquam eius fideiussores, quibus nec colloquium conceditur, Vestra Reverendissima Dominatio dignetur coram Reginali Maiestate eius causa agere, quo quam citius Sua Reginalis Maiestas, Serenissimi Principis ac Regis Bohemiae et Hungariae Ferdinandi etc. regentibus, aut Maiestatis Suae vicem gerentibus litteris mandare dignetur, ut praenominatum Iohannem Patscha plebanum Soproniensem commendatum habeant, ac captivitatis suae liberum pronunciarent. Ne violentia cum eo agatur, praesertim cum illius animi sit, se probe idque lubens respondere super quibuslibet articulis, quaerelisque contra eum deductis, sperans veritate quosvis contracalamantes⁵⁷ accusatores convincere. Idcirco Vestra Reverendissima Dominatio dignetur nos clementissime exaudire atque quam possit celerius, ne praememoratus plebanus evidenti in infammam omnium clericorum detrimentum patiatur, negotium profecto omnibus dolendum, expeditum habere. Idque totus viribus, ac nostra substantia, una cum eodem Domino Johanne Patscha, alias in omnibus Vestrae Reverendissimae Paternitati paratus ac deditissimus, quocumque occasio dederit erga Reverendissimam Vestram Paternitatem promereri perpetuo studebimus.

Datum in Sopronio feria tertia post Dominicam Sexuagesimae. Anno etc. vigesimo septimo.

⁵⁶ Az iratok összeolvasásában a német nyelvű források esetében Szende Katalin és Géra Eleonóra, a latin nyelvűek esetében Kis Péter voltak segítségemre. A német nyelvű iratokat betűhíven, de hangérték szerinti, a tulajdonnevek kivételével egységesen minuscularis átírásban közlöm, míg a latin nyelvűeket a humanista helyesírás szabályai szerint teszem közzé, de megtartottam az egyedi alakokat.

⁵⁷ Javítva *contraclamatores*-ből.

Vestrae Reverendissimae Dominationis famuli

Franciscus Subnburger
Natwalasch
iurati cives Sopronienses

Reverendissimo in Cristo Patri etc. Domino Domino Thomae Dei et Apostolica
Gratia Episcopo Vesprimiensi etc. Domino Suo Gratiissimo

Eredeti

ÖStA HHStA UA Fasc. 3. 1527. Jan-Marz. Konv. C. 1527. März. fol. 7.

2.

1527. március 1. Pozsony

Christof Rauber laibachi püspök Erasmus Scheyrernek, a kétszáz, Sopronban álmászó huszár parancsnokának

Cristoff von Gottes gnnaden bischoffe zu Laebach administrator des stiftts Seckhaw etc.

Unnsern grues in sundern guetten willen zuvor edler vöster besunder lieber. Unnser gnedigiste Fraw Kunigin zu Hungern und Beham etc. wittib hat uns bevolchen die zuschreiben, nach dem du den pharrer zu Odnwurg mit sambt seinem capplan gefangkhlichen angenommen, das dan sich die hungerischen hern und rate so hie sein auch etlich burger von Odnburg beschwären und zaegen an di Kynigliche Majestät unnser gnedigister herr, hab inen in der erwelung zue gesagt, sÿ beÿ irn geretikhaetten und altn herkomen handt zu haben, nun so geguete die nicht mit den geistlichen personen zu handlen, so erbewt sich der gemelt pharrer zuverantwortung und richt zusten an den ortten da er solichs billichen thuen soll, darnach so ist bemelter unnser gnedigisten frawen der kinigin etc. als unsers gnedigisten hern des kinigs stathalterin in Hungern bevelch, das du gemeltn pharrer mit sambt seinem capplan ledig lassest, und so ver sy was unrecht sein, das du sÿ allher fur Ire Kynigliche Majestät zu verhörr unnd recht stellen wellest, solliches habn wir die unnangehaigt nicht wellen lassen, dich darnach wissen zu richten. Datum Bressburg am erstn tag Marci. Anno etc. im XXVII.

Dem edln und vesten unnserm besunden lieben Erasm Scheÿrer Kynigliche Majestät zu Hungern und Beham Erzherzogen zu Osterreich etc. hawbtman über die zwayhundert hussarn zu Odnwurg zu handen

Korabeli másolat.

ÖStA HHStA UA Fasc. 3. 1527. Jan-Marz. Konv. C. 1527. März. fol. 21. [No. 3. mellékletében]

3.

1527. március 7. Sopron

Dietrich von Hartisch soproni kapitány és ispán az alsó-ausztriai kormányzótanácsnak

Ir Kynigliche Majestät zu Hungern unnd Beham etc. stathalter unnd hoff rätt, gnedig unnd ginstig herrn. Auff eynander bevelch, schuckh ich hiemit, den pharrer mit sambt seinem capplan, wissen Euere gnaden wol mit zu hanndlen, fueg auch Ewer gnaden hie mit zu wissen, das seýt mals in meinem abwessen, mer ain pharrer hie weckh entnnumen, auff das Ungerisch zuvermuetten, er seý auch in der geschafft und dar zue edlich puerger auch hie. Ich will aber der sachen fleissig nachfragen, ich schuckh Ewer gnaden hiemit ein schreiben, so mein gnediger herr von Laebach dem Scheýerer in meinem ab[w]essen zuegesendt hat, wie Euere gnaden vernemen werdent möcht leiden, das sich sein gnad solicher sachen nit beleidt dan es wurdt ain bestärckhung ierrers furnemens.

Graff Cristoff⁵⁸ praticiert [!] fast in der spanschafft, damit er seý auf das Weýdee⁵⁹ daell präch, unnd wo man sich ain wenig mit ainem volckh sechen ließ, versich ich mich es wurdt als gewende, dan ain ýeder gern thett was er thuen soldt so er nurr ain rugkhen west, und weer noch mer guet betunckhen (?). Ich thet ain straiß mit sambt den geraiffenen (?) die hie ligen, hin ab auf Ginss, Stain am Anger und Schäppering⁶⁰ oder wo ich ain wenig mer folckh hett verhoffett ich weýtter durch die Rabaw zu ziehen, präch vast ain groß geschraee, dan ich habe vernomen, das die von Stain am Annger, in Khietz⁶¹ die erbholdung dem Weýdee than haben, und durch soliche raess wurd solichs als gewenndt, wo man khain straeß nit thett, damit man sich sechen ließ, wer zu besorgen es wurdt hie her zu der erbholdung niemants kumen, solichs zaeg ich Ewer gnaden im pösten an was nun Ewer gnaden maenung und bevelch ist, wil ich mich korsamlich darin halten thue mich hiemit Ewer gnaden bevelchen. Datum Ednwurg am VII tag Marcii anno etc. im XXVII°.

E. G.

Underthenig gehorsamer
Dietrich von Hartisch span und haubtman daselbs

Külzeten:

[*Címzés:*] Den wolgeborn edlen unnd strengen hochgelert Kynigliche Majestät zu Hungern und Beham etc. stathalter und hoff rätt der Osterreichischen Land meinen gnedigen und ginstigen hern zu hannden.

⁵⁸ Frangepán Kristóf, Szapolyai horvát-szlavón bánja (1526–1527).

⁵⁹ Szapolyai János magyar király (1526-1540), akinek királyi címét a Habsburg-pártiak nem ismerték el és következetesen erdélyi vajda címét használták.

⁶⁰ Kőszeg, Szombathely és Csepreg.

⁶¹ Talán Kőpcsény. (Kittsee).

[A címzés alatt az alábbi, első rendelkezés, 1527. március 8.]: Beide pffafen hierin zebringen, ainen gen Melckh, und ainen gen Geuns. Des zegschicken (?) allen mit Graf Niclasen⁶² davon zuberichtigen zu und darauf bedacht zesein. 8 marcii anno 27.

[A címzés felett a második döntés, 1527. március 9.]: Den zwayen personen ist bevolhen ir entschuldigung in schriftt zu uberantworten und dabei bevolhen als sy auch angelobt aus der stat Wienn nit zukommen. 9 Marti Anno 27.

Eredeti.

ÖStA HHStA UA Fasc. 3. 1527. Jan-Marz. Konv. C. 1527. März. fol. 20., 23.

4.

1527. március 11. Pozsony

Christof Rauber laibachi püspök és Pemfflinger István az alsó-ausztriai kormányzótanácsnak

Wolgeborenen edln, gestrengen, hochgelerten und vesten, besunder lieb freunt, gnedig unnd gunstig herrn. Wisset unser freuntschafft unnd guttwillig dienst zuvor. Wir bischove zu Laubach haben euch vor verschinen tagen geschriben aines pffafen halbenn der zu Odenburg gefangen unnd von dannen gen Wien gefurt wordenn, des sich die hungerischen radt hoch beschwardt unnd angezaigt, solliches sey wider die freihaitt des landts Hungernn auch wider des zusagen der Konigliche Majestät inen gethan, sy in irer alten freihaitten und herkumen beleiben zu lassen. Und sunderlich dieweil unser gnedigiste fraw konigin zu sampt den hungerischen herrn Ier Koniglichen Majestät radtenn von unserm gnedigsten hern konig in den hungerischen handlungen als seiner Konigliche Majestät stathallterin mit volmechtigtem gewalt gesetzt worden, deshalben pillich sollich und auch ander hungerisch handlung fur Ire Majestät und die hungerischen herrnkumen soll. Und wiewol ir auff solichs unser vorigs schreiben, der konigin auch uns bischoffen zu Laibach durch mich Steffan Bemphlinger mundliche antwort gethan, aus was ursach diser pffaff dermassen gefenglichen angenumen worden, was auch ewerer weitter furnemen mit ime gewest sey. Das wir inen den hungerischen radten angezaigt, daran sy aber kain benuegen, sunder begern das gedachter priester her fur die konigin und die hungerischen hern als die recht obrigkait zugeschickht unnd furgestellt werde zuverhoren, ime auch nach seiner verhandlung zu straffen. Darumb dieweil wir sehenn und merckhen, das die hungerischen heren so hafftig an dem ligen wer, unser gutt bedunckhen, ir schickett sollichen prister her gen Prespurg zuverher, und verantwortung darmit weitter nachred und unplimpffen unserm gnedigistenn hern dem konig verhuet wurde. Das wollen wir ewer freundschaftt gnad und gunst im besten nicht verhalten. Datum Prespurg am XI tag Martii anno etc. XXVII.

⁶² Két személy is szóba jöhet, az egyik Jurisics Miklós, a másik az idősebb Niklas Graf zu Salm. Jurisics ekkor magyarországi főhadparancsnok (Kőszegre, eddigj ismereteink szerint, csak 1529-ben kerül), míg Salm 1527 szeptemberétől tölti be ezt a posztot. Pálffy–Perger: Síremlékek 239–240.

Christoff von Gottes gnaden bischove zu Laibach administrator des stifts
Seckhaw

Steffan von Bemphlinger

[*Külzetten címzés:*] Den wolgeborenen edln gestrengen hochgelerten und vesten N. Konigliche Majestät zu Hungern und Beheim ertzherzogen zu Osterreich etc. stathalter und hoffrädtenn der Niderosterreichsichen Landenn unsern besondern gutten freundten gnedigen und gunstigen hern zu handen.

Eredeti. Külzetten két gyűrűspecst nyoma.

ÖStA HHStA UA Fasc. 3. 1527. Jan-Marz. Konv. C. 1527. März. fol. 63.

5.

1527. március [11. Pozsony⁶³]

Mária királyné az alsó-ausztriai kormányzótanácsnak

Maria Dei gratia Regina Hungariae et Bohemiae etc.

Reverende magnifici generosi et strenui nobis syncere dilceti. Superioribus diebus dum intellexissemus plebanum civitatis Soproniensis met secundum per capitaneum praesidii eisudem civitatis captum fuisse, dederamus litteras nostras ad eundem capitaneum, ut eos ex captivitate dimitteret et causam ipsam, pro qua capti essent, cognitioni et revisioni nostrae relinqueret. Verum antequam litterae nostrae ad eum pervenissent, capitaneus ipse plebanum ipsum unacum capellano suo cathenis et compendibus vinctum ad vos misit. Quod ipsius factum non potest nobis plurimum non displicere, nam si quid illi fecerunt animadversione dignum, debeat eos mittere huc ad nos, quae in omnibus rebus Hungaricis serenissimi fratris nostri regis Hungariae vicem et locum tenemus, et nos scivissemus quid de ipsis statuendum fuisset. Sed cum res ita acciderit, capitaneusque ipse plebanum ad vos istuc miserit, non parum est refragatum oblationi ipsius serenissimi domini fratris nostri, qui suis litteris omnibus regni⁶⁴ huius Hungariae ordinibus obtulit, se omnes omnium statuum et ordines⁶⁵ in suis iuribus et libertatibus conservaturum, iura autem Hungariae exigunt ut caus[ae] omnes sive tales, sive aliae, quae in Hungaria emergunt, hic cognoscantur, non in Austria vel aliis externis provinciis. Quare hortamur et requirimus vos, ut statim v[isis] praesentibus ipsum p[lebanu]m Soproniensem unacum capellano suo ex vinculis et captivitate v[estra] dimittere [et causam]⁶⁶ ipsius ad nos deferre debeatis. Nos hic eam parate sumus cum consiliariis

⁶³ Az ETE kiadói valószínűleg a hátlapon szereplő, 18–19. századi bejegyzés alapján állapították meg a dátumnál sérült irat keletkezésének időpontját.

⁶⁴ ETE-ben ez a szó hiányzik.

⁶⁵ ETE-ben e szó helyett hibásan: *personas*.

⁶⁶ ETE szerinti olvasat, a szöveg itt sérült, kiszakadozott.

[ipsius serenissimi]⁶⁷ domini fratris nostri apud nos existentibus revidere, et si plebanus ipse aliquid e[git punitione]⁶⁸ dignum, nos eum ut iustum fore videbitur, emendari faciemus. Datum [Posonii]⁶⁹ - - - Marcii, anno domini millesimo quingentesimo vigesimo septimo.

Maria Regina etc.⁷⁰

Külzetten:

[*címzés:*] Reverendo, magnificis, generosis et strenuis regentibus archiducatus Inferioiris Austriae nobis syncere dilectis.

[*alatta kancelláriai bejegyzés:*] Antwort schreiben gestallt der sache 13. marcii Anno 27. mit ain merers wider...

Eredeti, külzetten királynéi zárópecsét nyoma.

ÖStA HHStA UA Fasc. 3. 1527. Jan-Marz. Konv. C. 1527. März. fol. 71.

Kiadva: ETE I. 306-307. (No. 299.)

6.

s.d. [1527. március 11.⁷¹]

Pacsa János soproni plébános és esperes mentegetőző nyilatkozata

Kuniglicher Maiestat etc. stathalter und hofrate wolgepornn gestrenng hochgelert edl vesst genedig herrn. Auf Euer gnaden bevelch gib ich dise mein gschriftliche unnderricht, bittund in aller unnderthänigkait zuvernemen. Ain Krabatt mit namen Veýt, ist mir in meinem pharhof zu Ödenburg furirt worden, dem ich meinem vermugen nach, wie zymlich alle eer bewisen, hat er auf ain zeýt ain roß, so ich ime auf die mustrung gelichen, von mir zu kaufen begert, und mir des genuesam zupezallen erpoten, des ich aber nicht thun wellen, dan ich des zu dem anpaw in den phlueg notdurftig gewest, sonst ich ime in khainen weg versagt. Auch so hab ich ime zugefallen, dergleichen andern Krabattan, so er der vill in meinen pharhof gepracht, ain zeýt lanng, des pessten weins aus meinem keller geben, doch mich underweyllen mergkhen lassen, das ich ime des weins nicht gern geb, dan mir dardurch das ganntz vaß also verderben möcht, ýedoch ime des weins nye versagt. Auß denen zwain ursachen, er ainen unwillen gegen mir gefasst und sich uber das, so ich mit ime seines unruebigen⁷² wesens, groß mitleiden gehabt, auß dem pharhof gezogen. Bin ich mitler zeýt gen Schäpring, vier meill von Ödenburg, mit sambt ainem

⁶⁷ Vö. előző jegyz.

⁶⁸ Vö. előző jegyz.

⁶⁹ Vö. előző jegyz.

⁷⁰ Az ETE szerint Oláh Miklós kézigye is szerepel az iraton.

⁷¹ Az ETE szerint megállapított dátum, amelyet igazol az ETE-ben nem közölt, külzetten található kancelláriai bejegyzés.

⁷² ETE olvasata: *unruehigen*.

frumen beneficiaten mit namen herr Bartlme, so ich mit mir genomen zu meinen erben unnd weingarten zu schawen, bey liechtem tag ausgezogenn, und widerumb bey liechtem tag haimgefarn, und allerlay notdurfftiger speyß des hawß mit mir gepracht, wie ich dan solches aller woll weÿsen mag khan. Nochmals ist bemelten Krabatt zugefarn, mich durch den Scheÿrer seinen hawbtman, als tulmätschen vor dem Hartitschen mussterherrn und hawbtman, in beysein des Scheyers leuttinger⁷³ verclagt und bezicht, wie ich solt bey nächtlicher weÿll gen Ungern gefarn sein, und bey der nacht widerumb haimkhomen, und mit denen Ungern ainen pact gemacht solt haben, die Krabaten zuuberfallen und zuerstechnen. Des ich doch mein lebenlang nie gedacht, auch Got der Allmechtig well solchs in mein hertz zugegedenngken nicht khomen lassen. Demnach sich solchs nÿmermer bey mir befunden wirdet. Wan ich in Ungern zu wonnen, wie woll ich der enden gepornn, mein lebenlang khain lustt gehabt, deshalben ich mit grosser mue und arbeit genn Edenburg unnder die Teutschenn zu khomen, lanng zeÿt bemuet gewest. Auf das aber, so mir Euer gnaden anzaigt, wie Euer gnaden von dem hawbtman verstanden, ich solt bey dem Weÿda zu Gran gewest sein, so sag ich bey meiner seel seligkait, das mir nicht wissen ist, wo Gran ligt, und wie es gestallt ist, dan ich mein leben nie daselbs gewesen und nÿmandt mit warrhait sprechen mag, er hab mich zu Gran erkhennt oder gesehenn.⁷⁴

Und wierdt es annders, genedig herrn, dan hie angezaigt befunden, so will ich mit leib und gut darumb halten, und alles das leiden, so mir zu straff aufgelegt⁷⁵ mag werden. Deshalben wer mein hochfleÿssig begern, kuntschafft auf die sachen zugeen zelassen, wuerd sich alsdan mein unschuld clerlich befunden.

Ist hierauf an Euer gnaden mein hochfleÿssig diemuttig und unnderthänig pitten, die weÿll mir nichts widerwertigs mit warhait in disen sachen furgestellt khan werden, Euer gnaden well mir meine guter so mir deshalben verspert, on⁷⁶ schaden widerumb ledig verschaffen, dan die zeÿt des paw verhandden, und mich also weÿtter unverschultter sachen, nit bedrueben und beschwärn lassen. Das will ich umb Kunigliche Maiestät unnsern genedigister hern und Euer gnaden mit hochem vleyß in aller unnderthänigkait mein leben lang verdienen.

Euer Gnaden

underthaniger

Hans Patscha pharer und ertzpriester zw Edenburg

Külzeten:

Pharers zu Edenburg entschuldigung

Alatta: dem Hartisch zuschickhen, das er sein undericht darauß thuen, ob die sache annders gestallt, und darumb uberweisen sey on alle verzug 11 Marcii Anno 27

⁷³ ETE olvasata: *Zeuttlinger*.

⁷⁴ ETE-ben e szó helyett hibásan: *gesprochen*.

⁷⁵ ETE-ben e szó helyett hibásan: *aufgelegt*.

⁷⁶ ETE-ben e szó helyett hibásan: *an*.

Eredeti.

ÖStA HHStA UA Fasc. 3. 1527. Jan-Marz. Konv. C. 1527. März. fol. 78., 80. s.d. 1527.03.11. alá letéve.

Kiadva [a külzetten lévő feljegyzések nélkül]: ETE I. 304-305. (No. 297.)

7.

s.d. [1527. március 11.?

Máté soproni káplán nyilatkozata és felmentésért való könyörgése

Genedig herrn. Mit gelicher bezicht pin ich auch sambt minem herrn angenommen worden, und doch gannts unnderdient. Deßhalben ich dann hie vor Euer gnaden stee, urbuttig wo sohe (sic!) bezicht auf mich warhafftig gepracht, mit meinem leib und gut darumb stil zehallten und alles annders leyden, was mir deßhalben aufgelegt wirdet. Wo sich aber sölchs beÿ mir nit erfundet, wie ich dann enntlich waÿs, das solchs mit warhafftiger zicht mir nÿmermer zuegezogen, und auf mich gepracht mag werden. Bit ich Euer gnaden mit aller unnderthäniger gehorsam, welle mich der sachen muessig und ledig zellen. Thue mich Euer gnaden als ain unschuldiger armer briester darauf unnderthaniglich mein unschuld zebedenkhen bevehhen.

Euer Gnaden

untertheniger gehorsamer

Matheüs des pharrer zu Odenburg caplann

Külzetten:

Des Pharrers von Odenburg caplann entschuldigung

Eredeti.

ÖStA HHStA UA 1527. Jan-Marz. Konv. C. 1527. März. fol. 79. [Az előző mellékletében.]

Kiadva: ETE I. 306. (No. 298.)

8.

1527. március 13. Bécs

Az Alsó-ausztriai Kormányzótanács Mária királynénak

Durleuchtigiste kunigin etc. als Euere Königliche Wirde uns geschriben von wegen des pharrer von Odenburg gefeunkhnuß und dabei begert, wie solhe handlung wider die cron zu Hungern freÿhait gebrauchen und iurisdiction sein solle, und dabei begert, denselben pharrer geen Prespurg zeschikhen, so wolle Euere Königliche Wirde alsdann verherhalten ... handeln (?), darauf fuegen wir Euere Königliche Wirde mit aller diemuet aller diemuetigkait, zuvernemen, das dise sache der cron Hungern freÿhait leklich gebrauch und iurisdiction nicht betrifft und dawider nicht gehandelt

~~worden, auch wir des gemuets und maynung nicht sein dawider zehandlen dann unser gemut nicht ist wider kuniglicher maiestät unnsers genedigisten herrn bewilligung nicht zehandlen, dieweil aber⁷⁷ dise sache kriegsshandlung berurenndt, so sein wir on zweyfel, Euere Königliche Wirde trag gut wissen, das die kriegshaubtlewt mit irer handlung was den k[r]ieg betrifft, d ir aufsehen auf unns haben darzue uns umb ir handlung antwort geben sollen, aus solhen unser genuegsame unndericht mag Euere Königliche Wirde selbs ermessen und abnemen, das wir nichts wider der cron Hungern freyhait und iurisdiction gehandelt, sonnder allain das gethan, daz unns als in krigssachen⁷⁸ zethun geburt hatte (?) auch von noten sein welle gut aufsehen zehaben zu behuet der stat Odenburg mit aufsehen zehaben, wie uns dann die Königliche Maiestät sonderlich bevolhen hat⁷⁹ und die so weit unns dann furkhomen, das der pharrer under anderen mer worten, die wort geredt, als sol in kurtz der Königlichen Maiestät, unnsers genedigisten herren hussaren und dienstvolkh zu Ödenburg in pette (?) erslagen werden, er auch bei nechtlischen weil zu Königlichen Maiestät widerwärtigen (?) getzogen, und practicten (?) villeicht gesuecht haben sol. Das daran (?) Darauf denn billich handlungen beschehen sein wie auch den pharrer daselbs zu unns zu merer erkundigung⁸⁰ herbringen und nachmals hie in Wien frei ledig wandeln lassen, damit verhuett werden das⁸¹ lassen aus zweien beweglichen ursachen die fast dabey ime ferner erkundigung zethuen, zum anderen damit demselben pharrer auf ain solh geschray das ime bey den dienstlewten nicht ain grosser widerwillen nach der stat ainich gefä[r] (?) entstunde (?)... ain mereren etwo ain merere handlung widerfueren und als wir ine gehört haben wir ine darauf ledig gelassen dermassen das er aus der stat Wien on unnsern bevelh ihr ... bis auf sein entschuldigung merer entkhundigung beschehe, die wir dann zuthuen bevolhen. Unnd schikken darauf gedachten pharrer hiemit zu Euere Königliche Wirde mit diemuettigen beger Euere Königliche Wirde welle denselben pharrer von Preßburg nit verrükhen lassen, bis wir Euere Königliche Wirde unnsrer weiter erkundigung zuschickhen nachdem in diesen leuffen und practicten (?) guet aufsehen zehaben von nöten sein wil thun uns hiemit Euere Königliche Wirde diemuettiglich bevelhen. Datum Wien am 13 tag des monats Marcii anno 27.~~

Fogalmazvány.

ÖStA HHStA UA Fasc. 3. 1527. Jan-Marz. Konv. C. 1527. März. fol. 83-84.

⁷⁷ A fenti szöveg az áthúzással jelölt szövegrész helyére szánt utólagos, lapszéli betoldás.

⁷⁸ Bal margón utólagos betoldás.

⁷⁹ Bal margón utólagos betoldás.

⁸⁰ Utólagos betoldás.

⁸¹ Utólagos betoldás.

1527. április 16. Pozsony

Mária királyné a soproni katonák kapitányának [Dietrich von Hartischnak]

Maria Dei gratia Regina Hungariae et Bohemiae etc.

Egregie nobis dilecte. Intelligimus qualiter tum post captivitatem plebano Soproniensi nuper illatam, minitatus eidem plebano et Mathie Balthos⁸² familiari ac decimatoribus nostris fuisset, te velle rationem ab eis accipere super decimis per eos ex nostra commissione exactis et quam scire velles quorsum ipsi vina nostra fecissent et omnibus distribuissent. Scias quod ipsi vina nostra eo distribuerunt quo nos misimus, de quibus rationem quoque nobis dederunt, illorum etiam vinorum quae istic sunt nos numerum scimus et non alio dabuntur quam ad nostras necessitates et quo nos ea dari iubemus. Quare hortamur et committimus tibi, ut te ad negotia nostra non intromittas, ut habe de illis vinis nostris patientiam decimatoribusque nostris vel verbis vel factis nichil facias impedimenti. Nam certus sis, quod id tibi non parcemus et serenissimo etiam regi fratri nostro charissimo tuum factum significabimus. Sis igitur in hys rebus quod ad nos et nostros homines pertinent animo quieto et te ad negotia nostra non intromittas. Quod si vel cum ipsis decimatoribus vel aliis ad nos pertinentibus ququam agere habes tum eos non impediās, sed nos ex parte eorum tibi ex aliis etiam omnibus iustitiam faciemus. Datum Posonii feria tertia proxima post Ramispalmarum anno domini millesimo quinquagesimo vigesimo septimo.

Maria Regina etc.

Külzetten: Abschrift des bevelh

Címzés: Egregio Hartz capitaneo peditum serenissimi domini Hungariae et Bohemiae etc. regis fratris nostri charissimi nunc Sopronii constitutorum nobis dilecto

Korabeli másolat.

ÖStA HHStA UA Fasc. 4. Konv. 1527. April fol. 44.

⁸² (Pécsi) Boltos Mátyás, 1525-ben királyi alharmincados Sopronban. Mária királyné 1525 óta ismerhette Boltost, akinek érdekében el is járt a soproni tanácsnál házszerzése ügyében. Szende Katalin: Habsburg Mária és a nyugat-magyarországi városok. In: SSz. jelen száma. Ld. továbbá Házi 1/7. 143–145., 147–148., 207–208., 298–299.

A boszorkány az a férfi vagy nő, aki az ördög segítségével az emberi életben, egészségben vagy vagyonban kárt képes tenni bűbájosság vagy varázslat által.¹ A boszorkánysággal kapcsolatos hiedelem szerint a boszorkányról egy adott közösségen belül feltételezik, hogy természetfeletti képességei felhasználásával ártani tud másoknak. Pontosan nem tudjuk, mikor kezdődött a boszorkányoknak hitt személyek üldözése Magyarországon. A magyarországi boszorkányság korai történetéről csak utalások és meglehetősen hiányos forrásanyag áll rendelkezésünkre. Szent István és Kálmán király törvényeiben is vannak már nyomai a *malefica*-k (boszorkányos gonosztevők) elleni fellépésnek; az első boszorkánypercek a középkori Magyar Királyság területén a 13–14. századból, Zágráb vidékéről valók.²

A Mohács előtti időkből országosan tizenkét, dokumentumokkal alátámasztott boszorkánypertert ismer a kutatás, ebből kettő a soproni kötődésű.³ A legkorábbi 1429-ben egy jobbágyasszony ellen zajlott. Zsigmond király 1429. október 20-án egy Sopron megyei közgyűlésen Tamás hasfalvi jobbágy özvegyét, aki kerítőnő, boszorkány és jósnő, proscibálta, azaz számkivetetté nyilvánította.⁴ A következő ismert per 1502-ben Hunger György megyesi jobbágyé (Meggyes falu egyike volt Sopron szabad királyi város hét jobbágyközségének), aki azzal fenyegette meg faluját, hogy felgyújtja és a virágzó szőlőkre jégesőt küld. Meggondolatlan szavaiért örökös számkivetésre ítélték.⁵

Ennél jelentősebb és hosszadalmasabb boszorkánypercek színhelye volt Sopron egy negyedszázaddal később: az 1528–29-es évek szinte teljes egészében a boszorkányül-

¹ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 324.

² Tóth G. Péter: A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere 1408–1848. Budapest–Veszprém, 2000., 12.

³ A források, amelyekben a kutató a 16. század első felének Sopron városi boszorkányperceire találhat adatot, bár csekély számúak, szerencsére már nagyobb részt nyomtatott formában is hozzáférhetőek. Elsősorban Házi Jenő tizenhárom kötetes oklevéltárát kell itt megemlítenünk Sopron szabad királyi város története, I/1–7., II/1–6. Sopron, 1921–1943. További bejegyzések találhatóak az úgynevezett *Gerichtsbuch*-ban, amelybe a jegyző a városi bíróság legfontosabb pereit jegyezte fel. Kiadása: Házi Jenő – Németh János: *Gerichtsbuch/Bírósági könyv 1423–1531*. Sopron, 2005 (Sopron Város Történeti Forrásai, A sorozat 2. kötet). Megemlítendő még Póda Endre Sopron sz. kir. város Monographiája. 2. Tanácsi jegyzőkönyvek. Sopron, 1923. című műve is. Mindezen források azonban csak különálló akták, bejegyzések vagy dokumentumok, a mai értelemben vett peranyagot a 16. századi városi iratanyagban nem találunk. A feldolgozások közül első helyen Winkler Elemér *Bűnök és büntetések a régi Sopronban, XVI–XVIII. sz.* Sopron, 1924. című munkáját kell felemlítenünk, hasonlóképp Házi Jenő is több boszorkánypertről beszámol Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939., valamint Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982. című könyveiben. Schram Ferenc is közölt soproni forrásokat háromkötetes *Magyarországi boszorkánypercek 1529–1768. I–III.* Budapest, 1970–1982. című művében. A téma legfrissebb feldolgozását Szabó Jenő: *Öt évszázad fekete krónikája. Soproni pitaval.* Győr, 1987. című kötetében találjuk. A soproni boszorkánypercekre, illetve a rájuk vonatkozó szakirodalomra további bibliográfiai utalásokat olvashatunk a Tóth G. Péter által szerkesztett *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere 1408–1848.* Budapest–Veszprém, 2000. című munkában.

⁴ "... et dominam relictam Thome iobagonis Pauli groff in Horsondorff commorantem seductricem, incantatricem et fitonissam pro publicis malefactoribus et nocivis hominibus nobis in eorum registro assignarunt..." Házi I/2. 397.

⁵ "Item Georg Hunger von Medwisch hat gedröt, er well das dorff daselbs verbrennen vnd mit ainem hagendören etlich weingarten, so der wein in plüe stee, vberfaren vnd verdörben." Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) XIV. 98. Házi Jenő főlevéltáros iratai 1892–1985. 6. tétel. 36. d. Kutatási jegyzetek, cédulaanyag. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL Dl. 3797. (= IV.A. 1003. Sopron Város Tanácsának iratai 1526–1848. Oe. Lad. IX. et I. Nr. 2.) Gedenkbuch 70. A Gedenkbuch kiadásra való előkészítése folyamatban van, Mollay Károly hagyatékának felhasználásával, Goda Károly gondozásában. A kötet várhatóan 2006 őszén jelenik meg a Sopron Város Történeti Forrásai sorozat részeként.

dőzés jegyében teltek.⁶ 1528. április 23-án kelt az a vallomás, amely két boszorkánysággal vádolt asszony, Poschl Thomanin és Gusman Petrin perében született Paul Moritz városbíró bírósága előtt. A vallomások bepillantást engednek az asszonyok által üzött boszorkányság módszereibe és eszközeibe. Poschl Thomanin elismerte, hogy varázslattal több embert beteggé tett, és ezért a felbujtóktól természetben vagy pénzben fizetséget kapott. Általában bizonyos gyökereket, növényeket vagy éppen halott állatokat – a vallomásban varangyos békáról esik szó – ásott el az adott személy házának küszöbe alá vagy az udvarában, amitől az megbetegedett. Ha bizonyos idő elteltével kiásták a szerencsétlenséget hozó tárgyat, az illető is meggyógyult. Így történt például egy Eber Hans nevezetű ember esetében, akinek szomszédasszonya rendelte meg a boszorkánynál a varázslatot, ellenséges viszonyukra hivatkozva. Poschl né el is ásta az illető udvarában a varangyos békát, mire az megbetegedett. Három napra rá a szomszédasszony újra kiásta a békát, és Eber Hans ekkor meggyógyult.⁷ Több ilyen esetet is felsorol a két asszony vallomása, pontosan megnevezve az áldozatokat és a megrendelőket, sőt legtöbbször a fizetséget is. De a boszorkányok nemcsak betegséget, hanem szegénységet is hozhattak valakire, ahogy megrohthatták a bort és a termést, befolyásolhatták az időjárást, vagy akár a tehének tejhozamát is. A periratból kitűnik, hogy a bíró nagyon alaposan látta el a feladatát: megkereste a vallomásban felemlített két helység bírját, és információkat kért tőlük a két asszony által megnevezett esetekről. Kiderült, hogy két név kivételével minden adat és megbetegedés egyezett.

A per nagymértékben foglalkoztatta a soproni közvéleményt, olyannyira, hogy a városi közgyűlés két nappal a kihallgatás után, április 25-én határozatot hozott, miszerint a város közönsége a jövőben szigorúan fog fellépni a varázslókkal szemben. Külön kimondták, hogy a jövőben ilyen jellegű cselekmények sem pénzzel, sem könyörgéssel meg nem válthatók.⁸ Hogy mi történt a továbbiakban a két asszonnal, arról nincs tudomásunk. Az mindenestre biztos, hogy a vallomásukban említett soproni asszonyokat szintén elfogták és kihallgatták. A városi közgyűlés fentebb említett határozatát a boszorkányok jövőbeni kemény büntetéséről azonban feltehetőleg nem hajtották végre, hiszen 1528. április 29. és május 20. között kaució ellenében valamennyiüket szabadon engedték. Úgy tűnik, hogy a bíróság az egész ügyet inkább rosszindulatú pletykálkodásként és gyanúsítgatásként kezelte, semmint komoly vétekként. Az asszonyok szabadon bocsátásának tényét bejegyezték a *Gerichtsbuch*-ba, a bírói könyvbe is: külön-külön, de nagyjából azonos szöveggel, és a tanúk név szerinti felsorolásával rögzítették, hogy a delikvenst 100 magyar forint ellenében szabadlábra helyezték.⁹

⁶ Németh Ildikó: Az 1528–1529. évi soproni boszorkányperek. In: *Közösség és identitás. Studia Ethnologica Hungarica III.* Szerk.: Pócs Éva. Budapest, 2002. 163–170.

⁷ „Item von erst pechent sy daz ainer mit namen Schwarcz Cholman von Vngrisch Varasdorf zw ir sey chomen vnd sey peten, ob sy nigs chün sy haben veintschafft von ainem mit namen Eber Hans. Da ist sy mitt ir hinaüs zogen vnd hat yn yn sein hof I krotten eingraben, daz er kranckh ist worden. Sey sy an den driten tag daws gwesen vnd nach 4 wochen hat dy Schwarcz Cholmanin dy krot wider aüsgraben, ist der Eber Hans wider gesünt worden.” *SL XIV. 98. 6. tétel. 36. d.* Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredeti: *SL Oe Lad. XLVI et VV. Fasc. 2. Nr. 102/39.*

⁸ „Item die vnhollden, zaubrerin solln irm verdienn nach gestrafft vnd kaine mit gellt oder gebeth abkauffen lassen werden vnd die andern, so durch dise berüchtigt, zu gefanngkhnuß gebracht vnd gegen inen gehandelt werden, was recht ist.” Házi II/2. 208.

⁹ Házi – Németh 2005. 322–323.

A per lezárásával és a megvádolt asszonyok elengedésével azonban nem érték el a kellő hatást. A városi közgyűlésben a polgárok nagy része elégedetlen lehetett a bíróság enyhe ítéleteivel, így a következő évben, 1529. április 25-én – mint ahogy az a jegyzőkönyvben olvasható – a közgyűlés szinte ugyanazokkal a szavakkal megismételte előző évi határozatát a boszorkányság ellen való szigorú fellépés tárgyában.¹⁰ A következő boszorkánypernél valóban érezhető a keményebb ítélet és az abbéli fáradozás, hogy a közvélemény számára megfelelő példát statuáljon a bíróság. Ez a bizonyos boszorkányper 1529 júliusában a városi tehénpásztor, Bernát ellen zajlott. Bernátot boszorkánysággal vádolták, szinte ugyanazokat a vádpontokat hozva fel ellene, mint egy évvel korábban az említett asszonyok ellen. Vallomásában Bernát beismerte, hogy a boszorkányművészetet a fentebb említett Gusman Petrintől tanulta. Ő azonban tudását és varázserejét – ellentétben tanítómesterével, aki elismerten fizetségért küldött rontást másokra – csak az ellenségei ellen alkalmazta. Így akarta például Christoph Grätzer polgármestert, aki őt hanyagsága miatt megbüntette, a küszöbe alá elásott rontással elveszejteni. Ezzel a módszerrel már sikerült a cinfalvi pásztort korábban megölnie.

A továbbiakban azzal vádolták Bernátot, hogy más pásztorokkal összeveszvéen azok csordáira bosszúból, varázslattal farkasokat küldött, mint például egy évvel korábban a somfalvi pásztor állataira. A farkas akkor egy tehenet pusztított el, a kárt a pásztornak kellett megtérítenie. Hasonlóképp állt bosszút a nyéki pásztoron, aki nem teljesítette ígéretét: tőle a farkasok három tehenet ragadtak el. Az egyik városi tanácsosnak három tehené is elkőborolt Bernát hanyagsága miatt, ezeknek az árát Bernáttal fizették meg. Ő bosszúból varázsszert ázott a tanácsos majorjának kapuja alá, és ezzel a tanácsos további négy tehenét rontotta meg. Azt is elismerte a vádlott, hogy több embert is megfenyegetett, ha ellene vallanának, és őt elbocsátanák állásából, akkor farkast küld az állataikra. Bevallotta továbbá, hogy több asszonynak is adott varázsszert, amitől több teje lesz a teheneknek. Bár tudta, hogy a szer semmit sem használ, mégis elfogadott az asszonyoktól bort és kenyeret fizetség gyanánt. Többen arra is megkérték, hogy tanítaná meg nekik a boszorkánymesterséget, ezeket Bernát név szerint fel is sorolta. Érdekes módon a vádak közt szerepel egy olyan pont is, amelynek semmi köze a boszorkánysághoz: szemére vetették, hogy a zsidók Sopronból való kiűzése után (1526) egy másik pásztorral együtt a csordából két, eredetileg a zsidók tulajdonában lévő tehenet is eltulajdonítottak és eladták egy mészárosnak.

A vádak – mai szemmel nézve – semmivel sem súlyosabbak, mint az előző évi boszorkányperben felsoroltak. Sőt, Bernát tevékenysége során kevesebb ember károsodott, mint Poschl Thomanin és Gusman Petrin esetében. Bernátot azonban mégis halálra ítélték, és – ahogy az egy boszorkánymesternek kijár – máglyán égették el. Saját korunkból visszatekintve, egyre inkább az a benyomásunk, hogy Bernát esetében egy társadalmilag kirekesztett, iszákossága és rossz természete miatt közmegvetésnek kitett kisstílű bűnözőt használtak fel arra, hogy a városi közönségnek elrettentő példát statuáljanak. Elítélték egy semmirekellőt, akit, mint ahogy az egy 1528. évi közgyűlési határozatból kitűnik,¹¹ a város szolgálatából amúgy is elbocsátottak, mert nem

¹⁰ Házi II/2. 214.

¹¹ Házi I/7. 208.

törődött a reá bízott állatokkal, és mindemellett romlottságáról és mindenféle kétes üzelmeiről is hírhedt volt.

Bernát halálával az ügy azonban még nem ért véget. Fiát, Ambrust – valószínűleg még apjával együtt – szintén elfogták, és börtönbe vetették. Kihallgatásáról sem a bírói könyvben, sem a városi iratok közt nem találunk feljegyzést, azonban valószínűsíthető, hogy őt is vád alá helyezték. 1529. július 22-én, három nappal Bernát kivégzése után kelt az a kötelezvény, amelyben Ambrus megígérte, hogy sem apja halála, sem saját fogsága miatt nem követel kártérítést Sopron városától.¹² Itt kell megjegyeznünk, hogy ez nem egyedi eset: hasonló kötelezvényeket a korszakban rendszeresen írtak alá az elítéltekkel, illetve azok rokonaival, a város ugyanis így próbálta a városi bíróság tekintélyét biztosítani és óvni az esetleges későbbi kártalanítási perekkel szemben.

Ambrusról többet nem hallunk, azonban egy másik bűnöző, Margs Pöschl, két évvel később újra felemlítette vallomásában Bernát pástort. Pöschl, akit számtalan bűne miatt 1528-ban már elűzték a városból, 1531-ben újra elfogták és különféle bűncelekményekért halálra ítélték. Kínzással kicsikart többoldalas vallomása azzal kezdődik, hogy Pöschl megvádolja apját, aki Bernáttól megtanulta a boszorkánymesterséget és képes arra, hogy emberre és állatra farkast küldjön. A farkast Bernáttal egymáshoz küldözgették, sőt még a faluba is beküldték időnként pénzzel a nyakában, hogy hozzon nekik bort... Bár Pöschl később visszavonta vallomásának ezen pontját, valószínűleg csupán a bíró belátásán múlt, hogy az apa ellen nem emeltek vádat.¹³

Időközben sor került egy másik perre is: Hans Gerl borbélymester megfenyegette feleségét, ha nem költözik el vele a városból, úgy „Vörös Péterrel tíz lovon fog a városban megjelenni és kényszeríteni fogja őt is és a várost is akaratának teljesítésére, majd pedig neje előtt két macskát lefejezett”.¹⁴ A forrófejű borbélymestert börtönbe zárták, ahonnan 1530-ban csak felesége hosszas könyörgésére engedték ki.

1539-ben egy újabb városi alkalmazottat, Georg Adler toronyzenészt vetettek börtönbe boszorkányság vádjával. Az érdekes sorsú zenész előzőleg II. Lajos király dobosa volt, és 1536-ban fogadta fel Sopron városa. A boszorkánypert megelőzően és azt követően is többször került összeütközésbe a közgyűlés tagjaival, mivel a derék polgárok közül sokan nem nézték jó szemmel, hogy gyakran látogatta a borkiméréseket és a város utcáit járta, ahelyett, hogy a várostoronyban tartózkodott volna, sőt még gorbabáskodott is a polgárokkal. Boszorkánysággal akkor vádolták meg, amikor egyik fia megszökött hazuról és Bécsig jutván apja ördögi eszközökkel kényszerítette, hogy egészen hazáig fusson. A fiú ebbe a futásba majdnem belehalt, és ha a városi tanács

¹² „... gelob darauf bei meinen christenlichen treuen an aines geswornnen ayds stat, das ich vnd all mein freundt, helffer vnd gunner noch nymands anderer von vnsern wegen von obgemellter meiner gefangnkhnuss noch von meines vaters tods wegen zu den herren von Ödenburg, gemainer stat, iren vndertonen noch zu kainem irem potmässigen, so an meines vater tod vnd meiner gefangnkhnus schuld haben, verdacht sein mit rat vnd that darzue geholfen haben, kainerlai vechd, veindschafft, dronus, vnwillen, haimlichen neid, haß, rach tragen. suechen noch di sach gegen inen rechen wellen noch sullen gutlich, rechtlich noch sunst gar in kain wise.” HÁZI I/7. 363–365.

¹³ „Er kunde die wolf pas schigkhen, wann der Pernhart herter. Er hab gesehen khnaben weis: das sein vater und der Pernhart die wölf aneinander haben geschigkht: das die wolf weinläg am hals getragen, inen zugebracht. Sy haben den wolven offt geltt geben vnd habens in die dörffer vmb wein geschigkht vnd sein vater hab alle zauberei vom Bernhart herter gelernt...” HÁZI I/7. 428–431.

¹⁴ HÁZI I/7. 400–401.

tekintélyes tagjai nem lépnek közbe, valószínűleg Georg Adler is a máglyán végezte volna.¹⁵ Így azonban kiszabadult, sőt egy évre rá, 1540-ben még a polgárok sorába is felvételt nyert. Nem szolgálta meg azonban a belé vetett bizalmat, 1547-ben felmondta állását, újabb rövid bebörtönzés után királyi közbenjárásra szabadult. Előbb Bécsbe, majd Znaimba (Znojmo) szökött, ahol ismét toronyzenésznek állt, és onnan pereskedett Sopron város tanácsával lefoglalt javai visszaszerzéséért. A soproni polgárok sorából 1549-ben hivatalosan is elbocsátották.¹⁶

1540-ben újabb megyesi boszorkányperről is hallunk: egy Georg Pinter nevű jobbágy feleségét fogtak perbe, aki elismerte, hogy mérgeket és varázsszereket kotyvasztott. Végül megúszta a halálbüntetést, csupán száműzték. A városi bírósági jegyzőkönyvekben 1551. június 3-i dátummal találunk egy bejegyzést, mely szerint a férj, Georg Pinter kérvényezte, hogy továbbra is Meggyesen lakhasson, ahonnan felesége bűbájoskodása miatt távozásra kötelezték, és a szomszédok sem akarják megtűrni őket. A tanácsülés úgy határozott, hogy az ott maradást nem engedélyezi, Pinteréknek a szüret után tizennégy napon belül el kellett hagyniuk a falut.¹⁷

1548-ban Rákos Péterné Ilona, répceszentgyörgyi molnárné elleni boszorkánypervert fel nagy port. Az előző év decemberében, néhány nappal karácsony előtt szörnyű rablógyilkosság áldozata lett a városi konyhát üzemeltető Krainer Sebestyén és egész háza népe: állapotos felesége és két szolgálója. (Krainer Sebestyénről a hagyatéki eljárás során derült ki, hogy bigámista volt: előző feleségétől elszökött.¹⁸) Hatalmas hajsza indult a rablógyilkosok után, akiket néhány napon belül el is fogtak, és Sopronba szállították. A városi hóhér gondjaira bízta őket, aki kínvallatásnak vetette alá őket, amelynek hatására minden bűnüket bevallották. A Tóth András vezette öttagú rablóbanda tagjai korábban különböző főurak szolgálatában álltak zsoldosként, majd bandába szerveződve Váctól Kőszegig végigrabolták az országot, számtalan gyilkosságtól sem riadva vissza. Valamennyi bandatag súlyosan terhelő vallomást tett a répceszemerei molnár özvegyére, aki nem csak orgazdájuk, de kémük és felbujtójuk is volt egy személyben. Az asszony mindegyiküknek adott egy bársonyból készült kis zacskót, benne összebogozott cérnával, és azt mondta nekik, hogy amíg a zacskót maguknál hordják és a cérnát nem fejtik fel, addig az ő életében nem fog rajtuk a fegyver, még ha fogságba kerülnének is, onnan is sértetlenül kiszabadulnak.¹⁹ Hamarosan az özve-

¹⁵ „... er ainem seinem khnaben, der ime haimblich entgangen, von Wienn mit teufflicher khunst widerumb haimb gen Odemburg hatt lauffen machen, das gemellter khnab nahet gar verdorben vnd vnuerständig worden. Vnd ist der straff, die er derhalbenn verdienn, auff viller geistlicher vnd weltlicher, derer namen hieunden verzeichnet vnd sein aigen gepett vmb Gotzwillen begeben worden also, das er hinfür an sollicher teufflichen khunst absteen vnd nit mer brauchen...” SL XIV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL DL 3830. Burgerbuechl und Ächtbüchl 170–171.

¹⁶ Házi Jenő: II. Lajos magyar király udvari zenésze. SSz. 19 (1965) 177–178.

¹⁷ „Hat Georg Pinter vnndersass zu Merwisch durch sein erbetten anwalt anprinngen vnnd begeren lassen, nachdem im zuuormalen vonn wegnen das sein hausfraw mit dem laster der zauberey offentlich bezigenn vnnd derhalbenn vonn der nachbarschaft nit gedult wellen werdenn das guet zuraumen auferlegt ist worden, ihme zuuergunstigenn, das er sich verrer zu Merwsich heuslich mocht erhalten: auf solches sein anlangenn vnnd begern ist ihme in sitzendem rat mundtlich zu beschaidt erfolgt, der herr burgermaister, richter vnd rat lassenn es bey dem zuuorgegebenn mundtlichn abschiedt bleibenn” SL XIV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL IV.A. 1003.a. 1551. évi tanácsjegyzőkönyv 2–3.

¹⁸ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982. I. 273–275.

¹⁹ Tóth András bandavezér vallomása: „Item bekhennt, das vorbenennte Räkösch Petrin ime ein samattens täschl vngeuerlich vor zwaien jarn geben mit vertröstung, dieweill er sollich täschl bei im hab und sy in leben sei, soll er sich mit nichts fürchten, dann er nit mög gefangen vnd wo er gleich gefangen wurde, zum todt nit vervtailt werden, darauff er sich verlassen vnd darein seinen

gyet is kézre kerítették, aki vallomásában részletesen feltárta boszorkány-üzelmeit. Ilona asszony úgy emlékezett, hogy a rablóbanda feje két társával kereste fel őt tanácsért: adna-e nekik olyan szert, amivel védekezhetnének mindenfajta bántalom ellen. Akkor adta nekik a zacskókat, és megadta nekik két szentnek is a nevét, akikhez ha az ő általa mondott imával fordulnak, tetteiknek semmiféle következménye nem lesz. Szolgálatáért igen jó fizetséget kapott. Így kezdődött „gyümölcsöző” együttműködésük: az asszony a későbbiekben tippeket adott, és a zsákmányból is részesült, bár a soproni rablógyilkosságot Tóth András egyedül tervezte ki. A boszorkánymesterséggel kapcsolatban elismerte, hogy tud olyan kenyeret készíteni, amelynek hatása hasonló a védőzacskókéhoz: aki magánál hordja és eszik belőle, azt semmi bántódás nem érheti. Elismerte, hogy ha egy malmot megrontanak, ő azt a rontást le tudja venni. Tud olyan vesszőt fenni, hogy akire azzal három csapást mérnek, azt annyi kellemetlenség éri, hogy nem tud tovább a lakóhelyén megmaradni. Tud olyan varázsszert, amivel testben és vagyonban okozhat kárt, és olyan gyökeret is ismer, amit elásva áldozatának udvarán az illető azt cselekszi, amit ő akar. Meg tudja rontani az állatokat, ismer olyan varázsszert, amitől a vénlányok férjhez tudnak menni, a házaspárok kibékülnek, a férfiak „férfiereje” visszatér. A szőlőhegytől is távol tudja tartani a jégesőt. Valamennyi praktikát több esetben kipróbálta, az áldozatokat is megnevezte vallomásában. A bíróság az egész társaságot halálos ítélettel sújtotta: egyiküket felakasztották, a főkolompókat, miközben a vesztőhelyre kísérték, a hóhér tüzes harapófogóval csipkedte, majd a vesztőhelyen kerékbe törték őket. Egy másik bandatagot karóba húztak. Rákos Péterné Ilona asszonyt pedig, mint boszorkányt, megégették.

A következő évtizedekből alig maradt fenn boszorkányperekről írásos dokumentum, az 1570-es évektől felbukkanó néhány ügy is inkább rágalalmazási pernek tekinthető. Az 1570. évi számadáskönyvben a „száraz” könyvelési tételek mögött nyomon követhetjük a „Ferdenyakú” Bárbl, és fia, Blasll boszorkányperének alakulását. Az ellenük szóló vádat nem ismerjük, de pontos feljegyzés készült a kínzásért kifizetett összegről, a fogva tartottak élelmezésére fordított pénárokról, az ítélet felolvasásáért járó díjról, a hóhérnak a kivégzésért járó fizetéséről.²⁰ 1575-ben a számadáskönyv szerint 3 dénár segílyt kapott egy férfi, akit egy boszorkány átkozott el.²¹ A tanácsülési jegyzőkönyvben szereplő utalás arról tudósít, hogy 1583-ban Veit Schwingseisen polgár boszorkánysággal vádolta meg Straichmann Lőrinc nejét.²² Három évvel később, 1586-ban egy Philip Püchler nevű szárazvámi embert vetettek börtönbe.

glauben gesetzt vnd was er vnnnd seine gesellen seythere vbls gehandlt, sei alles auff ir vertröstung vnd im glauben in die täschl beschehen” SL IV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL. IV.A. 1003. a. Lad. XLVI et V.V. fasc. 2. Nr. 103/10.

²⁰ „Den 20. May zallt ich dem Lorentz Khnab freyman 4 wochen besoldung, wochentlich 6. sol., vnnnd von der Khrumpen Warbl vnnnd iren sohn Blasll genandt, zauberey halben peinlich gefragt 4 sol. den., facit 3 tal. 4. sol. den. [...] Von einem bueben hab ich dem freyman ausszustrichen geben 2 sol., auch von der vrgicht zu lesen 2 sol., von der zawberin vnnnd irem sohn Blassll zu fragen 4 sol, von dem Blassll mit dem schwerdt zu richten 1 tal., nachmalls muetter vnd sohn zuuerbrennen geben 3 tal., auch vmb ein feuerhacken geben 1 sol. 18 den., thuet summarie 5 tal. 1 sol. 18 den. Den 6. January hab ich mit dem Leopold Hackhll gerichtsdienet, was er für gefangne gespeist, abgeraith vnnnd bezallt, alls wie vollgt: ...” SL IV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL. IV.A. 1009. 1570. évi számadáskönyv 385–387., 390.

²¹ „Denn 5. October gab ich ainer armen mannsperonn, so von zauberin verderbet worden, 3 sol. den.” SL IV. 98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL. IV.A. 1009. 1575. évi számadáskönyv 145.

²² Házi 1982. II. 843.

tönbe, és vallatásakor állítása szerint boszorkányos eszközöket is használtak ellene. Kiszabadulása után, 1588-ban Ernő főherceghez írt folyamodványában részletesen leírta esetét: egyik soproni útja alkalmával betért egy borkimérésbe, ahol Gregor Posch városbíró őt (aki felett egyébiránt joghatósággal sem bírt) letartóztatta, börtönbe vetette és kínvallatással arra akarta rábírní, hogy olyan bűnöket vállaljon magára, amelyeket el sem követett. A következő városbíró, Hans Schiffer még kétszer kínoztatta meg őt, sőt, a kínzásban maga is tevékenyen közreműködött. Mindez azonban nem volt elég, valamiféle ördögös célzattal lenyírták a haját, a testén található mindenféle szőrzetét, levágták a kéz- és lábkörmeit, és elégették, a hamut pedig vízbe téve megittatták vele. Több mint két évig ült vasra verve a börtönben. Sopronból örökre kiltották, és arra is rá akarták venni, hogy szülőfaluját is elhagyja. Az őt ért szenvedések miatt a főhercegnél bepanaszolta a két bírót és pénzbeli kártérítést is kért, mivel a kínzásokkal egész életére megnyomorították.²³

Gregor Posch városbíró, pontosabban a felesége neve egy másik boszorkányper kapcsán is előkerült. 1591-ben a városi külső és belső tanács adókvivető közös gyűlése után a város költségén lakomát rendeztek a tanácsosok részére. A lakoma megrendezése és lebonyolítása a városkamarás feladata volt, akinek neje Gregor Posch és Hans Stainer belső tanácsosok, valamint Wolfgang Schäffer polgár feleségeit kérte meg, hogy segítsenek a főzésben. Az asszonyok rövid pihenőre kimentek a konyhából a folyosóra, amikor a ház felett golyák repültek el. A városkamarásné megjegyezte, hogy ezek biztosan boszorkányok voltak. Schäfferné ekkor elmesélte, hogy nem olyan rég egy rákosi asszony járt a nagynénjénél, aki ott elmondta, hogy nemrég a belvárosban egy asszonynál volt látogatóban, ahol minden sarokban tojást és zsírt látott, és ebből azt a következtetést vont le, hogy a háziasszony minden bizonnyal boszorkány. A nagynéni megkérdezte, hogy ki ez az asszony, mire azt a választ kapta, hogy az Schäfferné, az unokahúga. A nagynéni elmesélte Schäffernének az esetet, aki hálát ad Istennek, hogy a pletyka természetesen nem igaz. Minderre Poschné csípősen annyit válaszolt, hogy Schäfferné jobban teszi, ha nem vonja ki magát, hiszen mindenki tudja róla is és Staineréről is, hogy boszorkányok.²⁴ A folyosói pletykálkodásból két

²³ „Weillen mir vnschuldigen aber hierinnen grosser gwalt vnd vnrecht beschehen, mich 2 ganzer jar 33 wochen hertiglichen vnd erbärmglichen gefenckhnust, mich 3-mall hertiglichen gemarert, gepeiniget vnd mir meine glider vnd leib zerrissen, ich darob ainen pettler worden, demnach gnedigister fürst vnd herr khumb zu eur fürstl. duchl., als gotseeligsten, gerechtgsten, christlichisten fürsten vnd herren, ich armer ellender betrüebter man, eur. fürstl. durchl. durch Gott vnd des jüngsten gerichts willen bittundt, eur. fürstl. durchl. wellen sich meines ellendts erbarmen, denen von Ödenburg auferlegen vnd beuelchen, das sy sich mit mir vmb solche vnschultige hartte gefenckhnuss vnd angelegten grossen marter erlittenen schaden, welches alles ich auff 600 ducaten in goldt aestimirn vnd achten thue, zu meinem benüegen vertragen mich vergnüegen, mich auch vngeirret mit fridt vnd rue bey meinem hauss zu Millichdorff verbleiben lassen.“ SL IV. 98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL. IV.A. 1003. a. Lad. LVIII. fasc. 2. nr. 19/30.

²⁴ „...fliegen etlich storhen vber das hauss herumb. Sagt fraw camerin guetter meynung, ich glaub, es sindt lautter zauberin. Darauf antwortd Schefferin: schaut, wass wil ich den frauen nit sagen: ein loser hurensackh von Kreuspach, die der Mietler verhairat hatt, haist die Prantnerin, die ist zu mier in mein hauss khommen vndndt als sie von mier hinwekh gieng, kham sie zu der Schuesterin bei der Spitalpruckhen, sagt, es gehe nicht recht zue mit der Schefferin, den wo sie hin geschaut, sindt alle winkhel uol, sie ist ein zauberin. Die Schuesterin hette es ier angezeigt. Darauf sagt Schefferin, behuet mich Gott, wen ich was khundte vndndt ein soliche were, hett ich den henkher nicht dierfen bitten, der mier harnach ein pinkhel geben vndndt dasselbe vnder der thier eingraben. Es hilfft dennoch nichts vndndt gesagt: tankh Gott, das ich nicht bei enkhern hänlen bin. Darauf sagt mein hausfraw: ey, mein Schefferin, nembt euch nit gar daruon, man sagt, ier vndndt fraw Steinerin sintt auch dabei.“ SL IV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL. IV.A. 1003. a. Lad. XXXIX. Nr. 1/11.

éven át tartó pereskedés kerekedett. Gregor Posch hírnevének mindenestre nem ártott meg az eset, hisz néhány évvel később polgármesterré is megválasztották.

A prominens polgárasszonyok perével egy időben, 1592-ben zajlott egy másik rá-galmazási per: egy bizonyos Jankóné ellen, Simon Windisch feleségének megrágalmazásáért. Jankóné több esetben is boszorkánynak nevezte Windischné: amikor Sopronnyéken megégettek egy boszorkányt, Jankóné azt állította, hogy Windischné nővére volt az illető. A Windischékkel egy házban lakó szűcs feleségének azt mondta, hogy a tehenük azért nem ad tejet, mert Simon Windischékkel egy házban laknak. Ilyen előzmények után Windischné a városi bírósághoz fordult becsületének védelmében. Jankóné a bíróság előtt kijelentette, hogy ő csak a piacon hallottakat adta tovább, ám a tanúk terhelően vallottak rá. A bíróság elrendelte börtönbe vetését. Magas korára való tekintettel enyhítettek a büntetésén, két lehetőség közül választhatott: vagy kiszakítják a nyelvét tőből, vagy nyelvváltság címén 100 tallért fizet.²⁵ Végül tekintélyes egyházi és világi férfiak közbenjárására 32 tallért kellett fizetnie és a közbenjáró polgárok előtt kellett bocsánatot kérnie.

A 16. század utolsó éveiben újabb szövevényes boszorkányper tartotta izgalomban a város lakóit: egy bizonyos Hans Türck (egyes források szerint Toman Türck) nevű disznópásztor volt a főszereplője az eseményeknek, akit boszorkányságért 1596-ban vetettek börtönbe. Akkor azt vallotta, hogy Andre Auer soproni polgár Agnes nevű nejének szerelmi bájitalt adott, amitől az asszony nem tudott magán uralkodni és évekig tartott fenn vele házasságtörő viszonyt.²⁶ Bevallotta továbbá, hogy Thoman Bauer külső tanácsnok segítségére volt, amikor az sógorát, Mert Tämischet és annak feleségét el akarta pusztítani. Egy rákosi öregasszonytól varázsszert vásárolt Bauer részére, amit aztán Mert Tämisch házában a kapu alá el is ástak. A rontás hatott: a sógor fia megbetegedett, a náluk szolgáló fiú pedig meghalt. Különösen terhelő bizonyítéknak számított az ügyben, hogy a bíróság a varázsszert a kapu alatt meg is találta.²⁷ 1595-ben csúnya családi perpatvar támadt Frankovith Gergely²⁸ orvos családjá és rokonsága között, elképzelhető, hogy a rokonok is Türck disznópásztor segítségét vették igénybe. Türck bevallotta, hogy el akarta pusztítani az orvost és családját, ezért

²⁵ „Verabschid: die zeugensag sey lauter gnug vnd bedörff keiner erleuterung vnd befinde ein e. rath sovil, dieweil die Janckhinnin ein alte betagte person, die iungen vnderweysen sollte, solchs aber nit beschehen vnd das verprechen gross, so welle man sie hiemit den rechten nach in emendam linguae condemnirn, also das ir entweder die zungen zun nackhen sollte heraus gerissen werden oder das sie 100 taller ire zungen zu lösen sole zu der straff geben.” SL XIV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL IV.A. 1003.a. 1592. évi tanácsjegyzőkönyv 193.

²⁶ „Item Toman Türkh hatt mit des Andree Auers burgers alhie eheweib Agnes genandt, welche zuuor Toman Wunderlichen haltern alhie auch ehelichen gehabt, etlich jar zum öftermall vnzucht vnd ehebruch getriben, gleichwoll Toman Türkh ihr der Agnes in einen trunkh weins solches eingeben, dauon sie sich seiner nit enthalten khöhen.” SL XIV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL IV.A. 1003.a. Lad. XLVI. et V.V. Fasc. 2. Nr. 107/26

²⁷ „Ferner bekhendt Türkh, das ein altes weib von Kroisspach dem Toman Paurn burgern alhie etwas geben hab, welches er seinen schwagern, herrn Merrt Tämischen legen soll, dauon er vnd sein hausfrau sterben werde. Toman Türkh ist selbst mit dem Toman Paurn zum weib gangen. Hatt den Türkhen desswegen sechs schilling gerächt, daruber Toman Pauer vnd Türkh solches in des herrn Tämischen hauss eingraben, balit darnach ist des herrn Tämischen sönlein krankh worden vnd sein dienstbueb sterben muessen. Letzlich ist solches gethones wesen vnderm thor vergraben also gefunden worden.” SL XIV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL IV.A. 1003.a. Lad. XLVI. et V.V. Fasc. 2. Nr. 107/26

²⁸ Frankovith Gergely orvos az 1580-as években Németújváron (Güssing) adatta ki „Hasznos és fölötte szükséges könyv” című munkáját, amely orvosi tanácsokkal összekapcsolt vallásérkölsi elmélkedéseket és szoltárokat tartalmazott. vö.: Kovács József László: Soproni Parnasszus. Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől napjainkig. Budapest, 2003. 32–33.

rontó varázsszert öntött Ógabona téri házuk lépcsője alá. A rontás hatására az orvos gyermeke meghalt, ő maga és felesége pedig megbetegedtek.²⁹ Gyanúba keverte továbbá Gilig Lang városi adószedő harmadik feleségét is, azt állította, hogy Langné is ért a boszorkánysághoz. Langné ekkor kezesség mellett szabadult ki a börtönből, de a vád ellene néhány év múlva újra felmerült. (1601-ben újra meggyanúsították a már egyszer megvádolt Langnét, sőt Lang lányát, Lorenz Auer polgár feleségét is.³⁰) Ugyancsak terhelő vallomást tett Hans Schwarz kalapos neje és Peter Maurer felesége ellen, akik a börtönből 1000 tallér óvadék lefizetése után szabadulhattak. Mivel Hans Türck disznópásztor esetében a tanács többszörösen is bizonyítottnak látta a boszorkányság vádját, 1597-ben halálra ítélték: a városi hóhér kerékbe törte.³¹

A 16. századi soproni boszorkányperekben tudomásunk szerint csak Bernátot, Rákos Péterné Ilona asszonyt és Türck disznópásztort ítélték halálra. Az összes többi ügyben a vádlottakat száműzték a városból, vagy egy időre börtönbe vetették, vagy pénzbüntetésre ítélték, esetleg bizonyíték hiányában fel is mentették. A legtöbb boszorkányper asszonyi pletykálkodásként indult, többségüket a bíróság is egyszerű rágalmozási perként kezelte.

A soproni boszorkányperek történetének kutatása egy több éve tartó országos OTKA-kutatás keretében jelenleg is folyik. Előkészületben van a szabad királyi városok boszorkánypereit bemutató forráskiadvány-sorozat megjelentetése, amelynek egyik kötete Sopron szabad királyi város boszorkánypereit dolgozza fel. A kötet szerkesztőinek szándéka szerint valamennyi, jelenleg ismert soproni boszorkányper szövegét közzéteszik, és e munka során támaszkodnak Házi Jenő (1892–1986) néhai soproni főlevéltáros boszorkányper-gyűjtésére is. Bár Házi kifejezetten a boszorkányság történetével soha nem foglalkozott, a legtöbb soproni boszorkányperről mégis az ő forrásfeltáró munkája révén van tudomásunk – jelen tanulmány is az általa gyűjtött perekre támaszkodik. Sajnálatos, hogy a Házi Jenő által feltárt perszövegeknek csak egy kis töredéke került eddig közlésre, és a témával foglalkozó kutatók (Winkler Elemér, Szabó Jenő) is csak szemezgettek a páratlanul gazdag soproni peranyagból. A forráskiadvány megjelenéséig a fentebb bemutatott esetek megelőlegeznek némi bepillantást a soproni boszorkányperek sokszínű és érdekes történetébe.

²⁹ „Item bekhendt Türkh, das er des Wintze kochs alhie tochter, der vngerischen doctorin vnd ihrem eheman gossen hab, das die doctorin sambt ihrem man sterben soll. Diss sey geschehen in dem hauss, darin sie jetzundt wonen, auf den Kornmarkt bey der stiegen nägst verschines jars, darauf ihr khindt mit grossen schmerzen gestorben, sie aber, die doctorin, sambt ihrem man auch krankh worden” SL XIV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL IV.A. 1003.a. Lad. XLVI. et V.V. Fasc. 2. Nr. 107/26

³⁰ vö.: Radikal című újság 1910. 01. 06., 2.

³¹ „Wegen der Lang Gilgin, Hanns Schwartzin vnd Peter Maurerin, wölche von dem Hanns Türckhen halter als zauberin insimulirt worden, den mann auch mit dem rad gericht, abermaln ein fürgepett geschehen mit erpietung der bürgschafft vnd allzeit widerstellung. Verabschid: Soferrn sie für einyede vnder den dreyen vmb 1.000 taller wollen bürg sein, wolle mann ire namen aufschreiben, dessen sie sich bewilligt.” SL XIV.98. 6. tétel. 36. d. Házi Jenő boszorkányper-gyűjtése 1429–1678. Eredetije: SL IV.A. 1003.a. 1597. évi tanácsjegyzőkönyv 40–41.

A forrásközlések elé

A Bocskai-szabadságharc dunántúli eseménysorozata első 17. századi Habsburg-ellenes nemzeti mozgalmunk kevésbé ismert és kutatott területei közé tartozik, részint azért, mert katonai és politikai szempontból valóban melléktérületnek számított, de részint a források hiányossága miatt is. Éppen ezért minden olyan adat, amely a tájegység Bocskai-kori történetét gazdagítja, érdeklődésre tarthat számot. Az alább következő forrásközlés részint új adatok bevonásával, de már ismert adatok újraértelmezésével is, fontos szempontokkal gazdagítja Bocskai és a Szerencsen összegyűlt magyar rendek Dunántúlról vallott elképzeléseit, Bocskai hadászati szándékát és diplomáciai elképzeléseit.

Bocskai Basta téli támadásának kivédése után, hadainak nagyszabású tavaszi ellentámadásával párhuzamosan kiterjedt diplomáciai levelezésbe kezdett. Zamoyszki lengyel kancellárhoz, rokonához Kassáról 1605. január 19-én írt terjedelmes levelében előadta mozgalmának okait, eddigi sikereit, s moldvai ügyekben kért tényleges támogatást. Ekkor írt a felső-magyarországi vármegyéknek és az erdélyi rendeknek is.

Forrásközlésünk Bocskai Szerencsen folytatott diplomáciai tevékenységének körébe tartozik. A fejedelem ugyanis bizonyíthatóan az országgyűlés előkészületeit, annak belső és külső támogatottságát Szerencsről szervezte. 1605 tavaszán, március 20. és április 29. között innen írt a török császárhoz, lengyel és svéd királyhoz, Mehmet pasa portai fővezérhez, a tatár kánhoz és helytartójához, Jeremiás moldvai és Simon havasalföldi vajdához, Murát nándorfehérvári szerdárhoz, Hasszán budai vezérpásához, Hasszán temesvári pasához; Rákóczi Zsigmondhoz, csesdi Báthory Istvánhoz, Gyulaffy Lászlóhoz, akit ekkor erdélyi helytartójának tekintett, Csáky Istvánhoz, a dunántúli, továbbá az erdélyi urakhoz és nemességhez, a szász székekhez, Vadas Lukács tiszántúli református szuperintendenshez és Süegh Albert szebeni királybíróhoz.

A szerencsi országgyűlési meghívót Bocskai 1605. március 29-i kelettel küldte el, április 17-re szólóan, s erről a napról keltezve ismert az a levél is, amelyet a dunántúli nemességhez címezve még Thaly Kálmán tett közzé.¹ Ennek változata az a levél, amelyet nagy forráskiadványában Hurmuzaki publikált ugyancsak 19. században, s amely a magyar történetírás számára azóta is felfedezetlen maradt.² Ez a levél az, amelyet Bocskai 1605. április 2-ről keltezve Sopron vármegye rendjeihez címezett.³ A két

¹ Thaly Kálmán: Bocskay István leveles könyve. In: Magyar Történelmi Tár. 19. (1874) (továbbiakban: Thaly 1874.), 78–82. Keltezése: Datum ex arce Szerencs, die 29. Martij 1605. Újabb kiadása: Benda Kálmán: Bocskai István. Levelek. Budapest – Bukarest, 1992. (a továbbiakban: Benda 1992.) 131–137.

² Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Românilor. IV/1. k. București, 1882. (a továbbiakban: Hurmuzaki 1882.) 412–414. Veress e levélre hivatkozva a következőképpen ír: Basta „kegyetlenkedéséről, álnokságáról és a dévai országgyűlésen végzett dolgairól pompásan ír [Bocskai] Szerencsről kelt 1605 április 2-iki (ismeretlenül maradt) szép magyar kiáltványában”. Veress Endre: Basta György hadvezér levelezése és iratai. 1597–1607. II. k. Bp. 1913. 638.

³ Keltezése: Datum ex Zerench die 2 mensis Aprilis. Anno Dominij 1605. Címzése: Spectabili, Mag[nif]icis, Generosis, Egregijs ac Nobilibus Comiti, Vicecomitibus, Judicibus, ac Universitati Nobilium Comitatus Sopronien[sis] etc. Dominis et amicis nobis honoran[dissimis] (L. S.)

szöveg gyakorlatilag megegyezik, legnagyobb különbség talán az, hogy Thaly Kálmán „profoszt” ír, míg Hurmuzaki „Processuszh”; amely nyilvánvalóan elírás. A két forrásközlés közötti összefüggésre történetírásunk eddig még nem mutatott rá, Hurmuzaki sem, aki forrását Thalynál időben később tette közzé, és Veress Endre sem, aki Hurmuzaki közlésére a figyelmet felhívta.

A két forrásközlés a történetírás számára tulajdonképpen nagy nyereség, mert fontos következtetések levonására alkalmas. Thaly a maga forrásáról a következőképpen ír: „E leveleskönyv elől-hátul töredékes darabot képező, különben jól conservált eredeti kézirat, egész ívrétben, 12 íven, igen sűrűen s *kétféle kézzel* [kiemelés tőlem] írva. Írása másként rendes, sőt szép folyóírás; de számos – gyakran merész – rövidítésekkel kivált a latin szavakat illetőleg.” Ebből egyértelmű, hogy Bocskai kancelláriájának másolati könyvével van dolgunk, amely az elküldött levelek szövegét tartalmazza.

Hurmuzaki nem utal forrására, de a betűhűségre törekvő írásmód, a rövidítések tudatos jelzése, az aláírásoknál az m.p. kitétele, a címzésnél a pecsét helyének jelzése arra utal, hogy eredeti példányt használhatott.⁴ Ebből következik, hogy a Thaly közölte változat nem a ténylegesen elküldött levél lehetett, hanem az a minta, amelynek alapján az egyes vármegyéknek és főuraknak a tulajdonképpeni levelet elküldhették. Ez magyarázza a kétféle keltezés is, amely Thalynál márc. 29-e, Hurmuzakinál ápr. 2-a. Ezt támasztja alá, hogy a Thaly-féle közlésnél tulajdonképpeni aláírás nincs, míg Hurmuzakinál Bocskai István mellett Kátay Mihály és Péchy Simon neve is olvasható.

A párhuzamos szövegvariánsok kérdése akkor válik igazán izgalmassá, ha figyelembe vesszük azt, hogy ezzel egy időben a Sopron vármegyének címzett kiáltványt német nyelvre lefordították és ki is nyomtatták Szerencsről keltezve, április 2-iki dátummal. A nyomtatvány meglete mindaddig ismeretlen volt a magyar történeti irodalomban; Magyarország az egyetlen ismert példány a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum tulajdona. Világszerte is ritkaság! Tudomásunk szerint a hazai nyomtatványon kívül csak Wolfenbüttelben és Helsinkiben van belőle egy példány, s Budapesten csak másolat.⁵ Ráadásul a Hajdúsági Múzeum példánya és a wolfenbütteli címlapja nem azonos, így ennek alapján azt mondhatjuk, hogy azt legalább két alkalom-

⁴ Az viszont rejtély, hogy a kiáltványt Hurmuzaki a felső-magyarországi rendekhez írtnak tulajdonítja. „Manifestul lui Stefan Bocskay cătră *staturile Ungariei superioare*, espunând motivele, pentru care a rădicat armele contra împăratului și indemnându-i a se uni cu dănsul”, azaz „Bocskai István kiáltványa a felső-magyarországi rendekhez, megmagyarázván az okokat, amiért a birodalom ellen fordította fegyvereit, s biztatván őket a vele való egyesülésre.” Bocskai valóban írt egy kiáltványt a felső-magyarországi vármegyékhez (Gönc, 1604. december 1., Benda 1992. 92–94.), az viszont teljesen más, mint a Sopron megyéhez címzett. Figyelemtelenségről, értelmelési vagy szerkesztési hibáról lehet szó.

⁵ Régi Magyar Könyvtár I. kötet. Pótlások. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 2002. Nr. 5713. H. n. 1605. „BOCSKAI, Stephan Copey eines Sendschreibens, welches Stephan Botschkay, etc. an einen hungarischen Herrn, seinen Blutsverwandten, von jetzigem Zustand vnd Kriegswesen in Hungarn, gethan. Aus seiner Sprach in die Hochteutsche vbergesetzt. O. O., gedruckt im Jahr 1605, o. Dr. A4 = [4] lev. - 4°. A levél kelte: „Serentsch den 2. April. Anno 1605.” Budapest Nat (copia) – Helsinki Univ – Wolfenbüttel”. Vö. Németh S. Katalin: Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. München, New York, London, Paris, 1993. H. 1922. Leírása: 5713 H. n. 1605. BOCSKAI, Stephan Copey eines Sendschreibens, welches Stephan Botschkay, etc. an einen hungarischen Herrn, seinen Blutsverwandten, von jetzigem Zustand vnd Kriegswesen in Hungarn, gethan. Aus seiner Sprach in die Hochteutsche vbergesetzt. O. O., gedruckt im Jahr 1605, o. Dr. A4 = [4] lev. - 4°. A levél kelte: „Serentsch den 2. April. Anno 1605.” Budapest Nat (copia) – Helsinki Univ – Wolfenbüttel. A Hajdúsági Múzeum példánya: HMTA 1915. Címlapja: Copy Eines Sendschreibers, welches Stephan Botschkay etc. An einen Hungarischen Herrn, seinen Blutsverwandten/ Von yetzigem Zustand vnd Kriegswesen in Hungarn gethan. Auß seiner Sprach in die Hochteutsche vbergesetzt Gedruckt im Jahr 1605.

mal adták ki. Az eredetileg gót betűs kiáltványt latin betűs változatban adjuk közre. A visszafordítástól eltekintünk, noha az sem lenne tanulság nélküli. Mindenesetre a német szöveg a magyar változattól néhány ponton különbözik. Míg a magyar változat Thalynál általában a dunántúli rendekhez, Hurmuzakinál Sopron vármegyéhez íródott, addig a német verzió címzettként egy magyar főurat, Bocskai rokonát említi: „*Levélmásolat, melyet Bocskay István egy magyar úrnak, atyafiának írt Magyarországi jelenlegi állapotáról és háborújáról. Magyar nyelvről újfelnémetre fordítva. Nyomtatott az 1605. esztendőben.*” Megszólítása is ennek megfelelő: „*Mindenekelőtt üdvözetünk és jóakarunkat Méltóságos báró Úrnak, kiváltképp kedves Atyafinknak.*” Bocskainak tudomásunk szerint a Dunántúlon – felesége révén – egyetlen férfitörzse volt, Hagymássy Kristóf, aki Bocskai mellé is állt.⁶ Mégsem gondoljuk, hogy a német fordítás miatta említ kifejezetten egy magyar főurat. Sokkal valószínűbb, hogy a humanista levélírás gyakorlatával állunk szemben, amely a magyar viszonyokkal kevésbé ismerős német nyelvterületen hitelesebben csenghetett. Azt kell tehát mondanunk, hogy Bocskai rokonának emlegetése fikció, s szerepeltetése a levél hitelességét volt aláátmasztani a nyugati közvélemény előtt.

Ennyit mondhatunk el röviden a forrásokról. Az igazán nagy kérdés azok tartalmi elemzése és a történelmi folyamatokban való elhelyezése. Részletes kifejtésre e helyen nincs módunk ugyan – a forrásközlésnek egyébként ez nem is feladata – de a leglényegesebb vonatkozásokra fel kell hívnunk a figyelmet. Mindenekelőtt feltűnő, hogy Bocskai Sopron vármegyének írt kiáltványában a szabadságharc indoklásaként elsősorban az erdélyi eseményekkel, ezen belül is elsősorban a Székely Mózes fejedelemségének leverését követő Basta-féle megtorlásokkal foglalkozik. Nem tette ezt az erdélyiekhez és felső-magyarországiakhoz írt leveleiben.⁷ Ez utóbbiak elsősorban az aktuális helyzettel foglalkoznak, s csak utalásszerűen érintik a mozgalom kibontakozásának okait. Ezzel szemben a Sopron vármegyének és a dunántúliaknak írt levél az általános vallásügyi sérelmek felsorolásán túl hosszasan és részletekbe menően foglalkozik Basta törvénytelenségeivel, vérengzéseivel, a dévai gyűlésen véghezvitt tetteivel, a nemesség és a rendi alkotmány nagy sérelmeivel, és hasonló kérdésekkel. Hely hiányában nincs módunk minden egyes említett eset történeti hátterét feltárni, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a felsorolt esetek mind valóban megtörténtek, a szereplők és az események valóságosak. Egyetlen esetet említek csupán annak igazolására, hogy a leírt ügyek mennyire élénken foglalkoztatták a kortársakat. Bánffy Dénes esete, aki Bocskai unokaöccse is volt,⁸ ténylegesen napirendre került a

⁶ Igaz, Nagy Iván (Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857–1868. V kötet. H-K. Pest, 1859. [továbbiakban: Nagy 1859.] 15–18., különösen: 18.) Kristófit a családfán pontosan elhelyezni nem tudta, de a következőket írta: „Hagymássy Kristóf 1605-ben Bocskai részére állván, ennek serege egy részét vezérlé Sopron városa ellen, de sikertelenül. 1620-ban Kőszegh vára kapitánya volt, midőn Batthyány Ferencz a várat véletlenül megtámadván, elfoglalta, s Hagymássy Kristófit fogva Pozsonyba küldötte.” Említhetnénk még Wathay Ferenc székesszéki főkapitányt, aki Hagymássy Kata, Bocskai felesége unokaöccse volt. Ő azonban sok szempontból szintén nem jöhet számításba. Nagy László: Egy szabályos magyar úr Genfben (a sokarcú Bocskai István). Hajdúböszörmény, 2000. 41., 55., 113. Hagymássy Kata egyébként 1604 szeptemberében halt meg.

⁷ Bocskai a felső-magyarországi vármegyéknek. Gönc, 1604. december 1., Bocskai az erdélyi rendeknek. Misy, 1604. dec. 12. Benda 1992. 92–94; 95–97.

⁸ Bánffy Dénes Bánffy Kristóf és Bocskai Judit (Bocskai István testvére) gyermeke, megh. 1606. Nagy 1859. 16–17.

pozsonyi országgyűlésen,⁹ s azt Báthory Gábor, Erdély fejedelme, 1610-ben a II. Mátyással folytatott tárgyalásokon mint helyrehozandó sérelmet emlegeti.¹⁰ A magyarázat az lehet, hogy a dunántúli közvélemény az eseményeket kevésbé ismerte, mint azok, akik azt közvetlenül átérték, s elszenvetdék. Mindenesetre feltűnő, hogy Bocskai általános érvrendszerében a Székely Mózes alatti történések, s az azt követő kegyetlen megtorlás lényegesen kisebb szerepet játszik, mint amilyen hangsúllyal az szerepel a Sopron vármegyéhez intézett kiáltványban.

A fenti kiáltványoknak, mind a magyar, mind a német nyelvű változatnak komoly diplomáciai és ezen keresztül stratégiai feladata volt, ezt vegyük közelebbről is vizsgálat alá.

A szerencsi országgyűlés szervezési munkálatai közt Bocskai hadai diadalmasan törtek előre a bányavárosok térségében és Alsó-Magyarországon. Elérkezett az idő a dunántúli szerepvállalásra, részint azért, mert Bocskai nemzeti alapon, a magyar rendek egésze nevében lépett fel, s nemsokára Magyarország fejedelmévé is választják. De azért is, mert Basta hadainak utánpótlását a Dunántúl birtoklásával, s az örökös tartományok Dunántúlról való fenyegetésével is gyengíteni kívánta. A történeti irodalom a dunántúli hadműveleteket általában Némethy Gergely nevéhez kapcsolja, pedig az első tényleges kísérlet Horváth Tamás vállalkozásához köthető, s Bocskai fenti kiáltványai is, a német verziót is ide értve, az ő nevével fonódnak egybe, s az ő katonai sikerét volt hivatva elősegíteni. Bocskai István Horváth Tamás személyét, mint jámbor szolgáját, s „kegyelmek esmért barátját” ajánlja a dunántúliaknak, akivel szóval is üzent, s akinek „tanulást adott minden dolgról.”

Horváth Tamás személyére vonatkozóan sajnos nagyon keveset tudunk mondani. A szabadságharc katonai történetét feldolgozó Nagy László szerint leveleiből kitűnően fiatalember. Magam úgy vélem, hogy talán azonos azzal a Horváth Tamással, akit Nagy Iván petrinyei előnévvel említ. Ez a Horváth Tamás 1600-ban nőül vette Ladony, más-képp Nagy Csemetei Annát, thömördi Thulok György özvegyét.¹¹ Feltehetően fiatalember volt tehát. Amennyiben Horváth Tamás nemesi előneve a magyar/horvát – török határon fekvő Petrinjara¹² utal, amely csaknem bizonyosnak vehető, akkor olyan harcedzett katonával állunk szemben, aki a török végek mindennapos csatájában nőtt fel. Bocskai sikerei láttán felajánlotta neki segítségét, s az a dunántúli vállalkozáshoz szolgálatait igénybe is vette.

A Sopron vármegyéhez intézett kiáltvány német fordítása láttán azt kell mondanunk, hogy Bocskainak a tervezett vállalkozással kapcsolatban nagyszabású katonai,

⁹ Az országgyűlési rendek felirata Mátyás főherceghez a katonai kihágások, erőszakos birtokfoglalások és egyéb sérelmek ügyében. 1604. márc. 25. „...Dionysium Bánffy bonis omnibus exutum domi suae captivum Casoviam adduxit ut se de eo capitale supplicium sumpturum minatus est, nisi quatuordecim millia tallerorum statim deponeret, nec tamen bona ei reddidit ...” Magyar Országgyűlési Emlékek XI. k. Szerk. Fraknoi Vilmos–Károlyi Árpád. Bp. 1890. (a továbbiakban: MOE XI. k.) 464.

¹⁰ „Végezetre az mely tizenégyezer forintot Belgiojoso az szegény Bánffy Dienes uramon vött volt, arrul ő felségét immár kétszer is találta meg az mi kegyelmes urunk, melyről ő felsége pecsétes decretumot is adott, hogy primo quoque tempore megadatná. Kívánnya azért az mi kegyelmes urunk, hogy ő felsége decretuma szerint Bánffy Dienesné asszonynak az ő felsége hugának azt a summát adassa meg.” Komáromy András: Adatok az 1610. év történetéhez. In: Történelmi Tár. 1898. 596–598. Az erdélyiek végső válasza.

¹¹ Nagy 1859. 159.

¹² Petrinja Zágráb vármegyében, a Kulpa mellett fekszik. A 16. sz. második felében a törökök kezére került, s Hasszán pasa bosnyák vezér 1590 körül itt erős várat építtetett Török kézen volt 1594-ig. 1596-ban 30 000 török Ahmet vezérlete alatt ostromolta a várat, de csekély őrsége (350 fő) visszaverte támadásait, Druskovics Iván bán pedig elűzte a török sereget.

stratégiai elképzelései is voltak, amelyek nagyjából a következőképpen összegezhetők: Horváth Tamás mellé jelképes erejű csapatot adva, a fő hadszíntéren folytatva a Basta elleni támadást, török segítséggel a Dunántúlt elfoglalva, az örökös tartományokat, Alsó-Ausztriát, Stájerországot, esetleg Karinthiát támadva leköti Mátyás főherceg azon erőit, amelyek Basta segítségére siethetnének. Azért lehetett szükség a német fordítás elkészítésére, hogy osztrák területen megmagyarázhassák a magyarokat ért sérelmeket, Basta és a Habsburgok felelősségét, s az osztrák (protestáns) rendek előtt igazolják Bocskai támadásának jogosságát.¹³ A fordításra valószínűen az a Bocatius János vállalkozhatott, aki ekkor Bocskai feltétlen híveként annak környezetében volt, mint Kassa város főbírája és egyik követe. Aki anyanyelvi szinten beszélt a németet (és a latint), mivel gyermekkorában „hochdeutsch” nyelvterületen nőtt fel.¹⁴ A nyomda helyéről legfeljebb csak találgathatunk. A magyar neveknél előforduló írásmódok (pl. Péchy helyett Bechy), s hogy a keresztneveket nem fordítja, ellenben az aláíróknál (Bocskai, Káthay, Péchy) igen, azt sugallhatja, hogy a nyomdász német anyanyelvű volt. A Sopron vármegyéhez intézett kiáltványban ugyanis ez utóbbiak keresztneve Bocskai kivételével latinus alakban található.

A fő cél tehát Basta utánpótlásának lekötése. Bocskai ennek érdekében nagyarányú előkészületeket tett. Hasszán budai pasának március 30-án írt levelében név szerint említi Horváth Tamást („kikről mindenekről bizonyost tud mondani nagyságodnak az én vitéz szolgám Horváth Tamás”), s a vállalkozás érdekében ekkor már írt „Bektes passának ő nagyságának, s mind az székes-fejérvári és kanizsai passának”.¹⁵ Elképzelését legvilágosabban a tatár kánnak április 8-án írt levelében fejté ki.¹⁶

E szerint „az felséged hada mellé bocsássam én is egy fő úr szerdáromot, [ti. Horváth Tamást] három- avagy négyezer emberrel, kik Pestnél az Dunán általköltözvén, mennének egyenesen az Dunán túl, az német királynak őstől maradt országára, oly ép, kazdag földre, kinél jobbat s kazdagabbat majd az egész keresztységben sem talál.”

A nagyvezírrre hivatkozva közli, hogy az erős fenyték alatt megparancsolta, „hogy az míg az Magyarország határán általmennek, sohul ott semmi kárt ne tegyenek, és ne pusztítsanak: mert azok minthogy az német torkában ott csak közel vadnak, módjok eddég semmi nem volt az mellénk való támadásban...” Bocskai a fegyveres akció jelentőségét abban látja, hogy „Bástának is az miatt onnat felől segítsége nem jöhet”, s így „penig az magunk hadaival, akármely helyen találhatjuk ezt az ellenséget, de ha

¹³ Az idő hiányára utal, hogy németre a magyar eredetit igen kis különbséggel fordították le, s igazából nem történt kísérlet egy, a német viszonyokra szabott másik kiáltvány elkészítésére. A szerencsi kiáltványként ismert latin nyelvű memorandum keletkezésének időpontja is vitatott, s igazából ma sem tudjuk megmondani annak tényleges diplomáciai hatékonyságát. Korabeli kiadásáról mindenestre nem tudunk. A szabadságért fegyvert fogott magyar rendek kiáltványa Európához (1605 tavasz). Latinul közölve: MOE XI. 168–184. l., magyarul: Benda Kálmán: A Bocskai-szabadságharc. (Okmánytárral). Bp., 1955. 93. 102.

¹⁴ A levél korai újfelnémet szerkezetben és szókészlettel íródott, s ez az a nyelv, amelyet Luther Márton is használt, de melyről maga is elismerte, hogy a szász kancelláriától vette kölcsön, mint amelynek nyelvét „az összes német királyok és fejedelmek megértik”, s amely „alkalmas, hogy felső és alsó németek egyaránt használják”. A félig szorbnak született Bocatiusról tudjuk, hogy járt Wittenbergben, látogatta a szász akadémiákat, s Drezdában járt iskolában. Vö. Bocatius János: Öt év börtönben (1606–1610). Ford. és az utószót írta: Csonka Ferenc. Bp. 1985. (a továbbiakban: Csonka – Bocatius 1985.) 203–204.

¹⁵ Thaly 1874. 84. 86. „legyenek minden segítséggel az én hadamnak, és a miből nagyságodot s mind ő nagyságokat ez az én jámbor vitéz szolgám megtalálja, mindenben mutassák jóakarataikat hozzája.”

¹⁶ Az felséges és nemzetes kazi-girai Tachtamis szultánnak, az nemzetes tatár nemzetségnek hatalmas fejedelmének, etc. Nekem jóakaró uramnak Datum ex arce Szerencs, die 8. mensis Aprilis. Anno Domini 1605. Thaly 1874. 87–89.

szintén még ennél több volna is, de Isten segítségével megverjük." A temesvári Haszszán pasának írt levelében is ebben látja a vállalkozás fontosságát: „onnét feljül Bástának az német segítséget nem küldhet a miatt...”¹⁷

Horváth Tamás vállalkozása végül a következőképpen alakult. Mintegy 160 főnyi csapattal április elején Pest alatt kelt át a Dunántúlra, tisztjei Szalánczy Pál és Hajdu Gergely.¹⁸ Bocskai nyilvánvalóan arra számított, hogy a Dunántúlon is elsősorban az ottani lakosság fog majd fegyvert a császáriak ellen, ezért az ottani nemesi társadalom mozgósítása érdekében Horváth Tamással többek között Batthyány Ferencnek, Nádasdy Tamásnak, s Nádasdy Lászlónak, Széchy Tamásnak, Bánffy Györgynek és Kristófnak, valamint az egyes vármegyék nemességének szóló leveleket küldött, amelyek nyilván azonosak voltak a dunántúli nemességhez, illetve Sopron megyéhez írt levelekkel.¹⁹

Milyen eshetőség volt arra, hogy Dunántúlon a rendek Bocskai ügye mellé álljanak? Nos, az általános közhangulat erősen hasonlíthatott ahhoz, amely Felső-Magyarországon uralkodott. Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei tele vannak a vallonzsoldosok okozta károk emlegetésével, s a hajdúk elleni végzések is megegyeztek az ekkortájt hozott országgyűlési törvénycikkek által elvártakkal.²⁰ A Némethy Gergely fellépésekor tapasztalt magatartás pedig azt mutatta, hogy a dunántúli nemesség megfelelő katonai sikerek láttán hajlamos volt Bocskai ügye mellé állni. A Dunántúl kettős szorítása azonban Bocskai előtt is világos volt, amelyre hivatkozik is a török előtt. Politikai bölcsességére, a magyar nemzet egészében való gondolkodásra vall, hogy a török-tatár csapatoknak nyomatékosan hangsúlyozza; Dunántúlon a fosztogatótól tartózkodjanak, s mindezért majd az örökös tartományokban kárpótolhatják magukat.

Bocskai, Kátay és Péchy érvelése, amelyben a magyar nemzet közös érdekeire hivatkoztak, s nyilvánvalóan utaltak a Szent Korona-tanra is, az adott helyzetben bizonyára nem volt hatástalan.²¹ Ezt tették a magyar rendek nemsokára a szerencsi gyűlésen a hajdúknak adott, sajnálatos módon történetírásunkban eddig figyelembe nem vett ígérvényükben,²² s ezt tette Bocskai politikai végrendeletében is.²³

Még a sok szempontból kényes helyzetben lévő özvegy Nádasdy Ferencné Báthory Erzsébet esetében is feltehető, hogy a Sopron vármegyében nagy befolyással rendelkező, de rokoni kapcsolatai révén Bocskai táborában is érdekelt, később tragikus véget ért asszony valamilyen módon együttműködhetett Némethy Gergely hadával. A soproni

¹⁷ Az hatalmas győzhetetlen császárnak kedves gondviselőjének, a tekéntes és nagyságos Haszan tömös pasának, etc., nekem jóakaró vitéz szomszéd úr barátomnak. Datum ex arce Szerencs, die 8. mensis Április, Anno Domini 1605. Thaly 1874. 94–96.

¹⁸ Nagy László: A Bocskai-szabadságharc katonai története. Bp. 1961. (a továbbiakban: Nagy 1961.) 272. Hivatkozása: A Horváth Tamás parancsnoksága alatt levő csapat regestrumát a Magyar Országos Levéltár, P 1314. hg. Batthyány család levéltára, Missiles, Török István levelei jelzetről idézi.

¹⁹ Nagy 1961. 273–274.

²⁰ Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1595–1608. Sopron, 2002. (a továbbiakban: Turbuly 2002.) Hajdúkra, kőborló fegyveresekre: 132., 493., 498., 504., 601. sz. regeszta; vallonokra: 24–28; 116, 117, 126, 127, 142, 206, 231, 243, 261, 269, 345, 362, 405, 406, 410, 411, 413, 417, 421. sz. regeszták.

²¹ „Én is igaz magyar vagyok, kegyelmetek atyjafia és vére, tagja, az kegyelmetek javát nem különben kerestük, mint az magunkét...”

²² „ha a „vitéz hadnagyok” az alattuk valókat is a haza javára szokatják, tanítják, akkor a rendek azokat „a mi véreinknek, tagainknak, barátunknak” fogják „nagy bölcsőlettel tartani”. MOE. XI. 874–877. (Pótlék).

²³ A magyarországiakat arra inti, hogy az erdélyieket „tartsák ő atyjokfiainak és ő véreinek, tagoknak”. Tarnóc Márton: Magyar gondolkodók. 17. század. Bp. 1979. 9–22.

császáriak ugyanis 1605 júniusában fegyverrel fordultak birtokai ellen, keresztúri házát felégették, majorságát feldúlták.²⁴ Batthyány Ferenchez írt leveleiből tudjuk, hogy Basta is írt neki levelet, amelynek tartalma valószínűen e körül foroghatott.

Horváth Tamás vállalkozásának eseménytörténetét Nagy László nyomán a következőképpen lehet rekonstruálni: Horváth segélykérés végett Fehérvárra indult, útközben azonban csellel kézre kerítette Vázsony várát. A pápai császári őrségéhez tartozónak adta ki magát, akadály nélkül bement az erősségbe, a kapitányt elfogta és magával vitte Fehérvárra. Az eredmény azonban nem bizonyult tartósnak. Amíg Horváth Tamás a törökkel tárgyalta, a pápai őrség katonái (140 gyalogos) titokban Vázsony alá érkeztek, s a várban lévő emberük észrevétlenül leszedte a kapuról a láncokat, s a vár tornyának ajtaját bezárta, nehogy az őrség oda tudjon menekülni. Ekkor jelt adott a rejtőzőknek, akik késlekedés nélkül egy rohammal elfoglalták a várat. A meglepett őrséget elfogták és Pápára szállították. Horváth Tamás, aki nem tudott a történetekről, Vázsony alá érve nyugodtan a kapuhoz lovagolt és bebocsátást kért. A bent levők azonban tüzet nyitottak rá, s a meglepett Horváth alig tudott elmenekülni. Néhány emberével Bocskaihoz ment, hogy jelentse neki a dunántúli vállalkozás balsikerét. Ez év júliusában a fejedelem kinevezte őt a Rába külső felén levő területek, Körmend, Kőszeg és Kesző főparancsnokának.²⁵ Talán a sikertelenség, talán az idő rövidsége, esetleg az az eshetőség, hogy Horváth Tamás az érintettekhez el sem tudta juttatni a kiáltványt, magyarázhatja a források hiányosságai mellett azt a tényt, hogy az érintett vármegegyék esetében nem tudunk annak tárgyalásáról, s utalás sincs a kiáltvány ismeretére.²⁶

Annak ellenére, hogy Horváth Tamás vállalkozása sikertelenül végződött, azok az okok, amelyek Bocskaihoz megérlelték a dunántúli vállalkozás szükségességét, továbbra is fennálltak, ténylegesen létező veszély volt ugyanis az, hogy a Horvátországban, Ausztriában és Stájerországban levő, az állandó várőrségen kívül közel 10 000 főnyi császári sereg oldalba támadja a szabadságharc északi főerőit.

Bocskai ennek elhárítását kísérelte meg Horváth Tamás vállalkozásával, s erre szánta rá magát hamarosan Némethy Gergely küldetésével, aki végeredményben a feladatot sikeresen végrehajtotta, még ha a Dunántúl tartós birtokbavétele nem is sikerült neki. Ugyanis míg Basta vallon gyalogságával és lovasságával Pozsonyban elsáncolta magát, Bocskai győztes hajdú Némethy Gergely vezérlete alatt átkeltek a Dunán és Sopronon át 1605. május 22-én már Vas vármegye területére léptek. A csepregi várból intézett felhívásra Vas megye nemessége közül csakhamar csatlakoztak Bocskai zászlóihoz Nádasdy Tamás, Sárvár ura, Hagymássy Kristóf, Salamonfai Rátky Meny-

²⁴ „teghnap Sopronybol az Nemethek ky Jöthének az en keresztlyw Hazamra. Agyuth hoszthanak Varosomoth, es Majorjmath thöveböll ky Eghetthek, az mynth a hyreth hozak. Ugyan meghis vetthek a kastellyomoth. Myerth köllessek eszth Raytham csielekedni nem tudom, Merth az elő Istennel bizonyethom, hogy az en kegyelmes Uramnak hywe voltham, s leszökis mygh Elek.” Báthory Erzsébet Batthyány Ferencnek, Léka, 1605. június 29. Várkonyi Gábor: Újabb források Báthory Erzsébet életéhez. Irodalomtörténeti Közlemények 103. (1999), 181–204.

²⁵ Nagy 1961. i. h.

²⁶ Vö.: Turbuly 2002. i. h., Bilkei Irén – Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. k. 1555–1609., Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1611–1655., Zalaegerszeg, 1996. Ez utóbbiban található egy zavaros de érdekes bejegyzés, amely szerint Zala megye közgyűlésén – Egerszeg 1611. július 29., 867. (l. 282.) – a nádor parancslevelére a Bocskai (Boczkay) Istvánhoz küldendő követekről elhatározták, hogy a vármegye a török támadásokra, a szabad hajdúk garázdálkodásaira és szegénységére hivatkozva felmentését kéri [a követküldés alól]. Valószínűen valamely korábbi bejegyzés kerülhetett rögzítésre, s valamely Bocskai-kori országgyűlésre (Korpona?, Kassa?) szülő meghívóról lehet szó.

hért és Horváth Bálint. Hamarosan sor került az örökös tartományok dulására. Ennek részletezése azonban már nem tartozik e dolgozat témakörébe.

Visszatérve forrásközléseink tanulságára, bizonyítottnak vehető, hogy Bocskai 1605 kora tavaszától foglalkozott a dunántúli hadjárattal, amelynek elsődleges célja a császári erők ottani lekötése, az örökös tartományok dülása, Basta utánpótlásának lehetetlenné tétele, s a szabadságharc fő hadszínterén a siker feltételeinek a megteremtése. Azt kell mondanunk, ez utóbbi maradéktalanul sikerült is. Végezetül a kiáltvány német fordítása és kétszeri kiadása felhívja a figyelmet arra, hogy a külföldi nem magyar nyelvű, de magyar vonatkozású nyomtatványok alapos vizsgálata számos meglepetést rejtegethet, nemcsak diplomáciai vonatkozásban, hanem a szabadságharc belső történéseinek összefüggésében is.²⁷

II

A források

AZ DUNÁN TÚL VALÓ NEMESSÉGNEK ÉS
URAKNAK ÍRTT LEVÉL.

Magnifici, generosi ac nobiles,
fideles, nobis honorandi ! Salutem et
benevolentiae nostrae
commendationem.

[BOCSKAI SOPRON VÁRMEGYE
RENDJEIHEZ ÍRT LEVELE]

*Stephanus Bochkay de kys Maria
Divina Princeps Transylvaniae, partium
Regni Hungar[iae] Dominus etc.
Siculorum Comes*

*Spectabilis, Mag[nifici], Generos[i]
Egregii ac Nobiles Domini, amici nobis
honora[ndissimi], Salutem et
benevolentiae n[ost]rae commen[damus]*

²⁷ Máiց nincs azonosítva például az a röpirat, amelyről Bocatius a következőképpen ír (1605 vége): „Amíg ezeket tárgyaltuk, megérkezett Németországból néhány – szám szerint tizenkét – cikkelyt tartalmazó és a tájékozatlan németek számára nyomtatott röpirat, mely a Bocskai-féle hajdúlázadást (ez volt a címe), a lakosság és Kassa város ügyét tárgyalta. A szerző ugyan nem volt feltüntetve, de a magyar helyzetet alaposan ismerte. Ennek a röpiratnak Bocskai nagyon megörült, mert név szerint Beliosát nevezte meg mint gyújtogató fáklját, mint e nagy tűzvész lángra lobbantóját. (Az általam latinra fordított cikkelyeket újra ki akarta nyomtatni, de ezt egyikünk sorsa sem tette lehetővé.) Mindenesetre a kiküldetésemre újabb ösztönzést kapott, méltányosabb dolgok fogantak meg lelkében, és ezért sietette elutazásomat. S mivel az említett cikkelyek eléggé lefestik Barbianónak, ennek a kétnévű sátánnak jellemét, jónak láttam azokat emlékeztetőül figyelmetekbe ajánlani, magyar urak, és teljes egészségben itt leközölni.” Sajnos Bocatius a tizenkét cikkelyt nem másolta be munkájába. Ld.: Csonka – Bocatius 1985. 22–23.

Tudván kiknek és minémő dolgokról kell írunk, és azt is, hogy egy nemzetek lévén, ebben az közönséges magunk életének oltalmáért, hütünknek és szabadságunknak háborgató ellensége ellen való támadásunkban kegyelmetek is velünk egy hajóban evez: nem véljük szükségesnek, hogy sok szókkal és okokkal az tü kegyelmeteknek eleiben adnók, elhüvén azt, hogy vala mit mi mondhatnánk és írhatnánk ez dolog felől. kegyelmetek is azt mind eleve látja és jól tudja. Az nyomorúságokat pedig, és elviselhetetlen igáját az németségnek, velünk egyetemben sok üdöktől fogván keservesen, nagy sok kárral és romlással viseli és kóstolja kegyelmetek, paizsúl és strázsául állván előttök, ennyi esztendőktől fogván való súlyos hadakozásai-ban: nem nézvén hazánknak, szép városinknak és várainknak romlását, jószágunknak pusztulását, és szegény nemzetünknek számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyását, nemhogy avval valami kedvet nállok találhattunk volna: de ha az szent Isten ilyen kegyelmesen nem könyörült volna, nem sok ideje, hogy eszünkben vöttük, hogy az törökkel való hadakozásunk színe alatt, mind magok hada s mind akkorban ellenkező had miatt, várván, hogy dolgunk erőtlenségre jusson, és az erősségek oltalmazásának színe alatt hogy kezekben keljenek, teljességgel el akartak bennünket fogyatni, és talpok alá nyomni. Meggondolván azért régtől fogván való üdöket és az hadakozásnak igaz okait: valaki igaz keresztyén hitiéért, hazája és nemzete szabadságáért kötötte fel kardját, mindenkor nemcsak igaz oknak, hanem kételen szükségesnek tartatott, az ki afféle ellenségére támadott és hadakozott. Hogy pedig az német nemzetség minékünk

Tudván kiknek es minemü dolgokrul kelt írunk, es aztis hogy egy nemzetek lévén ebben az keözeönséges magunk életének otlalmaérth, hitünknek és szabatsagunknak háborgato ellensege ellen valo tamadasunkban, kegmetek is welünk egy hajóban ewez, nem itelliük szüksegesnek hogy sok szowal es okokal azth ty kegmeteknek eleiben adgyuk, el hywén azth hogy valaminth my írhatnank és mondhatnánk az dologh feleöl, kegmetekis azth mind elewe lattia és yol tudgya. Az nyomorasagokat pedigh, és elviselhetetlen igáyáth az Nemeth nemzetségnek welünk egietemben, sok ideötöl foghwán keservessen nagy sok kárral es romlással wisely és kostóllja kegmetek. Paysul és strasaul alwán eleöttük, annj eztendeöktül foghwán valo sulyos hadakozásban, nem nézvén hazánknak, zép városinknak és wárainknak romlásáth, Jozagunknak pusztulását, es szegénj nemzetünknek számtalan vér ontáss miath ennire való elfogyasáth; nem hogy awal valamy kedweth nálok találhattunk volna, de ha az szent Isten raytunk illien kegielmessen nem keöniörülth volna, nem sok ideie hogy eszünkbe vettük, hogy az Teöreökkel valo hadakozásunk zinie alath, mind magok hada, s mind akkorban ellenkező had miath, wárván hogy dolgunk ereöt-lenséggre yusson, és az ereösségek, óalmazásnak szinie alath, hogy kezekben kellienek, tellyességgel el akartak bennünk fogyatnj és talpok alá nyomnj. Megh gondolván azérth régtül foghwán valo Ideöketh, és az hadakozásnak igaz okaith, valaky igaz keresztyen hytyerth, hazáya és Nemzete szabatságáérth keöteötte feöl kardgyáth, mindenkor nem chak igaz oknak, hanem kételen szüksegesnek tartatoth az ky afféle ellenségére tamadoth és hadakozoth. Hogy pedig az Nemeth nemzetség nekünk, olyan el-

olyan ellenségünk lött legyen, mind ez világ jól látta és jól tudja, sőt csudálták azt is az szomszéd országokban, hogy ennyi ideig is elviselhettük rajtunk regnáló kénteli és negédes igájokat. Hitünket hogy, háborgatták, siralmas szemmel és megsebhett lelkiesmérettel mima-gunk láttuk, szenvedtük: mint vötték el a hol módjok volt templominkot, mint kergették, ölték jámbor tanítóinkot, sőt abból felöllünk minémő végezések volt az római pápának, utánna halgató fejedelmekkel egyetemben, hiszszük, hogy régen értette kegyelmetek. Szabadságunkot pedig, mind az tettetés és bérlett törvének színe alatt, és az szent széknek sok citatiói miatt, s mind penig hatalmassággal magok erejével mennyire rontották legyen meg, minden jól ér-zette, a kitől volt mit elvennie, vagy pénz, marha, jószág volt az; és mindezek mellett akármely csendeszen szenvedte, legyen is azt valaki: de soha azért tökéletes hitele nállok nem volt; ha valaki megölette magát az ő felsége hűsége mellett: holta után hűségét elhitték, de árváihoz ugyanazon kegyetlenséggel voltanak, mint az többihez. Az mi legnagyobb penig, minthogy immár az mi meglőtt eddeg, lehetetlenne az nem lehet, vagy akarunk egymással egyet érteni, vagy nem: de azért, eddég az kit cselekedtünk, lehetetlen dolog, hogy soha az némettül magyarnak, akár kicsinek, akár nagynak hitele lehessen; hanem, ha mi történnék is, (kitől Isten óltalmazzon) mindnyájunknak egyenlő lészen jutalmunk. Elég példák erről – a ki máson inkább akar tanulni, hogy sem mint őmagán – az erdélyi atyafiak romlása: mikor vagy egy, vagy más szín alatt, nyavalyásokat körmök közzé kaphatták: mely kéméletlen, iszonyú kénokkal, ha-

lenségünk leöth legyen, mind ez wilag yol lattya es tudgia, seöth chydáltak aztis az szomszéd országokban, hogy ennj ideighis el wiselhettük raytunk regnaló kewelj es negédes igáyokath. Hytünketh hogy háborgatták syralmas zemmel és megh sebhetheth leölky esmérettel my magunk lattuk, zenwettük, minth vették el az holl modgyok volth Templominkath, mint kergették, eölték jámbor tanitoynkath, seöth abbol feleölnük minemű végezesek volth, az Romai Papanak utanna halgato feyedelmekkel egyemben; hiszük hogy régen értette kegmtetek. Szabatságin-kath pedigh mind az tetteses és béleth (sic) teörvének szinie allath, és az zenth Zéknek sok citatioy miath, s mind pedigh hatalmasúl magok ereyével mennyire rontották legyen megh, minden yol érzette, az kytwl volt mit el vennyek, vagy penz, marha, vagy Joszagh volt az, es mind ezek mellet, akar melly chendeössen szenvette legyenis azt valaky, de soha azért tökéletes hitele nalok nem volt, ha valaky megh ölette magát az w Felsege hiwsege mellett, holta utan hiwsegett el hitték, de arvaihoz ugyan azon kegyetlenséggel voltanak mint az tobbihez. Az my legh nagyob pedigh, minthogy immar az my megh lett eddigh, lehetetlenne az nem lehet, vagy akarunk egymással egyet erzeny vagy nem, de azert eddigh az kit chelekettwnk, lehetetlen dolog hogy soha az Nemettwl Magyarnak akar kichinnek akar nagynak hitele lehessen, hanem ha my törtennekis (kitwl Isten oltalmazzon) minnyaiunknak egyenlő lenne iutalmunk. Elég példánk errül, az ky mason inkább akar tanulny, hogy sem mint eö magán, az Erdely Atyafiak romlása, mikor vagy egy vagy más szín alatt nyawalyasokat keörmeök keözze kaphatták, mely kéméletlen izoniu kinokkal halálokkal eöltek, titkonn is el rekkenteötték

lálokkal ölték, titkon is rekkentették őket. Az kit pedig külömben kezek köziben nem vehetnek, az ő mesterségeikkel: esküéssel és hütökkel csalták meg őket; egynehány várakat, városokat megadtak hitre, és kijövéen belőne: mindjára levágták seregestől, maga az kapitánjok kebelében volt az Básta hütlevele. Azonképen egynehány vitéz hadnagyokat, kapitánokat, vagy volt vétkek reá, vagy nem? de hogy azt látta, hogy valamennyire való ember, mindjára elköltette; többi között Kis Farkasnak három hütlevele volt az kebelében, mikor felakasztatta, azon képen Boronkay Jánost, jámbor, fő, kazdag, böcsülle-tes nemesembert; Chyszár Gergelt, hazájának sok dolgokban nem haszontalan szolgálját, és Kálmándy Mihált, látott; hallott vitéz hadnagyot, az fejedelmek udvarában erős hütlevelére becsalván, az városban őket éjjel elrekkentette; ha valaki törvényre kezdett appellálni afféle foglyok között, ő mindjárt profozt kiáltott. Minthogy pedig Székely Mojszes előtt idő előtt futott volt ki Básta az országból, és az ország mellett semmit nem akart próbálni: annakutánna Déván való gyűlésben hogy notoriussággal akarta az egész országot proscibálni, és amazok törvént kiáltottak; hogy készek az szerint menteni magokat: ő azalatt sok nyársokat készített, ölökkal hordatta az istrángokat elő; fogdostatta őket, hogy igazságokban csak szájokat sem merték tátani. In summa; annyi számtalan megöletett fő vitéz emberek, atyánkfiai között a mennyit megemésztett: nevezzen vagy egyet, kit öletett volna meg törvényrel? Magam dolgát, egy öcsémet Bánffy Dienest, kit annak- előtte szóval assecurált volt, hogy a mint magát oltalmazhatná, oltalmazná: annakutánna

eöketh. Az kyth pedig külömben kezek köziben nem wehethenek, az eő mestersegekkel, esküwessel es hitekkal chialták megh eöketh, egynehány várakath s varasokath megh attak hitre, és ki ieövéen beleöle mindgyarást le vágták seregestül, maga az kapytaniok kebelében volth az Básta hyth levele. Azonképpen egynehány vitéz kapytaniokath s hadnagyokath, vagy volth wétkek reá, avagy nem, de hogy azth látta hogy valamire való ember, mindgyarást el keölteötte, teöbby keözeöth Kys Farkassnak három hyth levele volth az kebelében, mikor feöl akasztatta, azonképpen Boronkay Jánosth, yámbor gazdagh Feö beöchyületes nemes embérth, Chyszár Gergelth hazájának sok dolgokban nem haszontalan szolgálját, és Kálmándy Mihálth látoth halloth vitéz hadnagyoth, az Feyedelmek udvarában, ereöss hyth lewelére bé chyalván, az városban éyel eöketh el rekeszteötte, ha walaky törvényre kezdeöth apellálni afféle foghliok keözül, eő mindgyárth Processuszth kyáltoth. Minthogy pedig Zékel Moyses eleöth, ideö eleöth futoth volth ky Básta az országból, és az országh melleth semmith nem akarth próbálni, annak utánna Déván való Gyűlésben hogy Notoriussággal akarta az egész országoth Proscibálnj, és amazok Teörvént kyáltottak, hogy készek az szerinth mentennj magokath, eő az alath sok nyarsokath készéteteöth, eöleökkel hordatta az Istrángokath eleykben, fogdostatta eöketh, hogy igazságokban chak szayokath sem merték táátannj. In summa annj számtalan megh eöleteöth Feöwitéz emberek attiónkffay keözül, az mennjth megh emezteöth, newezen vagy egyeth, kyth eöleteöth volna megh teörvénnel. Magam dolgath ingien sem emlétem. Egy Eöchyémeth Bánffy Dyénesth, kyth annak eölette zowal assecuralth volth, hogy az

méltatlan vádolásokra, Básta parancsolatjából kétszer is láttak törvént dolgában, minthogy igazságához bízván, ő maga is az öcsém azt kívánta: és az törvén mindenszer megszabadította; de az alatt affelől az törvény megszabadításával nem gondolván; házára, kastélyjára reá küldvén megfogatták, Kassára vitette Belgio Jósa, az hova mikor törekedni mentem érette, hogy törvény nélkül ne bántsa: mindjárt azzal fenyegette, hogy elütteti az fejét, ugyan kis-karácsony napján, ha meg nem sacczolok érette; nem lött mit tennem, meg kellett érette sacczolnom, és tizennégyezer forinton váltottam meg, minden jószágát, marháját a felett elvötték tőle. Az váradi törvénnel processusát császárnak az dolog felől felküldöttem: de az tanács urak csak meg sem olvasták, hanem elhagyította Unfferczagt uram, hogy adjam meg a pénzt, nem kell az semmire. Kegyelmetek is tavaly az pozsonyi gyűlésben, az Bihar vármegye instantiájára egész országuól törekedett ezen dologért, de semmit nem fogott. A mikor pedig elbocsátották, erős hittel megesküdtették a hűségre, de avval sem elégedtenek; a summa felett pedig, melyet én adtam érette, maga jószágát, marháját vötték el, annyit, hogy az galatai tömlöczből is négy úttal kiváltozhatott volna rajta; de azzal sem elégedtenek, hanem enmagamnak kezesnek kellett lennem érette, mely hallatlan dolog; tudom, ő felségének talám efféle dolgok nem voltak akaratiából; sőt eleiben sem adják az ilyen nagy törvén-telenséget: mi rajtunk pedeg a mik meg lesznek, és szegény nemzetünken meg voltak, mégis lesznek cselekedve. És minthogy ők minket haereticusoknak tartnak: ugyan regula ez ő köztök, hogy haereticis non

minth magáth othalmazhatná, othalmazná, annak utanna, méltatlan wadolásokra Básta paranchyolattyából kétseris láttak Teörventh dolgában, minthogy igazságában bízván eö Maga is az Eöchyém azth kywánta, és az Teörvény mindenszer megh szabattotta, de az alatt affeleöl az Teörvény meg szabadétásával nem gondolván, házára, kastélyjára reá küldvén, megh fogatták, Cassara vitette Belgioiosa, az hová mikor teörekednj mentem érette, hogy Teörvény nélkül ne bánchia, mindgyarástth awal fenegette, hogy el wttety az feyéth ugyan kis karachion napyán, ha megh nem satczolok érette, nem leöth myth tennem, megh kelleth érette sarczolnom, és Tizennégy ezer forinton váltottam megh, minden Jozágáth, marháýáth az feöleöth el vették tüle; az Wárady Teörvénnel Processusath Chyazar-nak ez dologh feleöl ffeöl küldöttem, de az Tanach urak chiak megh sem olvassák, hanem el haytotta Unfferczagth uram, hogy adgyam megh az pénzt, nem kell az semmire. Kegyetekis tavaly az Posony gyűlésben, az Bihar Vármegye Instantiájára egész orszagul teorekedeöth ezen dologérth, de semmith nem fogoth. Az mikor el bochyattottak pedigh, minden marháya, Jozága el wéven, megh esküdtették ereöss hittel, és az ffeöleöth nekém kezessnek kelleth érette lennem, melj hallatlan dologh, merth az megh irth summa pénz feöleöth, az mennj Jozágáth, marháýáth el vették, az Galatay Teömlöczbeölis negyczer ky waltoszhatoth volna rayta; Tudom eö Feölsegének talán effelé dolgok nem voltak akaratiából, seöth eleyben sem adgyák ez illyen nagy teörvéntelenségeth, my raytunk pedigh, az myk megh lesznek, és szegénj nemzetünkeön, meg voltak s meghis léznek chyelekedwe. Es minthogy eök minketh hereticusoknak tartanak, ugyan

est servanda fides, – mi töllünk pedig, kik igaz keresztyének vagyunk és Istenünket igazán szolgáljuk, ugyanazt kívánják, hogy minden punc-tiában megtartsuk az mi hitünket. Nem szóllok semmit erről, eléggé tudja kegyelmetek: minémő dolgokat vittetek véghez esküvésekkel és hütökkel az több idegen országokban; ha valaki egy ember tudja állapotjokat, én is tudom, mert köztök nőttem, nevedtem fel; velem is mindazáltal ez elmúlt télen mit cselekedék Básta az békesség tractálásának színe alatt nyilván lehet kegyelmeteknél, elhittem. Mennyivel jobb tehát ez mostani indúlatunkot egy szívvel és egy akarattal fogunk, és ellenségünk ellen mindent próbálnunk, elhívén, hogy igaz okunk mellett az igaz Isten, mint eddig, úgy ennekutánna is megsegít bennünket; mert az egység legnagyobb erőssége minden birodal-moknak, melynek az is nagy bizonsága, hogy az szent Isten is látván igaz ígyünket eddig is remétségünk felett való sok jókkal látogatott meg mind Moldvában, Erdélyben, és itt Felső-Magyarországban, melyet azután is ő szent felségétől, csak magunk ne rázzuk el röllünk, bizonynyal remélhetünk. Semmi gondolkodása pedég az ottomány nemzetségről kegyelmeteknek ne légyen, mely most kegyelmes szárnya és ótalma, alá fogadott bennünket; mert erős hitlevele és biztatása vagyon nállam ő hatalmasságának, az én kegyelmes uramnak, hogy győzhetetlen fegyvere hüvelyében addég bé nem tétetik, és fogyhatatlan kincsenek erszényének szája bé nem köttetik, míg az magyar nemzetséget örökösön való boldog állapotra nem juttatja; és vagy volt eddég derekas hada ő hatalmasságának ide ki, vagy nem: de bizo-

regula ez eö közteök, hogy haereticis non est servanda fides, my tülünk pedigh, kik igaz kereztyének vagyunk, és Istenünketh igazán zolgálluik, ugyan azt kívánniák, hogy minden punctyában megh tarchyuk az my hytünketh, nem szolok semmit errül, elléggé tudgya kmetek minemü dolgokath wittenek véghez, Eskwvésekkel és hytekkkel az teob idegen országokban, ha walaky egy ember tudgya allapattio kath; énis tudom, merth keözötteök neöttem newekettem ffele, welemis mind az által, ez el mult h Télen mith chyelekedék Básta, az békesseghnek tractálásának zinie alath, nyilván leheth kegeteknél; el hittem.

Mennjvel yob tehath ez mostani intulutatunkath egy szíwel és egy akarattal foghnunk, és ellenségünk ellen mindenth próbálnunk, el hiwén, hogy igaz okunk melleth, az Igaz Isten, minth eddigh, ugy ennek utánna is megh gepoch bennünketh, merth az egyessegh leghnagyo ereössége minden birodalmoknak, melynek ezis nagy bizonsága, hogy az zenth Istenis látván igaz Igyünketh, eddighis remésegünk ffeöleöth való sok Jokkal látogathogh megh, mind Moldwában, Erdéliben es ith felseö Magyar országban, mellyeth ez utannis eö zenth feölsegétül, chyak magunk ne rázzuk el rolunk, bizonnial remélhetünk. Semmj Gondolkodasa pedligh az otthomnanj Nemzetsegtül Kmeteknek ne legien, melj mosth kegyelmes szárnia es otalma alá fogadogh bennünketh, merth ereöss hyth levele, es biztatása vagion nálam eö hatalmaságának az en kegielmes Uramnak, hogy gyeözhetethlen fegywere hyweliében addigh be nem tétetik, és fogyhatatlan kenchyenek erszenienek szája be nem köotkettik migh az magyar Nemzetségeth eöreökeösseön walo békessegh boldogh állapotra nem jutattia, és wagy wolph

nyoson igen idején, szokások kívül való időkbén, győzhetetlen, derekas ereje itt; künn léssen, és valakik az mi hűségünk alatt találtatnak, azoknak sem szemé-lyekben, sem jószágokban egész Magyar-országnak határiban bántásuk nem léssen. Ha kik pedég engedetleneknek találtatnak: protestálunk az nagy Isten-nek, minden szent angyaloknak és az embereknek előtte, hogy oka veszedel-meknek nem leszünk, és az utolsó napon adjon annak lelke számot róla, az ki az jó intésnek helt nem akart adni. Azért kegyelmeteket én is mind magam, s mind az egész magyar nemzetségnek képében nagy szeretettel kérem és intem: tekénts-étek meg Istenteket, lelketek üdvössé-gére vallott hiteteket, nemzetség-teket, és édes hazánknak régi szabadságát, ilyen igaz igyünkben (amely kegyel-meteknek is, mint szintén minekünk, sok üdökre való boldog megmaradására néz) támadjon mellettünk; és mutassa jóakarátját az mi hadainkhoz, melyet kegyelmetek köziben az én meghitt jámbor szolgálammal Horváth Tamással, kegyel-metek esmért barátjával küldöttem, kitől szóval is izentem kegyelmeteknek, tanú-ságot is adtam minden dolgokról. Én is igaz magyar vagyok, kegyelmetek atyjafia és vére, tagja, az kegyelmetek javát nem különben kerestük, mint az magunkét, bizonyosok lévén abban, hogy valaki az közönséges jóhoz magát mint viseli, az szerint való becsülletit, hasznát, és ju-talmát nállunk el nem veszti, hanem az ki elsőbb, az kedvesebb, az ki pedég na-gyobb dologban mutatja szolgálátját: annyival nagyobb háladatossággal igye-kezem hozzá jóakaratomat minden üdöben megmutatni.

Datum ex arce Szerencs, die 29.
Martij 1605.

eddig, derekas hada eö hatalmasságának ide ky, avagy nem, de bizoniossan igen ideyen szokások kyvül való ideökbén győzhetetlen derekass ereye ith kyn léssen, és walakik az my hywsegünk alath találtatnak, azoknak sem Zemeliékben, sem Jozagokban egész magyar országnak határiban bántások nem lezen. Ha kik penigh engedetleneknek találtatnak, Pro-testálunk az nagy Istennek, minden zenth Angyaloknak, és az emberekkel eleötte, hogy oka vezedelmeknek nem lézünk, és az utolso napon adgion annak az Leölke számoth rola, az ky az yo Intésnek helyth nem akarth adni. Azérth kgmettketh énis mind Magam, s mind az egéz magyar nemzetségnek képében, nagy Zeretettel kérem és intem, tekinchyétek megh Istenteketh, Leölkeö-teök wdweoségere való hyteteketh, nem-zetsegteteketh, es edés hazánknak réghy zabatságáth, illien igaz Igyünkben (a mely kgteknekis, mind zintén mj nekünk sok ideökre való boldogh megh maradására nééz) támad-gyon mellettünk, es mutassa megh yo akarattiath az my hadainkhoz, mellyeth kgmetek keöziben, az én megh hyth jámbor zolgámmal Horváth Tamás-sal, kgmeteknekis ésmérth báratiiawal kül-deöttem; kytül zowal is izenwén kegmeteknek, tanúságothis attam mind-en dolgokrul. Enys igaz magyar vagiok, kgmetek attyaffia és vére, taghya, az kgmetek yaváth, nem küleömben keres-sük, minth az magunkéth, bizoniosok lévén azokban, hogy walaky az keözeön-seges Joohoz magáth minth wisely, az szerinth való beöchyületith, hasznáth es Jutalmáth nálunk el nem weszty, hanem az ky elseöb; az kedwesb, az ky pedigh nagyob háladatossággal igyekezen hozza yo akaratomath minden ideöben megh mutatni, Isten tarchya megh kgmeteketh yo egésségghben. Datum ex Zerench die 2 mensis Aprilis. Anno Dominj 1605.

Ke. jo akaro baratia

Bochkay István m. p. L. Kathay m. p.
Simon Pechy m. p.

Canc.

Spectabili, Mag[nifi]cis, Generosis,
Egregijs ac Nobilibus Comiti,
Vicecomitibus, Judicibus, ac Universitati
Nobilium Comitatus Sopronien[sis] etc.
Dominis et amicis nobis honoran[dis]. (L.
S.)

Thaly 1874. 78–82.

Hurmuzaki 1882. 412–414.

**COPY EINES SENDTSCHREIBENS, WELCHES STEPHAN BOTSCHKAY ETC.
AN EINEN HUNGARISCHEN HERRN, SEINEN BLUTSVERWANDTEN/
VON YETZIGEM ZUSTAND VND KRIEGSWESEN IN HUNGARN GETHAN.**

AUß SEINER SPRACH IN DIE HOCHTEUTSCHE VBERGESETZT

**GEDRUCKT IM JAHR
1605²⁸**

Wolgeberner Freyherr, besonders lieber Vetter vnsern gruß vnd geneigten willen
zuvor:

Demnach vns vnverdorgen²⁹, an welche vnd was sachen halb vns zuschreiben
obligt, so wol auch, daß wir als die einer Natio[n] seind zu fristung vnser Lebens
wider die Perturbatorn vnserer Christlichen Religion vnd Freyheiten in angefan-
genem gemeinem Auffstand justae defensionis eine sach führen, für vnnotwendig
erachten, solches mit vielen Worten vnd rationibus zu erzehlen, sintemal vns bewust
alles, d[a]ß so wir sagen vnd schreiben mögen, demselben vorhin überflüssig
bekannt, wie sie dann das grosse Elend vnnnd der Teuschen Nation vnverträgliches
Joch von vielen Jahren her mit betrübtem hertzen vnnnd jhrem mercklichen schaden
vns zugleich tragen heissen vnd außstehen müssen, vngeacht benebens deß
Vatterlandes schöner Stät vnd schlösser schädlichen zustand vnnnd verderben.

²⁸ A német szöveg átírásában és értelmezésében Bariska István volt segítségemre.

²⁹ Ilyen kifejezés: „vnverdorgen” nincsen, feltehetően „vnverborgen” állt az eredeti szövegben, így nyomdahibának minősíthető a hiba.

Verwüstung der Güter vnd dieser betrübten Nation durch erbärmlich vnd vnzählich Blutvergiessen zugefügten Abgang Hungarn sich biß daher der Teuschten Nation zur Schild vnd Wehr fürstellen lassen, mit dem allen aber nicht allein kein gunst, noch gnade bey jhnen erlanget, sonder da der Allmächtige gegen vns sein Gnad nicht erzeigt, hatten sich vnter dem schein der Defension dieses Reiches in schwebendem Kriegswesen vnser widerwertige, vns in die äusserste Debilitation vnd abnemen zutreiben, vnderstanden, die fortalitia einzunemen, vns hernach garn außzurotten oder vnter die Füß zutretten, beschlossen.

Derwegen von vns für eine vnumbgängliche noturfft erachtet worden, jedweder vmb erhaltung seines Christlichen glaubens, Beschützung deß Vatterlandes vnd dieser Nation Freyheiten sein Wehr angürte vnd wider die Feind streite. Daß nun die Teutsche Nation solcher Feind sey, die das Hauß Österreich bißher, vns zu belistigen vnd verderben, Järllich gesändet, wil ich mit der ganzen Welt bezeugen, darüber sich die benachbarten, frembde Natione[n] verwundert, d[a]ß wir jr stolz vnd hochmütiges joch so lang ertragen vnd erdulden mögen.

Dann sie vns nit allein in Religionsachen persecirt, die Kirchen occupirt, die Lehrer deß Worts Gottes vertrieben oder gar vmb Leben gebracht, wie wir mit grossem Hertzleyd sehen müssen, Sondern auch der Römische Bapst vnd seine Teutsche Adhaerenten der Fürsten vnserhalb verderbliche Discurs abgedroschen, wie vnser Alte Freyheiten vnter dem schein deß Rechten vnter zurdrukken, vnd wir vnter das Joch deß Geistlichen Stuels wider gesteckt würden. Wie mancher, sonderlich der an Gelt vnd Gütern etwas vermöcht, bißhero mit höchsten schaden, genugsam erfahren vnd noch empfinden thut.

Ob aber wol sich mancher ingedult williglich darein ergeben, so hat er doch kein Huld, noch Credit bey jnen erlangen mögen. Da einer auch wegen Ihrer May[estät] das leben geendet, ist man doch gegen seinen hinderlassenen Waysen in voriger vnd[d]ultigkeit³⁰ verharret Vnd da wir vns gleich auff new vereinigten, ists doch ein vnmüglich ding, was sich bißhero verlossen in vergessenheit zu bringen: Sie halten vnschuldige, wie schuldige. Dessen vns genugsame Exempel geben vnser Sibenburgische Brüder, wie Tyrannisch sie mit denselben vmb gange[n], wie schrecklich sie die gemartert, mit harter pein letzliche[n] öffentlich vnd heimlich hinrichten lassen: Die sie aber mit Gewalt vnter die hende nicht bringen mögen, haben sie gegen solche jre meisterliche listen, falschen Eyd vnd zusagen gebraucht vnd betrogen, wie solches dann etliche[n] fürnemen Hauptleuten, so ihnen auff trawen vnd glauben Städt vnd Schlösser auffgeben, widerfahren, wiewol dieselb deß Basta Glaubenbrieff im Busen getragen, sampt den jrigen niderhawen lassen, mit andern fürnemen Hauptleuten, da ers gemerckt, daß sie zugebrauchen seyn, [glei]chenmäsig³¹ gehandelt dieselbe[n] / von den andern, sie habens verschuld oder nit abgesondert vnd vertuschen lassen. Inmassen solches dem Kys Farkas, welcher da er gehenckt worden, drey Glaubenbrieff vom Basta bey sich gehabt, widerfahren, so wol dem Boronkay Ianos, so ein

³⁰ A betűkihagyás tartalmilag csak az „vn[d]uldigkeit” pótlást engedi meg.

³¹ A „[...]chenmäsig” szó értelemszerűen „[glei]chenmäsig”, a mai németben gleichmässig.

fürnemer vermögner vom Adel Csisar Gergel gegen dem Vatterland nutzlichen Diener vnd Kalmändi Michäl wolgeübten, versuchte, ehrlichen Hauptman durch sein Practicen auff Trawen vnd Glauben in die Stadt gelockt vnd sie nächtlicher weil heimlich hinrichten lassen, vnnd habe dern gefangener einer in seiner gerechten Sachen appellirn wollen, habe der Basta alßbald dem Profosen geruffen, Wie er daß, als er die vnzeitigen flucht vor dem Zaekel Moises auß Siebenbürgen genommen vnd bey erhaltung desselben nicht probiren wöllen, in dem zu Deva gehaltenem Landtag die Ständ in notam proscribirn wollen, als sie nun drüber das Recht begert, dabey sie sich zu rechtfertigen vnd zuverantworten vrbietig gewest, habe er alsbald ein anzahl Spiesse zurichten, arm voll strick jhnen zuwerffen, vnd sie in die Gefängnus nemen lassen, daß also die ehrliche Leut in jhren billichen sachen verderben vnd dabey stillschweigen müssen. In summa vnter so viel ehrlichen, fürnemen Rittersleuten / wer wil mir einen nennen, den er Jure mediante hette hinrichten lassen, mein Sachen wil ich schweigen, allein meines Vettern Banffii Dienes zugedencken, welcher massen der Basta jhne erstlich mündlich essecurirt, daß er sich auffß beste defendirn wölt, hernach auff vngründliches angeben, auß sein, deß Basta befelch, die sachen mit Recht, so gedachter mein Vetter sich auff sein gerechte sach verlassend, selbst begert, zwey mal ersehen vnd wie wol jne das Recht allemal ledig gesprochen, so hat jhne doch der Belgiojosa auff seinem Schloß gewaltiglich vberfallen vnnd mit sich gefenglich nach Caschaw geführt, dahin ich mich seinetwegen verfügt vnd bemühet, auch gedachten feldt Obristen gebeten, daß er jhne extra Juris processum nicht beschwere, darauff er jme alßbald getrohet, daß er jhme vnverschonet deß H[eiligen] Newenjahrstag enthaupten lassen wölle, wo fern ich für jhne nicht schätzen vnd für jhne erlegen woll, daß ich mich also auß bezwungener noth vmb 14000: Thaler für jhne schätzen vnd es erlegen müssen, hab ich jn anders bey leben erhalte[n] / vnnd widerumb auff fryen Fuß bringen wollen, mit dem er sich noch nicht genügenlassen, sondern darüber alle seine Güter eingezogen, vnnd obwol ich in dieser Sach den Rechtlichen Proceß vnd erkantnuß, so zu Wardein gehandelt, Ihrer May[e]st[ät] zugeschickt, so haben doch solchen die Räth nicht allein nicht abhören wollen, sondern jne Herr Vnverzagt mit vermelden weggeworffen, man beger die acta nicht, allein das Gelt, die Herrn sich ebens falls bey dem verdigen Preßburgischen Landt auff der Spanschafft Bisorinstantien der sach halber starck bemühet, aber wenig oder gar nichts gericht. Wie nun gedachter mein Vetter deß Arrests erlassen worden, aber das, daß er seine Güter hinderlassen vnd sich deposito verobligieren müssen, hab ich für jhne (welches vnerhört) genugsame bürgschafft thun müssen, da er doch mit seinen Gütern, so er vber obgedachte Summa Gelts dahinden gelassen, auß dem Galator thurn zuvier maln hette erlöst werden können, welches alles, wie ich da für halte vnnd glaub, nicht auß jhrer Meyest[ät] Vorwissen noch bewilligung geschicht, vil weniger derselben fürgebracht worden, das beneben v[nd] interim vber vnser arme Nation außgegossen wirdt, wird also gethan vnd exsequirt verbleiben, sintemal sie vns für Ketzler erkennen, vnd dieser jhrer Regel Heredycis non est servanda fides³²

³² Heredycis non est servanda fides = az etrekekeknek adott eskü nem érvényes.

nachleben wollen, von vns aber, so rechte Christen seynd vnd Gott recht dienen, in allen puncten vnsern Eyd gegen jhnen zuhalten begern, diß wil ich dabey beruhen lassen, dieweil dem Herrn zu vor bewust, was sie mit jhrem Eyd bey frembden Nationen ins Werk gericht, welches ich, als der bey jhnen educirt vnd ausserzogen, wol erfahren, wie vngebührlich der Basta auch disen Winter vber vnder dem schein deß friedens mit mir gehandelt, wird dem Herrn zweyfels ohne bewust sein, wie viel ist denn besser vnnd nutzlicher vnser fürhabendes werck mit einhelligen Hertzen vnnd willen fortzusetzen, vnd an vnsern Feinden alles, so immer möglich, zuversuchen, mit der tröstlichen Hoffnung der Allmech[tig werde vns bey vnser gerechten Sach, wie bißhero Genad vnnd Hilff verleihen, darzu allein nur die einigkeit, ohne dieselben kein weltliches Regiment standhaft noch mächtig zwischen vns mangeln will, welches vns der Allmächtig in Moldaw, Sibenbürgen vnd Oberhungern auß Göttlichen Gnaden erzeugt vnnd bey vnser gerechten Sachen die einigkeit vnnd über verhofften erlangten Proceß verliehen vnd noch ferner verleihen wird.

Wegen der Ottomannischen Nation habe der Herr keine frembde gedanken zu sich zufassen, welche vns jetzunder vndt jhrer Gnadenflügel vnd defension auffgenommen, darüber jrer mächtigkeit, meines Gnädigen Herrn gefertigte starcke Bündnussen vnd vertröstung in händen habe, darinnen er sich verobligirt, sein entblöstes, vnüberwindliches Schwerd ehe nicht wider zubedecken, auch seinen Schatz nicht zuschliessen, biß er diese betrangte Hungarische Nation zu einem ruhigen stand vnd ewigen frieden gebracht habe: Darzu werden jhre mächtigkeit diß Jahr ein ansehnliches vnüberwindliches Kriegsheer, so vor nie geschehen vnd wider jhr gewonheit zeitlichen herauß schicken, alsdann sollen diejenigen, so in vnser Devotion erfunden werden, so wol in jhren Gütern als Personengeschütz vnd gehandhabt werden: Welche aber widerwertig erscheinen, darüber wir für Gott seine H[eiligen] Engeln vnd diser weit protestirt haben wollen, d[a]ß wir an jrem verderben nit vrsach, noch schuldig seyn sondern, werde die verantwortung am Jüngsten tag deme allein obligen, so vnser vermahnung nicht statt thun vnd sich daran nicht kehren wollen. Ist derwegen an den Herrn Vettern hiemit mein freundlich bitten, er wölle erstlich Gott für augen haben, die zu seiner Seelen seligkeit dienstlich ware Religion bedencken, vnnd vnser Nation liebes Vatterland, derselben Freyheiten vnd vnser gerechte Sachen, welches alles zu vnser ruhigen Permansion angesehen, zu gemüt führen, vns als dann beyspringen vnnd vnserm Kriegsvolk, so wir subductu vnser getrewen dieners vnd deß Herrn guten bekanten freund Horväth Thomasen, dem wir auch mündliche außrichtung anbefohlen, zu ihme abgefertigt allen guten willen Hülff vnd assistentz leisten, ich auch als ein rechter Hungar, deß Herrn befreundter Fleisch vnd Blut deß Herrn Wolfahrt nit mindern, als dis mein beger. Dann vns der Allmächtig mit solchem verstand vnd judicio begabt, daß wir die Leut vnderscheiden vnd deß Herrn fürnemens Geschlecht vnd Herrstand für augen zuhaben wissen / vnd vns nach deß bißhero erzeugten guten willen vnd diensten zurichten, welches wir vmb jhne gedenckwürdig zu remuneriren, vnnd da vns der Allmächtig glück vnnd segen verleihet, solle der Herr dabey für andern bedacht

werden, dann ich als ein enig Person mein eignen nutz nit, sondern die gemein
Wolffahrt suchen thue vnd das alles, so wir erobern, in gemein den verdienten solle
conferirt werden. Hierauff deß Herrn willfähige antwort erwartend vnnnd denselben
in Schutz deß allerhöchsten befehrend. Serentsch den 2. April Anno 1605.

Frater

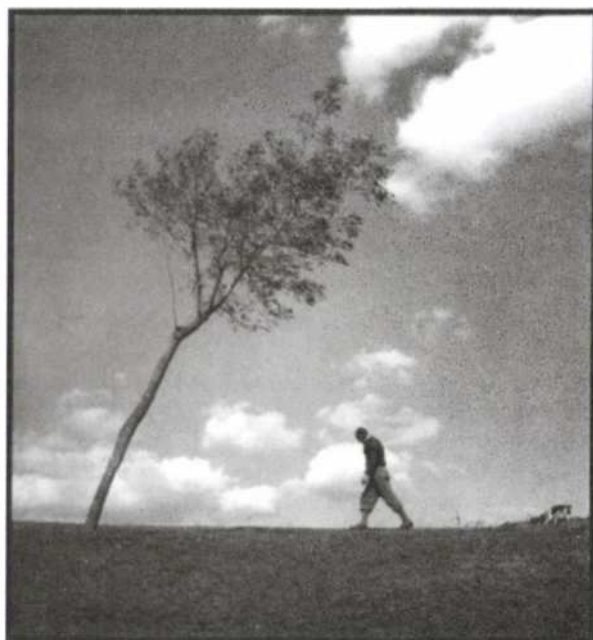
Stephanus Botsgay

Michael Kathay

Simon Bechy³³

Nyomtatott, eredeti.

Hajdúsági Múzeum Történeti Adattára Nr. 1915.

Tavaszi séta. (Diebold K. felv. 1930-as évek. Soproni Múzeum [SM] Fényképtár)

³³ Péchy Simon.

Egyre gyakrabban lehet találkozni azzal, hogy a Burgenland tartományi nevet szolgáian lefordítják Várvidékre. Nagyon nehéz egy terjedőben lévő szóhasználatnál szemben felvenni a küzdelmet, mégis célszerű megmagyarázni, hogy egy osztrák közigazgatási fogalom tükörfordításából levezetett nyelvi forma miért hibás és megtévesztő.

A Burgenland elnevezést a köztudatban, még Ausztriában is úgy tartják nyilván, hogy az a tartományban levő sok várral áll összefüggésben. Ez a nézet azonban téves, a névnek semmi köze sincs a várakhoz. Amikor a Trianoni, ill. Saint Germain-i békeszerződésekben a Magyarország és Ausztria közötti határt megállapították, mászóval Nyugat-Dunántúl németlakta sávját Ausztriának ítélték, a terület megjelölése Deutsch-Westungarn, illetve ennek francia megfelelője volt. Az osztrákokat nagyon zavarta, hogy a terület megjelölésében az Ungarn, tehát a Magyarország megjelölés szerepel, ami utal arra, hogy a szerzemény egy másik országtól lett elcsatolva, ráadásul attól az országtól, amellyel a világháborúban együtt harcoltak. Ezért kerestek egy számukra elfogadható, a vidéket megjelölő elnevezést.¹ Ennek az elnevezésnek a magyarázatát G. F. Litschauer: *Österreichische Geschichte* című könyvében találtam meg, ahol a következő olvasható (német nyelven): "A Burgenland név csak 1918-ban keletkezett, és azt Alfred Walheim, a későbbi nagyrédmű tartományi főnök terjesztette el [a köztudatban]. Levezetése a régi nyugat-magyarországi vármegyék elnevezésének végződése alapján történt: Pozsony (Pressburg), Moson (Wieselburg), Sopron (Ödenburg), Vas (Eisenburg), nem pedig – mint az sokszor hallható és olvasható – a tartományban levő számos várból."²

Az idézetből az is látható, hogy egyes osztrák körök Pozsonyt illetve Pozsony vármegye egyes részeit is beleértették ebbe a körbe, és ezért első megjelölése egyes újságcikkekben Vierburgenland-ként jelent meg. Miután a vesztes Ausztria a győztesnek kikiáltott Csehszlovákia igényeivel nem tudott konkurálni, Pozsony vármegyéből Ausztria területet nem kapott, tehát a név elejéről a „Vier” megjelölést el kellett hagyni. Más szóval az elcsatolt tartomány három vármegye területéből tevődött össze, következésképpen a megjelölés az érintett három vármegye nevéből lett levezetve. Mivel a vármegyék német neve -burg-ra végződött, ebből ered a tartomány neve.

A Várvidék magyar megjelölés azért is helytelen, mert földrajzi tájegység elnevezését sugallja, és az egyre távolodó történelmi eseményeket nem ismerőkben azt a képzetet kelti, hogy ezt a vidéket már az első világháború előtt is így jelölték meg, még ha a történelmi Magyarország része volt is. A földrajzi tájegység képzeete pedig egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Burgenland egy osztrák közigazgatási tartomány, amelynek egyes részei egymástól nagyon is elkülönülnek. A Moson vármegyéhez tartozott

¹ A kérdéstről lásd Tóth Imre: A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Sopron, 2006. (Dissertationes Sopronienses 2) 13–14.; ill. osztrák részről Fred Sinowatz: Zur Geschichte des Landesnamens. Burgenländische Heimatblätter 1961. 124.

² G. F. Litschauer: Österreichische Geschichte. Obelisk Verlag, Wien, 1965. 415. o. lábjegyzete.

részt az osztrákok ma Seewinkelnek (Fertőzug) jelölik, ami a Kisalföldhöz tartozó sík terület. Itt helyezkedik el a Fertő-Hanság Tájvédelmi Körzet osztrák része, amelynek magyarországi folytatása is van, a két rész együttesen ma a világörökség részét képezi. A Fertő nyugati partja már Sopron vármegyéhez tartozott a Lajta hegységgel együtt. Ugyancsak Sopron vármegyéhez tartozott a Rozália és a Soproni hegység ma Burgenlandhoz tartozó része, majd ettől délre az egykori felsőpulyai járás dombos területe. Utóbbit a Kőszegi hegység és az osztrákok által Bucklige Weltnek nevezett hegyes-dombos terület keleti nyúlványai választják el a Vas vármegyéhez tartozott Őrvidék–Németújvár–Gyanafalva (Wart–Güssing–Jennersdorf) területtől. Fialat koromban a földrajzórán az itteni hegyeket az Alpok nyúlványai megjelöléssel tanították. Tehát a tartományban található lápvidék, síkvidék, dombvidék és középhegység is.

A várak sem annyira gyakoriak ebben a tartományban, mint ahogy azt a Burgenland név első hallásra sugallja. Burgenlandban összesen nyolc vár illetve várom van: a leghézsakibb a Sopronnal közel azonos földrajzi szélességen fekvő Fraknó (Forchtenstein), majd ettől délre sorban Kabold (Kobersdorf), Lánzsér (Landsee) (romos), Léka (Lockenhaus), Borostyánkő (Bernstein), Városszalónak (Stadtschlaining), Monyorókerék (Eberau) és Németújvár (Güssing)(részben romos). Fraknótól északra, tehát Burgenland északi harmadában egyedül Szarvkő (Hornstein) mellett van egy középkori vár alig látható romos maradványa, ezen kívül több vár nincs. A Fertő nyugati partján és Kismartonban találunk városfalakat, illetve ilyenek maradványait. A legépebben a városfal Ruszton (Rust) és Feketevárosban (Purbach) maradt fenn. Az egykor Moson vármegyéhez tartozott területen várat egyáltalán nem lehet találni. Ekképpen a tartománynév téves fordításának tárgyi alapja sem lenne.

Nem tartom szerencsésnek tartománynév -land utótagjának „vidék”-re való fordítását sem. Ausztriában vidékek megjelölésére a Viertel (Waldviertel, Weinviertel, Mühlviertel), néha a Gau (Lungau, Pinzgau) a megszokottabb, a Land szóval ilyen értelemben csak szóösszetételben (Alpenvorland) találkoztam. Viszont Ausztria szövetségi tartományokból álló szövetségi köztársaság (Bundesrepublik), az egyes tartományok megjelölése Bundesland, magyarul szövetségi tartomány, ezekben a Landeshauptmann a legmagasabb közjogi méltóság, akit mégse lenne helyes tartományi főnök helyett vidéki főnökre magyarosítani.

A soproniakat az is zavarhatja, ha a Várvidék megjelölés tájegységet jelent, akkor ennek földrajzi kereteibe Sopronnak is bele kellene tartoznia. Az osztrákok így is képzeltek el tartományukat Sopron (Ödenburg) fővárossal. Ezt az 1921-es népszavazás eredménye megakadályozta. A „leghűségesebb város” hírnevén ejtenénk csorbát – ahol egyedülként sikerült a trianoni békeszerződésen változtatást elérni –, ha ezt a tájegységnek ható és történetietlen fordítást minden kritika nélkül elfogadnánk.

Kétségtelen, hogy Burgenland lakossága 1921-ben is túlnyomórészt németajkú volt, a horvátok pedig a lakosságnak mintegy 20 %-át tették ki. Magyar nyelvű sziget ezen a területen csak az Őrvidék (die Wart) és Felsőpulya (Oberpullendorf) illetve környéke volt, a magyarok a lakosságnak még 10 %-át sem adták. Az 1923-as osztrák népszámlálás adatai szerint a területen mintegy 15 000 főnyi magyar lakosság élt.

Németh Adél: Burgenland c. „mini”-útikönyvében³ a szerző a Burgenland elnevezés eredetét helyesen adta meg. Elkövetett viszont egy másik elnevezési hibát. Neve-

³ Németh Adél: Burgenland. Bp., Panoráma, 1986.

zeten a Felsőőr (Oberwart) környéki magyar szigetet, a fent említett Őrvidéket Felső-Őrségnek keresztelte el. Az Őrvidék elnevezés nagyon régi, a helységnevekben is szerepel: Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget (Oberwart, Unterwart, Siget in der Wart). A német Wart megjelölés ugyanilyen régi, és ugyanazzal az "őr" jelentéssel bír. Alsóőr és Őrisziget községekben ma is zömmel magyarul beszélnek, Oberwart azonban megnőtt, várossá fejlődött, lakóinak többsége betelepedett németajkú. Magyarországon a Szentgotthárdtól délkeletre, Őriszentpéter környékén található, szeres településeiről híres vidéket nevezük Őrségnek. Ez a településforma nem található meg az Őrvidék falvaiban, azok településszerkezeti sajátosságait édesapám, Dr. Wallner Ernő írta le részletesen.⁴ Tehát semmi esetre sem szabad Felső-Őrséget írni. A nyugat-dunántúli Őrséget eszerint Alsó-Őrségnek kellene nevezni, ezt az összekapcsolást azonban a két vidék erősen eltérő települési sajátosságai nem teszik lehetővé. Az persze valószínű, hogy mindkét területre a magyar királyok telepítettek magyarokat határőrzési céllal, de ez még nem jogosít fel a fenti elnevezésbeli összekapcsolásra.

Mindezeket azért írom le, mert Burgenland véleményem szerint egy osztrák közigazgatási fogalom, a mai tartománynak az első világháború előtt magyar megjelölése nem létezett. Ezért tudatosítani kell, hogy a Burgenland megjelölést nyugodtan használhatjuk a magyarban is. Ugyanakkor legyünk tisztában azzal, hogy az elnevezés a magyar vármegyék neveinek német fordításából lett levezetve, így végső soron a Burgenland elnevezés áttételesen maga is magyar eredetű.

Földrajzi, közigazgatási megjelölések erőszakos magyarításával nem lehet egyetérteni. Az ilyen törekvés oda vezetne, hogy ad absurdum Salzburgot Sóvárnak, Regensburgot Esővárnak kellene hívni, ami nyilvánvaló képtelenség, sőt az utóbbi esetben az etimológia félreértelmezése is lenne.

Sopron, Vöröskereszt Otthon (elpusztult). (Diebold K. felv. 1935. SM Fényképtár)

⁴Wallner Ernő: A felsőőrvidéki magyarság települése. Földrajzi Közlemények, 1926. 1–4.sz., 1–36.

Az Egyesület támogatta a Storno család síremlékének felújítási munkáit a Szent Mihály temetőben. Hozzájárult a január 30-án felavatott Friedrich Károly-emléktábla költségeihez, amelyet a Színház utcában helyeztek el. Anyagilag hozzájárult a Sopronhoz tartozó Brennbergbánya sétaparkjának kialakításához is. Elkészült – mecénásunk, a TÁÉG Rt. segítségével – a Diebold Károly emléktábla, Sz. Egyed Emma szobrászművész alkotása, amelyet 2006 elején avattunk fel. Folyamatba lett helyezve – a várossal együtt – a város tulajdonában levő Pihenőkereszt felújítása a balfi országút mentén. Felvetődött és – egyelőre csak az engedély megszerzésével – megkezdődött a bánfalvi hősi temetőben közös sírban pihenő névtelen áldozatok részére méltó szövegű emléktábla állítása. Remélhetően ezeknek eredményes végrehajtásáról illetve befejezéséről a jövő évben fogunk tudni beszámolni.

Winkler Oszkár emléktáblával tüntettük ki az ún. „inkubátor-ház”-at, amely a kortárs építészet elismert értékű alkotása. Az okleveleket Boros László bizottsági elnökünk, a hagyományoknak megfelelően Szent Mihály napján adta át a beruházó, a tervező és a kivitelező képviselőinek, a tábla leleplezése előtt. Folytattuk a házszám-tábla adományozási akciónkat, idén az Ösvény út házait láttuk el tetszetős kerámia táblákkal.

A Castanea egyesülettel együtt kezdeményeztük a Fenyves sor 10. löver-gesztenyés védettségét, reméljük, hogy ez eredményes lesz.

Egyesületünk pályázatot hirdetett az 1956-os forradalom soproni eseményeivel kapcsolatos emlékezőkészítésére. A pályázat határidejét a Szemle Alapítvány kuratóriuma 2006 március végéig meghosszabbította. Az eddig beérkezett dolgozatok alapján is remény van arra, hogy az ötven éves évforduló alkalmából a Soproni Szemle értékes anyaggal szolgálhatja olvasóit és a történetek dokumentálását.

Az Egyesület által létrehozott két Alapítvány éves beszámolóját illetve helyzetét a közgyűlésen részletesebben ismertettük.

Megköszönjük minden tagunknak a tagdíj befizetését, annak esetleges felülfizetését. Köszönetet mondunk mindazoknak a fáradozásáért, akik tevékenyen járultak hozzá munkánkhoz, továbbá mindazoknak, akik adóbefizetésük 1%-át Egyesületünknek ajánlották fel és mecénásainknak, köztük a Városnak, az anyagi támogatásért. Mindezzel működésünk fenntartását tették lehetővé. Megköszönjük a Városnak, hogy az úthálózat karbantartási és korszerűsítési munkái során az egykor Egyesületünk által állított Kossuth téri órát szépen felújította

Sopron, 2006 január

Dr. Kubinszky Mihály
elnök

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA | Városszeretet és patriotizmus.
Horváth Zoltán 75 éves

A véletlen folytán gyors egymásutánban két kerek évfordulót ünnepelhetett a Soproni Levéltár és a város helytörténet iránt érdeklődő közönsége. Az elmúlt számban emlékeztünk meg Tirnitz József 80. születésnapjáról. Ez alkalommal a 75. életévét május 6-án betöltő dr. Horváth Zoltánt köszöntjük, aki 36 esztendő telt el az intézményben, amelyet 1961-től nyugdíjazásáig, több mint 30 éven át vezetett.

Otthonában felkeresve elsőként a családról, a felnevelő közegről kérdezem:

Somlószőlősön, a Somló hegy lábánál születtem vagyonosnak mondható családban. Édesapám, Horváth Gyula 20 holdon gazdálkodott, egy ideig ő kezelte nagyanyám és nagynéném jelentősebb birtokrészét is. Sajnos, nagyon korán elvesztettem, 10 éves voltam, amikor 1942-ben meghalt. Testvérem nincs. Édesanyámnak, a közeli Dabronyból való Molnár Gizellának szerencsére hosszú élet adatott.

Hogyan alakult a kis család sorsa édesapja halálát követően?

Erős akaratú apai nagyanyámmal nem volt felhőtlen a viszony, így hamarosan Dabronyba, az anyai rokonsághoz költöztünk. A csonkán maradt család megélhetését, taníttatásomat nehéz volt fedezni. Apai örökségként hosszas huzavona után nyolc-

holdnyi földet kaptam meg. Az ott termett széna árából teheneket tartottunk, édesanyám vaját köpült. Soproni licistaként később a Danisch cukrászdában adtam el a vaját, így jutottam pénzhez, ami segített a soproni tartózkodás költségeinek fedezésében.

Mikor került a Soproni Evangélikus Líceumba?

1943. november 1-én. 1944 áprilisáig tartott a tanév. A németek bevonulását követően hamarabb befejeződött a tanítás, a következő év gyakorlatilag kimaradt, illetve magánvizsgát tettem.

Hol és hogyan élte meg a háborús eseményeket?

A falunkban, Dabronyban voltam. A menekülő németek visszalöttek még, és egy gránát levitte a házunkról a cserepeket. Más, nagyobb baj szerencsére nem történt.

Térjünk vissza a líceumi évekre...

Sopronban először kollégista voltam a Hunyadi utcai diákothonban, de laktam harmadmagammal az iskola altisztjénél is. Ötödikben, épp az államosítás időszakában vesztettem egy évet. Nagyon sovány voltam. 168 cm magas, 47 kg. Először tbc-t állapítottak meg, de édesanyám nem nyugodott, és Budapesten is megvizsgáltatott. Szerencsére a tbc gyanúja nem igazolódott be. Otthon hagymával, tejjel, mézzel kúráltak, 14 kg-ot gyarapodtam. Végül különböző okok miatt kihagytam egy évet. Visszakerülve Sopronba új osztály fogadott, utólag visszatekintve azonban nem jártam rosszul, mert törekvő, jól tanuló társaságba kerültem, ahol helyt kellett állni. Ez sikerült, hatodikban már jó tanuló voltam.

Hol étkezett a soproni években?

Egy ideig tápintézetes voltam. Ez a több évszázadot megért intézmény a szerényebb sorú gyerekek számára biztosított meleg ételt kedvezményes áron. Sajnos, időközben megszűntették, így önellátásra szorultam. Több helyen próbálkoztam, végül a 7–8. osztályban a Rózsa utcában kosztoltam, Luksanderéknál. Otthonról hoztam a falusi nyersanyagot, burgonyát, tojást, ami segítséget jelentett nekik az akkori rossz ellátási viszonyok között. A nyolc év alatt itt kaptam a legbőkezűbb, már-már otthonias ellátást. Az asztaluknál a családdal együtt ülhettem, örült a néni, ha kétszer merítettem, nem sajnálták tőlem az ételt.

Tudna néhány szót mondani a tanáraitól is?

Az igazgatónk először a kiváló tudású, nagy műveltségű Pröhle Jenő volt, aki 1948-ban, az államosítás időszakában lemondott. Őt Peéry Rezső követte, akinek a neve a Soproni Szemle újraindításakor főszerkesztőként is felmerült. 1956-ban elhagyta az országot. Szeretett osztályfőnököm, Tóth Ferenc latin és magyar tanárom volt az ötödik osztálytól az érettségiig. A történelem iránti érdeklődésemet Dr. Kamondy Zoltán és Kozák Lajos tanárain alapozták meg. Szeretettel gondolok Mantuano Józsefre, matematika–fizika tanáromra, Zombori Istvánra, Leitner Józsefre. Kollégiumi nevelőtanárom volt Sümeghy József, akihez több kedves emlék fűz.

Hogyan lett történész és levéltáros?

Némi vargabetűvel. Anyai nagybátyám, aki nagyon ügyes, kereskedő szellemű ember volt, azt mondta, nem azért taníttattak, hogy szegény tanárembernek menjek, aki egy nadrágot visel egész életében... Családi nyomásra így a Közgazdasági Egyetemre jelentkeztem. A felvételizésről elkéstem, mert senki sem tudta, merre van a Tolbuchin

körút, meg a Marx Károly egyetem. A felügyelő tanár szívességből adott fél óra ráadást. 1952-ben vettek fel ösztöndíj nélküli hallgatónak. Ennek is örülni kellett, hiszen hiába éltünk nagyon szerény körülmények között, előnytelen volt a származásom. Mit sem változtatott ezen, hogy örökségként kapott földemet, amit időközben egy Dabrony környéki, valamivel nagyobb parcellára cseréltünk, felajánlottam az államnak. Az első néhány nap után aztán úgy láttam, mégsem nekem való a közigazgatás szakma, átíratkoztam a Bölcsészkarra egyszakos történésszakra. A levéltár szakot az akkori képzési rendnek megfelelően már munka mellett végeztem el 1958 és 1961 között. Egy évig voltam kollégista, azután albérlés következett. A Klauzál utcában, egy neológ családnál laktam, akik ellátásomban sokat segítettek.

Kikkel járt együtt, kik voltak a tanárai az ELTE bölcsészkarán?

Nagyon jó barátságban voltam a nemrég elhunyt Szita Lászlóval¹ és feleségével, Lakos Erzsébettel. Évfolyamtársam volt Szili Ferenc,² Gunst Péter, Újlaki Zoltán.³ Farkas Gábor⁴ egy évvel járt fölöttem. Tanáraink közül Sinkovits István, Gyóni Mátyás és Léderer Emma voltak meghatározóak, de a legtöbb törődést Szabad Györgytől kaptam. 1956 júniusában kitűnőre diplomáztam.

Izgalmas időkben...

Hát igen... A LOK⁵ Sopronba helyezett, de csak november végén értem le a városba. Július elején, mint frissen végzett diplomást bevonultattak három hónapra. Bajára kerültem. A forradalom idején Budapestre vezényeltek minket, de mire odaértünk, 31-én estére már minden lezajlott. November 3-án szereltek le, aztán másnap bevonultak az oroszok. A hónap végén érkeztem meg édesanyámmal együtt Sopronba. Lakás persze nem volt, néhány hétig a Lackner Kristóf utcai raktárban aludtam egy pingpongasztalon. Később a Kossuth utcában egy szuterénlakásba, majd az Alsólőver utca végén egy egyszobás lakásba kerültünk. Szerencsés véletleneknek köszönhetően 1965-ben költöztünk be az Udvarnoki utcába, ahol most is beszélgetünk.

Zoli bácsi érkezésekor még Takáts Endre volt az igazgató...

Igen, körülbelül egy évig dolgoztunk együtt. Sokat tanultam tőle, főleg a levéltárosi munka gyakorlati oldalát. 1957 októberében vitték el. 1960–1961 körül visszakerült még egy évre, a Bach-kori megyei anyagot rendezte. Kitűnő szakember volt, három doktorátussal rendelkezett, tanítva irányított. Később az igazgatói értekezletekről sziporkázó, hangulatos, mindig a szakmai kérdések lényegét érintő hozzászólásai maradtak a legemlékezetesebbek.

Közben fontos családi események is történtek.

Igen, 1961-ben megnősültem. Feleségem, Nagy Anna családja a csallóközi Illésházáról származik. Még a kitelepítések előtt menekültek el 4 gyerekek csónakon át a Dunán. Anika Sopronban járt tanítóképzőbe. A képesítő banketten kértem fel táncolni, így ismerkedtünk meg. Első látásra szimpatikusak voltunk egymásnak, a házasságra négyévi ismeretséget követően került sor. Gyerekeink, Zoli és Laci 1962-ben, illetve

¹ A Baranya Megyei Levéltár volt igazgatója, a török kor jeles kutatója

² A Somogy Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója

³ A Hajdu-Bihar Megyei Levéltárba, Debrecenbe került.

⁴ A Fejér Megyei Levéltár, majd a Székesfehérvári Városi Levéltár ny. igazgatója

⁵ Levéltárak Országos Központja

1967-ben születtek. Zoli az ELTE Informatika Karán tanszékvezető egyetemi docens. Laci klasszika-filológus, az Ógörög Tanszék adjunktusa. Zoli matematikai érdeklődését feleségetől örökölhette, aki jó tanulóként tanulmányi versenyeken is sikeresen szerepelt. Mindketten 3-3 gyermeket nevelnek.

1961-ben Zoli bácsi került a levéltár élére. Milyen feladatok várták?

1961. november 1-jén váratlanul jelentek meg a levéltárban a LOK képviselői a kinevezéssel. Hirtelen kapott feladatom ellátásában sokat segített, hogy segédlevéltárosként minden reggel 7 órára bementem a levéltárba, és az alapleltárak olvasásával kezdtem a napot. Így az évek során nagyon alaposan megismertem az iratanyagot. Ami a feladatokat illeti, a legnagyobb gond a létszámhiány volt. Egészen az 1980-as évekig hatan dolgoztunk összesen, annak ellenére, hogy kutató- és ügyfélforgalmunkat tekintve országos viszonylatban a harmadik-negyedik helyen álltunk. Akkoriban a külső szervek száma 300 körül járt. Vargáné, Gyöngyi volt egy személyben a gazdaságis, az anyakönyves és a könyvtáros, sőt, az adminisztrátor is. Tirnitz Józsa és Radó József mellett, akik főként rendeztek, nagyon sokat jelentett Ivancsics Kálmán és Kovács néni munkája. Utóbbinak naponta két órát engedélyeztem takarításra, egyébként iratokat vett elő, valamint reponált, feliratozta a dobozokat. A nehézségek megsokasodtak, amikor a régi, megbízható munkaerők 1982 és 1986 között nyugdíjba mentek. A helyükre felvett újak gyakran továbbálltak az alacsony bérek miatt, 1984 és 1988 között hat új állandó és hét ideiglenes munkaerő hagyott el minket.

Visszatérve igazgatósága első éveire, milyen nehézségekkel kellett még megbirkóznia?

A legfontosabb dolgokat megírtam annak idején a Soproni Szemlében,⁶ most csak néhány dolgot említek. 1962-ben a járások székhelyén központi irattárakat létesítettek a 15 évnél régebben keletkezett községi tanácsi iratok tárolására. Ott 8–10 főből álló csoport választotta szét a maradandó és selejtezhető iratokat. 1971-ben a termelőszövetkezetek iratanyagát mértük fel. A létszámhiány mellett a helyhiány is állandó problémát jelentett. A Lackner Kristóf utcai raktár, amit az ötvenes évek elején kaptunk a begyűjtött iratok tárolására, nedvessége miatt kezdettől fogva alkalmatlan volt feladatára. A téglából rakott polctartó oszlopokat 1962-ben fatartókra cseréltük. 1978-ban Völcsejen kaptunk egy 15x8 méteres iskolatermet, beállványoztattuk, és 250 folyóméter iratot tároltunk ott. Sajnos, csak néhány évig használhattuk, mert 1983-ban a községi tanács kiürítette a termet. Az iratokat a Lackner Kristóf utcai raktár padozatán tudtuk csak elhelyezni, és a Fő tér 5. szám alatti új raktárak átadásáig le kellett mondanunk a további átvételekről. Pedig erre nagy szükség lett volna. Sokszor semmisültek meg történelmi értékű iratok az illetékesek hanyagsága, nemtörődősége miatt.

Mondana erre néhány példát?

A megszűnt termelőszövetkezetek anyagának mintegy 20 %-a maradt csak meg. A Csornai Járási Tanács megszűnésekor az illetékes a mezőgazdasági osztály iratait, köztük a zárszámadásokat tudtuk nélkül a MÉH-be vitette. A német kitelepítéshez kapcsolódó névjegyzékeket, a ház- és földingatlan kimutatásokat 1974-ben az utolsó pillanatban sikerült megmentenem. Volt, hogy két liter borért vettem értékes XVIII.

⁶ A Soproni Levéltár 30 éve (1961–1991) In: Soproni Szemle 46 (1992) 106-125.

századi pápai bullát, Vághy Ferenc polgármester nemesi okleveléhez és irataihoz duplum könyvért jutottam hozzá.

1968-ban változott a fenntartó, a levéltárak a megyék alá kerültek. Milyen változást jelentett ez az intézmény életében?

Soproni Állami Levéltár helyett Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár lettünk. 1968 és 1983 között volt igazgatóságom alatt az intézmény fénykora. Önállóan működhetünk, anyagi és tárgyi ellátottságunk átlagosnak volt mondható. 1973-ban filmlaboratóriumot és könyvkötő műhelyt sikerült kiépíteni. Berendezésükre, és a szükséges felszerelés beszerzésére 1974–75-ben került sor. A fotózási és kötészeti munkákat Németh Ferenc kollégánk végezte, aki 1974-ben került hozzánk. Egy használt mikrofilm-felvevőgépet is sikerült szereznem, ez 1986-ig működött. A 70-es évek végén készültek el a fa térképszekrények és a 262 „angol” fiók a ladulás anyag tárolására. Kedvezőtlen változást jelentett, hogy 1976-ban megszűnt gazdasági önállóságunk, majd 1983-tól, egy újabb szervezeti átalakítást követően a Győr-Sopron megyei Levéltári Igazgatóság részeként szervezeti önállóságunkat is felszámolták. Szerencsére 10 év múltán változott a helyzet, 1993-tól a Soproni Levéltár újra teljesen független.

Hogyan sikerült kiváltani a raktározás céljára nem éppen megfelelő Lackner Kristóf utcai épületet?

A volt vármegyeháza átadása és levéltári célú átépítése már 1951-ben és 1967-ben is szóba került. Tényleges előrelépésre a Soproni Járási Hivatal 1983-as megszűnését követően kerülhetett sor. Hosszas egyeztetéseket követően végül is jóval kisebb alapterületet adott át a város, mint azt korábban terveztük. Mindenesetre a teljes átalakítást követően végre fel tudtuk számolni a Lackner Kristóf utcai raktárt. A költöztetés nagyobb része már Éva idejében történt meg.

Így van. A folyamatos átvételi kötelezettség miatt azonban a raktárhiány azóta is egyik legsúlyosabb gondunk. Tudom, hogy Zoli bácsinak mindig szívügye volt a levéltár, az ott őrzött értékek minél szélesebb körű népszerűsítése. Erről szeretnék hallani néhány szót.

Főként a levéltárak megyei hatáskörbe rendelését követően, 1968 után jutott kifejezésre az a törekvés, hogy a levéltárak lépjenek ki az elszigetelődésből. Ezt én úgy fogtam fel, hogy a páratlan értékű történelmi dokumentumokkal haza- és városzertetre, patriotizmusra kell nevelni az ifjúságot. Arra törekedtem, hogy a város lakosságával és az ideérkező vendégekkel — ne felejtjük el, Sopron idegenforgalma abban az időszakban fénykorát élte, a nagy üdülők hetente-kéthetente ontották a látogatók új és újabb csoportjait — megismertessem és megszerettessem városunkat és annak történelmét, tájékoztatást adva egyúttal a levéltár rendeltetéséről is. Már 1962-ben megrendeztem az első megyetörténeti kiállítást, amit továbbiak követtek, például Lackner Kristófról és koráról, a város építészetről, a középkori írásbeliség emlékeiről. Emellett két üzemtörténeti kiállítást is rendeztünk (Pamutipar, Selyemipar). 1970-ben kértek fel a város vezetői arra, hogy „A felszabadulás története Sopronban” címmel rendezek kiállítást. Ez a felkérés segített abban, hogy a szükséges anyagiakat innen-onnan összehalapolva állandó kiállítási részleget alakíthassunk ki a megyeháza első emeletén, a volt megyei levéltár történelmi hangulatú termeiben. A „Sopron város

története" című állandó kiállításunk 1973. július 8-án nyílt meg és a szükséges felújításokkal a mai napig áll. Akkoriban évente 2500–3000 vendég látogatta.

Sajnos, napjainkban anyagi okok miatt már nem tudjuk biztosítani a folyamatos nyitva tartást, de alkalmi csoportoknak, diákoknak, illetve rendezvények alkalmából máig látogatható.

Egy ideig idegenvezetői klub is működött itt, a könyvtárteremben, ahol legalább 250 idegenvezetőt készítettem fel a várostörténeti vizsgákra. 1973-tól 20 éven át heti 2-2 órában helytörténeti szakkört vezettem általános iskolák és középiskolások számára.

A szorosan vett levéltári teendők mellett tehát szívügye volt a tudományos ismeretterjesztés.

Mindig kötelességemnek tartottam, ha a város mindennapi életében olyan feladatok, események kerülnek az önkormányzat elé megvitatásra, amelyeknek „múltjuk” van, azok gyökereit feltárjam, és a város társadalmát szóban és írásban tájékoztassam.

1971-ben a soproni népszavazás történetét kutattam a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként. Elsőként bizonyítottam be, hogy nem csalás eredményeként maradt Sopron Magyarországon.⁷ 1996-ban és 2002-ben is írtam a népszavazásról. Örömmel tölt el, hogy 1998 óta évenként, december 14-én a Hűségzászlónál elhangzó ünnepi beszédekben kutatásaim eredményei is tükröződnek. A rendszerváltozás idején a legtöbb város, sőt még a községek is megújították a címerüket. Azt javasoltam, hogy a város 1921. évi címeréről a kétfejű sast távolítsák el. Javaslatom hatalmas vihart kavart, mert sokan a szép, díszes 1921. évi címerhez ragaszkodtak. Végül a város önkormányzata 1990. november 28-án 27 támogató szavazattal egy tartózkodás mellett elfogadta az 1340. évi címet, amit a *Civitas Fidelissima* felirattal egészítettünk ki.

Ekkoriban Sopronban a legégetőbb kérdés az volt, vajon városunk bejut-e a megyei jogú városok sorába, visszakapja-e hétszáz éves önkormányzati jogait, ha azokat 1848 után meg is csorbították. Erről a kérdéstről a Liszt Ferenc Művelődési Házban tartottam előadást Az önkormányzat múltjáról és jövőjéről címmel. Sopron önkormányzati jogairól és címeiről írott könyvem két kiadást ért meg. Itt is köszönetet szeretnék mondani könyveim kiadásának támogatásáért a város önkormányzatának és polgárainak.

A fentiekhez kapcsolódva szóljon néhány szót tudományos kutatásairól is.

Első munkám 1957-ben jelent meg a Levéltári Híradóban a Sopron városi Begyűjtési Hivatal rendezéséről. Közben írtam a doktori disszertációm, amelynek címe A községi önkormányzat és a parasztság volt. Téziseimet 1961-ben védtem meg, a munka 1964-ben jelent meg a Szabó István szerkesztette „A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914” című kötetben, az Akadémiai Kiadó gondozásában. Opponenseim Szabad György és Sinkovits István professzorok voltak. Ugyancsak 1964-ben jelent meg a „Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében” című, magyarázatokkal ellátott szöveggyűjtemény, amelynek új, bővített kiadását máig igénylik és várják tőlem tanár barátaim. 1965-ben felvettek aspirantúrára, azonban túlságosan szerteágazó témát választottam, Sopron vagyonos polgárságának kutatását. Ez a munka nagyon elhúzódott, a korrektúrára, a kisebb javításokra most is dolgozom.

⁷ Három ország küzdelme Nyugat-Magyarországiért In: Kisalföld, (1971) december 14.

Ahogy már említettem, 1971-ben a soproni népszavazás történetét kutattam Bécsben. Eközben számos előadást tartottam különböző fórumokon. A kisebb-nagyobb cikkek mellett 1976-ban jelent meg, ugyancsak az Akadémiai Kiadónál „A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében” című monográfiám, amely tulajdonképpen három nagyobb témakörhöz kapcsolódva közöl kisebb-nagyobb írásokat. Az első rész azt a folyamatot mutatja be, ahogy Sopron nyolc úrbéres faluja fokozatosan megszabadult feudális kötelékeitől. A következő egység a megye községeinek társadalmi-gazdasági viszonyait tárgyalja az 1848-as forradalom időszakában. Ebben a fejezetben olvasható egy 1843. évi térkép alapján a megye összefoglaló ismertetése, beleértve a társadalmi rétegződés, a kereskedelem, a természetföldrajzi viszonyok, az éghajlat, valamint viselet kérdéseit. A harmadik nagyobb egység a megye községeinek címeres, rajzos pecsétjeit közli a pecsétek leírásával és azok használatnak elemzésével együtt. A helytörténet kutatói különösen ennek örültek, mind a mai napig nagy hasznát veszik. A függelékben az általam fontosnak és jellemzőnek tartott eredeti forrásokat adtam közre. Másik nagy munkám a kandidátusi disszertációm, amit 1992-ben védtem meg. 1993-ban jelent meg nyomtatásban. Címe: A soproni és sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története (1767–1950). A kisebb dolgokra most nem térek ki, így azokra az írásokra sem, melyek a Kisalföldben és más soproni, azóta sajnos már megszűnt lapokban jelentek meg. Cikkeim, tanulmányaim másolatai egybekötve a levéltárban megtalálhatóak. A címervitáról és a népszavazás kérdéseiről már beszéltem. Ide tartoznak a Thurner Mihályról, valamint a városi pártokról szóló tanulmányaim. Munkásságommal hazámat és városomat igyekeztem szolgálni. Írásaimat olvasva talán lesznek néhányan, akiknek eszébe jut rólam az idézet: „Gyorsan folyó idejét az Úr nem adta hiába”.

Amikor annak idején, a '80-as évek elején megismertem Zoli bácsit egy noszvaji értekezleten, a szakmai dolgok mellett nagy szeretettel mesélt a kertjéről, szőlőjéről. A '90-es évek elején jártam is a szárhalmi erdő alatti gyümölcsösben.

Mindketten falusi gyökerekkel bírunk. Ha kivirult a tavasz, nem tudtunk a négy fal között maradni. Nagyon szép kertet csináltunk Balfon és a szárhalmi erdőnél is, sok szeretettel, rengeteg munkával. Mára sajnos fel kellett adni a művelésüket. Most a fertőhomoki kertecske segít, hogy nyomon követhessük a természet változásait.

Hogyan telnek a nyugdíjas évek?

Elsőként a malmokról szóló könyvemem rendeztem sajtó alá, aztán a Házi Emlékkönyv számára írtam Házi Jenő munkásságáról. A teljes bibliográfiát is összegyűjtöttem. A Soproni Szemlében 1993 és 1995 között jelentek meg a Flandorfferekről írt tanulmányaim. 1996-ban előadást tartottam a soproni népszavazás 75. évfordulóján tartott konferencián. A kézirat nyomtatásban is napvilágot látott. Az utóbbi években nagyrészt édesanyám gondozása foglalt le, vannak azonban még elvégzendő feladataim. Elsőként szeretném végre befejezni a Sopron vagyonos polgárságáról szóló könyvemem, de további tervek is foglalkoztatnak.

A tervek mielőbbi megvalósulását, jó munkát, és ami ehhez feltétlenül szükséges, jó egészséget kívánok Zoli bácsinak a magam és a Soproni Szemle Szerkesztősege nevében!

Dr. Horváth Zoltán publikációi 1957–2002⁸

- 1957**
A Sopron városi Begyűjtési Hivatal iratanyagának rendezése. In: Levéltári Híradó 7 (1957) 50–72.
- 1963**
„Kommunista” vádlott 1850-ben. In: SSz. 17 (1963) 233–235.
- 1964**
Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 206.
A községi önkormányzat és a parasztság. In: Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914. Budapest, Akadémiai Kiadó, 565–614.
Követválasztási gúnyvers 1843-ból. In: SSz. 18 (1964) 71–74.
A Sopron megyei községek titkos számadásaiból. In: SSz. 18 (1964) 142–152.
A Soproni Állami Levéltár 1963. évi kiállítása. In: SSz. 18 (1964) 371–374.
- 1967**
Sopron város pénzügyi igazgatásának átszervezése (1949–1951). In: LSz. 17 (1967) 358–367.
- 1970**
Harc a soproni gyapjúvásártartási jog megszerzéséért (1843–1846). In: SSz. 24 (1970) 306–316.
A „Felszabadulásunk története” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltárban. In: SSz. 24 (1970) 4. 374–380.
- 1971**
Sopron város új címere. In: SSz. 25 (1971) 131–137.
A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár 1970. évi munkájáról. In: SSz. 25 (1971) 182–184.
Lackner Kristóf árvaalapítványa. In: SSz. 25 (1971) 249–351.
A „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban. In: SSz. 25 (1971) 275–281.
[könyvismertetés] Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában (Dunántúl) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. In: SSz. 25 (1971) 285–287.
Három ország küzdelme Nyugat-Magyarorszáért. (A népszavazás 50. évfordulóján) In: K., (1971) december 14. 15.
- 1972**
A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) 1971. évi munkájáról. In: SSz. 26 (1972) 182–183.
Házi Jenő 80 éves. In: SSz. 26 (1972) 97–98.
- 1973**
[könyvismertetés] Kállay István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. In: SSz. 27 (1973) 380–382.
A Győr-Sopron megyei 2. számú Levéltár (Sopron) 1972. évi munkájáról. In: SSz. 27 (1973) 369–371.
A jobbágyfelszabadítás 125. évfordulóján. In: K., (1973) április 22.
- 1974**
Soprontól Auschwitzig. In: K., (1974) július 11.

⁸ A bibliográfia összeállítása dr. Horváth Zoltán és Polán Miklósné munkája

- Újabb dokumentumok a Horthy-ellenforradalomról. A „vörös polgármester” (Thurner Mihály)
In: K., (1974) március 28.
- A „Sopron város története” című kiállítás. In: LSz. 24 (1974) 23.
- 1975**
Idegenvezetők a közművelődés szolgálatában. In: K., (1975) január 24.
- 1976**
A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 343.
A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) 1973–1974. évi munkájáról. In: SSz. 30 (1976) 1.
69–72.
- 1977**
700 Jahre Stadt Ödenburg. In: Reger, Anton (ed.): Deutscher Kalender 1977. Ein Jahrbuch für
die Deutschen in Ungarn. Bp. (1977) 280–287.
Tompos Ernő 70 éves. In: SSz. 31 (1977) 1. 4–5.
Hétszáz éves függőpecsét Sopron oklevelén. ÉT 32 (1977) 575.
- 1978**
IV. László kettős királyi pecsétje Sopron oklevelén. ÉT 33 (1978) 18.sz.
- 1979**
Válogatott dokumentumok a Győr-Sopron megyei munkásmozgalom történetéből 1919–1928.
szerk.: Gecsényi Lajos, Horváth Zoltán, Sinay Jenő, Győr, 440.
- 1980**
Dokumentumok a népi demokratikus forradalom történetéhez Győr-Sopron megyében (1945–
1948) Győr, 440.
Verbényi László 70 éves. In: SSz. 34 (1980) 313–314.
Mátyás király soproni aranybullája. ÉT 35 (1980) máj. 9. 19.sz.
- 1982**
Thirring Gusztáv és Sopron. (1861. dec. 25–1941. márc. 31.) In: SSz. 36 (1982) 2. 185–188.
Válogatott dokumentumok a Győr-Sopron megyei munkásmozgalom történetéből 1929–1945.
szerk. Gecsényi Lajos, Horváth Zoltán, Sinay Jenő Győr, 468.
A soproni sertéskereskedelem a XIX. század második felében. In: PAB-VEAB A Dunántúl telepü-
léstörténete IV. 1867–1900. (1982) 79–88.
- 1983**
A Győr-Sopron megyei Levéltári Igazgatóság Soproni Levéltára. In: Magyarország levéltárai.
Szerk. Balázs Péter Budapest, (1983) 136–143.
- 1984**
Széljegyzetek Házi Jenő Soproni polgárcsaládok 1535–1848. című könyvéhez. In: SSz. 38 (1984)
241–250.
Wie aus Waidhofener Schweinehändlern vermögende Bürger von Sopron (Ödenburg) und
ungarische Grundbesitzer wurden. In: Burgenländische Forschungen, Sonderband VII. Bur-
genland in seiner Pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. Eisenstadt, (1984)
153–186.

1985

Takáts Endre (1907–1984). In: Levéltári Közlemények 39 (1985) 140–141.

Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában 1848–1914. In: SSz. 39 (1985) 119–146., 213–236.

1986

A népszavazás vázlatos története. In: Az MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának évkönyve. (1986) 217–236.

Sopron XIX. századi vagyonos polgárságának településtörténete. In: A Dunántúl településtörténete. VI. PAB-VEAB Veszprém (1986) 407–423.

1987

Házi Jenő (1892–1986) In: SSz. 41 (1987) 178–183.

1988

Rupprecht János cukorgyáros. Kisalföldi Kalendárium. (1988). 139–143.

Idegen (külföldi) tőkések gyáralapítási kísérletei Sopronban 1918 előtt. In: SSz. 42 (1988) 193–220.

1989

Vághy Xavér Ferenc, Sopron reformkori városvezetője. Kisalföldi Kalendárium. (1989) 76–79.

Sással vagy sas nélkül? SH, (1989) március 3.

Üljünk a lovon egyenesen gerincesen. – A soproniak patriotizmusáról és önkormányzatáról. K., (1989) szeptember 16.

Sopron gazdasági és politikai gondjai a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején. (1828–1865) In: SSz. 43 (1989) 97–125.

1990

Két címer szépségversenye. K., (1990) január 27.

Az önkormányzat múltja és jövője. K., (1990) február 24.

Lehet-e császári sással hazaszeretetre nevelni? K., 1990. február 27.

Nevetséges-e a címervita? K., (1990) április 6.

Eleink nem késlekedtek. Ajánlás az önkormányzat „újrakezdéséhez”. SH, (1990) április 13.

Válasz Mollay Károly: A címervita című cikkére. In: SSz. 44 (1990) 4. 330–335.

1991

A soproni népszavazás képekben. K., (1991) december 13.

1992

Sopron város címerei – a történeti események hátterében. IKVA Kiadói Kft., Budapest, 106.

Civitas Fidelissima. In: Sopron és környéke 1922–1990. Korrajz és családi lexikon. Szerk. Sarkady Sándor. Mécs László Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 14–26.

A városi pártok történelmi múltja. K., (1992) május 2.

A Soproni Levéltár harminc éve (1961–1991) In: SSz. 46 (1992) 2. 106–125.

1993

A soproni és sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története (1767–1950). Sopron, 378.

Házi Jenő élete és munkássága, bibliográfiája. In: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk. Dominkovits Péter – Turbuly Éva, Sopron, (1993) 9–26.

Flandorffer Ignác és fia bornagykereskedő cégének csődje és betéti társasággá alakulása, 1893. In: SSz. 47 (1993) 360–367.

1994

Verbényi László (1910–1993) In: SSz. 48 (1994) 319–320.
ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816–1891). I. In: SSz. 48 (1994) 332–348.

1995

Soprontól Auschwitzig. SSz. 49 (1995) 38–46.
ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816–1891). II. In: SSz. 49 (1995) 98–117.

1996

Sopron szabad királyi város tégláégetője (1830–1893). In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila – Szende Katalin. Sopron, (1996) 279–302.

1997

Civitas fidelissima. (Út Velencétől a soproni népszavazás magyar sikeréig). In: Magyarok maradtunk 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról. (Sopron, 1996. december 12.) Szerk. Turbuly Éva. Sopron, (1997) 19–52.

Sopron vállalkozó polgárainak jelentősége a város gazdasági és társadalmi életében az 1858., 1886., 1911. évi adózás alapján. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. VEAB Veszprém, (1995) 64–76.

2001

„A népszavazás nyolcvanadik évfordulójára” cikksorozat a Nyugati Kapuban:

Tüntetések az elcsatolás ellen. (2001) november 2.

Tiltakozó tábornokok. (2001) november 9.

Támadnak a felkelők. (2001) november 16.

Mit mondott Dinghoffer doktor. (2001) november 23.

Rés a trianoni határokon. (2001) november 30.

Mérlegen az esélyek. (2001) december 7.

Döntöttek a hűségesek. (2001) december 14.

Laptulajdonos is volt: Romwalter Károly a polgári becsület példája. In: NyK. (2001) december 7.

2002.

A Zetli család története: György, a dohányárus Bajorországból érkezett. In: NyK. (2002) január 4.

Sopron önkormányzatának jogai és címerei. Várostörténet (1277–2002) Sopron (2002) 165.

A soproni népszavazás sikere 1921. december 14. Sopron, én. (2002) 16.

Rövidítések:

ÉT = Élet és Tudomány

K. = Kisalföld

LSz. = Levéltári Szemle

NyK. = Nyugati Kapu

SH = Soproni Hírlap

SSz. = Soproni Szemle

Sopron 20. századi építési-építészeti tevékenységének egyik markáns egyénisége 1906. január 30-án, száz évvel ezelőtt született városunkban. Emlékezzünk meg róla!

Itt járta iskoláit. A soproni Széchenyi reálgimnázium padjában együtt ült Friedrich Károllyal, városunk kulturális életének neves és ismert egyéniségével. Az érettségit követően a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre iratkozott be, ott 1929-ben építészmérnöki oklevelet szerzett. A budai Szent Imre kollégiumban lakott, szorgalmasan tanult és rajzolt. Középiskolások instruálásáért kapott díjakból egészítette ki a kisiparos édesapától kapott ellátmányt. Akkor ritka volt, hogy valaki öt év alatt elvégezze az egyetemet. Neves tanárai voltak, az építőmunka humán és technikai oldalát egyaránt megismertették a hallgatókkal. Az ő érdeklődése mindkét irány felé nyitott volt, miként később az életben is. Statikai számításokat készített, de az alapos építészettörténeti ismereteket kívánó műemlékvédelemnek is – éppen az e műfajban nagy feladatokat rejtő és lehetőségeket kínáló soproni belvárosban – egyik korai művelője lett. Az élet az építés-kivitelezés felé terelte, Sopronban ezért inkább mint építési vállalkozót őrzi az emlékezet.

1930-ban áll munkába; Hárs György, majd Füredi Oszkár soproni építészeknek végzett rajzi munkákat. 1932-ben egy negyed évig Sopron város mérnöki hivatalánál a Löver szálló tervpályázaton dolgozott. Később, 1934-ig, a nála egy évtizeddel idősebb Füredi Oszkár vállalkozásának alkalmazottja volt, immár építésvezetőként is. Füredi jeles tervező és ismert vállalkozó volt, éppen ezekben az években a modern építészet egyik kibontakoztatója Sopronban és Brennbergbányán. Rosenstingl e munkáiban részt vett, segített, kivitelezett. 1935-ben átvette, megvásárolta Hárs György megszüntetett építési vállalkozását. Füredi amúgy is visszavonult az építkezésektől és kizárólag a tervezésnek szentelte magát. Versenyárgyalások eredményeként Rosenstingl számtalan neves, nagyrészt mai napig ismert soproni építkezést vállalt, vezetett, adott át. Köztük az OTI rendelőintézetet, ahol a modern építészet egyik ismert egyéniségével, Major Máté későbbi műegyetemi professzorral dolgozott együtt, miután Major Máté volt az OTI műszaki ellenőre. Az ő vezetésével építették meg többek között a Löver szállót (később Csepel üdülő, majd Maroni), a Szent István templomot, valamint az 1938-ban megnyitott Mátyás király utca 7. és 13. számú társasházakat, az ipari létesítmények közül pedig az Ágfalvi úti Fésűsfonó-gyárat és a Kőszegi úti Selyemipart. Dolgozott a Petőházi cukorgyárnak is. A Töpler-lővert Rosenstingl Antal tervei szerint alakították át 1943-ban kápolnává a Szent Domonkos-rend konviktusa részére. Egy évvel később ez lett az újonnan alakított – ma Szent Margit nevét viselő – plébánia kápolnája. 1942-től egészen haláláig a Soproni Katolikus Konvent minden építési munkáját intézte, illetve végezte. Életpályájának kimagasló munkája – röviddel a második világháború végét követően – a Szent György templom belső terének helyreállítása volt, ahol a háborús sérülések révén kibukkantak a középkori részletek, és jeles képzőművészek közreműködésével sikerült a szép stukkós mennyezetet is megmenteni. Itt együtt dolgozott a neves műemlékes szobrászművésszel, Szakál Ernővel. A háborúban ugyancsak sérült Szent Orsolya-rendi templom helyreállítása is nehéz feladatot jelentett, itt is Szakál Ernő volt a munkatárs. Rosenstingl Antal ezekkel a munkákkal a műemlékvédelem bontakozó új szervezete felé is fordult, ennek később, 1956 után, rövid ideig első soproni vezetője volt.

1948-ban vállalkozását államosították, a többi soproni építőkkal együtt a Soproni Magasépítési Nemzeti Vállalatba olvasztották. Szakemberek hiányában a pártállam kénytelen volt a korábbi vállalkozókat megtartani, a vállalkozók pedig más munkalehetőség hiányában kénytelenek voltak ezt elfogadni, és immár alkalmazottként dolgozni a tőlük elvett készletekkel, szerszámokkal, állványanyaggal, gépekkel. Mindkét oldal fogcsikorgatása évekig érződött. Rosenstingl Antal volt az államosított vállalkozók között mint mérnök a legmagasabban képesített, és egyben a legnagyobb szakmai tudással is rendelkezett. Így ő lett az új állami vállalat műszaki osztályának a vezetője.

Rosenstingl Antal jeles műszaki gondolkodásmódját mi sem bizonyította élénkebben, mint az 1968-ban épített Sörházdombi kilátó. Itt 1939-ben az országos geodéziai felméréshez ácsolt gúlát építettek, amelyet a közönség kilátóként megkedvelt, de a háború megtépázta; anyagát végül is eltűzelték. Az új kilátó egy hasáb alakú magas szerkezet volt, amely azzal tudott a fák közé simulni, hogy nem a szokásos oldalsó támaszok rögzítették, hanem egy, a talajba betonozott tömbhöz volt acélsodronnyal lekötve. Kár, hogy a fából épített kilátótornyok általában rövid életűek – ezt is utol-

érte a sors, amikor a környező fenyők már amúgy is túlnőtték. Egyszer azt mondta nekem, hogy az építész egyik legszebb feladata egy régi épület korszerűsítése. Ezen sokszor gondolkodtam, s úgy hiszem ez a megnyilatkozás sokat elárul Rosenstingl Antal egyéniségéből és lehetőségeiből: Sopronban erre nagy szükség volt és van. Egy korszerűtlenné vált épületet a fiatalabb nemzedék igényeihez igazítani valóban nemes feladat. Azt korszerű szerkezettel megmenteni pedig egyaránt műemlékvédelem és – sokszor bonyolult – építéstechnikai munka.

Széleskörű műveltséggel, alapos építéstechnikai szakismeretekkel felvértezett, csendes, mélyen vallásos katolikusnak, mindig határozott véleményt képviselő embernek ismertem meg. Felesége és fia nyugodt és biztos családi hátteret jelentettek számára. A politikától távol tartotta magát, pártnak nem volt tagja. Száraz humora az építőipari kollégák összejövetelein mutatkozott meg. Mindenki tisztelte és szerette. Kerek harmincöt évvel ezelőtt, 1971. november 22-én, olyan csendesen távozott a soproni építészek köréből, mint amilyen szerényen élt addig közöttünk.

CS. PLANK IBOLYA

Diebold Károly (1896-1969)

Kiállítás, HAP Galéria, 2005. január 31.*

Előjáróban szeretném megköszönni a kiállítás házigazdájának, Winkler Barnabásnak azt a lehetőségét, hogy Budapesten először bemutatásra került egy olyan fénykép-anyag, amelynek szerzője már régen megérdemelte volna a hírverést, akár úgy, mint városfényképész, akár úgy, mint egy kvalitásos, sokat kísérletező fotográfus. Már a felkészülés során tapasztaltam, hogy Diebold Károly neve meglehetősen tisztán és ismerősen cseng mindazok körében, akik Sopron és környéke műemlékeivel foglalkoznak. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy akik nem érdekeltek ezen a területen, azok viszont szinte semmit sem tudnak róla. Kiállítást is csak Sopronban rendeztek a képeiből: az elsőt 1956-ban, az utolsót 1994-ben. Mindez azt sugallja, hogy az ő működése elsősorban a soproniak számára nagy érték, hiszen a fényképész legnagyobb erényének éppen azt tartják, hogy enciklopédikus teljességgel igyekezett feldolgozni a várost. Ennek ellenére, vagy tán éppen ezért, hagyatéka 37 év óta feldolgozatlan. Jól tudom, hogy szinte lehetetlenség nem beszélni az általa megörökített helyszínek jelentőségéről, de mégsem ezt fogom tenni. A most bemutatott anyag tematikailag sokkal összetettebb, mint hogy csak a városfényképészt lássuk benne. A képek témája és szerzőjük között fennálló dialektikus viszonyt azonban mindvégig figyelembe vettem, hiszen e nélkül a szerző csupán egy lenne az ismeretlen vidéki fényképészek sorában.

* A megnyitó beszédet változatlan formában adjuk közre. A kiállítás, Ágoston Ernő emlékkiállításával együtt, 2006. március 12-től a soproni Lábasházban is látható volt. (A szerk.)

Pályájának kezdete 1931. ekkor nyitotta meg első önálló műtermét. Fotográfusi tevékenységét mégis korábbra datálnám, mert egy évvel később már az ő képeivel illusztrálták a *Soproni Képeskönyv* című albumot. E képeskönyvet hamarosan egy másik követett, a *Soproni belvárosa*. Fontos szót ejteni még a *Soproni Szemlé*ről is, mert a folyóiratnak harminc éven keresztül (1937–1969) Diebold állandó illusztrátora volt. Státusza alapján tehát önálló műteremmel rendelkező hivatásos fényképészként dolgozott. Ez a körülmény azonban nem gátolta meg abban, hogy a soproni amatőr fotós egyesület tagjaként, majd később a MAFOSZ (Magyar Amatőr Fényképészek Országos Szövetsége Soproni Csoport) tagjaként is tevékenykedjen. A képeinek hátulján lévő információk (pecsétek, feliratok) alapján ehhez a körhöz tartozó fotográfusként állította ki művészfotóit. Nem volt sikertelen, hiszen az egyik zsánerképét 1938-ban a világ legjobb fotográfiái közé sorolták Amerikában. A második világháború utáni államosítások miatt 1951-ben sajnos felszámolta a műtermét és gyakorlatilag új állás után kellett néznie. Az Egyetem ajánlott számára munkát, amelyet örömmel el is fogadott, mert a tudományos céllal végzett fotografálás igen közel állt habitusához és precizitásához: ásványokat és növényeket fényképezett. Az ott eltöltött évei alatt nemcsak az Erdőmérnöki Főiskola fotólaboratóriumát vezette 1958-tól, hanem felvett tantárgyként fényképezetet is lehetett nála tanulni. Rendkívül jelentős még a Soproni topográfia számára végzett munkája is az 1950-es években, hiszen a műemlékvédelem nagyobb lélegzetű tudományos expedícióira és kiadványaira mindig a legjobbakat kérték föl.

Diebold Károly a laborban. (SM Fényképtár)

Mivel a Diebold hagyaték teljes ismerete nélkül messzemenő következtetésekre nem vállalkozhatom, a további néhány percben azt javaslom, hogy forduljunk a képei-hez, és a képein keresztül a fotográfiához. Ahhoz a műfajhoz, amelyet sokáig csak olyan másoló-alkalmazhatóságnak tartottak, amelyet az ember az alkotás legcsekélyebb lehetősége nélkül, csak kezel és használ. A fotográfia történetében azonban hamar kiderült, hogy egy fénykép nem csak annak bizonyítéka, hogy mi állt ott, hanem annak is, hogy mit látott a fényképész. Innen már egyenes út vezetett el a fotográfiai látás fogalmához, amely éppen Diebold működési idején, az 1930-as években telítődött meg új tartalommal. Olyasmiben kezdtek el felfedezni a szépséget, amelyet mindenki látott ugyan, de hétköznapisága miatt senki nem vett észre. Az itt látható művész-fotók léte is részben ennek a felfogásnak köszönhető: anyján pihenő gyermek, csapatba verődő cigánygyerekek, piacoló asszonyok, levest kortyolató kisfiú, és így tovább. Diebold természetesen a klasszikus témákban is otthon érezte magát, sok tájképet és csendéletet komponált. Néhány nappal ezelőtt bukkantam rá egy adatra, amely szerint 1935-ben Bárány Nándorral és Kerny Istvánnal együtt Budapesten állított ki, ahol a zsűri külön méltatta az „1 fok Celsius” című fényképének modernségét. Akkoriban ez a dicséret sokat jelentett, hiszen a kiállító fényképészek többsége még impresszionista stílusban és festői hatásokra törekedve dolgozott.

A fényképek tanulmányozásakor azonban hamar ráérezhetünk arra, hogy nem akkor értjük meg a fotográfust, ha a korabeli iskolákhoz és irányzatokhoz való tartozását boncolgatjuk, hiszen még a legnagyobbak is többféle stílust és témát próbáltak ki életük során. Elmondhatjuk tehát, hogy valami egészen másról van szó. Susan Sontag szavaival élve, arról a fényképezésben rejlő páratlan lehetőségről, amelyet ha valaki tehetséggel aknáz ki, akkor eljuthat az önkifejezés kapujáig. Hogy ezt mivel éri el az alkotó – tökéletes technikával vagy egy számára fontos téma következetes feldolgozásával – az végső soron teljesen mindegy. Egy dekomponált és technikailag kidolgozatlan kép is lehet nagyon érdekes, ha olyan állapotot mutat, amely ma már nem létezik. Itt utalnék Diebold 1945 és 1947 között végzett munkájára, amelynek során sok olyan házat fényképezett újra, amelyet háborús sérülés sújtott. Folytatva ezt a gondolatsort, felvetődik az a kérdés, hogy vajon mennyire objektívek a fényképei. Úgy vélem, hogy csak részben azok. Egy fotográfus ugyanis mindig kiemel, kihagy vagy idealizál valamit. Ennek következtében jut egészen más eredményre, ha a téma egyetlen aspektusára pontszerűen koncentrál és másra, ha inkább összegez vagy összefoglal.

Kétségtelen, hogy Diebold Károly profi volt. Egy olyan profi, aki mindig az adott feladat jellegéhez hangolta saját magát és a gépét. Elég csak végigtekinteni az épületfotóin: az egyik képe lírai, a másik közlő, az egyiket kisfilmes géppel készítette, a másikat nagyfilmes géppel. Különbőség van a művészfotói és a szakfényképei között is, hiszen az utóbbi rendeltetése mindig az adott téma pontos bemutatása volt. Az egyik esetében megengedhető az életlenség, a másiknál pedig soha.

A fénykép rendeltetésének a meghatározása azonban még mindig kevés ahhoz, hogy egy fényképész művét könnyen felismerjük. A teoretikusok szerint ehhez vagy egy jellemző formai jegy, vagy egy témarögeszme kell. Diebold esetében a Sopron iránti érdeklődés az, amelybe belekapaszkodhatunk. Segítségünkre lehetnek még a korra jellemző stílusjegyek, illetve azok alkalmazása. Egészen konkrétan az ábrázolás mikéntjére gondolok: a harmincas években készült fotók karakterét a szokatlan perspektíva-hatások (felülnézet, alulnézet, ferde kompozíciók), a fény-árnyék hatások kiaknázása, a részletek tanulmányozása és ebből adódóan az anyagszerűség ábrázolása adta meg.

Sopron, Fegyvertár utca 1945 előtt. (Diebold K. felv. 1943. k., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal [KÖH] Fényképtár 29.139)

Sopron, Fegyvertár utca 1945-ben. (Diebold K. felv. 1945., KÖH Fényképtár 29.139)

Mindez rendben is volna, de a kérdést továbbra sem tudjuk lezárni. Milyen ismervek alapján lehet megállapítani azt, hogy az életműben melyik a jó fénykép és melyik a rossz? Rövid ideig úgy tűnt, hogy pusztán a technikai ismervek alapján is el lehet dönteni a kérdést. Ez a felfogás azonban hamar csődöt mondott, és kialakult egy jóval átfogóbb elképzelés, ami a fotós látását helyezte az ítékezés középpontjába, és a nem a szépséget. Ma már semmiféle téma és semmiféle technika nem vonhatja el a fényképtől a létezés jogát. Különösen érvényes ez a múzeumokra hagyott fényképhagyatékokra, mert azoknak szinte minden egyes darabja más és más. Az egyik alulexponált, a másik nem. Ilyen esetekben a téma érdekessége lehet az értékelés szempontja, nem is beszélve a felvételek dokumentatív jelentőségéről.

És ha már itt járunk, akkor hadd említsek meg egy olyan fotóalbumot, amely ugyan most nincs itt, de létezéséről – képletesen szólva – az egész ország tud. A fertődi Esterházy-kastélyról készített Diebold albumról van szó, melyet a szerző 1936-ban, még az épület fénykorában készített a herceg engedélyével. Az a tény, hogy tíz év múlva már traktorok jártak a Sala Terrena márványpadlóján, csak még jobban hangsúlyozza azt, hogy milyen forrásértéke van egy ilyen teljes körű dokumentációnak. Néhány nappal a megnyitó előtt felhívtam Bak Jolánt, hogy beszéljessünk Diebold Károlyról. Joli néni az, aki ötven esztendeig dolgozott a kastélyban, és ebből következően mindent tud az épületről. Tőle tudom, hogy a közelmúltban a fertődi kastélykápolna oltárának a helyreállítását Diebold-fotók alapján végezték el. A kiállításon jelenleg a kastély 1958-as színes felvételei láthatók, ekkor fejezték be a főhomlokzat felújítását. (Az építkezés első konzulense Rados Jenő építész volt.)

"Schwung" (Lendület). (Diebold K. felv. 1930-as évek, SM Fényképtár)

A fotográfia kérdésére visszatérve, a mai napig nem tudjuk igazán eldönteni, hogy milyen típusú dokumentumok is a fényképek, mert a képek mögött mindig el van rejtve a valóság egy-egy darabja. És ha el van rejtve, akkor fel kell tárnunk, még egy olyan tárgyilagosságra törekvő alkotó esetén is, mint Diebold Károly. Ez a feltárás történhet a képekhez tartozó szöveges anyagok hozzáillesztésével vagy elvételével, de történhet úgy is, hogy egy-egy utcaképet más szerző más időpontban készített felvételével együtt tanulmányozunk. Ebbe a gondolatkörbe tartozik, hogy új vagy ismeretlen fényképek hatására mindig másként nézzük a múlt képeit. Diebold hagyatékánál maradvánnyal utalnak a második világháború végén készített városképeire. Ezek különlegessége abban rejlik, hogy sok olyan helyszínt és épületet ismét lefényképezett, amelyeket a béke idején már megörökített. A változások az esetek többségében magukért beszéltek!

Az eddig elmondottakkal nem szerettem volna senkinek a kedvét elvenni a Diebold anyag feldolgozásától. Sőt, meggyőződésem, hogy csodálatos munka vár arra, aki elvégzi a szerző hagyatékának feldolgozását. Az ilyen munkák egyik tanulsága ugyanis éppen az, hogy a sok-sok bizonytalansági tényező ellenére a dolgok valahogy mindig a helyükre kerülnek. Az építészeti képeket az építészek fogják birtokba venni, a városképeket a történészek, a néprajzi képeket a néprajzosok. És akkor még nem beszéltünk a színes fotóiról és a tudományos mikro-fényképeiről, amelyeknek Diebold külön-külön is a specialistája volt. Interjú tudtommal nem készült vele, de az egyik méltatója azt írja róla, hogy nem volt annyira versenyző alkat, mint a társai. Tekintsük ezt egy újabb eldöntendő kérdésnek, és egy újabb inspirációnak ahhoz, hogy képeivel foglalkozzunk.

Irodalom

Soproni Képeskönyv. I. kötet. Sopron, 1932.

Sopron Belvárosa. Sopron, 1932.

30 éves Jubiláris Művészi Fényképkiallítás. Sopron, 1936.

Csatkai Endre – Dercsenyi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953.

Diebold Károly: A mikrofényképezés alapismerete. In: Fotó, 1959. 146–148.

Az Erdőmérnöki Főiskola Fotólaboratóriumának színesfénykép kiállítása a festőteremben. In: Klny. az Erdészettudományi Közlemények 1961. évi 1. számából. 25–27.

Lóránt Ödön: Diebold Károly (1896–1969). In: SSz. 24 (1970) 93–95.

Diebold Károly (1896–1969). A magyar fotográfia mesterei. In: Fotó 1972/8.

Környei Attila: A Liszt Ferenc Múzeum Diebold Károly emlékkiállítása. In: SSz. 26 (1972) 370–371.

Hárs József: Diebold Károly fotókiállítása. (1994. július 1–24.) In: SSz. 49 (1995) 163–165.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZÁLA ERZSÉBET

Németh Ildikó: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. Sopron, 2005.

Új sorozatot indított a Soproni Levéltár. Rangos kiadványai között mostantól ott szerepelnek a soproni vonatkozású doktori disszertációk kiadásai is. Régi hagyomány elevenít fel ily módon a levéltár, hiszen régen is megszokott és elvárt volt, hogy a doktori disszertációkat nyomtatásban is megjelentessék, és Sopron az elmúlt évszázadokban is mecénásként támogatta a városból származó diákok munkáinak publikálását. Mennyivel szegényebb lenne művelődéstörténetünk, helytörténetünk, ha nem adták volna ki a doktori munkákat az előző századokban! Dicséretes, hogy a *Dissertationes Sopronienses* nem csak nemes szándék maradt, hanem a sorozatszerkesztők, Turbuly Éva és Dominkovits Péter ötletét szinte azonnal a tett is követte. Szüksős források állnak a levéltárak rendelkezésére, ám a város önkormányzatának hatékony támogatásával megvalósíthatóvá vált az elképzelés.

Németh Ildikó könyve a soproni iskolatörténet egy századát, „a hosszú 19. századot” fogja át. Az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis*-tól – amely az egész 19. századi oktatási rendszerünk alapja volt – 1921-ig tárgyalja a soproni középfokú iskolázás történetét. Helyesen járt el a szerző a korszakhatárok megjelölésénél, mert Sopron történetében valóban az 1921. évi népszavazás volt a döntő a soproni iskolák életére vonatkozóan is, hiszen „...az elcsatolásokkal iskolai vonzókörzetének javarészét elveszítette a város.”

A könyv bevezetőjében a szerző megfogalmazza kutatásának célját: „...kettős célm volt: egyfelől a nagyközönség által is haszonnal forgatható, tudományos értékű iskolatörténeti összefoglalást és a további kutatásokat megkönnyítő adattárat kívántam összeállítani, másfelől elsősorban intézmény- és szervezettörténeti megközelítésből kívántam a soproni középfokú és középszintű iskolák fejlődésének egyik nagy korszakát áttekinteni és bemutatni.”

A címben szereplő iskolatípusok magyarázatára is kitér a könyv előszava. „A ... középfokú és középszintű iskola fogalma a szakirodalomban sem pontosan tisztázott ... középszintű iskolának nevezzük azokat az általánosan képző oktatási-nevelési intézményeket, melyek az iskolarendszer alsó és felső szintje között helyezkednek el, és általában a felső szintű tanulmányokra képesítenek, mint például a gimnázium és reáliskola. ... A középfokú iskola – mint például a polgári vagy a felsőbb leányiskola – abban különbözik a fentiektől, hogy bár az alapfokú iskolára épül, nem teszi lehetővé a továbbtanulást felsőfokon, innen csak középszintű szakképzést adó iskolákba (például a tanítóképzőbe) léphetnek tovább a tanulók.”

Az előszóban ad magyarázatot a szerző a szerkesztés elveire is, és a későbbiekben az olvasó maga is meggyőződhet róla, hogy a könyv szerkezetileg jól felépített. Két

nagy részből áll ez a – most már nyomtatásban is megjelent – disszertáció. Első része a középfokú és középszintű iskolahálózat kiépülését mutatja be. Az első harminc oldalon általános neveléstörténeti áttekintést kapunk a hosszú 19. századról. Németh Ildikó szól a legfontosabb törvényekről és rendeletekről, amelyek a hazai oktatás kereteit kijelölték. A tanítás nyelvéről, a tantervekről és a tananyagról valamint a középiskolai rendtartásokról is összefoglalja a legfontosabb tudnivalókat. A következő kisebb egység Sopron középszintű és középfokú iskolahálózatának kiépüléséről szól. Ezen belül bemutatja a város gazdasági, politikai és társadalmi fejlődésének fő vonásait, s közli a városi társadalom legfontosabb mutatószámait, azaz a lakosság honosság szerinti, felekezeti, nyelvi és foglalkozás szerinti megoszlását. Külön alfejezetet szán a szerző Sopron kulturális életének rövid bemutatására. Az irodalmi és színházi élet, a képző- és zeneművészet, a műpártolás, valamint az intézmények és egyesületek tömör, rövid összefoglalását olvashatjuk. A dolgozat központi témája adja a könyv legnagyobb fejezetét, egységét. A középszintű és középfokú iskolahálózat kiépítését és intézményeit iskolatípusonként mutatja be: a gimnáziumok, a reáliskolák, az ipari és kereskedelmi szakoktatás illetve a tanítóképzés intézményei, a polgári iskolák és a nevelőintézetek áttekintésével. Leírását gazdag képanyag illusztrálja.

A kötet második nagy szerkezeti egysége az igen hasznos adattár, azaz az egyes iskolákra vonatkozó történeti-bibliográfiai adatok iskolatípusok szerinti felsorolása. Nem csak az intézményekre vonatkozó alapvető adatokat gyűjtötte össze a disszertáció írója (a fenntartóra, a felügyeleti szervre és az iskolaépületre vonatkozó adatok és az iskolaigazgatók névsora), hanem felsorolja iskolánként a kutatás alapjául szolgáló iskolai értesítőket, az azokban található tanulmányokat. Az Adattárban közli a szerző a jelesebb középiskolai tanárok (mintegy 50 személy) életrajzát. Itt találjuk a jeles egyháztörténészek, teológiai professzorok életútjának bemutatását is, mint pl. Payr Sándor, Pollák Miksa, Müllner Mátyás vagy a Laehne család tanárait.

Különös értéke a disszertációnak, hogy rendkívül széles körű és alapos levéltári kutatásra támaszkodik. Az elsődleges források gondos és alapos összegyűjtése és értő módon való felhasználása, a tényanyag közreadása avatott levéltárosra és kutatóra vall.

A kötet anyagát különféle jegyzékek egészítik ki. Irodalomjegyzéke impozáns. A szerző munkájának megírásához felhasználta mindazokat a releváns, a soproni oktatás történetével kapcsolatos szakirodalmi forrásokat, amelyek a téma kutatói számára nélkülözhetetlenek. Nem csak az átfogó neveléstörténeti szakirodalomra támaszkodott, mint pl. Fináczy Ernő, Felkai László, Mészáros István vagy Mann Miklós művei, hanem a helytörténetírás alapvető forrásait is figyelembe vette, jelesül, Csatkai Endre, Házi Jenő, Heimler Károly vagy Thirring Gusztáv munkáit. Az önálló köteteken túl a Soproni Szemlében a folyóirat 1937-es indulása óta megjelent valamennyi, a tárgyra vonatkozó tanulmányt áttekintette, felhasználta, csakúgy, mint az iskolai értesítőket, az iskolai rendtartásokat, schematismusokat. Megtalálható még a kötetben a forrásjegyzék, az illusztrációk jegyzéke, a rövidítésjegyzék, a névmutató és a térképek jegyzéke is, megkönnyítve a tájékozódást, a tanulmány tartalmában való eligazodást.

Hiánypótló mű Németh Ildikó könyve, mert Sopron oktatásának történetéből ugyan számos tanulmány és cikk látott már napvilágot, átfogó művel azonban még

adósak a helytörténészeink, levéltárosaink. Sopron iskolaváros, s méltán büszke a magyar művelődésben, a hazai iskolázásban betöltött szerepére. Ezért egy átfogó oktatás- és neveléstörténeti monográfia első lépéseként üdvözölhetjük Németh Ildikó jól szerkesztett, és gördülékeny, szép stílusban megírt munkáját.

A könyv formátuma, tipográfiája, képanyaga Klausz Andi és Gosztom András munkáját dicsérik. A kötetet 50 kép és négy térkép illusztrálja, amelyek a Soproni Levéltár képeslap- és fényképgyűjteményének darabjai.

A könyv bevezetőjében megfogalmazott célokat maradéktalanul teljesíti Németh Ildikó könyve: tudományos értékű, ám a nagyközönség által is haszonnal forgatható iskolatörténeti összefoglalást készített, amely egyúttal adattárával a további kutatóknak is alapjául szolgálhat.

Sopron, Szent György utca 12. számú ház udvara.
(Diebold K. felv. 1930-as évek, KÖH Fényképtár 44.430)

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362. Az anyaggyűjtésben nyújtott segítséget köszönöm.

Akadémiai díj. Erdészeti Lapok 139, 2004, 177., Ni. 92, 2004. 6. sz. 12.

Albert Levente: A fák hűségéről és a tudományról. Beszélgetés Mátyás Csaba egyetemi tanárral, a MTA levelező tagjával. Vivat Academia 2, 2004. 4. sz. 10–11.

Albert Levente: Németh Károly egyetemi tanár hetvenéves. Vivat Academia 2, 2004. 4. sz. 29–30.

Albert Levente (lejegyezte): Szerettem a matematikát és ez mindenem átsegített. Szakmai életútjára emlékezik Dr. Horváth Jenő egyetemi tanár 70. születésnapján. Vivat Academia 2, 2004. 2. sz. 24–25.

Alföldi Gábor: A lélegző örökség mindennapjai. M. 48, 2004, 214–227.

Allmer, Norbert: Eremiten und Waldbrüder im Burgenland Nachrichten in Steirischen Quellen. BHBl. 66, 2004, 156–164.

Alpen-Adria Album. Debrecen, 2004, Canissa kiadó – Alföldi Ny. 176.

Andrássy Péter: A soproni Bencés templom. ÉT. 59, 2004. febr. 13. 222. és hátsó külső borító.

Apatóczy István: Beszélgetés Gyenge Álmos kerületvezető erdészrel. Erdészeti Lapok 139, 2004, 53.

Arany okleveles erdőmérnökök. Fagazdasági Híradó 31, 2004. szept. 3. sz. 2.

Aranydiplomás földmérő mérnökök. GK. 56, 2004. 11. sz. 41.

Arday Géza: Berzsenyi Dániel osztályrésze. Evangélikus Élet 69, 2004. febr. 22. 8. sz. 6.

Arnót Ádám: Újra az újjáépítésről. M. 48, 2004, 303–307.

Asbóth Lászlóné: Nehéz évtizedek az egyház élén. Százhuszonöt éve született D. Kapi Béla püspök. Evangélikus Élet 69, 2004. aug. 8. 32. sz. 8.

Ágostházi László (összeáll.): Építészeti évfordulók 2005. M. 48, 2004, 411–412.

Ágoston-Szabó Edit – Dinka Mária: Az intersticiális víz jellemzőinek évszakos és mélységbeli változása a Fertő üledékében. HiK. 84, 2004. 5–6. sz. 8–11.

Babics Csaba: Hálózati Dunántúli Harangszó. Evangélikus Élet 69, 2004. febr. 8. 6. sz. 11.

Babics Csaba: Nemes vetélkedéssel az egyházi informatikáért. Evangélikus Élet 69, 2004. febr. 22. 8. sz. 11.

Bajzik Zsolt: Vas vármegyei ásványvízforrások és gyógyfürdők Trianon előtt. I. Vasi Szemle 58, 2004, 427–446.

Balázs Judit: Tudósok egy békésebb világért. Béke kutatók világkongresszusa Sopronban. Vivat Academia 2, 2004. 5. sz. 9.

Balázs Tibor: Rábaközi möringlevelek a csornai múzeum gyűjteményéből. (1772–1900). Arrabona 42, 2004. 2. sz. 81–100.

A balekvizsgától az aranydiplomáig. Profi fa 11, 2004. 1–2. sz. 10.

- Barabás Jenő – Gilyén Nándor: Magyar népi építészet. 2. javított kiadás. Bp., 2004, Mezőgazda Kiadó 191. Hagyomány és vidék.
- Baranyai Tibor (szerk.): A 85 éves soproni Erzsébet Kórház jubileumi évkönyve. Sopron megyei jogú város. Erzsébet Kórház története 1994–2004. Sopron, 2004, 445.
- Baráth László: „Ember lenni mindég, minden körülményben”. Zalaerdő 34, 2004/3. 3.
- Bardoly István (szerk.): Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Györffy Katalin tiszteletére. Bp., 2004, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal 399.
- Bariska Mihály: Volt soproni egyetemi hallgatók találkozója (Wallis, Svájc) 2004. május 28-tól 31-ig. Vivat Academia 2, 2004. 4. sz. 38–39.
- Barsi Balázs: Az igazság és a jószág zuhatagában. Udvardi Erzsébet fertődi kiállítása elé. Várhely 10, 2004. 2. sz. 86–91.
- Bartha Dénes: Csapody István emlékszáma. Erdészeti Lapok 139, 2004, 85.
- Bartha Dénes: Gencsi László professzor 80 éves. Erdészeti Lapok 139, 2004, 336.
- Bartha Dénes (szerk.): Tilia XII. Sopron, 2004, NYME-EK Növénytani Tanszék 300.
- Bartos György – G. Lászlai Judit – László Csaba: Fertőd, Eszterházy-kastély. A keleti patkószárny és a télikert belső kutatása. Műemlékvédelmi Szemle 12, 2002 [2004]. 2. sz. 32–35.
- Baumgartner, Gerhard – Freund, Florian: Die Burgenland Roma 1945–2000. Eisenstadt, 2004. Ein Forschungsprojekt des Kulturvereins Österreichischer Roma – Burgenländisches Landesarchiv 314. Burgenländische Forschungen Bd. 88.
- Bácsatyai László: Egy székely a soproni Alma Materban. Vivat Academia 2, 2004. 1. sz. 10–11.
- Bácsatyai László: Hiteles oktatás csak igényes kutatómunkán alapulhat. Beszélgetés Dr. Mészáros Károllyal, az Erdőmérnöki Kar dékánjával. Vivat Academia 2, 2004. 5. sz. 2–3.
- Bálint István János: A halál népbiztos: Szamuely Tibor. Nyugati Magyarság 22, 2004. jún–júl. 6–7. sz. 12. Nyugati Magyarság 22, 2004. nov. 11. sz. 12.
- Bárány Zoltán: 175 éves a Soproni Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekar. Kóktél 3, 2004. 11. sz. 8–9.
- Bárány Zoltán: Volt egyszer egy könyvkötészet. Kóktél 3, 2004. 11. sz. 19.
- Becht Rezső: A bűvös henger. Nagyismétlés az életből. Második rész V. fejezet. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 10–35.
- Bemutakozás. Mátyás Csaba. [Az MTA új levelező tagjainak bemutatása.] MT. 49, 2004, 1043–1044.
- Bibliographie der wissenschaftlichen Arbeiten von Harald Prickler von Juli 1994 bis Jahresende 2003, zusammengestellt vom Jubilar. BHBl. 66, 2004, 176–184.
- Bircher Erzsébet: A Központi Bányászati Múzeum Közleménye. BKL-B. 137, 2004. 6. sz. 49.
- Bolba Márta: Licisták vendégségben. Evangélikus Élet 69, 2004. jan. 25. 4. sz. 10.
- Boleratzky Lóránd: In memoriam Kutas Kálmán (1888–1984). Keresztyén Igazság 62, 2004. nyár 9–12.
- Borbély József: Bödőcs Pál halálára. Várhely 10, 2004. 2. sz. 95.
- Boronkai Szabolcs: A Toldi szerelme német fordításáról. Néhány megjegyzés Moritz Kolbenheyer Szász Károlyhoz írt leveleihez. SSz. 58, 2004, 179–187.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 15. „Bauer, he' wo geht nach Buda hier die Reise?” Die Toldi-Übersetzung von Moritz Kolbenheyer (1855). NZ. 48, 2004. jan. 23.

- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 16. „Die Muse, wenn ich frage, bleibt nicht stumm“. Vierzeilen von Moritz Kolbenheyer (1870–83). NZ. 48, 2004. febr.6.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 17. „Warum musst du beständig dichten?“ Epigramme-Duell zwischen Moritz Kolbenheyer und Josef Paul Király (1870–85). NZ. 48, 2004. febr. 20.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 18. „Der väterlichen und brüderlichen Freunde“ Gedichte an Dichterfreunde von Josef Paul Király (1866–1885). NZ. 48, 2004. márc. 5.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 19. „Ein schlichter Ungar schreibt in deutscher Sprache?“ Gedichte über den Dualismus von Josef Paul Király (1885). NZ. 48, 2004. márc. 19.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 20. „Mit Sehnsucht blicken meine Augen nach Osten, theures Vaterland.“ Patriotische Gedichte von Emanuel Ludig (1892). NZ. 48, 2004. ápr. 2.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 21. „Dem Schwachen bist Du Trost.“ Atheistische Gedichte von Andreas Fabricius (1899). NZ. 48, 2004. ápr.16.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 22. „Ihr hört es, Menschen: Kämpft und vertraut!“ NZ. 48, 2004. ápr. 30.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 23. „Wir frieren, wir hungern, und bluten dabei.“ Petőfi Gedichte in der Übersetzung von Lajos Dóczi (1893). NZ. 48, 2004. máj.14.
- Boronkai, Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 24. (Ende) „Was an Thieren nur auf Wald und Flur die reiche Insel nährt.“ Arany-Gedichte in der Übersetzung von Lajos Dóczi (1903). NZ. 48, 2004. máj. 28.
- Bóka Zsolt: Sopron, a húség városa. Evangélikus Élet 69, 2004. nov. 28. 48. sz. 7.
- Bősze Balázs: Naplórészlet. Ragyogás, napfény, derű. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 39-45.
- Buda Ernő – Andor József: Évfolyam-találkozók. Erdészeti Lapok 139, 2004, 346.
- Buff, Joachim: „Wälder für die Menschen – wir für die Wälder“. Holz-Zentralblatt 130, 2004. dec. 3. 92. sz. 1275.
- Bunovác Dezső (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye kézikönyve. Adattár. Kaposvár, 2004, CEBA Kiadó 192. Magyarország régiói Nyugat-Dunántúli régió.
- Bunovác Dezső (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye kézikönyve. Kaposvár, 2004, CEBA Kiadó 680. Magyarország régiói Nyugat-Dunántúli régió.
- CS. D.: Rátz Tanár Úr életműdjé ...Dr.Zátonyi Sándor (Sopron)... Köznevelés 60, 2004. dec. 10. 40. sz. 4–5.
- Csapó Tamás: Néhány gondolat a hazai városok beépítéséről. Területi Statisztika 7, 2004, 332–350.
- Csécs Teréz: Német nyelvű Spaiser- és Landerer-Kalendáriumok a Pilcz család levéltárában. Arrabona 42, 2004. 2. sz. 49–66.
- Csiszár Attila: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Kapuváron (1767). SSz. 58, 2004, 276–280.
- Csóka György: Emlékmű Igmándy Zoltánnak. Erdészeti Lapok 139, 2004, 281.

- Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós: A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Bp., 2004. KSH. 377.
- Deák-Platz in Ödenburg wird erneuert. NZ. 48, 2004. okt. 8.
- Deme Péter: „Az év múzeuma 2003” pályázatról. Magyar Múzeumok 10, 2004. 2. sz. 30–34.
- Deme Péter: XXII. Országos Műemléki Konferencia, Sopron 2004. április 14–17. Múzeumi Hírlé-
vél 25, 2004, 88–89.
- Detrich Miklós: Vándorgyűlés a Kisalföldön. Fagazdasági Híradó 31, 2004. szept. 3. sz. 1.
- Dér Endre: Rémületben és fényben. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 200–209.
Diákszervezetek. Sopron, 2004, [NYME] EMK. 15.
- Dinka Mária – Ágoston-Szabó Edit: A vízkémiai paraméterek térbeli alakulása a Fertőn. HiK. 84,
2004. 5–6. sz. 31–33.
- Diploma 2004. Alkalmazott Művészeti Intézet. Fk.: Mészáros György. Sopron, 2004, NYME-Fa-
ipari Mérnöki Kar.
- Diplomakiosztó Sopronban. Hírfa 14, 2004. 7. sz. 4.
- disanpietro: „Fényes” Miklós palotája újra tündököl. Octogon 2004. 5. sz. 49.
- Dobozi Pálma – Para-Kovács Imre (szerk.): A 100 legjobb hely Magyarországon. A Magyar Hírlap
exkluzív kiadványa. Bp., 2004. Ringier Kiadó 97.
- Dobó Ágota: Eszterháza újjászületése. Fényes Miklós tündérvilága. ÉT. 59, 2004. jan. 2. 1. sz.
16–20.
- Dobszay János – Riba István: Elhanyagolt örökség. Sopron és Eger központja. Heti Világgazdaság
26, 2004. jan. 10. 2. sz. 58–60.
- Dominkovits Péter: Széchenyi Ferenc és Csehország. Levelestár. Válogatta és bev. Richard
Prazak. Sajtó alá rend., jegyz. Deák Eszter, Erdélyi Lujza. Budapest, 2003. 233 o. (Nemzeti
Téka). SSz. 58, 2004, 419–421.
- Domonkos Ottó: A falusi szülőszék, vajúdoszék. OK. 49, 2004, 3–4. sz. 141–154.
- Domonkos Ottó: A soproni habán ház (Habaner Haus), mint bizonyágjegy. SSz. 58, 2004, 396–402.
- Dömsödi János – Kovács Miklós: Tudományos, regionális (Fertő-Hanság) földhasználati fórum a
Nyugat-Magyarországi Egyetemen (Sopron, 2004. július 15–16.). GK. 56, 2004. 9. sz. 23–25.
- Drávai István: Bízd magad Tennessee-re! Tennessee Williams: Macska a forró bádogtetőn.
Rendező: Szilágyi Tibor. Várhely 10, 2004. 3–4. sz. 113–116.
- Drávai István: Renner Kálmán azt üzeni... Várhely 10, 2004. 1. sz. 110–111.
- Egy besorolhatatlan európai. Hajnal Mihállyal beszélgetett Füzi Edit. Várhely 10, 2004. 3-4.
sz. 65–68.
- Ekler Péter: Közgyűteményi tudományos napok 3. A rendezvény vendége: Sopron 2003. októ-
ber 16. Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár. SSz. 58, 2004, 187–191.
- Emlékkönyv Rokop Alajosné, Pölcz István, Keszei Dénes és dr. Környei Attila emlékére. Nagy-
cenk, 2004, Nagycenkért Alapítvány 64.
- Erdei kisvasutak. Profi fa 11, 2004. 6. sz. 23.
- Erdészvilág Sopronban. Sopron, 2004, Tanulmányi Erdőgazdaság Rt. 43.
- Eszterháza-kutatások. Műemlékvédelmi Szemle 12, 2002 [2004]. 1. sz. 269–270.

- Égető Melinda: Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések a közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében (1629–1846). Bp., 2004, MTA Néprajzi Kutatóintézet – L'Harmattan 139. Documentatio Ethnographica 21.
- Égető Melinda – Dominkovits Péter (közread.): Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843). Bp., 2004, L'Harmattan 260. Szőlőhegyek történetének forrásai III.
- Fally, Josef – Spitzer, Gerhard: Vogelwelt Burgenland. Deutschkreuz, 2004, Eigenwerlag 351.
- Faragó Sándor: A Hansági Erdők Atyjának emlékezete. Erdészeti Lapok 139, 2004, 229–230.
- Faragó Sándor: Prof. Dr. Kóhalmy Tamás (1936–2003). Erdészeti Lapok 139, 2004, 37–38.
- Faragó Sándor: Vadréce monitoring. A Magyar Vízivad-monitoring eredményei a 2003/2004-es időben. Ni. 92, 2004. 10. sz. 23–25.
- FATE elismerések. Szabó Dénes díj: Friedrich Árpád. Fa. 52, 2004. 3. sz. 24.
- Fábián György (szerk.): Kisalföld anekdótikum 2004. Győr, 2004, 229.
- Fehérmíves Napok. Sopron 2004. augusztus 25–27. Papíripar 48, 2004, 174–178.
- Fehérné Brandisz Katalin – Kaposi Lajos – Kramarics Tiborné – Novák Zoltán: Nyugat-Dunántúl felkészülése az európai uniós csatlakozásra, az együttműködés eredményei. Területi Statisztika (44) 7, 2004, 252–273.
- Fekete Szilárd: Társasház 45 lakással és 22 garázzsal Sopron, Ikva part. MűT. 44, 2004. 5–6. sz. 46–47.
- Feld, István: Buda (Ofen) und Sopron (Ödenburg) – Meilensteine der ungarischen städtischen Hausforschung. In: Feld, István – Klein, Ulrich (red.): Bauforschung und Hausforschung in Ungarn 9–38.
- Feld, István – Klein, Ulrich (red.): Hausbau und Bauforschung in Ungarn. Bericht über die Tagung des Arbeitskreises für Hausforschung e. V. in Székesfehérvár (Stuhlweissenburg), Ungarn, vom 19.–23. Juni 1996. Arbeitskreis für Hausforschung. Marburg, 2004, Jonas Verlag 352. Jahrbuch für Hausforschung Bd. 47.
- Felsőpulyai „Kufstein VIII” tanácskozás. Bécsi Napló 25, 2004. szept.–okt. 5. sz. 2.
- Ferenczy Klára: Elköltözők. Bécsi Napló 25, 2004. nov.–dec. 6.sz. 10.
- Ferenczy Klára: Közöttünk élnek Dr. Séthy Endre. Bécsi Napló 25, 2004. szept.–okt. 5. sz. 8.
- Fertő tó, Fertő. In: Dobozi Pálma – Para-Kovács Imre (szerk.): A 100 legjobb hely Magyarországon 37.
- Fertőd. Esterházy-Schloss erneuert. NZ. 48, 2004. szept. 24.
- Festival europäischer Steinmetze in Kroisbach. NZ. 48, 2004. júl. 16.
- Film über das Ödenburger paneuropäische Picknick. NZ. 48, 2004. jún. 4.
- Fórum az új felsőoktatási törvénnyel kapcsolatban Sopronban. Fa. 52, 2004/3. 34–35.
- Frank Norbert (összeáll.): Az Erdőműveléstani Tanszék története (1904–2004). Sopron, 2004, 25.
- Frank Norbert: Rontott erdők kialakulása, átalakítása Sopron szabad királyi város erdőbirtokán az első világháború végéig. Erdészeti Lapok 139, 2004, 76–77.
- G. K.: III. Faipari Marketing Konferencia. Magyar Asztalos és Faipar 2004. 10. sz. 90–91.
- G. K. I.: Az Ojtozi-szorostól Őrvidékig. Magyar Fórum 16, 2004. jan. 22.
- G. T.: Kivilágos kivraddig, megyei vadászbál Sopronban. Ni. 92, 2004. 4. sz. 7.

- G. Zs.: Gondolatok a könyvtárban. Gémes István Hungari et Transylvani című kötetének bemutatójáról. *Evangélikus Élet* 69, 2004. febr. 15. 7. sz. 1.
- Gemeinsame Aktion der JEV mit dem HAK anlässlich der EU-Osterweiterung im Burgenland. *NZ.* 48, 2004. máj. 21.
- Géczy Nóra: Faépítészeti a századfordulón. Száz éve volt iparkiállítás Sopronban – 1904. augusztus 20.–szeptember 25. *Fa.* 52, 2004. 1. sz. 25–26.
- Gémes István: Hungari et Transylvani. Kárpát-medencei egyetemjárók Tübingenben (1523–1918). Bp., 2004, Luther Kiadó 166.
- Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján. *SSz.* 58, 2004. 308–328.
- Gottschling Gyula: 100 éve született Vadonné Perényi Irén. Jegyzetek a művésznő életéről és munkásságáról. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2004. 211–218.
- Göncz József – Bognár Béla: Kastélyok, várak, kúriák Sopron vármegyében képeslapokon 1896–1945. A sorozat negyedik albuma. Sopron, 2004, Edutech 112.
- Göncz József – Bognár Béla: Kereskedelem Sopron vármegyében dokumentumokon és képeslapokon. A sorozat ötödik albuma. Sopron, 2004, Edutech 160.
- Görög Tibor: Laborczi Zoltán (1919–2004). *Evangélikus Élet* 69, 2004. aug. 15. 33. sz. 10.
- Gürtler, Wolfgang: OAR Wolfgang Meyer zum 60. Geburtstag. *BHBl.* 66, 2004, 57–68.
- Gyócsi László: Kapuvár. Történelmi emlékhely. Bp., 2004. 64.
- Gyöngyössi Márton: Nyugat-Magyarország kora újkori pénzforgalma. *SSz.* 58, 2004, 329–352.
- Győr Attila: Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. *Belvedere Kiadó, Szeged-Tatabánya.* 2003. 152 p. *SSz.* 58, 2004, 194–195.
- HG: Hivatása a hobbi. Beszélgetés prof. Dr. Faragó Sándorral, a NYME rektorával. *Vivat Academia* 2, 2004. 1. sz. 2–3.
- Haba Péter: Városolvasó. Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. *MÉP.* 2004. 1. sz. 57.
- id. Hafenscher Károly: Peregrinus diákok Tübingenben. *Evangélikus Élet* 69, 2004. jan 4. 1. sz. 5.
- Harangi Anna: „A műemlékes abban szakember, hogy mit kell tenni annak érdekében, hogy egy adott épületen belül a régre essék a hangsúly”. Interjú Dávid Ferenc művészettörténésszel. *M.* 48, 2004, 122–127.
- Haraszti Gábor: A Semmering. *TM.* 115, 2004. 7. sz. 33.
- Hargitai Gábor (főszerk.): *Vivat Academia.* A Nyugat-Magyarországi Egyetem Lapja. 2, 2004. megjelenik kéthavonta
- Hargitai László: Faipari termelés-szervező felsőfokú szakképzés. *Vivat Academia* 2, 2004. 3. sz. 11.
- Hargitai László: Újjáalakult a Faipari Mérnöki Kar Tanácsa. *Vivat Academia* 2, 2004. 6. sz. 33.
- Hámori Gábor: A tenisz hőskora Sopronban (1893–1899). *SSz.* 58, 2004, 292–295.
- Hárs Olivér – Szabó Miklós (szerk.): Borostyán. Környezetvédelmi lap a soproni és sopron környéki családok részére. Sopron, 2004. Castanea Környezetvédelmi Egyesület
- Hegyeshalmi László – Gádor Emil Zsolt – Praznovszky Mihály (szerk.): *Kutas. Válogatás Kutas László szobrászművész kisplasztikáiból, köztéri szobraiból, érmeiből és pénzérméiből.* Bp., 2004. Poppins Bt. – Kutas Galéria 64.

- Herényi István: Karsay Sándor, az utolsó dunántúli szuperintendens. 190 éve született Győrött. Keresztyén Igazság 62, 2004. tél 28–34.
- Hetényi János: V. Szalontay Judit (szerk.): „Patrona Hungariae”. Mária-tisztelet a művészetben és a néphagyományban Csorna 2002. SSz. 58, 2004, 91–93.
- Horn János: Emléktábla avatás. BKL-B. 137, 2004. 5. sz. 39.
- Horn János: Híres selmebányai tanárok. BKL-B. 137, 2004, 25.
- Horn János: Molnár László kitüntetése. BKL-B. 137, 2004. 5. sz. 36.
- Horn János: Sopron, a leghűségesebb város, honvéd hagyományai emlékkönyv. BKL-B. 137, 2004. 5. sz. 49.
- Horváth Csaba (szerk.): Lapok Sopron történetéből. 2004. 1. és 2. sz. Panniculus Régiségtani Egylet – Széchenyi István Városi Könyvtár 6., 18. Panniculus ser. C. No. 194., 195.
- Horváth Edit – Major Mihály – Weltler Sándorné (szerk.): A Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium Évkönyve a 2002/2003. és a 2003/2004. tanévről az iskola fennállásának 446–447. évében. Sopron, 2004, 235.
- Horváth-Hegyí Olivér (lejegyezte): Töretlen ragaszkodás az igazsághoz. Az evangélikus dr. Kosáry Domokos történésszel, az MTA korábbi elnökével beszélget D. Szebik Imre püspök. Evangélikus Élet 69, 2004. máj. 30. 22. sz. 5.
- Horváth László: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. SSz. 58, 2004, 353–385.
- Horváth József: Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004. 318 o. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32). SSz. 58, 2004, 409–413.
- Horváth Rudolf: A Kaszinó kistermétől a jezsuita konviktusig. A soproni zeneiskola rövid története. Várhely 10, 2004. 2. sz. 66–74.
- Horváth Tímea: Fertőhomoki tájház. TM. 115, 2004. 6. sz. 18.
- XXII. Országos Műemléki Konferencia Sopron, 2004. április 14–17. M. 48, 2004, 37.
- Húszéves a Lóvér SE. TM. 115, 2004. 5. sz. 7.
- I. M.: Dianák a soproni Erdészeti Múzeumban. Ni. 92, 2004. 9. sz. 10.
- ICOMOS Klub. Műemlékvédelmi Szemle 12, 2002 [2004]. 1. sz. 259.
- Ivanics Ferenc: Kistérségek, társulások Győr-Moson-Sopron megyében. Területi Statisztika (44)7, 2004, 495–507.
- Jankovits Béla: A népszámlálási adatok üzenete. Keresztyén Igazság 61, 2004. tavasz 20–24.
- Jankó Ferenc: Sopron történelmi külvárosainak fejlesztési lehetőségei. SSz. 58, 2004, 264–276.
- Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltján. SSz. 58, 2004, 158–178.
- Jenei László: Csendes nagyság. Bástya utcai lakópark, Sopron. Octogon 2004/1. 70–71.
- Jerem Erzsébet – Mester Zsolt – Vasáros Zsolt: Természeti és régészeti örökség. Magyar Múzeumok 10, 2004. 4. sz. 26–27.
- Józsa Dávid: A soproni zeneiskola, egykori jezsuita konviktus újjáéledése. M. 48, 2004, 154–157.
- K. A.: Európai Kőfaragó Fesztivál Fertőrákoson. Kocktél 3, 2004. 6. sz. 29.
- K. A.: Soproni Régió: megoldódni látszik a szennyvíz probléma. Kocktél 3, 2004. 1–2. sz. 12–13.

- Kalácska László: Emlékezés Wallner Ernőre – élete és munkássága. *Területi Statisztika* (44)7, 2004, 197–19.
- Kapfinger, Otto: *Neue Architektur in Burgenland und Westungarn*. Salzburg, 2004, Anton Pustet Verlag. három nyelven. *Architektur Raum Burgenland*.
- Kaszás Marianne (összeáll.): *A magyarországi levéltárak kiadványainak 2003. évi bibliográfiája. Levéltári Szemle* 53, 2004. 4. sz. 82–93.
- Katona Csaba: Három forrás a Jéhn-család történetéhez. *SSz.* 58, 2004, 51–61.
- Katona Csaba (közread.): „...kacérkodni fogok veled.” *Schlachta Etelka soproni úrilány naplója 1838–1840. Első kötet*. Győr, 2004, Mediawave Alapítvány 140.
- Kaus, Karl: Ergänzung zu den „Römischen Inschriften von Schattendorf“ in *BHBl.* 65, 2003, S. 177 ff. *BHBl.* 66, 2004, 54.
- Kaus, Karl – Metz, Heimo – Tobler, Felix: Wilfried Hicke (1944–2003). *BHBl.* 66, 2004, 1–4.
- Kaus, Karl: *Panem et Circenses. Zirkusbesucher im Römischen Burgenland*. *BHBl.* 66, 2004, 120–131.
- Ifj. Káposzta Lajos: Szórakoztató „egyháztörténetek”. *Evangélikus Élet* 69, 2004. febr. 15. 7. sz. 8.
- Kenessei Károly: Emlékezés Nagycenken Széchényi Ferenc születésének 250. évfordulóján. *SSz.* 58, 2004, 402–406.
- Kenyeres István: Elisabeth Gmoser: *Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647)* Eisenstadt, 2002. (*Burgenländische Forschungen* Bd. 86.). *SSz.* 58, 2004, 414–419.
- Kenyeres István: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. *Sz.* 138, 2004, 1103–1148.
- Kerekes György: A „Hűség városa”. Vendég voltam a soproni „Sóhivatalban”. *TM.* 115, 2004. 2. sz. 36–38.
- Kerényi József: Élő, nagy és szép hangszer. *Zeneiskola Sopronban*. *Alaprajz* 11, 2004. 3. sz. 26–29.
- Kéry Mihály: Sopron és Trianon. *Magyar Fórum* 16, 2004. okt. 21. 42. sz. 17.
- A 2004. évben tiszteletdiplomában részesült erdőmérnökök rövid szakmai életrajza. Sopron, 2004, NYME Erdőmérnöki Kar 49.
- A 93. küldöttgyűlés kitüntetettjei: ...Loránt Miklós... *BKL-B.* 137, 2004. 4. sz. 13.
- Kindla Norbert: 15 éves a Selmeci Társaság. *Magyar Asztalos és Faipar* 2004. 6. sz. 17.
- A Kismarton/Eisenstadt-i autópálya-csomóponttól Sopronig autópálya készül... *Bécsi Napló* 25, 2004. júl.–aug. 4. sz. 2.
- Kiss Mária: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. *Vasi Szemle* 58, 2004, 375–376.
- Kiss Miklós: Két tornaterem és öt tanterem. Új épületszárnyal gazdagodott a líceum. *Evangélikus Élet* 69, 2004. okt. 31. 44. sz. 10.
- Kiss Miklós: A recski rab. A vasárnapi ebéd mellől vitték el... *Evangélikus Élet* 69, 2004. márc. 21. 12. sz. 10.
- Kitüntetések: Fasching Antal díj prof. dr. habil Bácsatyai Lászlónak. *GK.* 56, 2004. 4. sz. 38–41.
- Koczó József: Csáky Károly: Híres selmecbányai tanárok. *H.* 32, 2004. 2. sz. 116–117.
- Koloszár Tamás (szerk.): *Győr-Moson-Sopron megye az új évezredben*. Szombathely, 2004, [246].

- Koncsol László: Szép Felvidék. Göncz József és Bognár Béla könyve ürügyén. Várhely 10, 2004. 3–4. sz. 126–129.
- Kondor Andrea (főszerk.): Koktél soproni üzleti magazin. Sopron, 2004, Koktél Média Kft. 3, 1–12. sz.
- Koosné Török Erzsébet – Baranyainé Réti Gabriella – Agócs Sándor – Kvaszta József (szerk.): Diáktudós, az OTDT időszaki kiadványa. Bp., 2004, Országos Tudományos Diákköri Tanács 18, 2004, 1–2. sz. 560.
- Koppány Tibor: A kismartoni uradalom szentmargitai kőfaragói a Dunántúl 18–19. századi építkezésein. In: Bardoly István (szerk.): Etűdök 2004. 193–205.
- Kormos Gyula: Műemlékorgona-felmérés egyházunkban. Evangélikus Élet 69, 2004. márc. 14. 11. sz. 10., Lelkipásztor 79, 2004, 141–143.
- Kormos Gyula: A Szent György-templom korabarokk orgonájának összehasonlítása korabeli hangszerekkel. SSz. 58, 2004, 70–84.
- Kostyál László: Paul Troger és tanítványai a Nyugat–Dunántúlon. Arrabona 42, 2004. 1. sz. 103–112.
- Kovacsics Miklósné (szerk.): Száz éves az iskola. A soproni Petőfi Sándor Általános Iskola jubileumi kiadványa 1904–2004. Sopron, 2004, 175.
- Kovács-Gombos Gábor: Babos Ágnes kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004.135–138.
- Kovács József László: A kétnyelvű soproni irodalom 700 éve II. Bécsi Napló 25, 2004. jan.–febr. 1. sz. 9.
- Kovács József László: Lackner Kristóf: Electio Trigoniana Frankfurt, 1617. Sopron, 2004, 16. [Az azonos című Lackner faksimile kiadvány melléklete]
- Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron, 2004, Széchenyi István Városi Könyvtár 187. [A Soproni Szemle kiadványai c. sorozat 6. számaként megjelent (Sopron, 1972) mű második, bővített kiadása.]
- Kovács József László: Levélféle Dér Endrének – odaát. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 197–198.
- Kovács Krisztián: A Rák-patak és mellékágainak gerinctelen makrofaunája (Soproni hg., Hidegvízvölgy). HiK. 84, 2004. 5–6. sz. 69–70.
- Körmendi Klára: Emlékezés Wallner Ernőre. A kötet anyagát válogatta és szerkesztette: Tatai Zoltán. Falu, Város, Régió 2004. 1–2. sz. 49–50.
- Körmöczy Katalin: Széchenyi Ferenc gróf (1754–1820). H. 32, 2004. 4. sz. 9–11.
- Köves A[ndrea]: Soproni világbajnok táncosok. Koktél 3, 2004. 8. sz. 26–27.
- Kövér Tamás: Bravúr-retro az Unioba. Parick Hamilton: Gázláng. Rendező: Molnár György. Várhely 10, 2004. 1. sz. 89–92.
- Közgyűlés, Kapuvár, Művelődési Ház. Erdészeti Lapok 139, 2004, 218–221.
- Krász Lilla: Életképek a születés kultúrtörténetéből a 18. század végi Sopronban. SSz. 58, 2004, 3–22.
- Krähling János: Evangélikus templomok a mai Magyarországon. Munkatársak: Harmati Béla László, Halmos Balázs, Krähling Dániel, Maróty Katalin. Bp., 2004, Nemzeti Tankönyvkiadó. Veszendő templomaink III.

- Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben. SSz. 58, 2004, 142–157.
- Krisch Magdolna (szerk.): Ómama receptjei Sopronból és környékéről. – Omas Recepte aus Ödenburg und Umgebung. Sopron, 2004, ESCORT '96 BT. 44., 45.
- Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2003. évi tevékenységéről. SSz. 58, 2004, 191–192.
- Kubinszky Mihály: Hárs József: Soproni olvasókönyv. Cikkgyűjtemény 1873–1944 a helyi magyar lapokból Quint Kiadó, Sopron, 2003. SSz. 58, 2004, 196.
- Kubinszky Mihály: Lovas Gyula: A bakterház Bp., 2003. (Vasúthistória Könyvek.) 302 o., SSz. 58, 2004, 301.
- Kubinszky Mihály: Nyitóbeszéd Magyar né Derszib Eti kiállításán. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 142–144.
- Kubinszky Mihály: A Szent Imre-templom – Sopron. Octogon 2004, 1. sz. 22.
- Kubinszky Mihály: A Winkler Oszkár emlékkiállítás megnyitására. Várhely 10, 2004. 3–4. sz. 99–101.
- Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. Történelmi Szemle 46, 2004. 1–2. sz. 1–30.
- Kurucz Miklós: Manninger Gusztáv Adolf (1880–1954). Magyar Mezőgazdaság 59, 2004. szept. 29. 40. sz. 41.
- Kunszt György: Gyászbeszéd Kotányi Attila temetésén Sopronban. Utóirat. Post Scriptum 4, 2004. 18. sz. 31–32.
- Laborczy Géza: Édesapánk, Laborczy Zoltán életútja. Lelkipásztor 79, 2004, 421–422.
- Lakatos István: Múltról mesél a hűség városa. Sopron, 2004, 354.
- Lackner, Christophorus: Electio Trigoniana Delegatorum Nunciorum orationibus clara, Sempronii 3. Maij. 1617. Francofurti, 1617, Typis Nicolai Hoffmanni, sumptibus Ionae Rosae. 103. Faksimile kiadás a Soproni Nemes Tudós Társaság alapításának 400. évfordulójára. Sopron, 2004.
- Lackner, Christian: Netz der Waldpädagogen. Forstzeitung 114, 2004. 8. sz. 16.
- Ladányi Erzsébet: „Önkormányzat királyi elhatározásra” a 13. századi Magyarországon. Történelmi Szemle 44, 2002 [2004] 1–2. sz. 11–20.
- Lang, Alfred – Tobler, Barbara – Tschögl, Gert (hrsg.): Vertrieben. Erinnerungen Burgenländischer Juden und Jüdinnen. Wien, 2004, Mandelbaum Verlag.
- Lang Ágota: A 135 éves Természet Világa köszöntése. TV. 135, 2004, 294.
- G. László Judit: Esterháza színei. Rövid beszámoló a fertői Esterházy-kastély homlokzat kutatásáról. In: Bardoly István (szerk.): Etűdök 2004. 179–192.
- Leefken, Georg: Ehrendoktorwürde für Prof. Dr. Horst D. Brabänder. Allgemeine Forst Zeitschrift – Der Wald 59, 2004. nov. 8. 21. sz. 1178.
- Lentner Csaba: Muzsikusz közgazdászok, közgazdász muzsikuskok. Interjú Árendás György karaggyal. Vivat Academia 2, 2004. 2. sz. 12.
- Lentner Csaba: Dr. Tóth László professzor úr emlékére. Vivat Academia 2, 2004. 5. sz. 39.
- Ligno Novum 2004. Magyar Asztalos és Faipar 2004. 9. sz. 23–77.
- A Ligno Novum 2004 kiállítói. Magyar Asztalos és Faipar 2004. 8. sz. 18–19.

- Ligno Novum – Wood Tech asztalos-, faipari és szakkiállítások. Magyar Asztalos és Faipar 2004. 7. sz. 28–31.
- Ligno Novum – Wood Tech faipari szakkiállítások 2004. szeptember 8–11. Fa. 52, 2004. 2. sz. 31., Magyar Asztalos és Faipar 2004. 5. sz. 17., Hírfa 14, 2004. jún. 6. sz. 4., Profi fa 2004. 6. sz. 11., Vivat Academia 2, 2004. 5. sz. 29–30.
- Ligno Novum – Wood Tech '2003 adatai grafikusan. Hírfa 14, 2004. jan. 1. sz. 43.
- Ligno Novum – Wood Tech Sopron, 2004. szeptember 9–10. Magyar Asztalos és Faipar 2004. 8. sz. 20–21.
- A Ligno Novum – Wood Tech vásárdíja. Magyar Asztalos és Faipar 2004. 6. sz. 16.
- Lőcsei Péter: Weöres mozaikok IV. Weöres Sándor közelében. Beszélgetések Pasteiner Évával és Takács Jenővel. Vasi Szemle 58, 2004, 295–306.
- Lővei Pál (összeáll.): Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal és társintézményei tevékenységének bibliográfiája 2001. Műemlékvédelmi Szemle 12, 2002 [2004] 1. sz. 231–254.
- Macher Frigyes – Lengyelne Kiss Katalin: Seltenhofer-emlékülés Sopronban (2001. április 19–21.). SSz. 58, 2004, 295–297.
- A Magyar Hidrológiai Társaság 2004. évi kitüntettjei:…Koch Péter… HiK.84, 2004. 3. sz. 68.
- Martinkó József: Döntetlen. Arany János Általános- és Speciális Szakiskola, Csorna. Octogon 2004. 2. sz. 106–108.
- Marton Marcell: A sopronkörnyéki Mithras-szentély. Vivat Academia 2, 2004. 3. sz. 14–15.
- Mastalír Ernőné (szerk.): Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Könyvtára és közgyűjteményi hálózata. Összeáll.: Tompa Zsoltne. Sopron, 2004, NYME 45.
- Mastalír Ernőné: Tisztelgés dr. Hiller István könyvtári főigazgató emléke előtt. Vivat Academia 2, 2004. 2. sz. 14.
- Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája a 2002. évre. SSz. 58, 2004, 197–215.
- Márkus Béla: 10 éves a NYME GEO Térinformatikai Tanszék. GK. 56, 2004. 3. sz. 38–39.
- Menyes Gyula: Büki beiktató. Evangélikus Élet 69, 2004. jún. 27. 26. sz. 3.
- Menyes Gyula: Határtalan lelkesztalálkozó. Evangélikus Élet 69, 2004. máj. 9. 19. sz. 1., 8.
- Menyes Gyula: Lelkésziktatás a hűség városában. Evangélikus Élet 69, 2004. febr. 8. 6. sz. 3.
- Menyes Gyula: A szolgáló szeretet háza. Evangélikus Élet 69, 2004. máj. 9. 19. sz. 3.
- Merk Zsuzsa – Rapcsányi László: „A mi szánkból hangzott az első éljen a Mura túlsó partján”. Egy népfelkelő közlegény kéziratos naplója Soprontól Csáktornyáig 1848 október havában. SSz. 58, 2004, 36–50.
- Meteorologische Station wird geschlossen. NZ. 48, 2004. jan. 30.
- Meyer, Wolfgang: Varia zur Fürstlich Esterházyischen Schlosswasserleitung Müllendorf – Eisenstadt. BHBl. 66, 2004, 75–93.
- Mészáros György: AMI diplomakiállítás – tizedszer. Fa. 52, 2004. 2. sz. 30.
- Mirák Katalin (szerk.): Lámpás az oltár zsámolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Sopron, 2004, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium és Kollégium 967.
- Molnár László: Két nemzet – egy család. A Pejachevichek és Sopron városa / Dva jedna obitelj. Pejachevichi grad Sopron. Sopron, 2004, Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata Horvát Kisebbségi Önkormányzata 39.

- Molnár László: Száz éve született Verő József. *Vivat Academia* 2, 2004. 1. sz. 24–25.
- Molnár Tünde: A németiség elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében. *SSz.* 58, 2004, 242–255.
- Monok, István–Ötvös, Péter–Zvara, Edina: Balthasar Batthyány und seine Bibliothek. Eisenstadt, 2004. Széchenyi Nationalbibliothek (Bp.) – Lehrstuhl für Bibliothekswissenschaft der Universität Szeged–Burgenländische Landesbibliothek (Eisenstadt) 313. (Burgenländische Forschungen Sonderband XXVI.)
- Nagy Alpár: I. Oktatói Művészeti Napok. Záróhangverseny a Pannonia Med Hotelben. *Vivat Academia* 2, 2004. 4. sz. 40–41.
- Nagy Alpár: „Lelkemből lelkedzett derűvel tekintek vissza”. Vázlatos pályakép Kovács Sándor-ról. *Várhely* 10, 2004. 1. sz. 67–69.
- Nagy Alpár: 175 év a soproni zeneoktatás szolgálatában. A zeneiskola jubileumára. Sopron, 2004. Horváth József Művészeti Iskola 189.
- Nagy Alpár: „Terebélyes fáva fejlődött.” Az ev. líceum Ének-és Zenekörének vázlatos története. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2004. 157–179.
- H. Nagy Cecília: Klöpli. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2004. 152–153.
- Nagy Ferenc (szerk.): *Tudományos évfordulóink 2004.* Bp., 2004. Magyar Tudomány- és Technikatörténeti Műhely – Better Kiadó 100.
- Nagy Judit: Testvérkapcsolatok a határon túl. A soproni líceum kórusa Pozsonyban. *Evangélikus Élet* 69, 2004. dec. 19–26. 51–52. sz. 19.
- S. Nagy László (szerk.): *Hagyásfák üzenete. A „kék valétaszalagosok” vallomásai. Sopron 1954–2004.* [Bp.], 2004, 270.
- Nagy Miklós Mihály: Három táj hadvezére Vak Bottyán. *TM.* 115, 2204. 12. sz. 24–27.
- A XLVIII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke. *H.* 32, 2004. 6. sz. 103–106.
- Neue Bürgermeister in Agendorf. *NZ.* 48, 2004. júl. 23.
- H. Németh István: Az archontológia és a várostörténet. *Fons* 11, 2004, 197–218.
- Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei. *SSz.* 58, 2004, 102–122.
- Németh Kálmán: *A Soproni Széchenyi István Gimnázium jubileumi évkönyve.* Sopron, 2001/2002. tanév. Szerk.: Dékány Zsigmondné. Sopron, 2002. *SSz.* 58, 2004, 93–94.
- Németh Tibor (összeáll.): *Honismereti évfordulónaptár,* 2005. *H.* 32, 2004. 5. sz. 122–140.
- Növekvő kiadások, szűkülő állami támogatás. Herczeg László gazdasági főigazgatóval beszélgetünk Egyetemünk anyagi helyzetéről, eredményekről, problémákról. *Vivat Academia* 2, 2004. 2. sz. 4–5.
- Nyugat-Magyarországi Egyetem 2003/2004. tanévének évkönyve. Sopron, 2004, 310.
- OI.: Ülésezett az Országos Presbitérium. *Evangélikus Élet* 69, 2004. máj. 30. 22. sz. 3.
- Oplatka, Andreas: *Graf Stephan Széchenyi.* Wien, 2004, Paul Zsolnay Verlag 427.
- Ormos Balázs: Tisztelgés Dr. Hiller István főigazgató emléke előtt. *Erdészeti Lapok* 139, 2004, 137.
- Orosz József: 45 lakás és 22 felszín alatti garázs szerkezeti kialakítása a soproni Ikva parton. *MűT.* 44, 2004. 5–6. sz. 48–49.
- Ödenburger Gebirge soll Naturpark werden. *NZ.* 48, 2004. okt. 15.

- Örsi Károly: A korai magyar barokk kertépítészet. M. 48, 2004, 199–205.
- Österreich Botschafter beim Wandorfer Ball. NZ. 46, 2004. febr. 27.
- PT – PJ.: Karácsonyi kiállítás a Központi Bányászati Múzeumban. BKL-B. 137, 2004. 6. sz. 71.
- Pap Edina: Csemegekukoricák és konzervuborkák Fertődön. Kertészet és Szőlészet 53, 2004. szept. 30. 40. sz. 4–5.
- Pap Edina: Gyógyultnak nyilvánítva. Kertészet és Szőlészet 53, 2004. nov. 1. 45. sz. 8–9.
- Patyi Gábor: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918. Bp., 2004, ELTE Levéltára 529.
- Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Sz. 138, 204, 1005–1101.
- Páneurópai Piknik-emlékhely. In: Dobozi Pálma – Para-Kovács Imre (szerk.): A 100 legjobb hely Magyarországon 49.
- Perger Gyula: Jelentés a Győr-Moson-Sopron megyei múzeumi szervezet múzeumainak 2004. évi gyűjteményi és tudományos tevékenységéről. Arrabona 42, 2004. 2.sz. 255–271.
- Perger Gyula: Szent, kép, kultusz. Arrabona 42, 2004. 1. sz. 49–62.
- Perschy, Jakob: Alfred Lang, Barbara Tobler, Gert Tschögl (Hg.): Vertrieben. Erinnerungen burgenländischer Juden und Jüdinnen Mandelbaum Verlag, Wien, 2004. BHBl. 66, 2004, 227–228.
- Pintér Tünde: Alpesi világörökségek. Ausztria Kincse. TM. 115, 2004. 4. sz. 14–17.
- Polner Zoltán: Dér Endre emlékezete. Várhely 10, 2004. 2. sz. 96–98.
- Polyánszky Éva: Interjú Dr. Erdélyi Józseffel. Papíripar 48, 2004, 90–91.
- Pósa Zoltán: Büki Attila univerzuma. Várhely 10, 2004. 2. sz. 77–83.
- Prickler, Harald: „...weil ich nicht streiten mag”. Ein gutherziger Pfarrer. BHBl. 66, 2004, 221–225.
- Prickler, Harald: Wieviele Ochsen wurden um 1570/1590 aus Ungarn nach westen exportiert? BHBl. 66, 2004, 21–53.
- Prickler, Harald: Zu den Anfängen der Forchtensteiner (Neustifter) Rosalienkapelle. BHBl. 66, 2004, 132–155.
- Prickler, Leonhard: Die Vorträge im Rahmen de „Landeskundlichen Diskussionsnachmittage” im Jahr 2003. BHBl. 66, 2004, 64–74.
- Primusz Péter: Múltschág! Malatzschág! Schattág! Avagy XVI. Selmeci Diáknapok. Vivat Academia 2, 2004. 4. sz. 27.
- Primusz Péter: 15 éve működik a Selmeci Társaság. Vivat Academia 2, 2004. 4. sz. 26.
- Prof. Dr. Somkuti Elemér 1923–2004. Vivat Academia 2, 2004. 6. sz. 40.
- R. É.: A 102 éves Takács Jenő köszöntése. Bécsi Napló 25, 2004. szept.–okt. 5. sz. 8.
- R. T.: Beszélgetés Walter Dezső polgármesterrel. Koktél 3, 2004. 10. sz. 14–15.
- Razzia Felsőpulyán. Bécsi Napló 25, 2004. márc.–ápr. 2. sz. 4.
- Ráczné Schneider Ildikó: Az Erdészeti Múzeum 2003. évről. Erdészeti Lapok 139, 2004, 55–56.
- Reingrabner, Gustav: Evangelische Pfarrgemeinden im Burgenland und die Darstellungen ihrer Geschichte. BHBl. 66, 2004, 185–209.
- Román András: A hagyományörzés hagyománya. Műemléki konferencia Sopronban. M. 48, 2004, 69.

- Román András: Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Bp., 2003. M. 48, 2004, 130–131.
- Roller Kálmán: Levél Roller Kálmántól, Kanadából. Erdészeti Lapok 139, 2004, 47.
- Rothman Gabriella: Korszerű elegancia. Étterem és hotel Ágfalván. Átrium 2004. 2. sz. 80–84.
- Rudolf, H.: Graf Stephan Széchenyi – „zwischen zwei Mühlsteinen”. NZ. 48, 2004. szept. 10.
- Rumpf János: Történelmi Emlékhely. Akadémiai Emlékerdő. Erdészeti Lapok 139, 2004, 188.
- Sabján Tibor: Nagy kályhakönyv. Bp., 2004, Sprinter 389.
- Salamon Nándor: Kései recenzió egy útikalauzról. Juhász László: Burgenland – Várvidék. Várhely 10, 2004. 3–4. sz. 153–155.
- ifj. Sarkady Sándor: Kovács József László: A soproni Parnasszus. Várhely 10, 2004. 3–4. sz. 151–153.
- ifj. Sarkady Sándor: Légiharcok és légiesemények 1944–1945-ben Sopron vármegyében. Sopron, 2004, Edutech, 181.
- ifj. Sarkady Sándor: Rábakecöl, Rábasebes. 1944. augusztus 2. (A Liberátorok fekete napja a magyar égbolton). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 189–194.
- Sarkady Sándor: Renner Kálmán emlékkiállítására. Várhely 10, 2004. 1. sz. 81–84.
- Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. Művészeti antológia. Sopron, 2004. Bösze Balázs (Kulturális Egyesületek és Baráti Körök Szövetsége) 240.
- Sarkady Sándor: Üdvözlét Kányádi Sándornak. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 183–184.
- Sarkady Sándor: Weöres Sándor és Sopron. Várhely 10, 2004. 2. sz. 99–109.
- Sass László: Elmaradt kézfogások helyett. Várhely 10, 2004. 2. sz. 5.
- Sass László: (Fegyverbe!) Várhely 10, 2004. 3–4. sz. 5.
- Sass László: Ujjé helyett. Várhely 10, 2004. 1. sz. 5.
- Sági Ferenc: Göncz József – Bognár Béla: Vendéglátás és szórakozás Sopron vármegyében 1896–1945. Sopron, Edutech Kiadó, 2003. 160 o. (Sopron vármegye képeslapokon 1896–1945, 3. kötet). Vasi Szemle 58, 2004, 376–377.
- Sárdy Barbara – Papp Gyula: Dr. Verő József úrkutatóval beszélgetünk. Magyar Fórum 16, 2004. máj. 20. sz. 13.
- Sárvári János: Könyvtári Nap. Erdészeti Lapok 139, 2004, 21.
- Schindler, Otto G.: Commedia dell'arte mint gyermekszínház avagy A háziúr a Bolondok utcájában egy 1828-as soproni előadáson. SSz. 58, 2004, 23–35.
- Schlag, Gerald: Die Freimaurerloge „Zum Goldenen Rad” in Eberau 1775–1786. BHBl. 66, 2004, 94–115.
- Schlag, Gerald: Hahnenkamp, Hans: Burgenlands gewerbliche Wirtschaft und ihre Interessenvertretung. 80 Jahre Wirtschaftskammer Burgenland. Eisenstadt: Selbstverlag 2003. BHBl. 66, 2004, 226–227.
- Sedlmayr János: Néhány soproni műemlék elméleti rekonstrukciója (Vázlat). M. 48, 2004, 82–84.
- Sedlmayr János: A soproni középkori Várostorony és környékének védelmi rendszere (1270–1676). SSz. 58, 2004, 62–69.
- Sedlmayr János – Deák Zoltán: A Velencei Karta és a magyar műemlékek építészeti helyreállí-

- tása (1964–2004–2044?). M. 48, 2004. különszám 36–40., 144–149 (angolul).
- Seres László: Sopron, Bencés templom. 15–17. századi díszítőfestés. Műemlékvédelmi Szemle 12, 2002 [2004]. 2. sz. 117–120.
- Somfalvi Ervin: Fertő-Hanság Nemzeti Park. Magyar Vadászlap 13, 2004. 7. sz. 29–32.
- Somogyi László: A burgenlandi magyarság: történelem – földrajz – településforma – etnikum – szociálökönómia. Előmagyar- és honfoglaláskori helyneveink Ausztriában és Bajorországban. Oberschützen-Felsőlövő, 2004, Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája 208.
- Somorjay, Sélysette: Die innere Gestaltung von städtischen Wohnhäusern im 18. Jahrhundert. In: Feld, István–Klein, Ulrich (red.): Hausbau und Bauforschung in Ungarn. 261–275.
- Sopron és a Hotel Wollner. In: Dobozi Pálma – Para-Kovács Imre (szerk.): A 100 legjobb hely Magyarországon 48.
- Sopron: a fa tudósainak Alma Matere tudományos konferencia 2004. szeptember 16. Fa. 52, 2004. 3. sz. 29–30.
- Sopron – Ligno Novum. Magyar Asztalos és Faipar 2004. 6. sz. 30.
- Soproni Cégregiszter 2004. Sopron, 2004. Gosztom és Varsányi Kft. 80.
- Soproni Est. Kéthetente megjelenő ingyenes kulturális programmagazin. 7, 2004. Sopron, 2004. Nyugati Est Lapok Kft.
- Soproni Evangélikus Gyülekezeti Lap. /Christophoros./ Gemeindebrief. XI. 2004. megjelenik kéthavonta
- Soproni Program Ajánló. Kulturális, művészeti és közéleti kiadvány. Felelős szerk.: Fúzi Edit 8, 2004. SPA Kulturális Menedzser Iroda.
- Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület és Sopron város helytörténeti folyóirata, 58, Sopron, 2004.
- A Soproni Szemle CD-ROM kiadása elé. SSz. 58, 2004, 307.
- Sólyom Jenő: A vadosfai megpróbáltatás. Lelkipásztor 79, 2004, 265–267.
- Stark Magdolna: Az Erdőmérnöki Kar tiszteletbeli doktora. Vivat Academia 2, 2004. 5. sz. 8.
- Stefka István: Elment az iskolateremtő erdész. Erdészeti Lapok 139, 2004, 46.
- Sz. M.: Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században [Bp.], 2003. Octogon 2004. 1. sz. 79.
- Sz. T.: A fa, ez az újratermelhető, nemes szépségű nyersanyag fokozatosan visszanyeri meghatározó szerepét. Riport Dr. Molnár Sándorral, a Faipari Mérnöki Kar dékánjával. Vivat Academia 2, 2004. 4. sz. 6–7.
- Szabadhegyi Győző: Iskolanap a Roth Gyula Szakközépiskolában. Fa. 52, 2004. 1. sz. 31.
- Szabadhegyi Győző: Közgyűlést tartott a Magyar Szabványügyi Testület. Fa. 52, 2004. 2. sz. 28.
- Szabó Ilona: A sopronhorpácsi mezővédő erdősávrendszer hasznosítási lehetősége. Erdészeti Lapok. 139, 2004, 127–132.
- Szabó László: Gyermeorvosok szövetsége. 50 éve alakult meg a Nyugat-Dunántúli gyermekgyógyász szakcsoport. Vasi Szemle 58, 2004, 447–460.
- Szabó László – Szirtes Béla: Mi is voltunk egyszer az „Akadémián”. BKL-B. 137, 2004, 51–53.
- Szabó Péter – Wesztergom Viktorné (szerk.): Faipari Mérnöki Kar. Nyugat-Magyarországi Egyetem. Sopron, 2004, NYME-Faipari Mérnöki Kar, lapszám nélkül. Németül és angolul is.

- D. Szakács Anita: Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből). SSz. 58, 2004, 123–141.
- Szajosné Mihátsy Zília: Hálaadó istentisztelet Bükön. Evangélikus Élet 69, 2004. nov. 21. 47. sz. 10.
- Szála Erzsébet: Lélekvezetők, csillaglelkek. Bevezető gondolatok Kovács-Gombos Gábor kiállításához. Várhely 10, 2004. 2. sz. 84–85.
- A. Szála Erzsébet: Nyugat-Magyarország művelődés- és ipartörténetéből. Piliscsaba – Sopron, 2004, Magyar Tudománytörténeti Intézet – NYME 166.
- Szála Erzsébet (sajtó alá rend.): Tudomány napja 2003 konferencia-előadások. Sopron, 2004, NYME Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar 271.
- Szebényi Imre: Környezetvédelmi szakmérnök képzésünk 30 éves jubileuma. Mérnök Újság 11, 2004. 2. sz. 33–35.
- Sz[egő] Gy[örgy]: Két újabb temető-album. MÉP. 2004. 4. sz. 50.
- Szemerei Tamás: A kopott kőmadár. I–II. Vivat Academia 2, 2004. 3. sz. 13., 5. sz. 23–24.
- Szemerei Tamás: A selmeci nótákról. Erdészeti Lapok 139, 2004, 197–198.
- Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004, MTA Történettudományi Intézet 326. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.
- Szende Katalin: Ruszt, az élő műemlékváros. M. 48, 2004, 95–100.
- Szenkovits Péter: Két beszélgetés. Együtt várni a csodát. Nagy-Kálózy Eszter. Te nem adhatod fel. Agárdy Gábor. Várhely 10, 2004. 3–4. sz. 71–76.
- Szentpéteri Márton: „Jó szerencséi!” Diplomavédés a Nyugat-Magyarországi Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézetében (AMI), 2004. Octogon 2004, 4. sz. 94.
- Szentpéteri Márton: Vidékfejlesztés. Arany János Speciális Szakiskola Csornán. Octogon 2004. 1. sz. 103–105.
- Székely Zoltán: Síremlékek Győr-Moson-Sopron megyében. Arrabona 42, 2004. 2. sz. 222–223.
- Szigeti Kovács Viktor: A felfüggesztett idő (Rakovszky Zsuzsa: A kigyó árnyéka). Műhely 27, 2004, 1. sz. 68–69.
- Szimon János: Amikor valakiért áld az Isten. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 185–186.
- Szita Szabolcs: A holocaust témája a tanártovábbképzésben. Iskolakultúra 14, 2004. 2. sz. 56–64.
- Szodfridt István: Kitalibelia különszám egy kiváló erdész-botanikus emlékére. Erdészeti Lapok 139, 2004. 46.
- Szodfridt István: Mátyás Csaba – Víg Péter (szerk.): Erdő és klíma IV. kötet NYME, Sopron, 2004. 1–328. o. Erdészeti Lapok 139, 2004, 286.
- Szokolay Sándor: Gicz János festői poézise. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 139–141.
- Szomszédolás. A Tűzokvédelmi Program munkatársai Ausztriában. Madártávlat 11, 2004. szept-okt. 5. sz. 7.
- Tanulmányi tájékoztató 2004/2005. tanév. Sopron, 2004, NYME-Erdőmérnöki Kar 226.
- A tavalyi év legszebb vakolt homlokzatai. Alaprajz 11, 2004. 2. sz. 38–43.
- Táborszky László: Emlékezés egy régi szupplikációra. Evangélikus Élet 69, 2004. febr. 1. 5. sz. 9.

- Tárnok Péter: Névadó ünnepség a Benedeken. *Vivat Academia* 2, 2004. 3. sz. 16.
- H. Temesvári Ágota: Emlékezés Dr. Fodor Lászlóra, a selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola első rektorára. *Vivat Academia* 2, 2004. 5. sz. 4–5.
- H. Temesvári Ágota: 100 éve alakult meg a Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola Selmecbányán. *Vivat Academia* 2, 2004. 6. sz. 3.
- Tilkovszky Loránt: Széchenyi Ferenc cenki uradalmának topográfiai felvétele 1812-ből. *Arrabona* 42, 2004. 2. sz. 39–48.
- 10 éves az Alkalmazott Művészeti Intézet. *Hírfa* 14, 2004. 7. sz. 26–27.
- 10 éves az AMI. *Magyar Asztalos és Faipar* 2004. 6. sz. 40–43.
- Tízéves a tervezőművész-képzés Sopronban. *Magyar Iparművészet* 2004. 1. sz. 63–67.
- Tobler, Felix: Szalai Béla, Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. I. kötet A mai Magyarország. Kiegészítések 1. (Ungarische Burgen Städte und Dörfer auf Stichen 1515–1800 I. Bd. Das heutige Ungarn. 1. Ergänzungsband) Bp. 2003, 39 S. + 92 Abbildungstafeln. Verlag Publius Bt., Ft. 3.600,-. BHBL. 66, 2004, 55–56.
- Tobler, Felix: W. Hofrat Dr. Harald Prickler – 70 Jahre. BHBL. 66, 2004, 173–176.
- Tobler, Felix: Wie die letzten Wölfe aus unseren Wäldern verschwanden. Zur Ausrottung des Wolfes in Nord- und Mittelburgenländischen Raum. BHBL. 66, 2004, 210–220.
- Tolnay Gábor: Külföldön tanuló magyarországi diákok. *H.* 32, 2004. 2. sz. 4–10.
- Tompa Imre: Világborok Weningeréktől. *Gusto* 4, 2004. 1. sz. 16–20.
- Tompa Zsoltné: Könyvtári Napok 3. a Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Könyvtárában. *Vivat Academia* 2, 2004. 2. sz. 14.
- Toszkán hangulat Sopron új gasztronómiai központjában. *Pincér* 9, 2004. febr. 1. sz. 43.
- Továbbképzések a Nyugat-Magyarországi Egyetemen. *Magyar Asztalos és Faipar* 2004. 4. sz. 17.
- Tóth András: Az egyetemi katedrától a polgármesteri székig. Interjú Walter Dezső polgármesterrel. *Vivat Academia* 2, 2004. 1. sz. 4–5.
- Tóth András: Pedagógia és integráció. Beszélgetés Prof. Dr. Szála Erzsébettel, a BPFK főigazgatójával. *Vivat Academia* 2, 2004. 4. sz. 4–5.
- Tóth Anita Lilla: A Széchenyi István Múzeumvasút. *Koktél* 3, 2004. 7. sz. 22–23.
- Tóth Árpád: „A polgárok józanabb része...” Pozsony választott polgárai, 1790–1848. *Fons* 11, 2004, 235–276.
- Tóth Éva: Magyar Mónika. *Várhely* 10, 2004. 3–4. sz. 160–163.
- Tóth Éva: Orbán Fülöp Irma textilművész kiállítása. *Várhely* 10, 2004. 3–4. sz. 103–106.
- Tóth Imre: Elűztek és itthon maradtak. Beszélgetés Walter Dezsővel, Sopron Megyei Jogú Város polgármesterével. *SSz.* 58, 2004, 261–263.
- Tóth Imre: A németiség helye és megítélése Sopronban 1918 és 1941 között. *SSz.* 58, 2004, 219–241.
- Tóth Imre: Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939). *Sz.* 138, 2004, 1327–1360.
- Tóth Imre: A soproni sport kezdetei. *Várhely* 10, 2004. 3–4. sz. 121–125.
- Tóth László: Földrengés Beleden. *ÉT.* 59, 2004. jún. 25. 26. sz. 806–807.
- Tóth Mariann: A Gábor Dénes-díjas professzor köszöntése. *Vivat Academia* 2, 2004. 6. sz. 19.

- Tóth Mariann: A kosárlabdapalánktól a Magyar Tudományos Akadémiáig. Beszélgetés Prof. Dr. Koloszár József tanszékvezető egyetemi tanárral. *Vivat Academia* 2, 2004. 3. sz. 2-3.
- Tóth Mariann: Új mementó a Botanikus kertben. *Vivat Academia* 2, 2004. 5. sz. 5.
- Tóth Vilmos (szerk.): Síremlékek Győr-Moson-Sopron megyében. Bp., 2004. Nemzeti Kegyeleti Bizottság 241.
- Török Csaba: Ágfalvi megemlékezés. *Vivat Academia* 2, 2004. 5. sz. 18.
- Tremmel Ágoston: Dr. Rabi István nyugállományú mérnök ezredes (1924–2004). *GK*. 56, 2004. 11. sz. 43.
- Tudományos fokozatot szerzett: Dr. Fehér Sándor PhD, dr. Molnárné Dr. Hamvas Lívia PhD, Dr. Csiha Csilla PhD, Dr. Paukó Andrea PhD, Dr. Réthy Zsolt PhD, Dr. Somfai Attila PhD, Dr. Vértesy László PhD. *Fa*. 52, 2004. 3. sz. 27–29.
- Tüskés Tibor: Leletmentés. Egy elfelejtett költő: Menyhárd Alfréd. *Várhely* 10, 2004. 1. sz. 97–99.
- Udvarhelyi Nándor: Legeza László: Burgenland – a Várvidék és az Őrség. *H*. 32, 2004. 4. sz. 118–119.
- V. Zs.: Öt éves a Gyiki Koktél 3, 2004. 1-2. sz. 14-15.
- V. Zs.: Sopron sziget Budapesten. *Koktél* 3, 2004. 8. sz. 20-21.
- Vajk Ádám: A csornai premontrei monostor alapítása. *SSz*. 58, 2004, 386–395.
- Varga Imréné: A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján. *SSz*. 58, 2004, 256–260.
- Cs. Varga István: Jáki Sándor Teodóz OSB – 75. *Várhely* 10, 2004. 2. sz. 92.
- Varga Judit: 300 esztendő nyomdokain. *Koktél* 3, 2004. 8. sz. 10-12.
- Vály György: Selmeci tanárok. *Iskolakultúra* 14, 2004, 231–233.
- Velledits Lajos: Címeres reneszánsz. Festett famennyezetek a jezsuita konviktusban. *Szalón* 8, 2004. 4. sz. 39–45.
- Velledits Lajos: Későreneszánsz femennyezetek restaurálása az egykori jezsuita konviktusban. *Várhely* 10, 2004. 2. sz. 118–123.
- Velledits Lajos: Sopron, Bencés kolostor. Dorfmaister István freskójának restaurálása. *Műemlékvédelmi Szemle* 12, 2002 [2004]. 2. sz. 121–125.
- Verzeichnis der Publikationen von Wolfgang Meyer. *BHBl*. 66, 2004, 59–63.
- Visy Zoltán: A dél-dunántúli Visy család Sopron megyei gyökerei (Visy Pál feljegyzése). *SSz*. 58, 2004, 280–292.
- Vor 15 Jahren: Paneuropa-Picknick. *NZ*. 48, 2004. aug. 20.
- Wallner Ákos: Tatai Zoltán (szerk.): Emlékezés Wallner Ernőre – élete és munkássága. *Veszprém*, 2003., 302 o., 63 kép és ábra. *SSz*. 58, 2004, 301–303.
- Welterbe Neusiedler-See-Region. *NZ*. 48, 2004. júl. 30.
- Widder, Roland: W. Hofrat i. R. Dr. August Ernst – ein Achtziger. *BHBl*. 66, 2004, 5–7.
- Wild Róbert: Beköszöntő. *SSz*. 58, 2004, 99–101.
- Winkler András: Erdélyi József (1943–2004). *Vivat Academia* 2, 2004. 4. sz. 15.
- Winkler András: Grábner József tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2004. 145–148.

- Winkler András: Horváth Endre kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 149–151.
- Winkler András: In memoriam Dr. Erdélyi József. Fa. 52, 2004. 3. sz. 31.
- Winkler András: A Soproni Tudós Társaság. Fa. 52, 2004. 2. sz. 1.
- Winkler András: Szarka Árpád emlékkiállítása elé. Várhely, 10, 2004. 1. sz. 86–87.
- Winkler András: Záróvizsga. Sopron, 2004, 126.
- Winkler Gábor: Gondolatok egy diplomatervről. Impozáns épületegyüttessel gazdagodhatna a campus. Vivat Academia 2, 2004. 1. sz. 19.
- Winkler Gábor: Minden rekonstrukciót ki kell zárni (Magyarországon)? Velencei Karta 15. pont. M. 48, 2004. különszám 50–54., 182–187 (angolul).
- Winkler Gábor: Történeti városok helyreállításának elvei és módszerei. Comitatus 14, 2004. 5. sz. 45–51.
- Winkler Gábor: „Történeti városok helyreállításának elvei és módszerei” című, az MTA doktora címért benyújtott értekezésének vitája. Építés-Építészettudomány 32, 2004, 289–311.
- Winkler Gábor: Történeti városok helyreállításának kezdetei (Győr, Sopron, Mosonmagyaróvár). M. 48, 2004, 70–81.
- Winkler, Gábor: Westungarn – Exkurs zur Siedlungs- und Baugeschichte. In: Kapfinger, Otto: Neue Architektur in Burgenland und Westungarn. Salzburg, 2004.
- Winkler Gábor: Winkler Oszkár építész emlékkiállítása Sopronban. Alaprajz 11, 2004. 8. sz. 4.
- Winkler Gábor: Winkler Oszkár építész (1907–1984) emlékkiállítása Sopronban. Vivat Academia 2, 2004. 6. sz. 12–13.
- Winkler, Gábor: Wohnhäuser des 19. Jahrhunderts in Ödenburg (Sopron). In: Feld, István – Klein, Ulrich (red.): Hausbau und Bauforschung in Ungarn. 277–299.
- Wood Tech Erdészeti Szakkiállítás és Konferencia 2004. szeptember 8–11. Erdészeti Lapok 139, 2004, 71.
- Zászkaliczky Zsuzsanna: Evangélikus templomok a mai Magyarországon. A „Veszendő templomaink” című könyvsorozat III. kötetéről. Evangélikus Élet 69, 2004. máj. 23. 21. sz. 8.
- Zelfel, Hans Peter: Prälat Prof. Mag. Josef Rittsteuer – 90 Jahre. BHBl. 66, 2004, 117–119.
- Zusammenarbeit zum Schutz des Neusiedler Sees. NZ. 48, 2004. jun. 11.
- Zsigmondy Árpád: Király László nekrológja. Meghalt a Király – de él a Király! Evangélikus Élet 69, 2004. okt. 31. 44. sz. 10.
- Zsirai László: Kovács József László: A soproni parnasszus. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2004. 224–227.
- Zsirai László: Lírai üzenet a Virág völgyből. Kerék Imre összegyűjtött versei. Új Horizont 32, 2004. 2. sz. 124–125.
- Zsirai László: Veretes versekkel nevelni. Kerék Imre költészete. Magyar Felsőoktatás 2004. 2. sz. 70–72.

MUNKATÁRSAINK

- Kenyeres István** főosztályvezető, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára,
1139 Bp., Teve u. 3-5.
- Krisch András** levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Kubinszky Mihály** ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
- Mastalírné Zádor Márta** ny. könyvtárigazgató, 9400 Sopron, Erzsébet u. 7.
- Németh Ildikó** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Cs. Plank Ibolya** fotótörténész, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal,
1014 Bp., Táncsics M. u. 1.
- Nyakas Miklós** múzeumigazgató, Hajdúsági Múzeum,
4220 Hajdúböszörmény, Kossuth u. 1.
- Szála Erzsébet** főiskolai tanár, NYME Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar,
9400 Sopron, Ferenczy J. u. 5.
- Szende Katalin** egyetemi adjunktus, Közép-Európai Egyetem, 1051 Bp., Nádor u. 9.
- Tóth Imre** múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Turbuly Éva** levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Wallner Ákos** ny. geofizikus, 9400 Sopron, Mátyás király u. 20.

Sopron, Szentháromság szobor részlete a Szeplőtelen Szűz Mária szoborral.
(Diebold K. felv. 1940-es évek, KÖH Fényképtár 56.739)

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

ZUM 60. JAHRESTAG DER VERTREIBUNG DER ÖDENBURGER DEUTSCHEN

IMRE TÓTH: Das Gedächtnis der Vertreibung.....	115
ANDRÁS KRISCH: Die Vertreibung der Ödenburger Deutschen. Die vier Wochen der Ausweisung.....	116

ÖFFENTLICHES LEBEN IM KOMITAT UND IN DER STADT IM 16.-17. JAHRHUNDERT

KATALIN SZENDE: Maria von Ungarn und die Städte Westungarns.....	133
ISTVÁN KENYERES: Die Gefangenschaft des Ödenburger Pfarrers János Pacsa in Österreich (Zur Statthalterschaft Marias von Ungarn)	146
ILDIKÓ NÉMETH: Ödenburger Hexenprozesse im 16. Jahrhundert	166
MIKLÓS NYAKAS: Aufruf von István Bocskai an die Adelligen des Komitates Ödenburg.....	175

KLEINE MITTEILUNGEN

ÁKOS WALLNER: Burgenland = Várvidék?	194
MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2005.....	197

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Die Liebe zur Stadt und zum Vaterland. Zum 75. Geburtstag von Zoltán Horváth	198
MIHÁLY KUBINSZKY: Der Architekt Antal Rosenstingl (1906–1971)	209
IBOLYA CS. PLANK: Gedenkausstellung von Károly Diebold (1896–1969) in der HAP-Galerie, Budapest	211

BÜCHERSCHAU

ERZSÉBET SZÁLA: Ildikó Németh: Die Mittelschulen von Ödenburg im 19. Jahrhundert. (Dissertationes Sopronienses 1) Sopron, 2005.	217
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 2004.	220

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámozni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője;
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A vallomások bepillantást engednek az asszonyok által üzött boszorkányság módszereibe és eszközeibe. Poschl Thomanin elismerte, hogy varázslattal több embert beteggé tett, és ezért a felbujtóktól természetben vagy pénzben fizetséget kapott. Általában bizonyos gyökereket, növényeket vagy éppen halott állatokat – a vallomásban varangyos békáról esik szó – ásott el az adott személy házának küszöbe alá vagy az udvarában, amitől az megbetegedett. Ha bizonyos idő elteltével kiásták a szerencsétlenséget hozó tárgyat, az illető is meggyógyult. Így történt például egy Eber Hans nevezetű ember esetében, akinek szomszédasszonya rendelte meg a boszorkánynál a varázslatot, ellenséges viszonyokra hivatkozva. Poschlné el is ásta az illető udvarában a varangyos békát, mire az megbetegedett. Három napra rá a szomszédasszony újra kiást a békát, és Eber Hans ekkor meggyógyult. Több ilyen esetet is felsorol a két asszony vallomása, pontosan megnevezve az áldozatokat és a megrendelőket, sőt legtöbbször a fizetséget is. De a boszorkányok nemcsak betegséget, hanem szegénységet is hozhattak valakire, ahogy megronthatták a bort és a termést, befolyásolhatták az időjárást, vagy akár a tehének tejhozamát is. A periratból kitűnik, hogy a bíró nagyon alaposan látta el a feladatát: megkereste a vallomásban felemlített két helység bíráit, és információkat kért tőlük a két asszony által megnevezett esetekről. Kiderült, hogy két név kivételével minden adat és megbetegedés egyezett.

Németh Ildikó: Boszorkányperék a 16. századi Sopronban

Ára: 400.-Ft

Soproni Szemle

2006. Harmadik szám

Hatvanadik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Irméné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2006-ra egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytani Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2006. harmadik szám

| hatvanadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

SOPRON 1956-BAN – 1956 SOPRONBAN

GYARMATI GYÖRGY: Az élet tanítómestere? – Gondolatok 1956 soproni eseményei kapcsán .	243
BANK BARBARA – TÓTH IMRE: Az 1956-os forradalom Sopronban	249
SCHULLER BALÁZS – SZÁDECZKY KARDOSS GYULA: Délibábos Brennbergbánya, avagy bánya(újra)nyitás 1956-ban	282
PIA BAYER: A magyarországi válság nemzetközi összefüggései	299
DIETER SZORGER: Más mint a többi államhatár – Burgenland és a Vasfüggöny az 1955-1957 közötti években	307

A SOPRONI VÁROSSZÉPÍTŐ EGYESÜLET PÁLYÁZATÁNAK DÍJNYERTES ÍRÁSAI

BARTHA DÉNES – KUBINSZKY MIHÁLY: A Soproni Városszépítő Egyesület jelentése a beérkezett pályázatokról	316
VANCSURA RUDOLF: Az 1956-os forradalom és szabadságharc soproni eseményei 50 év távlatából	318
CSAPODY ISTVÁN: Forradalom és exodus (1956. október – 1959. február)	336
LOVAS GYULA: Egy soproni vasutas visszaemlékezései 1956-ra	351

MŰHELY

TÓTH IMRE: „Vom Traum zum Trauma” Der Ungarnaufstand 1956. Időszaki kiállítás a Burgenlandi Tartományi Múzeumban	363
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

IFJ. SARKADY SÁNDOR: Az 1956-os forradalom soproni eseményeit tárgyaló kiadványok válogatott bibliográfiája	365
SZAKOLCZAI ATTILA (SZERK.) A vidék forradalma. II. kötet. Budapest, 2006. (ism. Csekő Ernő)	367
KUBINSZKY MIHÁLY: A régi soproni Lőver. Tatabánya, 2005. (ism. Gömörly Judit)	371

SOPRON 1956-BAN – 1956 SOPRONBAN

GYARMATI GYÖRGY

Az élet tanítómestere? – Gondolatok
1956 soproni eseményei kapcsán

Vajon valóban olyan összefüggés van-e a forradalmak „kitörése” és a megelőző krízisszituációk között, mint ahogy azt *anno* tanították? Mondjuk akkoriban, amikor az immár erősen deresedő halántékúak koptatták az iskolapadot. Az még rendjén levőnek tekinthető, hogy hosszabb háborúk annyi feszültséget, elkeseredést, elégedetlenséget képesek gerjeszteni egy-egy országban, hogy a nélkülözés-nincstelenség tudata a – nehezen megállapítható – elviselhetőség ingerküszöbe fölé emelkedik. Ez magyarázhatná mondjuk az első világháború végi robbanásokat akár Oroszországban, akár az Osztrák-Magyar Monarchiában. De legalább ennyi ellenpélda hozható arra, hogy nem feltétlenül a teljes kilátástalanság, a „nincs más kiút” feszítőereje okozza a kitörést, hanem valami egyéb körülmény, aktus.

A történészek újabb generációja azt az álláspontot képviseli, hogy Franciaországban 1789-ben nem volt „forradalmi helyzet”. Feszültség persze volt, de korántsem olyan mélységű általános krízis, ami okot adott volna a robbanásra. Ráadásul már ülésezett az a rendi gyűlés, amelyik – a válságot kezelendő – új alkotmányon dolgozott. Ebbe a megoldást kereső folyamatba csapott be egy népfelkelés július 14-én, a Bastille nevű várbörtön elfoglalásával. Ennek közvetlen kiváltó oka a kenyérhiány volt, s ebből a szempontból érdemes a közelebbi dátumra figyelni. Aktuális időjárási viszonyoktól függően ez az aratási időszak első fele, vagy éppen a dereka. Az előző évi termés már a tartalékokkal együtt elfogyott, az új vizont még behordásra, cséplésre, malomra várt. Mondhatnók, egy „üzemi baleset” indukálta a régi rend feletti végítéletet, s ennek fejleményei az európai közgondolkodásba úgy épültek be, mint a modernkori forradalmak etalonja...

A magyar történelemből sokkal jobban ismerhető 1848-as forradalom esetében bizonyos mértékig hasonló – vívónyelven – közbeszúrás, vagy elővágás állapítható meg. Pozsonyban ülésezett az országgyűlés, Kossuthék deputációja már a bécsi Hofburgban tárgyalta az új törvények véglegesítéséről. Azaz folyamatban volt egy, a korabeli alkotmányos rend játékszabályai szerint zajló – s két évtizednyi reformkorral előkészített – válságrendezés. Ebbe villámlott bele a március 19-i nagyvásár napjára tervezett – Kossuthal szólva – „kis pesti lárma”, ami a beérkező hírek hatására és a felgyorsuló fejleményekkel versenyt futva lett mintegy előre hozott „paraplás forradalom” már 15-én. Nemzeti Dállal, illetve annak „esküszünk, esküszünk” refrénjével. Számunkra meg ez lett ettől kezdve a forradalmi minta.

Egy harmadik variáns a fentebbieknél is kuszább, megint csak a válság „alkotmányos rendezése” felől nézve – az, ami 1905 januárjában Szentpéterváron vezetett robbanáshoz. Ott a cári titkosrendőrség, az Ohrana által épp a radikális munkásszövetségek ellensúlyozására szervezett, a monarchiához hű munkásszervezetek kívántak fo-

lyamodni a Cár Atyuskához, hogy javítson valamit ínséges helyzetükön. Vezetőjük a szintén Ohrana-ügynök Gapon pópa volt, mivel ez a szervezet leginkább hitét gyakorló, vallásos és cárhű tagokból állt. Kidolgozott petíciójuk alkotmányos intézkedésektől várta helyzetük jobbítását. A rendszer iránt lojális, egyházi ikonokkal, zászlókkal felszerelkezett munkások vonultak a palota felé, hogy átnyújtsák uralkodójuknak folyamodványukat. De épp abból eredően, hogy ez egy – modern kifejezéssel élve – állambiztonsági kombinációs játék része volt, a palotaőrség nem volt beavatva a részletekbe. „Feladatukat végezve” lőttek a tömegbe, nem tudván arról, hogy a feléjük tartók Gapon pópa és az Ohrana által manipulált, illetve kézben tartott szervezetet képviselnek. Ezután már alig lehetett olyan „kármentő” propagandát folytatni, hogy II. Miklós az ő népének szerető-megértő atyuskája. Egy táborba radikalizálta a sortűz az elégedetlenek mindegyik csoportját, szervezetét, s valóban bekövetkezett a robbanás.

1956 októberében valami ehhez hasonló történt. A rendszer válsága – közkeletűen – majdhogynem tapintható volt. Egyetemisták „válságkezelésre” szánt manifesztumuk pontjait kívánták beolvastatni az akkor legszélesebb körű nyilvánosságot jelentő rádióban. Olyanokat, amiről a hatalom kézben tartói is tudták, hogy hasonló irányú intézkedéseket kellene hozniuk. Ehelyett a politikai rendőrség fegyveres alakulataival blokkolták a rádió épületét, a beolvasást megakadályozandó. Ehhez párosult a hatalom akkori első számú reprezentánsának, Gerő Ernőnek – ugyanezen rádióban – egy olyan beszéde, ami egyfelől a helyzet teljes félreismeréséről tanúskodott, másfelől azokat is radikalizálta, akik addig a felsőbbstől várták a kibontakozást. Mindeközben az ominózus rádió előtt belelőttek a demonstráló tömegbe. Történelmi hasonlattal élve, ezt a „felirati-párti” erjedést az értetlenség és az erőt demonstrálni próbáló fegyverhasználat provokálta felkelésbe...

Általánosabban azt lehet mondani, hogy a történelem folyamán menetrendszerűen előállnak változási-változtatási szükségletek, ami elvi belátással majdhogynem normális helyzet. De bizony a kortárs számára mindannyiszor kockázatos kihívás. Lett légyen szó birodalmakról, vagy éppen kisállamokról és akár nagyon különböző gazdasági-társadalmi-politikai „környülállásokról” – mondaná Eötvös József vagy Deák Ferenc –, az alapképlet mindig nagyon hasonló. A rendszer fenntartása, túlélése is változtatást, reformálást kíván, miközben a reform, a változtatás kockázatos a rendszer fennmaradása szempontjából. Csapdahelyzet. De a fentebbi példák arra utalnak, hogy a forradalmak legtöbbször nem valami eleve elrendeltetés okán robban ki. Van persze e történésekben ok-okozati összefüggés, de a történésekből eredővektorként összeálló „történelem” kevéssé tervezhető, prognosztizálható. Ha tetszik az okszerűség és a végzetes véletlen alig tervezhető elegye. Esetenként gyúelegye. Ilyenkor rögzíthet a historikus – utólag – forradalmi pillanatokat. De aligha lehet ezeket előjegyezni a kalendáriumokban. A történelemből sok mindent lehet tanulni, de ez mindenkor visszamenőleges tudás. Ahogyan kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba, ugyanúgy kérdéses, hogy változó körülmények között használható-e ez a történelmi tudás az aktuális krízishelyzetek kezelésére, konszolidálására.

* * *

Közelítve a Lőverek lankáihoz, Sopronnak is tevőleges része volt abban, hogy – 1956 októberének vidéki történéseit ismerve –, már nem kezdhető úgy a forradalom története, ahogyan az különböző összefoglalókban még manapság is olvasható: „1956. október 23-án forradalom tört ki Budapesten.” Sokkal inkább tükrözi a történeteket egy másfajta fogalmazás. Ilyesmi: az 1956. október 23-a környéki napokban Magyarország számos helyén – főként az egyetemi városokban – szabadságjogokat és demokratikus berendezkedést követelő, s mindenütt békésnek induló demonstrációk követték egymást. Ezeket az összeomlóban lévő rezsim – utolsó erőfeszítésével – felkelésbe és szabadságharcba provokálta. De maradjunk még a kezdeteknél!

1956 őszére Magyarország immár szinte minden fertályán „másképp kellene menni a dolgoknak” helyzet-közhangulat volt. Feszültség? Igen! A fennálló rendszer gerjesztette elégedetlenség? Igen! Változást akartak, akik ennek szószólóivá lettek? Igen! De erősen kérdéses, hogy többségüket bármifajta jakobinus-bolsevik hevület gerjesztette volna. Nemcsak azért érdemes Bujdosó Alpárt idézni e tekintetben, mert az ő neve szorosan összekapcsolódott a soproni októberrel. Azért is, mert a MEFESZ helyi elnökeként nagy valószínűséggel azokat a gondolatokat fogalmazta meg, amit ő és egyetemista környezete – az ország más részein is – gondolt. S azért is, mert olyan letisztult közérthetőséggel vetette papírra törekvéseiket. „Szó sincs restaurációról, szó sincs arról, hogy újra nagybirtokok legyenek; arról sincs szó, hogy a nagyüzemeket és a bankokat magánkézbe adjuk. Arról ellenben igenis beszélni kell, hogy a kisiparnak, a kisparasztoknak sokkal nagyobb szabadságot kell adni, de főleg visszaadni a tulajdonukat. Egyáltalán: a kisipart és a mezőgazdaság kisparaszti részét aktivizálni kell.”¹

Reparálásról, jobbításról folyt a robbanást megelőző diskurzus és nem arról, hogy „holnapra megforgatjuk az egész világot”. Az Alpokalján épp úgy, mint a fővárosban, vagy más civitásokban – többnyire ott, ahol egyetemek, főiskolák is voltak, de azon kívül is. Legközismertebb a szegedi egyetemisták MEFESZ-t alapító szervezkedése, amelynek elindítója alapvetően egy tanügyi reform volt. De a fővárosi Petőfi Körhöz hasonlóan egyre több helyen mutatott intézményesülő formát az erjedés: Pécssett szintén Petőfi Körrel, Debrecenben a vitasorozatot indító Kossuth Körrel, Veszprémben a Batsányi Körrel. Kaposvárott a Zrínyi Körrel, ahol elsőnek épp az agrárgazdaság (termelősövetkezetek kontra paraszti magángazdaság) anomáliáit vették számba. Miskolcon az *Avas* Kávéházat – helybéli literátorok, művészek, újságírók törzshelyét – ekkoriban már a pártbizottságon is csak *Pivax*nak emlegették, igaz, utóbbi helyen pejoratív felhanggal. Debrecenben október 23-án már délelőtt az ottani egyetemek és középiskolások diákjainak közös tüntetése zajlott a Kossuth Lajos Tudományegyetem előtti tágas parkban, ahol a korábban külön-külön fogalmazott követeléseikből szavazták meg az „egységes” listát. Sopronban, ugyanúgy, mint a pesti Műszaki Egyetemen, 22-én délután diákparlament véglegesítette a háromszintű – országos politika, egyetempolitika és helyi specifikumok – követelményrendszert, amit október 23-án már megszerte terjesztettek és beszéltek róla, míg a városban a budapesti délutáni

¹ Fontos megemlíteni, hogy az idézet a visszaemlékező korabeli (egyidejű) jegyzetein alapul, s nem későbbi gondolat-rekonstrukció. Bujdosó Alpár: 299 nap. Magyar Műhely – 1956-os Intézet, Bp., 2003. 10.

felvonulással egyidejűleg zajlott a helyi demonstráció. Azaz nemcsak Budapesten, hanem országosan s egyidejűleg gondolkodtak és cselekedtek nagyon hasonló módon.

1956 őszenek eseményeiben Sopron úgy őrizte számos vonatkozásban tradicionális egyediségét, hogy közben kezdettől összhangban volt és maradt a fejlemények fő áramával. Összevetve a többi várossal, mintha Sopronban lett volna leginkább *polgártársi szolidaritás* a főiskolai karok (egyetem) vezetése, tanárai és a hallgatók képviselőjére szerveződött diákfórumok között. Persze közrejátszhatott ebben az az érdekszolidaritás, hogy közös törekvés volt a megcsontított státusú felsőoktatási intézmények ismételt egyetemi rangra emel(tet)ése. De bizonyára kellett hozzá a partnerséget kölcsönösen vállaló józan belátás is. Ez is részét képezte persze a *civitas fidelissima* második világháború utáni kegyvesztetté válásából következő sérelmi politikának, de ez leginkább kifelé: az új megyeközpont, Győr, illetve a főváros irányába nyilvánult meg. Befelé sokkal inkább látszott működni egyfajta város-köztársasági szolidaritás. Az egyetemisták épp úgy tevőleges közreműködői voltak a városirányításnak, mint a mindennapi közellátás biztosításának. Ha kellett, malmokban, mások pékségében segédkeztek, de hasonlóképpen vállaltak részt a segélyszállítmányok raktározásában, elosztásában, vagy a közrend biztosításában is.

Ráadásul itt volt a legkonszolidáltabb az országSZerte egyöntetűen gyűlölt államvédelmisek semlegesítése, leszerelése is. Ehhez persze megint csak alkuképes partnerek kellett. Győrött, Székesfehérvárott, de leginkább Pécsen – hogy csak dunántúli városokat idézzek meg – az ÁVH „rendcsinálási” ambíciói és akciói leginkább a konfliktust gerjesztették, ami esetenként véres atrocitásokba torkollott. Sopronban – nem tudni milyen hatása volt ebben a mosonmagyaróvári tragédiának –, mindenesetre a politikai rendőrség helyi rezidense deklarálta, s tartatta be a fegyverhasználati tilalmat. Ennek része lehetett abban, hogy az ÁVH helyi feloszlata – vagy még inkább szélnek eresztése és elmenekülése – után sem indult a városban hajtóvadászat a rettegve gyűlölt cég káderei ellen.

A harmadik példa a józan polgári önmérsékletre a nem-kommunista pártok kezdődő újbóli jelentkezése. A többpárti parlamentarizmust választásokon reprezentálni tudó (1947-es) pártok október utolsó napjaiban bejelentették ugyan újjászervezésük szándékát, de szinte azonnal ki is mondták egy közös megbeszélés nyomán: „az ezer sebből vérző ország jelenlegi helyzetét tekintetbe véve nem időszerű pártjaik megalakulása, a pártmunka felvétele.” Fontosabbnak tűnt egyelőre az ország függetlenségének (remélt) közös kivívása, a nemzeti egység, mint annak pártrivalizálásokkal történő porciózása. De nem kevésbé emelkedett – régebben patetikusként is mondhatták volna –, a Soproni Egyetem karainak október 27-i állásfoglalása „népünk szabadságharcának szent ügyében.” A 17 pontos deklaráció tartalmán túlmenően az idézett stílusfordulat is figyelmet érdemel. Az 1848-as ifjak: Petőfi, Jókai Mór öntötték így nyelvi formába a közérzületet...

S még valami: Sopron polgárai láthatták utoljára a forradalmi napok utolsó legitim, cselekvőképes – és a cselekvést vállaló – kormánytagját, Kéthly Anna külügyminisztert. Bécsből hazatérőben itt értesült a november 4-i ismételt szovjet katonai invázióról. Tájékozódása után belátni kényszerült: Pestre eljutni már nincs esélye. Így Sopronban

szervezett egy delegációt, amelynek az élén haladéktalanul New Yorkba indult, hogy az ENSZ illetékeseit tájékoztassa a szervezet egyik tagállamát ért nem provokált támadásról. Nem rajta múltott, hogy az Óperencián túl a „magyar kérdés” jószerivel a menekültügyre redukálódott. Rajta kívül csak egy ember töltötte be rövidebb ideig a külügyminiszteri tiszteket a magyar történelemben. Andrássy Gyula gróf, akit a közös Monarchia összeomlása előtti utolsó napokban, 1918 őszén dezignáltak erre a posztra. De mire az uralkodó aláírta kinevezését, már le is köszönt. Kéthly Anna szintén nem pályázott a miniszterségre – távollétében nevezték ki. El sem foglalhatta a mások által oly hön áhított miniszteri bársonyszéket, mégis képes volt tisztét politikus-asszonyként államférfiúi presztízsűvé tenni. Azon kevesek közé tartozott, akinek nem a stallum adta a megbecsülést, hanem aki saját jogán, saját személyiségével volt képes respektust és elismerést teremteni a betöltött funkciónak. Noha Kéthly nem volt poncihter, az ilyen minisztert jó szívvel fogadhatja a város *honoris causa* polgárának.

Mint ahogy átmenetileg befogadta a város azokat is, akik november 4-e után itt megpihenve vették az irányt a nyugati határnak, amíg mód volt rá. Persze ugyanez a többször emlegetett szolidaritás volt az, ami „le is fejezte” a frissiben deklarált egyetemet. Leckekönyveiket, bizonyítványaikat kézhez kapva közel félezer hallgató és fél-száz tanár *együtt* szavazott lábbal, midőn a kádári restauráció kiszámíthatatlan következményei helyett az *extra Hungariam* bizonytalanságát választotta.

Történelmi nézőpontból e döntésnek is van másik olvasata. A menekültek egyben hívívők is voltak. Ha már a szabadságküzdelem sikerét nem segítette „a szabad világ”, a túlerővel szembeni elbukás után a mementó, az emlékezés-emlékeztetés fenntartásában érdemi szerepük volt azoknak, akik emigráltak. 1956 őszének forradalma a 20. századi Magyarország legkiemelkedőbb kollektív nemzeti teljesítménye: ennek tudatosításában viszont azoknak is részük volt, akik a számkivetettségben Mikes Kelemen-szerepet vállaltak.

* * *

Lehetséges a fentebb írtaknak egy harmadik olvasata is. Az 1990 után hazatérő emigránsok épp úgy, mint az 1956-os itthon-maradás következményeit jócskán megszenvedők, visszatérően tették szavá az elmúlt másfél évtizedben, hogy 1956-ot nem becsüljük „valós árfolyamán”, nem emeltük azt a magyar történelemben az öt megillető helyre. Sőt olyan számon kérő álláspontok is elő-előbukkantak és bukkannak, mely szerint a „rangon aluli” kezelés egyik oka, hogy 1989-1990-ben, az akkori rendszercezára mindennapjaiban – úgymond – nem követtük az 1956-os történelmi előképet, mintát. Bizonyára sok minden másképp történt – történhetett – volna, ha ezt tesszük. Kérdés azonban, hogy mennyiben volt adekvát minta 1956, közös ügyeink intézéséhez egy krisztusi kor – 33 év – elteltével? Ha már a „minta” került szóba: 1956 őszén döbbenetes gyakorisággal használták újra 1848 jelszavait, szimbólumait – leginkább a Kossuth-címert –, s ez aligha szorul magyarázatra. De a politikai szimbolika, illetve a szimbolikus politika aligha helyettesítheti az adekvát cselekvéseket, azok aktuális mozgásterét, vagy éppen kényszerpályáit.

1956-ban sem az 1848-as partitúra szerint muzsikáltak, s 1990-ben sem az 1956-os előkép szerint cselekedtek az akkori politika-csinálók. Többek között azért sem, mert az utóbbi tárgyalásos – ma már úgy is mondják, hogy alkotmányos – rendszer-átalakítás volt. Magyarországon a huszadik században összesen kilenc rendszerváltás – vagy legalábbis erre irányuló kísérlet – volt. Ebből az első nyolc a közvetlen megelőző rendszer teljes körű tagadását hirdette, s ehhez kapcsolódóan az előző rendszerben elszenvedettekért a teljes körű elégtétel-szerzést ambicionálta. A kilencedik – az 1989-1990-es – nem folytatta ezt a tradíciót. Nem folytatta a korábbi gyakorlatot a kíméletlen elégtétel-szerzés tekintetében sem. Még az sem kizárt, hogy a rendszer-átalakítás kerekasztalánál tárgyalók mérlegelték: a korábbi radikális váltások idején felállított nemzeti számonkérő-székek, népbíróságok és igazoló-bizottságok igazságtétel címén majdnem annyi újabb igazságtalanságot követtek el, mint amennyit orvosoltak. Lehet, hogy ezúttal mégiscsak okultak valamelyest a történelemből. *Historia est magistra vitae* – van úgy hogy igen, s van, amikor meg nem. De ettől még 1956 októbere az elmúlt évszázad magyar történelmének leghősiesebb szabadság-apoteózisa volt – és maradt. S maradjon is így a történelmi emlékezetben.

Végül pedig – a közelmúlt történéseit illetően – van egy negyedik olvasat is. A kortárs – lett legyen akár aktív résztvevő, akár csak szemlélője, közvetve érintett társutasa az ilyen időkben gyorsvonati sebességre váltó esemény-járatnak – az egyidejűség sok-sok apró részletét rögzítheti emlékezetében. Idővel alte Weste – öreg mellény – lesz belőle, s vagy továbbadja közben saját adalékait fiak, unokák kérdésére a következő generációnak, vagy magával viszi az örökkévalóságba. De itt egyenrangú esély van a hézagpótló mozzanat rögzülésére és a – jórészt akaratlan – dezinformálásra is. Harminc-negyven év távlatából bizony át tud rajzolni a memóriában a kontúr, a hangsúly, egy-egy esemény hol-mikor-hogyan történt felidézése. Meg általában, a közben átélt idő is korrigál az emlékezetben. „A kor gyermekeként” való történetmondás – minden objektivitásra törekvés ellenére – inkább értékelhető forrásként, számos verzió egyikeként, semmint a történetek hiteles rekonstrukciójaként.

Azt is mondhatnám, hogy fiaink, unokáink, meg az utánuk következők kezében vagyunk mindannyian. Az és úgy lesz a jelenkorunkból történelem, ahogyan azt majd ők – a kortársi elfogódottságtól mentesen (netán újabb korok teherétéleitől befolyásoltan) – rekonstruálják. Lehet ez ellen berzenkedni, de bizony mindig az utódgenerációk mondják ki a történelem ítéletét a mi egyéni és kollektív cselekedeteinkről. Ez is lehetne egyik olvasata a „történelem az élet tanítómestere” szentenciának. De úgy tűnik, mintha – immár két évezrede – ezt se tudnánk megszívlelni.

Sopron 1945 után**Civitas non grata. Sopron megváltozott helyzete a világháborút követően**

Sopron 20. századi történelmében érzékeny törést okoztak a második világháború és az azt követő időszak eseményei. A várost körülvevő politikai és szimbolikus tér drasztikusan átalakult. Az 1921-es népszavazás után Sopron mint a trianoni érvrendszer antitézise, a revízió első sikere foglalta el emblemikus helyét a magyar politikai gondolkodásban, akkor is, ha a számtalanszor alkalmazott *civitas fidelissima* szóösszetétel reálpolitikai vonatkozásai szereplőktől és szituációktól függően, valamint az időben előrehaladva változtak. A népszavazás a magyar külpolitika mozgásterének szélesedésével veszített ugyan szimbolikus jelentőségéből, és a hűség-eszményt lanckadatlanul felhasználó várospolitika is egyre kevésbé tudta kiaknázni az abban rejlő lehetőségeket, a város presztízse még a háborúig jelentős volt.

1945 után jókorát változott Sopron megítélése. A városi művelt elit körében divatos volt a vélemény, hogy Sopront elhanyagolták, nem szenteltek neki akkora figyelmet, mint korábban. Ezt némileg pontosítanunk kell annyiban, hogy az érdeklődés hiánya helyett a valóságban nagyon is élénk figyelem kísérte a várost, igaz, hogy ez a mindennapokban semmiféle jótékony hatással nem járt és a gyakorlatban jobb esetben is mellőzésnek tűnt.

Kétségtelen, hogy a város recepciója az új rendszerben problematikusabbá vált. Az érdekvényesítésben a helyi politika korábbi érvei is hatástalanokká, sőt egyenesen hátrányosakká váltak. A két háború korának ismert toposzai (népszavazási szereplés, nemzethűség) érvényüket veszítették nacionalista kisugárzásuk miatt. A népszavazás megünneplését külpolitikai okokra hivatkozva már 1946-ban *ad acta* tették. A kormányzat indoklása szerint a párizsi béketárgyalásokon nem kívánt hatást váltott volna ki egy Sopronból kiinduló és esetleg az egész Dunántúlra kiterjedő „reakciós és revíziós” megmozdulás.² Az 1945 utáni pártzsargonban a „reakció” diabolikus jelzője kezdett Sopron nevéhez tapadni.³ Ennek, és a geopolitikai helyzet csapdájának köszönhető, hogy a

¹ Ezúton köszönjük meg Dr. Gyarmati Györgynek, hogy értékes észrevételeivel segítette a dolgozat elkészítését. Meg kívánjuk jegyezni, hogy a cikk terjedelmi és témakezelési korlátok miatt nem vállalkozik az 1956-os forradalom soproni eseményeinek teljes bemutatására. A főiskolai és egyetemi diákság 1956-os ténykedésével Ifj. Sarkady Sándor szerkesztésében külön kötet foglalkozik, ezért e téma részletes kifejtésétől eltekintettünk. A kutatás jelenlegi szakaszában nem vállalkoztunk a forradalom „utóéletének”, elsősorban a soproni munkástanácsok 1956 végi tevékenységének elemzésére sem. Utóbbi téma önálló kutatási feladat és publikáció tárgya lehet.

² Idézi: Szita Szabolcs: Az ifjúsági mozgalom történetének főbb vonásai Sopron megyében 1945–1950. In: Lónyai Sándor – Szita Szabolcs – Marton László: Tanulmányok az ifjúsági mozgalom Győr-Sopron megyei történetéhez. Győr, 1987. 150.

³ A Sopronnal szemben táplált előítéletet a tanács testületi ülésein többször felpanaszolták a város vezetői. Lásd az 1951. február 14., 1954. április 25-i tanácsülések jegyzőkönyveit: Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (SL.) Sopron Város Levéltára (SVLT.) Tanácsi jegyzőkönyvek (Tanácsi jkv.) Sopron V.T. XXIII. 501. 2.

várost az ötvenes évek végéig parkolópályára állították, a fejlesztések során mellőzték, miközben azonban vigyázó szemeiket rajta tartották.

A Sopronnal szemben hozott adminisztratív intézkedéseknek voltak racionális és kevésbé ésszerű, de a rendszer belső logikájából könnyen magyarázható indokai egyaránt. Az utóbbiak közé tartozott, hogy a város társadalmi, szociológiai összetétele nem illeszkedett a rendszer program-ideológiájába. Az osztályidegen kategóriával szinonim, kispolgári jellege miatt hátrányos megítélés alá esett, megbízhatatlannak számított. Az új kontextusban nem érvényesültek a kulturális hagyományok, és nem talált pozitív visszhangra az egykori iskolavárosi rang emlegetése sem. Sokkal értéke-sebb szöösszetétellel vált a munkásváros kifejezés,⁴ amelyet Sopronra csak korlátozott mértékben lehetett alkalmazni. Még az ötvenes évek végén is vádak érték a helyi vezetést amiatt, hogy a kultúrát aránytalan mértékben támogatja, ami a hatalom szemében szintén kispolgári beállítottságúvá tette a várost.⁵ E probléma egyik szegmensé-ként felmerült, sőt hosszú ideig tartotta magát az egyetem áttelepítésének gondolata is. Az átköltöztetés során nemegyszer szintén tetten érhető a kispolgárság és a munkásosztály dichotómiája. A Bányászati Minisztérium a város vezetése előtt félreérthe-tetlenül utalt arra, hogy ha Miskolcon a munkásokat megmozgatják az egyetem érde-kében, nekik minden bizonnyal nagyobb súlyuk lesz, mint az ittenieknek.⁶ A költözés mellett ugyanakkor súlyosan esett a latba az intézmény előző rendszerben betöltött szerepe, a hallgatók és a professzorok által az 1930-as évek végétől tanúsított – nemzeti retorikát alkalmazó – náciellenes magatartás is.

Az egyházak elfogadottan fontos szerepe, a forradalmi hagyományok hiánya és az a tény, hogy a késői felszabadulás miatt az országban máshol elindult spontán hatalmi szerveződés helyett Sopron felülről, „készen kapta” az új rendszert, nem segítette annak szervesülését. Rontotta a város megítélését, hogy az 1945-ös választáso-kon – több más nyugat-magyarországi választókerülethez hasonlóan – a kommunista párt legfőbb ellenfelének számító FKGP magasan az országos átlag feletti eredményt ért el, s a megyéből hat kisgazda képviselő jutott be a nemzetgyűlésbe. A koalíció időszakában ráadásul e párt adta a megye élén álló főispánokat. Közülük Hám Tibor 1947-ben fő vádlottként szerepelt a köztársaság-ellenes összeesküvés néven elhíresült bűnperben, amelynek célja a kisgazdapárt széttűzése volt. Nem a város iránti figyelem csökkenésére utal, hogy az 1947-es választásokon az MKP Rajk Lászlóra, vaskezü bel-ügyminiszterére bízta a Sopron megyei mandátumot.

Az alapvetően osztálystruktúrákban gondolkodó, internacionalista világnézetet hirdető hatalmi rendszer nem tolerálta a két háború korában testet öltött erős lokálpatri-óta hagyományt. A rendszer program-ideológiája számára egyszersmind problematikus volt Sopron nemzetiségi összetétele, annak multietnikus tradíciói, a német kultúra, amelyet a kitelepítések ellenére sem sikerült gyökeresen kiirtani. A probléma a 40-es évek közepe után is tartotta magát olyannyira, hogy a nemzetiségi kérdés megoldását kvázi feltételül szabták 1954-ben a nagyobb önállóság megadásának.⁷ Sokat elárul, hogy

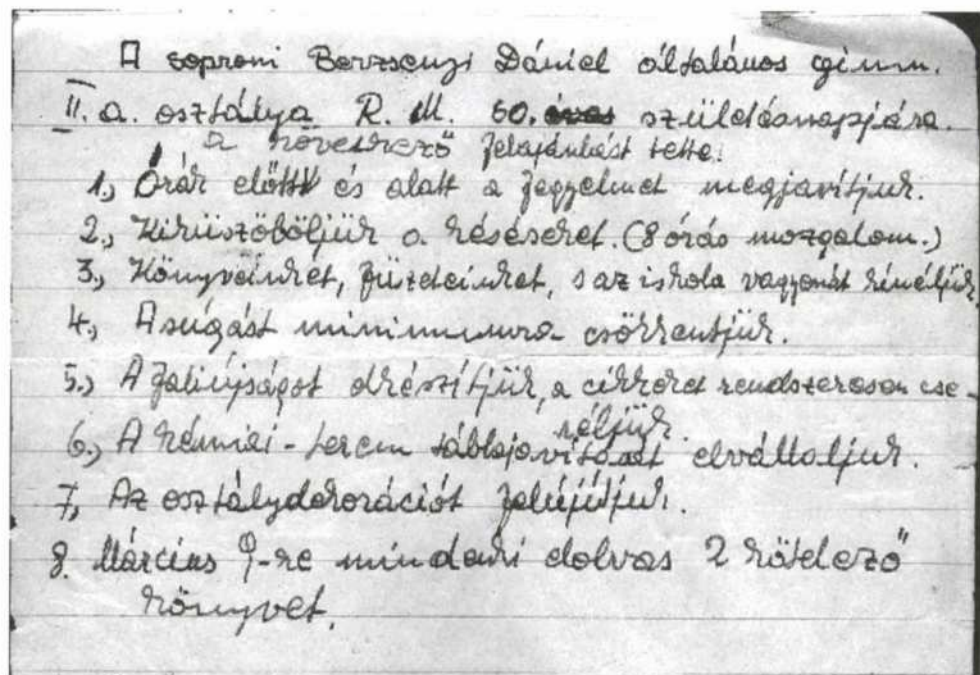
⁴ Lásd Környei Attila: Emlékezés diákéveimre. In: Györfly Sándor – Hunyadi Zoltán (szerk.): A soproni líceum. Budapest, 1986. 298-99.

⁵ SL. SVLT Sopron V.T. XXIII. 501. 2. Tanácsi jkv. 1958. február 19.

⁶ Uo.

⁷ Győr-Sopron Megyei Hírlap (GySH) 1954. november 16.

míg más városokban (pl. Győrött vagy Szombathelyen is) egy-egy állami vagy pártvezető ott töltött éveinek jelentős visszahatása volt a település életére. Sopronban ennek nem sok jele mutatkozott, sőt olyan prominens személyiségek, mint Rákosi vagy Hegedűs András soproni éveiről szemérmesen hallgatott a korabeli sajtó.

Berzsényis diákok felajánlása Rákosi Mátyás születésnapjára. Soproni Múzeum Kézirattára

Mindezek ismeretében is azt kell mondanunk, hogy a város megítélését alapvetően a határmentiségéből eredő helyzete határozta meg. Noha a szomszédos Ausztria egy része is a szovjet enklávé részévé vált (még Burgenlandnak sem volt egyetlen olyan pontja, amely a nyugati megszállási zónákkal érintkezett volna), a város a vasfüggöny közvetlen szomszédságába került. Sopron és környéke olyan cordonne sanitaire-ré vált, amely több mint két évtizeden át nemcsak nyugatról, de keletről, az ország belseje felől is szinte megközelíthetetlen volt.⁸ Ez eredményezte, hogy az ország közvéleményében lassan kialakult az a kép, amely egyszerűen csak „Sopronország”-ként⁹ aposztrofálta a várost, s amely szívósan része is maradt a hazai köztudatnak, olyannyira, hogy a határsáv megszüntetése után még sokáig valamiféle vonzást gyakorolt a távolabb lakókra.

⁸ A város és környéke a déli határszakasszal egyetemben az ún. „2” zónába került, ami az oda történő belépést szigorú engedélyhez kötötte.

⁹ Bognár Dezső: Sopron város törvényhatósági joga. Sz. 43 (1989) 344-345.

Az ötvenes években azonban ez még nem volt érezhető. A földrajzi helyzet viszont alkalmas volt a külső és belső ellenségkép összemosására. „...Sopron határszéli város, a belső és külső ellenség itt fokozza aknamunkáját. Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy Sopron utolsó tanyája volt Szálasinak, ide menekültek a Horthy és Szálaszi főkolomposok...” – jelezték elutasító fenntartásaikat a kommunista rendszer reprezentánsai.¹⁰

A térséggel kapcsolatban megmutató körülményekről figyelem későbből dokumentálható, ám korszakunkra, az ötvenes évekre hasonló megbízhatósággal vonatkozatható. Egy 1960-as évekből származó belügyi jelentés Sopron város és járás operatív szempontból figyelembe veendő tulajdonságaként kiemelte, hogy az Ausztriával határos. „Ennek következtében nagy számú olyan személy él itt, akiket ellenséges magatartásuk, gyanús nyugati kapcsolataik miatt operatív szempontból kiemelt személyként folyamatos ellenőrzés alatt kell tartani.”¹¹ Győr-Sopron megye egészére nézve figyelembe kell venni, hogy a nyugati határszakasz miatt az operatív szervezeteknek fokozott elhárítási feladatokkal kellett megbirkóznia: Az egyik veszélyt az jelentette, hogy a nyugati személyforgalom a megyén haladt keresztül. Veszélyességi tényezőt jelentettek Sopron, Mosonmagyaróvár, Csorna, és járásaik lakosságának 1946-ban nyugatra telepített rokonai, illetve az itt élők egyéb – nyugati – kapcsolatai. Fokozta a problémát, hogy a nyugati ideológiai befolyás az osztrák sajtón, (a hatvanas években már elsősorban a televízión) keresztül élenkebb volt, mint az ország más területein. A beszámoló szerint ezek miatt nagy volt a megye „fertőzöttsége”. Az 1950-es években – áll a jelentésben – a megye területén felderített fegyveres szervezkedések tervei is a nyugati határ közelségére, az onnan várható gyors segítségre épültek.¹²

A soproni városvezetés és lakosság sokszor volt kénytelen védekezni azokkal a vádakkal szemben, amelyek kispolgársággal, reakcióval gyanúsították őket. A védekezés nehézségét azonban fokozta, hogy a reakció és a sovinizmus vádjai csak ritkán hangzottak el nyíltan, inkább négy szem között juttatták kifejezésre őket, illetve lappangó formában fontak előítéletet a város köré.¹³ Előbbiekre ezért a gyakorlatban sorozatosan igyekeztek rációzni. A különböző munkaversenyben a járás mindig a jól

¹⁰ Kiss Árpád könnyűipari miniszter választási beszéde, 1954.

¹¹ Összefoglaló jelentés, 1966. december 1. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.5 0-18810/3. Objektum dosszié BM Győr-Sopron Megyei RFK. III./III. Főcso. A Győr-Sopron megye területén élő ellenséges tevékenységgel gyanúsítható politikai elítéltek. III. kötet

¹² A jelentés szerint az 1956-os események alakulásában is szerepet játszott a határ közelsége, elég csak a három városban működött ellenforradalmi szervek nyugati kapcsolataira utalni. Összefoglaló jelentés. A Győr-Sopron Megye területén élő ellenséges tevékenységgel gyanúsítható politikai elítéltek, 1966. december 5. ÁBTL 0-18810/3. Jellemző az is, hogy az 1956-os forradalom napjaiban Budapesten és az országban több helyütt is lábra kaptak olyan hírek, melyek szerint Sopronban erős Habsburg-restaurációs mozgalom bontakozott ki, és a város el kíván szakadni Magyarországtól. ÁBTL 3.1.9 V-143683. MNK BM Győr-Sopron Megyei Politikai Osztály. Vizsgálati dosszié. Dr. Takáts Endre. 12. o.

¹³ Ennek köszönhetően a fenti megnyilvánulásokat dokumentálni is elsősorban személyes visszaemlékezésekből is tudjuk. Ezek közé tartozik Bognár Dezső egykori polgármester, majd tanácselnök (1949–1959) feljegyzése is, amelyből a korszak vezető ideológusának Sopronnal kapcsolatos emblematisus véleményét rekonstruálhatjuk. Bognár a városban tervezett ünnepi hetek ügyében interveniált személyesen Révai József népművelési miniszternél (1944-től 1956-ig az MKP illetve az MDP KV tagja, 1950–51-ben a párt főtitkárhelyettese is volt), aki őt és vele az egész tervet azzal utasította el, hogy Sopron reakciós és sváb város, s az ünnepi heteket ugyan megrendezik, de Szegeden. Bognár joggal vágott vissza a „szegedi gondolát” felelegetésével, amivel azonban nem aratott különösebb sikert a párt harmadik emberénél. Idézi: Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története 1869–1984. Különlenyomat a Soproni Szemle 1983. 1., 2., 3., 4. és 1984. 1. számában megjelent tanulmányról. Sopron, 1984. 57-58.

teljesítők között végzett. A tanácsi vezetésnek ennek ellenére bizonygatnia kellett, hogy a dolgozók, és nem kispolgári érdekek védelmében jár el, s a város nem marad el a pénzügyi tervek teljesítése során, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, sőt élenjár a begyűjtésben is.¹⁴

Az igyekezet ellenére Sopron „civitas non grata”-vá vált, hosszú ideig „leírták”, fejlesztéséről szó sem lehetett, sőt egykori szerepét is igyekeztek korlátozni. A legszembetűnőbb változás a megyei rang elvesztése volt, amely az 1950. évi tanácsörvénnyel vált véglegessé. Sopron megyeszékhelyi státuszát már a két háború között is elsősorban politikai okokból tarthatta meg. A cím fenntartása a békeszerződés provizórikus jellegének hitét igyekezett ébren tartani. A racionalitás azonban már akkor a megyerendszer egyszerűsítését, a kis vármegyék megszüntetését, összevonásokat diktálta. Így került sor például Győr-Moson-Pozsony ideiglenesen egyesített vármegyék létrehozására, vagy közös főispánok állítására (pl. Sopron-Vas esetében, 1935-ben). A közigazgatás 1950-es átalakítása az önkormányzatiság maradványát is felszámoló központosítás jegyében zajlott. Egyúttal – a trianoni csonka vármegyék felszámolásával (25-ből 19 megye) – a járási szintű igazgatást látszólag megerősítették, mert attól remélték a központi akaratot alsóbb szinten is maradéktalanul érvényre juttatni.¹⁵

A várost ért legfőbb sérelem azonban nem is a megyeszékhelyi rang elvesztése volt, hanem, hogy Sopron törvényhatósági jogát is visszavonták. A helyi tanács végrehajtó bizottsága az ötvenes években többször is felvetette a város jogi státuszának kérdését.¹⁶ A megoldás, mint tudjuk, az 1989-es rendszerváltásig váratott magára. A közigazgatási egyszerűsítéssel párhuzamosan megszüntetett utolsó helyi újság, a Sopronmegyei Hírlap azzal igyekezett megnyugtatót olvasóit, hogy „...Sopronnak nem a megyeszékhelyi rang adta meg a fejlődést, hanem az öt éves terv hatalmas beruházásai...”¹⁷

A magyarázat talán éppen ezen a ponton volt a legkevésbé elfogadható, egyszerűsített a legcinikusabb is. Az akkor még csak épphogy elkezdődött öt éves terv Sopron számára vajmi kevés fellendülést hozott a későbbiekben. Az 1950-es évekbeli iparosítási hullám nagyberuházásai elkerülték a környéket. A stratégiai fejlesztések elmaradása azonban nem elhanyagolás, hanem tudatos leépítés eredménye volt. A határ közelében veszélyesnek számított bármiféle komoly iparfejlesztés. Az 50-es évekre jellemző gazdasági diszfunkcionalitás mindazonáltal Sopron esetében nem érvényesült, és az ésszerűtlen iparosítás hatásai elkerülték a várost, megőrizve a városképet. (Ennek meghatározó jelentősége lett a hatvanas években a kialakuló idegenforgalmi szerepben, de előzményeit már az 50-es évektől meg lehetett figyelni.) A forgalom azonban jelentősen visszaesett. A 42 ezer lakosú város ellátása akadozott, az árak az országos átlag felett álltak.¹⁸

¹⁴ SL. SVLT Sopron V.T. XXIII. 501. 2. Tanácsi jkv. 1958. február 19.

¹⁵ Lásd erről: Gyarmati György: Politikai szempontok érvényesülése a tanácsrendszer előkészítő munkálataiban. Történelmi Szemle, 1981. 2. sz. 178-190.

¹⁶ Bognár 1989. 344-345.

¹⁷ Sopronmegye 1950. március 14.

¹⁸ Jegyzőkönyv a „Sopron problémái” címmel megrendezett ankétról, 1957. október 11. Lásd Bognár 1989. 345-349.

Sopronban a háború utáni helyreállítást követően is katasztrofális volt a lakáshelyzet. A város a második világháború végén – országos összevetésben is – egyike volt a legnagyobb pusztulást szenvedetteknek. Úgy emelkedett lassan a lakosság száma, hogy a lakások száma 1944-hez képest csökkent. A lakáskérdés tarthatatlansága a tanácsulések állandó témája volt, ám lakásépítésre a város az ötvenes évek második feléig nem kapott fejlesztési összeget.

Némi változás, illetve az elmozdulás körvonalai az ötvenes évek közepén kezdtek kibontakozni. Ezt jórészt Nagy Imre 1953-as kormányprogramja segítette elő, illetve a tanácsigazgatási rendszer működésének általa megindított korrekciója, ami támogatta a helyi fórumok emancipálódását az országos és megyei pártapparátusok mindent ellenőrzés alatt tartó ambícióihoz képest.

A változás leglátványosabb kísérőjelensége a Sopron-Győr vita eszkalálódása volt 1954-től. A kortársak előtt is köztudomású volt, hogy a megyeszékhely – gyáripari szerepének köszönhetően – óriási kormánytámogatásban részesült. A megyei pártbizottság Győr gazdasági erejének és társadalmi összetételének köszönhetően jelentős súllyal rendelkezett az országos politikában, amelyet nem utolsó sorban éppen Sopronnal szemben aknázott ki. A megyei költségvetés igazságtalannak tartott leosztása miatt folyamatosan éleződött a feszültség a két település között. 1954 júniusában azonban először fordult elő, hogy a Megyei Tanács kihelyezett ülést tartott a városban. Ez csupán formális gesztusnak bizonyult, soproni témákkal érdemben ekkor sem foglalkoztak. (Ezt még az ülésről tudósító cikk is kénytelen volt elismerni.¹⁹) A *Győr-Sopron Megyei Hírlapban* 1954-től mindenestre egyre több cikk jelent meg Sopron gondjairól. November 16-án az egyébként megyei születésű Hegedűs András²⁰ kilátásba helyezte, hogy az irányítási, döntési mechanizmusok decentralizálása révén Sopron megkapja néhány vállalat és intézmény közvetlen irányítását. Ígéret született a lakásínség megoldására is. A Minisztertanács ugyanakkor 1955 őszén – korábbi ellentmondásos határozatait²¹ felülvizsgálva – hozzájárult a *Soproni Szemle* újbóli kiadásához.²² 1956 októberében Hegedűs egyik beszéde során a kishatárforgalom lehetőségét is megcsillantotta az álmélködő soproniak előtt.²³ Jellemző azonban, hogy a miniszterelnök finoman szólva még nem kiforrott koncepciója azonnal indexre került, s arról a korabeli sajtó már nem is tudósíthatott.

¹⁹ GySH 1954. július 16.

²⁰ Hegedűs András (1922-1999) Szilsárkányban született, de középiskoláit Sopronban végezte. 1952-től az állami mező- és erdőgazdaságok, majd az állami gazdaságok és erdők minisztere, 1953-tól földművelésügyi miniszter, 1955 áprilisától 1956. október 24-ig miniszterelnök.

²¹ A Minisztertanács Tájékoztatói Hivatala első hozzájárulását 1955. február 4-én visszavonta.

²² GySH, 1954. november 16. Lásd részletesebben: Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve. A folyóirat újraindítása 1955-ben. SSz. 59 (2005) 3-26.

²³ Dr. Kubinszky Mihály és Hárs József szóbeli közlése.

Az 1956-os forradalom Sopronban

A felsőoktatás helyzete Sopronban a forradalom előtt

Az 1956-os forradalom soproni eseményeiben az egyetemisták illetve főiskolások voltak a legaktívabbak.²⁴ Az események irányítását mindvégig ők tartották a kezükben. Az idő tájt a városban az 1735-ben alapított selmecbányai bányatisztképző iskola jogutódjaként Erdőmérnöki Főiskola, Bánya- és Földmérőmérnöki Kar működött, amely 1934 és 1949 között a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem része volt, bánya-, kohó- és erdőmérnöki karral. A főiskolások politikai szereplésének az első világháború vége, illetve az 1921-es határkonfliktus és népszavazás óta élénk hagyományai voltak a városban. A hallgatók 1919 óta a legkülönbözőbb politikai kérdésekben foglaltak állást, felléptek fegyveresen, vagy nyomásgyakorló erőként. A nyugat-magyarországi gerillaharcokon kívül, IV. Károly király mellett, Horthy ellen Budaörsnél is fegyvert fogtak. Ez utóbbi szerepvállalásuk miatt átmenetileg kegyvesztettek lettek, ám a kormányzó 1922-es soproni látogatásakor látványos módon tettek hitet a legfőbb hadúr mellett, aki nem késlekedett viszonzni lelkes köszöntésüket.²⁵ Hűségnyilatkozatuk eloszlatta Horthy velük szemben táplált bizalmatlanságát, és helyreállította presztízsüket. Az 1921 végi küzdelmek élharcosai a későbbiekben sem szüntették be működésüket. Csoportjaik arra törekedtek, hogy Sopron politikai életében a továbbiak során is meghatározó szerepet töltsenek be. A hallgatók jelentős része ideológiai zűrzavarban, ráadásul nagy szegénységben élt, és kereste a vélt felelősöket, akiket az ország és saját rossz sorsa alakulása miatt bűnösnek kiálthatott ki. Jelenlétükkel többször sikerült nyugtalanságot kelteni, vagy éppen incidenseket provokálni a városban. Fő céltáblájuknak a baloldal és a liberális irányzatok képviselőit tekintették.²⁶ A főiskolásoknak elsősorban a politikai hangulatkeltésben volt meghatározó szerepük. A kormánypárt a választások alkalmával igyekezett igénybe venni szolgálataikat, először a baloldallal szemben, később a szélsőjobboldal mozgolódásainak ellensúlyozására. Tevékenységüket csapatokba szervezve, céltudatosan végezték, amiért meghatározott átalányban részesültek.²⁷ Bolemann Géza rektor a húszas években is azzal adott nyomatékot a főiskola követeléseinek, hogy az intézményre nem csupán kulturális, oktatási, hanem nemzetvédelmi szempontból is óriási szükség van.²⁸ A harmincas évek második felében a hazafias jelszavak által befolyásolt ifjúság fontos bázisa lett a pángermán (vagy annak tartott) törekvések elleni küzdelemnek, s nagy szerepet játszott abban, hogy „Sopron, a nyugati végvárnak bevehető-

²⁴ A soproni főiskolások és egyetemisták 1956-ban betöltött szerepéről részletesen lásd ifj. Sarkady Sándornak a Soproni Szemle jelen számával egy időben megjelenő tanulmányát.

²⁵ Hiller István: A soproni egyetemi hallgatók szerepe és hatása a város politikai arculatának alakulásában (1919-1945). SSz. 43 (1989) 290-291.

²⁶ A főiskola hallgatói természetesen nem alkottak ideológiailag egységes közeget. A jobboldali radikalizmus iránt az erdész hallgatók mutattak nagyobb fogékonyságot. A bányászok jobban hajlottak a baloldali, szociáldemokrata alternatíva elfogadására.

²⁷ Ez például az 1939. évi képviselőválasztások idején 1 500 pengő juttatást jelentett egy 25 főből verbuválódott főiskolási csapatnak, ami nem elhanyagolható részét tette ki a MÉP 20 400 pengős választási kiadásainak. Lásd Költségvetési előirányzat a MÉP soproni irodájának előrelátható kiadásairól Sopron város egyéni kerületének választásával kapcsolatban, 1939. május 18. SL, SVLt, reponenda

²⁸ *Soproni Hírlap*, 1928. október 14.

len sánca legyen, ahol diadalmasan leng a magyar igazság háromszínű lobogója”.²⁹ A főiskolások nemzeti mozgalma azonban kétélű fegyverként működött, mert hazafias lelkesedésük nem pusztán a német nyomás elleni védekezésre volt alkalmas, hanem a helyi német anyanyelvű polgárság megsértésére és diszkriminálására is.³⁰

A második világháború után a bányá- és kohómérnök-képzés stratégiai fontosságú oktatási ágazattá vált. Sopron – mint korábban utaltunk rá – nem volt alkalmas rá, hogy hasonlóan jelentőségteljes szektorok intézményeinek helyet adjon. Miután az 1949: XXXIII. sz. törvény alapján Miskolcon megalapították a Rákosi Mátyás Műszaki Egyetemet (1956-tól Nehézipari Műszaki Egyetem), a bányászokat és a kohászokat Sopronból a geopolitikai és ideológiai szempontból egyaránt „védettebb” Miskolcra költöztették. Az átszervezést követően férőhely hiányában, illetve a tanári gárda összetételéből adódóan a bányamérnöki hallgatókból csak az I-II. évfolyam tanult Miskolcon, a III-IV. évfolyamok továbbra is Sopronban folytatták tanulmányaikat, ahol ekkor az elköltöztetett karok helyébe Földmérőmérnöki Kart szerveztek. Ezeket a tanintézményeket együttesen Műszaki Egyetemi Karoknak nevezték. Az Erdőmérnöki Karból több átszervezést követően 1952-ben a Földművelésügyi Minisztérium alá tartozó Erdőmérnöki Főiskola alakult. Időközben hallgatói kizárásokra került sor, és a tanárok közül is többeket eltávolítottak. Az intézmény szellemiségének átformálására ugyanakkor elsősorban szakértetségivel rendelkező fiatalokkal duzzasztották fel a hallgatói létszámot, és betiltották a reakciónak minősített selmeci hagyományok³¹ ápolását is.³²

²⁹ Sopron akkori polgármestere ezt szem előtt tartva azt fejtette, hogy „... a német nacionalizmus, Ausztria hegláncain is átcsapó dübörgő zajával is bátrabban néznénk szembe, ha a jövődó harcokban főiskolások műszaki századai, tanáraik szakképzett vezetése alatt harcolnának, példát és tanítást adva az egyéb foglalkozásúaknak a gáztámadások és géptámadások elhárításában.” Lásd Thurner Mihály polgármester Hóman Bálinthoz írott levele, a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola fenntartásának ügyében, 1933. július 5-én. SL, SVL, - IV/b, 402. a, Sopron Vármege Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési Jegyzőkönyvek 7536/33kg. 1933. I. sz.

³⁰ A főiskolások mindemellett esetenként (néha a legalkalmatlanabb pillanatokban) kellemetlenségeket okoztak a kormánynak is. 1934-ben Leopold Hennem budapesti osztrák követ (1932. november-1936. február) panaszkodott a soproni erdészeti főiskola hallgatóinak felvonulásán történtek miatt. Az eseményen Ausztriára nézve sértő jelenetek játszódtak le (pl. a hallgatók az osztrák-magyar barátságot karikírozva Gömbös Gyula miniszterelnök alakját is megszemélyesítették. A hatalmasnak ábrázolt miniszterelnök mellett egy térdnadrágot viselő, apró figurát lehetett látni, aki Engelbert Dollfuss osztrák kancellár alakját volt hivatva szimbolizálni. Az egyetemért felelős miniszter kénytelen volt felhívni a rektor figyelmét, hogy a jövőben tartózkodjanak a hasonló megnyilvánulásoktól. Napi jelentés, 1934. július 3. Magyar Országos Levéltár (MOL), Külügyminisztériumi Levéltár (KÜM), a Politikai osztály iratai. Általános iratok (K 63) 169. 1934-20/7. 94. ill. a földművelésügyi miniszter átirata a külügyminiszternek, 1934. július 19. MOL, KÜM, K 63, 169. 1934-20/7. 75.

³¹ A selmeci hagyományok, mint egyedülálló szokások mélyen gyökereztek az egyetem belső életében. A testvériség érzését alakították ki az ifjúság körében, amellyel nemzedékeken keresztül táplálták az utódokat Selmecbányán, majd Sopronban is. A hagyományok egységben tartották a különböző nemzetiségű diákokat és tanárokat is, és a különböző szakmai érdekeltiségeket is, mint bányászok, erdészek, kohászok. Az Ifjúsági Kör a testvériség érzését és a szakmáért folyó barátságos versengést nemcsak a diákok között, de az egyetem hivatalos személyei és a fakultás tagjai között is fenntartotta. A mélyesleges hagyományteret olyan mértékben alapozódott meg és tükröződött vissza egyéneken és a közösségeken is, hogy az képes volt mindenkit összetartani az egyetemen belül, és ki tudott alakítani egy szilárd, iratlan alkotmányt az Ifjúsági Kör gyakorlatában. A Kör felelős lett a diákok társadalmi viselkedéséért és az egyetem különböző fakultásainak tagjaiért. Az Ifjúsági Kör vezetősége megkövetelte a szabályok határozott betartását. Minden tag engedelmességgel tartozott a megválasztott diáktanácsnak. A tanács nem tűrte a nemzetiségi, faji és társadalmi különbségek szerinti csoportok kialakulását a Körön belül. Aki nem fogadta el a Kör szabályait (akárha pl. lopáson érték), azt kizárták onnan. Ez a céltudatos kiközösítés gyakran azt eredményezte, hogy a diák önszántából hagyta el az egyetemet. A Kör által támogatott hagyományok kiváló eszközül szolgáltak a diákok bevonására, az emberekkel való kapcsolatok megszilárdítására, a társadalom iránt vállalt kötelezettségek ismeretére, a politikai felelősségérzet felkeltésére és a megbecsülésre minden és mindenki iránt, ami becsületet, erkölcsöt és lelkes és kemény szakmai munkásságot illette.

³² Lásd Vancsura Rudolf visszaemlékezését a Soproni Szemle jelen számának hasábjain.

1955 áprilisában az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete alapján a miskolci áttelepítés felgyorsítása mellett döntöttek, de felmerült a soproni felsőoktatás teljes megszüntetésének gondolata is.³³ 1956 nyarán azonban ismét napirendre vették a bányamérnök-képzés soproni elhelyezésének kérdését, sőt az 1956/57-es tanévtől kezdődően a földművelésügyi miniszter faipari mérnöki szakkal bővítette a főiskolát. A soproni felsőoktatás helyzetét ennek ellenére a bizonytalanság jellemezte, ami az MDP 1956 júliusi határozata után rendezett győri értelmiségi ankét tematikáját is befolyásolta. A tanácskozáson előbb Takáts Endre, a Soproni Levéltár vezetője bírálta a felsőoktatás esetleges megszüntetését, majd Gyulai Zoltán egyetemi professzor felszólalásában „műemlékrombolásnak” minősítette a miskolci kényszerköltöztetést. Peéry Rezső gimnáziumi tanár a helyzet alakulásáért az oktatásügyi tárca tehetetlenségét kárhoztatta.³⁴

Az 1956 nyarán és kora őszén elmélyülő politikai válság országsszerte aktivizálta az egyetemi és főiskolai diákságot. A Budapesten és a felsőoktatási centrumokban keltezt hullámok elérték és magukkal ragadták a soproni ifjúságot is. Október második hetében pesti egyetemisták keresték fel a soproni egyetemi diákokotthonokat, és arra igyekeztek rábírni társaikat, hogy az orosz nyelv és a marxizmus-leninizmus óráit ne látogassák. Ekkor még sem a bányász-diákokotthonban lakó egyetemisták, sem az erdőmérnök-hallgatók nem csatlakoztak pesti társaik kezdeményezéséhez.³⁵ A szegedi egyetemisták mozgolódásainak hírére azonban – amiről részben a DISZ (Dolgozó Ifjúsági Szövetség) központi lapjából, a Szabad Ifjúságból, részben saját egyéb csatornáikon keresztül értesültek –, már több harmadéves erdőmérnök-hallgató (többek között Bujdosó Alpár, Huszár Károly, Tamási Miklós, Kozák Antal, Komlóssy József, Hudák János és Matolcsy Géza) indítványozta, hogy üljenek össze, és tárgyalják meg a Szegedről érkező híreket. (A diákok megbeszéléseit az általános politikai-társadalmi helyzet miatti elégedetlenség mellett a soproni felsőoktatás helyzetének bizonytalansága is befolyásolta.) Október 18-tól más évfolyambeli diáktársaikkal együtt bizalmas megbeszélésekre került sor, hol az egyik résztvevő bérelt lakásában, hol vendéglátóhelyeken. A szegediek mintájára az Ábrázoló Tanszék másolóján összeállították az első követeléstervezetüket is.³⁶ Hasonló gyűléseket tartottak a bányászhallgatók a Deák téri és az erdőszhallgatók a Dimitrov téri (ma Szent Imre tér) diákszállóban is.

Október 19-én az Oktatásügyi Minisztérium értekezletet hívott össze Budapesten a felsőoktatási intézmények rektorai és dékánjai részére, ahol a szegedi és budapesti egyetemi ifjúság megmozdulásairól és megfogalmazott pontjaikról tárgyaltak. Az intézményvezetők nagy része igyekezett rábeszélni a minisztert, hogy a követeléseket fontolja meg, és azoknak, a lehetőségekhez mérten tegyen eleget. A tárca vezetője – figyelembe véve az eszmecserén elhangzottakat – nyilatkozott a *Szabad Népmeg*, amely október 20-i számában ismertette a közoktatási kormányzat álláspontját a ter-

³³ MOL XIX-Y-2 f. 854-M-20-1957 (229). Művelődésügyi Minisztérium. Felsőoktatási Főosztály. A Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem helyzete és fejlesztése. Történeti áttekintés. Budapest, 1957. június 25.

³⁴ *ÖS*, 1956. október 12.

³⁵ Az Erdőmérnöki Főiskola jelentése az 1956/57. iskolai év eseményeiről. Erdészettörténeti Közlemények XXIV (továbbiakban: ETK XXIV) Budapest, 1996. 6.

³⁶ Rétfalvi László: Az 1956-os soproni forradalmi események (Kézirat) 2002. 2. o. Mészáros Gyula gyűjteménye. Az összefoglaló később nyomtatásban is megjelent. In: Rögös utak. Erdészek belső és külső száműzetése az 50-es években. Erdészettörténeti Közlemények XLIX - Erdész Szellemi Műhely. Bővített kiadás. Budapest, 2003. 231-299.

vezett reformokról. A megbeszélésen a soproni Erdőmérnöki Főiskolát Roller Kálmán igazgató képviselte.³⁷ Hazatérte után Roller a szűkebb intézményvezetés részére adott tájékoztatójában – amelyen az igazgatóhelyettesek és az MDP egyetemi képviselői mellett a marxista tanszék vezetője valamint az idegennyelvi tanszék lektora is megjelent – elmondta, hogy Sopronban is be kell szüntetni az óralátogatások ellenőrzését, fakultatívvá kell tenni a testnevelést és a fordítani tudók számára az orosz nyelvoktatást, csökkenteni kell a marxizmus-leninizmus óraszámát, és a honvédelmi oktatás területén is lesznek változások.³⁸

Mindeközben ülést tartott a városi tanács Végrehajtó Bizottsága is, amely – többek között – szót ejtett az ifjúság szocialista erkölcsi nevelésének hiányosságairól. A soproni ifjúság nevelését nem tartották megfelelőnek, ezért éles bírálat érte a helyi DISZ vezetését, amiért az nem képes megfelelő módon vezetni a fiatalokat. Fő kifogásként elhangzott, hogy az új pedagógiai módszerek nem nyújtanak alternatívát a vallásos neveléssel szemben.³⁹

A VB ülés alap gondolatát az idő természetesen már régen meghaladta, ott csupán az ifjúság világnézeti fogyatékosait tudták konstatálni. Az erdész hallgatók szervekedése a budapesti rektori tanácskozást követően már abba a stádiumba jutott, hogy létrehoztak egy diákbizottságot, amely október 21-ére összeállította követeléseik listáját. A szervezet létrehozásáról az egyetem vezetőjét is tájékoztatták. Sőt, hogy kifejezzék csatlakozásukat a pestiek és a szegediek mozgalmához, október 21-én a Dimitrov téri diákothron alagsori tanulóijában összejött hallgatók már egy másnapi nagygyűlés megrendezéséről határoztak. A diákparlamentre a diákságon kívül az oktatókat és a technikai személyzetet, a városi párt- és DISZ bizottság tagjait, a járási hadkiegészítő parancsnokság, az egyetem katonai tanszékének tisztjeit és az üzemek képviselőit is meghívták. A nagygyűlést előkészítő megbeszélésen mintegy 30-40 személy vett részt. Az esemény főszervezői Bartucz Ferenc harmadéves, Lencsés Imre harmadéves és Molnár Géza ötödéves erdőmérnök-hallgatók, Bujdosó Alpár harmadéves erdőmérnök és Hun Béla harmadéves bányamérnök-hallgatók voltak.⁴⁰ Egységes volt körükben az a vélemény, hogy a DISZ-ből ki kell lépni, a MEFESZ-t (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége) meg kell alakítani, s az ügyek intézésére létre kell hozni egy Ideiglenes Intézőbizottságot, amelybe minden kar évfolyamonként 2-2 főt delegálhat.

A forradalom kirobbanása és eseményei október 22-23-án

A diákparlamentnek nevezett ifjúsági nagygyűlést október 22-én hétfőn délután 6 órára⁴¹ a SOTEX kultúrházba hívták össze, amelyről a lakosságot az éjszaka folyamán, a város utcáin elhelyezett plakátok tájékoztatták. Ezen a napon a hallgatók közül már

³⁷ Roller Kálmán: „... Mi is voltunk egyszer az Akadémián”. Soprontól Vancouverig, 1956–2000. Budapest, 2001. 48.

³⁸ Ismét tüzek a végeken, 1956. A soproni egyetem krónikája dokumentumok tükrében. Összeállította Hiller István. I. kötet. Sopron, 1990. 41.

³⁹ Az ülésen a fiatalokat érintő kérdések mellett felbukkant a régi Sopron–Győr vita is, valamint szó esett egy soproni újság megjelentetéséről. SL, SVLT Sopron V.T. XXIII. 501. 2. Tanácsi jkv. 1956. október 19.

⁴⁰ A visszaemlékezések eltérnek az előkészítő bizottságban résztvevő személyek tekintetében. ETK XXIV. 7. o.

⁴¹ ETK XXIV 7. o. délután 3 órai kezdést említ viszont visszaemlékezésében Molnár Géza: 56-ra emlékezem. Rögös utak. Erdészek belső és külső száműzetése az 50-es években. ETK XLIX. 2003. 77.

többen hiányoztak az órákról, társaik a szünetekben és a gyakorlatokon a *Szabad Ifjúságot* forgatták, azt fennhangon olvasták. Az órákról távolmaradtak az igazgató engedélyével a diákparlament elé terjesztendő követelés-tervezetnek a megfogalmazásával foglalatostkodtak. A tervezetet röpirat formájában stencilgéppel sokszorosították a Bányamérnöki Kar sokszorosító műhelyében, és szétosztották a hallgatók között.⁴² A gyűlést megelőzően érkezett meg az a két szegedi joghallgató, akik a szervezőkkel megismertették a szegedi MEFESZ elfogadott programját, majd maguk is részt vettek a soproni diákparlament gyűlésén.⁴³ A Roller Kálmán igazgató valamint Zambó János dékán tudtával és egyetértésével szervezett nagygyűlés az Erdőmérnöki Főiskola, a Bánya- és Földmérőmérnöki Kar hallgatóinak együttes rendezvényeként mutatkozott be a nyilvánosság előtt, amelynek az egyetlen napirendi pontja a követelések megtárgyalása volt. Az összejövetelel elhangzottokról készített gyorsírásos jegyzőkönyvek nem maradtak fenn, így az események menete csak visszaemlékezések alapján rekonstruálható. A teremben a levezető elnökséget a karonként számarányosan megválasztott hallgatók alkották, az erdőmérnök-hallgatókat többek között Bujdosó, Bartucz és Molnár Géza képviselte. Az oktatók a meghívottak sorában foglaltak helyet, hozzájárulásaikkal befolyásolták az eseményeket, a marxista tanszék oktatói magyarázkodásra kényszerültek. A nagygyűlésen Donáth György elsőéves erdőmérnök-hallgató felolvasta a budapesti egyetemisták fivéréától kapott 10 pontos követelését,⁴⁴ ezután csatlakoztak a szegedi és a budapesti ifjúság által megfogalmazott pontokhoz. Majd vita következett a beterjesztett követelés-tervezet elfogadásáról. A követelések első csoportja országos és külpolitikai, a második speciálisan egyetemi ifjúsági, a harmadik pedig a soproni helyi jellegű igényeket sorolta fel, amiket egyenként megvitattak, majd a diákparlament szavazással fogadott el.⁴⁵ A hallgatók kimondták a MEFESZ megalakulását és a DISZ-szervezetből való kilépést, megválasztották a soproni MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottságát (elnöknek Bujdosó Alpárt), követelték a soproni és a miskolci bányamérnöki karok különállásának megszüntetését, valamint a karok egy egységes egyetemre való egyesítését Sopron székhellyel.

A gyűlés befejezése után az Ideiglenes Intézőbizottság tagjai együtt maradtak, hogy a diákparlament megbízása alapján letisztázzák és sokszorosítsák a követeléseket, és megszervezzék azok terjesztését a soproni üzemekben. A Sopron Városi Tanács Igazgatási Osztályától kapott engedély után megkezdődött a röplapok széthordása a város területén.⁴⁶ A pontok terjesztése már 23-án túllépte a város és a környező települések határát, hiszen este a kapuvári járáshoz tartozó Beleden, a cementgyár kultúrtermében rendezett értelmiségi vitaesten is megjelent a soproni egyetemisták küldöttsége, akik Szigethy Attila jelenlétében olvasták fel a Soproni Egyetemi Karok Diákparlamentje elfogadott határozatait.⁴⁷ A később a *Győr-Sopron megyei Hírlap* október 24-i számában is megjelent soproni pontok⁴⁸ az első megyei publikált követelések voltak.

⁴² ETK XXIV 7. o.

⁴³ ÁBTL 3.1.9 V-150369. 3. Győr-Sopron Megyei Monográfia.

⁴⁴ Rétfalvi, 2002. 3. o.

⁴⁵ Közli Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István: Egyetemisták és főiskolások követelése 1956 októberében. *Múltunk*, 2003. 4. sz. 314-317.

⁴⁶ A Sopron Városi Tanács Igazgatósági Osztályának 1956. október 23-án kelt 871-1-529/956. számú engedélye.

⁴⁷ Szakolczai Attila: A győri 56. In Győr, 1956. I. k. Győr, 1996. 9. [Győri tanulmányok, 18.]

⁴⁸ Közli Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert: 1956 vidéki sajtója. Budapest. Korona, 1996. 354.

amelyek nagy hatást gyakoroltak a megye további eseményeire is. (A véglegesítés után a követeléseket másnap egy diák-küldöttség vitte volna fel a kormányhoz.)

A diákparlament táviratilag biztosította a budapesti egyetemi hallgatókat, hogy szolidaritást vállal velük, és elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek a veszprémi egyetem következő napra összehívott diákparlamentjéhez is.⁴⁹ A döntés után másnap hajnalban Nagy László IB tag, negyedéves erdőmérnök-hallgató, az évfolyam DISZ-titkárának vezetésével háromfős küldöttség utazott vonattal Veszprémbe, amelynek tagja volt még Halupa Lajos ötödéves és Szabó László negyedéves erdőmérnök-hallgató is. A veszprémi gyűlésen szegedi, miskolci és budapesti építészmérnök-hallgatók hozzászólása után a soproni egyetemisták nevében Nagy László is felolvasta követeléseiket. A gyűlés vége felé érkezett meg egy közel 50 fős soproni küldöttség,⁵⁰ amely viszonylag nagy számánál fogva önmagában is lelkesítő hatással volt az értekezletre.

Sopronban október 23-án a délelőtti órákban érkezett Budapestről a MEFESZ vezetéséhez a hír, hogy a budapesti diákok a lengyelekkel való szolidaritásuk demonstrálására délután felvonulást szerveznek. (A fővárosi valamint a vidéki egyetemek és főiskolák szervezeteivel a soproni diákok akkor már régóta telefon-összeköttetésben álltak.⁵¹) Aznap az egyetemen rendes tanítás folyt, a szünetekben azonban az előző nap eseményeit és következőkkel kapcsolatos elképzeléseket vitatták meg a hallgatók. Pesti társaik példáját követve tüntetést kívántak rendezni a városban is. A tervezett tüntetéssel, valamint a diákparlamenti követelésekkel kapcsolatban a városi pártbizottság öt főből álló küldöttsége tárgyalást kezdeményezett a MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottságával, és meglátogatták őket a főiskolán. A tárgyalásba bevonták az egyetem vezetőit és több oktatót – Roller Kálmánt, Zambó Jánost, Sébor Jánost, Gyulai Zoltánt és Falk Richárdot – is. A tüntetések tilalmát feloldó belügyminiszteri rendelet után, délután 15 órakor zárt, fegyelmezett menetben, a tömeg élén az „Együtt a lengyelekkel” feliratú transzparenst hordozva némán vonultak fel a diákok a Tűztorony mögötti 48-as emlékműhöz, azt megkoszorúzták, majd visszatértek az egyetemre. Kevesen tudták, hogy az egyetemisták gyűlésének hírére a rendőrségen már 22-én éjfélkor összetartást rendeltek el, amelynek részeként Katona Sándor rendőrkapitány az egyetemi kollégiumok környékének megkülönböztetett figyelemmel kísérésére utasította beosztottait. A kapitányságon állandó ügyeletet állítottak fel, tájékoztató járőröket küldtek ki az Erzsébet-kertben álló SOTEX kultúrházhoz.⁵² Másnap már készséget rendeltek és a 48-as határőr-laktanyában is riadóztatták az állományt. Az egyetemisták este az „Örtüzek” elnevezésű emlékművön gyújtott tűz mellett elénekelték a Himnuszt és a Szózatot, majd a MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottságának tagja, Molnár Géza emlékbeszédet olvasott fel az első világháború utáni nyugat-magyarországi harcokban elesett két soproni főiskolai hallgatóról.⁵³

⁴⁹ ETK XXIV. 9. o.

⁵⁰ Hiller, 1990. 2. k. 63.

⁵¹ Molnár Géza személyes közlése, 2005. január 20.

⁵² Győri Katonai Bíróság, Katona Sándor pere. ÁBTL 3.1.9 V-141538.

⁵³ Molnár, 2001. 77.

A Soproni MEFESZ követelése!

1. Az összes szovjet csapatoknak azonnali kivonását követeljük Magyarországról a békeszerződés határozatai alapján.
2. A MDP-ben alulról felfelé titkos alapon új alap, közép- és központi vezetők választását követeljük, ezek a legrövidebb időn belül hívják össze a Pártkongresszust, válasszanak új Központi Vezetőséget.
3. A Kormány alakuljon át Nagy Imre elvtárs vezetésével, a sztálinista-rákosi-korszak minden bűnös vezetőjét azonnal váltsák le.
4. Nyilvános tárgyalást követelünk Farkas Mihály és társai bűnügyében. Rákosi Mátyást, aki első fokon felelős a közelmúlt minden bűnéért és az ország tönkretételéért, hozzák haza és állítsák a nép ítélőszéke elé.
5. Általános egyenlő és titkos választásokat követelünk az országban több párt részvételével, új Nemzetgyűlés megválasztása céljából. Követeljük a munkásság sztrájkjogának biztosítását.
6. Követeljük a magyar, szovjet és jugoszláv politikai, gazdasági és szellemi kapcsolatok felülvizsgálatát és új rendezését, a politikai és gazdasági teljes egyenrangúság és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás alapján.
7. Követeljük az egész magyar gazdasági élet átszervezését szakemberek bevonásával. Vizsgálják felül a tervgazdaságon alapuló egész Népgazdasági rendszerünket, a hazai adottságoknak és magyar népünk létérdekeinek szemelőlő tartásával.
8. Hozzuk nyilvánosságra külkereskedelmi szerződéseinket, a soha ki nem fizethető jóvátételek tényleges adatait. Nyílt és őszinte tájékoztatást követelünk, az ország uránérc-készleteiről, kiaknázásáról, az orosz koncesszióról. Követeljük, hogy az uránércet világpiaci áron, nemes valutáért, Magyarország szabadon értékesíthesse.
9. Követeljük az iparban alkalmazott normák teljes revízióját, munkások és értelmiség bérköveteléseinek sürgős és alapvető rendezését. Követeljük a munkások létminimumának megállapítását.
10. Követeljük a beszolgáltatási rendszer új alapokra fektetését és a termények egyszerű felhasználását. Követeljük az egyéniileg gazdálkodó parasztok egyenrangú támogatását.
11. Követeljük az összes politikai és gazdasági pereknek független bíróságon való felülvizsgálatát, az ártatlanul elítéltek szabadonbocsátását, rehabilitálását. Követeljük a Szovjetunióba kiharcolt hadifoglyok és polgári személyek azonnali hazaszállítását, beleértve a határon kívül elítélő foglyokat is.
12. Teljes véleménnyel, szólás- és sajtószabadságot, szabad rádiót követelünk és a MEFESZ szervezet számára nagy példányszámú új napilapot. Követeljük a meglévő káderanyag nyilvánosságra hozatalát és megsemmisítését.
13. Követeljük, hogy a sztálini zsarnokság és politikai nyomás jelképe, a már eltávolított Sztálin szobor helyébe az 1848—49-es szabadságharc hőseinek és mártírjainak méltó emlékművet emeljenek.
14. A meglévő, magyar népek idegen címer helyett kívánjuk a régi magyar Kossuth-címer visszaállítását. A magyar honvédségnek a nemzeti hagyományokhoz méltó új egyenruhát követelünk. Követeljük, hogy március 15. és október 6. nemzeti ünnep és munkaszüneti nap legyen.
15. Az egyetemi ifjúság a munkássággal és parasztsággal karöltve, egyhangú lelkesedéssel nyilvánította ki teljes szolidaritását a lengyel és varsói munkássággal és fiatalokkal, lengyel nemzeti függetlenségi mozgalommal kapcsolatban.
16. Tiltakozunk az államvédelmi hatóság fegyveres beavatkozása ellen.

A Magyar Ifjúság

A 23-24-i emlékmű-koszorúzások az 1956-os soproni diákmozgalmak identitás-teremtő kísérleteit is illusztrálják. Az első gesztus (a szabadságharcos emlékmű felkeresése) – az országos folyamatokkal teljes összhangban – az 1848-as hagyományokhoz való kötődést, a polgári demokratikus gyökerekhez nyúló legitimációs törekvést jelképezte. Nem hagyva figyelmen kívül a kérdés aktuálpolitikai vonatkozásait, ezzel összecsengő módon használták ki a hallgatók a lengyel-magyar történelmi szolidaritásban rejlő szimbolikus erőt az „Együtt a lengyelekkel” feliratú transzparens felvonultatásával. Az 1921-es nyugat-magyarországi felkelőharcok hősei előtti tisztelgés ugyanakkor sajátos, önálló arculatot kölcsönzött a soproni diákforradalomnak. A gesztus nem csupán a hazafiasságra utalt, hanem a megszakadt főiskolai hagyományok iránti elkötelezettséget, a múlttal való szellemi jogfolytonosság helyreállítását is hivatott volt demonstrálni. Nem tudjuk, mennyire volt tudatos, ám a lépés alkalmas volt egyfajta lokális legitimáció megteremtésére, a város iránt érzett hűség és felelősség-érzet kinyilvánítására is, melynek meglétére a következő napok – allegóriáktól mentesen – gyakorlati bizonyítékot szolgáltattak.

A hallgatók az emlékmű felkeresése után visszatértek a diákothozokba, ahol mindenkit megdöbbenett Gerő Ernő beszéde. Miután telefonon értesültek a harcok kibővüléséről, a MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottságának kérésére Hortobágyi János megyei titkár, Szabadszki Károly az MDP Központi Vezetőségének politikai munkatársa és Kertész István az egyetem Marxizmus-Leninizmus Tanszékének oktatója megjelent a Dimitrov téri diákothozban, hogy tárgyaljanak a kialakult helyzetről.⁵⁴ (A hatalom képviselői a soproni pártbizottságon tartott értekezletről a beszéd tartalmának ismeretében mentek át, ahol azt megelőzően a rendőrkapitánnyal tanácskoztak a diákok követeléseinek következményeiről.) Az események hatására a MEFESZ még aznap este átvette a kollégium portaszolgálatát és telefonügyeletet állítottak fel, amelyen keresztül tartották a kapcsolatot a többi egyetemmel, szereztek információkat a valós helyzetről. Elhatározták, hogy együtt tartják a hallgatókat, mert ellenezték a diákok részvételét az esetleges városi tömegmegmozdulásokon.⁵⁵ Arról is döntöttek, hogy párbeszédet folytatnak a hatalom és az egyetem vezetőivel.

Kettős hatalom? A diákok és a város forradalmi szerveinek kapcsolata 1956. október 24-től

1956. október 24. hajnalán az MDP városi pártbizottsága ülést tartott, amelyen részt vett a város valamennyi alapszervezetének titkára. Ezen a megbeszélésen ismertették a budapesti eseményeket. A városi párttitkár utasította a jelenlévőket – köztük az egyetem katonai tanszékének jelenlévő képviselőjét –, hogy a birtokukban lévő fegyvereket helyezték biztonságba, nehogy azok illetéktelen kezekbe kerüljenek.⁵⁶ A sebtében összehívott ülés *ad hoc* jellege arra utal, hogy a párt illetékeseit teljesen felkészületlenül érték a felgyorsult események. Ismerve az egyetemi diákmozgalmak október közepe óta folyamatos élénkülését, meglepő, hogy az egyetemi katonai tanszék⁵⁷ parancsnoka, Simon őrnagy éppen szabadságát töltötte. A tanszék tisztjeit még

⁵⁴ ETK XXIV, 10. o.

⁵⁵ Hiller, 1990. 2. k. 74.

⁵⁶ MNK. H. M. 6. sz. Egyetemi Katonai Tanszék Sopron jelentése (Jelentés, 1957.) az 1956. október 23-át követő eseményekről a Honvéd Vezérkari Főnöknök, 1957. január 4. 2. o. 00593.

⁵⁷ A tanszék a hallgatók honvédelmi nevelésére szerveződött.

szintén az éjszaka folyamán értesítették az eseményekről, utasítva őket arra, hogy az esetleges provokációkat elkerülendő, civil ruhában jelenjenek meg másnap az egyetemen, a szabadságát megszakító Simon azonban kiosztotta a fegyvereket és parancsot adott rá, hogy mindenki öltözzön ismét egyenruhába.⁵⁸

Az egyetem katonai tanszékének október 24-én – mintegy másfél hónapra – minden kapcsolata megszakadt a Honvédelmi Minisztérium illetékes szerveivel. Tájékoztató rádióközvetítés próbáltak, ám az ott elhangzott – sokszor egymásnak ellentmondó – hírek és a katonai vezetés bizonytalankodása gyakorlatilag működésképtelenné tette a szervezetet. A parancsnok – a kaotikus helyzetet érzékelve – végül lezáratta a tanszéket, és a beosztottakat hazaküldte.⁵⁹ Hasonlóan nagy volt a tanácstalanság a városban működő fegyveres alakulatok vezetésének körében is.⁶⁰

A pártbizottság reggel 7 órára összehívta az Erdőmérnöki Főiskola, a Bánya- és Földmérőmérnöki Kar vezetőit, valamint a MEFESZ képviselőit. Arra kérték a MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottságát, hogy az intézményvezetők beleegyezése nélkül ne hozzanak határozatot, és hogy a hallgatók vegyék ki részüket a rend fenntartásából. Megállapodtak abban is, hogy a főiskola, valamint az egyetemi karok vezetői a MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottságával együtt felelősséget vállalnak az általuk vezetett intézetben belülről történtekért, nem engedélyezik illetéktelen személyeknek az egyetem területére való belépését, és folytatják az oktatást.⁶¹ Ugyanezen a napon még délelőtt a dékáni hivatal tanácstermében a MEFESZ vezetői az egyetem vezetésével külön is tanácskoztak. A megbeszélésen elhatározták, hogy a kihirdetett statáriumra és a gyűlékezési tilalomra való tekintettel karszalagos, fegyvertelen egyetemi őrséget állítanak fel, amely megakadályozza az egyetem által nem támogatott demonstrációkon való részvételt és alkalmas egy esetlegesen kívülről érkező provokáció visszaverésére is. A diákok az egyetemen, a kerítésen belül az épület védelmére védelmi vonalat építettek ki, így sikerült is megakadályozniuk a bányászhallgatók tervezett kivonulását.⁶²

A tanítás aznap még folyt, a soproni üzemek egy ideig zavartalanul működtek. Az utcákra telepített hangszórók ugyanakkor közvetítették a budapesti híreket, aminek hatására a városban bizonyos fokú pánikhangulat lett úrrá az embereken, és felvásárlási láz vette kezdetét. Lassan az üzemek is abbahagyták a munkát, és az utcákon nőtt a tömeg.⁶³ A pesti események hírére 14 órakor a hallgatók egy szervezett csoportja a Széchenyi térre vonult, hogy megkoszorúzzák a névadónak a városközpontban lévő szobrát. Az egyetemen és a diákokthozban kitűzték a nemzeti lobogót. Egyes források szerint a nap folyamán és a következő 24 órában a városi és járási pártbizottság, a rendőrség és a járási hadkiegészítő parancsnokság épülete előtt megjelenő tömegben egyetemisták is voltak, akiket erőszak alkalmazása nélkül oszlatott fel a karhatalom.⁶⁴

⁵⁸ Jelentés, 1957. 3. o. 00594.

⁵⁹ Uo. 4. o.

⁶⁰ Uo. 9. o.

⁶¹ ETK XXIV, 12. o.

⁶² Hiller, 1990. 2. k. 63. Ezt erősíti meg Hahn Fülöp: Egyetemünk két országban. In: 56-os emlékek. Erdészettörténeti Közlemények XXXVII-Soproni Műhely különszám. Budapest-Sopron, 1998. 25.

⁶³ Jelentés, 1957. 4. o. 00595.

⁶⁴ Hadtörténelmi Levéltár (HL) MN- Különgyűjtemény. F 6. doboz/ 6. ő. e. A soproni járási hadkiegészítő parancsnokság jelentése. 1957. január 1. o.

A forradalom első óráiban még jól működő pártbizottsági és MEFESZ együttműködés hamarosan meglazult. Bár a későbbi hivatalos források a diákszervezet „ellenforradalmi jellegű” propagandatevékenységével, egy „illegális bizottság” megszervezésével, a munkások sztrájkra való buzdításával magyarázták a bizalmatlanság kialakulását,⁶⁵ alighanem másról volt szó. A fővárosból érkező hírek hatására a városi párt- és állami vezetés befolyása az események alakulására fokozatosan csökkent, a rendőrségen és az államhatalmi szervek tagjain bizonytalanság lett úrrá, a közigazgatás már nem tudott megfelelni mindennapi feladatainak. A volt hatalmi szervek működésképtelensége következtében a városban kezdett megbénulni az élet, a rend felbomlóban volt. (Ezt az is jelzi, hogy fokozatosan erősödni és terjedni kezdett a helyi sztrájkmozgalom, az üzemek, hivatalok részleges munkabeszüntetése.) Egyidejűleg az egyetemi diákszervezetek – pontosan felmérve saját jelentőségüket – mind magabiztosabban vették a kezükbe a mindennapi ügyek koordinálását. Ez nem csupán a már súlyukat veszített volt hatalmi szervekkel kialakított kapcsolatot mérgesítette el, hanem – mint látni fogjuk – a városban újonnan megalakuló forradalmi testületekkel kibomló kapcsolatokra is rányomta a bélyegét. E folyamat kezdetén azonban az államigazgatási szervek dezorganizáltsága miatt joggal értékelődött fel a – MEFESZ vezette – szervezett ifjúság szerepe, és a csődöt mondó közigazgatás funkcióit – meglehetősen gyorsan – „rivális” nélkül voltak kénytelenek átvenni az egyetemi ifjúság diákszervezetei. Kezdetől fogva az egyetemi karok és a főiskola hallgatói fogadták a külföldről érkező segélyeket, csomagolták át, tárolták és szervezték azok elszállítását. A diákok pótolták a leálló üzemek munkaerőhiányát, a közüzemek munkaerő-szükségletét, hamarosan átvették a közellátás szervezését és felügyeletét, a közigazgatás irányítását, részt vettek a közrend fenntartásában.⁶⁶

A közfeladatok ellátása azonban nem volt zökkenőmentes. Bár a MEFESZ tagjai már 23-án közreműködtek a rend fenntartásában és biztosították a legalapvetőbb közszükségleti cikkek (elsősorban a kenyér) termelését, a tennivalókra felkészületlen diákság nehezen tudott megbirkózni a feladattal, s fegyverek híján a rendet is képtelen volt egymaga fenntartani. A leghatékonyabb együttműködést a karhatalommal sikerült kialakítani. A diákok október 24-én a rendőrség vezetőivel kötött megállapodásnak megfelelően, mint karszalagos segédrendőrök vettek részt a rendfenntartásban. A rendőrség kompromisszum-képességének számos magyarázata lehet. A skála az egyéni felelősségérzettől a teljes cselekvésképtelenségig és félelemig terjed.

Az október 26-án történtek segítenek tisztábban látni a szervezet helyzetét. Az autógyári fiatalok kezdeményezésére indított erőszakos megmozdulások sikere bizonyította a karhatalmi-rendőri erők tehetetlenségét és a pártvezetés gyengeségét. Korábban a hallgatók (akkor még fegyvertelen) rendfenntartó szolgálatot vállaló tagjainak segítségével tudták megfelelően kordában tartani az utcákon és az üzemek előtt gyülekező főként fiatal munkások csoportosulásait, de a több száz fős tömeg akaratával ők sem tudtak sikeresen szembeszállni.⁶⁷ A Várkerületen állt szovjet emlékmű ledöntését és Kellner Sándor⁶⁸ szobrának lerombolását – amit a MEFESZ is ellenzett, és az egyetemi-főiskolai diákság sem vett részt benne – a fegyvertelen egyetemisták

⁶⁵ ETK XXIV, 13. o.

⁶⁶ Rétfalvi, 2002. 5. o.

⁶⁷ ETK XXIV, 14. o. a

⁶⁸ Sopron város és a megye, valamint a Nyugatmagyarországi Német Terület 1919-es teljhatalmú kormányzótanácsi biztosa.

már nem voltak képesek megakadályozni. A városi lakosság nagy része előtt addig főiskolai-egyetemi belügynek látszó diákmozgalom⁶⁹ határozottan és látványosan túllépett az intézmény falain. Ezt bevezették ugyan a napokban elkezdődött csillag-leverések,⁷⁰ ám a hatalom szimbolikus és valódi összeomlása a szovjet emlékmű október 26-i ledöntésével esett egybe. Ez volt az a gesztus, mely Sopronban – a budapesti Sztálin szobor lerombolásához hasonlóan – katarktikussá emelte és – sokakban a megmászhatatlanság látszatát is keltve – láthatóvá tette az eseményeket.⁷¹

A várkerületi szovjet emlékmű ledöntése. Soproni Múzeum fotótára

⁶⁹ Az október 23-i felvonuláshoz egyetemistákon és főiskolásokon kívül mások nem is csatlakozhattak. ÁBTL 3.1.9 V-142876 Hun Béla vizsgálati dossziéja. Március 16-i kihallgatás.

⁷⁰ Egyes források szerint elsőként a Kuruc-dombi szármalomról, a Tanácsházáról, majd az iskolákról, gyárakról távolították el a vörös csillagokat. Lásd Forradalom és exodus (1956 október- 1959 február). Dr. Csapody István visszaemlékezése. Kézirat, megjelenik a Soproni Szemle jelen számának hasábjain.

⁷¹ A múlt szimbolikus eltörlése nem állt meg a szobordöntéssel. E folyamat része volt az utcanevek megváltoztatása. A Nemzeti Tanács később visszaváltoztatta a Sztálin tér nevét Deák térre, a Lenin körút szintén visszanyerte régi, történelmi Várkerület elnevezését. Soproni Napló (SN), 1956. november 3.

Nem véletlen, hogy a tüntetés után – a közben köztudomásúvá vált győri felhívás hatására is⁷² – a legtöbb soproni üzembem leállt a munka, a Pamutfonógyárban a MEFESZ-bizottság utasítására hagyták abba a termelést. A szobrok ledöntése után a diákok képviselői az egyetemre áthívott rendőrségi vezetőkkel: Katona Sándor rendőrkapitánnyal, Dér Ferenc ÁVH-s századossal, valamint Géczi határőr őrnaggyal megállapodást kötöttek, hogy a hallgatók szervezetten is bekapcsolódnak a rend fenn-tartásába. 15 diákot osztottak be éjszakai szolgálatra, akik együtt járőröztek a határőrökkel, rendőrökkel. Részükre másnap a MÖHOSZ készletéből 4-4 lőszerrel együtt karabélyokat adtak át. A rendőrségen ettől a naptól fogva állandóan egy MEFESZ-csoport tartózkodott.⁷³ A határállomásokon megkezdődött a diákok szolgál-tatba állítása, a határőrség megerősítése.

A karhatalmi erők kapitulációja kész ténynek mutatkozott. Október 27-én már ke-resték a városban az ÁVH bujkáló és a határ felé menekülni szándékozó tagjait. Aznap egy csoport letartóztatta a városi DISZ titkárát is, akit azonban a diákok kiszabadítottak.⁷⁴ Ezek után a MEFESZ vezetése úgy döntött, hogy az atrocitások elkerülése érdekében lefegyverzi az államvédelmi tiszteket, a feloszlott testület tisztjeit 28-án a rendőrség helyezte védőőrizetbe.

Annak ellenére, hogy a városban határőrség, kiegészítő parancsnokság és – bár pusztán formailag – katonai tanszék is működött, 27-én civil vezetőkkel és beosztot-takkal az egyetemen alakult meg a forradalmi katonai tanács.⁷⁵ (A határőrség és a kiegészítő parancsnokság csak később csatlakozott a tanács munkájához) A MEFESZ Katonai csoportja illetve a szintén megszerveződő nemzetőrség Nagy Imre felhívására látott hozzá egyetemi zászlóalj megszerzéséhez. Fontos feladatuk volt, hogy ve-gyék fel a kapcsolatot az elérhető katonai alakulatokkal (határőrség, fertődi tüzérek), járuljanak hozzá a közrend fenntartásához, és vegyenek részt a fontosabb objektumok biztosításában. (Később külön őrségi csoport alakult, amelyet a közművekhez, hidak-hoz vezényeltek, azok őrzésére.)⁷⁶

A katonai csoport vezetője Hun Béla és Perlaki Ferenc volt. Hunt azonban később leváltották – saját bevallása szerint azért, mert ragaszkodott hozzá, hogy csak az egye-temisták kapjanak fegyvert. Perlakit szintén visszahívták a csoport éléről, mert az egységes egyetemi zászlóalj megszerzése elhúzódott. A folyamatos változások, ne-hezen követhető mozgások mögött azonban minden bizonnyal személyi villongások, ellentétek állhattak. Hun „leváltása” után Baranyai József adjunktus és Buda György vezette a csoportot.⁷⁷ Buda irányítása alatt utóbb nemcsak egyetemisták, hanem az egyetemen kívüliek – köztük az előző rendszerben szerepet játszott tisztek (Buda mel-lett Gáspár és Molnár István volt főhadnagyok és Gasztonyi Miklós őrnagy)⁷⁸ – is fe-gy-verhez jutottak. Feltűnésük nem csupán az egyetemistáknak lehetett kényelmetlen,

⁷² Szigethy Attila 1956. október 26-án bejelentette az ÁVH megyei leszerelését, és felszólította a különböző megyei közösségeket a helyi hatalmi szervek megválasztására. Sopronban ennek hatására felerősödtek a munkabeszüntetések. In: 1956 kézikönyve. Kronológia. Főszerkesztő Hegedűs B. András. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 106.

⁷³ ÁBTL 3.1.9 V-141538. Katona Sándor pere.

⁷⁴ Jelentés, 1957. 4. o. 00595.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.9 V-142876 Hun Béla vizsgálati dossziéja. Március 16-i kihallgatás.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

hanem alkalmas volt a diplomáciai feszültségek kieleződésére a magyar kormány és az 1955 májusa óta semleges Ausztria között.⁷⁹ Bár a volt tisztek több akciót vezettek, cselekvőképességük valószínűleg meghaladta a számukat. Buda és Gáspár vezette a nemzetőrség szervezését a városban. Tevékenységüket esetlegesség, szervezetlenség, egyéni akciók jellemezték. D-csoportnak nevezett, főleg letartóztatásokat végző egységüknek sok városi – elsősorban szakmunkás – tagja volt.⁸⁰ A városi fiatalok egyébként nehezen tudtak az egyetemi fegyveres csoportokhoz csatlakozni, mert a diákok igyekeztek saját kezükben tartani a fegyvereket és segítségükkel a város ellenőrzését.⁸¹

A MEFESZ vezetőségének egy része az általuk vezetett akciókat fenntartással kezelte, és mivel többször indokolatlan, vagy politikailag hibás lépéseket követtek el, igyekeztek függetleníteni magukat tőlük. (Gáspár például a határőrségen lefegyverezte a tiszteket, azzal a szándékkal, hogy le is tartóztatassa őket. Az egyetemistáknak – Baranyai és Hun vezetésével – illetve a városi tanács küldötteinek személyesen kellett beavatkozniuk, megnyugtatta a határőröket, hogy az akció nem a MEFESZ-től indult ki.) A MEFESZ vezérkarában feltehetőleg megoszlottak a vélemények a tekintetben, hogy nélkülözhetik-e a „civiliek” támogatását és hogy utóbbiakat ellássák-e fegyverrel. A letartóztatások irányítóit és végrehajtóit a diákok hamarosan eltávolították az egyetem területéről, hogy a MEFESZ további kompromittálásának elejét vegyék. Határozottan tiltakoztak az ellen, hogy a „D-csoport” tagjai a hallgatói szervezet nevében végeznek letartóztatásokat és kiutasították a csoport tagjait az egyetem területéről. Utóbbiak ezután az Alsólőver utcai volt ÁVH-s házba költöztek.⁸²

Az diákszervezet csúciszerveként működő ún. Elvi Bizottság azonban csak az egyetemista zászlóalj első századának felállítása után látta elérkezettnek az időt arra, hogy minden egyetemistát és civilt, aki nem volt tagja a zászlóaljnak, lefegyverezzenek. (Ez a lépés természetesen nemcsak a kívülről beférkőzötték kiszorítását szolgálta, hanem azt a célt is, hogy a fegyverrel rendelkező hallgatókat képesek legyenek egységesen összefogni, és irányítani.)

Az Erdőmérnöki Főiskola Tanácsa október 27-én este ülést tartott, amelyen részt vettek a Bánya- és Földmérőmérnöki Kar oktatói is. A Roller Kálmán igazgató vezetésével megtartott egyesített tanácsülés egyhangúan állást foglalt amellett, hogy szükségesnek tartják a Sopronban székelő felsőoktatási intézmények Soproni Műszaki Egyetem néven történő egyesítését. Az Egyetemi Tanács még aznap kiadta „A Soproni Egyetem karai állást foglalnak népünk szabadságharcának szent ügyében” című dokumentumát, amely az egyetemmel kapcsolatos követelések mellett jóval szélesebb

⁷⁹ Molnár például regényes körülmények között, a bécsi Caritas igazolványával október 30-án érkezett Magyarországra, és november 1-jén csatlakozott Buda csoportjához. Az osztrák-magyar kapcsolatokat nyilván nem befolyásolta pusztán az ő személye, ám megjelenése nem is használt azoknak. Így volt ez annál is inkább, mivel Bécsben tartózkodó emigráns körök megbízásából Molnár elkészített egy – a Magyarországra történő katonai beavatkozásról szóló – tervet. Lásd a soproni események 1956. november 1-től november 4-ig. A történelem meghamisítása. Molnár István visszaemlékezése. Kézirat. Mészáros Gyula gyűjteménye. 6-8. o. Nagy Imre miniszterelnök egyébként november elején közölte az osztrák követtel, hogy információi szerint egykori tisztek vezetésével fegyveres emigránsok tervezik, hogy benyomulnak magyar területre. Az osztrák külügyminisztérium feljegyzése a magyar-osztrák határon történt állítólagos határsértésekkel kapcsolatos hírekről. Bécs, 1956. november 2. Közl.: Gecsenyi Lajos: Iratok Magyarorszáig és Ausztria kapcsolatának történetéhez 1956–1964. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2000. 34.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.9 V-142880. Belügyminisztérium Győr-Sopron Megyei Rendőr Főkapitányság Politikai Osztály. vizsgálati dosszié. Babos József. 22-6168.

⁸¹ Lásd pl. Böleczy Béla: Visszapillantás az 1956-os soproni eseményekre című kézírata. Soproni Múzeum kézírattár J.n.

⁸² ÁBTL 3.1.9 V-142876 Hun Béla vizsgálati dossziéja. Július 10-i kihallgatás.

körű hallgatói és oktatói kiállásról tanúskodik. Ebben a szovjet csapatok azonnali visszavonásán és a vérontás megakadályozásán túl sürgették az emberi szabadságjogok biztosítását, a demokratikus viszonyok megteremtését, a legfelső pártvezetés felelősségre vonását, a politikai és gazdasági perek felülvizsgálatát, az elítéltek rehabilitálását és az ÁVH megszüntetését. Elvárták egyenrangú viszony kialakítását a Szovjetunióval. Utóbbival összefüggésben a külgazdasági kapcsolatok felülvizsgálatát, a külkereskedelmi szerződések nyilvánosságra hozatalát is szorgalmazták. Az állásfoglalás tartalmazta a parasztpolitika felülvizsgálatát, a beszolgáltatás fokozatos megszüntetését, az iparban alkalmazott normarendszer revízióját és a bérek emelésének óhaját. A dokumentum a nemzeti hagyományoknak megfelelő intézkedéseket (többek között a Kossuth-címer visszaállítását, március 15. és október 23. (!) nemzeti ünneppé nyilvánítását) is elvárt a kormánytól.⁸³

Időközben a megye községeiben a járási tanácson és a városban is rendre alakultak a forradalom hatalmi szervei. A MEFESZ kezdeményezésére már október 26-án megalakult a soproni járási nemzeti tanács. Október 26-án éjszaka fél 11 körül a Városi Tanács, Bognár Dezső elnökkel az élen, megbeszélést tartott. A tanácskozáson úgy döntöttek, hogy felveszik a kapcsolatot a soproni egyetemi parlamenttel. 27-én a kora reggeli órákban Füzi Gyula és még 6 tanácsi dolgozó (köztük Lajosbányai István, Steiner Gergely, Koloszár József dr.) elmentek az egyetemre, ahol a diákszövetség vezetőjével találkoztak. A megbeszélésen elhangzott, hogy a Járási Tanács is közeledni próbál az egyetemistákhoz. Füzi kérte, hogy küldjenek felfegyverzett hallgatókat a Tanács épületének megvédésére. Lajosbányai és Steiner azt a javaslatot tették, hogy a járás községeiben is szervezzék meg a tanácsok védelmét. Kérték továbbá, hogy a községekbe is küldjenek ki egyetemistákat. Ezt követően a délelőtti órákban, Bérczes Antal telefonon keresztül összehívta a Járási Tanács dolgozóit a nagyterembe egy gyűlésre. Az összejövetelen – amelyen két egyetemista vett részt – Bérczest választották elnökké, aki kijelentette, hogy a Járási Tanácson belül is meg kell alakítani a Nemzeti Tanácsot, hogy a SOTEX gyár kultúrtermébe, 27-én délre meghirdetett Városi Nemzeti Tanács választáson részt vegyen, és képviselje a járás érdekeit. Az öt tagból álló testület élére Szerdahelyi Ödön főagronómust választották. A Tanács elnökhelyettese Bérczes Antal volt MDP-tag lett. A Járási Nemzeti Tanács további tagjai a következő személyek lettek: Steiner Gergely, Horváth Béla, Gyopár János, Háring István. (A tagok az egyetemistáktól kaptak egy-egy igazolványt, amellyel részt vehettek a SOTEX kultúrtermében tartott gyűlésen).

A nemzeti tanács első intézkedései arra irányultak, hogy a politikai megbízhatóságuk okán az apparátusban helyet foglaló munkáskadereket eltávolítsák. Így került sor a két elnök-helyettesnek, a mezőgazdasági, igazgatási és oktatási osztály vezetőjének menesztésére.⁸⁴ A Járási Nemzeti Tanács igyekezett ösztönözni a községi nemzeti tanácsok megalakulását. Ennek eredményeképp, illetve a MEFESZ ráhatására október 27-28-án Szakonyban, Nagycenken, Újkéren, Ebergőcön, Nagylózson, Hegykőn, Hidegsegen, Undon, Pinnyén, Völcsejen, Fertőrákoson, Fertőhomokon, Sopronhórpácson, Perezstegen és Lövőn hoztak létre nemzeti tanácsokat.⁸⁵ Volt azonban, ahol az esemé-

⁸³ Lásd: Izsák Lajos (szerk.): 1956 plakátjai és röplappjai. Zrínyi, Budapest, 1991. 399.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.9 V-150369. 3. Győr-Sopron Megyei Monográfia.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.9 V-150369. 1. Győr-Sopron Megyei Monográfia.

nyek sajátosan eltérő módon, mindenfajta szervezettséget nélkülözve alakultak. Spontán akciók indultak például bizonyos dokumentumok – pl. begyűjtési papírok – megsemmisítésére.⁸⁶ Balfon állítólag a helyi gazdák megalakították a MEFESZ-t.⁸⁷ Rőjtökmuzsajon tragikomikus körülmények közepette bírót és jegyzőt választottak, miközben a közigazgatás ügyeit továbbra is a régi tanácsi apparátus végezte.⁸⁸ Ez természetesen nem volt egyedülálló jelenség. A falvak egy részében a korábbi tanácsok végrehajtó bizottságai alakultak át nemzeti tanácsokká, ami az esetek többségében egyszerű névváltoztatásban merült ki. Ezek a helyeken a községirányítás folyamatos volt, s a folyamatosság november 4-i után is fennmaradt.

A MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottságának kezdeményezésére⁸⁹ a Sopronban levő üzemek, hivatalok, hatóságok időközben megalakult munkástanácsai október 27-én elküldték képviselőiket a SOTEX kultúrházban tartandó Ideiglenes Nemzeti Tanács megválasztására, ahol körülbelül 4-500 (más források szerint 1500⁹⁰) küldött gyűlt össze. A városi tanács – a MEFESZ felhívására – öt képviselővel, köztük a Budapesten tartózkodó Bognár Dezső tanácselnök távollétében Szkárosi Sándor elnökhelyettessel delegálta magát a rendezvényre. A delegátusok előtt nem volt teljesen világos a tanácskozás célja. Küldetésüket először érdekképviseleti feladatnak fogták föl és a küldő intézmények dolgozóinak összegyűjtött véleményét kívánták megjeleníteni.⁹¹ A gyűlés munkáját mindvégig a MEFESZ irányította és a szervezet nevében Hun Béla vezette le.

Az MEFESZ Intézőbizottsága a Nemzeti Tanács feladatának tekintette a tanácsi apparátus munkájának segítségét, a város rendjének és nyugalmanak biztosítását, a közellátás irányítását. Az egyetemisták javaslatára választottak a jelenlévők egy szűkebb bizottságot, hogy így kevesebb létszámmal, gyorsabban tudjanak különböző ügyekben dönteni. Ekkor már csak mintegy 25 fő maradt a kultúrteremben. A szűkebb körű értekezleten több felszólalás elhangzott, de érdemben konkrét határozat nem született. Az Ideiglenes Tanácsban az Erdőmérnöki Főiskolát és az egyetemi karokat Sébor János és Gyulai Zoltán egyetemi tanárok képviselték.⁹² A Járási Tanács küldöttei Steiner Gergelyt javasolták a szűkebb testületbe. Az Ideiglenes Nemzeti Tanács megválasztotta elnökét, Takáts Endre levéltár-igazgató személyében,⁹³ mellé pedig kiválasztotta azokat a személyeket, akikre a város vezetését rábízta. Heves vitát váltott ki, amikor az egyik felszólaló javaslatot tett a „köztiszteletben álló” Bognár tanácselnöknek a testületbe való megválasztására. Az ötlet ellen számosan tiltakoztak, elutasítva, hogy az „elnyomó rendszer” képviselőjének a vezetésben helyet adjanak.⁹⁴

⁸⁶ Fertőszentmiklóson kisebb tüzet okoztak a tanácsházán iratokat égető behatolók. A 16. tü. e-nél október 23-val kapcsolatos események 352.

⁸⁷ Jelentés, 1957. 3. o. 00594.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.9 V-150369. 32. Győr-Sopron Megyei Monográfia.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.9 V-150369. 1. Lásd még: Csaba József: Az 1956-os eseményekkel kapcsolatos emlékeim. In: Rögös utak. Erdészek belső és külső száműzetésben az 50-es években. Erdészettörténeti Közlemények XLIX. Erdész Szellemi Műhely. Bp., 2001. 66.

⁹⁰ ÁBTL 3.1.9 V-150369. 1. Győr-Sopron Megyei Monográfia

⁹¹ ÁBTL 3.1.9 V-143683. 10. o., III. ETK XXIV 17. o.

⁹² Uo.

⁹³ Takáts Endre 1907. július 27-én született Apátfalván. Először papnak készült, később a szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, ahol földrajz és történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1942-ben doktorált. 1943-tól Baján főlevéltáros, majd polgármester. 1950-ben került Sopronba, ahol a levéltár igazgatójaként működött.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.9 V-143683. 10. o.

A végül megválasztott tíz fős testület a továbbiakban mint városi Ideiglenes Nemzeti Tanács Intéző Bizottsága (INTIB) működött.⁹⁵

Aznap a Széchenyi téren tömeg gyűlt össze, hogy a pesti forradalomnak segítséget nyújtson és fegyvert kapjon a kezébe. A gyülekezést felfegyverzett egyetemisták és középiskolások oszlatták föl.

A soproni Ideiglenes Nemzeti Tanács Intéző Bizottsága másnap, október 28-án, a városi tanács nagytermében megtartotta első ülését, ahol a tagok felosztották egymás között a feladatköröket. A bizottság elnöke Takáts Endre lett. Az ülésen szóba került, hogy Bognár Dezső is legyen a testület tagja, ám a volt tanácselnököt az esti órákig nem sikerült elérni. Mint kiderült: őt – a pártbizottság több munkatársával együtt – addigra letartóztatták. Bognárt és társait a pártbizottság épületében a MEFESZ néhány aktivistája tartotta fogva, míg a Nemzeti Tanács ülésén jelen lévő Gyulai Zoltán professzor közbenjárására még aznap szabadon bocsátották.⁹⁶ A Tanács október 29-i ülése során is kísérletet tett Bognár beválasztására. A megbeszélésen jelen lévő MEFESZ-küldött, Lencsés Imre, nem emelt kifogást a lépés ellen, elismerve a volt VB elnök érdemeit, ám a szavazáskor az egyetemista képviselők vétót emeltek a kommunista funkcionárius megbízása ellen.⁹⁷ A két eset nem egyszerűen kommunikációs zavart jelez, hanem egyértelműen utal a MEFESZ és a Nemzeti Tanács közötti elvi és hatásköri nézetkülönbségekre. Bár a tanács vezetője későbbi kihallgatásainak jegyzőkönyveiből jól kivehető a MEFESZ-től való tudatos elhatárolódás szándéka, a feltalálható kevés korabeli forrás arra utal, hogy az egyetemi és a városi forradalmi szervezetek között valóban nem volt feszültségmentes az együttműködés. Hatásköri eltérések mellett a tanács sérelmezte, hogy a diákság nem akarja kiadni kezéből a politikai vezetést, a település életének irányítását. A MEFESZ és az INTIB között október 31-én létrejött megállapodás szerint az egyetemisták a közigazgatáson kívül minden más terület irányítását fenn kívánták tartani maguknak.⁹⁸

A Nemzeti Tanács illetve annak Ideiglenes Intéző Bizottsága – a város életének fenntartása érdekében – legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy biztosítsa a közigazgatás működésének folyamatosságát. A Bizottság gyakorlatilag az egykori tanács Végrehajtó Bizottságának funkcióit gyakorolta. A tanácsi apparátus egyelőre teljes létszámban a helyén maradt, az osztályok vezetőitől azonban megvonták az aláírási jogot, amit ezután az egyes közigazgatási osztályok élére delegált „tanácsi megbízottak” gyakoroltak. Őket egyúttal ellátták azzal a feladattal, hogy ellenőrizzék az illetékes szakigazgatási szerv munkáját, és arról rendszeresen számoljanak be a Nemzeti Tanácsnak. A megbízottak végső soron közvetítő szerepet tölthettek be a forradalom és a szakigazgatás (a volt tanácsi apparátus) szervei között. Az igazgatási teendőkkel Baranyai Lászlót⁹⁹ bízták meg, a közellátás és kereskedelmi ügyeket Stark Gusztáv felügyelete alá helyezték, Mohácsy Zoltán főmérnököt a városgazdálkodási teendőkkel,

⁹⁵ ÁBTL 3.1.9 V-150369. I. Győr-Sopron Megyei Monográfia

⁹⁶ ÁBTL 3.1.9 V-143683. 11. o.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ ÁBTL 3.1.9 V-143683. 14. o.

⁹⁹ Baranyai László a háború előtt Sopronban térsztyagár tulajdonosa volt, a háború végén tagja volt a nyilaskeresztes pártnak, 1945 után a Független Kisgazda Pártnak. A soproni Épületasztalos Ipari Vállalatnál asztalosként dolgozott. Az 1956. október 27-i gyűlésen a gyár küldöttjeként vett részt. A forradalom alatt a város Központi Munkástanácsának elnöki tisztét is betöltötte.

Németh Lajost az ipari üzemek ügyeivel, Peéry Rezsőt¹⁰⁰ az oktatásügy és a sajtóüggyek intézésével bízták meg.¹⁰¹ A Nemzeti Tanács vezetése a legközelebbi – szokások szerint hétfőn tartott – értekezleten, október 29-én jelentette be a közigazgatási dolgozóknak, hogy az új hatalom változatlanul igényt tart a munkájukra. A következő napokban a Nemzeti Tanács Ideiglenes Intéző Bizottsága mégis megvált a volt városi tanács több – párttag – tisztviselőjétől. Ezeket – fizetésük további folyósítása mellett – eltávolították a hivatalból. Távozásukat az tette sürgetővé, hogy néhányukkal (többek között a tanács volt elnökhelyettesével, az államosításokat irányító funkcionáriusokkal, illetve a káderosztály vezetőjével¹⁰²) szemben lincshangulat alakult ki. A bizottság vezetése ideiglenes vagy végleges elbocsátásukkal személyüket és a városházát is meg kívánta óvni az atrocitásoktól.¹⁰³

Az osztályok élére kijelölt megbízottak a valóságban nem voltak képesek érdemi munkát végezni. Az események sodrában nem tudtak folyamatosan a rájuk bízott osztályokon tartózkodni. A napi rendszerességre tervezett tanácsi beszámolók is rendre elmaradtak, csupán 2-3 alkalommal került sor ilyenekre. A Nemzeti Tanács ilyen formán légüres térbe került, a közigazgatás problémáiról nem értesült, annak működését nem tudta szervezni, irányítani.¹⁰⁴

A Nemzeti Tanács tagjai a szervezet alakuló ülésén szereztek tudomást arról, hogy a kőhidai fegyházban börtönlázadásra került sor. Az intézmény parancsnoka – hogy a börtönben kialakuló feszültségnek elejét vegye – mozi előadást szervezett a raboknak. A parancsnok ezt követően elhagyta a börtönt, ahol távollétében az elítéltek kitörést kíséreltek meg. Miközben a mintegy 600 rabot megpróbálták visszakényszeríteni celláikba, tüzet nyitottak rájuk. Az incidens során két halott és több sebesült maradt a helyszínen. Az éppen ülésező Nemzeti Tanács vezetősége azonnal intézkedett, és az Intéző Bizottság tagját, Baranyai Lászlót kiküldte a börtönbe közvetítőnek, egyben utasította a határőrség parancsnokát, hogy küldjön erősítést a kőhidai őrségnek. A lázadás elfojtásában így a kivezényelt mintegy 40 főnyi, jól felfegyverzett határőr is közreműködött.¹⁰⁵ A helyzet azonban csak nehezen konszolidálódott. Baranyait a rabok elfogták és túszként fogva tartották.¹⁰⁶ Lecsillapításuk érdekében a Nemzeti Tanács beadvánnyal fordult a megyei ügyészséghez, hogy a kőhidai börtönben büntetését töltő három elítélt ügyét vizsgálja felül és soron kívül döntsön. A városi Nemzeti Tanács a politikai foglyokat és a közellátási bűncselekmény miatt elítélteket (8 + 5, más források szerint 6 főt) szabadon bocsátotta.¹⁰⁷

Mindeközben a főiskolai és egyetemi hallgatók és a tanárok körében egyre hatékonyabb szervezőmunka folyt. Október 28-án az egyetem épületében létrejött a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa. Ugyanaznap a MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottsá-

¹⁰⁰ Peéry Rezső (1910-1977) pozsonyi születésű gimnáziumi tanár volt. Komoly szerepet töltött be a pedagógus forradalmi tanács (Sopron Város Központi Pedagógus Forradalmi Tanácsa) október 27-i megszervezésében is.

¹⁰¹ SL.SVLT. Feljegyzés az Soproni Ideiglenes NT üléséről. 1956. október 28.

¹⁰² ÁBTL 3.1.9 V-143683. 1957. november 28. ill. 23. Reiber Teréz tanú kihallgatási jegyzőkönyve. 1957. december 13.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ ÁBTL 3.1.9 V-143683. 54. o. A győri megyei bíróság népbírósi tanácsa, TN.1/1958/6. sz. ítélet. Indoklás.

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.9 V-143683. 11. o.

¹⁰⁶ Uo. 12. o.

¹⁰⁷ Október 28. Boros István beszámolója a Soproni Városi Tanács VB november 16-i ülésén. Tanácsi jkv. november 16. ill. ÁBTL 3.1.9 V-143683. 54. o. A győri megyei bíróság népbírósi tanácsa, TN.1/1958/6. sz. ítélet. Indoklás.

gát újjáválasztották. A diáksparlamenten történt kiválasztás óta hiányos létszámmal (csak hat diák megválasztása történt meg) működő Intézőbizottság összetételét gyorsított ütemben megújították és kiegészítették. (Arra nem lehető fel forrás, hogy a MEFESZ vezető testülete valaha is elérte a tervezett 16-os keretszámot.) Az IB elnöke változatlanul Bujdosó Alpár maradt, az egyetemi oktatók továbbra sem lettek tagjai a diákok forradalmi csúcvezetésének, de részt vettek annak munkájában. Az ügyek intézésére több bizottságot hoztak létre, de a munkamegosztást részletesen szabályozó ügyrend – feltehetően az idő rövidsége miatt – nem készült el.

A mosonmagyaróvári vérengzést, valamint a sopronkőhidai rabok kitörési kísérletét követően napirendre került a pártvezetők személyi fegyvereinek és a városban fellelhető egyéb fegyvereknek (pl. vadászpuskáknak) a begyűjtése. Előbbire 28-án, a pártbizottság épületében a vezető funkcionáriusok ülésénél kihasználva, Katona Sándor rendőrkapitány közreműködésével, Benkő Géza, az ún. hírszerző csoport irányítója vezetésével került sor.¹⁰⁸ Ezek a preventív jellegű lépések azonban nem voltak elegendők. Nagyobb mennyiségű és hatékony fegyver megszerzése ügyében először Hun Béla folytatott – eredménytelen – tárgyalásokat Győri Nemzeti Tanács elnökével, Szigethi Attilával és Éliás rendőr őrnaggyal. Október 28-án a fegyverszerző csoport Baranyai (más források szerint Perlaki) vezetésével a fertői tüzérezred képviselőivel tárgyalt. Fegyvert ugyan ekkor sem kaptak, de azt az ígéretet igen, hogy segítenek a diákoknak, ha Sopront szovjet támadás érné. (Erre november 4-én került sor, amikor a MEFESZ küldötte felhívására kezelőszeméllyel együtt ágyúkat küldtek a soproniak megsegítésére.) A parancsnokság e mellett úgy döntött, hogy – információ-közvetítés céljából – összekötő tisztet delegál az egyetem katonai parancsnoksága mellé.¹⁰⁹ Ezt követően október 30-án Hun Béla vezetésével ismét egyetemista küldöttség érkezett Sopronkőhidára – ahol még tartott az elítéltek lázadása – hogy a tartalék fegyverzetből a felállítandó egyetemista zászlóalj részére kérjenek fegyvereket. (Erről onnan tudtak, hogy a kitörési kísérlet megfélemezésekor tárgyaló egyetemisták tanúi voltak a börtön tartalék fegyverzetének a határőr-laktanyába való egyidejű átszállításának.) A fegyház parancsnoka önkéntes rendfenntartókat kért cserébe a rendelkezésükre bocsátott 50 db kispuskáért és a 20 db pisztolyért.¹¹⁰ Némi fegyverhez jutottak ugyan a sopron-kőhidai határőrség raktárkészletéből is, azonban nagyobb mennyiségű fegyvert csak a 32. pápai lövészhadosztálytól sikerült szerezniük. Moór Ferenc ezredes, hadosztályparancsnok engedélyével 3 tehergépkocsival az acsádi lőszerraktárból a Soproni Egyetemre szállítottak 400 darab puskát, 100 darab géppisztolyt, 2 darab golyószórót, 1 darab géppuskát, 30-40 pisztolyt, 5000 darab kézigránátot és nagyobb mennyiségű lőszert.¹¹¹

A MEFESZ-bizottság elhatározta, hogy Ausztriából is szereznek fegyvereket. Az egyetem személygépkocsijával gyógyszerszállítás ürügyén egy háromtagú delegációt indí-

¹⁰⁸ Lásd Benkő Géza: A Soproni Pártbizottság lefegyverzése 1956-ban című visszaemlékezését. Hun vallomása szerint a Benkő vezette csoportban is számos városi lakos – elsősorban kiterjedt lakossági kapcsolatokkal rendelkező, illetve a telefonlehallgatás technikájában jártas postai alkalmazott – tevékenykedett. ÁBTL 3.1.9 V-142876. Hun Béla vizsgálati dossziéja. Július 10-i kihallgatás.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.9 V-142876. 1957. március 16-i kihallgatás, 10. o.

ill. A 16. tü. e-nél október 23-ával kapcsolatos események. 353.

¹¹⁰ ÁBTL 3.1.9 V-150369 Győr-Sopron Megyei Monográfia. Nagy József pere.

¹¹¹ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Moór Ferenc per, Veszprém Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztály I. kötet 333. o.; a soproni hallgatók pápai fegyverszerzési akcióját közli Mészáros Gyula: Egyetemista nemzetőrség fegyverszerzése Pápáról. In: Sopron nem ereszt el. Erdészettörténeti Közlemények XLIV- Sopron Műhely különszám. Budapest – Sopron, 1999. 241.

tottak útnak Kismartonba (Eisenstadt). Amikor a felfegyverzett kis csapat osztrák területre ért, azonnal páncélozott autókkal közrefogták őket, és a vörös kereszties segélyszolgálat főhadiszállására, Eisenstadtba kísérték. Am gyógyszereken kívül mást nem sikerült a delegációnak szereznie, ezért visszafordultak.¹¹²

A katonai mellett az egyetemen alakult egy gazdasági csoport, amely a közéletmezést és a közüzemek működését kívánta segíteni. A gazdasági csoport kiegészült egy szállításért felelős részleggel, amely gondoskodott a csoport rendelkezésére bocsátott gépkocsik üzemanyaggal történő ellátásáról és a kocsik karbantartásáról. A gyakorlatban a csoport főleg a budapesti lakosság részére a vidékről felajánlott élelmiszereknek és a külföldről beérkezett vörös kereszties szállítmányoknak a fővárosba juttatásával foglalkozott. A gazdasági és szállítási csoport 13 tagból állt, tanárokból és főiskolai diákokból vegyesen. A vezetőjük Herpay Imre főiskolai adjunktus volt, a tanárok közül Sebestyén László adjunktus, Hreblay László tanársegéd és Kiss Jenő technikus segített a munkában. A hallgatók közül a szállítási részleghez voltak beosztva többek között Zádorlaci Stettner Miklós harmadéves földmérnök-hallgató, Farkas László harmadéves bányamérnök-hallgató és Szokodi László is.¹¹³

A hallgatók az ún. üzemi csoporton keresztül tartották a kapcsolatot a város üzemeivel, és képviselték a MEFESZ-t a munkástanácsot választó munkásgyűléseken. Október 29-től Roller Kálmán igazgató a főiskola részéről az üzemi csoporthoz beosztotta Farkas Vilmos és Kovács Illés docenseket, valamint Szabó István könyvtárost. A Bánya- és Földmérőmérnöki Kar három segédoktatót és két hallgatót delegált ebbe a csoportba.¹¹⁴ Közreműködésükkel – MEFESZ küldöttek jelenlétében – október 28-án az Épületasztalos Ipari Vállalatnál, november 1-jén a SOTEX-ben történtek meg a végleges munkástanács-választások. Az egyetemisták javaslatára gyárőrséget állítottak fel, kezdeményezésükre összeírták a határőrség megerősítésére jelentkező önkénteseket is.¹¹⁵ Október 29-én a Sopron és Vidéke Körzeti Földművelésügyi tanács is megválasztotta a munkástanácsot. Elfogadták a Győr-Sopron megyei Nemzeti Tanács követeléseit és kijelentették, hogy biztosítják az ellátást Sopronban és a földművelésügyi területén.¹¹⁶

Október végén újrászerveződtek a politikai pártok. Elsőként a Kereszténydemokrata Néppárt és a Kisgazda Párt kezdte a működését, egyelőre igen szerény formában. A pártmunka megindulását ráadásul a Nemzeti Tanács sem nézte jó szemmel, nem tartva azt időszerűnek. Takáts Endre – visszaemlékezése szerint – október 29-én már felszólította a pártok nála megjelent képviselőit, hogy egy ideig hagyjanak fel a szervezéssel, mert a pártoskodás megbontaná a társadalom egységét és szembeállítaná egymással az embereket. A meggyőzés azonban csak részleges sikerrel járt, mert egy nappal később ismét jelentkeztek a kisgazdák képviselői és két újabb párt – a Szociáldemokrata és a Nemzeti Parasztpárt – küldöttei. Ezt követően Peéry Rezső egybehívta a pártok megbízottait és rávette őket, hogy tartózkodjanak a pártszervezéstől.¹¹⁷ Erről

¹¹² Csaba, 2001. 66-67.

¹¹³ Uo. 12.

¹¹⁴ ETK XXIV 21. o. Az üzemi csoporthoz osztotta be Roller Kálmán a budapesti Pártfőiskoláról hazaérkezett Gunda Mihály adjunktust, aki október 30-31-én tartózkodott a csoporttal, majd visszautazott a fővárosba. A csoport munkájának irányítását Farkas Vilmos docens látta el.

¹¹⁵ ÁBTL 3.1.5 O-18810/1.Maráci -per, 3.1.9 V-15369. Fodróci-per B. 838/1957.

¹¹⁶ Tanácsí jkv, 1956. október 29.

¹¹⁷ ÁBTL 3.1.9 V-143683. 12. 14. o.

három párt¹¹⁸ közös nyilatkozatot is kiadott 30-án. Ezzel a kérdés végre nyugvópontra jutott. Október 31-én – Kádár János október 30-i rádióbeszéde nyomán¹¹⁹ – Zárai Károly vezetésével megalakult az MSZMP.¹²⁰ Takáts Endre személyesen vett részt a párt alakuló megbeszélésén¹²¹ és az ott kiadott nyilatkozatot továbbította a MEFESZ illetékeseinek. Több dokumentumból is arra lehet következtetni, hogy Takáts feltehetően valamiféle kiegyensúlyozó, közvetítő szerepet kívánt betölteni a forradalom radikális és mérsékeltbb szereplői, valamint a volt nomenklatúra képviselői között, és hasonló szerepet szánt a nemzeti tanácsi intézőbizottságnak is. A határozott célokkal rendelkező egyetemista szervezet azonban nem volt megfelelő partner a kompromisszum-kereső, egyensúlyozó manőverek végrehajtásában. Ezt a politikai attitűdöt megalkuvó, később kifejezetten szőszegő magatartásnak ítélték.

A Soproni Nemzeti Tanács küldöttei október 30-án részt vettek a dunántúli nemzeti tanácsok gyűlésén.¹²² A soproni vezetés elérkezettnek látta az időt, hogy a város speciális és időszerű problémáit a plénum elé tárja. Az indulás előtt sebtében összehívott nemzeti tanácsi értekezleten igyekeztek összeállítani azoknak a kívánságoknak és problémáknak a listáját, amelyeket a legsürgetőbbben orvosoltatni kívántak.¹²³ A delegációnak azonban csalódnia kellett, ugyanis a győri tanácskozáson nem került sor a város problémáinak megtárgyalására. A küldöttség dolgavégezetlenül hagyta el a gyűlést este 10 óra körül, soproni egyetemisták csoportja azonban a városi csoporttól függetlenül továbbra is a rendezvény helyszínén maradt.¹²⁴

Október 31-én a csornai és a soproni határőrség katonái Forradalmi Katonai Tanácsot alakítottak. Deklarálták, hogy nem lóttek és nem lőnek a népre, a forradalom mellett állnak. Követelték a szovjet csapatok kivonását, szabad választásokat, azok felelősségre vonását, akik megakadályozzák a forradalom békés kibontakozását, kijelentették azonban, hogy nem kívánják a tőkés és földbirtokosok hatalmát. Az országot minden idegen támadástól – felsőbb utasítással szemben is – megvédik, szembefordulnak minden restaurációs kísérlettel. Kijelentették, hogy feladatuknak tekintik a közrend biztosítását, a lakosság személyi és vagyonbiztonságának megvédését a nemzetőrséggel, rendőrséggel és a soproni egyetemistákkal közösen.¹²⁵

¹¹⁸ A Kisgazda és Szociáldemokrata Párt, valamint a Nemzeti Parasztpárt.

¹¹⁹ Kádár a beszédében arra buzdított, hogy a párt tagsága szabaduljon meg az elmúlt évek terheitől, beleértve a személyi örökség egy részét is, és lásson hozzá a párt sorainak rendezéséhez.

¹²⁰ ÁBTL 3.1.9 V-143683, 14. o.

¹²¹ Takáts vallomásaiban egyébként következetesen az MDP újjászervezéséről beszélt.

¹²² Az éjszakába nyúló gyűlésen a résztvevők megalakították a Dunántúli Nemzeti Tanácsot, és ezen kívül 13 pontban foglalták össze a forradalommal kapcsolatos általános követeléseket. A határozat szerint a Dunántúli Nemzeti Tanácsban a csatlakozott megyék nemzeti tanácsai 4-4, valamint a megyei jogú városok nemzeti tanácsai és Győr város nemzeti tanácsa 2-2 küldöttel képviseltetik magukat. A kiadott nyilatkozatban – többek között – kijelentették, hogy 24 órán belül tárgyalásokat kezdeményeznek a kormányval a nemzet követelésének teljesítése érdekében, elsősorban a szovjet haderőnek az ország területéről való kivonásáról, illetve annak időpontjáról. A DNT tudomásul vette a pápai, győri, tatai és a zalaegerszegi honvédelmi alakulatok csatlakozását, és ezek ígérletét, hogy a népet minden idegen támadás ellen – esetleges felsőbb utasítás ellenére is – megvédik. A tanács célként deklarálta a szovjet csapatok kivonása után, de legkésőbb 1957. január végéig több párt részvételével általános és titkos választás kiírását, helyi karhatalmi szervek megalakítását, az ország semlegességének, a szőlés, sajtó, gyülekezés és vallás szabadságának megteremtését.

¹²³ A megbeszélés közben a bécsi jugoszláv követ is megjelent l a Városházán, ám látogatásának okáról és lefolyásáról egyelőre keveset tudunk. ÁBTL 3.1.9 V-143683, 21.

¹²⁴ ÁBTL 3.1.9 V-143683, 13. o.

¹²⁵ A Csornai és Soproni Forradalmi Katonai Tanács felhívása, 1956. október 31.

Október végén felgyorsultak a soproni helyi sajtó újjáélesztésének előkészületei. Egy soproni lap indításáról már hónapok óta folytak az előkészítő tárgyalások. Október 31-én az Ideiglenes Nemzeti Tanács döntött az első szám kiadásának időpontjáról. Az eredeti elképzelések szerint a *Sopron és vidéke* hetente háromszor jelent volna meg. A szervezők hozzáláttak az előfizetők összegyűjtéséhez és a posta is megkezdte az előfizetések begyűjtését. A lap munkatársai közül ketten (Fóti József és Kölkedi István)¹²⁶ a megyék összevonása után kerültek el Sopronból és most visszatértek. A harmadik újságíró, Németh Istvánné, a megyei lap soproni tudósítójaként működött az elmúlt években. Végül november 3-án jelent meg a Soproni Ideiglenes Nemzeti Tanács lapja. A MEFESZ Bizottság és a Nemzeti Tanács azonban megváltoztatta a lap tervezett címét *Soproni Naplóra*. A szerkesztők a soproni újságírás elmúlt fél évszázadának nagyságait tekintették elődjeiknek. Sümeghy Zoltán, Pozsgai Géza, Marbach Ernő követőinek, szakmai örökösének tekintették magukat.¹²⁷

A lap első és egyetlen számából a forradalom győzelme és a közeli konszolidáció jelei bontakoznak ki. November 2-án a Munkástanácsok küldöttei a tanácsházán tárgyaltak az október végétől tartó sztrájk megszüntetéséről és a munka felvételéről. Takáts szerint a sztrájk az adott helyzetben nem alkalmas fegyver, hanem a kivívott eredményeket veszélyeztetné.¹²⁸ A lassú megnyugvást bizonyítja, hogy november 3-án megindult a tanítás az iskolákban is.¹²⁹ A Nemzeti Tanács megbeszélést kezdeményezett az egyházak képviselőivel, hogy a rendkívüli viszonyok között együtt tisztázzák a jövőbeni kérdéseket.¹³⁰ A megbeszélés egyelőre az egyházaknak a szociális ellátás terén gyűjtött tapasztalatának megvitatására irányult, ugyanis a Nemzeti Tanács a Vöröskereszt felszólítására szociálpolitikai csoport létrehozását határozta el. A szervezet feladata a segélyszállítmányok elosztásának koordinálása lett volna, ám annak megkezdésére a közben bekövetkezett fordulat miatt már nem került sor.¹³¹

1956. november 4. után

1956. november 4-én Nagy Imre rádióbeszéde nyomán a városban pánikhangulat alakult ki. A helytálló információk rémhírekkel keveredtek. A zűrzavar csendesülését nem szolgálta, hogy a Liszt Ferenc művelődési ház tetejéről sugárzó – és addig a MEFESZ ellenőrzése alatt álló – hangosbeszélő ellenőrizetlen kézbe került. Elterjedt a

¹²⁶ Fóti 1932-ben szerzett oklevelet a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, majd berlini, bécsi és párizsi egyetemeken folytatta tanulmányait. Kölkedi a soproni bencés gimnáziumi érettségje után három évet végzett a pécsi egyetemen 1937-ben. Németh Istvánné, a harmadik, a dolgozók gimnáziumában szerzett középiskolai végzettséget. Fóti József, Kölkedi István és Németh Istvánné beadványa a Soproni Ideiglenes Nemzeti Tanácshoz, 1956. október 31.

¹²⁷ SN, 1956. november 3 Sümeghy az egykori konzervatív-liberális Sopronvármegye című lap munkatársa, majd 1934-től 1936-ig saját lapjának, a Hétfőnek a felelős szerkesztője volt, Ernst Marbach a 19. században az Ódenburger Zeitungot szerkesztette, Pozsgay író, újságíró, 1919 után emigrált, majd visszatért Sopronba.

¹²⁸ SN, 1956. november 3.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ A Vöröskereszt svájci megbízottja állítólag nem látta biztosítottnak az adományok igazságos szétosztását a MEFESZ-en keresztül. ÁBTL 3.1.9 V-143683. 20. Az egyházak egyébként elsősorban az oktatásban játszott egykori szerepük – legalább részbeni – helyreállítására törekedtek. A hitoktatás terén napok alatt komoly eredményeket sikerült elérniük. Október 23. előtt a megye tanulóinak 53, 6 százaléka járt hittanra. Ez a szám a forradalom kitörése után 85-90 százalékra emelkedett. A helyzet 1957 elejére visszaállt az eredeti állapotba. Az MSZMP VB. Agit. Prop. Osztály jelentése a katolikus egyház szerepéről és tevékenységéről. Győr, 1957. március 9.

hír, hogy a szovjet bevonulást megakadályozandó harci cselekményekre kerülhet sor.¹³² Délelőtt autóbuszokkal megkezdődött a lakosság egy részének (elsősorban a nőknek és a gyerekeknek) átmenekítése Ausztriába. A buszra szállók ekkor még nem készültek otthonaik, hazájuk tartós, vagy végleges elhagyására, pusztán, hogy magukat és gyermekeiket biztonságba helyezték. A roham a déli órákra érte el a csúcspontját. A magyarok hamarosan megtöltötték a kismartoni gyűjtőtáborát és egy részüket tovább kellett irányítani Bécsbe és Traiskirchenbe.¹³³

Az utolsó forradalmi esemény a nap folyamán Kéthly Annának, a Nagy Imre-kormány utolsóként megnyilatkozó tagjának soproni megjelenése és beszéde volt. Kéthly – aki november 1-jén utazott ki Bécsbe, a Szocialista Internacionálé ülésére – visszatérve Magyarországra hosszasan tárgyalt a MEFESZ vezetőségével, kikérte véleményüket a kialakult helyzetről, ismertette a Nagy Imre-kormány további céljait, majd – mint az ENSZ-be delegált képviselő – Bujdosó Alpárral hagyta el az országot. (A tárgyaláson a Nemzeti Tanács elnöke is részt vett, viszonya azonban a MEFESZ képviselőivel rendkívül megromlott. Egyes információk szerint a Kéthlyék mozgását segítő osztrák külügyminisztériumi alkalmazott neki is felajánlotta a távozást, sőt azt Kéthly is javasolta, ám Takáts Magyarországon maradt, és vállalta szereplésének következményeit.¹³⁴)

Délután 6 óra körül Magyar János igazgatóhelyettes a Dimitrov téri diákkotthonból négy elsőéves erdőmérnök-hallgatóval átment a főiskolára, hogy őrizzék az épületet, és elejét vegyék az esetleges fosztogatásoknak. Csatlakozott a csoporthoz Vancsura Rudolf tanársegéd, Farkas Vilmos docens és négy bányamérnök-hallgató. Bejárták az Akadémia összes épületét, felmérték a károkat, gondoskodtak az épületek fegyveres őrzéséről. A november 4-ét követő napokban a hallgatók és az Akadémia alkalmazottai összegyűjtötték az épületekben, a főiskola területén hagyott fegyvereket és lőszereket, amiket a rendőrség és a határőrség elszállított.

A lakosság távozása ezzel egyidejűleg felgyorsult és tömeges menekülésbe fordult. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy a nyugatra menekvés megelőzte a forradalmat. Az 1956-os exodus megértéséhez nélkülözhetetlen tudni, hogy az osztrák-magyar határszakasz egy részén (északon Kittseetől [Köpcseny] Klingenbachig [Kelénpaták], Dél-

¹³² Elsősorban hallgatókból álló, gyengén felfegyverzett erők a város határain kívül – Nagycenk, Kópháza – térségében valóban meg tették a lépéseket a harc felvételére, azonban a kísérlet nem számíthatott komoly sikerre, harci tevékenységre nem is került sor.

¹³³ Egyedül november 4-én 6000 magyar állampolgár – köztük mintegy 1000 katona – érkezett Ausztriába. A 6000 menekülőből kb. négyezren a Kelénpatáki (Klingenbach) átkelőnél hagyták el az országot. Leonhard Prickler: Das Zusammenspiel staatlicher und privater Hilfsmassnahmen für die ungarischen Flüchtlinge in Österreich. In: Vom Traum zum Trauma. Der Ungarnaufstand 1956. Begleitband zur Ausstellung, Eisenstadt, 2006. 20. o. ill. Wolfgang Bachkönig: Die Exekutive im Grenzeinsatz 1956. uo. 43. o.

¹³⁴ A forradalom leverése után 1956. november 14-től a Sopron Városi Tanács VB. elnökhelyettese, 1957. március végén felmentését kérte, és ismét levéltárosként működött. Néhány hónap megfigyelés után a soproni rendőrkapitányság Politikai Alosztálya megpróbálkozott ügynöki beszerzésével, de a BM. Győr-Sopron megyei Politikai Osztályának illetékese megakadályozta azt arra hivatkozva, hogy az „ellenforradalmi” Nemzeti Tanács elnökeként Takátsot már régen le kellett volna tartóztatni. A rendőrség 1957. október 18-én előzetes letartóztatásba helyezte, majd november 4-én nyomozást indított ellene a népi demokratikus államrend és a Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló mozgalom és szervezkedés gyanúja miatt. A megyei bíróság 1958. február 8-án 3 év börtönbüntetésre ítélte. Az ítélet a Legfelsőbb Bíróság 1958 novemberében megváltoztatta és Takátsot bizonyíték hiányában felmentette. ÁBTL 3.1.9 V-143683. 3; 37-44; 50-56. Levéltárvetetői státusából azonban visszaminősítették, s 1958. szeptember 1-től 1960. január 15-ig előbb a szegedi, majd a szombathelyi levéltárban levéltárosként teljesített szolgálatot. 1960. január 16-tól ismét a soproni levéltárba helyezték beosztottként. 1961 nyarán rehabilitálták, 1961. október 1.-jétől 1973. február 26-ig, nyugdíjazásáig a Veszprém megyei Levéltár igazgatója volt. 1984-ben hunyt el. Lásd Madarász Lajos: Takáts Endre (1907-1984). *Levéltári Szemle* 35. (1985) 1. sz. 103-104.

Burgenlandban pedig az Írottktől Grossmürbischig) 1956 elejétől megkezdődött a műszaki zár elbontása. Az MDP PB. által kezdeményezett – és a Varsói Szerződés tagállamival nem egyeztetett – lépés eredményeképpen 1956. szeptember végéig 673-an kértek menedékjogot Ausztriában. Közülük 112-en szeptemberben hagyták el az országot.¹³⁵ Az aknazár és a drótkerítés eltávolítása a forradalmat követő tömeges menekülés nélkülözhetetlen feltétele volt. Jóllehet az osztrák honvédelmi minisztérium október 24-én intézkedett a határ lezárásáról, az a forradalom későbbi napjaiban mindkét irányból könnyen átjárható volt. Az ellenőrzés osztrák részről a hónap utolsó napjaiban fokozódott. Védve az ország neutralitását, Bécsben igyekeztek a nyitott határ látszatát is elkerülni. Október 28-án Leopold Figl osztrák külügyminiszter tájékoztatta a szovjet követet, hogy az ország semlegességének megőrzése érdekében biztonsági intézkedéseket vezetnek be az osztrák-magyar határon. Akkoriban még viszonylag kevesen folyomodtak menekült-státuszért nyugati szomszédunkhoz. A forradalom első napjaiban a volt kommunista erőszakszervezetek (elsősorban az ÁVH kötelékébe tartozók) és bürokrácia tagjainak távozásával kellett számolni.¹³⁶ Az osztrák szervek pártállásra való tekintet nélkül minden Magyarországról érkező menekültet a genfi konvenciónak megfelelően kezeltek.¹³⁷ Október végének utazási szabadságát azonban elsősorban még nem menekülésre, hanem a baráti ismerkedésre, a sok éve elmaradt rokonlátogatások bepótolására használta ki a helyi lakosság.¹³⁸ E mellett egészen egyszerűen arra volt kíváncsi, milyen az élet „Nyugaton”.

1956. november 3-tól azonban megerősítették a határátkelők ellenőrzését.¹³⁹ Ugyanakkor pedig (néhol már november 2-án¹⁴⁰) már szovjet páncélosok zárták el az utakat. 450 egyetemi hallgató még időben kapott menedéket a traiskirchener táborban. Mintegy 220 fő volt az erdészhallgatók száma, mellettük 230 bányász, földmérő és geológiai mérnökhallgató tartózkodott a helyszínen. Még november 4-én a városból megközelítőleg 50 tanár ment ki családotól, akikből 25 oktató és néhány irodai alkalmazott tartozott az erdómérnöki fakultás személyzetéhez.¹⁴¹ Az első összeírás szerint november 13-án az erdészeti fakultáshoz tartozó hallgatók, tanárok és családtagok száma 294 fő volt és 170 személy tartozott a bányász és geodéta karhoz. A hónap folyamán a számuk tovább emelkedett. A klosternburgi katonai táborban novemberben 80 erdómérnök-hallgatót tartottak fogságban, akik a határt fegyverekkel lépték át. Ők tagjai voltak a soproni rendfenntartó alakulatnak.¹⁴²

Sopron és a Fertő térsége a következő hetekben a magyar nép modernkori exodusának fő helyszínévé vált. Az ország tömeges elhagyása 1957. januárjáig többé-kevésbé

¹³⁵ Szorger, Dieter: Keine Grenze wie jede andere – Das Burgenland und der Eiserner Vorhang in den Jahren 1955-1957. In: Vom Traum zum Trauma. 64-65.

¹³⁶ *Neuer Kurir*, 1956. október 29.

¹³⁷ Az osztrák külügyminisztérium feljegyzése. Bécs, 1956. október 28. Gecsényi 2000. 30.

¹³⁸ Szorger 2006. 69.

¹³⁹ Részben a magyar kormány tiltakozásának eleget téve, a határ osztrák feléről érkező „felforgató tevékenység” megakadályozására.

¹⁴⁰ Szentesi Renáta: Az 1956-os magyar forradalom fogadtatása a semleges Ausztriában. *Sic Itur ad Astra*. 2001. 3-4. 110.

¹⁴¹ Roller, 2001. 64.

¹⁴² Uo. 66. o. A klosternburgi katonai táborból a 80 egyetemi hallgatót átszállították a Salzburg melletti sitzenheimi katonai táborba. Ezeknek a hallgatóknak semmiféle harci összecsapásuk sem volt a bevonuló szovjet csapatokkal, de az osztrák katonai hatóságoknak hadifoglyokként kellett őket kezelniük a szovjet kormánnyal kötött szerződés értelmében, és a teljes leigazolásukig a katonai táborban tartották fogva őket.

akadálytalanul folytatódott.¹⁴³ A menekültügy az Egyesült Államok demonstratív érdeklődését is kivívta, aminek látványos jele volt, hogy Richard Nixon alelnök december 19-21 közötti ausztriai látogatása során Andaunál felkereste a burgenlandi osztrák-magyar határszakaszt is. A magyar vezetésnek a stabilizáció érdekében szigorú kontrollt kellett bevezetnie. Január 8-án a kormány határozatot hozott az ország nyugati határának fokozottabb ellenőrzéséről, 24-én pedig döntöttek a műszaki zár déli és a nyugati határszakaszon történő visszaállításáról. Az intézkedések indoka a nyugat felől érkező „ellenséges ügynökök beszivárgásának” megakadályozása volt.

Az ingatag határhelyzet csak az egyik oka volt annak, hogy a forradalom katonai levezését követően még hosszú ideig nem lehetett teljes restaurációról, különösen pedig konszolidációról beszélni. A kormány labilis helyzetéből adódóan bizonytalanság jellemezte a helyi hatalmi szervek működését. A Magyar Szocialista Munkáspárt november 10-én megszervezett Sopron városi Ideiglenes Intézőbizottsága 12-én kiadott felhívásában a harcokat igen, ám a forradalmi átalakulást még nem tekintette lezártnak. Részint összhangban az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának november 11-én megfogalmazott alapvetéseivel, elítélte az elmúlt évek párt- és államvezetési módszereit, és ígéretet tett a korábbi bürokratikus pártapparátus számának csökkentésére, számos kérdés megoldásra, így pl. a lakásproblémák enyhítésére.¹⁴⁴ A tüzelőanyag-ellátás javítása érdekében határozatot hoztak a brennbergi bánya üzemeltetésének megkezdéséről. A „forradalmi vívmányok” továbbfejlesztése érdekében ígéretet tettek arra is, hogy a városi tanács végrehajtó bizottságát kibővíti a munkástanácsok képviselőivel.¹⁴⁵ A hivatalos vonalkijelölés azonban ellentmondásokkal, hangsúlyváltozásokkal terhelt alakult. Az események eltérő megítéléséből adódóan vita folyt a számonkérésről, valamint arról, hogy mi történjék az országot elhagyott „disszidensekkel” és azok vagyonával.¹⁴⁶ A városi tanács végrehajtó bizottsága, illetve annak újráválasztott elnöke, Bognár Dezső a tanács iránti bizalom helyreállítását szem előtt tartva végül is igyekezett tartózkodni minden fajta személyi felelősségre vonástól.¹⁴⁷ November 4-e után, a Munkás-Paraszt kormány felhívására a községi VB elnökök is elfoglalták helyüket, Füzi Gyula – soproni járási tanács elnöke – és társai a községeket járva 1956. november végén és december elején leváltották a községi VB elnököket és helyettük a „Nemzeti Tanács” elnökét és tagjait bízták meg a posztok betöltésével. Ezzel a VB elnökök mintegy 60%-át váltották le.¹⁴⁸

Bár a közbiztonság helyzetét a hatalom képviselői igyekeztek szilárdnak beállítani, a nyugalom még korántsem volt maradéktalan. Ezt bizonyítja, hogy Sopronbánfalván kisebb fegyveres csoport tevékenykedett, melynek tagjai november 15-én rálöttek egy rendőrré is.¹⁴⁹ A fegyverek begyűjtésének feladatával az újjászervezett, ám emberhiánnyal küszködő rendőrség csak nehezen tudott megbirkózni.

¹⁴³ Ez időszak alatt visszatetsző jelenségek is előfordultak. Néhányan például – kihasználva a határ viszonylagos átjárhatóságát – rendszeresen osztrák területen gyűjtött adományokkal kereskedtek Sopronban. Dr. Lorenz Karall burgenlandi tartományfőnök beszélgetése Rác Lajos bécsi magyar követségi másodtitkárral. Puja Frigyes követ jelentése a burgenlandiak Szent Márton-napi ünnepségén osztrák politikusokkal folytatott beszélgetésekről. Bécs, 1957. január 8. In: Gecsényi 200. 40-41.

¹⁴⁴ E célra felajánlották a felajánlották a párt Deák-téri székházát is.

¹⁴⁵ Felhívás! Sopron Város Polgárai! Az MSZMP Sopron városi Ideiglenes Intézőbizottságának hirdetménye. SL. SVlt. Takáts Endre hagyatéka.

¹⁴⁶ Szó volt a vagyon elkobzásáról, ugyanakkor komoly gondot okoztak a városban az önkényes lakásfoglalók. Jkv. 1956. november 6.

¹⁴⁷ Jkv. 1956. november 9.

¹⁴⁸ ÁBTL 3.1.9 V-143500 Steiner Gergely és társai pere

¹⁴⁹ Katona Sándor beszámolója a tanács V.B. ülésén. Jkv. 1956. november 16.

Munkástestvérek ! Polgártársak !

A magyar nép küzdelmét az egész nemzet szabadságharcának jelentjük ki!

A munkásság, az egész ország egyöntetűen visszautasítja a fasizmus és reakció minden vádját. Független, szabad, szocialista, demokratikus országot akar.

Követeljük:

a szovjet csapatok kivonását,
szabad, titkos, többpárt-rendszerű választást,
az eddigi egypárt-diktatura teljes felszámolását,
az emberi szabadságjogok biztosítását,
igazságos bérrendszert.

A Kádár-féle bábkormány november 15-én rádió út mindent megígérte. Mi ennek a kormánynak bizalmat nem előlegezünk. De mert a kibontakozásra lehetőséget kívánunk nyújtani,

e l h a t á r o z z u k,

hogy legfőbb fegyverünket, a sztrájkot kezünkben ki nem adjuk, ezt a fegyvert egyidőre lábhoz eresztjük, a sztrájkot ideiglenesen felfüggesztjük és folyó hó 19-én, hétfőn reggel valamennyien megkezdjük a munkát. Ezzel magunk részéről az életet, vérkeringést megindítjuk, a belső rendet és biztonságot erősítjük és várjuk, hogy a Kádár-féle bábkormány politikai és gazdasági ígéreteit a legrövidebb időn belül megvalósítsa.

A sztrájkorségeket és sztrájkszervezetet nemcsak fenntartjuk, de még hatékonyabban ki is építjük. Kijelentjük, hogy mihelyt a kormányzat vagy a szovjet hadsereg követeléseinkkel ellentétesen cselekszik, ígéreteit nem tartja meg, politikai letartóztatást, vagy deportálást kísérel meg,

nyomban általános sztrájkjal felelünk!

Sopron, 1956 november 16.

SOPRON VÁROS MUNKÁSTANÁCSAI

Fk. László István Gy.-S.-megyei Nyomda, Sopron 16147

A Sopron Város Munkástanácsainak röplapja. 1956. november 16. Soproni Levéltár

A városban sztrájkok zajlottak és tovább végezték dolgukat a munkástanácsok is, amelyek november 16-án nyilatkozatban ítélték el a Kádár-kormányt, követelve a szovjet csapatok azonnali kivonását, szabad, titkos, többpártrendszerű választásokat, a diktatúra felszámolását, az emberi szabadságjogok betartását és igazságos bérrendszert. A munkástanácsok – fenntartva, hogy nem előlegeznek bizalmat a bábkormánynak tartott Kádár-kormányt – november 19-i hatállyal felfüggesztették a munkabeszüntetést. Kikötésbe helyezték azonban az általános sztrájkot, ha a kormány politikai deportálásokat vagy letartóztatásokat hajtana végre, illetve megszegi ígéreteit.¹⁵⁰

Ellentmondásos helyzet jellemezte a munkástanácsok és a parasztság viszonyát. A termelészövetkezetek (elsősorban a sopronbánfalvi Tsz.) tagsága kilépett és az állatokat magával hurcolta. A munkástanácsok vezetősége egyrészt igyekezett volna rávenni a gazdákat a maradásra és az állatállomány egyben tartására, mivel a tömeges kilépések veszélyeztették a város közellátását. A nagyobb haszonrészesedés, szélesebb öngazgatás és a beszolgáltatás megszüntetése valódi – nyugati mintájú szövetkezetek – létrehozásának a lehetőségét villantotta fel. Másfelől azonban a munkástanács vezetők óvatosak voltak a tsz-ek megtartásával illetve átalakításával kapcsolatban, nehogy elidegenítsék maguktól a gazdálkodókat.¹⁵¹

Noha 1956 célkitűzéseinek meghatározó specifikumát jelenti, a munkástanácsok működésének ismertetése és értékelése meghaladja e dolgozat kereteit. Az akkori elképzelésekből egyfajta – demokratikus alapokon nyugvó – egyenlőségelvű társadalom és szociális gazdálkodás elgondolása bontakozik ki. A magyar történelemben még nem volt példa arra, hogy az üzemek vezetését demokratikusan megválasztott munkástanácsok kezébe adják. Az 1945 után végrehajtott államosítás a parlamentáris demokráciának újfajta értelmezést adott volna. Ez a demokratikus modell diktatórikus keretek között nem lett volna – nem volt – képes működni. A munkástanácsok elszánt küzdelme annak érdekében, hogy – a munkás-öngazgatási szisztéma kereteit kitágítva – a bürokratikus szovjet típusú rendszert demokratikus köztársaság kialakítása felé mozdítsa, sajnos nem vezetett sikerre. A soproni Munkástanácsok Intézőbizottságának decemberi 5-i ülésén még világosan állást foglaltak a forradalom vívmányainak megtartása és továbbfejlesztése mellett, akár a kormánytól független, önálló intézkedések révén. A város üremeiben november végén és december első napjaiban választották meg a végleges munkástanácsokat, amelyek változatlanul szilárd ellenállást tanúsítottak az új és népszerűtlen rezsimmel szemben, és 11-12-én megszervezték a helyi általános sztrájkot.¹⁵² A küzdelem históriáját, formáját és módszereit egy külön dolgozat feladata tisztázni.

¹⁵⁰ Sopron Város Munkástanácsai röplap, 1956. november 16.

¹⁵¹ Jegyzőkönyv a Városi Munkástanácsok Intézőbizottságának üléséről, december 1. SL. SVLt. Takáts Endre hagyatéka.

¹⁵² Jegyzőkönyv a Soproni Munkástanácsok Ideiglenes Intézőbizottsága 1956. december 5-én tartott üléséről. SL. SVLt. Takáts Endre hagyatéka.

Brennbergbánya a soproni régió egyik különleges gyöngyszeme. Vannak, akik természeti értékeit, míg mások – és ők vannak többen – a legrégebbi magyarországi szénbánya hangulatát, emlékeit keresik a hegyek közé bújó településen. A majd két évszázados brennbergi bányászkodásról már többször és többen is írtak, az utóbbi évtizedekben, csak néhányat kiemelve: Becher Nándortól, Kőbányai Ferenctől, Környei Attilától és Reményi Viktortól olvashattunk nagyobb lélegzetű összefoglalókat.¹ Legutóbb pedig már egészen más kontextusban, a magyar zsidó aranyvonat második világháború végi itt tartózkodása miatt került – rövid életű – reflektorfénybe a település.²

Időről-időre a Központi Bányászati Múzeumot is megkeresik érdeklődők, hazai és külföldi szakemberek, hogy a gyűjteményeinkben található dokumentumok, fényképek, illetve műtárgyak bemutatásával segítsük Brennbergbánya egy-egy kevésbé ismert részletét feltárni. Az 1956-os forradalom évfordulója kapcsán eléje kívánunk menni az érdeklődőknek, s e folyóirat hasábjain közzé tesszük a múzeumban őrzött, s a bányászok forradalmi részvételének feltárására indított kutatásunk során más közgyűjteményekben fellelt, Brennberg bezárására és újrainyítására vonatkozó információkat.

A bezárásról

A brennbergi termelés 1951-es leállításának és a bánya bezárásának okairól ma is számos tévhit kering. Ha meg akarjuk érteni a magyar ipart – a Minisztertanács mellett – ekkoriban irányító Országos Tervhivatal ide vonatkozó döntését, akkor számba kell vennünk a döntést befolyásoló tényezőket. Magyarországon 1948-tól extenzív iparfejlesztési politikát folytattak. Ez a bányászatban – a technikai fejlesztések elhanyagolása mellett – létszámemelést és a bányaüzemek számának növelését jelentette, végső soron pedig a nehézipari nyersanyagok terén a teljes önellátást, illetve az import megszüntetését (minimalizálását) irányozta elő. *„Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy 6 év alatt a magyar bányászatot meg kell kettőzni. Vagyis a régi bányák kapacitásának fenntartása mellett egy-egy új Tatabányát, Dorogot, Salgótarján, Borsodot, Komlót, Pécsét, Várpalotát stb. kell teremteni.”*³ A hosszú távú tervezés során a Bakony – Északi-középhegység ipari tengelyen és az attól délre a Mecsekben található

¹ Becher Nándor: Brennbergbánya. 1753–1793–1953. Sopron-Brennbergbánya, 1993.; Kőbányai Ferenc – Reményi Viktor: Kutatási zárójelentés a brennbergbányai szénbányászatról, 1753–1952. [Kézirat] Oroszlány, 1993. (Továbbiakban: Kőbányai – Reményi); Környei Attila: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története. Soproni Szemle, 22 (1968), 193-229.o.; Reményi Viktor: Brennbergbánya. In: A magyar bányászat évezredes története. II. kötet. Szerk.: Benke István – Reményi Viktor. Budapest, 1996. (Továbbiakban: Reményi) 60-92.o.

² Lásd: Kádár Gábor – Vági Zoltán: Aranyvonat. Budapest, 2001. és Ronald Zweig: Az aranyvonat. Budapest, 2004. vonatkozó részeit. Továbbá: Brennbergbánya „megállóhely”. Az Aranyvonat árnyékában... Dokumentumfilm. Sopron, 2005. (22 min). Rendező-operatőr: Szeneczei László. Szerkesztő-riporter: Gaál-Tóth András; Az aranyvonat és Brennbergbánya. Riportfilm. MTV1 2005, július 8. 13:00 (6 min); MTV2 2005, augusztus 7. 12:45.

³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9V-110208/24 Varga Béla és társai vizsgálati dosszié.

nagyobb kiterjedésű szénmedencék fejlesztését szorgalmazták, mindenekelőtt azért, mert itt helyezkedtek el azok a főbb célbányák, amelyek az erőművek és kohók fokozódó energiaigényét kielégíthették.

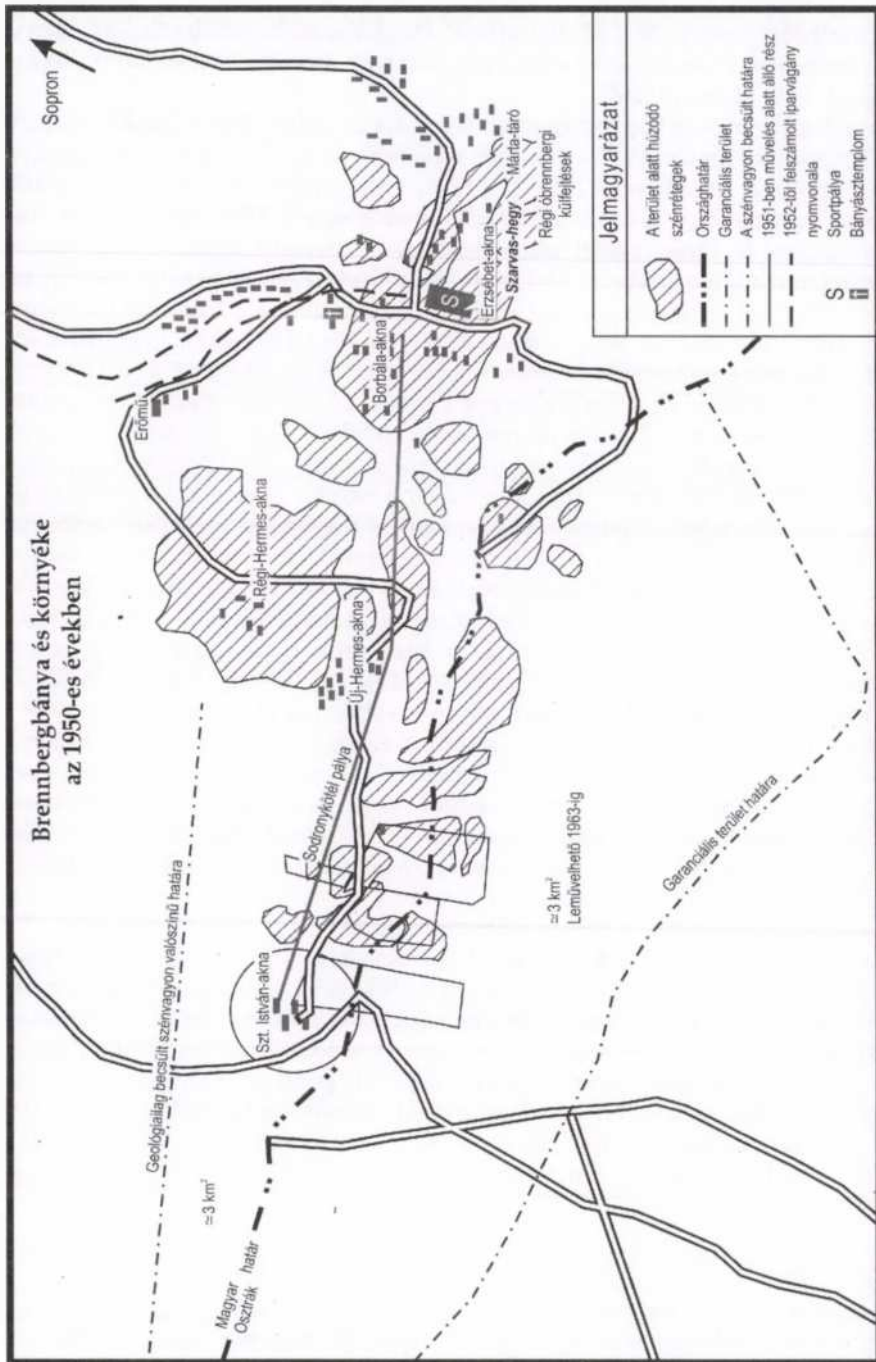
Brennbergbánya, viszont hagyományosan lakossági és helyi jelentőségű középipari igényeket elégített ki, ugyanakkor a termelés immáron évek óta osztrák felségterület alatt folyt. Az 1922. december 12-én kötött osztrák–magyar államközi szerződés lehetővé tette ugyanis, hogy a határon túlnyúló szénrétegeket 1963. május 8-ig a magyar fél művelhesse le. Ettől függetlenül – a geológiai kutatások alapján – volt még a magyar területen szén, mégpedig az ekkoriban működtetett István aknától (korábban Szent István-akna) nyugatra, egy – az optimista becslések szerint – 1,9 millió tonnányi (?) mennyiséget rejtő telepben, de a nemzetközi szerződés lejárta előtt „evidens érdekünk” volt előbb az osztrák területet fejteni. A bezárás idején készült – és a készítőik által szándékosan manipulált – szakvélemény szerint: *„A brennbergbányai két szénterület [vagyis az osztrák garanciális, és a magyar területen fekvő] összes kincsét [...] 5,7 millió tonnára (?) kell becsülnünk, mely mennyiség minimálisan 12 – 12 = 24 évre [1951-1963-ig, illetve 1975-ig] biztosítja a bánya zavartalan termelését és nem kíván újabb akna-telepítést. A széntelep ugyanis nyugat felé nem süllyed lényegesen mélyebbre tekintve, hogy az István, aknától 1.200 m távolságban nyugatra fekvő Rödel-árok mélyfúrás szerint is a telep mindössze 70 m-rel fekszik mélyebben a jelenleg művelt teleprésznél. [kb. 600 m] Így a telepnek itt teknőszerű kialakulása várható, mely körülmény a mélyszerinti viszonyok javulását jelenti.”*⁴ Mindezt azonban csak néhány próbafúrás igazolta, és éppen a Fekete Sándor bányamérnök (Brennberg üzemvezetője az 1940-es évek végén) által 1948-ban készített jelentés, amelyre első helyen hivatkoztak ebben a szakvéleményben, szögezte le, hogy: *„Ennek egy része [mármint a magyar terület alatti széntelep] azonban valószínűleg a nagy mélység miatt [közel 700 méterről volt szó!] műrevalóság szempontjából kétséges. A Szent István aknától Ny-ra eső szénterület megkutatva ezideig nincs. A szénmedence osztrák területen Szikra község határáig folytatódik, megkutatva nincs s osztrák területen idegen zártkutatmányokkal van fedve.”*⁵ Ráadásul az 1950-es évek feszült külpolitikai helyzetében nem tűnhetett fel pozitívan a döntéshozók előtt a határsávbán való további tervezés.

A szénvagyon geológiai elhelyezkedésének problematikáján túl, az Országos Tervhivatal és a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium illetékesei azzal érveltek, hogy *„a bánya teljesítménye rossz, s hogy annak munkásságát jobb teljesítményű bányáinkban hasznosabban, a bányászatunk tervteljesítése szempontjából célirányosabban használhatjuk ki.”*⁶ A korabeli kimutatások szerint nem volt gond a brennbergi határfokkal. A munkaerő célirányosabb felhasználása kitétel viszont – a korabeli gondolkodás tükrében – már racionálisabb érvnek tűnik, hiszen a fejlesztendő bányavidékeken ekkoriban már komoly nehézségek mutatkoztak, amik Brennberg azonnali bezárását vetették fel.

⁴ Központi Bányászati Múzeum (KBM) D56 D2006.205.01. Esztó Péter egyetemi tanár és Faller Jenő egyetemi docens okl. bányamérnökök szakvéleménye Brennbergbánya bányászatának tervezett beszüntetésével kapcsolatban. Sopron, 1951. október 13.

⁵ KBM D56 D2006.205.01. Fekete Sándor: Jelentés a brennbergi szénmedence szénvagyonáról. 1948. augusztus 1.

⁶ U.o.

A térképet Petró Dávid készítette © KBM

Ezek a nehézségek az extenzív fejlesztésből és a rövid idő alatt jelentkező szakmunkás-hiányból adódtak. A bányákban működött egy hagyományos munkahelyi szakemberképzés, melyben a tizenéves tanonc vízfordóként kezdte, s vājárként fejezte be bányászéletét. Ezt a jól működő rendszert borította fel a nagy létszámban és képzetlenül érkező munkaerő bevonása, amelynek a helyszínen, avagy a szervezett iparitanuló-képzésben történő, megfelelő színvonalú betanítását már nem lehetett megoldani.¹ „Az első öt éves tervidőszak alatt (1950-1954) mindössze 21,1%-al nőtt a vājárlétszám, míg az összes munkáslétszám 60,8%-al. Ennek következtében a vājárlétszám aránya állandóan romlott, s az 1950. évi 39,5%-kal szemben 1954-ben már csak 29,6% volt.”² Többek között ezért szerveztek gyorsalpaló vājár-tanfolyamokat is, amelyek keretében a bányászatba alighogy belépett segédmunkás – a korábbi gyakorlattal ellentétben – egy éven belül már szakmunkás státusba kerülhetett. 1951-ben, felbuzdulva az első tervidőszak tervtúlteljesítése, jelentősen megemelték a tervszámokat. Az extenzív módszerek dominanciája most már elkerülhetetlenül minőségromláshoz és a teljesítmény visszaeséséhez vezetett. Csökkent az egy aknára eső átlagtermelés, fokozatosan romlott a termelt szén minősége és átlagos fűtőértéke is.³

Ennek ismeretében vizsgálva a Brennbergből 1951-ben Oroszlányba és Várpalotára áthelyezett 380 fizikai dolgozó jelentőségét, a következőkre kell rámutatnunk. A bányákban ú.n. csapatok dolgoztak, egy csapat a közép-dunántúli térségben 4-5 főből (vājár, segédvājár, csillések) állt. A csapatban elég volt, ha a vājár professzionális szakmunkás, a többieket rövid idő után könnyedén irányítani tudta. Ha tehát a 180 brennbergi vājárhoz és 20 segédvājárhoz hozzávetek fejenként 4 segédmunkást, akkor egy 1000 fős, hatékony termelő csapatot kaptak. Ha ehhez még hozzáadták a 180 főnyi, szintén tapasztaltabb csapatcsillést, akkor megállapíthatjuk, hogy a munkaerő-átcsoportosítás jelentősen csökkentette a nagyberuházásoknál keletkezett munkaerő-hiányt (a hazai szénbányákban 1952-ben 65 763 fizikai munkás dolgozott).⁴

Az áthelyezések emberi oldalát természetesen nem kezelhetjük ilyen hideg racionalitással. A Brennbergben házzal, családdal rendelkezőknek csak egy része költözött át új munkahelyére, s a költözni szándékozók egy részét is inkább arra sarkallta a szocialista bányászvárosokban tapasztalható botrányos lakáshelyzet, hogy – sivar munkásszállókon élve – a keserves kétlakiságot válasszák, s csak havonta, kéthavonta látogassák meg itthon maradt szeretteiket.⁵

¹ A bányászatban dolgozó munkások létszáma 1946-ban 55 173, míg 1956-ban 106 754 fő volt. Halkovics László: A magyar bányászat történeti statisztikai adattára. Budapest, 2003. 114-115.

² Magyar Országos Levéltár (MOL) X-F-13, g 2.d. A Szénbányászati Minisztérium előterjesztése az MDP PB-hoz 1955.

³ Faller Gusztáv: A bányászat a központi tervezés gazdaságban – előzményekkel és következményekkel. In: A magyar bányászat évezredes története. I. köt. Szerk.: Faller Gusztáv – Kun Béla – Zsámboki László. Budapest, 1996. 428.o.

⁴ Az átcsoportosításra került létszámot közli: Reményi, 87.o.; A többi dolgozóról az 1951 októberében készített szakvéleményben a következőképpen írták: „A 289 dolgozóból véleményünk szerint nem helyezhetők át: Az Ilona aknai 22 fő, tekintve, hogy Ausztriában laknak. Az Ágfalvai és Bánfalvai saját házzal rendelkező (24+19+7) 50 fő, a nyugdíjasok és nyugdíjgyenesek, 23 fő, végül a 17 beteg, úgyhogy a 289 főből áthelyezés szempontjából 112 fő egyáltalán nem jöhet szóba. Az így fennmaradó 177 főből csak külszíni szakmunkás és 51 földalati érdekes. Ez utóbbiaknak is azonban produktivitás szempontjából csak mintegy 70%-a (a többi nő) úgyhogy végeredményben a megmozdítható munkaerő mindössze 55 fő, ami bányászatunk szempontjából alig számbajövő.” KBM D56 D2006.205.01. Esztő Péter egyetemi tanár és Faller Jenő egyetemi docens okl. bányamérnökök szakvéleménye.

⁵ A bezárt bánya lakótelepének fenntartása komoly teherként jelentett a vagyonkezelőül kijelölt Várpalotai Szénbányászati Trösztnek. Az elköltözők nyomán megüresedő lakásokat az akkoriban Sopronban preferált könnyűipari üzemek, azaz a Fésűsfonalgyár, a Pamutipár és a Tűgyár dolgozóinak utalta ki a Városi tanács. A fenntartási költségeket megelelő várpalotaiak 1956 áprilisában

Az újranitás ügye

Az újranitás kérdése szinte a bezárás napjától napirenden volt szakmai körökben, különösen az ekkor még Sopronban lévő Bányászati Kar tanárai sérelmezték a szerintük tanbányaként is működtethető üzem bezárását.⁶ Még az 1952 ősztől előkészített – a termelés 1951-es megtorpanását sajátos módon szabotázssal magyarázó – nagy bányász koncepció per vizsgálati szakaszában is kitértek Brennbergre.⁷ Ennek során – többek között – letartóztatták az Országos Tervhivatalban dolgozó Hansági Imre bányamérnököt is.⁸ Őt a vizsgálati fogságban maga Péter Gábor bírta beismerő vallomásra, amiben – eltekintve az önostorozó kitételektől – őszinte műszaki véleményt adott a magyar szénbányászat akkori helyzetéről. Ebben olvashatunk Brennberg és a Vas megyei Torony helyzetéről is.

„Brennbergi barnaszénmedence. A bányászatot beszüntették. Szene nagyon jó minőségű. Meghaladja az 5.000 kalóriát. Abban az esetben, ha még mód lenne a bányászat folytatására ez kívánatos lenne. A szénterület Ausztria alatt terül el. 1964-ig a bányászkodási joga Magyarországé. Lehetségesnek tartom, hogy a mostani bányabeszűntetéssel elvesztettük jogunkat a további bányászkodásra az osztrák terület alatt. Szénvagyona napi 50-60 wagon teljesítőképességű bányászatot a második öt éves terv során még ki tudná szolgálni. Bányászkodási körülményei nehezek. Termelési önköltsége magas lenne. Jó minőségű szene azonban indokolttá tenné a bányászat újrafelvételét.

Toronyi lignitterület. A lignitvagyon teljesen tisztázatlan. A lignit minősége általában jó. Véleményem szerint a második öt éves terv során kialakítható lenne egy legfeljebb 200 wagon/nap teljesítőképességű bányászat.” [Kiemelések az eredetiben.]⁹

A fenti javaslattal ellentétben sem az akkor még alig ismert Torony, de az addigra műszaki berendezéseitől teljesen megfosztott Brennberg sem szerepelt az 1956 júliusában elfogadott és a forradalom miatt meghiúsult második öt éves tervben.¹⁰ A minisztériumi dokumentumokban ekkoriban nem sok szó esett ilyen perifériális kérdésekről, hiszen a fő beruházások sem kapták meg a kellő keretösszegeket, így számos olyan szociális program, mint például a lakótelep-építkezések is, kritikus

beperezték a felsorolt három vállalatot és követelték a költségek megosztását. Keresetüket mind a Járási-, mind a Megyei Bíróság is elutasította, végül 1956 augusztusában a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium maga kezdett tárgyalásokat a lakótelep más szerveknek történő átadásáról. MOL XIX-F-17-b 4.d. Nehézipari Minisztérium Jogi Osztályának vonatkozó iratai alapján.

⁶ A bányamérnök-képzés „megfelelőbb” környezetbe, az 1949-től Miskolcon felépítendő Rákosi Mátyas Nehézipari Műszaki Egyetemre költöztetése az első öt éves terv felsőoktatást fejlesztő lépései között szerepelt. Az építkezések elhúzódnása, és a politikai légkör oldódásával felerősödő szakmai tiltakozás késleltette a teljes áttelepítést, az oktatást mindezek ellenére is megkezdték ott, s évekig megosztva folyt a mérnök-képzés Miskolcon és Sopronban (utóbbiban Műszaki Egyetemi Karok Sopron név alatt). Forrás: Ismét előtérben a bányamérnök-képzés ügye. Bányászati Lapok, 1956/9.sz. 513-514.

⁷ A szovjet mintára előkészített pert Varga Béla és társai ügyeként ismeri a szakirodalom.

⁸ Hansági Imre (1916. Celldömölk – ?) Sopronban szerzett bányamérnöki diplomát 1940-ben. 1948-tól az Országos Tervhivatalban dolgozott. 1952 novemberében letartóztatták, mert „támogatta Varga Béla és társai kártevők munkáját, mely abból áll, hogy az alapszenet átmentsék az általuk várt rendszerváltozás utáni időre. [sic!]” A nagy bányász koncepció per végül a politikai változások miatt elmaradt, és 1953 folyamán Hansági is szabadlábra került. A forradalomig Ajka-Csingervölgyben a cséketi, majd a Jókai bányánál volt főmérnök. 1956. októberében előbb Ajkán, majd a minisztériumban is részt vett a forradalmi bizottság megalakításában. A bukás után disszidált, további sorsa nem ismert. ÁBTL 3.1.9V-57005 Hansági Imre és társai vizsgálati dosszié, 1945-1951; ÁBTL 3.1.9V-110 208/24 Varga Béla és társai per, 1953; ÁBTL 3.1.9V-150361 1956-os monográfia a minisztériumokról. 23-25.o.

⁹ ÁBTL 3.1.9V-110 208/24 Véleményem a magyar szénbányászat 10 éves távlati tervéről. Budapest, 1953. január 16.

¹⁰ A bányászat második öt éves tervének irányelvei. Bányászati Lapok. 1956/5.sz. 257-258.

mértékben lelassultak.¹¹ Ez utóbbi folyamatnak már komoly társadalmi kihatásai voltak, mert a bányászok aktív forradalmi részvételének fő okai között találjuk az állam teljesíthetetlen ígéreteinek végtelennek tűnő halmozódása, valamint a kiemeltséget hangoztató propagandával ellentétes valóság miatti elégedetlenséget.

Az 1956 nyarán szabadabbá váló politikai légkört a soproni egyetem meghatározó professzorai arra használták fel, hogy újabb rohamot intézzenek a bányamérnök-képzés – Miskolccal szembeni – Sopronban tartására, s ennek a kampánynak a keretében felerősödött a bánya újraindításáért lobbizók hangja is.¹² E csoport zászlóvivőjévé Faller Jenő, a Központi Bányászati Múzeum későbbi alapítója vált.¹³ 1956. október 3-án elhangzott rádiónyilatkozatából idézünk:

„A brennbergi szénbányászat újraindításának kérdése nem új keletű s az, mióta a bányászatot beszüntették, állandóan felszínen tartja magát Sopronban, illetve a hozzátartozó Brennbergben. Ez természetes, hisz Sopron üzei és lakói több mint 200 éve [sic!] használták a kitűnő minőségű brennbergi szenet, s így érthető, ha azt ma is keresik, s mint hazánk egyik legjobb tüzelőanyagát visszaírják, s nehezen nélkülözik. Sajnos a kérdés nem olyan egyszerű, mert a 600 méter mélységben mozgó négy év előtt beszüntetett mélyművelés föltámasztásáról aligha beszélhetünk éppen azon bányabeli és gazdaságtechnikai nehézségek miatt, melyek a bányászat beszüntetéséhez vezettek. [sic!] Így művelés szempontjából pillanatnyilag valóban csak azokról a régi, nagyrészt Óbrennberg környékén, a régi külfejtés és különösen a Jóremény-bánya egykori műveleteiben visszamaradt s kisebb mélységben föllelhető kis szénfoltokról lehet szó, amiket a brennbergi öreg bányászok ismerhetnek még.

E területek felkutatása mindenesetre kívánatos már szocialista tervgazdálkodásunk műszaki fejlesztésének alapvető célkitűzése miatt is, mely energiabázisaink kiszélesítését parancsolja, s így nagy jelentősége van minden olyan adatnak, mely idevonatkozóan akár pozitív, akár negatív irányban tájékoztat. Ez Brennberg esetében, a szerencsés módon rendelkezésünkre álló régi térképek és följegyzések alapján, valamint néhány új kutató furás lemélyítésével könnyen eszközölhető. Az újraindítást célzó kutatómunkába a bánya régi dolgozóin kívül véleményem szerint be kell vonni a bánya utolsó üzemvezetőit (Vajk Artúr és Fekete Sándor bányamérnököket) is, kik több évtizedet töltöttek Brennberg szolgálatában s ide vonatkozó igen értékes helyismerettel rendelkeznek.

¹¹ MOL XIX-F-13g 2.d. A Szénbányászati Miniszter Előterjesztése a Minisztertanácsnak a szénbányászat 1956. évi beruházásainak helyzetéről. 1956. április 9.

¹² Vedd hozzá: Simon Kálmán: A bányamérnök-képzés mai helyzete tarthatatlan! Beszéd, mely elhangzott a MTE SZ 1956. szeptember 21-22-ei közgyűlésén, Budapesten. Közli: Bányászati Lapok, 1956/10.sz. 577-578.

¹³ Faller Jenő (1894, Széklakna – 1966, Sopron) bányamérnök, a műszaki tudományok kandidátusa. 1944-ig különböző bányavállalatoknál dolgozott, számos fejlesztést és újítást honosított meg, amivel elnyerte a szakmai körök elismerését. A háború utolsó időszakát Budapesten élte meg, az ostrom során veszítette el feleségét. Nagy szerepe volt a magyar bányászat újraindításában, az államosításban miniszteri biztosként működött közre. 1950-től a soproni Műszaki Egyetem Bányaműveléstani Tanszékének docense. A hazai bányászat kiemelkedő kutatójaként, 1957. október 17-én az ő áldozatos szervező munkája nyomán nyílt meg Sopronban a Központi Bányászati Múzeum. A Bányamérnöki Kar Miskolcra költözését követően a múzeum igazgatójaként maradt Sopronban. Haláláig rendkívüli aktivitással gyűjtötte és publikálta a bányászat történetét, ismeretterjesztő céllal írt „Jó Szerencsét” című könyve (Budapest, 1975.) ma is jó szívvel ajánlható bármely érdeklődőnek. A múzeum ügyein túl „lankadatlan energiával működött közre a Hazafias Népfront Sopron Városi Bizottságának elnökeként és Sopron Város Tanácsának tagjaként a város közéletének irányításában, egészen 1966. december 23-án bekövetkezett haláláig.” Heinrich József: Faller Jenő (Nekrológ) Bányászati Lapok, 1967/3.sz. 204-205.

Úgy tudom egyébként, hogy Szénbányászati Minisztériumunk [helyesen 1956. július 31. és 1956. december 31. között Bánya- és Energiaügyi Minisztérium]¹⁴ is foglalkozik már a mondott területek ily értelmű megkutatásával, ami ha eredménnyel jár, úgy viszont láthatjuk a sokat hiányolt jó brennbergi szenet, mely – mint bevezetőben hallottuk – 1753 óta, tehát 250 éven át szolgálta csaknem megszakítás nélkül Sopron és messzi környéke szénellátását. [sic!]¹⁵

Amint a beszédben olvashattuk, Faller sem számított hatalmas hozamú és ismeretlen széntelepekre, a kutatást a brennbergi bányaművelés első időszakának kevésbé professzionális módon leművelt területein kívánta elvégezni. Mit is jelent ez? Mint arra már kitértünk, a rendszeres brennbergi bányászat a 18. század végén kezdődött el a mai Óbrennberg elnevezésű keleti településrészen, előbb a külszínen, majd kis mélységben a felszín alatt. Innen az 1850-es években tevődött át a munka nyugati irányba, a mai település központi részére, majd a század végétől a Hermes- és Ilona-akna irányába. A 20. század első felében aztán – követve az egyre mélyebben fekvő teleprészeket – délnyugati irányba kellett fordulni, egyúttal átlépve az országhatárt is. Az idő előrehaladtával természetesen a termelési technikák is sokat fejlődtek, az első szakaszokon viszont még számos olyan módszert alkalmaztak, ami miatt az adott aknaüzemek felhagyása után is jelentősebb szénvagyon maradt a föld alatt.¹⁶ Mindez már az 1870-es évek végén is ismert volt, ezért Sopron városa neves szakértőkkel vizsgáltatta meg a kimerültnek mondott aknákat. Zsigmondy Vilmos bányamérnök és Bruimann Vilmos budai bányakapitány 1877-es vizsgálata során megállapította, hogy a mai sportpálya mellett álló Erzsébet aknában még legalább „fél millió mázsa szén maradt benn”. Ugyan a felszínről – főleg a laikusnak – nehéz elképzelni, hogyan is helyezkednek el ezek a teleprészek a föld alatt, itt röviden csak annyit szeretnénk erről közölni, hogy a sportpálya alatti mező átnyúlik a közvetlenül mellette magasodó Szarvas-hegy keleti, óbrennbergi oldalára.¹⁷

Zambó János későbbi összefoglalója szerint a mező keleti oldala az 1920-as években kapott kiemelt szerepet: „A brennbergi Sopron-akna [ez Brennberg északi szélétől nem messze, az egykori Brennberg–Ágfalva vasúti leágazás mentén helyezkedett el]

¹⁴ A minisztériumokat az 1950-es években akár évente többször is átszervezték, összevonták, vagy szétválasztották, ebben a folyton változó struktúrában segít eligazodni: Bölöny József – Hubai László: Magyarország kormányai és kormányfői. Budapest, 2004 230-232. o.

¹⁵ KBM D14 D2005.014.01. Faller nyilatkozatában több helyütt – nyilvánvalóan a hatáskeltés szándékával – erősen túlzott a brennbergi bányászat „korával” kapcsolatban. Valójában a XVI. századtól hiába találtak meg többet is a szén felszíni nyomait, az 1750-es évektől meginduló kézműipari felhasználás nem öltött jelentősebb méreteket, s a folyamatos – ipari célú – bányaművelés csak 1789-ben indult meg. Természetesen mindezek ellenére is Brennberg a legrégebbi szénbányánk, és leszögezendő, hogy a bányanyitást nem a szándék hiánya, hanem az ipari forradalom vívmányainak térségünkben való fokozatos megjelenése, és jelentkező szénigénye határozta meg. Reményi, 62-63. o.

¹⁶ Ilyen eljárás volt az 1857-től művelt Erzsébet aknán alkalmazott „emeletes, főtélelőoldalszása fejtés.” Ennek az volt a lényege – egyszerűen fogalmazva –, hogy előbb mélyítették egy-egy függőleges aknát, majd ebből kiindulva meredek folyosókat vágtak a széntelephez, ahonnan felfelé haladva fejtették le a szenet. A „tömedékgyúrón keresztül meddőt és rőzsét szállítottak le a fejtésekbe és az alulról fölfelé haladó szeleteket tömedéken állva művelték le. Ez a fejtésmód kevés fát fogyasztott, de igen tűzveszélyes volt és csak kis mélységig volt alkalmazható. Így a 88 méter mély Erzsébet-akna művelésénél már nagy nehézségek jelentkeztek, s ezért az aknamező egy része bent maradt lefejtetlenül.” KBM D38 D2005.194.01. Zambó János: Kutatási zárójelentés. Sopron, 1958. április 8. 7-8.o.

¹⁷ A Szarvas-hegy elnevezést inkább csak a helyiek használják, a turista- és kataszteri térképeken nem, csak az erdészetieken találjuk meg.

1920. június 4-én hirtelen beomlott, ami rendkívül nehéz helyzetbe sodorta az egész bányászatot, hisz akkoriban ez volt Brennberg legfontosabb szállítóaknája. Hirtelen nehéz helyzetében a bánya vezetősége, hogy kiesett termelést némileg pótolja, azonnal hozzálátott az óbrennbergi 'Jóreménynek' nevezett külfejtés megnyitásába, és sürgősen üzemképes állapotba helyezte a Borbála- [a ma is álló kémény déli lábánál] és Ilona aknákat [Brennbergtől délnyugatra, közvetlenül a határon, de már osztrák oldalon a 491 méteres magaslati ponton] részben előkészített szénmezőit. Mindezek a munkálatok nem biztosították a szükséges termelést s ezért 1928-ban [más adatok szerint 1927-ben] az Erzsébet-akna visszamaradt szénpilléreinek lefejtésére megtelepítették a Márta-bányát – helyesen tárót¹⁸ – melynek nyitása ma [1958] is több méterrel át nyitva áll.¹⁹

A levéltári adatgyűjtésén túl Faller Jenő igyekezett minden egyéb helyen fellelhető dokumentumot is összegyűjteni a teleprészek elhelyezkedéséről. Hagyatékában található például egy apró füzet, ami az 1922-24 közötti kutatófúrások eredményeit közli.²⁰ Ez azért nagyon fontos, mert rávilágít a bányavezetés azon törekvésére, miszerint a Trianont követő helyzetben megpróbálták az ország belseje felé szénet találni, s ezáltal függetlenedni az osztrák terület alatti bányászat korlátaitól. Az igyekezet nem vezetett sikerre, viszont alaposabban feltárta a korábban művelt területeket, és ez az információanyag alapozta meg az 1956. évi bányanyitás(ok) színhelyét.

Energiakrízis – A nagy lehetőség

A sok igyekezet ellenére úgy tűnik, hogy a forradalom teremtette katasztrófális energiahelyzet nélkül már sohasem kerülhetett volna újra szóba Brennbergbánya. 1956. október 28-ára az ország bányavezetéseinek többségét elérte a forradalom, településenként változó névvel megalakultak az öngazgató testületek, de ami témánk szempontjából fontosabb, minimális szintre csökkent a termelés, amely már a kórházak, iskolák ellátását is veszélyeztette. Az országosan november 5-ére ütemezett munka-kezdés a szovjet intervenció elleni tiltakozásként elmaradt, s az új hatalom átmeneti gyengesége miatt december elejéig is csak helyenként történt meg. Ekkorra azonban a bányászok jó része elvesztette a sztrájk erejébe vetett hitét és munkába állt, ugyanakkor a még mindig bizakodó és forradalmi követeléseikhez ragaszkodó munkástanácsok maradék hatalmát a vezetőik elleni letartóztatási hullám söpörte el. Magát a termelést gyors centralizációval, a központi ellenőrzés szén-kormánybiztosok kiküldésén keresztül helyreállításával – a pesszimista előrejelzésekkel ellentétben hamarabb – áprilusra sikerült a forradalom előtti szintre emelni.²¹ Addig azonban, különösen a novembertől januárig terjedő időszakban súlyos szénhiány volt az országban.

¹⁸ A táró – az egykorú terrazjok alapján – itt egy tárót és egy lejtaknát, azaz lejtős alagutat jelent, aminek első szakaszát ún. biztonsági pillérek határolják, lejjebb pedig vízszintes folyosók nyílnak oldalirányban, amikből a fejtést végzik. Biztonsági pillérekre azért van szükség, mert a felszínhez közelebb eső szén és kőzetrétegek a közvetlenül felettük húzódó földréteg elmozdulását okozhatják, veszélybe sodorva a tárót, illetve a felszíni létesítményeket. Utóbbi be is következett 1957-ben Brennbergbányán, amikor a sportpályánál található táróban szakadás történt és a fölötte lévő lakóház megrongálódott.

¹⁹ KBM D38 D2005.194.01. Zambó János: Kutatási zárójelentés... 11-12.o.

²⁰ KBM D14 D2005.012.01. Fedőlap nélküli füzet.

²¹ MOL-MSZMP 288f. 25/1957/2. öl. Fehér Lajos a szénügyek különleges kormány megbízottjának jelentése a Magyar Munkás-Paraszti Forradalmi Kormányknak a szénkormánybiztosok 5 hónapos munkájáról és a bányászat helyzetéről. Budapest, 1957. április 23. 5-6.o.

elsősorban a szénmedencéktől távolabb eső vidékeken, ebből adódóan a Nyugat-Dunántúlon is. Ez tette indokolttá a helyi kezdeményezésű bányanyitásokat.

Elsőként a Vas Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága határozta el, hogy a Szombathely nyugati határában található Olad és Torony körzetében lignitbányászatba kezd, ami 1956. november 14-én meg is indult. „Az üzemvezetéssel kapcsolatos feladatokat a helyi tanács a Szombathelyi Építőanyagipari Egyesülésre [továbbiakban: ES.] bízta és ez az Egyesülés biztosította részben a beinduló üzem részére szükséges béreket, felszereléseket és anyagokat, míg bizonyos anyagokat kérésükre a Várpalotai Szénbányászati Tröszt bocsátott rendelkezésükre. Az üzem vezetésével az ES. Maróti Ferenc technikust, a Középdunántúli Szénbányászati Tröszt [Veszprém központtal a bakonyi szénbányák tartoztak irányítása alá] bér- és normafelelőst bízta meg, aki toronyi lakos és korábban is dolgozott a toronyi bányüzemnél. Az üzem létszáma a későbbiek során 14 főről 37 főre szaporodott fel. Új bányanyitást hajtottak végre és feltárást végeztek a széntelep irányában. Az így kitermelt szenet a szombathelyi TŰZÉP útján az ES. értékesítette.”²² Toronyban azonban nem voltak évszázados hagyományai a bányászatnak, de legfőképp a Soproni Egyetemhez hasonló háttérintézmény és szakembergárda hiányzott ahhoz, hogy a feltáratlanságból adódóan türelmi időt kívánó, a megyei tanács szemében viszont csak veszteséget termelő üzem hosszabb ideig fennmaradhasson. A forradalom előtti gyakorlathoz képest érdekes módon nem a központi tervezéshez ortodox módon ragaszkodó Országos Tervhivatal, és nem is a Nehézipari Minisztérium, hanem a Vas Megyei Tanács és a megyei Pártbizottság rendelte el a munkák beszüntetését 1957. március 22-én, mert a nagyrészt veszteséggént jelentkező ráfordítások addigra már 230 000 Ft-ot tettek ki.²³ A minisztérium szerepe mindössze annyiban mutatkozott, hogy a helyszínre kiszálló minisztériumi tisztviselők – a forradalmat követő munkaerő-, illetve szakemberhiány orvoslása céljából – igyekeztek minél több munkást rábeszélni (!) munkájuknak a Várpalotán zajló nagyberuházásoknál való folytatására.²⁴ Bár 1957 tavaszáig a pártvezetés is szorgalmazta, hogy minden lehetséges módon fokozni kell a széntermelést (például a tőzegkitermeléssel, majd abból műszén előállításával),²⁵ és ennek elérésében nagyobb mozgásteret engedélyeztek a területi illetékeseknek, mégis különlegesnek tarthatóak a toronyi példában megbúvó autonómia-elemek, de még ezeknél is nagyobb cselekvési szabadság tapasztalható a brennbergi esetben, ahol egészen 1959-ig folyhatott munka megyei szervezeti keretek között.²⁶

²² MOL XIX-F-17-f 13.d Feljegyzés Czottner Sándor miniszter részére. Budapest, 1957. április 15.

²³ Ugyanakkor egy „jólértesült” levélíró más tényezőkről informálta Faller Jenőt: „Varga titkár [Varga György, a SZOT bányásztitkára?] beszélte el, hogy az Államvédelmi-szervek voltak állhatatosan Olad (Torony) és Brennbergbánya üzemeltetése ellen. A bányász-szövetség [sic!] a gyenge kalóriájú [helyesen fűtőértékű] Olad lignit szénéért nem exponálta magát, de exponálta magát a 4000 kalóriájú és kén-mentes brennbergi szénéért. Olad-Toronyt le is állították, a nem odavaló őslakó bányászcsaládokat a Csinger-völgybe [Ajka] és Várpalotára telepítették át.” KBM D14-2005.012.01. Vértessy Vilmos István levele Faller Jenőhöz. Budapest, 1957. május 19.

²⁴ U.o.

²⁵ MOL-MSZMP 288f. 25/1957/2. öl. Fehér Lajos jelentése. 4.o.

²⁶ Jól jellemzi a gazdaságirányítás recentralizálásának lassúságát, hogy például Borsod megyében egészen 1956. december 20-áig a megyei tanács döntött a Borsodi Szénbányászati Trösztnél termelt szén elosztásáról, amikor is az Országos Tervhivatal átvette ezt a feladatkört. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár IX. 290.f. 1/33.ő.e. 1956. december 27-i szénbányászati értekezlet jegyzőkönyve. 15.o.

Faller Jenő biztosan nem számított arra, hogy Brennberg ügyét egy forradalom utáni energiakrízis fogja ismét előtérbe állítani. Az első hetekre így emlékezett vissza néhány hónap múlva: „*A november 4-i ellenforradalmi [az eredetiben nem áthúzta, hanem kisírozta!] események után Sopron város Végrehajtó Bizottsága egyetemünkhöz fordult a brennbergi bányászat újrainyítása ügyében, a város katasztrofális szén hiányának enyhítése miatt. Az egyetem dékánja mint a brennbergi egykori bányászat legjobb ismerőjét, engem kért föl a föladataira és így jelentkeztem november 14-én a város vezetőségénél s vállaltam a műszaki tanácsadást. Így jelöltem meg a régi térképek alapján azokat a pontokat, ahol a szén fölvetésem szerint a leggyorsabban és legegyszerűbb eszközökkel lehetőleg kis mélységben érhető el. Ez sikerült is, úgy, hogy néhány napon belül szén termeltünk s a város legégetőbb szükségleteit (konyégyár, kórház stb.) biztosítottuk.*”²⁷

Üröm az örömben

Nehéz részleteiben bemutatni a brennbergi bányászat utolsó, 1956. november 15-től 1959 nyaráig (? – a bezárás pontos időpontját nem sikerült megtalálnunk) tartó szakaszát, mert a még élő közreműködők és a – később az üggyel foglalkozó – szakemberek visszaemlékezései meglehetősen zavarosak abban a tekintetben, hogy mikor, melyik részen és meddig folyt kutatás, illetve termelés. Igaz ez a dokumentumokra is, amelyekből csak az első időszak (1957. május 31-éig) rekonstruálható viszonylag pontosan, mert eddig vett részt közvetlenül az irányításban Faller Jenő, s az ezalatt keletkezett jegyzőkönyveket és leveleket gyűjthette be majdnem teljes egészében (és helyezte el a Központi Bányászati Múzeum Dokumentumtárában). A későbbieket is figyelemmel kísérte ugyan, de akkor már természetszerűleg nem juthatott hozzá a napi iratokhoz, amelyeket egyelőre a Soproni Levéltárban sem találtunk meg.

1956 novemberének feszült politikai légkörében mind helyi, mind szakmai körökben nagy lelkesedéssel fogadták a brennbergi híreket. Mivel addig nem volt precedens – az egy nappal korábbi vas megyei esetet leszámítva – helyi kezdeményezésű bányanyitásra, nem is beszélve annak jogi feltételeiről, a műveletek irányításával egy hasonló profilú állami vállalatot kellett megbízni, így esett a választás a Győr-Sopron megyei Bánya- és Építőanyagipari Egyesülésre (továbbiakban ÉS). Az ÉS adta meg a szervezeti kereteket és a vezetőket, Faller pedig a „vállalkozás” szakértő-tanácsadója lett.²⁸ Hallva az előkészületekről, már az első napokban – a várakozásoknak megfelelően – jelentős számban jelentkeztek volt, vagy leendő bányászok, így 1956. november 15-én 30 emberrel lehetett munkához fogni. A problémák nem is a közreműködők elszántságából adódtak, hanem Brennberg 1952 óta bekövetkezett elszigetelődéséből, illetve a bánya termelő eszközeinek teljes eltűnéséből. A *Hazánk*

²⁷ KBM D14 2005.012.01. Faller Jenő összefoglalója a Központi Döntőbizottságnak, Sopron, 1957. május 29.

²⁸ Az első időszak „stáblistája” következőképpen alakult: Bognár László az ÉS általános igazgatója, Armay Sándor az ÉS főmérnöke, Nitsch Károly főkönyvelő, Végvári Péter üzemvezető, Kardosi József és Horváth Ernő terves, Bellák Rezső anyagbeszerző, Bugjedich József beruházási előadó. A későbbiekben (valószínűleg 1957 nyarától) a bánya külön üzemvezetőséget kapott: Salamon Lajos üzemvezető, Kardosi József bányamester, Kontor Alajos adminisztrátor és Kromp Károly üzemi bizottsági elnök személyében. KBM D38 D2005.197.01. Különböző jegyzőkönyvek alapján.

című lap 1956. november 18-ai számát idézve: „Az első munkanapon [...] mintegy 15 tonna szenet lehetett volna még csütörtökön [november 15.] elszállítani. Egyelőre azonban hiányosak a munkafeltételek, kevés a gép, csille stb. Egy kompresszor lenne most a legszükségesebb.”²⁹ Ahogyan a cikkíró is jelezte, az eszközhiány mellett a szállítás kérdése volt a legégetőbb probléma, mert a korábbi Ágfalva-Brennbergbánya vasúti leágazás megszüntetését követően csak közúton lehetett megközelíteni a települést. Tehergépkocsikat és személyautókat igényelni viszont nem volt egyszerű ebben az időszakban, ugyanis november folyamán többnyire sztrájkoltak a MÁVAUT (a munkás-szállításért felelős közlekedési vállalat) és a taxi vállalat sofőrei, továbbá a jármű-állományban is károk keletkeztek a forradalom idején. Magának Fallernak is gondot okozott a napi utazás megszervezése. „Jelenleg nehézséget okoz a Brennbergbányára való közlekedés, mert a helybeli autótaxi vállalattal megállapodtunk ugyan, de napok óta már nem bocsát rendelkezésre gépkocsit, amely munkatársaimmal együtt bennünket a bánya területére szállítana.”³⁰

Azonban az újranyitás tényét, amely végtére is hivatalos keretek között ment végbe, de mégis az előző nomenklatúra kritikájaként volt értelmezhető, – ahogy azt már említettük – lelkesen fogadta a helyi közvélemény és több helyről is segítséget ígértek az ÉS-nek. A Hazánk erről így tudósított: „Már hírt adtunk arról, hogy Brennbergbánya – amit Rákosi-Gerő-féle 'bölcs' gazdaságpolitika 5 évvel ezelőtt bezárattott – újra megkezdte a munkát. Az ötezres kalóriájú prima szénből már eddig is a felszínre került jó pár vagonnal, de egyelőre a bányászat műszaki feltételeit kell biztosítani. Ennek megteremtésére gyors segítséget nyújt a soproni egyetem, ahol Faller Jenő docens vezetésével már készül – s napokon belül meg is lesz – a kompresszor. A Petőházi Cukorgyár egy szivattyúval sietett a bányászok segítségére, amely szivattyú percenként 500 l vizet távolít el a bányából.”³¹ Hogy a munka anyagi alapjai is rendezettek legyenek, a Győr-Sopron megyei Tanács rögtön az elején az ÉS rendelkezésére bocsátott egy 150 000 Ft-os költségkeretet. Végül 1956. december 19-én a szakminisztérium levele is megérkezett, amelyben hozzájárultak, „hogy a régi Óbrennbergi egykori külfejtések területén a visszamaradt széntelep részeket legfeljebb 1 éven keresztül bányássza [mármint az ÉS].”³² Mindezekkel adottá váltak a hosszabb távú mélyművelés előkészítésének feltételei. A buktatók viszont nem a várt pontokon jelentkeztek.

1957. január 10-ig csupán feltárás jellegű munkát tudtak folytatni. Ennek keretében több helyütt, így az óbrennbergi régi külfejtések területén, a Szarvas-hegy északi

²⁹ Brennbergbánya újra ad szenet. In: Hazánk. 1956. november 18. vasárnap

³⁰ KBM D14 D2005.012.01 Jegyzőkönyvi kivonat Sopron város tanácsa végrehajtó bizottságának 1956. évi november hó 23-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből.

³¹ Rövidesen kompresszorral dolgoznak a brennbergi szénbányában. Hazánk. 1956. november 28. szerda

³² KBM D14 D2005.012.01. Czottner Sándor a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium vezetőjének levele a Győr-Sopron megyei Tanács elnökének. Budapest, 1956. december 19.; Ehhez mindenképpen hozzá kell fűznünk, hogy Czottnerek aligha tehettek másként, olyan helyzetben, amikor óriási kiesés mutatkozott a széntermelésben, továbbá éppen hogy elkezdődött a bányász munkástanácsok hatalmának megtörése, illetve a mindennapi munka normalizálása. Másrészt Czottner jól ismerte Fallert, elismerte szakmai tekintélyét, s politikai „semlegessége” miatt engedékenynek mutatkozott vele. Kettejük Brennbergbányával kapcsolatos találkozájáról így számolt be a professzor: „Ami a bánya jogi részét illeti, tekintve, hogy mi most teljesen kívülállók vagyunk, Czottner bányügyi miniszter úr azt mondja, jelentéseket kötelesek vagyunk adni, és rendelkezések alá tartozunk, de mint magánosok [!] állunk és működünk.” KBM D14 D2005.012.01. Jegyzőkönyv. Sopron, 1957. január 11.

lábánál – a napjainkban rendezvények színhelyéül szolgáló mező peremén –, és a sportpályánál próbavágatokat készítettek (összesen 120 méter hosszban). A tetemes, mintegy 200 000 Ft költséggel elvégzett munka során, kizárólag elővájásból 220 tonna szén termeltek ki.³³ A részben fölöslegesnek bizonyult vágatokat azért kellett kihajtani, mert a széntelep meghatározására nem adódott más lehetőség. A széntermelés megindítását normális esetben ugyanis kutatófúrások kell, hogy megelőzzék, ezt követően pedig a meghatározott helyzetű széntelephez megközelítési utat (tárót, vagy aknát) kell nyitni, továbbá megfelelő „munkahelyeket” kell kialakítani a föld alatt, ahonnan a fejtés, illetve szállítás gazdaságosan elvégezhető.³⁴ Mindenekelőtt azonban furni kellett volna.

Faller Jenő már az első napokban javasolta az ÉS vezetőinek „egy könnyű 20-50 m-ig teljesítő képességű kis crélius”³⁵ [helyesen craelius] fúrógép alkalmazását”, és azt is följajánlotta, hogy „annak megszervezése végett szívesen megyek Tatabányára, Dorogra vagy Várpalotára, ahol azt a bányák minden meggyőződésem szerint azonnal rendelkezésemre bocsátották volna, díjmentesen, mint ahogy minden szerv önként segítette a munkát”.³⁶ Faller azonban nem vette számításba az aktuális politikai helyzetet. Az ÉS vezetőinek esze ágában sem volt kéréssel fordulni a forradalmi követeléseket továbbvivő bányüzemekhez, kiváltani ezzel a Kádár-kormány haragját és veszélybe sodorni a brennbergi bányászatot, inkább a politikailag problémamentesnek ítélt Hídépítő és Mélyfúró Vállalattal vették fel a kapcsolatot, amely szintén rendelkezett a szükséges gépparkkal.

November 24-én hivatalos levélben – határidő és az elvégzendő munka ellenértékének megállapítása nélkül – adtak megbízást a Hídépítőnek, amit az november 28. és 30. közötti „*szonkívüli helyszíni szállítással*” el is vállalt. A szonkívüliségből azonban nem lett semmi. Az előzetes egyeztetésekkel szemben – jókora késéssel – december 8-án, szakszemélyzet nélkül leszállítottak egy hatalmas craelius rendszerű fúrótoronyt, a könnyen kezelhető és mozgatható kicsi helyett. Ráadásul a Hídépítőtől másnap leküldött négy szakember Brennbergre érve a fúró helyett rögvést a határnak vette az irányt, s „disszidált”.³⁷

Ezalatt Brennbergben egyre feszültebben várták, hogy mikor kezdődnek meg a fúrások, illetve a tényleges széntermelés. A türelmük december 14-ére elfogyott, s az 55 bányász és műszaki vezető nekilátott a leszállított fúrótorony összeállításának. Lelkesedésük hamar alábbhagyott, amikor kiderült, hogy számos alkatrész hiányzott, s így a gép nem volt tartósan üzemképes. Minderről természetesen értesítették mind a Hídépítőt, mind az összes felettes hatóságot, de addig is, míg nem történik valamiféle

³³ KBM D14 2005.012.01. Feljegyzés Brennbergbánya műszaki és gazdasági helyzetéről 1957. február 1-én.; u.o. A Győr-Sopron Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottság Jogi Osztályának levele a Központi Döntőbizottságnak, Győr, 1957. május 25.

³⁴ Kassai Ferenc: Kézifúrás, ütve és forgatva működő kutatófúrás. In: Bányászati Kézikönyv. IV. köt. Szerk.: Boldizsár Tibor. Budapest, 1965. 448. skk.

³⁵ Az 1890-es években „a svéd Craelius a napjainkban [az idézett mű 1965-ben íródott] is kis átmérőjű magfúrásokhoz a leggyakrabban használt fúróberendezés-típust szerkesztett. E fúrási módszerrel kemény kőzetből zavartalan magmintákat lehet venni. Nemcsak a kőzet minősége, hanem a helyesen vett kőzetmagból a dőlés, hégagtérfogat is meghatározható. A fúrórudazaton vizet vagy iszapot nyomunk keresztül, amellyel egyrészt a fúrókoronát hűtjük, másrészt a kőzetfuradékot távolítjuk el. A fúróberendezés kézi vagy gépi hajtású. A hajtógép lehet gőzgép, villamos motor és Diesel- vagy más belsőégésű motor.” u.o. 480.

³⁶ KBM D14 2005.012.01. Faller Jenő összefoglalója a Központi Döntőbizottságnak, Sopron, 1957. május 29.

³⁷ KBM D14 D2005.012.01. A Győr-Sopron Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottság Jogi Osztályának levele a Központi Döntőbizottságnak, Győr, 1957. május 25.

előrelépés, hogy ne teljen feleslegesen az idő, s ne fogyjon fölöslegesen a pénz sem, folytatták a fentebb említett próbavágatok kihajtását. Ilyen körülmények között természetesen továbbra sem értek el megfelelő eredményt, sőt most már belső ellentétek is rontották a hangulatot. Faller Jenő – érthető módon – fel volt háborodva, hogy a nem bányamérnökökből álló ÉS vezetői figyelmen kívül hagyták javaslatait, továbbá a rendelkezésre álló anyagi keretek ellenére is spóroltak a bánya anyagellátásán (pl. nem küldtek ki elegendő bányafát). Mivel a brennbergi dolgozókra is vonatkozott a bányászok kiemelt bérezését megteremtő december 3-i kormányrendelet, nekik is több bér és kiegészítő juttatás (húségjutalom, pótlékok stb.) járt, ezek kifizetése kapcsán Faller szintén úgy értesült, hogy az ÉS részéről visszaélések történtek.³⁸

A tarthatatlanná vált helyzet tisztázására 1957. január 11-ére – az összes érintett részvételével – értekezletet hívtak össze Sopronba. Itt a Hídépítő és Mélyfúró Vállalat képviselője megpróbálta félremagyarázni a történeteket, illetve igyekezett a MÁV-ra és a Belsped-re (közúti árufuvarozó vállalat) hárítani a Budapestről útnak indított fúrók késlekedését és állítólagos „eltűnését”. Fallerék határozott fenyegetésére, miszerint ha január 15-ig nem történik semmi, akkor az ÉS semminemű költségüket nem téríti meg, ígéretet tett a fúrás megindítására.³⁹

Január 15-én – várakozásaival ellentétben – Faller arról kapott hírt, hogy a megígért gépek, alkatrészek és munkások megérkeztek Brennbergbányára. Azonnal a helyszínre sietett, ahol a Hídépítő „*ott lévő építésvezetője mindent megígért, de az emberek és a gépek még mindig nem dolgoztak, illetve a kis kézifúróval a kertekben valamelyes kisebb fúrásokat kezdtek meg.*”⁴⁰ Látható volt, hogy a budapesti cég nem változtatott hozzáállásán, Faller ennek ellenére is megadta a fúrási programot, amit az építésvezető tudomásul vett és az építési naplóba közösen rögzítettek. Ezenkívül az ÉS képviselője – tényleges biztosítékként – szerződéstervezetet is kért a Hídépítőtől, amire szintén ígéretet adott az építésvezető.⁴¹ „*2-3 nap múlva Faller professzor ismét kiment a helyszínre, eddigre az előbb említett építésvezető már nem volt ott, a munka nem ment! Az ott lévő felperesi emberek [a Hídépítő dolgozói] kezüket lábukat melengették munka helyett, ezenkívül miután messzi vidékekről küldte őket oda a felperes, ahelyett, hogy az ott lévő helyi embereket alkalmazta volna, már csütörtökön délután elutaztak haza és kedden délben jöttek meg... [..] Kardos[i] József főbányamesterünk előtt a felperesi dolgozók azt mondogatták, hogy minek törjék magukat a munkával, hisz a kiküldetési költséget megkapják, ha dolgoznak, ha nem! Ilyen módon természetesen a munka kibírhatalanul lassan ment, az idő múltott, a költségek szaporodtak és a termelés-*

³⁸ KBM D14 D2005.012.01. Jegyzőkönyv. Sopron, 1957. január 11.

³⁹ U.o. Jól jellemzi az akkori viszonyokat, hogy ekkor még fel sem merült a vita jogi útra terelésének lehetősége, pedig az ÉS részéről mindvégig azt hangsúlyozták, hogy a Hídépítő megakadályozta Győr és Sopron – ÉS általi – szénellátását. Márpedig 1957 január 12-től a közellátásra termelő vállalatok felügyeletére is kiterjesztették a statáriális bíráskodás hatókörét (egyben minden 100 főnél több dolgozót foglalkoztató üzemet közérdekű üzemmé nyilvánítottak). De a rendkívüli körülmények között mindenki igyekezett elkerülni a bíróságokat, ráadásul a két fél között soha nem jött létre írásbeli megállapodás, így benyújtható bizonyítékokkal is alig rendelkeztek.

⁴⁰ KBM D14 D2005.012.01. A Győr-Sopron Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottság Jogi Osztályának levele a Központi Döntőbizottságnak. Győr, 1957. május 25. 2.o.

⁴¹ KBM D14 D2005.012.01. A Központi Döntőbizottság 1957. május 31-én tartott tárgyalásán készült jegyzőkönyv. 2.o.

ben nagyon komoly kiesés mutatkozott, ami az illetékeseket arra a gondolatra vezette, hogy a brennbergi bányászattal nem érdemes foglalkozni, azt be kell szüntetni.”⁴²

Ahogy az idézetből is kitűnik az ÉS vezetőinek lassanként szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy a sok késlekedés miatt – önhibájukon kívül – elúszik a történelmi helyzet kínálta lehetőség, amely megfelelő figyelmet és támogatást biztosított a brennbergi bányászat újjáélesztéséhez. Nem várhatták el, hogy a laikus tanácsi vezetők lankadatlan lelkesedéssel támogassák a nagy hírveréssel beharangozott és a megye szénellátásának megoldását ígérő bányát, még akkor sem ha – a túlzottan magas önköltség mellett – sikerült Sopron ellátását biztosítani. Sürgősen eredményeket kellett felmutatniuk, avagy újra kellett gondolniuk a vállalkozás jövőjét.

„Január 24-én ismét kint járt Faller professzor [...] és miután látta a felperesi semmittevést, – hisz összesen kb. 40 m mélységet fúrt a felperes két hónap alatt akkor, amidőn a napi teljesítményének [!] az ottani talajviszonyokat tekintve 30 m körüli mélységnek kellett volna lennie, – látta végül, hogy hiába adta meg a programot, annak teljesítése a felperes dolgozóinak semmittevése miatt nincs biztosítva, kénytelen volt a munkálatokat azonnali hatállyal leállítani.” Pontosabban nem saját elhatározásából, hanem a minisztérium utasítására, de azzal egyetértve tette ezt. A közeljövőre nézve szó sem lehetett más vállalat megbízásáról, „hisz a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának anyagi erőforrásai sem [voltak] kimeríthetetlenek.”⁴³

A Hídépítőt azonban nem zavarta, hogy mindenki őket tartotta a sikertelenség okozójának, és január 29-én egy szerződéstervezetet terjesztettek az ÉS elé, amit ez természetesen nem fogadhatott el. Ezt követően pedig kiküldték Budapestről az addigi költségeiket tartalmazó számlát, ebből nagy huzavona után az ÉS 62 293 Ft-ot ki is fizetett, de a „meghiúsulási kötbérre” vonatkozó követelést elutasította, amiért a Hídépítő részéről március folyamán keresetet nyújtottak be a Központi Döntő-bizottsághoz. Ezen a szemtelenségen már a Győr-Sopron Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Tervosztálya (mint I. rendű alperes), illetve a Győr-Sopron Megyei Tanács Bányászati és Építőanyagipari Egyesülés (mint II. r. alperes) is oly mértékben felháborodott, hogy kártérítés igényével viszontkeresetet adott be a Hídépítővel – mint felperessel – szemben. A pereskedés végül a május 31-ei budapesti tárgyaláson zárult le, ahol a Központi Döntőbizottság elutasította mindkét követelést, de a felperest kötelezte, hogy „a II. r. alperes részére fizessen meg 9.739 Ft-ot.”⁴⁴ Azt már mondanunk se kell, hogy ez a pereskedés – a győzelem dacára – sem használt a szénbányának.

Építeni vagy bezárni?

A kutatások leállítását követően Faller Jenő 1957. február 1-jén feljegyzést készített *Brennbergbánya műszaki és gazdasági helyzetéről* az ÉS, a tanácsi szervek és a minisztérium részére.⁴⁵ A rendkívül tényszerű dokumentum felvázolja pro és contra, a

⁴² KBM D14 D2005.012.01. A Győr-Sopron Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottság Jogi Osztályának levele a Központi Döntőbizottságnak. Győr, 1957. május 25. 2.o.

⁴³ U.o. 3.o.

⁴⁴ KBM D14 D2005.012.01. A Központi Döntőbizottság 1957. május 31-én tartott tárgyalásán készült jegyzőkönyv.

⁴⁵ KBM D14 D2005.012.01. Faller Jenő: Feljegyzés Brennbergbánya műszaki és gazdasági helyzetéről 1957. február 1-én. A következő idézetek forrása ugyanitt.

bányászkodás eredményeit, illetve költségeit. Eszerint a ráfordítások és a bevételek a következőképpen alakultak:

	November	December	Január	Összesen
Anyag	1,2	29,0	32,7	62,9
Munkabér	55,3	100,1	140,0	295,4
SZTK	5,6	10,0	14,0	29,6
Rezsi	20,8	48,1	65,0	133,9
Összesen	82,9	187,2	251,7	521,8
Termelési érték	137,1			
Ráfizetés / Vesztesség	384,7			

Költségek 1957. II. 1-ig 1000 Ft-ban

Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a döntéshozatalkor nem szabad elfelejteni: „a bánya megnyitását kényszer szülte, amikor a gazdaságosság kérdése nem volt elsőrendű szempont”. Ennek megfelelően – eltekintve a költségektől – „a bánya elsőrendű feladatát – nevezetesen azt, hogy a nov. 4. utáni országos szénhiányban a város [Sopron] közüzemeit szénrel lássa el – teljesítette”. A korábban jelzett decemberi 220 tonnával együtt január végéig összesen 730 tonna szenet hoztak a felszínre, ami – magas fűtőértékét tekintve – sokkal nagyobb hasznot is hozhatott volna, ha nem állapítják meg viszonylag alacsonyan a szén eladási árát.⁴⁶ A gyötrelmes kutatási folyamat eredményeként is sikerült január végére – a föld alatt – egy 2,5 m átlagos telepvastagságú, 1850 tonna szenet tartalmazó réteget, 570 m²-es területen fejtsre előkészíteni.

A jövőre nézve Faller három alternatívát tartott lehetségesnek:

- „Amennyiben a vállalkozás bizonytalanságát illetékesek tovább vállalni nem óhajtják, úgy lehetőség van arra, hogy a ... [fent] megadott szénvagyont azonnal lefejtsük. Ebben az esetben [...] az eddigi ráfizetés 37.000 Ft-al csökken...”
- „Amennyiben az illetékesek a vállalkozást tovább óhajtják folytatni; úgy a jelenleg telepített É-irányú előkészítő vágatpár továbbhajtásával a lefejthető szénvagyont [...] tovább lehet bővíteni. [...] Miután a jelentősebb beruházásokat már elvégeztük, ésszerűnek látszik eme második alternatíva választása.”
- „Végül elképzelhető az a megoldás is, hogy az egész létesítményt a Soproni Műszaki Egyetem Bányamérnöki Kara veszi át egyetemi tanbánya céljára. [...] Ugyanekkor a termelés természetesen azonnal megszűnik, a további bányászati tevékenység kizárólag fenntartásra és egyes bemutató létesítmények kiképzésére szorítkozik, [...] tehát nem fejthető le a [...] megadott, előkészített szénvagyont sem.”

⁴⁶ A probléma részben abból adódott, hogy a rögtönzött üzem nem rendelkezett osztályozó részleggel, illetve berendezésekkel, így a darás állagú és a darabos szén együttesen került elszállításra. Ennek megfelelően hiába volt magas a fűtőértéke, állaga miatt a „keveréket” az alacsonyabb árú daraszén kategóriájába sorolták. Megoldást a szén brikettézése (egységes méretű korongokká sajtólása) jelentette volna, amit később meg is próbáltak.

Ezzel a jelentéssel Faljer lezártak tekintette az ügyben vállalt közvetlen szerepét. Belefáradt abba, hogy a vállalkozáson belül az egyszerű brennbergi bányászokon kívül senki sem osztotta lelkesedését és áldozatos tenni akarását. Mindezt tetézte a Hídépítő vállalat viselkedése. Végül 1957. február 19-én levélben jelentette be: „*Sajnálattal közlöm, hogy a brennbergi bányászattal kapcsolatos szaktanácsadást, nagyfokú elfoglaltságom miatt [ekkor már hónapok óta dolgozott a Központi Bányászati Múzeum létrehozásán] tovább ellátni nem tudom. Szívesen segítem azonban az egyesülést...*”⁴⁷

Az utolsó stáció

A termelési eredmények meggyőzték a Megyei Tanács illetékes szerveit (Tervosztály, Ipari Osztály), hogy az állandó rossz hírek dacára február elejére sikerült lerakni a gazdaságos termelés alapjait, így – már csak az addig befektetett tetemes pénzüsszegek miatt is – folytatni kell a vállalkozást, vagyis Faller második ajánlatát fogadták el. A bánya jogállását tekintve, a Nehézipari Minisztérium – bonyolult politikai jelentősége miatt – továbbra sem kívánta azt átvenni, ebből adódóan az ÉS keretein belüli működés a kívülállóságot konzerválta. Ez a helyzet magában hordozta az állandó megszüntethetőség lehetőségét is, ami 1959-ben – némileg váratlanul – be is következett.

A kívülállóság ellenére az egyre jobb teljesítményt nyújtó bányának a minisztérium 1957-ben és 1958-ban is megadta a működési engedélyt, míg az Országos Tervhivatal Szénbányászati Főosztálya 1958-ban már 1 180 000 Ft-nyi beruházási hitelt biztosított. 1957 folyamán komoly sikert ért el a termelés önköltségének – a tervezett – 200 Ft/t-ról 154 Ft/t-ra csökkentésével. Ezt részben az tette lehetővé, hogy az év elején fejtésre előkészített ó-brennbergi telepben és folytatásában a Fallerék által becsült szénmennyiség háromszorosát találták. Gondolva az utóbbi terület 1958. áprilisi kimerülésére, folytatták az ún. sportpályai táró feltárását, de végül ez nem hozott sikert, viszont az ó-brennbergi Márta táró megnyitása (1958 márciusától) igen.⁴⁸

Faller Jenő távozását követően sem szűnt meg a kapcsolat az egyetemmel, 1957 végétől a megszűnésig fia, Faller Gusztáv (szintén bányamérnök, adjunktus), 1958 tavaszán pedig Zambó János (bányamérnök, egyetemi tanár) látta el tanácsokkal az ÉS-t. Előbbi kidolgozta a kitermelt szénpor még gazdaságosabb hasznosítását lehetővé tevő brikettüzem, illetve egy kísérleti briketterőmű (az egykori Sopron-akna helyén) terveit.⁴⁹ Zambó pedig a továbblépésnek és a biztos jövő zálogának tekintett Erzsébet-akna újranityását előkészítő kutatásokat vezényelte le.⁵⁰ A kort kitűnően jellemzi, hogy egy ezermester „újító”, Sebestyén Gyula is szerepet kapott mint meghívott szakember. Ő szerkesztette meg a brikettüzem sajtológépét, továbbá a szállítás kérdésé-

⁴⁷ KBM D14 D2005.012.01. Faller Jenő levele Bognár Lászlónak, az ÉS igazgatójának. Sopron, 1959. február 19.

⁴⁸ KBM D38 D2005.197.01. Jegyzőkönyv a Brennbergbányával kapcsolatos jelenlegi és jövőbeni problémák, illetve intézkedések megoldása tárgyában. Sopron, 1958. február 20.

⁴⁹ KBM D38 D2005.195.01. Faller Gusztáv: Szakvélemény a Brennbergbányán létesítendő kísérleti briketterőmű tárgyában. Sopron, 1958. február 29.

⁵⁰ KBM D38 D2005.194.01. Zambó János: Kutatási zárójelentés. A cca 100 éve felhagyott brennbergbányai Erzsébet-akna bányamezőjének újranityási lehetősége. Sopron, 1958. április 8.

nek megoldására belefogott egy Brennberg és Ágfalva közötti kisvasút kiépítésébe. Ez utóbbit még 1958 februárjában elvetették, mert a napi 3-4 vagonos termelés (átlag 30 tonna) mellett egyelőre olcsóbbnak látszott a közúton történő szállítás.

Jogosan teszi fel a kérdést az olvasó, ha ilyen jó eredményeket tudott produkálni a bánya, akkor miért is zárták be 1959-ben? Mint erre korábban már utaltunk, az ide vonatkozó források csekély száma miatt nem tudunk pontos választ adni. Ami ismert az az, hogy a nagy reményekkel elindított Erzsébet-aknai feltárásnál komoly problémák jelentkeztek. 1958. augusztus 26-án víz tört az aknába, amit az adott műszaki feltételek mellett még szeptember végére sem tudtak megszüntetni. Ráadásul az eredetileg két lejtaknásra tervezett rendszerből – kerethiány miatt – korábban az egyik építését törölni kellett, míg a víz természetesen a már kiépítettet öntötte el. Másrészt az egyre több gépi berendezést, valamint gépkocsis szállítást alkalmazó bánya üzemanyag-költségei – tetézve az áremelkedéssel – ugrásszerűen megnövekedtek. Mindezek következtében 1958 őszére a bánya ismét költségessé vált, s a Megyei Tanács rögtön jelezte, hogy nem hajlandó több veszteséget megtéríteni.⁵¹ Különösképp elzárkózott a Sebestyén „újító” által konstruált és használhatatlannak bizonyuló brikettprés kijavíttatásával kapcsolatban, ezért a brikettezéssel kapcsolatos kísérletezést 1958. szeptember 25-i hatállyal leállították. A vállalkozásban érintett szervek megállapodása szerint ezeket a problémákat 1959. április 1-ig kellett volna megoldani, de ehhez mindenképpen az Országos Tervhivatal anyagi segítségére lett volna szükség.⁵² A politikai vezetés viszont ekkor már lemondott Brennbergéről. Az több mint két éves működés során oly sokszor elhangzott kérés, hogy a Nehézipari Minisztérium vegye át a bánya felügyeletét – többszöri hitegetést követően – végleg elutasításra talált, így a Brennbergbánya sorsa végleg megpecsételődött.

Az erre utaló jelek alapján úgy sejtjük, Czotzner Sándor miniszter esélyt akart adni az 1951-52 folyamán politikai okokból bezárt bánya újjáélesztésére, illetve csillapítani akarta a „megbontott” soproni egyetem „kemény magjának” elégedetlenségét. 1959-re azonban kiderült, hogy a bezárt bánya komolyabb beruházások nélkül már nem állítható helyre, s ezzel egy időben az egyetemi bányamérnök-képzést is végleg felszámolták Sopronban.

⁵¹ Márpedig az ekkor 191-200 Ft-ra emelkedett tonnánkénti önköltség még így is az országos átlag alatt maradt.

⁵² KBM D38 D2005.197.01. Jegyzőkönyv a Győr-Sopron megyei Tanács Bánya- és Építőipari E.-nél. A Brennbergi Szénbánya, valamint a létesítendő brikettüzem kivizsgálása tárgyában. Sopron, 1958. szeptember 24.

A kelet-európai politikai változások kiindulópontja Sztálin váratlan halála volt. 1953. március 5-én. A Kreml vezetését először a Georgij Malenkov, Lavrentyij Berija és Nyikita Hruscsov alkotta triumvirátus vette át. Sztálin halála iránymódosításra adott lehetőséget a szovjet külpolitikában. Malenkov meghirdette az enyhülés reményét felcsillantó, és a Nyugattal való békés együttélés elemét magába foglaló új szovjet külpolitikát.¹ Ezzel viszont nem várt változásokat indított el a szocialista tömb országaiban.

A blokkon belüli nyugtalanság jelei elsőként Csehszlovákiában jelentkeztek. 1953. márciusában Klement Gottwald – egy valószínűleg Moszkvában, Sztálin temetésén összeszedett megfázás következtében – meghalt. A prominens csehszlovák pártfunkcionárius és moszkvai pártfogóinak kiesése jól érzékelhető, bátorító lökést adott a lakosságnak. A nyugtalanság közvetlen kiváltó oka az a pénzügyi reform volt, amely egyrészt a jobban kereső munkások megtakarításait sodorta veszélybe, másrészt – a megemelkedett árszínvonal révén – a szegényebb munkás és paraszti rétegek megélhetését nehezítette. Június 1-jén Plzenben (Pilsen) került sor megmozdulásokra. A város egy teljes napig a demonstráló munkások kezére került, akik nem csupán gazdasági, hanem politikai változásokat is követeltek.² A munkások mindazonáltal a rendszer megdöntésére nem szólítottak fel, ráadásul a spontán keletkezett mozgalom élére nem állt senki. Nem került sor vérontásra sem. Miután a hadsereg vonakodott tüzet nyitni a tüntetőkre, különleges rendőri osztagokat kértek fel a rendteremtésre, akikkel szemben a demonstrálók nem tanúsítottak ellenállást.³

A gazdaságpolitika elleni tiltakozás volt az előzménye az 1953. június közepén kirobbant kelet-német felkelésnek is. A kelet-német kormány által erőltetett iparosítás és kényszer-kollektivizálás a lakosság tömeges Nyugat-Németországba menekülését vonta maga után. 1953. első öt hónapjában 185 000-en távoztak a másik német államba, míg az előző évben összesen 150.000 ember hagyta el az NDK-t.⁴ Moszkva nyomására a Német Szocialista Egységpárt Politikai Bizottsága határozatban ítélte el az addigi gazdaságpolitikát, elismerte az elkövetett hibákat és az elmúlt hónapok népszerűtlen intézkedéseit visszavonta. Mivel azonban az intézkedések a normaemelés érintetlenül hagyták, a kelet-berlini munkások 1953. június 16-án spontán munkabeszüntetéssel és tömegdemonstrációval válaszoltak. Munkások ezrei vonultak a kormány épülete elé, és követelték a normaemelés visszavonását, Walter Ulbricht lemondását, Németország újraegyesítését és szabad választások megtartását. A következő napon, június 17-én Kelet-Berlinben általános sztrájk robbant ki, több vi-

* Az írás eredetileg „Der internationale Kontext der Ungarnkrise“ címmel a *Vom Traum zum Trauma. Der Ungarnaufstand 1956*. c. kiállításához kapcsolódó tanulmánykötetben (Eisenstadt, 2006., 77-84.) jelent meg. A magyar fordítást a kiállítási projekt vezetőjének hozzájárulásával közöljük; a kötet ábraanyagát nem vettük át. A cikket Tóth Imre fordította. [A szerk.]

¹ Günter Bischof: *Eindämmerung und Koexistenz oder „Rollback“ und Befreiung? Die Vereinigten Staaten, das Sowjetimperium und die Ungarnkrise im Kalten Krieg, 1948-1956*. In: Erwin Schmindl (Hg.): *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*, Wien, 2003.

² *Propyläen Weltgeschichte*, Bd. 10 Frankfurt, 1986. 208.

³ Michael Heller-Alexander Nekrich: *Geschichte der Sowjetunion*. Königstein, 1981. 207.

⁴ Uo. 208.

déki városban – például Lipcsében és Drezdában – is nyugtalanság támadt. A kezdődő népmozgalom leverése érdekében Moszkva páncélosokat vetett be. A szovjet vezetés a munkásfelkelés véres elfojtását fasiszta zendülés leveréseként állította be.⁵

A Kreml időközben teljes nyugtalansággal figyelte a magyarországi fejleményeket is. A Rákosi vezette Magyar Dolgozók Pártja katasztrofális gazdasági helyzetbe sodorta az országot. 1953 elején ezért más magyar vezető politikusokkal Moszkvába idézték, követelve a teljesen eltúlzott iparosítás és a mezőgazdasági kényszer-kollektívizálás leállítását. A magyar vezetést ennek érdekében a kormány átalakítására, valamint a hatalom megosztására, a párt és állami vezetés szétválasztására is felszólították. Rákosinak le kellett mondania a miniszterelnöki tisztségéről, ám a pártfőtitkári posztot megtartotta. Kormányfőnek a mérsékeltnek számító, és Rákosi ellenzékéhez tartozó Nagy Imrét nevezték ki.⁶ Ezután Nagy volt az a vezető, aki – Moszkva támogatását a háta mögött tudva – Magyarország politikáját meghatározta. Nagy azonnal – 1953. július 4-i kormányfői bemutatkozó beszédében – egy sor reformot jelentett be. Az ipari termelés tervszámait leszállította, ugyanakkor jelentős mezőgazdasági beruházásokra tett ígéretet, lehetővé téve a parasztok számára a szövetkezetekből való kilépést. Az egyházak működésének szabadságot kívánt biztosítani. A következő hónapokban számos politikai fogoly szabadon bocsátására került sor.⁷ Mindennek köszönhetően Magyarországon széleskörű liberalizálódási folyamat vette kezdetét, amelynek aktív részese volt az egyetemi, főiskolai diákságtól az író társadalmon át az egész értelmiség. Az új kurzus idején a legkülönbözőbb társadalmi szervezetek és körök alakultak az országban.⁸ A Nagy Imre-féle reformkurzus azonban mind Moszkva, mind pedig a Rákosi köréhez tartozó kommunista elit számára túlságosan radikálisnak látszott. 1955 áprilisában ezért Nagyot először a miniszterelnöki székéből távolították el, majd később a pártból is kizárták. Helyére a politikailag jelentéktelen, fiatal Hegedűs Andrást állították a kormány élére.

1955 az enyhülés éve volt. Május 15-én írták alá az Osztrák Államszerződést, júliusban került sor a genfi négyhatalmi találkozóra és a nagyhatalmak bizonyos mértékű közeledésére. Ezzel egyidejűleg a Szovjetunió és Jugoszlávia között fennálló éles ellentét is tompulni látszott. Decemberben 16 új állam lett tagja az ENSZ-nek, közöttük Ausztria és Magyarország.

1956 jelentős politikai felütéssel kezdődött. Az SZKP XX. kongresszusán Hruscsov híressé vált február 25-i titkos beszédében szakított az addigi sztálini típusú modellel, meghirdette a szocialista építés helyi sajátosságokat figyelembe vevő módszerét, kiváltva ezzel – amint az Sztálin halála után is történt – a Moszkva gyámködése elleni tiltakozás legújabb hullámát.

A sztálinizmus büntetteinek hivatalos beismerését követő első reakció a lengyelországi munkásfelkelés volt, 1956. június 28-án. A felkelés békés demonstrációnak indult, hamarosan azonban politikai színezetű tüntetéssé vált. A munkások kenyeret és a szovjet csapatok Lengyelországból történő kivonását követelték. A felkelők szétkergetésével megbízott reguláris hadsereg katonái megtagadták a fegyverhasználatot,

⁵ Uo.

⁶ Uo. 209.

⁷ Propyläen 209.

⁸ Heller-Nekrich 1981. 209.

és inkább barátkozni kezdtek a demonstrálókkal. A kormányzat rendkívüli állapotot rendelt el, mozgósította a Belügyminisztérium páncélos alakulatait, végül pedig leverte a felkelést.⁹

Időközben Varsóban – belső harcok után – Vladislav Gomulka került hatalomra. Gomulka két nappal a magyarországi forradalom előtt, október 21-én reform-kommunistaként került Lengyelország élére. „Nemzeti érzelmű” vezetőként a korábbi sztálini időszak alatt több évet töltött börtönben, ami miatt a lengyelek nagy részének szemében egyenesen nemzeti hősnak számított. A Központi Bizottság első titkárává való megválasztására mindenestre Moszkvával való előzetes egyeztetés nélkül került sor. A hír hallatán Hruscsov teljesen magán kívül volt és személyesen látogatott el Varsóba, hogy a kialakult helyzetről tájékozódjon. A Gomulka–Hruscsov találkozára rendkívül fagyos légkörben került sor, miközben a Vörös Hadsereg csapatai már Varsó irányába meneteltek. Gomulka egyfelől kilátásba helyezte, hogy ellenállnak a szovjet támadásnak, másfelől azonban biztosította Moszkvát Lengyelország szövetségi hűségéről és a Varsói Szerződés értelmében nem vonta kétségbe a szovjet csapatok Lengyelországban való állomásoztatásának jogát. Ez utóbbi Hruscsov számára is elfogadható kompromisszumot jelentett, és leállították a hadsereg Varsó felé vonulását.¹⁰

Miközben az SZKP XX. kongresszusa után erjedési folyamat indult meg Kelet-Közép-Európában, Egyiptomban is látványosan felgyorsultak az események. 1956. június 18-án, az utolsó angol katonai távozásával lezárult a brit világalom egy korszaka; hetven év után Egyiptom visszaszerezte az ellenőrzést a – még a nemzetközi Csatorna Társaság kezén lévő – Szezei-csatornáig terjedő terület felett. Június 23-án Gamal Abd el-Nassert választották az ország elnökévé, aki egy hónappal később, 1956. július 26-án – első döntéseinek egyikével – államosította a világ legnagyobb mesterséges vízi útját.

A döntés előzménye az a nézeteltérés volt, amely Egyiptom és a nyugati hatalmak között alakult ki a megvalósítandó Asszuáni gát finanszírozása körül. A létesítmény megépítését néhány évvel korábban döntötték el Egyiptomban, hogy az ország mezőgazdaságát függetleníteni tudják a Nílus-delta áradásaitól. A beruházást az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Világbank támogatásával kívánták megvalósítani. A tervezés már előrehaladott állapotban volt, amikor Washington hírére vette Egyiptomnak szánt bizonyos kelet-európai fegyverszállításoknak.¹¹ 1956. július 20-án Dulles amerikai külügyminiszter magához rendelte az egyiptomi követet, hogy közölje vele: az Egyesült Államok visszavonja a gát megépítése kapcsán tett ajánlatát. Nasszer ez előtt még kísérletet tett arra, hogy a nyugati hatalmakat egy szovjet pénzügyi ajánlat megszűnésével nyomás alá helyezze. A Nyugat azonban nem adott túl nagy hitelt Nasszer szavainak, aki – figyelemmel arra, hogy presztízsét az események jelentősen csorbíthatják – válaszképpen államosította a Szezei csatornát. Az elnök ezek után a csatorna bevételeiből kívánta az asszuáni gát építését finanszírozni.¹²

Az önmagukat a Szezei-csatorna gyámjainak tekintető Franciaországban és Nagy Britanniában – ahol a gyarmati dekolonizációs folyamatokat (pl. Algériában) nyíltan

⁹ Uo. 223.

¹⁰ Bogdan Goralczyk: Die ereignisse in Ugar 1956 aus polnischer Perspektive. In: Schmid, 2003. 188.

¹¹ Kairói fegyvermegrendelésre 1956 szeptemberében mintegy 150 millió dollár értékben érkeztek korszerű hadieszközök Prága közbeiktatásával a Szovjetunióból Egyiptomba.

¹² Chronik des 20. Jahrhunderts. 10. Kiadás, Dortmund, 1982. 823.

támogató Nasszer egyébként is szálka volt a kormányok szemében – azonnal válságstábot hívtak össze. Christian Pineau francia külügyminiszter Párizsban kijelentette, hogy Nasszer eljárása a Rajna-vidék 1936-os Hitler általi megszállásához hasonlatos. Egy ilyen hibához ez alkalommal nem kívántak hozzájárulni. London véleménye az volt, hogy a Szezei csatornát haladéktalanul ismét nemzetközi ellenőrzés alá kell helyezni. Washington, noha határozottan helytelenítette Nasszer eljárás módját, elutasította a katonai és gazdasági szankciók bevezetését, kiváltképpen pedig ellenezte, hogy a kérdést Izrael ügyével összekapcsolják.

Miközben a nemzetközi porondon az ügy megoldásán buzgólkodtak, Anthony Eden brit miniszterelnök 1956. július 26-án kiadta a feladatot munkatársainak, hogy dolgozzák ki az Egyiptom elleni katonai beavatkozás tervét. Teljes volt az egyetértés abban, hogy ilyen akciót csakis a franciákkal szorosan vállalva lehet kivitelezni. A tervezet többszöri átdolgozása után Párizs előhozakodott az „izraeli kártyával”. Egy esetleges Egyiptom elleni izraeli rajtaütés kiváló ürügyet teremtett volna a francia–angol beavatkozásra, amely ezáltal egy izraeli–egyiptomi háború megakadályozását célzó akció képében tűnhetett föl.

A Muskétás-hadművelet a tervek szerint alakult. Az izraeli csapatok 1956. október 29-én rajtaütésszerű hadműveletekbe fogtak a Sinai-félszigeten. A franciák által rendelkezésre bocsátott Mystère típusú sugárhajtású repülőgépek, valamint összerakék meghajtású járműveik jelentősen növelték az izraeli hadsereg ütőerejét. Október 30-án Nagy Britannia és Franciaország ultimátumban követelte Egyiptomtól és Izraeltól a harcok 12 órán belüli befejezését. Amint az várható volt, Nasszer visszautasította a felszólítást, amellyel megadta a remélt jogcímet az intervencióra. Ezt követően már október 31-én megkezdődtek az angol és francia légitámadások Egyiptom ellen, november 5-én pedig megtörtént az ejtőernyős invázió Port Said és Port Fuad ellen. Két nappal később, november 7-én – a nagy nemzetközi nyomásnak engedve – vitathatatlan győzelme ellenére Nagy Britannia és Franciaország beszüntette a harci cselekményeket. Intervenció alakulataikat november 21-én ENSZ csapatok váltották föl. Az utolsó brit–francia egységek december 22-én hagyták el Egyiptomot.¹³

A Muskétás-hadművelet katonai szempontból kétségkívül eredményesen zárult, politikailag azonban gyászos vereséggel ért föl. A vállalkozás mérlege katasztrofális volt. A katonai események hatására az egyiptomi államfő helyzete – a várakozásokkal ellentétben – nem gyengült, inkább erősödött. Ahelyett, hogy a Szezei-csatorna feletti nyugati ellenőrzés helyreállt volna, az elsüllyesztett hajók egyelőre teljesen elzárták és használhatatlanná tették azt. Az olajvezetékek felrobbantása ugyanakkor rendkívüli mértékben korlátozta a közel-keleti kőolajszállításokat, aminek eredményeképpen Európában korlátozni voltak kénytelenek a fűtőolaj- és benzinfogyasztást.¹⁴

Dmitrij Szepilov szovjet külügyminiszter így nyilatkozott az Egyiptom elleni angol–francia támadásról: „Franciaország és Nagy Britannia elkezdte hát katonai akcióját. Ezt a lépést mi bűncselekménynek minősítjük. Azáltal, hogy ezt az agressziót kirobbantották, bizonyosságát adták annak, hogy képtelenek a mindenfajta párbeszédre.”¹⁵ A konzervatívok egyik gyűlésén Selwyn Lloyd a következőképpen vette védelmébe a

¹³ Hans Rudolf Fuhrer: Ungarn und Suez: Militärische Aspekte einer Doppelkrise im Kalten Krieg. In: Schmidl 2003. 152.

¹⁴ Chronik, 1982. 832.

¹⁵ *National Zeitung*, 1956. november 2. Abendausgabe 2. o.

brit kormány külpolitikáját: „A kormány úgy gondolta, hogy az arabok és izraeliek közötti feszültség újabb világháborúhoz vezethet, ezért elhatározta, hogy időben közbe lép. (...) Ha önöket valaki azzal fenyegeti, hogy elvágja a torkukat, vajon agresszióknak számít-e kiütni a kést az illető kezéből?”¹⁶ Pineau francia külügyminiszter nyilatkozata a párizsi rádióban: „Mélységesen sajnálom, hogy néhány kormány szükségesnek lát támogatni egy kis egyiptomi diktátort, aki megveti és lábbal tapossa a nemzetközi jogot és erkölcsöt, miközben túl az osztrák határon a bátor magyar nép vérént ontja a szabadságért anélkül, hogy bárki is a segítségére sietne.”¹⁷ A brit munkáspárt képviselője, Hugh Gaitskell, Sir Winston Churchill 1938-ban, a müncheni egyezmény kapcsán elhangzott kijelentését idézte az Alsóház ülésén: „A háború és a szegény között választhattunk – a szegényt választottuk és megkapjuk a háborút. Most – így Gaitskell – a háborút választottuk, de a szegény sem fog elmaradni.”

Ami az Egyesült Államok és különösen az elnök magatartását illeti, Dwight D. Eisenhower a krízis két hete alatt, minden bizonnyal rendkívül nehéz helyzetben találta magát. A két eszkalálódó válság november elején összeért és egymásra rakódott. A külpolitikai problémák ráadásul Eisenhower személyes karrierje szempontjából is a legrosszabbkor jelentkeztek, mivel egybeestek az elnökválasztási küzdelem utolsó periódusával. Az amerikai választásokra 1956. november 6-án került sor, nagyjából akkor, amikor mind a magyar kérdés, mind pedig Szuezi ügye is fordulópontjához érkezett. Az elnök helyzetét nehezítette, hogy épp a kettős válság idején külügyminiszterére, John Foster Dullesre súlyos operáció várt, és kénytelen volt kórházba vonulni.

A szuezi válság kezelésének ügye november elejétől maga mögé utasította a magyar kérdés elemzésére és megoldására tett erőfeszítéseket Washingtonban. Az, hogy az Amerikai Egyesült Államok részéről nem várható direkt beavatkozás Magyarországi ügyében, 1953 óta többé-kevésbé biztosra vehető volt. Eisenhower kerülte annak minden lehetőségét, hogy a szovjet befolyási övezet ügyeibe beleártsa magát.¹⁸ Ennek ellenére november 5-én sürgős felhívást intézett Nyikolaj A. Bulganyin szovjet külügyminiszterhez, amelyben felszólította Moszkvát a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonására.¹⁹

A szovjet válasz azonnali volt, és egyáltalán nem utalt a Magyarországgal szemben éppen zajló brutális eljárásra, ellenkezőleg: Bulganyin megfenyegette Franciaországot és Nagy Britanniát az atomfegyver bevetésével abban az esetben, ha azok nem vonulnának ki Egyiptomból. „*Szilárdan elhatároztuk, hogy a támadást erőszakkal elfojtjuk, és az egyiptomi háborúnak véget vetünk.*” – hangsúlyozta Edenhez küldött jegyzékében Bulganyin, hozzátéve: *Nagy-Britanniának érdemes elgondolkodnia azon, milyen helyzetbe kerülne, ha egy hatalmas nemzet támadást indítana ellene, mégpedig nem hajókkal, és nem is repülőgépekkel, hanem rakétákkal.*²⁰ A Bulganyin-féle levél kézhezvételét követően Londonban és Párizsban rendkívüli értekezletet tartottak a kabinetek, amelynek végén határozott hangnemben visszautasították a szovjet fenyegetést. A helyzetet szinte az abszurditásig fokozta Bulganyin ajánlata Eisenhowernek,

¹⁶ *National Zeitung*, 1956. november 2. Abendblatt 1. o.

¹⁷ *Die Wochen-Presse*, 1956. november 10. 5. o.

¹⁸ Bischof 2003. 124.

¹⁹ *Neuer Kurier*, 1956. november 6. 2.

²⁰ *Das kleine Volksblatt*, 1956. november 7. 4. o.

amelyben közös fellépést javasolt a francia–angol invázió megfékezésére. Eisenhower az ajánlatot, mint elképzelhetetlen eshetőséget, visszautasította. A Fehér Ház mindazonáltal nyilatkozatban szólította föl a Szovjetuniót csapatainak kivonására Magyarországról. A szovjet ajánlatot pedig olyan kísérletnek tekintették, melynek célja elterelni a világ közvéleményének figyelmét a magyar tragédiáról.²¹

A Szuazzel kapcsolatos szovjet atomfenyegetés árnyékában Eisenhower még nagyobb óvatossággal viselkedett a magyar ügy iránt. Ezen felbátorodva Moszkva „önkéntesek” bevetését is kilátásba helyezte arra az esetre, ha a francia, angol és izraeli csapatok nem hagyják el Egyiptomot. A hivatalos szovjet hírügynökség, a TASSZ jelentése szerint: *„A kormány nem gördít akadályokat az önkéntesek Egyiptomban való harcoklása elé, amennyiben az agresszorok nem engedelmesskednek az ENSZ csapatkivonásáról szóló határozatának. Már önkéntesek ezrei ajánlották fel a segítségüket erre az esetre.”*²² Miközben hivatalos brit körökben az iménti nyilatkozatot az arab világhoz intézett propagandaszólamnak minősítették, Eisenhower a következő állásfoglalást tette közzé: *„A közel-keleti szovjet beavatkozás veszélye már a jelen pillanatban is érezhetően csökkenni fog, amennyiben az ENSZ rendfenntartó erők megjelennek a helyszínen.”*²³

Újra meg újra felmerül a kérdés, volt-e közvetlen összefüggés a magyar és a szuezi válság között. Azt mondhatjuk, a két válság egymástól függetlenül alakult ki és jutott el az eskzalációig, ám egyidejűségük miatt, és a különböző reakciók és ellenreakciók révén hatással voltak egymásra. Kiválóan szemléltethető ez a világpolitika szálait összefogó ENSZ szerepének bemutatásával. Miközben magyar ügy kezdetétől világos volt, hogy a nyugati hatalmak katonai beavatkozásáról szó sem lehet, mivel egy ilyen akció a harmadik világháború kirobbanására is alkalmas lehetett volna, diplomáciai körökben élénk tárgyalások zajlottak Magyarországot illetően. A Világszervezet égisze alatt egészen Pekingig terjedő kapcsolatfelvételle került sor, és mozgósítani tudtak a magyar ügy érdekében egy elsősorban ázsiai, afrikai és arab országokból álló tömörülést, amely Moszkvával szemben éket alkothatott.

E lázas diplomáciai munka közepette robbant a hír az izraeli csapatok egyiptomi bevonulásáról, és arról, hogy Franciország Nagy Britanniával egyetemben bejelentette: fenyegetve látja a Szezei-csatorna jövőjét és kész csapatokat küldeni a vízi út megvédésére. Ezzel egy csapásra összeomlott a Magyarország felmentésére fáradtságosan létrehozott diplomáciai front. Az ázsiai, afrikai és arab államokból álló blokk azon nyomban elfordult a Nyugattól, és ahelyett, hogy nyomást igyekezett volna gyakorolni Moszkvára, közeledni kezdett a Szovjetunióhoz, az angol–francia beavatkozást a „harmadik világ népei ellen intézett tördőfésként” értelmezve. Miközben Nagy Imre november 1-jén és 2-án kétsébeesetten kérte Dag Hammarskjöldtől, az ENSZ főtitkárától kormánya és Magyarország semlegességének elismerését, az ázsiai és afrikai delegációk összeültek és a Közgyűlés rendkívüli ülésének azonnali összehívását követelték. Hammarskjöld válaszút elé került: Magyarország vagy Szeze kérdését vegyék-e napirendre. A főtitkár az utóbbi mellett döntött. Nagy Imre táviratait ezután órákon keresztül elfektették. A magyar miniszterelnök többek között az alábbiakat

²¹ Uo.

²² *Weltpresse*, Morgenausgabe, 1956. november 13. 1. o.

²³ *Weltpresse*, Morgenausgabe, 1956. november 13. 1. o.

írta: „újabb katonai alakulatok lépték át Magyarország határait... A Magyar Népköztársaság kormánya 1956 november 1-jén kinyilvánította semlegességét. Azt kérem ezért Öntől, hogy az Egyesült Nemzetek legközelebbi közgyűlésén haladéktalanul vegyék napirendre 'A magyar semlegesség és annak a négy nagyhatalom általi szavatolása' kérdését.”²⁴ Nagy Imre táviratait azonban nem méltatták azonnali figyelemre.

A szovjet csapatok november 4-i hajnali bevonulásának híre – az időeltolódás miatt – vasárnap éjszaka érkezett meg New Yorkba. Az USA javaslatára haladéktalanul összehívták a Biztonsági Tanács ülését, amely még azon az éjjel, három órakor össze is ült. „Ha az Egyesült Nemzetek akciója valamely nép számára bármikor a szó legszorosabb értelmében élet-halál kérdését jelentette, úgy ez az eset most bekövetkezett. Amennyiben valaha is oly helyzet adódott, mely a világ békéjét fenyegette, ez a szituáció az.” – jelentette ki Lodge, amerikai delegátus.²⁵ A Egyesült Államok beterveztett egy határozatot, amelyben felszólította a Szovjetuniót, hogy azonnali hatállyal állítsa le a fegyveres intervenciót és hadserege késedelem nélkül hagyja el Magyarország területét. A szovjet nagykövet azonnal vétót jelentett be, amivel megbénította a Biztonsági Tanács munkáját. Az ügyet a Közgyűlés elé utalták, amely már vasárnap délután rendkívüli ülésen tárgyalta meg azt.

A tanácskozás kezdetén a főtítkári képviselője bejelentette, hogy Magyarország képviselője nem vesz részt az ülésen, mivel a korábbi magyar delegáció tagjait a Kádár-kormány nem hajlandó elismerni, az új képviselők viszont még nem érkeztek meg New Yorkba. Szoboljev szovjet megbízott ellenezte a magyar ügy tárgyalásba vételét, azt a belügyekbe való beavatkozásként minősítette. Négy órás vita után elfogadták az amerikai javaslatot, amely a szovjet csapatok azonnali kivonásán kívül a magyar nép önrendelkezési jogának helyreállítását, az ENSZ-ellenőrök kiküldését, valamint nagyszabású segélyakció megszervezését követelte. A határozat mellett 50 állam – köztük Ausztria – foglalt állást. Nyolcan szavaztak ellene: a Szovjetunió, Fehér-Oroszország, Ukrajna, Albánia, Románia, Bulgária, Lengyelország és Csehszlovákia. Tizenöt állam (pl. Finnország, India, Jugoszlávia és az arab államok) tartózkodott a szavazástól. A Közgyűlés tehát elítélte a szovjet magatartást, követelve a csapatok kivonását, ám nem határozott arról – amint azt Egyiptom esetében megtette –, hogy az „agresszorok” egységeit ENSZ csapatokkal váltsák fel.

Sebes István magyar külügyminiszter Hammarskjöldnek küldött táviratában azt írta, hogy tekintettel arra, hogy a szovjet csapatok a magyar kormány kérésére tartózkodnak az országban, az Egyesült Nemzetek Szervezetének főtítkárá által kijelölt képviselők kiküldését jogtalannak tekinti. A szovjet csapatok kivonásáról tárgyalni kizárólag a szovjet és a magyar kormányoknak van joga. Szabad választásokat rendezni egyedül a magyar hatóságok illetékesek.

A szuezi válsággal ellentétben döntőnek bizonyult, hogy a két nagyhatalomnak a magyar kérdésben ellentétes érdekei voltak. eltérő volt a krízis alakulása amiatt is, hogy az angol–francia intervenciót az Egyesült Nemzetek beavatkozása „ezer darabra törte” olyannyira, hogy a részt vevő hatalmaknak az ENSZ tüzszünetre vonatkozó pa-

²⁴ NZZ, Mittagsausgabe, 2.11.1956, 1.o.

²⁵ AZ, 1956. november 6. 1. o.

rancsát éppúgy el kellett fogadniuk, mint a csapatkivonásról szóló rendelkezést. Az ENSZ tagállamok Szuezt esetében ragaszkodtak nemzetközi – ún. kéksisakos – alakulatok bevetéséhez. Annak, hogy ez – különösen ilyen rövid idő leforgása alatt – lehetségessé vált, az volt az oka, hogy a két nagyhatalom céljai azonosak voltak a konfliktus mielőbbi lezárását illetően. Az Amerikai Egyesült Államok hónapok óta szerette volna megakadályozni a szuezi háborút, úgy érezte, hogy Franciaország és Nagy Britannia kijátszotta, és a legteljesebben elkötelezett volt a beleegyezése nélkül, sőt figyelmeztetése ellenére indított háború mielőbbi befejezése iránt. A Szovjetunió számára ugyanakkor presztízsnyeréséget jelentett a Közép- és Közel-Keleten, hogy Nasszer ügye mellett elkötelezte magát. A Szuezi válság egyszersmind bebizonyította, hogy hasonló akciókat nem lehet többé a szuperhatalmak támogatása, illetve beleegyezése nélkül végrehajtani.

Ettől eltérő volt a helyzet Magyarországon, ahol a forradalom előtt és alatt szovjet csapatok állomásoztak. Az ország valójában nem volt független. Nemzetközileg érvényes szerződés kötötte a Szovjetunióhoz, amely ez utóbbinak lehetőséget biztosított, hogy a kommunista kormányzat erőszakos megbuktatása, illetve e kormány segítségkérése esetén fegyveresen lépjen föl. Ez volt az egyik oka annak, hogy az ENSZ nem volt képes Magyarországon közbelépni.

1956 októberében és novemberében tehát egyik világesemény követte a másikat. Politikai változások Lengyelországban, forradalom és szabadságharc Magyarországon, izraeli támadás Egyiptom ellen, majd angol–francia beavatkozás a térségben. A Nyugat passzív magatartása a magyar szabadságharcra szemben, majd a szovjet páncélosok bevetése az országban. Eisenhower újraválasztása, ENSZ egységek vezénylése Szuezt vidékére, és az ENSZ közbelépés elmaradása Magyarország esetében. Bulgaryin rakétafenyegetése és „önkéntesek” bevetése Egyiptomban, az elnök riadóparancsa az amerikai hadseregnek. Az események mindegyike szoros összefüggésben állt egymással.

A Nyugat igyekezett kiküszöbölni egy általános háború veszélyét: feladták Szuezt és megtagadták a szovjet beavatkozás miatt kért segítséget a legitim magyar kormánytól. A Szovjetunió ugyanakkor – miközben páncélosai Magyarország földjét taposták – nem tétovázott az angolokat és a franciákat az atomfegyver bevetésével fenyegetni. A szuezi háború meggyengítette a Nyugat erkölcsi pozícióját, átmenetileg megtörte a nyugati hatalmak együttműködését, Moszkva számára pedig kiválóan alkalmas volt a figyelem elterelésére.

A lengyel és a magyar október rávilágított a szovjet szatellitrendszeren belüli problémákra és a blokk gyengeségére. A szovjet páncélosok nem csupán Budapest és az ország szabadságmozgalmát tiporták el, hanem véget vetettek a sztálini modellt elutasító reformkezdeményezéseknek, illetve elvágták a békés egymás mellett élés lehetőségét. Szovjet részről igyekeztek a megsemmisítő támadás révén helyreállítani bizonytalanná vált hatalmi befolyásukat. Fenyegetően éles propagandaküzdelmük és diplomáciai ténykedésük Franciaország és Nagy-Britannia ellen azt a célt szolgálta, hogy elterelje a figyelmet a fenti folyamatokról, és erősítse azt a világszerte amúgy is elterjedt nézetet, amely szerint a magyar tragédia és a szuezi válság egymással teljesen azonos természetű volt.

Egy határ átjárhatóvá válik

1948 folyamán megkezdődött a burgenlandi–magyar határon a Vasfüggöny építése. A műszaki lezáró-rendszer részét képezte a drótakadályok mellett egy közvetlenül az államhatáron található aknamező. Egyre-másra átkerültek a határon aknák, amelyek Burgenlandban szörnyű baleseteket okoztak. Épp ezért az Osztrák Szövetségi Köztársaság és a Magyar Népköztársaság egymáshoz való viszonya 1955 őszéig meglehetősen feszült volt. A kétoldalú kapcsolatokban javulás következett be, amikor a magyar hatóságok a ki- és behozatali engedélyek megadásának feltételeit némiképp enyhítették.¹ A Szovjetunió kivonulásával és a teljes állami szuverenitás elnyerésével a Magyarországról érkező menekültek számára is vonzóbbá vált Ausztria. Egyre több határincidensre került sor. Egy 1955 októberében történt Luising (Lovászd) melletti eset szolgáltatta a végső indokot egy közös osztrák–magyar bizottság felállításához, amely a határincidensek kivizsgálására alakult. Bár a luisingi esetet nem sikerült mindkét fél számára megnyugtatóan rendezni, az Osztrák–Magyar Határbizottság működése állandósult.²

1956 elején a „keleti blokkban” egyfajta felkelő-hangulat uralkodott, ami szoros összefüggésben állt a sztálinizmussal történő Hruscsov-féle leszámolással. Mindez Ausztria és Magyarország kapcsolatára is kihatással volt, amely viszony az osztrák államszerződés aláírása óta amúgy is nagyon pozitív irányban fejlődött.

1956 elején aztán váratlan dolog történt: az osztrák kormány többszöri megkeresésére és a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának 1956. március 9-én kelt állásfoglalása értelmében határozat született a drótkerítés eltávolításáról és az aknamező felszámolásáról.³ A Vasfüggöny a burgenlandi–magyar határon 354 km hosszan megszűnt. A Vasfüggöny egy részének visszabontása világszerte egyedülálló dolog volt. Mivel a magyarok kezdeményezésüket nem egyeztetették a Varsói Szerződés többi tagállamával, az esemény diplomáciai bonyodalmakhoz vezetett a keleti blokkon belül.⁴

* Az írás eredetileg „Keine Grenze wie jede andere – Das Burgenland und der Eiserne Vorhang in den Jahren 1955-1957” címmel a Vom Traum zum Trauma. Der Ungarnaufstand 1956. c. kiállításához kapcsolódó tanulmánykötetben (Eisenstadt, 2006., 64–74.) jelent meg. A magyar fordítást a kiállítási projekt vezetőjének hozzájárulásával közöljük; a kötet ábraanyagát nem vettük át. A cikket Németh Ildikó fordította. [A szerk.]

¹ Jóindulatú gesztusként interpretálható 4000 osztrák futballrajongó beutazásának engedélyezése 1956 októberében, akik a 100. osztrák–magyar meccsre érkeztek, amelyet Ausztria 100.000 néző előtt végül 6:1-re elveszített. Lugosi József: Keine Grenze wie jede andere In: Der Eiserne Vorhang. Kiállítási katalógus. Heeresgeschichtliches Museum, Wien, 2001.

² Ez az „Incidentsbizottság” a mai napig működik. Székhelye a Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, BGBl 72/73. április 15.

³ Gecsényi Lajos: Die Beziehung zwischen Ungarn und Österreich 1945-1964. In: Der Eiserne Vorhang. Kiállítási katalógus. Heeresgeschichtliches Museum, Wien, 2001, 62.

⁴ Ezzel azonban nem szűnt meg a magyar határörizet, és magyar szomszédaink sem kapták meg automatikusan a világútlevelet. A felfegyverzett határőrség továbbra is erős ellenőrzés alatt tartotta a határvidéket. Az őrtornyok egy részét az ország belső területeire telepítették. Moschendorfnál (Sároslak), Deutsch-Schützennél (Németlövő), és Luisingnél a drótkerítést meg is újították. A határt védő berendezések eltávolításával párhuzamosan intézkedések születtek a határvédelem működésének optimalizálására. A határőrség szervezetét megreformálták, új és hatékonyabb technikai ellenőrző berendezéseket helyeztek működésbe. Egyidejűleg

Ezt követően külön bejelentés nélkül kezdődött meg az aknamező felszámolása és a drótkerítés elbontása. Május végére Észak-Burgenland térségében Kittsee-től (Köpcsény) Klungenbachig (Kelénpatak), Dél-Burgenlandban a Geschriebenensteintől (Írottkö) Großmürbischig teljes egészében eltávolították a drótot.⁵ Szeptember közepéig befejeződtek a munkálatok és a látszat szerint az osztrák–magyar határ olyanná vált, mint bármely más határ.⁶

Ausztria hamarosan új jelenséggel nézett szembe – a Magyarországról tömegesen érkező menekültek áradatával. Csak 1956 szeptemberében, egy hónappal a felkelés előtt 112 menekült lépte át az osztrák–magyar határt – olyan sokan, mint soha azelőtt. A leglátványosabb szökési kísérlet 1956 januárjában történt, amikor egy magyar MIG 15-ös pilótája vadászgépével együtt akart Ausztriába szökni. Egy ugyanolyan típusú orosz MIG akadályozta meg a határátlépést, és minkét gép lezuhant Pamhagennél (Pomogy).⁷ 1956 januárja és szeptembere között összesen 561 magyar szökött át sikeresen Ausztriába. Néhány kivételtől eltekintve valamennyien megkapták a politikai menedékjogot. Mai szemszögből visszatekintve érdekes tény, hogy a menekülteket különösebb probléma nélkül fel tudta venni a burgenlandi munkaerőpiac.

Ennek az integrációnak azonban hamarosan az árnyoldala is megmutatkozott. Már 1956 májusában megváltozott a lakosság hangulata. Az emberek megtanultak együtt élni a Vasfüggönnyel, amely végső soron a „kétes elemektől” is óvta őket. A Belügyminisztérium 1956 májusi helyzetjelentése ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „Ilyen esetben [a határ megnyitásáról van szó – a szerző megjegyzése] azt várja el a lakosság, hogy az osztrák határ lényegesen élesebben és pontosabban legyen ellenőrizve, mint idáig volt.”⁸

A politikai ködösítés mit sem változtatott a magyar határőrizeti szervek brutális eljárásán. Az osztrák Biztonsági Igazgatóság csak 1956 szeptemberében négy esetet regisztrált, amikor a magyar katonák a magyar szökevények üldözése közben átlépték az államhatárt, illetve a már osztrák területre jutott menekültekre tüzet nyitottak. Loipersbach (Lépesfalva) közelében meg is öltek egy menekültet. Egy magyar, aki egy teherautóval próbált meg Deutsch-Schützen (Németlövő) közelében átjutni a határon, a határőrség által nyitott golyózáporban halt meg.⁹ 1956 első kilenc hónapjában 33 jelentősebb határincidens történt.

Határtalan szabadság?

1956. október 23-át követően érezhetően nőtt a feszültség a határon. Az elkövetkező hetekben többször változott a határátkelők személyi állománya. Kezdetben rendszerhű magyar katonák, majd a forradalom hívei, végül orosz katonák teljesítették szolgálatot.

megerősítették a teljes határmenti övezet ellenőrzését és az úgynevezett felderítő munkát (a lakosság megfigyelését). Der Eiserne Vorhang, 60. ff.

⁵ A Burgenlandi Biztonsági Igazgatóság jelentése az osztrák belügyminisztériumnak 1956. május. 30. Burgenländisches Landesarchiv, Sicherheitsdirektion Berichte, A/VII/14 „Vorfällenheiten”.

⁶ A Lutzmannsburg (Locsmánd) melletti határszakaszon például 1956. szeptember 19-én fejezték be a Vasfüggöny eltávolítását.

⁷ A magyar pilóta meghalt, az orosz pilóta katapultálni tudott. In: Freies Burgenland, 1956. január 29.

⁸ A Burgenlandi Biztonsági Igazgatóság jelentése az osztrák belügyminisztériumnak 1956. május 30. Burgenländisches Landesarchiv, Sicherheitsdirektion Berichte, A/VII/14. „Vorfällenheiten”.

⁹ A Burgenlandi Biztonsági Igazgatóság jelentése az osztrák belügyminisztériumnak 1956. október 1. Burgenländisches Landesarchiv, Sicherheitsdirektion Berichte, A/VII/14 „Vorfällenheiten”.

A hivatalos Ausztria a felkelés kezdetét követően azonnal reagált a kialakulóban lévő veszélyes szituációra. Október 24-én késő délután a közbiztonságért felelős főtisztviselő (Generaldirektor für die Öffentliche Sicherheit) válságstábot hívott össze Bécsben, ahová hivatalos volt az osztrák hadsereg képviselője (Vertreter des Österreichischen Bundesheeres), valamint Burgenland és Steiermark tartományok biztonsági igazgatói (Sicherheitsdirektoren) és tartományi csendőrparancsnokai (Landesgendarmerie-kommandanten).¹⁰ Ezen a tanácskozáson elsőként arról döntöttek, hogy a 35 burgenlandi csendőrposztot megerősítik. Az osztrák–jugoszláv határ megerősítésétől a veszélyeztettség teljes feltérképezéséig egyelőre eltekintettek.

A hadsereg¹¹ a burgenlandi határ térségében rendelkezésre bocsátott egy szakaszt Fürstenfeldből, egy-egy riadókézszükségbe helyezett századot Oberwartból (Felsőőr), a Wiener Neustadt (Bécsújhely) katonai akadémiáról és Eisenstadt (Kismarton) környékéről, egy úteget Badenből és három tartalékos századot Bécsből. Ezeket az egységeket a stájer térségből származó további három századdal egészítették ki. A megerősített határőrség rendelkezésére álltak továbbá katonai repülőgépek és a belügyminisztérium helikoptere is.¹²

A hadsereg bevetésére csak mint „kisegítő bevetésre” gondoltak, hogy a felelősséget legnagyobb részben magukon viselő csendőrségnek és vámőrségnek biztos hátteret nyújtsanak. Az egész művelet vezetésével a burgenlandi biztonsági igazgatót, Leopold Schwarzot bízták meg.

A határőrizetet illető rendelkezéseket október 24-ét követően erőteljesen megerősítették, és a határ mentén történő eseményeket pontosan figyelemmel követték. Először úgy vélekedtek, hogy a válság fokozott odafigyeléssel kézben tartható. Fussenegger őrnagy a bevetést mint „jótékony hatású gyakorlatot” kommentálta.¹³ Ennek ellenére 1956. október 26-án, pontosan egy évvel az osztrák semlegesség kihirdetése után, a hadsereg egységei tűzparancsot kaptak.¹⁴ Csak abban az esetben lehetett tüzelni, ha a határ átlépése, és ezzel az osztrák semlegesség megsértése egyértelműen megtörténik. A kiélezett helyzetre való tekintettel a parancsnokok figyelmét külön felhívták, hogy nagy körültekintéssel járjanak el.¹⁵

Különösen kifinomult helyzetértékelési képességről kellett a csendőröknek október 28. és 30. között tanúbizonyságot tenniük. Ezekben a napokban különösen sok öröm-megnyilvánulásra került sor a burgenlandi–magyar határon. A határon fekvő magyar falvak lakói meglátogatták barátaikat és rokonaikat az immáron nyitott határ túoldalán, hogy az újonnan elnyert szabadságból ők is részesüljenek. Majdnem ezer ember jött át Mogensdorfba a zöld határon keresztül, köztük katonák is. Csak a

¹⁰ Burgenländisches Landesarchiv „Vorfällenheiten” A/VII/14/L/6, Sicherheitsdirektion Burgenland; Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956, Aktenvermerk vom 1956. október 24. Dr. Mayer

¹¹ Az osztrák hadsereg felállítására vonatkozó tervező munkálatok 1956 nyarától kezdve folytak. A B-Csendőrség Nyugat-Ausztriában felállított csapatai, amelyeket később „Átmeneti határőrszázadokká” neveztek át, képezték az új hadsereg magját. Az első 13 ezer újonc 1956. október 15-én vonult be, egy héttel a magyarországi események kezdete előtt.

¹² A Biztonsági Igazgatóság és a rendőrség között az összekötő posztját a későbbi eisenstadti rendőrparancsnok, dr. Hillinger töltötte be. A Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium között az összekötő az osztrák hadsereg későbbi első vezető csapatfelügyelője (Generaltruppeninspektor), Erwin Fussenegger őrnagy volt.

¹³ Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956. Kivonat Fussenegger naplójából

¹⁴ Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956. Dr. Liebitzky tábornok parancsa, 1956. október 26.

¹⁵ Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956. Tűzparancs; KTB I. (Kommandotagebuch), Alarm Kp. Millag (Segur). 1956. október 26. – november 11.

csendőrség és a katonaság beavatkozása után nyugodtak le a kedélyek. 15 személy kért politikai menedékjogot Ausztriában.¹⁶

Lutzmannsburgot (Locsmánd) október 28-án 200 tanuló és tanár látogatta meg a szomszédos Zsiráról.¹⁷ A következő napon körülbelül 500 magyar látogatta meg Deutsch-Schützent (Németlövő) és további több mint 3000 Rattersdorft (Rótfalva).

Biztonságpolitikai és a semlegességet hangsúlyozó megfontolásokból ezeket a testvériséget jelképezni kívánó akciókat meg kellett akadályozni.¹⁸ Ezért a minisztertanács egy lezárt zóna kialakításáról rendelkezett. Ez volt hivatott az osztrák tartományokból a kíváncsiskodókat az osztrák–magyar határvidéktől távol tartani és a magyar állampolgárok illegális határátlépését megakadályozni. Október 28-án elrendelte a minisztertanács, hogy a hadsereg járműveit piros-fehér-piros zászlókkal egyértelműen meg kell jelölni. A határ menti települések polgármestereit utasították, hogy az osztrák területeket egyértelműen jelöljék piros-fehér-piros zászlókkal.

A burgenlandi határvédelmi szervek magyar kollégáikhoz fűződő kapcsolatát a felkelés kezdetén a korrekt – sőt néha a barátságos – jelzővel illelhetjük. A gyakran németül jól beszélő magyar határőrök a vegyes nyelvű határközségekből származtak. A cigaretta és a hírek cseréjén keresztül hamar beszédbe elegyedtek az osztrák kollégákkal.

1956. október 23. és 30. között, a forradalom első szakaszában, a határ átjárhatóvá vált. A határátlépéskor kötelező formásokat a minimumra szorították vissza – Magyarországon *de facto* korlátlan utazási szabadság volt.¹⁹ Sok burgenlandi arra használta fel az akkori politikai helyzetet, hogy a határ túloldalán élő rokonait és ismerőseit hosszú évek után újra meglátogassa. De nem csak a kishatárforgalom fejlődött ki, hanem a határokon átívelő „kereskedelem” is virágzott, gyakran a magyar vámszervek egyetértésével.

Ezekben a napokban mindenféle bürokráciától mentesen lehetett átjutni a határon. Október 29-én került sor magyar tisztek találkozására osztrák hadseregbeli kollégáikkal, a csendőrséggel és a burgenlandi biztonsági igazgatóval, amelynek keretében a magyarok egészségügyi felszerelések átadását kérték. Minden különösebb vámformaság nélkül zajlott le az igényelt kötszer átadása.²⁰ Sopronnak abban a politikai rendszerben, amely az október 23-át követő első napokban kialakult, központi szerep jutott a nyugat-dunántúli határövezetben. A város volt a székhelye egy Nyugat-Magyarországi regionális tanácsnak, és logisztikai központja volt a segélyek elosztásának. 1956 októberében és novemberében Bögl tartományi tanácsos mint a tartományi kormányzat ellátási referense többször meglátogatta a várost, hogy saját tapasztalatából kiindulva mérje fel az

¹⁶ Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956. Információ 1956. október 27.

¹⁷ Interjú Heinz Ritterrel, Lutzmannsburg, illetve kézirat: „Der Aufstand in Ungarn 1956. Das „Flüchtlingsjahr“ aus der Sicht der Gemeinde Lutzmannsburg im Burgenland”, 10. ff.

¹⁸ A folytonos semlegességből adódott három kötelezettség: a határ védelme (az átkelés illetve átrepülés megakadályozása). Ezzel összefüggésben áll a határt fegyveresen átlépő személyek lefegyverzése és internálására vonatkozó kötelezettség. Másodsorban a semleges állam semmilyen formában sem támogathatja a hadviselő államokat és ugyancsak kötelessége a semleges államnak, hogy a hadműveleti területen kívül mindkét hadviselő felet egyformán kezelje. A semlegesség alapvetően az államot és nem a polgárait kötelezi. A legjobban a *Kleine Volksblatt* című kiadvány foglalta össze ezt a helyzetet „az állam semlegessége – nem a szívéké” kifejezéssel. (Das kleine Volksblatt vom 1956. november 10. 2.)

Forrás: Landesverteidigungsplan, Bundeskanzleramt (Hg.), Wien, 1985.; Konrad Ginther: Österreichs immerwährende Neutralität, Wien, 1975.

¹⁹ Hans Bögl, Burgenland. Ein Bericht zur Zeitgeschichte. Wien, 1974. 132.

²⁰ Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956; Meldung des ÖVT 1956. október 29. (Leeb főhadnagy)

ottani lakosság szükségleteit.²¹ Mindenestre a karitatív tevékenységben jól szervezett partnerre talált a regionális tanácsban. Az osztrák kormány meghívására október 30-án az osztrák államszerződést aláíró hatalmak katonai attaséi meglátogták az államhatárt. Az akció célja az volt, hogy az egykori szövetségeseket Ausztria védelmi készségéről, de leginkább az osztrák hadsereg védelmi képességéről meggyőzzék.²²

Ungarn braucht jede Hilfe

Am 20. Oktober 1956 trat eine Delegation aus dem Wiener Flüchtlingsrat in die Vertretung der Ungarn in Wien ein. Die Delegation wurde von dem Leiter des Flüchtlingsrats, dem Oberstleutnanten Dr. Viktor von Károlyi, geleitet. Die Delegation wurde von dem Leiter des Flüchtlingsrats, dem Oberstleutnanten Dr. Viktor von Károlyi, geleitet. Die Delegation wurde von dem Leiter des Flüchtlingsrats, dem Oberstleutnanten Dr. Viktor von Károlyi, geleitet.

ALLE ALLEN VERKÜRZT ist die Bedeutung der Flüchtlingsrat in Wien. Die Delegation wird von dem Leiter des Flüchtlingsrats, dem Oberstleutnanten Dr. Viktor von Károlyi, geleitet. Die Delegation wurde von dem Leiter des Flüchtlingsrats, dem Oberstleutnanten Dr. Viktor von Károlyi, geleitet.

40 Kilometer von Wien entfernt... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn...

Austria Drifter

Das Komitee von Wien... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn...

Schwacher esthrihi

Die Flüchtlinge... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn...

Keine Einmütigkeit

Die Flüchtlinge... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn...

Marlieberr Überlegen

Die Flüchtlinge... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn...

Triest: Altweltl Zwitter

Die Flüchtlinge... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn... die Hilfe... die Flüchtlinge in Ungarn...

Wichtige Fotoergebnisse

1. Lager-C&K 1.1, 2.1, 3.1, 4.1, 5.1, 6.1, 7.1, 8.1, 9.1, 10.1, 11.1, 12.1, 13.1, 14.1, 15.1, 16.1, 17.1, 18.1, 19.1, 20.1, 21.1, 22.1, 23.1, 24.1, 25.1, 26.1, 27.1, 28.1, 29.1, 30.1, 31.1, 32.1, 33.1, 34.1, 35.1, 36.1, 37.1, 38.1, 39.1, 40.1, 41.1, 42.1, 43.1, 44.1, 45.1, 46.1, 47.1, 48.1, 49.1, 50.1, 51.1, 52.1, 53.1, 54.1, 55.1, 56.1, 57.1, 58.1, 59.1, 60.1, 61.1, 62.1, 63.1, 64.1, 65.1, 66.1, 67.1, 68.1, 69.1, 70.1, 71.1, 72.1, 73.1, 74.1, 75.1, 76.1, 77.1, 78.1, 79.1, 80.1, 81.1, 82.1, 83.1, 84.1, 85.1, 86.1, 87.1, 88.1, 89.1, 90.1, 91.1, 92.1, 93.1, 94.1, 95.1, 96.1, 97.1, 98.1, 99.1, 100.1, 101.1, 102.1, 103.1, 104.1, 105.1, 106.1, 107.1, 108.1, 109.1, 110.1, 111.1, 112.1, 113.1, 114.1, 115.1, 116.1, 117.1, 118.1, 119.1, 120.1, 121.1, 122.1, 123.1, 124.1, 125.1, 126.1, 127.1, 128.1, 129.1, 130.1, 131.1, 132.1, 133.1, 134.1, 135.1, 136.1, 137.1, 138.1, 139.1, 140.1, 141.1, 142.1, 143.1, 144.1, 145.1, 146.1, 147.1, 148.1, 149.1, 150.1, 151.1, 152.1, 153.1, 154.1, 155.1, 156.1, 157.1, 158.1, 159.1, 160.1, 161.1, 162.1, 163.1, 164.1, 165.1, 166.1, 167.1, 168.1, 169.1, 170.1, 171.1, 172.1, 173.1, 174.1, 175.1, 176.1, 177.1, 178.1, 179.1, 180.1, 181.1, 182.1, 183.1, 184.1, 185.1, 186.1, 187.1, 188.1, 189.1, 190.1, 191.1, 192.1, 193.1, 194.1, 195.1, 196.1, 197.1, 198.1, 199.1, 200.1, 201.1, 202.1, 203.1, 204.1, 205.1, 206.1, 207.1, 208.1, 209.1, 210.1, 211.1, 212.1, 213.1, 214.1, 215.1, 216.1, 217.1, 218.1, 219.1, 220.1, 221.1, 222.1, 223.1, 224.1, 225.1, 226.1, 227.1, 228.1, 229.1, 230.1, 231.1, 232.1, 233.1, 234.1, 235.1, 236.1, 237.1, 238.1, 239.1, 240.1, 241.1, 242.1, 243.1, 244.1, 245.1, 246.1, 247.1, 248.1, 249.1, 250.1, 251.1, 252.1, 253.1, 254.1, 255.1, 256.1, 257.1, 258.1, 259.1, 260.1, 261.1, 262.1, 263.1, 264.1, 265.1, 266.1, 267.1, 268.1, 269.1, 270.1, 271.1, 272.1, 273.1, 274.1, 275.1, 276.1, 277.1, 278.1, 279.1, 280.1, 281.1, 282.1, 283.1, 284.1, 285.1, 286.1, 287.1, 288.1, 289.1, 290.1, 291.1, 292.1, 293.1, 294.1, 295.1, 296.1, 297.1, 298.1, 299.1, 300.1, 301.1, 302.1, 303.1, 304.1, 305.1, 306.1, 307.1, 308.1, 309.1, 310.1, 311.1, 312.1, 313.1, 314.1, 315.1, 316.1, 317.1, 318.1, 319.1, 320.1, 321.1, 322.1, 323.1, 324.1, 325.1, 326.1, 327.1, 328.1, 329.1, 330.1, 331.1, 332.1, 333.1, 334.1, 335.1, 336.1, 337.1, 338.1, 339.1, 340.1, 341.1, 342.1, 343.1, 344.1, 345.1, 346.1, 347.1, 348.1, 349.1, 350.1, 351.1, 352.1, 353.1, 354.1, 355.1, 356.1, 357.1, 358.1, 359.1, 360.1, 361.1, 362.1, 363.1, 364.1, 365.1, 366.1, 367.1, 368.1, 369.1, 370.1, 371.1, 372.1, 373.1, 374.1, 375.1, 376.1, 377.1, 378.1, 379.1, 380.1, 381.1, 382.1, 383.1, 384.1, 385.1, 386.1, 387.1, 388.1, 389.1, 390.1, 391.1, 392.1, 393.1, 394.1, 395.1, 396.1, 397.1, 398.1, 399.1, 400.1, 401.1, 402.1, 403.1, 404.1, 405.1, 406.1, 407.1, 408.1, 409.1, 410.1, 411.1, 412.1, 413.1, 414.1, 415.1, 416.1, 417.1, 418.1, 419.1, 420.1, 421.1, 422.1, 423.1, 424.1, 425.1, 426.1, 427.1, 428.1, 429.1, 430.1, 431.1, 432.1, 433.1, 434.1, 435.1, 436.1, 437.1, 438.1, 439.1, 440.1, 441.1, 442.1, 443.1, 444.1, 445.1, 446.1, 447.1, 448.1, 449.1, 450.1, 451.1, 452.1, 453.1, 454.1, 455.1, 456.1, 457.1, 458.1, 459.1, 460.1, 461.1, 462.1, 463.1, 464.1, 465.1, 466.1, 467.1, 468.1, 469.1, 470.1, 471.1, 472.1, 473.1, 474.1, 475.1, 476.1, 477.1, 478.1, 479.1, 480.1, 481.1, 482.1, 483.1, 484.1, 485.1, 486.1, 487.1, 488.1, 489.1, 490.1, 491.1, 492.1, 493.1, 494.1, 495.1, 496.1, 497.1, 498.1, 499.1, 500.1, 501.1, 502.1, 503.1, 504.1, 505.1, 506.1, 507.1, 508.1, 509.1, 510.1, 511.1, 512.1, 513.1, 514.1, 515.1, 516.1, 517.1, 518.1, 519.1, 520.1, 521.1, 522.1, 523.1, 524.1, 525.1, 526.1, 527.1, 528.1, 529.1, 530.1, 531.1, 532.1, 533.1, 534.1, 535.1, 536.1, 537.1, 538.1, 539.1, 540.1, 541.1, 542.1, 543.1, 544.1, 545.1, 546.1, 547.1, 548.1, 549.1, 550.1, 551.1, 552.1, 553.1, 554.1, 555.1, 556.1, 557.1, 558.1, 559.1, 560.1, 561.1, 562.1, 563.1, 564.1, 565.1, 566.1, 567.1, 568.1, 569.1, 570.1, 571.1, 572.1, 573.1, 574.1, 575.1, 576.1, 577.1, 578.1, 579.1, 580.1, 581.1, 582.1, 583.1, 584.1, 585.1, 586.1, 587.1, 588.1, 589.1, 590.1, 591.1, 592.1, 593.1, 594.1, 595.1, 596.1, 597.1, 598.1, 599.1, 600.1, 601.1, 602.1, 603.1, 604.1, 605.1, 606.1, 607.1, 608.1, 609.1, 610.1, 611.1, 612.1, 613.1, 614.1, 615.1, 616.1, 617.1, 618.1, 619.1, 620.1, 621.1, 622.1, 623.1, 624.1, 625.1, 626.1, 627.1, 628.1, 629.1, 630.1, 631.1, 632.1, 633.1, 634.1, 635.1, 636.1, 637.1, 638.1, 639.1, 640.1, 641.1, 642.1, 643.1, 644.1, 645.1, 646.1, 647.1, 648.1, 649.1, 650.1, 651.1, 652.1, 653.1, 654.1, 655.1, 656.1, 657.1, 658.1, 659.1, 660.1, 661.1, 662.1, 663.1, 664.1, 665.1, 666.1, 667.1, 668.1, 669.1, 670.1, 671.1, 672.1, 673.1, 674.1, 675.1, 676.1, 677.1, 678.1, 679.1, 680.1, 681.1, 682.1, 683.1, 684.1, 685.1, 686.1, 687.1, 688.1, 689.1, 690.1, 691.1, 692.1, 693.1, 694.1, 695.1, 696.1, 697.1, 698.1, 699.1, 700.1, 701.1, 702.1, 703.1, 704.1, 705.1, 706.1, 707.1, 708.1, 709.1, 710.1, 711.1, 712.1, 713.1, 714.1, 715.1, 716.1, 717.1, 718.1, 719.1, 720.1, 721.1, 722.1, 723.1, 724.1, 725.1, 726.1, 727.1, 728.1, 729.1, 730.1, 731.1, 732.1, 733.1, 734.1, 735.1, 736.1, 737.1, 738.1, 739.1, 740.1, 741.1, 742.1, 743.1, 744.1, 745.1, 746.1, 747.1, 748.1, 749.1, 750.1, 751.1, 752.1, 753.1, 754.1, 755.1, 756.1, 757.1, 758.1, 759.1, 760.1, 761.1, 762.1, 763.1, 764.1, 765.1, 766.1, 767.1, 768.1, 769.1, 770.1, 771.1, 772.1, 773.1, 774.1, 775.1, 776.1, 777.1, 778.1, 779.1, 780.1, 781.1, 782.1, 783.1, 784.1, 785.1, 786.1, 787.1, 788.1, 789.1, 790.1, 791.1, 792.1, 793.1, 794.1, 795.1, 796.1, 797.1, 798.1, 799.1, 800.1, 801.1, 802.1, 803.1, 804.1, 805.1, 806.1, 807.1, 808.1, 809.1, 810.1, 811.1, 812.1, 813.1, 814.1, 815.1, 816.1, 817.1, 818.1, 819.1, 820.1, 821.1, 822.1, 823.1, 824.1, 825.1, 826.1, 827.1, 828.1, 829.1, 830.1, 831.1, 832.1, 833.1, 834.1, 835.1, 836.1, 837.1, 838.1, 839.1, 840.1, 841.1, 842.1, 843.1, 844.1, 845.1, 846.1, 847.1, 848.1, 849.1, 850.1, 851.1, 852.1, 853.1, 854.1, 855.1, 856.1, 857.1, 858.1, 859.1, 860.1, 861.1, 862.1, 863.1, 864.1, 865.1, 866.1, 867.1, 868.1, 869.1, 870.1, 871.1, 872.1, 873.1, 874.1, 875.1, 876.1, 877.1, 878.1, 879.1, 880.1, 881.1, 882.1, 883.1, 884.1, 885.1, 886.1, 887.1, 888.1, 889.1, 890.1, 891.1, 892.1, 893.1, 894.1, 895.1, 896.1, 897.1, 898.1, 899.1, 900.1, 901.1, 902.1, 903.1, 904.1, 905.1, 906.1, 907.1, 908.1, 909.1, 910.1, 911.1, 912.1, 913.1, 914.1, 915.1, 916.1, 917.1, 918.1, 919.1, 920.1, 921.1, 922.1, 923.1, 924.1, 925.1, 926.1, 927.1, 928.1, 929.1, 930.1, 931.1, 932.1, 933.1, 934.1, 935.1, 936.1, 937.1, 938.1, 939.1, 940.1, 941.1, 942.1, 943.1, 944.1, 945.1, 946.1, 947.1, 948.1, 949.1, 950.1, 951.1, 952.1, 953.1, 954.1, 955.1, 956.1, 957.1, 958.1, 959.1, 960.1, 961.1, 962.1, 963.1, 964.1, 965.1, 966.1, 967.1, 968.1, 969.1, 970.1, 971.1, 972.1, 973.1, 974.1, 975.1, 976.1, 977.1, 978.1, 979.1, 980.1, 981.1, 982.1, 983.1, 984.1, 985.1, 986.1, 987.1, 988.1, 989.1, 990.1, 991.1, 992.1, 993.1, 994.1, 995.1, 996.1, 997.1, 998.1, 999.1, 1000.1, 1001.1, 1002.1, 1003.1, 1004.1, 1005.1, 1006.1, 1007.1, 1008.1, 1009.1, 1010.1, 1011.1, 1012.1, 1013.1, 1014.1, 1015.1, 1016.1, 1017.1, 1018.1, 1019.1, 1020.1, 1021.1, 1022.1, 1023.1, 1024.1, 1025.1, 1026.1, 1027.1, 1028.1, 1029.1, 1030.1, 1031.1, 1032.1, 1033.1, 1034.1, 1035.1, 1036.1, 1037.1, 1038.1, 1039.1, 1040.1, 1041.1, 1042.1, 1043.1, 1044.1, 1045.1, 1046.1, 1047.1, 1048.1, 1049.1, 1050.1, 1051.1, 1052.1, 1053.1, 1054.1, 1055.1, 1056.1, 1057.1, 1058.1, 1059.1, 1060.1, 1061.1, 1062.1, 1063.1, 1064.1, 1065.1, 1066.1, 1067.1, 1068.1, 1069.1, 1070.1, 1071.1, 1072.1, 1073.1, 1074.1, 1075.1, 1076.1, 1077.1, 1078.1, 1079.1, 1080.1, 1081.1, 1082.1, 1083.1, 1084.1, 1085.1, 1086.1, 1087.1, 1088.1, 1089.1, 1090.1, 1091.1, 1092.1, 1093.1, 1094.1, 1095.1, 1096.1, 1097.1, 1098.1, 1099.1, 1100.1, 1101.1, 1102.1, 1103.1, 1104.1, 1105.1, 1106.1, 1107.1, 1108.1, 1109.1, 1110.1, 1111.1, 1112.1, 1113.1, 1114.1, 1115.1, 1116.1, 1117.1, 1118.1, 1119.1, 1120.1, 1121.1, 1122.1, 1123.1, 1124.1, 1125.1, 1126.1, 1127.1, 1128.1, 1129.1, 1130.1, 1131.1, 1132.1, 1133.1, 1134.1, 1135.1, 1136.1, 1137.1, 1138.1, 1139.1, 1140.1, 1141.1, 1142.1, 1143.1, 1144.1, 1145.1, 1146.1, 1147.1, 1148.1, 1149.1, 1150.1, 1151.1, 1152.1, 1153.1, 1154.1, 1155.1, 1156.1, 1157.1, 1158.1, 1159.1, 1160.1, 1161.1, 1162.1, 1163.1, 1164.1, 1165.1, 1166.1, 1167.1, 1168.1, 1169.1, 1170.1, 1171.1, 1172.1, 1173.1, 1174.1, 1175.1, 1176.1, 1177.1, 1178.1, 1179.1, 1180.1, 1181.1, 1182.1, 1183.1, 1184.1, 1185.1, 1186.1, 1187.1, 1188.1, 1189.1, 1190.1, 1191.1, 1192.1, 1193.1, 1194.1, 1195.1, 1196.1, 1197.1, 1198.1, 1199.1, 1200.1, 1201.1, 1202.1, 1203.1, 1204.1, 1205.1, 1206.1, 1207.1, 1208.1, 1209.1, 1210.1, 1211.1, 1212.1, 1213.1, 1214.1, 1215.1, 1216.1, 1217.1, 1218.1, 1219.1, 1220.1, 1221.1, 1222.1, 1223.1, 1224.1, 1225.1, 1226.1, 1227.1, 1228.1, 1229.1, 1230.1, 1231.1, 1232.1, 1233.1, 1234.1, 1235.1, 1236.1, 1237.1, 1238.1, 1239.1, 1240.1, 1241.1, 1242.1, 1243.1, 1244.1, 1245.1, 1246.1, 1247.1, 1248.1, 1249.1, 1250.1, 1251.1, 1252.1, 1253.1, 1254.1, 1255.1, 1256.1, 1257.1, 1258.1, 1259.1, 1260.1, 1261.1, 1262.1, 1263.1, 1264.1, 1265.1, 1266.1, 1267.1, 1268.1, 1269.1, 1270.1, 1271.1, 1272.1, 1273.1, 1274.1, 1275.1, 1276.1, 1277.1, 1278.1, 1279.1, 1280.1, 1281.1, 1282.1, 1283.1, 1284.1, 1285.1, 1286.1, 1287.1, 1288.1, 1289.1, 1290.1, 1291.1, 1292.1, 1293.1, 1294.1, 1295.1, 1296.1, 1297.1, 1298.1, 1299.1, 1300.1, 1301.1, 1302.1, 1303.1, 1304.1, 1305.1, 1306.1, 1307.1, 1308.1, 1309.1, 1310.1, 1311.1, 1312.1, 1313.1, 1314.1, 1315.1, 1316.1, 1317.1, 1318.1, 1319.1, 1320.1, 1321.1, 1322.1, 1323.1, 1324.1, 1325.1, 1326.1, 1327.1, 1328.1, 1329.1, 1330.1, 1331.1, 1332.1, 1333.1, 1334.1, 1335.1, 1336.1, 1337.1, 1338.1, 1339.1, 1340.1, 1341.1, 1342.1, 1343.1, 1344.1, 1345.1, 1346.1, 1347.1, 1348.1, 1349.1, 1350.1, 1351.1, 1352.1, 1353.1, 1354.1, 1355.1, 1356.1, 1357.1, 1358.1, 1359.1, 1360.1, 1361.1, 1362.1, 1363.1, 1364.1, 1365.1, 1366.1, 1367.1, 1368.1, 1369.1, 1370.1, 1371.1, 1372.1, 1373.1, 1374.1, 1375.1, 1376.1, 1377.1, 1378.1, 1379.1, 1380.1, 1381.1, 1382.1, 1383.1, 1384.1, 1385.1, 1386.1, 1387.1, 1388.1, 1389.1, 1390.1, 1391.1, 1392.1, 1393.1, 1394.1, 1395.1, 1396.1, 1397.1, 1398.1, 1399.1, 1400.1, 1401.1, 1402.1, 1403.1, 1404.1, 1405.1, 1406.1, 1407.1, 1408.1, 1409.1, 1410.1, 1411.1, 1412.1, 1413.1, 1414.1, 1415.1, 1416.1, 1417.1, 1418.1, 1419.1, 1420.1, 1421.1, 1422.1, 1423.1, 1424.1, 1425.1, 1426.1, 1427.1, 1428.1, 1429.1, 1430.1, 1431.1, 1432.1, 1433.1, 1434.1, 1435.1, 1436.1, 1437.1, 1438.1, 1439.1, 1440.1, 1441.1, 1442.1, 1443.1, 1444.1, 1445.1, 1446.1, 1447.1, 1448.1, 1449.1, 1450.1, 1451.1, 1452.1, 1453.1, 1454.1, 1455.1, 1456.1, 1457.1, 1458.1, 1459.1, 1460.1, 1461.1, 1462.1, 1463.1, 1464.1, 1465.1, 1466.1, 1467.1, 1468.1, 1469.1, 1470.1, 1471.1, 1472.1, 1473.1, 1474.1, 1475.1, 1476.1, 1477.1, 1478.1, 1479.1, 1480.1, 1481.1, 1482.1, 1483.1, 1484.1, 1485.1, 1486.1, 1487.1, 1488.1, 1489.1, 1490.1, 1491.1, 1492.1, 1493.1, 1494.1, 1495.1, 1496.1, 1497.1, 1498.1, 1499.1, 1500.1, 1501.1, 1502.1, 1503.1, 1504.1, 1505.1, 1506.1, 1507.1, 1508.1, 1509.1, 1510.1, 1511.1, 1512.1, 1513.1, 1514.1, 1515.1, 1516.1, 1517.1, 1518.1, 1519.1, 1520.1, 1521.1, 1522.1, 152

A „halott” határ

1956 november 2-án a helyzet egy csapásra megváltozott. A határt északról délre haladva szisztematikusan lezárták, hogy felfegyverzett csapatok Ausztriába való átlépését megakadályozzák. A Vörös Hadsereg lezárta a Nickelsdorftól (Miklóshalma) Budapest felé vezető utat. Közvetlenül ezután a Rattersdorf–Kőszeg mellett lévő határátkelőt is lezárták. A határon hirtelen csend állt be. A provokációkat elkerülendő a Honvédelmi Minisztérium elrendelte, hogy motorizált őrzőjáratoktól és az egyes őrköztől eltekintve egyenruhás egységek ötszáz méternél kisebb távolságra nem közelelhetnek meg a határt. Meg akarták akadályozni, hogy osztrák katonák lövöldözésbe keveredjenek.²³

A határállomásokon az emberek közötti kapcsolat minősége is megváltozott, miután a szovjet intervenció serege uralta a katonai helyzetet. Minden határátkelőhelyen lecserélték a magyar őrszemélyzetet. Az osztrák kollégákkal való kapcsolattartást pedig egyszerűen megtiltották. Azok a magyar határőrizeti szervek, akik kifejezetten jó kapcsolatot ápoltak az osztrák hivatalnokokkal, leváltották és mindezt felelősségre vonták. A magyar Szentgotthárd–Heiligenkreuz-i vámkiirendeltség szökött parancsnokától tudjuk, hogy őt „az osztrákokkal szemben tanúsított barátságos magatartása” miatt vonták fegyelmi eljárás alá és a büntetést csak szökésével kerülhette el.²⁴

A menekültek számára a határőrök leváltása a menekülés megnehezítését jelentette. Klingenbach–Sopron, Heiligenkreuz–Szentgotthárd, és Nickelsdorf–Hegyeshalom határátkelőhelyeken november 4-étől magyarok és oroszok közösen teljesítették a szolgálatot. A határon keresztül vezető „sétáról”, úgy, mint néhány nappal azelőtt, már szó sem lehetett.

Az, hogy egy határszakasz a menekülők számára épp átjárható vagy életveszélyes volt, nagymértékben attól függött, hogy szovjet katonák, vegyes kontingensek vagy magyar határőrszemélyzet volt-e az őrzésére beosztva. A kezdeti időszakban a kizárólag magyar felügyelet alá tartozó határszakaszokon könnyebb volt a szökés. November 4-e után minden határszakaszon megerősítették az ellenőrzést, és a szökés egyre veszélyesebbé vált. Ezzel együtt a határőrizet nem volt mindig hiánytalan. Burgenland tartományi csendőrségének parancsnoksága novemberben a következőket jelentette a bécsi központi csendőrparancsnokságnak: „Az államhatár még mindig nincs hermetikusan lezárva. Egyes helyeken a menekülők még mindig akadály nélkül jutnak át Ausztriába, ellenben más határszakaszokon a menekülőkre a magyar katonák lőnek is.”²⁵

November 4-én 9 órától megindult a menekültáradat. Már délre teljesen megtelt az eisenstadti menekülttábor, amely Burgenland központi tábora volt, így a menekülteket Bécsbe és Traiskirchenbe kellett áthelyezni. Átmenetileg még az eisenstadti állomás is táborként szolgált. Ezen az első napon a tartományi csendőrparancsnokság

²³ vö.: Manfred Rauchensteiner: Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand, Wien, 1981. 62. ff.

²⁴ Strini János 1956. november 7-én a Heiligenkreuz-i határon keresztül Ausztriába szökné. Egy orosz törvényszék előtt kellett volna felelnie a következőkért: „a felkelők támogatása”, „segélyküldemények behozatalának eltűrése és ezek raktározása a magyar vámépületekben”, „az osztrákokkal szemben tanúsított barátságos magatartás”, és a „vámhivatal épületére felvont magyar zászló átadása magyar állampolgárságú menekülteknek az oroszok bejövetelekor”; Militärhistorische Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956; Információ a Belügyminisztériumnak 1956. november 9.

²⁵ Militärhistorische Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956; Fernschrift NR. 7783., 1956. november 11.

becslése szerint 8-10 ezer menekült érkezett Burgenlandba. Ebből 4700 főt még aznap más tartományokba szállítottak.²⁶

November 6-ától orosz páncélosok állomásoztak a határátkelőkön, lehetetlenné téve a határátlépést. A határt már csak diplomaták és segélyszállítmányok részére nyitották meg. A hegyeshalmi határátkelőt csak elkeseredett harc után, páncélosok bevetésével tudták ellenőrzésük alá vonni az orosz katonák. A határátkelőn szolgálatot teljesítő legénység Ausztriába menekült, és politikai menekültjogot kért.²⁷

November 6-án Schattendorfnál (Somfalva) is látótávolságban a vámház mellett felálltak az orosz páncélosok. Moschendorfnál magyar tiszték kimondottan a határ lezárásáról értesítették az osztrákokat.²⁸ Északon Andau (Tarcsa), Nickelsdorf és Halbtorn (Féltorony), továbbá Lutzmannsburg és Deutschkreuz (Németkeresztúr) voltak november végén azok a helységek, ahol a legtöbb illegális határátlépés történt.

A menekültek legnagyobb része, kb. 80 ezer ember az észak-burgenlandi Andaunál szökött át. Ezzel kapcsolatban egy körülbelül Andautól 10 kilométernyire, magyar földön fekvő híd vált híressé az amerikai újságíró, James A. Michener jóvoltából. November 21-én a hidat lezárták. Még a felszedett híd fa állványai is a szabadságba való menekülés útjaként szolgáltak.²⁹ Egy Pamhagen közelében található hidat is leromboltak a magyar katonák.³⁰

1956 novemberének végén megsokasodtak a szovjet katonákkal a határincidensek. Néhány különösen tragikus esetben még akkor is lőttek a menekültekre – férfiakra, nőkre, gyerekekre – miután azok osztrák földre értek.³¹ November 23-án Rechnitznél (Rohonc) történt a legsúlyosabb következményekkel járó határincidens. Két orosz katona egy tizenhét főből álló menekültcsapatot üldözött, amikor áttértek osztrák területre.³² Vámőrök és csendőrök észrevették őket, és sikerült az oroszokat lefegyverezniük. Az egyik katona megpróbált elmenekülni. Néhány figyelmeztető lövés után halálos lövés érte a menekülőt. A Belügyminisztérium azonnal megkezdte az eset kivizsgálását és felvette a kapcsolatot a bécsi szovjet követéssel. Megegyezés született egy vegyes bizottság felállításáról, amelyben osztrákok, szovjetek és magyarok kaptak helyet. Ugyanakkor a szovjet küldött megkérdőjelezte az osztrák hatóságok eljárásának jogosságát.³³

Egy éles hangú diplomáciai jegyzékben az osztrák külügy elítélte az orosz katonák eljárását. A kommuniké kimondta, hogy bár az osztrák kormány sajnálja, hogy az eset egy ember halálához vezetett, de ugyanakkor hangsúlyozta, hogy mindez egy tudato-

²⁶ Rauchensteiner, 64.

²⁷ Hat katona azonban mégis meggondolta magát és engedélyt kért, hogy Magyarországra visszatérhessen, ami semlegességi politikai szempontból a konfliktusba való beavatkozást jelentette volna. A véletlenül a határon ellenőrző körütn lévő Helmer belügyminiszter foglalkozott az ügyel és rövid úton úgy döntött, hogy adják vissza a katonáknak a fegyvereiket és engedjék őket vissza Magyarországra.

²⁸ Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956; Jelentés, 1956. november 9.

²⁹ Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956; Jelentés, 1956. november 21.

³⁰ Militärgeschichtliche Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956; Fernschrift des Landesgendarmeriekommandos Burgenland an die Gendarmeriezentrale Wien vom 1956. november 14.

³¹ Jelentősebb határincidens történt november 8-án, 13-án, és 15-én, vö.: Manfred Rauchsteiner: Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand. Wien, 95.

³² *Burgenländische Freiheit*, 1956. december 2. Wolfgang Bachkönig forrásgyűjteménye: A burgenlandi tartományi csendőrpáncélosok krónikájából, csendőrség Rechnitz.

³³ Ezt a diplomáciai eseményt, ahogy Manfred Rauchsteiner elemzi, az egyre többször előforduló orosz dezertálási esetek szempontjából is vizsgálni kell. A szovjet propaganda elterjesztette, hogy Ausztria határsértés esetén feltétel nélkül fegyvert használ és a dezertőrt azonnal átadják a szovjet katonai hatóságoknak.

san felvállalt határsértésre vezethető vissza és elvárja, hogy a szovjet katonai hatóságok megfelelő intézkedéseket tegyenek annak érdekében, hogy a jövőben a szovjet katonák tiszteletben tartsák az osztrák határt.³⁴ Az oroszok válaszukban ugyan nem tagadták a katonák eljárásának jogellenességét, ugyanakkor erősen kritizálták azt a tényt, hogy egy fegyvertelen embert gyilkoltak meg az osztrák hatóságok. A szovjet katonákat határozottan utasították, hogy Ausztria területi integritását őrizték meg. Ezzel a Szovjetunió félreérthetetlenül elfogadta Ausztria semlegességét és tiszteletben tartott minden, a semlegesség fegyveres megvédésére irányuló intézkedést. A határincidens és a burgenlandi határőrizeti szervek november 23-i szigorú eljárása a világ közvéleménye előtt is visszhangot kapott. Világszerte – még a Szovjetunióban is – elismerték, hogy Ausztria fegyveres erőszak alkalmazására is kész állami integritása és ezzel együtt a semlegesség megóvása érdekében.³⁵

Egy másik tragikus határincidens 1956 decemberében Heiligenkreuz közelében történt. A magyar származású Király János csak egy volt azok közül, akiket menekülés közben már osztrák földön ért a halál. A meneküléshez a Körmendről Szentgotthárdra közlekedő vonatot használta, amely egy szakaszon körülbelül 100 méternyire megközelíti a burgenlandi-magyar határt. Osztrák földön érte el az örök géppisztolysorozat. A holttestéről készült fotó bejárta a világot és a burgenlandi-magyar határon történetek elmondhatatlan embertelenségének szimbóluma lett.

A menekültáradat 1956 decemberére észrevehetően megfogyatkozott. Az osztrák társadalom menekülteket elfogadó magatartása éppúgy. A fiatal köztársaság számára a menekültügy megoldása a szociális és társadalmi vonatkozások mellett hatalmas gazdasági problémát is jelentett. Miközben kereste a problémára a megoldást, Ausztria úgy érezte, hogy a nemzetközi világ magára hagyta.

A menekültekről kialakult kép változásaként értelmezhető a tiltott zóna ismételt kialakításáról szóló rendelkezés 1957 januárjában. Ezzel akarták megakadályozni az ember- és árucsempészt és a forinttal való illegális valutaüzérést. A határvidéket ismét erősebben őrizték – ezúttal az osztrák hatóságok.³⁶

Epilógus

1957. március 2-án a magyar kormány ismételten elrendelte az ország technikai eszközökkel való lezárását. 1957 áprilisa és júniusa között újra visszakerült a drótkerítés és az aknamező.³⁷ A magyar kormány 1958 szeptemberében értesítette az osztrák Kancelláriát, hogy a Fertő-tavi nádasban és a szabad vízfelületek alatt is aknákat helyezett el.³⁸ Ezzel a kelet és nyugat közötti utolsó menekülési útvonalat is elzárták. 1957 második felében 67 embernek sikerült a szökés Magyarországról, 1958 már csak összesen 88-an voltak a

³⁴ idézet a *Basler Zeitung* alapján, 1956. november 26.

³⁵ Wolfgang Bachkönig forrásgyűjteménye: A burgenlandi tartományi csendőrpáncsnokság krónikájából, csendőrség Rechnitz

³⁶ Militärhistorische Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956; A Biztonsági Igazgatóság jelentésének másolata a burgenlandi tartományi vezetőkhoz 1957. január 18.

³⁷ Lugosi, 2001.

³⁸ 1958 októberében megerősítették a drótkerítésakadályokat újból megerősítették és két méter magas betoncölöpöket állítottak fel a határ hosszában; Burgenländisches Landesarchiv, A/VIII/14/1/6 Sicherheitsdirektion Burgenland „Vorfallenheiten” vom Oktober 1958; Burgenländische Freiheit, 1958. szeptember 28.

szerencsések. Egyidejűleg megkezdődött a visszavándorlás is. 1957-ben hivatalosan 4295 fő, 1958-ban további 117 magyar tért vissza a régi hazájába.³⁹

A határ innenső és túloldalán egyaránt megtanultak az emberek a Vasfüggönnyel élni.⁴⁰ A következő években bizalomkeltő intézkedések vezettek Ausztria és Magyarország enyhe közeledéséhez, elsősorban a gazdaság, a sport és a kultúra területén. Ebből a 70-es évekre a békés egymás mellett élés egyfajta mintapéldája fejlődött ki. Az együttműködés minőségi változását először a határon lehetett érezni. Ez volt és a mai napig is ez a politikai helyzet barométere.⁴¹

* * *

„Vom Traum zum Trauma” című kiállítás megnyitója

³⁹ Burgenländisches Landesarchiv, A/VIII/14/1/6 Sicherheitsdirektion Burgenland; Az 1957 és 1958. évi jelentések kiértékelése

⁴⁰ Militärhistorische Forschungsabteilung, Studiensammlung 1956; Jelentés a csapatparancsnokságnak 1956. december 15.

⁴¹ Vö.: Gecsényi Lajos: Die Beziehung zwischen Ungarn und Österreich 1945-1964. In: Der Eiserne Vorhang. Kiállítási katalógus, Heeresgeschichtliches Museum, Wien, 2001.

A SOPRONI VÁROSSZÉPÍTŐ EGYESÜLET PÁLYÁZATÁNAK DÍJNYERTES ÍRÁSAI

BARTHA DÉNES – | A Soproni Városszépítő Egyesület
KUBINSZKY MIHÁLY | jelentése a beérkezett pályázatokról

A Soproni Városszépítő Egyesület a Soproni Szemle 2005. évi 2. számában felhívást tett közzé az 1956-os forradalmi események soproni történéseinek írásba foglalása céljából. A meghosszabbított határidejű pályázatra 2006. március 31-ig 13 pályamunka érkezett, közülük hét ma külföldön élő visszaemlékező műve. A Soproni Városszépítő Egyesület elnöksége – a Soproni Szemle szerkesztőségének, valamint kuratóriumának javaslata alapján – 2006. június 2-i ülésén döntött a pályaművekről és a korábban felajánlott 100000 ezer Ft pályadíj szétosztásáról. E döntés értelmében a legkiemelkedőbb pályamunka dr. Vancsura Rudolf ny. egyetemi docensé, amelyet néhai dr. Csapody István ny. természetvédelmi főtanácsadó és Lovas Gyula vasúttörténész visszaemlékezései követnek 40–30–30 ezer Ft pályadíj kíséretében. Király Tibor munkáját könyvjutalommal honorálták. A döntés során – a témakörrel foglalkozó történészek véleményének kikérése után – a Soproni Városszépítő Egyesület Elnöksége, továbbá a Soproni Szemle Kuratóriuma nem ítélte támogathatónak a nyomtatásban már megjelent, valamint a határidő után beérkezett kéziratokat. Valamennyi kézirat közlésére a Soproni Szemleben – terjedelmi okok miatt – nem nyílik lehetőség, ezért a beérkezett pályaműveket a Soproni Levéltárban archiváltuk, ahol azok minden érdeklődő számára rendelkezésre állnak. A pályázóknak ezúton is köszönjük visszaemlékezéseik papírra vetését, a díjazottaknak gratulálunk.

A beérkezett pályamunkák:

- Apt Kamill: 56-os emlékeim
- Barcsay László: 1956-os soproni emlékeim
- Benkő Géza: A Soproni Pártbizottság lefegyverzése 1956-ban
- Bolecz Béla: Visszapillantás az 1956-os soproni eseményekre (Részlet a szerző *Elsodort falevelek* c. könyvéből)
- Csapody István: Forradalom és exodus
- Homoky István: Életutam 1951-től 1956-ig
- Jákóy Endre: Önéletrajz
- Király Tibor: Az 1956-os forradalom a soproni filatéliában
- Lovas Gyula: Felkelés a sopronkőhidai fegyházban és egyéb visszaemlékezések
- Lovasné Szabó Ágnes: Emlékeim 1956-ról

- Ötvös Imre: Visszaemlékezéseim 1956-ra
- Pintér László: 56-os emlékeim (Részlet a szerző *Látomások a múltból* c. könyvéből)
- Vancsura Rudolf: Az 1956-os forradalom és szabadságharc soproni eseményei 50 év távlatából

A téma iránt érdeklődők részére tájékoztatásul közöljük, hogy ifj. Sarkady Sándor, a soproni egyetemi könyvtár főigazgatója *A Soproni MEFESZ az 1956-os forradalomban* címmel kötetet állított össze, amely a Nyugat-Magyarországi Egyetem emlékező és tisztelgő ünnepségei során, 2006. október 23-án lát napvilágot. A kötetben az alábbi, részben az SVSZE pályázatára is benyújtott visszaemlékezések olvashatók:

- Apt Kamill: 56-os emlékeim
- Bajzák Dénes: Néhány emlék 1956-ról
- Balsay Endre: Soproni egyetemisták vették át a határ őrzését
- Benkő Géza: A Soproni Pártbizottság lefegyverzése
- Grátzer Miklós: Az 1956-os gyógyszerzállítmányok
- A forradalmi város rendőrkapitánya – Interjú Katona Sándorral
- Kenediné Király Ilona levele
- Kozák Antal visszaemlékezése
- Leskó György levele Rétfalvi Lászlóhoz
- Masznyik László: Egy III. éves bányamérnök-hallgató útja Budapestre
- Nagy László emlékei
- Németh Kálmán: A halhatatlan évfolyam
- Ötvös Imre: 1956-ra emlékezem
- Pál László emlékei
- Péch Gyula visszaemlékezése
- Pirkhoffer János emlékei
- Rétfalvi László: Segélyszállítmányok Budapestre
- Beszélgetés Szádeczky-Kardoss Gyulával
- Szentei Barnabás: 1956-os októberi napok és éjjelek
- Zádorlaky-Stettner Miklós visszaemlékezése

DR. BARTHA DÉNES
a Soproni Szemle Kuratóriumának
elnöke

DR. KUBINSZKY MIHÁLY
a Soproni Városszépítő Egyesület
elnöke

A Rákosi-rezsím egyetemi ifjúságot érintő torz intézkedései

A nyugat-dunántúli forradalmi cselekmények a soproni egyetemen kezdődtek, illetve innen indultak ki. Az események megértése céljából szükségesnek tartjuk egy rövid összefoglalást adni a forradalom kitörése előtti állapotról.

A munkáspártok egyesülése, illetve a kommunisták hatalomra jutása után a felsőoktatásban is jelentős átalakítások történtek. Az 1919-ben Sopronba költözött Bányászati és Erdészeti Főiskola, a későbbiekben egyetem, 1949-ben szétvált, a bányászokat és a kohászokat a Miskolci Nehézipari Egyetemre telepítették át. A Sopronban maradt erdőmérnöki részlegből kétszeri átszervezés után Erdőmérnöki Főiskola lett. A bányászokból azonban csak az I-II. évfolyam tanult Miskolcon, a III-V. évfolyam Sopronban folytatta tanulmányait. A bányászok és a kohászok részbeni elköltöztetése során megüresedett helyre Földmérőmérnöki Kart szerveztek. Ez az összetartozó két intézmény Műszaki Egyetemi Karok néven szerepelt. Az Erdőmérnöki Főiskola és a Műszaki Egyetemi Karok közt szervezeti kapcsolat nem volt, mivel a Főiskola a Földművelésügyi Minisztérium, az Egyetemi Karok pedig az Oktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartoztak. A két intézménynek összesen mintegy 1000 hallgatója volt.

A Selmechányáról Sopronba költözött Főiskola hallgatói szép, tartalmas diákhatározásokkal (selmeci hagyományok) rendelkeztek. A hallgatókat a Bánya- Kohó- és Erdőmérnök-hallgatók Ifjúsági Köre fogta össze. A hagyományokat az Ifjúsági Kör keretein belül gyakorolták. Az Ifjúsági Kör 1948 tavaszán politikai nyomásra feloszlott. A soproni diákokat ezután egy felsőoktatási rétegszervezet, a MEFESZ (Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége) fogta össze, kevesebb sikerrel. Azonban MEFESZ sem volt hosszú életű, szerepét az 1950-ben megalakított DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) vette át. Ez a szervezet már teljes egészében a hatalomra jutott MDP (Magyar Dolgozók Pártja) fiókintézménye volt.

A hatalomra került politikai vonal célul tűzte a kommunista érzelmű és gondolkodású értelmiség kinevelését. A reakciónak, irredentának minősített selmeci hagyományokat betiltották. A tanrendben jelentős változtatásokat rendeltek el. Az 1949/50-es tanévben bevezették a Bolsevik Párt Története c. tantárgyat, majd a következő évben az orosz nyelv kötelező tárgyként történő oktatását és a honvédelmi ismeretek tanrendbe iktatását rendelték el.

A politikai jellegű tisztogatások a felsőoktatási intézményeket is elérték. 1951 májusában 45 véttlen erdőmérnök-hallgatót zártak ki az egyetemről és az ország összes felsőoktatási intézményéből, majd 4 egyetemi tanárt is menesztettek. Kb. egy hónap múlva 5 bányamérnök-hallgatót zártak ki, de őket már csak a Bányamérnöki Karról. Az 1951 évi tisztogatás során megüresedett oktatói álláshelyeket pártpolitikai szempontból megbízhatónak ítélt személyekkel töltötték be. A régi értelmiség lecserélése céljából megnövelték a hallgatóság létszámát. Nagy számmal vettek fel szakértetségizetteket, akiket egyéves gyorstalpaló képzés után juttattak az egyetemek padjaiba. Az

Erdőmérnöki Karon 100 fős évfolyamok voltak. Kötelező óralátogatások, zárthelyik, a Tanulmányi Osztály által meghatározott vizsgaterminusok, vizsgaelmaradás miatti kizárások voltak a rendszabályok, amelyekkel a korábbi egyetemi tanszabadságot felszámolták. Ilyen ellenmondásos körülmények közt köszöntött be a történelmi jelentőségű 1956-os év.

A Diákszékhely október 22-ei ülése és az azt megelőző események

A Szovjetunió által Közép-Kelet Európára kényszerített bolsevista típusú politikai és gazdasági rendszer kudarcai az 50-es évek közepére egyre nyilvánvalóbbá váltak. Hazai viszonylatban jelentős esemény volt Rákosi Mátyás pártfőtökári és miniszterelnöki megbízásának visszavonása, majd 1956 júliusában a Szovjetunióba való visszaköltöztetése. Rákosi eltávolítása után a személyi kultusz felszámolására irányuló kezdeményezések történtek. Ezen törekvések egyik megnyilvánulása volt az 1949-ben koholt vádak alapján kivégzett Rajk László rehabilitálása és 1956. október 6-án történt újratemetése. A rehabilitálás során a MDP vezetői kénytelenek voltak beismerni az elmúlt évek súlyos hibáit és törvénysértéseit. Ezek az események felszínre hozták az évek óta meglevő nyugtalanságot és előrevetítették az élet minden területére kiterjedő totális diktatúra enyhülését.

Az 1956 nyarán kirobbant pozsoni lengyel felkelés erős szolidaritási hullámot váltott ki. Az eseményekre leghamarabb az ifjúság reagált. A fennálló tiltások ellenére kisebb-nagyobb baráti összejöveteleken tárgyalták meg a történeteket. Július 22-én Gerő Ernő összegezte az MDP Központi Bizottságának ezzel kapcsolatos állásfoglalását és kijelentette: „Egy magyar Poznant el kell és el is fogunk kerülni.” Az események irányítása azonban kicsúszott a központi vezetőség kezéből és azok haladtak a maguk útján.

Apróbb tantervi változásokat leszámítva Sopronban az 1956/57-es tanév a szokásos módon kezdődött. Október 10-e táján érkeztek az első hírek a szegedi egyetemisták megmozdulásairól. Szegeden már 2-3 héttel korábban megalakították az 1950-ben megszületett MEFESZ-t. Nem sokkal később nyugtalanság híre érkezett néhány budapesti egyetemről. Október elején Sopronban is felmerült az ifjúsági szervezet megújításának az igénye, ugyanis a DISZ nem érzékelte és nem képviselte az egyetemi ifjúság gondjait. A betiltott selmeci hagyományok helyett ez a szervezet nem tudott semmilyen értelmi és érzelmi tartalmat nyújtani.

Október közepén már nem csak az ifjúsági szervezet megújítása, hanem oktatási reformok, mint a marxizmus-leninizmus, az orosz nyelv, a honvédelem oktatásának átszervezése is napirendre került. A Budapesti Műszaki Egyetemről egy diákküldöttség járt Sopronban, amely olyan felhívást tett, hogy a hallgatóság ne vegyen részt ezekben a tárgyakban az előadásain.

A megyei pártvezetés először október közepén foglalkozott a változásokat szorgalmazó ifjúság problémáival. Az MDP Megyei Bizottsága október 15-én megbeszélésre hívta össze a soproni karok dékánjait, a középiskolák igazgatóit, a megye párt- és ifjúsági vezetőit. Ez tájékoztató jellegű értekezlet volt, a meghívottak elmondták véleményüket, de a felvetett problémákkal kapcsolatban állásfoglalás nem született. Az Erdőmérnöki Főiskola igazgatója a megbeszélésen támogatta az ifjúság törekvéseit. Október 19-én a Közoktatásügyi Minisztérium hívott össze Budapesten egy hasonló jellegű

megbeszélést, amelyen a felsőoktatási intézmények rektorai és dékánjai vettek részt. Ezen a megbeszélésen a minisztérium egyik vezető beosztású tisztviselője már nyilvánosan beszélt a szegedi egyetemisták követeléseiről. A meghívottak közül sokan hozzászóltak, jelentős részük a diákság mellé állt és támogatta a felvetett reformtörekvéseket. A soproni egyetemet Roller Kálmán igazgató és Zambó János dékán képviselte.

Ezekről a – nyilvánosságot kizáró – megbeszélésekről az egyetemek és főiskolák hallgatói többnyire tanáraik révén értesültek és az ott elhangzott megnyilatkozások energikusabb fellépésre ösztönözték őket. Közvetlenül a budapesti minisztériumi tanácskozás után az egyetemi karok (beleértve a Főiskolát is) létrehozta egy diákbizottságot, amely a szegedi példák alapján kidolgozta a soproni hallgatók követeléseit. A szegedi és a budapesti hallgatók kezdeményezésével való egyetértés hozott össze október 21-én a Dimitrov-téri (Szent Imre tér) kollégiumban egy kb. 30 hallgatóból álló bizottságot, amely meghatározta a következő napok teendőit. Ezen az összejövetelen egységes volt a résztvevők véleménye abban, hogy a DISZ-ből ki kell lépni és a MEFESZ-t meg kell alakítani. A megbeszélésen azt is körvonalazták, hogy mit várnak a MEFESZ-től. Elhatározás született arról, hogy másnap, október 22-én össze kell hívni az ifjúságot, széleskörű diákságparlamenten kell megvitatni a közélet problémáit és az egyetemi hallgatók soron következő teendőit. Az előkészítő bizottság a szegedi hallgatók követelése alapján állította össze a diákságparlament elé terjesztendő javaslatát. Határozat született arról is, hogy az összejövetelre meg kell hívni az egyetem tanárait, a város és az ifjúsági szervezetek vezetőit. Az október 22-ei nagygyűlés, amely a SOTEX kultúrházban (GYIK épület) zajlott le, délután 3 órakor kezdődött és azon a hallgatóság teljes létszámban részt vett. Megjelentek az egyetemi oktatók, a Városi Tanács képviselői, a rendőrségi vezetők, a városi és megyei pártbizottság tagjai. A politikai élet képviselői a nagyterem jobb oldalán levő erkélyen foglaltak helyet. A diákságparlament ideiglenes vezetősége a színpadon helyezkedett el, elnöke Bujdosó Alpár III. éves erdőmérnök-hallgató volt. A diákságparlament összehívásának szükségességét ismertető rövid bevezető után az előkészítő ülésen összeállított javaslatokat vitatták meg. Sokan hozzászóltak és a követelések közül mindinkább a nemzeti jellegűek kerültek előtérbe. A hallgatóság köréből több felszólaló felvetette, hogy miért hiányzott a Himnusz a legutóbbi március 15-i ünnepség műsorából. Valaki a hallgatók közül megjegyezte: mert a párttitkár kihúzta azt. Ezután a tömeg hangosan követelte, hogy a párttitkár nyilatkozzék, miért húzta ki a Himnusz a nemzeti ünnep programjából. Az erkélyek egyikéről felállt Strausz József függetlenített csúcstítkár és próbálta csendesíteni az egyre erősödő felháborodást. Kezdte magyarázni, hogy az itt jelenlévő fiatalok a párt politikájának köszönhetik azt, hogy tanulhatnak. A hallgatóság kórusban harsogta, hogy nem erre kíváncsi, hanem arra, hogy miért húzták ki a Himnusz a nemzeti ünnep műsorából. A választ nem lehetett érteni, a túlfűtött hangulatban a zajos nemtetszés-nyilvánítás elnyomta a felszólaló hangját. A zaj elcsendesedése után egy lány hallgató feltette a kérdést: miért vezettek bennünket félre és miért hazudtak? Ugyancsak a jobboldali erkélyek egyikén felállt a Marxizmus-Leninizmus Tanszék egyik kulcsembere, Kertész István adjunktus, aki a felszólalásában beismerte, hogy a párt félrevezette a magyar népet. „Igen, hazudtunk, hazudtunk, hazudtunk, mert hazudnunk kellett.” Megnyilatkozása döbbenetet és csendet váltott ki az egyébként zajos nagygyűlésből.

A diákságparlament kimondta a DISZ-ből való kilépését és a MEFESZ megalakítását, megválasztotta az új szervezet intézőbizottságát, követelte a Sopronban működő

felsőoktatási intézmények egyesítését és csatlakozott a szegedi és a budapesti egyetemisták követeléseire. A követelések első csoportja országos és külpolitikai, a második csoportja az oktatási és az ifjúságot érintő, a harmadik pedig a soproni vonatkozású igényeket sorolta fel. A követelések pontonkénti megvitatása után a diákparlament szavazással fogadta el azokat.

A gyűlés mintegy 3 óra hosszát tartott, a rendkívüli felforrósodott hangulat ellenére rendben és fegyelmezetten zajlott le. A párt és rendőrség vezetői még a gyűlés befejezése előtt feltűnés nélkül távoztak. A gyűlés résztvevői a MEFESZ szervezésével az Ideiglenes Intézőbizottságot bízták meg. A gyűlés után az IB tagjai együtt maradtak, hogy a diákparlament megbízása alapján letisztázzák és sokszorosítsák a követeléseket a soproni üzemekben való terjesztés céljából.

Sopronban az 1956-os felkelés október 22-én, hétfőn este a SOTEX kultúrházban kezdődött.

Október 23. – november 3. A forradalom kibontakozása

Sopronban a forradalmi események, ugyanúgy mint az ország többi városában, az egyetemi ifjúság mozgólódásai nyomán indultak el, azonban a város földrajzi helyzeténél fogva és az országhatár közelsége miatt a fejlemények sajátosan alakultak.

Október 23-án, kedden reggel az egyetemen az előadások ugyanúgy megkezdődtek, mint a korábbi napokban, az első órákon azonban megvitatásra kerültek az előző nap eseményei. A kinyomtatott röplapok már széthordásra vártak, ezért az órákról többen elkérezkedtek. Még a délelőtti folyamán Budapestről értesítést kaptak a hallgatók, hogy a fővárosi ifjúság kifejezésre kívánja juttatni szolidaritását a lengyelekkel, ezért délután felvonulást tervez. A kezdeményezéshez a soproni ifjúság is csatlakozott. A reggeli órákban megjelent a Főiskolán a Városi Pártbizottság öt tagja az ifjúság követeléseivel kapcsolatos észrevételek közlése céljából. Zárai Károly városi első titkár elmondta, hogy a Pártbizottság három pont kivételével elfogadja és támogatja az ifjúság követeléseit. Ez a három pont: Magyarország semlegessége, a Varsói Szerződésből való kilépés és az erdélyi magyar autonóm terület hovatartozásának ügye. Sokat jelentett az is, hogy a városi tanács elnöke, Bognár Dezső, magáévá tette az ifjúság követeléseit és hajlandónak mutatkozott egy küldöttség élén azokat petíció formájában a Parlamentbe felvinni. A követelések gépelt formában ott forogtak már a lakosság körében.

A gyülekezési tilalom feloldása után 3 órakor az egyetem hallgatói a botanikus kert előterében gyülekeztek, majd hatos sorokban nagyság szerint felsorakozva megkezdődött a szolidaritási felvonulás. A menet élén egy transzparens haladt, amelyen „Együtt a lengyelekkel” felirat volt olvasható. A hallgatók néma menetben a városon át a Fő térre vonultak, ahol megkoszorúzták a Tűztorony mögötti 48-as emlékművet, egy hallgató elszavalta a „Talpra magyart”, majd rendben és fegyelmezetten visszaindultak a Főiskolára. A felvonuló ifjúságot a járdákon megilletődött és mosolygó arcok, kendőlobogtatás és bátorító szavak kísérték. Sötétedés után az ifjúság a kollégiumokból a Főiskolára vonult. Itt az Örtüzek néven ismert emlékművön meggyújtották az emlékezés lángját, majd elénekelték a Himnuszt és a Szózatot. Ezután egy III. éves erdőmérnök-hallgató rövid beszédben megemlékezett 1921-es nyugalom-gyarmati harcokban elesett két soproni főiskolásról.

A felvonulások után mindenki várta a nap fő eseményét, Gerő Ernő 8 órára bejelentett rádióbeszédét. A beszéd meghallgatását senki sem szervezte meg, a rádióval rendelkező diákszobákban kisebb-nagyobb csoportokban történt. A fiatalok pozitív hozzáállást reméltek, ezzel szemben Gerő kemény, határozott hangnemben visszautasított minden követelést és a tüntetőket fasiszta csöcseléknek nevezte. Ez a kijelentés olaj volt a tűzre. A tömeg a rendőrségtől és a hadseregtől szerzett fegyverekkel megtámadta a Rádió épületét. Ezek az események váltották ki a szovjet katonai beavatkozást. A rádióadás után Sopronban is zavar és bizonytalanság lett úrrá.

Október 24. A budapesti események Sopronban is tovább feszítették az egyetemi ifjúság hangulatát, de az előadások még folytak. Az ijesztő hírek ellenére az előző napon szervezett küldöttség Bognár Dezső tanácselnök vezetésével elindult Budapestre. A három gépkocsiból álló menetoszlop piros-fehér-zöld zászlókkal volt feldíszítve, az élen haladó kocsin fehér zászló lengett. Az egyetemi karokat három hallgató képviselte. A GYSEV-től kölcsönkért egyik kocsit Iliás Ferenc gépészmérnök vezette. Győrben a tanácsháza előtt népes tömeg nagy ovációval fogadta a küldöttséget. A régi 1-es úton haladtak, azonban Pilisvörösvár és Budapest közt AVH-s katonák sorfala tartóztatta fel őket. Hamarosan előkerült a főváros lezárását irányító kékparolis ezredes, aki közölte a küldöttséggel, hogy Budapestre nem mehetnek be. Amíg felhívást nem tesznek közzé, addig a fővárosba bejutni nem lehet. Visszafordultak, Győrben a tömeg ismét feltartóztatta őket. Behajtottak a tanácsházára Szigethy Attilához, a győri Nemzeti Tanács elnökéhez, aki éppen a szovjet alakulatok parancsnokával tárgyalt. Budapest napokig zárva volt, így a küldöttség nem tudta eljuttatni a Parlamentbe a soproni diákok követelését.

Ugyanezen a napon reggel a Városi Pártbizottság értekezletet hívott össze az egyetemen, amelyre az Erdőmérnöki Főiskola és a Bányamérnöki Kar vezetőjén kívül a nevesebb professzorokat is meghívták és kérték őket, hogy a rendkívüli helyzetben a tanári kar segítse elő az ifjúság józanságának megőrzését, és folytassák az oktatást. Az oktatás ugyan megkezdődött, de a figyelmet lekötni és az ifjúságot az órákon való részvételre rábírni már nem lehetett. A szervezkedés tovább folyt, a mozgalom központja a Diáktanács volt, amely a korábban megválasztott MEFESZ Ideiglenes Intézőbizottsági tagok részvételével működött. A nap folyamán a hallgatók folytatták a nagygyűlésen összeállított követelések terjesztését. Küldöttek keresték fel az üzemeket és felhívták a dolgozókat, hogy csatlakozzanak az egyetemi ifjúság követeléseikhez.

Október 25. Az 56-os forradalom egy tragikus napja. A Földművelésügyi Minisztérium épületéből a Parlament előtt tüntető tömegbe lőttek. Pánik tört ki, száznál több halott maradt az Országház előtti téren. A tettesek a mai napig ismeretlenek. A történetek után egy órával a rádió bejelentette Gerő távozását és Kádár főtítkári kinevezését. Ugyancsak 25-én délután a győri börtön előtt AVH-sok teherautója behajtott a tüntető tömegbe, lövéseket adtak le és kézigránátokat dobáltak. A terrortámadás eredménye három halott és számos sebesült.

A hírek hallatán az Egyetemen felfüggesztették az előadásokat. A város közigazgatását a MEFESZ keretében megalakult Forradalmi Diáktanács vette kézbe és létrejött az egyetemi nemzetőrség. A Budapestről és Győrből érkező hírek, valamint egy AVH-s provokációtól való félelem hatására határozta el, hogy az egyetemistákat felfegyverzik. A Forradalmi Diáktanács mellett megalakult a katonai csoport.

Október 26-án dördült el a mosonmagyaróvári határőr laktanya előtt a véres sortűz. A hivatalos vizsgálat 52 halottat ismert el, a szemtanúk szerint ennél jóval több volt a halot-

tak száma. A hírek hallatára az üzemekben és a hivatalokban a munkabeszüntetés egyre nagyobb méreteket öltött. Október 26-ára Sopronban már a legtöbb üzem leállt. A terrorcselekmények és a szovjet katonai beavatkozás hatására felerősödött a szovjetellenes hangulat, a Várkerületen délelőtt mintegy 400-500 fiatal munkásból álló tömeg tüntetett az orosz katonai beavatkozás ellen. Egy kisebb csoport a szovjet emlékmű ledöntését követelte. A rendőrség – bár tudott az akcióról – nem avatkozott be, az emlékművet ledöntötték. Egyetemisták a ledöntésben nem vettek részt.

A történetek után felő volt, hogy szélsőséges elemek veszik kezükbe az események irányítását. A város rendjének és nyugalmanak megőrzése érdekében a Forradalmi Diáktanács szükségesnek látta, a rendőrséggel és a határőrséggel szorosan együttműködve, rendfenntartó járőrözés megszervezését. Így jöttek létre az egy rendőrből, egy határőrből és egy hallgatóból álló járőrök.

A sztrájkok következtében akadozott a város közellátása. A Forradalmi Diáktanács felhívására jelentkező hallgatók a közműveknél fizikai munkát végeztek, malmokban, kenyérgyárban, élelmiszerszállításban s általában mindenütt, ahol szükség volt rá, segítettek. Egyre nagyobb feladatot jelentett a Sopron felé irányított külföldi vöröskeresztes szállítmányok fogadása és továbbítása. Eleinte a határon rakták át hazai járművekre a szállítmányokat, később ezek a Főiskola területére érkeztek. Bizonyos csoportosítás után a küldeményeket Budapestre továbbították. Az ifjúság széleskörű aktivitása és vezető szerepének megerősödése következtében egyre nagyobb számban keresték fel a MEFESZ Intézőbizottságot a soproni üzemek és falusi szervezetek, hogy a felmerült problémákhoz segítséget kérjenek.

Október 27-én délelőtt a SOTEX kultúrházban a soproni üzemekből kb. 400 fő gyűlt összes az Ideiglenes Nemzeti Tanács megválasztása céljából. Az értekezletet a MEFESZ Intézőbizottság vezette. A Nemzeti Tanács megalakításának célja az volt, hogy ez a demokratikusan megválasztott szervezet tartsa kézben a város rendjét és irányítsa a lakosság ellátását. A Tanácsban képviselőt kapott a Rendőrség és a Határőrség is. A MEFESZ Intézőbizottsága igyekezett rendezni a Nemzeti Tanáccsal való együttműködés módját és javaslatot tett a munkástanácsok megalakítására is. Egyébként ebben az időben az egész megyében kezdtek megalakulni a munkás-, paraszt-, értelmiségi és ifjúsági tanácsok. A rendőrség és a katonaság élére olyan vezetők kerültek, akik a forradalom mellé álltak. A soproni Határőr Zászlóalj parancsnoka, Farkas Antal százados, már a megmozdulás első napjaiban az ifjúság mellé állt.

Délelőtt egy hallgatókból és oktatókból álló küldöttség a Süttörön állomásozó 16. Tüzérezredhez ment fegyverekért. Az ezredparancsnok, Szuhár százados, azonban a fegyverkiadási kérelmet elutasította, de ígéretet tett arra, hogy fegyveres támadás esetén a Tüzérezred megvédi Sopront.

Az Erdőmérnöki Főiskola Tanácsa este ülést tartott, amelyen részt vettek a Bánya- és Földmérőmérnöki Kar tanárai is. Az egyesített tanácsülés állást foglalt amellett, hogy szükségesnek tartja a Sopronban székelő felsőoktatási intézmények Soproni Műszaki Egyetemmel egyesítését. A tanácsülésen a tanári kar az ifjúság október 22-én hozott határozatait megtárgyalta és viszonylag kevés módosítással elfogadta annak szövegét. Így került másnap kinyomtatásra az „Egyetemi Tanács” aláírással megjelent röplap, amely az általános követeléseket tartalmazta.

A Soproni Egyetem karai állást foglaltak népünk szabadságharcának szent ügyében.

Az Egyetem határozott és egyhangú állásfoglalását a következő pontokba foglaltuk:

1. Követeljük, hogy a Kormány a további vérontás megszüntetése érdekében *azonnal* vonja vissza azt a felkérését, amellyel a szovjet haderőt felkelőink ellen harcra állította. A békeszerződés alapján haszon oda, hogy a szovjet haderőt a lehető leggyorsabb ütemben vonják ki Magyarország területéről.
2. Elítélünk mindenféle diktatúrát és félelemmentes életet követelünk.
3. Követeljük az emberi szabadságjogok legteljesebb biztosítását: szólás-, sajtó-, gyülekezési- és vallásszabadságot egyaránt, továbbá az eszmék szabad áramlását külföldi viszonylatban is.
4. Szabad, független, demokratikus Magyarországot akarunk, amelyben *valóban* minden hatalom a dolgozó népe. Ennek érdekében általános titkos választásokat követelünk az egész országban, több demokratikus párt részvételével, új nemzetgyűlés megválasztása céljából, mivel az eddigi nem teljesítette alkotmányos kötelességeit. A jelenlegi országgyűlést és kormányt, személyi összetételénél fogva, nem tartjuk alkalmasnak az állam vezetésére és új demokratikus választójogi törvény kidolgozására. Ezért követeljük, hogy a városok és községek nemzeti tanácsinak képviselőiből alakítandó új, ideiglenes nemzetgyűlés dolgozza ki az új választójogi törvényt.
5. Követeljük az úgynevezett „káderanyag” nyilvánosságra hozatalát, majd megsemmisítését, a „káderanyag” összehívásának megállítását és szükséghez képest felelősségre vonását, végül a „káder” szónak a mellőzését.
6. Nyilvános tárgyalást követelünk Farkas Mihály és társai bűnügyében. Rákosi Mátyást, aki elsősorban felelős a közelmúlt minden bűnéért, a vérontásért és az ország tönkretételéért, hozzák haza és állítsák a nép ítélőszéke elé. Vonják felelősségre Gerő Ernőt, Piros Lászlót és a szovjet foggyveres-beavatkozás megtörténének többi bűnrészesét is.
7. Követeljük az összes politikai perek és a koholt vádak alapján indított gazdasági perek független bíróságon történő felülvizsgálását, az ártatlanul elítéltek rehabilitálását – közzétűnik Mindszenty hercegprímás rehabilitálását is – és a törvénysértésekért felelős személyek megbüntetését. Azonnal hozzák vissza a Szovjetunióba kivitt hadifoglyokat és polgári személyeket, beleértve az országhatáron kívül elítélt hadifoglyokat is.
8. Követeljük a Szovjetunióval fennálló politikai, gazdasági és szellemi kapcsolatok felülvizsgálatát és új rendezését, a politikai és gazdasági teljes egyenrangúság és az egymás belügyeibe be nem avatkozás elve alapján. Az eddigi függő helyzetünkben keletkezett károkat térítést követelünk.
9. Hozzák nyilvánosságra visszamenőleg a külkereskedelmi szerződéseinket és a véget nem érő jóvátételek valóóság adatait. Nyílt és őszinte tájékoztatást követelünk az ország uránérc készleteiről, kiaknázásáról s az orosz kocsiszőről. Követeljük, hogy az uránércet Magyarország világszerte áron, nemes valutáért szabadon értékesíthesse.
10. Követeljük, hogy szakemberek vizsgálják felül és szervezzék át a magyar gazdasági életet. Vizsgálják felül a tervgazdálkodáson alapuló egész gazdasági rendszerünket, a hazai adottságoknak és a magyar nép érdekeinek megfelelően.
11. Követeljük az iparban alkalmazott normák revízióját, s a munkások és értelmiségi dolgozók bérének sűrűnő rendezését, annak szem előtt tartásával, hogy a legkisebb fizetések feltétlenül haladják meg a létminimumot.
12. Követeljük a parasztpolitika felülvizsgálását, továbbá a jelenlegi termésbeadási rendszer fokozatos visszafejlesztését, majd megszüntetését. Az egyénileg dolgozó parasztnak a termelőszövetkezetekkel egyforma támogatásban részesüljenek.
13. Tiltakozunk az államvédelmi hatóságnak a magyarnép szabadságáért folytatott küzdelmébe való foggyveres beavatkozása ellen. Követeljük az államvédelmi hatóság megszüntetését s az államvédelmi teendőknél a rendőrség és a honvédség feladatkörébe utalását.

A Soproni Egyetem Karai állást foglaltak népünk szabadságharcának szent ügyében. Soproni Levéltár

Október 28. Nagy Imre miniszterelnök bejelentette a gyűlölt AVH feloszlatását, ezt sokan a forradalom győzelmeként értékelték. Jelzések érkeztek a Forradalmi Diáktanácshoz, hogy megkezdődött a volt politikai elnyomórendszer tagjainak távozása Ausztria felé, és Sopronban néhány volt AVH-s bujkál. Oktatókból és hallgatókból álló csoport több szállodat és üdülőt végignézett, de gyanús személyeket nem talált. Az Intézőbizottságra nehezedő nagy teher csökkenése céljából munkacsoportokat alakítottak ki. Ezek a következők voltak:

A Gazdasági csoportnak a város közellátása és élelmezése volt a feladata. A csoport intézte a vöröskeresztes szállítmányok átvételét és raktározását. Az Ideiglenes Nemzeti Tanács megalakulása után ezt a feladatot a Tanács vette át.

A Szállítási csoport a gazdasági csoporttal szorosan együttműködve a gépkocsik megrendelését, üzemanyag biztosítását és a segélyszállítmányok továbbítását intézte.

Az Üzemi csoport feladata a kapcsolattartás volt a soproni üzemekkel és a munkástanácsokkal.

A Vidéki csoport feladata kapcsolat keresés és kapcsolattartás Győr és más városok forradalmi szerveivel, valamint a környező községek Nemzeti Bizottságának a szervezése volt.

A Híradó csoport információt gyűjtött és továbbított, részben a MEFESZ Intézőbizottsága felé, részben a lakosság tájékoztatására. A csoport október 23-án átvette a Liszt Ferenc kultúrház hangosbemondóját és azt november 4-én délután 1 óráig használta. (Kivéve október 31-ét, amikor egy vidéki fiatalokból álló szélsőséges csoport kerítette hatalmába.)

A Rendészeti csoport valójában már a forradalom első napjaiban katonai csoport néven alakult meg, de mivel a MEFESZ vezetőség a forradalmat békés, demokratikus úton akarta véghezvinni, ezért többnyire rendészeti csoport néven szerepelt. A csoport főleg fiatal oktatókból állt, a MEFESZ Bizottságot csak néhány hallgató képviselte. Feladata volt a város rendjének fenntartása, együttműködés a határőrséggel, a rendőrséggel és a honvédséggel. A csoportnak nem volt parancsnoka, nem volt parancskiadás sem. A megoldandó feladatokat felkérés és önkéntes vállalás révén oldották meg. Kezdetben Perlaki Ferenc, később Baranyai József adjunktus töltött be irányító szerepet.

Ezen a napon, október 28-án volt a sopronkőhidai fegyencélázadás. A fogvatartottak hatalmukba kerítették az őrséget és kitörést kíséreltek meg. A börtönparancsnok kérte az egyetemisták segítségét, mert kevés volt a börtönőr. Mintegy 650 köztörvényes bűnöző próbált kitörni, így a város biztonságát komoly veszély fenyegette. A válságos helyzet rendezésére a MEFESZ Intézőbizottság Farkas Vilmos egyetemi docent küldte ki, aki egy jogászokból álló bizottság létrehozását javasolta. A bizottság október 29-én és 30-án helyszíni tárgyaláson 13 rab szabadon bocsátására tett javaslatot. A tömegbe verődött rabokat csak október 31-én egy fegyintézeti tiszt, Hoós László hadnagy halálos balesete után, megerősített fegyveres őrséggel sikerült celláikba visszakeríteni.

Ezen a napon alakult meg a Győr-Sopron Megyei Nemzeti Tanács.

Október 29. A szovjet csapatok megkezdték kivonulásukat Budapestről, a fegyveres incidensek ritkultak, így a korábbi napok feszültségei is valamelyest enyhültek. A koalíciós idők politikusaiknak egy része Ausztriában várta a fejleményeket, és volt aki

Sopronba is ájtott. Délelőtt a Szociáldemokrata Párt emigrációban élő vezetője, Kéthly Anna, Sopronban Tuskó Ferenc igazgatóhelyettesével tárgyalt.

Az előző napon megalakult új szervezetek közül különösen a szállítási csoportra hárult komoly feladat. Az egyetemre érkező segélyszállítmányok lerakása, mozgatása és továbbjuttatása állandó megfeszített munkát követelt. Csak a maradék élelmiszer (nov.4-e után) meghaladta a 12.000 kg-ot, a ruhanemű a 17.000 kg-ot. Volt olyan eset, hogy más megyéből kellett gépkocsit kérni a segélyszállítmányok továbbításához.

A munkástanácsok küldöttei megválasztották a Soproni Ideiglenes Nemzeti Tanácsot és ennek tiztagú Intézőbizottságát. Az Intézőbizottság elnöke dr. Takáts Endre, az Állami Levéltár igazgatója lett. A demokratikusan választott helyi hatalom alkotmányos testületnek tekintette magát és a MEFESZ Bizottsággal együttműködve megkezdte az új közigazgatás kiépítését. A központi államhatalom széthullása után ugyanis Sopron az országhatár által körülvett szűk zsákban úgy működött, mint egy városállam, a közigazgatási, gazdasági, biztonsági feladatokat magának kellett megoldania.

Október 30. Győrben megalakult a Dunántúli Nemzeti Tanács. A MEFESZ három hallgatót küldött kapcsolatfelvételre a Nemzeti Tanácsba. A kiküldöttek reggel jelentkeztek a Városházán a Tanács titkárságán. Köszönettel vették jelentkezésüket, jó munkát kívántak a soproniaknak és közölték, ha szükség lesz rájuk, értesítést küldenek. Tegyük a dolgukat úgy, ahogy eddig tették.

A hallgatókból álló nemzetőrség felfegyverzési kísérletei október 25-e óta napirenden voltak. Kisebb mennyiségű fegyvert sikerült szerezni a sopronkőhidai börtöntől. A felfegyverzés célja a közbiztonság fenntartása és egy esetleges AVH-s provokáció elhárítása volt. Oktatókból és hallgatókból álló küldöttségek több katonai alakulatnál próbálkoztak, ezideig eredménytelenül. Október 30-án a csornai Határőr parancsnokság segítségével a pápai 32. Lövészhadosztálytól Gácsi Vendel V. éves erdőmérnök-hallgatónak és egy határőr főhadnagynak 400 db puskát, 100 db géppisztolyt, 2 db golyósórót, 5000 db kézigránátot és 1 javadalmazás löszert sikerült szerezni. A volt hadosztályparancsnok, Moór Ferenc ezredes, Győri Katonai Bíróságon 1957-ben tett vallomása szerint a fegyverkiadás Janza Károly honvédelmi miniszter parancsára történt, azzal a céllal, hogy az egyetemistákat fegyverezzék fel a határőrizet megerősítésére. A fegyvereket az egyetemen Szy Ferenc adjunktus és Rába Antal hallgató vette át. Ezekkel a fegyverekkel látták el a soproni egyetemi zászlóalj egy részét.

Október 31. Megalakult a Csornai és a Soproni Katonai Forradalmi Tanács, szoros együttműködésben a soproni MEFESZ Intézőbizottsággal. A MEFESZ IB által kiadott röplapon tájékoztatták a lakosságot arról, hogy a Csornai és a Soproni Határőrség katonái rendületlenül a nép mellett állnak és öröködnék a forradalom vívmányai felett.

Egyre komolyabb gondot okozott a Budapestről és más városokból nyugatra távozni szándékozók nagy száma. Egy ideig a MEFESZ Rendészeti csoportja átadta a Határőrségnek a feltartóztatott idegen személyeket, azonban a Határőrség már nem volt képes élelmezni és őrizetben tartani őket, így a hallgatók kénytelenek volt szabadon engedni azokat. Az idegen-ellenőrzés kérdése a továbbiakban megoldatlan maradt.

November 1. Budapesti események kötötték le az ifjúság figyelmét. Délelőtt Nagy Imre bejelentette az ország semlegességét, sürgette a szovjet csapatok kivonását és egyben az ENSZ-től kért támogatást. Nyugtalanító hírek érkeztek azonban a szovjet csapatmozgásokról. A később „U” hadműveletként ismertté vált megtévesztő akció

már javában folyt. Csapnál vonultak ki ugyan bizonyos szovjet alakulatok, de Románián keresztül, más egységekkel kiegészülve, új csapattestek özönlöttek hazánk területére. A felgyorsuló események hatására a Katonai Csoport egyre erősebben eltávolodott a MEFESZ Intézőbizottságtól és önállósította magát. Ezen a napon a Katonai Csoportnál megjelent egy Ausztriából Miklódy [Molnár] István néven érkezett személy, akiről csak annyit lehetett tudni, hogy Pista bácsinak hívják és a Horthy hadseregben hivatásos tisztként szolgált. Eleinte tanácsadóként tevékenykedett, de ahogy egyre sürgetőbbé vált az egyetemi zászlóalj megszervezésének ügye, Pista bácsi egyre nagyobb szerepet kapott.

A MEFESZ Intézőbizottság a soproni Ideiglenes Nemzeti Tanács képviselőivel kiegészülve ülésezett. Számos problémát kellett megoldani, olykor éjszakába nyúló viták keletkeztek. Az idősebb résztvevők oldaláról felmerült az a kérdés is, hogy kié lesz a felelősség, ha így és így járunk el. Az ifjúság még mindig optimizmussal tekintett a jövő felé.

November 2. Az Erdőmérnöki Főiskola dolgozói titkos szavazással megválasztották a Főiskolai Forradalmi Tanácsát. A Tanács elnökévé Sébor János egyetemi tanárt választották. Ugyanezen a napon megalakult a Bánya- és Földmérőmérnöki Kar Forradalmi Tanácsa is.

Ebben az időben döntötték le szélsőséges elemek a Kellner szobrot a Deák téren. A MEFESZ az akciót megakadályozni nem tudta.

Egyre-másra szerveződtek az üzemekben a munkástanácsok. A sorozatos sztrájkok után az üzemek többségében megindult a termelés. Sopron élelmiszer-ellátása zavartalan volt.

Péntek, halottak napja volt. A vallási ünnepek megtartását nem nézte jó szemmel a kommunista hatalom. Most a lakosság ünnepelt, az ablakokban gyertyák égtek, az egész ország gyászolta a forradalom során elesett felkelőket.

November 3. A Zárgyár kultúrtermében megalakult a soproni Központi Munkástanács. Az Intézőbizottság elnökéül Baranyai Lászlót választották.

Az Erdőmérnöki Főiskola, valamint a Bányamérnöki és Földmérőmérnöki Kar Tanácsa (Roller K. és Zambó J.) elhatározta, hogy a három felsőoktatási intézmény Soproni Műszaki Egyetem néven egyesül és az új egyesített Egyetem rektorának Vendel Miklós egyetemi tanárt választotta meg. A nevezett intézmények forradalmi tanácsai megállapodtak abban, hogy hasonló állásfoglalásra fogják bírni a Földművelésügyi és az Oktatásügyi Minisztérium Forradalmi Tanácsait.

A már Győr-Sopron megyében is felélénkülő szovjet csapatmozgások hírére a katonai csoporton belül megalakult a Katonai Tanács és a város elleni páncélos támadás elhárítására a Sörgyárból egy teherautónyi sörösüveget szerzett be. Az üvegeket a botanikus kertben rakták le. A Tanács a sörösüvegekkel egyidőben az üvegek töltéséhez több száz liter benzint is készenlétbe helyezett.

A soproni ifjúság még optimista a forradalom kimenetelét illetően. Minden lehetőséget megragadtak, hogy az eseményeket kedvezően befolyásolják. Az egyetemisták rádión keresztül kéréssel fordultak India budapesti követéhez, járjon el Nehru miniszterelnöknél abban, hogy a Szovjetunió vonja ki csapatait Magyarország területéről és segítsen az ország függetlenné válásában.

November 4. a nemzet tragédia napja

Vasárnap volt. Nagy Imre hajnalban elmondott drámai hangú beszédét követően megmozdult a város. Pánik nem volt, de a váratlan új helyzet megoldhatatlan feladat elé állította mindazokat, akik a forradalom sikere érdekében tevékenykedtek. Az események az ifjúság vezetőit kegyetlenül nehéz döntés elé állították.

Reggel 7 óra körül riadóztatták a hallgatókat, a kollégiumok minden lakójának be kellett vonulnia a Főiskolára, illetve az Egyetemre. A kintlakó hallgatókat küldöncök révén mozgósították. Kicsivel később a MEFESZ Intézőbizottság tagjai és a Katonai Tanács oktatói összejöttek és a lehetséges megoldásról tárgyaltak. Az ifjúság képviselőiben élt a remény, hogy a „Nyugat” nem engedheti meg azt, hogy a szovjet haderő Magyarországot lerohanja. Úgy gondolták, Sopronra, mint az ország legnyugatibb pontjára a segítség megérkezéséig hídfőként szükség lehet, ezért meg kell akadályozni azt, hogy az oroszok Sopronba jöjjenek. Ekkor történt a korábban kialakított kópházi ellenállási terv megvalósításának elhatározása is. A terv megvalósításához a határőrségre és a fertődi (süttöri) katonaságra is számítottak, mert korábban mindkét alakulat kinyilvánította, hogy az ifjúság törekvéseivel egyetért és támadás esetén kész megvédeni Sopront. Az Intézőbizottság megbízásából küldöttség ment Fertődre, hogy Sopron védelmére beígért páncélos-elhárító fegyvereket beszerezzék. Rövid tárgyalás után egy hadnagy és több sorkatona összeállított 17 lövegből álló, gépkocsival vontatott osztagot és két, vagy három részlegben Sopronba vonultak.

Délelőtt 10 óra tájban a MEFESZ Intézőbizottság, abból a meggondolásból, hogy egy esetleges szovjet fegyveres támadás esetén az Egyetem ne szolgálhasson hadi célpontként, úgy határozott, hogy székhelyét a város szélén lévő Löver Szállóba (Hotel Maroni) helyezi át. (Feltehetően a költözésben volt egy olyan szempont is, hogy menekülés esetén innen az erdő könnyen elérhető.) A határozat nyomán a hallgatóság egy része szervezetlenül, gyalog indult el a Löver Szálló felé. A vezető szereplők 11 óra körül hagyták el az Egyetem területét. A MEFESZ Intézőbizottság elnöke, Bujdosó Alpár, ugyanebben az időben Kéthly Anna társaságában Bécs irányában autón elhagyta az országot. Ezzel az Intézőbizottság békés eszközökkel folytatott 13 napos küzdelme befejeződött, az ifjúság egybetartása és felelős irányítása megszűnt.

A demokratikus eszközökkel vívott forradalom november 4-én Sopronban is fegyveres ellenállásba váltott át. A reggel riadóztatott hallgatóság felfegyverzése 9 óra tájban kezdődött el. Elsősorban a katonailag képzettebb IV-V. éveseket fegyverezték fel, külön az erdészeket és külön a Műszaki Karok hallgatóit. A kiosztott fegyverek többsége kiérdemesült orosz hadipuska volt, az egyik 1905-ös évszám volt olvasható. A hadipuskákhoz kaptak még 1 tár (azaz 5 db) töltényt, 3 db Vécsey-kézigránátot, 1 kötöző pólyát és 2 tábla csokoládét. A felfegyverzés után, úgy 10 óra tájban az egyik MEFESZ vezető rövid lelkesítő beszédet mondott. A harci cselekményekre fel nem készített hallgatóknak feladatul szabta, hogy Kópháza előtt a Sopronra támadó szovjet harci járműveket fel kell tartóztatni. Amennyiben lehetséges, a fegyveres összetűzés helyett, keresni kell a békés megegyezést a szovjet katonákkal. Ha az összetűzés mégis elkerülhetetlen a gyalogos lövészcsapat akkor nyisson tüzet, ha a tüzerek ágyúi eldördültek. A rövid eligazítás után az intézkedő MEFESZ vezető elment és a bevetésre szánt hallgatók többé semmilyen vezetőt sem láttak.

A felfegyverzett V. éves erdészeket, bányászokat és geodétákat (kb. 60 fő) 14 óra tájban három katonai teherautó szállította ki Kópháza község keleti szélére. Az erdészeket a temető és a kópházi kegykápolna között helyezték el, a bányászok a 84-es műút keleti oldalán, meglehetősen kedvezőtlen terepviszonyok mellett foglaltak el harci álláspontot. Katonai vezető nem ment a kivezényelt hallgatókkal, ezért az erdészek csoportvezetője az egyik évfolyamtársuk lett. A tüzérek valamivel a csoport előtt foglaltak tüzelőállást.

Körülbelül egy óra elteltével megérkezett Sopronból az egyik motoros összekötő évfolyamtárs, aki azt az utasítást hozta, hogy várakozzanak, de addig ne lőjenek, míg a tüzérek nem nyitnak tüzet. 15 óra tájban a 84-es műúton egy nyitott páncélozott katonai jármű szögtávcsővel és két géppuskával felszerelve, lassú menetben haladt Kópháza illetve Sopron felé. Negyedóra múlva három szovjet katonai harckocsi követte a korábban elvonult páncélos járművet. Tekintettel arra, hogy a tüzérség nem nyitott tüzet, a hallgatók tanácstalanul várták az értesítést, hogy mi legyen a további teendőjük.

16 óra tájban ismét megérkezett az összekötő, aki azt az utasítást hozta, hogy lépjenek át az osztrák-magyar határt és ott a határ mentén menjenek a mucki határőr lakotanyához. A Muckon találkoznak majd a vezetőkkel és a többi Sopronban maradt diáktársukkal, ahol a további teendőket is megbeszélik. (Szabó József, Szeberényi Dávid, Kékesi József, Pápa Ferenc visszaemlékezése nyomán).

A IV. éves erdészek és bányászok és részben a III. évesek a Műszaki Egyetem Ady Endre úti épületében gyülekeztek, ők külön szakaszt képeztek. Hamarosan ellátták őket is fegyverekkel, lőszerrel és kézigránátokkal, így az indulásra már a kora délelőtti órákban készen álltak. A kivonulásra azonban valamilyen oknál fogva várni kellett. A részletes bevetési tervet nem ismerték. Várakozásuk alatt a többi szakasszal a kapcsolatot motoros futárokon keresztül tartották. Egy óra tájban kapták meg a parancsot a kivonulásra. Több civil teherautó sorakozott fel az Egyetem előtt. Szabadságvágyuk még mindig nem hagyta el a hallgatókat, lelkesen kapaszkodtak fel a teherautókra.

Sopron elhagyása után mintegy 1,5 km-re egy Kópháza felől érkező motoros összekötő jelentette, hogy az oroszok nem messze vannak, páncélosaikkal és gépkocsijaikkal gyorsan közelednek Sopron felé. A hír hallatán mindenki parancs nélkül leugrált az autókról és egy ideig tanácstalanul ácsorogtak az út szélén, mivel a tiszteknek, akiknek át kellett volna venniük a parancsnokságot, hírük-hamvuk sem volt. A helyzet felmérése közben a hallgatók megállapították, hogy egy fedetlen sík terepre kerültek, ami teljesen alkalmatlan harci cselekmények lefolytatására. A rossz terepadottságok miatt mindenki próbált valamilyen fedezéket keresni magának. A tüzérek ágyúí kicsit később érkeztek, két löveget a sík terepen állítottak fel, a harmadikat az úttesten hagyták. Hamarosan páncéltalpak csikorgása hallatszott és az útkanyarban megjelentek a páncélosok. Több vallomásból úgy tűnik, hogy elől a sort még két tank és egy katonákat szállító teherautó zárta le. Az első harckocsin magyar zászló lengett. A hallgatók által alkotott védővonalnál megálltak a páncélosok, az első járműből kiszállt egy szovjet és egy magyar tiszt, aki felszólította a hallgatókat, hogy tegyék le a fegyvert és vonuljanak haza. Néhányan hátrapillantva látták, hogy a hivatásos tüzérek sietve eltávolodtak az ágyúktól, az egyik fertői szakaszvezető odakiáltott a hallga-

tóknak, hogy ne lőjetelek, nem érdemes, mert az ágyúk nem működnek. Elárultak bennünket – futott végig a lesújtó megállapítás. A tankokhoz közel állók lerakták az útra a fegyvereiket, a távolabb állók a közeli erdő felé menekültek. A fegyvereiktől megszabadult hallgatók kisebb-nagyobb csoportokban szétszéledtek. A tankok, miután szétlapították az úttesten hagyott ágyút, Sopron felé távoztak. Ezzel az eseménnyel Sopron megmentésére irányuló fegyveres ellenállási kísérlet, amely később a „kópházi csata” nevet kapta, végetért. A Határőr Zászlóalj, amely már a kora reggeli órákban megkapta a megfelelő eligazítást a fegyveres kivonulásban nem vett részt.

A Kópházánál és Sopronnál megfigyelt járművek száma nem egyezik. Ennek valószínű oka az lehet, hogy a Fertő menti útról, Balf felől egy páncélozott jármű és egy teherautó csatlakozott a 84-esen haladó menetoszlophoz. A helyismerettel rendelkező egy vagy két magyar katonatisztet is ezek a járművel hozták.

A szovjet harckocsik 4 óra körül foglalták el Sopront. A városban tettek egy kört, majd a posta és a vasútállomás előtt órállásba helyezkedtek, a hadiszállásukat a 48-as laktanyában rendezték be.

Sokszor felvetődött az elmúlt 50 év során, hogy ebbe a meggondolatlan, könnyen tragikus kimenetelűvé válható harci cselekménybe ki, vagy kik vitték bele az ifjúságot. A november 4-e délelőttjén történtek ismerete hézagos. A MEFESZ Intézőbizottság tagjai a reggeli tanácskozás után szétszéledtek. A katonai csoport (parancsnokság) is befejezte működését, a tanácskozáson részt vevők a lakásukra vagy a Löver Szállóba mentek fel. A csoport vezetésében meghatározó szerepet betöltő Baranyai József adjunktus állítólag felkérte Molnár István, alias Pista bácsit, hogy teljhatalommal vegye át a katonai ügyek irányítását. A nevezett egyén saját bevallása szerint ennek a felkérésnek eleget tett. A katonai csoportban ekkor tevékenykedő Kassai Viktor (Kanada, Vancouver) jól emlékszik Pista bácsira, szerinte ő adta ki az utasításokat, míg egy másik volt hallgató, Benkő Géza (Kanada, Victoria) úgy emlékszik, hogy Pista bácsi csak azt mondta meg, hogy mit és hogyan kell csinálni. Az említett megnyilatkozásokból nyilvánvaló, hogy Molnár István aktív szerepet vállalt a november 4-i fegyveres ellenállási kísérlet megszervezésében. (Baranyai Józsefet sajnos már nem lehetett megkérdezni, mivel ő a 90-es évek elején Kanadában elhunyt.) Bizonyos, hogy a fegyveres kivonulás megvalósításában néhány hallgató aktív szerepet játszott, nevük azonban ismeretlen.

A visszaemlékezésekben Pista bácsiként említett Molnár István soproni születésű m. királyi hegyvidéki főhadnagy, Bécsben élő volt hírszerző 1946 és 1956 között hétévesen lépte át a magyar határt. 1960 júliusában a kádári titkosrendőrség emberi elrabolták Bécsből, egy autó csomagtartójában, elkábítva Magyarországra szállították. Itthon életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélték. 1965-ben amnesztiával szabadult. Viszsaemlékezése 1998-ban jelent meg.

A harci cselekményekből való félelem miatt már a délelőtti órákban megkezdődött a tömeges menekülés Ausztriába. A távozás gondolata a forradalomban aktív szerepet vállalt oktatókban már a kora délelőtti órákban felvetődött. Két oktató (Tuskó Ferenc és Sziklai Oszkár) és négy hallgató a határőrség parancsnokának engedélyével átment Ausztriába, hogy megbeszéljék az osztrák határőrséggel a menekülő csoportok áttele-

pülési lehetőségét. Mivel a magyar belügyi szervek osztrák nyomásra már az előző év végén eltávolították az aknazárat, a határ átlépése veszély nélkül történhetett.

A hallgatói csoportok egymástól függetlenül döntöttek külföldre való távozásuk mellett. A Kópháza mellett védelmi állást foglalók az összekötő által hozott utasításnak megfelelően a közeli határ felé indultak. A határ átlépése után az osztrák csendőrök feltartóztatták és lefegyverezték a csoportot és bekísítették Sopronkeresztúrra.

A Sopron közelében elhelyezett csoportból 10 erdőmérnök-hallgató észak felé vette az irányt és kalandos körülmények közt (a fertőrákosi őr nem oszlott fel) lépték át a határt és érték el Fertőmeggyest.

A hallgatók többségét a Lőver Szállóban érte a hír, hogy a „kópházi csatát” elvesztették. A Károly-magaslati kilátóban elhelyezkedő őrszemek jelzőrakéta fellövésével jelezték, hogy Sopron előterében megjelentek a szovjet tankok. A hír vétele után a hangadók kiadták a jelszót a menekülésre. Kisebb-nagyobb csoportok indultak el a Récényi úton a Muck felé. A Muckon az üresen álló határőr laktanya előtt gyülekeztek. Az események kiszámíthatatlan alakulása folytán a szerző is feljutott a Muckra, úgy 4,30 táján a következő helyzetkép fogadta: A határőrlaktanya kapuja tárva-nyitva, az udvaron katonai felszerelési tárgyak szétszórva. A laktanya előtti füves térségen 30-40 hallgató ácsorgott tanácstalanul. Egy idő múlva a tér közepére kiállt egy felsőbb évesnek látszó fiatal, aki nagy hangon közölte a jelenlevőkkel, hogy fiúk, megvédjük a Muckot, aki velünk tart, sorakozzon! Kezével mutatta, hogy az I, II, III. század hova álljon. Józanésszel lehetetlen volt felfogni az ötletet. A többségükben fegyvertelen fiatalok képtelenek lettek volna bármit is megvédeni. A Muck megvédésére tett felhívását a hívatlan szervező sem gondolta komolyan. Ötlete csupán ügyes trükk volt a határ szervezett átlépésére mozgósítani a fiatalokat. A reménytelen helyzetben lévő tömeg vezért keresett, utasításait gondolkodás nélkül hajtották végre. Az események hatására összezavarodott fiataloknak kevés idejük volt ahhoz, hogy sorsukkal, jövőjükkel foglalkozzanak. A többség abban a reményben lépte át a határt, hogy a helyzet hamarosan normalizálódik, és akkor visszatérhetnek Sopronba. Voltak azonban jó néhányan, akiket a bukott forradalom utáni reménytelenség vitt külföldre, a határátlépéssel megnyílt a csodálatosnak hitt „Nyugat” korlátlan érvényesülési lehetősége. A szerző kezdeményezte a hallgatók visszatérését. Végül is kevesen indultak el Sopron felé, a többség a távozás útját választotta.

Alkonyodott már, amikor az első csoportok leértek Sopronnyékre (Neckenmarkt). Az osztrák hatóságok már várták a menekülőket, géppuskás csendőrautó és csendőrök vették körül a csoportot. A magukkal hozott fegyvereket le kellett rakni egy kupacba.

A civil lakosság menekülése már a délelőtti órákban megkezdődött. Sokan félve a harci cselekményektől útnak indították családtagjaikat, majd délután maguk is utánuk mentek. A menekülők többsége a Bécsi úton Kelénpataknál hagyta el az ország területét.

Már a menekülést követő reggelen a Szabad Európa Rádió világgá kürtölte a hírt, hogy a Soproni Egyetem tanárai és hallgatói egységesen, teljes létszámban külföldről távoztak.

És ami november 4-e után következett

November 5-én egyre több páncélozott jármű szállta meg a várost. Sopron Boncsuk alezredes személyében hamarosan városparancsnokot kapott. A megszállók a rendőrség és a határőrség igénybevételével katonai igazgatást vezettek be, éjjeli kijárási tilalmat és egyéb megszorításokat rendeltek el. A posta és a vasútállomás előtt változatlanul szovjet tank posztolt. A Sopronból kivezető utak egy részét is tankok ellenőrizték. A Bécsi úton a mostani Hajdú fogadó közelében egy T 54-es harckocsi ellenőrizte az Ausztriába vezető út forgalmát. A Lóver körúton a mostani tenispályák helyén is szovjet harckocsi állt, éjjelenként nagy lövöldözést csapva.

A november 4-én délben kiürített Főiskola egy ideig gazdátlan volt. Az intézmény vezetősége és pártbizottsága majdnem teljes egészében külföldre távozott, egyedül Magyar János igazgatóhelyettes maradt itthon és jelent meg aznap este a Főiskolán. Néhány fiatal oktató segítségével kitessékelte az igazgatási épületbe betelepedett idegen forradalmárokat, bezáratta a Főiskola nagy vaskapuját és a menekülés közben nyitva felejtett helyiségeket, majd összeszedték a szétszórt fegyvereket és azokat a portásfülkében kupacba rakták. A „portaszolgálatot” fiatal oktatók látták el. Néhány hallgatókból álló kis csoport az épület körül őrködött. Az éjszaka és a következő nap is viszonylag eseménytelenül telt el, azonban számítani lehetett arra, hogy a megszállók előbb-utóbb az egyetemet is felkeresik. Erre november 6-án, kedden fél 3 óra tájban került sor. Három T 54-es csikorogva állt meg a Bajcsy-Zsilinszky úti főbejárat előtt és egy tiszt meg néhány altiszt mászott ki belőlük. Látogatásuk célját viszonylag békés hangnemben adták elő. Tudomásukra jutott, hogy a nyugati segélyszállítmányokból élelmiszer és italféleség van az egyetem területén. Másnap november 7-ét mutatott a naptár és a nagy évforduló méltó megünnepléséhez akartak némi ennivalót és innivalót szerezni. Magyar professzor azonnal intézkedett, hogy a kért dolgokat megkapják. Míg az „ajándékcsomagok” készültek a tiszt és néhány katona botanikus kerti sétára indult. A jelenlévő néhány oktató is elkísérte őket. A megszállók elleni védekezésre készülődés nyomai több helyen láthatók voltak. A botanikus kert közepén végighúzódtó út mentén nagy halom sörösüveg tornyosult (a régi 1,5 literes szabvány), kissé távolabb tőle több száz benzines kanna sorakozott. A tiszt alaposan megnézte a harci kellékeket, de megjegyzést nem tett. A kiskatonák viszont boldogok voltak, amikor a bokrokban néhány géppisztolyt találtak. Ezeket hadizsákmányként a tankjaikba vitték. A portán felhalmozott fegyvereket nem vették észre. A hívatlan vizit mintegy másfél órán át tartott. Miután megkapták a kért csomagokat, csendben tároztak, és a megszálló alakulat többé nem háborgatta az egyetemet.

Az összegyűjtött fegyvereket az egyetemről a soproni kiegészítő parancsnokság katonai szállították el. Tőlük lehetett megtudni, hogy a fertődi ágyúk működésképtelenségének az volt az oka, hogy hiányoztak belőlük az ütőszegek. Az, hogy kik, hol és mikor szedték ki, örök rejtély marad.

Az Erdőmérnöki Főiskola, a Bányamérnöki és Földmérőmérnöki Kar professzorai az intézmény jövőbeli feladatait érintő kérdésekről november 7-én tanácsulést tartottak. A tanári kart értekezlet közben Bondzsuk alezredes látogatta meg, politikai tisztjének és a városi pártbizottság képviselőinek kíséretében. A város katonai parancsnoka kifejtette, hogy az ifjúságot nem fogja retorzió érni, mindenki megbocsátásban részesül. A politikai tiszt pedig úgy nyilatkozott, hogy a hibát nem az ifjúság követte

el, hanem a vezetők. Zárai Károly a város pártbizottság képviselője kifejezte azt a törekvését, hogy meg akarja szüntetni a nyugtalanságot, szorgalmazni fogja a kiment hallgatók visszahívását és biztosítja az ifjúság bántatlanságát.

Budapesten kiújultak a fegyveres harcok. A lakosság félt a megszállóktól, megkezdődött a menekülés Ausztria felé, Sopron a népvándorlás útvonalába esett. November 8-tól a menekülők áradata lepte el a várost. Különböző korú és nemű magyarok, sokszor apró gyerekekkel keresték a határtól és a szabadsághoz vezető utat. Legtöbben brennbergbányán és Ágfalván keresztül távoztak. A brennbergi és az ágfalvi úton időnként nagy lövöldözéssel végigvonult egy-egy katonai jármű a menekülők elriasztása céljából. A határőrséget újjá szervezték. (a déli határról hoztak fel határőröket), de kevés volt a katona és a meglévők sem mertek erélyesen fellépni a határsértőkkel szemben, mert sok fegyver volt a civileknél. A tömeges menekülés egész november folyamán tartott.

A szovjet fegyveres beavatkozás és a Kádár-kormány intézkedései ellen országos sztrájkhullám bontakozott ki. A munkásság a soproni üzemekben is sztrájkolt. Az egyetemen november 5-e után rendkívül nagy volt a bizonytalanság. Az előadások már október végén megszakadtak. Mintegy 350-re volt becsülhető a külföldre távozott hallgatók száma. Ennek ellenére felvetődött a kérdés, hogy van-e értelme az oktatás szüneteltetésének. Magyar János igazgatóhelyettes javaslatára az itthon maradt oktatók úgy döntöttek, hogy megkezdik az oktatást. November 12-én megkezdődött a tanítás az egyetemen. Az Erdőmérnöki Főiskola volt az országban az első felsőoktatási intézmény, ahol november 12-én oktattak. Ennek akkor óriási jelentősége volt, mert egyrészt összefogta az itthon maradt hallgatókat, másrészt többeket Ausztriából való hazatérésre ösztönzött. Az első órákon igen alacsony volt a megjelent hallgatók létszáma. Idővel az órák látogatottsága fokozatosan emelkedett, 1956. november 16. és január 31-e között 86 erdőmérnök-hallgató tért vissza Sopronba.

Pár nappal november 4-e után a MEFESZ új vezetőséget választott és október 22-e szellemében folytatta működését. Azonban a létszámában erősen megfogyatkozott ifjúság már nem irányítója, hanem passzív szemlélője volt a megindított forradalmi eseményeknek. Az irányítást a munkásság vette át, amely november 4-e után szívós utóvédharcot vívott az újjászerveződő kommunista hatalommal szemben. A munkástanácsok sorozatos sztrájkokat hirdettek. December 11-én és 12-én a salgótarjáni sortűz hírére még kétnapos sztrájkot szerveztek. Működésük azonban hamarosan lezárult, mert országszerte feloszlatták szervezeteiket. A MEFESZ 1957. március 1-jén szűnt meg.

Az októberi események hatására széthullott kommunista vezetés a szovjet tankok árnyékában csak lassan szerveződött újjá, megerősödéséhez másfél hónapra volt szükség. Sopronban december közepén alakult meg a nép nyelvén csak „pufajkásoknak” nevezett karhatalmi különítmény, hogy a könyörtelen számonkérés beinduljon a városban.

A karhatalom megerősödésével nagyjából egyidőben erősödött meg a határőrizet és szűnt meg a nyugat felé tartó menekülés. Korábban nehéz volt megállapítani az Ausztriába távozott oktatók és hallgatók számát, ugyanis a nyitott határon át többen látogattak haza okmányaikért, esetleg a látogatás után itthon maradtak. A november eleji szovjet invázió hatására az Erdőmérnöki Főiskoláról külföldre távozott és onnan nem tért vissza 3 egyetemi tanár, 3 docens, 9 adjunktus, 3 tanársegéd, 18 egyéb dolgozó és 199 hallgató. (Erdőmérnöki Főiskolai Közleményei. 1957. 01. 186. o.) A Bánymérnöki Karról 80 hallgató ment nyugatra.

A külföldre távozottak sorsa

November 4-én a Mucknál kilépett hallgatókat Judenauban egy üresen álló kastélyban helyezték el, de kerültek soproni egyetemisták Klostersburgba és Traiskirchenbe is. A traiskirchener menekülttáborban levők közel voltak Sopronhoz, innen többen hazalátogattak könyvekért, jegyzetekért és egyéb ingóságokért. Mivel a menekültáradat tovább folytatódott, a Kelet-Ausztriában található erdőmérnök-hallgatókat összegyűjtötték és a Wolfgangsee mellett fekvő Ferienhortba telepítették át. Az oktatókat a Wolfgangsee másik oldalán lévő Stroblba helyezték el. A mintegy 80 fegyveresen átment hallgatót internálták és a Salzburg melletti Siesenheimben szögesdróttal, fegyveres őrséggel ellátott táborba zárták.

A menekültáradat még december elején is tartott, Ausztria már nem volt képes több menekültet elhelyezni és élelmezni, így a soproniaknak el kellett dönteniük, hazatérnek vagy tovább mennek nyugatra. A menekülttáborban nagy volt a bizonytalanság. A hallgatók remélték azt, hogy valamelyik európai ország befogadja őket. A tanácstalanságban a volt igazgató, Roller Kálmán szerepe ismét előtérbe került. Roller húsz nemzet kormányához írt levelet, kérve a külföldre települt magyar főiskola támogatását. Az oktatók tudták, hogy mit akarnak, a hallgatók kevésbé. A segítséget felajánló országok képviselőivel való tárgyalásokat Roller vezette. Az európai országok azonban ilyen népes csoport továbbtanulási költségeit és a végzetek elhelyezését nem tudták vállalni. Felvetődött az USA-ba vagy Kanadába történő kivándorlás lehetősége. Kanada ajánlata tűnt a legelfogadhatóbbnak. A kitelepülést sokan ellenezték, tudván azt, hogy a „Nagyvízen” túlról aligha van igazi visszatérés.

A kanadai ajánlat kézhezvétele után gyorsan peregtek az események. Roller Kálmán és a hallgatók képviselői beleegyeztek a kitelepülésbe. A kérelem követségen történt előterjesztése után 24 órával megérkezett a kanadai kormány kedvező válasza: a hallgatókat oktatóikkal együtt fogadják, a hallgatók képzését és végzés utáni elhelyezkedését biztosítani fogják. A képzést a Vancouverben működő British Columbia Egyetem, az anyagi támogatást a Powell River Pulp and Paper Company nevű részvénytársaság vállalta. Az oktatók és hallgatók december 6-án határozták végleg el, hogy elhagyják Európát és Kanadában telepszeneek le. December 16-án Roller egy kisebb küldöttség élén az áttelepülés előkészítésére Vancouverbe repült.

A Kanadába készülődés híre eljutott Sopronba. A Főiskola vezetősége elhatározta, hogy egy hallgatókból álló delegációt küld Ferienhortba annak érdekében, hogy a kint levő hallgatókat hazatérésre bírják. A 3 főből álló küldöttség december 4-én indult el Sopronból, szerencsésen el is jutott Ferienhortba, a küldetés azonban nem sok sikerrel járt, mindössze 6 hallgató jött velük vissza Sopronba. December 18-án az egyesített Műszaki Egyetem vezetői egy a visszatérést szorgalmazó levelet is írtak, amelyet 15 professzor írt alá, azonban ez a próbálkozás is sikertelen maradt.

A december 6-ai elhatározás megmásíthatatlan volt. A kivándorlási szándékhoz a professzorok és a hallgatók többsége csatlakozott. A Siesenheimből december 9-én szabadultak nagy része is a kivándorlás mellett döntött. 1956. december 29-én elhagyták Ausztriát, december 31-én Liverpoolban hajóra szálltak és január 8-án St. Johnban (New Brunswick) léptek Kanada földjére. Ekkor éppen vasutas sztrájk volt, így csak

január 24-én érkeztek meg a British Columbia-beli Abbotsfordba, ahol a légierő felhagyott barakkjaiban kaptak elhelyezést.

A hallgatók St.Wolfgang-beli tartózkodása idején európai ösztöndíjas továbbtanulási lehetőségek is felmerültek, ezért nem minden Ausztriában tartózkodó hallgató csatlakozott a Kanadába indulókhoz. Az Ausztriában maradtak különböző módon jutottak európai továbbtanulási lehetőséghez. Nagyrészüket az ösztönözte Európában maradásra, hogy tanulmányaik befejezése után hazatérhetnek, és a külföldön szerzett tapasztalataikat itthon kamatoztathatják. A mintegy 60 Európában maradt hallgató Ausztriában, Svájcban, Németországban, Svédországban és Franciaországban szóródott szét.

A Kádár-kormány december közepén amnesztiát hirdetett azoknak, akik január végéig visszatérnek az országba. A meghirdetett amnesztia lehetőségével élve január közepén 3 egyetemi tanár tért vissza Sopronba. A hallgatók hazatérése is tovább folytatódott, január végéig kb. 60 fő érkezett haza.

A Kanadába kitelepültek 1957. október 10-én Vancouverben az University of British Columbián magyar nyelven folytatták az előző év őszi megszakadt tanulmányaikat. A legfiatalabb évfolyam hallgatói 1961-ben végeztek, ekkor megszűnt az egyetem magyar részlege. A Vancouveri Egyetem 4 év alatt 141 hallgatót bocsátott útjára. Kanada óriási erdővagyonra és hatalmas faiparra gyorsan felszívta a végzett magyar hallgatókat. A november elején kiment bányamérnök-hallgatók közül 75 fő szintén Kanadát választotta, ők Torontóban telepedtek le.

Egy lokális vonatkozású történelmi visszatekintésnek nem lehet feladata az, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc mélyebb indítékait elemezze, vagy a forradalmat követő hosszan elhúzódó bosszúhadjárattal foglalkozzon. Szabad legyen azonban az előadottakat egy gondolattal kiegészíteni.

Egy vesztes háború és 11 évi elviselhetetlen diktatúra után a magyar fiatalság megkísérelt egy értelmesebb, élhetőbb jövőt kialakítani. Törekvéseihez a munkásság és az értelmiség is csatlakozott. A kitörési kísérlet azonban a szovjet-orosz világuralmi törekvésekbe ütközött, ezért azt kegyetlenül eltaposták. A forrongásért az ország súlyos árat fizetett, amit a 200 ezer külföldre menekült és a világban szétszóródott magyar honfitársunk, a 326 végrehajtott halálos ítélet és a 26 ezer kiszabott börtönbüntetés kellőképpen tanúsít. A hosszú ideig tartó bolsevista diktatúrát azonban a nemzet túlélte. Az elmúlt 50 év folyamán a szabadságért folytatott küzdelmet különbözőképpen értékelték és kezelték. Volt forradalom, ellenforradalom, népfelkelés, majd ismét forradalom. Mivel a történelmi múlt nemzetformáló erő, szükséges az események tárgyilagos ismerete és mérlegelése. Hazafias kötelességünk, hogy az 1956-os ifjúság szellemét ébren tartsuk, és a forradalom emlékeit méltósággal megőrizzük.

Az elnyomás és a terror csak bizonyos határokon belül éri el a célját, s ha ezen a túréshatáron átcsap, éppen az ellenkező hatást éri el. A *profanum vulgus*nak már nincs mitől félnie, hiszen nincs mit elvesztenie. Ezt a pszichózist 1956-ban először a szellemi elit, az írástudók és az egyetemi ifjúság élte meg, mint ahogyan 1848-ban is az írók és a márciusi ifjak voltak a szabadság zászlóvivői. A szellemi erjedés és a föl-morajló elégedetlenség árja már 1956 nyarán érzékelhetővé vált, és mire beköszöntött az ősz, egyre nyíltabban vetették föl a reformok, majd a rendszer teljes megdöntésének igényét. Mint Zeusz fejéből Pallasz Athéné, úgy támadtak hirtelen elibénk publicisták tucatjai, s csak csudálkozni lehetett, hol lapultak meg eddig. Októberben már harsogott tőlük az ország, mely méhekkal teli kaptárhoz vált hasonlóvá. Az erjedés a fővárosból indult el, de Mario varázspálcájához hasonlóan egy intésre szólalt meg a rádió, a Budapesti Műszaki Egyetem (BME), majd a többiek. En ezekkel itt nem foglalkozom. Őrzik ezt már a történelem annalesei. Én csupán a soproni események mellett tanúskodom, és állítom, hogy Sopronban, az ekkor is hűséges városban 1956. október 22. volt a forradalom születésnapja.

A rádióból és a fővárosból érkező háromtagú diákküldöttség útján, október 19-én jutott a soproni ifjúság tudomására a budapesti és a szegedi diákmegmozdulások híre. A BME-n lezajlott eseményekhez hasonló lépések megtételére azonban csak egy nappal később került sor. A tanári kar teljes egyetértése mellett a főiskola (továbbiakban: egyetem) hallgatósága ugyanis ekkor mondta ki csatlakozását az újonnan megszerveződött MEFESZ-hez, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségéhez. (Az egyetem a teljes Erdőmérnöki Kar és az újonnan alakult Földmérőmérnöki Kar hallgatóságát, valamint a Miskolcra még át nem költöztetett bányamérnök-hallgatókat foglalta magába.) Az egyetem ekkor fogalmazta meg azt az osztatlan kívánságot, hogy szabad hazában szabadon kívánunk élni!

A csatlakozás kimondására és a követelésének megfogalmazására október 22-én, az Ady Endre úti Sotex Kultúrházban került sor. A mintegy 1000 résztvevő között helyet foglalt nemcsak a teljes professzori kar, hanem a helyi notabilitások, a helyi és megyei rendőrtisztek és a magasabb beosztású katonák, illetve határőr elöljárók is. (Utóbbiak nem annyira a szolidaritást, mint inkább az ellenőrzést demonstrálandó.)

A forró hangulatú gyűlésen – ahol magam is jelen voltam –, a követelések röpcédulákon kinyomtatva kerültek a jelenlévők kezébe. Ezek 30 pontból álltak, és főbb vonásaikban megegyeztek azokkal a követelésekkel, amelyeket a MEFESZ országos elnöksége a vidéki egyetemekhez és főiskolákhoz eljuttatott.

Első csoportjukba az általános politikai követelések tartoztak. Ilyen volt az, hogy:

1. Magyarország legyen semleges és szabad, tartsanak szabad és demokratikus választásokat;
2. a szovjet csapatok vonuljanak ki hazánkból, és Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződésből;
3. a magyar–szovjet barátság a teljes egyenjogúságon nyugaladjon;

4. engedjék haza a Szovjetunióban még fogva tartott katonai és polgári személyeket;
5. oszlassák fel az Államvédelmi Hatóságot;
6. az Országgyűlés folytasson tárgyalást az erdélyi Maros Magyar Autonóm Tartomány hovatartozásáról;
7. világpiacon áron értékesítsék a magyar uránt;
8. az ország társadalmi és politikai, gazdasági életében csak magyar állampolgárok vehessenek részt;
9. március 15. és október 6. legyen nemzeti ünnep, illetőleg nemzeti gyásznapi nap;
10. a bíróság legyen független, és töröljék el a halálbüntetést;
11. engedjék szabadon a politikai elítélteket;
12. vizsgálják felül a parasztpolitikát, és sürgősen javítsák meg a parasztság helyzetét;
13. hozzák nyilvánosságra a statisztikai adatokat és a külföldi államadósság mértékét;
14. állapítsák meg a fizetések reális alsó és felső határát;
15. az üzemek vezetését vegyék át a munkástanácsok, és a kinevezett, vagy nem demokratikusan megválasztott vezetőket mentsék fel, illetőleg hívják vissza;
16. vonják felelősségre a szocialista törvényesség megszegőit;
17. vonják felelősségre Rákosi Mátyást, és rehabilitálják Nagy Imrét.

A követelések második csoportját az országos egyetemi követelések alkották. Ilyenek voltak:

1. valósuljon meg az egyetemek teljes autonómiája;
2. szűnjön meg a katalógus-rendszer;
3. szüntessék meg a marxista oktatást, illetőleg tanszékeket;
4. az egyetemeken szüntessék meg a katonai oktatást;
5. állítsák vissza a professzorok mentelmi jogát;
6. tegyék lehetővé a fiatal mérnökök külföldi munkavállalását;
7. tegyék lehetővé az egyéni és csoportos külföldi tanulmányutakat, a hallgatók kapjanak szabad útlevelet;
8. évről évre határozzák meg a mérnökhallgatók szükséges létszámát;
9. hozzák nyilvánosságra az oktatók és hallgatók káderanyagát;
10. rendezzék a felsőoktatásban résztvevő hallgatók menza- és kollégiumi ügyeit.

Különleges soproni követelések voltak azok, hogy:

1. Sopron legyen nyílt város, szűnjön meg a határsáv;
2. a kényszerrel Miskolcra telepített Bánya- és Kohómérnöki Kar egyesüljön az Erdőmérnöki Karral, Sopron székhellyel, közös rektor irányítása alatt;
3. az erdőgazdaságot az őt megillető helyen sorolják be a népgazdaság más ágai közé;
4. vizsgálják felül az 1950–1951-ben jogtalanul eltávolított egyetemi hallgatók ügyét;
5. adjanak elégtételt az indokolatlanul elűzött professzoroknak.

A követelések pontosabb reprodukálását sajnos nem tudom megtenni, jóllehet magam is jártam a nyomdában, és irányítottam a röpcédulák kinyomtatását. Különösen fontos követelésnek éreztük, hogy Miskolc ismét egyesüljön Sopronnal, vagyis szűnjön meg az ősi Alma Mater területi és szervezeti szétdaraboltsága. Utóbbi óhajlás megerősítésére a jelenlévők közfelkiáltással megszavazták, hogy az újból egyesült Soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar rektora a köztisztviselői állású és Európa-hírű geológus professzor, Vendel Miklós legyen. A soproni MEFESZ elnökévé pedig Bujdosó Alpár mérnökhallgatót választották, mint a Forradalmi Bizottság elnökét. (Aki ekkor még nem tudta, hogy a forradalom leverése után Kéthly Anna szociáldemokrata államminiszterrel be fogja járni az egész világot, hogy ébren tartsa a világ szunnyadó lelkiismeretét.)

A lelkes és eufórikus hangulatban lezajlott gyűlést csak két kisebb mozzanat zavarta meg. A teremből kivezették Kónya Lajost, az egyetemi kollégiumok főtítkárát, akiről az a hír járta, hogy visszaélve hatalmával, súlyosan vét a hallgatói érdekek ellen. Kiutasították továbbá Sopron város párttitkárát, Zárai elvtársat, aki feltételezhetően nem értett egyet a hirtelen támadt viharral. Atrocitásra azonban sem ekkor, sem később nem került sor. A diszkriminált személyek védelemben részesültek a nemzeti karszalaggal megjelölt egyetemi hallgatók által. Személyi védelemben részesült utóbb még két egyetemi oktató is: az Erdőhasználati Tanszék beosztottja, Sebestyén László adjunktus, a Pedagógus Szakszervezet vezetője, aki Lámfalussy professzornak volt a megfigyelője, továbbá az Építéstani Tanszék adjunktusa, a párttitkár Strausz József. A forradalom eltiprása után mindketten sérelmeztek, hogy „rosszul bántak velük”, noha mindössze rövid időre kellett arccal a fal felé fordulva állniuk. Sebestyén Ausztriába disszidált, de mivel a közösség ott sem fogadta be, közelebről nem ismert helyre távozott.

Október 23-én az egyetemi ifjúság szervezete, a későbbi Egyetemi Forradalmi Bizottság küldöttségeket mentesített Budapestre és több vidéki egyetemi városba, kapcsolatfelvétel és információszerezés céljából. Sopronban az idő feszült várakozásban és bizonytalanságban telt. Jól emlékezem arra a beszélgetésre, amit ezen aggodalommal terhes időszakban Henzel János kollégámmal folytattam. Henzel adjunktus volt a Jablánczy Sándor vezette Erdőművelés Tanszéken, és az volt a feladata, hogy az ide delegált Siskov szovjet docens előadásain a tolmács szerepét töltsse be, lévén Munkácsról, akkori fogalmak szerint Kárpát-Ukrajnából származó. Kapcsolatai és beosztásai révén kiismerte magát az orosz mentalitásból, és azonnal felrémlt előtte az orosz beavatkozás rémképe. Már e korai napokban, midőn a nép dühe épp csak kitörni készült, de fegyveres atrocitásokra nem került sor, azt mondta nekem redőzőt homlokmal: „el fognak taposni minket, mint lengyel testvéreinket!” Eufóriás bizakodásunkban nem adtam hitelt „kishitúságának”, az események azonban őt igazolták. Mert az események felgyorsultak, Pesten már ledöntötték a világ legnagyobb Sztálin-szobrát, elhangzott Gerő Ernő hírhedt beszéde, a tömeg megostromolta a rádiót, és a Parlament előtti téren vérfürdőt rendeztek az ÁVH moszkovita pribékjei.

Sopronban azonban az események csendesebb mederben folytak október 23-án. Szolidaritási tüntetést rendeztünk a budapestiekkel, és kivonultunk a Deák térre, ahol az első világháborús hősi emlékműnél gyertyákat és fáklyákat gyújtottunk. Mivel nekünk sem Sztálin-, sem Lenin-szobrunk nem volt, a vörös csillagok hullottak le rendre a középületek homlokzatáról. Először a Kurucdomb ormótlan szelmalmáról, azután a tanácsházáról, az

egyetem, az iskolák, a gyárak és az üzemek tetejéről. A Berzsényi gimnáziumról – amely a kommunista államosítás előtt az evangélikusok líceuma volt – a vörös csillag Peéry Rezső igazgatónak, a régi sarlósnak, a Felvidékről származó író-publicistának az asszisztenciája mellett hullott a porba. A gyárépületek-ről a proletariátus öntudatos rohamcsapatai szaggatták le a vörös lobogókat, és kötél feszült a Kisvákerület végén emelt otromba szovjet emlékmű nyakán is. A tömeg nagy ovációja közepette ment végbe a detronizáció. (A körülötte lévő katonasíroknak nem esett bántódásuk!)

Sok fotográfia készült az eseményről, amelyek megjelentek a *Life* magazinban is. Ezek alapján fogtak perbe, s internáltak végtelen statisztákat november 4. után. A forradalom ugyanis ekkorra már kicsapott az egyetem falai közül, és átterjedt az egész városra, a közhivatalokra és közüzemekre, gyárakra és vállalatokra. Október 25-én bezárták kapuikat az iskolák, megszűnt az oktatás, és a gyárakban leállt a termelés. Csak a gáz- és villanyellátás, a közlekedés és a közrend fenntartása maradt változatlan. A legszükségesebb élelmiszerek, így a kenyér és pékáru széthordását az egyetemi ifjúság vállalta magára. A rendőrség és a határőrség teljesen dezorganizálódott, s ez tette lehetővé, hogy mindenütt háromtagú járőrök teljesíthettek szolgálatot, a határőrség, a rendőrség és az egyetemi ifjúság tagjaiból verbuválódva. (Rendőrt azonban az egyetem falai közé nem engedtünk belépni, így állítva jelképesen helyre az egyetemi autonómiát.)

Megalakultak az üzemek és a legkülönbözőbb hivatások és foglalkozások munkástanácsai. A város munkástanácsának elnökéül Dr. Takáts Endre főlevéltárost választották, a Pedagógus Szakszervezet elnökéül pedig egyhangúlag Zombori Istvánt, eredetileg kisgazdapárti testnevelő tanárt kiáltották ki. Mindez spontán történt, fegyveres összecsapásra nem került sor, mert ebben a fázisban egyrészt még sem a munkásságnak, sem az egyetemi ifjúságnak nem állt rendelkezésére fegyver, másrészt, mert a párt és a határőrség fegyveres alakulatai – legfelsőbb parancs híján – tétlenül és értetlenül, karba tett kézzel nézték az eseményeket. Bognár Dezső tanácselnök, a megyei pártbizottság tagja 35 évvel az események után, egy alkalommal bizalmasan elmondta nekem, hogy az állampárt és vazallusai a mozgalmak elfojtására már az első tömeggyűlés óta ugrásra készen álltak. A pártbizottság az Erzsébet utcai párház alagsorában felhalmozott kézfegyvereket a megbízható párttagok (a későbbi munkásőrök) között akarta kiosztani. Hozzájuk csatlakoztak volna a 48-as laktanyában megbúvó erők. A terv megvalósulását csupán a józanul, humánusan gondolkodó tanácselnök, és néhány hasonló mentalitású „elvtárs” akadályozta meg. Nekik köszönhető, hogy még a forradalom későbbi napjaiban sem sült el fegyver, és önbíráskodásra sem került sor. Az egyetemisták a honvédségtől szereztek békés úton fegyvert a járőrszolgálat ellátásához és a közrend fenntartásához, továbbá az ÁVH lefegyverzéséhez.

Október 23-án vizsgálóbizottság alakult a kőhidai fegyházban fogva tartottak felülvizsgálatára és a politikai foglyok szabadon bocsátására. Nem tudom, hogy ez szám szerint hány ember szabadulását jelentette, de mire Kőhida kinyitotta kapuit, Sopronban már megjelentek a máshonnan, az ország egyéb börtöneiből kiszabadult politikai üldözöttek. Két ilyenem magam is találkoztam és beszéltem. Egyikük Schiller Ignác gimnazista osztálytársam volt, aki Márianosztráról szabadult, ahová egy mondva-csinált koncepció diák-összeesküvés vádjával került, és ahol – ha nem viselkedett jól – leszerelték a falából. (Később Svájcban lett kémia professzor.) A másik, aki azonnal Nyugat felé vette az irányt, Homoki István évfolyamtársam volt. Őt az első évfolyamról hurcolták el. Közel hat évet ült börtönben teljesen ártatlanul. De már ekkor, az

első szovjet beavatkozás után jöttek menekültek, hozták magukkal a híreket. Sopronba pedig, mint valami békés hátországba, az ellenkező irányból egyre sűrűbben érkeztek a nyugati segélyszállítmányok. Elsősorban vérplazma, kötszer, gyógyszer, téli ruhanemű és élelmiszer érkezett. Fegyver – minden ellenkező híreszteléssel szemben – nem érkezett, pedig magam is tárgyaltam kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredesnek, az utolsó magyar főcserkésznek a küldötteivel. A megsegítésül ajánlott páncélok a határon álltak. Mi ezt büszkén, és ügyünk tisztaságába vetett hittel utasítottuk vissza. A Forradalmi Bizottmány nevében azt kellett mondanom a küldötteknek, hogy szabadságharcunkat önerőből kívánjuk megvívni.

Ekkorra ugyanis a frontvonalak másik irányú megsegítésére, támogatására sebtében megalakult az egyetem Forradalmi Bizottságának szervezete. Megalakult egy bizottság, amely a hallatlan tömegben áradó segélyadományokat fogadta, regisztrálta, szortírozta és továbbküldésükről gondoskodott. Volt egy fegyveres részleg, amelyik a frontvonalakra szállította a vérplazmát és a kötszert a sebesült szabadságharcosok számára. Ennek vezetője Perlaky Ferenc adjunktus volt az Útépitéstani Tanszékről. (Elbeszélése szerint Székesfehérvár körül több rakomány vérplazmát a szovjet alakulatok elfogtak, és sárba tapostak.)

A friss információk összegyűjtésére és továbbítására megalakult a híradós részleg. Ennek vezetője én voltam. Az egyetem B épületének I. emeletén rendezték be tanyánkat. 15–20 rádió fogtuk a különböző nyelvű adásokat a nagyvilágból. Ebbe a munkába németül, olaszul, angolul, oroszul, szerbül, szlovákul, franciául jól beszélő embereket hívtunk be a városból. Innen datálódott barátságom Horváth István külügyérrel, Koszta Vilmos őrnaggyal, Hegedüs János vezető lektorral, Bendl Andor főmérnökkel és másokkal. A munka abból állt, hogy minden fülhallgató rezümézte friss híreit, ezeket én összegeztem, és óránként, kétóránként tájékoztattam a vezérkart, az Ifjúsági Bizottságot. (Utóbbi elnöke Bujdosó Alpár volt.)

Legemlékezetesebb jelentésemre november 4-én került sor. Az egyetemi tanácssterem asztalánál ekkor jelentettem a több ismeretlen arc társaságában helyet foglaló Kéthly Annának, hogy Maléter Pált elfogták, és megalakult az új, ún. Munkás-Paraszt Kormány. „Ki lett az elnöke?” – kérdezte dühösen Kéthly Anna, a legendás hírű szociáldemokrata politikus, Nagy Imre egyik államminisztere. „Kádár János” – válaszoltam hűvösen. Erre az alacsony termetű, talpig feketében feszengő asszony felpattant helyéről, magához rántva ugyancsak fekete retiküljét, és nagy indulattal ezt kiáltotta: „Tudtam, hogy áruló, Kádár egy gazember!” Ezzel hagyta el kísérelével együtt a tanács-termet és végleg exiliumba távozott, mert mint mondta: „Itt már minden elveszett!”

De nagyon előre szaladtunk az időben, mert mielőtt még véglegesen „lehanyaglott volna a nagymajtényi zászló”, mielőtt megtörtént volna a „világosi fegyverletétel”, az éter hullámhosszain sok biztató híradást elfogtunk. Hallottuk a bukott politikusok gyáva fogadkozásait, hallottuk a Kossuth Rádió önkritikus (és Örkény Istvánnak tulajdonított) szlogenjét, hogy „Hazudtunk nappal, hazudtunk éjjel, hazudtunk minden hullámhosszon”. Vettük a Szabad Európa áltató üzeneteit, elhangzott a már 1848-ból ismert követelés, az „Unió Erdéllyel”, megszólalt a mártír sorsú, de meg nem tört bíboros-prímás, Mindszenty József. Ugyanakkor híradások jöttek kiégett páncélosokról, reguláris és irreguláris alakulatok hősi küzdelmeiről. Fialatok neveit őrzi azóta a közemlékezet, mert az ő véruktól vált pirossá a pesti utca. Bizakodtunk és reményked-

tünk, hiszen „nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért”. Azután lelohadt a lelkesedésünk, mert veszni látszott a tiszavirág-életű szabadság.

E napokban az egyetemi ifjúság és az oktatói kar (főleg a fiatalabbja) azzal volt elfoglalva, hogy fogadta a külföldi szállítmányokat. Fogadták a különböző rádió- és tv-társaságok híre éhes riportereit, hogy hírül vihessék a magyar csodát. Svéd, svájci és holland újságíróknak magam is adtam interjút. Egyszer pedig feltűnt Stuttgartból az emigráns oroszok egy csoportja is. Ők azonban nem adományt hoztak, hanem egy cirill betűs nyomtatványt, amely kívülről Puskin-versgyűjteményének látszott, belül azonban Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusán elhangzott beszédét tartalmazta. Azért hozták, hogy az érkező szovjet alakulatok között szórjuk majd szét, hiszen ők nem tudhattak a bolsevik párt első emberének desztalinizáló dührohamáról. A cirill betűs nyomtatványt én vettem át tőlük. Ebből egy kötet akkor ért célhoz, amikor a Sopront Kópházánál megközelítő egyetlen páncélos legénységével egyik hallgatói csoportunk érintkezésbe lépett. A többi kötet érintetlenül várta meg a bosszúállás évét (1957), s csak csoda folytán nem lett belőle senkinek sem kellemetlensége.

Ahogy teltek a napok és múltott az idő, úgy vették egyre többen Nyugat felé az útirányt. Először a kiszabadult politikai foglyok mentek, mert nem akarták, hogy újra börtönbe zárják őket, azután az utcai harcban résztvevők, akikre biztos megtorlás várt. Aztán érkeztek kalandorok és szerencselovagok, akik abban a tévhitben ringatták magukat, hogy a nyugati államok kitért karokkal várják őket, és dús asztalt kínálnak. Jöttek a félrevezetettek és a tömegpszichózis hatása alatt állók, és nem kevesen olyanok, akiknek a „szocialista Magyarország” nem biztosított sem lakást, sem kenyeret. (A soproni polgári lakosság köréből például 8.000 ember távozott. Jelentékeny részük már évek óta lakáskiutalásra várt!)

A MÁV már október végétől menetrendszerű szerelvényeket indított a „nagycenti nyakhoz”, ahol a vasúti pályától csak néhány lépésre volt az országhatár. Határórt nem lehetett látni, le voltak fegyverezve, és teljesen demoralizálódtak. A szögesdróttól és aknáktól pedig nem félték azok, akik még rosszabb elől futottak.

Voltak, akik vízi úton kerestek menedéket, és a menekülés útját a Fertő nádasain keresztül keresték. A világot bejárták azok a képek, amelyeken Richard Nixon, a velünk szimpatizáló amerikai alelnök menekült családokat halászik ki a vízből. Nixon ettől függetlenül nem jutott el odáig, hogy legalább nyilatkozatban ítélje el a szovjet agressziót. A túlerő, a praktika, továbbá a nagyhatalmi önzés legyűrte a kis Magyarországot. Mi, akik Sopronban a forradalom elkötelezett hívei voltunk, nemzeti színű karszalaggal a kezünkön jártunk, segítettük a menekülteket. El voltunk készülve a legvégsőkre. A fiatalság utolsó kísérletként egy löveggel kiment a szovjetek elé, akik egy harckocsival közeledtek a város felé. Fegyveres konfliktusra azonban nem került sor, mert a lövegből ismeretlen kezek kiszerezték az ütőszegyet, és az oroszoknak sem volt kedvük a vérontásra. (Ekkor adták át a mieink a cirill betűs szóróanyagot.)

Ezek a fiúk, és mindazok, akik valamilyen feladatuknál fogva fegyverhez jutottak, és a további forradalmi ténykedést már értelmetlennek ítélték, november 4-én délután átlépték a magyar–osztrák határt. Elsősorban a zöld határon át mentek, a Soproni-hegységen keresztül, a Muck irányában, Récénynél (Ritzingnél), vagy másutt távoztak. Számuk kb. 180 fő volt. A fegyvertelen egyetemi hallgatók számát akkor további 200 főre becsültük, vagyis a soproni Alma Mater gyakorlatilag kiürült. 1957 tavaszán csak 200 fő visszatérését tették lehetővé.)

Én november 4-én egy baseli szállító kocsi raktam fel a jární még nem tudó fiamat, Miklóskát, feleségemet, Marikát, s a gyermekvigyázó pótmamát, Fördös Rózsa nénit. Kelénpataknál lépték át a határt. Azzal búcsúztam enyéimtől, hogy még maradok, és csak, ha már minden végképp elveszettnek látszik, akkor követem őket Kismartonba (Eisenstadtba), Rózsa mama édesapjának, Josef Fördösnek Berggasse 13. szám alatti házába. Amikor a külföldi személy- és teherkocsik színes forgatagában a baseli gépkocsi az Ady Endre úti egyetemi kollégium épülete előtt szemem elől eltűnni látszott, magam sem gondoltam volna, hogy a viszontlátás igen hamar, még aznap estefelé bekövetkezik. Az orosz birodalom divíziói (csakúgy, mint 1849-ben) pontot tettek a szabadságharc véres eltiprásának végére: megtörtént az ország újbóli megszállása. A forradalom emlékeit és az összegyűjtött dokumentumokat titkon elvittem Csatkai Endre bácsihoz. Ő akkor szolgálati lakásban lakott abban a Múzeum utcában, amit később róla neveztek el. Azután elbúcsúztam az elhatározásomat befolyásolni nem akaró szüleimtől, s elindultam Ausztria felé a Bécsi úton.

A kép, ami a műúton fogadott, Hieronymus Bosch vízióit idézte. Modernkori népvándorlás döbbenetes felvonulásával találkoztam. Fiatalok, középkorúak és öregek, szegények és jómódúak, fegyveresek és fegyvertelenek, családosok és elmagányosodottak, soproniak és az ország távoli tájairól érkezettek bandukoltak a nagy ismeretlen felé. Gyalogosok, biciklisek, motorosok lehajtott fővel, kis motyóval, vállukon hátizsákkal, végeláthatatlan sorban kígyózva haladtak a külföldi autók konvoja között. Némelyik „vándort”, akiről odaát már csak, mint „Flüchtlingről” beszéltek, felvette egy-egy gépkocsi. Én is egy külföldi autóval léptem át az ellenőrzés nélküli határátelöl. Életem 26 éve alatt először jártam külföldön. Még egy utolsó istenhozzádót intettem Sopron tornyainak, és félórán belül megérkeztem a Trianonban elszakított Burgenland fővárosába, Kismartonba, Rózsa mama édesapjának, özvegy Josef Fördös városi foglárnak vendégszerető házába.

Úgy emlékezem, hogy a családi viszontlátás érzelmi viharait legyőzve, még érkezésünk estéjén eleget tettünk a formáságoknak. Regisztráltattuk magunkat a körzeti csendőrőrsön (Gendarmerie). Itt ujjlenyomatot is vettek tőlünk, mintha körözött bűnözők lennénk. Azután valami gyorssegélyt utaltak ki nekünk, éppen Rózsa mama Josef nevű unokaöccse révén, aki a csendőrségnél szolgált, majd megjelent egy másik rokon, Margarete Klein, azaz Margit néni a Sylvesterstrasse 3. szám alól. Vadonatúj bébiholmikkal, fehérneművel, Miklósnak való meleg holmival látott el bennünket. Megismertük az emberi szolidaritás szép példáit és megízleltük a hontalanság kenyerét.

Kismarton, Burgenland fővárosa olyan volt, mint egy felbolydult hangyaboly. A népességének többszörösére felduzzadt városka magyar beszédű volt hangos. Még az osztrák is magyarul szólt (gyermekkorában magyar iskolába járt, és most aktivizálta magyar nyelvtudását), hogy a részvét és az együttérzés első szavaival reményt nyújtson a reménytelenségben. A legtöbb menekült céltalanul ténfergett és tovább készülődött. A menekültek tömegeit hosszú szerelvények vitték át a Bécs melletti Traiskirchenbe, ahol az osztrákok a menekülttábor berendezték (ma is ez a rendeltetés). Kismartoni tartózkodásunk alatt többször néztem ezeket a reménytelen vonatokat, amelyekről kisgyermek mosolyogtak a nekik banánt és narancsot felnyújtók felé. Életük első déligyümölcssei voltak ezek, és nem tudták, hogy Kanadában vagy Ausztráliában keményen meg kell majd mindezért dolgozniuk. Természetesen voltak

olyanok, mint Perlaky Feriék, akik rokonai kapcsolataik révén helyben tudtak elhelyezkedni. Mások nyugat-európai összeköttetésekben bizakodtak.

Mi már az első napokban hírül vettük, hogy Roller Kálmán, az egyetem igazgatója Bécsben szervezi a magyar egyetem létrehozását, mivel közel 400 hallgató, és a tanári kar fele kimenekült Ausztriába. A tárgyalások azonban elhúzódtak, és az illetékesek hamar nyilvánvalóvá tették, hogy az egyetem együttes elhelyezését csak ideiglenesen tudják biztosítani. Semlegességük védelmében a tartós elhelyezés kockázatát nem vállalják. A lézengő ritterektől azt is hamarosan megtudtuk, hogy az egyetem ideiglenes tartózkodási helye a Salzkammergut tartományban lévő, festői Wolfgangsee partján elhelyezkedő Bürgelsteinben kerül kijelölésre. Mi úgy határoztunk, hogy a végleges döntést Kismartonban várjuk meg.

Így is történt. Közel egyhetes, legfeljebb tíz napos kismartoni kényszer-vendégeskedés után indultunk csak el. Az értünk küldött személygépkocsival a Semmeringen át mentünk második úticélunk felé. Velünk tartott Rózsa mama is. Úgy gondoltuk, hogy eddig az ő vendégei lehettünk, most mi vesszük őt oltalmunkba. Téli verőfényben, hóborította hegyek között dél felé hajtattunk, mintha nem is menekültek lennénk. St. Wolfgang község főterén tábori csendőr irányított minket dél felé, a hasonló nevű tó partján nemrég létesült oktatási intézménybe. Bürgelsteinben már gyülekeztek a mieink. Bürgelstein nem községnev, hanem egy sokhektáros kiterjedésű parkerdő neve. Ennek területén pavilonszerű elrendezésben egyszintű és emeletes épületek helyezkednek el. Az épületeknek az lett volna a rendeltetésük, hogy bentlakásos alapon működve, egy háztartásvezető-képzés (Fortbildungsheim für Haushalterinnen) intézményének adjanak otthont. Mint érkezésünkkor kiderült, háziasszony-jelöltek helyett mi lettünk a vadonatúj létesítmény első hasznélvezői.

Pár percnyi járásra voltunk Strobl am Wolfgangsee falucskától. A falusiakkal azonban nem kerültünk közelebbi kapcsolatba, legfeljebb társaságunk egyes hölgytagjai költötték pénzüket a helybeli fodrászatban, vagy a hentesnél. Itt máig emlékezetes, kiváló minőségű húsenyeret és májast lehetett vásárolni. Egyetlen alkalommal szálltuk meg testületileg Bürgelsteinből Strobl-t: Szentestén, amikor a hóba süppedt falu barokk templomocskájában a „Stille Nacht, heilige Nacht” dallamába belevegyltek a „Mennyből az angyal” és a Himnusz hangjai. Maga a campus laposabb részeivel, sétaútjaival leért az 1500–1600 méteres hegyek közé beágyazott Wolfgang-tóig. Magasabb részeit azonban erdők, főleg lucfenyvesek foglalták el az Osterhorn lábainál. Az egész tájat érkezésünkkor már hó borította, de hideg nem volt, mert a 114 méter mély tengerszemben úszkáltak a hatyúk, és a 10 km hosszúságú tó déli talpöntjától (ahol valamilyen szálloda sárgállt) végig lehetett látni a tavon északi irányba, egészen St. Gilgen-ig.

Amikorra mi megérkeztünk, az egyetemi kolónia nagyjából összeverbuvalódott, élén Roller Kálmánnal (Erdőtelepítési és Fásítási Tanszék), az egyetem igazgatójával. Ő tárgyalt az azilumba kényszerült közösség minden létfontosságú dolgában. A professzorok közül itt volt még Jablanczy Sándor (erdőművelés), Nemky Ernő (növényélettan), Tuskó Ferenc (növényrendszertan), Adamovich László (út- és vasútépítés), Winkler Oszkár (építéstan) és Hegedüs János (vezető lektor). Később csatlakozott hozzánk Farkas Vilmos (üzemtan) és Pártos Antal (géptan). A segédoktatói kart Sárkány Jenő (földmérés), Veress Sándor (fotogrammetria), Sziklai Oszkár (erdőtelepítés), Baranyi József, becenevén Sika (erdőművelés), Szy Ferenc, becenevén

Furi (növénytan), Lux András (fizika), Zilahy József (erdőrendezés), Cserjési Antal (matematika), Vass Ferenc (mechanika) és Medveczky Lajos (lektor) képviselte.

Hozzánk csatlakoztak az Erdészeti Tudományos Intézet tagjai közül az idős Apt Ödön entomológus, Witt Lajos vadgazda, a pedagógus Fodor Gyula, az erdőművelő Vlaszaty Ödön, az Erdészeti Technikumból pedig Varga Gábor. Két aspiránsunk is volt, mindkettő volt évfolyamtársam: Radványi Tivadar jó barátom, és Csizi, azaz Csizmadia József. Az otthoni adminisztrációból az önkéntes száműzetés napjaiban velünk tartott Szcency Willibald, a Bányászati Kar dékáni irodaigazgatója, Derényi Imre és Varga József adminisztrátorok, valamint Kornya Lajos kollégiumi igazgató. Otthagyta Sopront és egyéni utat választott Kiss József kémikus professzor, aki később Svájcban telepedett le, Kántás Károly professzor, aki a bécsi olajügyökségen kapott vezető beosztást, Farkas Tibor kitűnő geodéta, adjunktus, aki Stuttgartban, az egyetem alkalmazásában ért el később kiváló eredményeket, Worsitz Frigyes szerve kémikus, akit Argentínába vetett a jó sorsa, Láng László fatechnológus, és Perlaky Ferenc útépítő és erdőgazda.

A Bürgelesteinben tartózkodók száma 1956. november végéig, családtagokkal együtt meghaladta a 80 főt, beleszámítva az obertraumi magyar gimnáziumban tanuló Winkler- és Roller-gyerekeket, valamint az én kedves volt bencés osztályfőnökömet, Sümegh Lothár OSB egyetemi lelkészt, „udvari káplánunkat” is. Hallgatók nemigen voltak velünk. Őket két csoportban szállásolták el. Azokat, akik az osztrák semlegeséget megsértve, fegyveresen lépték át az osztrák határt, Salzburg külvárosában, Sitzenheimben, egy volt amerikai kaszárnyában helyezték el tőlünk kb. 40 kilométernyire. A fegyvertelenül érkezők hozzánk közelebb, a tó felső, nyugati sarkán egy laktanyaépületben (Ferienhort) kaptak szállást és ellátást. Hozzájuk majdnem minden nap mikrobuszokon mentünk el, és az idő gyorsabb múlata érdekeében próbáltunk tanórákat tartani. Én hevenyészett előadást tartottam az Alpok növényvilágáról, sőt egy alkalommal a közeli Schafberget, az osztrák Rigit (1783 m) is igyekeztünk megmászni a Schwarzersee érintésével. A Schafberg hóval borított, kőgörgöteges lejtőin csak félig jutottunk fel. Szerencsénk is volt, mert felszerelés nélkül, alpesi túrákhoz nem szokott hegymászók lévén, nem sok eredményre számíthattunk. Nem volt azonban szerencséje egy egyetemista lánynak, Hartai Margitnak, aki a csúcsról lezuhanva szörnyethalt. Sümegh Lothár temette el a St. Wolfgang-i temetőben.

További kisebb kiruccanásokat és rövidebb utazásokat is tettünk. Így mindenek előtt tüzetesen szemrevételeztük magának St. Wolfgang községnek a nevezetességét, a Fehér Lóhoz címzett fogadót (Weisses Rössl), és az 1430–1477 között épült gótikus templomot. Egy alkalommal Bad Ischl-ben jártunk. Bad Ischl-t ma is két személyiség szelleme hatja át, egy uralkodó (I. Ferenc József), és egy zenész (Lehár Ferenc). A Dachstein tövében fekvő Hallstadt egészen másfajta élménnyel ajándékozott meg: a természet szépségével és egy ősi kultúrhely festőiségével. Ezekon a kirándulásokon Marika sajnos nem vehetett részt, mert időközben Rózsa mamától meg kellett válnunk. (Ő Salzburgba költözött, és egy ferences plébánián adminisztrátori teendőket látott el.) Marika Miklóskát nem hagyhatta magára, tudniillik Miklóska elkezdte önálló felfedező útjait a szállás körül. Itt tanult meg 14 hónapos korában járni. Ma is magam előtt látom a képet, amint a közös ebédő üvegajtaján átfénylő téli napsugárban az asztaltól felénk tipeg, majd szánkóra száll, és a hóban bandukolva együtt megyünk hattyúkat nézni a Szent Farkas tavához.

Ausztria szépségét mások sem részesítették előnyben a napi gondok megoldásának rovására. Ekkor mindenki a saját sorsával elfoglalva. Ki-be jártak a küldöttségek és a különböző társadalmi szervezetek képviselői. Hozták ajándékaikat, ajánlataikat és segítőkészségüket. Mi pedig azt fontolgattuk, hogyan lehet biztosítani együtt maradásunkat, és a ránk bízott hallgatóság további képzését. Az volt a célkitűzésünk, hogy egyben tartsuk a kolóniát, és megvessük lábunkat valahol Nyugat-Európában. Erre azonban egyre kevesebb lehetőség kínálkozott. Ausztria reszketve ügyelt nehezen kivívott semlegességére, az egyesült Európa pedig csak erős megszorításokkal lett volna hajlandó otthont adni nekünk Strassbourban. Ezért nyilvánvaló volt, hogy egyre inkább a tengeren túli megtelepedés valósul meg.

Egyre valószínűbbé vált, hogy a menekült magyar egyetemet Kanada British Columbia tartománya, a nyugati parton fekvő Vancouver fogja befogadni. Ez természetesen megosztotta a társaságot, mert a kalandvágyóbbak és azok, akik fejpénzt kaptak minden Kanadában letelepedni akaró műszaki értelmiségéért, a vancouveri megoldás mellett kardoskodtak. Akik viszont nem akartak az európai kultúrkörből kiszakadni – mint én is –, azok elleneztek az első variációt, és mindent elkövettek azért, hogy valamelyik, lehetőleg német nyelvterületen lévő nyugat-európai állam fogadjon be minket. Ennek érdekében napokon, heteken keresztül memorandumokat, tájékoztatásokat és folyamodványokat írtunk különböző nyelveken a kabinetnek berendezett irodahelyiségekben. Innen küldtük szét jajkiáltásunkat a nagyvilágba. Felterjesztésekben fordultunk az Osztrák Szövetségi Köztársasághoz és az Egyesült Nemzetek Szervezetének Oktatási és Nevelésügyi Bizottságához, az angol királynőhöz. Hírt adtunk magunkról a Szabad Európa Rádióban és a Salzburger Nachrichten hasábjain. A válasz a legjobb esetben is udvarias elutasítás volt. Terminustól terminusig éltünk, igaz, jó körülmények között, szállodai színvonalon, kitűnő ellátás mellett, amit a különböző európai segélyszervezetek bőséges adományai egészítettek ki. (Ennek folytán az oktatófeleségek azzal voltak napokig elfoglalva, hogy a ruha- és cipőadományokat rendszerezzék, és gondoskodjanak a közelgő karácsony megünnepléséről.)

Az osztrák kormány kormánybiztost nevezett ki ügyes-bajos dolgaink intézésére. Herr Hofrat Woczak azonban rengeteg borsot tört az orrunk alá (pl. az ajándékba kapott vadonatúj teveszőr pokrócokat viseltes pokrócokra cserélte ki). Szerencsére nem sokáig regnált felettünk, mert a sajtóban megszellőztettük viselt dolgait és leváltották. Cserébe kaptunk egy magyargyűlölő erdélyi szász. Magatartása irányunkban csak akkor változott meg, amikor egyre előkelőbb látogatók kopogtattak az ajtaján érdekünkben. Először egy svájci segélyszervezet képviselőjében jelent meg ajándékokkal egy előkelő házaspár (hálából a férfi sálját ellopták). Aztán begördült Sopronyi Thurner Mihály híres soproni polgármester hasonnevű fia, mint a Mercedes cég egyik vezérigazgatója. Őt követte Lajos bajor királyi herceg, aki Sopronban szerevén erdőmérnöki oklevelet, Roller Kálmánnak volt évfolyamtársa. S végül feltűnt Habsburg Ottó is, ha nem is személyesen, de Corett báró személyében. Igazi komoly ajánlatot azonban senki sem hozott. A vancouveri megtelepedés látszott a legkézenfekvőbbnek.

Még karácsony előtt a British Columbia-i egyetem vezetője, Allen dékán átrepült a sarkkörön és eljött Strobl-ba. A propagandafilmek, a tájékoztató anyagok megtették csábító hatásukat. Allen úr látogatását egy válasz-út követte. Roller Kálmán egy ifjú-sági megbízottal ellátogatott Vancouverbe, s miután visszatért hozzánk, közös és szabad elhatározással megszületett a döntés: a soproni menekült egyetem Vancouverben

folytatja munkáját. Útlevel híján mindenkinek a személyi igazolványába ütötték be a vízumot. A mi igazolványainkba is bekerült a mások számára megváltást jelentő beutazási engedély, de hezitálásunk tovább tartott. Néhányad magammal együtt az volt az ítéletünk, hogy aki egyszer tengerre száll, többé sohasem talál már haza. S ebben a veszteségben nem csak a szülőhaza veszít, de vesztes lesz az is, aki elmegy. A haza ugyanis nemcsak térképen szereplő földrajzi fogalom, hanem élményrendszer, mint a szerelem. Honvágyunk persze még nem volt, de sejtjeinkben, zsigereinkben tudtuk, hogy haza csak egy van! Ez jelenti a szülőket, a várostornyot, a Himnuszt, a porladó ősokeket a porladó temetőikben, jelenti az anyanyelvet, amelyen keresztül hibátlanul ki tudom fejezni magam, jelenti a pannon dombokat és a megcsonkított ország határokön túli darabjait. Jelenti erdők és rétek magyarföldi virágait, egyszóval mindent, ami nélkül lehet, de nem érdemes élni.

Én és néhány társam erre az öngyilkos és lélekölő kalandra, a kivándorlásra nem tudtuk végleg rászánni magunkat, ezért kibúvót kerestünk. Feltételt szabtuk a befogadónak, és arra kértünk garanciát a kanadai kormányzattól, hogy amennyiben a szovjet csapatok kivonulnak Magyarországról, nyilvánlag is biztosítsák hazatérésünket a szabad hazába. Kívánságunkat természetesen naivnak és ostobának találták, mintha tudták volna előre, hogy erre 35 évig várni kell. Volt azonban még egy szempontunk: nem akartuk elhagyni a tágabb hazát, Európát. Jóllehet irodalmát, nyelveit csak tanulmányainkból ismertük, és nem jártuk be múzeumait és székesegyházait. Éreztük, hogy elveszítjük őseink által megszerzett európaiságunkat, a kultúra nélküli technika, a mammon, a rágógumi, a rock and roll, a felhőkarcolók, egy idegen értékrend és egy idegen kultúrkör ellenében. A döntő elhatározás akkor született meg bennem, amikor Roller Kálmán visszajött első kanadai vizitjéről, és elmesélte, hogy az egyik, öt vendégül látó professzor büszkén mutatta neki Goethe összes műveit (Gesamtwerke), mint az egyetlen teljes sorozatot a kontinensnyi Kanadában. Mit tudnak akkor Dantéről, Pascalról, Balzacról és a mi kis Arany Jánosunk világrengető nagyságáról?!

Aztán jött a dékán úr Vancouverból, aki tíz hónapon át erdőművelést prédikál a katedrálról, és a két nyári hónapban pedig erdőt irt egy iparvállalat megbízásából. Az sem tetszett, hogy kanadai dollárban kiszámították, ki mennyit ér! Egy szó, mint száz, megérlelődött és megszilárdult az a szuverén meggyőződés, hogy nem tartunk a többséggel, hanem más megoldást keresünk. Így azután a karácsonyt még közösen ünnepeltük. Nagy lucfenyőt díszítettünk fel az ebédlőben, s ezen kívül mindenki megszerzte a saját kis fenyőfáját is. Sümegh Lothár celebrálása és az én ministrálásom mellett a főünnepen megtartottuk utolsó közös szentmisénket. (Az éjféλι misét lent, a faluközösséggel együtt ünnepeltük.)

A nagy elvonulásra, a végső exodusra december 29-én került sor. Autóbussszal mentünk Salzburg nemzetközi pályaudvaráig. Mi, akik nem tartottunk a társasággal, mint családtagokat kísértük ki őket. Ott sírva borultunk egymás nyakába. Tuskó Feri pedig, aki később Kanadában halt meg, elszakadó hadműveletbe kezdett: le akarta kénni a szállítmányt. De már minden késő volt, és a kb. 160 hallgató és 60 oktató, családtagjaikkal együtt felszállt az este 8 óra 35 perckor induló nemzetközi expresszre. A München–Augsburg–Köln–Aachen–Brüsszel–Ostende-útvonalon másnap elérték az Atlanti-óceánt, hogy onnan fásasztó hajóúton érkezzenek meg az Újvilágba. A kivándorlás és hányattatásuk, küzdelmeik és eredményeik, sorsuk alakulása külön történet. Ennek elbeszélése nem feladatom. Megjelent azonban mindez angol nyelven, Roller

Kálmán és Sziklai Oszkár szerkesztésében Vancouverben, *The Sopron Chronicle* címmel (1986).

A Kanadába el nem hajózott csoportot Farkas Vilmos és családja, Nemky Ernő és családja, Zilahy Jóska, és rajtunk kívül még az öreg Sárkány Jenő bácsi (Földmérési Tanszék) képezte Évike lányával. (A félárva Évike utóbb a salzburgi Mozarteumban végzett, és férjhez ment egy jómódú idős úrhoz.) A csoport átmenetileg Salzburg külvárosába, közel a „Stille Nacht” szerzőjéről híres Hellbrunnhoz, egy Kaisererhof nevű magánpanzióba került. Szállást és ellátást Habsburg Ottó, illetve Corett báró jóvoltából kaptunk.

Habsburg Ottóval nem volt találkozásunk, de Corett báró, aki inkább hasonlított egy Monarchia korabeli korvettkapitányhoz, mint ügyvivő menedzserhez, időnként megjelent körünkben. Némi pénzzel ellátott minket, és kerékbetört magyarsággal értésünkre adta, hogy szerepet szán nekünk a Kelet-Európai Kutató Intézetben. Azt azonban sohasem tudtuk meg, hogy mi lett volna ez a szerep, mert időközben gyanúsakká váltunk szemükben, midőn a hatóságoknál jelentkezve, töröltették okmányainkból a kanadai vízumot. Ettől kezdve az osztrákoknak és az Egyesült Európának sem kellettünk. Persona non grata-vá váltunk. Ezért aztán egyre inkább hazafelé orientálódtunk. Különösen akkor, amikor hivatalos írásbeli értesítést kaptunk otthonról, arról, hogy számítanak ránk. Írt Vendel Miklós, a forradalmi rektor, és Bognár Dezső, a város tanácselnöke. Weisz Feri is megjelent a járási könyvtárból, és bizonygatta, hogy nem lesz bántódásunk. Szülői és otthoni baráti hajszalereken át is naponta jöttek az üzenetek. Mindezek puhították ellenállásunkat, és közelebb hozták a döntést. S persze vettük az újságokat és faltuk a híreket.

Közben bejártuk Európának Firenze után legszebb városát. Oly alapos jártasságot szereztem a salzburgi Dóm téren a templomok körül, a Mirabel parkban és a Hochfestingung-ban, hogy utóbb, amikor jó sorsom néha-néha Salzburgba vetett, felcsaphattam idegenvezetőnek. Különösen emlékezetes számomra az az esemény, amelyet a város fölött emelkedő erődítmény megtekintése jelentett. A pazar kiállításon kívül csak arra a millió lépcsőre emlékezem, amelyeket föl-le róva, Miklóskával a nyakamon végigszenvedtem. Amikor már én sem bírtam erővel, Miklóskát a velünk tartó Zilahy Jóska cipelte. Emlegette ezt ő is sokáig. Aztán elfogytak a lépcsők és az idő is, elfogyott a pénz is a további ausztriai tartózkodásra. Megvettük hát a vasúti jegyet Salzburg és Bécs között, hogy onnan még a január 17-ére hirdetett amnesztia határnapjáig hazai földre érjünk.

Bécsben, a császárvárosban először jártam, ezért nem nagyon siettünk. A magyar királyi követség háborúban elpusztult, és helyre nem állított, romjaiban is gyönyörű palotájában vertünk tanyát. Álmainkra a Volksoper szomszédságában csak Fischer von Erlach márványgárdistái vigyáztak. Konzerven éltünk, banánt ettünk, és elzarándokoltunk a Stephansdom-ba, a Kärntner Straße-ra és a Graben-re. Pénzünk nem volt, képeslapra sem tellett, csak a Belvedere pompás kertjében csatangoltunk. Így éltünk, míg el nem érkezett a hazaindulás ideje.

Be nem jelentve, óvatos settenkedéssel, lopakodva akartunk megérkezni Sopronba. Jöttünkről csak a szülők, a városi előjáróság és az egyetemi magisztrátus tudott. A GYSEV-pályaudvaron meg is jelent fogadásunkra a hivatalos deputáció: Vendel Miklós akadémikus, a demokratikusan megválasztott rektor, akit természetes növése okán csak Tapírnak becézgettünk, aztán Lámfalussy Sándor bácsi, az idő szerint erdészeti dékán, végül Bognár Dezső, a város tanácselnöke. A család részéről pedig Édesapám.

Az esti sötétségben azonban voltak hivatlan elemei is a fogadóbizottságnak: steppelt vattakabátban, gyúrt kérgű, rövidszárú csizmákban az ÁVH pufajkásai vártak ránk. Ezek hamar véget vetettek a viszontlátás örömeiből fakadó lelkes ovációnak, mert valamennyiünket, összes batyunkkal együtt feltereltek egy katonai teherautóra, és bekísértek a 48-as laktanyába, ahol az újrászervezett fegyveres testületek központja volt. Kivételt csak Miklóskával tettek, akit Apám és Vendel Miklós bácsi elkunyerált a fegyveres banditáktól. Miklóska Nagypapa karján hazamehetett Nagymamához a Mező utcába.

Mi azonban az éjszakát és a rákövetkező félnapot is, légvonalban alig ötszáz méterre a szülői háztól, a laktanya komor falai között voltunk kénytelenek eltölteni. Nem voltak jó érzéseink, amikor az egyik nyitva felejtett szobaajtó előtt felismertük az egy nappal korábban érkező Zilahy Jóskát. Minden esetre a férfiakat – kihallgatás céljából – elkülönítették az asszonyoktól. Fogva tartóink először nekiestek motyóinknak, hátha ellenforradalmi fondorlattal gépfegyvert csomagoltunk a csokoládé közé. Mindenek előtt Farkas Vilmos aktatáskáját foglalta le a kíváncsi és mohó hatalom, benne valamennyi hivatalos akta és levelezés, amit Strobl-ból a magyar kolónia szétküldött a nagyvilágba. Ennek utóbb sohasem láttuk nyomát. Vilmos naiv volt, és jó hivatalnok módjára lelkiismeretesen összegyűjtötte a fogdmegek helyett mindazt, ami leginkább érdekelte őket.

Utána jöttek a képek, és a képes magazinok, amelyek közül – minthogy Playboy-t és pornográf lapokat nem találtak – a *Life* játszott nagy szerepet. Nálam is volt egy forradalmi szám, tele helyszíni felvételekkel. Később ilyen és hasonló kiadványokból kerültek azonosításra a szobordöntögetők és a tüntetők. Tölem a rablók a *Life* magazinokon kívül egy színes képes természetföldrajzi atlaszt, levelezőlapokat, nagy mennyiségű déligyümölcsöt és csokoládéfélét tolvajlottak. Másoktól divatcikket, sálát és topánkát tulajdonítottak el, nyilván feleségeiknek. Megkezdődött a szabadrablás, majd a körültekintő, egész éjszakán át folyó faggatózás arról, hogy miért mentünk ki, és mit csináltunk odakint. Amikor mindenkitől uniszónó ugyanazt, vagyis az igazságot hallották, belefáradtak a keresztkérdések feltevésébe.

Közben éles elméjű vita bontakozott ki Farkas Vilmos és az egyik pufajkás között, aki – mint később kitudódott – a Budapesti Műszaki egyetem beöltözött adjunktusa volt. Vilmos, aki maga is képzett és járatos volt Marx és Lenin tanaiban, pengeélesen provokálta partnerét, és bizonygatta a dialektikus és történelmi materializmus filozófiai képtelenségét. Mi csak hallgattuk őket, míg reggel nem lett, és benyújtották a reggelit. Ekkor találkozhattunk feleségeinkkel, és teljes bizonytalanságban vártuk az idő múlását.

Míg mi a fogdában voltunk mozgásunkban erősen korlátozva, professzor barátaink és a tanácselnök tudomást szereztek arról, hogy még mindig nem vagyunk otthon. Ezért ultimátumot intéztek fogva tartóinkhoz, melyben közölték, hogy mi az ő hívásunkra és garanciájuk nyomán tértünk vissza hazánkba, és amennyiben déli 12 óráig csomagjainkkal együtt mindenkit házhoz nem szállítanak, táviratilag értesítik a miniszterelnököt és a belügyminisztert a cselszövekről. Az ilyen fenyegetésnek akkor még volt hatása, mert meg kellett őrizni a látszatot. Ha patrónusaink határozott fellépése elmaradt volna, a férfiak biztosan Kistarcsán, az internálótáborban találták volna magukat. Így azonban délre valóban hazaértünk, örülhettünk egymásnak, és némi bizakodással néztünk az események elé.

Megérkeztünk. Hazatértünk. Az exodus véget ért. Jöttek szabadsághoz szokott életünk változásai. Kint maradt jó barátomnak, Hegedüs János vezető lektornak megbé-

szelés szerint írtam egy óvó levelezőlapot: „Piroska néni lábadozik, rövidesen teljesen meggyógyul.” A lap következményeként Hegedüs János Ausztriában maradt, és mint az osztrák Nationalbibliothek főigazgatója ment nyugdíjba. Mi pedig vállaltuk döntésünk kockázatát.

Az egyetemen 1956. október 23. és 1957 márciusa között történt eseményekről a főhatóság (MÉM) rendeletére Fehér Könyv készült, amelyet Farkas Vilmos oly gondosan, de az igazságnak is megfelelően állított össze, hogy abból senkinek kellemetlensége nem származott. Ez a Fehér Könyv sokáig Magyar János akkori igazgató zárolt anyagát képezte. Évtizedek múltán hozzáférhetővé vált és kiadásra várt. Készült azonban egy rehabilitációkkal foglalkozó kiadvány is. Ezt Hiller István, az egyetemi könyvtár főigazgatója 1989-ben szerkesztette meg. Írtam benne én is, mint a rehabilitációs bizottság tagja, egyesekre nézve kellemetlen dolgokat vetettem papírra. Ez a könyv *Ismét tüzek avégeken* címen jelent meg, de közforgalomba nem került.

A hazaérkezésünket követő napon, január 18-án jelentkeztem szolgálattételre az egyetem vezetőségénél, és minden akadály nélkül elfoglalhattam tanársegédi állásomat azon az Erdőműveléstani Tanszéken, ahonnan 1956. november 4-én eltávoztam, és amely beosztás egyébként is üresen maradt. Marika is visszanyerte óvónői állását, sőt még jobban is járt, mert a külvárosi Halász utcai óvoda helyett a sokkal rangosabb, és a Mező utcához közelebbi Zsilip utcai óvodába került. Miklósrá átmenetileg az újra együttlevés örömevel Nagyi vigyázott, de hamarosan ezen a téren is helyreállt a régi rend, mivel Rózsa mama visszatért a családhöz.

Az egyetemen áldatlan állapotok uralkodtak, hiányzott a hallgatóság fele és az oktatói kar harmada. Az intézet irányítását Magyar János vette át, aki arra törekedett, hogy megnyerje az új rend bizalmát, továbbá a kollégák támogató egyetértését. A nagy vereszeséget új elemekkel igyekezett pótolni. Roller utódként az Erdőtelepítési Tanszékre ekkor került Gál János, aki később évtizedekig rektorkodott. Melléje Dobos Tibort tette, Adamovich László helyére pedig Pankotai Gábor került. Gazdátlanul maradt tanszékemre visszahívták a már régóta nyugalomban lévő, csaknem matuzsálem korú Róth Gyula professzort. A tanszék adminisztratív ügyeinek vitelével Haracsi Lajost, az Erdővédelmi Tanszék vezetőjét bízták meg.

Engem ez időben semmiféle inzultus nem ért, hagytak dolgozni és respektálták a munkámat. Az 1958–1959-es tanév első szemeszterében önállóan adtam le az erdészeti fitocönológiát. Jegyzetem ma is megvan belőle, és időtállóan érzem. Legfeljebb két kis epizódot említhetek a helyzet jellemzésére. Az egyik eset mindjárt hazatérésünk után, 1957 tavaszán történt. Azt szerették volna elérni, hogy a Kari Tanács ülésén, mint a kapitalista világból megtért báránka ítéljem el önmagamot. Nyugatra történt távozásom miatt. Dobos Tibor a pártbizottság nevében azt üzenté, hogy „gyakoroljak önkritikát”. Ezt megtagadtam, és azt üzentem vissza neki, hogy „elég önkritikus voltam, amikor hazajöttem. Az a véleményem ezen felül, hogy nem feltétlenül szükséges az embernek felköpni a levegőbe és utána alá állnia”. Ebben maradtunk.

A másik eset a katonaságnál történt. Megidéztek a soproni Rákóczi Ferenc Hadapródiskola romjai közé magát átmenetileg befészkelő hadkiegészítő parancsnokság elé. Megidéztetésem oka pedig az volt, hogy „mivel tartalékos tisztként 1956. november 4-én elhagytam az országot, hazaárulást követtem el. Büntetésként lefokoznak, elveszik alhadnagyi rendfokozatodat és visszaminősítenek tartalékos honvédeknek a Katonai Térképészeti Intézet raktárába”. Önkéntelenül elnevettem magamat, mert az új beosz-

tás háború esetén abszolút életbiztosítást jelentett, s alig tudtam visszafogni hangos röhögésemet. A dühöngő ezredes nem tudta felfogni derültségem okát, és ordítva szegezte nekem a kérdést: „mi ebben a neveltséges?” „Az, kérem – mondtam szemtelen pofával –, hogy nagy álmom teljesül. Én ugyanis pacifista vagyok.” (Mintha csak Tamás fiamtól jött volna a válasz!) Csak később derült ki, hogy mekkora szerencsém volt. Akiket nem fokoztak le, évenként továbbképzésre vittek be a seregbe, én pedig nem láttam mundért egészen az obsitig.

Más előjel nem figyelmeztetett a közelgő leszámolásra. De a mélyben sötét erők munkálkodtak, és egyre világosabban látszottak annak jelei, hogy a forradalmi fészkeket jelentő egyetemeken, ha politikailag nem is, de adminisztratív eszközökkel példát fognak statuálni. Ennek szellemében 1958 nyarától nagyarányú „káderozásra” került sor. Már abból következtetni lehetett a tendenciára, hogy a köztudottan legklerikalisabb oktatónak minősülő növénytanos Kiss Lászlóval együtt az én káderozásomat hagyták a legutoljára. Ránk csak valamikor 1959 februárjában került sor, s a prejudikatív ítéletet csak az nem olvasta ki a szemekből, aki alvajáró volt. Én kifejezetten fentem a fogamat az exekúcióra, s tudtam, hogy elvi kérdésekben megalkudni nem fogok, a lezüllött egyetemet elhagyni pedig nem esik majd nehezemre.

A kihallgatásra Magyar János professzor dékáni szobájában került sor. A hivatalosan igazgatónak szólított dékán volt a káderozó bizottság vezetője. Mellette foglalt helyet Haracsi Lajos és a két politikai megbízott, Strausz József adjunktus, egyetemi párttitkár és Bognár Dezsőné, a személyzeti osztály vezetője. A két és félórás „beszélgetés” régi módszer szerint indult, amennyiben agyba-főbe dicsértek, ecsetelték érdemeimet, szakértelmemet és szorgalmamat, azután hosszan sajnálkoztak klerikalis viselkedésem miatt. A beszélgetés végén dühből és presztízsből mondták ki a verdiktet: el kell hagynom az egyetemet, mert sem méltó, sem alkalmas arra nem vagyok.

Ez – bármilyen furcsának is tűnhet utólag – számomra nagy megkönnyebbülést jelentett, s valóban úgy éreztem, „nagy kő esett le a szívemről”, hiszen egy jottányit sem engedtem, és megelőztem, hogy esetleg a későbbiek során következzen be, aminek mindenképpen be kellett következnie. Akkor is tisztában voltam azzal, hogy pályát kell módosítanom, el kell búcsúznom a hivatalos tudományos munkámtól, annak minden velejárójával együtt, de a válást megkönnyítette az egyetem akkori színvonal, amitől megválni egyáltalán nem esett nehezemre.

De a hősi helyállás attitűdje sem kísértett, egyszerűen a döntés belülről jött, magától született, szinte belső kényszerből, és nem virtusból. Sokan nem értettek meg, de szerencsére családom igen, eljárásomat mind Szüleim, mind Marika magától értetődőnek tartotta. Két héttel később a személyzeti osztályon át kellett vennem a felmentő végzésemet. De hogy pontosabb legyek: élém csak egy kétoldalas határozat szövegét tolták, a határozatból sem akkor, sem azóta másolatot nem kaptam. Féltek kiadni kezükből a bizonylatot. A két oldal másfél oldalnyi szakmai dicséretből állt, kifogást csak ideológiai tekintetben támasztottak velem szemben. Az volt a záradéka, hogy „szilárd világnézeti meggyőződése miatt szocialista oktató-nevelő munkára nem alkalmas”.

Az első napok eseményei

1956. október 17-én új munkakörben kezdtem a szolgálatot a GYSEV-en: menetirányítóként. Ez a szolgálat a vasút-igazgatóság forgalmi osztályának közvetlen intézkedő szerve volt, folyamatos munkarendben. Ehhez az első emeleten egy kisebb szobát tettek alkalmassá: a falakat, ajtókat hangszigetelő burkolattal takarták, s a folyosóról fűthető cserépkályhát építettek abba. A szoba közepére állították azt a különleges telefon-berendezést, amely különböző kiegészítő berendezésekkel együtt a menetirányító és a külszolgálati szervek közötti kapcsolatot lehetővé tette. Egyedi és körkapcsolásos beszélgetésekre is alkalmas volt. Ezen és a postai telefonvonalon kívül még a vasút osztrák fővonalának állomásaihoz kapcsolódó telefonvonal állt a menetirányítónak rendelkezésre a munkájához.

Az áruirányítónál lévő hasonló készülék segítségével a MÁV egész távbeszélő hálózatát elérhettük. Ez az 1954-ben üzembe helyezett távközlési rendszer 1956/57 telén nem csupán a vasút, hanem a város érdekében is jól szolgált. A menetirányítók szolgálatukat 12/24-es fordában látták el. Ebbe a munkakörbe helyezésemet a közelgő cukorrépa-forgalom indokolta. Az addig harmadik menetirányítóként szolgált Horváth József főintézőt ugyanis kirendelték Csornára a forgalmi szolgálattevők mellé, hogy a répaforgalom idején segítse őket. Így lettem én Sopronban a harmadik menetirányító. Két társamhoz hasonlóan addigra több éves forgalmi gyakorlatom volt. 1956 őszén azonban az alföldi répatermés szállítása megkésett, s így Csornán az érkezett répával, szelettel, üres kocsikkal könnyen boldogultak. Rendezetten ment a forgalom. Jóska bácsi azonban a terveknek megfelelően utazott.

Október 23-án Győr személypályaudvar velem egy fordában szolgált egyik forgalmi szolgálattevője, talán Bucsi Jenő, déltájt megkérdezte, tudunk-e a Budapesten történetekről. Mivel én semmi különös eseményről sem tudtam, elmondta röviden, amit ő felvonulásokról, tüntetésekről tudott. Én természetesen azonnal átmentem a forgalmi csoportba és a hallottakat jelentettem. Délután a munkásvonattal Győrből indult több jegyvizsgálót sapkajelvényük, egyenruhájuk címerdíszes gombjai miatt inzultáltak, s címeres sapkajelvényeik leszedésére is kényszerítették. A 124-es járat csornai és kapuvári utasai közül is többen „megrészegedtek” a címer elleni indulatukban. A kommunista jelvények elleni akció egyik színhelyéről 1997 augusztusában mondta el visszaemlékezéseit Jakab Károly, aki akkor már öreg nyugdíjas volt:

„1956-ból az első élményem az volt, ami a győri munkásvonat beérkezésekor zajlott le Csornán. Akkor már jöttek a hírek, hogy Pesten forradalom van, veszik le a vörös csillagokat, meg döntögetik a szobrokat. A győri munkásság azonnal az élre ugrott és a munkásvonattal haza jöve a munkások otthon is folytatták, amit Győrben már megkezdtek. Amikor október 24-én a 124-es munkásvonat berobogott Csornára, a „tehenes” Jóska bácsi, a kirendelt forgalmi ügyeletes várta a vonatot peckesen. Leszállt az egyik Győrből érkezett melós, odament hozzá. Letépte a fejéről a sapkát:

– Mit?! Te még vörös csillagot viselsz?!

Ezzel nekiesett a zubbonyának és vagdalta le a gombokat. Sopronba érve halálsápadtan jött be az irodába:

– Gyerekek, jelvényeket a sapkákról eltüntetni, gombokat levagdalni! Kiborult a nép, nehogy nektek is valami bajotok legyen! Kitört a forradalom!

Ezután az állomáson mindenütt leszedték a csillagokat, a vörös zászlókat elégették, törtek zúztak...”

1956. október 24-én követte a budapesti egyetemi és munkás-fiatalság példáját a soproni egyetemi ifjúság és más csoportok tömege, körben a Várkerületen. Hatalmas transzparenseket vittek a csoportok. Én valamelyik gyerekkel a Pannóniával szemben volt háztartási boltban voltam éppen. Valami alkalmi, talán „sztrájk-pénzt” fizettek délelőtt. Régi vágyunk teljesülhetett, mindjárt megvettük háztartásunkba a még hiányzó konyhai mérleget. A háziasszonyok vásárlásaik közben a kormányban végrehajtott átalakításokat tárgyalták. Még most is csodálkozom, miképp merhettem velük oly nyíltan és hangosan vitázni. Az asszonyok által dicsérőleg emlegetett kormánynak tagja volt Bebrits Lajos közlekedési miniszter, akit én a boltban „hóhéznak” neveztem, mert halálra ítéltette a Budapest-Háros HÉV állomáson történt balesetért egy rögtönítélő bíróság által az ott szolgált váltóórt. Hangosan magyaráztam az asszonyoknak, mekkora bünt követett el ezzel Bebrits. Az ilyen nem maradhat kormánytag!

A szobordöntések

Október 26-án reggel az igazgatóság lépcsőházának aljában várt egyik egyetemista beszélgető társunk, hogy elmondja, aznap ledöntik a városban levő kommunista emlékműveket, emléktáblákat. Kellemes őszi idő volt aznap, rendre jöttek a kollégák azokba a szobákba, amelyek ablakai a Deák térre, illetve, ahogyan elkeresztelte a kommunista városvezetés, a Május 1. térre néztek. Ott állt Kellner Sándornak, a Tanácsköztársaság népbiztosának emlékműve.

Talán egy órával később a kocsiiintézőség szobájában voltam, ahol nyitva volt a térre, a jegenyékre néző ablak. Lassú járású rendőr közeledett a sövény mellett. Egyszer csak megállt, levette sapkáját: leszerelte róla a csillagos címet. Teherautó közeledett az egykori Teológia felől. A rendőr leintette. Néhány szót váltott a sofőrrel, mire a teherautó egy lépésnyit visszatolt. A rendőr a csillagos sapkajelvényét az útszélre tette a teherautó elé. Aztán félre lépett előle. Zsebre vágta a megtaposott jelvényt, köszönettel egyet biccentett a sofőrnek, aztán lassú léptekkel indult a Domonkos templom felé. Ezt is megérhettük.

Kis idő múlva a Kellner-szobor körül támadt csoportosulás. A Mátyás király utca felől feltűnt egy létrával, láncokkal, kötelekkel rakott teherautó. Beállt a saroképület földszintjén volt szabó szövetkezeti műhely elé. Fürgé mozgású középkorú férfi irányította a munkát. A láncot, a kötelet a talapzaton lévő szobor felső részére hurkolták, az elejét pedig a teherautó vontatóhorgára kapcsolták. Egy vezényszóra megindult a teherautó, megfeszült a kötél. A szobor megbillent, majd hanyatt bukott. A bámeszködők hangos hurrával ismerték el a jól sikerült munkát. A szobor feje és a mögötte volt csillag már külön ért földet. Nem tudom, meddig maradt így darabokban a park kavicsos, sáros, pocsolyás talaján. Ledöntése után talán két hétre fiammal arra sétáltam, hogy a ledöntött szobrot lefényképezzem. Napfényes idő volt, mintha kedvezni akart volna a fényképezéshez.

A Kellner-szobor ledöntése (Lovas Gyula felvétele)

Legközelebb már a Rák patak burkolata végén, a Wehofer vendéglő melletti papsajtós rétecskén találkoztam a torzóval. Onnan végül a fertőrákosi kőfejtő melletti szobortemetőbe került...

A magyaróvári sortűz híre

1956. október 26-ról tragikus emléket őrzök. Fél három körül az ikrényi forgalmi szolgálattevő sürgető idegességgel hívott vonali telefonján:

– Főtiszt úr! Kérem, legyen szíves, a maga berendezésén hívja fel Győr személyt! Hátha Bucsi úr tudja, milyen teherautó sor az, ami jó sebességgel hajt az országúton Győrből Óvár felé. Nekem nem jelentkezik...

Bucsi Jenőt, Győr személy szolgálattevőjét mindig „úr”-nak kellett szólítani, az „elvtárs” megszólításra nem is figyelt. Most az első hívójelre jelentkezett és tájékoztott. Elmondta, hogy győri munkások indultak az állomás elől fegyveresen, hogy megtorolják az óvári határőrök büntetését. Ők a harisnyagyárból munka után a városba tartó munkásnőket, munkásokat, gyerekeket, amint a laktanya elé értek, a laktanyaablakokból, meg egy gépfegyverállásból tűz alá vették. Száznál több a halott!

Segélyszállítmány továbbítása

1956. október 14-én született meg harmadik gyermekünk: Márti. Különböző gondok miatt csak október 28-án tartottuk a keresztelőjét. Délután 4 órákor toltuk be a kislányt a Szent György templom sekrestyéjébe. A kereszteleési szertartást Kárpáti Atya végezte. A gimnázium hét évében hittanár, meg cserkészisztem volt. Gratulált a család új tagjához, meg ahhoz, hogy jövőre talán már megint együtt mehetünk cserkész táborba, ha Magyarország dolgai most szerencsésen alakulnak... A szertartás után ünnepi uzsonnához ültünk. Már sötétben kísértem lakására a keresztmamát, feleségem unokahúgát. Visszafelé úton azt súgta, nézzek ki az állomásra. Bár ez nem volt kötelességem, de hátha segíthetek a forgalmistának... És segíthetem!

Ahogy beléptem a forgalmi irodába, a határról telefonáltak, hogy Ausztriából több teherautó-rakomány tápszert, gyógyszert, kekszet hozó autó, meg több traktor-pótkocsi nyers élelmiszert hoztak oda, s arra várnak, hogy a magyar Vöröskeresztnek átadják. A forgalmista tanácstalan volt. Megbeszéltem a dolgot a szolgálatos menetirányítóval. Legelőbb az Erdészeti Technikum diákjait kértük fel az átrakodásra. Azok talán 40 fiút riasztottak. A határon egy kísérőt ültettek az első teherautóra. Elindult a konvoj az állomás raktárvágánya mellé. Futólépésben érkeztek a Szent György utcai kollégiumból az erdészeti-technikusok.

A menetirányító megtárgyalta a mozdony-felvigyázóval, miként lehetne a leggyorsabban eljuttatni a szállítmányt Budapestre. A felvigyázó aztán feljött az olajkúthoz, ahol készenlétben tartózkodott az MA 4 számú motorkocsiban Bencsik Jóska motorvezető. Bencsik Jóska vállalta, hogy elviszi a budapesti Vöröskeresztnek szánt élelmiszerral, gyógyszerrel rakott kocsikat. Kértesítették melléje Pál Laci motorvezetőt. Jóska bácsi a restiben még bevásárolt némi élelmiszert. Az áruirányító a raktárost utasította, hogy állítsa ki a küldeményhez szükséges kísérőleveleket. A vasutas nemzetőrök közül két készenlétben volt fiatalember vállalta a kíséretet, s így még a 111 számú személyvonat előtt elindult a soproni GYSEV állomásról a szokatlan különvonat.

Soprontól Győrig, majd Budapesten Kelenföldig „zöld utat” kapott a különleges motorvonat. Kelenföldön már várta azt a Vöröskereszt. A visszatérő motorvonat útját a MÁV vasutasai biztosították. Mire kivilágosodott, visszaérkeztek Sopronba. Másnap vásárnap volt. Mire szolgálatba mentem, a vonat útját jelző piros vonal a grafikonon már elérte Sopront, s az „Emma 4” motorkocsi már olajjal újra feltöltve új feladatra várt.

Liebe Österreicher!

Ihr waret die Ersten, die sich von der ersten Minute unseres Freiheitskampfes auf unsere Seite gestellt und aus aller Kraft geholfen haben. Für Eure aus Herzentiefe kommende, opferwillige Hilfsbereitschaft und für Euer Mitgefühl bedanken wir uns mit aller Wärme unserer Seele und unseres Herzens. Eure Hilfe tut sehr viel in unserem Kampf und lindert unsere Not.

Im Namen des geprüften
ungarischen Volkes
die Jugend der Universität
von Sopron.

Felelős kiadó: Soproni Egyetemi MEFESZ Bizottság.
Gy.-S. Nyomda V. Sopron F. v.: Krajnc Márton

16126

A soproni egyetemisták röplapja, melyben köszönetet mondanak az osztrák segítségnyújtásért.
Soproni Levéltár

A „kivételezett” vonatok

Időközben jelentős változást vezettek be a „kivételezett”, a magyar felségterületen átmenetben közlekedő ÖBB vonatok forgalmában. Ezek azért voltak „kivételezettek”, mert osztrák utasaik útlevél nélkül utazhattak át a magyar felségterületen fekvő vasútvonalakon. A forradalom előtt ezeket a vonatokat szigorú határőr kíséret kísérte. A határőrök a vonatokat személykocsik lépcsőin kívül állva kísérték. A vonatokban futó kocsik ablakait az utasok nem engedhették le, s belföldi utas meg sem közelíthette.

A forradalom egyik eredményeként a határőrségben Katonatanácsot szerveztek, amely ezt a veszélyes szolgálatot megszüntette. A már nem kísért vonatok utasai leengedték az ablakokat és a magyar polgári utasokat, persze legelőbb a gyerekeket narancssal, banánnal, édességgel ajándékozták meg: tudták, hogy ilyenhez a magyar kereskedelemben nem juthatnak. Voltak azonban olyan helybeliek, akik már valósággal koldultak. Ilyen volt az egyik vasúti orvosunk is. A közeli üzemi orvosi rendelőből majd minden burgenlandi vonathoz kiment narancsot kéregetni. Először megszóltam, de mikor megtudtam, hogy három kiskorú gyermeke van, megértettem. Ezek a kéregetők azonban már sok esetben valósággal a biztonságot veszélyeztették.

November 4-én a „kivételezett” vonatoknak a közlekedését az osztrák hatóságok beszüntették, s csak hetek múlva rendezték ezek közlekedését ismét, de csak a korábbi szigorú renddel: a vonatok lépcsőin lógó határőr kísérettel.

November 4. a Vasútnál

November 4-én 6 órai szentmiséhez keltem. Kapkodva öltöztem, de közben a rádiót azért bekapcsoltam. Így hallottam Nagy Imre miniszterelnöknek az ENSZ-hez intézett felhívását. Gyorsan kaptam be a feleségem által készített reggelit, s a szokottnál is jobban siettem a szentmisére. Teli templom fogadott a domonkosoknál. Az arcokon kirajzolódott a bizonytalanság, a jövőtől való félelem.

Már jóval 7 óra előtt átvettem a szolgálatot az elődömtől. Jóllehet vasárnap volt, a hivatali vezetők, de mások is a szobáikban ülve tárgyalták a rádiók híradásait. Elődöm Szentgróti Kornél volt. Amint a MÁV-tól megkapta a tájékoztatást, Banemann János-sal, a forgalmi csoport vezetőjével megbeszélték a teendőket. A 107 és 117 számú vonatok leközlekednek, de Győrből azonnal fordulnak vissza. Ha azonban a szükség úgy hozza, már a vonalról is visszafordíthatók. Mindkét vonat bement Győrbe és a megbeszélés szerint fordult.

Az ausztriai reggeli vonatok is elindultak. Az a vélemény alakult ki, hogy Sopronba csak a kora délutáni órákban érkeznek szovjet alakulatok. Az igazgatóságban városbeliek is megjelentek, hozták-vitték a híreket. Pajrits Sanyi, Magyar utcai ismerősöm érkezett azzal a hírrel, hogy a vágóhídnál az egyetemisták beássák magukat és páncéltörő ágyúikkal lezárni készülnek a város előtt a győri országutat. Láttam is, amint autóikon ülve vontatták páncéltörő ágyúikat a Magyar utcán végig a győri országút felé.

A lakosság nagy része pánikba esett. Elindultak már az első menekülők. Nyolc óra körül Pál Laci motorvezető telefonon hívott. Egy házban laktunk vele és családjával, a

Petőfi tér 2. szám alatti Márkus-házban. Feleséget Nezsiderből választott magának. Első fia is ott született. Laci tájékoztatott, hogy ő családjával együtt menekül az MA 4 számú motorkocsival. Ő könnyen vihette a családját: Nezsiderben családi ház várta őket. Laci akkor ment a lakására a családjáért, hívott minket is, tudott már ő is a főiskolások készülődéséről.

Nem volt szándékunkban addig a menekülés, de mindenesetre üzentem feleségemnek, pakoljon össze, készüljön fel legelőbb is gyerekholmikkal, a legszükségesebbekkel. Közben végeztem teendőimet. Ilyen-olyan telefonhívások érkeztek. Vonat nem mozgott a vonalon. Időközben Horváth Jóska bácsi is megérkezett. Fölajánlotta, levált, hogy a kritikus állapotok között feleségem ne legyen magában.

Közben Vulkapordányból Ancsi, a távirászlány telefonált, hogy ha menekülnünk kell, úgy tudnak helyet biztosítani. Az állomási vendéglős házában van egy kétágyas szobájuk üresen. Abban az épületrészben lakik Wind János, nagyanyám testvére is, készséggel lenne segítségünkre. Horváth Jóska bácsi addig ajánlkozott, míg elfogadtam a javaslatát, elindultam haza. Azt azonban magamban nem döntöttem el, hogy a várható harcok elől elmegyünk-e Ausztriába. Szükséges lesz-e?!

Menni vagy maradni?

A városban csomagokkal felpakolt családokkal találkoztam. Mentek mind az Ógabona tér felé. Volt, aki tájékoztatott, hogy az Ógabona térről a MÁVAUT buszok közlekednek Kelénpatakig (Klingenbach) a menekülőkkel. Amint egy busz megtelik, indul.

A Petőfi tér 2. előtt ponyvázott teherautóba rakodott egy lakótársunk: gépkocsivezető a Húsüzemben, aki a meneküléshez igénybe vette a vállalat teherautóját. Nagy csomagokat hordtak le a második emeleti lakásukból. De még egy jól megpakott hűtőszekrényt is hoztak a ponyva alá; még azon vitatkozott a férj és a feleség, hogy a vadonatúj mosógépet is felrakják-e a teherautóra. Minket is rávettek, hogy a mélykocsit egy csomó gyerekholmival, tetejébe pedig a Márti-babával rakva felvesznek és indulunk velük. A lezárt lakás kulcsait átvették a szomszédaink: Papék, egy idős házaspár. Az Ógabona téren fordult a teherautó a Lackner utcába. Percsek múlva a városon kívül döccentünk az Ikva hídján. Ahogy a ponyva résein kinéztünk, az út két oldalán gyalogosok taposták a sarat, olykor a még megmaradt havat.

Kelénpatakon a Vöröskereszt és a tűzoltóság a község vendéglőjébe terelte a menekülőket, szorgalmasan segítve a leszállást, holmijaink átcipelését egy osztrák autóba. Az állami tulajdonú kocsit alkalmasint majd visszamegy Sopronba, ha lesz rá idő. Feleségemet, Terkát megkínálták sörrrel, hogy „legyen teje a kicsinek”. Fele nekem maradt. Gyuszit meg megajándékozták egy tábla Milka tejcsokoládéval. Hamarosan nagyobb, ülőhelyekkel is ellátott teherautó érkezett. Felszállítottak minket, s közölték, hogy ezzel Eisenstadt vasútállomásig megyünk. Ott a platánok alatt leraktak bennünket. Rövid tanakodás után bementem az állomásfőnökhöz. Bemutatkoztam és kértem, hadd beszéljek Wulkaprodersdorf állomással.

Az első hívásra jelentkezett Wulkaprodersdorf, Ancsi vette fel a hallgatót, a telefonból már jól ismert leány, a mellettem álló főnök, hallva az örömteli hangot, amivel Wulkából köszöntöttek, még készségebb lett. A gyerekholmival teli batyunkat be-

hozta a peronról az irodájába, s ajánlotta, hogy ne várjunk vonatra, hanem a hamarosan érkező postautóbuszsal utazzunk Wulkapordányba, a batyut pedig a darabáros vonattal küldi utánunk.

Visszamentem a családhoz, hogy megnyugtassam a feleségemet. Egyszerre észrevettem, hogy egy fiatal férfi figyel minket. Hozzám lépett, s kérdezte, nem én vagyok-e az a Lovas Gyuszi, akit ő még Sopron Déli pályaudvarról ismer. Örömmel ismertünk egymásra. Sopron Délin útlevélkezelő osztrák detektív volt, mikor én ott forgalmistáskodtam. Hirtelen órájára nézett, s megállapította, hogy néhány perc múlva itt lesz a postautóbusz. Ennek csomagszállító utánfutója is van, abban a vulkapordányi állomásig velünk szállíthatja a mélykocsit a Bundespost. Csak a babát kell kivenni belőle.

Az utasok máris intézkedtek, hogy mindegyikünknek legyen helye. Egy apáca kérte, hadd vegye ölébe a babát. Az utasok rémhírek sorát hallották, s tőlünk tudakozódtak, mi történt, s mi folyik Magyarországon. Nem sokat tudtam mondani, de elmondtam, hogy egymástól 5-6 méterre letűzött piros-fehér-zöld zászlókkal jelölték meg a Bundesheer katonái a határ vonalát, meg, hogy a határhoz felvonuló könnyű páncélosok sorával találkoztunk valahol. Az osztrák detektív, miután igazolta magát, utasítást adott a postabusz vezetőjének, hogy minket a rendes útvonal helyett vigyenek be az állomás előtt térre. Barátsággal fogadott minket Ausztria.

Ahogy leraktak minket az állomásépület és az állomási vendéglő közötti úton, minden oldalról érkeztek a helybeliek: vasutasok és családtagok. Az apáca öléből Márta azonnal Ancsi, a pordányi táviráslány karjaiba került. Sorra érkeztek az ismeretlenül is ismert kollégák. Hangjuk ismert volt a telefonból, de arcukat még nem láttuk. Czirkovits Pepi, a legfiatalabb forgalmista sietett legelőbb hozzánk. Aztán sorra a többiek. A vasutas feleségek sorra tudakolták, mire lesz, vagy van már szükségünk. Nem győztem megköszönni figyelmességüket. De valóban, a mélykocsi aljában minden, csecsemőnek szükséges holmi rendelkezésre állt.

Terkát meg a két gyereket hamarosan elhelyeztük kijelölt szobánkban, én pedig körülnéztem az állomáson. Még ott voltak azok a tisztviselők, akik az átcsatolás idején gyakornokként, kezdő vasutasként lettek az átcsatolt vonalak alkalmazottai. Sajátos világ volt Wulkapordány állomás, de az egész GySEV, még ekkor is. Itt három nyelven beszéltek a vasutasok. Engem nagyon megfogott ez a szellemiség.

Valaki körüljárt a közleménnyel, hogy öt órára minden soproni menekültet kér az állomási vendéglőbe Edöcs János, a „Betriebsleiter”. Amikor négy főre csorbult családkunk belépett a „resti”-be, Iliás József igazgató állt az ajtóban belül egyenruhában. A megszokás arra készítetett, hogy jelentkezzem nála. De Jóska bácsi elhárította azt, mondvá, hogy ő már nem igazgató, hanem csak menekült. Percekkel később Edöcs János Betriebsleiter is megérkezett. Köszöntötte a menekülteket, s türelmet kért, amíg sorsuk rendeződik. Megnyugtattott minket, hogy Sopronban csend és rend van, harcokra nem került sor. Említette, hogy beszélt soproni vasúti vezetőkkal, de kapcsolatot teremtett a Vörös kereszt kismartoni vezetőivel is. Egyelőre a forgalmi szolgálatra alkalmas munkaeőket igénybe veszik a személyvonati közlekedés lebonyolításában és a répakampányban. A két Szentgróti fiút, meg Stangl Jánost az Ebenfurth és Baumgarten közötti vonatokon már szolgálatba is állították. Bővebb tájékoztatást másnapra ígért.

Másnap, november 5-én a kinn maradt répázó mozdonyal, rajta „Rebi” Lacival meg 3 fékezővel a 3064/3065-ös répavonatot csináltuk Ebenfurtig, meg vissza. A vonalat egyik „vonatkísérő” sem látta még, velem együtt, de szerencsére a mozdonyvezető, a velem egykorú Horváth (Rebi) Laci a pályát minden szelvénykaróig ismerte. (Becenévét jóbeszédű felesége után kapta.) Az ebenfurti GySEV átmenesztő kész vonatjegyzékkel várt, az ebenfurti kocsirendezők összerakták a vonatot. Neufeldig mehettünk visszaútban. Akkor még volt vízvételzési lehetőség az egykori fűtőháznál. De vissza csak úgy mehettünk tovább, hogy a személyforgalom már ne akadályozza tovább a répavonatot mozgását.

Rebi Laci a „paklikocsiban” kioktattott bennünket: úgy indulunk Lajtáról, jókora vonatunkkal, hogy vonat ne akadályozzon minket. Vulkapordányig kényelmesen haladunk. Ott azonban teljes sebességgel kell áthaladnunk, hogy kiroboghassunk az állomástól kezdődő emelkedőről, s feljussunk a cukorgyári elágazásnál lévő platóra. Onnan a vonat visszatol, de az elágazási váltón át a gyárba. Ezen a szakaszon minden kéziféket meg kell húzni. Ha a vonat megszaladna, úgy cinalvai országúton kötünk ki... Minden Laci utasításainak megfelelően történt: nem szaladtunk meg. Ott álltunk meg, ahol a gyáriak kívánták. Laci átjárt a mozdonyával az induló elegyre. A nehezén túl voltunk. A gyárból komoly emelkedőn másztunk kifelé, majd az állomáshoz közeledve vonatunk megállt. A sötétben karbidlámpás alakok adták jelzéseiket.

Tolatási jegyzék alapján szétválogatták a vonatot. Engem beküldtek saruzni az állomásba. Igaz, megkérdezték, tudok-e saruzni. Szégyelltem volna bevallani, hogy még sohasem saruztam, csak annyit mondtam, hogy tudok, de gyakorlatom nincs. – Na, akkor te leszel legalul. A töltés tetején aggatták szét a vonatot. Nekem azonban érthetetlen volt az egész. Soha sem arra a vágányra szaladt a gurított kocsi, amit bekiabált valaki a tetőn. Bizony volt már néhány koccanás, mire észrevették a hibát. Czirkovits Pepi jött rá, hogy elfelejtettek figyelmeztetni, hogy Magyarországon másként számozzák a vágányokat, mint Ausztriában. Leállították néhány percre a tolatást, de a vonat nagyobb része addigra már leért a vízszintesre és magától megállt. Történt mindez térvilágítás nélkül, sötétben. Egyetlen GySEV I-kocsi vonóhorgának éke szakadt ki, de azt Unger Laci 10 perc alatt helyére ütötte. Mehetett a répaszelettel rakott kocsi Mönchhofba...

Másnap reggel megint Ebenfurtra küldtek a tolatós teherrel. Neufeldig jutottam el. Megint Rebi Lacival indultunk. Ő vasárnap hajnalban fűtőjével, vonatkísérőkkel jött ki Sopronból. Végigdolgozta a vasárnapot. Vállalta, hogy ameddig más megoldás nem lesz, lebonyolítja a répaforgalmat, jóformán pihenés nélkül. A Betriebsleitung már vasárnap kért az ÖBB-től 520 sorozatú mozdonyt és csapatot, de azonnal az sem küldhette. Ezért a fiatalabb pályamunkások közül osztottak be néhány főt vonatkísérőnek.

A harmadik napon egy ÖBB csapat is jött, meg lassan rendeződött a helyzet Sopronban is. Vasúti vezetők, meg a jóindulatú szovjet parancsnok külön „dokumenttel” engedélyezték a személyzetnek, hogy a határig kimenjenek és leváltották azokat, akik már ledolgozták a maguk idejét. A váltás az államhatáron történt, gyalogmenetben. Amikor a tolatós teherrel beérkeztem Neufeldre, a forgalmi szolgálattevő azzal fogadott, hogy az Ebenfurtról már útban lévő motorvonattal utazzam vissza Pordányba és Edöcs Betriebsleiter úrnál jelentkezzem. A Betriebsleiter úr tájékoztatott, hogy a kismartoni Vöröskereszt több lehetőséget ajánlott a menekülteknek. Ezek közül négy Svájcba és

négy Svédországba szóló áttelepülési okmány rendelkezésünkre áll. Beszéljek a feleséggel és döntsünk. Én jelentettem, hogy legszívesebben a ROEE létszámába lépnek. Edöcs üzemvezető úr közölte, hogy erre a megoldásra nincs módja. Nem tudtam, hogy Jancsi fia, aki eddig Fertőszentmiklóson volt forgalmi szolgálattevő, addigra már megérkezett Wulkaprodersdorfba. Közölte azonban, hogy a soproni vasúti vezetők már tárgyalnak az ottani szovjet hatósággal, hogy még ma a Lépesfalva melletti határszakaszon át visszatérhetünk Magyarországra. Mindenki megkapja korábbi munkahelyét.

Feleségem már tudott a készülő visszazállításról. Nagy hallgatás után kimondtuk a hazatérésre az igent. Hazatérünk! Döntésünkben erős érvként hatott, hogy mindketőnk szülei öregségükben csak ránk támaszkodhattak igazában.

Hazatérés

Már Neufeld és Wulkaprodersdorf között megbeszéltem Pál Lacival a motorkocsi vezetőfülkéjében, hogy ő nem megy vissza Sopronba. De telefonon megbeszélte Horváth Istvánnal, a soproni vezénylőtiszttel, hogy ha mi megyünk haza, én viszem neki a lakásuk kulcsait. De minden ingóságukat őrizték meg!

Délelőtt 9-10 óra körül együtt volt a hazaindulók csoportja a Betriebsleitung előtt. Edöcs Betriebsleiter kevés szóval búcsúzott a hazatérőktől, s kívánt szerencsés hazatérést. Az állomásmegállózatból, a Betriebsleitungból sokan gyűltek össze, ahova a hazaszállításunkra rendelt postautóbuszt vártuk. Ennek széles ajtaján befért Márti mélykocsija is. Gyuszi féltőn szorongatta villanyvasútjának egy magával hozott teherkocsiját. Bőven megrakták a hazatérők szatyrait narancssal, meg néhány teli rekesz még a gépkocsivezető mellé is került. Az utolsó jókívánságok után széles fordulattal indult autóbuszunk Loipersbach-Schattendorf vasútállomás felé. Előtte nap néhány turista kollégánk már megjárta hazatérésünk legjobbnak vélt útvonalát, egy csempészösvényt, hol csaknem száraz lábbal kelhettek át a Tauscher patakon. A kiszállásnál a fiatal porrányi barátaink segítettek. Könnyen feljutottunk a vasúti töltést kísérő útra. Már ott fogadtak minket kollégáink: Varjú Sanyi, Dömötör Jenő, Bruckner Karcsi.

Barátaink Ágfalván már béreltek egy széles szekeret, amire nagyobb csomagjainkat rakhattuk. Végül Márti mélykocsija is arra került. De Sopron előtt az út egy darabját én is azon tettem meg. Felderítőként segítő kollégáink hozták a hírt, hogy az igazgatóságban rend van, s főleg csendben folyik a munka. Elmondták azt is, hogy Várallyay Jenő a Boncsuk nevezetű szovjet városparancsnokkal beszélte meg a hazatérésünket. Készséggel bólintott Boncsuk a kérelemre, okmányt azonban nem adott. Bizonyára egyszerűen oldották meg a kérdést: telefonáltak az ágfalvi országút közelébe ázott őrállás katonáinak. Amikor az országúton annak közelébe értünk, abból egy vidám katonára integetett, s tudakolta: - Sto takoj? Ausztria nye haraso? – A barátságos kérdésre talán már válaszolni is mertünk, de nem emlékszem a válaszra.

A Kossuth úton, Rákóczi utcán jöttünk haza a Petőfi térre. Pap bácsi meg a felesége talán megint az ablakban könyökölve figyelték a járóelőket, mert mire a ház elé értünk, integetve fogadtak, s hozták eléink lakáskulcsainkat, s ölelgették a gyerekeket. Talán negyedóra múlva apám, anyám is megérkezett, hogy a dél körül a hűtőből kivett marhahúsból pörköltet készítsenek. Jó volt itthon lenni.

Egy nem mindennapi szökés

A házmester feleségének bejelentettem, hogy Pálék nem jönnek haza. A lakást és minden abban lévő ingóságot Horváth Istvánra és családjára bízta. A motorvezető a menetirányítói telefonon megbeszélte a vezénylőtiszttel a lakásügyet. Sok lakás megürült a városban. Ezek zöme „szabad forgalomban” kapott új bérlőt, s a lakáshivatal legtöbb esetben jóváhagyta a megtörtént foglalást. Így történt ez a Pál család lakásával is, ugyan még némi bonyodalommal tetézve. De aki a lakásajtón belülré jutott, ráadásul korábban csak albérlésben lakott, benn is maradt a lakásban.

Pál László azonban meggondolta a dolgot és hazajött Sopronba: követelte a már átadott lakást. Horváth Nyegiék azonban, bár beengedték a lakásba, a beköltözés elől elzárkóztak. Mégsem maradt fedél nélkül, nővérénél kapott egy szobát. Valami „dokumentumot” is szerzett, s több napra, a karácsonyi ünnepekre Nezsiderbe utazott a családjához, szabadságra.

Amikor visszatért, jogi úton kísérelte meg lakása visszaszerzését, sógora, Lipner dr. ügyvéd segítségével. Több bírósági tárgyalás után Pál Laci bácsi ismét jelentkezett. Elmondta, hogy a Ma 4 motorkocsit Budapestre viszi fővizsgára. Ami még háztartásából Horváthéknál megmaradt, bepakolja a motorkocsiba és elviszi egy ingóságkereskedőnek Budapestre: az komplett mindenét, a mákdarálótól a paplanig megveszi. Megkért, hogy segítsem ingóságait kézikocsival kiszállítani az olajkúton álló motorkocsihoz. Fellélegeztem, hogy végük lesz a lakásügyi problémáknak. Szombaton egész nap hurcolkodtunk, este igyekeztem az ágyba. Másnap hajnalban kellett kelnem, vasárnap hét órákor volt váltás a menetirányítóban, előtte 6-kor volt a szentmise a domonkosoknál.

Hajnali 5 órakor a Szabad Európa már híreket mondott. Kihegyezett füllel hallgattam, hogy a GySEV egy mozdonya a soproni állomásról nyitott sorompók mellett áthaladva az útkereszteződéseken átjutott az államhatáron Baumgarten állomásra, majd rövid tartózkodás után Wulkaprodersdorfba. Ott leállította a motort és a remegő térdű, idegileg összeroppant vasutat a mentők a kismartoni kórházba szállították.

Feleségemtől azzal búcsúztam, hogy Pál Laci motorkocsijával megszökött. – Ne tréfálgj! A rádió mozdonyról beszélt! Hogyan lett volna azon Laci bácsi?

Szombaton este a rakodás befejeztével még sokáig igazgatta Laci bácsi berakott ingóságait – mondták el az állomás ebenfurti oldalán szolgált vasutasok. Még megbeszélte a forgalmistával, hogy a motorkocsit a gyorsvonat utáni indulásra 107/II-ként vezesse be. Már kezdődött a nappali teendőkre való felkészülés az állomáson, mikor kérte az ebenfurti oldalon dolgozó váltóórt, engedje át az olajkútra, hadd egészítse ki olajkészletét, aztán indul Budapestre. Csak néhány percig állt az olajkúton és elindult a Wälder József (ma Batsányi) utcai útátjáró felé. Már volt néhány járókelő az átjárón, de ezek nem akadályozták a motorkocsit, közöttük átjutott. Még üresebb volt a Frankenburg úti útkereszteződés. Akadálytalanul szaladt át a Kossuth úti útátjárón is. A Somfalvi úti sorompóknál már teljes sebességre kapcsolt. A vonalon tovább rohanva a határtól visszatérő járőrrel találkozott. Pál László beleszirenázott a hajnalba és teljes sebességgel rohant az államhatár felé, ahol akadály nélkül átjutott. Wulkaprodersdorfban a mentők és a csendőrpár várta a feszültségtől remegő motorvezetőt.

Az osztrák sajtó színesen tálalta a nem mindennapi eseményt. Unger László, a soproni forgalmi szolgálattevő visszafogott jelentést tett a forgalmi osztály vezetőjének. A magyar sajtó hallgatott a történetekről.

Mikor évekkel később Neusiedl am See állomáson találkoztam Pál Lacival egy hobbivonat jegyvizsgálójaként, bocsánatot kért a sok zaklatásért, amit okozott, de csak így tudta Nezsiderbe menteni a háztartási felszerelést is. Elmondta még, hogy a motorkocsiba berakott lószórpárnáiból, bútoraiból olyan golyófogó párnázatot alakított ki, ami a géppisztoly lövedékeit felfogta volna. A személyvonattól visszatérő járőrrel találkozott a vonalon, köszöntötték is egymást, még a városon kívül, valahol az Ikva hídjá körül. Felesége egy társasutazás keretében egy alkalommal visszatért Sopronba, de a Petőfi tér 2-be, egykori soproni lakásukba nem látogatott el. Laci bácsinak rendszeres látogatói voltak a kijáró vasutasok. Egyszer engem is elvittek hozzá igazgatósági vezetők, de meghagyták, hogy az útijelentésbe ne írjam be. Hazug volt az a rendszer is a velejéig. De emberibb. Ha úgy adódott, még Lisiczky vasútigazgató is bement Pál Lacihoz egy stampedli pálinkára. Sokan már nem is hitték, hogy Laci szökését nem úgy csalták-játszották meg.

* * *

„Vom Traum zum Trauma” című kiállítás megnyitója

TÓTH IMRE

„Vom Traum zum Trauma” Der
Ungarnaufstand 1956.
Időszaki kiállítás a Burgenlandi
Tartományi Múzeumban

1956-os forradalom utólag is jól érzékelhető változást hozott Ausztria és Magyarország viszonyában. A határ menti kapcsolatoknak a két háború közötti elmérgesedése után, a második világháborút követően a nagypolitika volt feszültséggel terhes. Az ötvenes években a „vasfüggöny” lokális szinten ráadásul a kommunikáció szinte minden formáját lehetetlenné tette. Ámde a szigorú határ sem szellemi, sem fizikai értelemben nem tudta teljesen betölteni a neki szánt szerepet. A gondolatok, eszmék átjutottak a legszigorúbb ellenőrzésen is, 1956-ban pedig – a műszaki zár lebontását követően – a magyar menekültek befogadása és ellátása, a magyar népnek szánt adományok gyűjtése, és a külföldi segélyszállítmányok közvetítésében való osztrák részvétel fűzte szorosra – ha nem is hivatalos szinten – a kapcsolatokat.

Ezeket a kapcsolódásokat igyekezett láthatóvá tenni a Burgenländisches Landesmuseum és a szombathelyi Savaria Múzeum közös kiállítása, mely 2006. május 18-án nyílt Eisenstadtban (Kismarton) „Vom Traum zum Trauma” (Álomból rémálomba) címmel.¹

A kiállítás rendezői virtuális határ menti teret használtak prezentációjuk hátteréül, amelynek egyik oldalán a magyar, másikon az osztrák oldal történeti emlékeit állították ki. Ezt hangsúlyozták a dokumentumoknak hátteret adó, a falak teljes hosszában elhelyezett paravánok, amelyek egyikét piros-fehér-piros, míg a másikat piros-fehér-zöld színre festették. A két országnak a bipolaritás logikájából következő helyzetét igyekezett érzékeltetni az egymással szemben elhelyezett hatalmas amerikai illetve szovjet zászló. (Az utalás azonban csak részben volt helyénvaló, hiszen Ausztriát 1955 májusa után nem lehetett egyértelműen besorolni a világhatalmi pólusok dichotomikus rendszerébe, helyzete jelentősen eltért Magyarország szövetségi státuszától.) A teret az egykori műszaki zárat – közkeletű nevén a vasfüggönyt –, illetve tankcsapdát jelképező installáció osztotta ketté. A rendezők bevallott törekvése volt bemutatni a nyugati világ – és annak részeként Ausztria – szerepét abban, ahogy a magyarországi elnyomás forradalomba torkollott. Erre utal a kiállítást szinte mottóként bevezető Márai-idézet: *„Nem igaz, hogy a rádiók uszítottak felkelésre. Ez butaság, vagy gonoszság, az oroszok terjesztik. Az sem igaz, hogy fegyvert, vagy fegyveres segítséget ígértek. (...) De igaz, hogy minden nyugati rádió, újság, aztán államférfiak, mindenki arról beszélt nekünk, éveken át, hogy van nyugati szolidaritás.”* (Márai Sándor: Napló. 1956. november 22.)

¹ A kiállítás – csekély módosításokkal – októbertől a szombathelyi Savaria Múzeumban látható.

A rendezők által a kiállítóterben alkalmazott installációs jelképrendszer és a szerepeltetett dokumentumok egy része – az alapkoncepciónak megfelelően – a Magyarországot ért nyugati befolyás indukátorait és azok hatásait próbálta kiemelni, pl. a sajtó (elsősorban a rádió) szerepének hangsúlyozásával. Ez a rendezői felfogás talán a kelletnél kevesebb teret engedett a magyar forradalomhoz vezető folyamat arányos és árnyalt bemutatásának, ám – figyelembe véve a kiállítás helyét – ezt nem is szükséges számon kérnünk; a megszokottól eltérő megközelítés indokolt és gondolatébresztő volt.

Ötletes kivitelezői megoldásnak bizonyult, hogy az épület bejáratánál elhelyezett őrbódétól külön „ösvényen” haladhattak azok, akik a történet magyar illetve külön, akik annak osztrák szálait szerették volna felgombolyítani. A határ két oldalának eseményeit megelevenítő „térfél” csak a kiállítóter végén vált átjárhatóvá. A forradalom napjaiban megélnékvült kapcsolatokat, valamint a leverést követő exodust a legendássá vált „andauai híd” szimbolikus rekonstrukciója idézte.

Ausztriának az 1956-os segélyezés és menekültkérdés terén vitt szerepét kitűnően sikerült bemutatni. A bécsi kormány humanitárius okokból elősegítette a nélkülözö magyarok számára a nyugati világból érkező segélyek és adományok továbbjutását, hiszen földrajzi adottságai és nemzetközi jogi helyzete alapján Ausztria volt a kapocs az adományozók, a segélyszervezetek és Magyarország között. Október végétől százsámra érkeztek Burgenlandba a gyógyszer- és élelmiszer-szállítmányok. A tartomány nem csupán logisztikai szerepet töltött be a segélyezésben. Lakossága a gyűjtésből is jelentősen kivette a részét.

Talán kevésbé volt szemléletes az ausztriai *status quo*-ban 1955-ben beállt változás Magyarországra, a magyar közgondolkodásra gyakorolt hatásának bemutatása. Egyértelműnek látszik, hogy Ausztria semlegessége, a szovjet csapatok kivonulása befolyással volt a – szovjet blokk szatellit államaként nyugati szomszédjától eltérő helyzetű – Magyarországra, ám e befolyás jelentőségével és dinamikájával még nem vagyunk tisztában. Kiemelten fontosak azonban az osztrák államszerződés aláírása és a Varsói Szerződés létrejöttének összefüggései,² amelyek messzemenően meghatározták az 1956-os forradalom és az ország megszállásának nemzetközi jogi és katonapolitikai összefüggéseit.

A kiállítás – mint említettük – jelentős hangsúlyt helyezett a korabeli sajtó (elsősorban természetesen annak írott változata) felvonultatására, ugyanakkor beszédes ábrákkal, térképekkel, kifejező plakátanyaggal és érzékeltes fotókkal segített eligazodni a politika és a mindennapok 1950-es évekbeli és 1956-os világában.

A rendezés érdeme, hogy az időszak eseményeit a nagypolitika, Ausztria és Magyarország helyzetének bemutatásán keresztül lokalizálta és szemléltette. A kismartoni 1956-os kiállítás nem csupán egyike az 1956-os forradalomról megnyílt, vagy ezután megnyíló kiállításoknak, hanem külső szempontokat érvényesítő, a „másik fél” nézőpontját reflektáló, új összefüggéseket láttató tárlat, amelynek megtekintése igazi élmény és tanulság volt valamennyiünknek.

²A Párizsi Békeszerződés (1947. XVIII. tc. 22.) után Magyarországon állomásozó szovjet csapatok Ausztria szovjet zónájának utánpótlási útvonalát voltak hivatottak biztosítani. Itt tartózkodásuk a semlegessé válással okafogyottá vált. A megszállás legitimmé tételének is jelentős szerepe volt abban, hogy a Szovjetunió és a közép-európai országok 1955. május 14-én (egy nappal az Osztrák Államszerződés aláírása előtt) létrehozták a Varsói Szerződést.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

IFJ. SARKADY SÁNDOR

Az 1956-os forradalom soproni
eseményeit tárgyaló kiadványok
válogatott bibliográfiája

Könyvek, tanulmányok

- Böleczy Béla: Elsodort falevelek (Egy számkivetett naplójából). Bp.: Minerva, 2002
- Az Erdőmérnöki Főiskola jelentése az 1956/57. iskolai év eseményeiről. Összeáll. Farkas Vimos. [Sopron], 1957
- Az Erdőmérnöki Főiskola jelentése az 1956/57. iskolai év eseményeiről. Szerk. Oroszi Sándor. Bp., 1996. Erdészettörténeti Közlemények XXIV.
- 56-os emlékek. Szerk. Nyári László, Oroszi Sándor. Bp. – Sopron, 1998. Erdészettörténeti Közlemények XXXVII.
- 1956 plakátjai és röplapjai: október 22. – november 5. Szerk. Izsák Lajos, Szabó Lajos, Szabó Róbert. Bp.: Zrínyi, 1991. 395-408. pp: Győr-Sopron megye plakátjai és röplapjai.
- 1956 sajtója. Összeáll. Nagy Ernő. 1. magyarországi kiadás. Bp.: Tudósítások Kiadó, 1989. 369 p. (Győr-Sopron megyei Hírlap 1956. okt. 25., okt. 31., nov. 1., nov. 3. kiadásából válogatás.)
- 1956 vidéki sajtója. Összeáll. és szerk. Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Bp.: Korona, 1996. p. 345-382.
- Gyökerek és lombok. Erdészportrék 1. Szerk. Pápai Gábor. Országos Erdészeti Egyesület, 2000.
- Gyökerek és lombok. Erdészportrék 2. Szerk. Pápai Gábor. Országos Erdészeti Egyesület, 2002.
- Gyökerek és lombok. Erdészportrék 3. Szerk. Pápai Gábor. Országos Erdészeti Egyesület, 2003.
- Gyökerek és lombok. Erdészportrék 4. Szerk. Pápai Gábor. Országos Erdészeti Egyesület, 2005.
- Győr-Sopron megyeiek emlékeznek az 1956-os forradalomra. Írta és szerk. Erdélyi Iván et al. Bp.: Zrínyi, 1991. 98 [28] p.
- Hahn Fülöp: Egyetemünk két országban. Eugene, 1997.
- Ismét tüzek a végeken, 1956: A Soproni Egyetem krónikája dokumentumok tükrében. I-II Összeáll. Hiller István. Sopron: EFE, 1990.
- Kozák Antal: „Forestry at UBC. The Sopron Story.” Online: <http://www.forestry.ubc.ca/anniversary/sopron.htm>.
- Major Richárd: Vadváltók. Bp.: Püski Kiadó, 2000.
- Nagy Attila: Itthon maradtak. [Sopron], é.n. (kézirat).

- Papp Sándor: Az 1956-os forradalom és a soproni Erdőmérnöki Főiskola és Nehézipari Műszaki Egyetem, 1990 (kézirat).
- Peéry Rezső: Pannon napló és jelentés. In: Tanulmányok a magyar forradalomról. Szerk. Borbándi Gyula, Molnár János. München: Auróra Könyvek, 1966. p. 297-328.
- Pintér László: Látomások a múltból. Bp.: Tarsoly, 2000.
- Polgár Annamária: Hungarian Immigration to Canada after 1956: The Sopron Faculty of Forestry in British Columbia. ELTE, Bp, 2004 (kézirat).
- Rétfalvi László: Adalékok az 1956-os soproni eseményekhez. Kapocs 34. évf. 41. sz. p. 8-14.
- Rétfalvi László: 1956. Sopron. Kapocs 35. évf. 42 sz. p. 12-19.
- Roller Kálmán: The Sopron Chronicle. Sopron 1956 – Vancouver 1986. Toronto, 1986.
- Roller Kálmán: „...Mi is voltunk egyszer az Akadémián”. Soprontól Vancouverig, 1956–2000. Bp., 2001.
- Rögös utak. Erdészek belső és külső száműzetése az 50-es években. Bővített kiadás. Erdészettörténeti Közlemények XLIX. Erdész Szellemi Műhely. Bp., 2003.
- Sarkady Sándor, ifj.: Sopron és környéke az 1956-os forradalom napjaiban. Egykori lapok, röplapok és rádióadások alapján az országos események háttérével. Sopron, 1990 (kézirat).
- Sopron, 1956. szerk. Nyári László, Oroszi Sándor. Budapest – Sopron, 1997. Erdészettörténeti Közlemények XXIX.
- Szabó Róbert – Bank Barbara: Soproni egyetemisták és főiskolások az 1956-os forradalomban. In: Nagy Imre és kora: Tanulmányok, forrásközlések III. (Vidéki diákmozgalmak 1956-ban.). Bp.: Nagy Imre Alapítvány, 2004. p. 403-427
- Tompa Károly: Ötven évi jegyzeteimet lapozom. Bp.: OEE Esz, 1996.
- Varga László: A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások. Bp.: Századvég – Nyilvánosság Klub, 1989. 507 p. (Századvég füzetek 3.)
- A vidék forradalma II. kötet. Szerk. Szakolczai Attila. Bp.: 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, 2006. 469 p.

Dokumentumfilmek

- BBC Panorama special report from the Hungarian-Austrian border (Sopron, Mosonmagyaróvár, Győr). George Mikes and Charles Wheeler report (1956).
- Civil War in Hungary – British Pathé News 1956. november 1.
- Az elvándorolt alma mater 1–2. Operatőr. Nádorfi Lajos, szerkesztő-rendező: Novobáczky Sándor. Videant Film Produkció, 2002–2004.
- Forradalom vér nélkül. Sopron, 1956. Operatőr: Náhlik Nárcisz, szerkesztő-rendező: Orosz Attila, 2006.
- Russia Crushes Hungary – Warner Pathé News.
- The News Magazine of the Screen. Vol.7, Issue 4. (1956/12/00)

Sajtó, sajtócikkek

Soproni Napló, I. évf. 1. sz. 1956. november 3.

Csatlakozunk a Szegedi Egyetem és a Budapesti Műszaki Egyetem fiataljaihoz: Ülést tartott az első soproni diákparlament. In: Győr-Sopron megyei Hírlap, XII. évf. 250. sz. 1956. október 23. 2. lap

A barátság határán. Győr-Sopron megyei Hírlap, XII. évf. 259. sz. 1956. november 3. 1. lap

Megható és lelkesítő. Népszava 77. évf. 2. sz., 1956. november 2. 2. lap

Die Wiedergeburt der Demokratie in Ungarn: Das Nationalkomitee verwaltet die Stadt und den Bezirk Sopron – Das Hauptquartier der Revolutionäre ist die Universität. Arbeiter Zeitung, 1956. október 31. 3. lap.

Sarkady Sándor, ifj.: A múltat hívták tetemre: A soproni diákság 1956 ban. Kisalföld, 46. évf. 248. sz. (1991. október 22.) 10. p.

CSEKŐ ERNŐ

Szakolczai Attila (szerk.) A vidék
forradalma. II. kötet.
Budapest, 2006.

A 2006. év az 1956-os forradalom ötven éves évfordulójának jegyében telik. Ez igaz a közéletre, és hatványozottan a történettudományra, helytörténetírásra. Sok feladatot, ugyanakkor fokozott közfigyelmet ró ez az évforduló a történetírásra, aminek azonban vélhetően az 1848-49-es forradalom és szabadságharc százötven éves évfordulójához hasonló termés lesz az eredménye. Természetesen egy ötven éves évforduló más, mint egy százötven éves. Egyrésztől a történelmi távolság, másrésztől a feldolgozottság eltérő paraméterei miatt is. 1956 évfordulója kapcsán még köztünk élnek sokan az események szereplői, megélői közül, ami egyrészt elősegíti, de egyúttal korlátozza is a történelmi kutatást, feltárást. Azonban ezen évfordulón helye van a szubjektívebb nézőpontú és hangvételű írásoknak, könyveknek, annál is inkább, mert 1848-49 százötven éves évfordulója kapcsán már csak naplók és visszaemlékezések közreadása révén volt lehetőség megélt emberi történetek „elmondására”.

A könyvismertetésem tárgyát képező kötet nem ebbe a sorba tartozik, hiszen az egyik közreadója, az *1956-os Intézet*, a modernkor-kutatás hazai fellelője, amely épp az 1956-tal kapcsolatos kutatásokkal teremtette meg szakmai presztízsét. *A vidék forradalma* kötet sorozat másik megjelentetője, *Budapest Főváros Levéltára*, is hosszú szakmai múltra tekinthet vissza az 1956-tal kapcsolatos források felkutatásának, feltárásának szervezésében. E két intézmény önmagában garancia, hogy a kötetben szereplő tanulmányok alapos forrásfeltárás, tudományos igényű feldolgozás eredményei.

A sorozat szervezői, e kötet esetében mindenképp a szerkesztő, Szokolczai Attila ennek megfelelően hivatásos kutatókat, így levéltárosokat és az 1956-os Intézet munkatársait kérte fel az egy-egy megyét érintő fejezetek megírására. A 2003-ban megjelent, kelet-magyarországi megyékről szóló kötetet követően a sorozat második kötete nyolc dunántúli megyéről szól. Az egykorú elnevezésük szerint tárgyaló megyékről szóló fejezeteket sorrendben a következők írták: *Bán Péter* (Heves Megyei Levéltár) és *Rozs András* (Baranya Megyei Levéltár) – Baranya megye; *Csurgai Horváth József* (Székesfehérvár Város Levéltára) – Fejér megye; *Szokolczai Attila* (1956-os Intézet) – Győr-Sopron megye; *Germuska Pál* (1956-os Intézet) – Komárom megye; *Böör László* (Pest Megyei Levéltár) és *Takács Tibor* (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) – Pest megye; *Szántó László* (Somogy Megyei Levéltár) – Somogy megye; *Orgoványi István* (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) – Tolna megye; *Standeisky Éva* (1956-os Intézet) – Veszprém megye. A kötet végén olvasható bibliográfia tanúsága szerint elmondható, hogy a Tolna megyein kívül minden fejezet megírására olyan szerző(ke)t sikerült megnyerni, akik már korábban is publikáltak a fejezetük tárgyát képező megyék, települések 1956-os eseményeivel kapcsolatban. Ez nemcsak annyiban volt szerencsés választás, hogy a helyi viszonyok ismeretét feltételezte a szerzőktől, hanem azért is, mert azok haszonnal támaszkodhattak korábbi kutatásaik eredményeire. Így vélhetően több esetben „csak” azok szélesítésére, kiegészítésére, vagy a szerkesztői elvárásoknak megfelelő mélyítésére volt szükség. De természetesen a tárgyaló témával kapcsolatos kutatói múlt a fejezetek – adott esetben eltérő – tartalmi kiérleltetésén is megmutatkozott.

A tanulmányok jegyzetapparátusát szemlélgetve megállapítható, hogy a helyi és a fővárosi kutatók egyaránt támaszkodtak a budapesti (országos) és helyi levéltárakban őrzött forrásokra. A helybéli levéltárosok saját levéltáraik anyagán (főként a köz- és szakigazgatás iratai, illetve pártarchívum) kívül dicséretes mértékben támaszkodtak a *Hadtörténeti Levéltár*, az *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*, a *Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár* irataira, vagy épp fővárosi bírósági irattárak anyagára. Ez egyaránt jellemző a Baranya, Fejér, illetve Pest megyéről írott fejezetekre. A fővárosi szerzők érezhetően inkább előnyben részesítették az előbb említett országos hatáskörű levéltárakat, mint az adott megye levéltári anyagát, de az utóbbiakból is dolgoztak. A hivatkozott forrásokat őrző fővárosi közgyűjtemények sorában még meg kell említenünk az *Oral History Archívumot*, valamint az *Országos Széchényi Könyvtárat*, amelynek 1956-os gyűjteménye a helyi (megyei) levéltárakban őrzött fontosabb iratokról készített másolatokat tartalmazza. Utóbbi hasznosságát jelzi például, hogy a Tolna megyei fejezet szerzője az országos hatókörű levéltárakban folytatott széleskörű anyaggyűjtés mellett láthatóan a helyi források áttekintéséhez ezt a gyűjteményt forgatta jó eredménnyel. Levéltárosként fogalmazom meg reményemet, hogy – a jegyzetek tanúsága szerint – oly sok esetben még bírósági irattárban őrzött periratok hiánytalanul kerülnek majd be a területileg illetékes önkormányzati levéltárakba. A Soproni illetve Kapuvári Járásbíróság egykorú iratanyagának begyűjtését a Soproni Levéltár szerencsére a közelmúltban elvégezte.

A kötet tartalmára rátérve ismertetnünk kell a kötet főbb szerkesztési elveit, amit a szerkesztő a kötet előszavában tömören meg is fogalmazott. A kötet a forradalom 12

napiját a közvetlen előzményekre és az utóvédharcokra kiterjesztve '56 decemberéig tekinti át. A szerzői kollektíva – amint a szerkesztő írta – arra törekedett, „*hogy bemutassuk a forradalom intézményrendszerének kiépülését, az egyes települések, sőt a megyék közötti kapcsolatokat.*” (7-8. old). Az utóbbi szándék ellenére, egyúttal a téma jellegének, és a kemény kronológiai meghatározottságnak megfelelően alapvetően eseménytörténeteket olvashatunk. Egy-egy megyéről szóló fejezet a megyeszékhely és a városok mellett a községek eseményeinek ismertetésére is – igaz azokat sokszor csak érintve – sort kerít. Természetesen 1956 történései megyénként eltérő horderejűek, kiterjedtségűek és intenzitásúak voltak. Ez valamelyest tükröződik a fejezetek eltérő terjedelmében, hisz míg a Győr-Sopron megyei fejezet 70, addig a Somogy megyei 36, a Tolna megyéről szóló pedig 37 oldal. De a meglehetősen eseménytelen Tolna megyei történések, – vagy ahogy a szerkesztő találon megfogalmazta – a tolnai „csendes forradalom” így is 37 oldallal részesedik a kötetből, pedig vélhetően egy Komárom megyéről, Győr-Sopron megyéről vagy Baranya megyéről szóló fejezetben ugyanezen események jobban elikkadtak volna. Elmondható, hogy két megye (Komárom-Esztergom és Pest) kivételével a feldolgozások megyeszékhely-központúak, ott is, ahol valószínűleg nem, vagy nem ilyen mértékben lennének indokoltak. Habár az is igaz, ha egy megyeszékhely 1956-ban játszott szerepe, önmagában az események szintjén – pl. komoly tömegmozgalmak híján – nem is minősül jelentősnek, a közigazgatási, adminisztrációs központi szerepe miatt mégis kiemelt figyelmet érdemel.

A fejezetek rendszerint 2-3 oldalas bevezetőkkel indulnak, amelyeknek szerepe bemutatni, hogy milyen változásokat eredményezett az egyes megyékben a sztálini gazdaság- és társadalompolitika. Ugyan hat-nyolc év történéseit, azok hatását eleve reménytelen feladat 2-3 oldalban összefoglalni, csak egy-két főbb momentum felvázolásra ad ez lehetőséget, de hogy ez mégis mennyire hasznos az olvasó számára, jelzi az a hiányérzet, amelyet ezek elmaradásánál érzünk a Fejér megyéről szóló fejezetnél. A szerzők a bevezetőt követően különbözőképpen láttak témájuk kifejtéséhez. Volt, aki a forradalom történéseit településenként egymást követően írta meg (Tolna megye), míg más a kronológiához igazódva, két-három napos szakaszokra lebontva, érdemi összefüggésekre koncentrálva vette végig az adott megyében történeteket (Somogy megye). Van példa arra is, hogy a szerző a forradalmi szervek bemutatása köré fűzte fel az általa feldolgozott megye történéseit (Veszprém megye). Az utóbbi megoldás jellemző a Fejér megyéről szóló fejezetre is, amelyben szinte egyedülként, a helyi forradalmi sajtóról is elég részletesen olvashatunk. A többiekre az előbb elmondottak vegyesen jellemzők, amit az egyedi sajátosságok egyébként is színesítettek. Így például a Győr-Sopron megyei fejezetben érthető módon kitüntetett szerepet kapott a hatásában a megye határain túlnövő szerv, a *Dunántúli Nemzeti Tanács* tárgyalása. A heves ellenállás miatt a Komárom megyéről szóló fejezetben – egyedülként a kötetben – a november 4-i utáni események ismertetése van súlyozottabban jelen, mint az azt megelőző időszaké. Szintén a szovjet intervenció utáni ellenállás hősei voltak a „mecseki láthatatlanok”, akiket féltucat oldalon tárgyal a megfelelő fejezet.

A Győr-Sopron megyéről szóló fejezetet a kötet szerkesztője, *Szokolczai Attila* írta (141–210. old.), aki a megye 1956-os történetének feltáráshoz korábban főként a győri események kutatásával, több tanulmány mellett a Győr 1956. I–III. (megjelenés: Győr, 1996, 2002.) forráskötet-sorozat – másokkal együtt történt – közreadásával, gondozásával járult hozzá. Persze az, hogy a megyéről szóló fejezetben a győri eseményekről szóló részek dominálnak, néha nyomasztó túlsúlyban szerepelnek, elsősorban nem a Szerző kutatói múltjának tudható be, hiszen mint korábban írtuk, a fejezetek nagy része jellemzően megyeszékhely-központú. Másrészt Győrben valóban fontos, az országos folyamatok szempontjából is lényeges események történtek. Amint a Szerző, a kötet elejére szerkesztőként fűzött bevezető tanulmányában a Dunántúl vetületében megállapította: „1956-ban a forradalom legjelentősebb dunántúli központja tagadhatatlanul Győr volt” (12. old). Ez többek közt megtestesült a Dunántúli Nemzeti Tanács Győrben történt megalakulásban, működésében, amelynek hatását Szigethy Attila személyében egy jelentős formátumú vezető tevékenysége is növelte. De a forradalom helyi támogatottságát, társadalmi beágyazódottságát jelzi az a kitartó utóvédharc, amely Győrt jellemezte november 4-e után, és amely itt nemcsak a munkástanácsokra terjedt ki. Ez a magyarázata, hogy az 1956. november 4. és december vége közti időszak forrásai egy egész kötetet töltenek meg az 1956-os győri eseményekről kiadott dokumentumgyűjteményben (II. kötet: A forradalom utóvédharc).

A győr-soproni fejezetben így Győr mellett csak a Mosonmagyaróváron, Sopronban, Csornán és Kapuváron történt események kerültek részleteikben bemutatásra. A megye többi települése csak eseti szinten, egy-egy fontos, vagy érdekes esemény, momentum kapcsán került említésre. Bár a Szerző a kötet általános bevezető fejezetében azt írja, hogy Győr-Sopron megye esetében – a megyék jelentős részével ellentétben – „többközpontú volt a forradalom” (14. old), Sopronról, de Mosonmagyaróvárról is igen keveset olvashatunk. Ennek fő okairól előbb már írtunk, de érdemes megjegyezni, hogy a forradalom első napjainak mosonmagyaróvári vonatkozásaira – beleértve a forradalom egészének egyik letragikusabb eseményét, a határlaktanya előtti sortűzet – csupán négy oldal jut. Persze viszonylag jól és részletesen feldolgozott a mosonmagyaróvári sortűz története (ld. például Kahler Frigyes munkáit), és országos összefoglalókban is helyén kezelte a jelentősége, így a '56 története iránt érdeklődők számára könnyen megismerhetők a részletek. Mindezek után nem lesz meglepetés, hogy Sopron, a soproni események viszonylag háttérbe szorulnak a győri események kifejtése mellett. Ami Sopronról olvasható, annak nagy része is az egyetemisták, a MEFESZ soproni tevékenységével kapcsolatos. Így a területi korlátokhoz képest a Szerző viszonylag részletesen ír az október 22-i diákparlament eseményeiről, illetve számol be az egyetemisták és a MEFESZ első napokra vonatkozó tevékenységéről. (149-150, 152-154, 159. old.). Sopronról a továbbiakban érdemben csak az október 27-28-i fejlemények kapcsán, a forradalmi szervek megalakulása, a városi nemzeti tanács létrejötte okán, illetve a diákok szovjet csapatokkal szembeni ellenállási kísérletével, illetve csoportos menekülésükkel kapcsolatban olvashatunk (178-179. old., 188-189. old.). Emellett többször történik utalás a városi nemzeti tanács és a MEFESZ közti súrlódásra, illetve a sopronkőhidai börtönben történt lázadásra (178-179, 188. old.). Egyébként Kapuvár és Csorna viszonylag hosszabban – egy-

egy terjedelmesebb bekezdés erejéig –, az október 26-i események miatt került a kötetbe, mikor mindkét településen megtörtént a forradalmi szervek (elsősorban a nemzeti tanács, illetve a nemzetőrség) megalakítása, illetve a szovjet emlékmű ledöntése (168-169. old).

Kétségtelen, az 1956-os forradalom megyei történéseit összefoglaló ezen tanulmányban Sopronnak mérsékelt hely jutott. Ez betudható a Szerző, győri eseményeknek kiemelt szerepet biztosító súlyozásának, de inkább annak az objektív ténynek, hogy Sopronban történtek, illetve Sopron városa közel sem játszott olyan szerepet a forradalomban, mint más vidéki városok. A forradalomnak érdemi, az eseményeket előrelendítő, „forradalmasító” tömegtámasza magában a városban nem alakult ki, és ha leszámítjuk az egyetemisták szerepét, a forradalom napjai valójában viszonylagos eseménytelenségben, bizonyos tekintetben még a csornai, kapuvári történésektől is elmaradva teltek. Ha nem is történtek olyan sodrású események, mint Győrben, Pécsen, Komárom megyében, ha politikatörténeti szempontból se voltak helyben olyan fontosságú fejlemények, illetve volt széles tömegtámogatása a forradalom eredményeinek, mint az előbb felsorolt helyeken, a (hely)történésznek akkor is lényeges és fontos feladata, hogy feltárja, hogy feltárja 1956 soproni vonatkozásait. Sopron 1956-os történetének, illetve – szélesebb értelemben – az azt megelőző és követő időszaknak a kutatása e kötet kapcsán azért is aktuális, mert a Sopronról is szóló Győr-Sopron megyei fejezet szerzőjének, a levéltári források és korabeli hírlapok mellett érdemben csak egy helyi vonatkozású történeti feldolgozásra volt módja támaszkodni.¹

Reményeink szerint 1956 ötvenéves fordulója a témáról szóló helytörténeti irodalom kínálatában érdemi bővülést fog eredményezni, amelyhez a Soproni Szemle e száma is hozzájárul.

GÖMÖRY JUDIT

Kubinszky Mihály: A régi soproni

Lőver.

Tatabánya, 2005.

2005-ben jelent meg Kubinszky Mihály professzor úr újabb soproni építészettörténeti munkája. Sopron 20. századi építészetét bemutató, 2003-ban publikált könyve után ezúttal nem egy korszak, hanem egy településrész építészetét tárja az olvasó elé.

Kubinszky Mihály új műve *A régi soproni Lőver* címmel jelent meg. Tudjuk, hogy a szerző Sopron építészetének legszakavatottabb és legalaposabb ismerője, e könyv születését ráadásul több éves, e témában folytatott tudományos kutatás is megelőzte. Kubinszky professzor úr új könyvének alcímével mégis visszautasítja, hogy művét tudományos munkaként értelmezzük: „Egy lőverlakó építész feljegyzései” – hangzik a szerény alcím. Ezzel a szerző már a címben nyomatékosítja azt, amit később az olvasó is felfedez a könyvben: célja tudományos alapokon nyugvó, szakmailag igényes és

¹ Szabó Róbert – Bank Barbara: Soproni egyetemisták és főiskolások az 1956-os forradalomban. In: Nagy Imre és kora. Tanulmányok és forrásközlések III., Bp. 2004. 403-427.

egyúttal olvasmányos építészettörténeti munka létrehozása volt. A személyes hangvételű, irodalmi igényességű szöveg a tudományos ismeretterjesztés legmagasabb fokát képviseli; a szerző sikeresen elegyíti a színvonalas helytörténetírást az építészeti topográfia és építészeti útikalauz műfajával.

A könyvhöz Winkler Gábor írt remek bevezetőt, ahol az egykori soproni löverbeli építészetet és életmódot tágabb történeti és földrajzi összefüggésekbe helyezi, utalva például a városi ember természetbe való visszatalálásának folyamatára, vagy a jellegzetes löverbeli épülettípusok eredetére. Kubinszky Mihály bevezető gondolataiban a témához való személyes kötődéséről ír, jelezve azonban, hogy „mégsem kíván ez a kis kötet mindössze nosztalgia lenni”, sokkal inkább kíván a még meglévő értékek jövőbeli megőrzésének egyik elősegítőjévé válni. A bevezető további részében meghatározza a soproni Lőver fogalmát (az elnevezés eredetét, területi lehatárolását).

A következő négy fejezet a soproni Lőverről általánosságban szól, majd a következő öt fejezet területekre és témákra bontva részletesen, egyes épületek ismertetésén keresztül mutatja be a Lőver építészét. Kubinszky Mihály megismertet minket a régi löverbeli élettel, felvázolja a löveri élet fénykorának (1880–1940) jellegzetes életformáját, személyes élményeken és történeteken keresztül érdekfeszítően és szemléletesen láttatja olvasóival ezt a letűnt világot. Jó ötlet, hogy a törzsszöveg mellett egy-egy irodalmi műből, folyóiratcikkből vett idézet is helyet kapott. A szerző Becht Rezső, Rakovszky Zsuzsa, Szabó Jenő műveiből közöl rövid részletet, ezzel is gazdagítva a Lőverről alkotott képünket. A szerző külön fejezetet szentel a település-szerkezet elemzésének, amelyben bemutatja a terület szerkezeti változásait a kezdetektől egészen a legújabb városrendezési tervekig. A következő fejezet összefoglalja a Lőver építészetének általános jellemzőit és korszakait, majd Bartha Dénes a Lőver kertjeinek sajátosságait mutatja be. E különálló fejezetek azonban szorosan összefüggenek, mint ahogyan az elemzett jellegzetességek is szorosan összefüggenek egymással a valóságban, hiszen ahogy azt a szerző is írja: a Lőver „az összművészet (Gesamtkunstwerk) szép példája”. A természeti és az épített környezet, a kert és a ház összhangja az, ami sajátos hangulatot adott és ad a Lővernek.

A következő fejezetekben a szerző a fenti szempontokat szem előtt tartva elemzi részletekbe menően egy-egy löverbeli településrész építészét, egészen az egyes épületek szintjéig. Ezek a fejezetek akár önmagukban is megállnák helyüket, önálló építészeti topográfiaiaként, vagy építészeti kalauzként is értelmezhetjük azokat. (Egyetlen akadálya ennek talán az, hogy egyes épületeknél sajnos nem szerepel a pontos cím.) Kubinszky professzor természetesen válogat a Lőver épületállományából, nyilván saját (szakmai és személyes) ízlése alapján, s ezeket az épületeket mind röviden elemzi is. A szerző válogatást ad az Alsó- és Felsőlöver „régii” (I. világháború előtti) épületeiből, bemutatja a Lőver középületeit, s külön fejezetet szentel a Lőver modern (I. világháború utáni) lakóépületeinek. Számos új, második világháború utáni épület is bemutatásra kerül, ennek köszönhetően egészen napjainkig nyomon követhetjük a löveri építészeti változásait.

A könyvben szereplő épületek általában pozitív példaként jelennek meg, de nem egyszerűen az olvasó elé „dobva”, hanem minden esetben alaposan megindokolva, ki-

térve az adott épület erényeire. A szerző erényként emeli ki minden esetben az épület természeti környezetbe való harmonikus illeszkedését, a löveri építészet hagyományainak korszerű formában való követését, vagy a Lőverben hagyományos kertkultúra megőrzését; néhol pedig az egyedi építészeti gondolat megfogalmazása kerül kiemelésre. A válogatásba bekerültek olyan településképben meghatározó jelentőségű épületek is, amelyek önmagukban nem képviselnek kiemelkedő építészeti értéket, de nem is tekinthetünk el tőlük, ha átfogó képet akarunk kapni a Lőver építészetéről. Így nem kerüli el a szerző figyelmét egyetlen jelentős középület sem, s számba veszi a Lőver II. világháború utáni lakótelep-építkezéseit is. A szerző tolla nyomán lassan kirajzolódik a Lőver építészetének története, megismerjük a jellegzetes épülettípusokat, egyes kiemelkedő jelentőségű épületeit. Függelékként még a Lőver emlékműveinek is jut egy fejezetnyi hely.

A szöveget mindenhol gazdag és jól válogatott képanyag kíséri; archív és mai képek a Lőverről, épületeiről, kertjeiről, emellett sok egyedileg tárgyalt épülethez az eredeti terveket is közli. A képek a könyv egy újabb olvasatát adják, a bőséges képaláírásoknak köszönhetően akár csupán azokat böngészve is jó áttekintést kaphatunk a könyv témájáról. Itt térhetünk ki a kötet egyik apró, de annál értehetetlenebb hibájára: a képjegyzék hiányára. Hasonló műfajú és hasonlóan terjedelmes képanyaggal rendelkező könyv esetében – a jobb használhatóság érdekében – elengedhetetlen volna a képek számozása, s egy képjegyzék készítése. Ez jelentős mértékben megkönnyítené a könyvben való tájékozódást.

Szakmai szemmel nézve a könyv másik zavaró hiányossága a jegyzetek hiánya. Való igaz, hogy a szerző a könyv végén az Adatok című fejezetben a Lőver épületeit részletesen bemutató fejezetekhez lelkiismeretesen közli az egyes épületekre vonatkozó adatokat (levéltári jelzet, bibliográfiai hivatkozás), s közül egy témára vonatkozó bibliográfiát is. Kifogásként ismét csak az merülhet fel, hogy a könyv használatát könnyítette volna meg a számozott jegyzetek formájában történő hivatkozás.

Ezek a szerkesztésbeli sajátosságok nyilván tudatos döntés eredményeként alakultak így. Oka részben talán a könyv létrehozóinak azon szándéka, hogy a könyvet ne csak az építészet-történészek, építészek szűk köre, hanem a szélesebb, nem szakmabeli olvasók számára is vonzóvá, élvezhetővé tegyék. A szerző és munkatársai talán attól tartottak, hogy a jegyzetekkel széttördelik a szöveget, s túlzottan áttekinthetetlen, kaotikus lesz az összkép, ezért a szélesebb közönség számára nem feltétlenül szükséges elemeket (jegyzet, képjegyzék) háttérbe szorították.

A Gosztom András által tervezett könyv formátuma kellemes, alapanyagai és kötése feltűnően igényesek, s láthatóan a címlaptól az utolsó oldalig gondosan megtervezett. Régi fotók kopott sárgásbarna színe határozta meg a borító és az egyes fejezetek előtti címlap-párok narancsos-barnás színvilágát. Szintén régi fotók ihlették az ezeken az oldalakon megjelenő, kollázsszerűen egymásra helyezett képekből és szövegekből kialakuló felületet. A könyv többi részében fehér háttéren jelenik meg a szöveg és kép, a tipográfia jellegzetessége azonban a rendkívüli változatosság. Szinte oldalanként más a szöveg és kép elrendezése, a képek mérete, a szöveg hol két, hol három hasábra tördelve jelenik meg, s ezekhez jönnek még a változatosan elhelyezett,

dőlt betűvel szedett képaláírások és idézetek. A változatosság nagyrészt kellemesen könnyed hatást kelt, ezzel alátámasztja a szöveg könnyedségét is. Néhol kissé eltűzött a sokféleség, egyes esetekben öncélúnak tűnik a forma oldalankénti változtatása. Ehhez a megjelenéshez valóban sok lett volna jegyzeteket, képszámozást hozzáadni, ez csak visszafogottabb tipográfia mellett nem lenne zavaró. Összességében a könyv külseje, szerkesztése a tartalommal összhangban készült, s – egyéni ízléstől függetlenül – a tervezés igényessége mindenképpen elismerésre méltó.

Kubinszky Mihály a hatodiktól a tizedik fejezetig tartó topografikus jellegű fejezetekben teljesíti azt a célkitűzést, hogy könyve több legyen, mint nosztalgikus visszaemlékezés. Ennek egyik alappillére, hogy az épületek bemutatását semmiféle időhatárral nem korlátozza, egészen új építkezések is helyt kaptak a válogatásban. Az egyes épületek bemutatásával a szerző a soproni Lőver korábbi fejezetekben feltárt sajátosságainak különböző megjelenési formáit szemlélteti érthető, akár a gyakorlatban is hasznosítható formában. A szerző értékrendje következetesen jelenik meg a műben, anélkül, hogy túlzottan kritikus hangnemet ütne meg, véleményét inkább a pozitív példaként állítható alkotások bemutatásával kívánja közvetíteni.

A könyv több műfaj között egyensúlyoz, célja úgy az ismeretterjesztés, mint a tudományos kutatás eredményeinek közlése. Mindkettőt azzal a szándékkal teszi, hogy szemléletét átadja nekünk: a település mindenkori vezetésének, a szakembereknek (építészeknek, építészettörténészeknek, műemlékvédelmi szakembereknek) és nem utolsósorban a települést lakó polgároknak. A múlt értékeinek feltárása Kubinszky Mihály számára nem csupán egyéni történeti érdeklődésből fakadó szükségesség, hanem a jövő záloga is. A múlt történéseiből, hibákból és erényekből le kell vonni a tanulságokat, s ezek ismeretében kell továbblépni. Kubinszky professzor célja a soproni Lőver védendő értékeinek feltárása, ismertetése, valamint az értékmegőrzés lehetséges módjainak példákkal való bemutatása. Szemlélete időszerű, friss és követésre érdemes.

Véleményem szerint épített és természeti örökségünk hosszú távú megőrzésében a társadalmi elfogadottság mértéke rendkívül nagy szerepet játszik. A széleskörű társadalmi elfogadottság egyik feltétele pedig az, hogy minél szélesebb körben ismert legyen az adott emlék, helyszín vagy jelenség. Elsősorban az értékvédelemmel hivatásszerűen foglalkozó szakemberek feladata az, hogy a magas színvonalú, szakmai alapokon nyugvó tájékoztatásról igényes és korszerű formában gondoskodjanak. Sajnos építészeti örökségünk terén kevés erre a jó példa. Kubinszky Mihály soproni Lővert bemutató, saját „úttörő hagyományait” követő könyve – akárcsak életművének többi darabja – ezek közé tartozik.

- Bank Barbara** történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára,
1067 Budapest, Eötvös u. 7.
- Bayer, Pia** történész, Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 -
Kultur, Wissenschaft und Archiv, Europaplatz 1, A-7000 Eisenstadt
- Bartha Dénes** egyetemi tanár, intézetigazgató, Nyugatmagyarországi Egyetem,
9400 Sopron, Ady E. u. 5.
- † **Csapody István** botanikus, természetvédelmi főtanácsadó
- Csekő Ernő** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Gömöry Judit** művészettörténész, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 1014 Budapest,
Táncsics M. u. 1.
- Gyarmati György** egyetemi tanár, főigazgató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti
Levéltára, 1067 Budapest, Eötvös u. 7.
- Kubinszky Mihály** ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
- Lovas Gyula** vasúttörténész, 9400 Sopron, Patak u. 14.
- ifj. Sarkady Sándor** főigazgató, Nyugatmagyarországi Egyetem Könyvtára, 9400
Sopron, Ady E. u. 5.
- Schuller Balázs** muzeológus, Központi Bányászati Múzeum, 9400 Sopron, Templom u. 2.
- Szádeczky-Kardoss Gyula** bányamérnök, ny. tud. osztályvezető, 9400 Sopron,
Csarnok u. 6.
- Szorger, Dieter** történész, Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 -
Kultur, Wissenschaft und Archiv, Europaplatz 1, A-7000 Eisenstadt
- Tóth Imre** egyetemi docens, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Vancsura Rudolf** ny. egyetemi docens, 9400 Sopron, Kossuth L. u. 8.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

ÖDENBURG IM JAHRE 1956 – 1956 IN ÖDENBURG

GYÖRGY GYARMATI: Lehrmeister des Lebens? – Gedanken im Bezug auf die Ereignisse 1956 in Ödenburg	243
BARBARA BANK – IMRE TÓTH: Die 1956-er Revolution in Ödenburg	249
BALÁZS SCHULLER – GYULA SZÁDECZKY KARDOSS: Die Neueröffnung des Brennberger Bergwerks im Jahre 1956	282
PIA BAYER: Der internationale Kontext der Ungarnkrise	299
DIETER SZORGER: Keine Grenze wie jede andere – Das Burgenland und der Eiserne Vorhang in den Jahren 1955-1957	307

PREISSCHRIFTEN DER PREISSAUSCHREIBUNG DES ÖDENBURGER STADTVERSCHÖNERUNGSVEREINES

DÉNES BARTHA – MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines über die eingereichten Abhandlungen	316
RUDOLF VANCURA: Die Ödenburger Ereignisse der Revolution und des Freiheitskampfes 1956	318
ISTVÁN CSAPODY: Revolution und Exodus (Oktober 1956 – Februar 1957)	336
GYULA LOVAS: Erinnerungen eines Ödenburger Eisenbahners an den Ereignissen 1956	351

KLEINE MITTEILUNGEN

IMRE TÓTH: „Vom Traum zum Trauma“. Der Ungarnaufstand 1956. Sonderausstellung im Burgenländischen Landesmuseum.	363
--	-----

BÜCHERSCHAU

SÁNDOR SARKADY JUN.: Ausgewählte Bibliographie zur Ödenburger Geschichte der 1956-er Revolution	365
ERNŐ CSEKŐ: Die Revolution am Lande Band II. Red.: Attila Szokolczai. Budapest, 2006.	367
JUDIT GÖMÖRY: Mihály Kubinszky: Der alte Ödenburger Löver. Tatabánya, 2005.	371

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkeknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

1956 novemberének feszült politikai légkörében mind helyi, mind szakmai körökben nagy lelkesedéssel fogadták a brennbergi híreket. Mivel addig nem volt precedens – az egy nappal korábbi vas megyei esetet leszámítva – helyi kezdeményezésű bányanyitásra, nem is beszélve annak jogi feltételeiről, a műveletek irányításával egy hasonló profilú állami vállalatot kellett megbízni, így esett a választás a Győr-Sopron megyei Bánya- és Építő-anyagipari Egyesülésre (a továbbiakban ÉS). Az ÉS adta meg a szervezeti kereteket és a vezetőket, Faller pedig a „vállalkozás” szakértő-tanácsadója lett. Hallva az előkészületekről, már az első napokban – a várakozásoknak megfelelően – jelentős számban jelentkeztek volt, vagy leendő bányászok, így 1956. november 15-én 30 emberrel lehetett munkához fogni. A problémák nem is a közreműködők elszántságából adódtak, hanem Brennberg 1952 óta bekövetkezett elszigetelődéséből, illetve a bánya termelő eszközeinek teljes eltűnéséből. A *Hazánk* című lap 1956. november 18-ai számát idézve: *„Az első munkanapon [...] mintegy 15 tonna szenet lehetett volna még csütörtökön [november 15.] elszállítani. Egyelőre azonban hiányosak a munkafeltételek, kevés a gép, csille stb. Egy kompresszor lenne most a legszükségesebb.”* Ahogyan a cikkíró is jelezte, az eszközhiány mellett a szállítás kérdése volt a legégetőbb probléma, mert a korábbi Ágfalva-Brennbergbánya vasúti leágazás megszüntetését követően csak közúton lehetett megközelíteni a települést. Tehergépkocsikat és személyautókat igényelni viszont nem volt egyszerű ebben az időszakban, ugyanis november folyamán többnyire sztrájkoltak a MÁVAUT (a munkás-szállításért felelős közlekedési vállalat) és a taxi vállalat sofőrei, továbbá a járműállományban is károk keletkeztek a forradalom idején. Magának Fallernak is gondot okozott a napi utazás megszervezése. *„Jelenleg nehézséget okoz a Brennbergbányára való közlekedés, mert a helybéli autótaxi vállalattal megállapodtunk ugyan, de napok óta már nem bocsát rendelkezésre gépkocsit, amely munkatársaimmal együtt bennünket a bánya területére szállítana.”*

Schuller Balázs – Szádeczky-Kardoss Gyula
Délibábos Brennbergbánya, avagy bánya(újra)nyitás 1956-ban

Ára: 400,-Ft

Soproni Szemle

2006. Negyedik szám

Hatvanadik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatóink:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Némieth Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János,
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2006-ra egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.)

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Cséngery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2006. negyedik szám

| hatvanadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

A SOPRONI NÉMETSÉG KITELEPÍTÉSE 60 ÉV TÁVLATÁBÓL

KRISCH MAGDOLNA: „Akik itthon maradhattak...”	379
SPANNENBERGER NORBERT – VONYÓ JÓZSEF: A földkérdés és a nemzetiségi kérdés szerepe a magyarországi németek elűzésében.....	380
STÖCKERT DÁVID: A soproni németek kitelepítésének előzményeihez (1921–1946)	395
KRISCH ANDRÁS: A soproni németek kitelepítése a szemtanúk visszaemlékezései alapján	411

MŰHELY

VARGA IMRÉNÉ: A balfi kitelepítés 60. évfordulójára emlékeztek Uffenheimben	426
HÁRS JÓZSEF: A soproni Szent Mihály-templom és a Pejacsevichek nyughelye. Gróf Pejacsevich Károly temetési rendelkezése 1810-ből	428

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: A történelem sodrában. Interjú Dávidházy Istvánnal.....	441
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KATONA ATTILA: Az elválasztott területek drámaiatlan drámaisága. (Tóth Imre: A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Sopron, 2006.).....	466
VARGA IMRÉNÉ: Mennyeiné Várszegi Judit (szerk.): Ki kicsoda Győr-Moson-Sopron megye helytörténeti kutatásában? Győr, 2006.	470

A SOPRONI NÉMETSÉG KITELEPÍTÉSE

60 ÉV TÁVLATÁBÓL

KRISCH MAGDOLNA | „Akik itthon maradhattak...”¹

Ami 1946-ban, Sopronban történt, számunkra, az itt maradók és utódaik számára soha nem feledhető szörnyű igazságtalanság. A csaknem kiürített város itt maradt lakói döbbenet tapasztalták, hogy minden megváltozott. Üresek lettek az utcák. Nem jöttek szembe az eddig jól ismert arcok. Nem kiabált át senki a szomszédból, „Wie geht es?” Kiürültek a szőlők, üresen maradt a piac, nem volt mesterember, aki eddig mindent kijavított, nem maradtak meg Sopron mindennapjainak jellegzetes arcai és szinte minden megszűnt, ami egykor soproni volt és német volt.

Nem célunk a múlton való rágódás, de szükséges és kötelességünk megtörni a csendet, hisz nem csupán azok szenvedtek, akiknek el kellett menni, hanem azok is, akik hazájukban maradhattak, akiknek német szó éveken keresztül csak halkan, családi körben hagyta el ajkát, akik az utcán csak lehajtott fejjel jártak, mert olyan közeli volt még a közvetlen környezetüket ért megrázkódtatás. Még hosszú évekig félniük kellett, mikor kerül rájuk is sor, hiszen a németséggel szembeni korlátozások végleges feloldására csak 1950-ben került sor. Az itt maradtak gyerekei már nem tanultak németül, mivel a szülők védeni akarták őket az esetleges későbbi megkülönböztetéstől. A szörnyű napokat követő szörnyű években szinte levegőt sem tudtak venni abban a fojtogató légkörben, amit ma elintézünk annyival, hogy a hidegháború kora.

Meg kellett élnünk egy új, másik Sopron kialakulását, meg kellett tanulni az új szomszédokkal élni, és meg kellett próbálni megőrizni a németségből mindazt, ami akkor abban a helyzetben megőrizhető volt. Óvni, félni kellett a nyelvet azért, hogy ma hatvan év elteltével még legyen német szó Sopronban. Óvni, félni kellett az itt élt németség hagyományait, hogy most hatvan év elteltével maradjon valami a német Sopronból. Hogy legyen, aki akarja a német nyelvű utcatáblákat, és legyen, aki még el tudja olvasni Schiller Náci történeteit

Az én korosztályom csak hallomásból ismeri a hatvan évvel ezelőtti eseményeket, hiszen hosszú időn keresztül nem kutattuk, nem írtuk le, és nem ismerhettük meg az akkori tragédiák pontos történetét. Hatvan évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az itt maradók megírassák az akkori tragikus események történetét.

A mi felelősségünk az is, hogy megőrizzük Sopron németségéből mindazt, amit lehet, mindazt, amit tudunk, és mindazt, amivel hozzájárulhatunk soproni német hagyományok fennmaradásához. Ez a mi felelősségünk, s ez talán nem is olyan kevés.

Krisch Magdolna
Sopron és Környéke Német Kultúrklub elnöke

¹ A 2006. június 17-én, a kitelepítés 60. évfordulóján tartott városi megemlékezésen elhangzott beszéd szerkesztett változata.

A második világháború után a magyar társadalom átalakulásának két fontos tényezője volt a földreform és a németek mintegy felének elűzése az országból. Jóllehet számos elemzés készült már a két kérdéskörrel, máig vannak viták arról, milyen módon befolyásolta egymást a két fontos jelenség.

Előre kell bocsátanunk két dolgot:

1. Miként azt az eddig megjelent szakirodalomból jól tudjuk, a címben foglalt két tényező önmagában nem ad kielégítő magyarázatot a magyarországi németek elűzetésére. Az döntően és alapvetően politikai megfontolások alapján hozott döntés volt, melynek egyik motivációs tényezőjét jelentette a földkérdés.
2. A németek elűzése és azon belül a földkérdés szerepe tekintetében Magyarország helyzete több vonatkozásban eltért a környező országok többségétől: Csehszlovákiától, Romániától és Jugoszláviától. Mindenekelőtt azért, hogy itt nemcsak kitelepítésekre került sor, hanem — Lengyelországhoz hasonlóan — az anyanemzethez tartozók, azaz magyarok betelepítésére, továbbá jelentős volumenű országon belüli telepítésekre is.

Mindebből fakadóan az elűzés megvalósításának mértékét és módját, a leginkább érintettek körének kialakulását több belső és külső tényező hatásának eredőjeként értelmezhetjük.

1. A háború után kialakult helyzetben lehetőség nyílt a magyar társadalmat régóta feszítő szociális problémák megoldására, mindenekelőtt a milliós nagyságrendű agrárszegénység felszámolására. Magyarországon — a környező országoktól eltérően — az első világháború után nem került sor érdemi földosztásra. Az ún. Nagyatádi-féle földreform csak a szociális elégedetlenség pillanatnyi csillapítására volt alkalmas, s a későbbiekben inkább újabb feszültségek forrásává vált. Az 1945-ben felosztható birtokok és a földnélküliek aránytalan területi eloszlása, mindenekelőtt a mezőgazdasági munkások nagy száma és a relatíve csekély számú, illetve területű nagybirtok miatt — már az 1930-as években is kezdeményezett — jelentős mértékű belső telepítésre is sor került.
2. Külső tényezőként:
 1. A szövetséges hatalmak képviselői elfogadták Beneš kezdeményezését, melynek következtében Csehszlovákiából nemcsak a németeket, hanem a magya-

rokat is teljes számban el akarták űzni, ami — megvalósulása esetén — több mint egymillió lakos befogadására kényszerítette volna Magyarországot.¹

2. A magyar kormányzat az 1941-ben Jugoszláviától visszafoglalt Délvidékre (Vajdaságba) telepítette a bukovinai székelyeket. Ez a több mint tízezer fős zárt közösség 1944 őszén — javait hátrahagyva — menekülni kényszerült, s szétszóródott a Dunántúlon.
3. A fentiek hatásaival együtt a háború alatt és után kb. 376 ezer magyar menekült a szomszédos országokból, az ottani vérengzések, a rájuk váró internálás, illetve különböző megszorító intézkedések elől Magyarországra.²
4. Miként Európa számos államában, Magyarországon belül is széles társadalmi rétegekre kiterjedően érvényesült a háború során, különösen a német megszállást követően felerősödött nácizmus-ellenesség, ami — tájékozatlanság, politikai manipulációk és régi gyökerű előítéletek hatására — gyakran általános németellenességgé változott.

E súlyos társadalmi problémák megoldásának módját döntően befolyásolta az ország státusa, s az általa meghatározott új hatalmi viszonyok. Az általunk vizsgált időszakban (1944 decembere és 1948 tavasza között) a szovjet fennhatóság alá került ország politikai vezetése a győztesek képviselőjének ellenőrzése és irányítása alatt működött. Az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény értelmében a szovjet vezetéssel működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) egyetértése nélkül a magyar kormány nem tehetett semmilyen külpolitikai lépést, s lényegében ugyanez érvényesült belpolitikai kérdésekben is. A magyar állam formálisan többpárti parlamentáris rendszer volt ugyan, de az állami szuverenitás hiányán is túlmutató korlátokkal. A szovjet hatóságok a Magyar Kommunista Pártnak (MKP) kezdettől társadalmi legitimitását messze meghaladó befolyást biztosítottak a végrehajtó hatalom gyakorlásában — ezzel lehetővé téve számára a többi párt működésének, törekvéseinek korlátozását is. Rajta kívül csak az 1890-ben megszervezett Szociáldemokrata Párt (SZDP), az 1930-ban újjáalakult kisgazdapárt (Független Kisgazdapárt — FKGP), továbbá a formálisan 1939-ben megalapított, de csak 1944 végétől, a szovjet Vörös Hadsereg által elfoglalt területen szervezkedni kezdett Nemzeti Parasztpárt (NPP) kapott korlátozott szerepet. Az egyes politikai pártok önálló törekvései érvényesülésének akadálya volt az is, hogy csak az 1944. december 2-án alakult, koalíciós jellegű Magyar Nemzeti Függetlenségi Front keretében működhettek. A helyzetet mindennél jobban jellemzi, hogy 1945 novemberében is koalíciós kormány alakult, amelyben a hónap elején tartott választásokon 57%-os abszolút többséget szerző Független Kisgazdapárt csupán a miniszteri tárcák 50%-át

¹ A csehszlovák politikai elit koncepcióinak tömör összefoglalását lásd: Emilia Hrabovec: *Vertreibung und Abschub: Deutsche in Mähren 1945–47*. Frankfurt/M. 1995. 33–57.; Gerhard Seewann angol levéltári forrásokkal igazolta, hogy 1945-ig – szemben a magyar történelmi irodalom eddigi megállapításaival – a három nagyhatalom nem támogatta Beneš tervét. V.ö.: Gerhard Seewann: *Britische Quellen zum Vertreibungsprozess vor und nach Potsdam. In Deutschland und seine Nachbarn*. Forum für Kultur und Politik, Heft 18. Bonn 1997. (a továbbiakban: Seewann 1997) 40–49, itt 45–46.

² Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 1999. (a továbbiakban: Romsics 1999) 302.

birtokolhatta, a kormány legbefolyásosabb tagja pedig az MKP főtitkára, Rákosi Mátyás volt államminiszteri minőségben. A nemzetiségek ügyeit is intéző, a közigazgatásért és a rendőri szervekért felelős belügyminiszter pedig csak kommunista lehetett. Ugyanez érvényesült a társadalom életének szervezésében, illetve ellenőrzésében meghatározó szerepet játszó közigazgatás és a rendőrség (főként a politikai rendőrség) keretében. A megyei főispánok, a nagyvárosok polgármesterei nagy többségben, a Belügyminisztérium Politikai rendészet, majd 1946-tól Államvédelmi Osztálya (ÁVO) országos és helyi irányítói szinte kizárólag kommunisták vagy szociáldemokraták voltak.

Mindezek következtében már 1945-től minden kérdésben elsősorban a szovjet érdekeket is kiszolgáló MKP akarata érvényesült, így a földkérdés, valamint a magyarországi németekkel kapcsolatos intézkedések esetében is. A párt vezetésének indítékai mindkét kérdésben politikai természetűek voltak, s mindenekelőtt két tényező motiválta a vizsgált kérdésben. Egyrészt a legitimációs kényszer: az 1919 augusztusa óta illegálisban működő, 1944 őszén — becslések szerint — mindössze mintegy 3.000 tagot számláló párt a nemzetközi hatalmi viszonyok alakulásának köszönhetően a hatalomban birtokolt súlyát. Másrészt: társadalmi támogatottsága ugyan — a sajátos helyzet bonyolult hatásai következtében — fokozatosan nőtt, ennek mértéke azonban messze elmaradt politikai befolyásának nagyságától. Ezt a hiányt igyekezett pótolni egyrészt ideológiai eszközökkel és a politikai propaganda felhasználásával, másrészt a társadalom — nagy tömegű, a háború előtti rendszer kárvallottjaiként számon tartott — rétegeinek támogatását biztosító gazdasági és szociális intézkedésekkel. Az első módszer tartalmi eleme volt, hogy önmagát az antifasiszta küzdelem élharcosaként, vezető erejeként tüntette fel. Ezt kívánták alátámasztani azzal, hogy nemcsak a kérészerű Szálasi-diktatúrát, hanem az 1944 előtti rendszert is fasiszta jellegűnek és németbarátnak, a tradicionális hatalmi elitet pedig osztályellenségnek minősítették. E gondolkörnek volt része a magyarországi németek kollektív elítélése. A nemzetiség egész közösségét „Hitler ötödik hadoszlopának”, magyarországi szállásainálójának minősítették. Mindezt nem csak politikusok beszédeiben, cikkeiben lehet tetten érni, hanem pártpolitikai szerepeket is vállaló, kommunista történészek tudományosnak feltüntetett értékelésekben is igyekeztek uralkodóvá tenni e nézeteket, az MKP politikai támogatásával.³

³ Alapvetésként Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért című, 1943-ban megjelent könyve említhető. Politikai célok is vezérelték az MKP vezetést, amikor kiadója, a Szikra 1945-ben megjelentette a könyv második, bővített kiadását. Idézni mégis a moszkvai emigrációból hazatérő Andics Erzsébetet érdemes. A történész, aki 1945-től az MKP vezető testületeinek tagja. 1946-1953 között az MKP majd MDP pártfőiskolájának igazgatója volt, többek között így ír e kérdésekről: „A Horthy-reakció tényleg fasiszta típusú politikai rendszer volt: a polgári szabadságjogok lábbal tiprása, a szociális és nacionalista demagógia, az antiszemitaizmus, minden haladó gondolat elnyomása, a magyar nemzet legjobbjainak elpusztítása vagy elűldözése jellemezték.” (109. p.) „A reakciós magyar kormányok külpolitikájukban állandóan a legagresszívabb és legréakciósabb országokra támaszkodtak. Így a fasiszta Olaszországra és később, Hitler győzelme után, Németországra.” (111. p.) „... a magyar reakciós tábor, úgy ahogy volt, az összes fontos kérdésekben tűzön-vízen keresztül együttment a német nációkkal.” (116. p.) „Hatalmas autonóm jogokat adnak a Volksbundnak, türik, hogy a Magyarország területén lakó német nemzeti kisebbség államot alkosson az államban, hogy nyíltan a német imperializmus előőrsé legyen a magyar állam területén.” (117. p.) Munkásosztály és nemzet. Bp., 1945. (a hivatkozások az

A társadalmi támogatottság és a politikai bázis kiépítését szolgáló legfontosabb intézkedés az 1945-ös földreform volt. A földkérdés megoldásának módját is a fenti célok alapján alakították ki. Az MKP vezetését nem gazdasági megfontolások, illetve racionalitások vezérelték; számára nem a mezőgazdaság hatékonyságának biztosítása volt fontos, hanem a „hárommillió koldus országa” legelesettebbjeinek megnyerése. Tekintettel arra, hogy — az öröklési rend, a takarékos és a birtok növelésére irányuló hatékony gazdálkodás eredményeként — a magyarországi német parasztság birtokainak átlaga egyes területeken (pl. Budapest környékén, Észak-Bácskában, vagy a soproni borvidéken) meghaladta a magyar, illetve más nemzetiségű parasztokét, e birtokok elvétele nemcsak a németek büntetését, hanem a földreform megvalósítását is szolgálta. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a székelyek letelepítésére kisajátított Bonyhád környéki falvakra vonatkozóan mindez alárendelt szerepet játszott. Itt a döntéshozókat nem csak birtokpolitikai szempontok vezérelték. Az MKP esetében ez magyarázza a két kérdés összekapcsolását.

Mindezt tükrözte a párt moszkvai emigrációja által 1944 őszén kialakított program, amely szerint: „Fel kell oszlatni az összes fasiszta, népellenes, német zsoldban álló szervezetet. Vagyonukat el kell kobozni, sajtójukat be kell tiltani.” (I/3. pont) „A földreform céljaira igénybe kell venni a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait, és teljes egészükben minden felszerelésükkel együtt el kell kobozni.” (II/2. pont).⁴ Lényegében szó szerint ugyanez ismétlődött meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front december 3-án kihirdetett programjában.⁵ Ez a program tehát egyértelműen a politikai felelősség alapján sújtotta volna a magyarországi németeket, ami egyéni mérlegelést tett volna szükségessé.

A földreform megvalósításának és a németek elűzésének módját — tartalmi és szervezeti értelemben is — a koalíció leggyengébb pártja, a Nemzeti Parasztpárt koncepciója határozta meg, ami teljes egészében megfelelt a politikai hatalmat döntően befolyásoló kommunisták érdekeinek.

A párt vezetői és prominens személyiségei — Kovács Imrétől Erdei Ferencig és Németh Lászlótól Illyés Gyuláig — az 1920-as évek végétől intenzíven vizsgálták a magyar falu szociális problémáit és annak okait. Szociográfiai műveikben, újságcikkekben már az 1930-as években okkal rajzoltak drámai képet a magyar falvak, illetve a parasztság jelentős részének nyomorúságos helyzetéről. Ennek megoldásaként már akkor radikális földreformot sürgettek. A kérdés megítélésében és a megoldások keresésében azonban erősen befolyásolták őket érzelmi momentumok. A helyzetet nem csak társadalmi problémaként kezelték, hanem mindenekelőtt nemzeti sorskérdés-

ötödik kiadás alapján; Szikra, Bp., 1949.) Hasonló érvelés jellemzi a Fasizmus és reakció Magyarországon. Bp., 1945. (MK szeminárium 6.), illetve Ellenforradalom és Bethleni konszolidáció. Szikra, Bp., 1946. c. munkáit.

⁴ Balogh Sándor – Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948). Tankönyvkiadó, Bp., 1979², 161–164. idézet: 162.

⁵ „A földreform céljaira elsősorban a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait kell igénybe venni, és teljes egészükben minden felszerelésükkel együtt el kell kobozni.” Lásd: Romsics Ignác (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I. 373–376. idézet: 374.

ként. — Szabó Dezső nyomán — a nemzet törzsének, és a nemzeti hagyományok le-
tétéményesének tekintve a parasztságot.

Szabó elsősorban az ún. „falukutató mozgalom” illetve a „népi írók” egy jelentős csoportjára volt különösen erős hatással. A húszas évek közepén meginduló faluku-
tatás már nemcsak a nemzeti romantika forrásából táplálkozott, hanem társada-
lompolitikai indíttatású volt, Trianon óta pedig egyfajta küldetésstudattal is bővült.
A „folklor mellett rátaláltak a szociális bajokra”, s jogosan illették súlyos kritikával
a fennálló szociális viszonyokat.⁶ „A táj és a nép gyökereit kerestük, minden
rendelkezésünkre álló úton és a tájból és népből elindulva végső következtetések
felé igyekeztünk. De minden lépésünknel az élet eleven sodrával érvelünk, a ma-
gyar élet és táj képei suhannak, mint vádak és mint bizonyítékok. Nem sokat beszé-
lünk, inkább magát az életet beszélgetjük” – jegyezte fel Féja Géza.⁷ A szociális bajok
mellett azonban újabb belső ellenséget találtak, mégpedig a magyarországi német-
séget, s a valóban égető szociális kérdést szervesen összekapcsolták egy eddig érin-
tetlen komponenssel, az etnikaival. „Az úri Magyarország pedig azt tanulta a pa-
rasztforradalmakból, hogy a parasztság erejét meg kell nyirbálni, idegen elemekkel
kell soraikat megbontani, s így aztán hatalmuk teljességét talán az idők végezetéig
is biztosíthatják” – konstataulta Féja.⁸ E sajátosan összefoltozott „történelemképből”
az „idegen”, vagyis a 300 vagy még több év óta itt élő német nemzetiség is egy be-
épített elem, ezúttal a földbirtokos elit készsége eszköze volt, akik ellen a „megrö-
vidített” magyar parasztságot kellett megvédeni. A „feltoluló nemzeti érzést, vagyis
a magyar etnikum jobbiztonságának védelmét” – ahogy Illyés Gyula fogalmazott⁹ –,
immár nemcsak antiszemita attitűdökkel legitimálták, hanem egy nem kevésbé ér-
zelmileg túlhevített németellenességgel is. Illyést, aki 1932-ben a „judeo-germán”
Budapest szellemi hegemoniáját hangsúlyozta, saját bevallása szerint még Hitler ha-
talomra jutása előtt foglalkoztatta a németek kollektív kitelepítése.¹⁰

Mindez egyrészt azt eredményezte, hogy gondolkodásukban az okok vizsgálata
és a teendők megjelölése során is háttérbe szorult a gazdasági szempontok érvénye-
sítése, a racionális elemzés. Másrészt viszont felértékelődött a nemzeti szemponté.
Ennek egyik megnyilvánulásaként már az 1930-as években összekötötték a földké-
rdést és a nemzetiségi kérdést.¹¹ A magyar parasztság nagy részének nyomorúságos
helyzetét nemcsak a nagybirtok változatlan túlsúlyával magyarázták, hanem a ma-

⁶ Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. Bp., 2001, 173.

⁷ Féja Géza: Viharsarok. Az Alsó-Tiszavidék földje és népe. É.n., h.n., 9.

⁸ U.o., 257.

⁹ Találkozás Illyés Gyulával. In: Huszár Tibor: Találkozások. Beszélgetések a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról. Bp., 2005, 97–115, itt 99.

¹⁰ Vö. Ungváry Krisztián: Antiszemizmus és németellenesség – a kétfrontos harc. In: Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph Brahm 80. születésnapjára. Szerk: Karsai László és Molnár Judit. Bp. 2002, 731–750, itt 733 és 740.

¹¹ Ennek jellemző példája Kodolányi János cikke: „Újra birtokba akarjuk venni az országot a tiszta magyarság számára. (...) Büszke tudattal valljuk: ezen a helyen csak a tiszta magyarság próbált politikai bölcsessége, vezető szelleme szilárdíthatja meg a rendet, nyugalmat és biztonságot. Az örök történelmi magyarság nevében szólunk hát, ha követeljük itt elsőszülöttségi jogunkat. S ennek első és legfontosabb feltétele: a föld a lábunk alatt.” Magántulajdont a földnélküli parasztságnak. Nemzetőr, 1939. október 9. Idézi Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944. Kossuth, Bp., 1983. 78.

gyar társadalom „idegen elemeit”, a zsidóságot és a magyarországi németeket is felelőssé tették ezért. Ez a „zsidók és németek elleni kétfrontos harc”, amelynek feldolgozásával még adós a kutatás, azért lehetett sikeres, mert ügyesen épített olyan történelmies képekre, amelyek a magyar történelem önreflexiójából táplálkoztak, s szervesen beépült a köztudatba. Ez épp úgy tetten érhető publicisztikáikban, mint Németh László regényeiben és politikai írásaiban.¹² Ezt jelezte a Rákosi Jenő 1933-ban megjelent *Elnémult harangok* című regénye¹³ hatására kibontakozott vita a Hidas községben történekről, majd Illyés¹⁴, Kodolányi¹⁵ és Fülep Lajos¹⁶ baranyai, főleg ormánsági elemzése a „németek terjeszkedéséről”, és ennek hatására „a magyarság pusztulásáról”.

Kerék Mihály, aki az 1945-ös földreform-rendelet tervezetét készítette, *A magyar földkérdés* című könyvében már 1939-ben ezt írta: „Amíg más nemzetiségű hazánkfiak túlnyomórészt jómódú parasztfalvakban élnek, addig a latifundiumoktól körülvett, határnélküli, túlzásúftolt zsellérfalvak, ezek a szerencsétlen nyomortanyák egytől-egyig magyarok. Azt a történelmi igazságtalanságot, amely az idegent birtokos parasztnak, a magyart pedig földnélküli zsellérnek telepítette, mindmáig nem tettük jóvá.”¹⁷

Ehhez az érveléshez a Habsburg-ellenes, s részben abból is táplálkozó, a köztudatba beépült németellenes történelmi tradíciókra hivatkozó, érzelmekre ható propaganda is párosult. Mindezt egyrészt a 400 éves idegen uralom magyar nemzetre káros hatásaival, az ez ellen indított nemzeti szabadságharcok, illetve az 1948-as forradalom leverésével támasztották alá. E németellenes hangot erősítette fel 1933 után a nemzetiszocialista Harmadik Birodalommal szembeni ellenérzés.

Ez pedig — az emancipációs célokat követő, és azok sikertelensége miatt radikálizálódó — német mozgalom tevékenységének hatására fokozatosan kiterjedt a hazai németiség egészére, amelyet egyre inkább a „fenyegető német birodalom” beépített „ötödik hadoszlopa”-ként aposztrofáltak. Ezeket az ellenérzéseket tovább szította a Volksbund háború alatti — sokszor konfrontatív — politikája, majd Magyarország német megszállása 1944 márciusában. Nyilvánvaló e gondolati elemek hasonlósága az MKP-ban megfogalmazottakkal.

Mindezek alapján érthető, hogy az MKP nem fogadta el másik koalíciós partnere, a Független Kisgazdapárt, rentábilisan működő, árutermelésre is képes birtokok kiala-

¹² Lásd pl. Iszony c. regényét és Kisebbségben c. írását.

¹³ Recepcióját lásd: Alszeghy Zsolt: Vázlatok. Bp., 1925. 47.

¹⁴ Illyés 1933 júliusában a zengővárkonyi Fülep Lajos református tiszteletesnél járt, aki nemcsak az „egykézés” problémájába vezetett be az író-költőt, hanem a „sváb terjeszkedés” kérdéskörébe is. Vö. Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom: A harmadik reformnemzedék. Bp., 1983. 158–159. (a továbbiakban: Borbándi 1983); Illyés néhány fontos írása e kérdésben: Pusztulás (Nyugat, 1933. 17–18. sz.; <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00562/17577.htm>), Magyarok megmentése (Nyugat, 1934. 8. sz.; <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00576/17992.htm>)

¹⁵ Lásd Baranyai utazás c. cikksorozatát (Kötetben: Bp., 1941.) és Földindulás c. regényét. Kodolányiról lásd: Tüskés Tibor: Kodolányi János. Pannónia Könyvek, Pécs, 1999.

¹⁶ Fülep Lajos: A magyarság pusztulása. Reprint. Bp. 1984.; Fülep politikai nézeteihez lásd Fülep Lajos: Nemzeti öncélúság. In: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk. Ring Éva. Bp. 1986. I. 281–305

¹⁷ Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., 1939. 386. Kerék és a népi írók kapcsolatáról lásd Borbándi 1983, 165.

kítására vonatkozó javaslatát. Inkább a Nemzeti Parasztpárt radikális tervzetét tette magáévá, és támogatta rendeletté formálását, majd törvényerőre emelését.

A fentiekből azonban az is kitűnik, hogy a hasonló végeredmény eltérő kiindulópontból született. A kommunisták ideológiai szempontokat és politikai célokat követve eszközként használták fel a nemzetiségi és a földkérdést, tették programjuk, illetve gyakorlati politikájuk részévé. Sőt, a németek ügyét nem is nemzetiségi, hanem egyértelműen politikai kérdésként kezelték. Ugyanakkor a parasztpártiak egy szociális problémából kiindulva, azt erős nemzeti érzelmektől vezérelve kötötték össze a nemzetiségi kérdéssel, s állították programjuk középpontjába. Az MKP esetében „csupán” a politikai célok eszköze volt a nemzetiségi és a földkérdés megoldása, míg az NPP esetében a politika csak eszköze a szociális és nemzeti sorskérdésként kezelt földosztás, illetve németellenes intézkedések megvalósításának. A végeredmény azonban ugyanaz volt, s ez lett együttműködésük alapja ezekben a kérdésekben.

A fenti két párt álláspontja logikusan következett a történeti előzményekből és a kialakult politikai szituációból — a pártok státusát is beleértve. A másik két szövetséges párt, a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt — ugyanilyen okokból — ellentmondásos helyzetbe került. Mindkét párt egyaránt szorgalmazta a németek kitelepítését és a földosztást, de a másik két párt álláspontjától eltérő módon, illetve valamelyest differenciáltabban. Kisgazda és szociáldemokrata politikusok már 1942-ben, nyilvános fórumokon hirdették: a németység egy részének, a Volksbund — „Magyarországhoz hűtlen” — tagjainak kitelepítése jelentheti a probléma megoldását. 1942. december 13-án, a Szociáldemokrata Párt XXXIII. kongresszusán Peyer Károly — a párt más vezetőitől eltérő hangot megütve — kijelentette, hogy a nemzetiségi kérdésnek két része van: az egyiket demokráciával, a másikat vagonokkal, azaz eltávolítással lehet megoldani.¹⁸ Nagy felzúdulást keltett Varga Béla katolikus pap, kisgazdapárti képviselő 1942. november 11-i parlamenti beszéde, amelyben felszólította a Volksbund tagjait, hogy tegyenek hitet a magyarság mellett, vagy „egy batyuval” hagyják el az országot, ahogy őseik idejöttek.¹⁹ A szavak mindkét esetben kemények voltak, s jelzik, hogy a két párt vezetői nem előzmények nélkül támogatták a németek elleni, háború utáni intézkedéseket. A szociáldemokraták megosztottsága, illetve Varga Béla szavai azonban arra is utalnak, hogy e pártokban a hazai németiséget egyrészt nem egységesen, másrészt differenciáltan ítélték meg, s az őket sújtó intézkedéseket is ennek megfelelően kívánták érvényesíteni.

¹⁸ Peyer a különböző nemzetiségek eltérő megítélését szorgalmazva fogalmazta: „...vannak nemzetiségeink, amelyekkel nem voltak, nincsenek bajaink, de vannak, amelyeknek nem lehet olyan jogokat adni, mint amelyeket most élveznek. Nem lesnek differenciáink a románokkal, tótokkal, szerbekkel és más nemzetiségekkel, de lesnek a németekkel, nem azért, mert mi akarjuk, hanem mert ők teremtették meg ezt a differenciát, és itt 'Herrenvolk' akarnak lenni. A háború után (...) rendbe kell hozni dolgainkat, hogy együtt éljünk azokkal a nemzetiségekkel, amelyekkel, biztosan tudom, megtaláljuk majd a megegyezés módját, viszont lesz egy réteg, mellyel nem lehet mást csinálni, mint kiszállítani őket az országból, ahogy most ők csinálják szerte Európában.” Idézi: Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. (a továbbiakban: Tilkovszky 1998) 118. és Uő: *Die Sozialdemokratische Partei und die Frage der deutschen Nationalität in Ungarn 1919–1945*. Bp. 1991, 113.

¹⁹ Kéviselőházi Napló XV, 219.

Az 1930-ban alakult FKgP legsikeresebb időszakában — 1932–1935 között — egyik legjelentősebb bázisa és támasza volt a német birtokos parasztság, különösen az egykori „Schwäbische Türkei” területén, Baranya és Tolna megyében, ahol az 1935. évi országgyűlési választások során több helyen indított, illetve támogatott német nemzetiségű jelöltet.²⁰ A birtokos parasztság gazdasági politikai érdekeinek képviselése során nem tett különbséget nemzetiségi szempontok szerint. Sőt, ezen túlmenően a hazai németek nemzetiségi törekvéseit is támogatta. Eckhardt Tibor, a párt vezére baranyai kampánykörútján Pécsváradon, német választók előtt hangoztatta: „.... a Kisgazdapárt a magyarországi nemzetiségeknek olyan jogokat kíván, mint amelyet mi kívánunk a megszállt területi magyarság részére.”²¹ A választások során, Baranyában 95 német község közül 58-ban (61,1%) a választók több mint fele a kisgazdapárti, illetve pártonkívüli jelöltre, további hatban — a dárdai választókerületben ellenzéki jelölt nem lévén — a nem hivatalos NEP jelöltként indulóra adta voksát.²² Ennek volt következménye — szemben az 1931. évvel, amikor mind a nyolc kerületben kormánypárti választási siker született — három baranyai választókerületben kisgazdapárti (pécsvárad, villányi), illetve a kisgazdák által is támogatott független (mohácsi) jelölt szerzett mandátumot. Mindhárom kerület jellemzője, hogy a lakosság többsége német nemzetiségű volt.²³

Annak, hogy az FKgP vezetése ettől az állásponttól eljutott a németek elűzésének — legalábbis részleges — támogatásáig, számos oka volt. Egyrészt az 1930-as évek elejétől egyre harcosabban Hitler-ellenes Bajcsy-Zsilinszky Endre csatlakozása, s a háború éveiben a párton belül megnövekedett befolyása. Ezt erősítette a német gazdák egy része politikai állásfoglalásának változása, csatlakozása a Volksbundhoz, melynek tevékenysége Zsilinszkyt és a kisgazda vezetők többségét nyugtalanította. Ennek volt szimptomatikus jele pl. az, hogy azok a baranyai német gazdák, akik a mohácsi választókerületben, illetve a pécsvárad és villányi kerület előbbihez csatolt községeiben 1935-ben a kisgazda és független jelöltek támogatatták, 1939-ben nagyrészt a kormánypárti jelöltként induló Volksbund-vezetőre, Mischung Konrádra szavaztak. A lista szavazáson is csak egy részük adta voksát a kisgazdapártra.²⁴ A hitleri politika pedig, mely a magyar társadalom és — főként az ellenzéki — politikai elit egy részében félelmeket keltett, a kisgazdapárti vezetőkre is hatott. A háború után pedig a pártnak számolnia kellett azzal, hogy a sajátos hatalmi-politikai viszonyok következtében — legnagyobb társadalmi támogatottsága ellenére — igazodni kénytelen a SZEB szovjet vezetésének elvárásaihoz, illetve az ezt mindenáron érvényesítő kommunisták és szö-

²⁰ A villányi választókerületben Riesz Ádám, a pécsváradiban Czirják Antal, a sásdiban ifj. Schaff Károly volt a kisgazda jelölt, a mohácsiában pedig a függetlenként induló Schmidt Lajost támogatták, vele szemben nem is indítottak jelöltet.

²¹ Pécsi Napló, 1935. március 29.

²² Baranyában azonban az 1930. évi népszámlálás alkalmával a lakosság 34,7%-a vallotta magát németnek. A megye 311 helysége közül 106 (34,1%) lakóinak több mint a fele német volt — népességük 77,7%-át képezve. A figyelmen kívül hagyott 11 község a szentlőrinci választókerülethez tartozott, ahol — egyetlen jelölt lévén — nem volt szavazás.

²³ A részleteket lásd: Vonyó József: Politikai küzdelmek Baranya megyében és a NEP a Gömbös-kormány idején. In Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Szerk.: Szita László, Pécs, 1986. 355–380.

²⁴ A részleteket lásd: Vonyó József: Adatok és dokumentumok két parlamenti választásról. (Mohács, 1935. és 1939.) In Baranyai Helytörténetírás 1992–1995. Szerk.: Szita László, Pécs, 1995. 117–135.

vetségeik lépéseikhez. Ez utóbbit a vezetésébe beépült titkos kommunisták is erősítették. Ugyanakkor — e folyamatokkal is dacolva — a pártvezetés jelentős része igyekezett megőrizni tradicionális társadalmi bázisát, illetve annak mellette kitartó részét.

A Szociáldemokrata Párt álláspontjának alakulását döntően két körülmény befolyásolta. Egyrészt az, hogy tagságának igen jelentős hányada, és vezetőinek egy része — német származású volt. Ez különösen ez néhány nagy ipari centrumban (pl. Budapest, Győr) volt érvényes, illetve bányavidékeken (pl. Pécs, Sopron–Brennbergbánya), melyeken a párt nagy befolyással rendelkezett. Erről a bázisról pedig nem mondhatott le. Másrészt a párt politikai megosztottsága, s az a tény, hogy vezetésében a kriptokommunista, ezért az MKP-val együttműködő Szakasits Árpádnak és Marosán Györgynek volt meghatározó szerepe. Egy 1945. június 23-án megjelent cikkben arra utaltak: „... a Szociáldemokrata Párt és a Népszava [már korábban — a szerzők] (...) a kollektív felelősség fasisztaízü (sic!) szólamával szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy egyénileg kell megvizsgálni minden egyes ember magatartását; a bűnösök szigorúan bíraltassanak el, de senki ne szenvedjen csupán azért, mert valamely nemzetiséghez tartozik, vagy egy kisebbség nyelvén beszél.”²⁵

A háború után elsőként és kezdeményezően a Nemzeti Parasztpárt politikusi foglalkoztak a földreform és a németek ügyével, korábbi álláspontjuknak megfelelően összekapcsolva azokat. Ekkor már hangsúlyozottan a magyarországi németiség egészét felelőssé téve, valamennyiük kitelepítését követelték és szorgalmazták. Kovács Imre, a párt főtitkára 1945. április 22-i cikkében összegezte az általa a német nemzetiségnek tulajdonított bűnöket: „...harcoltunk kifelé a németekkel és harcoltunk velük itt bent, az országban. A magyar történelemben jelentkezett elsőnek az Ötödik Hadoszlop. Céltudatos, merész telepítési politikával, kirajzással helyezkedett el az országban a németiség egy része, hogy akarva-akaratlanul képviselje a német érdekeket. Jöttek egy batyúval a hátukon, szemükben az új föld ígéretének varázsával, lelkükben a hűség örök fogadalmával, hogy mindig, minden körülmények között az anyanépet, az anyaországot: Germániát szolgálják. (...) Hitler még nem volt, vagy csak a germán ösztönökben készülődött borzalmas ámokfutására, de az Ötödik Hadoszlop már az ő érdekében dolgozott. (...) Nem érdemli meg a svábság a kegyelmet. Ha végigtekintünk az elpusztított országon, a felrobbantott hidakon, a kiégett Váron, ne felejtjük el, hogy ez majdnem teljes egészében az ő bűnük. Ők hozták, ők közvetítették Hitler politikáját Magyarországra. (...) Le merjük írni, ki merjük mondani: harminc kilós csomaggal és ötven pengővel menjenek.”²⁶ Ebben a néhány mondatban benne van mindaz, amit a korabeli propaganda a németiség bűneül felrótt.

S ebben a parasztpárt nem maradt egyedül. Rendszeresen hasonlóan fogalmaztak a kommunista párt vezetői is. Gerő Ernő, néhány nappal korábban így írt egyik cikké-

²⁵ Népszava, 1945. június 3. Idézi Föglein Gizella: A magyarországi németek kitelepítése a sajtó tükrében. In: *Uő: Nemzetiség vagy kisebbség?* Ister, Bp., 2000. (a továbbiakban: Föglein 2000) 26–33. Itt: 32.

²⁶ Szabad Szó, 1945. április 22.

ben: „...a magyar nép szemében a svábság mindig a szabadság örök ellenségét jelentette. (...) Századokkal ezelőtt már úgy telepítették őket ide, a zsíros, magyar fekete földekre, mint gyarmati népek közé a német hatalomvágy misszionáriusait. (...) A magyar föld kenyeret adott nekik, ők a magyar nép utolsó falatját is a náci zsoldosok tarisznyájába lopkodták. Mint Hitler janicsárjait, felelősség terheli őket azért, hogy Magyarországnak újból el kellett szenvednie egy súlyos nemzeti katasztrófát. (...) A háborús bűnösök listáján őket illeti az egyik első hely.”²⁷ Mindez része volt annak a propaganda-hadjáratnak, amely elsősorban, de nem kizárólag e két párt sajtójában és gyűlésein folyt, s amely — miként az idézetek is jelzik — gyakran élt irracionális, sőt abszurd érvekkel.

Ebben a versenyfutásban sajtójával a *Független Kisgazdapárt* sem akart lemaradni. A Kis Újság — Gerő cikkével azonos napon, hasonlóan az MKP és az NPP érveléséhez — megállapította, hogy végeredményben „az elmúlt évek bűneiért jórésztben a hazai svábság felelős”. Majd — a „végleges megoldás” technikai aspektusaira helyezve a hangsúlyt — így folytatta: „Kétségtelen, nem lesz kis feladat félmillió ember kioperálása a nemzet testéből. De gondoljunk arra, hogy hozzávetőleges adatok szerint is a németek körülbelül egymillió embert áldoztak fel saját céljukért a magyar lakosság köréből. Ezeket kivégezték, börtönökbe vetették, elhurcolták és a hazai svábság a kitelepítést még mindig köszönje meg a magyarságnak”. A készülő demokrácia érdekében helyeselte ezért a lap „kiirtani a német mótelyt, kivágni a német fekélyt az ország most gyógyuló testéből”.²⁸

A propagandakampány nem korlátozódott az országos sajtóra, illetve pártrendezvényekre. A vidéki szervezetek gyűlésein, a helyi lapokban, szórólapokon és plakátokon is terjesztették ezeket a nézeteket.²⁹

1945 áprilisában, tehát a „felszabadulás” havában a hatalmat gyakorlók meghatározó részében már egyetértés volt abban, hogy a magyarországi német kisebbséget kollektíven kell büntetni, vagyis ki kell telepíteni függetlenül egyes tagjainak tényleges politikai szerepvállalásától.³⁰ Azáltal, hogy az eredetileg csak a tényleges felelőséggel tartozó németek politikai kérdésként kezelt ügyét a németiség egészére vonatkoztatták, a változatlanul politikai célokat szolgáló kérdés nemzetiségpolitikai színezetet kapott.

A következő hetek fejleményei azonban megfontolásra intették őket. A pártközi értekezleteken, koalíciós egyeztetéseken, kormányuléseken, illetve nemzetközi tárgyalásokon már többen árnyaltabban alkalmazták a megtorló intézkedések szükségességének érveit, s a gyakorlati megvalósítás különböző fázisaiban — a kulisszák mögött — már megnyilvánult a kisgazda és szociáldemokrata képviselők és egyes parasztpárti

²⁷ Szabad Nép, 1945. április 18. „Sváb hazaárulók”.

²⁸ Kis Újság 1945. április 18. „Ki kell telepíteni a svábságot! 700.000 svábból legfeljebb 150.000 maradt hű a magyarsághoz”.

²⁹ Lád pl. Föglein 2000.

³⁰ Vö. részletesen Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságszere összefüggései. Kecskemét, 1993, (a továbbiakban: Tóth 1993) 36 és 39.

politikusok³¹ eltérő álláspontja.³² Ennek legfőbb oka az volt, hogy a reciprocitás elve alapján reális fenyegetéssé vált, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbségre ugyanazon megtorlást fogják alkalmazni. Ez pedig, amennyiben Beneš tervei megvalósultak volna, több mint egymillió magyar befogadására és elhelyezésére kényszerítette volna a magyar kormányzatot.³³

Az 1945. május 14-én tartott pártközi értekezleten — a pártok közötti részleges nézetkülönbségekből fakadó vita után — konszenzusos megállapodás született arról, hogy a németekkel kapcsolatos intézkedéseket (internálás, össze- és kitelepítés) nem a népcsoport egészére, hanem csak a „hitleristákra” vonatkozóan érvényesítik, miszerint: „Magyarországon nincs svábkérdés, csak német fasiszták kérdése van.”³⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány június 20-án hozott 3820/1945. M. E. sz. rendelete ennek szellemében született, s a SZEB útján a győztes hatalmakhoz május 26-án eljuttatott jegyzékében is ennek megfelelően fogalmazott: „...azokat a németeket, akik Magyarország ügyét elárulták, és a hitlerizmus szolgálatába állottak, szükséges volna az ország területéről eltávolítani, mert csak ilyen módon lenne biztosítható, hogy többé német szellem és német elnyomás ne lehessen.”³⁵ A „kitelepítendő fasiszták”-nak minősítettek számát is fokozatosan csökkentették, az eredeti 300 ezerrel, 250, majd 200 ezerre.³⁶

A három nagyhatalom a potsdami konferencián, 1945. augusztus 2-án úgy határozott, hogy „a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy annak egy részének áttelepítésére vonatkozó intézkedéseket kell fogantatosítani”.³⁷ A döntéssel kapcsolatban két momentum érdemel figyelmet. Egyrészt az, hogy más vesztes országok, mint pl. a szintén jelentős számú német lakossal rendelkező Románia a kérdés kapcsán nem került szóba. A Magyarországra vonatkozó döntésben tehát meghatározó szerepe volt a magyar kormány kezdeményezésének, május végi jegyzékének. Másrészt a határozat — amely e kérdésben is a Szovjetunió és a nyugati hatalmak közötti vita jegyében született — nem adott létszámkereteket, utóbbiak azon-

³¹ A sors fintora, hogy épp az NPP egyik prominens ideológusa, ekkor a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának vezetője, mert papírra vetni: „A hivatalos megfogalmazás szerint a volksbundista és egyáltalán fasiszta svábok kitelepítése a program. (...) a sváb kérdéssel kapcsolatos sajtóagitáció és a magánakciók mögött igen sok ponton olyan erők vannak, melyeket nem a fasiszta svábság kitelepítése érdekel, hanem egészében a német kisebbség kitelepítése, és ha lehet, egyáltalán mindenfajta kisebbség kitelepítése. (...) Az egész elgondolás mögött, ha más személyeken keresztül is, ugyanaz a szellem mozog, amely Bakykék szörnyeteg akcióit mozgatta: azok a faji gyűlöletre és kegyetlenségre kész magyarok, akiket az erőszak és a faj mítosza visszavonhatatlanul megfertőzött, akik egy organikus beteg szellemű és beteg társadalmú ország minden baját az idegenekben, a kisebbségekben látják (...)”, hogy a „sváb kérdést valahogyan meg kell oldani”, ezen szöveg mögött ugyanannyi a valóságos tartalom, mint a zsidó kérdésre vonatkozó hasonló nyílas szöveg mögött” — jegyezte fel Bibó István 1945. május 14-én. Idézi Tóth Ágnes: Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban. In: Bács-Kiskun megye múltjából XI (1992), 330-383, itt 335 és 340.

³² Vö. Tóth 1993, 36. és 39.

³³ V.ö.: Seewann 1997, 44–48.

³⁴ Idézi: Föglein 2000, 30.

³⁵ Idézi Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Bp., 2004. (a továbbiakban: Zinner 2004) 44.

³⁶ Tilkovszky 1998.

³⁷ Idézi Zinner 2004, 53.

ban ragaszkodtak ahhoz, hogy ez nem jelenheti a kollektív bűnösség elvének elfogadását, s a kitelepítést „szervezetten és emberséges módon” kell végrehajtani.³⁸

A konferencia álláspontját azonban a feladat végrehajtásával megbízott SZEB vezetése saját értelmezésében továbbította a magyar kormányhoz, amely szerint a magyar kormánynak 450.000 németet kell kitelepítenie. Ez a szám pedig meghaladta az ország területén akkor élő „Ungarndeutsch”-ok számát, tehát az elvárás a németek kollektív bűnösség elve alapján történő felelősségre vonását követelte. A kommunista és parasztpárti politikusok — élükön a titkos kommunista, parasztpárti belügyminiszterrel, Erdei Ferencsel — a fenti szellemben és korábbi nézeteiknek megfelelően folytatták a rendelet-előkészítést. Ezen nem tudott változtatni sem a parasztpárti, sem a kisgazda és szociáldemokrata politikusok ekkorra felerősödő, differenciált megítélést követelő álláspontja, még kevésbé az egyházi méltóságok és független értelmiségiek tiltakozása. Ugyanígy hatástalan maradt az amerikaiak figyelmeztetése, akik kategorikusan jelezték, hogy Potsdamban nem született döntés a kollektív felelősségre vonásról.³⁹ Ennek megfelelően az 1945 decemberében hozott 12330/1945. M.E. sz. kormányrendelet úgy rendelkezett, hogy „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutóbbi népszámlálási összeírás alkalmából német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”⁴⁰ Ez a megfogalmazás a benne foglalt első három kritérium alapján egyértelműen valamennyi magyarországi németre vonatkozik. Azaz, minden kétséget kizáróan a kollektív felelősség elvét érvényesíti, a KMP, az NPP és a SZEB szovjet vezetése akaratának megfelelően. Ez részükről politikai indíttatású döntés volt, nem nemzetiségi, csak annak egész nemzetiséget érintő hatálya kelthetett ilyen látszatot.

Ezt igazolja a kormány 1945 nyarán készült tervezete is, amely egy leendő nemzetiségi törvény alapelveit tartalmazta. A dokumentum 23 pontban összegezte — a San Francisco-i alapokmány szellemében — a kisebbségek valamennyi demokratikus jogának biztosítását. A 24. pontban azonban deklarálták: „A fenti alapelvek a magyarországi német kisebbséghez tartozókra nem vonatkoznak. Helyzetük nemzetközi rendezéséig reájuk nézve a jelenlegi jogszabályok maradnak érvényben.” Hozzátehetjük: az 1944 decemberétől őket sújtó, jogfosztó jellegű jogszabályok.⁴¹

A rendelet heves tiltakozást váltott ki a szociáldemokrata és kisgazda politikusokból, értelmiségi körökből és a különböző felekezetek püspökeiből. Hivatkozási alapjuk — mint pl. Balogh István államtitkárnak — részben az volt, hogy a rendelet el-

³⁸ V.ö.; Seewann 1997, 41.; Zinner 2004.

³⁹ Zinner 2004, 54–69.

⁴⁰ Magyar Közlöny, 1945. 211. sz. Idézi és kommentálja Fehér István: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Kossuth, Bp. 1993. 124–125.

⁴¹ Megegyeztetette ezt számos egyéb intézkedés: a többi nemzetiséggel szemben nem tarthatták fenn anyanyelven, vagy azt legalább tantárgyként oktató iskoláikat, nem volt – nem lehetett – óvodájuk és középiskolájuk, önálló sajtójuk, s nem alakíthattak új nemzetiségi szövetséget. Minderre csak évekkel később, 1951 és 1956 között kerülhetett sor. Vö. Fehér István: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Kossuth, Bp., 1993. 65–171.; Tilkovszky 1998. 124–151.

lentmond a potsdami határozatnak, ami csak lehetőséget kínált, de nem írt elő kötelezettséget.⁴² Eszközük azonban a rendelet végrehajtására csekélyek voltak; kimerültek mentesítő igazolások kiadásában⁴³, illetve annak ígéretében, hogy a végrehajtási utasítás révén változtatásokat eszközölnek.⁴⁴

A szakirodalom már részletesen bemutatta, hogy — miként földjeik elvétele —, a németek kitelepítése sem történt meg a kollektív bűnösség elvéből fakadó teljességgel.⁴⁵ Az Országos Földhivatal élén álló Kerék Mihály és munkatársa, Bodor György számításai szerint 325 német többségű községben összesen mintegy 1,030.000 hold föld állt rendelkezésre a földosztás céljaira, melynek 90%-át lehetett volna elkobozni, s visszaadni „igazi tulajdonosainak, az elűzött őslakos magyar jobbágság utódainak”.⁴⁶ A földreform keretében végül mintegy 5,6 millió katasztrális holdnyi földterület osztottak fel. Ebből magánszemélyeknek juttattak 3,2 millió hektárt.⁴⁷ Mindebből 204.116 katasztrális hold 33.308 Volksbund-tag birtokából származott.⁴⁸ Ez azt jelentette, hogy a magyarországi németek birtokainak mintegy 19,8%-át osztották ki, s ez az összes kiosztott földterület 6,4%-át tette ki. Ezzel azonban nem zárult le a németek földtől történő megfosztása. Annak következő etapja a németek kitelepítésének első, 1947 tavaszáig tartó szakasza, majd a Csehszlovákiából, a lakosságcsere nyomán érkezett mintegy 68 ezer főnyi magyar letelepítése volt, szintén zömmel németek portáira. Ennek volumenét azonban nem ismerjük. Az mindenesetre bizonyos, hogy ekkorra a nagybirtokokat felosztották, így a — többségében jobb módú — felvidéki birtokos parasztok földhöz juttatásához a német birtokosok még megmaradt földjeit vehették igénybe.

A módszereket illetően csupán egy példára utalunk. A magyar menekültek elhelyezését eleve német falvakba tervezték. A parasztpárti Bodor György kezdeményezésére és irányításával a Dunántúlon szétszóródott bukovinai székelyeket 1945 áprilisában, a földreform megvalósításával együtt a Tolna megyei Bonyhád környékén telepítették le, többé-kevésbé összefüggő területen. Végcélja egy „önálló székely vármegye” létesítése volt az egykori német településterületen. Az akció során a térség német lakosságának nagy részét internálták, s házaikba, birtokaikra költöztették a telepeseket. Hirdetett álláspontja szerint a Volksbund-tagok javait vették igénybe. Nem bízván azonban a szervezet hivatalos listáiban, a kommunista vezetésű rendőrséggel ellenőriztette azokat, illetve hiányuk esetében velük állapította meg a szövetség falu-

⁴² Balogh páter 1946 márciusában egy tárgyalás során Thirring Lajos szerint az alábbi kijelentést tette: „... mi (ti, a kormány) hazudtunk: Potsdamban szó sem volt kollektív felelősségi alapon való kitelepítésről, mi az egyéni felelősség, egyéni elbírálás alapján állunk.” Bank Barbara – Őze Sándor: A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig. Bp. – München – Backnang, 2005. (a továbbiakban: Bank – Őze 2005) 174.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Ilyen tartalmú kijelentést tett például Nagy Ferenc miniszterelnök 1946. április 1-jén. Bank – Őze 2005, 204.

⁴⁵ A magyarországi hatóságok által kitelepítésre ítélt 363 310 személy közül 1946 januárja és 1948 eleje között ténylegesen 163.085 fő érkezett meg Németországba, előbb az amerikai, majd a szovjet zónába. Az ezt megelőzően már a Szovjetunióba jövételi munkára elhurcolt mintegy 64.000 fővel együtt a magyarországi németek száma mintegy 228 ezerrel csökkent.

⁴⁶ Szabad Szó 1945. április 11. „Bodor György: Hol laknak a magyarországi németek?”

⁴⁷ Romsics 1999, 282.

⁴⁸ Zinner 2004, 26.

beli tagjait. Az eljárás önkényes besorolásokra is lehetőséget adott. Mindeközben Bodor tudatosan kijátszotta, megszegte a hatályos jogszabályokat, büszkén nevezve azt „forradalmi tettnek”, amihez hivatkozási alapul szolgálhattak Kovács Imre és Gerő idézett szavai.⁴⁹ Hasonló, törvénytelen eljárás folyt más területeken is.

A törvénytelenység azonban nem csupán egyes eseményeket jellemzett. A magyarországi németekkel kapcsolatos intézkedés-sorozat egész folyamatában a klasszikus és alapvető jogelvek sorát szegték meg, a bűnösség kritériumainak esetenként eltérő és gyakran tetszőlegesen értelmezhető definiálásától, az ártatlanság vélelmének figyelmen kívül hagyásán, az eljárások kielégítő jogi szabályozásának elmaradásán, a jogorvoslati lehetőség hiányán át számos olyan kiskapu biztosításáig, melyek segítségével a hatóságok még korlátlanabban kisémmizhették az amúgy is kiszolgáltatottakat.⁵⁰

A szakirodalom már sok mindent feltárt a gyakorlati megvalósítás módszereiről. Ismerjük annak antihumánus voltát, a telepések beköltöztetését a németek házaiba, az ebből származó kényszereket és hatásukat, a máig tapasztalható, lappangó konfliktusokat. Azt, hogy a németek milyen embertelen körülmények között kényszerültek elhagyni szülőföldjüket és másokra hagyni több generáció munkája eredményeként felhalmozott javaikat. Vannak globális adataink arról, hányan távoztak Magyarországról. A korszak és a témakör kutatói összefoglalóan már megállapították, hogy a németek kitelepítésre történő kijelölésében nem politikai szerepvállalásuk, hanem birtokuk mérete játszott nagyobb szerepet, s a nagyobb birtokkal rendelkező családok földjét, házát vették el mások igényeinek kielégítése érdekében. Eddig ismert adataink szerint azonban a birtokos paraszti réteg kisebb mértékben vett részt a Volksbund szervezésében, tevékenységében és a Waffen-SS-ben, illetve annak toborzásában, mint a magyarországi németiség más rétegei. Így az eredetileg megjelölt politikai célokkal és azokat dokumentáló jogszabályokkal ellentétben nagyrészt éppen nem azokat érte sérelem, akik arra a hatalom birtokosainak definíciói szerint rászolgáltak. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a földkérdésnek döntő szerepe volt a csökkentett számban kitelepítettek körének meghatározásában.

A konkrét következményekről azonban csak mikrovizsgálatokkal alakíthatunk ki valóban pontos képet. A németek lakta falvak telekkönyvi adatainak, illetve a kitelepítettek névsorának, valamint a Volksbund-tagok, -vezetők és a Waffen-SS-be önként jelentkezettek listáinak tételes vizsgálata, a kitelepített családok birtokai nagyságának áttekintése alapján állapíthatjuk meg biztosan a fenti összefüggés helytálló voltát, illetve azt, hogy mennyiben volt általános, esetleg milyen helyi eltérésekkel érvényesült, s a helyi sajátosságok milyen okokkal magyarázhatók. Miként azt is, hogy a németektől elvett földterületek hány százalékát kobozták el a földosztás kapcsán, s milyen nagyságú területektől fosztották meg őket ezt követően, a nem sokkal később lezajló ki- és betelepítések során. Néhány település vonatkozásában készült ugyan adatfeltárás és elemzés ezekről a tényezőkről, a teljes körű, koncepciózus, egységes

⁴⁹ A részleteket lásd: Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben. Forrás, 7 (1975) 3. 70–83. és 4. 59–68.

⁵⁰ V.ö.: Bognár Tibor: Törvényesség és törvénytelenység a hazai németek elleni eljárásban a háború előtti és utáni jogalkotás tükrében. In Somogy Megye Múltjából 1990. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1990. 263–282.

vizsgálat azonban még el sem kezdődött.⁵¹ Egy további fontos problémakör szintén feltáratlan még. Nem ismerjük még a középszintű politikai vezetők konkrét tevékenységét és felelősségét, illetve a vidéki közigazgatás pontos szerepét a rendelet végrehajtásában.⁵² Az a következő évek feladata, amit csak aprólékos munkával lehet megvalósítani.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az új magyarországi hatalom az évszázadok óta halmozódó belső szociális problémát, az agrárszegénység kérdését, illetve a lakóhelyükről távozni/menekülni kényszerült magyarok ügyét — mindkét esetben ideológiai megfontolások alapján és politikai céloktól vezérelve — részben a magyar birtokos osztályok, részben azonban a magyarországi németek rovására igyekezett megoldani. Utóbbiak vonatkozásában úgy, hogy a földkérdést összekapcsolták a nemzetiségi kérdéssel, pontosabban: politikai megfontolásaiknak nemzetiségi színezetet adtak. Ezáltal a németiség politikai alapon történő kollektív elítélésén túl a kitelepítésre kijelöltek személyének kiválasztásában döntő szerepet játszott a kisajátítható javak (föld, ház, mezőgazdasági felszerelés) mennyisége. Mindez politikai és nem gazdasági célokat szolgált. Ezáltal pedig nem csak a magyarországi németekre nézve volt tragikus és igazságtalan. A fejlett mezőgazdasági kultúrával rendelkező, hatékonyan termelő német birtokos parasztok elűzése révén a mezőgazdaság teljesítőképességét is rontották, s ezzel súlyos gazdasági károkat okoztak az egész magyar társadalomnak.

⁵¹ E téren úttörő munkát végzett egy nemzetközi kutatócsoport. Lásd: Włodzimierz Borodziej – Hans Lemberg ed.: „Unsere Heimat ist uns ein fremdes Land geworden...”. Die Deutschen östlich von Oder und Neiße 1945–1950. Dokumente aus polnischen Archiven. Marburg/Lahn, 2000–2004.

⁵² Precedens értékű kezdeményezés ebben a tekintetben Krisch András munkája, aki a soproni polgármester, Fábján Lajos szerepét vizsgálja meg. Krisch András: A soproni németek kitelepítése 1946. Escort, Sopron, 2006.

„Szomorú történetek voltak ezek!”
(Gangl János)

A nemzetiségek békés együttélése

Fiedler, Weber, Sterbenz, Handler, Flandorffer, Steeg, Halvax, Bruckner, Holzmann, Steiner: csak néhány a múlt századi soproni családok közül, akik németként a magyarokkal, horvátokkal, zsidókkal békében élve tették a nyugat-magyarországi térség egyik központjává Sopront – Ödenburgot. A „boldog békeidők” elmúlását és a többnyelvű, többkultúrájú város majdani hanyatlását jelző első hajszálrepedések már az 1921-es, Sopron és környéke hovatartozásáról döntő népszavazás előtt jelentkeztek, hogy aztán mind nagyobbá válva szétzilálják a várost.

Sopron 20. századi történelmének „legsűrűbb” és egyik legfájdalmasabb időszaka volt az 1940-es évek második fele. 1944-ben deportálták a kulturális és gazdasági életben egyaránt jelentős szerepet vállaló zsidókat. Nem egészen két esztendővel később, 1946 tavaszán pedig több mint 12 ezer német elűzéséről döntöttek a hatóságok, megtörve ezzel a háborús pusztításokat súlyosan megszenvedő város fejlődését.

A jelen cikk a kiűzött soproni németeknek kíván emléket állítani; rá kíván világítani a „Vertreibung”² okaira, és választ keres arra a megkerülhetetlen kérdésre is, hogy: mindezért kit, vagy kiket terhel a felelősség? A nyugati szövetségeseket? A szovjeteket? Vagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a Szovjetunió által irányított magyar kormányt? Netalán Sopron város és vármegye vezetését?

Ahhoz, hogy valamelyest sikerüljön megérteni a kitelepítéseket, illetve az 1945 és 1946 között Sopronban uralkodó közhangulatot, vissza kell menni egészen az 1921-es népszavazásig. A levéltári adatok mellett pedig segítségül kell hívni a még elő szemtanúk, és áldozatok visszaemlékezéseit is.³ Itt mondok köszönetet Ley Imrének, aki 17 évesen a kitelepítendő listájára került, hogy később, mint munkást mentesítsék. Sokat segített visszaemlékezéseivel Gangl János, aki fiatal vasutasként volt szemtanúja a hatalom által humánusnak mondott német kitelepítéseknek. Köszönet illeti Szalay Nándornét, született Steeg Zsófiát, akit 18 évesen köteleztek kitelepülésre, hogy három hónap után kalandos úton szökjön haza. Felbecsülhetetlen értékű információval szolgált Bruckner Nándor, aki egy poncichter család gyermekeként tapasztalhatta meg a kitelepítések után is folytatódó lelki és fizikai terrort, illetve jogfosztásokat, csak azért, mert németnek született. Végül, de nem utolsó sorban köszönetet szeretnék mondani azoknak a soproniaknak, akik kapcsolataikkal és rövid visszaemlékezéseikkel segítették munkámat.

¹ A tanulmány a szerzőnek a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen írott szakdolgozata alapján készült, témavezető: Földesi Margit. (A szerk.)

² A kitelepítésekre a németek mindmáig a Vertreibung, vagyis az elűzés szót, és fogalmat használják.

³ A hiányos vagon- és mentesítési listák miatt azonban nehéz pontos számokat mondani, csak az arányokra lehet következtetni.

A fordulópont. Az 1921-es népszavazás és előzményei

Sopron az évszázadok során Nyugat-Magyarország egyik legfontosabb gazdasági és kulturális központjává vált, összekapcsolva az ott élő nemzetiségeket: magyarokat, németeket, horvátokat, zsidókat. A békés együttélésnek viszont a németekre nézve voltak – igaz jóval később jelentkező – negatívumai is. Bár 1874-ben megalapították kulturális szervezetüket, a Wirtschaftsbürger Vereint, érdekvédelem szempontjából mégsem lettek olyan szervezettek, mint a feszültségekkel sokkal inkább terhes nemzetiségi légkörben élő bánáti svábok. Ez pedig az első világháború után megbosszulta magát. Az 1910-es évek legvégén a Sopronban is kiéleződő nemzetiségi konfliktuson a kormányzat – későn tanulva a más nemzetiségekkel szemben elkövetett hibáiból – a nyugat-magyarországi németeknek adott autonómiával kívánt úrrá lenni. A frissen életre hívott Ausztria azonban magának követelte Magyarország – zömében németek által lakott – nyugati területsávját, későbbi nevén Burgenlandot, illetve a térség „fővárosának” tartott Sopront. Így a trianoni béketárgyalásokon is terítékre került a régió hovartartozásának problémája. A magyar politikai elit pedig veszni látta a várost.

A kormány úgy érezte, az 1921. december 14-ére kiírt népszavazás lehet az utolsó esélye arra, hogy legalább a magyar nép előtt emelt fővel léphessen ki az elvesztett világháborúból. Az 1920-as népszámlálási adatok – a városban élők 48%-a németnek, 48,8%-a pedig magyarnak vallotta magát, a falvak majd mindegyikében pedig a németek éltek többen – szoros eredményt jósoltak, és az sem volt elképzelhetetlen, hogy a fennmaradó 3,2 százalékban jelentős részt képviselő horvátok a nyugati szomszéd mellett voksolnak. Ilyen végeredménnyel Magyarország is számolt, mint ahogy azzal is, hogy a németiség nem lesz teljesen egységes. A városi, polgárosodott, már nyelvükben is inkább magyarnak mondható, a köztisztviselői karban vagy a hivatalokban elhelyezkedett németek mind jobban kötődtek a számukra állást és életpályát biztosító király nélküli Magyar Királysághoz. A földműveléssel, és azon belül is a szőlészettel, borászattal foglalkozó poncichterek viszont jobban megőrizték német anyanyelvüket, nemzetiségüket. A „határban” elterülő, 200-300 négyszögöles, vagy legfeljebb 2 hektáros földjeik révén napi, nemegyszer pedig rokoni kapcsolatban is voltak a „szomszédban” élőkkel.

„Reggel lovas kocsival lementek a Fertő melletti szőlőbe, ott egész nap kapáltak, és csak este jöttek haza. Akkor is először az állatokat kellett megetetni, majd utána főztek maguknak valamit. Ezért ettek a poncichterek olyan, gyorsan elkészíthető, tápláló ételeket, mint a babsterc. Amely másnap is jó volt, csak be kellett pakolni a Hammerfilternek nevezett kék kötényükbe, és kapálás közben mindig lehetett egy-egy falást enni.”⁴ „A balfi Pihenőkeresztnél volt az első pihenőjük, ahol hajnalban, amikor mentek ki a szőlőbe, megálltak reggelizni: babstercet ettek, és vizet ittak hozzá. Majd mindenki indult tovább a saját szőlőjébe.”⁵ A szőlőből azonban nem minden esetben a poncichterek készítettek bort. „Voltak fölvasárlók, főleg zsidók, mint például a Spitzerék, Pisitzek. Ők vették meg a szőlőt, majd az abból érlelt bort Svájcba exportálták vonatokon, amelyek a Déli állomásról indultak. A poncichterekkel ugyan-

⁴ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁵ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

csak üzleti kapcsolatban voltak az olyan borcézárok, mint a Graflek, Alberték, Gősiék, akik a vendéglőkben árulták a bort.”⁶

Nyelvében is sokszínű volt a város. „Sopronban, ha valamelyik fiú megszólalt, rögtön lehetett tudni, hogy hol lakik, mivel foglalkoznak a szülei. A piacon – ahova a környék falvaiból a horvátoktól kezdve a magyarokon keresztül a németekig sokan jöttek árulni – még szembetűnőbb volt ez a nyelvbéli különbség. Volt, aki Oa-nak ejtette a német Eier szót, míg mások Eie-nek mondták. Én egészen harmadik osztályig nem tudtam magyarul – igaz édesapám magyar, édesanyám viszont ágfalvi német leány volt, ezért ha németül mondtott nekem valamit, lehet hogy magyarul feleltem, vagy éppen fordítva.”⁷

A német anyanyelv, nemzetiség és kultúra ápolása azonban nem jelentett egyet az elszakadási szándékkal. Sőt! A népszavazást megelőzően egy negyven gazdából álló küldöttség kereste fel Bethlen István miniszterelnököt, akit biztosítottak hűségükről. Cserébe arra kérték a kormányfőt, hogy tartsa és tartassa be a még a dualizmus korában született, ám mindaddig „elszabotált” nemzetiségi törvényt,⁸ amely elvileg biztosította a szabad anyanyelvhasználatot, valamint a német kultúra háborítatlan ápolását az iskolákban és a közigazgatásban.⁹ Az egyetlen német nemzetiségű és anyanyelvű parlamenti képviselő, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere, Bleyer Jakab is az elcsatolás ellen agitált. Igaz hazafias beszédeivel nem biztos, hogy csak használt az ügynek.¹⁰

A népszavazást több, sokszor előre megtervezett, mégis spontánnak beállított, hazafias tüntetés előzte meg. Szeptember 8-án pedig fegyveres összetűzésre is sor került, igaz nem Sopronban, hanem a határhoz közelebb fekvő, németajkúak által lakott Ágfalván. Az utóbb már csataként emlegetett összetűzésben az elszakadást ellenző, részben az ország más részeiből is érkező felkelők egy csoportja csapott össze a Sopron felé tartó osztrák csendőrökkel.

December 14-én ilyen, konfliktusokkal terhelt légkörben járultak az urnák elé a szavazásra jogosult polgárok. A voksolás végeredménye: 15334-en Magyarországra, 8227-en pedig Ausztriára adták le a szavazócédulájukat, 502 szavazatot pedig érvénytelennek nyilvánítottak. A falvakban lakók 54,5 %-a Ausztriára voksolt (másként voksolt a magyarok által lakott Nagycenk, a horvátok lakta Kópháza és a német Fertőboz lakosága), Sopron város polgárainak 72,25 %-a azonban Magyarország mellett döntött.¹¹

⁶ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

⁷ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁸ 1868. évi 44. tc.

⁹ A törvényi kötelezettség ellenére a helyi közigazgatás szinte folyamatosan próbált kibújni ez alól. V.ö.: Tóth Imre: A németiség helye és megítélése Sopronban 1918 és 1941 között, SSz. 58 (2004), 219-241. (A továbbiakban: Tóth 2004.)

¹⁰ Spannberger, Norbert: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1944 unter Horthy und Hitler. München, 2002, R. Oldenburg Verlag. / Schriften der Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa./ 14-48., ill. Tóth Imre: A nyugat-magyarországi kérdés 1922-1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Dissertationes Sopronienses 2. Sopron, 2006. 47. o. (A továbbiakban: Tóth 2006).

¹¹ A népszavazás történetének áttekintéséhez lásd Horváth Zoltán: Civitas fidelissima, in: „Magyarok maradtunk” 1921–1996. konferencia a soproni népszavazásról. Szerk. Turbuly Éva. Sopron, 1997. 19-52.

Az eredményt azonban szinte a kezdetektől fogva másként értékelte a nemzetiségekkel a trianoni döntést követően kemény kézzel bánó magyar kormány: azokra a ponccherekre, akik nem elítélhető módon Ausztriára szavaztak, hazaárulóként tekintett. Nem sokkal később pedig már az összes némettel kibővítette a hűtlenek körét. Az államférfiak elfelejtették azt az elhanyagolhatatlan ténytet, hogy a város nem maradhatott volna Magyarországgé, ha a németek egy jelentősebb része nem szavaz Ausztria ellen.

Az 1921-es népszavazás azonban annak ellenére, hogy az első világháborút követően a győztes antant hatalmaknak a béketeremtés volt a célja, lényegében nem tartós békét, hanem hosszú, több évtizedig elhúzódó nemzetiségi ellentétet szült. Nem meglepő tehát, hogy Ausztriában bizonyos körök, majd az 1938-ban közvetlen szomszédá váló Harmadik Birodalom néhány politikusa nem vetette el a soproni „ficak” annektálásának lehetőségét. Azonban míg az előbbi így kívánta helyreállítani a megnehezített gazdasági és kommunikációs kapcsolatokat, addig Hitler már a németajkú város természetes környezetbe történő visszacsatolásáról álmodott.¹²

Burgenland létrehozásával a valamikor egységes régiót kettészakította az új, győztesek által kijelölt határ, a nyugat-magyarországi németekre nehéz idők vártak. A magyar politikai elit továbbra sem tanult a Trianonhoz vezető nemzetiségi politikájából, és megfélekedezett a még Bethlen István által tett ígéretről is. Erőteljes asszimilációba kezdett, amelyet megakadályozni ugyan nem tudott, valamelyest viszont megpróbált csillapítani a polgármester, Sopronyi-Thurner Mihály. A magyarosítási kísérleteket azonban sem Ausztria, sem a megerősödő Németország nem nézte jó szemmel.

Az (erőszakos) asszimilálás Sopronban 1921 és 1938 között

A népszavazást követően Sopron megpróbált ugyanúgy élni, mint ahogy azt a „boldog békeidőkben” tette. Továbbra is át lehetett járni dolgozni a határon, egyes házasságok is kötődtek, amelyeket csak a magyar és az osztrák államigazgatás nehezített meg némileg. A politika és a sajtó szintjén viszont már forrtak az indulatok. Míg Ausztriában hivatalosan is csalást sejtettek az eredmények hátterében, addig a magyarok egyszerűen megfélekedtek a német voksokról. Tovább erősítették a bizalmatlanságot az osztrák újságokban megjelent cikkek, és a politikusok nyilatkozatai is. Többek között ezért is helyezték rendőrségi megfigyelés alá a németnyelvű Oedenburger Zeitungot, amelynek 1923-ban – pángermán eszmék hirdetésének vádjával – a betiltását is kilátásba helyezték. A köztisztviselői kinevezések, kiténtetések, illetve jutalmak odaítélésekor bevett gyakorlattá vált a szóba került személyek 1921-ben tanúsított viselkedésének átvizsgálása is. Ha egy poncichter akár csak apró jelét mutatta az Ausztria iránti szimpátiának, azonnal nem kapott borkimérési engedélyt, ellehetetlenítve ezzel egész családjának megélhetését. Személyi ügyekben a polgármesteri hivatal, és maga a polgármester is rendszeresen igénybe vette a rendőrség információit, nem egyszer pedig a rendőrbesúgók jelentéseit. A nemzetiségi törvényben, és a 4044/1919.

¹² A kérdéstről részletesen lásd Tóth 2006.

sz. rendeletben garantált nemzetiségi és nyelvhasználati jogokat sem biztosították maradéktalanul. Például annak ellenére sem vezették németül a közgyűlési jegyzőkönyveket, hogy az akkor hatályos jogszabályok lehetővé tették ezt.¹³ Jellemző kortűnet, hogy a német anyanyelvű polgármester is ellenezte a törvény bevezetését. Állami cég alkalmazottja és köztisztviselő is csak akkor lehetett valaki, ha hajlandó volt magyarosítani vezetéknevét. Ugyancsak anyanyelv- és identitásváltásra kényszerített többeket a Vitézi Szék.¹⁴

A németeknek mégis az fájt a leginkább, hogy a sajtó mellett már az egész magyar-ság megfélemedezett arról a tényről, hogy hűségük nélkül Sopron nem maradhatott volna magyar város. A népszavazást követően feltámadó, mind agresszívabb magyarosítási kísérletekre válaszul a német szavazók az 1922-es nemzetgyűlési választásokon, a kormánypártok többszöri kérése ellenére is azt a szociáldemokrata jelöltet juttatták mandátumhoz, akinek kampánya szinte csak a német nemzetiség problémáiról szólt. A korban elfogadhatatlan, tömeges „baloldali elhajlás” háttérében viszont nem a politikai szimpátia, hanem az elhibázott, Trianon ellenére változatlan kisebbségpolitika állt.

Mivel a választásokat követően sem változott semmi, a németek új segítőtárs után néztek, akit a népszavazás eredményét mindig is megkérdőjelező Ausztria személyében véltek megtalálni. Az 1926. januárjában az osztrák kancellárhoz látogató delegáció már nem csak kérte, hanem egyenesen követelte, hogy Sopront csatolják Ausztriához.¹⁵ A tárgyalásnak mindössze egyetlen eredménye lett, a városvezetés és a felsőbb politikai körök mellett már a közvélemény is igazolva látta: 1921-ben az összes német az elcsatolást támogatta, ráadásul hozzáállásuk jótányit sem változott. A helyi német-ség egyik szellemi vezetőjének tartott Medgyesi Schwartz Alfréd – ahogy azt egyik memorandumában is kifejtette – a helyzet elfajulását a német tanyelvű iskolák beindításával, illetve nemzetiségi választókerületek felállításával vélte megakadályozhatónak, ezek a javaslatok azonban elfogadhatatlanok voltak a magyar kormány és a város hűségére oly’ büszke soproni véleményformálók számára.

A szerencsétlen és sikertelen kiütkeresések közepette biztató lépésekre is sor került. A múlt század óta tevékenykedő kultúregylet, a Wirtschaftsbürger Verein mellett 1925-ben megalakult a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesületének (Ungarlandisch Deutscher Volksbildungsverein – UDV) helyi szervezete is, amely születésétől kezdve a megoldatlan hiányosságokkal és problémákkal foglalkozott. Többször sérelmezte a korábban híres német színház elsorvasztását, a német értelmiség elmagyarosítását, és sürgette a poncichterek számára fontos szőlész-borász tanintézet felállítását. Az iskola hiánya miatt a fiatalabb gazdák továbbra csak is csak az idősebbek pincéiben rendezett ad hoc tanfolyamokon sajátíthatták el a borkészítés fortélyait.¹⁶ Az alapfokú oktatásban is hátrányt szenvedett a német-ség. Annak elle-

¹³ Ha a városi közgyűlés tagjainak 1/5-e nemzetiségi képviselő volt, akkor az adott nemzetiség nyelvén is vezetni kellett a jegyzőkönyveket. Tóth 2006. 138-139.o.

¹⁴ A Vitézi Szék csak akkor adományozott rangot és földet, ha az arra érdemesnek tartott „hazafi” magyarhűségre mind a nevében, mind a hozzáállásában megkérdőjelezhetetlen volt.

¹⁵ Tóth 2004. 226.

¹⁶ Az 1930-as évek második felében – igaz már túl későn – beindulhatott a német nyelvű mezőgazdasági tanfolyam. Az iskola viszont

nére, hogy a 4800/1923 sz. rendelet lehetővé tette a szülők szabad iskolaválasztását, mégsem volt miből választani. Menekülő útnak a két tannyelvű iskolák számítottak. „Nem volt német nyelvű iskola. Én III. osztályig olyan iskolába jártam, ahol magyar volt a bevezető nyelv, a többi tantárgyat pedig németül tanultuk. Az iskolában volt némi ellentét a magyar és a német diákok között, minket például svábbognak csúfoltak.”¹⁷

A helyzet változatlanlanságát látva Ausztria mellett immár Németország is egyre nagyobb figyelmet fordított Nyugat-Magyarországra. A szoros németországi kapcsolatokkal rendelkező Deutscher Schulverein Südmärk, és az ugyancsak németbarátnak tartott Verein für das Deutschtum im Auslande – a későbbi osztrák Volksbund – egyaránt élénk érdeklődést mutatott a szomszédban élő testvérek helyzete iránt. Az újságcikkek, és a fenti két szervezet nagygyűléseinek negatív hangneme miatt a magyar külügyminisztérium szinte állandóan tiltakozni és magyarázkodni kényszerült, próbálva tételesen cáfolni az elhangzottakat és leírtakat. Egy ilyen, a külügyet felhőborító és a németeket is kínos helyzetbe hozó nyilatkozatot tett a Burgenlandi tartományfőnök-helyettes, Ludwig Leser, aki azt találta mondani: Ausztria soha sem mond le a határ túloldalán rekedt több mint százezer németről.¹⁸

Az 1933-as nemzetiszocialista hatalomátvétel után agresszív expanzióba kezdő Német Birodalom 1938-ban megjelent a magyar határon is, ez pedig az országos politikai elitet is megrémisztette.¹⁹ A budapesti német nagykövet, Erdmannsdorf például egy a német külügyminisztérium politikai osztályvezetőjének, Weiszäckernek küldött levelében arra hívta fel Berlin figyelmét, hogy az Anschluss mind szélesebb körben – még a németek politikájával rokonszenvezők között is – azt a nézetet terjesztette el, hogy Magyarországon megjelent a pángermán eszme.²⁰

A félelem pedig rossz tanácsadó. A nemzetiségi jogok korlátozásának legalább részleges feloldása helyett Sopronban még erőteljesebb, még erőszakosabb asszimilációs politika vette kezdetét. Beindították a leventemozgalmat, az Oedenburger Zeitung pedig újra a németellenes támadások célkeresztjébe került, nem egy esetben még a Hitler-féle politika propagálásával is megvádolták. Egy, a város által készített felmérés is a magyarosítási politikája folytatására ösztönözte a polgármestert, amelynek első eredményeit büszkén tette közzé 1930-ban. Hiszen a tíz évvel korábbi felméréshez képest 1999 fővel, 14 912-re csökkent a németek száma, míg a magyar nemzetiségű lakosság 3151 fővel nőtt. Az 1936-ban megtartott főispáni felügyelet is „örömmel” alapította meg, hogy a magyarság létszáma 25 ezer főre emelkedett, amely az össznépesség durván 63 százalékát tette ki. A közigazgatás számára kedvező eredményeket viszont nem a németek elmagyarosításával, hanem magyar családok betelepülésével sikerült elérni. A nemzetiségi arányoknak kedvezett az a polgármesteri döntés is,

már csak akkor nyithatta meg a kapuit, amikor Ausztriát és Magyarországot is elérte a gazdasági világválság, és így a korábban nagy munkaerő-felszívóként működő osztrák piac megszűnt létezni. Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

¹⁷ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

¹⁸ Tóth 2004, 231.

¹⁹ 1938. március 12-én a Harmadik Birodalom egy színlelt szavazással, „békés” úton bekebelezte Ausztriát.

²⁰ A németek magyarországi politikája a titkos német diplomáciai okmányokban (1937-1942), szerk.: Bolgár Elek, Szikra Nyomda, Budapest 1950. 32–34. o.

amely megakadályozta, hogy a németajkú Bánfalva csatlakozhasson Sopronhoz.²¹ Ezt látva a soproni németiség egy újabb, végzetesnek tűnő és bizonyuló irányba indult el: a nemzeti szocialista eszme egyre népszerűbb lett a kiutat kereső poncichterek körében.

A Harmadik Birodalom agresszív Kelet-Európa politikáját látva Magyarország attól félt, hogy Hitler a határ menti németeket is befolyása alá vonja, és ez végső soron Sopron elcsatolásához vezethet. Hogy ez ne történhessen meg, Budapesten az asszimiláló politika felerősítéséről döntöttek. A törekvés azonban a várttal ellentétes eredményt hozott: az újabb nyomás alá kerülő nemzetiség még inkább befogadó táptalajává vált a nemzeti szocialista és népi német eszméknek.

A Birodalom szomszédságában. A soproni németek és a Harmadik Birodalom, 1938–1945

*„Egészen addig béke és jó viszony volt Sopronban a zsidók, a magyarok és a németek között, amíg be nem vonultak a németek Bécsbe, és Hitler nyüzsögni kezdett: akkor minden megváltozott. Szétszakadt Sopron.”*²² 1938 novemberében megalakult Budapesten a Volksbund der Deutschen in Ungarn. Fél évvel később, 1939 márciusában pedig már Sopronban és a környező településeken is megkezdte a szervezkedést – igaz egyelőre titokban. A város olyannyira fontos volt az országos lefedettségre törekvő V.D.U.-nak, hogy nemcsak körzeti központnak jelölte ki, hanem nyugat-magyarországi székhelyének is megtette, amely Pozsony, Moson, és Győr, valamint Vas és Zala vármegyék egy részét is magába foglalta. A szervezésben pedig Zwaller Adolf körzetvezető mellett²³ az az ifj. Tasch Pál jeleskedett, aki „Faust” fedőnéven az NSDAP nyugat-magyarországi informátora volt.²⁴

A soproni alapszervezet 1939. július 1-jén tartotta első hivatalos ülését a német lakosságú Harka (Harkau) melletti Himmelsthronon – Istenszékén található vendéglőben. A V.D.U. összejöveteleit később beköltöztették a Balfi utcai „Steinerház” egyik hátsó szobájába, hogy onnan egy nagy ugrást téve, a jóval impozánsabb Kossuth Lajos utcai ú.n. „Deutsches Haus” épületbe tegyék át székhelyét.²⁵ *„Állandóan föl volt lobogózva a Volksbund-ház, minden második ablaknál kilógattak egy hosszú fekete zászlót, rajta a horogkereszttel.”*²⁶

A látványos növekedéssel büszkélkedő szervezet valóságos és a nyilvántartásban szereplő taglétszáma között azonban hatalmas szakadék tátongott. Bár a németek egy részét – főleg a fiatalabb korosztályt – megszedítette a *„Ma Németország a miénk, holnap meg az egész világ!”* érzés, teljesen behálózni mégsem sikerült a szőlőnek és földnek élő poncichtereket. A Volksbund ezért, amellet, hogy folyamatosan de-

²¹ Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára (a továbbiakban: SVLt.) Polgármesteri Bizalmas iratok 1936–1940.

²² Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

²³ Bank Barbara – Óze Sándor: A „német ügy” 1945-1953. A Volksbundtól Tiszalököig, Budapest-München-Backnang 2005. 53-57. (A továbbiakban: Bank – Óze 2005)

²⁴ Tóth 2004, 237.

²⁵ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

²⁶ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

monstrálta az együvé tartozás örömét, olyan elsöre apróságnak tűnő segítségekkel próbálta tovább növelni népszerűségét, mint a szőlőműveléshez elengedhetetlen, a korban hiánycikknek számító, drága műtrágya és rézgálic juttatása. Ha valaki igényt tartott rá, akkor a tagok segítettek földje, szőlője megművelésében, fizetni azonban már a belépéssel kellett. További „vonzerőt” jelentett, hogy a szervezet, kihasználva az anyanyelvi iskola hiányát, beindította saját, német tannyelvű oktatását. Sokan tehát egyszerű praktikuzmusból – és nem a nemzeti szocialista eszmékkel való egyetértés miatt – íraták gyermeküket a Kossuth Lajos utcai iskolába, vagy éppen támogatták a Volksbund céljait.

A németektől és a birodalomtól mind jobban tartó helyi politikusok, látva a nemzetiség „ébredését”, olyan tervekkel álltak elő, mint Sopron határőr-várossá nyilvánítása, amely egyet jelentett egy nagyobb honvéd egység odatelepitésével.²⁷ Hogy a magyarok félelme mégsem volt teljesen alaptalan, azt bizonyította az az 1939 júniusában a „külföldi németek” számára rendezett gyűjtés is, amelyen a birodalmi adományozók a soproni címert ábrázoló kitűzőket is kaptak. Az ilyen, és ehhez hasonló hírek miatt Esztergomban például elterjedt, hogy Sopront elcsatolták, a polgármester pedig horogkereszt zászlót tűzött ki a városházára. Sopronyi-Thurner Mihály ezek után levélben fordult a belügyi államtitkárhoz, és arra kérte, próbáljon meg gátat szabni a hasonló rémhírek elterjedésének.²⁸ Az alsóbb fokú osztrák hatóságok sem hagytak fel a Sopronra vonatkozó követeléseikkel, és ez irányú szándékukat rendszeresen felvetették különféle informális csatornákon, nem kevés fejtörést okozva ezzel a németeknek, és akadályozva a szervezkedés kezdeti szakaszában tartó Volksbundot is.²⁹

Kitelepülés a birodalomba?

Nem egy olyan, a Birodalomban valamilyen szinten megálmodott terv látott napvilágot – például 1939 októberében –, amely a Közép- és Kelet Európában élő németek helyzetén az „anyaországba telepítéssel” („Heim ins Reich”) kívánt változtatni. A soproni németeknek azonban, bármennyire is nehéz helyzetben voltak, meg sem fordult a fejükben a szülőföld elhagyása és a kitelepülés gondolata. Ebben a helyzetben csak fokozta az ijedtséget a magyar kormány, amely a Sopron környéki német falvakból 6300 ember kitelepítésén gondolkodott.³⁰ Szavakban a helyzet „normalizálásán” fáradozott Magyarország; ennek ékes bizonyítéka az az 1939. október 25-i keltezésű főispáni levél is, amely felhívta a polgármester figyelmét: a belügyminiszter nehezményezi, hogy a hatóságok – a rendőrség és a csendőrség egyaránt – lekezelően bántanak a németekkel, akiket sváb-, vagy (Basch Ferenc népi német vezér neve után)

²⁷ A magyar honvédség a Wehrmacht-hoz és a Waffen SS-hez képest elmaradott haditechnikáját és felszereléseit, illetve a kor politikai viszonyait – Magyarország kül-, és belpolitikai kényszerpályára kerülését – figyelembe véve az ilyen és az ehhez hasonló elképzelések eleve halálra voltak ítélve.

²⁸ SVLt., Polgármesteri Bizalmas iratok 1936-1940.

²⁹ Ezt bizonyítja Basch Ferenc népi német vezér birodalmi külügyminisztériumnak írt levele is. In.: A németek magyarországi politikája a titkos német diplomáciai okmányokban (1937-1942), szerk.: Bolgár Elek, Szikra Nyomda, Budapest 1950. 66-67.

³⁰ Bank – Öze 2005.

Basch-huszárnak hívnak. Ezért felszólította a polgármestert, „hasson oda”, hogy minél kevesebb hasonló ügyről lehessen hallani.³¹

Nem tétlenkedett a bekebelezett Ausztriában az NSDAP Niederdonau tartományi hivatala sem, amely részletes jelentést készített a Sopronban és környékén uralkodó közhangulatról. A „*Lage des Deutschtum(es)*” címet viselő dokumentum a nyugat-magyarországi németekre leselkedő legnagyobb veszélynek a magyarok töretlen asszimilációs törekvéseit látta. A beszámoló rámutatott arra is, hogy bár a magyar törvények lehetővé teszik, de Sopronban mégsem biztosítják nemhogy a közép-, de még az alapfokú német nyelvű oktatást sem, ezért veszélybe került a németiség identitása, és anyanyelve. A jelentés tartalmazott még egy furcsa, a kisebbségként élő testvérek iránti aggodalmat kevésbé tükröző megjegyzést is. Arra hívta fel figyelmet, hogy a városba egyre több magyar települ be, és veszi el a németek állását, amiért is azok kénytelenek Németország ausztriai területein munkát keresni, rontva ezzel a Birodalom munkanélküliségi mutatóit. „*Nehéz volt az élet, ezért már 1935-től kezdve sokan mentek ki Németországba dolgozni, és hozták be a jólétet szimbolizáló, nagy népszerűségnek örvendő Wanderer és Sachs kismotorokat.*”³²

A jelentéssel szinte egyidőben kezdett Wehrmacht- és SS-katonák számára gyűjtésbe a németajkú településeken egy meg nem nevezett szervezet. Az akciót azonban „elfelejtették” bejelenteni a Belügyminisztériumnak, megszegve ezzel a 6.189/1923 BM. rendeletben foglaltakat. A tárcza ezért levélben szólította fel az érintett települések első embereit – így Sopron polgármesterét is –, hogy akadályozzák meg a hasonló, engedély nélküli gyűjtéseket, habár hivatalosan nem találtak a városban esetleg folyó adakozásra utaló nyomokat.³³

Sorra születtek a rendőrségi jelentések – a legtöbb esetben negatív végkicsengéssel – már nemcsak a vendéglő-tulajdonosok és a poncichterek nemzethűségéről, hanem minden gyanúsnak mondott német polgárról. Arra is adódott példa, hogy egy német család csak azt követően vásárolhatta meg a kiszemelt ingatlant, hogy a polgármester kikérte a rendőrkapitány véleményét nemzethűségükről és politikai megbízhatóságukról. Előfordult olyan eset is, hogy valakit azért bocsátottak el felsőbb utasításra az állásából, mert jelét adta a Volksbund iránti szimpátiának. Ez történt a város idegenforgalmi irodájának egyik dolgozójával is, akit többször láttak a V.D.U. összejövetelein, ezért 1941. júniusában – fél évvel a polgármesternek címzett titkos jelentés kézhezvétele után – elküldték az irodából.³⁴ Ugyancsak a városi rendőrkapitányon múlt, hogy kit lehetett honosítani, és ki az, aki örökre lemondhat arról, hogy meg- vagy visszakapja a magyar állampolgárságot.³⁵

A rendőrségi nyomás és az egységes német birodalom megteremtéséről vizionáló hitleri tervek két tűz közé szorították a soproni németeket. Bár a kitelepítések és a régió birodalomhoz csatolása megmaradt elméleti szinten, az ellentétek tovább

³¹ SL. SVLT. Polgármesteri Bizalmas iratok 1936-1940.

³² Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

³³ SL. SVLT. Polgármesteri Bizalmas iratok 1941-1945.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

éleződtek a nemzetiségek között. A Nyugat-Magyarorszáért folytatott „harcból” a kormány sem maradhatott ki: Gróf Teleki Pál miniszterelnök támogatásával 1940-ben nemzetnevelő előadás-sorozat indult, amelynek egyik székhelyeül éppen a „leghűségesebb várost” szemelték ki.

Az 1940-es nemzetiségi szerződés és az 1941-es népszámlálás hatásai Sopronban

Az 1940. augusztus 30-án Bécsben gróf Csáky István magyar és Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter kézjeggyével ellátott, a kisebbségi jogok biztosításának látszatát keltő, feladatokkal döntően a magyar felet megterhelő szerződés ratifikálása után Sopronban új erőre kapott a Volksbund, olyannyira, hogy „fénykorában” több ezer fős szervezetté duzzadt. Az adatokat viszont érdemes óvatosan kezelni, sokszor azt is a tagjegyzékbe vették, aki egy közös vacsorára vagy kulturális programra elment. Ha egy, a beléptetésre kiszemelt gazdálkodónál az „ajándékokkal” sem sikerült elérni a kívánt hatást, akkor pénzzel próbálták meggyőzni. Volt, hogy ez sem vezetett eredményre, ekkor következett az illető anyagi ellehetetlenítése. Előfordult, hogy az illetőt a tudta nélkül jegyzékbe vették. Egy mezőgazdasági gép- és alkatrészkereskedőt – miután többszöri unszolásra is nemet mondott – anyagi ellehetetlenítéssel fenyegetett meg, majd tett tönkre a V.D.U.³⁶

Az 1946-os német kitelepítés szempontjából nagy jelentőséggel bír az 1941-es népszámlálás. A januári „összeírással” egyetlen célja volt a Teleki-kormánynak: valós képet kapni a bécsi döntések következtében megnagyobbodott Magyarország etnikai viszonyairól, hogy egy esetleges háború utáni béketárgyaláson statisztikai adatokkal lehessen érvelni egy-egy visszacsatolás jogossága mellett. A kormányfő mindenkitől elvárta, hogy a kérdésekre őszintén válaszoljon. *„Nem akarunk papírmagyarokat”* – írta a Központi Statisztikai Hivatalnak küldött titkos utasításában.³⁷

Sopron vármegye 144 ezer lakosa – Sopron nélküli adat – közül 12 071 polgár vallotta magát német anyanyelvűnek. Közülük 10 063-an német, míg 2008-an a magyar nemzetiséget jelölték be. Sopron 42 255 lakója közül 12 633 ember nyilatkozott úgy, hogy német anyanyelvű, 7698-an pedig német nemzetiségűnek is vallották magukat.

„A '41-es népszámláláskor természetes volt, hogy mindenki megvallotta a nemzetiségét. A polgári, gazdálkodó családok büszkék voltak németiségükre, múltjukra: arra hogy még Mária Terézia uralkodása idején érkeztek Bajorországból.”³⁸ „Mi is magyarok voltunk, csak '41-ben édesanyám és én német anyanyelvűnek vallottuk magunkat, hiszen nekem még a bizonyítványaimba – az elemibe és a polgáriba – is az volt beírva, hogy német anyanyelvű.”³⁹ „Aki úgy érezte, német anyanyelvű, az őszintén

³⁶ Az iparos 1946-ban felkerült a kitelepítésre kötelezettek közé. SL. SVLT. XXIV/1. Soproni Kitelepítési és Telepítési Bizottság iratai, 28. doboz.

³⁷ Bank – Óze 2005, 14-15.

³⁸ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30. [Ez Sopron esetében nem helytálló, mert ide jóval régebb óta, gyakorlatilag a 13. század végétől települtek be németek, és nem volt olyan népesség-vesztés, mint az ország többi részén, ahol Mária Terézia korában valóban tömeges betelepítések történtek. – *A szerk.*]

³⁹ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

megvallotta. *Én még mindig úgy érzem, hogy az anyanyelvem német.*⁴⁰ A német nemzetiségűek aránya Sopronban a népszámlálás szerint 17,4 % volt.

A '40-es német-magyar megállapodás (a Bécsi Népcsoport Egyezmény) ellenére azonban nem, vagy csak nagyon lassan következett be némi változás a nemzetiségi politikában. Az NSDAP-nak például az arra vonatkozó kérelmét, hogy a Reichenhaller Bauerntheater 1941. április 29-én Sopronban előadhassa „*Das sündige Dorf*” című darabját, már a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium utasította el azzal az indokkal: későn jelezte a szándékát. Mint ahogy az is a tárcától függött, hogy a fővárosban székelő Német Tudományos Intézet tarthat-e nyelvtanfolyamot Sopronban.⁴¹ Akadtak azonban pozitív példák: 1941. június 8-i levelében a főispán nyomatékosan hívta fel a polgármester figyelmét, a 1924. évi II. tc. és a 7500/1924 M.E. számú rendeletre, amely megkövetelte, hogy azokon a településeken, ahol nemzetiségek élnek, kötelező a hivatalnokoknak beszélni azok nyelvét. Sopron – annak ellenére, hogy továbbra is jelentős mértékben németajkú város volt – nem tett eleget a törvényi kötelezettségnek. A vármegye első embere egy év haladékot adott a köztisztviselőknek arra, hogy megfelelő szinten elsajátítsák a németet. A polgármesternek pedig a nyelvtanulás módszereiről, és eredményességéről minden év januárjában és júniusában tájékoztatást kellett küldenie.⁴² Miközben civil téren, ahogy a fenti példák is mutatják, Magyarország próbált némi ellenállást mutatni a német nyomással szemben, addig a katonai együttműködésekben már engedékenyebbnek bizonyult.

A Waffen-SS-„toborzások”

A német és a magyar kormány között 1943. májusában megújított szerződés értelmében a Waffen-SS folytathatta a német anyanyelvű, és/vagy német nemzetiségű, 1908 és 1925 között született magyar állampolgárok körében a toborzást. A kiválasztottak – ekkor még csak a megfelelően magas, hibátlan fizikumú fiatalok léphettek be az Waffen-SS-be – azonnal német állampolgárok lettek, és több hónapos kiképzés után rögtön valamelyik fronton találták magukat. A családtagok viszont még csak ígéretet kaptak a birodalmi állampolgárságra. A német hadsereg elit alakulataként számon tartott Waffen-SS-hez a lelkesedés, ha nem is tömegesen, de nagy számban hajtotta a fiatalokat.⁴³ Megjegyzendő azonban, hogy míg az első két sorozás önkéntes volt, a harmadik alkalommal azonban már nem volt választásuk az érintetteknek, ezt azonban a kitelepítendőők listájának összeállításánál nem vették figyelembe.

„Inkább a fiatalok léptek be SS-nek, lelkesek voltak, hogy majd ők megmutatják, hogyan is kell harcolni.”⁴⁴ „1942-43 körül csúcsosodott a Volksbund népszerűsége, a korosztályomból, és az osztálytársaim közül sokan elmentek SS-nek. (...) Elszántak

⁴⁰ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

⁴¹ SL. SVLt. Polgármesteri Bizalmas iratok 1941-1945.

⁴² Uo.

⁴³ Az eszme mellett persze a végső győzelem jutalmául ígért földek is nagy vonzerőt jelentettek. Szalay Nándorné visszaemlékezése. Sopron 2005. október 21.

⁴⁴ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

voltak és lelkesek.”⁴⁵ „Főleg a fiatalság ment az SS-be, a háború végén azonban már vitték a tizenéveseket. A németek egy része ide húzott, a másik meg oda. Ezért született a sorozások alatt az az ének is, amelyik így szól: *Der Horthy braucht zu idioten zum Hitler bracht verein.*”⁴⁶ A toborzások megosztották a németiséget: akik nem értettek egyet a népi német érzéssel, azok egyszerűen felcserélték a diktátor és a kormányzó nevét. Sokan tettek így: a Harkáról bevonuló férfiak közül többen a II. magyar hadsereg soraiban vesztek oda Voronyezsnél.⁴⁷

A német nagyvárosokat sújtó, egyre szaporodó szövetséges bombázások miatt a Volksbund-házban működő iskola kibővült egy vesztfáliai tanintézettel, illetve annak Hitler Jugend-ben „szolgáló” diákjaival, és nevelőikkel. A leendő katonák biztonságba helyezése mellett az áttelepülésnek még egy célja lehetett: demonstrálni a soproni német fiataloknak az összetartozás felemelő érzését. Ennek – bár sok ifjú, köztük a majdani kommunista városi párttitkár is részt vett, – éppen az ellenkezője vált valóra: a helyi és a vesztfáliai diákok között szinte mindennapossá váltak az apróbb, nem egyszer viszont rendőrségi ügyvé fajuló súrlódások.⁴⁸

Az 1944. március 19-én hajnalban elsőként Sopronba bevonuló német csapatok sokkolták az ébredező várost. „*Mindenki meglepődött, mert elég komoly erővel jelentek meg. Mi a laktanyával szemben laktunk. Így szemtanúi voltunk annak, hogy a németeket nem engedik be a honvédek. Erre azok állig felfegyverezve, dzsipekkel és motorokkal egyszerűen körbevették az épületet. Az egyik kocsiból pedig kiszállt egy magas, ősz hajú tiszt, aki bement tárgyalni. Egy óra múlva kinyíltak a kapuk, és beengedték őket.*”⁴⁹

A barátként beengedett alakulatokat a magyarok félelemmel, a németek pedig felemásan fogadták: a poncichterek lakta Újteleki utcában például pogácsával és borral üdvözölték a katonákat. „*Nagyon kemények, és fegyelmezettek voltak, rendezett sorokban vonultak be. A németek pedig szeretettel fogadták őket.*”⁵⁰

A lelkesedés egészen a már említett, 1944-ben történt kényszersorozás megkezdéséig tartott, ekkor már vitték a tizenéves kamasz fiúkat és idősebb férfiakat is az SS-be, hogy kiképzés nélkül vessék be a Budapestért folytatott, vagy a Felvidéken folyó harcokba.⁵¹ „*Az egyik ipari tanonciskolai osztálytársam azon kevés SS-ek egyike volt, aki élve visszatért. Ő mesélte, hogy a felvidéki harcokban úgy lőtték ki a németeket a túlerőben lévő oroszok, mint ahogy a vadászon szokták a nyulakat.*”⁵²

A soproni zsidóság gettóba zárása, majd deportálása sem váratott sokat magára, őket a két soproni pályaudvar valamelyikén vagonírozták be, és indították útnak a koncentrációs táborok felé. A „halálvonatokat” 1885 főt szállítottak el Auschwitzba,

⁴⁵ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

⁴⁶ „Horthynak az idioták kellene, míg Hitler egyesít.” Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁴⁷ Schindler, Andreas: Harkau, mein Heimatdorf, Die Geschichte eines Deutschen Bauerndorfes in Westungarn, Sinsheim, 1987. (A továbbiakban: Schindler 1987).

⁴⁸ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁴⁹ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron, 2005. november 1.

⁵⁰ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

⁵¹ A kitelepítési listákra a kényszersorozottak is felkerültek, mégpedig családostul.

⁵² Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

ahonnan 1600-án már soha nem tértek vissza.⁵³ A gettó, és a vasúti kocsik őrzésében részt vettek a Sopronból bevonult és bevonultatott SS-ek és zsidóőrök is. *„A fiatalok több esetben úgy mentek el zsidóőrnek, hogy odarendelték őket. Az apámat az utolsó percben, 1945-ben vitték el katonának, nem törődött ő azzal, hogy ki kivel háborúzott. Bevitték, és mivel már nem volt más egyenruha, beöltöztették SS-nek, majd elvitték zsidóőrnek. Soha nem beszélt erről senkinek.”*⁵⁴

A Vörös Hadsereg gyors előrenyomulása előbb soproni, majd a határhoz még közelebb fekvő brennbergbányai száműzetésre kényszerítette a nemzetvezetőt, Szálasi Ferencet, miközben Sopron is megismerhette a bombázások borzalmait. Sopront több nagy erejű légitámadás érte – a legborzalmasabb és egyben a legtöbb áldozatot követelő 1944. december 6-án volt. Harka mellett megkezdődött a keleti határ páncélfalának⁵⁵ nevezett 3 méter mély és 6 méter széles árokrendszer kiásatása a végletekig kimerült munkaszolgálatosokkal, akiket a német falu lakossága az örök segítségével többször látott el titokban élelmiszerral és vízzel.⁵⁶

A szovjetek közeledtének hírére – eleinte szervezeten – megkezdődött a menekülés. A tisztviselőknél előre jelezniük kellett, hogy hány családtagjukkal és mekkora csomaggal kívánnak ideiglenesen áttelepülni a Birodalomba. 284 hivatalnok és családtagja kérte, illetve kapta meg a meneküléshez szükséges német okmányokat. Sopron közigazgatás nélkül maradt.⁵⁷ A szovjettől való félelmet a nők megerőszkolásáról, illetve a férfiak kényszermunkára hurcolásáról szóló hírek mellett, azokat kihasználva a propaganda tovább fokozta. *„Soha sem felejttem el: a Sopron ütőerének számító Várkerületen egy nagy kirakati kalitkában ült egy Sztálint imitáló bábu, amely hosszú ujjával „hívogatta” a járőrelőket: Gyere csak, gyere csak! Mögéje pedig azt írták ki, Szibéria.”*⁵⁸

A senki földje

A németek lakta utcák is felbolydultak, sokan csomagolni kezdtek, és ha ideiglenesen is, de elhagyták otthonaikat. *„Az oroszoktól való félelmükben főleg azok menekültek, akik a Volksbundhoz tartoztak. Akadtak azonban olyanok is, akik félték, és ezért döntöttek úgy, hogy ideiglenesen elmennek. Az ilyenek hamarosan vissza is jöttek.”*⁵⁹ *„1945-ben amikor mindenki menekült, elment a németek egy része is. Én is elindultam, de nem jutottam tovább, mint az utca vége, mert láttam, hogy édesanyám nem jön, nem hagyja itthon egyedül öreg szüleit, apám meg valahol hadifogságban volt. Az utca végéig jutottam, ahol elsírtam magam, és feltettem a kérdést: hogyha én elmegeyek, akkor mi lesz?”*⁶⁰

⁵³ Németh Alajos, Sopron könnyes-véres dátumai, Soproni Városszépítő Egyesület, Sopron 1993. (a továbbiakban: Németh 1993), lásd továbbá Horváth Zoltán: Soprontól Auschwitzig. A nyugat- és dél-dunántúli zsidóság deportálásának terve. SSz. 49 (1995) 38-46 c. tanulmányát, valamint a SSz. ezen számának több más írását.

⁵⁴ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron, 2005. november 1.

⁵⁵ Panzerwall an der Ostgrenze des Reiches

⁵⁶ Schindler 1987.

⁵⁷ SL. SVLt. Polgármesteri Bizalmas iratok 1941-1945.

⁵⁸ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁵⁹ Bruckner Nándor visszaemlékezése, Sopron 2005. november 1.

⁶⁰ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

A soproni, vagy környékbeli születésű Waffen-SS katonák pedig már az alakulatokkal nyugatra menekültek, és legtöbbször soha nem tértek vissza. *„Nem mertek hazajönni, mert beégették a kezükbe a vércsoportjukat, ezért félték a majdan felálló katonai bizottságoktól. Aki mégis visszajött, az is kivágta bicskával a tetoválását, ugyanis a baloldal már munkálkodott.”*⁶¹

Egyes települések – mint a már sokat emlegetett Harka, ahol 1945. március 29-én aktivizáltak – saját, a Wehrmacht segítségével összeállított evakuálási tervvel rendelkeztek. A harkaiak nagy része, 476 fő, az oroszoktól való félelmében szekereken, és katonai járműveken elhagyta otthonát. A karaván több napos vándorlás után érkezett meg az ausztriai Frankenauba, ahol május elsején jelentek meg az első amerikai katonák.

Akik mégis a maradás mellett döntöttek – főleg az idősebbek, mert nem tudták elhagyni az életüket jelentő portát – az erdőben és a szőlőkben kerestek menedéket. Viszonylag alacsony volt az öngyilkosok száma: a háború végóráiban a szovjetektől való félelmükben 30-an vetettek önkezükkel véget életüknek. Köztük egy hattagú család, amelynek tagjai március 31-e és április 1-je között akasztották fel magukat és gyermekeiket a padláson. Egy házaspár pedig azért lett öngyilkos, mert fiúk SS századosként szolgált.⁶²

A közelgő Vörös Hadsereg viselkedéséről érkező hírek miatt a főispán elrendelte minden, az oroszok által már megszállt területről érkező menekült kikérdezését, így próbálva megakadályozni a megakadályozhatatlant: a rémhírterjesztést.⁶³ Amennyire félték a civilek a részeg, erőszakoskodó oroszoktól, annyira tartottak az alakulatukról leszakadó, magányos, eltévedt, ideges német katonáktól is, akik, hogy megkönnyítsék a menekülést, eldobálták egyenruháikat, amelyekből egy egész kupac feküdt a színház előtti Petőfi téren.⁶⁴ A visszavonuló egységekben voltak helybeliek is, akik hazafelé siettek. Ezt tette azt az a fürstenfeldi születésű katona is, akit szovjetek értek be a brennbergi úton, és lőttek agyon pár kilométerre az otthonától.⁶⁵

A város napokra a senki földjévé vált. A kivonuló nyilas és német egységek, amit lehetett, magukkal vittek, a fosztogatást pedig a város ellenőrizetlenül maradt lakossága folytatta. A legnagyobb kincset az élelmiszer jelentette, amelynek beszerzése egyre nehezebbé vált. A civilek visszahúzódtak a pincékbe, és ott várták, hogy bevonuljanak az orosz csapatok.

1945. március 31-én, egyes visszaemlékezések szerint viszont csak április elején érkeztek meg Sopronba az első megszálló-felszabadító szovjet katonák, akik szinte azonnal megkezdték a munkaképes férfiak összefogdosását. *„Az első éjszaka, mikor bejöttek az oroszok, az anyósomnál voltunk. Oda is bezörgettek éjfél tájban a ruszlik, és elvittek árkot ásni, valahova a szőlőkbe. Az egyik pillanatban, amikor levegőt kaptam – nem volt egy katona sem a közelemben – meglógtam, és kerülő úton hazaszöktem.”*⁶⁶

⁶¹ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

⁶² Németh 1993, 167.

⁶³ SL. SVLt. Polgármesteri Bizalmas iratok 1941-1945.

⁶⁴ Németh 1993, 126.

⁶⁵ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁶⁶ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

Több százra tehető a megbecstelenített lányok, asszonyok száma. Az erőszakoskodások áldozatainak a jelképe lehet az a 18 éves lány, akit édesapja a padláson bújtatott el, az oda vezető utat pedig álcázni próbálta. *„Igen szép lány volt. Valaki elárulhatta a részeg oroszoknak, hogy lányt bújtatnak a padláson, mert egész éjszaka hallottuk a sikítást. Másnap találkoztunk a szegény gyermek apjával, aki sírva mesélte, hogy a katonák megerőszkolták a lányát.”*⁶⁷

Mindennapossá váltak a betörések, a bombázásokat átvészelt lakásokból előszeretettel gyűjtötték össze az órákat. *„A vekkert szinte az összes családban felhúzták. Ezt azonban nem tudta az az orosz, amelyik egy egész zsáknyi órával büszkélkedhetett egészen addig, amíg valamelyik csörögni nem kezdett. Attól annyira megijedt, hogy földre dobva a málháját szitává lőtte azt.”*⁶⁸ Az idősebb, nem egyszer vallásos oroszok valamivel civilizáltabban viselkedtek, mint a birodalom belső területeiről érkezett fiatal, rosszul felszerelt és agyonhajtott közlegények.

Elterjedt az oroszok alkohol iránti vonzódásának is a híre, ezért a gazdák vagy elásták a hordókat, vagy egyszerűen kifolyatták a bort. Akik mégis úgy döntöttek, hogy a nem öntik ki, nemcsak a saját, hanem családjuk életét is veszélybe sodorhatták. *„Az anyósomnál majdnem három hónapig sikerült titokban megőrizni a bort. Aztán egy vasutas elárulta, és odavezette az oroszokat. Egy szakasz katona kigurította a hordókat, rárakták egy teherautóra, majd lepecsételték a pincét, hogy később visszajönnék a maradékért. Miután elmentek, fogtam, feltörtem a pecsétet, kiütöttem a hordókat, és aztán a családdal együtt elmentünk. Másnap, amikor visszajöttek, térdig jártak a borban. Ha megfognak, agyonlőttek volna a családommal együtt.”*⁶⁹

A beérkező szovjet egységekben magyarok is szolgáltak. *„Éhesek voltunk, ezért a környékbeli gyümölcsösöket dézsmáltuk. Mindig hárman-négyen mentünk, mindegyikünk választott egy-egy fát vagy ágat. Egy alkalommal a tőlem jóval meszebb csemegéző barátom átkiabált, hogy ne csak magamnak szedjek, hanem annak is, aki segít enni. Kérdeztem, miért ki az? Erre visszakiabált, hogy egy orosz áll a fám alatt. Erre egy heccelős mondókéval válaszoltam. Majd ettünk tovább, és mindenfélét kiabáltunk egymásnak. Mivel csak állt és várt a fám alatt az orosz, gondoltam, rázok neki is egy kevés gyümölcsöt. Amikor jóllakott, akkor tiszta magyarsággal megkérdezte, melyikünk kiabálta a mondókát? No, erre másztunk is gyorsan, egyszerre fölfelé, és közben ismételtük, hogy nem én, nem én. Ez annyira felidegesítette a sebesült katonát, hogy megfenyegetett minket, ha nem jövünk le, akkor lelő minket. Ekkor bevallottam, hogy én voltam, közben pedig arra gondoltam, tudok olyan gyorsan futni, hogy elmeneküljek. Amint leértem az alsó ágra ugrottam is, de megcsúsztam, és ezt kihasználva akkora pofont adott az orosz bal kézzel, hogy azt hittem elszédülök. Majd rám ordított: hogy merem azt mondani egy felszabadító vöröskatonának, amit kiabáltam. Ezután elballagott, mi meg féltünk, és elkezdtünk futni, mert ki tudja, mit művel, ha beiszik és visszajön.”*⁷⁰

⁶⁷ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

⁶⁸ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁶⁹ Gangl János visszaemlékezése, Sopron 2005. október 30.

⁷⁰ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

„Velünk szembe egy orosz őrnagyot és egész családját szállásolták be. A fia állandóan bokszolni akart, egyszer neki is álltunk verekedni, amely annyira elfajult, hogy az ajtófélfához támasztott fejsze után nyúltam, hogy agyoncsapjam az orosz fiút. Nagybátyám állított le. Mindezt látta a tiszt csicskása is, aki este, amikor beivott, átjött és végigzúzta az összes ablakot az udvarban. Amikor belépett a konyhánkba, szegény nagyapám állt közénk, mert az orosz bajonettel a kezében át akart ölelni. Uzsgyi rohantam ki, és futottam át másik nagyszüleimhez. Akik nehezen nyitottak kaput, mert akkoriban az oroszától való félelmében mindenki bezárkózott.”⁷¹

A vörös katonák bosszúja elérte a Kossuth Lajos utcai Volksbund házat is, amelyet feldúltak, az iratokat – taglistát, és más a későbbiekben még értékesnek bizonyuló dokumentumot – pedig egyszerűen a latrinagödörbe szórták. A pusztítás mértékét elsőként Sopron főlevéltárosa, Házi Jenő tapasztalhatta meg, aki a potsdami konferencián elhangzottakat magyarra fordítva rájött az ott őrzött listák értékére. Ezért a Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet két pedagógusával együtt megkezdte a fellelhető és még használható dokumentumok összegyűjtését és megtisztítását. Az önkéntes munka nem sokkal később kötelezővé vált, 1945 áprilisában Házi Jenőt hivatalosan is megbízták a Volksbund-iratok rendezésével és őrzésével.

Nyárra mind több menekült tért haza, '46 első hónapjaiban pedig az amerikai fogóságba került honvédek egy része is hazaérkezett. Sopronba lassan visszatért az élet, megkezdődött a romeltakarítás, valamint a háborús károkat elszenvedett szőlők rendbetétele, nem egy esetben újratelepítése. A földreform-rendelet – amelyre hivatkozva megkezdték a kiválasztott földek elkobzását – viszont már sejtetett valamit abból, ami a németekre várt. 1945. szeptemberében a Sopron vármegyében elkobzott földek – köztük a volksbundista, vagy annak vélt gazdák földjeivel – nagysága elérte a 3480 kataszteri holdat. Az 1945. novemberi választásokon Sopronban és a vármegyében is az a Kisgazda Párt nyert, amelyik radikálisan, és gyorsan, a várható következmények felmérése nélkül kívánta megoldani a német kérdést. Így tett az április 20-án munkába álló új főispán, Hám Tibor is, aki nem volt tisztában sem a régió nemzetiség és gazdasági viszonyaival, sem annak történelmével. Már az első hivatali napján át akarta hajtani a határon az összes németet, nem kis megdöbbenést váltva ki a soproniakból.⁷² Az események tragikus alakulása azonban végső soron nem helyi szinten dőlt el.⁷³

⁷¹ Ley Imre visszaemlékezése, Sopron 2005. február 13.

⁷² Házi Jenő emlékiratai. SL. SVLT. XXIV/1. Soproni Kitelepítési és Telepítési Bizottság iratai 1945-1948, 28. doboz.

⁷³ Az események további alakulásáról ld. Krisch András: A soproni németek kitelepítése. Az elűzés négy hete. SSz. 60 (2006) 116-132.

A soproni németek 1946 tavaszi elűzése óta hatvan év telt el. Mivel hatvan év nagy idő egy ember életében, elérkeztünk ahhoz a pillanathoz, amikor az eseményeket gyerekként, fiatakként átélő szemtanúk idősek lettek. Az emlékeiket meg kell örökíteni, és már az utolsó pillanatban vagyunk ahhoz, hogy az általuk átélteket az utókor számára megőrizhessük. Ők az utolsó tagjai egy olyan generációnak, amelyik még láthatta azt a Sopront, azt a kétnyelvű várost, amelyet a fiatalabbak már csak a történelemkönyvek lapjairól ismerhetnek – ha ismernek. Hatvan évvel ezelőtt az a város eltűnt, az a város megváltozott. A 20. század emberek millióinak jelentett menekülést, elűzést, kitelepítést. Ebbe a folyamatba illeszkedik bele 1945-1946 során több ezer soproni exodusa is.

A történelem kutatásában az írott forrásokat, dokumentumokat a szemtanúk visszaemlékezései fontos adalékokkal egészítik ki, hiszen ugyanazt az eseményt minden ember másképpen élte meg. Így van és volt ez a kitelepítéssel is. Másképpen látta a történéseket az, aki szemtanúként búcsúzott el a szomszédoktól, rokonoktól, hiszen sejtette, hogy ő már maradhat. Másképpen élte meg az, aki napokat töltött a marhavagonban. Másképpen élte meg az a gyerek, aki bár Sopronban maradhatott, elvesztette összes barátját. Másképpen élte meg az is, akinek családja az önkéntes menekülést választotta, majd Németországban találkozott a később kitelepített rokonokkal. Egy közös van bennük, amikor a kitelepítés pillanatairól, az induló szerelvényről, a búcsúról beszélnek, mindegyikük hangja elcsuklik, elérékenyülnek. Nehéz időknél voltak szemtanúi. Az írás igyekszik ezekből a pillanatokból néhányat visszaadni az olvasónak.

Az alábbi összeállításban olyan szemtanúkat szólaltatok meg, akik más-más szemszögből látták az 1946 tavaszi, illetve részben az azt megelőző és követő eseményeket. Így megismerhetjük azok sorsát, akik már 1945-ben önként elhagyták Sopront, a menekülést választották a front elől és a kitelepített rokonokkal Németországban találkoztak, majd sikerült a visszatérés Sopronba. Van a visszaemlékezők között olyan szemtanú is, akit a kitelepítés közvetlenül nem érintett, de olyan kitelepített is, aki új otthonra lelt Németországban, illetve olyan, akinek sikerült a visszatérés, a haza szökés.

Az interjúk közreadása során az alábbi közlési módszert követtem: Az interjú készítő kérdései monogram nélkül, az összes interjúban kurzív szedéssel található. Az interjú alanyok nevét, a születési évet és az interjú készítés dátumait az adott interjú előtt kiemelten közlöm. 1946-ban és jelenleg is mindannyian soproni lakosok, kivéve Schwartz Alfred, aki jelenleg schwaigi lakos. Modrián Jánosné az önkéntes menekülést megelőzően 1945-ig volt soproni lakos. A felvételek helyszíne minden esetben Sopron.

Ringhofer Mária (1939), 2005. augusztus 28.

Hogyan érintette a családot a kitelepítés?

Arra emlékszem, hogy szüleim és nagyszüleim előttem, mint kisgyerek előtt semmit nem beszéltek a kitelepítéssel kapcsolatban. Nagypapa a kitelepítés előtti napokban megfogta a kezemet, átvitt a pincéjébe. Ott folyt a bor a földön, mind a 180 hl-t megcsapolta és kifolyatta, azt mondta: látod, ha én nem ihattok belőle, akkor más sem. Ekkor én nagyon elkezdtem sírni. Ezt követően arra emlékszem, hogy kinn álltunk a vasútállomáson, ahol mindenki nagyon komor volt. Én, mint gyerek a vasúti kocsiban mindig egy fapadon aludtam, nagy volt a tolongás, mindenki nagyon ideges volt, aztán elindult a vonat. Nem tudtuk, hogy merre, hová megyünk, a bátrabbak útközben kiszálltak érdeklődni. Mindig megmondták, hogy körülbelül meddig áll a vonat. Egy ilyen alkalommal a Zettl nagymamám látott egy házat és kiszállt, elment megkérdezni, hogy hol vagyunk. Igen ám, de közben elindult a szerelvény, és a nagymama ottmaradt. Egy sínautóval visszamentek érte, szerencsére megtalálták. Útközben tudtunk vizet szerezni, élelmet pedig vittünk magunkkal. Anyám húst süített le, hogy az út során ne romoljon meg. Amikor Ulmba érkeztünk, egy lágerba raktak minket, ami eredetileg egy rettenetes nagy kaszárnya volt, ahol az ellátás elég jó volt. Egy teremben legalább 300-an voltunk. Anyám mindig mozgott, mindig érdeklődött, próbált információkat szerezni. Az egyik amerikai katona beszélt is németül. Ahányszor kimentünk, illetve mikor visszajöttünk, mindig lefújtak minket a DDT porral, így mindenki csupa por volt. Itt voltunk kb. három hétig, majd szekérrel falvakba vittek minket, valószínű erre a helyi lakosoknak kötelező volt minket befogadni. Egy kis faluba, egy idős kovácsmesterhez kerültünk, akit már nem vittek el katonának, ő volt a családban az egyetlen férfi. Kezdetben nem örültek nekünk, idegenkedtek tőlünk, de ez aztán megváltozott. Sok földjük és tehenük volt. A tehenistálló feletti roskadozó félben lévő szobába kerültünk, ahol a szalmazsák tele volt egerekkel, anyu első dolga volt kiirtani őket. Nekem, mint vézna leánykának, minden reggel meg kellett innom a tehenétejet, mert ez a gyerek nagyon sovány – mondták a szállásadóink. 1946 májusában kerültünk oda és augusztusban jöttünk haza.

Miért döntöttek a hazajövetel, a hazaszökés mellett?

Hazajöttünk, mert apám, mint magyar katona angol fogságba esett, és sikerült utánunk jönnie Németországba. Apám a nagynénimtől tudta meg, hogy Ulm mellett vagyunk Schalkstettenben. Eredetileg nagynénim családja is a listán volt, de mivel nagybátyám a postán altisztként dolgozott, mentesítették őket, valahogy sikerült elintéznii mentesítésüket. Apu utánunk jött és ott a soproniak, köztük nagymamám is, meggyőzték, hogy jöjjön haza, mert úgy tudták, magyar katonát nem lehetett volna kitelepíteni, illetve Magyarországon a helyzet is jobb volt akkoriban, mint a szétbombázott Németországban. Apám a szőlőt sem akarta elhanyagolni, így útra keltünk feketén, összesen heten. Egy darabig vonattal utaztunk, éjszaka az erdőben aludtunk, majd szekérrel vittek tovább a német-osztrák határig. Itt le kellett szállnunk és gyalog folytattuk az utunkat. A határon állt egy nagyobb autó, oda osont az egyik férfi,

anyám közben fogta a kezemet. Az autóban aludt valaki, ő volt a Gendarmerie, az osztrák csendőr, aki szerencsére nem vett észre minket. Ausztrián át is gyalog és székeken jutottunk tovább. Mikor hazaértünk Sopronba, a nagynéninél kaptunk szállást, mert házukban már mások laktak. Pár hét múlva, egy vasárnapi napon egy sereg férfi jött be a házba. Egy női kémet kerestek. Anyám gyorsan a szekrénybe bújt, de mikor elkezdtek kutatni, előjött és bevitték a rendőrségre. Kihallgatás után kitoloncolták az országból, aztán sikerült elintézni, hogy visszajöhessen, addig pedig Schattendorfban segített egy parasztcsaládnak, amiért cserébe szállást és ellátást kapott. Hetente kétszer kellett a rendőrségen jelentkeznie. Eltelt egy kis idő és jött egy újabb hirdetmény. Ki van rajta? Hát megint a családunkat akarják kitelepíteni. Ez 1948-ban volt, szüret előtt, mert ekkor szőlőt béreltünk, mivel a sajátunkat elvették, a telepések pedig nem értettek a szőlőhöz. A bérelt szőlőt műveltük kishaszonbérben, akkor jött a lista, hogy megint mennünk kell. Valaki Budapestre utazott és elintézte, hogy ne kelljen mennünk, pedig közben már összepakoltunk. Végül is Sopronból akkor senkit nem telepítettek ki.

Hazaérkezésük után hogyan alakult az életük?

A házukban telepések voltak, egy nagy család 4-5 gyerekekkel. 56-ban a gyerekek ki is mentek nyugatra. A nagynéninél nem maradhattunk, kevés volt hely. Apám már a háború előtt a katolikus konvent pincészetében dolgozott, most itt kapott házmesteri állást, amiért egy szobakonyhás lakást kaptunk. Aztán hát anyámék rengeteget dolgoztak, hajnaltól napestig. Az 50-es években a bort Kelet-Németországba és az oroszokhoz jól el lehetett adni. Vitték a bort, egyben fizették az árát és akkor tudták az anyuék a mai házunkat, a Balfi utcában megvenni. Majd 59-ben jött a TSz, oda be kellett lépünk, ez egy újabb megpróbáltatás volt.

1956-ban a forradalom után sok német hagyta el az országot?

Nem sokan. Akik 1946 után maradhattak, azok örültek, hogy itt élhetnek. Itt volt a ház és a szőlő is. Nagyon ragaszkodtak mindehhez. Akik mostanában haza látogatnak, már alig totyognak, de ha csak egy napig is, körbe néznek Sopronban, hozzák az unokát és megmutatják a régi házukat. Nem régen történt, hogy egy kitelepített unokája akart az egyik szomszédházba bemenni, de hozzánk csöngetett be, mert nem tudta, hogy oda beengedik-e. Mondtam neki, hogy persze, ebből nem lesz gond, vele is mentem. Mikor beléptünk, tudta mi merre van, az udvaron kereste a már betemetett kutat, mert a nagypapa mindig mesélt neki róla. Ismerte a pincelejáratokat is, pedig soha nem járt abban a házban. A nagyszülők ilyen alaposan meséltek házukról, anyyira ragaszkodtak hozzá.

Mennyire lehetett a kitelepítés után az utcán németül beszélni?

A kitelepítés után, mikor anyám hazajött velem, az 50-es években nem volt szabad németül beszélni, nem szólhattam az iskolában, hogy tudok németül. Egyszer a Várkerületen németül beszélünk és egy férfi anyámra kiabált: „Asszonyom, ha még egyszer németül beszél a gyerekekkel, akkor elvittem magukat.” Nagyon megijedtünk,

főleg úgy hogy feketén jöttünk vissza. Mikor Sopronban újra iskolába mentem, nem tudtam magyarul. Mi gyerekek egymás között a Szent Mihály utcában is csak németül beszélünk. Magyarok ott alig laktak a háború előtt, vagy talán egyáltalán nem.

Mi történt a Németországban maradt nagyszüleivel?

Nagypapa 1952-ben a honvágy miatt meghalt, nagymama így egyedül maradt. Ők nem jöttek velünk haza, mert akkor már idősek voltak.

Akik Sopronban maradtak azokat németnek nevelték?

Egymás között nem mertünk németül beszélni, otthon is én már magyarul beszéltem szüleimmel, persze szüleim is csak otthon mertek németül beszélni. Ekkor ment ám a „büdös svábozás”. Titokban ezt ma is érezni lehet. Persze akik így viselkedtek, 1989-ben aztán az elsők között mentek Ausztriába dolgozni. Én büszke vagyok arra, hogy németnek születtem, és hogy beszélem a poncichter dialektust. Büszke vagyok arra is, hogy a fiaimmal anyám poncichterül beszélt. Mikor óvodába kerültek, ott megtanultak magyarul, de nagyszüleikkel csak németül beszéltek, mert különben nem válaszoltak nekik. Így szívesen beszélnek ezt a szép, sokszor leírhatatlan nyelvet. Ma már viszont a mi idősebb korosztályunknak is könnyebb magyarul beszélni.

Tirnitz József (1926), 2006. január 26.

A városházi alkalmazottaknak is részt kellett venniük a lakosság összeírásában. Önnek is jutott valamilyen szerep?

1945 májusában kerültem a Városházára a Közmunka Hivatalba. A kitelepítést a belügyminisztérium által kiküldött bizottság végezte, a város ebbe nem szólhatott bele. 1946 áprilisában a lakosság összeírásában én is részt vettem, ami nemcsak a kitelepítés miatt volt, hanem a munkaerőt is össze kellett írni, illetve az ellátás miatt, sok volt a menekült, akiket el kellett tartani, és ezért szükség volt egy pontos nyilvántartásra. Minden lakost összeírtunk, lakásról-lakásra mentünk, sokszor helyiségről-helyiségre.

1946 tavaszán a város vezetése igyekezett a soproni németek legalább egy részét mentesíteni, illetve kivenni a kitelepítési rendelet hatálya alól. Észre lehetett ebből valamit venni?

Persze, a városvezetőknek sok esetben személyes ismeretségük volt a poncichterekkel. Nem tapasztaltam német-ellenességet, inkább menteni igyekeztek őket, de nem sok eredménnyel.

Házi Jenő soproni levéltár-igazgató, kiszagdapárti politikus tevékenységéről, mentesítési kísérleteiről mit tud?

Ekkor még távol voltam Házitól, ha szabad így mondanom, 47-ben kerültem a levéltárba, így nem tudom pontosan. Csak hallottam, hogy ő meg a Ringhofer Mihály, aki szintén a Városházán dolgozott vezető beosztásban, próbált segíteni a németeken. Ringhofer 1921-ben a népszavazás során sokat tett Házival és Thurnerral együtt, hogy

a népszavazási terület Magyarországnál maradjon. Szava volt a városvezetésben. Komlós Géza képviselőre és a Kisgazdapártra is emlékszem, mint a helyi németek érdekében fellépőkre. Házi is ennek a pártnak volt a tagja és így kereste meg a belügyminisztériumot, a helyi sajtó erről akkoriban sokat írt. Ringhofer jó barátja volt Házinak, Thurner Mihállyal együtt.

Házit sokszor meggyanúsították politikai ellenfelei német mentesítési kísérletei miatt azzal, hogy elfogult a németek irányában. A főlevéltáros személyesen is részt vett a levéltárban Volksbund-igazolások kiállításában, esetleg mások is segítették munkáját?
Házi csak aláírt, ekkor már, tehát 1947 után én kerestem elő a neveket az úgynevezett Volksbund-listáról és az akkor még a levéltárban lévő Volksbund belépési nyilatkozatokból. Házi nagy ember volt ahhoz, hogy ilyennel foglalkozzon, nem volt elfogult, egyenes ember volt. A belépési nyilatkozat volt fontos a tagság igazolása szempontjából, mert előfordulhatott, hogy valaki csak támogatta a Volksbundot pénzzel, amiről egy nyugta vagy befizetési jegyzékek maradtak fenn. A nyugták, befizetési jegyzékek és a belépési nyilatkozatok alapján készült a levéltárban az említett Volksbund jegyzék. A belépési nyilatkozatok 1951-ben a Munkásmozgalmi Intézetbe¹ kerültek. A Volksbund kulturális egyesületnek indult, majd később vált politikai mozgalommá.

A Városházáról közvetlen kollegáját telepítették ki?

Úgy emlékszem a Közmunka Hivatalban volt egy fiatal teremtés, őt is kitelepítették. Tudom, hogy nagy futkározás volt az érdekében, hogy mentesítsék, de nem sikerült.

Találkozott személyesen is a kitelepítési bizottság tagjaival?

Nem, úgy tudom a Pannónia Szállóban rendezkedtek be. Nem láttam őket a Városházán.

Ön szerint hány sopronit érintett a kitelepítés?

Nem tudom. Sokan voltak a jegyzéken, közülük többen is esetleg megvásárolhatták a mentesítést egy hordó borért és maradhattak, de helyükbe másokat vittek el. Szerintem kb. 7000 embert telepítettek ki. Nem hiszem, hogy bárki valamikor meg tudja a pontos számot mondani. Sokan már 1945-ben elmenekültek a Volksbund vezetői közül is, akiknek a zöme nem is soproni volt, esetleg néhányan, inkább középvezetői szinten. A Kastner és a Kindler tanítók, hogy tényleg szívből volksbundisták voltak-e, nem tudom. A németségükre büszkék voltak, és igyekeztek a Volksbundba sok sopronit beszervezni.

Lehetett valamit érezni a Volksbund nemzetiszocialista érzületéből a háború alatt?

Voltak például a Sonnenwende felvonulások. A szimpatizánsok sokszor kedvezményeket kaptak, rézgálicot a permetezéshez, határátlépőt Ausztria felé, kereskedelmi okokból, így könnyebben tudták termékeiket Ausztriában értékesíteni.

¹ A mai Politikatörténeti Intézet.

A Waffen-SS toborzás, amely szintén fontos szerepet játszott a kitelepítésben, hiszen kitelepítési ok volt, hogyan zajlott, mennyire volt jellemző Sopronra?

Általában a szülők biztatták a fiatal gyerekeket, akik többnyire nem foglalkoztak a politikával. Egy bizonyos, hozzám is eljött egy bencés iskolatársam. Dahnernek hívták, fölöttem járt 2-3 évvel. Reggel zörgetett és rá akart beszélni az SS-re. Persze visszautasítottam. Mire az oroszok bejöttek, ő már elmenekült. Győzködött, hogy én is német vagyok, de én magyarnak vallottam magam. Fél órát vesződtünk reggel 6 körül. Persze volt, akit meg tudtak győzni.

A kitelepítést követően megérkeztek a telepések. Hogyan viszonyult hozzájuk a város „rég” lakossága?

Előfordult, hogy feléltek mindent, amit találtak, majd visszamentek a falujukba, legalábbis ezt ekkoriban így beszéltek. A felvidékről áttelepített magyaroknak, vagyonkat kellett otthon hagyniuk, amit itt kaptak, azt megbecsülték. Az a néhány poncichter, akik itt maradtak, azok szőlői rendben voltak, a telepések viszont zömében nem törődtek vele, mert kezdetben nem értettek a szőlőműveléshez. Volt az emberekben egy olyan remény, hogy akiket kitelepítettek, azok még visszajöhetnek.

Ismert olyanokat, akik a kitelepítésük után visszazöktek?

Persze, például a keresztszüleim. Sofőr volt a keresztapám, őket is kitelepítették, de leragadtak valahol Ausztriában, majd Bécsbe mentek a bátyjához, és 1946 karácsonya előtt már jöttek is vissza. Az ünnepek alatt az egész família összejött, ők is megjelentek, de csak egy pár hétig maradtak itthon, mivel nem akartak kellemetlenséget, visszamentek Bécsbe. Volt, aki legalisan jött haza, lefizettek valakit, valamilyen módon. Még a házába is visszakerült, talán 47-48-ban. Persze nem sokan, csak elvétve voltak ilyenek. Mivel nem mindenkit vittek ki, még 47-48-ban is fenyegettek a kitelepítéssel, de erre már nem került sor, csak vagyonszűkítés lépett életbe. Ekkor sokan jöttek igazolásért a levéltárba, hogy semmi közük nem volt a Volksbundhoz.

A családjában érintett még valakit a kitelepítés?

Az egyik nagynénim családja két németországi fiút befogadott a háború alatt eltartásra, ezt szemükre vetették, és ezért ki akarták őket telepíteni. Fia ekkor nyugaton volt hadifogságban, magyar katonaként, a menyé viszont elrendezte, hogy maradhasanak, én úgy tudom egy kisebb hordó borral. Bár nem voltak bortermelők, sikerült elintézni, így mentesítették őket. Édesapám is rajta volt a jegyzéken a német anyanyelv bevallása miatt, de felmentették. Apám szociáldemokrata volt, a zárgyárban dolgozott, ott volt egy zsidó mérnök, akit 44-ben elvittek a németek, de 45-ben visszajött, gyárigazgató lett és megnyugtatta apámat, hogy majd ő segít, ez így is történt, betartotta a szavát.

A család német származása ellenére, hogyan tudott itthon maradni?

Mi is rajta voltunk a listán. A család a nevét Hotznak írta, de a listán tévesen cz-vel írták. A szomszédban lakott Horváth Sándor, erre ő azt mondta, hogy ezt ne fogadjuk el. Kérvényeket adtunk be, bizonyítani próbálva, hogy nem is rólunk van szó, és így itthon maradhattunk. Anyai nagyapám nagyon büszke volt arra, hogy a magyar királyi posta alkalmazottja. Őt is ki akarták telepíteni, de erélyes ember volt, egyszerűen kidobta a rendőröket. Sokakat a vagyon és nem az anyanyelv miatt telepítettek ki. Anyámnak öt fiú testvére volt, négyen a magyar hadseregben szolgáltak, az ötödik is kapott behívott, mégpedig a Waffen-SS-be, pedig három testvér után a negyediket már nem lehetett volna behívni. Erre ő inkább elment önként a magyar hadseregbe, ahol el is esett. Feleségét két kisgyerekekkel 1946-ban mégis kitelepítették. Egy Reményi nevű ember, aki a kitelepítési bizottsághoz tartozott, a házukat meg akarta szerezni, ezért eltépte a mentesítési kérvényüket. Mi akkoriban a Flandorffer utcában, a Frank házban laktunk. Ez a család viszonylag vagyonos volt, a kitelepítés őket is érintette. A Frank néni olyan beteg volt, hogy a családtagjai hordágyon vitték ki a Déli pályaudvarra. Már jó ideje a vagonban voltak, amikor az egyik fia, Lajos visszajött és le akart menni a pincébe, hogy édesanyja egy kis bort ihasson. Addigra azonban a bejáratra keresztbe deszkát szegeztek, mikor ezt a Lajos meglátta, ráhajolt az ajtóra és úgy sírt, mint egy taknyos gyerek, a saját házába nem tudott bemenni. Ezután engem, mint gyereket küldtek ki meleg levessel a nénihez, én ugyanis könnyebben férközhettem a szerelvényhez. Ma is látom, ahogy lehajtott fejjel ballagnak a lovaskocsi mögött, majd a sarokról visszaintenek, jövünk ám majd vissza. Emlékszem a Déli pályaudvaron volt egy néni az egyik vasúti kocsiban, aki jó kövér volt. Földig érő szoknya volt rajta, amit az idősek akkoriban viseltek, mindig egy helyben ült, mert a szoknya alatt egy kishordó bort őrzött. Előfordult olyan is, hogy valaki a kutyáját akarta mindenáron elvinni, de nem lehetett, nem engedték meg neki. Mikor a szerelvény elindult, akkor a kutya sokáig loholt a vonat után.

Sokan hirtelen idegességükbe nem is tudták, hogy mit vigyenek magukkal. Egyik-másik biztos olyant is elcsomagolt, amire nem is volt szüksége. Néhány kitelepített soha nem hagyta el addig Sopront. Mikor Ausztriában az első faluba értek, azt mondták, nem is tudtuk, hogy ilyen nagy a világ. Mindenki meg volt győződve, hogy ez csak egy átmenet, majd visszajöhetnek. Elgondolhatjuk mit szenvedtek ezek az emberek. Anyám keresztlánya mesélte, őket Backnangban a tanítóhoz szállásolták be, aki nem akarta őket házába beengedni, ekkor rendőrök jöttek és segítettek nekik. Persze legyünk őszinték, idegeneknek a házunkban mi sem örültünk volna. Cigányoknak neveztek őket.

A rokonok közül sikerült valakinek visszajönnie?

Anyám egyik öccsét, a Gyulát is kitelepítették, kint volt két évig. Egyik éjjel visszaszökött, egy évig bujkált, nappal nem mutatkozott. Mögöttünk lakott a Kálmán bácsi, lí-

ceumi tanár, ő észrevette, hogy itthon van. Ekkor ájtött, nekünk adta a kapu kulcsát, hogy ha razzia van, akkor a Gyula át tudjon menni hozzá és el tudjon menekülni. Hajnalban járt ki a szőlőbe, éjjel jött haza. Mikor a nagybátyámat dugdostuk, ezt megtudta egy volt osztálytársa, aki a rendőrségen dolgozott. Mivel segíteni akart, megbeszéltünk egy jelet. Ha szól, holnap este jövök, akkor ez azt jelentette, hogy holnap este razzia lesz, ilyenkor a Gyula éjszakára a szőlőben maradt. Németországban egy német hölgynek udvarolt, aki nagyon kérlelte, hogy maradjon, mégis inkább ezt az utat választotta.

A rokonság többi tagja Németországban maradt?

Anyám unokanővérét 6 gyerekkel telepítették ki, férje a honvágtyól és a nyomortól felakasztotta magát. Ma már ezt sokan el sem hiszik. Keresztanyámat kitelepítették, úgy hogy férje egy szót nem tudott németül. A férje özvegyen négy lánnyal vette el, mind iskolába járt Sopronban, vizont egy szót sem tudtak németül. Mégis mindegyik haza kívánczik még ma is, egyiknek-másiknak még a gyereke is. Mikor először kimentem Németországba a rokonokat meglátogatni, anyám öccse lányainak nyakában láncon Horthy ötpengős lógott, mert ők magyarok, mondták, pedig néhány évesek voltak a kitelepítés idején. Sokan itt, Magyarországon nem tartják magukat ekkora magyarnak. Akik Sopronban maradtak, azoktól több esetben elvették a földet, házat, egyéb ingatlant, vagy el kellett cserélnie ingatlanát egy kevésbé értékesre. Beszélték, ha valaki megtudta, hogy a listán van, akkor öngyilkos lett. A fél Sopront elvitték, aztán jöttek a telepések. Volt köztük nagyon rendes, aki megbecsülte, hogy házat kapott, de voltak olyanok is, akik a még a gerendákat is elfűrészelték és eltűzelték. Jöttek a közeli falvakból is. Egy családot én is ismerek, ma is ugyanabban a házban élnek, rendes emberek. A szomszédunk házat is telepések kapták meg, pár év múlva el is adták és vettek egy újat, ne mondassák róluk azt, hogy ők más házában laknak. Van köztük persze olyan is, aki a hazalátogató kitelepítetett nem engedte be a házába. A legtöbb helyen azonban beengedték. A szomszédunkba is jött jó pár éve a kitelepített Arnold fia, én már nem emlékeztem rá, hozzánk csöngetett be. Gyula nagybátyám minden kinti sopronit becipelt hozzánk, beengedték volna őt is a szomszédok, de nem akart bemenni, csak a kertünkből akart átnézni. Az embernek összeszorul a szíve, ha egy meglett férfi elsírja magát. Majdnem vele bögtém én is, fogta a kerítést és nézte a házukat és a kertet. Máról holnapra mindent elvettek tőlük. Sokan eldugtak valamit a kertben, a szénába, a pajtába, hát persze hogy előbb-utóbb megtalálták az új tulajdonosok ezeket a dolgokat.

Sikerült a németországi rokonokat meglátogatni? Gond nélkül kiengedték Németországba?

Mikor először kimentem Németországba, behívott egy Bocskor nevű rendőr a rendőrségre. Mondta, ő biztos benne, hogy nem jövök vissza, ezért lehetőleg ne meséljek sok rosszat Magyarországról, akár fogadni is akart velem, hogy nem jövök vissza. Mondjam meg kint, hogy most már tudja a magyar állam, hogy ezt nem lett volna szabad megtenni. Ez 1964-ben volt. Bármikor visszajöhetnek, mondta. Erre megkér-

deztém, hogy a házat is visszaadják? Azt nem, semmit nem tudnak visszaadni. Erre mondtam, szép dolog a rokonság, de miből éljenek? Anyámék is kilencen voltak testvérek, három maradt itthon, hogyan lakjanak egy lakásban? Mikor visszajöttem, felkerestem a rendőrségen, a portás felszólított neki, nem akarta elhinni, hogy visszajöttem. Mondtam neki, mit gondol, kinek a nyakán kellett volna kint maradnom? Ma már a kitelepítettek nem jönnének vissza, de szerintem az első tíz évben bármikor jöttek volna. Lassan kezdték őket kint is elfogadni, látták, hogy dolgozó emberek. Minél előbb otthont akartak teremteni. A magyar állam nagy butaságot csinált a kitelepítésükkel. Egyik-másik még a jó napot is alig tudta kimondani, mégis magyarnak tartotta magát.

Milyen szerepet játszott a Volksbund a kitelepítés előtt a városban?

Sopron egy kis város volt, ezeket az egyszerű jóhiszemű embereket olyan könnyen meg lehetett fogni. Szerveztek a gyerekeknek mesedélutánt, különféle összejöveteleket, énekelhettek a kórusban is. Az egyszerű emberek is elmehettek oda, színdarabokat néztek, nem a Hitler miatt mentek. Megfogták az embereket. A Bierbaum néni a színdarabokra engem is sokszor elvitt, pedig a Bierbaum néninek fogalma sem volt, arról, hogy pontosan hova ment.

Milyen emlékei vannak a hazalátogatott rokonokkal kapcsolatban?

A kitelepített unokanővéremtől, mikor már lehetett legálisan visszajönni, megkérdezte a főnöke, hova megy szabadságra, erre azt válaszolta haza. Az nem szabadság, válaszolta a főnöke, de ő csak ismételtette, hogy haza megy, Magyarországra. Mit akar ott, nincs ott semmi, vágta rá az igazgató. A következő években többször mondta az unokatestvérem, hogy haza megy Magyarországra. Aztán egyszer üzleti ügyben Magyarországra jött az igazgató, elnézést kért a mondataiért, azóta többször is visszajárt. Férjem unokaöccse, mikor először jött, rendkívül csalódott volt, három évesen telepítették ki, a kinti prospektusokon pedig csikósok voltak és ő ilyent mégsem látott az utcákon. Nem hitte el, hogy a Tómalmon egy osztrák rádióadót, az Ö3-t lehet hallgatni. Nagyon rossz összkép volt kint Magyarországról.

A német nyelv használata 1946 után nagyon visszaszorult?

A kitelepítések után a német nyelv használata szinte megszűnt. Egyszer valamikor a 80-as évek elején jöttünk a férjemmel Hans-zal haza a temetőből. A Szent Mihály utcában a Gróf bácsinak köszöntünk németül, erre magyarul, de német akcentussal válaszolt: „Jó napot kívánok!”. „Wie geht es Ihnen?” – kérdeztük. Jól vagyok, válaszolt ismét magyarul. Alig mertek az öregek is németül beszélni. Egy valaki volt, aki egyáltalán nem szólalt meg magyarul, ő a Hotz Kristóf bácsi felesége volt. Amikor az Újteleki utcában bement a Pum boltba, akkor is németül beszélt, mert azok engem megértének, mondta. Fia 56-ban kiment nyugatra, a 80-as években magával vitte anyukáját is. Egyszer keresztanyám egy levelet hozott, a Hotz Lizi néni írt neki, alig tudtuk a levelet elolvasni, gót betűkkel írt, de magyarul. Vissza akart jönni Magyarországra, pedig itthon nem volt hajlandó magyarul megszólalni.

Schwarz Alfred (1928), 2005. szeptember 14.

Mikor telepítették ki Önt és családját?

17 éves voltam a kitelepítéskor, minket a május 6-i transzporttal vittek el. Volt egy disznónk, kb. 60 kg-os, anyám azt mondta, ezt levágjuk, mert szükség lesz az élelemre útközben. A disznó a vágáskor nagyon hangosan sírt. A húst lesütöttük, zsíros edényben vittük magunkkal, mivel a zsír tartósította a húst. Egy másik hasonló edényben lisztet vittünk. A vasútállomáson ellenőriztek minket, mit viszünk magunkkal, de nem vettek el semmit. Mikor anyám mutatta az edényeket, hogy mi van bennük akkor, mondta ebben a liszt van a másikban a hús. Mikor kinyitotta az edényeket, pont fordítva volt. Tehát május 6-án indultunk Sopronból és május 13-án érkeztünk Nürnberg környékére, Schwabachba. Itt a kitelepítettek felét kiszállították a vagonokból, majd ismét vissza, innen Gunsenhausenba kerülünk, ahol szétesztottak minket a környék településeire. Az egyes parasztok vettek fel minket. Örültek, ha férfi is volt a családban, hiszen munkaerőben hiány volt. Azt mondták a menekültekre, hogy semmije sem volt, mégis mindenét elvesztette.

Milyen érzésekkel élték meg a kitelepítést?

Azt hittük, hogy 4-6 hét múlva visszajövünk, senki nem hitte el, hogy ez végleges lesz. Sokan kérdezték, miért kell ezeknek a szorgalmas embereknek elmenniük. A két orosz katona, akik hozzánk voltak beszállásolva, ők sem értették a kitelepítést, azt mondták, szereznek nekünk dokumentumot, hogy ne kelljen elmennünk. Az igazi okot nem is tudtuk, csomagolni kellett. Idősebb koromban kérdeztem magamtól többször, miért kellett ennek így történnie. Sokan kérdezték később, miért nem védekeztünk, de erre semmi lehetőség nem volt. Először 1991-ben jöttünk haza feleségemmel, akit Csehországból űztek el 1948-ban. Felkerestük régi házunkat, nagyon kedvesek voltak a lakók. Bementünk a földhivatalba is, megkérdeztük, mi van most a házunkkal. Megtudtam, hogy kárpótlás jár nekem a ház után, de a válaszban leírták Budapestről, hogy későn jelentkeztem, pedig elismerték, hogy én vagyok az egyetlen örökös. Aztán le is mondtam a dologról.

Hogyan fogadták a németek a menekülteket?

Nagyon rosszul. Bajorországban nem voltak barátságosak, csak később vették észre, hogy szorgalmasak a menekültek. Nem volt semmink, csak a két kezünk dolgozni, de meg kell mondanom, akinek itt Sopronban volt valamije, az Németországban is felépítette a házát. Kezdetben nagyon nehéz volt, sokan örültek, ha ételük volt.

Találkozik volt soproniakkal Németországban?

Igen, Bad Wimpfenben többször is találkoztunk, de ahogy múlik az idő egyre kevesebben vagyunk, ma már nekünk sincsen kinti soproniakkal kapcsolatunk.

Hogyan élték együtt a magyarokkal a kitelepítés előtt?

Ez semmi problémát nem jelentett, a város kétnyelvű volt. Az iskolában magyarul is, és németül is tanultunk, a hivatalokban viszont magyarul kellett beszélni.

Büszke volt arra, hogy német származású?

Ezzel igazából akkoriban nem foglalkoztunk.

Megismerte a várost 1991-ben, az első látogatása alkalmával, hiszen közben 45 év telt el?

Igen, feleségem csodálkozott is, hogy minden zugot, minden kis utcát ismerek. Azóta is minden évben kétszer hazajövünk.

Zergényi Győző (1933), 2006. október 18.

A családja is a kitelepítési listára került, mégis megmenekültek. Hogyan történt mindez?

A kitelepítés idején a Kurucdombon, a Thököly téren laktunk. Akkoriban 80%-ban németek lakták a környéket, ebből legalább 70-80% kitelepítésre került. Apám a postán dolgozott, 1934-ben magyarosított Zebererről Zergényire. Elmondása szerint, 1941-ben a népszámlálás során német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát, ebből baj nem lehet, mondta akkoriban. Hát másképp történt. Mikor a kitelepítési listákat elkezdték kifüggeszteni, mindennap mentünk a Festőterembe megnézni, rajta vagyunk-e mi is. Addigra jóformán a szomszédokat már kitelepítették, de egyszer csak mi is a listán voltunk. El is jöttek értünk lovas kocsival, ilyenkor olyan soproniakat rendeltek ki, akiknek volt lovas kocsijuk, sokszor később őket is kitelepítették. Az állomásig a rendőrök végig kísérték minket. A napra pontosan nem emlékszem, mert 1946-ban 13 éves voltam. Bár tizenhárman voltunk testvérek, öten kerültünk a listára, szüleim, két bátyám és én, mert a többiek katonák voltak, illetve még 1939-ben Németországba mentek dolgozni, mert ott akkoriban több munkalehetőség volt. El is jöttek értünk, felpakoltuk csomagjainkat, inkább ételme, mint ruhát, vittünk egy vindöl rántást és zsírt töpörtyűvel, illetve kenyeret. Bevagoníroztak bennünket, akkoriban a GYSEV pályaudvaron volt egy holt vágány, a Csengery utca és vasút közötti réten. Ott még láthatóak voltak a háború maradványai gránátok, lőszer, sok minden hevert még ott. Ide állították a szerelvényt, három éjjel és négy napig voltunk a vagonban anélkül, hogy elindultunk volna. Ekkor láttam először négert, ő amerikai katona volt, éppen csokit osztogatott. Oroszokra nem emlékszem, ezenkívül még magyar rendőrök voltak. Mi gyerekek még haza szöktünk, és amit lehetett, azt elhoztuk, bár ez tilos volt. A negyedik napon a délelőtti órában kihúzták a szerelvényt egészen a vágóhídig, mi gyerekek, mint rossz gyerekek a vagon tetején ültünk és integettünk, fel sem fogtuk, mit jelent az otthont elhagyni. Egy vagonba négy család került, csak soproniak. A többieket nem ismertem, mert nem a környékünkről voltak.

Mi történt ezt követően az állomáson?

A negyedik napon ráállt egy mozdony a kocsikra és kihúztak minket arra a vágányra, ahonnan a vonatot majd indítani fogják. Vártuk, mikor ad jelet a forgalmista. Ez délelőtt 11 felé lehetett, amikor Nándor nevű bátyám megjelent a peronon és minket keresett. Ehhez el kell mondanom, hogy testvéremet Szálasiék 1944-ben, mint a Szociáldemokrata Párt tagját internálták, majd Dachauba hurcolták. Mi nem is számítottunk rá, hogy még egyszer hazajön. Azon a napon, illetve azokban a percekben, amikor a vonat már indulásra készen állt, kérte a forgalmistát, ne indítsák a vonatot. Mutatta papírját, hogy honnan jött, bizonygatta, hogy szülei itt vannak. Persze nem is látott minket, csak tudta, hogy valahol itt vagyunk. Ekkor elküldték a vonatparancsnokhoz, majd ő dönthet. Nagyon emberséges volt, nem tudom, hogy ki volt ő, de viszatartotta a szerelvényt, amíg bátyám bement a városházára és fél órán belül hozta a felmentést. Kiraktuk zsákjainkat, a vonat pedig elindult. Annak ellenére, hogy magyar nevünk volt, apám magyar nemzetiségűnek vallotta magát, kitelepítettek volna minket. Én gyerekként annak, hogy itthon maradhattunk, hirtelen nem nagyon örültem, mert az összes barátomat elvitték. A Thököly téren kb. 30 gyerek volt, akik mind barátok voltak. Ezután hazamentünk, úgy rendezkedtünk be, hogy bármikor vihetnek megint, hiszen még három szerelvény ment ki Sopronból. A földön, matracokon aludtunk, nem bízunk a maradásban. A Kurucdomb üres lett. Se gyerek, se felnőtt. Nemrégén összeszámoltam az egész Kurucdombon a Szent István iskolától a Thököly térig kb. 20-25 magyar család lakhatott, a németek nagy része pedig kitelepítésre került. Az a baráti kör, ami a Thököly téren nap, mint nap összejött, nem volt többé. Majd befejeződtek a kitelepítések, és lassan jöttek a telepések az ország más részeiből, ott is voltak gyerekek. Hamar megismerkedtem velük, nem voltak azok sem gazdagok, elfoglalták a németek lakásait, minden vagyont megkaptak. A szőlőket is, pedig ahhoz nem értettek, ráadásul abban az évben nagyon jó volt a termés. Az itt maradt németek csodálkoztak is, hogy dróttal kötözték a szőlőt nem szalmával, de ők azt gondolták elég lesz ez így 3-4 évig. Így végül is itthon maradtunk, alkalmazkodtunk az új viszonyokhoz.

A kitelepítések után lehetett, mertek németül beszélni?

A német nyelvet hivatalosan nem tiltották, de nem szívesen vették, ha valaki az utcán németül beszélt. Édesanyám csak annyit tudott magyarul, amennyi a boltban kellett. Furcsa is volt, amikor egy német asszony németül beszélt, majd megjíedt és magyarra váltott, bár ez inkább egy német-magyar vegyes nyelv lett.

Konfliktus volt az utcán az idekerült telepések és az itthon maradt kevés német között?

Nem emlékszem ilyenre, én akkor már tudtam magyarul, az iskolában megtanultam. A felnőttek között nem volt, mi gyerekek persze sokszor összevesztünk a „hatalomért”, ők voltak a „telepések”, mi a „svábok”, de aztán ez elcsendesült, és jó barátok lettünk. Befogadtuk őket, vagyis inkább ők fogadtak el bennünket. Nem mondhatok rosszat erre az időszakra. Láttuk persze a szőlőbe menet, hogy dróttal kötik a szőlőt, ezt furcsálltuk. Később aztán a Haladás Tsz-be mentek a poncichterek, a Dózsába a

magyarok, persze a németek jobban értettek a szőlőhöz, ott jobb is volt a termés, de aztán ez később kiegyenlítődött, ők is megtanulták, hogyan kell szőlőt művelni.

A rokonai közül érintett valakit a kitelepítés?

Igen, apám testvérét, ők is a Kurucdombon laktak, illetve egy másik testvére is családosan került kitelepítésre. Már meghaltak, a gyerekek pedig nem nagyon jönnek Magyarországra. Feleségem szülei is a listán voltak, pedig az apa, Szabó József tiszta magyar volt, az anya, Strausz Mária német anyanyelvű. Mindezek ellenére az anyát a három lánnyal kiírták, az apát a két fiúval pedig nem. Anyósom harcos asszony volt, be ment a Városházára, valószínűleg az „asztalra csapott” erre fel kihúzták őket a listáról.

A régi „Thököly téri fiúk” közül tartja még valakivel a kapcsolatot?

A gyerekkori baráti körből, amikor Sopronba jött valaki, minket keresett, mert azt mondta, itt egy Zergényinek kell laknia. Így engem találtak meg, ezért a barátok ha itthon voltak, mindig eljöttek hozzám. A Csányi utcában lakott Zottl József, ő minden évben jön három hétre, vele ma is tartom a kapcsolatot. A kitelepítés során a németek nemcsak a vagyont vesztették el, hanem családokat is szétszakítottak, pedig nem tehettek arról, hogy ők németek.

Modrián Jánosné, szül. Röck Margit (1936), 2006. október 24.

Családja még 1945-ben az önkéntes menekülést választotta. Mi volt ennek az előzménye?

Családunk tragédiája akkor kezdődött, amikor apámnak be kellett vonulnia 40 évesen, talán 1944 elején a német hadseregbe. A család ekkor férfi nélkül maradt, így anyámmal és öcsémmel, Röck Samuval egyedül maradtunk. Ez tehát már a háború vége felé történt, bár hozzáteszem, a németek sokáig bíztak a győzelemben. Apám még a bevonulása előtt megkérte testvérét, hogy segítsen családjának a bajban, ami különösen szüret és őszi munka idején volt fontos. Apám nagybátyjának volt két lánya, 20 és 18 évesek voltak, őket nem lehetett visszatartani. Menekülni akartak az oroszok elől. Akkoriban a Pócsi utcában, a korábbi Kis utcában laktunk, hozzánk is be volt szállásolva egy német tiszt, aki elmondta, hogy hamarosan itt a vég, nehéz idők fognak jönni. Féltünk az oroszoktól, hiszen nagyon sok rosszat lehetett hallani róluk. Persze mi gyerekek ezeket a beszélgetéseket nem hallhattuk otthon. Sok ismerősünk volt, akik segítettek, de a döntést, menjünk vagy ne, nekünk kellett meghozni. A nagyszülők ekkor már idősek voltak, a rokonok közül pedig sokan katonáskodtak, így édesapám nagybátyjára tudtunk csak támaszkodni. Ő vett egy lovas kocsit, azt a ponyvásat, amit a filmekben is lehet látni a menekülteknél. Egy kétpengős érme döntött, megyünk vagy maradunk. A sors a menekülést választotta. 1945. március 5-én egy hatalmas bombatámadás érte Sopront. A bombázás élményeit szívesen törölném emlékeim közül. Hatalmas volt a káosz a menekültek szekerei, a katonai járművek hatalmas dugót okoztak. Másnap reggel keltünk útra. Három hétig voltunk úton, de ami

nagyon rossz volt, az a mélyrepülés, sokszor olyan alacsonyan szálltak a repülő, hogy a pilóta arcát is lehetett látni. A céljuk az volt, hogy lassítsák a konvojok haladását. Persze emellett nekünk gyerekeknek szép tavasz volt, amit nagyon élveztünk. Megérkeztünk Passauba, anyám és a nagybácsim a kocsni végére akasztott kerékpárral be mentek a városba, míg a kocsni félre állt a főútról. A városban egy hatalmas bombázást éltek meg, könnyen meg is halhattak volna, azt mondták ekkora tűzvihar még soha nem láttak. Tovább utaztunk és Alsó-Bajorországba érkeztünk. Egy parasztságban, egy Lanhofen nevű településen kaptunk szállást, amit teljesen véletlenül találtunk, illetve választottunk. Szálláshelyben hiány nem volt, külön szobát is kaptunk, mert a gazdának mind a három fia katona volt, a legfiatalabb nem is jött haza. Csak a nők és az öregek voltak otthon. Így végül is nagyon örültek, mert nagybátyám tudott nekik dolgozni, sőt még lova is volt ehhez. 1946 május elején anyám azt mondta, hogy elutazik Ulmba, mert rokonok, többek között a nagynénim, illetve a nagymama is Ulmba érkezik, ugyanis Sopronból megkezdődtek a kitelepítések, ők pedig egy kitelepítési transzporttal érkeztek meg. Anyám már a vonat megérkezése előtt az állomáson volt, legalábbis ami abból megmaradt, és hallotta, amint a németek beszélnek, hogy jönnek a magyar cigányok. Anyám csak hallgatott. Mikor megállt a szerelvény, kiszállhattak a kitelepített soproniak. Ekkor látták a németek, hogy ezek az emberek nem cigányok, sőt németül beszélnek, és sok szöke van közöttük, bár az igaz, hogy magyar állampolgárok voltak. Nem tudom, mi volt a bűnük, mit tehetett az idős nagymamám arról, hogy kitelepítették, a Volksbund közelében sem volt, még magyarul is jól beszélt. Amikor anyám visszajött Ulmból, nem ismertem meg, annyira maga alatt volt a látványtól. Olyan embereket látott, akik heteket töltöttek a vasúti marhavagonokban. Mikor anyám visszajött, eldöntöttük, hogy a vasúti transzport után megyünk Baden-Württembergbe, így Wendlingenbe kerültünk, ahova már a rokonok egy része került. Itt egy helyi hivatalnok a „Flüchtlingsrat – menekült biztos” feladata volt a menekültek elosztása, hiszen tele volt az ország menekültekkel, sok munkaerő pedig hiányzott, így ez egy nagyon fontos munka volt. Szóval ő vett fel minket, a nagymamát, anyámat és öcsémet a házába. A teljes felső emeletet megkaptuk, mert feleségével elég volt nekik az alsó szint. Itt kezdtem el az iskolát is. A Marshall tervnek sokat köszönhettek a menekültek, az iskolában az amerikaiaktól kaptunk ételt, illetve az orvosi ellátás is ingyenes volt. Viszont a nagymamám sokat szenvedett Anyám dolgozni ment minden nap, mi iskolába, és a nagymama minden nap eltűnt, nem tudtuk hova ment, pedig minden rokonnál kerestük. Nagy sokára rájöttünk, hogy a vasútállomásra járt. Mikor megtaláltuk, mondta, hogy haza szeretne menni, miért kell neki itt lennie. Bele is halt egy pár év múlva a honvágyba. Németországban a soproniaknak volt egy nagyon nagy hátrányuk. A csehországi német kitelepítettek elsősorban iparosok, kézművesek voltak, hogy volt-e papírjuk az nem számított akkoriban, csak az, hogy értsenek a munkához. A soproniak mihez értettek? A szőlőhöz, az pedig ott nem volt, és mivel ott nem vettek el senkitől sem ingatlanokat, így földeket sem kaphattak.

Mi történt a katonának vonult édesapjával?

Apám közben 1945-ben orosz hadifogságba esett a Szovjetunióba került, 1947 júliusában került Sopronba haza, ahol senkit nem talált. Édesanyám egyik testvére, aki huszár volt, mégis kitelepítették, 1948-ig többször is visszaszökött Sopronba – ezt csak 1996-ban egy látogatása alkalmával mesélte el nekünk –, akkoriban ugye még nem volt szögesdrót, sem elaknásítva a határ, tőle tudta meg, hogy hol vagyunk, mi van velünk. Édesapám nem akarta Sopront elhagyni, főleg a hadifogság után ragaszkodott nagyon szülővárosához. Apám egyik Bécsben élő lánytestvérének volt egy nagyon jó lépesfalvi ismerőse, aki egyben a környék egyik legnagyobb csempésze is volt, ő segített a hazatérésben. De én már Németországban iskolába jártam, szép lakásunk volt, jól éreztem magam. Egy gyerek könnyebben fogadja el az új környezetet, mint az idősebbek. Mindenesetre 1948 októberében mindenféle útlevél nélkül elindultunk haza. A német-osztrák határon az ismerős segítségével szöktünk át, majd Ausztriában vonatra ültünk. Igen ám, de ott jött az orosz katona ellenőrizni a papírokat. A fülkében összesen nyolcan ültünk: mi négyen és négy idegen. Az orosz kérte az útlevelet, az ismerősünk elsőnek nyújtotta, majd a többi utas össze-vissza, utolsónak anyám adta át az ismerős útlevelét, de tok nélkül. A katona nem nézett bele alaposan, mi, gyerekek, pedig nem nagyon számítottunk, és amúgy is alvást kellett színlelnünk. Megérkeztünk Lépesfalvára, majd innen tovább mentünk, így 1948 novemberében visszaérkeztünk Sopronba.

Majdnem négyévnyi távollét után tehát ismét Sopronban voltak. Hogyan ment tovább az életük?

Sopronban folytatódtak a megpróbáltatások. Németországból szinte alig tudtunk valamit visszahozni. Lakásunkban, vagy a nagyszülők lakásában már mások laktak, így apám nagynénijéhez a Szarvkő utcába kerültünk, egy pincelakásba, majd 1952-ben édesapám szülőházába, a Hátulso utcába költöztünk. Mikor iskolába kerültem, keveset tudtam magyarul. Az ismerős tanító nénivel is németül beszéltem a beiratkozás előtt, de mondta, ha az iskolában leszünk, ott ne beszélj németül. De én nem tudok magyarul, mondtam. Sok nehézséggel kellett megbirkózni, én nem szívesen jöttem vissza, ellentétben az öcsémmel. Én önállóbb voltam, a családot viszont egyesíteni kellett. Sok olyan dolgot is láttam, ami Németországban elképzelhetetlen volt. Ma is látom, amint családunk egy ismerősétől elvették egyik reggel a Kossuth Lajos utcai boltját. A tulajdonost két bőrkabátos ember várta a reggeli nyitáskor és elvették a kulcsokat. Ott kint minden romos volt, de nem éreztem a korlátokat, nagyobb volt ott a szabadság, mint Magyarországon. Szemünk láttára vették el még 1948-ban is többektől a házukat. Láttam, amint egy ismerősünket, a Krasznai Lászlót megbilincselve vitték el a rendőrök, évek múlva jött haza Szibériából. Később derült csak ki, hogy tévedésből tartoztatták le, a neve megegyezett egy körözött személlyel. Ment az utcán a „büdös svábozás” is. Úgy éreztem, mint akit itt megkötöztek, de aki ezt nem élte át, az nem is tudja mindezt elképzelni.

MŰHELY

VARGA IMRÉNÉ

A balfi kitelepítés 60. évfordulójára
emlékeztek Uffenheimben

Elindultam szép hazámbul...

2006. május 13-án a balfi énekkar kis csapata hozzátartozóival és rokonaival elindult Németországba, hogy részt vegyen a balfi kitelepítés 60. évfordulójára rendezendő összejövetelen (Wolfser Treffen). A balfi énekkar karnagya, Baader Erik szívesen vállalta, hogy kórusával részt vesz ezen az ünnepségen és elviszi a szülőföld üzenetét. Ez volt az első alkalom a találkozásra 60 év után.

Másnap, május 14-én a délelőtti próba után egy órakor kezdődött az ökumenikus istentisztelet a helyi evangélikus lelkész és a környék egyik katolikus lelkészének közreműködésével. A megjelentek az evangélikus templomot teljes egészében megtöltötték. Pörtl Róbert evangélikus lelkész köszöntötte a még élő balfi kitelepítetteket és hozzátartozóikat. Felidézte 1946. május 12-ét, amikor egy otthon maradt ember saját szekerekkel vitte ki őket az állomásra, és sajnálattal mondta nekik, hogy milyen csúnyán elbántak velük, pedig ezt nem érdemelték meg. A kitelepítetteket, akik minden ingó és ingatlan vagyonukat hátrahagyták, szekérrel és a legszükségesebb holmival vitték ki a Harka-kópházi vagy a fertőbozi állomásra. Itt marhavagonokba rakták őket, és indultak Németországba. A balfiak egyik része a hesseni tartományban fekvő Marburg környékére, a másik csoport pedig az uffenheimi körzetbe került (Bajorország).

Ezt követően a kórus felvonult az oltár elé és elénekelte az

„Elindultam szép hazámbul
Híres kis Magyarországbul
Visszanéztem félutambul
Szemembül a könny kicsordult”

kezdetű dalt, amely sokaknak szemébe könnyeket csalt. A kórus egyik tagja magyarul köszöntőt mondott, amit a karnagy németre fordított. „Bizony a könny kicsordul, valahányszor visszanézünk, visszagondolunk. Önök, akik 60 évvel ezelőtt átérték a kitelepítés szörnyű tényét, igazán tudják, mi az... Odahagyták hazájukat, rokonaikat, barátait, házaikat, ingóságait, és kényszerből elindultak a bizonytalan jövő felé. Mérhetetlen veszteség érte Önöket, Balfot és az ottmaradtakat. Az otthonukat elhagyni kényszerítettek örökké könnyezik e szörnyű eseményt. Balf mai lakói nevében mi, a balfi kórus tagjai, köszönteni jöttünk Önöket. Eljöttünk, hogy ezzel kifejezzük ősziinte együttérzésünket... Többen Önök közül rendszeresen hazalátogatnak ma is, és látják

épülni, szépülni egykori falujukat. A ma Balfon élő 1300 fős közösség sokat tesz a környezete szebbé tételéért. Visszavárjuk Önöket és hozzátartozóikat..." Ezt követően még elénekelték az „Áldjad én lelkem..." kezdetű egyházi éneket és Kodály Zoltán Stabat Mater című művét.

Első sor (balról jobbra): Tóbi Gáborné, Kosztrián Gáborné
 második sor: Tóbi Csabáné, Steiner Jánosné, Baader Erik, Szabóné Puteáni-Holl Edit, Varga Ottóné
 harmadik sor: Lukács Ferenc, Varga Imre, Kisteleki György, Varga Imréné, Simon József, Hauer Ernőné,
 Hauer Ernő, Balogh Lajos, Foki Gáborné

Majd Pörtl Róbert a kitelepítésről és annak nehézségeiről beszélt: „...A szívünkéből szakítottak ki egy darabot. A szülőhelyet nem lehet elfelejteni.” – mondta. Elmesélte, hogy 12 éves volt, amikor az édesanyjával és testvérével együtt kitelepítették őket. Balfon minden házat ismer, tudja, kik laktak benne. Minden házról története van, ami szép emlék. Tavaly járt Balfon, amikor is körbejárta a falut, keresve az emlékeket. Ivott savanyúvizet, a temetőben imádkozott az ott nyugvók felett. A templomban kereste a népviseletbe öltözött embereket. Visszaemlékezett gyermekkorára, amikor a falu feletti Hüttéből (kunyhó) nézte a szép kilátást a falura, a dűlőkre, a legelőkre, rétekre, ahol az emberek szorgalmasan dolgoztak, a kövekre, az almafákra, ahonnan almát csentek. „Balf az én Heimat-falum és az is marad, a honvágy nem múlik el soha...” Elmesélte, hogy az első összejövetelük 1946-ban a kitelepítés után két hónappal volt, azóta minden második évben ezt megismételték. Bejelentette, hogy ez a 60. évforduló az utolsó találkozó.

korokra való tekintettel. Majd megemlékezett az Uffenheimben munkálkodott Danielisz Róbert és Schrödl lelkészekről, Hauer Pál szervezőről, és az elmúlt két évben elhalatkról név szerint. Befejezésül közös énekkel zárult az istentisztelet. Utána a közelben lévő kultúrházba ment át az összejövetel minden résztvevője, csaknem 300 fő, ahol kávé és sütemény mellett kötetlen beszélgetés folyt.

A kórus itt is fellépett és elénekelte a „Röslein auf der Heide...”, a „Kein schöner Land...”, a „Bújdosik az árva madár...” és a „Kis lak áll a nagy Duna mentében....” című magyar és német dalokat, amelyeket a közönség nagy tapssal jutalmazott. Léptenyomon könnyes szemmel, hálálkodva köszönték meg a karnagynak és a kórus tagjainak, hogy ezen a jubileumi ünnepségen most először vett részt ez a kis énekkar, akik elhozták Balfról a szülőföld szeretetét, üzenetét. Végezetül Pörtl Róbert az óhazáról készített filmet vetítette le és kommentálta. Ezzel véget is ért a jubileumi találkozó. Másnap Krammer úr (szintén balfi kitelepített) vezetésével a würzburgi püspöki palotát tekintette meg a kórus, pincéjében pedig borkóstolón vettek részt. Köszönettel tartozunk Szabó László ny. tanárnak, aki volt szíves részünkre Uffenheimben a Grünbaum hotelben kedvezményes áron szállást szerezni.

Május 16-án indult hazafelé a busz Uffenheimből. A kórus tagjai örömmel gondoltak vissza az ott eltöltött időre, s főleg arra, hogy énekükkel egy kis hazait adhattak az innen távol élőknek. Május 17-én a Frankische Landeszeitung beszámolt az összejövetelről. az uffenheimi idei találkozó különösen jól sikerült... A jubileumra igen távolról: Ausztráliából, az USA-ból, Svédországból is eljöttek... 60 évvel ezelőtt Balf majdnem 1400 lakosának el kellett hagynia faluját... Csupán 60-an maradtak vissza... Az autóbusszal érkezett 41 személy ... utazásának célja a kibékülés volt, és hogy egymásnak kezét nyújtsunk...”

HÁRS JÓZSEF

A soproni Szent Mihály-templom és a Pejacsevichek nyughelye
Gróf Pejacsevich Károly temetési rendelkezése 1810-ből

A Sopronban közel két évszázada meghalt gróf Pejacsevich Károlyt (1745–1815) [F11]¹ a város német színészetének és társadalmi, zenei életének felvirágoztatójaként tartjuk számon.² 1784-től, Bécsből Sopronba költözésétől 1813-ig, visszavonulásáig meghatározó személyiség, mint ahogy az volt évtizedekkel később id. Storno Ferenc is. Kapcsolódásuk a főnemesi család több tagját említő, a Szent Mihály-templomban látható

¹ A számok a szerző összeállításában a függelékben közölt kislexikon és családfa számai.

² Lásd Vatter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig. Bp., 1929.; Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Bp., 1984.

hármás sírfelirat, amelyet – nagy valószínűséggel Károly unokájának, gróf Pejacevich Juliánnak [F30] megrendelésére – a pályája elejét élő restaurátor alkotott újjá és foglalt egyetlen díszes keretbe.³

A Pejacevich család soproni jelenlétének emléke – különösen amióta eltűntették Petőfi téri palotájuk kapualjából a róluk szóló táblát, és az 1869 óta nevüket viselő kis közt Iskola közre keresztelték (1947) – visszaszorult a színház- és zenetörténetbe. Horvát származásuk pedig csak mostanában kezd érdekessé válni.⁴ Nevük írásmódja máig bizonytalan. A „Pejacevich” formát találjuk – a végrendeleten kívül – Károly saját kezű aláírásaiban. Úgy tudják (a cs talán erre utal), hogy otthon magyarul beszéltek.

A „nagy” Károly második felesége, gróf Erdődy Eleonóra, 1840-ben a Szt. Mihály-templom temetőjében (VI. fal, 18. sír, de ma csak a vasrácon lévő címer emlékeztet rá) lett elhelyezve.⁵ Fiának, Ferdinándnak, aki a temetést intézte, Mária nevű – egy napot megélt – lányát azonban 1827-ben még a templomi kriptában temették el.

Gótikus stílusban emelt mauzóleumukat (a fenti Ferdinánd feleségének megbízására) id. Storno Ferenc építette 1863-ban vagy 1868-ban. 1938 óta azonban a családdal szoros kapcsolatban volt domonkosoké lett. A Pejacevichek a 20. század harmincas éveire messzire kerültek Soprontól, részben Dél-Amerikába. Emberileg érthető, hogy lemondtak a mauzóleumról.

Csatkai Endre az Oedenburger Zeitung Alt-Oedenburger Kalender c. (1925-től élő) sorozatában először 1929. március 31-én, majd november 5-én írt gróf Pejacevich Károlyról. Utolsó mondata: „Der Graf ist in der hiesigen Michaeliskirche begraben.” (A gróf a helybeli Mihály-templomban van eltemetve.) 1931. november 5-én írott cikkében már határozottan kriptát jelöl meg a gróf nyughelyeként.

E kriptá lejárata azonban nem az épületen belül, hanem kívül van. Ennek magyarázata Mária Terézia 1775. évi rendelkezésében keresendő, amelyben egészségügyi megfontolásokból nem engedélyezte a templomokon belüli temetkezést, illetve a már ott lévő kripták további használatát. Az epitáfium viszont bent, a templombejáratától balra, a mellékhajó falán található. Felirata szerint József Ferencen [F2] kívül felesége és három fia kerülhetett volna a kriptába. Két fiú (Zsigmond [F7] és Antal [F31]) azonban nem itt nyugszik. Károly [F11] végrendeleti mellékletében egyértelműen előírja, hogy szülei és gyermekei mellé temessék el, a Szent Mihály-templom kriptájába.

Ennek félnyereggetővel fedett kapuzatát a padlásra vezető lépcső tornyához tapasztották. Lehetséges, hogy nem ez volt az eredeti lejárata, mert oldalról kapja el a kriptá belső teréhez vezető folyosó tengelyét. Az egyetlen teremnek a folyosóra merőleges hossz tengelye párhuzamos a templom fő tengelyével. A helyiséget északi végén lezáró falba, középre, gróf Pejacevich Károly [F11] koporsóját falazták be, alatta a falon eredeti tábla (1. kép).

³ Askercz Éva: Id. Storno Ferenc bécsi megrendelésre készült historizáló tárgytervei (1850–1870). In: Arrabona 34 (1995), 99–158. Ebben közli az epitáfium három vázlatát. Időben az első az S.84.136/9., a második az S.84.136/8., a harmadik az S.84.136/7. leltári számon.

⁴ A horvát kisebbségi önkormányzat fáradozása és áldozatkészsége nyomán a köztér ismét Pejacevich (így!) köz, a palota falán a családra emlékeztető, kényelvű táblával (2004).

⁵ Soproni Levéltár, gyászjelentés-gyűjtemény. Károly [F11] I. felesége [F12] még Bécsben hunyt el.

1. kép: Károly gróf [F11] táblája a kriptában. (Fotó: Hárs József, 2006. március 28.)

Szülei – József Ferenc (1711– 1787) [F2] és Anna Mária Frankoluky (1727–1795) [F6], lejjebb, jobbra kaptak táblákat. Ezek felett vannak befalazott szarkofágjaik. Előttük a mélyedésben három kicsi koporsó. A külső érc, a középső mintha bőrrel bevont fa lenne, a fal mellettinek a fája már szétesett a kis koponya maradványai körül. Ezekre vonatkozó felirat sehol sem látszik.⁶Kérdés, hogy a Károly gróf első feleségétől született Károly (+1774 [F13]) és Miksa (+1778 [F15]), valamint a második feleségétől származott Mária Eleonóra (+1797 [F20]) és Károly Ferdinánd (+1797 [F21]) közül ki az a három, akinek kicsi koporsója a nagyszülők táblái előtt kapott helyet.

⁶ Horváth Imre városplébános vezetésével – hosszú idő után először – Nemes András, Gabrieli Gabriella, Holzoffer Evelyn és a szerző járt a kriptában 2006. március 28-án. Köszönet a lehetőségért!

Érdekes, hogy a kriptákról Póda Endrének, a történetíró városplébánosnak, csak annyi a megjegyzése, hogy az 1776. december 4-én meghalt Primes György apátplébános „a szent Mihály templom sírboltjában temettetett el”.⁷ Valamivel bővebb Csatkai Endre megállapítása, aki a templomban négy epitáfiumot említ, köztük a Pejacevich családot is.⁸ Bán János az, aki majdnem minden lényegeset elmond a tárgyról (sajnos Pejacevichekről semmit): A templomban, bizonyos díj lefizetése ellenében, már régtől fogva temetkeztek. A templomban a sírköveket a padlón vagy a falak mentén helyezték el, de kerültek epitáfiumok az épület külső falára is. Ezeket azonban „a történelmi érzékkel nem bíró, stílszerűen restauráló bizottság 1864-ben teljesen eltüntette”.⁹

Trimmel Mátyás polgármester 1722-ben „új, nagy befogadóképességű” kriptát akart építtetni, hogy növelje a bevételt. A plébános valamiért nem akarta beengedni sem a mesterembereket, sem a város vezetőjét. Csak püspöki parancsszóra nyitott templomkaput. Bán nem magyarázza meg az ellenkezést.¹⁰ Viszont ismertet egy 1775. évi jelentést, amely szerint akkor az első kriptá a bejárattól balra volt (befogadóképességét nem közli); a második, 5-6 koporsóra méretezve, a szószéknél; a harmadik Primesé, 30 halottra, a szentély rácsozata előtt. (Alighanem ez az, amelybe lejutottunk.) A soproni kripták használatát tiltó határozat 1780. július 25-én született meg.¹¹ Viszont a horvát grófok 1787-től 1827-ig temetkeztek ide. A kriptába számos, részben későbbi halott koporsóját is befalazták, s jelölték táblával. Sőt: szabadon álló faládák, jelöletlen szarkofágok is vannak odalent, egyik például 1945-ből. Ezzel szemben egy üres „alagút” van. Lett volna hely Károly gróf [F11] második felesége (1769–1840) [F19] számára.

A Pejacevichek a magyar bárói rangot Bécsben, 1668-ban szerezték meg. A magyar grófi rangot is Bécsben adományozta a királynő, 1772. július 22-én. József Ferenc [F2], Zsigmond [F7], Károly [F11] és Antal [F32] kapta meg.¹² József Ferencet és negyvennégy társát aransarkantyús vitézzé minden bizonnyal Mária Terézia ütötte, magyar királlyá koronázásakor Pozsonyban, 1741. június 25-én. Amikor Mária Terézia Szlavóniát Horvátországgal egyesítette az 1740-es években, bevezette a polgári közigazgatást, és újjászervezte a határőrvidéket. Ennek következtében a Pejacevich család nagy vagyonhoz jutott. Az uralkodónő ugyanis Mitrovicát,¹³ egy időben a családi birtokuk központját, a határőrvidékhez csatolta, s ezért a családot pénzzel kártalanította.

A kártalanításból vásárolta Pejacevich Marko (1664–1726) [F1],¹⁴ József Ferenc apja, a verőcei, a rumai, a rétfalui és a (torontál)tordai birtokot. Az epitáfiumon említett keresztetzi birtok horvát területen volt.¹⁵ Még egy helység található a sírfelira-

⁷ Póda Endre: A soproni „parochia” és a „Soproni kath. hitközség” története. Sopron, 1892, 78.

⁸ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. Budapest, 1956, 407.

⁹ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 261.

¹⁰ Trimmelről lásd Bán i. m., 306.; Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Bp., 1982., 3912. sorszám alatt. 1730-ban halt meg. Ha evangélikus lett volna, még csak meg lehetne magyarázni az ellenkezést, de az 1730. május 2-i bejegyzés a városplébánia anyakönyvében egyértelmű: katolikus volt.

¹¹ Bán i. m., 410.

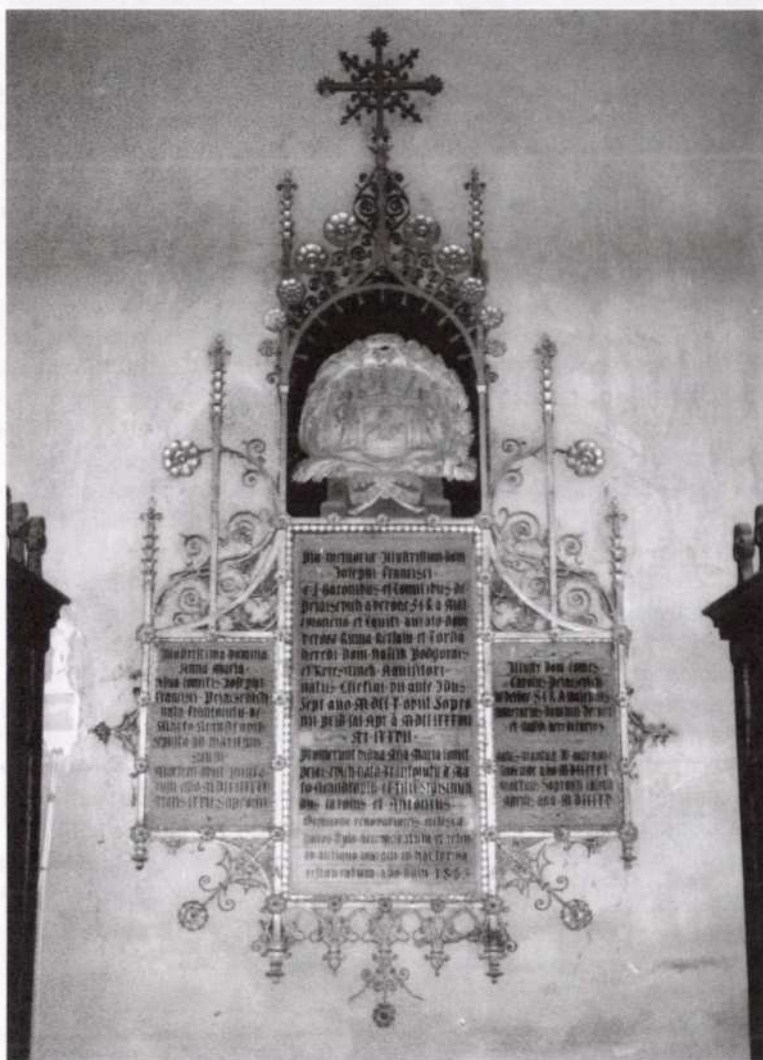
¹² Magyar Országos Levéltár. Liber regius II. kötet, 190.

¹³ A római Sirmiumra épült városka (ma Sremska Mitrovica) a határőrvidék megszünte után Szerém vármegye része lett. A településekre vonatkozó adatokat lásd Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. 2. kiad. Baja, 1998.

¹⁴ Az őstől, Mátyástól harmadikként született Márk (1664–1726) [F1] még „csak” báró, de főispán Szerém vármegyében.

¹⁵ A birtok központja valószínűleg a Lelkes i. m. 304. o-n Kersztinja néven említett, az egykori Horvát főkapitányságban elhelyezkedő, a mai Krstinja helység területén található vár(rom) volt.

ton: a ma olasz Mantova, németül (és latinul) Mantua. A város 1708-tól az osztrák birodalom része volt, s ott osztrák katonaság állomásozott, köztük Pejacsevich József Ferenc [F2] is. A család soproni tulajdonairól részletesen beszámol Molnár László.¹⁶

2. kép: A Pejacsevich-epitáfium a soproni Szent Mihály-templomban, a falmező „esztétikai” közepén van – jóval idősebb, mint a kriptá, amely ugyan szintén a bal oldalon, de a kereszthajó szentély felőli sarka alatt helyezkedik el. A sírfeliratot 1865-ben készítette id. Storno Ferenc. (Fotó: Hárs Viktor, 2004.)

A Szt. Mihály-templom kriptájába temetett, s a templomban elhelyezett epitáfiumon (2. kép) is szereplő, 1815-ben elhunyt Verőcei gróf Pejacsevich Károly 1810-ben

¹⁶ Molnár László: Két nemzet – egy család. A Pejachevichék és Sopron városa. Sopron, 2004.

rendelkezett a temetéséről, és ez a rendelkezés sok mindent elárul személyéről és a temetkezési szokásokról. A gróf életének utolsó öt évét annak biztos tudatában élte le, hogy örökösei pontról pontra úgy temetik majd el, ahogy azt meghagyta nekik. Az alább közölt rendelkezéshez azonban számunkra már szükséges néhány megjegyzés. A kiindulás az a palota, ahova a császárvárosból Sopronba érkező család beköltözött, vagyis a mai Petőfi tér 5. sz. alatti épület, illetve ennek háromajtós ebédlőterme. (Később a halottakat saját házukban, a „gyászházban” ravatalozták fel, s onnan vitték ki a temetőbe. Ilyen temetési szertartásokról számos újságtudósítást olvashatunk a 19. század folyamán.) Nincs utalás arra, hogy a hét zsolozsmázó világi pap-e vagy szerzetes, és ha az utóbbi, melyik rendből való. Valószínű, hogy a domonkosok jöhettek szóba, tekintettel a családnak a renddel fennálló kapcsolatára.¹⁷

Előírja, hogy a holttestet a Szent Mihály-templom alatti kriptába temessék el, apjának, József Ferencnek [F2] és anyjának [F6] koporsója mellé. Ugyanitt nyugodtak az írás első megszövegezése idején már elhalt gyermekei is. Mivel a város plébániatemploma messze van, a ravaltalt a káptalan templomába rendeli felállítani a gróf. Ez a ma közönségesen Dómnak nevezett Szent György-templom. Nem szól arról, hogy holtteste miképpen kerül a palotából a templomba. Ha ránézünk a korabeli térképre, nem olyan egyszerű oda eljutni. Kocsival, menettel még kevésbé. Könnyebb lett volna, ha a domonkosok templomát választja. Az ok valószínűleg az, hogy az 1789 és 1793 között megszervezett második – belvárosi – plébániához tartozott a Pejacsevich palota. A Dóm korábban a jezsuitáké volt. A rend megszűnte után az 1779-ben alapított társaskáptalan igazgatása alá került.¹⁸ A végrendelet születésekor, majd végrehajtásakor a két plébánia egy kézben működött. Szinte a kezdetektől rendre panaszkodnak a kanonokok, hogy kevesen vannak minden megkívánt szolgálat elvégzésére. Ettől függetlenül volt kottatáruk és kórusuk, sőt zenészeikről is lelt adatokat Bárdos Kornél. A kottatárban már 1791-ben található hét példány Miserere (egyik kézirat, a többi nyomtatvány). Sajnos a Dóm kottatára nem maradt fenn, viszont a két plébánia együttműködése valószínűsíti, hogy a Szent Mihály-templom kottáit a Dóm kórus-tagjai is kézbe vehették.

A grófnak valószínűleg nem tetszett például az 1806. május 10-én tartott ünnepélyes aranymise, amelyről a Pressburger Zeitungban is írtak.¹⁹ Talán ezért rendelkezett úgy, hogy csak ének szóljon temetésén. Az igaz, hogy a napóleoni idők után sokat romlott a gazdasági helyzet, tehát már csak ezért is hivalkodás lett volna a zenekar szerepeltetése. Pedig „az egyházi menetek” később is nagy látványosságoknak számítottak a kisvárosban. Tudjuk, hogy Slachta Etelka 1839. április 30-án jegyzi fel: „Az egyházi menetelt Pejacsevichné ablakából néztük.” Június 2-án pedig: „Ma az egyházi menet a belvároson ment, ablakaink ki valának ékítve.” A Templom utcában (a mai 3. sz. elődjének emele-

¹⁷ Egy Erdődy grófnő tette lehetővé a rend Sopronba telepedését. Lásd Dr. Szalay János O. P.: *Olvassátok!* Sopron, 1930.

¹⁸ Bárdos i. m. 164. o. szerint 1804 és 1822 között Berghofer Mihály a plébános mindkét helyen. Póda Endre i. m. részletesen leírja a plébánia történetét, s megszervezését II. József rendeleteire vezeti vissza, amelyeknek a káptalan is áldozatul esett volna. A győri püspök azonban arra hivatkozott, hogy a hívek lelki gondozását végzik a kanonokok. Az 1789-től – németül – vezetett anyakönyvezés illetékessége az egész belvárosra, a vele határos sétatérre, Színház térre, Színház utcára, az Ógabona térre, s az egész újteleki külvárosra terjedt ki, hozzá érte a Lővereket is. Hivatalos elnevezése: Parochia L. R. Civitatis Sopron ad S. Georgium. (Póda Endre i. m. 99-100.)

¹⁹ Bárdos Kornél i. m. 171.

tén) laktak.²⁰ Ugyancsak ő írja naplójában, 1840. március 19-én: „Ma grande parade! Szegegy Schnellert temették [nyugalmazott lovassági tábormegvezető volt]. Mi Barthodeiszkytól néztük. [...] Innen Pejacevichéktől néztük a menetet másodsor...”

A temetésre vonatkozó rendelkezés²¹

„Mivel elkészített végrendeletemben fönttartottam magamnak a jogot annak meghatározására, hogy általános örököseim halálom után milyen rendben és módon temessék el hült tetememet, következzen hát alább világos akaratom.

Először: Mihelyt lelkem átadatott Teremtőm és Megváltóm legfelsőbb kegyelmének és irgalmasságának, úgy öltöztessék élettelen testem az én öreg magyar ruhámba, és az ebédlőben néhány gerendából és deszkából összerótt állványzatra fektessék. Fenn a fejnél egyetlen odaállított viaszgyertya vagy lámpa égjen. Azt a segítők és a szolgák kétóránként felváltva őrizzék. Az ebédlő mindhárom ajtaját tartsák zárva, amíg holttestem ott fekszik. Minden kíváncsi, aki a tetememet szenteltvízzel meg-hinhetné,²² illendő udvariassággal távolíttassék el.

Másodsor: Halálom után mindjárt az első reggelen fel kell kérni hét papot, hogy holttestemnél az *Officium defunctorum maius-t*²³ hangosan imádkozzák el, amiért mindegyikük kapjon négy forintot mint honoráriumot.

Harmadsor: feküdjön a testem addig nyugodtan, amíg tökéletesen meg nem bizonyosodtak arról, hogy nincs többé élet benne.

Negyedsor: mivel életemben mindig gondosan kerültem azt, ami valakinek is alkalmatlanságot okozott volna, úgy halálom után sem akarok kellemetlenséget. (1. o.)

Tehát kifejezetten ellenzek minden lármás kiharangozást, csak a Szent Mihály-templom nagy harangját húzzák meg annak megszokott idejében. Ennek ellenére mindazon templomoknak, ahol egyébként kiharangozni szoktak, a szokásos kiharangozási pénzt az örökségemből úgy fizessék ki, mintha harangoztak volna, de egyébként ne.²⁴

Ötödsor: a halottmondók hirdessék ki haláloamat és temetésem óráját, ahogy szokták, és érezzék a soproniak és az én polgártársaim, hogy csak tettem szert körülben annyi tekintélyre életemben, hogy kimutathatják elismerésüket: kísérik ki holttestemet a temetkezés helyére. Ezért én a túlvilágon hálás leszek nekik. Viszont azt

²⁰ A napló mostani közreadója lábjegyzetben mindkettőre úrnapi körmenetet ír, holott évente csak egy Úrnapja lehet, ez pedig 1839-ben május 21-ére esett, tehát egyik körmenet sem volt Úrnapján. Valószínűleg az ifjabb Pejacevichnéétől [F28], a Templom utca 26-ból nézték a menetet, ahonnan jó rálátás kínálkozott a belvárosi körmenetek útvonalába beletartozott Fegyvertár utcára is. Ez a ház ma már nincs meg, a Széchenyi Gimnázium építéséhez használták fel a telkét. Katona Csaba (közreadja): „... kacérkodni fogok vele” Slachta Etelka soproni úrleány naplója 1838–1840. Első kötet. Győr, 2004. Lásd még Csatkai Endre (sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta): Zadjeji Slachta Etelka soproni naplója 1838–1842. A Soproni Városszépítő Egyesület kiadása 1943.

²¹ Soproni Levéltár Fasc VIII. Nr. 707. sz. alatti, latinul írt végrendelet német nyelvű melléklete fordításomban. Az oldalak számozását azok végén vastagon szedett számmal jelezzük.

²² Falun ma is divó szokás, hogy a halott mellett edényben lévő szenteltvízzel hintik meg az elhunytat a részvétlátogatók (Bíndes Ferenc belvárosi plébános felvilágosítása, 2005.).

²³ A halottak nagyobb (hosszabb) zsolozsmája. Újabban a régi 9 rész helyett csak 7 részes. (Bíndes Ferenc belvárosi plébános felvilágosítása, 2005.).

²⁴ A lélekharangot 1737. márc. 20-án szerelték föl a tűztoronyba 359 fl.-ért. Az óraütőt és a tűzharangot nem zavarta. Mindkét felekezet használta. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. 1939, 363. o.

sem akarom, hogy valaki azért kísérjen, mert felfogadták, vagy felbérelték. Mindenkinek elengedem azt a kötelezettséget, hogy hivatalból jöjjenek. Ha kicsi is a gyászmenet, annál inkább szívből jövő és ünnepélyesebb lesz.

Hatodszor: ha hült tetemeimet egy közönséges koporsóba fektetik, ezt az ünnepséget ne zavarja viaszgyertyák kiosztása.²⁵ Ne kísérje holttestemet gyászzene sem, mert minden könnycsepp a szemben, amely a szívből jön, sokkal többet ér, mint az a zuhatag, amit a zene présel ki. A gyászzene helyett a *Miserere mei Deus*-²⁶ több szólamban énekeljék el. (2. o.)

Hetedszer: holttetemeimet a négy lovam húzta gyászkocsi szállítsa, a két kocsisom feketébe legyen öltözve. Mindketten a nyerges lovukon üljenek. A koporsó, ahogy az szokásos, fekete terítővel legyen borítva. Fent a megszokott alkalmatossággal a templom gyakorlata szerint legyen felerősítve. Ezen kívül mindegyik oldalon kettő, elől és hátul egy, összesen hat gyászcímerpajzs legyen feltűzve. Egyetlen jól világító fáklyát vigyen egy szolgám a halotti menet élén. A beszentelést végző pap és két segítőtje egyenként egy-egy olyan viaszgyertyát vigyen, amelyből hat tesz ki egy fontot. A nekik járó stóla mellett egyedül a Szent Mihály-templomban szóljon valamennyi harang a gyászmenet alatt. Holttestemet a Szent Mihály-templom kriptájába helyezték el, szüleim és gyermekeim mellé.²⁷

Nyolcadszor: a gyászszertartás napját a halottmondóval élőszóban éppúgy, mint partecédulákkal jelentsék be, s mivel a Szent Mihály-templom túl messze van a várostól, a gyászszertartást a belvárosi káptalani templomban tartásák, a főoltár hat viaszgyertyával való egyszerű megvilágításával és a legegyszerűbb ravattal, amely mellett nem több, mint hét viaszgyertya legyen, oldalt három-három, elől egy. Templomi gyertyatartóra tűzzék azokat és égve állítsák (3. o.) a padlóra. Hat gyászcímerpajzsot tűzzenek úgy fel, mint a koporsón voltak, és hármat a fekete oltárterítőre. Ezt a kilenc gyászcímerpajzsot örököseim készen megtalálják.

Kilencedszer: a rekvim csak egy gyász-nagymiséből álljon, hozzá templomi zenével. Hat kismiséét olvassanak ezen felül, de nem ugyanakkor, amikor a nagy gyászmisét mondják. Mert misék egy időben mondása pusztán hivalkodás áhítat nélkül. Mivel senki sem figyel azokra a misékre, amelyeket a mellékoltárok előtt mondanak. Hogy ezt a hat misét más napokon, egy vagy két pap olvassa-e, s hogy melyik templomban és mikor akarják tartani, az mindegy. Ezekről azt remélem, hogy megemlékezésük szívből jön és bensőségesen szól Istenhez, lelkem üdvére. Mindegyik miséért négy forintot kapjanak honoráriumként.

Tizedszer: hogy a szegények halálom miatt ne veszítsenek semmit sem, végrendeletileg hagyományozok a szegényháznak ezer forintot. Örököseim belátására bízom,

²⁵ Binds Ferenc plébános közlése 2005: máig élő falusi szokás, hogy a temetésen közreműködők gyertyát kapnak.

²⁶ Az 50. zsoltár – Dávid bűnbánó zsoltára. Bárdos Kornél i. m. ilyen című darabot hármat vesz be a valamennyi Sopronhoz köthető zeneműről összeállított tematikus jegyzékébe: a legvalószínűbben előadott a 634. sorszámú Georg Strasser kézirata (1790-es évek) négy hangra, de hangszerekkel is, a városplébánia kottatárában, a másik kettő (695. és 835. sz.) evangélikus. Nincs nyoma az örökösök tiltakozásának a zenészek ellen. Különben is „divatos” lett a Dóm, s igen sokszor szerepel a zenekara. Lásd Bárdos Kornél i. m. 166. és 170. o.

²⁷ Akkor már halott gyermekei: Károly (†1774) [F13], Miksa (†1778) [F15], Mária Eleonóra (1791–1797) [F20], Károly Ferdinánd (néhány hetes korában †1797) [F21] és Mária (1775–1800) [F14]. Az első kettő halála nincs bejegyezve a soproni anyakönyvekben (eddig ismereteink szerint akkor még nem is voltak Pejacsevichék Sopronban).

hogy ezt az összeget a helybeli szegényház pénztárába mindjárt készpénzzel fizetik-be, vagy kötelezvényt állítanak ki, 5 százalékkal és leróva a kamatokat. (4. o.)

Ez az én megváltozhatatlan komoly akaratom, amelynek pontos teljesítését ezenel megparancsolom örököseimnek. Azon kívül nem engedem meg számukra, hogy hamis szemérmességből, vagy nagylelkűségből nekem parádés temetést rendezzenek. Mert én mindig a legnagyobb ostobaságnak tartottam, ha privát személyek szép nagy és pompás temetéssel hencseregnek. Sokkal inkább azt várom el az én legbensőségesebben szeretett örököseimtől, hogy ugyanis mindig gondoljanak rám, szívből jövő érzéssel, rám való jámbor megemlékezéssel, s atyai tanításaimnak és végakaratomnak pontos követésével adják meg egyetlen és legnagyobb jelét szeretetüknek, becsülésüknek és tiszteletüknek. Ezért szüntelenül kérem majd a jóságos Istent: áldja meg őket, legyenek itt jók, becsületesek és szerencsések, ott az Ő végtelen jósága és irgalmassága által velem egyesülve, szerfölött örvendezve üdvözüljenek.

Sopron, 1810. június 16-án.

Pejacsevich Károly gróf saját kezével.

A magyarul vagy németül írt, illetve nyomtatott gyászjelentéseket, ha úgy kényelmes, az én legjobban szeretett nőm elég ha csak aláírja, s úgy küldjék el az én és az ő vérokonainak, a partecédulákat azonban úgy nyomtassák ki és osszák szét, ahogy következik.

Eleonora, Pejacsevich grófnő, született eberauai Erdődy grófnő, csillagkeresztes hölgy, (5. o.)

jelenti saját és három távollevő mostoha gyermeke és kiskorú fia²⁸ nevében a legbensőségesebben szeretett férje és az utóbbiak apja, verőcei gróf Pejacsevich, császári, királyi kamarás legszomorúbb halálát, aki egy --- betegség után, --- napon, órában, vagy --- valamennyi szentséggel ellátva, életének --- évében Sopronban lélekben megnyugodva elhunyt.

Tetemét a Szent Mihály-templom kriptájában helyezik el, a felravatalozás és a lelki üdvéért tartandó gyászmise a Dómtemplomban lesz --- órákor. Sopron, --- látogatások mellőzendők.

Egy udvaronc [félbehagyott mondat]

Ha fiam, Vince, halálomkor jelen tudna lenni, akkor a gyászjelentést a következőképpen kell fogalmazni és kinyomtatni:

Verőcei gróf Pejacsevich Vince, valóságos császári, királyi kamarás, jelenti a saját valamint három testvére és mostohaanyja – méltóságos Pejacsevich Eleonora grófnő, született gróf Erdődy de Monyorókerék, csillagkeresztes hölgy – nevében hőn szeretett apja, utóbbinak férje, méltóságos verőcei gróf Pejacsevich Károly cs. kir. kamarás (6. o.)

kamarás megrendítő halálát, aki --- betegség után --- napon --- hónapban --- órában, vagy --- minden halotti szentséggel ellátva, életének --- évében, Sopronban, békésen elhunyt. Tetemét... stb. Sopron stb.

²⁸ Vince Lajos (1780–1820) [F16], Franciska Xavéria (?–1861) [F17], Anna Mária (?–1847) [F18], valamennyien már házasságban élnek távol Soprontól. Kiskorú saját fia Ferdinánd [F22] 1800. jún. 17-én született. Ferdinánd születési dátumát megerősíti a soproni belvárosi anyakönyv I. köt. 90. o. bejegyzése a kereszteletről.

Mivel életkoromat a partecédulákon és levelekben pontosan meg lehet adni, ezennel jelzem, hogy örököseim megtalálhatják a keresztlevelemben, hogy én 1745. november 2-án születtem Mantuában. (Pecsét helye.) Gróf Pejacevich Károly s. k.

Végül a 10. sz. ponthoz meg akarom még jegyezni, hogy a helybeli szegényápolónak szánt hagyomány, tehát a teljes ezer forintos összeg maradjon meg minden levonás nélkül.

Sopron, 1813. március 5. Károly, gróf Pejacevich s. k. (Pecsét helye.)"

„A jelen temetési rendet és utasításokat méltóságos özvegy Pejacevich Eleonora grófnővel, született Erdődy grófnő, a végrendelező méltóságos gróf Pejacevich úr fiának, méltóságos gróf Pejacevich Ferdinándnak, ökegyelmessége gróf Erdődy Károly úrnak, méltóságos szabad báró Buday Ignácnak, és tekintetes Wagner Ferenc Xavér úrnak, Sopron szabad királyi város szenátorának jelenlétében mi aláírók ismertettük és kihirdettük a végakarotnak megfelelően. Sopron, 1815. április 9-én. Felsőszopori Tóth Sándor [...] és Takács István [...]

Jelen másolatot az eredetivel egybevetettük és azzal megegyezőnek találtuk. Sopron, 1815. április 14-én.

Felsőszopori Tóth Sándor tekintetes Sopron megyének szolgabírája
Takács István ugyanannak a tekintetes megyének esküdt ülnöke." (7. o.)

Tudjuk, hogy az elhunyt végakarotának megfelelően fia, Vince a kaszinóbérlet ügyében és egyéb hagyatéki ügyekben tárgyalt Sopron város vezetőségével 1815-ben,²⁹ továbbá átadta a magisztrátusnak a végakarot szerint a szegényápolónak szánt 1000 fl-t.³⁰

Kislexikon: A Pejacevich család cikkben említett tagjainak főbb életrajzi adatai

- F1. Báró Pejacevich Marko (Márk Sándor) (1664–1726, a Horvát lexikon 243. o. szerint 1656–1727, dr. Bencsics Miklós közlése). József (F2) apja.
- F2. Pejacevich József (Eszék, 1711–Sopron, 1787), 1741-től magyar bárói, 1772-ben magyar grófi rangot kapott, verőcei előnévvel. Nasitzét 1732-ben szerezte meg. (Dr. Bencsics Miklós közlése) Katonatisztként Mantovában szolgált az osztrák hadseregben, 1784-től Sopronban élt. 1. felesége valószínűleg Peterson Erzsébet [F4], tőle származó gyermekei: valószínűleg Zsigmond [F7] és egy apáca, akiről összesen ennyi tudható. 2. felesége: Anna Maria Frankoluky [F6]. Kétséges, hogy tőle származott-e Zsigmond [F7], biztosan tőle származtak Károly [F11] és Antal [F32].

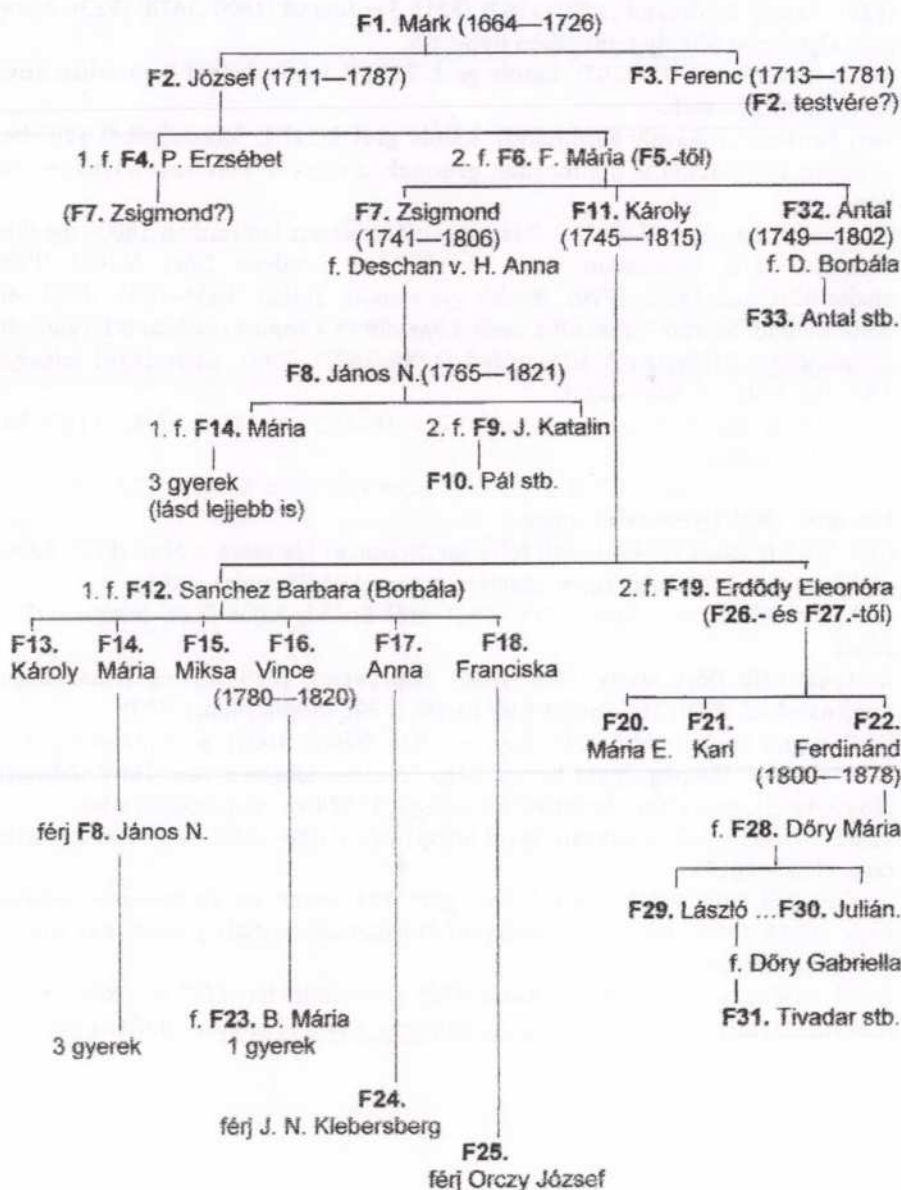
²⁹ Protocollum 1815, V. 5886.c.

³⁰ VIII. Nro. 707. b.

- F3. Verőcei báró Pejacsevich (Pejacsevich) Ferenc (Eszék, 1713–Pozsega, 1781), jezsuita tudós, József [F2] végrendeletének értelmezője. Ismeretlen fokú rokona [F2]-nek.
- F4. Peterson Erzsébet (?–?).
- F5. Nemes Michael Frankoluka de Marconeandrovich, eszéki polgár, 1722-ben kapott nemesi és címerlevelet III. Károly császártól, feleségével és három gyermekével együtt. Anna Mária [F6] ezek után született.
- F6. Anna Mária Frankoluky de Marko Neandrovitz (Frankoluka de Marconeandrovich) a soproni Szent Mihály-templombeli sírfelirat szerint József [F2] felesége (feltételezhetően a 2.) (Eszék? 1727–Sopron, 1795.)
- F7. Verőcei gróf Pejacsevich Zsigmond (1741–1806), József [F2] elsőszülött fia, János Nepomuk [F8] apja. Sokáig élt apjával együtt a Nasitz nevű birtokon, Torontáltorda megalapítója. Felesége Anna Maria Deschan von Hannsen (?–1802).
- F8. Verőcei gróf Pejacsevich János Nepomuk (Nasitz, 1765–Sopron, 1821) 1. felesége Károly gróf [F11] Mária nevű lánya [F14]. Tőle legalább három, 2. feleségétől, daruvári Jankovich Katalintól [F9] 8 gyermeke született.
- F9. Daruvári Jankovich Katalin (1785–?) Férje [F8] halála után még élt.
- F10. Verőcei gróf Pejacsevich Pál (1813–1907). János Nepomuk [F8] 2. házasságából származó 6. gyermek. Soproni háztulajdonos.
- F11. Verőcei gróf Pejacsevich Károly (1745–Sopron, 1815). Mantovában született, Bécsben a Theresianumban végzett mint katonatiszt, cs. kir kamarás, de arról nincs hír, hogy a hadseregénél szolgált volna. 1. felesége Barbara Sanchez [F12], gyermekeik: Károly [F13], Mária [F14], Miksa [F15], Vince [F16], Anna [F17], Franciska [F18]. 2. felesége Erdődy Eleonóra [F19], tőle született gyermekei: Mária Eleonóra [F20], Károly Ferdinánd [F21], Ferdinánd [F22].
- F12. Báró Barbara Sanchez de Ortigosa y Ciefuentes (1751–1783?), báró Sanchez Antal és báró Bukuwy Mária lánya, Károly gróf [F11] 1. felesége, házasságukat Bécsben kötötték. Gyermekeit lásd [F11]-nél. Nővéréről szó esik a végrendeletben, valószínűleg apáca volt Veronában.
- F13. Károly 1774-ben született és halt meg.
- F14. Mária Antonia Anna Nicolae (Ruma, 1775–Sopron, 1800), hozzáment 1792-ben, Budán, elsőfokú unokatestvéréhez, János Nepomukhoz [F8], s három gyermeke született tőle (1793, 1795, 1799), a soproni belvárosi születési anyakönyv szerint.
- F15. Miksa Antal 1778-ban született és halt meg.
- F16. Vince Lajos (Ruma, 1780–Nasitz, 1820), Károly gróf [F11] 1. házasságából született fia, Ferdinánddal [F22] együtt Károly gróf általános örököse. Házat és kertet örökölt naganyjától [F6]. Felesége Batthyány Mária [F23].
- F17. Anna Mária (Nanette) (?–1847) Károly gróf [F11] 1. házasságából, nőül ment 1806-ban Klebersberg grófhhoz [F24].
- F18. Franciska Xavéria (?–1861), Károly gróf [F11] 1. házasságából, nőül ment Orczy József báróhoz [F25].

- F19. Monyorókeréki és monoszlói Erdődy Mária Eleonóra grófnő (1769–Sopron, 1840), gróf Erdődy Lajos [F26] és Aichpichl Eleonóra grófnő [F27] lánya. 1786-ban ment nőül Károly grófhhoz [F11], gyermekeik: Mária Eleonóra (1791–1797) [F20], Károly Ferdinánd (1797–1797) [F21], Ferdinánd (1800–1878) [F22]. A soproni régi Szent Mihály-temetőben nyugszik.
- F20. Mária Eleonóra (1791–1797), Károly gróf [F11] 2. házasságából Sopronban anyakönyvezett gyermek.
- F21. Karl Ferdinand (Károly Ferdinánd), Károly gróf [F11] 2. házasságából 1797-ben született és röviddel utána meghalt gyermek, a soproni belvárosi anyakönyvekben.
- F22. Ferdinánd, Károly gróf [F11] 2. házasságából született Sopronban 1800., meghalt Grazban 1878. Sopronban vette el 1823-ban jobaházi Döry Máriát [F28], elsőszülött fiuk László [F29], ötödik gyermekük, Julián (1833–1906) [F30] rendelkezte meg id. Storno Ferenctől a nasitzi kastély és a soproni sírfelirat felújítását.
- F23. Németújvári Batthyány Mária grófnő (1789–1823), Vince Lajos [F16] felesége. 1806-ban kötöttek házasságot.
- F24. Klebersberg Johann Nepomuzen gróf (1774–1841). Anna Máriával [F17] 1806-ban kötött házasságot.
- F25. Bárárczi Orczy József (1779–1811?), felesége Franciska Xavéria [F18]. Házasságkötésük: 1802. Gyermekekük nincs.
- F26. Gróf Erdődy Lajos (1749–1794), felesége Aichpichl Eleonóra grófnő [F27], házasságkötés éve: 1768, alighanem egyetlen gyermekük Eleonóra [F19].
- F27. Aichpichl Eleonóra grófnő (1745–1783), gróf Erdődy Lajos [F26] felesége. [F19] anyja.
- F28. Jobaházi báró Döry Mária (1800–1880), Sopronban, 1823-ban lépett házasságra Ferdinánddal [F22]. Elsőszülött fiuk László [F29], ötödik Julián [F30]
- F29. Verőcei gróf Pejácsevich László (Sopron, 1824–Nasitz, 1901), Sopronban járt iskolába, szerémi főispán, majd horvát bán. Felesége jobaházi báró Döry Gabriella (1830–1913). Sopronban kötöttek házasságot 1852-ben (anyakönyvi adat).
- F31. Tivadar (1855–1928), főispán, majd horvát bán (1880–1883) és a Tisza-kormány tagja (1913–1917).
- F32. verőcei gróf Pejácsevich Antal, Károly gróf [F11] öccse, cs. kir. kamarás, altábornagy (1749–1802), felesége trakostyáni Draskovich Borbála grófnő. Két fiuk és két lányuk született.
- F33. Antal, verőcei gróf Pejácsevich Antal [F32] elsőszülött fia (1777 k.–1838). A soproni halotti anyakönyv szerint cs. kir. kamarás, özvegye Jankovich Mária grófnő.

CSALÁDFA
(A FŐSZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ PEJACSEVICHEK)³⁰

³⁰ f. = feleség

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

| A történelem sodrában.

| Interjú Dávidházy Istvánnal¹

Készültem magából. Elolvastam a köszöntőt is, amit ifjabb Sarkady Sándor írt a 80. születésnapja alkalmából a Soproni Szemlébe.

Igen, a bibliográfia is benne van.²

Bővült az valamivel azóta, vagyis 2002-től?

Nem, illetve a Kisalföldbe írtam egy hozzászólást.

Miről?

Az ellen a bizonyos kékfrankos legenda ellen. Sajnos, „A műveletlenség ragályos” címet megváltoztatták, egyébként becsületükre váljon, hogy gyorsan és korrektül lehozták. A név eredete a tanácsköztársasági kék pénzre, fehér pénzre vezethető vissza, amikor a borosgazdák nem akarták elfogadni a Tanácsköztársaság „fehér pénzét”. A napóleoni háborúkra utaló legendát valamelyik idegenvezető hallhatta a papájától. Már akkor bosszantott a dolog, amikor a Templom utcában laktam, és a Gyógyödörből kijövöknek azt magyarázták, hogy a poncichterek a bort nem adták a franciáknak fehér frankért, csak kék frankért.

Sarkady Sándor cikkéből tudom, hogy 1923. augusztus 18-án született. Arról is mesélt már, hogy az ősei tevékenyen „alakították” Sopron történetét. Nagyanyja, Krausz Lajosné annak a Warkoweil családnak a leszármazottja, amelynek a tagjai gyerekként gesztenyét sütve az 1676-os nagy tűzvész okozói voltak.

Igen, felgyújtották a várost. A Széchenyi téren, a Perkovátz Ház és a Posta körül volt a Warkoweil-telek, és 1676 novemberében gesztenyét sütöttek. Kivételesen déli szél fújt. A tüztől meggyulladt a pajta, aztán a ház, aztán végig a Lange Zeile,³ és a tűz átterjedt az egész városra. Ők a nagymama ősei voltak, akit Warkoweil Erzsébetnek hívtak. Érdekes módon nincs benne a leírásokban, milyen büntetést kaptak a gyerekek. Azt tudom, hogy a felnőtteknél a tűzokozás komoly büntetéssel járt.

Édesanyja tudtommal Krausz lány volt.

Warkoweil Erzsébet Krausz Lajos felesége lett. Az első ismert Krausz őszám, Tóbiás, 1690-ben jött Morvaországból Vencel nevű testvéréhez posztósinasnak Sopronba. Házi soproni polgárcsaládokról írt munkájában⁴ a 2887. sorszám alatt szerepel. Benne van

¹ Az interjú a 2006. márciusában Dávidházy István Deák téri otthonában folytatott beszélgetések szerkesztett változata.

² Ifj. Sarkady Sándor: Dávidházy István köszöntése. SSz. 57 (2003) 211-213, ill. Dávidházy István munkássága. Cikkek, tanulmányok, könyvismertetések. Uo. 213-215.

³ Hosszúsor, a mai Móríz Zsigmond utcát, a Széchenyi tér déli oldalát valamint a Rákóczi utcát foglalta magában.

⁴ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535-1848. I-II. Budapest, Akadémiai kiadó, 1982.

az inasfelvételi könyvben is, amit a posztós céh rám maradt irataival együtt a levéltárnak adtam.⁵ 1698-ban lett mester. Mielőtt államosítottak bennünket, a cégtáblára ki volt írva, Krausz Károly posztós, alapítva 1698-ban. Van egy fényképem is az ük-
apámról, Scheffer Tóbiás posztósmesterről (2. kép), akinek a lánya Krausz dédapám (1. kép) felesége lett.

1. kép: Krausz Károly posztósmester,
1900 körül. Soproni Múzeum fotótára, rebró: Adorján Attila.

⁵ Elhelyezése a következő fonszám alatt: Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára IX.3., Sopron városi céhek iratainak levéltári gyűjteménye.

Büszke vagyok rá, hiszen kevés ember mondhatja el magáról, hogy fényképről ismeri az ükapját. Károly dédapáméknak öt gyereke volt, a legidősebb a nagyapám. Egyik öccse orvosnövendék volt Bécsben. Az ikreket evangélikus szokás szerint Gusztávra és Adolfra keresztelték. Adolf tisztviselő lett, Gusztáv szintén posztós. Ez egy bohém agglegény volt, ott lakott a nagyszülői házban. A részét eladta a nagyapámnak. Arról volt híres, hogy amikor hazajött a párizsi világiállításról, azt kérdezték tőle: Gusztáv, mi újság Párizsban? Azt mondta: Mit Párizs! Még egy rendes kocsmá sincs ott. Megyek Kópházára egy jót inni! A lövői vásárokon is árultak posztót a nagyapámmal. Ő hazajött vonattal, a kocsit mindig Gusztáv bácsi hajtotta. Egyszer aztán beteg lett, nagypapa jött a kocsival. Útközben elaludt, arra ébredt, hogy a lovak az Unger kocsmá udvarán állnak Kópházán. Tudták, merre kellett menni. Gusztáv bácsi sírja a nagyapáé mellett van. A „cég érdekében” a munka végeztével elment minden Buschenschankba, amelyik nyitva volt. Aki nálunk vásárolt, azzal azért ivott, aki nem, azzal meg azért. Ilyen reklámtevékenységet végzett. Egyszer az ebédloasztalnál ült a család. Megették a levest, várták a kappant, csak nem jött. A szakácsnő kétségbeesve jelentette, hogy nincsen meg a kappan. De ott volt a sütőben, mondta a nagyanyám. Igen, de a Gusztáv úr elvitte a bánfalvi búcsúba. A Warkoweil nagymama nem nagyon szerette Gusztáv bácsit. Rendes asszony volt, ezeket a kicsapongásokat nem nagyon bírta.

2. kép: A Krausz és Scheffer családok 1871-ben.
A kép jobb oldalán látható álló férfi Krausz Károly, előtte felesége és öt fia.

Scheffer Tóbiásra visszatérve, ő közös ősünk a Csapody Pistával. Rokona volt az a Gruber tanító, akinek az anyja Scheffer lány volt. A naplói most a levéltárban található. Nagyon érdekes kortörténeti dolgok vannak bennük. A Soproni Szemlében írtam róluk annak idején.⁶ A könyvhagyatékának a felét megtaláltam a padláson. Innen van egy csomó értékes, 18. századi könyvsorozat, sajnos hiányosan. A könyvek másik fele Csapodyékhoz került, de látszik, hogy teljesen szakszerűtlenül, csak a darabszámot nézve osztották el őket. Amikor egyszer kérdeztem a Pistát róluk, azt mondta, náluk is a padláson tartották őket, a macska megkölykezett rajtuk.

Hol lakott a család?

A posztós műhely a házban volt, az Ógabona tér 2-ben. 1912-ben költöztek át a mostani Major köz 1.-be. Az udvaron volt a színben egy füstökád, a szövőszékek meg valószínűleg a házban. Emlékszem rá, ott születtem. Amikor anyám férjhez ment, a lakást megkapta a nagyszüleitől. Érdekes ház volt, lépcsőn kellett lemenni a nagyszalonba. Mellette volt egy kamra, a tetején nagy karikákkal. Ott lehetett a műhely. Amikor később gázmotoros gépeket kaptak, akkor a Színház utca elejére költöztek. Onnan mentek át a Major közbe, ahol egy három szintes műhely volt. Később a nagybátyám az Újteleki u. 4-ben épített műhelyt, azt a másikat felszámolták és raktár lett. A gyapjúszakokon ugráltunk gyerekkorunkban, emlékszem.

Milyen jellegű posztótermékeket készítettek?

Többféle minőséget gyártottak. A parasztposztót a vásárokon árulták, a divatárut pedig az üzletben. A dédapám kezdett el vásárokra járni és ő maradt meg egyedül 48-50 posztós közül. A céhtörvény életbe lépésekor⁷ összesen hatan folytatták még az ipart, ők alapították meg az ipartársulatot. Ahogy kihaltak a többiek, csak ő maradt a nagypámmal meg a Gusztávval. Az ipartársulatnak olyan alapszabálya volt, hogy addig állhat fenn, amíg legalább két posztós marad. Amikor a Gusztáv is meghalt, az idősebb és ifjabb Krausz Lajos folytatta az ipart. Így jogszerűen használhatták a posztós ipartársulat ingatlanait, tehát a tóalmi telepet és a posztós üzemet. A nagybátyám 1937-ben az Újteleki utcában építtetett egy földszintes üzemet, ahol egy kártrend⁸ egy szelfaktor⁹ és a 8 szövőgép, a cérnázó és a többi gép működött. Amikor a hadifogságból megjöttem, itt kezdtem dolgozni. 10-12 emberrel működött az üzem.

Hol volt az üzlet?

A Major köz 1-ben, ahol most egy kínai bolt van. Csak véganyagot árultak. A kikészítést 1945-ig Budapesten csinálták, azután a Sotexben.

⁶ Dávidházy István: Gruber József soproni tanító (1828–1878) naplói. Sz. 14 (1960), 323-330.

⁷ 1872. évi VIII. tc.

⁸ Gyapjúfonal kártolási eljárással történő fonására alkalmas gép.

⁹ Vékony, sima és lágy fonalak fonására alkalmas fonógép.

Mondjon valamit az apai felmenőkről. Olvastam az életrajzában, hogy az édesapja tatai származású volt.

Az első Dávidházyra, akit Tatán meg tudtam keresni, az 1728-as összeírásban találtam rá, az Esterházy uradalmi anyagban. Kapott egy kertet és adott az intézőnek egy ökröt. Az anyakönyvi adatok csak 1810-ig mennek vissza, mert akkor leégett a református parókia. Az 1715-ös országos összeírásban még nem voltak benne, az 1720-as pedig nincs meg Tatáról. A Komárom megyei levéltári anyag sajnos Nyitrán van. Az unokatestvéremtől, aki most halt meg, érdeklődtem. Mondták neki az ottani levéltárban, hogy tessék eljönni, vannak mutatók. De egy ilyen utazásra nem tudok már vállalkozni. A Dávidházy családról egyébként nagyon korai adatok vannak. Egy Dávidházy István Mátyás hadvezéréként Sopronból indult el Bruck elfoglalására. 1484-ben esett el Korneuburg ostrománál.¹⁰ Nem hitte el a szerencsétlen, hogy ágyúval olyan messzire lehet lőni. Ő volt az első magyar katona, akiről tudjuk, hogy lőfegyvertől halt meg. A másik dolog pedig, hogy jó lesz, ha vigyáznak velem, mert az első Dávidházy, aki a magyar történelemben meg van említve, a 14. században részt vett a leleszi konvent levéltárának fosztogatásában. A Pálócziak familiárisa volt, akik az embereikkel betörték a leleszi konventbe, agyonverték a perjelt, meg a levéltárost. Akik részt vettek a vállalkozásban, jutalomként megkapták a családjukra vonatkozó iratokat. Közöttük volt egy Dávidházy Antal is.

Édesapja családja tehát tatai volt.

Igen, egy egész utca volt Tatán a Dávidházyakból. A nagyapám a Csallóközben szolgált. Amikor aztán a csehek kitették onnan, a tatai járásban lett főszolgabíró.

Mondhatjuk, hogy hivatalnok család voltak?

Nem, a nagyapa parasztgyerek volt. Pápán tanult, elvégezte a jogakadémiát és így került a közigazgatásba.

Hogyan lett az édesapja katona?

Beírták a katonaiskolába. Három gyerek volt, ő 1912-ben, az öccse, János, aki repülő alezredes volt, 1913-ban került Sopronba. Tiszthiány miatt a kiképzési időket megrövidítették, és 1916-ban, 18 éves korában hadnaggyá avatták. Ranghelyesbítéssel 1917-ben, az ojtózi csatában már főhadnagy volt. Ott kapott vaskorona rendet és tüdőlövést. Az első csoda volt az életében, hogy akkor életben maradt. Ütközet után a legénye föltámasztotta egy fához, és a vér a hasára folyt. Jött a cseh orvos, ránézett, Bauchschuss, mondta és ment tovább, mert akkor a haslövés halálos volt. Másnap ránézett, és azt kérdezte: Er lebt noch immer? Megvizsgálta és látta, hogy nem has-, hanem tüdőlövése van. Akkor elvitték, ápolták. Ez volt az első csoda, mert egyébként az édesapám élete csodákkal volt tele.

¹⁰ Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege (A Fekete sereg) Bp. 1925. 234.

Hogyan maradt az édesapja Sopronban?

1912-ben került a honvéd főrealba, és 1916-ban, amikor hadnaggyá avatták, a soproni gyalogezredbe kapott beosztást. Nem ide akart jönni, hanem Pozsonyba. Később mondta, nagy szerencséje volt, mert a háború után a megszállt területeken lévő ezredeknek nem volt jogutódja, és azok, akik ilyenekben szolgáltak, ide-oda lökődtek. Ő a kommün alatt is itt volt valamilyen beosztásban, mert az ezred Franciaországban volt, a nyugati fronton. A Sixtus levél¹¹ után a monarchia hadvezetése bizalomerősítés miatt egy divíziót vagy kettőt kiküldött a nyugati frontra. Odakerült a soproni 18. honvéd gyalogezred is. Ott apám vesegyulladását kapott, és egy elzászi kórházba került az összeomláskor. Mint egyedül utazó került vissza a szüleihez, Csallóközbe. A nagyapám Nemesócsán¹² volt főszolgabíró, és egy nap azt mondta neki: Pista, ülj kocsiba és menj át Komáromon keresztül Sopronba, mert a csehek már Nagymegyeren¹³ vannak. Így került vissza Sopronba. Aztán kitört a kommün, és valamilyen link állásba került, raktárparancsnok volt, egy üres raktárnak a parancsnoka. Ki akarták küldeni a román frontra. De mivel nem akart kimenni, ezért megszökött a Lehár-féle feldbachi különítményhez. Amikor jöttek hazafelé, és látta, hogy a különítményesek miket művelnek, ott hagyta őket és elment Sopronba, ahol már felállt az ezred. Itt egyébként a háború alatt az Entzbrudernek¹⁴ volt az ezredtársa. Mielőtt Ausztriába kiment, az Entzbruderrel beszélgettek, aki azt mondta: Pista, ezt egyikünk nem fogja túlélni, vagy te, vagy én. A vicces az volt, hogy az édesanyám, aki nagyon szeretett síelni, évente elment a nagybátyámmal Ausztriába. Fent voltak a St. Anton am Arlbergben, a felvonóban magyarul beszéltek és Sopront emlegették. A liftkezelő megkérdezte őket: soproniak? – Igen, válaszolták. – Nem ismernek ott egy Dávidházy nevű főhadnagyot? – Dehogynem. – Akkor mondják meg neki, hogy üdvözlöm. 19-ben én vittem át a hátamon a Lajtán.

Szép kort ért meg az édesapja. Láttam az iratokban, hogy a 70-es években halt meg.

Annyi idős volt, mint én most, amikor meghalt. Autó gázolta el. Előtte volt egy agyér-görge. Itt volt a húgom, hallotta a csattanást a Major közben. Srégen, az úton ment át, nem a zebrán. Egy mozdonyvezető gázolta el, egy rendőrségi besúgó, akinek nem lett volna szabad vezetnie, mert olyan gyógyszert szedett. A kisvárkerületi zebra előtt a Lackner utcai lámpát nézte, hogy még a zöldnél odaérjen. Nem az úttestet figyelte. Édesapám 50 napig feküdt kómában, amputálták a lábát. Metzl János¹⁵ azt mondta, még 4-5 nap. Olyan erős szervezete volt, 50 napig élt.

Jó géneket örökölt.

Nem, jó körülményeket örököltem. Amikor én sebesültem meg 1944 őszén, Erdélyben, a bonchidai Bánffy kastélyban egy idős orvos operált. Volt egy aknaszilánk a mellkasomban, meg egy a lábamban. Azt kérdezte: Mi volt rajtad, amikor megsebesültél?

¹¹ IV. Károly császár titkos békekezdeményezése 1917 márciusában a francia miniszterelnökhöz, amelyet sógora, Bourbon-Pármái Sixtus herceg közvetített.

¹² Ma: Zemianska Olča, Szlovákia (volt Komárom megye, Csallóközi járás).

¹³ Ma: Veľký Meder, Szlovákia (volt Komárom megye, Csallóközi járás).

¹⁴ Entzbruder Dezső (1894–1919) tanító, a Tanácsköztársaság Sopron megyei biztosa.

¹⁵ Metzl János (1919–2003) sebész főorvos. Életútjáról ld. SSz. 57 (2003) 115-116.

Mondom bőrkabát. Megnézte, aztán azt mondta: Édes fiam, érted nagyon jól imádkoztak. Mert ha ez a szilánk egy mm-rel előrébb megy, vagy hátrább megy, nem én kezellek, hanem a tábori pap. Ugyanis pont ott ért a szilánk, ahol a kabát eleje és hátulja össze volt varrva. Tehát nem egy réteg bőr volt, hanem négy. Ezt a négy réteget vágta át a repesz és a két borda között megállt.

Beszélt arról, hogy az édesapja a városban volt a népszavazás idején. Van erről valami családi emlék?

Nem, erről nincs. De azt tudom, hogy a népszavazással kapcsolatos papírokat, amiket minden soproni család megtartott, 1950-ben az ÁVH vitte el, amikor a nagybátyámat letartóztatták. Egy lakásban laktunk. A népszavazási emlékeket és az én harctéri kiüntetéseimet is elvitték.

Mondjon még valamit a szüleinél! Írta, hogy hárman voltak testvérek.

Édesanyám Krausz Margit volt, a családról már beszéltem. Édesapám másfél év kivételével különböző beosztásokban végig Sopronban teljesített szolgálatot. Ezredes volt a legmagasabb rendfokozata, a Soproni Honvéd Főreáliskolában is szolgált. Egy évvel utánam, 1948-ban jött haza a hadifogságból, 50 évesen. Elbocsátották, kapott valami nyugdíjat, amit 1952-ban elvettek. 1956 után megint kapott valami nyugdíjat. Portás volt, aztán ezt túl bizalmas állásnak tartották, kirakták a forgácslemezyárból. Ott volt portás, ahol korábban ezredparancsnok volt.

És ő ezt hogy viselte?

Humorral, hihetetlen lelki erővel. Haláláig egyetlen panaszszót nem lehetett hallani tőle. Mutatok egy érdekes képet. Ez az édesapám, amikor almát és körtét árul. Vékony, inas alkat volt (3. kép).

Hogyan éltek gyermekkorában?

Közepesen jómódú polgári környezetben nőttem fel. A szüleim nem tiltásokkal, hanem önbecsülésünk fejlesztésével neveltek bennünket. Olyan személyes példát mutattak, például arra is, hogyan viselkedjünk embertársainkkal, ami egész életünkben iránymutatásul szolgált, és sok nehéz helyzeten átsegített.

Az egész beszélgetésünkből sugárzik, milyen sokat köszönhet a szüleinek, milyen nagy szerepet játszottak az életében. Nem tekintélyelvű, poroszos neveltetést kapott.

Ami akkor azért nem volt általános. Azt mondták, hogy megkérünk benneteket erre, meg akkor csináljátok meg, és úriember nem hazudik. Emlékszem, az Ivánkai Kálmán, az építész, szomszédunk volt. A löverje végébe egy 13 méteres figyelőt épített létrával. Mi ott szabadon szaladgáltunk. A szüleink azt kérték, ígérjük meg, hogy nem mászunk fel. Nem is tettük a lábunkat a létrára. Ez nagy dolog!

Mivel töltötték az idejüket?

Az életünk tulajdonképpen két részre oszlott. Volt egy városi élet ősztől tavaszig, és a löveri tavasztól őszig. A kiköltözés cseresznyeéréskor, tehát május végén történt. A gesztenyeérés idejét még kint töltöttük. Nagyon szerettem olvasni, de a játék, a löveri élmények máig nagyon élénken élnek bennem. Elemista koromban megtanultam korcsolyázni, sízni, valamivel később teniszezni. Nyaranta az uszoda mindennapos vendégei voltunk.

3. kép: Id. Dávidházy István almát árul az 1950-es években.

A löverről többször mesélt már nekem.

1905-ben vették a nagyszüleim. Nem volt nagy: veranda, hálószoba, konyha, kis hálószoba és egy pavilon a kertben, amit Gusztáv bácsi nyert tombolán 1923-ban. Apám ott aludt, hogy a korai felkeléssel ne zavarjon bennünket. Nagyon szerettem ott lenni, mert a puskaolaj szaga benne volt. A kert 1200 négyszögöl, de a szomszéd Perepatics molnár hat holdas területét is birtokba vettük. Ennek szomszédja volt az Ivánkay, a későbbi Becht¹⁶ löver. Mi gyerekek tehát egy nyolc holdnyi területen mozogtunk, viszonylag szabadon. Igaz, a bánfalviak, akiknek a molnár a kaszálás jogát eladta, ordítottak velünk, ha észrevették, hogy összejártuk a füvet. Saját szénánkért a kaszálás fejében ingyen tejet kaptunk.

A háború után nem akarták elvenni a kertet?

Hálaisten nem, mert külön tulajdoni lapon volt a ház és a kert. Faburkolatú, téglalapítésű házunk volt. 1945 telén a burkolatot az egyik szomszéd elhordta fűteni, mivel lusta volt fát lopni. Amikor ezt a nagybátyám látta, lebontatta, a téglát is elvitték. A másik szomszéd volt a Sosztarich löver. Van is egy közös képünk Andrással.¹⁷ Az ő házukat államosították, mert megmaradt. Mi később építettünk egy konyha nélküli kis házat, ahol édesanyám az unokáival a nyarakat töltötte. Máig sokat vagyok kint.

Mondjon valamit a városi életükről is!

Édesanyám otthon nevelt bennünket (4. kép). Éltük a Sopronban szokásos társadalmi életet. A síelés és korcsolyázás mellett vitorlázunk, teniszeltünk. 1937 telén, még az Anschluss előtt a Schneebergre is kijutottam. Gyakran jártunk a Tómalomra. Bridzsezni édesanyám egyik barátnője tanított meg 16 éves koromban, hogy legyen mivel elfoglaljuk magunkat rossz időben is. Iskolába először a Színház utcai evangélikus elemibe jártam, a középiskolát a líceumban kezdtem meg. Ennek az első nyolc iskolai évnek a legjelentősebb személyisége számomra a hittantanárom, Maller Kálmán, és később a katonaiskolában a magyartanárom, Bujdos Balázs volt.

Mit adott a fiatal kamaszfiúnak egy pap? Milyen jellegű volt a hatás, amit magára gyakorolt?

Hatott rám például az intellektusa. Ez nyilvánvalóan nem mindenkire hatott, rám azonban igen. Aztán az erkölcsi tartása, az általános elismertsége. Tizenéves korban éreztem, hogy ennek az embernek kisugárzása van. Emellett a szüleimnek is a papja volt.

Az életrajzából tudom, hogy kamaszként olvasta a népi írókat, a Puszták népét. Számomra meglepő volt, hogy a katonaiskolában ilyen könyveket adtak a kezükbe.

Az úgynevezett népi irodalom főként a protestánsok körében volt ismert és népszerű. A protestáns papok adták az ember kezébe.

¹⁶ Becht Rezső (1893–1976) író, műfordító. 1973-ban Pro Urbe Sopron díjjal tüntették ki. Életről és munkásságáról Szabó Jenő és Sarkady Sándor írásai, valamint teljes bibliográfiája tájékoztató: SSz. 30 (1976) 361-375.

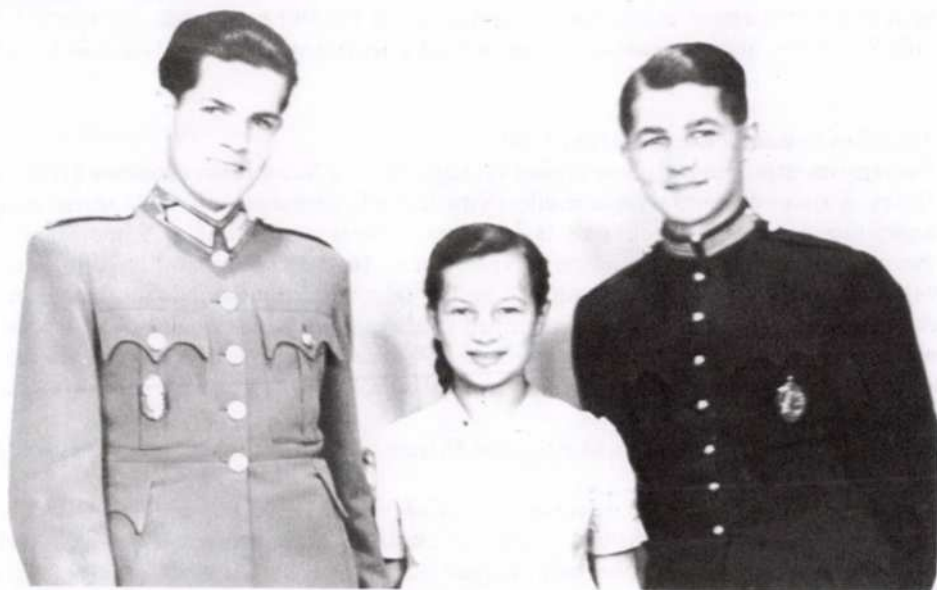
¹⁷ Sosztarich András (1923–) tervező, sporttörténész

Nekem egyik nagyon kedves könyvem, az Égető Eszter jutott eszembe, ahol egy hasonló szellemi kört írt le Németh László.

A Minőség forradalmát katonaiskolás koromban olvastam. Ez a műveltségi kép eltér a katonatisztekről alkotott sztereotípiától, pedig elég általános volt. Amikor az ember kikerült a csapathoz, a népi írók munkáinak az ismerete megváltoztatta az embereihez való hozzáállását is.

A líceumból a katonaiskolába került.

Igen. A középiskola V-VIII. osztályát szintén Sopronban, a M. Kir. II. Rákóczi Ferenc Honvéd Középiskolai Nevelőintézetben végeztem. A katonai fegyelmet hamar megszoktam, és igen jól éreztem magamat az ott kialakult bajtársi közösségben. A még élő évfolyamtársakkal ma is tartjuk a kapcsolatot, havonta egyszer Budapesten együtt ebédelünk. Az édesapám egyébként nem akart katonának adni engem. Egy francia regénynek köszönhetem, hogy bekerültem.

4. kép: Dávidházy István két testvérével.

Hogyan történt?

A katonaiskolába bekerülni csak protekcióval lehetett. Apám okos ember volt, tisztában volt ezzel. De azzal is, hogy egy kamasszal nem lehet vitatkozni. Azt mondta: Édes fiam, az öcséd bent van egy államköltséges helyen. Én protekciót nem kérek. Volt egy lányéksérvem, ami kizáró ok volt. Elvittek Szombathelyre a katonakórházba, megoperáltak. Ott lakott a nagybátyám a feleségével, akik meglátogattak a kórházban. Kértem

az asszonyt, hogy hozzon nekem valamit olvasni. Hát ő egy franciából fordított frivol könyvet hozott, azzal a címmel, hogy Suzanne félrelép. Ha egy 14 éves fiú arról olvas, hogy Suzanne miket művelt Franciaországban, akkor elkezd nevetni. Felvágott hassal persze ez a nevetés elég érdekesre sikerülhetett. Valószínűleg a szobából kiszűrődő furcsa hangok tűntek fel a hadtestparancsnok ugyanott ápolt feleségének. Szóval, ahogy egyszer olvastam, bejött az ápolónő és hozott egy csokor virágot, hogy a kegyelmes asszony küldi. Így ismerkedtem meg a kedves hölgygel, aki a férje beosztása révén később a tudtomon kívül egyengette az utamat és segített bejutni a katonaiskolába.

Említette, hogy az iskola bentlakásos volt. Mikor kaptak kimenőt?

Vasárnaponként, amikor úgynevezett kinnétkezés volt 11-től este 9-ig. Nyolcadéven szerdán délután is kaptunk kimenőt 6-tól 9-ig.

A családban magyarul beszéltek?

Igen. Egyedül Krausz nagypapa beszélt németül, de csak a gyerekeivel, az unokákkal nem.

Tudom, hogy nagyon jól beszél németül. Von Haus aus tanulta meg a nyelvet, vagy az iskolában?

Az udvaron. A Krausz nagypapának könyörgött szegény anyám, hogy beszéljen már velünk németül, de nem volt hajlandó. Tudta, hogy nem szeretjük, és nem akarta, hogy az unokáit az ő közreműködésével nyagassák a német beszéddel. Később vegyes tannyelvű osztályba jártam az evangélikus elemiben. Ugyanott volt német nyelvű osztály is. A vegyes osztályokat Hitler később megszüntette, azzal, hogy a németek elmagyarosításának az eszköze. Később a líceumba jártam, ott olyan tanárunk volt, aki a nyelvtant gyötörte. Véres verítéket szenvedtünk, mert az osztály egyik fele a soproni magyar evangélikus intelligencia gyereke volt, a másik fele pedig rábaközi és kemesaljai evangélikus parasztyerek. Azok szegények nagyon szenvedtek. A líceum négy évig tartott, utána átkerültem a katonaiskolába, ahol a némettanárunk, egy valamikori vándorszínész és kispap azt mondta, hiába tanulja meg az ember a nyelvtant, ha nem tud egy pohár sört kérni. Egyébként ott, a katonaiskolában volt olyan foglalkozás, hogy német társalgás. A rendes tanterven kívül, délután.

Lovagolni tudott?

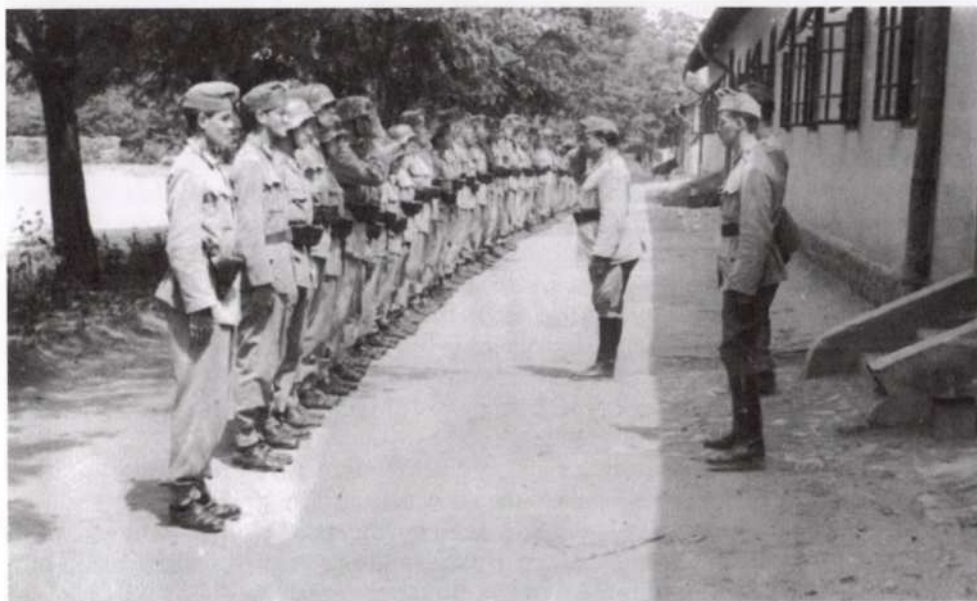
Később, az akadémián minden héten lovagoltunk, hétfőn első órán. Borzalmas volt. A lovak pihentek voltak, mi nem éppen. Édesapám viszont kitűnő lovas volt, huszárnak készült. Mivel a gyalogság nagy veszteségeket szenvedett az első világháborúban, az évfolyamából mindenkit gyalogostisztnek vezényeltek. Országos feltűnést keltett, amikor 1927-ben bakatisztként megnyerte a Hubertus kupát. Meg is szidták a lovat a gyalogság részére kijelölt huszártisztet, miért adott ilyen jó lovat egy gyalogos tiszt alá. A lovat egyébként Generálisnak hívták.

Tehát 18 évesen végzett Sopronban, utána jött két év Ludovika.

Igen. 1943. augusztus 20-án avattak hadnaggyá (5. kép). Az 5. gépkocsizó lövész-zászlóaljhoz kerültem, Ungvárra. Amikor a velem együtt beosztott barátommal megérkeztünk, az ezredparancsnok, aki az apám évfolyamtársa volt, éppen szabadságon volt. Latorczay ezredes volt a helyettese. Ő pedig nagyon kellemetlen ember volt, nem szerettem. Amikor bejött az étkezdébe, olyan volt, mint amikor a golya rászáll a rétre és a békák elhallgatnak. 1947-ben felakasztották, mert a Kommün idején Miskolcon különítményesként embereket dobáltatott ki a Korona Szálló második emeleti ablakaiból.¹⁸ A jó tiszt familiárisan bánt az emberekkel, ő nem. Bátor volt, de nem jó ember.

Nem vagyok járatos a katonai dolgokban. Amikor bevonult hadnagyként, mi volt a feladata? Hány ember tartozott maga alá?

'43 októberben vonultam be. Kaptam 70 újoncot kiképzésre. A legénység a legelmara-dottabb társadalmi rétegből jött, a szabolcsi uradalmak cselédjei voltak. Annak idején tanultam pszichológiát, olvastam a népi írókat. Azzal kezdtem, hogy egyenként oda-mentem hozzájuk, megkérdeztem, mit csináltak, honnan jöttek, és mindegyikkel ke-zet fogtam. Megdöbentem, hogy amikor nyújtottam a kezemet, volt, aki hátrarakta a magáét. Azt mondták: Velem még úriember nem fogott kezet. Rosszul tápláltak vol-tak, az őszi mezőgazdasági munkák után az erejük teljesen elfogyott. A kiképzési idő alatt átlagosan 3 kg-ot híztak. A három hónap alatt embereket csináltunk belőlük.

5. kép: Szabadságkérés az esztergomi táborban az Akadémia utolsó évében

¹⁸ Latorczay Lőrinc ezredes (?–1947), vö. Apor Péter: Latorczay Lőrinc népbírósi pere. In: Sic itur ad astra 7 (1993) 235-260.

20 éves volt akkor. Sok beosztottja idősebb lehetett Magánál.

Többnyire igen, mivel 21 év volt a korhatár.

Az, hogy kamaszként olvasta a népi írók munkáit, a beosztottjai iránti magatartására is kihatott. Másként fordult ezek felé az emberek felé.

Igen. Az ember segíteni akart. Fölhízlaltuk őket. Az őrmesterünknek sikerült 100 öltözet új ruhát szerezni. Vadonatúj ruhákba öltöztettük őket. Úgy bántunk velük, hogy az emberi méltóság érvényesüljön.

Érezték ők ezt?

Valószínűleg igen. Az egyikkel Sopronban találkoztam az ötvenes években, amikor rendőrként igazoltatott a sötét utcán. Megismert, elmenőben hallottam, amikor azt mondta a társának: Ez nem volt rossz ember, de még bátor ember is volt.

Hadihelyzetbe mikor kerültek?

1944. április 1-én.

Akkor is Ungvár környékén állomásoztak?

Galíciában voltunk, a Kárpátok előterében. Először azt hittük, nekimegyünk a frontnak. De egy lyukba tettek bennünket, és nem volt ott senki. Kamenyec Podolszkijnál gyakorlatilag megsemmisítették az ott lévő német erőket, és nem volt összefüggő front. A németek nagyobb helységekben támpontokat védtek, ilyen volt a környéken Sztaniszlau, amit ma Ivano Frankovszknak hívnak. Ott találkoztam először az édesapámmal a fronton. Összekötő tisztnek küldtek el a német tábornokhoz, mondtam a nevemet és ő kérdezte, hogy rokonom-e Dávidházy ezredes. Telefonált, bejelentkezett Dávidházy ezredes. Itt meg Dávidházy hadnagy, mondtam. Megbeszéltük, hogy én egy kicsit előre megyek, ő egy kicsit hátra, és találkozunk. Kérdeztem tőle, miért volt olyan mérges a hangja? Azt mondta, távolabb állt, amikor odakiabáltak neki, hogy a német tábornok keresi. Hason csúszva kellett a sárban a telefonhoz jutnia, mert az oroszok aknával lövöldöztek. Később másodszor is találkoztunk. Édesapám írta egy tábori lapon, hogy Pista fiam is meglátogatott, mert éppen az ő ezredüket váltottam le. Itt van a kép. Szerencsére ennek nincs szaga. Nyolc nap folyamatos földalatti fedezékben töltött idő után ugyanabban az öltözetben, mosdatlanul voltam. Amikor bementünk a fedezékbe, mondta édesapám, menjünk ki. Olyan bűdös volt a ruhám, hogy nem lehetett bent maradni.

Tehát 1944. április elején került hadihelyzetbe. Mikor sebesült meg?

Október elsején, pontosan fél év múlva, Erdélyben, Aranyosgyéresnél. Édesanyám megálmolta. Csodálatosak az anyák, mindent megéreznek. Aznap éjjel, amikor megsebesültem, felébresztette apámat. „Erdélyben esik az eső. Pisti megsebesült, de biztonságban van.” Azt már meséltem, milyen szerencsém volt, a bőrkabátom mentette meg az életemet. Bonchida után Debrecenben és Rozsnyón ápoltak, október 17-én pedig a soproni hadikórházba kerültem. Itt voltam a december 6-i bombatámadás idején is.

Mikor került vissza a frontra?

Februárban. De már nem az eredeti csapattestemhez vezényeltek, hanem Zala megyébe, a 219. erődgéppuskás zászlóaljhoz. Bakra vonultam be, onnan mentünk tovább Komárvárosba. A nyelvtudásom miatt a zászlóaljtorzshöz kerültem. (A Ludovikán a szintén soproni Kubinszky Jenő alezredesnél tettem német katonai tolmácsvizsgát.) A márciusi orosz támadásnál századainkat egy-egy német zászlóalj alárendeltségében vetették be. Mi a zászlóaljtorzs maradványaival a Mura túlsó partjára, Dél-Stájerországba települtünk át, ahol a megmaradt magyar alakulatokból két zászlóaljat szerveztek a Szent László hadosztály kötelékében. Áprilisban még bevetettek bennünket. Ott voltunk állásban, a Muravidéken, a bolgárokkal szemben, a Mura mellett egy erdőben. Éjjel-nappal mentünk. Május első napjaiban kaptuk meg a visszavonulási parancsot. 9-én jött a hír, hogy vége a háborúnak. Szabályos parancsot kaptunk a nehézfegyverek megsemmisítéséről. Egy lőfegyvert tarthattunk meg. Utóvédként rendezett menetben haladtunk az angol zóna felé.

De hiába meneteltek, nem értek el az angol zónába. Az oroszok előbb érkeztek.

Igen, Deutschlandsbergben. Oldalról jöttek, nem hátulról, éppen ebédosztáskor. Azt mondták, mehetünk haza, és nem volt lelkem otthagyni az embereket. Ha leszálltam volna, úgy járok, mint a Molnár Laci. Találkoztam vele, a hegyen túl angol fogságba került. Minket, az alakulatot Grazon keresztül Feldbachig kísérték. Az ottani láger előtt adtak egy olyan gazdag gulyáslevest, amit ki tudja mikor ettünk, olyan mákos tésztát, hogy a porcukortól meg a máktól nem lehetett látni a tésztát. Finomra vágott albán dohányt kaptunk akkor, amikor annyira rossz volt az élelmezés, hogy ládalekvárt, ú.n. Hitler szalonnát ettünk, és cigaretta helyett nikotinnal átitatott papírhulladékot szívtunk. Azt mondták, hogy mindenki hazamegy, csak a rémhírterjesztők maradnak itt. Kétszáz ember kapott két tisztet és rendben hazaindultunk. Minimális őrseget adtak mellénk azzal a magyarázattal, hogy megvédenek bennünket a hazatelepülő ukránoktól. Jánosházának mentünk. A jánosházi lágerből minden faluba hazaeresztettek 2-3 embert. De nem a Kis Pistát, meg a Nagy Jancsit, hanem a molnár fiát, a jegyző unokaöccsét, a tanító sógorát, hogy nagy híre legyen. Egy öregasszony mondta csak: Édes fiaim, vagonba raknak benneteket, kását kaptok, és visszavisznek bennetek Oroszországba. Senki nem hitte el. Ha az ember bajban van, csak a jót hiszi el. A megtévesztésnek a magasiskolája volt. Mentünk tovább Intapuszta felé, jött velünk szemben az országúton egy zászlós, meg egy hadnagy. Hova mentek? Jánosházára, odavalósiak vagyunk. A többiek a vonattal elmentek előttünk. Ha az ember kicsit gondolkodott volna, rájön, nincs olyan hadsereg, ahol senki nem ismer egy hadnagyot, meg egy zászlóst. A másik pedig: Mi sárosak, piszkosak voltunk, ezek meg aranygombos kabátban jártak. Ez mind a félrevezetés volt.

Tehát 1945 májusában hadifogságba került, 27 hónap múlva jutott haza. Melyek voltak a hadifogság állomásai?

Intapusztáról Romániába, a Ramnicul-Sarat-i gyűjtőtáborba kerültem. Ott közölte velem édesapám egykori ezredlelkésze, hogy apám éppen most érkezett egy

sopronkőhidai szállítmánnyal. Ettől kezdve hazajöveletemig együtt voltunk. Ő, mint magas rangú tiszt egy évvel később szabadult.

Mesélte, az oroszok respektálták, hogy apa és fia együtt vannak a fogságban is.

Hát igen, mutogattak bennünket. Apám egy német törzsrövossal volt barátságban és mielőtt elvittek minket Szevasztopolból, meglátogatta ezt a beteg németet. A vonaton tört ki rajta a diftéria. Egymás mellett ültünk 25 fokos hidegben a fűtetlen vagonokban. És amikor mondtuk, hogy beteg, jött az ápolónő, részeg volt, és azt mondta apámra, hogy szimuláns. A 12 napos utazás utolsó két napjára vitték át egy olyan vagonba, ahol legalább le lehetett feküdni, mert olyan tyúkülés-félén ültünk 12 napon keresztül. Az volt az egyik legmegrázóbb élményem az egész fogságból, hogy amikor megálltunk, és kiszálltunk a végállomáson, ezeket a félhalottakat is kiszedték a vagonból. Láttam az apámat, és emlékszem rá, hogy tudomásul vettem, meg fog halni, és nem éreztem semmit. Láttam, milyen állapotban van, de nem éreztem semmit. Mert akkor ott minden mindegy volt. Így érthető meg, hogy az egyes emberek hogyan élék át a borzalmakat. Kiszedték tehát a betegeket a vagonokból, fölrakták egy teherautóra, és elvitték a lágérbe, ahol olasz orvosok voltak. Az olasz katonák kihaltak, mivel fizikai alapon nem bírták a hideget, de az egészségügyi személyzet megmaradt. Az édesapám egy milánói egyetemi magántanár kezébe került, aki felismerte, hogy diftériája van. És abban az őserdőben, ami a Volgától az Urálig tartott, ebben a táborban, a vasútállomástól 48 km-re, volt amerikai szérum. Az orvos felismerte, hogy annyira előrehaladott állapotban van, hogy ha egyben beadja a szérumot, abba hal bele. Fennmaradt mellette egész éjjel, és csöppenként adta be a gyógyszert. Ezzel mentette meg.

Folytatva a hadifogság állomásait, Constanța, Szevasztopol, Mihajlovka (ivanovói kerület) következtek, majd Ventspils és Rezekne Lettorszában. Visszafelé Máramaroszigeten és Debrecenen keresztül érkeztem haza.

Voltunk egy olyan táborban, a mordvinok földjén, amit 1929-ben hoztak létre a kulákok kiirtására. Azok szegények kihaltak, de a fából épült, belülről vakolt barakkokban megmaradtak a poloskák. Két ember aludt egy priccen. Egyszer felszedtük alattunk a deszkát és megszámoztuk őket. Egy emberre 789 jutott. Mégsem engedték, hogy a szabadban aludjunk, mert az „nye kulturaja”. Amikor innen továbbindultunk Lettorszába, az elindulásunk egészen csodálatos volt. A Volgától 5 km-re volt a tábor, a legközelebbi vasútállomástól 48 km-re. Télen érkeztünk, 12 napos utazás és éhezés után. Nem kell mondani, hogyan tettük meg azt a 48 km-t. Visszafelé október 6-án indultunk, de most hajóval. Mondták, hogy éjfélre jön értünk, addigra kellett a kikötőbe érünk. Ropogós, fagyos idő volt. Gondoltuk, legalább 4-5 órát kell várnunk. 12 előtt öt perccel értünk oda, a sötétben hajófütyöt hallottunk. Pontosan érkezett a hajó. Na, ez volt az egyetlen csoda, amit odakint megértünk. Kegyetlenkedést ritkán tapasztaltunk, de az eltérő mentalitás és kulturális szokások miatt sokat szenvedtünk. Ilyen volt, amikor a poloskák ellenére nem engedték, hogy a szabadban aludjunk, vagy amikor a 40 fokos hőségben nem viselhettem sátorlapból készült sortot, mert az sérti a katonanők erkölcsi érzékét. Ugyanakkor a kinti életben teljesen elfogadott volt a ruha nélküli fürdőzés a tavakban és folyókban.

Amikor hazaért, fizikailag milyen állapotban volt?

57 kg voltam. Amikor az öcsém a fürdőszobában meglátott, sírva ment ki, nem akarta, hogy lássam.

Ő megúsza a hadifogságot?

Igen. Amikor megtudta, hogy az amerikaiak át fogják adni azt a társaságot, akikkel volt, az oroszoknak, megszökött. A nagybátyám a Kassa hajó parancsnoka volt. Elment a Kassához, ami Regensburg környékén horgonyzott, ott szerzett civil ruhát. Megke-reste az anyámat, meg a húgomat, akiről tudta, hogy hol vannak, és együtt jöttek haza. A nagybátyám és édesapám Sopronban maradtak.

Édesapja hogyan került hadifogságba?

Sopronban érte az oroszok bevonulása. Egy hónapig még működött itt, karszalagja is volt, szabályos orosz felirattal. Aztán parancsot kapott, hogy nyilvántartásba vétel vé-gett menjenek ki Kőhidára. Okos ember volt, rosszat sejtett, de nem akarta otthagyni a rá bízott embereket. Mindenesetre a nagy melegben magával vitte a báránybőrrel bélelt bundáját. Később, a fogságban nagy hasznát vette. 48-ban engedték haza.

Úgy tudom, angolul a hadifogságban tanult meg.

Igen. Akkor, amikor tiltakoznunk kellett Churchill-nél a fultoni beszéd, a vasfüggöny ellen. Az ember eléggé el volt keseredve, mert a potsdami szerződésben az egész föld-et, a vizet, a tenger fenekétől mindent odaígérték az oroszoknak. És amikor ez a be-széd elhangzott, elkezdtem tanulni. Az is ösztönzést adott, hogy volt egy tanárom, aki magyart meg németet tanított és angolt is. Angolul az I. világháború alatt tanult meg, orosz hadifogságban. Azt gondoltam, ha neki sikerült, nekem is menni fog. A nyelv nagyon jó időtöltés, célt ad, amikor az embernek egy vágányon van az élete, és nem tud mást csinálni. Három könyvből kezdtem el tanulni. Ezek a következők voltak: Elektromosság mindenki számára, válogatott angol esszék a 18. századig bezárólag, és a cseh kereskedelmi főiskolák 3. osztályos angol tankönyve angol-cseh nyelven. Ezek mellett volt még egy liliputi, tízezer szavas szótárom is. A tankönyvvel kezdtem. Volt egy számtantanár is közöttünk, aki Sárospatakon járt angol gimnáziumba, az tudott segíteni. A kiejtésem nem tökéletes, de megértettek, kereskedelmi tárgyalásokat ve-zettem, Kuvaitban jegyzőkönyveztem ellenkező arabok között, akik semmit sem akartak leírni. Főként olvasással tanultam. Amikor bejöttek az amerikaiak Lettországba, a legészakibb kikötővárosban voltunk, amelyik még nem fagyott be. Oda küldték a len-gyeleknek szánt UNRA¹⁹ csomagokat, mivel a lengyel kikötők a harcokban tönkremen-tek. A Baltikum, Lettország és Litvánia parti övezete viszont nem szenvedett. Hitler parancsot adott az ottani főparancsnoknak a végső ellenállásra, de ő azt mondta, nem csinál második Sztálingrádot. Amikor az oroszok Danzignál elérték a tengert, megadta magát. Így a városok és a kikötők is megúszták. A hajókat hadifoglyok rakták ki, akik amerikai folyóiratokat kaptak a tengerészeketől. A szocialista táborból így mi láttuk először az atombomba hatását, a hirosimai képeket ott hozták le először. Itt egyéb-

¹⁹ United Nations' Recovery Agency. Nemzetközi menekültügyi szervezet, amely 1945 és 1947 között háborús menekültek repatriálásával és segélyezéssel foglalkozott.

ként fölláadtunk, mert annak idején megígérték, hogy a tiszteknek nem kell dolgozniuk. Viszont a láger minden kiküldött ember után 10 rubelt kapott naponta, így bennünket is kiküldtek. Mivel a tiszteknek nem kellett dolgozni, a fejenkénti 10 rubelt el akarták sikkasztani.

Hogyan alakult az élete a hazajövele után?

A honvédségtől B listázás útján elbocsátottak. Ekkor léptem be a nagybátyám posztós vállalkozásába. 1949-ben a segédlevelet is megszereztem. Az üzemet 1950-ben államosították, engem, mint a tulajdonos rokonát, azonnal elküldtek. Szövőmunkásként végül a Soproni Posztó- és Szőnyeggyárba vettek fel.

Említette, hogy hazaérkezése után az édesapja azt javasolta, hagyja el az országot. Miért maradt?

Egyrészt, mert szerelmes voltam, másrészt a helyzetmegítélést nem osztottam az apámmal. Egy jól menő vállalatnak voltam a tagja. Akkor, a háború utáni konjunktúrában az átmentett textilnyersanyagból a nagybátyám, annak ellenére, hogy kifosztották, egy méter szövetet öt dollárért tudott eladni. Ez fantasztikus ár volt, húsz évvel később ugyanaz a szövet egy dollár volt. Az emberek ki voltak fosztva, a háború és a különböző korlátozások miatt nem lehetett jó szövetet kapni. A nagybátyámnak volt annyi esze, hogy a nyersanyagot a padlásra tette. Oda az oroszok nem mertek felmenni. Érdekes, a pincéket, kerteket feltúrták, oda nem mentek. A Krausz cégnek a gyapjúkészlete az Újteleki u. 4. padlására volt eldugva. Ebből újra lehetett indítani a vállalkozást.

Arra nem gondoltak, hogy a céget államosítani fogják?

1947-ben még csak a bányákat meg a nagyüzemeket államosították. Igaz, az állam már rendesen sarcolt bennünket. Ki volt adva, mennyit kell tőlünk behajtani. Amíg azt be nem adtuk, nem hagytak békén bennünket.

A következő krízis tehát az államosítás volt.

Igen, 1950. január 14-én. Azonnal kirúgtak bennünket az öcsémmel, és kiközvetítettek a soproni szőnyeggyárba. Oda sem akart felvenni bennünket a párttitkár. Interveniált az orosznál, hogy ne vegyenek fel.

Orosz tulajdonban volt a gyár? Jóvátételben?

Ezek a gyárak külföldi, pontosabban osztrák tulajdonban voltak, a Soproni Szőnyeggyár a Creditanstalt Bankverein tulajdonában. Az Anschluss után a németek lefoglalták őket, később pedig, mint német tulajdonra, az oroszok tették rájuk a kezüket. Ugyanez volt a helyzet a zárgyár, a fésűsfonal-gyár, és az Esterházy uradalom esetében is. Amikor a soproni textilipar 100 éves történetével foglalkoztam, azt találtam írni, hogy a potsdami szerződés egyoldalú értelmezése alapján orosz tulajdonba került a soproni szőnyeggyár. Ezt Hanák Péter mint lektor dörgedelmesen megkifogásolta annak idején.

Munkásként került a szőnyeggyárba.

Igen. A már említett párttitkár elment az orosz igazgatóhoz és közölte, hogy ezeket nem lehet felvenni. Az megkérdezte, miért nem? Mert az apjuk ezredes, az anyjuk kapitalista. Minek akarnak idejönni? Mérnöknek? Nem. Főkönyvelőnek? Nem. Szövőmunkásnak. Akkor jöhetnek, legelni nem mehetnek. Ez volt az álláspontja. 1953-ban is ki akartak dobni, de akkor már Nagy Imre volt a miniszterelnök.

Közben az öcsém az erdei termékeket gyűjtő és forgalmazó Erdei Termék Vállalatnál kapott állást, női befolyásra, mivel csinos fiú volt. Őt arra hivatkozva rakatta ki egy illetékes a pártbizottság közbenjárásával, hogy meg fogja mérgezni a dolgozókat. A főnöke, aki szerette, azt mondta: „Itt nem tudunk megtartani. Elmennél Veszprémbe?” Innen került Pécsre, aztán Miskolcra. Ott maradt, ott is halt meg. Közben elvégezte az egyetemet, végül városrendező lett.

Betanított munkásként, műszakban dolgozott, később végezhetette el a technikumot.

A technikum nagyon érdekes dolog volt, 1957-ben tudtam csak befejezni. Amikor már nagyon el voltam keseredve, a családi iratok közül előszedtem egy 1780-as, nagyon részletes, minden műszaki adatot tartalmazó szerződést, amelyet a soproni posztós cég kötött a császári posztóraktárral. Írtam róla egy közleményt, és elküldtem a Magyar Textiltechnikának, aminek a szerkesztőbizottságában benne volt az Endrei Walter.²⁰ Ő a cikket lehozta. Kaptam tőle egy levelet, ha Pesten járok, keressem fel. Szabadságon voltam a húgomnál, aki akkor Szilvásváradon volt férjénél, és visszafelé bementem a Könnyűipari Minisztériumba. Nem volt könnyű bejutni oda abban az időben. Porta, személyi, telefon, belépőcédula. Endrei gratulált a cikkhez, érdeklődött, ki vagyok, mit csinálok. Mondtam, hogy szövő vagyok. Miért? Megmondtam, miért. Azt válaszolta: Ebben a helyzetben egy kiút van, lépjen be a Műszaki Tudományos Egyesületbe (METESZ). Kérdeztem, mit keressek ott a technikusok és mérnökök között? Az alapszabályban benne van, mondta, hogy az élenjáró dolgozóknak ott a helyük. Beléptem a soproni csoportba. 1954-ben előadást tartottam a szintetikus szálás anyagokról. Megszereztem hozzá az irodalmat, tőlem hallottak először a nyilonról, az akrilról, a poliészterről. Valahogy ott ragadtam. Megszokták, hogy ott vagyok, látták, nem tartok fehér lovat a spájzban és megtűrtek. Ennek a METESZ-nek volt akkor a titkára Riedl Béla, aki az esti Textilipari Technikumnak volt az igazgatója. Ő egy nagyon rendes ember, kortársam. Mondtam neki, hogy minden évben jelentkezem a technikumba, és minden évben kidobnak. Azt mondta: Az összes elvtárs a beiskolázásra figyel, az központi pártfeladat. Jelentkezz novemberben, én felveszlek, senki nem figyel oda. Jelentkezz a 2. osztályba, különbözetit teszel, és el van intézve a dolog. Novemberben jelentkeztem, tényleg, senki sem figyelt oda. Nyertem egy évet. Az üzemvezetőm, akivel szintén a METESZ-ben lettem jóba, olyan délelőtti beosztást adott, hogy el tudtam járni az iskolába (6. kép). 1957-ben megszereztem a technikus képezést, üzemtechnikus lettem. Az akkori igazgató hivatott és azt mondta: „Maga volt az első, akit lenyomoztattam, amikor idekerültem. Maga nem csinált semmit. El van intézve.” Végül én írtam meg a gyár 50 éves jubileumán mondott beszédét is.²¹

²⁰ Dávidházy István: Soproni közszállítási posztó a XVIII. században. Magyar Textiltechnika 1954/4. 129. Endrei Walter (1921–2000) textilipari mérnök, nemzetközi hírű technikatörténész.

²¹ Dávidházy István: 50 éves a Soproni Posztó- és Szőnyeggyár. SSz. 13 (1959), 270-273.

6. kép: A dolgozók textilipari technikumának növendékei.

Amikor a soproni gyárat 1965-ben összevonták a szombathelyivel, oda helyezték. Annak idején Kádár megígérte Szombathelynek az iparfejlesztést, így a szombathelyi takarógyárhoz, vagyis a gombhoz varrták a kabátot. Ott lett a központ, annak ellenére, hogy műszakilag sokkal fejletlenebb volt, mint a soproni gyár. A szállítást még 1964-ben is lovas kocsival végezték.

Szombathelyen is lakott, vagy ingázott?

Felajánlottak egy lakást, de jó ösztönrel nem fogadtam el, inkább utaztam. A beosztásom olyan volt, hogy sokat kellett mozognom. Amikor Budapesten voltam, hálókocsival jöttem le Szombathelyre. A hálókocsi jegy 10 forint volt. A lányom akkor Pesten járt iskolába, a Szabadság szállóban megvacsoráztunk, kikísért a Keleti pályaudvarra. A közbiztonság olyan volt, nem kellett félnie egy tizenéves lánynak, szabadon közlekedhetett este a városban.

Tehát sokat utazott. A határsáv jelentett valamilyen korlátozást, akadályt? Mollay Károly többször panaszkodott a Csatkai Endréhez írt leveleiben, milyen nehéz neki Sopronba utaznia, nem kap engedélyt.

A soproni utazáshoz külön engedélyt kellett kérni. A soproniakat ez nem zavarta, ők szabadon mozoghattak. A személyigazolványukban volt egy kettes, azt nyálazta fel a határőr. A személyi jobb felső sarka barna volt az ujjlenyomatoktól. A vonaton már Komárom és Győr között ellenőrizték, van-e érvényes engedély.

Mikor került vissza újra Sopronba?

1970-ben, amikor a soproni gyár újra önálló lett. Visszahívtak, elsősorban a nyelvtudásom miatt.

Olvastam, hogy a szőnyegszabványok megalkotásában jelentős szerepe volt.

A szabványügyi hivatalnak volt egy bizottsága, amiben a szabványterveket megcsináltuk. A bizottság rendszerezte, bírálatra kibocsátotta és elfogadta a szabványokat.

Milyen szabvány volt ez? Méret, vastagság?

Nem, a használati értékre vonatkozott. Ennek főként a szőnyegpadlóknál volt jelentősége, a tömeges lakásépítéseknel. A Soproni Szőnyeggyár felvirágzása tulajdonképpen a gyári lakásépítéshez köthető. Volt olyan szerződésünk, ahol méretre vágott szőnyegeket szállítottunk. Csak kiszedték a konténerből és felrakták. Állandó viták voltak az építőiparral a pénzügyi megkötöttségek miatt. Mivel az államnak óriási költsége volt az állami lakásépítés, mindenhol fillérekig menő pénzügyi harc folyt. Itt volt jelentősége a szabványnak. Ha elérte a minőség a szabványt, akkor nem volt gond. A 60-as évekig a gyártási profil vegyes volt, később kizárólag szőnyeget gyártottunk. Termékeink közül igen keresett volt a kettős szőnyeg, amit sokan gépi perzsának hívtak.

1947-ben, amikor bekerült a posztóüzembe, de még inkább 1950-től, egyszerű emberekkel dolgozott együtt. Hogyan érezte magát?

A régi kollégákkal, akik még élnek, jó a kapcsolatom. Amikor segédművezető lettem, a művezetői kör teljes mértékben befogadott. Együtt tízóraiztunk az öltözőben, nem éreztették a bizalom hiányát. Nem volt idegenkedés. Ha javítottam a gépeket, éppen olyan koszos volt a kezem, mint a másé.

Azt írta, vagy olvastam a másik interjúban, hogy a METESZ sokat jelentett.

Igen, a METESZ a Rákosi korszakban igazi menedékhely volt. A napi politika teljesen ki volt kapcsolva, hacsak X elvtárs meg nem jelent. Emlékszem, amikor a Tárczy-Hornochot²² letorkolta, hogy nem kell annyi tudományoskodás. Jellemző, hogy a Tárczy-Hornoch nem mert visszaszólni.

Milyen személyes élménye van az 56-os forradalomról?

Október 22-én este láttam a Deák téren az egyetemisták fáklyás felvonulását. November 1-jén Budapesten voltam. Az ott élő lányoméért aggódtam. Egy, az egyetemről in-

²² Tárczy-Hornoch Antal (1900–1986) bányamérnök, egyetemi tanár, Kossuth-díjas (1949) akadémikus, nemzetközi hírű geofizikus.

duló, élelmiszert és ruhát szállító autóval jutottam fel. Láttam a harcok nyomait, érzékeltem az akkori hangulatot.

Olvastam a Takáts Tamásal folytatott beszélgetés szövegét.²³ Ebből kiderül, tisztán látta, hogy a nyugat nem fog beavatkozni, mivel Magyarország a szovjet zónához tartozott.

Visszahallottam, hogy egy nagy pártember azt mondta valakinek: „A Pista egy nagyon okos ember, mert 56-ban megkérdeztem tőle, hogy mi lesz, és azt mondta: Ide figyelj, maradj a fenekeden ülve, mert ne gondold, hogy egy nagy hatalom ki fog vonulni Magyarországról.”

1956-ban sem gondolta úgy, hogy el kell menni?

Lehet, hogy gondolkoztam rajta, de az a tömeg, ami akkor kiment, elgondolkodtatott. Mert autóbusszámra mentek ki. November 4. vasárnap volt. Jöttem ki a vasárnapi templomból, megható prédikációt mondott Balogh Gábor. A templom előtt állt egy autóbusz, tömegesen szálltak fel rá az emberek. És a szüleim is itt voltak. Egyedül én maradtam Sopronban a gyerekeik közül. Nem mintha túl sokat tudtam volna támogatni őket, de mégis. Édesapám akkor éppen a gyerekkonyhán dolgozott.

Arra vagyok kíváncsi, hogy ilyen neveltetéssel, ilyen előélettel, mert végül is 25-26 éves volt, amikor a változások jöttek, hogyan dolgozta fel, hogy nagyon sok minden megváltozott. Hogyan találta meg azokat a lelki kapaszkodókat, amelyek a túléléshez kellett. Ezért kérdeztem rá a társaságra, a magánéletre.

A társasági élet, az megvolt. Soha annyit nem mulattunk például, mint 1950 és '55-között. Eljártunk az egyetemi bálókra. Emlékszem, 1950-ben szilveszterkor a Kossuth utcai lakásunkban volt a társaság. A lakást kirámoltuk, az ágyat felvittük a padlásra.

Gondolom, a tudományos munka felé fordulás is lehetőséget, kiutat jelentett, ami segítette feldolgozni a változásokat.

Az már később volt, többé-kevésbé 56 után. Mivel ipari működésemet egy olyan, családi tulajdonban lévő cégnél kezdtem el, amelynek az alapítási éve 1698 volt, és örökségként én öriztem az 1625 és 1872 között működő posztós céh iratait, érthető, hogy felmerült bennem a kutatás igénye. Említettem az első közlemény történetét. Az pedig most is érdekes számomra, ha olyan dolgokat találok, amit más nem tudott azelőtt. Valamiképpen elégtételül is szolgál. 1955-ben indult újra a Soproni Szemle. Ekkorra már jelentek meg cikkeim a Magyar Textiltechnikában, kézenfekvő volt, hogy a Szemlében is publikáljak. Peéry Rezső szívesen fogadta a cikkemet, ami az 1. számban meg is jelent.²⁴ A levéltári munkába Takáts Endre vont be, tőle tanultam meg a metódust, hogyan kell azt csinálni. 1956-ban beszervezett az úgynevezett „Százéves” munkaközösségbe,²⁵ amelynek

²³ Dr. Takáts Tamás agrármérnök, egyetemi docens: Interjú, beszélgetés az 1956-os forradalom és szabadságharcról Dávidházy Istvánnal, 2005. 07.14–08.04. Kézirat.

²⁴ Dávidházy István: A soproni és az ebenfurti posztóscéh kallózási szerződése 1811-ből. SSz. 9 (1955) 129-130.

²⁵ A munkaközösség létrehozása és a városi tanács anyagi támogatásának kiharcolása Takáts Endre levéltár-igazgató érdeme volt. Célként a soproni polgári fejlődés és ipar történetének megírását és publikálását tűzték ki 1848 és 1948 között. Az elkészült munkák a Soproni Szemle különszámaként jelentek meg. A munkacsoport az anyagi támogatás megvonása és Takáts Endre letartóztatása miatt 1957-ben feloszlott.

a keretei között a soproni textilipar 1848 és 1948 közötti történetét kellett feldolgoznom. Ő adta ki a munkát, nem csak nekem, hanem mindnyájunknak, akik ott dolgoztunk. A tudományos munkába való bekapcsolódás mellett azt is neki köszönhetem, hogy 1956 október 1. és 31. között a levéltári kutatás miatt fizetés nélküli szabadságon voltam. Így, mint tartalékos tisztet, nem szerveztek be a gyárban megalakult fegyveres őrsgébe. Elkerülhettem a forradalom utáni retorziókat, és nem kellett elhagynom az országot.

A Helytörténészek Baráti Körének mióta a tagja?

Sopronba való visszatérésem után kerültem be a körbe, Kubinszky Mihály ajánlásával.

Tudom, hogy sokat utazott. Mikortól nyílt erre lehetőség?

Ez a belügyi hozzáállás függvénye volt. Amikor visszakerültem Sopronba, azután, vagyis 1970-től. Előtte csak keletre mehettem. Akkor telt be a pohár, amikor Szombathelyről egy semmiféle idegen nyelvet nem tudó kollégánőt küldtek ki Dániába.

Hivatalos útjain az eladási tárgyalásokon fordított?

Részben. Főként a beruházásokról, a gépvételekről folytak a tárgyalások. Ilyen ügyekben voltam Belfastban, Angliában (7. kép), Németországban. Eladási tárgyalások Kuvaitban voltak. Az utolsó években minden évben kimentem a badeni szőnyegkonferenciára.

7. kép: Munkahelyi úton Windsorban, 1972.

Magánemberként is utazott?

Görögországban, Dalmáciában, Mallorca szigetén, Szicíliában jártam. Ez utóbbi azért is érdekes volt, mert orosz hadifogságban kezelt egy szicíliai orvos. 1946-ban megadta a címét. Akkor, a 80-as évek elején még benne volt a család a telefonkönyvben. Ő már nem élt. Jártam Taorminában, és úgy láttam, a görög színház Csontváry képén szebb, mint a valóságban. Az Etna oldalában olyan ciklámen nő, mint nálunk a Lőverekben. Csak illata nincs. 1972-ben meglátogattam az Egyesült Államokba férjhez ment lányomat. Ebből az alkalomból a nyugati partot jártuk végig San Diegotól Seattle-ig.

Szép könyvtára van. Gruber tanító hagyatékát már említette. Milyen jellegű könyveket gyűjt?

Elég vegyes a könyvtáram. Szépirodalmi, műszaki, helytörténeti könyvek egyaránt vannak benne. Egy régi, örökölt könyvembe a dédanyám írogatta be a születéseket, haláleseteket és egyéb érdekes eseményeket. Azt például, hogy 1878-ban-ban akkora hóesés volt, hogy nem járt a vonat.

8. kép: Feleségével a 80. születésnapon, 2003.

Kik a kedves szépírói?

Szabó Magda, Mikszáth, Márai, Krúdy. Majdnem teljes gyűjteményem van, nagyrészt angolul P. G. Wodehouse-tól. Efraim Kishonnak jobbak a könyvei német fordításban, mint eredetiben, vagy magyarul.

1983-ban ment nyugdíjba. Ahogy én látom, máig nagyon tevékeny életet él.

Nyugdíjas koromban nyílt alkalmam a rendszeres levéltári kutatásra. Ennek során áttanulmányoztam a 16., 17. és 18. századbéli városi számadáskönyveket, mert bennük számos, a város tulajdonát képező posztós termelő-berendezésekre (kalló, fészítőkeretes szárító, festőműhely) vonatkozó adat található. A kutatási eredmények részben a Soproni Szemlében, részben egyebütt láttak napvilágot. 1984-től kezdve résztvevője és előadója voltam a VEAB által rendezett kézműves-ipartörténeti szimpóziumoknak. A levéltári kutatásnak több „mellékterméke” is volt. Ilyen például az 1567-es brennbergi szénkibujás tüzéről szóló számadáskönyvi bejegyzés²⁶ és az 1676-os tűzvész utáni helyreállítás²⁷ története. Külön fejezet a Soproni Szemlével való kapcsolatomban az a körülbelül háromnegyed év, amelyet Mollay Károly felkérésére Braun Nándor életének és működésének feltárásával töltöttem.²⁸ Az utóbbi években az Országos Levéltárban családtörténeti kutatással foglalkoztam, de ott is találtam a Soproni Szemlébe való témát. A bécsi Haus- Hof- und Staatsarchivból átadott anyagon elindulva megírtam I. Ferenc József 1884-es soproni látogatásának történetét.²⁹ 1985-ben meghalt a feleségem. Akkor a Templom utcai lakásból kiköltöztem a Kossuth utcába. 1991-ben újra megnősültem.

Az első feleségével röviddel a hadifogságból való visszatérése után kötöttek házasságot.

Igen, 1948-ban. Hadnagykori szerelem volt, egy tüzér ezredes lánya. Nagyravágyó aszszonyként teljes lecsúszást jelentett számára, hogy egy szövömunkás felesége. Nem tudta feldolgozni, ezért váltunk el. Rendkívüli szépség volt.

Látva az esküvői fotót, ami Diebold Károly munkája, két szép ember házasodott össze.

A képek szívességből készültek, egy fillért nem fogadott el tőlünk Diebold, mert apám segítségével sikerült hazahozatni a Donnál elesett nevelt fiának a holtestét. 1954-ben váltunk el. Kikötöttem, hogy a lányunk a nyarat a szüleimmel a löverben töltsse és a nagy ünnepeken is itt legyen. A volt feleségem ezt a megállapodást betartotta. Amikor a gyerekeknek kamaszkori problémái voltak, sikerült elhelyeznem a debreceni kollégiumban. Amerikába ment férjhez. A férje is magyar, sőt Dávidházy, a nagybátyám fia. Fokozott biztonsági kockázatot jelentett, hogy magyar lány a felesége, mert esküvőjük idején a Boeing haditechnikai részlegénél dolgozott. Két leányunkám van, akik az apjuk révén továbbviszik a Dávidházy nevet.

²⁶ Dávidházy István: Brennberg 1567? SSz. 46 (1992), 244-246

²⁷ Dávidházy István: Újjépítés 1676–1682 [Tűztorony]. SSz. 41 (1987), 28-37.

²⁸ Dávidházy István: Egy érdemes soproni polgár élete: Braun Nándor 1802–1877. SSz. 48 (1994), 348-361.

²⁹ Dávidházy István: I. Ferenc József Sopronban 1884. május 31 – június 1. SSz. 55 (2001), 330-336.

9. kép: Otthonában, az interjú készítésekor (2006 március)

Úgy látom, a baráti-társadalmi kör, amiben mozgott, nem sokat változott.

Nem. A feleségeket is ebből a körből választottam. Toto gyerekkori löveri ismeretség, a Schwartz löverben találkoztunk annak idején. 1975-ben kötöttünk házasságot. Sajnos, korán meghalt. Harmadik feleségem, Adrienn a baráti körhöz tartozott (8. kép).

Befejezésül mondjon néhány szót köz- és magánéleti elfoglaltságairól.

A soproni református gyülekezetnek 1986 óta vagyok presbitere. Részt veszek a Corvinus Magyar–Osztrák Baráti Kör munkájában, 2003-ig az alelnöki tisztséget is betöltöttem. A soproni helytörténészek mellett a Sopronért Baráti Társaságnak is tagja vagyok. Egyébként időmet a löverben való tevékenység színesíti, szórakozásaim közé tartozik a hetenkénti bridzs és a Jóbarátok Teketársaságában 1970 óta folytatott pénteki tekeparti. Ahogy már említettem, az egykori soproni évfolyamtársakkal havonta együtt ebédelünk Budapesten. 4-5-6-an találkozunk egyszer-egyszer. Összesen 10-12-en élünk még. A leghíresebb közülünk az Új-Zélandon élő Paulay Tamás egyetemi tanár, a földrendgészbiztos építkezés egyik atyamestere. Ő egykori huszárhadnagy, a Russ család leszármazottja. A zalai Hertelendy Jóska felvett angol művésznevén Kanadaszerte ismert és kedvelt bűvész.

Köszönöm a beszélgetést. (9. kép)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KATONA ATTILA

Az elválasztott területek drámaiatlan drámaisága

Tóth Imre: A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Sopron, 2006.

A rendszerváltás számtalan tekintetben látványos fordulatot hozott honi történetírásunkban. Mód és lehetőség teremtdött a huszadik századi modern magyar történelem újragondolására. Természetesen dőreség azt hinni, hogy ez a folyamat befejeződött volna. A „levéltárosok forradalma” elsősorban az 1943 utáni történeti tényanyagot rendezte újjá. A második világháború előtti históriánk inkább kontextusaiban, diskurzusaiban, nyelvében, értékrendjében változott meg.

A rendszerváltással a történeti gondolkodás középpontjába került a 20. század hazai folyamatait determináló és a nemzeti identitást alapjaiban formáló Trianon-komplexus, amelynek szerves tartozékát, következményét jelentette a revízió virulens gondolata. Az elmúlt másfél évtizedben a történelmietlen, előítéletekre építő és azokat generáló nosztalgikus művek éppúgy a közgondolkodás részévé váltak, mint a tárgyserűbb tudományos elemzések. A revízió ügye mindenesetre a tabuk birodalmából a tudományos elemzések boncasztalára került. Nemcsak a vezető politikusok revíziós gondolatait, elképzeléseit ismerhettük meg, valamint a diplomaták e téren végzett munkáját, eredményét és eredménytelenségét, hanem magát a döntéshozatali mechanizmusokat is. A történészek mára már különbséget tesznek a revízió és irreidentizmus között is, bár a két áramlat világos szétválasztása elvi síkon egyszerűbbnek tűnik, mint a napi események forgatagában.

A húszas-harmincas években a magyar revíziós törekvések zászlóshajójának az erdélyi kérdés számított, s a prioritások sorrendjében az utolsó helyre szorult – részben a mérete, részben más szempontok miatt – a nyugat-magyarországi területek visszacsatolásának a gondolata és szándéka. Az utóbbi téren felmerülő problémák és tettek bemutatására vállalkozott Tóth Imre történész doktori disszertációjában. Kétségtelen, a téma ilyen széleskörű és alapos feldolgozására mindeddig még nem került sor, e szempontból is úttörő jellegű a vállalkozás. Azt is a mű erényének tartom, hogy más utat választott, mint a szokásos külpolitikai elemzéseket tartalmazó szakművek. Nem egyszerűen a diplomácia boszorkánykonyhájában fortyogó ötleteket, a színpalak mögötti csatákat, valamint a nyílt téren megjelenő politikai nyilatkozatokat és azok következményeit taglalja, érzékeltetve a külpolitika távolságát a potenciális érdekeltektől, hanem az adott terület népességének és helyi vezetőinek a problémáit is beemelte a diskurzusba. Külön erénye a műnek, hogy magyar–osztrák–német prizmákon keresztül elemezte a húszas–harmincas évekbeli folyamatokat. S mint írja összegzésében, a három érintett fél „külpolitikai álláspontja – bár részleteiben eltért

egymástól – az áttekintett időszak alatt teljesen megegyezett abban a tekintetben, hogy a kérdést ésszerűtlen bolygatni.” (214. o.) Éppen ezért kevés kezdeményezés formálódott a diplomaták szürkeállományában, sok tekintetben a burgenlandi kérdés csak megnehezítette a kétoldalú kapcsolatok formálódását. Az alkotás nem is tekinthető egyszerű diplomáciatörténetnek, de nem is lokális politikai história, hanem a kettő termékeny kombinációja. Ahol jól érzékelhető, hogy a nagypolitikai törekvések miként csapódnak le egy „végvidéken”. Az osztrák oldalon talán az is kivehető, hogy a helyi erők hogyan gerjesztik a nagypolitikai folyamatokat.

Hasonlóképpen éretnék érzem, hogy más, egyoldalú, hungarocentrikus megközelítésekhez képest a szerző nagy hangsúlyt helyezett az osztrák szempontok megismertetésére és a burgenlandi folyamatok bemutatására. Így nem a szerencsétlen, jóakarátú vesztes és a gonosz, rabló győztes utóvédharcaként bontakozik ki a folyamat. Az osztrák politika egyébiránt éppúgy etnikai, történeti, gazdasági érvekkel küzdött a terület megszerzéséért, (mi több, Sopronnal történő kibővítéséért), mint a magyarság a megtartása mellett.

Nyilván az ilyen aspektusú megközelítés új forrásanyagokat igényelt, elsősorban a helyi levéltárak és sajtóanyagok alapos feltárását, s e téren valóban dicséretes munkát végzett a szerző, amit nagyszerűen kiegészített magyar, osztrák és német diplomáciai iratokkal. Az általa felhasznált szakirodalom meglehetősen egyenetlen nivójú és rapszodikus. Számtalan mű foglalkozott az 1921-es nyugat-magyarországi eseményekkel, de alig akadnak használható írások akár a későbbi évekről, akár a magyar törvényhatóságokban (Vas, Sopron, Győr-Moson vármegyék) zajló politikai folyamatokról. A választásokról természetesen születtek cikkek, de inkább a „fecsegő felszín” mutatták be, s nem a lokális politika szereplőit, a mentalitás és értékrend változásait. (Nyilván lehetne még említeni helyi kiadványokat, amelyet fel lehetett volna használni, de nem hiszem, hogy ez a kötet mondandóját lényegesen befolyásolta volna. Pl. Gibba Edit: Pártpolitikai és közigazgatási viszonyok Vas vármegyében és Burgenlandban az 1920-as, 1930-as években. Szombathely, 1995.)

A történeti anyag bemutatásánál Tóth Imre nagyon logikusan a különböző szinteket (külpolitika, helyi politika) szétválasztva, a párhuzamosságot és a kronologikus elvet követte, bár az anyag természetéből fakadóan ez néha zavaró, mert egy-egy nagyobb visszhangot kiváltó beszédre, eseményre (pl. Löbe-affér, a soproni referendum) újból és újból vissza kellett térnie. Előbb mindig a nagy/külpolitikai dimenziókat vette górcső alá egy általa tagolt időszakban, aztán a lokális folyamatokat a határ mindkét oldalán. Részben a források különbözősége, esetlegessége, részben a valós folyamatok tartalma miatt aztán különböző hosszúságú alfejezetek kerekedtek ki.

A nyugat-magyarországi kérdés féltucatnyi szakaszából a szerző az első hármat taglalja. Az első kettőt csak annyiban, amennyiben ez a későbbi mondandó megértése szempontjából lényeges. Egyszer már igazán illő lenne alaposabban elemezni a régióban zajló rejtett etnikai folyamatokat a dualista korszakban, mert gyakran úgy tesznek egyes helytörténészek még ma is, mintha 1918-ban bukkant volna fel az osztrák-német igény a nyugat-magyarországi területekre, pedig nem erről volt szó. Az elszakadási törekvések, mozgalmak leszerelésére már 1908-ban is kaptak instrukciókat a vidék főispánjai a kormánytól. S szolgabíráikon keresztül sokat tettek, hogy még időben

megakadályozzák a német lakosok politikai indentitásának a megerősödését. (Hasonló szerepet játszott a katolikus egyház is, pl. a Szombathelyi Újság hasábjain többször léptek fel a nagynémet gondolat terjedése ellen). Az sem számított titoknak a századelőn, hogy a Vas vármegye nyugati részén élő németek nem kívántak asszimilálódni, nem akartak – minden hatósági kérés, nyomás ellenére – magyar nyelvet tanulni az elemi iskolákban.

A szerző ügyesen elkerülte a kínálkozó csapdát, ti. hogy az 1918 és 1921 közötti eseményeket részleteiben mutassa be, vagy a soproni népszavazás eredményének az okát kutassa. Mégis szerencsésebb lett volna, ha itt az alfejezet végén erre alaposabban kitér, mivel a későbbiek során értelemszerűen gyakran vissza kellett nyúlni a referendum „tanulmányaihoz”. Ez lett a „kályha” a helyi és az idelátogató politikusok számára. A népszavazás legitimációja – osztrák oldalon – komoly deficitet mutatott. Ugyanakkor nagyon plasztikusan mutatja be azokat a problémákat, amelyekkel a burgenlandi tartomány megszervezésekor küzdöttek.

A mű értékelésének számtalan lehetséges olvasata közül jómagam az „alulnézet”, a törvényhatósági szempontú megközelítést választottam. Természetesen tudni kell, hogy a húszas–harmincas évek Magyarországon – többek között a kormányzati nyomás következtében – nemigen adódott lehetőség, hogy a helyi választópolgárokat megjelenítő közgyűlések külpolitikai kérdésekben is állást foglaljanak. Így egy-két főispáni/polgármesteri köszöntő, ünnepi szónoklat és főként a helyi sajtó adta e téren az igazodási pontokat a korlátozott nyilvánosság – és a későbbi kutatók – számára is.

A szerző a magyar törvényhatóságok közül magától értetődően Sopront állította az első sorba, ott „létkérdésként” jelent meg a probléma, de láthatóan más volt a német-ség szerepe, múltja Vas vármegyében, és így a helyi elitek is másként viszonyultak e dilemmához. Azzal a megállapításával feltétlenül egyet kell értenünk, hogy a térség kommunális politikusait nem foglalkoztatta naponta a határrevízió kérdése, jóval inkább azok a problémák, amelyeket maga az új határ jelentett. Ezek közül nyilván a gazdasági jártak az élen (121–129. o.), de álláspontom szerint kiirathatatlan a szakirodalomból a balhit, hogy az igazságtalan békeszerződés (horribile dictu az új határproblémák) okozták a gondokat, holott sokkal inkább a világháború volt azok forrása. Ez a „csere” nyilván a korabeli diskurzussal függött össze, így mindig el lehetett leppezni a gazdasági kormányzat súlyos tévedéseit és hibáit. Másrészt, ha tetszik, ha nem, az új határ teremtette gazdasági helyzetnek is megvoltak a maga haszonélvezői: elég, ha a húszas évek eleji vám-panamákra gondolunk.

A másik ilyen naponta megjelenő gondot a közigazgatás öröksége adta (a közös földhivatali nyilvántartásra is utalt a szerző). A helyi magyar hatóságok nem voltak hajlandóak a német helységneveket használni, továbbra is magyarul címezték hivatalos leveleiket, amelyet gyakran ismeretlen címzettként vissza is kaptak, a kormányzati dörgedelmeknek is kevés eredménye lett. (175. o.)

A nyugat-magyarországi kérdés harmadik szembeötlő megjelenési formája a helyi településeken az 1927 után kiteljesedő irredenta kultusz lett. Erre számtalan utalás történik a könyvben, de a teremtett hagyomány világos és teljes körű összegyűjtése, feldolgozása még várat magára. A szimbolikus politizálás térnyerése figyelhető meg, egyebek között a trianoni, illetve hősök-napi emlékbeszédekben, vagy az utcanévadási

kultuszban, akár Sopronban (117. o.), akár Szombathelyen is 1928-ban. Bár a revíziós és irredenta formák szétválasztása, megkülönböztetése országos viszonylatban az utóbbi időben komoly hangsúlyt kapott, egyértelmű megfeleltetése a helyi történesek forrágatagában nem is annyira egyszerű.

Nagyon helyesen egy önálló alfejezet foglalkozik a Civitas Fidelissima – politika diskurzusának az alakulásával, így S többek között a miniszterelnöki népszavazás értelmezésével (73. o. 129–136. o.), amely szerinte azt bizonyította, hogy létezik magyar „államhűség” a nem magyar anyanyelvűek körében, éppen ezért hamis premisszára építették a nagyhatalmak az új békerendszert. Ha Bethlen István alaposabban megnézte volna az eredményeket, akkor láthatta volna, hogy a Sopron-környéki német községek – egy kivételével – Ausztria mellett voksoltak, tehát téves hitre építette ő is a maga álláspontját.

A disszertáció sok eddig ismeretlen tényt hozott felszínre és olyan összefüggésekre is rámutatott, amelyek nagyban segítik egy lehetséges regionális történet finom politikai kontúrjainak a megrajzolását. Elég, ha felidézünk a harmincas évekbeli magyar nyilas mozgalmak eltérő álláspontját a terület sorsát illetően. Míg egyes csoportjaik automatikus visszaadásában reménykedtek, mások a Reichhez való csatlakozásban vélték a megoldást (167–168. o.). A mélyreható diplomáciai és propaganda-kapcsolatok elemzésekor érezhető, hogy egy kis probléma is mennyi munkát és feszültséget képes „kitermelni” a külügyi, politikusi gépezetekben, s a területek revíziós igénye legtöbbször taktikai szempontokat szolgált. (159–160. o.)

Szerintem egy elemző és összegző mű akkor jó, ha nemcsak új, eddig ismeretlen elemeket tár elénk és új állításokat fogalmaz meg, hanem inspiratív, azaz újabb kérdéseket sugall, s ezáltal ösztönzi a további kutatást – nos Tóth Imre könyve ilyen. A kötetet izléses képgaléria, a fontosabb szereplők biográfiája, jól használható névmutató és szakirodalmi tájékoztató teszi teljessé.

Tóth Imre disszertációjának mottójaként Bíró Yvette drámaiatlan dráma fogalmát választotta, érzékeltetve, hogy olyan témáról, eseményekről ír, ahol a látványos küzdelem, a jól artikulálható összecsapás és a drámaiság hiányzik, ami nem azt jelenti, hogy eseményekben, adatokban hiány lenne, amelyeket a szerző nemcsak tényekké, hanem igényes, jó stílusban megírt narratívává is formált. A színvonaláról a kötet alapjául szolgáló disszertáció minősítése, a *summa cum laude* is tanúskodik.

Az 1900-as évek elején nagy érdeklődés mutatkozott a település- és helytörténeti kutatás iránt. Sorra születtek meg a városokra, községekre vonatkozó monográfiák. A második világháborút követő időszakban ez a kutatás visszaesett, majd az 1990-es években újra megindult a kutatómunka. Ezt időszerűvé tette az államalapítás ezredik évfordulója is. Egyre-másra jelentek meg a különféle kiadványok, pályázatok eredményeként és egyéb pénzügyi forrásokból. A Szülőföldünk honismereti és a Kisfaludy Napok helytörténeti pályázatra is minden évben szép számmal adták be pályázatukat fiatalok és felnőttek egyaránt. A megyében megjelenő folyóiratok minden száma tartalmaz helytörténeti anyagot. Az 1990-es években ismét megjelentek a helyi sajtótermékek, amelyekben szintén találunk helytörténetre vonatkozó kisebb-nagyobb cikkeket.

A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár által kiadott „Ki kicsoda” című kiadvány összefoglalja a Győr-Moson-Sopron megyében helytörténetírással foglalkozók életrajzi adatait és publikációs munkájuk bibliográfiáját. A könyvben azok a hivatásos és nem hivatásos helytörténészek, tudományos kutatók találhatók meg, akiknek Győr-Moson-Sopron megyével, illetve a megye településeivel kapcsolatos kiadványai, cikkei vagy más írásai jelentek meg. A kiküldött kérdőív kitöltése önkéntes volt, ezáltal a 302 személy életrajzi adattára nem mindenkinél egységes. Az ABC-rendben egymás után következő személyek a legkülönbözőbb foglalkozásúak: van köztük történész, levéltáros, muzeológus, tanító, középiskolai és egyetemi tanár, építész, geológus, lelkész, könyvtáros, újságíró, fényképész, óvónő, szociológus, néprajzkutató, és még sorolhatnánk tovább. A helytörténeti kutatásban is különféle témákat dolgoztak fel a megye területére vonatkozóan. Többek között város-, falu-, település-, ipar-, család-, iskola-, óvoda-, egyház-, irodalom-, zene-, kultúr-, erdészet-, posta-, sport- és építészettörténeti tárgyú írásokra találhatunk hivatkozásokat.

A kötetben előforduló rövidítéseket az útmutatóban és a rövidítésjegyzékben találjuk. A kiadvány végén nagyon részletes a személy- és földrajzi névmutató. Tárgymutató készítése is hasznos lett volna a visszakeresés megkönnyítésére, de ez valószínűleg az anyagi források és az idő hiánya miatt maradt el. A kutatást megkönnyítené egy számítógépes adathordozón való megjelentetés is. Ennek ellenére a kutatók és a széles közönség haszonnal böngészheti, lapozgathatja a kötetet, amiben mindenki megtalálhatja a számára szükséges adatokat. A munkatársak szorgos, lelkiismeretes és dicséretes munkájukkal lehetővé tették, hogy Győr-Moson-Sopron megye egy újabb hasznos kiadvánnyal gyarapodjon.

Az adófizetők adójuk 1%-ából Egyesületünknek ez évben 162.236.- Ft-ot juttattak. Az összeget a Sopron tulajdonában levő, a Balfi út mentén álló 15. századi Pihenőkereszt megromlott állapota miatt szükséges állagvédő munkák fizetésére fordítottuk. Az összeg a munkák egészét nem fogja fedezni, miért is a Város és a Tanulmányi Erdőgazdaság hozzájárulása is szükséges.

A juttatásért egyesületünk ezúton is köszönetet mond.

Sopron, 2006. november hó

Dr. Kubinszky Mihály
elnök

MUNKATÁRSAINK

Hárs József ny. statikus, 9400 Sopron, Deák tér 21-23.

Katona Attila főiskolai tanár, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 9700 Szombathely, Károli Gáspár tér 4.

Krisch András levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Krisch Magdolna, a Sopron és Környéke Német Kulturklub elnöke, 9400. Sopron, Fő tér 1.

Spannenberger Norbert, tudományos munkatárs, Geisteswissenschaftliches Zentrum, Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas, Universität Leipzig, D-04177 Leipzig, Luppenstr. 1b

Stöckert Dávid szerkesztő, Echo TV, 1091 Budapest, Ifjúmunkás u. 20

Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Varga Imréné ny.levéltáros, 9400 Sopron, Teleki P. u. 11.

Vonyó József egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, 7627 Pécs, Rókus u. 2.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

DIE VERTREIBUNG DER ÖDENBURGER DEUTSCHEN VOR 60 JAHREN

MAGDOLNA KRISCH: „Diejenigen, die zu Hause bleiben durften...“	379
NORBERT SPANNENBERGER – JÓZSEF VONYÓ: Die Rolle der Grundbesitz- und der Nationalitätenfrage bei der Vertreibung der Ungarndeutschen	380
DÁVID STÖCKERT: Zur Vorgeschichte der Vertreibung der Ödenburger Deutschen (1921–1946).....	395
ANDRÁS KRISCH: Die Vertreibung der Ödenburger Deutschen nach Erinnerungen von Augenzeugen	411

KLEINE MITTEILUNGEN

GYÖNGYI VARGA: Gedenktreffen in Uffenheim am 60. Jahrestag der Vertreibung aus Balf (Wolfs)	426
JÓZSEF HÁRS: Die Ödenburger St. Michaelis-Kirche und die Ruhestätte der Familie Pejacsevich. Die Beerdigungsordnung von Károly Pejacsevich aus dem Jahre 1810 ..	428

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Im Fluss der Geschichte. Ein Interview mit István Dávidházy	441
--	-----

BÜCHERSCHAU

ATTILA KATONA: Imre Tóth: Die westungarische Frage 1922-1939. Diplomatie und Lokalpolitik zwischen den zwei Weltkriegen. Sopron, 2006.	466
GYÖNGYI VARGA: Judit Várszegi-Mennyei (Red.): Wer ist wer in der lokalhistorischen Forschung des Komitates Győr-Moson-Sopron? Győr, 2006.	470

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1,5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkeknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámozni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Az MKP vezetését nem gazdasági megfontolások, illetve racionalitások vezérelték: számára nem a mezőgazdaság hatékonyságának biztosítása volt fontos, hanem a „hárommillió koldus országa” leteleltettségének megnyerése. Tekintettel arra, hogy — az öröklési rend, a takarékos és a birtok növelésére irányuló hatékony gazdálkodás eredményeként — a magyarországi német parasztság birtokainak átlaga egyes területeken (pl. Budapest környékén, Észak-Bácskában, vagy a soproni borvidéken) meghaladta a magyar, illetve más nemzetiségű parasztokét, e birtokok elvétele nemcsak a németek büntetését, hanem a földreform megvalósítását is szolgálta. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a székelek letelepítésére kisajátított Bonyhád környéki falvakra vonatkozóan mindez alárendelt szerepet játszott. Itt a döntéshozókat nem csak birtokpolitikai szempontok vezérelték. Az MKP esetében ez magyarázza a két kérdés összekapcsolását.

Spannenberger Norbert – Vonyó József: A földkérdés és a nemzetiségi kérdés szerepe a magyarországi németek elűzésében

Ára: 400,-Ft

